

NOU

Norges offentlige utredninger **2001:34**

Samiske sedvaner og rettsoppfatninger

– bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget

Rapporter fra et forskningsprosjekt om samiske sedvaner og rettsoppfatninger,
ledet av en styringsgruppe oppnevnt 15. mai 1996.
Avgitt til Justis- og politidepartementet 31. mai 2000.

ISSN 0333-2306
ISBN 82-583-0625-1

PDC Tangen

Til Justis- og politidepartementet

Herved overleveres reviderte forskningsrapporter, tilleggsrapporter og sammendrag i tilknytning til forskningsprosjektet «Samiske sedvaner og rettsoppfatninger».

Oslo, 31. mai 2000

Tom G. Svensson
Leder av Styringsgruppen

Forord

Rapportene som presenteres her inngår i et forskningsprosjekt om samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Prosjektet ble til som følge av at Samerettsutvalget ikke hadde kapasitet til å gjennomføre denne delen av sitt mandat i forbindelse med sin utredning om Finnmark fylke. Justisdepartementet, i samråd med Sametinget, så det da som hensiktsmessig å få aktuelle problemstillinger nærmere utredet av frittstående forskere.

Forskningsrapportene er tidligere stilt til disposisjon for Sametinget og Justisdepartementet, og de vil bli benyttet i oppfølgingen av Samerettsutvalgets andre delutredning, NOU 1997: 4 *Naturgrunnlaget for samisk kultur*. De vil også fungere som bakgrunnsmateriale for det nyoppnevnte Samerettsutvalget i arbeidet med områdene utenfor Finnmark fylke. Det er ønskelig at så mange som mulig av de involverte organer og andre interesserte skal få anledning til å sette seg inn i det materialet som nå foreligger. For å øke tilgjengeligheten fremlegges derfor materialet i en NOU. Dermed får materialet også en presentasjon på linje med det øvrige grunnlagsmateriale som er publisert som ledd i Samerettsutvalgets arbeid: NOU 1993: 34 *Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark*, NOU 1994: 21 *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv* og NOU 1997: 5 *Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett*.

Prosjektet har vært ledet av en styringsgruppe. Styringsgruppen står ansvarlig for det nærmere utvalg av temaer og bidragsyttere, og gruppen har også forfattet innledningen i del I. Ansvar for endelig form og innhold i forskningsrapportene og tilhørende kortversjoner ligger hos den enkelte forfatter.

Forfatternes kortversjoner av rapportene er oversatt til samisk, se del XI. Det vil også bli trykt en egen publikasjon på engelsk som gjengir materialet i kortform.

Oslo, desember 2001

Justis- og politidepartementet

Sametinget

Innhold

<p>Del I Innledning 17</p> <p>1 Innledning 19</p> <p>2 Karakteristikk av forskningen .. 22</p> <p>3 Innholdsbeskrivelse av forskningsbidragene 24</p> <p>4 Noen generelle aspekter ved forskningsprosjektet 28</p> <p>5 Avslutning 32</p> <p>Del II Allan Kristensen: Samiske sedvaner og rettsoppfatninger – med utgangspunkt i studier av tingbøkene fra Finnmark for perioden 1620–1770 33</p> <p>1 Innledning 35</p> <p>2 Samiske saker i tingbøkene fordelt etter brukstyper 37</p> <p>3 Rettsoppfatninger og ulike typer av bruk 39</p> <p>3.1 Reindrift 39</p> <p>3.2 Fiske 40</p> <p>3.3 Hogst 42</p> <p>3.4 Hval, kobbe og rekved 43</p> <p>3.5 Jakt 45</p> <p>3.6 Egg, dun og multer 45</p> <p>3.7 Jordbruk 46</p> <p>4 Samiske rettigheter og den lokale forvaltningen 47</p> <p>5 Regionale forskjeller 49</p> <p>6 Endringer i samiske sedvaner og rettsoppfatninger 51</p> <p>7 Oppsummering 53</p> <p>Kilde- og litteraturfortegnelse 54</p> <p>Vedlegg</p> <p>1 Tabellvedlegg 56</p>	<p>Del III Ingar Nikolaisen Kuoljok mfl.: Samiske sedvaner og rettsoppfatninger – en gjennomgang av arkivmaterialet til Rettshjelpskontoret Indre Finnmark for tidsrommet 1987–1997 59</p> <p>1 Organisering av arbeidet 61</p> <p>1.1 Innledning 61</p> <p>1.2 Oppbygging av rapporten 61</p> <p>1.3 Definisjoner 61</p> <p>1.4 Materialets begrensninger 62</p> <p>1.5 Identifisering av rettsområder hvor samiske rettsoppfatninger og/eller sedvaner jevnlig blir påberopt av RIF's klienter 62</p> <p>1.5.1 Reindriftsrett 62</p> <p>1.5.2 Andre tradisjonelle næringer og aktiviteter 63</p> <p>1.5.3 Arv- og skifterett 63</p> <p>1.5.4 Familierett 63</p> <p>1.5.5 Avtalerett 63</p> <p>1.6 Generelle kommentarer 63</p> <p>1.6.1 Generelt 63</p> <p>1.6.2 Reindrift 63</p> <p>1.6.3 Andre tradisjonelle næringer og aktiviteter 64</p> <p>1.6.4 Arv og skifte 65</p> <p>1.6.5 Familierett 65</p> <p>1.6.6 Avtalerett 65</p> <p>1.7 Konklusjoner og anbefalinger 66</p> <p>2 Saksresyméer 67</p> <p>2.1 Reindriftsrett 67</p> <p>2.1.1 Sedvanemessig bruksrett 67</p> <p>2.1.2 Sedvanemessig rett til å utøve reindrift 67</p> <p>2.1.3 Retten til reinmerke 68</p> <p>2.1.4 Retten til reinmerke 68</p> <p>2.1.5 Retten til reinmerke 68</p> <p>2.1.6 Retten til reinmerke 69</p> <p>2.1.7 Retten til reinmerke 69</p> <p>2.1.8 Retten til reinmerke 69</p> <p>2.1.9 Kvinnens rett til utøvelse av selvstendig næringsvirksomhet ... 70</p> <p>2.1.10 Kvinnens rett til utøvelse av selvstendig næringsvirksomhet ... 70</p> <p>2.1.11 Kvinnens rett til egen ligning og egen næringsoppgave 71</p> <p>2.1.12 Overføring av driftsenhet – kvinnens stilling 71</p>
---	--

2.1.13	Sedvanemessig rett til overflytting til annet reinbeitedistrikt	71	2.5.3	Formuesoverføring – overdragelse til yngste barn, samt bruk av tradisjonell muntlig avtale	83
2.1.14	Rett til sommerbeiteområde	72			
2.1.15	Reindriftens interne regler	72			
2.1.16	Produksjonstilskudd – rett til reinbeite	72	Del IV	Kirsti Strøm Bull:	
2.1.17	Motorferdsel i utmark – dispensasjon fra vernebestemmelser for nasjonalpark	73		Reindriftens rettshistorie i Finnmark 1852–1960	85
2.1.18	Reindrift – ferdsel i utmark	73	1	Innledning	87
2.2	Andre tradisjonelle næringer og aktiviteter	73	1.1	Prosjektet om samiske sedvaner og rettsoppfatninger	87
2.2.1	Sedvanemessig rett til å utøve laksefiske	73	1.2	Nærmere om sedvaner og rettsoppfatninger	87
2.2.2	Sedvanemessig rett til å utøve laksefiske	74	1.3	Arbeidets ramme og kildene	89
2.2.3	Retten til naturressurser	74	1.4	Samerettsutvalgets innstilling i NOU 1997: 4	91
2.2.4	Næringshytte i forbindelse med utmarksnæringsutøvelse	75	1.5	Kort om hva materialet forteller ...	92
2.2.5	Utmark – kollektiv næringsvirksomhet	75	2	Grensestengingen og Reenbeteloven av 7. september 1854	94
2.2.6	Motorferdsel i forbindelse med utmarksnæringsutøvelse	75	2.1	Innledning	94
2.2.7	Motorferdsel i forbindelse med duodjiutøvelse	76	2.2	Reenbete-Commissionen av 1852 ..	94
2.2.8	Utmark – ferdsel	76	2.2.1	Innledning	94
2.3	Arv- og skifterett	76	2.2.2	Protokollen fra møtene med reineierne høsten 1852	95
2.3.1	Overdragelse til yngste barn	76	2.2.3	Kommisjonens vurdering av forholdene i de ulike områdene	100
2.3.2	Overdragelse til yngste barn	77	2.2.4	Vokteplikten og grenser mellom vinterbeitene	105
2.3.3	Overdragelse til yngste barn	77	2.2.5	Forslag til reduksjon av reintallet ..	105
2.3.4	Overdragelse til yngste barn	77	2.2.6	Godtgjørelse for reinskyss	106
2.3.5	Overdragelse til yngste barn	78	2.3	Den videre behandling av forslagene	107
2.3.6	Overdragelse til yngste barn	78	2.3.1	Fredning av vinterbeitene	107
2.3.7	Overdragelse til yngste barn	78	2.3.2	Vokteplikt	107
2.3.8	Overdragelse av eiendom til yngste barn	79	2.3.3	Økning av skyssbetalingen	108
2.3.9	Overdragelse til yngste barn	79	2.3.4	Forslaget om godtgjørelse til dem som ville slutte med reindrift	109
2.3.10	Arverett – overdragelse av eiendom til yngste barn	79	2.3.5	Behandlingen i Stortinget	109
2.3.11	Arv – rett til sommerboplass	80	2.4	Utvidet adgang til fredning av beitene – tilleggslov gitt i 1857	111
2.3.12	Skifte av dødsbo	80	2.5	Følgene av grensestengingen og loven av 1854	113
2.3.13	Testamente	80	2.5.1	Reineiere fra Kautokeino flytter over til Sverige – og tilbake igjen	113
2.3.14	Skifteoppgjør – ektefeller	80	2.5.2	Grensen ikke tett	114
2.3.15	Overføring til yngste barn	81	2.5.3	Vernet om vinterbeitene	116
2.4	Familierett	81	2.5.4	Rt. 1893 s. 257 – dom om skattested	116
2.4.1	Familierett – særeie	81	3	Forholdet mellom flyttsamene og de fastboende	118
2.4.2	Familierett – særeie	81	3.1	Innledning	118
2.4.3	Opprettelse av ektepakt	81	3.2	Kommisjonen av 1843	118
2.4.4	Opprettelse av ektepakt	82	3.2.1	Innledning	118
2.5	Avtalerett	82			
2.5.1	Avtale – tredjemann (mellom to reineiere, tredjemann: Reindriftsmyndighetene)	82			
2.5.2	Avtale – salg av rein	82			

3.2.2	Kommisjonens undersøkelser	119			
3.2.3	Fogd Saxlunds uttalelse til kommisjonen av 1843	120	4.4	opprettelse av et eget Fjeldfin-fogdembete	159
3.2.4	Forslagene fra kommisjonen av 1843	121		Departementets behandling av kommisjonens forslag og loven av 23. juni 1888	160
3.3	Kommisjonen av 1857	121	4.5	Tillegg til loven av 1854	163
3.3.1	Innledning	121	4.5.1	Lov av 11. juni 1898 – endring i reglene for fredning av vinterbeitene	163
3.3.2	Kommisjonens møter med flyttsamene og fastboende	122	4.5.2	Lov av 9. juni 1903 – fredning av Kautokeino vinterbeiter	163
3.3.3	Forslagene fra kommisjonen av 1857	127			
3.3.4	Byfogd Saxlunds kommentar til kommisjonens forslag	129	5	Finnmark-kommisjonen av 1909 og utkast til lov om fjeldfinnerne og renbeitning i Finmarken av 1911	165
3.3.5	Departementets vurdering av forslagene	130	5.1	Innledning	165
3.3.6	Stortinget forkaster lovforslaget . . .	131	5.2	Kommisjonens befaringer og møter med reieneierne	166
3.4	Felleslappeloven av 2. juni 1883 . . .	131	5.3	Kommisjonens forslag	168
3.4.1	Innledning	131	5.3.1	Innledning	168
3.4.2	Kommisjonen av 1866	132	5.3.2	Inndeling av sommerbeitene og vern om vår- og høstbeitene	169
3.4.3	Det videre lovarbeid	139	5.3.3	Den interne styring	171
3.5	Andre tiltak for å regulere forholdet mellom jordbruket og reindriften	143	5.3.4	Flytteveier	172
3.5.1	Oppsyn	143	5.3.5	Skog og trevirke	172
3.5.2	Oppkjøp av eiendommer og oppføring av reingjerder	145	5.3.6	Erstatningsansvar for beiteskader .	173
4	Den finmarkske Fjeldfin- Kommission av 1875 og loven av 23. juni 1888 om forskjellige Forhold vedkommende Fjeldfinnerne i Finnmarkens Amt	146	5.3.7	Reinmerker	175
4.1	Innledning	146	5.3.8	Reintyveri	175
4.2	Statsråd Vogts foredrag	146	5.3.9	De fastboendes reindrift	176
4.3	Innstillingen fra Fjeldfin-Kommissionen	149	5.3.10	Mosesanking	179
4.3.1	Innledning	149	5.4	Reaksjonene på lovforslaget	179
4.3.2	Om fordeling av sommerbeitestrekningene	150	6	Karasjok mellom Kautokeino og Polmak	182
4.3.3	Om fredning av visse strekninger såvel for vinter- som sommerbeite .	152	6.1	Grensen mellom Karasjok og Kautokeinos vinterbeiter	182
4.3.4	Om forandring i den ved kongelig resolusjon av 13. juli 1871 fastsatte grense mellom Kautokeino og Karasjok mv.	154	6.1.1	Grensefastsettelsen i 1871	182
4.3.5	Oppføring av reingjerder over halvøyene	155	6.1.2	Fjeldfin-Kommissionen av 1875	184
4.3.6	Om straffen for reintyveri mv.	156	6.1.3	Kautokeinos krav om opphevelse av grensen i 1888	184
4.3.7	Om innføring av et ordnet og mere betryggende merkesystem	158	6.1.4	Overflytting fra Kautokeino til Karasjok	189
4.3.8	Om regler for reinskilling	159	6.1.5	Uklarhet om grensen mellom vinterbeitene	190
4.3.9	Angående den foreslåtte deling av Tanens fogderi og sorenskriveri og		6.2	Vanskelige forhold på sommerbeitene	192
			6.2.1	Innledning	192
			6.2.2	Indre-Corgaš, sommerbeite for Polmak eller Karasjok?	194
			6.2.3	Vuorjjenjárga – delt mellom Karasjok og Kautokeino	198
			6.3	Fordelingen i 1934	199

7	 Lov om fredning av barskog m.v. for renbeiting av 11. juli 1924 nr. 2 og Renbeitekomiteen av 1901	201	10.4	Distriktsordningen	244
7.1	Innledning	201	10.5	Reintall og beitetider	244
7.2	Renbeitekomiteen av 1901	201	10.6	Samerettsutvalget og reindriften ...	245
7.2.1	Innledning	201		Kilder	246
7.2.2	Statsadvokat Urbyes utredning ...	203	Del V	Nils Oskal og Mikkel Nils Sara: Reindriftssamiske sedvaner og rettsoppfatninger om land	249
7.2.3	Komiteens forslag	209	1	Prosjektets forskningsperspektiv og metodiske avgrensninger ...	253
7.3	Protester fra Karasjoks reineiere ...	212	1.1	Prosjektets formål	253
7.4	Det videre lovarbeid	212	1.2	Metodologiske spørsmål	254
8	 Reindriftsloven av 12. mai 1933	214	2	Det moralske grunnlaget for diskvalifiseringen av urfolks eiendomsrett til land og politisk suverenitet	256
8.1	Innledning	214	2.1	Introduksjon til problemområdet ..	256
8.2	Lappekommisjonen av 1897 og dens syn på reindriften		2.2	John Locke og urfolk	257
	rettsgrunnlag	215	2.3	En kontraktteoretisk argumentasjonsstrategi	257
8.2.1	Innledning	215	2.4	Nærmere om Lockes argumentasjon	258
8.2.2	Rettsgrunnlaget for reindriften ...	216	2.4.1	Sivilisasjonens utviklingsnivåer ...	258
8.3	Nærmere om innholdet av 1933-loven	218	2.4.2	Naturtilstanden og det politiske samfunnet	258
8.3.1	Reindriften rettsgrunnlag	218	2.4.3	Ervervelse av privat eiendom	259
8.3.2	Fordeling av beitene	219	2.4.4	Den mest samfunnsnyttige anvendelsen av landområder	261
8.3.3	Reintall	220	2.4.5	Politiske fellesskap og ervervelse av suverenitet	261
8.3.4	Reinmerke	222	2.5	John Locke i ettertid	263
8.3.5	Trevirke	223	3	Siidadannelser og slektskapsnettverk: Kontinuitet og diskontinuitet	265
8.3.6	Erstatning for beiteskade	223	3.1	Innledning	265
9	 Forholdene for reindriften i Finnmark de første tyve årene etter krigen	227	3.2	Reinens natur	265
9.1	Innledning	227	3.3	Naturlig avgrensede beiteområder og regulerende prosesser	266
9.2	De første årene etter krigen	227	3.4	Sosial organisasjon	266
9.3	Reintyveri og reinpoliti	229	3.5	Arv og områdetilhørighet	268
9.4	Skatterettslige spørsmål	230	3.6	Flytting eller ikke?	268
9.5	Tiltak for å øke reintallet	231	3.7	Gruppebenevnelser og årstidsbeiter	269
9.5.1	Reinsperregjerder	231	3.8	Navngitte reindriftssamer ved Lákkovuotna/Dálbmeluokta i 1740-årene	270
9.5.2	Reintallet stiger	232	3.9	Lákkovuotna/Dálbmeluokta i 1853 ..	270
9.6	Uenighet mellom Polmak og Karasjok om Čorgaš	233	3.10	Utflyttingene vestover	273
9.7	Jordsalgsreglene	235	3.11	Utflytting ved slutten av 1800-tallet	274
9.7.1	Reglene om avhendelse og forholdet til reindriften	235	3.12	Slektskontinuitet i Lákkovuotna/Dálbmeluokta	275
9.7.2	Beiteskader og skjøtenes bestemmelser om ansvarsfrihet for reindriften	236			
10	 Avslutning	238			
10.1	Innledning	238			
10.2	Reindriften rettsgrunnlag	239			
10.2.1	Innledning	239			
10.2.2	Reindriftssamenes bruksrettigheter ervervet gjennom alders tids bruk ..	240			
10.2.3	Siidaen	241			
10.3	Intern regulering	243			

3.13	Konklusjon	275	1.3	1848: Nomadisme gav ikke eiendomsrett. Derfor eide kongen/staten Finnmark fra gammel tid . . .	311
4	Grunnbegreper, praksiser og sedvaner	278	1.3.1	Salg av statsallmenninger. Respekt for sedvanen	311
4.1	Noen grunnbegreper	278	1.3.2	Kongen/staten eide grunnen – samisk bruk gav ikke eiendomsrett	312
4.2	Eierforhold til land og rein	280	1.3.3	Grunnen i Finnmark var ikke statens privatrettslige eiendom	315
4.3	Siidainterne og eksterne forhold . . .	282	1.3.4	Stortinget – ingen merknader	316
4.4	Sammenfatning	284	1.3.5	Nomadisme og kongelig eiendomsrett: Tvilsomme historiske konstruksjoner	316
	Referanser	287	1.3.6	1848: Det politiske klima i forhold til samene var i ferd med å endre seg	318
Del VI	Steinar Pedersen:		1.4	Behandlinga av reindriftas sedvaner og rettsoppfatninger etter grensesperringa i 1852	320
	Fra bruk av naturgodene etter samiske sedvaner til forbud mot jordsalg til ikke-norsktalende og Deanodat: Ei bygd innerst i Tanafjorden	289	1.4.1	1852: De sedvanemessige forholdene ble omsnudd	320
1	Fra bruk av naturgodene etter samiske sedvaner til forbud mot jordsalg til ikke-norsktalende . .	291	1.4.2	Tap av beiteland i Finland: Erstatning til samene etter Grunnlovas § 105? .	321
1.1	Samiske sedvaner og rettsoppfatninger – et utgangspunkt	291	1.4.3	Samenes bruk fra før 1852 skulle ikke gjenopprettes	322
1.1.1	Innledning – oversikt over arbeidet	291	1.4.4	Nye driftsmåter og overgang til fast bosetning. Bedre vilkår for kolonisering av kysten	322
1.1.2	Begrepet sedvaner og rettsoppfatninger	292	1.5	Skog, eiendoms- og sedvanerett – særlig 1850–60-tallet	324
1.1.3	Religion og sedvanerett	295	1.5.1	Allmuen hadde forvalta skogen selv til midten av 1800-tallet	324
1.1.4	Sedvaner/rettsoppfatninger og allmenningsrettigheter	296	1.5.2	Eiendomsrett og bruksrett	325
1.1.5	Sedvaneretten og jordutvisningsresolusjonen av 1775	298	1.5.3	Skogen i Indre Finnmark måtte spares på grunn av hensynet til kolonisering av kysten	326
1.2	Samiske sedvaner og rettsoppfatninger sikra gjennom allmenningsordninger, 1820–1840-tallet	299	1.5.4	Det nye skogforvaltningsregimet og folks rettsoppfatninger	329
1.2.1	Oversikter over statens eiendommer. Lova om det benefiserte gods – 1821	299	1.6	Jordsalgslova av 1863 – delvis stadfestelse av allmenningsrettighetene	331
1.2.2	Finnmarksjorda: Allmenninger og bruksberettiga i Vest-Finnmark . . .	300	1.6.1	Siktemålet med jordsalgslova av 1863 – hindre et «fattigt, utilfreds og illoyalt Jordbruger-Proletariat»	331
1.2.3	Staten eide ikke noe i Øst-Finnmark	302	1.6.2	Forslagene fra den lokale lovkomitéen	332
1.2.4	Finnmark: Uklart eiendomsbilde – statens allmenninger i «vidtløftig» forstand	303	1.6.3	Allmenningsrettigheter – særlig beite	334
1.2.5	Finnmarkskommisjonen: «Statens Jord» – men utmarksrettigheter til beboerne	306	1.6.4	1863-lova – oppsummering	336
1.2.6	Finnmarksjorda – allmenning på 1830-tallet	307	1.7	Finnmark – det herreløse land	337
1.2.7	Salg av statens eiendommer	308	1.7.1	1864: Staten hadde alltid eid grunnen – ingen andre hadde rettigheter . . .	337
1.2.8	Sedvanemessig bruk av grunnen – «Fjeldfinnen er den opprinnelige Eier af disse nordlige Marker»	309	1.7.2	Høyesterett: Staten – privatrettslig eier	338
1.2.9	Finnmarksjorda i 1845: Allmenning – men ikke statlig jordegods	310			

1.7.3	Fredrik Brandt og det herreløse land	338	1.11.4	Utslettelsen av aboriginernes sedvanerett i Australia og doktrina om «Terra nullius» i 1788	376
1.7.4	Fredrik Brandt – sedvaneretten, lova og den monokulturelle stat	340	1.11.5	Urfolks manglende suverenitets- og eiendomsrett	377
1.7.5	Innvandringsteorien og synet på forholdet mellom folkegruppene . . .	341	1.11.6	Debatten om omklassifisering av Australia fra nybyggerkoloni til erobra koloni	378
1.7.6	Fornektning av samisk sedvanerett – en refleks av forholdet mellom folkegruppene	347	1.11.7	Mabosaka 1993 – «Terra nullius» satt til side	380
1.8	Kolonialisme, rasisme og etnisk lagdeling – et lite gunstig klima for sikring av det tradisjonelle samiske rettsgrunnlaget	348	1.11.8	Kan man sammenlikne Finnmark og Australia?	380
1.8.1	Finnmark – en koloniseringsmark. Samene blir en minoritet	348	2	Deanodat: Ei bygd innerst i Tanafjorden	382
1.8.2	De «vilde» hadde for store rettigheter	348	2.1	Innledning	382
1.8.3	Fornorskingspolitikken	350	2.2	Kildesituasjonen	382
1.8.4	Samene stod utenfor det offentlige politiske rom	351	2.2.1	Kulturminner	383
1.8.5	Norske ordtak: Samene var laverestående	353	2.3	Begrepet Deanodat	383
1.8.6	Et dårlig forhold mellom folkegruppene	355	2.4	Hvor lenge har det bodd folk i Deanodat?	384
1.8.7	Offisiell etnisk lagdeling. Samer og kvener – fremmede raser	357	2.5	Veiding og sjøfiske	385
1.8.8	Nordmennene – den herskende – germanske rase	360	2.6	Generell historisk bakgrunn	387
1.9	Jordpolitikken – norske ble prioritert	362	2.7	Norske og samiske bosetningssoner	388
1.9.1	Gratis jord til norske kolonister – samer og kvener måtte kjøpe	362	2.8	Offerplasser og hellige steder	389
1.9.2	Jordlova av 1902: Skjøte på jord bare til dem som kunne norsk – fullbyrdelsen av prinsippet om det herreløse land	364	2.8.1	Luohhtemuorjávrrit	390
1.10	Jakt – fra samisk til statlig enerett . .	366	2.8.2	Ippágirku	390
1.10.1	Samisk enerett til jakt fra 1700-tallet	366	2.8.3	Álddarbákti	391
1.10.2	1800-tallet: Samene stadig de fremste jegerne	367	2.9	Differensiering av næringslivet	391
1.10.3	Samiske reaksjoner på sportsjakt – et brudd på sedvane og rettsoppfatning	369	2.10	Siidagrenser – enerett til kobbe, hval og vrak	392
1.10.4	Oppsummering – jakt	370	2.11	Reindrift	394
1.11	Samiske sedvaner og rettsoppfatninger i Finnmark – et offer for norsk nasjonsbygging og kolonirettslige teorier?	371	2.11.1	Forholdet mellom gruppene	396
1.11.1	Fra bruk av naturgodene etter samiske sedvaner til forbud mot jordsalg til ikke-norsktalende	371	2.12	Oppsplitting av siidaområdet. Husdyrhold og sesongflyttinger . . .	396
1.11.2	1814 – norsk nasjonsbygging og samisk sedvanerett	373	2.13	Stedsnavn	398
1.11.3	Finnmark og kolonirettslige teorier	375	2.13.1	Steder med overnaturlig tilknytning	398
			2.13.2	Noaiddeleahki	398
			2.13.3	Snoallaluohkká	398
			2.13.4	Ciikanjárga og Šluhttagéadgi	400
			2.13.5	Stedsnavn knytta til personer	400
			2.13.6	Stedsnavn etter funksjon	401
			2.14	Det tradisjonelle ressursbruks-/ bygdebruksområdet	402
			2.14.1	Innlandsfiske	402
			2.14.2	Rypejakt	403
			2.15	Stedsnavn i bygdebruksområdet . . .	403
			2.15.1	Stedsnavn som forteller om bruk . .	404
			2.15.2	Nye navn	404
			2.16	Sjøfiske	405
			2.16.1	Ressursvernsspørsmål – århundreskiftet 18/1900	405
			2.16.2	Motstand mot monopolisering av agnforsyninga	405

2.16.3	Pomorhandelens sammenbrudd og følgene av den	406
2.16.4	Ressursvernsspørsmål etter første verdenskrig	407
2.16.5	Retten til fiske	408
2.17	Oppsummering	408

Vedlegg

1	Noteverk til kapittel 1	410
2	Forkortelser til kapittel 1	417
3	Litteratur og kilder til kapittel 2	418

Del VII Elina Helander:

Samiska rättsuppfattningar i Tana og Rätt i Deanodat

423

1	Samiska rättsuppfattningar i Tana	425
1.1	Inledning	425
1.1.1	Eksternt rättsgrunnlag	425
1.1.2	Siida-systemet	425
1.1.3	Samiska sedvanor och rättsuppfattningar som oppdrag ...	425
1.2	Syfte, metod och begrepp	426
1.2.1	Om syfte, metoder och materialinsamling	426
1.2.2	Begreppsforklaring	428
1.3	Samiska sedvanor och rättsuppfattningar i anslutning till vissa næringsaktiviteter	431
1.3.1	Ripjakt med snara	431
1.3.2	Bärplockning	436
1.3.3	Fiske	438
1.3.4	Inhöstingsområdene i utmarkerna ..	440
1.3.5	Lagstiftning bidrar till kulturell förändring	440
1.3.6	Laxfiske i Tana älv	442
1.3.7	Norske lagar oppfyller inte lagstiftarens intentioner?	449
1.3.8	Renskötsel i Olggut Čorgas	450
1.4	Avslutningsvis om samiske rättsuppfattningar	458
2	Rätt i Deanodat	459
2.1	Inledning	459
2.1.1	Oppdraget og dess gjennomførnde	459
2.1.2	Sjøsamerna i Vestertana	459
2.2	Sjøsamiske næringer og resursutnyttjande	461
2.2.1	Fjordfiske	461
2.2.2	Utmarksnæringer	470
2.2.3	Jordbruk	470
2.2.4	Om kvinnornas og mennens arbeid	472

2.3	Resursutnyttjande og rättsuppfattninger	473
2.3.1	Mer om utmarksnæringer	473
2.3.2	Fjordfiske og dess forvaltning ...	479
2.4	Rätt i Deanodat – sammanfattning .	488

Vedlegg

1	Litteratur til kapittel 1	490
2	Litteratur til kapittel 2	494

Del VIII Bård A. Berg:

Samiske sedvaner og rettsopp- fatninger på Gearretnjarga (halvøya mellom Revsbotn og Repparfjord i Vest-Finnmark) ..

497

1	Tema, problemstillinger og historisk bakgrunn	501
1.1	Tema og problemstillinger	501
1.2	Historisk bakgrunn	502
2	Etterkrigstiden: Havfiske	507
2.1	Innledning	507
2.2	Forholdene inne i Repparfjorden ..	507
2.3	Forholdene på yttersiden av halvøya	509
2.4	Forholdene inne i Revsbotn	512
2.5	Oppsummering	513
3	Etterkrigstiden: Jordbruket	514
3.1	Innledning	514
3.2	Det tradisjonelle jordbruket på Gearretnjarga	514
3.3	Hovedproblemet: Å skaffe for til dyrene	514
3.4	Oppsummering	515
4	Etterkrigstiden: Utmarksnæringer	516
4.1	Innledning	516
4.2	Jakt og innlandsfiske	516
4.3	Skjæring av sennagress	517
4.4	Plukking av molter og annen bær ..	518
4.5	Torving	519
4.6	Sanking av rekved	520
4.7	Oppsummering	520
5	Forholdet til reindriften før og nå	522
5.1	Innledning	522
5.2	Gearretnjarga reinbeitedistrikt	522
5.3	Forholdet til reindriften før og nå ..	522
5.4	Oppsummering	525
6	Den nye tiden: Konkurransen med trål- og snurperflåten	526

6.1	Innledning	526	4.3.1	Generelt	559
6.2	Repparfjorden	526	4.3.2	Bufébeite i jordsalgsloven av 1863, samt jordsalgsreglement av 1864 ...	559
6.3	Revsbotn	526	4.3.3	Jordsalgsloven av 1863 med jordsalgsreglement av 1864 – betydningen for bufébeite	562
6.4	Oppsummering	527	4.4	Jordsalgsloven av 22. mai 1902 med reglement av 7. juli 1902	563
7	Epilog	528	4.5	Jordsalgsloven av 1965	564
	Litteratur	530	4.6	Oppsummering	565
Del IX Stig Gøran Hagen: Bufébeite på statens grunn i Finnmark			5 Rettsoppfatninger vedrørende bufébeite på «statens grunn» i Finnmark		
1	Innledning	535	5.1	Innledning	566
1.1	Presentasjon av tema og problemstilling	535	5.2	Rettsoppfatninger generelt	567
1.2	Bakgrunn	536	5.3	Statens oppfatning av retten til å beite med bufé i Finnmark	568
1.3	Kort om metoden og den videre fremstilling	537	5.3.1	Tiden frem mot jordsalgsloven av 1863	568
2	Historiske forhold vedrørende befolkningen, bruk og dannelsen av Finnmark fylke	539	5.3.2	Statens oppfatning av bufébeitet i tiden etter 1863	571
2.1	Innledning	539	5.4	Befolkningens rettsoppfatninger ...	574
2.2	Generelt om befolkningen og dannelsen av Finnmark fylke	539	5.4.1	Innledning	574
2.2.1	Grensene trekkes opp	541	5.4.2	«Opprinnelige» rettsoppfatninger i Finnmark i tiden frem mot 1863 ...	574
2.2.2	Fra amt til fylke	542	5.4.3	Rettsoppfatninger i tiden etter 1863 og frem mot midten av 1900-tallet ..	578
2.3	Befolkningens bosetningssoner ...	542	6 Avsluttende bemerkninger	582	
2.4	Befolkningens fehold og utnyttelse av arealer til bufébeite	543	Forkortelser	584	
2.4.1	Innledning	543	Del X Peter Thomas Ørebech: Sedvanerett i fiskeriene – sjøsamene i Finnmark		
2.4.2	Fehold og utøvelsen av beite	544	1 Om rammene for samisk sedvanerett	591	
3	Benevnelsen «Statens grunn» i Finnmark – dens forhistorie ...	547	1.1	Hva som drøftes	591
3.1	Innledning	547	1.2	En grunnleggende forutsetning ...	594
3.2	Fra «Kongens Almindig og Skove» til «Statens Jord og Grund»	548	1.3	Avgrensning	594
4	Jordsalgslovgivningen i Finnmark	552	1.3.1	594
4.1	Innledning	552	1.3.2	595
4.2	Jordutvisningsresolusjonen av 27. mai 1775	552	1.4	Det rettshistoriske «bakteppe» ...	597
4.2.1	Generelt	552	1.5	Til det metodiske	598
4.2.2	Formålet med resolusjonen	553	1.6	Det politiske klima (1). Verbal støtte kontra «den skjulte agenda»	600
4.2.3	Resolusjonens bestemmelser	554	1.7	Det politiske klima (2). Sjøsamiske reaksjoner	601
4.2.4	Jordutvisningen i praksis	555	1.8	Det politiske klima (3). Sedvanerettens plass. Noen fundamentale innvendinger ..	603
4.2.5	Resolusjonens betydning for jordforholdene	556	1.9	Det politiske klima (4). Veier videre	606
4.2.6	Resolusjonens betydning for bufébeitet på statens grunn	557	1.10	Komparativ rett – et utsyn	607
4.2.7	Bufébeite etter 1775 – en allmenningsrett?	557			
4.3	Jordsalgsloven av 22. juni 1863 ...	559			

2	Norsk sedvanerett	611	4.2	Finnes det lokal sedvanerett i samiske områder?	645
2.1	Skillet mellom sedvanerett og lovfestet rett	612	4.3	Fjordfisket i Finnmark er ikke precario	646
2.2	Noen elementer som diskvalifiserer sedvaneretten: Tålt bruk (precario)	612	4.4	Det frie fjordfisket i Finnmark er tilstrekkelig «gammelt»	646
2.3	Elementer som diskvalifiserer precario: Passivitet og derelictio	615	4.5	Det åpne fjordfisket i Finnmark er tilstrekkelig «fast»	647
2.4	Sedvanerettens forutsetninger	616	4.6	Oppfatningen av det frie fjordfisket i Finnmark må være «unison»	647
2.5	Et blikk på nordisk rettsteori	617	4.7	Oppfatningen av det åpne fjordfisket i Finnmark må være «rimelig»	648
2.6	Rettspraksis: Sedvanen må være gammel	619	4.8	Det åpne fjordfisket i Finnmark: En konklusjon	649
2.6.1	I uminnelig tid	619	4.8.1	«Jevnlighetsprinsippet»	649
2.6.2	Manns minne: Tilstrekkelig tidsrom	620	4.8.2	Samiske fiskeres fiskeområder	649
2.6.3	Utilstrekkelig tidsrom: Ingen sedvanerett	621	4.8.3	Personer som nyter deltakerrett	649
2.6.4	Noen konklusjoner	622			
2.7	Rett som utøves i henhold til sedvane, må være utslag av fast praksis	622			
2.7.1	Noen norske saker. Praksisen er fast	623			
2.7.2	Noen norske saker (2). Mangel på fast praksis	624			
2.8	Fredelig og uomtvistet: En samstemt rettsoppfatning	626			
2.9	Sedvanen må være rimelig	629			
2.10	Hvilke argumenter er holdbare?	630			
2.10.1	Det økonomiske argument	630			
2.10.2	Geografisk område	632			
2.10.3	Involverte persongrupper	633			
2.11	Sedvanen må være viss	636			
2.12	Sedvanen må være obligatorisk	636			
2.13	Avsluttende bemerkninger, sedvanerettsvilkårene	636			
3	En etnisk samisk sedvanerett i fiskeriene?	638			
3.1	Fiskeriene i Finnmark, kort om problemstillingen	638			
3.2	Det rettspolitiske poeng	638			
3.3	Etnisitet som problem	639			
3.4	Sedvanerettens vekst og fall	640			
3.5	En annerledes samisk sedvanerett?	641			
3.6	Manglende forståelse for etniske rettigheter?	642			
3.7	Er de observerte sedvanene særsamiske?	643			
4	En lokal sedvanerett i fiskeriene?	645			
4.1	Har samene et sedvanerettsbasert fiske med fri adgang?	645			
				Vedlegg	
			1	Intervju-undersøkelse Finnmark: Samiske sedvaner i de ytre allmenninger (Tromsø, 02.06.98)	652
			Del XI Kortversjoner på samisk/ Oanehisveršuvnnat sámegillii	653	
			1 Allan Kristensen: Sámi vieruiduvvat ja riekteoainnut diggegirjiin Finnmárkkus (1620–1770)	655	
			2 Ingar Nikolaisen Kuoljok: Sámi vieruiduvvat ja riekteoainnut – Sis-Finnmárkku riekteveahkkekantuvrra 1987–1997 áigebaji arkiivamateriála guorahallan	658	
			2.1 Álggahus	658	
			2.2 Raportta bajásráhkadus	658	
			2.3 Doahpagat sámi vieruiduvvan ja sámi riekteoaidnu	658	
			2.4 Bargovuohki ja metodihkka	658	
			2.5 Materiála ráddjejumit	659	
			2.6 Riektesuorggit main sámi riekteoainnut ja vieruiduvvat dávjá leat čuočuhuvvon	659	
			2.7 Opmodatriekti	659	
			2.8 Boazodoallu	660	
			2.9 Eará árbevirolaš ealáhusat ja doaimmat	660	
			2.10 Árbi/Árbejuohku	661	
			2.11 Bearašriekti	661	
			2.12 Šiehttanriekti	661	

2.13	Loahpahuš ja ávžžuhusat	662	5.6	Dáža našuvdna- ja identitehttahuksen lei negatiivvalaš sámiide	673
3	Kirsti Strøm Bull: Boazodoalu riektehistorjá Finnmárkkus 1852 – 1960	663	5.7	Koloniijarievtálaš teorijatgo?	673
3.1	Álggahuš	663	5.8	Eanet dutkan dárbbášuvvo	674
3.2	Oaidnu boazodoalu vuoigatvuodaid hárrái ovddit jahkečuodis	663	6	Elina Helander: Sámi riekteoainnut – Oktiigeassu ja loahppaárvalusat	675
3.3	Nuppástus boahotá 1800–1900-logu molsumis – Sámekommišuvnnat . . .	664	7	Bård A. Berg: Sámi vieruiduvvat ja sámi riekteoaidnu Gearretnjárggas (njárga Jáhkovuona ja Riehppovuona gaskkas Oarje-Finnmárkkus)	680
3.4	Boazoguohtundoaibmagoddi 1901 .	665	8	Stig Goran Hagen: Buvveguohtun stáhta eatnamiin Finnmarkkus – Eanavuovdinláhkamearrádusat ja veahkadaga geavaheapmái čatnašuvvi riekteoainnuid riektehistorjiálaš dutkkus	683
3.5	Loahpahuš	666	9	Peter Thomas Ørebech: Sámi vieruiduvvat Finnmarkkus – Riddosámiid riekti guolásteapmái «olggut oktasašguovlluin»	685
4	Nils Oskal ja Mikkel Nils Sara: Boazosámiid vieruiduvvat ja riekteoainnut	668	9.1	Álggahuš	685
4.1	Álggahuš	668	9.2	Váldočuolbmabidjan	685
4.2	Riektejurddašeapmi pastorála nomadismmas	668	9.3	Vieruiduvvanrievtti vuodus	687
4.3	Siidaceggemat ja fuolkevuota	668	9.4	Politiikkalaš ja riektepolitiikkalaš «duogášrátnu»	687
4.4	Geavat ja vieruiduvvat	669	9.5	Vieruiduvvanriekti riddosámi guovddášguovlluin	689
5	Steinar Pedersen: Projeakta sámi vieruiduvvat ja riekteoainnut – Sámi vieruiduvvan luondduburiid geavaheamis eanavuovdingildosii dárogielahemiide	671	9.6	Vieruiduvvanrievtálaš prinsihpat . .	689
5.1	Sámi vieruiduvvanriekti dohkkehuvvui gitta 1800-logu gaskkamuttu rádjai	671	9.7	Guhkilmas geavat	690
5.2	Finnmárku – isitkeahces guovlu	671	9.8	Loahpahuš vieruiduvvanrievtti birra	692
5.3	Sámit – almmolaš ávvoša olggobealde	672			
5.4	Finnmárku kolonisereneanan	672			
5.5	Veahkadatgaskavuodát earáhuvvet ollásit	672			

Del I
Innledning

Kapittel 1

Innledning

Forskningen som foreligger i denne publikasjonen inngår i prosjektet *Samiske sedvaner/samiske rettsoppfatninger*. Prosjektet kom i stand som følge av et krav fra Sametinget og Norges Reindriftssamers Landsforening, fordi Samerettsutvalget (1980), gjennom den spesialoppnevnte rettsgruppen (NOU 1993: 34) ikke så seg i stand til å utføre en omfattende undersøkelse av temaet:

«Rettsgruppen er i sitt mandat også bedt om å undersøke samisk sedvane og rettsoppfatninger og ta stilling til hvilken vekt disse skal tillegges. Flertallet har imidlertid av flere grunner funnet det vanskelig å imøtekomme denne delen av mandatet.»

Rettsgruppens flertall anførte en rekke grunner for dette standpunktet, bl.a. at det ville ha krevd en omfattende og tidkrevende undersøkelse av lokale forhold i Finnmark, noe Rettsgruppen uttalte at de ikke hadde kompetanse, kapasitet eller praktisk mulighet til å utføre. (NOU 1993: 34).

Som et svar til Sametinget skrev Justisdepartementet i et brev datert 6. februar 1995:

«undersøkelser av samiske sedvaner og rettsoppfatninger vil kreve en mer langvarig og grundig forskningsinnsats. En slik oppgave vil måtte foretas av forskere med spesiell kompetanse på området.»

Det forestående forskningsprosjektet skulle finansieres av Justisdepartementet og ledes av en styringsgruppe på seks medlemmer der Sametinget og Justisdepartementet skulle utpeke tre representanter hver. Noen av forskerne har også fått støtte fra Norges forskningsråd (NFR). Den 28. august 1995 meddelte Sametinget sine forslag av medlemmer til styringsgruppen. Justisdepartementet på sin side ønsket en nær forbindelse til Samerettsutvalget som de ba om å velge ut en av departementets representanter. Samerettsutvalget meddelte sitt valg av representant til Justisdepartementet den 25. oktober 1995. Påfølgende år, 15. mai 1996, ble styringsgruppen i sin helhet formelt oppnevnt og hadde følgende medlemmer:

Utpekt av Justisdepartementet:

- Professor Tom G. Svensson, Universitetet i Oslo, (Styringsgruppens leder)
- Professor Dag Michalsen, Universitetet i Oslo
- Gårdbruker Oscar Varsi, Samerettsutvalgets forslag
- Generalsekretær Anne Cathrine Rørholt, Norges Reindriftssamers Landsforening, erstattet Oscar Varsi 23. juli 1999

Utpekt av Sametinget:

- Badjeolmmoš John Henrik Eira, Karasjok, Sametingsrepresentant
- Gårdbruker Egil Olli, Karasjok, Sametingsrepresentant
- Direktør Elin Fjellheim, Rørosmuséet

Mandat for styringsgruppen:

1. Å utforme et mandat, et spesifikt forskningsprogram, til et forskningsprosjekt om samiske sedvaner/samiske rettsoppfatninger knyttet til den samiske befolkningens rett til land og vann i de samiske bosetningsområdene.
2. Å finne frem til personer som skal gjennomføre forskningsprosjektet, og dessuten fastsette en tidsfrist for gjennomføringen.
3. Å fremlegge et utkast av forskernes mandat til Sametinget og Justisdepartementet for godkjenning.
4. Å utarbeide et forslag til budsjett for gjennomføring av prosjektet og for styringsgruppens eget arbeide.
5. Å være ansvarlig for prosjektets fremdrift og at prosjektet gjennomføres i samsvar med mandatet.

Den 9. september 1996 holdt styringsgruppen sitt konstituerende møte i Oslo. Siden har det blitt holdt flere møter:

- 1996; 10–11. oktober og 5. november. Begge i Karasjok
- 1997; 20. mars i Karasjok og 3.–4. juni i Røros
- 1998; 19. februar og 7. september. Begge i Tromsø
- 1999; 7. september i Karasjok
- 2000; 18. februar i Tromsø

Følgende mandat ble utformet og godkjent i desember 1996:

«**MANDAT**»

«Forskningsprosjektet vedrørende samiske sedvaner og rettsoppfatninger skal være en tverrfaglig undersøkelse. Den har som målsetning å gi en redegjørelse og analyse av samiske sedvaner og rettsoppfatninger som har gjort seg eller gjør seg gjeldende i forhold til retten til og bruken av land og vann i samiske områder. Undersøkelsene bør legge vekt på historiske såvel som samtidige forhold. Prosjektet bør dessuten redegjøre for eventuelle uoverensstemmelser mellom det historiske og eksisterende samiske sedvanerrett på den ene siden og gjeldende norsk rett på den annen.

Styringsgruppen vil ikke på forhånd bestemme innholdet av begrepene samiske sedvaner og samiske rettsoppfatninger. Det må være opp til forskerne å finne hensiktsmessige definisjoner for de enkelte delprosjektene. Vi vil imidlertid peke på at med sedvaner siktes til faktisk bruk eller atferd, mens rettsoppfatninger refererer seg til meninger om retten, enten retten er gjeldende eller ikke.

Forskningsprosjektet bør omfatte det totale samiske samfunnets sedvaner og rettsoppfatninger. Samiske sedvaner og rettsoppfatninger, og hvordan disse er etablert, varierer dels ut fra regionale forskjeller, dels ut fra forskjellige nærings- og livsformer. Tradisjonelle samiske nærings- og livsformer er grovt sett:

- reindrift
- jordbruk
- sjøfiske
- utmarksnæring
- kombinasjonsnæringer
- andre næringsformer

Forskningsprosjektet skal organiseres gjennom et antall punktundersøkelser fra nord til sør i det samiske bosettingsområdet, og som tar sikte på å fange opp alle nærings- og livsformsvariasjoner fra innland til kyst.

Innenfor reindriften bør sedvaner og rettsoppfatninger knyttet til bruken av areal, intern organisering og samhandling, undersøkes og analyseres. I den grad det finnes sedvaner og rettsoppfatninger om bruk, intern organisering og samhandling innenfor og mellom andre nærings- og livsformer, bør dette også undersøkes.

Det er viktig å undersøke rettsavgjørelser med sikte på å kartlegge samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Likeledes bør det undersøkes hvilken vekt disse gjennomgående er blitt tillagt av domstolene, og eventuelt om disse kan gi et bidrag til rettskildelæren.

For å få et fullstendig bilde av de samiske sedvaner og rettsoppfatninger må forsknings-

prosjektet som helhet anlegge et komparativt perspektiv. Dette vil bl.a. innebære en systematisk sammenligning mellom samiske sedvaner og rettsoppfatninger med andre urbefolknings sedvanerrettslige forhold. Med dette oppnår man en høyere grad av generalisering. Komparasjonen må imidlertid begrenses til det som bidrar til å belyse samiske forhold.

En viktig kontekst for prosjektet er internasjonal rett om urbefolknings rettigheter. En bred og allsidig undersøkelse omkring samiske sedvaner og rettsoppfatninger må relateres til det folkerettslige perspektiv.

Styringsgruppen vil fremheve betydningen av det samiske språket som materiale for å kartlegge samiske rettsoppfatninger og sedvaner. Likeledes vil styringsgruppen peke på at forskere bør være oppmerksomme på språklige forhold som kan gi bidrag til utviklingen av det samiske rettspråket (både i samiske og norske termer).

Dette prosjektet tar primært sikte på å generere ny kunnskap og innsikt, ikke å reproducere eksisterende kunnskap. I forskningsarbeidet må det gjøres aktiv bruk av all tilgjengelig relevant materiale om emnet.

Organisering av prosjektet: Prosjektet påbegynnes snarest i hele området samtidig. Finnmarksdelen skal være avsluttet innen 2 år fra den dato prosjektet igangsettes, mens prosjektet for de øvrige områdene skal være sluttført i løpet av 4 år. Prosjektet skal ledes av en forskningsleder som er ansvarlig overfor styringsgruppen. Det forutsettes at forskningsleder selv skal være forsker på heltid i perioder tilsvarende 1 årsverk. Det resterende halve årsverket går til koordinering/ledelse. Prosjektet vil bli organisert som heltids- og deltidarbeid. Styringsgruppen skal ha styring over prosjektets fremdrift og bruk av økonomiske midler. Den skal også fungere som faglig referansegruppe. Alle delprosjekter skal innledes med en prosjektbeskrivelse som skal forelegges styringsgruppen. Prosjektbeskrivelsen skal inneholde metodiske premisser for forskningsarbeidet.»

Styringsgruppen vil bemerke at det har gjort et stort arbeid for å knytte til seg gode forskere.

Emnet i seg selv er komplekst og favner mange undertemaer. Det dreier seg om et relativt nytt forskningsområde som krever en viss utprøving av metoder. På grunn av den stramme tidsrammen på 2 år var det nødvendig å prioritere mellom undertemaene. Dette medførte at alle sider av temaet som er nedfelt i mandatet ikke kunne bli berørt i like stort omfang. Denne fremlagte forskning er derfor ikke uttømmende for det som tematikken «samiske sedvaner og rettsoppfatning-

ger» inneholder. Dette gjelder både i forhold til de spørsmål som mandatet reiser og i forhold til de spørsmål som ligger utenfor mandatets rammer. Forskningsfeltet er meget omfattende og det er ikke vanskelig å slå fast at det også etter dette prosjektets avslutning vil være behov for ytterligere forskning innen emnet. Blant annet gjelder dette de uoverensstemmelser som forskningen så langt har vist faktisk finnes mellom offisiell norsk rett og samiske sedvaner. En mer systematisk komparasjon og inngående relatering til folkerettslige forhold hadde også vært ønskelig. Samlet mener Styringsgruppen allikevel at den fremlagte forskningen gir et godt og solid grunnlag for den videre forskning. Og det resultat som foreligger er derfor et betydelig bidrag til en generell kunnskapsgenerering om samisk kultur- og samfunnsforhold. Det er også første gang at dette feltet er blitt gjenstand for en så omfattende undersøkelse.

Følgende forskere har med varierende tidsinnsats, fra 1 til 7 månedersverk, vært engasjert i prosjektet:

- Cand. jur. Stig Gøran Hagen, Reindriftsforvaltningen i Alta
- Cand. jur. Ingar Nikolaisen, Rettshjelpskontoret i Karasjok
- Professor dr. jur. Kirsti Strøm Bull, Universitetet i Oslo
- Førsteamanuensis dr. jur. Peter Ørebech, Universitetet i Troms.

Alle jurister

- Dr. art. Bård Berg, Universitetet i Tromsø
- Stud. phil. Allan Kristensen, Universitetet i Tromsø
- Cand. phil. Steinar Pedersen, Samisk nærings- og utredningssenter (SEG) i Tana

Alle historikere

- Fil. dr. Elina Helander, Samisk nærings- og utredningssenter (SEG) i Tana, Lapplands Universitet i Rovaniemi
- Cand. mag. Mikit Ivanowitz, Neiden
- Seniorforsker Dr. phil. Nils Oskal, Nordisk Samisk Institutt (NSI) i Kautokeino

- Amanuensis Cand. polit. Mikkel Nils Sara, Samisk høgskole i Kautokeino
- Disse siste representere filosofi og samfunnsvitenskap/antropologi.

Noen egen forskningsleder har ikke vært engasjert (se mandatet). Styringsgruppen, i hovedsak lederen, har fungert som prosjektets forskningskoordinator. Styringsgruppen har derfor hele tiden vært tungt inne i forskningsprosessen.

Den 1. oktober 1999 ble ni rapporter overlevert, som til sammen utgjør: *Del I, Finnmark* av forskningsprosjektet «*Samiske sedvaner/samiske rettsoppfatninger*». Senere er to tilleggsrapporter angående Vestertana levert.

11. og 12. Februar 1999 ble det holdt et internasjonalt seminar i Tromsø om temaet samiske sedvaner/samiske rettsoppfatninger. I dette seminaret deltok, foruten inviterte eksperter, samtlige forskere i prosjektet og som der ga en preliminær rapportering. Innleggene fra konferansen er nå utgitt i skriftserien til Senter for samiske studier i Tromsø med tittelen «*On Customary Law and the Saami Rights Process in Norway*». Temaets internasjonale betydning, så vel som interesse, tilsa at denne publikasjonen ble utgitt på engelsk. For å lette tilgjengeligheten for samiske og norske lesere er det blitt tilført et resymé på henholdsvis samisk og norsk. Publikasjonen er blitt overlevert til Justisdepartementet og Sametinget.

I det følgende redegjøres det for den overleverte forskningen dels med sikte på, så langt det er mulig, å knytte sammen de forskjellige forskningsrapportene til en sammenhengende kunnskap, dels å sette den foreliggende forskningen i relasjon til prosjektets mandat. Denne inndelingen er delt i tre deler:

- a) En karakteristikk av forskningen
- b) En innholdsbeskrivelse
- c) En identifisering av hva man generelt kan lese ut av denne forskningen

Forskningens forhold til det gitte mandatet er integrert i disse tre deler.

Kapittel 2

Karakteristikk av forskningen

I det følgende deler vi inn forskningen i a. tverrvitenskapelighet, b. temaområder, c. typer av data i forskningen.

a. Tverrvitenskapelighet

Det overgripende forskningstemaet, *samiske sedvaner/samiske rettsoppfatninger*, forutsetter ett historisk såvel som en samtidsorientert tilnærming. Temaet berører tradisjonell kunnskap og hvordan denne holdes levende. Problemstillingen belyser dessuten spørsmål innen såvel rettsvitenskap som kulturvitenskap. For å oppnå gode forskningsresultater for prosjektet som helhet er tverrfaglighet en forutsetning.

Den foreliggende forskningen tilfredsstiller derfor mandatets krav om tverrvitenskapelighet. Denne tverrvitenskapelighet, er delt inn i tre forskjellige, men komplementære komponenter: Først *jus/rettsvitenskap*, deretter *historie* og til slutt *samfunnsvitenskap/antropologi* med *filosofi*. Disse tre fagrelaterte perspektivene har fokus på det samme hovedtema og har noenlunde lik tyngde i den samlede forskningen.

b. Temaområder

De forskjellige forskningsrapportene fordeler seg på spesifikke temaområder:

1. *Reindrift* som nærings- og livsform behandles spesifikt i to rapporter (Strøm Bull, Oskal/Sara).
2. *Fiske og jordbruk med utmarksnæringer* med innslag av *reindrift* som nærings- og livsformer, behandles i fem rapporter med lokalt og regionalt nedslagsfelt i Øst- og Vest-Finnmark (Pedersen, Helander, Ørebech, Berg og Hagen).
3. *Samisk rettspråk* er behandlet som tilleggsaspekter i to rapporter (Helander, Oskal/Sara).

Et par rapporter tar dessuten for seg historisk og samtidig rettspraksis innenfor temaområdene (Kristensen, Nikolaisen).

Vi vil understreke at forskningen for det første bærer preg av et innenfra perspektiv. Dette vil si at

samer kommer til orde både direkte og indirekte gjennom dokumenter så vel som via strukturerte intervjuer/spontane samtaler. Dessuten preges den av et utenfra perspektiv der forskjellige dokumenter gjenspeiler norske myndigheters syn på samene og deres rettslige situasjon.

c. Typer av data i forskningen

Forskningen bygger på ulike typer data som er benyttet som grunnlag for analyse.

Formelle skriftlige dokumenter

1. Dokumenter som berører reindriften i hele Finnmark, med tyngde på indre Finnmark, Vest-Finnmark – Kautokeino/Karasjok. Materialet bygger i vesentlig grad på forskjellige kommisjoner knyttet til lovgivningsprosesser i perioden 1852–1960. Det dreier seg hovedsakelig om norske kilder, dog i vesentlig grad nye kilder (Strøm Bull).

De mange kommisjonene i siste del av 1800-tallet og begynnelsen på 1900-tallet tyder, dels på reindriften sterke stilling og dels på myndighetenes interesse og engasjement. Lokale møter med et stort antall reindriftsutøvere gir grunnlag for slutninger om næringsrelaterte rettsoppfatninger, som kan tolkes ut av møteprotokollene.

Kildematerialet er både kjent og ukjent fra tidligere. Det kjente materialet er nå bearbeidet på en ny og mer systematisk måte enn i tidligere forskning.

2. Dokumenter som belyser alle næringsformer med tyngdepunkt på jordbruk/fiske. Tingbøker fra 1620–1770 og rettshjelpssaker fra 1987–1997 utgjør et saksmateriale som kompletterer det mer generelle som fremkommer i kommisjonsdokumentene. (Kristensen, Nikolaisen.) Dokumenter som viser et dypere tidsperspektiv kommer her til anvendelse. Skrevet materiale, som åpner for komparativ analyse, hvor samenes forhold sammenlignes med andre urfolk blir også brukt (Steinar Pedersen).

Feltdata

Feltdata er innhentet ved strukturerte intervjuer der forskeren styrer innholdet i samtalen og spontane samtaler hvor temaer veksler fritt og som hjelper forskeren å kontekstualisere de innsamlede data. Det er blitt holdt feltseminarer med forskere og informanter der forskerne inviterer flere infor-

manter på møter for å diskutere spesifikke temaer. Metoder med feltdata, inklusive feltseminar, har blitt benyttet i de forskjellige samiske næringsformene:

1. Reindrift: Nils Oskal/Mikkel Nils Sara
2. Fiske: Peter Ørebech
3. Fiske/jordbruk med utmarksnæringer: Elina Helander og Bård Berg

Kapittel 3

Innholdsbeskrivelse av forskningsbidragene

Den følgende kortfattede oversikt av forskningsbidragene er delt opp på følgende måte.

Først presenteres to rapporter som bygger sine analyser på data om rettspraksis. (Kristensen, Nikolaisen). Deretter presenteres to rapporter som omhandler reindrift (Strøm Bull, Oskal/Sara). Videre følger en mer allmen gjennomgang av historiske forhold i Finnmark som helhet (Pedersen), komplettert av en samtidsundersøkelse fra Tanaregionen (Helander). I Vestfinnmark fokuserer tre rapporter på andre næringsformer utover reindrift (Berg, Hagen, Ørebech).

Samiske sedvaner og rettsoppfatninger i tingbøker fra Finnmark (1620–1770) **Allan Kristensen**

For å finne frem til tidligere tiders sedvanerrett knyttet til retten og bruken av land og vann har Allan Kristensen gått gjennom tingboksmaterialet fra Finnmark for perioden 1620–1770. Det fremlagte materialet viser at samiske sedvaner ble respektert av de lokale myndighetene, men at de kunne favorisere sjøsamer når de var i konflikt med samer fra Indre-Finnmark. I forbindelse med dette vises eksempler der neidensamer får myndighetenes medhold på grunnlag av neidensamenes sedvaner. Dette var tilfellet også når det var konflikt med nordmenn. Kristensen påpeker at samiske rettsoppfatninger var lokale og at de var påvirket av de forskjellige næringstilpasningene. På grunnlag av tingbøkene mener han å kunne dokumentere at det var en utbredt rettsoppfatning at de som bodde i bygdelaget hadde en kollektiv rett til naturressursene innen bygda.

Samiske sedvaner og rettsoppfatninger Ingar Nikolaisen Kuoljok mfl.

Nikolaisen, i samarbeid med tidligere medarbeidere på Rettshjelpskontoret for Indre-Finnmark (RIF), har gått gjennom arkivmaterial fra perioden 1987–1997, med sikte på å kartlegge eventuelle samiske sedvaner og rettsoppfatninger.

Han fant at saker angående eiendomsrett til land og vann var lite representert. Derimot var det

flere saker som dreide seg om rettigheter til utnyttelsen av naturressurser og ofte var innholdet i disse sakene en påberopelse av rettigheter begrunnet i sedvaner eller rettsoppfatninger.

Nikolaisen viser til rettsområder der norsk lovgivning har skapt problemer fordi den har brutt med samisk sedvane, bl.a. innen arverett. Norsk lovgivning har dessuten skapt problemer rundt lokale sosiale konstellasjoner. Eksempelvis har samene en videre definisjon av nært slektskap enn det norske myndigheter har.

Ofte har klienters sedvanemessige oppfatning blitt ansett av myndighetene for ikke å ha hatt nok relevans, med den følge at de ikke har nådd frem. Nikolaisen påpeker også en problematikk om en manglende harmonisering mellom samiske rettsoppfatninger og norske rettsregler.

Reindriftens rettshistorie i Finnmark 1852–1960 **Kirsti Strøm Bull**

I sin rettshistoriske redegjørelse har Strøm Bull fokusert på tiden mellom 1852 og 1960 og legger stor vekt på 1800-tallets lovkommissjoner og de rammebetingelser resultatet av deres arbeid la for reindriften. Reindriften interne forhold er også behandlet.

De offentlige utredningene i forrige århundrede dreide seg om det konfliktfylte forholdet mellom jordbruks- og reindriftsinteresser, konflikter som ble ytterligere skjerpet som følge av grensestengningen i 1852 og som sammen med et ekspanderende jordbruk førte til en dramatisk reduksjon av sentrale beiteområder for reindriften. Strøm Bull viser at de offentlige utredningene hadde et positivt syn på reindriften og at de anerkjente at næringen hadde flere rettigheter, bl.a. understrekes det i alle dokumentene at reindriften hadde bruksrettigheter basert på alders tids bruk.

En endring av den positive holdningen kan leses ut av kommisjonenes utredninger mot slutten av 1800-tallet. Årsaken til denne endringen var bl.a. en følge av tilstedeværelsen av andre sterke interessegrupper. Det negative synet på reindriften ble ofte legitimert ved den påståtte skade samene påførte skogen som følge av deres næring

og livsform, og på grunn av endrede holdninger til reindriften som utøvende næring generelt.

Gjennom koloniseringen av Finnmark ble folk oppmuntret til å slå seg ned som bønder og fastboende. Overfor dem som lot seg lokke nordover, har staten følt en forpliktelse til å gi rettsbeskyttelse, og dette har i sin tur påvirket det offentlige retts-tenkning om samisk næringsutøvelse.

Avvikende fra den generelle negative holdningen til reindrift var Reinbeitekomitéen av 1901 som tilkjente reindriften et ekspropriasjonsrettslig vern. Komitéen anså fjellsamene for å være en urbefolkning med rettigheter som var eldre enn statens. Dette materiale ble i sin tid lagt til side av Landbruksdepartementet og ble derfor aldri trykket.

Forfatteren berører også interessante institusjonelle endringer. Da reindrifftsaker ble lagt under Landbruksdepartementet, forvitret samtidig vernet for reindriften. Noe av årsaken til dette er at departementet mente reindriftens rettigheter alene hvilte på lov, hvilket er et svakere vern enn om rettighetene hvilte på alders tids bruk.

Reindriftssamiske sedvaner og rettsoppfatninger **Nils Oskal og Mikkel Nils Sara**

Oskal og Sara har laget en analyse av reindriftens sedvaner og rettsoppfatninger knyttet til arealbruk, intern organisering og samhandling.

I en del av rapporten ser Oskal nærmere på de ideer som har vært virksomme i kolonisering av land bosatt av urfolk. Særlig fokuserer Oskal på John Lockes politiske oppfatninger.

Blant temaer som er knyttet til samisk livsform undersøker de særlig siidaen som en tradisjonell institusjon, og som forståes som en styrings- og tradisjonsform tilpasset den fleksibilitet som reindriften forutsetter.

Forfatterne tar for seg regler som styrer det spørsmål der de enkelte hushold kan bosette seg og utnytte de tilhørende ressursene. Dette er nedfelt i rettigheter som arves av både kvinner og menn. Ved inngåelse av ekteskap tar begge parter med seg sine rettigheter for hvor de kan bosette seg. Med et meget sammensatt slektskapssystem er mulige alternativ mange hvor de kan slå seg ned. Videre tar forfatterne for seg statuser (sosiale posisjoner) som gjest/vert i en siidas beite- og flyttemønster og hvilke rettigheter som knytter seg til disse. Til slutt ser de på forpliktelser og ansvar i forhold til reindrifftsaktiviteter som flytting og skilling av reinflokker. Den hverdagslige utøvelsen av

reindriftnæringen er regulert etter bestemte sedvaner og rettsoppfatninger, det som ligger under alt ordnet sosialt liv.

Samiske sedvaner og rettsoppfatninger **Steinar Pedersen**

Pedersen tar utgangspunkt i en endring av den statlige holdningen i forhold til respekten for samisk kultur og tradisjonell bruk av naturressursene. Han påpeker at bygdefolk i Finnmark i dag omtrent ikke har allmenningsrettigheter etter dagens lov- og regelverk. Dette står i sterk kontrast til situasjonen tidlig på 1800-tallet da den samiske bruken hadde et klart rettsgrunnlag basert på sedvanerett. Under disse to epoker, før og etter 1852, har staten forholdt seg vidt forskjellig overfor samisk kultur og tradisjonell bruk av naturressursene.

Da Norge fortsatt var i union med Danmark og myndighetene hadde sete i København ble same-nes situasjon og interesser i større grad tatt hensyn til i lover og avtaler som vedkom Finnmark. Den positive statlige holdningen endret seg mot midten av 1800-tallet da myndighetene bl.a. kom med en «teoretisk» begrunnelse om at samene og andre ikke-norske folkegrupper ikke hadde ervervet eiendomsrett til området på grunn av sin nomadiske livsstil. Med sin «teoretiske» legitimering kunne staten hevde at grunnen hadde tilhørt konge/stat siden gammel tid, noe Pedersen viser å være en ahistorisk konstruksjon.

Da Norge ble løsrevet fra Danmark etter Napoleonskrigen og skulle posisjonere seg som en homogen nasjonalstat overfor sine naboer, ble samenes situasjon også endret. Det samme gjorde de demografiske forholdene i Finnmark som ble forskjøvet i samisk disfavør. Den gryende norske nasjonalisme, bidro til å svekke samenes posisjon. Disse nye forholdene førte til at den norske stat, ville og kunne definere landsdelen som et herreløst område.

I en tilleggsrapport, *Deanodat – siida og bygd* (Tana), ser Steinar Pedersen nærmere på Tanas historie fra førhistorisk tid og frem til i dag. Her kommer han inn på bruken av ressurser og ser dette i forhold til bl.a. siidagrensener og økologiske endringer som følge av menneskelige inngrep. I rapporten undersøker han bosetningsforholdene mellom samer og nordmenn. I deler av rapporten har han sett nærmere på lokaliteter og deres navn og sett på hvordan disse har vært knyttet til religion, bruk og personer.

På grunnlag av etymologiske slutninger indikerer disse lokale navn gammelt samisk bruk.

Samiske rettsoppfatninger i Tana Elina Helander

I sine studier i Tana kommune undersøker Helander areal- og ressursbruk i lys av samiske tradisjoner og rettsoppfatninger. Hun ser på hvordan den samiske befolkningen anser innhøstningsområdene å tilhøre lokalbefolkningen og hvordan disse har fulgt generasjoner og dermed har fått en tradisjonell status. De utmarksaktiviteter hun har konsentrert seg om er snarejakt på ryper, molteplukking og innsjøfiske.

I det praktiske livet skjer det endringer av individer som er knyttet til et området. Rapporten tar for seg årsaker og dynamikker i dette forholdet.

Helander har sett på hvordan norske lover og forskrifter ikke tar tilstrekkelig hensyn til hvordan samiske næringer er knyttet til naturen og dens ressurser. Dette utfordrer de samiske næringsformene. I de senere år har regelverket f.eks. ført til en begrensning av samisk garnbruk i innsjøer og en økende konkurranse fra tilreisende om de lokale ressursene. Dette bidrar til å vanskeliggjøre en nødvendig størrelse av produksjonen. Et resultat har vært at man fra samisk side trekker mot områder som er mindre tilgjengelige.

I en tilleggsrapport fra Vestertana viser Helander at torsk- og laksefisket, på 1900-tallet har vært den viktigste næringsaktiviteten for lokalbefolkningen i kombinasjon med jordbruk og utmarksnæring. Hun rapporterer også at fisket betraktes som en kulturbærende næring for sjøsamene og at mange sjøsamer har mistet sine næringsrettigheter som følge av storsamfunnets reguleringer. Konsekvensen av dette blir at sjøsamisk kultur er truet.

Sedvanerett i fiskeriene – sjøsamene i Finnmark Peter Ørebech

Ørebech har tatt for seg hele strekningen av Finnmarkskysten og sett på i hvilken grad deltaksregulering i fiske er sedvanerettslig fundert.

Han har forsøkt å finne differensieringer av deltagerrrettigheter og fiskepraksiser som skiller samer og nordmenn. I sin konklusjon hevder han at det ikke finnes noen samespesifikk sedvanerett når det gjelder kystfisket. Han viser til tidligere tiders praksis der samer har ansett førstemannsprinsippet som gjeldende og at de har sett nordmenn som jevnbyrdige i denne næringsutøvelsen. Konsekvensen av dette har blitt at det har utviklet seg en lokal sedvanerett fremfor en spesifikk samisk sedvanerett.

I sin rapport gjør Ørebech også greie for juridiske problemer i forhold til sedvanerett, bl.a. går han gjennom begreper som langvarig praksis og festnet praksis.

Samiske sedvaner og samiske rettsoppfatninger på «Gearretnjarga» Bård A. Berg

Bård A. Berg har undersøkt sedvanerettslige forhold knyttet til nærings- og livsformer hos den bofaste samiske befolkningen på halvøya Gearretnjarga som ligger mellom Revsbotn og Repparfjorden. Fokuset er lagt historisk til etterkrigstiden, da både fastboende samer og reindriftssamer ennå drev sine næringer på forholdsvis tradisjonell måte. Berg ser på næringer som havfiske, jordbruk og utmarksnæringer. Et sentralt spørsmål er hvilke rettigheter folk hadde i forhold til disse ressursene og i hvilken grad de beskyttet dem eller anså dem for å være tilgjengelig for alle.

I sin rapport viser Berg hvordan endringer har skjedd i sedvanlig bruk av bestemte områder og endringer i rettsoppfatningene knyttet til disse. Han anser begynnelsen av 1960-årene som et tidskille på sjøen da trål- og snurpenotflåten invaderte området. Dette ble begynnelsen til slutten til fjordfiskerne i Vest-Finnmark. Bergs rapport viser at det er mulig å fastslå tidligere og nåværende bruk (sedvaner) og bruken av et bestemt område, og tilsvarende rettsoppfatninger blant brukerne.

Bufébeite på statens grunn i Finnmark Stig Gøran Hagen

Hagen har i sin rapport sett nærmere på Finnmarks lokalbefolknings rett til å ha bufé på beite på statens grunn.

Temaet blir sett fra forskjellige vinkler i et historisk lys. Han kommer inn på hvordan bruken av utmark har utviklet seg i Finnmark med sin særegne historie med tanke på grensesettingene i forrige århundrede. Denne særegne historien har gjort det nødvendig å gå gjennom en redegjørelse for betegnelsen «statens grunn».

Hagen vier ett kapittel til å undersøke lovgivningen som var ment å regulere jordforholdene i Finnmark. Hagen har dessuten sett på rettsoppfatninger slik de har virket for staten og de aktuelle brukerne av utmarka som beite.

Hagen har gått gjennom de aktuelle rettsoppfatningene slik de har utviklet seg frem til midten av 1900-tallet. Denne utviklingen har ført til at det fortsatt i dag hersker en uklarhet om retten til å la bufé beite på statsmark i Finnmark fylke. Denne

uklarhet har sin bakgrunn, mener Hagen, i en nedarvet oppfatning hos den husdyrholdende del av befolkningen om at beite på statens grunn er en rettmessig og vernet rettighet. Denne oppfatningen kommer i konflikt med oppfatninger hos

embetsmenn i fylket og det sentrale embetsverk, som ut i fra uttalelser og arbeid ikke kan ha hatt innsikt i de faktiske forhold. Noe som igjen har medført at staten i dag har en oppfatning om at beitet er en svært begrenset bruksrett.

Kapittel 4

Noen generelle aspekter ved forskningsprosjektet

I dette avsnitt skal vi trekke frem noen generelle aspekter knyttet til temaet *samiske sedvaner/samiske rettsoppfatninger* som har kommet frem i denne forskningen. Fremstillingen er resonnerende og legger stor vekt på rettslige forhold, en rett knyttet til næring basert på samiske sedvaner. Det rettshistoriske perspektivet, en diskusjon om begrepsavklaringer og betydningen av tradisjonell kunnskap er andre komponenter som fremheves her.

I mandatet la styringsgruppen til grunn en åpen definisjon av sedvaner og rettsoppfatninger. Det måtte være opp til de enkelte forskere å utforme en hensiktsmessig definisjon for sitt konkrete prosjekt. Det har altså ikke vært en særskilt oppgave å finne frem til generelle definisjoner av sedvane- eller rettsoppfatningsbegrepet. I den fremlagte forskningen finnes det derfor drøftet forskjellige aspekter ved dette forholdet. Hva som ansees som sedvane og hvilke kriterier som ansees som relevante for å konstatere eksistensen av sedvane forstått som etablert praksis av ulike slag vil derfor måtte variere en god del. Vi henviser også til Del 1 i prosjektets konferanserapport «On Customary Law» (1999).

Med betegnelsen samiske sedvaner siktes det til i vid forstand sedvaner som forekommer i de samiske områder. I all hovedsak vil dette være lokale sedvaner. I hvilken grad man med «samiske sedvaner» vil knytte begrepsbruken bare til spesifikke næringsformer og til geografiske-lokale kriterier, eller også til utøverens etniske bakgrunn, er åpent for videre diskusjon, og avhengig av det konkrete forskningsprosjekt. I forskningsrapportene finnes det noe ulik bruk av betegnelsen «samisk sedvane». I dette ligger det imidlertid et historisk perspektiv: Fra å være et sammenfall mellom lokale og sametilknyttede sedvaner er dette i løpet av 1900-tallet blitt et mer relativt forhold.

Perspektivet på samiske sedvaner og rettsoppfatninger varierer fra rapport til rapport. Vi vil peke på to hovedskille. Ett hovedskille angår nivå av fokusering. Flere rapporter undersøker konkrete sedvaner, utbredte praksiser og mønstre av faktisk forekommende rettsoppfatninger. Andre rapporter ser på de mer overgripende rettslige og sosiale

ordninger som konkrete sedvaner er blitt utøvet (eller utøves) innenfor. Det andre hovedskille går mellom historiske og aktuelle sedvaner. Det ligger selvsagt i sedvanens karakter at det må bli flytende overganger mellom det historiske og det aktuelle. Men enkelte rapporter dreier seg dels om det historiske (som Kristensen, dels Pedersen), dels peker på konkrete endringer over tid, og derved også det nåtidige (som Berg, Helander).

Ett sentralt forhold som angår all den fremlagte forskningen er dette: Gjennom denne forskningen er det empirisk blitt dokumentert eksistensen av et vell av privat praksis /sedvanerett i de samiske områder. Denne private praksis/sedvanerett etablerer også bruksrettigheter av ulike slag og med ulik styrke. Dette gjelder for alle næringsområder. Men hverken forskningsrapportene eller styringsgruppen kan ta standpunkt til hvilke rettslige konsekvenser dette har utover denne konstatering.

På en mangesidig og tverrfaglig måte belyser denne forskningen, på grunnlag av nærings- og livsformer, de samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Denne forskningen er blitt gjort både i et historisk og et samtidig perspektiv.

Med utgangspunkt i ulike nærings- og levemåter kan følgende konstateres:

- a) *Reindriften* har en sterk *bruksrett* basert på alders tids bruk, den er klart samespesifikk, og er bl.a. regulert gjennom en reindriftslov hvor en del momenter er utledet av samiske sedvaner.
- b) *Jordbruk og sjøfiske* har en *bruksrett* ut fra alders tids bruk, men er hovedsakelig knyttet til allmenningsrett. Det dreier seg om gamle samiske næringsformer, hvor samisk og lokal sedvanerett i et lengre historisk tidsperspektiv er sammenfallende begrep.
- c) *Utmarksnæringer som jakt, fangst, fiske, bærplocking og sanking* har en sterk *bruksrett*. Det er en urgammel samisk næringsform og er basert på alders tids bruk med sedvaneforankret rett og bruk.

Utøvelsen av to eller flere av de ovenfornevnte næringer betegnes som *kombinasjonsnæring*.

Til et godt stykke ut på 1700-tallet utøvet samene disse næringsformer med en høy grad av

autonomi. Dette verifiseres bl.a. av tingboksmateriale og grensetraktatene mellom statene. I løpet av siste del av 1800-tallet og spesielt 1900-tallet foregikk det imidlertid en gradvis redusering av sameenes relative autonomi, samtidig ble sameene i sterkere grad innlemmet i det norske storsamfunnet. Offentlige utredninger og lovkommissjoner viser til mange trekk ved denne endringen. Av dette fulgte gradvis et tydeligere skille mellom eksklusive samiske næringer og næringer som praktiseres relativt likt med andre folk i samme region. Dermed etableres og bekreftes ulikheter i næringsformenes rettslige reguleringer.

Det som blir klarlagt i denne forskningen er det vi kan betegne som *reindriftens sedvanerettslige ordninger*. Av slike ordninger er regler for reinskilling, reinmerkesystem, flyttemønster, flytting mellom distrikter og verde-systemet. Dette er med på å etablere tette funksjonelle relasjoner mellom forskjellige nærings- og livsformer og siida-ordningen som innebærer sedvanemessig regulering av reindriften. Eksempler på dette er styring av det sesongmessige beite og annen ressursbruk samt leirplasser, en ordning som er organisert etter tette slektskapsbånd. Samiske sedvaner og rettsoppfatninger utgjør fundamentet for denne ordningen. Dette er vist, på den ene siden gjennom historisk og dokumentær kunnskap (Strøm Bull, Kristensen) og på den annen side gjennom levende kunnskap fra vår egen tid (Nikolaisen, Oskal/Sara).

Fra flere forskere påpekes det at retten til å utøve reindrift er en hevdvunnen rett, grunnet på *alders tids bruk*, den er sedvanerettslig forankret, m.a.o. bygger den på samiske sedvaner og rettsoppfatninger og utgjør et viktig element i dagens samiske samfunn og kultur. Mange av de saker som rettshjelpskontoret har behandlet påberoper seg sedvanerett, gammel samisk tradisjon etc., som i tilstrekkelig utstrekning påviser en levende kunnskapstradisjon (Nikolaisen).

Av den aktuelle forskningen kan vi dessuten lese at fiske, spesielt laksefiske, utmarksnæringer og bufébeite er rettigheter som utøves i tråd med gammel samisk tradisjon. Dette gjelder også retten til jakt, som med rette anses som en opprinnelig samisk næringsform i Finnmark (Nikolaisen, Pedersen, Hagen, Kristensen, Helander).

Et eksempel der sameenes rettsoppfatning, grunnet på gammel sedvane, er blitt respektert er arverett. Overdragelse av eiendom i form av reinflokker m.m. går til yngste barn, noe som bryter med den norske lovgivningstradisjonen. Også i spørsmål om særeie har samiske familierettslige prinsipper blitt respektert. I disse tilfellene aktualiseres dagliglivets rettslige tenkning. Det finnes

også eksempler på at man har vunnet frem i domstoler med en formell aksept av samisk rettstenkning (Nikolaisen).

Tingbøkene fra 1600- og 1700-tallet viser at norsk rett i den dansk-norske periode la vekt på *samenes sedvanerett*; bruken av naturressursene ble regulert av sedvaner og rettsoppfatninger med liten innblanding fra myndighetenes side. Dette gjelder sjøsamer så vel som innlandssamer, de sistnevnte beholdt lengst sine sedvaner og rettsoppfatninger upåvirkede. I det materialet som for første gang analyseres her, fremgår det at (tinget) ved mange tilfeller aksepterte sameenes tradisjonelle rettigheter, en samisk sedvanerett. I tingboksmaterialet understrekes også rettens kollektive karakter, både når det gjelder sjøsamer og fjellsamer (Kristensen).

Strøm Bull gir med sitt bidrag den første forskningsbaserte undersøkelse av reindriften rettshistorie i Finnmark. Med grunnlag i mye nytt kilde materiale, gir hun en grundig kronologisk gjennomgang fra tiden mellom 1852 til 1960. Materialet viser til endringer, men også til en stor grad av kontinuitet av myndighetenes holdninger til reindrift. Kirsti Strøm Bull viser at offentlige utredninger representerer en viktig kilde for å få et sammenhengende bilde av reindriften rettslige situasjon. Det nye primærmaterialet har blitt kopiert og overrakt Samisk Arkiv i Kautokeino.

Strøm Bull behandler også kollisjoner mellom samisk sedvanerett og norsk myndighetspolitikk, en utvikling som ledet frem til lovgivningen fra 1933 om reindrift, en lovgivning som mer definitivt undergravet den samiske sedvanerettens posisjon.

I dette kommisjonsmaterialet kommer det også frem en del synspunkter på sedvaner og sameenes egne rettsoppfatninger og tradisjonell kunnskap, en praksis som får en viss plass i offentlig regulering av reindriftsutøvelsen. I sin delstudie, konstaterer Strøm Bull bl.a. at reindriften rettigheter er en *tingsrettslig rettighet* til bruk av arealer, en rettighet som er *sedvanerettslig forankret* og bygger på *alders tids bruk*.

Reindriften ekspropriasjonsrettslige vern understrekes også i denne spesifikke undersøkelse. Av tidligere mer ukjent materiale fortjener statsadvokat Urbyes uttalelse i Reinbeitekomitéen (1901) å nevnes, vi siterer:

«Lapperne er den oprindelige Befolkningen i Finnmarken og har i aarhundreder beitet med sine Ren paa i det store og hele taget de samme Strækninger. Det kan ikke antages, at dette blot har skeet i Henhold til en stiltiende Tillaelse, som naarsomhelst kan tilbaketages, men man maa gaa ud fra, at der handles om en virke-

lig ret. Naar Lapperne ikke har Eiendomsret til de store Strækninger hvorpaa de færdes, men disse tilhører Staten, saa er jo ikke dette, fordi Staten ha nogen særlig Hjemmel til dem, men fordi Lappernes Levevis som Nomader aldrig har gjort Eiendomsret til Jord til noget nødvendigt eller endog ønskeligt Vilkaar for deres Existens, hvorfor Staten eier Jorden, fordi ingen anden har været berettighet til den. Lappernes ret er derfor ikke udskilt fra eller udledet fra Statens Ret, tværtom meget ældre end denne.»

Steinar Pedersen har gjort en dyptpløyende analyse av de samiske rettsforholdene med et langt historisk perspektiv. Pedersens analyse kompletterer og bekrefter den mer rettshistoriske kronologien, den som har blitt utført av Strøm Bull. Pedersens tese er at allmeningsordninger utgjør en kodifisering av *sedvanemessig bruk*. For de to tunge historiske fremstillingene utgjør årstallene 1852 og 1864 viktige tidsskille. I Pedersens beskrivelse og analyse kommer det tydelig frem at samisk sedvanerett svekkes i takt med den tiltagende norske nasjonsbyggingen under andre halvdel av 1800-tallet. Lover, statlige regelverk og forvaltningspraksis innvirket etterhvert negativt på det samiske fundamentet for sedvanerett.

Pedersens inngående sammenligning mellom Norge og Australia bør også fremheves. Her belyser han bl.a. forbindelsen mellom sedvanerett og religion/trosforestillinger hos urfolk, et forhold som styrker sedvanerettens legitimeringskraft. I Finnmark og Australia har urfolkenes sedvanerett blitt satt til side i lengre tid. Dette har i de senere år endret seg og sedvaner har igjen blitt reaktualisert, ikke minst av urbefolkningen selv. Dette er et fenomen som gjør seg gjeldende globalt, og det gir problemstillingen viktige perspektiver. Det globale perspektivet motiverer bruken av analytiske komparasjoner. Samenes streben etter en aksept av sedvanerettens betydning er ikke unik i urfolksammenheng. Lignende prosesser kan observeres på mange kanter av verden. Forskningen vi her er opptatt med må også betraktes i dette lys. Det internasjonale seminar som prosjektet arrangerte i Tromsø og som resulterte i publikasjonen «On Customary Law and the Saami Rights Process in Norway», understreker vektleggelsen av sammenligning i studiene.

En avklaring og presisering av sedvanerettslige forhold er en del av urfolkenes generelle rettsutvikling, noe som spesielt fremgår av Pedersens bredt fremstilte historikk. Se for øvrig NOU 1997: 5 om folkeretten, som ytterligere understreker det som her har vært hevdet.

Idéene om *terra nullus* og *nomadisme* er aspekter som diskuteres inngående, særlig i Pedersens bidrag. Det er verdt å legge merke til den sammenfattende utviklingssekvensen i 16 punkter fra samisk «urtid» frem til 1826 (s. 316–317). Her korrelerer Pedersen med rapporten til Oskal/Sara, noe som fører oss tilbake til behandlingen av den samfunnsfilosofiske betraktning med referanse til John Locke og senere til sosialdarwinismen. Dette perspektivet er et eksempel på forskningsmessig nytenkning i samerettslig sammenheng (Pedersen, Oskal).

I tilleggssrapportene om Tana, Deanodat, kommer lokale samiske rettsoppfatninger tydeligere frem (Helander, Pedersen). Offerplasser og hellige steder og steder knyttet til stedsnavn fremstår der som komplementære rettsgrunnlag.

Fiske har vært en urgammel samisk praksis. Ørebech argumenterer, med støtte hos Bård Berg, at det nå ikke finnes noen spesifikk samisk rett til fiske, det er snarere et spørsmål om en lokal rett til fiske som er blitt utviklet i de samiske kjerneområdene. Det har utviklet seg en lokal sedvanerett som ikke uttømmes med samisk bruk. Det er imidlertid også her spørsmål om urgamle sedvaner basert på alders tids bruk. Ørebechs hovedtese er at retten til en fri tilgang til fiske, en rett som er forbeholdt bygdelaget. Det gjør ikke retten mindre sedvanerettslig i sin karakter. Ørebech underbygger sitt resonnement gjennom den begrepspresisering; at sedvanerett er dels normer for liv, som speiler folks oppfatning av rettferdighet/reguleringer, dels levesett som bygger på folks tradisjonelle kunnskaper, handlinger og attityder.

Retten til bufébeite har en ubrutt tradisjon ifølge Hagen. Det handler om en rett som utøves i praksis, men som i motsetning til reinbeite, aldri har blitt stadfestet gjennom spesielle lover. Bruk av beite på denne måten var grunnet på sedvanlig bruksutøvelse.

Retten til beite med bufé på statsgrunn er en gammel rett, som vil si at det har vært en gammel rett å ha husdyr på beite utenfor det som oppfattes som privateid mark. Dette sikter til bruksrettigheter i allmeningsområdet. Bufébeite kan med rette betraktes som en primærnæring og kan, ifølge Hagen, likestilles med rett til reinbeite, en meget sterk rett med andre ord. I denne sammenheng bør den såkalte Balsfjorddommen 1995 noteres. I denne dommen bekreftes beiterett med rettslig grunnlag i *lokal sedvanerett*.

Elina Helander som har et antropologisk/språksosiologisk perspektiv understreker kraftig betydningen av *kontekst* for forståelse av sedvaner. Gammel sedvane er oppstått i en samisk kulturell

sammenheng. Dette illustreres gjennom respekt for og kunnskap om hverandres *fiskeplasser, jaktmarker, reinbeiteområder, multemyrer* osv. Siidaens område bestemmer rett til og respekt for bruk av naturressurser i det som innenfor siidaen blir oppfattet som «vårt landområde».

På dette feltet snakker vi om en virksom tradisjon blant samer grunnlagt på levende kunnskap og kulturelle vaner. Denne tradisjonen kommer ikke sjelden i kollisjon med myndighetenes administrative prosedyrer hevder Helander. Den tradisjon vi her sikter til består dels av et bestemt leveste, dels av en økologisk kunnskap; forholdet menneske/natur gjøres synlig gjennom en tydelig kontekstdefinering.

I Tana står laksefisket i elven sedvanerettslig like sterkt som reinbeiteretten. Det er langvarig bruk, historisk forankrede aktiviteter knyttet til næring, som utvikler tradisjon – sedvanemessig bruk etter bestemte normer, hvilket er sedvanerett.

I Vestertana, der fjordfisket er en toneangivende næring, fremstår lokale samiske oppfatninger om rettigheter særdeles tydelig. Sjøsamenes fiske oppfattes som en kulturbærende næring; fjordfisket i kombinasjon med jordbruk og utmarksnæringer er uttrykk for sjøsamisk kultur, med en verdi man er bevisst og ønsker å bevare. Samenes vern og forvaltning av ressursene understreker dette. Mer konkret manifesterer denne rettsoppfatning seg i hvordan de forskjellige lokalsamfunn i Tanafjorden har delt fiskevann seg imellom etter ett bestemt mønster og at man kan finne klare arveregler for fiskeplasser for laks- og torskfiske (Pedersen, Helander).

Et ytterligere bidrag som forskningsprosjektet har gitt er de første forsøkene på registrering av en samisk sedvanerettslig terminologi, et samisk rettspråk (Oskal/Sara, Helander).

Kapittel 5

Avslutning

Den fremlagte forskningen besvarer flere av de problemstillinger som ble reist i mandatet. Det er tale om forskning, som genererer ny kunnskap, også med nye innfallsvinkler på et avgrenset, men ytterst komplekst temaområde. Forskningen er også et eksempel på anvendt forskning. Vi finner også at mandatets utgangspunkt i bestemte samiske nærings- og livsformer har vært fruktbart.

Ut fra dagens situasjon bør det ikke dras flere konklusjoner av generell art. Vi henviser til de for-

skjellige forskningsrapportene og de konklusjoner som kan leses ut av dem. Dessuten står det igjen en stor del av den forskningen som her ble initiert, den som berører sedvanerettslige forhold i resten av Sápmi sør for Finnmark. Først når også denne forskningen foreligger kan mer langtrekkende teoriutvinninger rundt temaet samisk sedvanerett utvikles.

Del II

Allan Kristensen:

*Samiske sedvaner og rettsoppfatninger
– med utgangspunkt i studier av tingbøkene fra
Finnmark for perioden 1620–1770*

Kapittel 1

Innledning

Denne rapporten bygger på en gjennomgang av tingbøkene for Finnmark for perioden 1620–1770 med særskilt vekt på spørsmål knyttet til samiske sedvaner og rettsoppfatninger, og hva som er mulig å utlede av slike forhold utfra et slikt kilde-materiale.

Historikeren Henry Minde ved Universitetet i Tromsø ledet på 1980-tallet et arbeid med å gjennomgå tingbøkene for Finnmark for perioden 1620–1770 med sikte på å registrere saker med relevanse for samisk bruk av land og vann. Minde la det prinsipp til grunn at alle saker hvor ordene «samer» og «rein» forekom skulle tas med. I tillegg tok en med saker som hadde relevans for bruken av land og vann generelt. Her ble skrevet korte beskrivelser av hver sak, med henvisninger til tingbøkene, og beskrivelsene av sakene ble også kategorisert etter tingsted og brukstyper.

I forbindelse med forskningsprosjektet om samiske sedvaner og rettsoppfatninger som pågikk fra og med andre halvdel av 1990-tallet, ble det så aktuelt å bruke det tidligere innsamlede og upubliserte tingboksmaterialet. Forskere ble rekruttert til det nevnte forskningsprosjektet i 1997 og 1998, men da Henry Minde på denne tiden ikke hadde tid eller anledning delta i prosjektet, fikk jeg, som en av Mindes hovedfagstudenter, oppdraget med å bearbeide tingboksmaterialet for bruk til forskningsprosjektet om samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Tingboksmaterialet har jeg forøvrig også brukt i arbeidet med hovedoppgaven min.¹

Mitt arbeid med det innsamlede tingboksmaterialet pågikk våren 1999, og denne rapporten ble innlevert høsten dette året. Enkelte endringer og tilføyelser er blitt gjort i ettertid, de siste i oktober 2001. I forkant og under arbeidet med tingboksmaterialet har jeg fått råd og veiledning av Henry Minde, og jeg skylder han en stor takk i denne forbindelse. Jeg må imidlertid poengtere at ansvaret for eventuelle feil og mangler ved denne rapporten er mitt alene.

Begrepene *sedvane* og *rettsoppfatning* blir selv sagt sentrale i denne rapporten. *Sedvane* forstås vanligvis som *festnet skikk og bruk*.² Her siktes til den faktiske bruk eller atferd, og en opparbeidet bruk av naturomgivelsene blir til en sedvane over tid. Dette er den tradisjonelle juridiske forståelsen av sedvanebegrepet, og det er også det innholdet som jeg vil legge i begrepet i denne rapporten. Det er naturlig å ta utgangspunkt i en juridisk forståelse av sedvanebegrepet, for *sedvane* er først og fremst er juridisk begrep som tingrettsjurister i lærebøker fra midten av 1800-tallet, på begynnelsen av 1900-tallet og på 1960-tallet har forsøkt å bestemme i forhold til den da gjeldende rett,³ altså hva en domstol må ha sagt i en aktuell rettsvist. Slik sett blir sedvanebegrepet et retsteknisk fenomen.

I forhold til sedvane rangerer *rettsoppfatning* under i det juridiske viktighetsnivået.⁴ En finner sjelden en rettsoppfatning som deles av alle i samfunnet, og en finner dessuten nesten alltid motstridende meninger i en konkret rettsvist nettopp fordi det er flere parter involvert. Rettsoppfatninger refererer seg jo til meninger om retten, enten den er gjeldende eller ikke. Alle kan gjøre seg opp en rettsoppfatning, og denne kan trekkes inn for å legitimere standpunkter i en konkret sak. Gudmund Sandvik legger følgende innhold i begrepet *historiske rettsoppfatninger*:⁵

- a) oppfatningar av rett til å bruka og gjera seg nytte av fornybare ressursar på land og vatn, som vilt og fisk, skog og beite,
- b) oppfatningar av rett til å gjera varige disposisjonar over land og vatn, omtrent som ein eigar i våre dagar,
- c) oppfatningar av statsrettslige forhold, f.eks. av rett som borgar

Min bruk av begrepet *rettsoppfatning* vil sammenfalle med Sandvik's punkt a) og b). Jeg vil altså se på rettsoppfatninger i forhold til bruken av og ret-

1. Denne ble innlevert våren 2001 og har tittelen: Samisk sedvane sett i lys av samfunnsmessige endringsprosesser – med fokus på «Vehreranger finner» i perioden 1620–1775.

2. Se f.eks. Gulbransen: «Norsk Juridisk Leksikon», 1980: 175.

3. Jf. Brandt 1863–64, Gjelsvik 1921, 1932 og Brækhus/Hærem 1964.

4. Jf. Eckhoff 1987.

5. G. Sandvik 1997: 580.

ten til land og vann. Jeg vil derfor komme inn på hvilke rettsoppfatninger som kommer til uttrykk a) i forhold til det å bruke naturressursene, og b) i forhold til det å gjøre varige disposisjoner over land og vann.

Sedvanebegrepet er altså et retts teknisk fenomen. Når en skal forsøke å rekonstruere en sedvane, må en ta høyde for at sedvane er en rettslig norm som bare kan vises *indirekte*, enten fra praksis eller som en norm bak en sedvanerett som blir anvendt i rettsbegrunnelser. Det er derfor nødvendig å ta utgangspunkt i praksis eller menneskelig adferd som har rettslig relevans. Bruken, eller praksis, blir en viktig faktor i denne sammenheng, likeledes oppfatninger av retten til denne bruken. For å rekonstruere sedvaner må en altså kartlegge bruk og rettsoppfatning, og dergjennom slutt noe om sedvanen. Gjennom tingbøkene får en mange beskrivelser av hvordan samene har gjort bruk av naturressursene. Praksis blir altså dokumentert. Og når det gjelder samiske rettsoppfatninger, gir tingbøkene mulighet til å komme menneskene og deres tankeverden nært inn på livet. Samiske rettsoppfatninger kan komme direkte til uttrykk i tingbøkene ved at de impliserte personer eller parters vitnemål er referert, slik at tingbøkene blir en førstehåndskilde til samiske rettsoppfatninger, eller indirekte gjennom de handlingsmønstre som det finnes referater av. Dessuten kan en gjennom dommene som er avsagt på tingene også få vite noe om i hvilken grad den lokale forvaltningen respekterte samiske rettigheter i forhold til land og vann. Det at tingbøkene kan kaste lys over så mange sider ved sedvaneproblematikken gjør den til en svært verdifull kilde i denne sammenheng.

Mitt hovedanliggende for arbeidet med tingboks materialet har altså vært å vise hvordan dette kildematerialet kan bidra til å kaste lys over spørs-

mål knyttet til samisk sedvaneproblematikk. I kapittel 2 følger en statistisk fremstilling av sakene i tingbøkene. Minde hadde i sitt forarbeid med materialet kategorisert sakene i tingsretten fordelt etter bruk, og jeg gjengir hans resultater med særlig fokus på samisk bruk i kapittel 2. Jeg viser forøvrig til vedlegg A og B for en generell oversikt over Mindes kategorisering av sakene i tingbøkene. En støter på metodiske og praktiske dilemmaer når en skal bruke tingbøkene som kilde til samisk sedvaneproblematikk. Dette vil jeg også komme nærmere inn på i kapittel 2.

Samiske sedvaner og rettsoppfatninger i forhold til bruken av og retten til land og vann formes og påvirkes av ulike næringsvirksomhet. På bakgrunn av sakene i tingbøkene vil jeg i kapittel 3 forsøke å belyse nærmere hvordan sedvanene og rettsoppfatningene har artet seg i forhold til ulike typer av bruk. Dommene på tinget kan brukes for å si noe om i hvilken grad samiske rettigheter i forhold til land og vann er blitt respektert av den lokale forvaltningen. Dette kommer jeg nærmere inn på i kapittel 4.

Innholdet i samiske sedvaner og rettsoppfatninger har ikke nødvendigvis vært det samme overalt. Ulike næringsstilpasning kan ha gitt regionale variasjoner. Jeg vil derfor i kapittel 5 se nærmere på om det finnes regionale forskjeller i forhold til innholdet i og anvendelsen av sedvanen. Min undersøkelseperiode spenner over hele 150 år, fra 1620 til 1770. Det er derfor naturlig å se nærmere på sedvanens og rettsoppfatningenes utvikling gjennom dette tidsrommet. Har sedvanens innhold og betydning endret seg i løpet av dette tidsrommet? Dette spørsmålet vil bli nærmere drøftet i kapittel 6.

En oppsummering av hovedpunktene i rapporten følger i kapittel 7.

Kapittel 2

Samiske saker i tingbøkene fordelt etter brukstyper

Tabellen under viser en oversikt over antall samiske saker fra tingbøkene fra Finnmark for perioden 1620–1770.

Det er altså registrert 319 saker med relevanse for samisk bruk av land og vann for hele perioden 1620–1770. Vi ser at imidlertid at antallet saker som sier noe om ulike typer av samisk bruk for perioden 1620–1688 er mye lavere enn for perioden 1689–1770. Periodene er selvsagt ikke helt sammenliknbare i den forstand at de ikke dekker like store tidsrom. Første perioden dekker 68 år, mens andre perioden dekker 81 år. Når likevel antall saker er så mye større for den andre perioden, hele 259 mot 60 saker, må dette trolig ses i sammenheng med endringer i samfunnsøkonomi og bosetningssoner utover 1700-tallet. Nordmenn flyttet inn i fjordene og kom i konflikt med den sjøsamiske befolkningen om retten til naturressursene der. Fjellsamene som holdt til Indre-Finnmark gikk over til spesialisert tamreindrift, og førte de store reinflokkene ned til kysten og inn på områder som sjøsamene tradisjonelt hadde vært brukere av. På

toppen av dette kom den kvenske innvandringen. Konflikter oppstod i kjølvannet av disse endringene, og mange blir beskrevet i tingbøkene. Forøvrig ble rettssaker fra Indre-Finnmark ført for norsk rett etter 1751 slik at saker om samisk bruk herfra er kommet med i registreringen for perioden 1689–1770.¹

Jeg vil altså hevde at det er mulig å slutte noe om samiske sedvaner og rettsoppfatninger på bakgrunn av de registrerte sakene i tingbøkene. En skal imidlertid være klar over at tingbøkene som kilde og innfallsvinkel til samisk sedvaneproblematikk medfører en del metodiske og praktiske dilemmaer og begrensninger.

For det første finnes det begrensninger for hva tingbøkene kan fange opp av sedvanemessige forhold. Tingstedene lå lenge langs kysten, i fiskeværene, ja det var lenge bare i Varanger og i Alta at de

1. Rettssaker fra Indre-Finnmark ble ført for svensk rett frem til 1751. Avskrifter av disse sakene finnes ved Nordisk Samisk Institutt i Kautokeino.

Tabell 2.1 Samiske saker fra tingbøkene 1620–1770¹

	1620–1688	1689–1770	Sum 1620–1770
Generelle saker	16	11	27
Reindrift	18	80	98
Innsjøfiske	0	6	6
Laksefiske	6	22	28
Sjøfiske/Utror	5	9	14
Hval/Kobbe/Rekved	9	62	71
Egg/Dun/Multer	1	9	10
Jakt	4	33	37
Torv/Mose	1	2	3
Jordbruk	0	13	13
Hogst	0	12	12
Sum	60	259	319

1. Alle sakene er registrert kun en gang i denne tabellen selv om de måtte omhandle flere typer av bruk eller flere større emneområder. Som hovedregel er en sak registrert under den kategorien som blir vurdert som viktigst.

Kilde: Tingbok nr. 1–42, Statsarkivet i Tromsø.

lå inne i fjordene.² Og når en tar i betraktning at nordmennene tradisjonelt bodde langs kysten og i fiskeværene, og samene i fjordene og i innlandet, er det åpenbart at det er begrensninger for hva tingbøkene kan si om samiske forhold. Hadde en dessuten hatt en felles oppfatning av hva samisk sedvane var, levd etter samisk sedvanerett, kan denne være vanskelig å dokumentere. En ville da ikke være nødt til å bruke rettsapparatet. Menneskenes mest grunnleggende normer behøves ikke sies, det er taus kunnskap. Og det som er så selv sagt at det ikke sies er det aller mest problematiske i en slik dokumentasjonssammenheng.

En annen metodisk begrensning i forhold til tingbøkene som kilde til samisk sedvaneproblematikk er det faktum at forfatteren av tingbøkene, sorenskriveren, ofte kom sørfra eller fra Danmark. Han hadde altså sin bakgrunn i helt andre samfunnsforhold enn de samiske. Det kan ha ført til problemer med å forstå språk, lokal samisk skikk og framferd, noe som beskrivelsene hans være farget av. Dessuten kan en ikke alltid være sikker på at sorenskriveren gjengir alt rett når han refererer vitneprov som ble fremført muntlig og når han lar vitner fremføre synspunkter i direkte tale. Skriveren satt jo ofte ved tingbordet og førte forhandlingene direkte inn i protokollen,³ og det er således en mulighet for at ting kan være gjengitt feil i tingbøkene. At sorenskriverne lenge hadde en meget variabel skoloring, gjør også at en må kunne stille spørsmål ved hans evne til å gjengi korrekt. Det var først med en forordning av 1736 som stilte krav om juridisk eksamen for innehaverne av embeter i rettsvesenet, at sorenskriveren ble bedre og mer formelt kvalifisert for sine oppgaver.⁴

Det kan også være på sin plass å nevne noen mer praktiske problemer knyttet til bruken av det innsamlede tingboksmaterialet som jeg overtok fra Minde. Minde la klare prinsipper til grunn når sakene i tingbøkene ble registrert. Alle saker der ordene «samer» og «rein» forekom, skulle tas med.

I tillegg tok en altså med saker som hadde relevans for bruken av land og vann generelt. Til tross for klare prinsipper for denne registreringen, ble det til en viss grad en skjønnsak hvilke saker som ble tatt med, og relevante saker kan også ha blitt utelatt. Det vil derfor alltid hefte en viss usikkerhet til gjennomgangen av tingboksmaterialet. Når en dessuten ser på antallet registrerte saker fra tingbøkene fordelt etter type av bruk, ser en at en rekke typer av bruk har svært få innførsler. Dette gjør det selvsagt vanskelig, om ikke umulig, å si noe om samiske sedvaner og rettsoppfatninger i forhold til disse typene av bruk. For torv og mose finnes det bare tre saker, og for innsjøfiske kun seks saker. Dessuten er det for perioden 1620–1688 mange typer av bruk som har veldig få eller ingen registrerte saker, slik at det for denne perioden vil være flere typer av bruk som det kan være vanskelig å si noe sikkert om. Her er f.eks. ingen saker som angår jordbruk, innsjøfiske og hogst, og kun en sak sier noe egg/dun/multer og torv/mose.

Gjennomgangen av tingbøkene og bearbeidningen av dette materialet er imidlertid et forsøk på å si noe om samisk sedvaneproblematikk på bakgrunn av den tilgjengelige informasjon som finnes i tingbøkene. Begrensningene for hva tingbøkene kan fange opp av interne samiske rettsforhold blir et metodisk dilemma, likeledes sorenskriverens bakgrunn og evne til å gjengi korrekt. Slike dilemmaer må en være oppmerksom på når en bruker tingbøkene som kilde til sedvaneproblematikken. Når en har et mest mulig bevisst forhold til tingbøkens bruksområder og begrensninger, har en best forutsetninger for å få mest mulig nytte av kildematerialet i forhold til den problematikken en fokuserer på.

Jeg vil i neste kapittel se nærmere på hva sakene i tingbøkene kan si om ulike brukstyper og hva en dergjennom kan slutte om sedvaner og rettsoppfatninger.

2. H. Sandvik 1987: 16.

3. Næss 1981: 788.

4. Ibid., s. 787.

Kapittel 3

Rettsoppfatninger og ulike typer av bruk

Samiske sedvaner og rettsoppfatninger i forhold til retten til og bruken av land og vann blir utvilsomt formet og påvirket av ulik næringsvirksomhet og ulik bruk av naturressursene. Rettsoppfatninger har dannet seg for de interesser som har knyttet seg til de ulike næringene.

3.1 Reindrift

Når det gjelder reindrift, ser vi at tingboksmaterialet inneholder 98 for hele perioden 1620–1770. Fra 1620 til 1688 er 18 saker relatert til reindrift, mens det for perioden 1689–1770 er hele 80 saker. Tallmaterialet er her stort, og tingboksmaterialet burde således kunne si en god del om sedvaner og rettsoppfatninger i forhold til denne næringen.

Vi ser klart at tamreindrift var en meget viktig næring for fjellsamene i Indre-Finnmark. Om deres bruk ser en at de om våren har ført reinen ned til kysten. Sakene i tingbøkene dreier seg ofte om klagemål fra allmuen ved kysten og inne i fjordene om at fjellsamer har kommet med reinen og ødelagt kyst- og fjordbefolkningens reinmarker og engsletter. Slike saker finnes fra hele Finnmark. Her kan nevnes Varanger, Tana, Nordkinnhalvøya, Laksefjorden og Alta, og en ser at konflikter mellom fjellsamer og kystbefolkningen har funnet sted gjennom hele tidsperioden 1620–1770. En ser imidlertid en klar økning utover 1700-tallet, noe som til dels må ses i sammenheng med at reindriften økte i omfang utover 1700-tallet og la press på kystområdenes beiteområder og annen næringsvirksomhet.

Reindrift var en svært viktig næring også i kyst- og fjorddistriktene. Fogd Niels Knags «Jordebog» fra 1694 skildrer bosetningen i kyst- og fjorddistriktene, og her blir reindriften i kombinasjon med jakt, fangst, husdyrhold og fiske ansett for å være basisnæringer.¹ Unntakene her er Loppa, hvor det forøvrig sies lite om samisk næringsvirksomhet, og Alta. Men for store deler av Finnmark var tamreindrift en viktig sjøsamisk næring på 1600-tallet. En sak fra tinget i Varanger i 1679 viser at sjøsamene her holdt tamrein, for under en forhandling

på tinget kommer det frem klager over at fjellsamene fører sine rein inn på sjøsamenes reinplasser slik at mosen blir fortært.² Utover 1700-tallet synes imidlertid tamreinholdet å gå tilbake som sjøsamisk næring. Jørgen Sporryng skriver om situasjonen i 1730-årene at:

«Søefinnerne har ingen handtering med Reen dyr, uden nogle faa.»

Sporryng 1793: 109–110.

Imidlertid inneholder tingbøkene saker som viser eksempler på fortsatt sjøsamisk tamreinhold. En sak fra Kjøllefjord ting i 1704 bekrefter at Porsangersamene brukte Magerøya som beiteområde for reinen, selv om saken her konkret gjaldt en ordre fra amtmannen om at samene som til da hadde hatt rein på Magerøya skulle vekk.³ En ser også eksempler på at flere brukere har delt på reinbeitene. En sak fra 1747 viser at Varangersamer og Neidensamer hadde reinbeiter på Brashavnfjellet, og samme sak viser dessuten at norske og russiske samer delte reinbeitene på Skogerøy, Reinøy og Kjelmøy.⁴ En ser også at sjøsamene brukte en rekke øyer til beiteområder. En sak fra tinget i Hammerfest fra 1759 viser at samer hadde satt rein på Seiland,⁵ og av en sak fra Hammerfest i 1763 ser en at tre fjellsamer tillates å holde rein på Sørøya, vel og merke dersom de ikke kommer over på nordre side av øya hvor kjøpmannen Buck hadde sine rein.⁶ I en sak fra Talvik ting i 1767 kan vi lese at fire samer har en reinby i Langfjordbotn.⁷

Tingbøkene sier her adskillig om selve bruken. Noen saker sier også noe om oppfatningen av retten til denne bruken. I en sak fra Kjøllefjord ting i 1682 klager sjøsamene over fjellsamen Niels Rasmussen's inntrengen med rein på deres område. Sjøsamene mener at Niels Rasmussen må forbli på fjellet med reinflokken sin hvor han etter gammel skikk burde være.⁸ Denne konflikttypen finnes det

1. Knag 1694.

2. Tingbok nr. 12/fol 51b.

3. Ibid., nr. 25/fol 40.

4. Ibid., nr. 39/fol 281.

5. Ibid., nr. 41a/fol 349.

6. Ibid., nr. 41b/fol 956.

7. Ibid., nr. 41b/fol 1542.

8. Ibid., nr. 14/fol 43b.

mange eksempler på i tingbøkene, og disse viser at sjøsamene har ment at de har hatt en eksklusiv rett til beitemarkene på bakgrunn av at de har vært de tradisjonelle brukerne av områdene og ressursene.

Tamreindriften ble forøvrig i svært liten grad gjenstand for statlige reguleringer som har påvirket bruken. Det ble riktignok gjort enkelte forsøk på begynnelsen av 1700-tallet. I etterkant av sjøsamenes klager over reindriftsamenes inntrengen på slutten av 1600-tallet forsøkte amtmann Lorch helt på begynnelsen av 1700-tallet å løse dette ved å få de «svenske» reinnomadene til å skrive seg inn i det norske manntallet og bli norske undersåtter, for dergjennom å få de samme rettigheter til beitebruk som de norske samene innenfor siidaene hadde.⁹ Påbudet til Lorch synes å ha ført til at det har blitt færre klager, for en stund. Men etterhvert tok antallet klager seg opp igjen, og rundt midten av 1700-tallet gikk amtmann Collett mer eller mindre inn for at reindriftsamenes flyttinger til kysten om sommeren måtte avskaffes på grunn av at reinen ødela de fastboendes engmarker. Collett forsøkte å gjennomføre et forbud mot reinbeite nærmere sjøen enn en halv mil, men til ingen nytte,

«uagtet alle givne Trudsler blive de ved deres gamle skick».

Collett 1757: 100.

Et liknende forbud ble forøvrig også forsøkt rundt 1730, men heller ikke dette gav nevneverdige resultater.¹⁰ Lappekodisillen i forbindelse med grensetraktaten med Sverige av 1751 førte ikke til noen regulering av tamreindriften annet enn at den gav reindriftsamene rett til å flytte over grensene med reinen,¹¹ og jordutvisningsresolusjonen av 1775 berørte ikke reindriften. Øvrige reguleringer av reindriften i Finnmark ble ikke foretatt før på midten av 1800-tallet.¹²

3.2 Fiske

Når det gjelder sjøfisket, ser en av tingboksmaterialet at 14 saker omhandler denne type bruk for hele perioden. Disse sakene er av en slik karakter at de kan si en god del om samisk bruk og rettsoppfatninger knyttet til bruken.

En rekke av disse sakene beskriver sjøsamens bruk av fiskeressursene i sjøen. I 1711 ser en fra

Ingøy ting at fire samer fra Kvalsund i 17 dager lå på håkjerringfiske i Tufjorden ved Rolfsøya før pinse,¹³ og i 1744 blir det på Talvik ting foretatt forhør omkring forsyninga og handelsforhold i Talvik. Her fremgår det at handelsmannen har pleid å ta imot fisk fra allmuen, og det er blant annet uttrykkelig nevnt samer i forbindelse med forhøret.¹⁴ Det er få opplysninger om laksefiske i sjøen i tingbøkene og kildene forøvrig fra 1600- og 1700-tallet. Tingbøkene viser at østsamene drev slikt fiske i 1740-årene. I en sak fra 1747 kan vi lese at Pasviksamene fisket laks i Jarfjorden.¹⁵ Dette kan vi også lese om i major Peter Schnitler's grenseeksaminasjonsprotokoller fra årene 1742–45. Schnitler bemerket at Petsjengasamene fisket i Jakobselv og i Munkefjorden. Og dette var et fiske de var alene om:

«hvori de Norske ingen Deel have taget».

Schnitler 2 1742–45:74 og 76.

Hvorvidt nå østsamene virkelig var de eneste som drev slikt fiske er noe usikkert. Saken fra tingboka i 1747 som bekreftet at Pasviksamene fisket laks i Jarfjorden viser at Pasviksamene nektet norske undersåtter dette laksefisket, og det kan vel ikke tolkes annerledes enn at også andre i alle fall har forsøkt å fiske laks i denne fjorden.

At sjøfisket har hatt stor næringsmessig betydning for sjøsamene er ganske åpenbart. Men vi kan også med sikkerhet fastslå at fjellsamene fra de indre deler av Finnmark må ha ernært seg av sjøen i betydelig grad, og da gjerne i sammenheng med at de har kommet ned med reinen til kysten om våren. Tingbøkene inneholder en rekke saker som forteller om fjellsamer som har fisket i sjøen fra midten av og i andre halvdel av 1600-tallet.¹⁶ Fjellsamenes sjøfiske bekreftes forøvrig i andre skriftsteder fra denne tiden. Amtmann Hans Lillienkiold skrev på slutten av 1600-tallet at: «*FieldFinnen kand vell undertiden søge sommerfischende ved siøkanten, dog ei saa almindelig som Siøfinnen*»,¹⁷ og presten Knuud Leem skildret situasjonen i 1730-årene da han skrev at: «*Paa den Tid af aaret, da Field-Lapperne opholde sig med sin Familie og sine Rensdyr ved Søekanten, farer de undertiden ud paa Fiske-Fangst*». I 1740-årene skrev Schnitler at «*finerne fra disse Stæder (Arrisby og Enare) komme undertiden endog om Sommeren hidgaaen*

9. Tønnesen 1972: 62.

10. Amtmann Frimann forbød i 1730-årene fjellsamene å komme nærmere sjøen enn en halv mil, se Tønnesen 1972: 63.

11. Jf. § 10 i lappekodisillen, se NOU 1984: 18, s. 619–623.

12. I 1852 ble grensen mellom Norge og Finland stengt for all overflytting av rein, se f.eks. Pedersen 1994: 67 f.

13. Tingbok nr. 29/fol 135.

14. Ibid., nr. 39/fol 158.

15. Ibid., nr. 39/fol 278.

16. Se f.eks. tingbok nr. 3/fol 20b, nr. 17/fol 4b og nr. 17, fol 38b-39 og fol 42–42b.

17. Lillienkiold1 1698: 145.

18. Leem1767: 329.

des, som trænge til Søefisk»,¹⁹ og Jacob Fellman merket seg i 1820-årene at samer at fra Enare og Utsjok hadde kommet til Varangerfjorden for å fiske «redan i urminnes tid».²⁰

Vi ser altså at fjellsamene har fisket i sjøen, og det skal sies at jeg har ikke funnet noen saker i tingbøkene der sjøsamene har klaget over dette fisket og dergjennom hevdet eksklusiv rett til fisket. Nå er det klart at spørsmålet om eksklusiv rett ble hevdet, må ha berodd på om en mente at eventuelle «inntrengere» var blitt assimilert inn i gruppa, eller om de fortsatt ble regnet som fremmede. En viss migrasjon mellom sidaene har selvsagt foregått gjennom hele 1600- og 1700-tallet. Ifølge Adelaer fantes det 101 samiske rettighetsmenn i Varanger i 1690, men hele 40 av disse var kommet fra andre siidaer.²¹ Disse var imidlertid blitt assimilert inn i den sjøsamiske gruppa og dermed fått samme rettigheter til «land og vann» som de øvrige siidamedlemmene. Men det var annerledes med de som ble ansett som inntrengere. Når imidlertid sjøsamene ikke har hevdet eksklusiv rett til dette fisket, tyder det på at dette fisket var åpent også for andre grupper. En skal dog være oppmerksom på at fisket kan ha vært klarert med sjøsamene på forhånd slik at retten til sjøfisket i første rekke lå hos sjøsamene. I en sak fra 1672 kan vi lese at Varangersamene «tager field finner med sig» på fiske fra Kiby,²² og selv om det er «usedvanligt», kan formuleringen at Varangersamene «tager field finner med sig» tolkes slik at fjellsamenes deltakelse i sjøfisket har vært klarert med Varangersamene. Det viser i tilfelle at at må ha spurt om tillatelse til å fiske i Varangerfjorden, noe som også har medført at de tidligere ikke har hatt noen rett til dette fisket. I en sak fra Varanger ti år senere, i 1682, kan vi forøvrig lese at Varangersamene blir befalt om ikke å ta samer i tjeneste av de som kom ned fra fjellet uten pass.²³ Befalingen kan neppe ha kommet uten at Varangersamene faktisk har tatt samer i tjeneste, og at fjellsamer har vært i tjeneste må innebære at en form for avtale har vært inngått. Det kan antyde at det var sjøsamene som i første rekke hadde retten til sjøfisket.

Sjøfisket var ikke gjenstand for statlige reguleringer. Annerledes var det med fisket i elvene. Her ble fisket i Alta og Tana særskilt bortforpaktet og

drevet for pakterenes egen regning utover 1600-tallet. Tingbøkene sier lite om samisk bruk av disse elvene på 1600-tallet. For perioden 1620–1688 er det faktisk bare seks saker som i det hele tatt sier noe om laksefiske med samer involvert, mens det for perioden 1689–1770 er 22 saker. En rekke saker utover 1700-tallet forteller om bruken av Tanaelva, og en ser at flere grupper av samer har brukt elva. Fra 1702, 1705, 1730 og 1745 ser en av saker i tingbøkene at fjellsamer fra blant annet Arrisby og Enare har fisket laks i Tanaelva, og da oftest i sammenheng med at de har ført reinen ned til kysten om sommeren.²⁴ Forøvrig ser en av flere saker i tingbøkene at også Varangersamer fisket i Tana fra slutten av 1600-tallet og frem til ca. midten av 1700-tallet.²⁵ Det er ingen tvil om at de lokale samene langs Tanaelva i utgangspunktet hadde en eksklusiv rett til laksefisket her gjennom 1600- og 1700-tallet,²⁶ men et form for fiskefellesskap har likevel eksistert mellom samer fra flere siidaer. I 1705 forsøkte amtmannen på grunn av økonomiske hensyn å få slutt på dette, og la ned forbud mot at Tanasamen Powel Iversen og andre som hadde fiskeplasser skulle ta Utsjoksamer med seg.²⁷ I tingboka kan vi imidlertid lese at samene:

«hawe dog iche syntes at kunde forhindre dem det, eftersom Powel Iversens Fader oc Swenske- eller arritzby-lensmand har oc tilforn udi gammel tid wæret sammen om den stengelse oc altid udi deris tiid brugt det med hinanden.»
Tingbok nr. 25/ fol 69.

At «Powel Iversens Fader» hadde vært sammen med finnelensmannen fra Arrisby om en fiskeplass viser at fiskefellesskapet må ha gått et godt stykke tilbake inn på 1600-tallet. Og dette fellesskapet var det ikke rimelig å bryte opp sånn uten videre. At bruksavtaler mellom siidaene om fiske i Tana har eksistert viser forøvrig også en sak fra 1735 der samer fra Varanger og Laksefjorden hadde fått lov til å fiske i elva mot at de hjalp Tanasamene med skyssplikten for øvrigheten.²⁸

For Altaelva er det også flere saker som beskriver samisk bruk. I en sak fra 1692 har fjellsamer fisket i elva. Her ville nordmenn og Altasamer sammen ha enerett til fisket slik at fjellsamene

19. Schnitler 1 1742–45:354.

20. J. Fellman 2 1906: 246.

21. 8 var født i Enare, 8 i Kautokeino, 7 i Tana, 7 i Arrisby, 3 i «Qveneland», 2 i Laksefjorden, 2 i Senja, 1 i Juxby, 1 i «Sverig» og 1 i Nordland. Tallene er basert på opplysnin-
ger fra Adelaer 1690: 195–201.

22. Tingbok nr. 8/ fol 43a/b.

23. Ibid., nr. 13/ fol 41.

24. Tingbok nr. 24/ fol 97, nr. 25/ fol 54, nr. 35/ fol 42, nr. 39/ fol 105.

25. Første gang dette fremkommer i tingbøkene er i 1688, se tingbok nr. 18/ fol 206. Flere saker viser at Varangersamene fisket i Tana i første halvdel av 1700-tallet, se tingbok nr. 25/ fol 54, nr. 31/ fol 283, nr. 34/ fol 22, nr. 38/ fol 52–53.

26. Jf. Pedersen 1985: 7, 23–24.

27. Tingbok nr. 25/ fol 69.

28. Tingbok nr. 38/ fol 52–53.

skulle holde seg borte,²⁹ og av en sak fra Talvik i 1705 ser en at grensesamene fisket i Altaelva om sommeren og om høsten.³⁰ Dette tyder på at hovedregelen var den at fiskeretten lå til de lokale som bodde i tilknytning til elva.

Laksefisket i Alta-og Tanaelven ble bortforpaktet på 1600-tallet, men bortsett fra en fredlysning av elvegapet i Vestre Jakobselv fra 1691,³¹ blandet staten seg lite inn laksefisket i de andre lakseelvene i Finnmark. Kongen forsøkte riktignok å få samene i Neiden til å betale skatt av laksefisket. Ordre om dette kom i 1639 og 1640,³² men i en sak fra 1653 forteller Neidensamene at de hverken betaler skatt til dansk kongen eller russerne.³³ Andre østsamer som Pasviksamene og Petsjengasamene fisket i henholdsvis Pasvikelva og Jakobselva, og de synes i likhet med Neidensamene å ha vært alene om fisket i sin respektive elver. Fra tingboka finnes kun en sak som kan tyde på det motsatte. I en sak fra 1653 uttaler de to Vadsøboerne Lauridz Bras og Niels Pedersen seg på tinget om handelen med Neidensamene. Her forteller de to at de har hørt at «*udi forige Tider*» har Neidenelva vært brukt av samer fra Varangersiidaen, men på grunn av dårlig fiske har de overlatt dette fisket til Neidensamene.³⁴ Det er imidlertid svært tvilsomt at Varangersamene har hatt retten til fisket i Neidenelva. Så vidt jeg vet finnes ingen andre kilder enn den omtalte saken fra 1653, som er et belegg for at Varangersamene fisket i Neiden. Derimot viser svensk domboksmateriale at Neidenelva så tidlig som 1590 ble benyttet av Neidensamene,³⁵ og Varangersamer fortalte til Schnitler i 1740-årene at:

«Laxefiskeriet i Neidens fiord og Elv har Neidens finner alleene brugt, og ere i Possession af, saa at de fra dette Laxefiskeriet altid have afholdet de Norske undersatter».

Schnitler 1 1742–45: 425.

Vitner fra Vadsø kunne forøvrig bekrefte at:

«Laxefiskerie i Neidens fiord og Neidens Elv, have de Neidens finner sig altid forbeholden, med udelukkelse af de Norske undersaatere».

Schnitler 1 1742–45: 429.

Mye taler for at opplysningene på tinget, gitt av de to Vadsøboerne, må ses på som et resultat av lokale, norske ønsker om å legitimere Vadsø-handelens virksomhet i Neiden ved å vise til at det var Varangersamene som egentlig hadde retten til å fiske i elva. Varangersamene var knyttet til Vadsø-handelen. De var oppfattet som norske undersatter. Bras og Pedersen hadde dermed klare handelsmotive når de mente å ha hørt at Varangersamene tidligere hadde brukt Neidenelva.

Tingbøkene viser helt tydelig at laksefisket i elvene var en meget viktig samisk næring. Det sies lite om samenes laksefiske på 1600-tallet i tingbøkene, men hva gjelder Altaelva og Tanaelva ser en at det utover 1700-tallet er flere brukergrupper som er involvert i fisket, men at fiskeretten i første rekke ligger hos siidaene i tilknytning til elva. Når vi ser på Pasvikelva, Neidenelva og Jakobselva, tyder alt på at østsamene har vært alene om bruken gjennom hele perioden 1620–1770. I en sak fra 1747 krevde forøvrig Neidensamene eneretten til laksefisket i Neidenelva.³⁶ Det tyder på at Neidensamene har ansett seg selv for å ha hatt eksklusive rettigheter til laksefisket her. Saken fra samme år der Pasviksamene nektet nordmennene å fiske laks i Jarfjorden viser at østsamene hadde klare oppfatninger av at retten til laksefisket i elver og fjorder tilhørte medlemmene av siidaen og at utenforstående ikke hadde noen rettigheter i så måte.³⁷

I tingboksmaterialet er det kun seks saker som sier noe om innsjøfiske, og alle disse er fra perioden 1689–1770. Selv om tallmaterialet her er lite, er her likevel noen saker som kan si noe om oppfatningen av retten til denne bruken. I 1705 klager samene i Laksefjorden over at Arrisbysamene bruker fjellvann på Laksefjordsamenes område.³⁸

Ut fra dette klagemålet er det åpenbart at Laksefjordsamene har oppfattet innsjøfisket som en eksklusiv rett som lå til deres siida. Vi ser altså at når det gjelder laksefiske i elver og fjorder samt innsjøfiske, har samene ment at dette var en rett som iførste rekke var forbeholdt de lokale samene med tilknytning til elva eller innsjøen.

3.3 Hogst

I tingboksmaterialet er det oppført 12 saker under hogst. Alle disse er fra perioden 1689–1770, og geografisk er sakene svært konsentrert idet de aller fleste omhandler bruken av Altaskogen.

29. Ibid., nr. 21/ fol 113.

30. Ibid., nr. 25/ fol 92.

31. Ibid., nr. 20/ fol 74b. Det er mye som taler for at denne fredlysningen ble avsluttet etter ganske få år. Knuud Leem skrev på 1700-tallet at: «*fordum lode Finnmarkens Amtmænd stænge den*», men dette gjalt altså ikke lenger, se Leem 1767: 351.

32. Lillienskiold 2 1698: 251–252.

33. Tingbok nr. 3/ fol 122.

34. Ibid.

35. Niemi 1983: 278.

36. Tingbok nr. 39/ fol 290.

37. Denne saken er fra tingbok nr. 39/ fol 278.

38. Tingbok nr. 25/ fol 81.

Sverre Tønnesen kom frem til at siidaens medlemmer hadde retten til å ta seg trevirke i skogen, og de hadde den oppfatning at skogen var allmenning.³⁹ Vi kan ikke støtte oss til noe stort tallmateriale i tingbøkene, men de sakene som tross alt er der bekrefter langt på vei de konklusjoner Tønnesen kom frem til. En ser klart av tingbøkene at det var medlemmene av siidaene som hadde retten til å hugge i skogen. Denne sedvanen ble da også bekreftet av myndighetene. I en sak fra Hasvåg i 1693 bestemmer fogd Knag at ingen fremmede skal hugge i Altaskogen. Det var de som tilhørte Alta tingsted som kunne ta det de trengte i furuskogen til «huus verelse», etter utvisning av lensmannen.⁴⁰ Nå er det klart at det blant allmuen i Alta var mange nordmenn og kvener, men det har også vært en bred representasjon av samer i Altabefolkningen. I 1725 brukte 34 personer Altaelva, og 20 av disse stod i samemanntallet.⁴¹ Myndighetene har forsøkt å regulere bruken av Altaskongen utover fra slutten av 1600-tallet og utover 1700-tallet. I 1693 og 1703 ble det bestemt at ingen skulle hugge i Altaskogen uten tillatelse fra øvrigheten,⁴² og skogen ble fredlyst av amtmannen i 1723, 1734 og 1736.⁴³ Hogst har her likevel forekommet. Det viser det store antall saker som gjelder ulovlig hogst. Saker fra 1694, 1704 og 1707 viser at det har vært hugget i Altaskogen,⁴⁴ og for perioden 1755–1767 er det en rekke saker der skogfogden på Talvik ting stevner en rekke personer, både samer, nordmenn og kvener for ulovlig hogst.⁴⁵ Den ulovlige hogsten har ofte vært forklart med at dette er noe en har gjort fra gammelt av. I 1743 forklarer allmuen at de alltid hadde hentet det de trengte av ved og tømmer fra Alta og Revsbotn,⁴⁶ og i en sak fra Talvik i 1760 stevner skogfogden to personer for ulovlig hogst. Under forhøret forklarer de tiltalte at det er gammel sedvane at allmuen i Alta kan ta nedfalne furutrær etter anvisning.⁴⁷

Tingbøkene viser forøvrig også at Altafolket ikke har ansett skogen for å være kongens eiendom. En mann fra Nordland, Halstein Amundsen, ble på Hammerfest ting i 1693 tiltalt for å ha hugget tømmer i Altaskogen. Han var av den tro at han hadde lov til dette siden mange hadde fortalt han det. Det kan tyde på at det rådde en oppfatning

blant vanlige folk, egentlig uavhengig av etnisitet, om at skogen var allmenning.⁴⁸ Fra 1744 kan en i en sak følge et forhør om Altaskogen. Amtmannen Kjeldsen lar flere utvalgte vitner svare på noen spørsmål, til oppklaring rettet mot amtmannen. Et spørsmål er:

«Hvorledes Altens skov før hans betienings tiid er anseet, enten som hans Mayestæts forbeholdne Skov, hvorudij ingen uden cammer Colleg. Havendes bevilling maate hugge eller og som Almindig, hvorudj eenhver til fornøden brug haver hugget baade Bord og tømmer, saa efter der det behovet haver.»

Tingbok nr. 39/fol 155–6.

På spørsmålet om Altaskogen er ansett for å være kongens eiendom eller vanlig eiendom svaret vitnet Reinholdt Larsen at

«Samtlige Almuen have hugget til enhvers fornødenhet af Altens Skov uden at indhente Cammer Collegi Ordre».

Ibid.

De andre vitnene kunne bekrefte dette. Vitnet Thomas Iversen svarte på første del av spørsmålet ved helt klart å uttale at Altas skog har vært ansett som allmenning. Det kommer her helt klart frem at det har vært alminnelig at hver mann har tatt det han har trengt i skogen, og skogen har ikke vært ansett som kongens eiendom, men som allmenning. Schnitler skrev forøvrig på bakgrunn av sine vitnemål at:

«All den Skoug er Almindig, hvilke Indvaanere betiene sig, og fornødentlig maa bruge til deres Hussers, Baaders og Aarers Vedlikeholdelse, Laxe-Bygninger I Elven; item Iiærdsler eller Skiegaarder til at indhægne Agere og Engslætter med: Denne Almindig bruges af Indvaanerne til fællede, og har hver Gaard ej sin Skoug særdeles afdeelt.»

Schnitler 1 1742–45: 228.

3.4 Hval, kobbe og rekved

Hele 71 samiske saker med tilknytning til kobbe, hval og rekved er oppført i tingboks materialet for hele perioden. 9 saker er fra perioden 1620–1770, mens 62 saker er fra perioden 1689–1770, så her er mye å hente.

Når det gjelder hvalretten, er det mange saker som beskriver inngående hvem som har rett til strandet hval alt etter hvor hvalen strander. I 1713 blir det fastslått at når hval strander innenfor linjen

39. Tønnesen 1972: 81–82.

40. Tingbok nr. 21/fol 188.

41. Ibid., nr. 33/fol 59.

42. Ibid., nr. 21/fol 188 og nr. 25/fol 30.

43. Ibid., nr. 33/fol 5, nr. 37/fol 179 og nr. 38/fol 103.

44. Ibid., nr. 21/fol 244, nr. 25/fol 33 og nr. 27/fol 192.

45. Ibid., nr. 40/fol 370b, nr. 41a/fol 91, 164, 240, 457, 458, 459, 581, nr. 41b/fol 1055, 1056, 1223, 1477, 1541, 1662.

46. Ibid., nr. 39/fol 137.

47. Ibid., nr. 41/fol 459.

48. Ibid., nr. 21/fol 183b.

Sinkelvika-Porsanger tilfaller den Porsangersamene til deling. Strander den utenfor, skal allmuen på Magerøya ha den.⁴⁹ På Hammerfest ting i 1719 blir en enig om at hval på nordsida utenfor Risvika tilhører nordmennene, innenfor samene.⁵⁰ I 1739 blir det fastslått at hval tilhører østsamene om den går i land øst for Bugøyfjorden, Varangersamene mellom Bugøyfjorden og Klubben ved Kaldelva, og utenfor her nordmenene.⁵¹ Og fra Omgang ting 1745 blir det fastslått at Makkaurfolkene skal ha hval som strander øst for Kjølnes. Mellom Digermulen og Kjølnes tilhører hvalen Tanasamene, og mellom Digermulen og Kinnarodden tilfaller den Langfjordsamene og nordmennene.⁵²

Disse sakene kan nok klart antyde at det må ha vært uenigheter hvem som hadde rett til strandet hval. Bestemmelsene utstedt på tinget gir imidlertid medlemmene av siidaene en kollektiv rett til hvalen, og vi ser også utenforstående ikke har samme retten.

I hvilken grad blandet myndighetene seg inn i fangsten av hval. Ifølge Landsloven av 1274 hadde kongen rett til halvdel av ilanddrevet hval og retten til vrak som drev i land i allmenning.⁵³ Loven av 1604 medførte ingen endringer på dette punktet,⁵⁴ og utover 1600-tallet viste da også statens representanter interesse for å utøve denne retten. På Varangertinget i 1676 ble samene spurt om det hadde strandet vrak, og det ble påbudt at alt som strandet måtte bli oppgitt.⁵⁵ I 1679 spurte fogden på samme ting om det hadde vært vrak (skip, hval eller annet) da kongen ville ha interesse av det,⁵⁶ og i 1684 ble den samiske og norske allmuen i Varanger spurt om det hadde vært vrakfunn i årene 1680–84.⁵⁷ Nå oppgav kongen sin hvalrett i 1688 idet Finnmarksbeboerne ble «*benaaadeet med Rættigheden aff Hual-Wrag, huorom benaadningen udj saa maade intentionerer*»,⁵⁸ og frem til 1775 ble strandet hval overlatt til bygdefolket.

49. Tingbok nr. 31/føl 45.

50. Ibid., nr. 32/føl 7.

51. Ibid., nr. 39/føl 41–42.

52. Ibid., nr. 39/føl 197.

53. NOU 1993: 34 s 300.

54. I loven av 1604 heter det at: «Driffuer hual ind i alminding: da ejer konningen halffparten, oc de bønder som ejer almindingen met konningen halffparten», se Christian IV's Norske Lov av 1604, del 6 Landslejebolk, kap. 61, her fra <http://www.hf.uio.no/PNH/chr4web/chr-IV-158.html>.

55. Tingbok nr. 10/føl 113b.

56. Ibid., nr. 12/føl 50b.

57. Ibid., nr. 15/føl 76. Også i andre deler av Finnmark var staten i 1684 interessert i å utøve sin rett til hvalen, for på tingene i Kjøllefjord, Kjølvik, Talvik og Hammerfest spurte fogden lokalebefolkningen om vrak hadde vært funnet, se tingbok nr. 15/føl 126, 129b, 150b og nr. 16/føl 32.

58. Lillienkiold2 1698: 298.

Pontoppidan skrev da også i 1790 at:

«Med Vrag av Hvalfiske er det allernaadigst til-ladt at forblive efter gammel Sædvane, som er, at i hvad Sogn Fisker som Vrag opdriver, bliver den allernaadigst skienket Sognets Folk, saavel rettigheds-Mændene som Enker, til Lige Deeling.»

Pontoppidan 1790: 57.

Endringer i denne situasjonen ble ikke foretatt før i 1863.⁵⁹

Når det gjelder kobbeveide, har dette spilt en svært viktig rolle i samenes næringliv. Det viser blant annet det faktum at samene hadde en mengde navn på de forskjellige kobbeartene alt etter alder og kjønn.⁶⁰ Når det gjelder retten til å drive kobbeveide, viser tingbøkene eksempler på at denne retten lå til siidaens medlemmer og at utenforstående ikke hadde noen rettigheter i så måte. I 1701 klager Neidensamene over at Varangersamer og en del nordmenn har kommet inn på deres område og blant annet drevet kobbefangst. Neidensamene mener at de har enerett til kobbeveide etter gammel skikk og lov, og krever at utenforstående ikke må overtre grensene.⁶¹ Østsamene har imidlertid latt andre brukere få drive kobbefangst etter å ha gjort avtale om dette. Det ser vi eksempel på i en sak fra 1747 der Pasviksamene tillot Vadsøfolk å drive kobbeveide inne på Pasviksiidaen. Dette var forvørig noe Vadsøfolkene hadde fått lov til i lang uten at det hadde oppstått stridigheter.⁶²

Tingbøkene viser også at myndighetene har blandet seg inn i retten til kobbeveide på ulike øyer og til ulike tider. På Sørøya har kobbeveidet vært bortforpaktet nesten sammenhengende fra og med 1685 og frem til 1770.⁶³ Kobbeveidet på Seiland ble oppbydd til forpaktning i 1761, 1768 og 1769.⁶⁴ På Magerøya's østre side ble kobbe- og oterveidet lagt ut til forpaktning første gang i 1758,⁶⁵ og utover 1760-årene ble også kobbeveidet på andre deler av øya bortforpaktet.⁶⁶ I 1761 og 1765 ble kobbe- og oterveidet lagt ut til forpaktning på Rolfsøy,⁶⁷ og i 1765 ble også kobbe- og oterveidet

59. Tønnesen 1972: 36.

60. Solem 1933: 29.

61. Tingbok nr. 24/føl 25.

62. Ibid., nr. 39/føl 279.

63. Første bortforpaktning fra 1685 er i tingbok nr. 17/føl 28b. For senere bortforpaktninger se f.eks. tingbok nr. 24/føl 13, nr. 25/føl 30, nr. 31/føl 90, nr. 40/føl 344b, 370a, 374a, nr. 41a/føl 94, 185, nr. 41b/føl 1578.

64. Tingbok nr. 41/føl 629, nr. 41b/føl 1677, nr. 42/føl 22b.

65. Ibid., nr. 41b/føl 1602.

66. Ibid., nr. 41b/føl 1590, 1601, nr. 41b/føl 1683, nr. 42/føl 15.

67. Ibid., nr. 41a/føl 631, nr. 41b/føl 1284.

på Ingøy bortforpaktet.⁶⁸ I 1763, 1764 og 1767 ble Altsulen ved Honningsvåg forsøkt bortforpaktet,⁶⁹ og i 1761 leide kjøpmann Buck bort kobbe- og oterveidet på Sandøy ved Hammerfest for fem år.⁷⁰

Når det gjelder retten til rekved, som var det viktigste brenselet i kystbygdene og også byggemateriale til gammene, kommer det klart frem i tingbøkene at retten her lå til medlemmene av siidaene eller bygdelagene som en kollektiv rett med utelukkelse av utenforstående. I 1755 ble allmuen i Makkaur enige om at all rekved som noen fant en halv mil nær Makkaur, skulle tilfalle dem alle,⁷¹ og på tinget i Hasvåg i 1755 protokollfører seks innbyggere i Sørvær en avtale om at all rekveden skal deles likt mellom Sørværs innbyggere. Fire innbyggere fra Breivikbotn erklærte at de var blitt enige i samme overenkomst som i Sørvær.⁷²

Tingbøkene inneholder forøvrig også eksempler på at myndighetene har blandet seg inn i retten til rekved. På Vardø ting i 1713 ble rekveden fredlyst på Reinøya og Kongsøya. Ingen fikk ta ved der uten tillatelse,⁷³ og i 1734 ble det bestemt at ingen får hente ved mellom 3. mai og 5. juni i Porsangerfjorden.⁷⁴

3.5 Jakt

37 saker fra tingbøkene sier noe om jaktrett, og 33 av disse er fra perioden 1689–1770. På bakgrunn av disse sakene er det mulig å slutte adskilling om jakt og hvilke sedvaner og rettsoppfatninger som har gjort seg gjeldende.

Det er ingen tvil om at jaktretten har ligget til siidaens medlemmer med utelukkelse av andre. Dette ser en tydelig av de saker der samene har klaget over at andre brukere har trengt seg inn på deres jaktområder. Vi ser eksempler på flere slike saker fra Varanger i 1680-årene.⁷⁵ Her har fjellsamer jaktet på området til sjøsamene i Varanger, og sjøsamene har ved alle disse anledningene klaget på tinget over fjellsamenes jakt. Det viser at sjøsamene har ment seg eneberettiget til denne bruken.

Vi ser eksempler på at myndighetene har blandet seg inn i jaktretten. På Loppa ting i 1702 blir det fastslått at det er forbudt å skyte villrein mellom

2. februar og 24. august.⁷⁶ Samme år freder amtmanden jakt på rein i Vadsø, Vardø og Kiberg tingsteder fra Kyndelsmesse (2. februar) til Bartolomeusdagen (24. august), riktignok etter klager fra samene som mente at det hadde vært drevet for hard jakt.⁷⁷ Forbud mot å drive jakt på Sørøya ser en forøvrig fra 1734, 1735, 1739, 1742 og 1754.⁷⁸ Det har også vært særbestemmelser for fredning av ærfugl. På Kongsgammen ting i 1688 blir ærfuglen fredet i hekketida.⁷⁹ I 1702 blir det lagt ned forbud mot å skyte eller sette snarer for ærfugl på alle øyer og holmer i Porsanger.⁸⁰ Ærfugl blir fredet på Rolfsøya i 1704,⁸¹ og på Sørøya fredlyses ærfuglen som vanlig i 1748.⁸² De mange forbudene kan være et tegn på at jakt likevel har forekommet. I 1722 blir Porsangersamer anklaget for ulovlig jakt på Tamsøya.⁸³ Dette vitner om at samisk bruk ved dette tilfellet har forekommet til tross for forbudet.

3.6 Egg, dun og multer

Det er i tingbøkene 10 saker som dreier seg om egg, dun og multer, og 9 av disse er fra perioden 1689–1770. Tallmaterialet er her ikke stort, og det er derfor begrensninger for hva en kan slutte om sedvaner og rettsoppfatninger knyttet til disse typene av bruk.

Det er likevel åpenbart at retten til disse godene har ligget til siidanes medlemmer som en kollektiv rett, og med utelukkelse av utenforstående. I 1715 på Kjølvik ting er det klart at hele finneallmuen som betaler skatt har retten til dunværet på Tamsøya,⁸⁴ og i 1734 klager hele sameallmuen på tinget i Kjølvik over at fire nordmenn har kommet inn i Porsangerfjorden etter ved i den tida det var dun på øyene. De er mistenkt for å ha tatt dun,⁸⁵ og klagemålet fremsatt av samene viser klart at samene har ment seg eneberettiget til dunveidet her. Denne rettsoppfatningen kommer også indirekte frem hos Petsjengsamene ved at de i 1747 nekter Vadsøfolk å ta egg og dun på Henøyene i dagens Russland.⁸⁶

68. Ibid., nr. 41b/fol 1284.

69. Ibid., nr. 41b/fol 981, 1120, 1601.

70. Ibid., nr. 41a/fol 629.

71. Ibid., nr. 41/fol 25.

72. Ibid., nr. 40/fol 363a.

73. Ibid., nr. 31/fol 54.

74. Ibid., nr. 37/fol 199.

75. Ibid., nr. 13/fol 22, nr. 13/fol 41, nr. 17/fol 90, nr. 18/fol 106.

76. Ibid., nr. 24/fol 155.

77. Ibid., nr. 24/fol 843.

78. Ibid., nr. 27/fol 185, nr. 38/fol 7, nr. 39/ fol 1, 115, nr. 40/ fol 337a.

79. Ibid., nr. 18/fol 113.

80. Ibid., nr. 24/fol 126.

81. Ibid., nr. 25/fol 35.

82. Ibid., nr. 40/fol 48.

83. Ibid., nr. 32/fol 98.

84. Ibid., nr. 31/fol 199.

85. Ibid., nr. 37/fol 199.

86. Ibid., nr. 39/fol 279.

Tingbøkene viser at myndighetene blandet seg inn i bruken. Innblanding i bruken av moltemyrene ser en i tingboksmaterialet kun på Reinøya og Kongsøya i Varanger, begge ganger i 1713, der multer ble fredlyst og ingen fikk plukke uten amtmannens tillatelse.⁸⁷ Når det gjelder egg- og dunveidet, ble dette bortforpaktet flere steder utover 1700-tallet. På Tamsøya blir egg- og dunveidet fredlyst eller bortforpaktet en rekke ganger mellom 1715 og 1767.⁸⁸ På Hasvåg ting blir det i 1740 bestemt at ingen skal ta dun før 14 dager etter Sankthans, og da skal alle plukke samtidig.⁸⁹ Eggeværet på Altsulen blir bortforpaktet første gang i 1758–59 og senere også i 1768 og 1769.⁹⁰ Kongsøyene blir bortforpaktet 1762, 1764 og 1768,⁹¹ og fugleveidet på Loppa og Loppekalven ved Kalvsundet i Loppa blir bortforpaktet 1761, 1767 og 1768.⁹²

Når det gjelder torvtakingsretten, er det lite å hente ut av tingbøkene. Sverre Tønnesen mente at denne retten fortsatte slik den alltid hadde gjort,⁹³ og det er vel mye trolig at denne retten også tillå siidaens medlemmer. I 1712 klager Laksefjordsamene på Kjøllefjord ting over at en same fra Arrisby tar mose fra deres område, og de får ordre om å gripe han.⁹⁴

3.7 Jordbruk

I tingboksmaterialet er 13 saker relatert til samisk jordbruk, og alle disse er fra perioden 1689–1770. Sakene kan si noe om den samiske bruken, men her er lite å hente når det gjelder samiske rettsoppfatninger.

Historikeren Alf Ragnar Nielssen har tatt utgangspunkt i skiftematerialet for kyst- og fjordstriktene i perioden 1686–1705, og hans tall på

omfanget og gjennomsnittsstørrelsen på besetningene viser at det var store variasjoner fra sted til sted og mellom nordmenn og samer. Alta var i norsk sammenheng det ledende jordbruksdistrikt, mens Vardø i en slik sammenheng kom dårligst ut. Gjennomsnittlig for hele Finnmark hadde samene det største husdyrholdet. Samene hadde klart flere sauer og rein, men også når det gjaldt storfe lå samene noe foran.⁹⁵

Tingbøkene kan altså si noe om selve bruken. Vi kan blant annet lese hvilke dyr samene holder. I en sak fra 1660 kommer det frem at Langfjordensamene hadde fe.⁹⁶ Fra Vadsø ting i 1747 leser vi at Neidensamer har sommerboplass på Kjølholmen, og at de har sauer med hit.⁹⁷ I en sak fra 1747 kan vi forresten lese at Vadsøfolk og Pasviksamene slår engslettene på Reinøya.⁹⁸ Vadsøfolkene og Pasviksamene har altså hatt ordninger som har fungert med tanke på fordelingen av bruken av engslettene. Denne siste saken viser at sedvanen har kunnet bli brukt som rettesnor for å fordele bruken av jordstykkene.

Vi ser altså at det er mulig å slutte adskillig om samiske sedvaner og rettsoppfatninger på bakgrunn av tingboksmaterialet. Når det gjelder innholdet i sedvanen, er det tydelig at prinsippet om kollektiv og ikke minst eksklusiv bruk har stått sentralt. Dette går igjen uavhengig av typer av bruk.

Ved siden av å kunne fastslå noe om samisk sedvane og samiske rettsoppfatninger kan tingbøkene også bidra til å kaste lys over spørsmålet i hvilken grad samiske rettigheter i forhold til land og vann ble respektert av den lokale forvaltningen. Dommene som er blitt avsagt på tingene kan bidra til å kaste lys over dette spørsmålet. Jeg vil komme nærmere inn på dette i neste kapittel.

87. Ibid., nr. 31/fol 54.

88. Ibid., nr. 31/fol 199, nr. 32/fol 37b, nr. 34/fol 13, 19, 74, 131, nr. 39/fol 227, nr. 41a/fol 272, 811, 41b/fol 1297, 1602.

89. Ibid., nr. 39/fol 51.

90. Ibid., nr. 41b/fol 1602, 1683, nr. 42/fol 15.

91. Ibid., nr. 41a/fol 827, nr. 41b/fol 1173, 1706.

92. Ibid., nr. 41a/fol 576, nr. 41b/fol 1085, 1668.

93. Tønnesen 1972: 100.

94. Tingbok nr. 30/fol 53.

95. Nielssen 1984: 105.

96. Tingbok nr. 5/fol 74b.

97. Ibid., nr. 39/fol 280.

98. Ibid., nr. 39/fol 281.

Kapittel 4

Samiske rettigheter og den lokale forvaltningen

I hvilken grad tok så den lokale forvaltningen hensyn til samiske rettigheter i forhold til land og vann?

Tingbøkene inneholder mange saker der den lokale forvaltningen har respektert samenes rettigheter til land og vann. Jeg har tidligere nevnt at Neidensamene anså seg selv for å være eneberettiget til en rekke naturressurser innenfor sin siida, og tingbøkene inneholder en rekke eksempler på at tinget aksepterer Neidensamenes eksklusive rett til disponeringen av naturressursene innenfor sine områder gjennom hele perioden 1620–1770. I 1701 klager Neidensamer på nordmenn og Varangersamer for å ha krenket Neidensamenes rettigheter til blant annet kobbefiske. Neidensamene forklarte at de etter grenseskillene og gammel skikk og lov hadde enerett til dette, og de krevde at de utenforstående ikke måtte overtre grensene. Retten gav her Neidensamene medhold og således anerkjennelse for sine eksklusive rettigheter.¹ På tinget i 1747 slås det dessuten fast at Neidensamene har enerett til laksefisket i Neidenelva.² Overfor andre østsamer viser tingbøkene at norsk rett også respekterte deres hevdvunne rettigheter. I en sak fra 1678 leser vi at fogden pålegger nordmenn fra Vadsø, Andersby, Solnes og Sandskjær å ikke ødelegge gammene og annet utstyr til samene i Neiden og Pasvik når de drar på kobbefangst,³ og i en sak fra 1747 får Petsjengasamene anerkjent sin enerett til laksefisket i Jakobselva.⁴

Tingbøkene viser forøvrig at østsamene gjennom sitt eget rettssystem, norraz, bestemte hvem som hadde rett til å bruke naturressursene og å slå seg ned i siidaen. I 1701 kan vi lese at to norske samer ti år tidligere hadde reist over til russisk side, men de hadde ikke fått lov til å bli der av de russiske samene.⁵ I en sak fra 1747 kan vi lese at en norsk same hadde satt opp en gamme i Kjøholmen i Bugøyfjorden, men «med forlovf af Neidens Finner»⁶ og samme året sanker norske undersätter

mose på Brashavnfjellet, med tillatelse fra Neidensamene.⁷ Neidensamene hevdet med andre ord jurisdiksjon over siidaområdet, og Jens Rathke, som var på reise i Øst-Finnmark i 1802, skrev at fjellsamer var nødt til å betale erstatning til Neidensamene hvis reinen deres hadde ødelagt mosen som Neidensamene skulle ha til sine rein.⁸ Det viser at reindriftingsamene presset på, men at Neidensamene fortsatt hevdet og fikk akseptert eierrådighet over sitt område.

Når det gjelder Varangersamene, viser tingboks materialet at den lokale forvaltningen også anerkjente deres hevdvunne rettigheter. I 1649 blir fjellsamer fra Enare, Arrisby og andre steder som trenger seg inn på Varangersamenes område pålagt å samarbeide med Varangersamene.⁹ I en sak fra 1672 klager borgere og bønder på Skatøre over det samiske fisket fra Kiby. Nordmennene hevder at «de roer saa mange der paa en tid», og i det siste har sjøsamene dessuten tatt «Fjeldfinner med sig, som er usedvanligt». Dette fisket var «til aller største Forhindring og skade» på nordmennes linesett. I dommen som ble avsagt ble det forbudt for de nye samiske båtene å drive dette fisket, men det ble samtidig bestemt at «de 10 ældste Finnebaader skulde faa fiske der».¹⁰ En sak fra 1680 viser forøvrig at Varangersamene fikk anerkjent sin rett til laksefiske i og med at fogden forbød at jekter ble lagt slik at de kan skade eller være i veien for samenes laksefiske, en bestemmelse som gjaldt Vardø, Vadsø og Kiberg tinglag. Av samme saken ser en også at fogden forbyr de som samler mose i utmarka å gjøre skade for samene her.¹¹ Forøvrig ble en befaling lest opp i 1687 om at når Varangersamene reiser til Vardø om sommeren, må ingen andre jage villdyr i Varangerfjellene.¹²

En rekke saker i tingbøkene omhandler konflikter mellom reindriftingsamer og kystbefolkningen, herunder sjøsamere, nordmenn og kvener, om retten til engmarkene ved kysten. Reindriftingsamene

1. Ibid., nr. 24/fol 25b.

2. Ibid., nr. 39/fol 290.

3. Ibid., nr. 11/fol 68b.

4. Ibid., nr. 39/fol 290.

5. Ibid., nr. 24/fol 89.

6. Ibid., nr. 39/fol 280, se også Schnitler 1 1742–45:427.

7. Ibid., nr. 39/fol 281.

8. Rathke 1899: 42.

9. Tingbok nr. 3/fol 20b.

10. Ibid., nr. 8/fol 42.

11. Ibid., nr. 13/fol 11b.

12. Ibid., nr. 17/fol 90.

kom ned med reinflokkene sine til kysten om våren og brukte engmarkene ved kysten til beitemarker for reinen. Dette førte til konflikter med kystbefolkningen, og mange slike konflikter blir beskrevet i tingbøkene.

Fra tinget i Varanger kan vi lese at sjøsamene i Varanger alt i 1649 klaget over at fjellsamer fra Enare og Arrisby «*både med fischerj och i andre maader at søgge derress nerinng och brug*» inne på Varangersiidaen.¹³ I 1679 klager Varangersamene over at:

«en hel Del Fjeldfinner gjør dem megen stor Fortræd og skade paa deres rette tilhørende Renpladse, idet de med en hel Mængde af deres Renner, som de did fører, opfortærer Renmadden for dem, som de aarligen skulde have til at opføde deres Ren med.»

Tingbok nr. 12/fol 51b.

Liknende saker kan vi lese om i Varanger fra 1679 og videre utover 1680-årene,¹⁴ og i alle disse sakene går dommene i favør av sjøsamene. Fra Varangersamenes klage på Vadsøtinget i 1681 over fjellsamenes inntrengen på deres område ble følgende dom avsagt:

«Er derfor nu for retten aff hr Amptmand Hans Jenssen Ørbeck affsagt och forbøden, alle de fieldfinner, som fra grentzerne och hiid neder paa Weranger finners rette tilhørende field, saaledis sig opholder, ey lenger der att forblifue, medan sig straxen til densted de er kommen fra, henforføyer, och saa fremt de effter dags, iche retter sig hereffter, da skal wnderfogden med meenige Weranger finner magt haffue at tage deris rein, och føre til slottet Wardøehuus;»

Tingbok nr. 13/fol 22.

Varangersamene fikk altså medhold av retten. Det ble bestemt at fjellsamene måtte forlate sjøsamenes områder, og om så ikke skjedde, skulle underfogden i spissen for Varangersamene ta fjellsamenes rein og føre dem til Vardøhus festning.

Saker med denne konflikttypen finner vi fra hele Finnmark fra og med midten av 1600-tallet, og i alle disse sakene går dommene i favør av kystbefolkningen. På Kjøllefjord ting blir det i 1682 bestemt at fjellsamen Niels Rasmussen må forbli på fjellet med reinen sin hvor han etter gammel skikk bør være ifølge sjøsamene.¹⁵ I 1692 blir det på Talvik ting bestemt at fjellsamer ikke får ha rein i fjellene nede ved kysten.¹⁶ På Hammerfest ting blir i 1694 bestemt at samer skal holde sine rein borte fra steder der det er engslåtter.¹⁷ På Kjøllefjord ting blir det i 1697 forbudt for svenske fjellsamer å komme ned til kysten med reinflokkene sine og drive jakt, og fjellsamene blir pålagt å flytte dit hvor de ikke er til skade for sjøsamene.¹⁸ I en sak fra Alta i 1734 kan vi lese at fjellsamen Michel Aslachson får beskjed om å holde seg borte fra engmarkene med reinflokkene sine,¹⁹ og på Omgang ting ser en i 1754 at samene skal passe på så deres rein ikke kommer ned til Hopseidet, til skade for kystbefolkningens enger.²⁰

Vi ser altså at sjøsamene og østsamene får respektert sine rettigheter til land og vann, men dommene går ikke i favør av reindriftsamene. Sjøsamene og kystbefolkningen forøvrig var de tradisjonelle brukerne av engmarkene ved kysten, og i konflikten med reindriftsamene om bruken av disse engmarkene, gikk altså dommene i favør av de som kunne vise til at de hadde brukt ressursene i lang tid. Således ble sedvanen med eksklusiv bruk styrket gjennom dommene på tinget. Det ble altså dømt i henhold til alders tids bruk. I lovverket het da at allmenning skulle være «*saasom den haver været af gammel Tid*»,²¹ og det var således ingenting i veien for at samiske rettigheter ikke skulle bli respektert av den lokale forvaltningen.

13. Ibid., nr. 3/fol 20b.

14. Ibid., nr. 12/fol 51b, nr. 13/fol 22, nr. 13/fol 41 og nr. 18 fol 106.

15. Ibid., nr. 14/fol 43b.

16. Ibid., nr. 21/fol 112b.

17. Ibid., nr. 21/fol 268.

18. Ibid., nr. 22/fol 122.

19. Ibid., nr. 37/fol 179b.

20. Ibid., nr. 40/fol 351a.

21. Kong Christian den Femtes Norske Lov av 15de April 1687, tredje bog, kapittel 12/artikkel 1, her fra http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5_03_12.html, jf. Kong Christian den Fjerdes Norske Lovbog af 1604, VI:Landslejevoldk, Kapittel 58, Web: <http://www.hf.uio.no/PNH/chr4web/chr-IV-154.html>.

Kapittel 5

Regionale forskjeller

De grunnleggende prinsippene for samiske sedvaner og rettsoppfatninger er forholdsvis like. Sedvanen med eksklusiv bruk har stått svært sentralt. Gjennom saker i tingbøkene fra hele Finnmark har samene klaget når utenforstående har gjort innpass i ressurser som har ligget innenfor deres siidaområde. De som var medlemmer av siidaen hadde altså en eksklusiv rett til naturressursene innenfor siidaen med utelukkelse av utenforstående. I tillegg står altså prinsippet om kollektiv bruk sentralt i sedvanen, selv om dette ikke alltid kommer frem i tingboksmaterialet. Den kollektive bruken angår selvsagt forholdet innad i siidaen, og da samene naturlig nok ikke alltid gikk til de statlige domstolene med konflikter innen lokalsamfunnet, men løste disse internt, blir sedvanen med kollektiv bruk ikke alltid fanget opp av sakene i tingbøkene. Vi vet imidlertid at det i det samiske veidesamfunnet var slik at «*Allt land og vatten tilhörde kollektiviteten, siten i sin helhet*», slik Væinø Tanner formulerte det i sin omtale av Petsamosiidaen.¹ Og selv om det samiske veidesamfunnet allerede er gått i oppløsning, eller er i ferd med å gjøre det i løpet av 1600-tallet, ser vi fortsatt eksempler på at sedvanen med kollektiv bruk har stått sentralt. I forbindelse med fordelingen av hvalfangsten blant samene inne i Varangerfjorden, skrev Knag på slutten av 1600-tallet at:

«Det bytes imellem Finnerne i Wehranger saaledis, at Fuldskatmand tager fuld Lodd, oc halfschatmand half Lodd, oc den som ej giver Skat, faar ej Lodd, Ligelides holder de det med Schiøterie».

Knag 1 1694: 23.

Hvalfangsten var altså et kollektivt anliggende, og fordelingen av fangsten fulgte bestemte regler, som også gjaldt fordelingen av annet vilt. I 1740-årene skrev Schnitler på bakgrunn av samiske vitnemål at Varangersamene og Arrisbysamene hadde delt beverfangsten i Skoarrajakka, en bielv til Tana, men at jakten på Schnitler's tid hadde opphørt.² Jakten ble organisert ved at hver siida

brukte elva «*hver andet Aar om hinanden*», en klar indikasjon på at beverjakt var et kollektivt anliggende for siidaen. Når det gjelder beverfangsten, ser vi også fra andre siidaer at dette har vært en kollektiv rett. På tinget i Sompio i Kemi lappmark i 1733 gjør en same krav på full del i beverfangsten, men de andre siidamedlemmene nekter han dette, siden han ikke har betalt skatt og bare har brukt ett fangststed som lå like ved boplassen. Han ble her riktignok tilkjent lott for denne gangen siden han var så gammel at han ikke kunne bruke fangstplassene som lå langt borte.³ Gjennom saken kommer rettsoppfatningen at utbyttet av beverfangsten skulle deles likt tydelig tilsyne. Hovedregelen var at en måtte betale skatt og delta i fangsten for å ha rett til utbytte, men det ble her altså gjort unntak for gamle og vanføre.⁴

Sedvanen med eksklusiv og kollektiv bruk går altså igjen. Her er imidlertid regionale forskjeller i hvilken grad samene har vært i stand til å følge og bruke sedvanen.

Forholdet kyst-innland er vanskelig å si så mye om på bakgrunn av tingboksmaterialet siden samene i det indre av Finnmark var under svensk-finsk juridiksjon frem til 1751. En komparativ analyse av sedvanmessige spørsmål mellom kyst og innland ville således kreve en gjennomgang av svensk domboksmateriale, noe som altså ikke vil bli gjort her. Når det derimot gjelder forholdet mellom Øst- og Vest-Finnmark, kan imidlertid tingbøkene fra Finnmark si en hel del.⁵

I Vest-Finnmark må det ha blitt vanskeligere for samene å leve etter sedvanen med eksklusiv og kollektiv bruk i løpet av perioden 1620–1775. Myn-dighetene la seg mer opp i bruken i dette området. Altaelva ble bortforpaktet gjennom store deler av 1600-tallet,⁶ og bruken av skogen i Alta ble regulert i 1693 og 1703, og fredlyst i 1723, 1734 og 1736.⁷

3. I. Fellman 1910: 65.

4. Ibid., s 50, 214.

5. Jeg regner her tingstedene Loppa, Hasvåg, Talvik, Alta, Hammerfest, Måsøy og Kjelvik til Vest-Finnmark. Til Øst-Finnmark regnes Kjøllefjord, Omgang og Varanger tingsted.

6. Jf. Pedersen 1985: 13–14, 24.

7. Tingbok nr. 21/fol 188, nr. 25/fol 30, nr. 33/fol 5, nr. 37/fol 179, nr. 38/fol 103.

1. Tanner 1929: 353.

2. Schnitler 1 1742–45: 344–345, 347 og 360.

Den første jordutvisningsseddelen, som gav innehaveren amtets garanti for at en kunne sitte på boplassen for sin levetid, ble protokollført på Talvik-tinget i 1760,⁸ og frem til midt på 1790-tallet var det i Vest-Finnmark matrikulert jord til hele 629 boplasser.⁹ I tillegg ser vi at en rekke øyer i Vest-Finnmark ble fredlyst eller bortforpaktet.

I Øst-Finnmark ble riktignok Tanaelva bortforpaktet utover 1600-tallet og drevet av pakterne for egen regning frem til 1675. Etter dette fikk imidlertid samene fiske etter egne ønsker på det vilkår at laksen ble solgt gjennom forpakterne, og på 1700-tallet fisket samene i Tana uten at staten blandet seg inn.¹⁰ Ingen plass-sedler er imidlertid blitt protokollført i Øst-Finnmark før 1770, og omfanget av

bortforpaktninger og fredlysninger i Øst-Finnmark viser at den statlige innblanding er av en svært beskjeden karakter. Disse har vært konsentrert om øyer og ellers svært avgrensede geografiske områder, og kan i liten grad ha påvirket den samiske bruken.¹¹

Den statlige innblanding må altså ha gjort det vanskeligere for samene i Vest-Finnmark å følge sedvanen enn for samene i Øst-Finnmark. Når sedvanen ble vanskeligere å følge, er det et tegn på at sedvanen kan ha vært i endring. Det vil jeg se nærmere på i neste kapittel.

8. Ibid., nr. 41a/fol 463.

9. Pedersen 1985: 31.

10. Ibid., s. 23–25.

11. Jf. Kristensen 2001: 86–90.

Kapittel 6

Endringer i samiske sedvaner og rettsoppfatninger

Statlig innblanding har ført altså ført til at samisk sedvane i deler av Finnmark har blitt vanskeligere å følge, slik at innholdet i sedvanen dermed kan ha endret seg. Nå skal det sies at begreper som samisk sedvane og samisk rettsoppfatning ikke er statiske størrelser. Sedvaner og rettsoppfatninger hele tiden i utvikling og omdanning i takt med samfunnsutviklingen.

Den samiske sedvanen med eksklusiv og kollektiv bruk var nært knyttet til det samiske veidesamfunnet med sesongflyttinger og dermed en sesongvis utnyttelse av naturressursene. Med utbredelsen av tamreinnomadismen har sedvanen med eksklusiv bruk blitt vanskelig å etterleve, og gjennom alle sakene der sjøsamene klager over reindrifsamenes inntrengen ser vi at sedvanen med eksklusiv bruk er vanskelig å etterleve. De mange klagemålene fra sjøsamene viser imidlertid at oppfatningen om siidaens eksklusive rettigheter fremdeles henger igjen.

Det samiske veidesamfunnet gikk tidlig i oppløsning i Vest-Finnmark. Alt på slutten av 1500-tallet var samene blitt bofaste. Fjordfiske var da sjøsamenes hovednæringsvei i og med at storfisketida hadde gjort sesongflyttingene overflødige.¹ Sedvanen med kollektiv bruk har således blitt svært vanskelig å følge for samene i Vest-Finnmark, og det er klare holdepunkter for å fastslå at sedvanen her var i endring bort fra prinsippet om kollektive rettigheter. Altaområdet og Vest-Finnmark hadde dessuten mange kvenske innvandrere, og disse tok med seg en oppfatning om privat eiendomsrett preget av en jordbrukstradisjon. Det faktum at det på tingene i Vest-Finnmark ble utstedt en rekke plass-sedler fra og med 1760 viser at det kollektive aspektet ved den samiske sedvanen ikke stod så sterkt som tidligere. Sedvanen kunne ikke brukes for å fordele jordstykkene mellom enkeltpersoner; følgelig fikk en utskrevet plass-sedler for å regulere bruken.

Hvis vi derimot retter søkelyset på et område i Øst-Finnmark, Varanger ser vi at situasjonen her var annerledes enn i Alta og Vest-Finnmark. I Varangerområdet var den statlige innblanding av en beskjedent karakter. Sjøsamene inne i Varan-

gerfjorden var riktignok blitt mer bofaste siden de kom til å satse mer på husdyrhold fra og med slutten av 1600-tallet,² men enkelte nisjer i den gamle næringstilpasningen ble beholdt. Blant annet var jakt fortsatt en viktig næring,³ og sesongflyttingene fortsatte gjennom hele 1700-tallet.⁴ Sedvanen med eksklusiv bruk har imidlertid også hos Varangersamene blitt vanskelig å håndheve fra og med slutten av 1600-tallet i takt med utbredelsen av tamreinnomadismen, og utover 1700-tallet stod ikke den samiske sedvanen med eksklusiv bruk så sterkt som tidligere. Vi må likevel kunne fastslå at sedvanen med eksklusiv bruk har spilt en viktig rolle i Varangersamenes rettsbevissthet. En rekke bruksavtaler har vært inngått mellom samer fra ulike siidaer. Det tidligere omtalte fiskefelleskapet mellom samer fra Varanger, Laksefjorden, Utsjøk og Tana viser at fiskeavtaler har vært inngått, men at retten til laksefisket i Tana har ligget hos de lokale Tanasamene. Sjøsamer og fjellsamer fra Varanger hadde avtaler med Neidensamene og hadde blant annet tillatelse til å hugge tømmer i furuskogen i Neiden, en skikk som hadde vært vanlig «*fra Arildz Tid*», og som fortsatt var vanlig i 1740-årene.⁵ I tingboka fra 1747 kan vi dessuten lese at Varangersamene delte reinbeitene på Skogerøya, Reinøya og Kjelmøya med Neiden- og Pasviksamene.⁶ Det disse avtalene viser er at sedvanen med eksklusiv bruk fortsatt har stått såpass sterkt at en har måttet søke om tillatelse for å kunne bruke ressurser innenfor andre siidaer. Sedvanen med eksklusiv bruk var svekket som følge av omleggingen i samisk næringsliv, men den spilte altså fortsatt en viss rolle i samenes rettsenkning.

Det kollektive aspektet ved sedvanen hos samene i Øst-Finnmark synes imidlertid å ha stått sterkt gjennom hele perioden 1620–1770. Jordtvisningsresolusjonen av 1775 medførte at privat eiendomsrett ble innført i Finnmark. I Vest-Finn-

1. Nielsen 1990: 78.

2. Jf. Niemi 1983 og Odner 1992.

3. Jf. Niemi 1983: 182.

4. Niemi 1983: 252–253, se også Kolsrud 1961: 43 f. og Odner 1992: 53 f.

5. Schnitler 1 1742–45:335.

6. Tingbok nr. 39/fol 281.

mark var det behov for å få avklart enkeltmedlemmers rett til dyrkingsjord, og midt på 1790-tallet var det altså blitt matrikulert jord til hele 629 boplasser i Vest-Finnmark. Jeg har tidligere nevnt at ingen plass-sedler ble matrikulert i Øst-Finnmark før 1770, og jordutvisningsresolusjonen av 1775 førte heller ikke til at samene i Øst-Finnmark fulgte retningslinjene for jorderverv som var fastsatt i 1775. I 1795 skrev da også kjøpmann Balchen på Gullholmen i Tana at *«her ikke Existerer Ret over jorden i Øst-Finnmarken»*,⁷ og året etter skrev Lars Hess Bing i forbindelse med at en landmåler ble ansatt i Øst-Finnmark at der *«blev jorddelningen til visse Boepladse igjen ophævet»*. Hess Bing mente dette skyldtes vanskeligheter som hadde sammenheng med *«Landets Beskaffenhed»*, innbyggernes tenkesett og omflakkende levemåte som de ikke lot seg overtale til å bytte mot faste boplasser.⁸

Det faktum at jordutvisningsresolusjonen av 1775 i så liten grad fikk betydning i Øst-Finnmark tror jeg må ses i sammenheng med de rådende sedvanene. Samene visste hvilke engsletter de kunne bruke, og hvilke naboene brukte. Sedvanen med kollektiv bruk kunne altså brukes for å fordele engeslettene, og dermed forelå det ikke noe utpreget behov for å få avklart enkeltpersoners rett til jordstykkene.

Vi ser altså at sedvanen med eksklusiv og kollektiv bruk er i endring hos samene i Vest-Finnmark i perioden 1620–1770. I Øst-Finnmark svekkes også det eksklusive aspektet ved sedvanen, men interne bruksavtaler i det samiske samfunnet viser at sedvanen fortsatt har betydning for rettsenkningen. Når det gjelder sedvanen med kollektiv bruk, står den sterkt gjennom hele perioden i Øst-Finnmark. Det viser jordutvisningsresolusjonens manglende betydning.

Når det gjelder endringer i sedvaner og rettsoppfatninger, må det også sies noe om østsamene. Disse hadde en utpreget jakt- og fangstøkonomi gjennom hele 1600- og 1700-tallet, og hos disse står sedvanen med eksklusiv og kollektiv bruk sterkt gjennom hele 1600- og 1700-tallet. Østsamene klaget på tinget når utenforstående drev med næringsvirksomhet inne på deres områder, og de fikk flere ganger på tinget anerkjent eksklusiv rett til ressursene innenfor siidaområdet. At Neidensamene hevdet jurisdiksjon over sitt område viser Rathke's beskrivelse fra 1802 der fjellsamer måtte betale erstatning til Neidensamene hvis reinen deres hadde ødelagt reinmosen som Neidensamene skulle ha til sine rein.⁹

7. Pedersen 1985: 31.

8. Hess Bing 1796: 146–147.

9. Rathke 1899: 42.

Kapittel 7

Oppsummering

Sedvane forstås vanligvis som *festnet skikk og bruk*. Begrepet er et retts teknisk fenomen, og når en skal forsøke å rekonstruere sedvaner, er en nødt til å ta høyde for at sedvane er en rettslig norm som bare kan vises *indirekte*, enten fra praksis eller som en norm bak en sedvanerett som blir anvendt i rettsbegrunnelser. Bruken, eller praksis, blir en viktig faktor i denne sammenheng, likeledes oppfatninger av retten til bruken. Tingbøkene gir mange beskrivelser av samisk bruk av naturressursene, og rettsoppfatninger kan komme direkte til uttrykk ved at personers vitnemål er referert, eller indirekte gjennom de handlingsmønstre som det finnes referater av. Dessuten kan en gjennom dommene på tingene få vite noe om i hvilken grad den lokale forvaltningen respekterte samiske rettigheter i forhold til land og vann. Tingbøkene kan altså kaste lys over mange sider ved sedvaneproblematikken, og det gjør at dette er en svært verdifull kilde til samiske sedvaner og rettsoppfatninger.

Samiske sedvaner og rettsoppfatninger blir formet og påvirket av ulik næringsvirksomhet og ulik bruk av naturressursene. Begrepene *eksklusivitet* og *kollektivitet* summerer imidlertid opp innholdet i sedvanen uavhengig av næringer og typer av bruk. Medlemmene av siidaen hadde en eksklusiv rett til naturressursene innenfor siidaen, og denne retten var en kollektiv rett som omfattet de samene som hørte til siidaen.

Sjøsamene og østsamene fikk respektert sine hevdvunne rettigheter gjennom dommene på tingene. Dette må ha bidratt til å styrke sedvanen med eksklusiv bruk. Den statlige innblandingen har imidlertid ført til vanskeligheter for samene med å følge sedvanen. Nå skal det sies at den statlige innblandingen har vært betydelig mer intens i Vest-Finnmark enn i Øst-Finnmark, og det viser at det er

regionale forskjeller i hvilken grad samene har kunnet følge sedvanen. Samene i Øst-Finnmark har i større grad enn samene i Vest-Finnmark kunnet følge og bruke sedvanen.

Nå er det klart at samisk sedvane og samisk rettsoppfatning ikke er statiske størrelser, men fenomener som er i konstant utvikling og omdanning i takt med utviklingen i samfunnet. Tamreinnomadismens utbredelse fører til at sedvanen med eksklusiv bruk blir vanskelig å følge, og på dette punktet er den samiske sedvanen i endring utover perioden 1620–1770. Det faktum at det har vært inngått bruksavtaler mellom ulike siidaer viser imidlertid at sedvanen med eksklusiv bruk fortsatt har spilt en viss rolle i samenes rettstenkning siden en altså har måttet søke om tillatelse for å kunne bruke ressurser innenfor andre siidaer.

I motsetning til situasjonen i Vest-Finnmark har sedvanen med kollektiv bruk stått sentralt gjennom hele perioden blant samene i Øst-Finnmark. I Vest-Finnmark ble det utstedt en rekke plasssedler fra og med 1760. Det er et tegn på at sedvanen med kollektiv bruk ikke kunne brukes for å avklare hvem som hadde retten til dyrkingsjord. Det forelå således et behov for å få avklart enkeltpersoners rett til dyrkingsjord, og jordutvisningsresolusjonen av 1775 fikk da også stor betydning i Vest-Finnmark.

I Øst-Finnmark ble det ikke utstedt noen plasssedler før 1770. Jordutvisningsresolusjonen fikk heller ingen betydning de første årene etter 1775. Det gir en klar pekepinn på at en visste hvilke engsletter en selv kunne bruke, og hvilke naboene brukte. Sedvanen med kollektiv bruk kunne altså brukes for å fordele engslettene, og dermed forelå det ikke noe utpreget behov for å få avklart enkeltpersoners rett til jordstykkene.

Kilde- og litteraturfortegnelse

Arkivmateriale:

Finnmark tingbok nr. 1–42, i Statsarkivet i Tromsø

Litteratur:

- Adelaer, Heinrich (1690): «Heinrich Adelaer i Finnmark 1690», i NNS I, Oslo 1938
- Brandt, Fredrik (1863–64): «Bruddstykker af Forelæsninger over Tingsretten» «Ugeblad for Lovkyndighed, Statistik og Statsøkonomi, (UFL), 3. Årgang 1863–64
- Brækhus, Sjur/Hærem, Axel (1964): «Norsk tingsrett», Universitetsforlaget
- Collett, Mathias (1757): «Relation angaaende Finnmarken 1757», Avskrift ved Kjeldeskriftfondet, Oslo
- Eckhoff, Torstein (1987): «Rettskildelære», Tano
- Fellman, Isak (1910): «Handlingar och Uppsatsar angående Finska Lappmarken och Lapparna», bind III
- Fellman, Jacob 2 (1906): «Anteckningar under min vistelse i Lappmarken», bind III, Helsingfors
- Gjelsvik, Nikolaus (1921): «Innledning i rettsstudiet», Samlaget
- Gjelsvik, Nikolaus (1932): «Norsk tingsrett», Oslo
- Gulbransen, Egil (1980): «Juridisk leksikon», Tanum
- Hess Bing, Lars (1796): «Beskrivelse over Kongeriget Norge, Øerne Island og Færøerne, samt Grønland», København
- Knag, Niels (1694): «Joerde-Boeg og Mandtal ofuer Nordmend og Finner udj Ost-og West Findmarchen saa og paa grentze Finnerne for anno 1694», i Nordnorske Samlinger I. Finnmark omkring 1700, Oslo
- Kristensen, Allan (2001): «Samisk sedvane sett i lys av samfunnsmessige endringsprosesser – med fokus på «Vehranger finner» i perioden 1620–1775», Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø
- Leem, Knuud (1767): «Beskrivelse over Finnmarkens Lapper», København 1975
- Lillienkiold, Hans 1 (1698): «Speculum Boreale I», i Nordnorske Samlinger IV, Finnmark omkring 1700, bind 2, Oslo 1942
- Lillienkiold, Hans 2 (1698): «Speculum Boreale II, i Nordnorske Samlinger VII, Finnmark omkring 1700, bind 2, Oslo 1942
- Nielsen, Jens Petter (1990): «Altas historie», bind 1, Alta
- Nielssen, Alf Ragnar (1984): «Animal husbandry among the Norwegian Population in Finnmark». c. 1685–1705. i «Acta Borealia 2/1984». Tromsø
- Niemi, Einar (1983): «Vadsøs historie I», Universitetsbiblioteket
- NOU 1984: 18: «Om samenes rettsstilling», Samerettsutvalgets første utredning, Universitetsforlaget
- NOU 1993: 34: «Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark», Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget, Universitetsforlaget
- Næss, Hans Eyvind (1981): «Sorenskriverens tingbøker fra 1600–1700 tallet som historisk kilde-materiale», i Heimen 4:1981, Universitetsforlaget
- Pedersen, Steinar (1985): «Laksen, allmuen og staten. Fiskerett og forvaltning i Tanavassdraget før 1888», Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø
- Pedersen, Steinar (1994): «Bruken av land og vann i Finnmark inntil første verdenskrig», i NOU 1994: 21, Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget
- Pontoppidan, C. (1790): «Det Finnmarkske Magasins Samlinger», København
- Rathke, Jens (1899): «Reise i Finnmarken og det nordlige Rusland i Aarene 1801–1802», Vadsø
- Sandvik, Gudmund (1997): «Om oppfatningar av retten til og bruken av land og vatn i Finnmark fram mot slutten av 1960-åra», I NOU 1997: 4, Samerettsutvalgets andre utredning
- Sandvik, Hilde (1987): «Tingbok for Finnmark 1620–1633», Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo
- Schnitler, Peter 1 (1742–45): «Major Peter Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–

- 1745», bind I, utgitt av Kjeldeskriftfondet, Oslo 1962
- Schnitler, Peter 2 (1742–45): «Major Peter Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745», bind III, utgitt av Kjeldeskriftfondet, Oslo 1985
- Solem, Erik (1933): «Lappiske rettsstudier», Universitetsforlaget
- Sporring, Jørgen (1793): «Relation angaaende Finnmarken», trykt i Topografisk Journal for Norge, II 6 Christiania 1793
- Tanner, Væinø (1929): «Antropogeografiska studier inom Petsamo-området», I. Skoltlapperna, Helsingfors 1929
- Tønnesen, Sverre (1972): «Retten til jorden i Finnmark», Universitetsforlaget, Bergen

- Kollegium ved det Kongelige Norske Frederiks Universitet, udgifen af Fr. Hallager, Professor og Fr. Brandt, Stipendiat, Christiania Feilberg & Landmark 1855, tilrettelagt for World Wide Web av Prosjekt for nettbaserte hovedfagsstudier (PNH) på grunnlag av avfotografering og opptrykk ved Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, ISBN 82–7061–278–2, Den retts-historiske kommisjon, Oslo 1981, se <http://www.hf.uio.no/PNH/chr4web/chr4home.html>
- Kong Christian den Femtes Norske Lov 15de April 1687 med Kongeloven av 1665, tilrettelagt for World Wide Web av Prosjekt for nettbaserte hovedfagsstudier (PNH) på grunnlag av ISBN 82–00–05555–8 © Universitetsforlaget 1982 etter tillatelse fra Universitetsforlaget, se <http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5home.html>

Internett:

- Kong Christian den Fjerdes Norske Lovbog af 1604, Efter foranstaltning af det Akademiske

Vedlegg 1**Tabellvedlegg**

Tabell 1.1 A: Saker på Finnmarkstingene fordelt etter typer av bruk 1620–1770:

	1620–1688	1689–1770	Sum 1620–1770
<i>Generelle saker</i>			
Samer	16	11	27
Andre	6	0	6
<i>Reindrift</i>			
Samer ¹	18	80	98
Andre	0	0	0
<i>Innsjøfiske</i>			
Samer	0	6	6
Andre	0	0	0
<i>Laksefiske</i>			
Samer	6	22	28
Andre	7	9	16
<i>Sjøfiske/Utror</i>			
Samer	5	9	14
Andre	1	31	32
<i>Hval/Kobbe/Rekved</i>			
Samer	9	62 ²	71
Andre	1	44	45
<i>Egg/Dun/Multer</i>			
Samer	1	9	10
Andre	2	33	35
<i>Jakt</i>			
Samer	4	33	37
Andre	2	9	11
<i>Torv/Mose</i>			
Samer	1	2	3
Andre	0	2	2
<i>Jordbruk</i>			
Samer	0	13	13
Andre	2	33	35
<i>Hogst</i>			
Samer	0	12	12
Andre	1	35	36
<i>Bergverk</i>			
Samer	0	0	0
Andre	0	1	1
<i>Sum</i>	<i>82</i>	<i>456</i>	<i>538</i>

1. Alle saker hvor «rein» er omtalt, er registrert under rubrikken «same». I realiteten er det mange av disse sakene som ikke angår samer.

2. Medregnet er alle forpaktninger der «rein» er tatt med i formularet. Av disse er det også saker som ikke angår samer.

Kilde: Tingbok nr. 1–42, Statsarkivet i Tromsø.

Tabell 1.2 B: Registrerte saker fra tingbøkene i Finnmark 1620–1770

	1620–1688 ¹	1689–1770	Sum 1620–1770
<i>Land og vann</i>	82	456	538
Handel	84	17	101
Skatt/Tiende	89	34	123
Andre	153	13	166
Sum	408	520	928

1. For perioden 1620–1688 ble det tatt sikte på å registrere alle saker der «same» eller «rein» var omtalt – også saker som ikke omhandlet land og vann. Bortsett fra de sakene som gjelder land og vann, er ikke tallene for de to periodene sammenliknbare.

Kilde: Tingbok nr. 1–42, Statsarkivet i Tromsø.

Del III

Ingar Nikolaisen Kuoljok mfl.:

*Samiske sedvaner og rettsoppfatninger
– en gjennomgang av arkivmaterialet til
Rettshjelpskontoret Indre Finnmark for
tidsrommet 1987–1997*

Kapittel 1

Organisering av arbeidet

1.1 Innledning

Etter anmodning fra Styringsgruppen for Justisdepartementets forskningsprosjekt vedrørende samiske sedvaner og rettsoppfatninger har Retts-
hjelpskontoret Indre-Finnmark (RIF) gjennomført en gjennomgang av sitt arkivmateriale fra tidsrommet 1987 – 1997 med sikte på å kartlegge eventuelle samiske sedvaner og rettsoppfatninger som har vært gjort gjeldende. RIF's gjennomgang av arkivmaterialet ble utført i tidsrommet 13.–19. januar 1998.

Retts-
hjelpskontoret Indre Finnmark ble etablert som et prøveprosjekt i 1987. Prosjektet hadde som mål å kartlegge behovet for rettshjelp i de samiske kjerneområdene Kárásjohka – Karasjok, Guovdageaidnu – Kautokeino og Deatnu – Tana. Senere ble prosjektet også utvidet til å omfatte Unjárga – Nesseby. Fra sommeren 1997 ble Retts-
hjelpskontoret et permanent tilbud til befolkningen i Indre-Finnmark.

I og med at kontoret var utgangspunkt for et forskningsprosjekt, ble alle henvendelser til kontoret registrert i tidsrommet 1987–1991. Denne registreringen foregår fremdeles, om enn i noe mindre omfang.

I tidsperioden 1987–97 tok RIF inn 2 444 saker til skriftlig behandling på vegne av klienter i de nevnte kommunene. Ved registrering av skriftlige saker har RIF også registrert klientenes etnisitet, slik at man lett har kunnet skille mellom samiske og ikke-samiske klienter.

Tidligere jurister ved RIF har utført arbeidet med å gjennomgå og analysere arkivmaterialet. Dette har bidratt til at man på en rask og effektiv måte fikk identifisert saker hvor samisk rettsoppfatning og/eller sedvane har vært påberopt. Følgende har tatt del i dette arbeidet:

- Leif Dunfjeld (1987–92)
- John Bernhard Henriksen (1992–94)
- Gro Dikkanen (1993–96)
- Ingar Nikolaisen Kuoljok (1996–99)

Tidligere sekretær ved RIF, Tove Anti, har vært sekretær for RIF's sedvanerrettsprosjekt.

1.2 Oppbygging av rapporten

Rapporten består av to deler. I den første delen presenteres de definisjonene som ligger til grunn for arbeidsgruppas arbeid (punkt 1.3), beskrivelse av materialets begrensninger (punkt 1.4) og identifisering av de aktuelle rettsområdene (punkt 1.5). Videre gis det generelle kommentarer til de prinsipielle spørsmålene som arbeidsgruppa har avdekket i sitt arbeide (punkt 1.6). Til slutt i del 1 oppsummeres konklusjonene og gruppas anbefalinger (punkt 1.7).

Del 2 består av saksresyméer som gruppa har utarbeidet på bakgrunn av de ulike sakene. Sakene blitt fremstilt på følgende måte:

1. Faktum – saksresymé
2. Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner/rettsoppfatninger
3. Sakens utfall

Det er lagt stor vekt på å presentere kildematerialet på en måte som ivaretar klientenes personvern og holder deres identitet skjult. På bakgrunn av kommunenes størrelse er det derfor søkt å ivareta anonymitetshensynet ved at man i minst mulig grad refererer klientenes kjønn, alder eller bostedskommune i de enkelte saksresyméene.

1.3 Definisjoner

RIF's arbeidsgruppe har lagt til grunn følgende definisjoner:

Samisk sedvane:

Handlingsmønster som er fulgt eller følges av større eller mindre grupper av den samiske befolkning i bestemte forhold og livssituasjoner.

Samisk rettsoppfatning:

Klientenes egen oppfatning av saken har vært fundert på en klar mening av hva som er riktig løsning i forhold til de oppfatningene og de tradisjonene som råder i de samiske områdene. Denne løsnin-

gen har klientene understøttet gjennom fremleggelsen av en klar argumentasjonsrekke. I de tilfellene hvor det etter kontorets mening har vært mulig å bruke denne argumentasjonen, er dette blitt gjort.

I saker hvor denne argumentasjonen er blitt utelatt, har det skjedd fordi man erfaringsmessig vet at det ikke vil bli vektlagt i de ulike forvaltningsorganene eller domstolene. I slike saker har klientene normalt uttrykt frustrasjon og fortvilelse over at det ikke er mulig å vinne fram med en løsning som er i tråd med deres rettsoppfatning.

1.4 Materialets begrensninger

Materialet fra RIF's retts hjelpsvirksomhet i perioden 1987 – 1997 danner grunnlaget for RIF's prosjekt vedrørende samiske sedvaner og rettsoppfatninger.

Datagrunnlaget er systematisert og analysert av RIF's nåværende og forhenværende ledere/juridiske saksbehandlere, ved at de i fellesskap har gjennomgått skriftlige saker hvor klientene direkte eller indirekte har gitt til kjenne særskilte samiske retts- eller sedvaneoppfatninger. Slike sedvaner og oppfatningene har kommet klart frem fordi klientene forventer at samiske jurister skal kjenne til og forstå denne type argumentasjon. På bakgrunn av dette vil klientene gi en mer omfattende og inngående forklaring en hva som er tilfellet ellers.

Materiale fra saker hvor det av forskjellige årsaker kan være vanskelig å gjenfinne samiske sedvaner og rettsoppfatninger, er utelatt i denne rapporten.

Det bør nevnes at RIF i det fortløpende saksinn-taket og saksbehandlingen ikke har ansett dokumentasjon av samiske rettsoppfatninger og sedvaner som det primære. I enkelte saker kommer ikke avvikende rettsoppfatninger like klart til uttrykk i RIF's henvendelse til motparten fordi man i den pågående prosessen ikke fant det formålstjenlig å fokusere på disse. Den formelle saksfremstilling og argumentasjon er foretatt ut i fra en tradisjonell norsk juridisk tenkemåte. Saksbehandlerens egne notater og erindringer fra selve saken har imidlertid vært av stor betydning, i arbeidet med med kartleggingen. Materialet gir derfor et enestående inn-syn i samiske rettsoppfatninger, ved gjennomgang av prosesskriftene og RIF's øvrig korrespondanse på vegne av klientene.

RIF's virksomhet er underlagt visse begrensninger når det gjelder hvilke saker kontoret kan behandle. Dette har sitt utgangspunkt i at konto-

rets primære målgruppe er privatpersoner/ forbrukere. Kontoret har heller ingen målsetning om å føre saker for de ordinære domstolene. Kontoret har engasjert seg i primærnæringsaker som rein-drift, jordbruk, utmarksnæringer, fiske, samt næringskombinasjoner.

De muntlige henvendelsene som kontoret har fått i løpet av 10-årsperioden har ikke vært gjenstand for grundig registrering. RIF har pr. år omtrent samme antall muntlige henvendelser som saker inntatt til skriftlig behandling. Med muntlige henvendelser menes tilfeller hvor klienter har fått råd og veiledning, eller henvist videre til annen konfliktløsningsinstans. Disse sakene er ikke lett å rekonstruere med tanke på samiske rettsoppfatninger. Dette skyldes at registreringene av disse sakene ikke er like omfattende som de skriftlige, og at det ikke foreligger notater eller korrespondanse å støtte seg til. I ettertid kan man muligens se at det ville vært hensiktsmessig å foreta en nøyere registrering også av disse sakene.

I de 5 første driftsårene var det ansatt bare én jurist ved kontoret. Derfor søkte man å unngå spesielle saker, fordi disse var for krevende i forhold til de ressursene kontoret rådet over. Dette gjaldt særlig saker knyttet til interne konflikter i reindriften, samt laksefiskerettigheter i Tanavassdraget.

1.5 Identifisering av rettsområder hvor samiske rettsoppfatninger og/eller sedvaner jevnlig blir påberopt av RIF's klienter

1.5.1 Reindriftsrett

- *Retten til reindrift*, i form av hoved- eller binæring.
- *Retten til reinmerke*. Har vært særlig aktuell i forhold til personer som ikke har reindrift som hovednæring. Tildelingen og bruken av reinmerker er en viktig del av den samiske kulturtradisjonen, samtidig som den er en viktig identitetsfaktor for samer.
- *Kvinnenes rettsstilling i reindriften*.
- *Retten til beite/driftsområder*. Grensekonflikter mellom siidaer, hvor tradisjonelle siida-grenser ofte påberopes som rettskildefaktor.
- *Retten til å utnytte naturressursene*, utover den rene reindriftnyttelsen. For eksempel: fiske og jakt, bærplukking, uttak av brensel etc.
- *Ferdse i utmark*.
- *Kollektive og individuelle rettigheter og plikter*, basert på sedvanerettslige vurderinger.

1.5.2 Andre tradisjonelle næringer og aktiviteter

- *Bruk av utmarksområder.*
- *Jakt og fiske.*
- *Laksefiske.*
- *Utnyttelse av fiskevann* i tråd med uskrevne fordelingsystemer.

1.5.3 Arv- og skifterett

- *Yngsterett.*
- *Privat skifte*, utbredt bruk av privat skifte, tildels for å kunne skifte i samsvar med samiske rettsoppfatninger.
- *Fri disposisjon av formuen.* Pliktbudsreglene i norsk arverett skaper ofte misnøye blant samiske klienter.

1.5.4 Familierett

- *Særeie for ektefellene*, hovedprinsippet i samisk familierettslig organisering.

1.5.5 Avtalerett

- *Muntlighetsprinsippet.*
- *Tredjemannsproblematikken.*

1.6 Generelle kommentarer

Under dette punktet søker arbeidsgruppa redegjøre for en del av de problemstillingene som oppstår i forbindelse med behandlingen av juridiske spørsmål i de samiske områdene, samt hvordan man har søkt å utvikle en arbeidsmetode for å tilpasse samiske klienters behov og ønsker til løsninger anerkjent og benyttet i norsk rett.

1.6.1 Generelt

Når det gjelder spørsmål vedrørende eiendomsretten til fast eiendom, er det svært få slike saker RIF kan vise til i sitt arkivmateriale. Likevel må de mange sakene hvor RIF's klienter har anført å ha en rett til å utnytte land og naturressursene anses som påberopelse av spesielle bruksrettigheter og tildels også eiendomsrett.

I de fleste av de sakene som presenteres i del 2 er det disharmoni mellom de ønskene klientene har hatt for løsning av saken og de muligheter det norske rettssystemet har oppstilt for dette. I disse tilfellene var det viktig for RIF å finne løsninger som ble akseptert av det norske rettssystemet og

samtidig lå så nært opptil samisk rettsoppfatning som mulig, enten gjennom avtaler eller gjennom andre alternativer som gis innenfor de eksisterende lovene.

1.6.2 Reindrift

Kvinnenes stilling har tradisjonelt vært sterk i det samiske samfunnet. Ved inngåelse av ekteskap i reindriftsfamilier, har det vært naturlig og vanlig at kvinner bringer med seg rein i eget merke. Ekteparet beholder sin eiendom som sitt særeie i ekteskapet. Dette kommer normalt til uttrykk under ekteskapet såvel som ved en eventuell deling av det ekteskapelige fellesbo. Under ekteskapet disponerer kvinnen normalt sin eiendom med en eiers fulle rådighet.

Ved ikrafttredelsen av reindriftsloven av 1978 ble det i denne lovs § 4, 2. ledd definert at «Med driftsenhet forstås en reinhjord som eies og drives av én ansvarlig leder. En driftsenhet kan også omfatte rein som tilhører eierens ektefelle ...». Det utviklet seg etterhvert en praksis ikke bare i reindriftsforvaltningen, men også i øvrige forvaltningsorganer, at mannen i familien ble oppført som driver og ansvarlig for driftsenheten. Man overførte m.a.o. prinsippet om paterfamilias inn i en livsstil hvor ektefellene tidligere hadde vært likestilt. Dette fikk konsekvenser for kvinnens stilling i reindriften gjennom at hun skattemessig, inntektsmessig og på andre måter ble underordnet mannens navn og registreringer. Hennes rettslige stilling ble svekket, selv om hun fremdeles oppebar sin tradisjonelle sosiale stilling.

Norsk rett har som utgangspunkt at særkreditorer ikke har anledning til å søke dekket sitt tilgodehavende i den andre ektefellens rådighetsdel, uten etter avtale eller særskilt lovhjemmel. Siden det bare er en person som står oppført som eier av driftsenheten og dette blir ansett for å være en egen selskapsform, har RIF opplevd en del uklarheter hva angår særkreditorenes rett til dekning av sitt tilgodehavende. Det har derfor i enkelte tilfeller vært nødvendig med opprettelse av ektepakt. Gjennom opprettelse av en ektepakt med særeie, har man oppnådd den beskyttelse særeiet gir (se også nedenfor under *familierett*.)

Retten til reinmerke ble før innføringen av reindriftsloven etablert gjennom avtale og enighet innenfor de aktuelle siidaene. Disse avtalene var muntlige.

Det var også adgang til å ha sytingsrein hos den man ønsket, og retten til å ha sytingsrein gjaldt også fastboende. Dette var et eksempel på det såkalte verdde-systemet (*verdde – venn*). En eta-

blering av hvem som er verdde, kan skje uavhengig av slektsbånd, yrkesgrupper og sosiale relasjoner forøvrig. I tillegg til å etablere og opprettholde slike sosiale bånd, har også verdde-systemet en økonomisk funksjon.

Ved innføringen av reindriften av 1978, ble retten til reinmerke innskrenket. Det ble f.eks. bare tillatt å ha sytingsrein hos nære slektninger og denne personkretsen ble begrenset til og med foreldrenes søsken. Denne definisjonen av «nær slekt» brøt med det samiske slektssystemet, hvor slektskap blir høyt verdsatt og hvor man tradisjonelt sett f.eks. regner tremenninger som nær slekt. Innføringen av dette brøt ned de sosiale konstallasjonene, herunder også verdde-systemet, som var blitt etablert uavhengig av blodsband.

Videre er retten til reinmerke også knyttet nært opp til en persons identitet. Et reinmerke som har vært i familiens eie gjennom generasjoner, gir ikke bare en samhørighet innenfor familien gjennom alle de merkene som blir avledet fra hovedmerket. Reinmerket blir også brukt som en identifikasjon utad overfor andre familier, siidaer og distrikter.

I reindriften § 3 angis de nærmere kriteriene for adgangen til å drive med reindrift. Dersom man i dag skal etablere egen driftsenhet må en av foreldrene eller besteforeldrene hatt reindrift som hovednæring. En slik etablering må godkjennes av områdestyret. Selv om man oppfyller lovens personelle vilkår, er det altså ingen selvfølge at man har rett til å starte med reindrift.

Reindriften interne regler ble forandret ved innføringen av reindriften av 1978. Mens man tidligere hadde avtalefrihet og en muntlighet i avtaleformen, ble dette underlagt restriksjoner og reguleringer. Til tross for dette eksisterer det gamle regelsettet fremdeles. Bruken av det gamle systemet er uproblematisk når det hersker enighet. Ved konflikter derimot ser man at bruken av det kodifiserte regelsettet (norsk rett) blir brukt av den parten som anser det som formålstjenlig.

Oppbyggingen av distriktsstyrene baserer seg på ett av maktfordelingsprinsippene som er etablert i det norske sosiale systemet, dvs. flertallsbestemmelser. Et distrikt består av flere siidaer av varierende størrelse og det er vanlig at de største siidaene får de fleste plassene i distriktsstyret. Dette fører til at de minste siidaene blir uten reell innflytelse i distriktsstyrets avgjørelser og balansen som tradisjonelt har eksistert forskyves. Tradisjonelt har siidaene hatt konsensus som sin beslutningsform.

Distriktsstyrene er i tillegg til å være et organ for private interessenter, også et forvaltningsorgan idet det fordeler offentlige tilskudd mv. Det her-

sker uklarhet om når distriktsstyret opptrer som et forvaltningsorgan og om forvaltningsrettslige regler gjelder. Man er imidlertid kjent med at Landbruksdepartementet vil igangsette en revidering av reindriften, hvor et av hovedpoengene er at distriktsstyrets rolle skal avklares nærmere.

1.6.3 Andre tradisjonelle næringer og aktiviteter

Som nevnt tidligere, var det i løpet av de 5 første driftsårene ved kontoret begrenset saksbehandling av spesielle sakstyper.

I saker om rett til laksefiske dreide disse seg i hovedsak om tilbakekall av laksebrev. Dette var fiske som var blitt drevet i flere generasjoner og som hadde sin bakgrunn i samisk levesett og kultur. Klientene anså reguleringen av laksefisket for å være et utslag av norske myndigheters fornukspolitikk og hadde vanskeligheter med å akseptere et regelverk som til de grader avvek fra den sedvanemessige oppfatningen. Tilbakekall av laksebrev ble også ansett for å sette en stopper for overføringen av tradisjonell kunnskap om laksefiske til nyere generasjoner.

Den sedvanemessige oppfatningen som klientene har, ble ikke ansett for å ha nok relevans og tyngde, eller kanskje mer korrekt ikke den «rette» relevans og tyngde for å kunne nå fram. Det man ser her er en avstand i det systemet som er blitt utarbeidet for regulering og forvaltning av ressursene og de oppfatningene som er rådene blant de som blir berørt av dette.

Den samme problemstillingen som beskrevet ovenfor, gjør seg også gjeldende når det gjelder bruk av motorisert ferdsel i forbindelse med tradisjonell næringsutøvelse og utnytting av naturressursene forøvrig. Tidligere skjedde ferdsel i utmark med hest, kjøre- eller kløvrein, men etter hvert har bruken av motoriserte kjøretøy tatt over. Reindrift, jordbruk og skogbruk er med hjemmel i motorferdselloven unntatt fra lovens generelle forbud om ferdsel i utmark. Derimot er jakt, fangst, fiske og bærsanking næringer som rammes av lovens nevnte forbud. I de samiske områdene er også utøvelse disse utmarksnæringene en del av levesettet og ønsket om vern av utmarksområder kommer i konflikt med sedvanemessige oppfatninger. Utmarksnæringsutøvere opplever begrensningene de har mht. bruk av motorkjøretøy som et inngrep i deres sedvanemessige rett til å høste av naturressursene.

Kontoret har også hatt en del forespørsler om vårjakt på ender. Vårjakta har sin bakgrunn i tradisjonell samisk utnytting av naturressursene, og

andejakt er etter norsk rett forbudt på denne årstiden. Ved slike henvendelser er kliente blitt henvist til privatpraktiserende advokater.

1.6.4 Arv og skifte

De samiske rettsoppfatningene når det gjelder arv og skifte avviker i stor grad fra norsk rettsoppfatning. Dette gjelder spesielt odels- og åseteretten.

Odelsrekkefølgen i norsk rett er den omvendte av det som er rådende oppfatning blant samene. Mens det i norsk rett er den eldste som har sterkest odal, er det etter samisk rettsoppfatning den yngste som har fortrinnsretten. Dette gjenspeiler seg også ved at man i samisk har en spesiell betegnelse for det yngste barnet – *váhkar* (en kvinnes siste barn, *yndlingsbarnet*).

Foreldrene har en økonomisk plikt til å hjelpe de eldste barna til å etablere seg. Dette kan ses som en parallell til pliktdelelsreglene i norsk arverett. Men mens pliktdelelsreglene i norsk rett får anvendelse ved testamentariske disposisjoner, anses «pliktdelelsarven» i det samiske samfunnet for å være oppfylt mens foreldrene er i live. Videre er yngsteretten nært knyttet opp til en forpleiningsplikt overfor foreldrene. Som en sikkerhet for begge partene overfører foreldrene sin formue til den yngste mot at denne forplikter seg til å ta seg av foreldrene inntil disses død. Dette kan igjen ses på som motstykket til den norske arvelovens § 36.

Når klienten(e) ønsker å overføre gårdsbruk beheftet med odal til den yngste i familien, må de eldre barna gi avkall på sin odelsrett til fordel for den yngste. Dersom dette ikke skjer, finnes ingen andre muligheter for at den ønskede overføringen kan skje.

I de tilfellene hvor en person som sitter i uskifte bo med avdøde ektefelles formue, og hvor vedkommende ønsker å overføre fast eiendom til det yngste barnet, setter arvelovens § 19 forbud mot en slik overføring uten samtykke av de øvrige arvingene. Dersom et slikt samtykke ikke gis fra samtlige arvinger, foreligger det ytterligere to muligheter, enten privat eller offentlig skifte. Etter innføringen av ektefelles minste arv, vil gjenlevende øke sitt arvelodd og i bo med liten verdi vil vedkommende overta hele boet og deretter disponere over det med en eiers fulle rådighet.

1.6.5 Familierett

I norsk lovgivning er likedeling hovedprinsippet. Man har dog ved de senere revidering av ektefelleloven åpnet for større mulighet for skjevdeling av det ektefellelige fellesboet ved skifte, mens ekte-

fellene så lenge ekteskapet består har felleseie, med mindre man oppretter ektepakt med bestemmelse om særreie. I motsetning til ovenstående er særreie for ektefellene hovedprinsippet i samisk familierettslig organisering. Hver av ektefellene eier det vedkommende har brakt med seg inn i ekteskapet og det som senere erverves. Det eksisterer ikke noen begrensninger i den enkelte ektefelles rådighet over sin eiendom og ingen av ektefellene kan normalt ikke forplikte den andre gjennom avtale med tredjemann. Denne ordningen består gjennom hele ekteskapet og er ikke noe som bare kommer til uttrykk ved skifte av det ektefellelige fellesboet. Ordningen har sitt utgangspunkt i at ektefellene er likestilte, såvel rettslig som sosialt og det kan ikke sies å ha vært en overvekt verken av matriarkalske eller av patriarkalske prinsipper. I de tilfellene hvor forvaltningspraksis eller lovgivning har fraveket dette, har dette ført med seg problemer. For å oppnå en ordening som er i tråd med tradisjonell oppfatning, har klientene valgt å opprette ektepakt med særreiebestemmelse.

Når det gjelder skifte hvor det ikke var opprettet ektepakt, har RIF erfart at boets verdier normalt blir fordelt etter særreieprinsippet.

1.6.6 Avtalerett

I det samiske samfunnet er avtaleinngåelse tradisjonelt basert på muntlighet. Dette medfører at den samiske avtaleparten har det som er muntlig avtalt som sitt utgangspunkt ved oppfylning av avtalen, og i mindre grad er opptatt av det som er skriftlig avtalt. Dette skjer også selv om den muntlige avtalen er mer vidtrekkende enn den skriftlige. Ofte oppfatter man den skriftlige avtalen kun som en påtvunget formalisering av den egentlige avtalen.

Stiltiende samtykke er et av prinsippene i norsk avtalerett. I samisk rettsoppfatning finnes ikke noe motstykke til dette. Bl.a. kan nevnes at beslutningsformene i siidaene var basert på konsensus, slik at man ikke skulle risikere at ens tilfeldige fravær skulle forplikte eller frata en ens rettigheter.

Et annet aspekt som gjør seg gjeldende er at man ved inngåelse av avtaler, hvor skriftlighet kreves, er mindre nøyaktighet med utformingen av avtalens innhold. Igjen legger den samiske parten det som muntlig er fremkommet til grunn for oppfyllelse av avtalen og det forventes at avtalemotparten gjør det samme. Dette skjer særlig i forhold til forsikringsselskaper og banker. I saksresymèene i del 2, er ingen slike saker blitt omtalt. Dette henger sammen med at disse har vært vanskelig å ta inn til

behandling. I slike tilfeller er klientene ofte blitt fra-rådet å gå videre med saken på grunn av vanskelighetene med å føre bevis for deres forståelse av avtalen.

Muntlige avtaler mellom samiske parter, kan ofte skape problemer i forhold til en ikke-samisk tredjepart. Innenfor reindriften skjer overdragelsen av eiendomsrette til reinsdyr hovedsakelig gjennom muntlige avtaler. Disse avtalene respekteres av samiske tredjepersoner, mens ikke-samiske tredjeparter i langt mindre grad respekterer slike avtaler. Et eksempel på dette er reindriftsmyndighetene som i de fleste tilfellene krever skriftlighet for at det skal godtgjøres at en avtale er inngått.

1.7 Konklusjoner og anbefalinger

Gjennomgangen av arkivmaterialet, samt den erfaringen RIF's saksbehandlere har opparbeidet gjennom sitt arbeide, gir grunnlag for å hevde at det eksisterer samiske rettsoppfatninger og sedvaner. Disse utgjør en viktig del av den rettsbevissthet som råder i det samiske samfunnet. De sakene som er blitt referert i denne rapporten, antas bare å utgjøre en liten del av tilfellene hvor samiske retts-

oppfatninger og sedvaner påberopes eller kommer i konflikt med det etablerte regelsystemet i norsk rett.

RIF's arkivmateriale inneholder i liten grad saker hvor spørsmålet om retten til land og vann er gjenstand for diskusjon. Spørsmål om eiendomsrett til landområder kommer i liten grad til syne i RIF's materiale. Debatten om slike rettigheter er først og fremst ført i politiske kanaler. Derimot kan RIF vise til en rekke saker hvor retten til å utnytte naturressursene er gjenstand for tvister, og hvor samiske parter påberoper seg særlige rettigheter på grunnlag av sevaner eller rettsoppfatning.

Arbeidsgruppa finner grunn til å påpeke at kodifiseringen av samiske rettsoppfatninger og sedvaner av ulike årsaker skjer for langsomt og er prioritert for lavt under lovgivningsprosessen. Til sammenligning blir rettsoppfatninger og sedvaner som har sin basis i norske samfunnsforhold gjenstand for grundig kartlegging og analyser i forbindelse med ny lovgivning på området.

Med bakgrunn i de forhold som er beskrevet, vil arbeidsgruppa anbefale at det iverksettes en systematisk gjennomgang av det eksisterende lovverket med sikte på harmonisering mellom det samiske folks rettsoppfatning og norske rettsregler.

Kapittel 2

Saksresyméer

2.1 Reindrifftsrett

2.1.1 Sedvanemessig bruksrett

Faktum – saksresymé:

Tre reinbeitedistrikter motsatte seg planene om bygging av et sperregjerde i et høstbeitedistrikt. Et fellesmøte i det aktuelle reinsognet hadde bestemt seg for å sette opp felles sperregjerde og delvis omregulere bruken av høstbeiteområdet. De tre nevnte reinbeitedistriktene bestred fellesmøtets kompetanse til å gjennomføre disse planene, de anførte blant annet at et slikt gjerde ville ha negative driftsmessige og økologiske konsekvenser. Det ble hevdet at gjerdet blant annet ville skape problemer for noen av disse distriktene i forbindelse med flyttingen, samtidig som beitemulighetene ville forringes.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Saksforberedelsene i de aktuelle næringsorganene hadde stort sett skjedd i samsvar med bestemmelsene i reindrifftsloven. Selv om distriktene også bestred deler av saksbehandlingen, så var det likevel de sedvanerettslige aspektene som var de prinsipale momentene i denne saken.

De tre aktuelle distriktene anførte at de har rett til fortsatt å bruke det aktuelle området i sedvanemessig form, med andre ord at sperregjerdet ikke kan oppsettes og at omregulering av høstbeiteområdet ikke kan finne sted. Det ble hevdet at man ikke kan sette opp gjerdet og fritt regulere bruken av arealet fordi deres sedvanemessig bruk av området har etablert en sterkt beskyttet bruksrett som det her må tas hensyn til. Denne sedvanemessige og ulovfestede retten hadde fram til det aktuelle tidspunktet vært respektert av såvel reindrifftsmyndigheter som øvrige reindrifftsutøvere. Det ble med andre ord hevdet at siidaenes bruk av arealet har et sedvanerettslig vern i forhold til den planlagte interne omreguleringen.

Sakens utfall:

Blant annet pga. prosessøkonomiske hensyn bestemte distriktene seg for å forfølge saken via de eksisterende næringspolitiske organene framfor å benytte seg av rettslige virkemidler. Rettshjelpskontoret besitter ikke informasjon om sakens endelige utfall.

2.1.2 Sedvanemessig rett til å utøve reindrift

Faktum – saksresymé:

Saken gjaldt retten til å utøve reindrift i et bestemt reinbeitedistrikt. Partens familie hadde utøvet reindrift i det aktuelle reinbeitedistriktet i mange generasjoner, og hadde dermed en langvarig og dyp tilknytning til det aktuelle distriktet. Parten hadde et kortvarig prøveopphold i et annet reinbeitedistrikt. Etter en tid fant parten det umulig å fortsette driften i det nye distriktet, og bestemte seg derfor til å flytte tilbake til det gamle distriktet. I mellomtiden hadde det gamle distriktet blitt omregulert med den konsekvens at det ikke var flere ledige driftsenheter, og parten fikk dermed ikke tillatelse fra reindrifftsmyndighetene til å flytte tilbake til sitt gamle distrikt. Reindrifftsmyndighetene hadde regulert det gamle distriktet i samsvar med reindrifftslovens bestemmelser ved blant annet å fastsette et samlet øvre reintall og dermed også antall tilgjengelige driftskonsesjoner (driftsenheter). Parten fortsatte likevel å utøve sin reindrift i det gamle distriktet, med den konsekvens at reindrifftsmyndighetene fattet et avviklingsvedtak som påla parten å avvikle innen to år.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Reindrifftsmyndighetene hevdet at parten tapte sin rett til å utøve reindrift i sitt gamle distrikt mens denne oppholdt seg i et annet distrikt. Reindrifftsmyndighetene fattet et avviklingsvedtak i samsvar med reindrifftsloven §§ 4 og 20, 3. ledd (reindrifftsloven av 1978), og påla parten å avvikle det som myndighetene anså som ulovlig reindrift.

Parten anførte at det forelå en hevdvunnen reindriftsrett for familien i det aktuelle distriktet, m.a.o. at avviklingsvedtaket var i strid med familiens sedvanemessige rett til å drive reindrift i det aktuelle distriktet.

Sakens utfall:

På grunn av prosessøkonomiske årsaker valgte parten å ikke bringe saken inn for retten. RIF framsette saken for kompetente forvaltningsmyndigheter uten at parten fikk medhold. Parten utøver fortsatt reindrift i det omstridte reinbeitedistriktet i påvente av en mulig endring av avviklingsvedtaket, eventuelt en tvangsavvikling av driften.

2.1.3 Retten til reinmerke

Faktum – saksresymé:

Fjorten år etter at partens reinmerke ble slettet fra det offentlige merkeregisteret ble vedkommende oppmerksom på at merket ikke lenger var i registeret. Reindriftsmyndighetene hadde sendt et varslingsskriv til parten, men parten mottok aldri dette brevet og fikk dermed heller aldri kunnskap om den forestående slettingen. Parten hadde derfor i alle disse årene vært i den tro at merket fremdeles sto oppført i det offisielle merkeregisteret. Parten hadde også hatt sytingsrein i driftsenheten til en nær slektning, med andre ord hadde merket vært i bruk i hele denne perioden. Parten oppsøkte RIF med anmodning om bistand til å få reinmerket innført i det offisielle merkeregisteret igjen.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Reindriftsmyndighetene slettet partens reinmerke med hjemmel i § 18 i reindriftsloven av 1978. Myndighetene forutsatte at reinmerket ikke lenger var i bruk, og at den dermed kunne slettes i henhold til Reindriftslovens bestemmelser.

Prinsipalt anførte parten at reindriftslovens vilkår med hensyn til retten til å inneha ett eget reinmerke var oppfylt, og videre at slettingsvedtaket burde kjennes ugyldig på grunn av saksbehandlingsfeil. Overfor RIF uttrykte parten at reinmerket hadde en enorm betydning for vedkommendes selvfølelse og identitet. Reinmerket hadde vært i familiens eie i mange generasjoner, og en slettelse av merket var en krenkelse av en hevdvunnen rett til å eie reinmerke.

Sakens utfall:

Klagen ble ikke tatt til følge.

2.1.4 Retten til reinmerke

Faktum – saksresymé:

Saken gjaldt retten til å bruke et bestemt reinmerke. Parten hadde søkt om registrering av et reinmerke som parten hadde arvet fra besteforeldre. Merket ble ikke godkjent av merkenemnda fordi den ble sagt å ligge for nær et merke i nabo-distriktet. Likevel hadde parten hele tiden merket sine dyr med det aktuelle øremerket. Parten oppsøkte RIF med anmodning om bistand til å utforme klage.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Reindriftsmyndighetene anførte at partens bruk av det uregistrerte reinmerket var i strid med reindriftsloven (av 1978) §§ 16 og 17, samt merkeforskriftene § 4, 4. ledd. Merkenemnda var den oppfatning at det aktuelle merket var for nært et annet merke.

Parten hevdet at det aktuelle reinmerket hadde vært i familien gjennom flere generasjoner, og at myndighetene derfor ikke hadde rett til å motsette seg registrering og bruk av merket.

Sakens utfall:

Klagesaken ble ikke tatt til følge.

2.1.5 Retten til reinmerke

Faktum – saksresymé:

Denne saken gjaldt retten til reinmerke. Parten, en fastboende same, mottok forskudd på arv fra en av sine besteforeldre i form av eiendomsretten til dennes reinmerke. Parten søkte om å få omregistrert dette merket. Reindriftsmyndighetene avslø søknaden om registrering av dette reinmerket. Parten kontaktet RIF med anmodning om bistand til å utforme klagen.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Reindriftsmyndighetene begrunnet avslaget med at søker ikke var registrert som aktiv reindriftsutøver, og at vilkårene for å ha sytingsrein i et nærmere angitt distrikt ikke var oppfylt fordi slektska-

pet ikke var nært nok. Det ble henvist til §§ 4, 2. ledd og 17 i reindriftsloven av 1978.

Parten anførte at denne hadde en hevdvunnen rett til å reinmerke. Det aktuelle reinmerket var forskudd på arv. Videre at familiene både på mor- og farssiden tidligere drev med reindrift, og at de generelle vilkårene for å utøve reindrift dermed var oppfylt.

Sakens utfall:

Klagen ble ikke tatt til følge.

2.1.6 Retten til reinmerke

Faktum – saksresymé:

Klienten tok kontakt med RIF etter at reindriftsstyret hadde opprettholdt merkenemndas tidligere vedtak om sletting av vedkommendes reinmerke. Klientens bestefar var aktiv utøver, jf. reindriftslovens § 3,1. Klienten hadde hatt eget merke registrert siden 50-tallet og det har hele tiden vært rein i merket (et par titalls). Reinen gikk som sytingsrein hos en reieneier (uten at denne reieneieren var i nær nok slekt, jf. reindriftsloven av 1978 § 4) og ble meldt inn til reindriftsmyndighetene på ordinær måte.

Merkenemda hadde slettet klientens reinmerke med begrunnelsen at klienten ikke hadde rett til å drive reindrift, jf. reindriftsloven av 1978 § 4. Reindriftsmyndighetene hevdet at klienten ikke hadde rett til reinmerke og at klientens drift derfor måtte avvikles. Klienten på sin side hevdet at han var i sin fulle rett til fortsatt beholde sitt merke og til å beholde sine dyr. Reinbeitedistriktet klienten tilhørte var positive til at klienten fortsatt skulle være i driften.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Problemstillingen er sammensatt, og det dreier seg her om retten til å ha reinmerke, rett til å ha sytingsrein hos andre, samt rett til å drive reindrift. Det hadde i tillegg skjedd en rekke saksbehandlingsfeil gjennom store deler av saken

Klienten opplevde en klar konflikt mellom det han og hans omgivelser oppfattet som riktig og de vedtak som ble fattet av reindriftsmyndighetene i saken. Fra klientens side ble det anført at det for vedkommende forelå en rett i hht samisk rettsoppfatning til å ha merke og sytingsrein. Det vises særlig til kravet til slektskap i rl. § 4 med hensyn til sytingsrein. I det samiske samfunnet defineres «nært slektskap» videre enn lovens kriterier.

Videre er det gamle verdde-systemet bortregulert. Klienten ga klart uttrykk for at dette var direkte i strid med det som blir oppfattet gjeldene rett innen reindriften.

Sakens utfall:

Saken ble til sist klaget inn til Landbruksdepartementet, som fant vedtaket ikke kunne opprettholdes. Landbruksdepartementet bestemte at klienten fikk beholde reinmerket inntil videre.

Retts hjelpskontoret er ikke kjent med om myndighetene har gjort noe med saken etter dette.

2.1.7 Retten til reinmerke

Faktum – saksresymé:

Dette gjelder tre saker med samme problemstilling og vil derfor bli behandlet under ett.

Sakene dreide seg om fastboende samer som hadde fått inndratt reinmerke. Begrunnelsen var at de ikke hadde sine rein hos person som står i slikt nært familieforhold jf. rl § 4, 2. ledd. Merkenemdas sletting av reinmerket ble påklaget reindriftsstyret, som opprettholdt vedtaket.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Det samiske verdde-systemet var inntil innføringen av reindriftsloven i 1978 en sterk institusjon i det samiske samfunnet. Ved reindriftslovens innføring ønsket myndighetene å føre en sterkere kontroll med hvem som skulle få anledning til å drive reindrift og samtidig også føre kontroll med reintallet. Dette medførte at verdde-systemet ble regulert bort med bl a den konsekvensen at en viktig del av det sosiale og økonomiske systemet forsvant. Denne inngripen i et etablert system har møtt liten forståelse for samer som har hatt sytingsrein, idet de hevder at anledningen til å ha sytingsrein er en langvarig tradisjon.

Sakenes utfall:

Sakene ble henvist advokat.

2.1.8 Retten til reinmerke

Faktum – saksresymé:

Klienten ønsket å overføre det registrerte merke til ett av sine barn. Merkenemda avslo denne registreringen under henvisning til merkeforskriftens § 2, 2. ledd, jf. rl § 3. med den begrunnelse at hverken faren eller barnet var etablerte i reindriften ved

1978-lovens tiltredelse. RIF utarbeidet klage over vedtaket.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klagen ble begrunnet med at eiendomsretten til et reinmerke i hht samisk tradisjonell oppfatning er knyttet til en person i den grad at det er en del av vedkommendes egen identitet. Det ble bestridt at et reinmerke således kunne nektes registrert dersom det har sin opprinnelse i et familieavledet merke, likesom det ble bestridt at et familieavledet eller personlig merke kan slettes og overføres til noen annen. Videre påpekte man at retten til å inneha reinmerke ikke var regulert i den gjeldende reindrifftsloven (pr. 1989). De forskriftene som gjaldt var fastsatt i medhold av lovens § 18. Spørsmålet om de prinsipielle sidene ved retten til reinmerke syntes ikke å ha vært avklart ved forskriftenes utforming. Dette gjaldt spesielt de sedvanene som knyttet seg til reinmerke. RIF pekte også på at det i hht til gammel samisk sedvane eksisterer en yngsterrett. Til slutt ble det påpekt at det ikke tjente noen legitime interesser, heller ikke reindriffts næringens at etablerte samiske sedvaner ble satt ut av funksjon.

Sakens utfall:

Vedtaket ble opprettholdt. I sin klagebehandling uttalte merkenemda at de «*har tatt stilling til det faglige spørsmålet og ikke beheftet seg så dypt inni de juridiske sidene ved saken*».

2.1.9 Kvinners rett til utøvelse av selvstendig næringsvirksomhet

Faktum – saksresymé:

Klienten som i likhet med sin mann drev reindrift, kontaktet RIF idet hun ikke fikk stå oppført på festekontrakten til tomt for gjeterhytte sammen med ektefelle.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Landbruksdepartementet og jordsalgsmyndighetene fant ikke rettslig grunnlag for å nekte klienten å stå oppført på festekontrakten til tomt for gjeterhytten sammen med ektefellen. Avslaget syntes derfor å være et utsalg av praksisen som reindrifftsmyndighetene har utviklet.

Klienten hevdet at reindrifftskvinner der også ektefellen er reindrifftsutøver, stadig mister sin tradisjonelle selvstendige status.

Sakens utfall:

Klienten ble anbefalt å tinglyse festekontrakten sammen med ektepakt der 1/2 parten overføres klienten.

2.1.10 Kvinners rett til utøvelse av selvstendig næringsvirksomhet

Faktum – saksresymé:

Klientens bakgrunn for henvendelsen til RIF var i korte trekk at vedkommende som reindrifftsutøver gift med en annen reindrifftsutøver møtte store problemer i forhold til skattemyndighetene. Blant annet fikk hun ikke levere egen næringsoppgave eller la seg registrere i merverdiavgifts-manntallet alt fra hennes næringsvirksomhet ble overført til hennes ektefelle.

Saken ble klaget inn for Fylkesskattekontoret og deretter Skattedirektoratet.

Skattemyndighetene hevdet at hun og mannen drev felles næring/virksomhet. Dette var klienten sterkt uenig i. Hun var av den oppfatning at hun drev sin egen selvstendige næring, har sin egen flokk, sitt eget merke osv. På bakgrunn av dette var hun også berettiget og forpliktet til å innordne seg de aktuelle lover og regler som gjør seg gjeldende i forhold til næringen.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Problemet som her oppsto er av prinsipiell karakter, selv om det er skattemyndighetenes regler og praksis som påpekes. Det kan imidlertid antas at dette er et gjennomgående problem i forhold til øvrige myndigheter og kvinnens selvstendige rett til næringsutøvelse.

Skattedirektoratet hevdet at klienten og ektefellen drev næring i fellesskap, og derfor ble å anse som en avgiftspliktig i henhold til merverdiavgiftsloven § 12, 4.

Klientens påberopte seg reindrifftskvinnenes klare selvstendige stilling også i forhold til utøvelse av selvstendig næringsvirksomhet i henhold til gammel samisk tradisjon og rettsoppfatning.

Sakens utfall:

Klienten ble ikke gitt medhold i sine klager.

2.1.11 Kvinners rett til egen ligning og egen næringsoppgave

Faktum – saksresymé:

Klienten var reindriftsutøver og henvendte seg til Rettshjelpskontoret fordi hun ikke fikk levere egen ligning og egen næringsoppgave. Derved var hun avskåret fra egen inntekt og egen formue (hennes egne rein) og oversikt over egne rein.

Hennes utfylt skjemaer og oppgaver ble av likningsmyndighetene overført på hennes ektefelle. Dette fikk økonomiske konsekvenser for klienten. I tillegg har dette prinsipielle aspekt. Det kan nevnes at for å få opplysninger om seg selv fra ligningsvesenet, måtte klienten oppgi mannens navn og løpenr. Hun hadde mao altså ingen selvstendig identitet her.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten hadde etter egen oppfatning selvstendig rett til å levere ligning mv. Dette har sammenheng med reindriftskvinnens tradisjonelt selvstendige status og rolle.

Skattemyndighetene påberopte seg at ektefellene drev felles næring og henviste til skattelovens § 16,1.

Man har her et eksempel på at tradisjonell reindrift ikke passer inn i myndighetenes system, her skattesystemet. Det gjøres ikke forsøk på å løse disse problemene, i stedet blir kvinnen fratatt «rettigheter» som de har hatt i uminnelige tider.

Sakens utfall:

Klienten gis ikke medhold i noen av sine klager.

2.1.12 Overføring av driftsenhet – kvinners stilling

Faktum – saksresymé:

Dette er to like saker og vil bli behandlet under ett. Saken gjaldt overføring av driftsenhet fra mor til datter etter at mor og far hadde søkt om førtidspensjon/avviklingslønn. Hustruen (mora) var den som opprinnelig hørte hjemme i distriktet og den som opprinnelige hadde mest rein ved ekteskapets inngåelse, krevde i 1981 å få opprette en egen driftsenhet. Dette ble nektet av Områdestyret under henvisning til at «det er naturlig at mann og kone driver sin driftsenhet i fellesskap.». Etter revisjon av reglene for tilståelse av driftstilskudd for 1982 (nu forskriftenes § 2, 2. ledd), hvor det fremgikk at «dersom driftsenheten består av flere personer

over 18 år, som driver selvstendig reindrift, og avgir egen næringsoppgave, kan det for driftsåret 1982/83 ytes driftstilskudd til hver enkelt som om de var egne driftsenheter», søkte hun om slikt driftstilskudd. Hun fikk avslag begrunnet med at bestemmelsen gjelder såkalt rekrutteringsbruk.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Dette er et eksempel på at den etablerte praksisen med at mannen automatisk oppføres som eier av driftsenheten, slår skjevt ut. I følge samisk rettsoppfatning har ektefellene lik rett til å drive reindrift. I denne saken var det snakk om overføring av driftsenhet. Ved en overføring ble det etter daværende ordning i 1989 gitt avviklingslønn fram til fylte 67 år. Mannen var 65 år og ville oppebære retten til avviklingslønn i 2 år, mens kona var 60 og avviklingslønnen vil dermed ha løpt i 7 år.

Sakens utfall:

Klienten fikk ikke medhold.

2.1.13 Sedvanemessig rett til overflytting til annet reinbeitedistrikt

Faktum – saksresymé:

Saken dreide seg i utgangspunktet om utdanningsstipend for reindrifts ungdom.

Klienten fikk avslag på sin søknad om reindriftsstipend på grunn av at vedkommende ikke hørte til den krets av personer som har rett til stipend. Klienten var svigerbarn av driftsenhetsinnehaver, og flyttet sine rein over til nabo-distriktet ved inngåelse av ekteskapet. Klientens rein ble ført på en av svigerforeldrenes reindriftsmelding. Det springende punkt i saken var om det fantes rettskildefaktorer som tilsa en utvidende fortolkning av reindriftslovens § 4.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Et av de argumentene klienten fremsatte med var at vedkommende på grunn av sedvane innen reindriften var berettiget til å flytte sine rein til ektefelles hjemdistrikt. Klienten viste til at vedkommende internt blant reindriftsutøverne var ansett berettiget til å ha sin rein der, og fikk de samme rettigheter og plikter som de øvrige. Klienten mente at dette medførte at vedkommende også ble stilt på samme linje som de ordinære medlemmene av sin driftsenhet i forhold til reindriftsstipend.

Sakens utfall:

Vedtaket ble påklaget, men opprettholdt i klageinstansen. Klagen ble sendt videre til Sivilombudsmannen som ikke fant grunn til å gå videre med saken. I sin behandling uttalte ombudsmannen følgende: «*Videre har jeg ikke tilstrekkelig holdepunkter for å anta at tradisjonell samisk rettsoppfatning, kanskje i kombinasjon med ILO-konvensjonens krav på dette punkt, skulle innebære at svigerbarn til driftsenhetsinnehaver skal ha rett til stipend av denne type eller forøvrig omfattes av reindrifftslovens § 4*».

2.1.14 Rett til sommerbeiteområde*Faktum – saksresymé:*

Saken gjaldt regulering av reindrifftsområde til hyttefelt. Klienten som var reindrifftsutøver tok kontakt etter at kalvingslandet i sommerbeiteområdet, som vedkommendes siida benyttet seg av, var blitt foreslått regulert til hyttefelt.

Området var et av de få kalvingsland innen reinbeitedistriktet, og var i tillegg et viktig beiteområde for siidaens okserein senere på sommerhalvåret.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten fremmet protest gjennom reinbeitedistriktet. I protesten var reindrifftslovens § 15 sentral, men det var fra klientens side også vist til at den tradisjonelle bruken som reindrifften har utøvet, er beskyttet gjennom ILO-konvensjonens art 14. Saken viste også at det innenfor reinbeitedistriktet var områder hvor de ulike siidaene hadde forskjellige avgrensede bruksområder basert på sedvane.

Sakens utfall:

Saken er ikke avgjort, og det foregår forhandlinger mellom kommunen og de impliserte reindrifftsinteressene med tanke på å komme frem til en løsning.

2.1.15 Reindrifftens interne regler*Faktum – saksresymé:*

Saken gjaldt fordeling av inntekter etter salg av umerkede rein. Klienten som hadde et betydelig antall rein, protesterte mot at inntektene fra salget gikk direkte til vedkommendes reinbeitedistrikt og ikke til reindrifftsfondet slik som forutsatt i «Forskrift om reindrifftsfond», § 2.

Klienten mente å lide et tap ved at merking ikke skjedde innen fristen. Klientens kalver som forble

umerkede etter fristens utløp, ble derfor reelt sett et tilskudd til de andre reieneierne i distriktet.

Klienten påklaget dette forholdet til reindrifftsforvaltningen, men fikk ikke medhold i at salget var i strid med regelverk og praksis.

I samtale med klienten ga vedkommende uttrykk for at en del av de øvrige reieneierne bevisst trenerte merkingen slik at den ble forsinket. Dette medførte at en stor del av vedkommendes kalver ble solgt til fordel for reinbeitedistriktet. Internt brukte distriktet disse midlene til formål som tilgodeså de andre reieneierne.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten fremhevet at disse forhold var et brudd på de uskrevne normene som gjaldt internt i reindrifften. Klienten viste til at det tidligere var en reieneiers egen innsats gjennom samling og merking av ungdyr som skulle premieres ved at vedkommende ble eier av disse.

Sakens utfall:

Etter de opplysningene RIF sitter med, reiste klienten senere sak mot reinbeitedistriktet med krav om erstatning for det tap vedkommende hadde blitt påført som følge av dette. Hvilke grunnlag som ble anført og resultatet av dette er ikke kjent for kontoret.

2.1.16 Produksjonstilskudd – rett til reinbeite*Faktum – saksresymé:*

Saken gjaldt klage – avslag på produksjonstilskudd i reindrifften. Klientene som begge tilhørte samme siida fikk avslag på sin søknad om driftstilskudd. Begge hadde oppfylt slaktekravet, men fikk avslag pga påstand om «ulovlig» reindrifft. Utøvelse av reindrifft i samsvar med gjeldende regelverk er et generelt vilkår for innvilgelse av driftstilskudd. Bakgrunn for avslaget var benyttelse av høstbeitet i tidsrommet da reinene skulle vært på sommerbeite.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klientene påklaget vedtaket men fikk avslag også i klageinstansen. I sin klage viste de til at det sommerbeitet som de tidligere har benyttet, var opptatt av en annen siida.

Klientene har i tidligere korrespondanse med Reindriftsforvaltningen vist til at sommerbeiteområdet er benyttet av deres forfedre i over 200 år, og at de på dette grunnlaget har en hevdvunnen rett til dette.

Sakens utfall:

De ordinære klagemulighetene er nå oppbrukt, men saken vil bli klaget inn for Sivilombudsmannen.

2.1.17 Motorferdsel i utmark – dispensasjon fra vernebestemmelser for nasjonalpark

Faktum – saksresymé:

Saken gjaldt verneregime i nasjonalpark. Et reinbeitedistrikt hadde søkt om dispensasjon fra reglene om barmarkferdsel med motorisert kjøretøy i nasjonalpark. Søknaden var begrunnet med utøvelse av reindrift. Søknaden ble innvilget med sterke begrensninger i retten til motorferdsel, når det gjaldt antall turer og traséer. I tillegg ble det også pålagt varslingsplikt. Klientene ønsket bistand til utarbeidelse av klage.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Opprettelsen av nasjonalparker var noe som hadde reindriftens velsignelse da de ble opprettet for ca. 30 år siden. Det ble fra reindriftens side forutsatt at opprettelsen skulle skje uten sterke begrensninger i den retten reindriften har i forhold til bruken av områdene i deres næringsutøvelse (reindrift). Vernebestemmelsene medførte begrensninger i reindriftsutøvernes rett til å utnytte området slik de tradisjonelt har gjort.

Sakens utfall:

Klagen førte ikke fram.

2.1.18 Reindrift – ferdse i utmark

Faktum – saksresymé:

Klienten hadde en onkel som er reineier. Onkelen var ugift og uten livsarvinger. Han hadde lovet at klienten skulle få overta driftsenheten og reinen, dersom vedkommende deltok i arbeidet på fjellet i et par år for å lære yrket bedre å kjenne. I forbindelse med dette arbeidet benyttet klienten anledningen til å isfiske. Klienten ble anmeldt for ulovlig kjøring utenfor lovlig løype av en fjellpolitipatrulje

og ble på dette grunnlaget bøtelagt. Klienten nektet vedtagelse av boten og saken ble pådømt i herredsretten.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten ønsket å anke på bakgrunn av uriktig lovanvendelse. Klienten mente å kunne godtgjøre at vedkommende i egenskap av å være reingjeter, hadde anledning til å oppholde seg utenfor merkede løyper. Klienten anførte mao at hans status som reindriftsutøver burde være uomtvistet, selv om han formelt i hht gjeldende lovgivning ikke hadde slik status.

Sakens utfall:

RIF utarbeidet anke. Resultatet av anken er ukjent.

2.2 Andre tradisjonelle næringer og aktiviteter

2.2.1 Sedvanemessig rett til å utøve laksefiske

Faktum – saksresymé:

Saken gjaldt retten til å utøve laksefiske med garn i Tanavassdraget. Parten hadde i hele sitt voksne liv hatt slik fiskerett i vassdraget. Denne retten ble imidlertid tilbakekalt av kompetent forvaltningsmyndighet med den begrunnelse at vilkårene for fiskeretten ikke lenger var oppfylt fordi parten ikke lenger hadde eiendommen som sitt faste bosted.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Retten til laksefiske med garn i Tanavassdraget er regulert av lov 23. juni 1888 om Retten til Fiskeri i Tanavassdraget og kongelig resolusjon av 1. april 1911. Fastboende personer, med norsk statsborgerskap, på egen eller festet eiendom i elvedistriktet kan tilkjennes slik fiskerett dersom eiendommen(e) ligger innen 2 km fra elvebredden, er bebygget for beboelse og er så stor og dyrket at der kan produseres 2000 kg høy pr. år. Personer som oppfyller disse vilkårene har rett til å få utstedt et laksebrev som godtgjør at vedkommende besitter en slik rett. Vilkårene er med andre ord knyttet til bofeste og jordbruk.

Parten argumenterte med at vilkårene var oppfylt selv om eiendommen ikke lenger var bebodd hele året. Hoveddelen av partens argumenter fokuserte på de formelle vilkårene som er nedfelt i de

aktuelle bestemmelsene. I tillegg henviste parten ofte til egen rettsoppfatning i denne saken, som gikk ut på at vedkommende i kraft av å være same, med uavbrutte røtter i området, har en slik fiske rett, uavhengig av hva som var nedfelt i gjeldende norsk regelverk. Parten anførte også at regelverket måtte ansees som et produkt av tidligere tiders harde fornorskningsspolitikk. Partens avvikende rettsoppfatning kom likevel i svært liten grad til uttrykk i skriftlige prosessen, fordi dette åpenbart ikke ville bli tillagt vekt i klagebehandlingen.

Sakens utfall:

Saken ble oversendt til Stortingets Ombudsmann for Forvaltningen, som forøvrig ikke fant grunnlag for å kritisere tilbakekallelsen av partens laksebrev. Ombudsmannen gir i sin uttalelse blant annet uttrykk for at parten ikke kan bygge noen rett til å beholde fiskeretten uavhengig av loven og resolusjonens vilkår.

2.2.2 Sedvanemessig rett til å utøve laksefiske

Faktum – saksresymé:

Saken gjaldt retten til å drive garnfiske etter laks i Tanavassdraget. Parten hadde utøvet garnfiske i Tanavassdraget hver sommer de siste 60 årene. Allerede som guttunge lærte parten av sin far å utøve det tradisjonelle garnfisket, hvorpå parten senere igjen lærte sine egne barn til å utøve denne formen for fiske. Kompetent forvaltningsmyndighet vedtok imidlertid å tilbakekalle partens laksebrev med den begrunnelse at parten ikke lenger var fast bosittende på den eiendommen som tidligere ga parten rett til å fiske med garn. Vedtaket ble påklaget i henhold til forvaltningslovens bestemmelser.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Retten til laksefiske med garn i Tanavassdraget er regulert av lov 23. juni 1888 om Retten til Fiskeri i Tanavassdraget og kongelig resolusjon av 1. april 1911. Fastboende personer, med norsk statsborgerskap, på egen eller festet eiendom i elvedistriktet kan tilkjennes slik fiskerett dersom eiendommen(e) ligger innen 2 km fra elvebredden, er bebygget for beboelse og er så stor og dyrket at der kan produseres 2000 kg høy pr. år. Personer som oppfyller disse vilkårene har rett til å få utstedt et laksebrev som godtgjør at vedkommende besit-

ter en slik rett. Vilkårene er med andre ord knyttet til bofeste og jordbruk.

Prinsipielt anførte parten at vilkårene i regelverket var oppfylt og at laksebrevet dermed ikke kunne tilbakekalles. Subsidiært anførte parten at fisket ble utøvet i fellesskap med nære slektninger i samsvar med samisk tradisjon. Parten hevdet at dette tradisjonelle laksefisket har foregått i området i alders tid, og at fiskeretten dermed eksisterte uavhengig det formelle regelverket. Videre anførte parten at man også må ta hensyn til at vedkommende også har et ansvar i forhold til kommende generasjoner. Med andre ord ansvar for at tradisjonelle samiske kunnskaper og ferdigheter overføres til kommende generasjoner.

Sakens utfall:

Saken ble innklaget til kompetent klageinstans. Klagen ble ikke tatt til følge. Parten valgte å ikke bringe saken inn for domstolene på grunn av prosessøkonomiske årsaker. Videre ble det antatt som svært lite sannsynlig at domstolene ville ta tilbørlig hensyn til avvikende samisk rettsoppfatning.

2.2.3 Retten til naturressurser

Faktum – saksresymé:

Saken gjaldt retten til fiske i et bestemt fiskevann og retten til tilstøtende multemyrer. Parten (tre familier) anførte at de gjennom flere generasjoner hadde utnyttet naturressursene i det aktuelle området. Videre ble det anført at familiene har kultivert fiskevannet gjennom flere generasjoner, og at det utelukkende har vært de som har fisket i vannet. De ønsket nå å formalisere bruken via forpaktning av vannet med tilstøtende multemyrer i henhold til gjeldende regelverk.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Parten hevdet at familiene gjennom flere generasjoner hadde hevdet retten til utøve fiske i dette vannet, og at denne retten nå burde formaliseres i moderne norsk juridisk form.

Forvaltningsmyndighetene avsto søknaden med den begrunnelse at vannet ligger i et friområde, og at det bør være adgang til å fiske med et ubegrenset antall garn og nøter.

Sakens utfall:

Vedtaket ble ikke påklaget, da man anså at sannsynligheten for omgjøring av vedtaket var liten.

2.2.4 Næringshytte i forbindelse med utmarksnæringsutøvelse

Faktum – saksresymé:

Saken dreide seg om rett til å sette opp næringshytte på statens grunn. Klienten søkte jordsalgskontoret om tomt til næringshytte. Under høringsrunden protesterte områdestyret med en begrunnelse om at hytta ville føre til økt ferdsel i et sentralt reinbeiteområde.

Søknaden ble avslått av jordsalgsmyndighetene, og senere påklaget. Ved den nye vurderingen ble hensynene til reindriftsnæringen ansett å være mindre enn tidligere antatt, og vedtaket omgjort til fordel for klienten.

Reinbeitedistriktet påklaget denne avgjørelsen, og fikk medhold i sin klage. Denne avgjørelsen ble igjen påklaget til overordnet klageinstans av klienten.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten hevdet at vedkommendes og familiens nåværende bruk av området, samt vedkommendes forfedres bruk i generasjoner tilbake, måtte medføre at klienten hadde en hevdvunnet rett til næringsutøvelse i området, og at dette også måtte medføre at rett til å ha næringshytte.

Sakens utfall:

Klienten fikk ikke medhold i sin klage i overordnet klageinstans. Saken ble vurdert ut i fra jordsalgsbestemmelsens § 9 b, hvor vurderingstemaet var klientens næringsmessige behov. Klageinstansen fant etter en konkret vurdering at klienten ikke hadde et tilstrekkelig behov for slik hytte. Det ble lagt vekt på at næringsutøvelsen var for beskjeden til å begrunne hyttetomt.

Klientens anførsel om at vedkommendes egen og sine forgjengers bruksutøvelse måtte få betydning, ble ikke berørt i vedtaket. Klienten klaget på egen hånd dette vedtaket inn for Sivilombudsmanen, men han fant heller ingen grunn for å anbefale en annen løsning.

2.2.5 Utmark – kollektiv næringsvirksomhet

Faktum – saksresymé:

Et utmarkslag tok kontakt med RIF, fordi ligningskontoret hevdet at det ikke ble drevet næringsvirksomhet.

Utmarkslaget hevdet at de drev næring i henhold til gammel samisk tradisjon og at de dermed

var en viktig bærer av samisk kultur i området. En kollektiv drift som dette hadde pågått i generasjoner, og var en viktig del av tilværelsen for familien som var med i utmarkslaget. Næringsutøvelsen til alle i laget var enten en del av den totale næringen (kombinasjonsnæring) eller binæring.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Utmarkslaget påberopte seg retten til å drive som de gjør, da denne driftsformen hadde pågått kontinuerlig i generasjoner.

Likningsmyndighetene på sin side hevdet at de ikke oppfylte vilkårene til næringsvirksomhet i skattelovens forstand.

Da det var feil i lagets regnskap, ble det noe vanskelig å få avklart det som ble ansett som det prinsipielle i saken, nemlig medlemmenes rett til å drive kollektiv næring på denne måten.

Sakens utfall:

RIF rådet klientene til å organisere seg og sine regnskap for fremtiden på en måte som tilfredstilte likningsmyndighetenes krav, uten å gi slipp på den tradisjonelle kollektive organisasjonsformen.

Hvorvidt laget i de påfølgende år fikk godkjent sin virksomhet som næring, er ukjent for RIF.

2.2.6 Motorferdsel i forbindelse med utmarksnæringsutøvelse

Faktum – saksresymé:

Saken gjaldt rett til motorferdsel i utmark i forbindelse med utmarksnæringsutøvelse.

Klienten som er drev med innlands- og elvefiske, fangst, hogst, børsanking og høyproduksjon på heltid, søkte om generell dispensasjon fra motorferdselsforbudet i forbindelse med næringsutøvelsen. Søknaden gjaldt et for et område som faller innenfor tre kommuner. Klienten er selv bosatt innenfor en av kommunene.

RIF's befatning med saken gjaldt et forhold som kom opp i forbindelse med saken, men som ikke direkte berører de juridiske temaene som beskrives her.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten begrunnet sin søknad med at vedkommende hadde behov for å benytte seg av motorkjøretøy under næringsutøvelsen ut i fra et effektiv-

tetssynspunkt. En stor del av områdene som søknaden gjaldt er omtalt som familiens tradisjonelle næringsområder. Klienten beskriver områdene og bruk fra tiden tilbake til oldefarsgenerasjonen. Klienten omtaler disse som sine tradisjonelle næringsområder. Klienten uttrykte både i sin søknad og i samtale en frustrasjon over de begrensningene som gjaldt mht. motorferdsel under sin tradisjonelle utmarksnæringsutøvelse.

Klienten uttrykte under samtalen at vedkommende anså seg å ha større rettigheter til å benytte seg av området nettopp på grunnlag av forfedrenes bruk.

Sakens utfall:

Klienten fikk avslag fra en av kommunene. Avslaget var begrunnet med at klienten ikke var fastboende i kommunen, og derfor ikke oppfylte kravet er nasjonal forskrift § 5, 1. ledd d). Klienten klaget på egen hånd vedtaket inn for Fylkesmannen som opphevet vedtaket og sendte den tilbake for ny behandling. Ved den nye behandlingen ble klienten søknad delvis innvilget.

2.2.7 Motorferdsel i forbindelse med duodjiutøvelse

Faktum – saksresymé:

Saken gjaldt rett til motorferdsel i utmark i forbindelse med innsamling av råvarer til bruk for duodjiproduksjon (duodji = tradisjonell samisk håndverk).

Klienten var heltids duodjiutøver og fikk avslag på søknad om dispensasjon fra motorferdselsforbudet i en av nabokommunene.

Avslaget var begrunnet med at innsamling og lokalisering kunne skje ved bruk av ski fra det eksisterende løypenett.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten tok kontakt med RIF og påklaget vedtaket. I klagen ble det påstått at klagemotparten hadde anvendt «Forskrift for bruk av motorkjøretøy i utmark og på islagte vassdrag», § 6 på en feilaktig måte.

Det ble også anført at klienten som duodjiutøver måtte stå i en særstilling fordi at det her var snakk om en tradisjonell samisk næring, og derfor måtte kunne benytte seg av moderne transportformer under yrkesutøvelsen.

I en uttalelse i etterkant av saken, ble det i en henvendelse til Sametinget, bl.a. vist til at duodjiutøverne ofte tilhører lokalbefolkningen, og derfor også er interessert i en forsvarlig forvaltning av nærmiljøet.

Sakens utfall:

Kommunen omgjorde sitt tidligere vedtak, og ga tillatelse til innhenting av oppsamlet materiale, men det ble ikke gitt dispensasjon for søk gjennom området etter materiale. Dette ble påklaget videre til Fylkesmannen som stadfestet vedtaket.

2.2.8 Utmark – ferdsel

Faktum – saksresymé:

Klienten ønsket bistand til klage fordi søknad om dispensasjon fra motorferdselloven var avslått. Søknaden gjaldt kjøring med snøscooter.

Det dreide seg om et relativt kort stykke mellom klientens hjem og den lovlige scooterløypen.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten hevdet bestemt at bygdefolket hadde rett til å kjøre dette stykket. Klientens begrunnelse var at dette var en gammel vei som folk i uminnelige tider hadde benyttet seg av når de skulle i utmarka. Tidligere benyttet man hest, både vinter og sommer, senere også traktor og scooter.

Dispensasjonsutvalget henviste til at søknaden ikke innfridde kravene til nasjonal forskrift for bruk av motorkjøretøy i utmark.

Sakens utfall:

RIF mottok aldri noe svar på klagen til dispensasjonsutvalget. Imidlertid fikk RIF opplyst at klienten året etter fikk dispensasjon, men det er uvisst utfra hvilken begrunnelse denne ble gitt.

2.3 Arv- og skifterett

2.3.1 Overdragelse til yngste barn

Faktum – saksresymé:

Parten satt i uskifte etter sin avdøde ektefelle. En av partens eiendommer, familiens tradisjonelle bosted, ble overdratt til partens yngste barn. RIF bisto parten i gjennomføringen av eiendomsoverdragelsen.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Parten uttrykte overfor RIF at var naturlig at yngste barn fikk eiendommen, blant annet fordi det yngste barnet hadde bodd lengst i barndomshjemmet og dermed også investert mye av sin tid i vedlikehold av eiendommen. Dette i motsetning til de øvrige søsken som hadde forlatt barndomshjemmet så tidlig som mulig for å etablere egne familier og hjem. Eiendommen var ikke beheftet med odel.

Sakens utfall:

Eiendommen ble overdratt til partens yngste sønn.

2.3.2 Overdragelse til yngste barn*Faktum – saksresymé:*

Parten satt i uskifte etter sin avdøde ektefelle. Partens kontaktet RIF for å få satt opp testament.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

I testamentet bestemte parten at eiendommene i boet skulle bli utlagt de to yngste i søskenflokket. Parten ga uttrykk for at ansees som naturlig at de to yngste får utlagt eiendommene, og at ingen av de øvrige søsken hadde noen motforestillinger i forhold til partens dødsdisposisjon. Eiendommene var ikke beheftet med odel.

Sakens utfall:

RIF utformet testament i samsvar med partens uttrykte ønske.

2.3.3 Overdragelse til yngste barn*Faktum – saksresymé:*

Parten satt i uskifte etter sin avdøde ektefelle. Partens landbrukseiendom (odelseiendom) ble overført til partens nestyngste barn.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Den aktuelle eiendommen var en odelseiendom. Parten og dennes livsarvinger var enige om overdragelsen. Det yngste barnet hadde gitt uttrykk for at vedkommende ikke ønsket å overta eiendommen. Det nestyngste barnet fikk dermed tilbud om å overta eiendommen. Alle søsken som i henhold til odelsloven hadde bedre prioritet i odelsrekken

ga avkall på sin odelsrett. Det var også enighet om at overdragelsessummen burde være så lav som mulig.

Parten og dennes livsarvinger anså denne løsningen som helt naturlig og i tråd med deres rettsoppfatning. Odelslovens bestemmelser ble omgått via skriftlig avtale mellom parten og livsarvingene.

Sakens utfall:

Eiendomsoverdragelsen fant sted i tråd med partens rettsoppfatning.

2.3.4 Overdragelse til yngste barn*Faktum – saksresymé:*

Klienten satt i uskifte etter avdøde ektefelle. De hadde en rekke felles livsarvinger. Det primære ønsket var en overdragelse av et småbruk til det yngste barnet. Eiendommen inngikk i uskifteboet. RIF forsøkte først å få til samtykke til overdragelsen fra de øvrige arvingene i boet. Dette motsatte en del av livsarvingene seg. Det ble deretter forgjeves forsøkt med et privat skifteoppgjør. Forholdet til odelsloven ble pga eiendommens størrelse ikke viet noen omfattende vurdering.

Den omtalte eiendom ble deretter overdratt det yngste barnet etter klientenes ønske. Klienten ønsket boret og rett til forpleining.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

I denne saken var det følgende løsningsmuligheter for å kunne oppfylle klientens primære ønske om overdragelse til det yngste barnet: 1. forsøk på samtykke fra livsarvinger til overdragelsen. 2. forsøk på privat skifte med øvrige arvinger i boet, for derved å stå fritt til å disponere over eiendommen etter eget ønske. 3. offentlig skifte

I utgangspunktet var klienten overbevist om at vedkommende sto fritt til å overdra eiendommen til den yngste av barna. Klienten hadde liten forståelse for uskiftereglene og innholdet her, særlig hva gjaldt livsarvingenes rett til å motsette seg overdragelsen av eiendommen.

Klientens klare oppfatning var at den yngste var den av barna som hadde krav på småbruket/barndomshjemmet, og da under forutsetning av at vedkommende overtok samtlige forpliktelser (gjeld, utbedringer, forsikring mv.). Den viktigste forpliktelsen var likevel den yngstes plikt til forpleining av sin gjenlevende forelder som også hadde boret. Klienten stilte seg uforstående til forklaringen av odelsretten. Da det eldste barnet allerede hadde

etablert seg, kunne klienten ikke se dennes behov for eiendommen. Dette gjaldt også i forhold til de øvrige barna.

Sakens utfall:

Klienten begjærte offentlig skifte, og i kraft av arvelovens regler om ektefelles minstearv overtok klienten hele boet på sitt lodd. Etter yngstes overtakelse av eiendommen, ble vedkommende stevnet for retten av noen av sine søsken med påstand om at overdragelsen var ugyldig. Påstanden ført ikke fram i herredsretten.

2.3.5 Overdragelse til yngste barn

Faktum – saksresymé:

Klienten satt i uskifte bo etter avdøde ektefelle. De hadde livsarvinger. Boet omfattet en del eiendommer, herunder også et gårdsbruk. Klienten ville ha bistand til overdragelse av boets faste eiendommer til det eldste barnet. Etterhvert kom det imidlertid frem at klientens egentlige ønske var at det yngste barnet skulle ha gården. Det var den yngste som var oppdratt til gårdsarbeidet, hadde arbeidet der mest, bodde i huset osv. Den eldste ønsket også å overta og påberopte seg at vedkommende som den eldste i kraft av norsk odelsretten hadde krav på gården. Klienten hadde alvorlige kvaler i forhold til denne saken, fordi dette brøt med vedkommendes rettsoppfatning.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Eiendommen oppfylte klart vilkårene for å være en odelsgård i henhold til odelsloven. Det var dermed små muligheter for å komme med tilfredsstillende forslag til alternative juridiske løsninger.

Klienten mente klart at det var den yngste som var berettiget til gården, samtidig som klienten hadde forutsatt at vedkommende skulle bli boende sammen med det yngste barnets og dennes familie i bolighuset.

Klienten uttrykte stor sorg over det som ble oppfattet som en kollisjon mellom de norske og de samiske reglene for hvem som var berettiget til gården. Det klienten oppfattet som det eneste riktige, ville ikke vinne frem ved en eventuelt tilspisset konflikt og dessuten medførte belastningen ved dette konflikter mellom de to impliserte barna og ikke minst resten av søsknene.

Sakens utfall:

Etter det man kjenner til er det ikke blitt noen løsning. Klienten sitter fortsatt i uskifte bo og står som eier og ansvarlig i forhold til gården, mens det eldste barnet i realiteten driver gården, fordi den yngste ikke lenger fant det formålstjenlig å investere tid og ressurser i gårdsbruket pga. odelslovens bestemmelser.

2.3.6 Overdragelse til yngste barn

Faktum – saksresymé:

Klienten satt i uskifte bo etter avdøde ektefelle sammen med felles livsarvinger. Klienten tok kontakt med RIF for å få råd i forbindelse med overdragelse av fast eiendom til sitt yngste barn. Det dreide seg her om en boligeiendom.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten og barna hadde en overensstemmende oppfatning med hensyn til den yngstes rett til å overta eiendommen. Klienten skulle bli boende og den yngste ville få en forpleiningsplikt i forhold til klienten.

Alternative løsninger ble skissert for klienten:

1. samtykke fra de øvrige i uskifteboet til overdragelsen.
2. privat skifteoppgjør, der klienten overtar eiendommen (ektefelles minstearv) for deretter å overdra den til yngste barn.
3. om nødvendig offentlig skifte, der klienten etter å ha blitt hjemmelsinnehaver fritt kan overdra eiendommen.

Sakens utfall:

Det yngste barnet overtok eiendommen.

2.3.7 Overdragelse til yngste barn

Faktum – saksresymé:

Klienten, som satt i uskifte etter avdøde ektefelle, ønsket bistand til overdragelse av jordbrukseiendom til det yngste av sine barn. Prisfastsettingen ga karakteristikkk av et rent gavesalg.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Ønsket om overdragelse kom i konflikt med arvelovens § 19. Det var tre mulige løsninger i saken: samtykke fra de øvrige arvingene, privat skifte eller offentlig skifte. Disse alternativene ble skissert for klienten. Klienten hadde derimot en oppfat-

ning om at vedkommende hadde full rådighet over uskifteboets eiendommer og at det på denne bakgrunnen måtte være opp til klienten selv å disponere eiendommen etter sine ønsker. I tillegg til dette forutsatte klienten også at det yngste barnet skulle ha forpleiningsplikt overfor klienten inntil dennes død, i samsvar med tradisjonell samisk rettsoppfatning.

Sakens utfall:

Det ble utarbeidet en erklæring om samtykke fra de øvrige arvingene og frafall om arverett vedr. denne eiendommen. Den ble deretter overdratt vederlagsfritt til det yngste barnet.

2.3.8 Overdragelse av eiendom til yngste barn

Faktum – saksresymé:

Klienten ville gjennomføre skifte av uskifte bo og samtidig etablere avtale om frafall av odelsrett til fordel for yngste barn.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Nyskapningen av odelsretten i Finnmark medførte et brudd med samisk rettsoppfatning om den yngstes rett til å overta f.eks. fast eiendom. Denne saken er bare ett av flere eksempler på hvordan dette har slått ut.

I tillegg hadde klienten også en oppfatning av at vedkommende hadde full råderett over sin eiendom til tross for etableringen av uskifteboet. Klienten uttrykte ingen forståelse for at uskifteboet begrenset vedkommendes råderett over boets formue og eiendeler. I følge klientens oppfatning hadde vedkommende og den avdøde ektefelle allerede oppfylt sine forpliktelser overfor hvert av de eldre barna og at det derfor måtte stå fritt for klienten å disponere over boets formue slik at den yngste også fikk sin del. Denne tankegangen ligger til grunn for at den yngste har rett til å overta gårdseiendommen i hht tradisjonell samisk rettsoppfatning.

For å få gjennomført en overdragelse slik klienten ønsket, måtte det enten foreligge samtykke om odelsfrafall og eiendomsoverdragelse fra de øvrige arvingene.

Sakens utfall:

Samtykkeerklæring til eiendomsoverdragelse og om odelsfrafall ble utarbeidet.

2.3.9 Overdragelse til yngste barn

Faktum – saksresymé:

Saken gjaldt et privat skifte, hvor RIF's bistand besto i overføring av foreldrenes boligeiendom til yngste barn. Før gjenlevende ektefelles død ble det skrevet en samtykkeerklæring om at det yngste barnet skulle få overta hus og tomt, mot at den gjenlevende forelder fikk borett frem til sin død. Selv om husets verdi skulle overstige pliktdelsarven, frasa de øvrige arvingene seg retten til å få kompensasjon for dette.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

I hht gammel samisk tradisjonell rettsoppfatning har man yngsterett, noe som står i motsetning til norsk lovgivning. Med denne retten følger også en plikt til forpleining av foreldrene fram til disses død. Det er også en rådende oppfatning at foreldrene har en plikt til å hjelpe hvert av barna med å etablere seg. Denne plikten står som en parallell til pliktdelsarven i norsk lovgivning og regnes for oppfylt mens foreldrene er i live. I tillegg er det også en oppfatning at man, selv om man sitter i uskifte, skal få råde over boets verdier som om man alene sto som eier og at man derfor uten hinder kan overdra fast eiendom til den yngste.

Sakens utfall:

RIF bisto med opprettelse av nødvendige dokumenter, slik at det yngste barnet fikk overta.

2.3.10 Arverett – overdragelse av eiendom til yngste barn

Faktum – saksresymé:

Saken gjaldt gjenlevende ektefelle i uskifte med mange livsarvinger. RIF's oppgave besto i å bidra til at samtlige livsarvinger frafalt rett til pliktdelsarv til fordel for at den gjenlevende foreldre ved testamente kunne bestemme at det yngste barnet skulle arve barndomshjemmet etter testators død.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

En overdragelse som nevnt ovenfor, oppfattet klienten som naturlig og hensiktsmessig for seg selv, idet det ved overdragelsen også ble etablert en forpleiningsplikt for det yngste barnet. I tillegg var det klientens oppfatning at en overføring som skissert samsvarte med den tradisjonelle samiske rettsopp-

fatningen. I dette tilfellet motsatte ikke de øvrige arvingene seg en slik overdragelse. Dersom dette hadde skjedd, ville klienten bare hatt som alternativ å gjennomføre et skifte for å få overført eiendommen på seg.

Sakens utfall:

Samtykkeerklæring om frafall av rett til plikt-delsarv ble satt opp og eiendommen ble deretter overført det yngste barnet.

2.3.11 Arv – rett til sommerboplass

Faktum – saksresymé:

Saken dreier seg om eiendomsrett til et slåttområde. Klienten fremviste kopi av skiftehjemmelsbrev hvor en av forfedrene ble tildelt en slåttområde uten opplysninger om eiendomsnummer eller grensebeskrivelse.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten beskrev området og den bruk som tidligere var utøvet av dennes familie. Eiendommen hadde vært sommerboplass i forbindelse med rein-drift i flere generasjoner, og familien hadde hatt geiter og sauer, samt tamrein på beite på området.

Sakens utfall:

Verken sorenskriverkontoret eller jordsalgskontoret hadde nærmere opplysninger om eiendommen. Klienten ble henvist til Riksarkivet for selv å tilveiebringe nærmere opplysninger for identifisering av slåttplassen.

2.3.12 Skifte av dødsbo

Faktum – saksresymé:

Siste hjemmelovergang ble registrert i 1956 og det ble på denne hjemmelsinnehavers registrert flere skifteutlegg på denne eiendommen pga. at hjemmelsinnehaver hadde vært gift to ganger. Det medførte at det ble tre grener av arvinger. Disse ønsket ikke det offentliges bistand i gjennomføring av skifte fordi det ville medføre en for dem uønsket løsning.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Man står overfor en av flere eksempler på hvordan samiske arvinger søker løsninger som er i samsvar

med deres egen rettsoppfatning og praktiske behov. Hovedårsaken var at de gjerne ville ha disposisjonsrett til hver sin del av eiendommen, hvilket jordstyremyndighetene ikke gikk med på. Etter mange år og med redusert etterspørsel av dyrkbar jord så oppsøkte partene altså 40 år senere Rettshjelpskontorets bistand og har på den måten oppnådd enighet om hvordan eiendommen i fremtiden skal fordeles.

Sakens utfall:

Eiendommen ble overført en av arvingene, som deretter overskjøtet andeler av eiendommen til øvrige arvinger.

2.3.13 Testamente

Faktum – saksresymé:

Saken gjaldt et ektepar som ønsket utarbeidet et felles testamente til fordel for ett av sine barnebarn. Testamentet skulle begrenses til den frie rådighetsdelen og skulle omfatte verdien av all rein og rett til reinmerke og «driftsenhet».

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten ønsket i utgangspunktet å testamentere hele sin formue til barnebarnet. Dette stod i motstrid med den norske arvelovens regler om plikt-delsarv, idet begge hadde livsarvinger. For å omgå dette, ble det bestemt at dersom verdien av arven oversteg den frie rådighetsdelen, skulle testamentsarvingen ha rett til å utløse den overskytende verdien til de øvrige arvingene etter loven. Her er et eksempel på at man er nødt til å tilpasse samisk rettsoppfatning i forhold til norsk lovgivning og uten at man dermed kom fram til det ønskede resultatet, nemlig at barnebarnet skulle få overta alt vederlagsfritt.

Sakens utfall:

RIF bisto med opprettelse av testamente i tråd med klientens ønsker.

2.3.14 Skifteoppgjør – ektefeller

Faktum – saksresymé:

Klientene var begge reineiere. I forbindelse med skilsmisse, ønsket partene RIF's bistand i forbindelse med skifte av det ekteskapelige fellesbo. Det forelå ingen ektepakt eller særreie midler.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Partene hadde klare samsvarende meninger om hvordan boet skulle fordeles. I forhold til delingen av reinflokken, ønsket partene at hver av dem beholdt den reinen som var i deres merke. Dette var altså et klart uttrykk for særeie.

Sakens utfall:

Skifteavtale i tråd med partenes ønsker ble utarbeidet på partene anmodning.

2.3.15 Overføring til yngste barn*Faktum – saksresymé:*

Saken gjaldt overføring av gårdsbruk.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klientene som var ektefeller oppsøkte RIF for å få bistand til å overdra sitt gårdsbruk til det yngste barnet. Den ene av ektefellene var selv yngst i sin søskenflokk og hadde overtatt gårdsbruket i kraft av denne posisjonen. Begge ektefellene mente at dette prinsippet også måtte gjelde for denne overføringen.

Sakens utfall:

Saken er fortsatt under behandling.

2.4 Familierett**2.4.1 Familierett – særeie***Faktum – saksresymé:*

Denne saken gjaldt skifte i forbindelse med skilsmisse. Den ene ektefellen kontaktet RIF med anmodning om bistand i skifteprosessen. Begge ektefellene var registrerte reindriftsutøvere, men deres reindrift var formelt registrert som én driftsenhet. Formuen var ikke regulert ved ektepakt.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Motparten anførte at formuen måtte deles likt mellom ektefellene.

Mens den parten som RIF representerte anførte at skjevdeling av reinhjorden ville være

eneste rettferdige delingsmåte. Parten oppga hvor mange reinsdyr hver av partene hadde ved inngåelsen av ekteskapet. Videre anførte denne at ektefellene hele tiden brukte egne reinmerker, og at kalvetilveksten konsekvent ble merket i samsvar med eierforholdet til simlene. Parten ga uttrykk for at denne særeie-formen var i samsvar med de tradisjonelle samiske familierettslige prinsippene, og at det burde tas hensyn til dette selv om det her ikke forelå en skriftlig ektepakt.

Sakens utfall:

Saken ble henvist til privat praktiserende advokat, og man har derfor ikke kjennskap til sakens endelige utfall.

2.4.2 Familierett – særeie*Faktum – saksresymé:*

Denne saken gjaldt skifte i forbindelse med skilsmisse. RIF bisto begge ektefellene i den private skifteprosessen. Det forelå ingen ektepakt mellom ektefellene.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Ektefellene, som begge var samer, ble enig om en fordeling av formuen hvor det som de hver for seg hadde brakt inn i ekteskapet ble ansett som særeie, mens felleseiet ble gjenstand for likedeling. Det var tydelig at ektefellene hadde sammenfallende rettsoppfatning i forhold til særeie spørsmålet, hvorved det som de hver for seg hadde brakt inn i ekteskapet uten videre ble ansett som ektefellenes særeie.

Sakens utfall:

Partene inngikk en privat skifteavtale.

2.4.3 Opprettelse av ektepakt*Faktum – saksresymé:*

Klientene/ektefellene var begge reineiere. De ønsket å sette opp en ektepakt. De hadde begge hvert sitt registrerte reinmerke. Det var et ønske om at hver av ektefellene skulle ha rein i sitt reinmerke som særeie. Videre var det også ønske at den faste eiendommen med alt innbo og løsøre skulle være hustruens særeie.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Etter samisk rettsoppfatning har ektefellene fullt særeie. I denne saken forsøkte man å benytte moderne lovgivning for å beskytte tradisjonell rettsoppfatning. Mannen sto registrert som innehaver av driftsenheten og ekteparet følte et behov for beskyttelse imot pågang fra hans særkreditorer spesielt hva angikk rein registrert i hennes merke.

Man står her ovenfor et uløst rettsspørsmål. En driftsenhet er en konstruksjon som ble etablert ved reindriftsloven av 1978 og som først og fremst hadde som hensikt å skape en bedre administrativ oversikt over rein og reineiere, men samtidig etablerte dette en ny økonomisk selskapsform. Det er derfor ikke noen selvfølge at lovgivningens bestemmelser om ektefellenes råderett, ville gi den ønskede beskyttelse ved en eventuell pågang fra særkreditorer.

Sakens utfall:

Ektepakt ble opprettet etter klientenes ønske.

2.4.4 Opprettelse av ektepakt

Faktum – saksresymé:

Ektefellene var begge reineiere. Det var et ønske om opprettelse av ektepakt med avtale om fullstendig særeie hvor de avtalte at alt hva partene hver for seg eide da de giftet seg, likeså hva hver av partene har ervervet etter at ekteskapet ble inngått, det være seg ved kjøp, arv eller gave, skulle være den enkeltes særeie. Det ble spesifisert at hver av partene hadde rein i eget merke.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Etter samisk rettsoppfatning har ektefellene fullt særeie. I denne saken forsøkte man å benytte moderne lovgivning for å beskytte tradisjonell rettsoppfatning. Mannen sto registrert som innehaver av driftsenheten og ekteparet følte et behov for beskyttelse imot pågang fra hans særkreditorer spesielt hva angikk rein registrert i hennes merke.

Man står her ovenfor et uløst rettsspørsmål. En driftsenhet er en konstruksjon som ble etablert ved reindriftsloven av 1978 og som først og fremst hadde som hensikt å skape en bedre administrativ oversikt over rein og reineiere, men samtidig etablerte dette en ny økonomisk selskapsform. Det er derfor ikke noen en selvfølge at lovgivningens bestemmelser om ektefellenes råderett, ville gi

den ønskede beskyttelse ved en evt pågang fra særkreditorer.

Sakens utfall:

Ektepakt ble opprettet.

2.5 Avtalerett

2.5.1 Avtale – tredjemann (mellom to reineiere, tredjemann: Reindriftsmyndighetene)

Faktum – saksresymé:

Klienten, som er reindriftsutøver, tok kontakt med Rettshjelpskontoret etter avslag på søknad om produksjonstilskudd. Reindriftsmyndighetenes begrunnelse for avslaget var at det ikke var blitt levert tilstrekkelig med rein med driftsenhetens merker til slaktning og at slaktekravet dermed ikke var blitt oppfylt.

Klienten på sin side anførte at reinene som ble levert var fra driftsenheten og blant annet at disse var avtalt gave til driftsenheten fra en annen rein-eier. Dyrene var i stor utstrekning merket med gilkor (tradisjonelle merkeplater av tre eller horn som henges rundt reinens hals). Reinene var oppført på driftsenhetens meldeskjema.

Reindriftsmyndighetene hevdet at disse dyrene ikke hadde øremerker som tilfredsstilte forskriftene.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten og den andre reineieren har inngått muntlige avtaler angående overdragelse av rein til klientens driftsenhet. Tradisjonelt kan slike rein merkes med gilkor. Avtalens gyldighet overfor tredjemann ble et problem. Reindriftsmyndighetene aksepterte ikke den inngåtte avtale og henviste til reindriftslovens forskrifter og at disse ikke var overholdt når det gjelder merking av rein.

Sakens utfall:

Klage på avslag førte ikke frem.

2.5.2 Avtale – salg av rein

Faktum – saksresymé:

Saken dreier seg om rett til produksjonstilskudd ved slakt av rein. Klienten ble nektet produksjonstilskudd med en begrunnelse at slaktekravet ikke var oppfylt. Reindriftsforvaltningen hadde trukket

fra rein som ikke hadde klientens øremerker, og dette medførte at slakteuttaket ble redusert.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Klienten påklaget vedtaket gjennom RIF. I klagen ble det vist at de rein som var strøket, og som hadde en annens øremerke var blitt klientens gjennom ordinært kjøp. Reinsdyrene var etter kjøpet blitt merket med «gilkor» – et merke av horn eller tre med eierens navn eller bumerke som henges rundt halsen på reinen. Dette er den tradisjonelle måten å merke rein på i forbindelse med salg- og gavetransaksjoner.

Sakens utfall:

Reindriftsmyndighetene tok ikke klagen til følge. Det ble vist til at denne formen for merking ikke samsvarte med den prosedyren som fremgikk av merkeforskriften. Det ble ikke tillagt betydning at tidligere eier og merkeinnehaver hadde bekreftet salget. Den formelle klageadgangen var oppbrukt og klienten angrep ikke vedtaket på annen måte.

2.5.3 Formuesoverføring – overdragelse til yngste barn, samt bruk av tradisjonell muntlig avtale

Faktum – saksresymé:

Parten og partens ektefelle hadde inngått en muntlig avtale med sitt yngste barn. Barnet fikk overført ett par hundre simlekalver fra faren, vilkåret for

denne formuesoverføringen var at barnet skulle sørge for at foreldrene var sikret regelmessige naturalytelser (reinslakt, fisk og vinterved) så lenge de levde. Barnet skulle fortsatt bo i barndomshjemmet sammen med foreldrene. Den muntlige avtalen og den fysiske formuesoverdragelsen kunne bekreftes av partens øvrige barn samt en utenforstående reindriftsutøver.

Parten søkte bistand fra RIF i et forsøk på å godtgjøre avtalens eksistens overfor offentlige myndigheter.

Juridiske sider – påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger:

Parten og den øvrige familie anså denne muntlige avtalen som juridisk bindende. De hadde heller ingen motforestillinger i forhold til det forhold at parten hadde satt det yngste barnet i en økonomisk særstilling. Den muntlige avtaleformen skapte problemer i forhold til den ikke-samiske offentlige tredjeperson, fordi avtalen ikke eksisterte i skriftlig form.

Parten anførte at avtalen var inngått i pakt med den samiske avtalerettslige tradisjon og at den også kunne vitterliggjøres på en betryggende måte.

Sakens utfall:

Den aktuelle offentlige myndighet konkluderte med at der ikke forelå en avtale mellom parten og det yngste barnet.

Del IV

Kirsti Strøm Bull:

Reindriftens rettshistorie i Finnmark 1852–1960

Kapittel 1

Innledning

1.1 Prosjektet om samiske sedvaner og rettsoppfatninger

Da Samerettsutvalget ble opprettet var en av dens oppgaver å utrede samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Denne oppgaven var det meningen at Rettsgruppen skulle utføre, og det heter i mandatet til Rettsgruppen:

«Arbeidsgruppen bør, i samsvar med mandatet, undersøke samiske sedvaner og rettsoppfatninger og ta stilling til hvilken vekt disse sedvaner og rettsoppfatninger må tillegges på dette området.»

NOU 1993: 34 s. 16.

Flertallet av medlemmene i Rettsgruppen fant ikke å kunne gjennomføre denne delen av mandatet, da de mente at gruppen hverken hadde kompetanse eller kapasitet til dette arbeidet.¹

Sametinget og flere samiske organisasjoner krevet da at dette kartleggingsarbeidet måtte utføres. Regjeringen gikk ved årskiftet 1994–95 med på at en kartleggig av samiske sedvaner og rettsoppfatninger skulle utføres som et forskningsprosjekt. Og i februar 1995 uttalte daværende statsminister Gro Harlem Brundtland i en tale til Sametinget at resultatet av det planlagte forskningsprosjektet sammen med Samerettsutvalget utredning skulle danne grunnlaget for den politiske behandlingen av Samerettsutvalgets forslag til forvaltningen av grunnen i Finnmark.

Det tok tid å få forskningsprosjektet igang. Jus- og finansdepartementet brukte lang tid på å oppnevne sine representanter til prosjektets styringsgruppe, og finansieringen av prosjektet var problematisk. Ulike temaer har vært behandlet innenfor prosjektet. Min forskningsoppgave har vært reindriften i Finnmark. Forskningsprosjektet startet opp høsten 1997, og skulle for Finnmarks del avsluttes sommeren 1999. Tidsfristen var satt av hensyn til den videre behandling av Samerettsutvalgets innstilling i NOU 1997: 4, Naturgrunnlaget for samisk kultur. Det har således vært kort tid til å utføre det arbeid Samerettsutvalget ikke så seg i stand til å

gjennomføre. Den korte tiden som har vært til disposisjon har også hatt betydning for hvordan jeg har valgt å løse oppgaven.

1.2 Nærmere om sedvaner og rettsoppfatninger

Flertallet i Rettsgruppen under Samerettsutvalget angir flere grunner for ikke å ha undersøkt samisk sedvanerett og rettsoppfatning: 1) En slik undersøkelse ville blitt meget tidkrevende. 2) På grunn av de metodiske problemene samt usikkerheten knyttet til hva som er en rettsoppfatning, ville konklusjonene på en undersøkelse bli meget usikre. 3) Foreløpige undersøkelser viste dessuten at det i liten grad forelå samiske sedvaner og rettsoppfatninger som på vesentlige punkter avvek fra den rettsstilstand som fremkom ved en analyse av gjeldende lover, forskifter og relevant rettspraksis.²

Mindretallet i Rettsgruppen, *Otto Jebens*, mente at en undersøkelse av sedvaner og rettsoppfatninger var påkrevet for å kunne gi en redegjørelse for gjeldende rett vedørende bruken av land og vann i Finnmark. Han fremholdt at en redegjørelse for de samiske sedvaner og rettsoppfatninger i Finnmark nødvendigvis måtte knytte an til de historiske forhold i Finnmark. Han fremhevet videre at en gjennomgang av den historiske utvikling var nødvendig. En slik gjennomgang var påkrevet for å forstå rettsutviklingen og for å ta standpunkt til innholdet av gjeldende rett idag.³ Det fulgte dessuten av Samerettsutvalgets mandat at en slik redegjørelse skulle foretas. Det heter i mandatet:

«Utvalget bør gi en historisk redegjørelse for hvilke rettsoppfatninger og rettsregler som har gjort seg gjeldende når det gjelder retten til og bruken av land og vann i områder med samisk befolkning i den utstrekning det er nødvendig for å klarlegge gjeldende rett og legge fram forslag til nye løsninger ...»

2. NOU 1993: 34 s. 18.

3. I sin avhandling *Eindomsretten til grunnen i Indre-Finnmark*, Oslo 1999, viser Otto Jebens betydningen av dette rettshistoriske perspektivet.

1. Op.cit. s. 17.

Fremfor å gi en generell beskrivelse av den retts-historiske utvikling frem til i dag, valgte imidlertid Rettsgruppens flertall for sin utredning å ta et prinsipielt utgangspunkt i dagens skrevne rettskilder (lovgivning, retts- og forvaltningspraksis) og å supplere disse med historiske kilder i den grad det var nødvendig for å belyse gjeldende rett.

Som nevnt mente Rettsgruppens flertall at det knyttet seg store metodiske problemer til kartleggingen av rettsoppfatninger, og at de undersøkelser som var foretatt, i liten utstrekning avdekket rettsoppfatninger som avvek fra gjeldende regler. Det siste kan skyldes at befolkningen gjennom skole, lovgivning, forvaltningens handlemåte m.v. er blitt forklart hva som er norske myndigheters regler. Dette representerer *Retten* med stor R, og vil naturlig nok farge de svar et intervjuobjekt gir på en forespørsel om «rettsoppfatning».⁴

I snever forstand kan begrepet rettsoppfatning defineres som den oppfatning man mener å få gjennomslag for hos statens domstoler. Slik forstått er det ikke merkelig om man ikke finner avvikende rettsoppfatninger i den samiske befolkning. Men som Otto Jebens påpeker må rettsoppfatninger forstås i en videre forstand. Han uttaler:

«Men i en videre forstand og særlig i eldre tider kan det også være tale om oppfatningen hos en befolkning som ikke reflekterer over hva som måtte være myndighetenes syn, men utspringer av det som i bygdemiljøet anses riktig mht. rettigheter og forpliktelser. Grunnlaget vil da vanligvis være den oppfatning man har fått overlevert fra eldre generasjoner. Endelig kan det være tale om hva befolkningen i et område anser rimelig og rettfærdig, ut fra de faktiske forhold i området, og derfor retter seg etter. Slike oppfatninger som er nevnt, vil eventuelt kunne danne grunnlaget for sedvanerett.»

NOU 1993: 34 s. 385.

Det som her er sagt om rettsoppfatning i snever og vid forstand kan illustreres med et eksempel hentet fra Erik Solems «Lappiske rettstudier». Eksempelet gjelder den tradisjonelle inndelingen av vinterbeitene mellom de forskjellige siida'er:

«Fordelingen av vinterbeitesplassene mellom de forskjellige siida'er er sikkert av gammel

oprinnelse og har «gjort sig sjøl». Det betraktes nu som en temmelig avgjort sak at den og den siida skal ha vinterbeite i den og den bestemte trakt. Men renlappene mener ikke at de har eiendomsrett til beiteplassene, og det har de heller ikke; de er også på det rene med at de ikke har noen rettsbeskyttet adgang til å holde andre borte.»

Erik Solem, Lappiske rettstudier, 2. oppl. Oslo-Bergen-Tromsø 1970, s. 190.

De to første setningene i dette sitatet er uttrykk for rettsoppfatning i vid forstand; den siste representerer rettsoppfatning i snever forstand.

Ved siden av rettsoppfatninger skal også sedvaner undersøkes. Sedvaner er en betegnelse på hva man pleier å gjøre, en fast praksis eller tradisjonell handlemåte. Det er intet klart skille mellom sedvaner og rettsoppfatninger. Rettsoppfatning i den vide forstand som er nevnt ovenfor, vil også omfatte sedvaner.

En sedvane kan referere seg til handlinger mellom private rettssubjekter for eksempel mellom kjøper og selger i et marked. Sedvaner kan også referere seg til en praksis mellom institusjoner, for eksempel mellom Regjering og Storting. En sedvane kan bli så fast at den av aktørene oppfattes som bindende, i så fall snakker vi om en sedvanerett.

Sedvaner kan referere seg til bruk av areal eller naturressurser, for eksempel beite, jakt og fiske. Også her kan en fast bruk utvikle seg til en sedvanerett. Etablering av rettigheter gjennom bruk kan også skje gjennom reglene om hevd, alders tids bruk eller festnete forhold. I streng begrepsjuridisk forstand er det forskjell mellom sedvane/sedvanerett og alders tids bruk, men svært ofte brukes begrepene sedvane og alders tids bruk i sammenheng. Prosjektets tittel er samiske sedvaner og rettsoppfatninger, men det ville bære galt av sted hvis man skulle begrense undersøkelsen til det som i streng juridisk forstand er sedvaner. Det er *bruken og samhandlingspraksis* som skal undersøkes uavhengig av hvilket begrepsjuridisk navn man setter på det.

Selv om en bruk er regulert i lov, betyr ikke det nødvendigvis at bruken er hjemlet i lov. Bruken kan ha vært utøvet lenge før lovgiver kom inn og regulerte bruken. Loven er i så fall bare en stadfestelse av bruken. Otto Jebens sier det slik:

«Det er rimelig å anta at bruken opprinnelig er den mest sentrale rettsskapene faktor med hensyn til rettigheter til fast eiendom. Det tenkes da særlig på den regelmessig tilbakevendende bruk fra en gruppe eller eventuelt fra enkeltpersoner gjennom lang tid. Lovgivningens natur-

4. En undersøkelse rettsoppfatningen hos reindriftssamene er gjennomført av Lars-Nila Lasko, i Samisk rättsmedvetande – Undersökning av den renskötande sambefolkningens rättsuppfatning i västra Finnmark, Diedut nr. 5/1994, Guovdageaidnu/Kautokeino 1994. Undersøkelsen er gjennomført ved spørreskjemaer. Ifølge Lasko viser undersøkelsen at en stor gruppe av reindriftssamene mener at det finns tradisjonelle rettigheter for reindriften som ikke er ivaretatt i norsk lovgivning, se 43.

lige plass vil i utgangspunktet være at den regulerer de rettigheter som allerede måtte være skapt ved den utøvende bruk, samtidig som lovens bestemmelser eventuelt gir de etablerte rettigheter et mer klarlagt forhold.»

NOU 1993: 34 s. 33.

Et eksempel fra reindriftretten er Lappekodisillen av 1751 som ikke selv stifter beiteretten, men nettopp stadfester flyttsamenes beiterett slik den var stiftet gjennom alders tids bruk. Det heter i Lappekodisillens § 10:

«Saasom Lapperne behøve begge Rigers Land, skal det efter gammel Sædvane være dennem tilladt, Høst og Vaar, at flytte med deres Rehn-Hiorder over Grendsen ind i det andet Rige.»

Rettigheter i fast eiendom som er etablert gjennom bruk, vil altså kunne reguleres gjennom lov. Grunnloven § 105 setter imidlertid grenser for hvor langt denne reguleringen kan skje. Bruken er med andre ord ekspropriasjonsrettslig vernet.

Annerledes stiller det seg med den sedvanerett som ikke gjelder rettigheter til fast eiendom, naturressurser o.l. men som knytter seg til andre handlinger mellom rettssubjekter. Det kan for eksempel dreie seg om sedvanerett i handelsforhold, som forholdet mellom kjøper og selger eller mellom bankene og deres kunder osv. Slik sedvanerett kan alltid endres gjennom lov. En annen ting er at sedvaner knyttet til slike forhold ofte vil bli kodifisert gjennom lov. En praksis som aktørene er fortrolige med, er det ingen grunn til å sette til side ved lov, med mindre lovgiver mener at den er uheldig av andre grunner. Et eksempel på det nevnte kan hentes fra reindriftslovgivningen. I 1888 fikk man en lov om reindrift i Finnmark, som regulerte de interne forhold i næringen. Denne loven omtales nedenfor under kapittel 4. Som vi skal se var det reineiere med i lovkommissjonen, og kommisjonen holdt møter med reineiere i Kautokeino, Karajok og Polmak for å høre deres syn på de spørsmål som skulle reguleres. *Erik Solem* fremhever nettopp reineiernes deltagelse i lovprosessen, og han sier:

«Kommisjonens innstilling viser da også at de forslag den har fremkommet med, og som er gått over i loven, i det store og hele er i samsvar med de oppfatninger som alt gjaldt mellom lappene for lojal og riktig rendrift.»

Erik Solem, op.cit. s. 183.

Erik Solem beskrev i sin bok «Lappiske rettsstudier» fra 1933 samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Som sorenskriver i Tana i åtte år hadde han sett hvilken avstand det kunne være mellom den

norske skrevne rett og de normer og regler som gjaldt i det samiske samfunn. I bokens innledning forklarer han bakgrunnen for sitt arbeid med boken. «Den teoretiske rettsforskning, lovgivningsmyndigheten og den praktiske rettshåndhevelse har stundom ikke hatt tilstrekkelig åpent øie for den avstand det ofte kan være mellom den gjeldende av loven bestemte rett og den gjengse opfatning hos almenheten – den almindelige levende rettsbevissthet.» I et samfunn der det ennå ikke er utviklet rettshåndhevende organer er det *sedvanen* som danner regler. «Men i et lite og enkelt samfund vil en hevdet og godkjent opfatning, selv om den ikke kan settes igjennom ved direkte tvangsmidler, likevel overfor det enkelte medlem av samfundet i seg selv ha like stor makt til å bli respektert som det strengeste magtsprog i en rettsstat.»

Solem påpeker videre at i et hvert samfunn er rettsoppfatninger og rettsregler i stor utstrekning avhengig av de materielle levevilkår. Hver enkelt næringsvei krever sine rettsregler, og derfor vil oppfatningen av retten til fast eiendom være

«en ganske annen hos en stamme som driver jord og åkerdyrking, enn hos nomadiserende fangstfolk som bare har interesse av å utnytte jorden som fangstfelt.» «Det er livet som skaper retten.»

Erik Solem, op.cit. s. 1–2.

I pakt med datidens ånd beskriver Solem det samiske samfunn som et samfunn som er på et tidligere trinn i kulturutviklingen enn det norske. Dette er betraktninger vi ikke lenger slutter oss til. Men like fullt har det Solem skriver om sedvaner gyldighet også idag fordi samene som en minoritet i Norge ikke har vært til stede når den norske retten ble utviklet i domstolene, departementeskontorene og i rettsvitenskapen.

Mitt arbeid vil gå ut på å gi en rettshistorisk fremstilling av reindriften i Finnmark, der jeg søker å belyse sedvaner og rettsoppfatninger knyttet til historiske forhold og videre se hvilken rettslig betydning disse sedvaner og rettsoppfatninger har hatt.

1.3 Arbeidets ramme og kildene

Reindriften er en gammel næring. Det er uenighet om hvor gammel den er. Enkelte hevder at reinnomadismen i den form vi idag kjenner den, først ble etablert på 16 – 1700-tallet, og at samene før den tid først og fremst var et veidefolk som levde av fangst og fiske. Andre mener at reindriftnomadismen er langt eldre. Dette er et spørsmål som jeg selv har

vært opptatt av, men som jeg innenfor forskningsprosjekts tidsramme ikke har kunnet gå nærmere inn på. Jeg har derfor valgt å konsentrere redegjørelsen til tiden etter grensestengingen i 1852. Reindriften har nok de siste 140–150 årene vært stilt overfor utfordringer og inngrep, men det er ingen enkeltbegivenhet som på samme måte plutselig endret forholdene slik som grensestengingen i 1852. Grensestengingen førte til store forandringer for reindriften i Finnmark, og til aktivitet fra myndighetenes side når det gjaldt utredninger om og lovregulering av reindriften. Det går en klar linje fra de utfordringer reindriften i Finnmark idag står overfor, tilbake til grensestengingen i 1852.

Reindriftens rettshistorie kan bare forstås i lys av reindriftens historie mer allment. Men mye av det som er skrevet om reindriftens historie er på et nokså generelt plan. I mange fremstillinger om reindriftens historie har man etter min mening ikke vært tilstrekkelig oppmerksom på de lokale variasjoner. Det er for eksempel klare forskjeller mellom reindriften i Varanger og reindriften i Vest-Finnmark. Men man har ofte uten forbehold trukket generelle konklusjoner for reindriften som helhet på grunnlag av opplysninger fra et avgrenset geografisk område. Reindriftens utvikling og form vil variere avhengig av blant annet naturen i de ulike områder. Dette vil igjen ha betydning for utviklingen av sedvaneretten. *Aschehoug* uttrykker det slik:

«Den omhandlede Sædvane er udsprungen af Lappernes Leveviis og Naturen i de Egne, hvor de opholde sig. Den maa derfor i ethvert District have dannet sig uafhængigt af, hvad der fandt Sted eller tillodes i andre Egne overhovedet uafhængigt af politiske Forhold.»

T.H. Aschehoug, Norges nuværende Statsforfatning, Bind I, Christiania 1875, s. 75.

Som forsker er det viktig å kjenne den virkelighet man forsker på. Dette gjelder like meget for juristen som antropologen. Denne virkelighetsforståelsen kan ikke innhentes bare gjennom intervjuer og spørreskjemaer. Man må i tillegg søke å forstå det som ligger bak ordene og mellom linjene. Da jeg begynte arbeide med dette prosjektet, flyttet jeg derfor til Finnmark, først til Karasjøk og senere til Kautokeino, for å gjøre meg kjent med reindriften der. Mange jeg snakket med hadde omfattende historiske kunnskaper, men kunnskapene gjaldt først og fremst egen slekt. Jeg manglet kunnskap om lokalhistorien, dvs. historien om reindriften i Kautokeino, i Karasjøk, i Polmak og i Varanger. Siden jeg ikke kjente lokalhistorien, klarte jeg ikke å stille de relevante spørsmålene. At jeg heller ikke

behersker det samiske språket bidro også til at det var vanskelig å stille de riktige spørsmålene.

Jeg måtte derfor skaffe meg et klarere bilde av reindriftens lokalhistorie. Det viste seg at det var svært mange skriftlige kilder å hente opplysninger fra, langt flere enn jeg hadde forestilt meg. Disse kildene gikk dessuten rett inn i rettshistorien.

Det ble i forrige århundre nedsatt flere lovkommissjoner om reindriften. De fleste av utredningene fra disse lovkommissjonene er gjengitt i Stortingstidende.

Lovkommissjonene holdt møter med reineiere og fastboende. Protokollene fra disse møtene er ikke publisert, men finnes i Riksarkivet, og gir interessante opplysninger. I Riksarkivet finnes også annet materiale av interesse. Annet historisk materiale om reindriften i Finnmark har jeg funnet i Statsarkivet i Tromsø, på reindriftskontoret i Øst-Finnmark og hos Statens Kartverk på Hønefoss.

Arkivmaterialet har ikke vært lett tilgjengelig. En beskrivelse av materialet i Riksarkivet er gitt av *Bente Hartvigsen*. Hun skriver:

«I årene 1958–1983 mottok Riksarkivet seks avleveringer som inneholder reindriftssaker. De stammer fra tidsrommet 1852–1957. De eldste arkivene er i sin tid overført fra Indredepartementet til Landbruksdepartementet. Resten er blitt til dels i Landbrukskontoret, dels i Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske og hos Reindriftsinspektøren. Oppigjennom tidene har det både i forbindelse med saksbehandling og avlevering oppstått mye rot i arkivene. Det hendte f.eks. at en lappekommissjon innlemmet relevante deler av arkivet etter en tidligere kommisjon i sitt eget arkiv. Reindriftsinspektøren som var aktiv innenfor de fleste områder som gjaldt reindrift, var med på å skape ytterligere kaos i systemene. Han lånte flittig fra arkivene i departementskontorene. Da stillingen ble nedlagt i 1926 og Reindriftsinspektør Nissen ble Domprost i Tromsø, fulgte arkivet med på ferden. I 1931 ble sakene tilbakeført til departementet med D/S Kong Erik i en «pakk-kasse», «2 grønne kløvkister og i en dokumentkuffert».

Bente Hartvigsen, Kilder til samisk historie, Landbruksdepartementet, kontor for reindrift og ferskvannsfiske/Reindriftsinspektøren.

Det har altså ikke vært enkelt å skaffe seg et bilde av reindriftens historie i Finnmark fra 1852 og utover. Materialet har ikke vært arkivert kronologisk. Dokumenter fra 1880-årene kunne ligge blant dokumenter fra 1920-tallet.

For at andre skal kunne nyttiggjøre seg det kil-demateriale jeg har funnet frem, uten å behøve å lete seg frem i de uoversiktlige arkivene, vil jeg

overlate en kopi av mitt materiale til Samisk arkiv i Kautokeino. Det ligger mye interessant stoff i dette materialet som jeg håper vil lede til ytterligere forskning innenfor historie, rettsvitenskap og andre samfunnsvitenskapelige disipliner.

Et forskningsarbeid representerer aldri en sluttsten, men er ledd i en endeløs stafett. Jeg har overtatt stafettpinnen etter tidligere forskere, og fører den et stykke på vei og kanskje inn i nye spor. Jeg håper mitt arbeid vil gi andre forskere inspirasjon til å føre arbeidet videre inn i atter nye spor. Det er mye arbeid som gjenstår før den samiske reindriften er blitt like vel dokumentert som det norske jordbruk.

Som tittelen sier gjelder utredningen reindriftens rettshistorie i Finnmark. Fra 1854 og frem til reindriftsloven av 1933 hadde man egen lovregulering av reindriften i Finnmark. En årsak til denne særlovreguleringen var grensesteningen 1852 som bare rammet Finnmark. Utenfor Finnmark fortsatte flyttsamene å krysse grensen, her den norsk-svenske grense. Regulering av reindriften i Troms og sørover var derfor også et mellomriks forhold. Men selv om rammen for dette arbeid er reindriften i Finnmark, vil jeg i en viss utstrekning også trekke frem utredninger som gjelder reindriften utenfor Finnmark. Dette fordi disse utredningene fikk betydning også for reindriften i Finnmark. En stor andel av reindrikerne i Kautokeino hadde sommerbeite i Troms, og ble direkte berørt av tiltakene der. Dessuten ble utredninger og lovregler vedrørende reindriften utenfor Finnmark retningsgivende for lovreguleringen av reindriften også i Finnmark.

Fremstillingen strekker seg fra 1852 og frem til ca. 1960. Hovedvekten er i imidlertid lagt på den første halvdel av dette tidsspennet. Bakgrunnen er at utredningene og lovreguleringen fra denne tiden gav viktige føringer for den regulering av reindriften i Finnmark vi fikk senere. Materialet fra denne tiden har dessuten tidligere ikke vært fremstilt i sin bredde.

Fremstillingen har fokus på flyttsamenes reindrift i Finnmark. Noen vil kanskje mene at jeg på bakgrunn av den foreliggende litteratur skulle ha skrevet mer om de fastboendes reindrift og da spesielt om reindriften i Sør-Varanger. Forholdsvis meget er imidlertid skrevet om denne reindriften, og jeg har sett det som viktig å trekke frem kilder som er mindre kjent, og som belyser reindriften i fylket forøvrig. Reindriften i Finnmark er som nevnt ikke et entydig fenomen, men har utviklet seg forskjellig i de ulike deler av fylket.

Jeg har sett det som nødvendig å gi en grundig gjennomgang av reindriftens rettshistorie. Som vi

skal se var det i tiden 1850-tallet og en åtti år fremover mye utredningsarbeide og lovgivning vedrørende reindriften. Disse utredninger gir også et bilde av reindrikerne egen oppfatning både når det gjelder konkurrerende bruk og intern regulering. Noen vil kanskje mene at fremstillingen er bredere enn nødvendig, siden jeg ikke bare har tatt med materiale som knytter seg til bruk av fast eiendom og naturressurser, men også andre forhold i reindriften. Dette er imidlertid et bevisst valg fra min side. I arbeidet med reindriftsrett har jeg oppdaget at kunnskapene om reindrift er svært mangelfulle. Selv visste jeg i likhet med de fleste andre i dette landet svært lite om reindrift, da jeg begynte å arbeide med dette rettsområdet for seks år siden. Jeg har derfor ikke nøyd meg med å gi en snever rettshistorisk fremstilling, men har også tatt med endel historiske opplysninger vedrørende reindriften i Finnmark, som jeg mener er nødvendig for å forstå også rettshistorien. Det gjelder for reindriften som alle andre rettsområder, at hvis man ikke forstår faktum, forstår man heller ikke de rettsforhold det dreier seg om.

I redegjørelse har jeg valgt en form der jeg lar kildene fortelle. Jeg har ofte sitert kildene for derigjennom å komme tettere inn på dem. Det har vært viktig å synliggjøre kildene. Ikke minst når det gjelder referatene fra møtene med flyttsamene og andre, har det vært viktig å få frem at opplysningene ikke er gjengitt med deres egne ord, men at det er norske embedsmenns oppfatning av hva som er sagt, som er nedtegnet.

1.4 Samerettsutvalgets innstilling i NOU 1997: 4

Bakgrunnen for igangsettingen av dette forskningsprosjektet gjør det naturlig å se undersøkelsen i relasjon til forslaget fra Samerettsutvalget. Samerettsutvalget har i sin annen innstilling, NOU 1997: 4, fremsatt forslag til regler om forvaltningen av grunnen i Finnmark. Utvalget har foreslått å opprette et grunneierorgan, Finnmark Grunnforvaltning. Mindretallet har foreslått at det opprettes to grunneierorgan, Finnmark Grunnforvaltning og Samisk Grunnforvaltning. Samisk Grunnforvaltning skal forvalte grunnen i de kommuner som slutter seg til Samisk Grunnforvaltning. Resten av Finnmark skal forvaltes av Samisk Grunnforvaltning. Samerettsutvalget foreslår videre materielle regler for forvaltningen av grunnen og naturressursene i Finnmark.

Samerettsutvalgets forslag gir grunneierorganene meget vid adgang til å forvalte over grunnen

i Finnmark. Forslaget til regler synes å bygge på den forestilling at det ikke eksisterer bruksrettigheter for grupper eller individer som vil begrense grunneierorganets adgang til å avhende grunnen i Finnmark.

Også når det gjelder forslaget til regler om forvaltning av utmarksgodene, dvs. de fornybare ressursene, bygger disse likeledes på en forutsetning om at det ikke finnes bruksrettigheter som setter rettslige begrensninger. I Rettsgruppas gjennomgang av retten til land i Finnmark, se NOU 1993: 34 konkluderer flertallet med at en rekke bruksrettigheter i Finnmark først og fremst hviler på lovbestemmelser, at de med andre ord ikke er forankret i alders tids bruk. Flertallet utelukker imidlertid ikke at det kan bestå lokale bruksrettigheter som har sitt grunnlag utenfor loven basert på alders tids bruk. Men den mulighet at det finnes slike rettigheter basert på alders tid bruk avspeiler seg ikke i Samerettsutvalgets forslag til regler.

Når det spesielt gjelder reindriften erkjenner riktignok Samerettsutvalget at reindriften har sitt rettsgrunnlag basert på alders tids bruk, og foreslår å lovfeste dette i en ny bestemmelse i reindriftsloven, § 1 a.⁵ Selv om Samerettsutvalget slår fast at retten til reindrift hviler på alders tids bruk, drøfter ikke utvalget betydningen av reindriftens rettsgrunnlag og de skranker Grunnloven § 105 dermed setter når det gjelder forvaltningen av grunnen i Finnmark.

Samerettsutvalget synes å mene at hverken dagens regler eller de foreslåtte reglene om forvaltningen av grunnen og naturressursene i Finnmark vil berøre reindriftens rettigheter på en måte som er i strid med Grunnloven § 105. Utvalget understreker at innskrenkninger i reindriftens rettigheter i dag ikke er politisk aktuelt, og at slike innskrenkninger vil være i strid med såvel Grunnloven § 110 a, artikkel 27 i FN-konvensjonen av 1966 om sivile og politiske rettigheter som ILO-konvensjon nr. 169. Denne uttalelsen er vanskelig å forstå. Det skjer jo stadig inngrep i reindriftens beiteområder som utløser rett til ekspropriasjonsretstatning. Samerettsutvalget foreslår da også en lovfesting av reindriftens ekspropriasjonsrettslige vern. Men hvordan kan da Samerettsutvalget foreslå regler som innebærer at reindriftens bruksrettigheter må vike ut fra en alminnelig interesseavveining, se utkastets forslag § 4–2? Hvor er det blitt av reindriftens ekspropriasjonsrettslige vern?

Bakgrunnen for Samerettsutvalgets forslag og uttalelser kan bero på at man ikke betrakter reindriftssamenes bruksrettigheter på linje med andre

tingsrettslige bruksrettigheter. Det synes som om Rettsgruppen og Samerettsutvalget først og fremst vurderer reindriftssamenes rettigheter ut fra synsvinkelen en næringsrett. Et viktig spørsmål for min undersøkelse er derfor hvordan reindriftssamenes bruk av areal og naturressurser har vært betraktet i det rettshistoriske materiale.

1.5 Kort om hva materialet forteller

Utredningene viser at man for 100–150 år siden var opptatt av de samme spørsmål som idag. Det gjelder ikke minst spørsmålet om vern av beiteområder under presset fra andre brukerinteresser. Den økte innflytning og kolonisering av Finnmark skjedde i stor utstrekning på reindriftens beiteområder, og satte reindriftens bruksrettigheter under et stadig større press.

Et tema som går igjen i alle de utredningene som omhandler forholdet mellom reindriften og jordbruket, er spørsmålet om gjerdeplikt for de fastboende og flyttsamenes erstatningsansvar ved skade på åker og utslåtter. I de første utredningene gav flere av kommisjonsmedlemmene uttrykk for at de fastboende måtte ha en gjerdeplikt, og at erstatningsansvar for flyttsamene ikke burde komme på tale der skade skjedde på uinngjerdet eiendom.

Presset fra den økende bondebefolkning vokste, og kravet om et strengt erstatningsansvar for reindriftens utøvere ble stadig sterkere. På 1860-tallet fremsatte departementet forslag om erstatningsregler ved beiteskade på fastboendes eiendom. Forslaget ble stoppet i Stortinget som fant det alt for strengt overfor reieierne. De foreslåtte erstatningsreglene var imidlertid mindre strenge enn de erstatningsreglene som gjelder idag etter reindriftsloven av 1978.

Lovregler om erstatningsansvar for reieierne fikk man for Finnmarks vedkommende først ved reindriftsloven av 1933. I landet forøvrig – dvs. i Troms og sørover – ble erstatningsansvar for beiteskader innført ved felleslappeloven av 1883. Men forarbeidene til felleslappeloven viser at det ikke var snakk om en ensidig favorisering av jordbruket på bekostning av reindriften. Fra ulike hold ble det fremhevet at man ikke kunne pålegge reieierne et strengt erstatningsansvar uten at de samtidig ble gitt mulighet til å unngå dette ansvaret. Fra 1860-årene og utover ble det derfor over statsbudsjettet årlig bevilget midler til tiltak for å minske konflikten mellom reindriftssamene og de fastboende. Staten kjøpte opp jordbrukseiendommer som lå slik til at de særlig under vårlytting var til stor sje-

5. NOU 1997: 4, s. 327 flg.

nanse for reindriften, og derfor umulig for reineierne selv under streng bevoktning å unngå skade på åker og eng. Det ble videre bygget gjerder på de mest utsatte stedene, se nedenfor under kapittel 3.

Inntrykket fra utredningene fra 1800-tallet er, at selv om lovgiver under presset av den sterkt økende jordbruksbefolkning, ble mer og mer opptatt av jordbrukets interesser, så skjedde lovreguleringen likevel med en forståelse og erkjennelse av reindriftssamenes bruksrettigheter ervervet gjennom alders tids bruk. Man kunne ikke uten videre sette disse bruksrettigheter ervervet gjennom århundrers bruk til side. Diskusjonen i utredningene gjelder derfor først og fremst reindriftens tilpasningsplikt overfor de nye brukerne av områdene.

De fleste offentlige utredninger fra den periode min redegjørelse omfatter behandler forholdet mellom reindriften og jordbruket. Men nettopp når det gjelder Finnmark har vi flere utredninger som ledet til lovregulering av de interne forhold i reindriften i dette fylket. Ved lov av 1854 med diverse tilleggslover ble det gitt regler om regulering av vinterbeitene i Finnmark. I lov av 1888 ble det for Finnmark gitt regler om om reinmerking og skilling m.v samt åpnet for regulering av halvøyer og øyer til sommerbeite. Som nevnt la lovkommissjonene stor vekt på reieneernes oppfatning om disse spørsmål.

Fjeldfin-Kommissionen av 1875, som forbedret loven av 1888, behandlet problemstillinger som er like aktuelle idag. Utredningen fra Fjeldfin-

Kommissionen viser at reintyveri ikke er noe nytt fenomen. Reineierne var svært opptatt med å få bukt med dette problemet. Kommisjonen drøftet også spørsmålet om egen domstol for Indre Finnmark, se nedenfor under kapittel 4.

De mange utredninger viser også at reintallet i Finnmark har gått opp og ned. Ikke minst har det vært store lokale svingninger. På midten av 1880 var det for eksempel 10.000 rein på Spierrtanjárga, men tre år senere var det bare 1.400 dyr der. I 1910 var 5.000 rein på Magerøya; ti år senere var det bare 600 på øya. Vinteren 1917–1918 ble vinterbeitene i Kautokeino ødelagt på grunn av vekslende mildvær og kulde, og reintallet i Kautokeino gikk ned med hele 25 prosent. Det heter at «nealgedálvi» ble et merkepunkt i flyttsamenes tidsregning.

Press på beitene har det altså vært også tidligere. Etter grensestengingen 1852 ble det som nevnt ved lov foretatt en regulering av vinterbeitene mellom de ulike reinsogn, Kautokeino, Karasjok, Polmak og Varanger, og det ble gitt regler om beitetider nettopp for å verne vinterbeitene. Noen ti-år år senere var både reieneiere og myndigheter bekymret over presset på sommerbeitene spesielt på halvøyene. Og ved hjemmel i loven av 1888 ble det i 1892 foretatt en fordeling av sommerbeitene på øyer og havøyer i Finnmark. De første ti-år etter krigen synes oppmerksomheten fortsatt å gjelde forholdene på sommerbeitet. Idag er det presset på vinterbeitene som såvel reieneiere som myndigheter er opptatt av.

Kapittel 2

Grensestengingen og Reenbeteloven av 7. september 1854

2.1 Innledning

Frem til 1751 var det ikke trukket nasjonale grenser i nordområdet. Indre deler av Finnmark var et fellesområde mellom Norge-Danmark og Sverige-Finland, og deler av dette område var under svensk jurisdiksjon og kirkelig ordning. Helt i øst var deler av Øst-Finnmark et fellesområde mellom Norge-Danmark og Russland og deler av dette var underlagt kirkelig myndighet. I 1751 ble grensen mellom Norge og Sverige og mellom Norge og Finland trukket. Denne grensen gikk tvers igjennom reindriftens tradisjonelle beiteområder og trekkveier, men gjennom et tillegg til grensetraktaten, Lappekodisillen, ble flyttsamene sikret fortsatt adgang til å benytte sine tradisjonelle områder på begge sider av grensen. I 1826 ble grensen i øst mot Russland trukket. Også denne grensen gikk tvers gjennom reindriftens områder, og denne gang med den konsekvens at reindriften ble utestengt fra de tradisjonelle beiteområdene som lå i det andre landet. Det ble altså ikke som i lappekodisillen gitt rett til å krysse grensen for fortsatt å kunne benytte sine gamle beiteområder.

Finland hadde siden 1811 vært under russisk herredømme, og i 1852 stengte Russland grensen mellom Norge og Finland for samenes overflytninger. Dette fikk meget vidtrekkende konsekvenser for reindriften i Finnmark, og ledet øyeblikkelig til tiltak fra norsk side for å redusere skadevirkningene. Den russiske regjering meddelte 10. juli 1852 at grensen ville bli stengt 15. september for norske flyttsamer og deres reinhjorder. Den 31. juli svarte Norge-Sverige med å forby finske borgere å krysse grensen med sine reinflokker etter 15. september, og likeledes ble det fra samme dato forbudt for finske borgere å drive jakt eller fiske i Norge. Den norske regjering nedsatte to dager tidligere altså 29. juli 1852, en reinbeitekommisjon.¹

1. Når det gjelder opptakten til grensestengingen viser jeg til Nellejet Zorgdrager, *De rettferdige strid, Kautokeino 1852*, Oslo 1997, s. 96 flg.

2.2 Reenbete-Commissionen av 1852

2.2.1 Innledning

Kommisjonen som ble nedsatt i forbindelse med grensestengingen fikk tre medlemmer, amtmann *A. T. Harris* i Finnmark, fogd *Erik Hauge* og byfogd *Even Saxlund*. Både Saxlund og Hauge hadde vært fogd og sorenskriver i Øst-Finnmark. Kommisjonen fikk å oppdrag å vurdere hvilke tiltak som var nødvendige som følge av grensestengingen med sikte på «Udviklingen av Næringsveiene i Finmarken og til Districtets Opkomst». Den fikk til rådighet 5.000 Spd. for å avhjelpe nød som følge av grensesperringen. Kommisjonens innberetning er gjengitt i O. No. 42 (1853).

Saxlund og Hauge gjennomførte en reise i Finnmark høsten 1852 for å undersøke forholdene for reindriften som følge av grensestengingen. Det heter i kommisjonens innstilling at amtmann Harris ikke hadde anledning til å delta på reisen på grunn av andre embetsplikter. Forslagene fra kommisjonen var først og fremst basert på de opplysninger Saxlund og Hauge innhentet på denne reisen i møter med flyttsamene. Harris kan ikke ha stått bak alle forslagene, idet departementet under den videre behandling ba om hans særlige uttalelse til enkelte av forslagene, se nedenfor under 2.3.²

Nellejet Zorgdrager skriver at selv om amtmann Harris var utnevnt til formann for kommisjonen får man inntrykk av at han distanserte seg fra seg fra oppgaven. Dette kan enten skyldes at han i motsetning til de andre kommisjonsmedlemmene ikke var fristilt fra sine andre embetsplikter, eller det kan skyldes at han var negativ til selve oppnevningen av kommisjonen.³ Han hadde nemlig på forhånd uttalt at han ikke fant saken viktig nok til oppnevning av slik kommisjon. Pengene som ville gå med til kommisjonens arbeid kunne etter hans mening anvendes på en bedre måte, og han var redd kommisjonen, bare for å rettferdiggjøre sin egen eksistens, ville foreslå tiltak som var vanske-

2. O. No. 42 (1853) s. 13.

3. Nellejet Zorgdrager, *op.cit.*, s. 111.

lige å gjennomføre. Kommissjonens arbeid kunne også gi samene overdrevne forestillinger om hvilke forpliktelser staten hadde til å løse deres problemer.⁴

Saxlund og Hauge holdt høsten 1852 møter med flyttsamene på flere steder. Møter med flyttsamene i Øst-Finnmark ble holdt på Polmak tingsted, på Mortensnes handelssted og på Nyborg handelssted. Møter med Karasjoks flyttsamer ble holdt på Karasjoks kirkested. Under det andre møtet i Karasjok, 9.–11. desember, mottok Hauge og Saxlund meddelelse om opprøret i Kautokeino som hadde funnet sted den 8. november. Om denne hendelsen heter det i deres innberetning:

«Da vi sammesteds modtog Efterretning om det Passerede i Kautokeino den 8de November og at Handelsmandens Huus dersteds var afbrændt m.V., lod Commissionen afgaae Expresse til Kautokeino med Bekjendtgjørelse om, at den til Slutningen af Juleugen gennem Øvrigheden bekjendtgjorte Sammenkomst med Fjeldfinnerne dersteds nu berammedes til Afholdelse i Alten.»

Op.cit. s. 2.

Møtet med Kautokeinos flyttsamer ble holdt i Alta 22. og 23. desember 1852.

Kommissjonen la stor vekt på de opplysninger den fikk på disse møtene. Den håndskrevne protokollen fra disse møtene utgjør 82 sider, og finnes i Riksarkivet.⁵ Protokollen inneholder interessante opplysninger om reindriften. Navn på de fremmøtte ble nedtegnet og hver og enkelt ble spurt om familieforhold, reintall, hvor de hadde hatt sitt vinterbeite, og hvor de nå etter grensesperringen tenkte å finne vinterbeite. De ble også bedt om å uttale seg om fredning av vinterbeitene. Jeg skal nedenfor under punkt 2.2.2 sammenfatte de opplysningene i protokollen. Under punkt 2.2.3 blir det redegjort for kommissjonens vurderinger av de opplysninger som fremkom på disse møtene.

2.2.2 Protokollen fra møtene med reineierne høsten 1852

2.2.2.1 Møtene med reineierne i Øst-Finnmark

Saxlund og Hauge holdt flere møter i Øst-Finnmark utover høsten 1852. Den 10. og 11. september 1852 ble møte holdt på Polmak tingsted. Her møtte det frem 21 reineiere. Den

28. september og 6. oktober ble det holdt møte på Mortensnes utenfor Vadsø; her møtte syv reineiere. I dagene 30. november – 4. desember ble møte holdt på Nyborg ved Varangerbotn. Her møtte det frem 12 reineiere, hvorav syv også hadde vært til stede på møtet i Polmak i september.

Hver og en av de fremmøtte reineiere ble stilt følgende spørsmål:

- «1. Er det Comparenten bekjendt, at den gjensidige Overflytning af de norske og finlandske Flytlapper fra det ene Rige til det andet, ophører fra 15de d:M: og at fra den Tid Betning med Renner, Fiskerie og Jagt af det ene Riges Undersaatter paa det andets Territorium er forbudt?
2. Hvor mange Reensdyr eier Comparenten?
3. Hvor stor er Comparentens Familie?
4. I hvilke Tracter pleier Comparenten at holde sin Reenhjord om Vinteren?
5. Hvad Tid pleier Comparenten at flytte til Vinterbetesmarkerne?
6. Antager Comparenten at kunne herefter underholde sin Reenhjord alene paa norsk Grund og vil Comparenten i saa Fald søge Vinterophold paa norsk Grund?
7. Hvor mange Fjeldfinner eller hvor store Reenhjorder antager Comparenten at kunne underholde sig paa norsk Grund alene i Øst-Finnmarken.
8. Antager Comparenten at kunne finde Underhold for sine Reensdyr i Kautokeino District og i Sverige?
9. Hvad har Comparenten bestemt sig i Anledning af den finlandske Grændse Spærring? Vil han drage til Kautokeino? Vil han gaa over til at blive Søfin?
10. Lader det sig gjøre at føre Reensdyr til Salg i Alten eller Lyngen, om et saa stort Antal Dyr maatte blive fældede fordi de ei kan holdes paa norsk Grund alene, at Afsætning ei er at vente i Østfinnmarken alene?
11. Kan de Fjeldfinner, som herefter kunne underholde sig paa norsk Grund, præstere den fornødne Skyds? Hvad ansees det med Hensyn til Skydsvæsenet herefter fornødent at foranstalte?»

På møtet 10. og 11. september opplyste syv av reineierne⁶ at de om vinteren pleide å være i Utsjok. Når de nå ikke lenger kunne søke vinterbeite på finsk grunn ville flere av dem forsøke å holde dyrene på beite på vestre side av Tanaelven og opp mot Karasjok. De mente reineierne fra Karasjok måtte kunne trekke lenger syd. De syv hadde noe

4. Nallejet Zorgdrager, op.cit., s. 110.

5. Ræstads Registratur, Grensearkivet. En takk til Aage Solbakk som hjalp meg med å finne frem til denne protokollen i Riksarkivet.

6. Seks av dem hørte hjemme i Kjøllefjord sogn og en i Tana sogn.

ulike oppfatninger om hvor mange som kunne finne beite på dette området. Én reineier mente at 3 – 4 familier med ca. 1.500 rein hver kunne holde til i dette området, mens en annen antok at det bare var plass 2 – 3 familier med hver 1.000 rein. Sistnevnte mente at en familie med 2.000 rein i gode vintre kunne berge seg på vestre side av Tanaelven mellom Utsjokmunningen og Tanafjorden.

De øvrige reineierne som møtte frem hadde vinterbeite noe lenger øst. Syv stykker hadde vinterbeite langs Neidenelven dels på norsk og dels på finsk grunn. Tre hadde vinterbeite på finsk grunn opp mot Ijávri (Ijavri)⁷. To hadde vinterbeite mellom Bugøyfjorden og Enare. Alle uttrykte bekymring for muligheten til å greie seg på norsk grunn gjennom vinteren. Fire sa de ville søke vinterbeite ved Pasvikelva. To ville holde seg ved Neiden, og to andre ville forsøke området på østsiden av Tanaelva nær Polmak. Tre reineiere visste ikke hvor de skulle gjøre av seg.

På spørsmålet om de kunne finne «underhold for sine Reensdyr» i Kautokeino eller Sverige svarte alle at de var «ubekjent med de omspurgte Steder», og ingen fant det heller mulig å dra til Kautokeino. Ingen av dem ville forlate nomadelivet, men flere fryktet at dette ble utgangen. Ifølge lensmann *Nils Johnsen* som fungerte som tolk, var en vesentlig grunn til «Fjeldfinnernes Ulyst til at gaae over til at blive Søfinner, ... en nedarvet Fordom hos Fjeldfinnen, hvorved han føler sig hævet over Søfinneren og vil finde sig nedsat i en lavere Stilling ved at indtræde i denne Stilling».

Alle de fremmøtte bekreftet at hvis det inntraff en streng vinter, ville de bli nødt til å slakte mange dyr og selge slaktet til innbyggerne rundt Varangerfjorden. I protokollen heter det at reineierne ble gjort oppmerksomme på at hvis en stor mengde kjøtt ble frembudt til salg samtidig, ville prisene falle. De burde derfor søke å få slaktet solgt andre steder, og de ble anbefalt å føre slaktereinen til Alta eller Lyngen. Men på spørsmål 10 var svaret at de reineierne som oppholdt seg på sørsiden av Varangerfjorden, vanskelig kunne føre dyrene til Alta, og i hvertfall ikke til Lyngen, et sted som de fleste ikke visste hvor var.

Saxlund og Hauge fremholdt at reintallet i Øst-Finnmark måtte reduseres, og oppfordret dem som hade et mindre antall dyr til å endre næringsvei og «i bequem Tid sælge sine Reen for at skaffe Midler til at nesætte sig som Søfinner». Det heter videre at «Commissionen gjorde dem bekjendt

med at de nu have fortrinlig Adgang til at faae udvist Byggepladse og fornøden Grund paa Statens Territorium ved Søkannten, medens Strækningerne eftehaanden optages af andre Nybyggere, saa at det eftersom Begjæring om Plads ved Søen udsættes, rimeligviis bliver vanskeligere at erholde bequemme Bopladse».

Et nytt møte ble berammet «til første Dag hvor-paa Carlebottens Markes iaar afholdes, eller 30te November, paa Nyborg, hvortil de samtlige opfordredes at infinde sig – og hvorom de Tilstedeværende ville give Beskeed til de Fjeldfinner, som ei ere komne tilstede, ligesom de ville underrette de Fraværende om hvad der i dette Møde er dem meddelt».

Reineierne ble, som det fremgår av de opplistete spørsmål, bedt om å oppgi hvor mange rein de hadde. Antallet varierte – med 2.000 som det høyeste og 100 som det laveste. Lensmannen mente at antallet dyr var høyere enn de oppgitte, «hvilket isærdeleshed gjælder om de rigeste Fjeldfinner». Han mente således at *John Johnsen Tolk, Aslak Olsen Toma* og *Iver Peersen* som hadde oppgitt å eie henholdsvis 2.000, 1.000 og 800 dyr, hver hadde 3.000 dyr.

Kommisjonen holdt 28. september møte på Mortensnes, men her møtte bare en reineier, *Ole Hansen*. Han oppgav å eie 500 rein, og vinterbeitene hadde han dels på norsk og dels på finsk grunn, det siste i «Tracterne ovenfor Bøgfjord ved Pasvigelven omtrent 1/2 Miil ind i Finland».⁸ På spørsmål 6 svarte han at «det vil blive meget vanskelig for Øst-Finmarkens Fjeldfinner, da de ei faae komme til Finland, men da der ingen anden Udvei er, maa man forsøge hvor længe man kan bjerge sig og taaler han at holde sig i Pasvig skoven til Vinteren». Han trodde at «kun en 3 – 4 Reenbyer med omtr: 750 Reen i hver Bye, kan holde sig i Pasvigs skoven eller i Tracterne ved Pasvigelven». Men også i Pasvik mente han det ikke ville være mulig å klare seg i «slette Vintre, naar Iis og Sne hindrer Renen fra at komme til Mosen». Det var lettere å klare seg gjennom vanskelige vintre i Finland, da mosen var større og lengre der, samt at jo lenger bort fra kysten man kom, jo mindre risiko var det for isdannelse.

Et nytt møte ble holdt på Mortensnes 6. oktober, hvor fire reineiere møtte. De oppgav å eie henholdsvis 150, 200, 300 og 600 rein. Den siste representerte også sin far som kun hadde 40 rein. En av dem hadde hatt vinterbeite på strekningen fra Bugøyfjord og over på finsk side mot Enare, men visste ikke hvor han nå skulle gjøre av seg. En

7. Parentesen viser hvordan navnet ble skrevet i protokollen. En takk til John Henrik Eira som har hjulpet meg med rettskrivingen av de samiske navnene.

8. Her er følgende anmerket i protokollen: «Rusland?»

annen som hadde vinterbeite langs Neidenelva, delvis på norsk og delvis på finsk grunn, skulle søke å finne vinterbeite ved Neiden. Også en tredje ville søke beite der; tidligere hadde han vært på finsk grunn over grensen for Polmak. På grunn av innskrenkningene i beitene mente han disse, uten en reduksjon i reinbestanden, ville være ødelagt om 2 – 3 år. Men han mente at en reduksjon også kunne inntre fordi endel rein vil «forgaae formedelst forlidet Føde, Endeel tages af Ulven og Endeel mistes til Finland». Den siste av de fremmøtte som var hjemmehørende i Kjøllefjord sogn, hadde til da hatt vinterbeite i Finland nord for Iijávri, hvor han var fra Helligmesse til påsketider. Han vil nå forsøke å være i nærheten av Polmak frem til Kyndelsmesse, og så dra østover.

De fire som møtte kommisjonen på Mortensnes var heller ikke kjent med forholdene i Sverige eller Kautokeino, og ville ikke «indlade sig paa nogen Flytning til fremmede og ubekjendte Egne». Alle gav uttrykk for at de ville fortsette med rein-drift, og at de ikke ønsket å skifte næringsvei.

Det siste møtet i Øst-Finnmark ble holdt i månedsskiftet november-desember på Nyborg. Som nevnt var alle reineiere bedt om å møte her, men bare syv av de tidligere fremmøtte kom. I tillegg kom fem nye reineiere som oppgav å eie fra 250 til 500 rein hver. Alle disse fem hadde hatt vinterbeite på finsk grunn, en av dem lå to – tre mil inn i Finland nord for Iijávri, to flyttet over grensen øst for Neiden ca. to mil inn i Finland, og de to siste lå to – tre mil inn i Finland ovenfor Kjøllefjord. To ville forsøke å finne vinterbeite ved Neiden, to i området øst for Kjøllefjord og en visste ikke hvor han skulle gjøre av seg.

På dette møtet frafalt kommisjonen de siste spørsmålene. Saxlund og Hauge hadde vel på grunnlag av de svar de hadde fått på disse spørsmål andre steder, fortstått at spørsmålene var uaktuelle. Først på dette siste møtet synes flyttsamene å ha gitt tilkjenne hva de mente om fredning av vinterbeitene.

2.2.2.2 Møtene med reineierne i Karasjok

Møte med Karajoks reineiere ble holdt 18.–20. september og 9.–11. desember 1852.

På møtet i september møtte det frem 37 reineiere, og de ble forelagt de samme spørsmålene som reineierne i Øst-Finnmark, men med den forskjell at i spørsmål 7 og 10 ble «Øst-Finnmark» erstattet med «Karasjok». Spørsmålet om fredning av vinterbeitene ble tatt opp, men reineierne ble bedt om å møte frem i dagene 9.–11. desember for spesielt å drøfte dette spørsmålet. Av de 37 reineierne for-

delte reintallet seg slik: To reineiere hadde hver 50–80 rein, 14 hadde 100–150, tre hadde hver 200–250 rein, syv hadde 300–350, tre eiede 400–450 hver, to hadde 500–550, tre hadde 600 rein og en reineier oppgav å eie 700 rein. To hadde rein som gikk inn i sønnens reintall, og er derfor ikke med på listen.

Ifølge kommisjonen var reintallet som ble oppgitt antagelig for lavt. Det heter at «Lensmand Anders Johnsen tilkjendegav paa Opfordring, at han antager at Opgaverne fra de afhørte Fjeldfinner over antallet af sine Reensdyr ikke er paalidelige, men at Endeel af dem have opgivet for lidet, men Ingen forhøit».

På spørsmålet om hvor de hadde hatt sitt vinterbeite oppgav tre at de kun var på norsk grunn, de øvrige var delvis på norsk og delvis på finsk grunn i løpet av vinteren. Det vanlige var at de oppholdt seg to måneder i Finland, det lengste tre måneder. Hele 25 opplyste at de var to – fire mil inn i Finland ovenfor Jorggástat (Jörgastak). Fire beitet i Finland ved Skiehččanjohka- (Skethem) munningen. To var en mil inn i Finland ved Kárášjohkas (Karasjok-elven) og Anárjohkas (Enarejok-elven) forening. Bortsett fra én reineier sa alle at de i fremtiden ville forsøke å holde seg på vinterbeite mellom Kárášjohka og Anárjohka. Den ene som hadde et avvikende svar, ville forsøke å holde flokken sin på 50 dyr nær kirkestedet fordi han var postfører.

Ingen så det som aktuelt å flytte til Kautokeino eller til Sverige. De fleste svarte at de ikke var kjent i disse trakter.

Som nevnt ble spørsmålet om forbud mot å være på vinterbeitene til annen tid enn den egentlige vintertid tatt opp. Det heter at «de tilstedeværende Fjeldfinner udtale sig for det Hensigtsmæssige i denne af Commissionen paatænkte Foranstaltning, hvorved det antages, at Vinterbete kan bedre conserveres for Reenhjordene i Fremtiden». Flere av reineierne gav imidlertid uttrykk for bekymring over en fredning av vinterbeitene helt frem til 1. november, da de trengte å benytte områdene mellom Kárášjohka og Anárjohka fra september måned. Det viste seg imidlertid at motstanden mot en så omfattende fredning, skyldtes at de trodde fredningen skulle gjøres gjeldende allerede samme år. De ble derfor bedt om å tenke nærmere på spørsmålet, og å si sin mening på møtet i desember.

Kommisjonen gav klar besked om at de som hadde finsk rein i forvaring, snarest mulig måtte avlevere disse til eierne, og de ble advart mot å ta seg til rette overfor finske undersåtter. De måtte istedet «henvende sig med sin Klage til vedkommende norske Øvrighed». Noen flyttsamer fulgte

opporfordringen der od og tok opp en konflikt de hadde med reineiere fra finsk side. Det heter i protokollen:

«Fjeldfinnerne fremførte store Klager over 5 Sønner og 1 Datter af Fjeldfinfamilien Kitti af Utsjoks District i Finland (Anders, Clemet, Hans, John og Aslak Andersønner Kitti og Beret Andersdtr Kitti), fordi de nævnte Personer have forøvet Reentyverier fra flere Karasjoks Fjeldfinner.»

Saxlund og Hauge svarte imidlertid at kommisjonen ikke var rette adressat for slike klager.

På møtet i desember møtte det frem 50 reineiere, 20 av dem hadde møtt frem også i september. Det oppgitte reintallet blant de 30 som ikke hadde møtt tidligere fordelte seg slik: Fem reineiere hadde 50–80 rein hver, 15 hadde 100–150, tre eide 200–250, tre hadde hver 300–350 dyr, to hadde 400–450 og en oppgav å ha 700 dyr. En reineier oppga ikke noe eget reintall, da hans rein gikk inn i det tall sønnen hadde oppgitt.

Tre reineiere opplyste at de i de siste årene hadde hatt vinterbeite på norsk grunn alene. Tre andre hadde hatt vinterbeite også på finsk grunn et par mil inn i Finland overfor Jorggástat (Jörgastak). For de øvrige fremmøtte ble spørsmålene om hvor de hadde hatt vinterbeite og hvor de tenkte seg i fremtiden å ha vinterbeite frafalt. Hovedspørsmålet på møtet var reineiernes syn på en fredning av vinterbeitene i barmarkstiden.

Alle syntes å gå inn for en slik fredning av vinterbeitene, men det var delte meninger om omfanget av fredningen. Som illustrasjon kan gjengis svaret fra *Hans Hansen Porsanger*:

«Idet de øvrige Specielle Spørgsmaale forbigaaes, udtaler han sig bestemt for Hensigtsmæssigheden af et Forbud mod at bruge Vinterbetesmarken i Tiden fra 1te Mai til Helligmissetid, hvilket gjelder Strækningen mellem Karasjokelv og Grændseelven, men ei de øvrige Marker og maatte Mulct for Overtrædelse fastsættes. Han tilføier at Strækningen langs Tanaelven fra Holmen opad til Karasjokelvens Udløb mener han at ingen Reenbyer der kunne holdes om Vinteren da der er daarligt Reenbete, men naar Øst-Finmarkens Fjeldfinner maatte være nødt til at søge derop om Vinteren, finder han det rimeligt, at ogsaa denne Strækning fredes til Vinterens Begyndelse og antager at Karasjoks Fjeldfinner maa finde sig heri. Som Grændse for denne Strækning mod Vest veed han ikke at angive anden Linie end saaledes at Strækningen bliver: fra Lævajok⁹ (3 1/2 Miil nedenfor Holmen), hvor Øst-Finmarkens District begynder, til Astevarre¹⁰, derfra

til Sjaldezjok¹¹, derfra til Gjinivare¹², derfra til Lavkadasvandet¹³ og derfra til Lavkadaselven¹⁴ til Tanaelv.»

Peer Johannesen Anti gikk inn for at «Marken mellem Karasjokelven og Grændseelven fredes fra Vaaren til Michaeli Tid», men ikke lenger ut på høsten. Men var det slik at andre kunne unnvære områdene frem til Helligmessetid, skulle nok også han klare seg, og det heter at han «ytter sig slutelig for at det vil gaae an at frede omhandlede Strækning til Helligmissetid». Området mellom Iešjohka og Kárásjohka mente han var nødvendig til høstbeite. Anti opplyste at «Fjeldfinnerne pleie at flytte over Jetsjok¹⁵ en 8 Dage før Michaeli». Men han gikk likevel inn for at en del av strekningen mellom Iešjohka og Kárásjohka fredes til Helligmisse. Det gjaldt området «fra Jetsjok Elvs Udløb i Karasjok-elven langs Jetsjok paa sammes søndre Side til Ladnajok¹⁶, der føre langs Ladnajok til Ladnajavre¹⁷ og derfra Nuorojknjalme¹⁸ d.e. denne Elvs Udløb i Karasjok Elv. Ladnajok løber lige ved Afjuvara¹⁹».

Kommisjonen kaldte etter dette på ny frem Hans Hansen Porsanger, som på forespørsel uttalte at han var enig i at «sidstomhandlede Strækning ogsaa fredes til Helligmissetid, hvilket han selv ei kom til at tale om for Commissionen, skjøndt han havde tænkt derpaa». Andre reineiere mente at dette området måtte beholdes som høstbeite, eller uttalte at de ikke hadde tilstrekkelig kunnskap om området.

De øvrige fremmøtte uttalte seg for at området mellom Kárásjohka og Anárjohka (Grændseelven) ble vernet som vinterbeite, og fredet mot sommerbeiting frem til 1. november. Om strekningene ved Tanaelven uttalte *Joseph Pedersen Gutorm*:

«Han veed ikke om det det lader sig gjøre at frede Marken ellem Jetsjok²⁰ og Karasjok til Ladnajavre²¹ og Ladnajok²² i samme Tid, medens det muligens vil kunne lade sig gjøre.

9. Leavvajohka.
10. Ástevárri.
11. Šaldečohkka.
12. Gimešvárri.
13. Sávkadasjávri.
14. Sávkadasjohka.
15. Iešjohka.
16. Látnajohka.
17. Látnajávri.
18. Nuorojohk-njálmi.
19. Ávjavárri.
20. Iešjohka.
21. Látnajávri.
22. Látnajohka.

Med Hensyn til Strækningen langs Tanaelven fra Lævasjok²³ til Lavkadasjoknjalaee,²⁴ antager han at den ogsaa kan fredes til Helligmisse, naar de Fjeldsamer, som om Sommeren ere vest for Porsangerfjorden, ikke drage for langt øst. Men han anseer denne Mark for daarlig til Reenbete i Vintertiden, da endeel finlandske Utsjokfinner i den forløbne Tid sædvanligvis have holdt til der med sine Reenhjorde om Høsten og for længere Tid tilbage tildels ogsaa om Vinteren og derved forringet Mosemarken.»

Andre uttalte at området ved Tanaelven var nødvendig til høstbeite; atter andre gav uttrykk for at de ikke hadde kunnskaper om området.

2.2.2.3 Møtet med reineierne i Kautokeino

Møtet med Kautokeinos reineiere ble som nevnt flyttet til Alta på grunn av Kautokeino-opprøret 8. november 1852. På møtet som ble avholdt 22. og 23. desember møtte det frem 22 reieneiere, og de ble forelagt følgende spørsmål:

- «1. Hvor have Kautokeino Fjeldsamer pleiet holde sine Reenhjorde i Vintertiden? Hvad Tid have de tilflyttet og igjen forflyttet Vinterbetesmarken?
2. Kunne Kautokeino Fjeldfinner samtlige finde Underhold for sine Reensdyr hele Aaret igjen paa norsk Grund?
3. Kunne de Samme søge Reenbete om Vinteren paa svensk Territorium og hvilken Vei maa de i saa Fald passere for at komme til Vinterbetesmarken?
4. Er Tilspurgte bekjendt med at det er forbudt norske Fjeldfinner at søge Underhold for sine Reenhjorde paa russisk-finlandsk territorium eller sammesteds at drive nogen anden Næring?
5. Hvor talrig er Tilspurgtes Reenhjord og hvor stor er hans Familie?»

Den første som er nevnt i protokollen er *Ole Olesen Turi*. Om han heter det at han er «Rettighedsmand og Skoleholder, selv nu fastboende skjøndt eiende Reensdyr i Fjeldet». Han synes å ha vært talsmann for de øvrige reineierne. Han svarte følgende på spørsmål 1:

«Kautokeino Fjeldfinner have i Vintertiden forhen søgt ind paa russisk finlandsk Territorium i Enontækis²⁵ og Muonioniska samt tildels Kittilæ²⁶ Sogne omkring Palajok,²⁷ Hætta, Belde-

vuom²⁸ veed han ikke om Nogen har vært søndenfor Muonioniska Kirkested. I Kittilæ Sogn have Enkelte været saa langt ind som noget øst for fjeldet Tepasto, men ikke søndenfor, og have Byerne i Nord været saa langt som 3 a 4 Mile nordenfor Beldevuom Boplads og i Øst 4 Mile østenfor Beldevuom. Da man har fundet det bequemt at søge Reenbete i Finland, har man ikke søgt saa meget til Sverige som mindre bequemt og da der i Karesuando er saa mange Fjeldfinner, at det ikke er saa godt der som i Finland. Fjeldfinnerne have paa Enkelte nær og det alene de, som have havt det mindste Antal Reen, Alle saaledes været udenfor Norge i Vintertiden, og have de flyttet over Grændsen i sidste Deel af December og i Januar og flyttet tilbage igjen om Vaaren før og efter Mariae Bebudelsesdag.»

Nestemann, *Isak Olesen Turi*, svarte som den første at Kautokeinos reineier om vinteren var på finsk grunn omkring Bálojohka, Heahtta, Vuottesjávri,²⁹ Bealdovuopmi opp til Muonioniska, samt tildels i Kittilä sogn ved fjellet Tepasto». De flyttet over på finsk grunn før og etter jul, og tilbake før og etter påske. Videre opplyste han at «omtrent 1/5 Deel af alle Fjeldfinner, ligget paa svensk Grund om Vinteren, men ikke længere end et Par Maaneders Tid».

Den tredje, *Mikkel Mikkelsen Kemi* svarte som de to første, og tilføyde at enkelte reineiere hadde ligget inntil én mil nær Muonioniska. Det var sjelden noen hadde vært østenfor, «men sædvanligere nordnfor Tepasten i Kittilæ Sogn». Om de øvrige reineierne heter det at de på spørsmål 1 svarte som de foregående. Enkelte kom imidlertid med noen tilføyelser. *Aslak Nilsen Bals* opplyste at «en 5 a 6 Byer med 2 a 4 Familier i hver Bye have siddet paa norsk Grund hele Vinteren». *Ole Rasmussen Spæn* mente derimot at 10 byer med to til fire familier i hver by var på norsk grunn. *John Tomassen Skuld* mente at 10 byer pleide å være på finsk grunn, og *Tomas Mortensen Skum* opplyste at fire byer var i Sverige om vinteren.

Alle de fremmøtte gav uttrykk for at Kautokeinos reineiere ikke kunne klare seg gjennom vinteren på norsk grunn alene. Flere fryktet at «Fjeldfinnerne ville gaae under, om man ikke igjen faar drage til Finland». Ifølge protokollen svarte *Ole Olesen Turi* følgende på spørsmål nr. 2:

«Da Mosemarkerne i Kautokeino District ere utilstrækkelige og Fjeldene for haardbare, kunne Fjeldfinnerne ei bjerge sig paa norsk

23. Leavvajohka.

24. Sávkadasjohk-njálbmi.

25. Enontekiö (Enodat).

26. Kittilä (Gihittel).

27. Bálojohka (Palajoki).

28. Bealdovuopmi.

29. Vuottesjávri.

Grund alene. Da det nu udkomne Forbud antages at ville medføre deres Undergang, har derfor han med andre Fjeldfinner overlagt at ville frembære det Andragende for Commissionen, at man igjen maa faae komme paa finlandsk Grund med Reenhjorde om Vinteren imod derfor at betale Udgivt.»

På spørsmål 3 om muligheten for å søke beite på svensk grunn gav mange uttrykk for at det allerede var for trangt i områdene rundt Karesuando. Mange ville dessuten ha vanskelig å komme dit. For dem som lå på sommerbeite ved kysten i nord ville veien bli alt for lang. Ole Olesen Turi uttalte at «paa den nordlige Grændse af Sverige ligge mange svenske Fjeldfinner, hvorfor det ei er bequent at komme der med flere Byer, medmindre de svenske Fjeldfinner rykke længere syd.»

Isak Olesen Turi mente at omtrent «Halvdelen af samtlige Kautokeino Fjeldfinner kunde finde Bjergning nu paa svensk Grund». Flyttingen til Sverige kunne skje der Enontekiö (Enodat) var smalest, og der kunne man passere på en dag. Men for ham og flere andre var det nødvendig å flytte over til Sverige ved Bálojohka, og der ville flyttingen ta et par dager. Han uttalte videre at «Kautokeino Fjeldfinner ligge om Sommeren ved Søkannten fra Kysten ved Magerøen indtil Lyngsfjorden og have de som ligge sydligst, bequemest for at komme til Sverige». De finske fjellfinnene som til nå hadde vært i Norge om sommeren, hadde sommerbeite i Lyngen, og under flyttingen tilbake til vinterbeitene i Finland oppholdt de seg på svensk grunn, enkelte opptil tre måneder.

Alle de fremmøtte reineierne gav uttrykk for at det ikke var mulig å fredes vinterbeitene i Kautokeino, slik som var foreslått for Øst-Finnmark og Karasjok. Ole Olesen Turi forklarte at i Kautokeino «ingen tjenlig Vinterbetesmark findes, idet der ei er Furuskov», mens forholdene var helt annerledes lenger øst. Han visste om noen områder som kunne fredes i barmarkstiden.

Noen gav uttrykk for at en viss fredning av vinterbeitene var mulig, men ikke så lenge som til Helligmesse, dvs. 1. november. Flokkene pleide å komme forbi Kautokeino kirkested i begynnelsen av oktober, og mange reineiere kunne ikke utsette denne flyttingen til lenger ut på høsten. *Rasmus Larsen Bær* uttalte at reineierne ville bestrebe seg på å flytte senere til de beste beiteområdene i syd, men mente at de ikke kunne unnvære strekningen omkring Kautokeino og langs Finlands grense helt til Helligmesse.

Reineierne fikk også spørsmål om vokting av reinen. Mikkel Mikkelsen Kemi opplyste at endel

voktet sine rein hele året. Andre slapp dem derimot løs en viss tid – gjerne en uke før og en uke etter St. Hans. *John Nilsen Gaup* opplyste at noen reineiere som om sommeren holdt til utenfor Talvik og ved Langfjorden, lot reinen gå fritt fra slutten av mai til slutten av juli, men han mente at de måtte kunne samle reinen i begynnelsen av juli. *Nils Andersen Sara* forklarte at «Nogle, som have sine Rene paa Næs og Øer, lade dem gaae løse et Par Maaneder (Juni og Juli), dog at Renen hindres fra at komme fra Øen eller Næsset». Andre hadde sine rein løse i tre-fire uker, andre et par uker, mens atter andre gjetet dem hele tiden.

Også Kautokeinos reineiere ble bedt om å oppgi hvor mange rein de hadde. En oppgav 50, og en annen 90 rein. To hadde 100 rein, fire oppgav 150 rein og fire andre hadde 250 rein hver. Fire oppgav å ha 300 rein, to hadde 400, en hadde 700 rein og to hadde 1.000 rein.³⁰

2.2.3 Kommisjonens vurdering av forholdene i de ulike områdene

Kommisjonen fremhevet at siden «Flytlappernes Forholde ere forskjellige i de forskjellige Districter» ville den gjennomgå forholdene i de tre distriktene, Øst-Finnmark, Karasjok og Kautokeino, hver for seg (s. 2). Når kommisjonen her snakker om «District», sikter den til det man senere betegner som reinsogn, og har intet med dagens distriktsordning å gjøre. Den ble innført i Finnmark langt senere.

2.2.3.1 Øst-Finnmark

På møtene kommisjonens medlemmer Saxlund og Hauge hadde i Øst-Finnmark traff de 30 av distriktets 49 reineiere. Ut fra de reintall de fremmøtte oppgav, ca. 12.700, kom man til at det samlede reintall i distriktet var omtrent 21.000. Kommisjonen bemerker imidlertid at disse tall nok er for lave, «og man resikerer Intet ved at antage, at kun 2/3 af det virkelige Antal er opgivet». Selv om kommisjonen ikke direkte angir noe tall, må det bety at den antok at det reelle reintallet var ca. 31.000.

At det faktiske reintall var betydelig høyere enn 21.000 bekreftes også ved senere opplysninger. I forbindelse med lovendring i 1857 opplyses det at seneste reintelling i 1855 viste en økning på 3.200 rein i forhold til opplysningene gitt av kommisjonen av 1852. Ikke desto mindre hevdet reineierne at det hadde skjedd en betydelig reduksjon av reintallet.³¹

30. En reineier oppgav ikke noe antall.

I 1835 ble reintallet i Øst-Finnmark fogderi anslått til 40.000, og det heter at dette tallet ihvertfall ikke er satt for høyt: «Hvad Antallet Reensdyr angaar, da er dette ansat som Medium af de modtagne Opgaver, der variere mellem 30,000 og 50,000. At det anførte Antal ikke kan ansee for høit ansat, synes imidlertid rimeligt, naar tages Hensyn til, at alene en enkelt Mand skal eie circa 10,000 Renner og en anden 6 a 7000.»³²

Etter kommisjonens mening førte grensestengingen og innskrenkingene av beiteområdene til at det i Øst-Finnmark bare var beite for halvparten av det eksisterende reinantall. Det var derfor nødvendig med reduksjon av antall dyr samt en hensiktsmessig utnyttelse av beitemarkene (s. 2–3). (Sidehenvisningene i teksten refererer seg til O. No. 42 (1853).) Hvis så ikke skjedde ville beitemarkene om kort tid være så medtatte at hele reindriften i Øst-Finnmark ville gå til grunne. I sine møter med reineierne oppfordret derfor Saxlund og Hauge dem til å overveie endring av næringsvei, at de m.a.o. måtte slutte med reindrift. Ingen ønsket imidlertid frivillig å søke en slik utvei; de ville fortsette med reindrift så lenge det gikk:

«Som i sig selv naturligt har det imidlertid viist sig, at Fjeldlapperne hænge med en saa overveiende Forkjærlighed ved det dem fra Fædrene nedarvede Liv, at ingen noksaa overbevisende Forestillinger kunde bringe Nogen af dem til at forandre Næringsvei – realisere deres Reenhjorde og blive Søfinner – forinden den tvingende Nød staaer forhaanden» (s. 3).

Og det heter videre:

«Først naar Reensdyrene forsulte og omkomme, naar ingen Udsigt mere viser sig til at leve i Fjeldet, først da vil Fjeldfinnen med nedtrykt Sind forlade sine Fjelde om ikke særdeles paavirkningsmidler anvendes for at bringe ham paa andre Tanker. At han imidlertid i Nødens Stund vilde forsøge alt, hvad han kunde for at Opretholde sin Existence, er naturligt. Herhen hører, at han vilde, uanseet Forbudet drage ind paa russisk-finlandsk Territorium med sine Reensdyr» (s. 3).

Saxlund og Hauge kom med forslag om hvordan reintallet kunne reduseres. Disse forslag gjaldt generelt for reindriften i Finnmark, og jeg vil komme tilbake til disse etter først å ha redegjort for kommisjonens syn på forholdene i de enkelte distriktene.

31. Se O. No. 39 1857 s. 2.

32. Beretninger om Den oeconomiske Tilstand m.m. i Norge ved Udgangen af Aaret 1835, underdanigst afgivne af Rigets Amtmænd, Christiania 1836, s. 315–316.

For å få til en hensiktsmessig utnyttelse av beitemarkene, var det av vital betydning å verne vinterbeitene. Vinterbeitene på finsk side var tapt som følge av grensestengingen. Heretter måtte alt vinterbeite skje på de gjenværende vinterbeiteområdene på norsk side. Å bruke områdene nær kysten til vinterbeite var uaktuelt. Kommisjonen uttaler om denne muligheten:

«I nærheden af Søen er ikke tjenligt Ophold for Reensdyrhjorden om Vinteren, fordi den med Sne og Iis belagte Mark nægter Reensdyret Adgang til den Smule Føde, som der findes paa Marken. Dette kommer baade deraf, at Strækningerne ere formeget blottede for Skov, som fordi Veiret nærmere Søen er ustadigere, idet Lindveir og Frost saavelsom længere hen paa Vinteren før fast ved Stormen sammentrykt Sne gjør det umuligt for Renen at komme til sin Føde» (s. 4).

Det var videre nødvendig å hindre at de områdene som skulle tjene som vinterbeiter ikke ble benyttet til beite om sommeren. Laven som reinen er helt avhengig av om vinteren, ødelegges hvis den blir utsatt for beite og trakk om sommeren. Kommisjonen uttaler om dette:

«Reenmosen nedtrædes, oprives med Roden og opspises om Sommeren, da den just skal voxer, medens Reenmosen inde i Landet er fredet om sommeren (i Voxetiden) og saaledes viser sig overflødig under Sneen om Vinteren, da den frosne Jordbund medfører, at den kan nedtrædes eller oprives, saa at den ikke til neste Sommer igjen voxer til. Paa Grund af disse Omstændigheder er det nødvendigt, hvor man ikke har uudtømmelige Strækninger – som desværre ikke er Tilfældet i Østfinmarken – at den til Vinterbete tjenlige Mark ikke benyttes til Bete i Sommer- og Høsttiden, da den ellers udsættes for Føringelse, saa den ei afgiver Vinterbete for Fremtiden» (s. 4).

Vinterbeitene måtte også spares under brunsten som fant sted i oktober, fordi som det heter «Marken paa den Tid ved Dyrenes idelige Jagen i høi Grad nedtrækkes, hvorved Mosen ødelægges».

De vesentligste vinterbeiteområdene måtte bli syd for Varangerfjorden og ved Pasvikselven. Og på grunn av områdenes begrensning var det selv med en halvering av reintallet helt nødvendig å frede vinterbeiteområdene sommer og høst. Etter forhandlinger med de fremmøtte reineiere ble det foreslått å frede vinterbeitene fra 15. mai til 1. november. Da det ikke var noen naturlige grenser som hindret reinen i å komme inn på vinter-

beite, ble det foreslått å sette opp et gjerde. Og det heter at følgende ble protokollert:

«den hele Strækningen på Sydsiden af Varanger-Fjorden, begrænset af Rusland og Finland samt Tanaelven til Skipeguore³³ (1 1/2 Miil nedenfor Polmak) og fra sidste Sted ved en omtrentlig Ret Linie, hvor Fjeldfinerne vilde opføre et Gjærde (af et Par Miiles Længde) til Mæskebotten): Varangerfjordens inderste, nordvestligste Bund, være Gjenstand for Fredning i Tiden fra 15de Mai til 1ste November.»

Om forhandlingene frem til det protokollerte resultat heter det i innberetningen:

«Commissionen har saa nøie som muligt undersøgt Forholdet i denne Henseende og handlet derom med Flytlapperne. Disse have selv, efterat være givet Tid til at overlægge Gjenstanden med hinanden indbyrdes, efter endeel Tvivl og Betænkeligheder, sluttelig erklæret sig for kraftige Foranstaltninger til at Frede den Mark, der agtes benyttet om Vinteren, for Bete den Øvrige Del af Aaret. Den store Flerhed af Øst-Finmarkens Fjeldfiner, som mødte ved Commissionens Forhandlinger, er eenstemmig kommet til dette Resultat, og Commissionen kan saaledes frembære som Fjeldfinernes eget Ønske, at der ved Statsstyrelsens Anordning lægges Baand paa deres Omvandring med Renhjordene» (s. 4).

Noen av de fremmøtte reineierne gav uttrykk for at de vanskelig kunne unnvære de aktuelle strekningene så lenge som til 1. november, og mente fredningen måtte opphøre 1. oktober. En slik begrensning av fredningstiden ville imidlertid utsette vinterbeitene for forringelse nettopp i den verste tiden, nemlig parringstiden. I kommisjonens innberetning heter det at kun en av de fremmøtte reieiere gikk inn for kortere fredningstid. De andre reieierne som hadde gitt uttrykk for tvil til en fredning helt frem til 1. november, gikk til slutt likevel med på dette:

«De Øvrige have vistnok også udtalt sig om, at det i mindre gode Høste vil blive ondt for dem at afholde sig fra de opgivne Strækninger saalænge som til 1ste November, men de have dog, i Betragtning af Gjenstandens Vigtighed for dem alle tilhobe, sluttelig udtalt sig for, at man maatte taale Ulemperne for et stort Øiemeds Opnaaelse» (s. 4).

Kommisjonen gav i denne sammenheng ros til reieierne for at de var villige til å tåle betydlige

begrensninger i sin fra alders tid frie flytterett. Det heter:

«disse Fjeldfiner have i dette Stykke lagt en roesværdig Villie for Dagen til at bidrage til gavnlige Foranstaltningers Iværksættelse, hvorved hver Enkelt af dem paalægges Indskrænkninger i sine hidtil fra Alders Tid frie Overflytninger» (s. 4).

Innberetningen gir inntrykk av at alle de 32 fremmøtte reieiere, bortsett fra én, var enige i den foreslåtte fredningen av vinterbeitene. Ser vi nærmere på protokollen synes bare 13 å ha gitt uttrykk for sin oppfatning. Spørsmålet ble reist på de møter som ble holdt i september og oktober. Her ble alle bedt om å møte frem på Mortensnes i månedsskiftet november-desember for å si sin mening om fredningsspørsmålet. Men til dette møtet kom bare syv av de tidligere fremmøtte, i tillegg møtte seks nye, tilsammen 13, se foran under 2.2.2.1.

Kommisjonen understreket at nødvendige begrensninger i beiteretten bare kunne gjennomføres ved lov eller etter overenskomst med de berørte reieiere. Stortinget møtte den gang bare hvert tredje år. En lov kunne først vedtas i 1854. For å gjennomføre fredningen allerede i 1853 måtte det derfor skje ved en provisorisk anordning etter Grunnloven § 17. Men kommisjonen synes altså å mene at en provisorisk anordning som så sterkt grep inn i reieierne bruk fra alders tid, ikke kunne gjennomføres uten ved overenskomst med de berørte reieiere.³⁴

At kommisjonen fant det nødvendig at de berørte reieiere måtte være enige i fredningstiltakene, understrekes også av følgende forhold: Under sitt arbeid fant kommisjonen at det var behov for å frede ytterligere strekninger mot sommerbeiting. Det gjaldt område på vestsiden av Tanaelven. Men siden spørsmålet om fredning ikke var drøftet med de berørte reieiere, fant kommisjonen ikke å kunne fremme forslag om slik fredning. Føgden i Øst-Finmark tok imidlertid spørsmålet opp med de berørte reieierne på det neste vintering, se nedenfor under 2.3.1.

34. Dette uttrykkes slik i kommisjonens innberetning: «Det er formeentlig ingen anden Maade, hvorpaa det Heromhandlede kan faaes istandbragt, uden ved Lovgivningens Mellemkomst. Commissionen maa i denne Anledning bemærke, at Gjenstanden antages at være af en saa paa-trængende Interesse, at næste Storthings Sammentræden ikke bør oppebies, forinden det Fornødne anordnes. Da Anordningen sigter til Conservation av Fjeldfinernes Næringsvei ligesom den af disse, som den alene vil vedkomme, er forlangt, indstilles derfor, at det Fornødne i Medhold af Grundlovens § 17 foreløbig fastsættes ved naadigst udgivende provisorisk Anordning, ...» (s. 4).

33. Skiippagurra.

2.2.3.2 Karasjok

På de to møtene Saxlund og Hauge hadde i Karasjok, traff de 62 reineiere, som oppgav å ha til sammen 13.700 dyr. Ut fra disse tall fant kommisjonen at reintallet for de 96 reineierne som var hjemmehørende i Karasjok var totalt 21.000. I protokollen fra møtet med Karasjoks reineiere fremgår det at lensmannen mente at de oppgitte tall var for lave.

Kommisjonen mente som nevnt at de oppgitte reintall i Øst-Finnmark var for lave, og bare utgjorde 2/3 av det faktiske tallet. Hvis det samme var tilfellet i Karasjok, hvilket det vel var grunn til å anta, skulle det reelle tall her være ca. 31.000. Det gjennomsnittlige reintall pr. reineier i Karasjok, ble dermed 322 dyr, mens tallet var 714 i Øst-Finnmark. Det er forøvrig påfallende at reintallet pr. reineier var så meget større i Øst-Finnmark. Men denne forskjellen i reintallet bekreftes i amtmannens beretning for 1835.³⁵

Grensestengingen hadde gjort situasjon vanskelig også for reineierne i Karasjok. Det var derfor også her nødvendig å redusere reintallet til det halve, men det heter at «heller ikke disse Fjeldfinner ere tilbøielige til at forandre Næringsvei». Kommisjonen synes dog likevel å mene at flyttsamene i Karasjok lettere ville kunne oppgi nomadelivet enn flyttsamene i Øst-Finnmark. Dette skyldtes at den enkelte flyttsame i Karasjok hadde mindre rein enn flyttsamene i Øst-Finnmark. Mange av dem kunne ikke alene leve av reindriften, men hadde reinskyss som ekstraintekt, og en stor del av dem ville etter kommisjonens oppfatning mot tilbud om en passende pengesum nok la seg friste til å oppgi nomadelivet (s. 6).

I tillegg til redusere reintallet var det også i Karasjok nødvendig å frede vinterbeitene sommer og høst. Også om reineierne i Karasjok heter det i innberetningen at de «have med roesværdig Villie bidraget til, at Commisionen kan fremkomme med Forslag til en her høist nødvendig anseet Fredning.» Det var nær enstemmighet blant de fremmøtte flyttsamene om at følgende strekninger måtte fredes i tiden fra 1. mai til 1. november:

«1. Strækningerne mellem de Elver, der danne Grændsen mod russisk Finland i Øst, nemlig Sketsemjok³⁶ og Enarejok³⁷ paa den ene og Karasjokelv paa den anden Side.

2. En Strækning ved Jetsjok³⁸ og Karasjoks Elve saaledes begrændset: Fra Jetsjokelvs³⁹ Udløb i Karasjokelv langs Jetsjoks søndre Side til Ladujajok⁴⁰ derfra langs Ladujajok til Ladujajavre⁴¹ og derfra til Nuorojoknjalm⁴² eller Nuosrojokselvs⁴³ Udløb i Karasjokelv.
3. En Strækning paa vestre Side af Tanaelv, begrændset paa den anden af Aftevere⁴⁴, Saldezjok⁴⁵, Gjimisvare⁴⁶, Savkadosvandet⁴⁷ og Savkadoselven⁴⁸ til dennes Udløb i Tanaelv» (s. 6).

Enkelte av Karasjoks reineiere var imidlertid betenkte over å la fredningen av vinterbeitene vare helt til 1. november. Men det heter at de etter å ha rådslått seg imellom, innså nødvendigheten av den lange fredningstiden. Og kommisjonen uttaler at den «maa saaledes ogsaa for Karasjok Districts Vedkommende frembære som Fjeldfinnernes eget Ønske, at det ved Lovbud fastsættes, at visse Strækninger fredes i omhandlede Tid af Aaret.» Dette ønske måtte ifølge kommisjonen også kunne gjennomføres ved en provisorisk anordning.

2.2.3.3 Kautokeino

Siden møtet med reineierne i Kautokeino måtte flyttes til Alta møtte som nevnt bare 22 av de 80 reineierne som sto i skattemantallet frem. De fremmøtte oppgav å ha ca. 7.000 dyr, og ut fra disse opplysninger fant kommisjonen at det totale antall dyr for de 80 reineierne var ca. 25.000. I tillegg kom rein som tilhørte dem som var for fattige til å stå i skattemantallet. Og ifølge opplysninger fra fogden i Alta utgjorde disse rein omtrent 8.000. Det samlede reintall var altså 33.000.

Også de tall kommisjonen kom frem til for Kautokeino, må anses som usikre, og antagelig mer usikre enn tallene fra Øst-Finnmark og Karasjok, idet tallene bygget på opplysninger fra en langt mindre andel av reineierne enn i de to øvrige distriktene. I tillegg kommer at hvis man som i Øst-Finnmark kan gå ut fra at reineierne oppgav for lave tall og bare 2/3 av det faktiske tall, ville reintallet i Kautokeino utgjøre ca. 49.500.

38. Iešjohka.

39. Iešjohka.

40. Látnjajohka.

41. Látnjajávri.

42. Nuorrojohk-njálbmi.

43. Nuorrojohka.

44. Ástevári.

45. Šaldečohkka.

46. Gimešvári.

47. Sávkadasjávri.

48. Sávkadasjohka.

35. Beretninger om Den oeconomiske Tilstand m.m. i Norge ved Udgangen af Aaret 1835, underdanigst afgivne af Rigets Amtmænd, Christiania 1836, s. 316.

36. Skiehčanjohka.

37. Anárjohka.

I følgebrevet til en liste over reindriftssamer i Kautokeino og deres sommerbeiter utarbeidet av lensmann Klerk våren 1853, heter det at «til det oppgivne Antal Reen kan man sikkert lægge 75 % da Finnerne, sin gamle Mistænkelighed troe, ingenlind er at formaae til at opgive hvormange de virkelige har, ...».⁴⁹

Reineierne i Kautokeino ville i langt mindre grad enn reineierne i Karasjok og Øst-Finnmark akseptere at grensestengingen var endelig. De mente Kongen måtte kunne legge press på den russiske tsar, slik at de fortsatt fikk tilgang til beitemarkene på finsk side – gjerne mot en avgift til den russiske stat. Selv om de fortsatt hadde adgang til å bruke beitemarkene på svensk side, kunne dette i liten grad avhjelpe stengingen av grensen mot Finland. Det var allerede mange reineiere på de svenske områdene nærmest Kautokeino (s. 7).

Siden Kautokeino-samene var så oppsatt på å få tilgang til sine gamle beitemarkene på finsk side, trodde kommisjonen at de nok beskrev situasjonen noe verre enn den var. Men etter reise gjennom halve distriktet, måtte fogdene Hauge og Saxlund innrømme at ikke alle reineierne i Kautokeino kunne opprettholde reindriften på norsk grunn alene. Endel av dem ville imidlertid i henhold til Lappekodisillen kunne søke beite på svensk grunn. Det var vanskelig å si hvor mange det kunne dreie seg om, men kommisjonen mente at den svenske regjering hadde en særlig oppfordring til å legge forholdene til rette, siden så mange rein fra svensk side var på sommerbeite i Norge.

«Sverige har et betydeligt Antal Fjeldfinner, hvis Reenhjorde den hele Sommertid (netop den Tid, da Reenbetningerne kunne være til Ulempe for de Jordbrugende) underholdes paa den norske Side, medens Norge har yderlig faa Fjeldfinner, der i Vintertiden ere paa den svenske Side» (s. 7).

For å kunne ta i bruk vinterbeiter på svensk side måtte reineierne i Kautokeino flytte gjennom finsk Enontekiö (Enodat). Men hvis de russisk-finske myndigheter la hindringer i veien for en slik gjennomflytting, mente kommisjonen at Kautokeinos reineiere i henhold til Lappekodisillen § 9 hadde den utvei å flytte over til Sverige (s. 8).

Det var imidlertid én betenklighet ved å la reineiere fra norsk side ta i bruk vinterbeiter i Sverige: En slik overflytting kunne føre til en forandring i de

«sædvanlige Betespladse i flere Dele af de svenske Lapmarker». Men man antok at virkningene ville bli beskjedne, da vinterbeitene var gode og siden de svenske samers vinterbeiteplasser dessuten ikke var nøyaktig de samme hver vinter (s. 7–8). Kommisjonen syntes altså å mene, at selv om den svenske regjering gav slik tillatelse, ville en fast sedvanemessig bruk fra reineiere på svensk side kunne være til hinder for at reineiere fra Kautokeino tok i bruk områder i Sverige.

Det viste seg senere at reineierne på svensk side motsatte at reineiere fra Norge flyttet over til Sverige. Norske myndigheter tok da kontakt med det svenske Civildepartementet som gav ordre til myndighetene i Norrbottens len om å påse at reineiere fra norsk side fikk benytte den rett de hadde etter Lappekodisillens § 10 til å flytte over grensen og «paa svensk Grund søge Underhold for sig og sine Dyr» (s. 16). – Vel ti år senere hadde 51 reineiere med tilsammen ca. 11.000 rein flyttet fra Kautokeino til Karesuando, se nedenfor under 2.5.1.

Selv om mange reineiere kunne ta i bruk områder på svensk side, var det ifølge kommisjonen likevel nødvendig at Kautokeinos reinantall ble redusert med 1/3. Men den antok at en reduksjon antagelig naturlig ville skje på grunn av «den religiøse Forvildelse, som ere udbredt blandt Kautokeino og de svenske Karasuando Fjeldfinner», og som innebar at reinhjordene ikke ble behørig gjetet. Som det er redegjort for foran foreslo kommisjonen fredning av vinterbeiteområdene i Øst-Finnmark og Karasjok i tiden 15. mai – 1. november. En slik fredning ble imidlertid ikke foreslått for Kautokeinos vedkommende, da reineierne i Kautokeino, i motsetning til reineierne i resten av Finnmark, motsatte seg fredning. Det heter i innberetningen:

«Nogen Foranstaltning til Betesmarkenes Conservation for Kautokeino Fjeldfinner i Fremtiden har Commissionen ikke at foreslaae, da de modtagne Forklaringer gaee ud paa, at de locale Forholde ei tilstede nogen Udskillelse mellem Høst- og Vinterbetesmarkerne» (s. 8).

Motstanden mot å foreta en fredning av vinterbeitene, kan også skyldes at reineierne i Kautokeino ikke ville erkjenne grensesperringen som endelig, men regnet med at den norsk-svenske regjering ved å legge press på Russland ville få opphevet sperringen.⁵⁰

49. Nellejet Zorgdrager, op.cit. s. 463.

50. Først ved lov av 9. juni 1903 fikk man lovhjemmel for fredning av vinterbeitene i Kautokeino, se nedenfor under 4.5.2.

2.2.4 Vokteplikten og grenser mellom vinterbeitene

Kommisjonen tok videre opp spørsmålet om vokteplikt for reineierne. En streng vokteplikt var påkrevet for å hindre at reinen kom over på russisk-finsk område. Men det ble fremhevet at vokteplikt også var ønskelig av hensynet til de fastboende og dessuten for å få bedre orden i reindriftsnæringen selv. En vokteplikt innebar ikke at reineierne nidkjært måtte passe på det enkelte dyr.

En så nøyaktig vokting ville ifølge kommisjonen stride mot forholdets natur. Man kunne ikke forhindre at enkelte dyr og mindre flokke skilte seg ut fra de øvrige og gikk ubevoktet om i fjellet. Men kommisjonen mente at dyrene tidligere ble voktet bedre, og den var tydelig bekymret over utviklingen i Øst-Finnmark der man lot dyrene streife mer fritt omkring. Det heter:

«I ældre Tid skulle Fjeldfinerne i alt Fald i Øst-Finmarken stedse have bevogtet sine Dyr, hvorimod i senere Tider Mange, for at undgaae Arbeidet ved Pasningen, have om Vaaren ladet dem drive paa egen haand om i Fjeldene. Denne Uorden er til Uleilighed i flere Henseender. Den afstedkommer Skadetilføielser paa Fastboendes Eiendom, som ved Bevogtning kunde undgaaes, giver Anledning til Ommærkninger og Reentyverier, som netop fra den Tid, Undlatelsen af at bevogte tog sin Begyndelse, have været særdeles hyppige, og gjør Fjeldfinernes Eiendom, om end Renerne paa egen Haand trives bedst, mere usikker, end den ellers er m. V.» (s. 8).

Det ble fremhevet at «alle ordentlige Fjeldfiner ere derfor ogsaa imod denne Maade at behandle Renene paa, og en Forpligtelse for dem under Mulctansvar at bevogte Reensdyrene vil forekomme dem at være en naturlig og hensiktsmessig Bestemmelse».

Vokteplikten ble ikke den samme for hele Finnmark. Flyttsamene i Øst-Finnmark ble pålagt en vokteplikt året rundt. For flyttsamene i Karasjok og Kautokeino ble det gjort unntak fra vokteplikten i tiden 1. juni – 8. juli. Selv om man nok helst hadde sett en vokteplikt året rundt også for disse reineierne, fant kommisjonen det vanskelig å foreslå strengere vokteplikt enn «det som Fjeldfinerne i det Hele selv ville finde rimelig.» (s. 9) Reineierne i Kautokeino og Karasjok hadde uttalt at «Bevogtning ikke kan af Alle udføres i 1 a 2 Maaneders Tid hvert Aar, nemlig hovedsagelig Juni Maaned og nogen hen i Juli.» Reineierne i Øst-Finnmark synes derimot å ha godtatt en vokteplikt året rundt. Det kan også ha spilt inn at et unntak fra vokteplikten i

juni-juli ville ha gjort det umulig – før Skiippagurragjerdet kom – å frede vinterbeitene syd for Varangerfjorden, da disse grenset umiddelbart mot de strekninger som ble benyttet om sommeren (s. 12).

Innskrenkningen av vinterbeitene ville som nevnt føre til press på de gjenværende beiter. Reineiere i et område kunne derfor bli fristet til å søke å presse seg inn på andre reineieres område. Kommisjonen foreslo derfor at reineiere bare etter tillatelse fra myndighetene fikk benytte vinterbeiter som lå i et annet distrikt enn der vedkommende var hjemmehørende. Ifølge kommisjonen ville flyttsamene finne en slik bestemmelse naturlig:

«Uden saadan Anordning kunde det befrygtes, at t. Ex. Kautokeino fjeldfiner i Mængde, droge ind paa Karasjok-Fjeldfinernes Mark, hvorved Uorden og Betesmarkens Ødelæggelse m. V. kunde foraarsages» (s. 10).

Reineierne i Øst-Finnmark skulle imidlertid få adgang til vinterbeite på deler av Karasjoks vinterbeite, fra vestre side av Tana-elven til Karasjok-elvens utløp.

Det ble også fremsatt forslag om straffereaksjon overfor reineiere fra russisk-finsk side som krysset grensen til Norge, og likeledes overfor de reineiere fra norsk side som krysset grensen til Finland. Selv om russisk-finske myndigheter ville reagere mot en grenseoverskridelse fra norsk side, mente kommisjonen at loven måtte tilkjenne at det ville bli reagert også fra norske myndigheters side. Ved å innta en slik straffebestemmelse i loven håpet man at straffereaksjonene fra russisk-finsk side ville bli mindre strenge. Jeg går her ikke nærmere inn på straffebestemmelsene, selv om disse ble gjenstand for grundig drøftelse i det videre arbeid med den provisoriske anordningen og loven.⁵¹

2.2.5 Forslag til reduksjon av reintallet

Som det fremgår av redegjørelsen foran, mente kommisjonen at det som følge av grensestengingen var helt nødvendig å få redusert reintallet. Vinterbeitene på norsk side var ikke tilstrekkelige til å betjene den eksisterende reinmengde. Uten nedgang i reintallet ville mange bli nødt til fortsatt å søke vinterbeite på russisk-finsk side og dermed trosse grensesperringen.

Pålegg til den enkelte reineier om reduksjon av flokken gikk kommisjonen ikke inn på. Den foreslo

51. Se nærmere om disse spørsmål O. No 42 (1853) s. 9–10, s. 14–15, s. 25–29.

imidlertid andre tiltak som skulle oppmuntre flytt-samene til å slutte med reindrift og gå over i andre næringer. Forslaget må betegnes som datidens «omstillingsprogram for Indre Finnmark». I likhet med dagens omstillingprogram skulle reineierne gjennom pengebidrag oppmuntres til å forandre næringsvei for derigjennom å få ned reintallet.

Kommisjonen mente at man kunne oppnå en vesentlig reduksjon i reintallet uten bruk av betydelige summer. Den antok at det var tilstrekkelig med 100–200 Spd. til hver familie som hadde et middels antall rein. Hvis «omtrent Halvdelen af Østfinnmarks Fjeldfinner, 25 Familier, omtrent en Trediedeel af Karasjoks Fjeldfinner, 32 Familier og omtrent en Trediedeel af Kautokeino Fjeldfinner, 50 Familier, hver Familie havende et middelmaadigt Antal Reensdyr», mottok 100–200 Spd., ville beløpet som var påkrevet ikke overstige 20.000 Spd (s. 9).

Pengebeløpet ville forøvrig ikke bli den samme for hver familie, men variere avhengig av antall rein og familiens forhold forøvrig. Det ville være vanskelig å fastsette klare regler for fordeling av midlene, og fordelingen måtte derfor overlates til «specielt dertil udseede Mænd». Pengene kunne heller ikke utbetales før reineieren hadde godtgjort at hans dyr var slaktet.

2.2.6 Godtgjørelse for reinskyss

Kommisjonen foreslo også en økning av godtgjørelsen for reinskyss. Øst-Finnmarks reineiere hadde krevet en fordobling av betalingen for reinskyss, og kommisjonen fant dette rimelig på bakgrunn av den arbeidsbyrde reinskyssen innebar. Reinen krevet gjeting dag og natt, men reineierne hadde ikke mange folk til å utføre dette arbeidet. Et skyssoppdrag som tok flere uker, var derfor en betydelig belastning for reineierne. Skyssen var en så tung byrde at reineierne aldri vil påta seg den medmindre de er pliktige til det. Kommisjonen nevner som eksempel:

«En Fjeldfin, som har sin Reenhjord i Pasvig-Skoven, maa for at skydse fra Vardø til Nyborg⁵² – 14 Mile – reise næsten den dobbelte Veilængde, før han begynder Skydsen, og en Skydstour vil for ham medtage en tre Ugers Tid. Betalingen herfor, 4 Spd og 38 Sk., naar hensees til, at Fjeldfinnen selv maa holde sig Kost osv., kan ikke være Erstatning for saamegen Tidstab, Møie og Besvær» (s. 5).

Karasjoks reineiere ba likeledes om forhøyelse av godtgjørelsen for reinskyssen, men ikke om en like kraftig økning som reineierne i Øst-Finnmark. De ba om en «halv Gang til saa meget som hidtil for en Kjøre- og Reidereen (6 Skilling istedetfor 4 Skilling pr. Miil) samt en Trediedeels Tillæg for en Vappus og Reidemand (8 Skilling istedetfor 6 Skilling)».

Kommisjonen foreslo at Karasjoks reineiere fikk en noe mindre forhøyelse i skyssgodtgjørelsen enn reineierne i Øst-Finnmark. En slik forskjell i takstene fant kommisjonen rimelig, idet reineierne i Karasjok hadde et mindre antall rein, og var vant til å søke utkomme også utenfor reindriften. De trengte ikke så mange folk til vokting av flokken og kunne derfor lettere avse folk til skyss. De hadde heller ikke så lang vei til skysstedene; samtidig som skyssstrekningene var lengre og dermed gav bedre fortjeneste på en tur. Reineierne i Karasjok hadde endelig bedre kjørerain enn reineierne i Øst-Finnmark, og skyssstrekningene i Karasjok-området var enklere å ferdes på enn strekningene i Øst-Finnmark, som gjerne gikk langs sjøkanten der føret var tungt (s. 6–7).

Selv om gode grunner altså talte for en noe mindre forhøyelse av skyssen for Karasjoks reineier, gikk kommisjonen likevel inn for en noe høyere økning enn det som var forlangt, nemlig en økning av «Betalingen for Vappus eller Reidemand til 9 Skilling istedetfor 8 Skilling». Bakgrunnen for den foreslåtte forhøyelsen var frykten for at grensestengingen ville føre til dårligere beite og dermed dårlige kondisjon hos dyrene, og at skyssplikten derfor ville bli mer byrdefull. Den mindre forhøyelsen som Karasjoks reineiere hadde krevet, forklarer kommisjonen slik:

«Vedkommende Fjeldfinner selv have neppe kunnet dannet sig nogen klar Idee for Tiden herom, og hvad Størrelsen af den forlangte Godtgjørelse angaar, kan det ogsaa mærkes at de i Commisionen udtrykkelig bleve forestil-lede, at de gjorde rettest i at søge at undgaae ethvert Skin af Overdrivelse i sit Forlangende, hvilket antages at have indvirket paa Størrelsen af den forlangte Forhøielse» (s. 7).

Kautokeinos reineiere krevet ingen forhøyelse av skyssbetalingen, selv om det heter at «Commisio-nen ledede deres Tanker hen paa Gjenstanden» (s. 12). Man fant det derfor vanskelig å foreslå en uttrykkelig forhøyelse av skyssbetalingen også for dem. Men kommisjonen påpekte at siden reineierne i Kautokeino ikke lenger kunne ha vintersiida i Enontekiö, ville de for fremtiden gå glipp av fraktfortjeneste fra Muonioniska til Lyngen og Alta.

52. Nyborg var et handelssted innerst i Varangerfjorden.

Dette var forhold de sikkert ikke hadde tenkt på, og kommisjonen uttalte at man derfor ikke ville fraråde at også Kautokeinos reineiere fikk nyte godt av en forhøyelse i skyssbetalingen.

2.3 Den videre behandling av forslagene

2.3.1 Fredning av vinterbeitene

Som nevnt trådte Stortinget sammen bare hvert tredje år. Noen lovbehandling av forslagene kunne derfor ikke skje før i 1854. Skulle de foreslåtte tiltak settes i verk umiddelbart, måtte det derfor i første omgang skje som provisorisk anordning. De foreslåtte tiltak for fredning av vinterbeitene fikk tilslutning fra Departementet for det Indre og ble gjennomført ved provisorisk anordning gitt av Kongen i 1853. Men i forbindelse med den senere lovbehandlingen ble både fredningsforslagene og de øvrige forslag gjenstand for ny vurdering fra departementets side. Det er departementets vurderinger i forbindelse med lovbehandlingen det blir vist til i det følgende med mindre det sies noe annet.

Når det gjelder kommisjonens forslag til regulering av beitene, er det interessant å se hvor sterkt Saxlund og Hauge vektla reineierne ønsker og oppfatninger. Dette kan skyldes ønsket om at det ikke skulle bli politisk uro i forbindelse med reguleringen, men utredningen viser uansett en respekt for de sedvanemessige rettigheter reineierne mente å ha. Den samme holdningen viser også departementet i sin behandling av lovsaken.

Departementet sluttet seg uten forbehold til kommisjonens forslag om fredning av vinterbeitene i Øst-Finnmark og Karasjok; samt til forslaget om at reineiere ikke uten myndighetenes samtykke kunne la dyrene beite i et annet vinterdistrikt enn der de var hjemmehørende.

Kommisjonen hadde reist spørsmålet om ikke et område på Tanaelvens vestsida burde fredes som vinterbeite, men hadde ikke fremmet konkrete forslag om dette, siden spørsmålet ikke hadde vært forelagt de berørte reineierne. Kommisjonen hadde derfor henstilt til fogden i Øst-Finnmark om at han ved første fjellting tok spørsmålet opp med reineierne. Fogden tok saken opp på tinget i Polmak 28. februar 1854, og «indhentet Forklaringer fra de tilstedeværende Fjeldfinner om, hvorvidt de ansee det ønskelig, at nogen Deel af Districtet vestenfor Tana-Elven bliver fredet til udelukkende Vinterhavn for Reenhjordene» (s. 19). Resultatet av disse forhandlingene ble at et område på Tanaelvens vestsida, 6 3/4 mil lang og 3

mil bred, ble foreslått fredet som vinterbeite. Dette sluttet departementet og likeledes Stortinget seg til.

2.3.2 Vokteplikt

Amtmann Harris som, til tross for at han var medlem av kommisjonen, ikke hadde deltatt aktivt i dens arbeid, ble bedt om å uttale seg om enkelte av kommisjonens forslag. Når det gjaldt forslagene om fredning av vinterbeitene mente departementet, at Saxlund og Hauge gjennom sin reise i Finnmark hadde foretatt så grundige undersøkelser, at amtmann Harris neppe kunne belyse disse spørsmålene ytterligere (s. 13). Harris ble imidlertid bedt om å uttale seg om Hauges og Saxlunds forslag om vokteplikt og forhøyelse av reinskyssgodtgjørelsen samt om forslaget til bevilgning av «en Sum til de Fjeldfinner, der maatte ønske at ombytte Nomadelivet med fast Bosættelse.»

Harris mente at konfliktene ved kysten mellom flyttsamene og de fastboende ikke var viet tilstrekkelig oppmerksomhet fra kommisjonens øvrige medlemmer. Disse konflikter hadde, ifølge Harris, tiltatt de siste år nettopp som en følge av grensestengingen. Reineierne søkte til nye sommerplasser for å endre reinens vaner, så den ikke som tidligere skulle fortsette å trekke over på finsk side på vinterbeitet. Enkelte steder ved kysten som lå gunstig til for blant annet fiske, var nå så overfylt av rein, at de fastboende ble drevet bort. Disse konfliktene var forsterket spesielt i Troms, men også i Finnmark, i Alten-Talvigs Præstegjeld. På denne bakgrunn foreslo han at det måtte gis bestemmelser som påla flyttsamene i Finnmark å melde fra til myndighetene om hvilket sted de skulle flytte til samt å oppgi antall dyr i hjorden.

Av hensyn til de fastboende var Harris også imot forslaget om unntak fra vokteplikt i tiden 1. juni – 8. juli for Karasjoks og Kautokeinos reineiere. Departementet gjengir hans syn slik:

«[D]en Uskik at lade Reensdyrene være uden Bevogtning har sin Oprindelse fra Østfinmarken, hvor den ogsaa har været bragt i et Slags System, idet Eierne af store Reenhjorde planmæssig have overladt disse til sig selv for en stor Deel af Aaret, og ladet Reensdyrene selv bestemme deres Vandringer. Dette antages kun i mindre Grad at kunne lægges Lapperne i Karasjok og Kautokeino til Last, ligesom han aldrig har hørt disse gjøre Fordring paa nogen Ret til at lade Dyrene ubevogtede. Derimod have de Sidstnævnte, naar de om Sommeren have faaet deres Rener bragte ud paa Øerne, navnlig i Skjærvø og Lyngens Sogne, selv begi-

vet sig paa Fiskeri, saa at Renen imidlertid har været overladt til sig selv og gjort Skade paa de Fastboendes Marker» (s. 23).

Amtmann Harris foreslo ikke bare en tilstrømning av vokteplikten, men også forenklete prosessregler ved beiteskader, slik at det ble lettere for de fastboende å få erstattet skader.

Harris' bemerkninger vedrørende forholdet mellom de fastboende og reiene ble forelagt de to andre kommisjonsmedlemmene, fogdene Saxlund og Hauge. De støttet ikke Harris' syn, men mente at så lenge de bestemmelser som var foreslått som følge av grensestengingen, ikke endret forholdet mellom de fastboende og flyttsamene, lå en regulering av forholdet mellom de fastboende og flyttsamene utenfor kommisjonens mandat. De uttalte «den bestemte Formening» at det tidligere ikke hadde påhvilt reiene noen plikt til å vokte sine rein til noen tid av året, og at anordningens unntak fra vokteplikt i tiden 1. juni – 8. juli ikke gav reiene en frihet de ikke tidligere hadde hatt. Selv om de to fogder var enige med Harris i at det måtte være mulig å vokte reien også i tiden juni-juli, fant de det vanskelig på det nåværende tidspunkt å gå imot en påstand om det motsatte fra reiene i Karasjok og Kautokeino. Det var på det rene at reien i det minste i flere år ikke hadde vært voktet i den angitte sommertid:

«Under det Tryk, som nu paahviler Lapperne, findes det især utilraadeligt under Straf at paalægge dem en Bevogtning, som de selv erklære at være uiværksættelig, især naar man ved et saadant Paalæg ikke har Grændseforholdene for Øie, men alene vil benytte Leiligheden til at fremme de Fastboendes Interesser, og det saameget mere, som det er maa være af Vigtighed at bevare den gode Aand, Flytlapperne hidtil have lagt for Dagen i Henseende til Grændseforholdene» (s. 25).

Saxlund og Hauge bemerket videre, at selv om det var tvilsomt hva som etter Lappekodisillens § 16, jf. § 10 var gjeldende rett mellom de fastboende og reiene, kunne man ikke «ensidig hylde de Fastboendes Interesse», slik Harris gjorde. De fastboende burde således oppmuntres til å gjerde inn åker og slåtteland. Reiene kunne ikke uten videre være

«forpligtede til at holde sine Reenhjorder borte fra alle de Strækninger i Dalstrøgene, paa Fjeldene og ved Kysten, hvor de Fastboende have fundet for godt at anlægge Høavl eller deslige, medmindre disse Sidstnævnte have anbragt Indhegninger, hvortil der forøvrigt antages, at

de ved passende Midler bør opmuntres» (s. 25).

Riktignok kunne det være vanskelig og kostbart for de fastboende å sette opp nødvendige innhegninger. Men Saxlund og Hauge påpekte at det ofte var vanskelig eller rett og slett ugjørlig for reiene å hindre dyrene i å beite på disse strekninger. Dette tilsa at man ikke uten nøye overveielser og undersøkelser burde gripe inn i forholdet mellom flyttsamene og de fastboende.

Departementet sluttet seg til Saxlunds og Hauges betenkeligheter når det gjaldt Harris' forslag om regulering av forholdet til de fastboende. Man måtte nå i første omgang søke å løse flyttsamenes problemer som følge av grensestengingen. Forholdet mellom de fastboende og reiene krevde ifølge departementet grundigere undersøkelser og overveielser og fikk derfor utstå til senere behandling (s. 28). Disse spørsmål ble som vi skal se tatt opp til behandling av en ny kommisjon få år senere, i 1857.

2.3.3 Økning av skyssbetalingen

Amtmann Harris gav uforbeholden støtte til Saxlund og Hauges forslag om økning av skyssbetalingen. Han var enig i at skyssplikten var en tung forpliktelse for reiene i Øst-Finnmark. Den var ikke like tung plikt for reiene i Karasjok og Kautokeino, idet det der hadde vært konkurranse om å få skyssoppdrag. Det hadde endog vært klaget over at skysskafferne hadde vist partiskhet ved tildeling av skyssoppdrag til familie og venner. I Karasjok var det endog mulig å få varetransport til lavere pris enn den offisielle skyssbetalingen (s. 30).

Når Harris likevel gikk inn for en forhøyelse av skyssbetalingen også til Karasjoks og Kautokeinos reiere, skyldtes det et håp om at flere reiere dermed ville søke sin hovedfortjeneste gjennom skyssvirksomhet. Til slik virksomhet trengte de ikke like stort antall rein som når reindrift alene var hovedbeskjeftigelsen. Han hadde ofte fått høre at en reier som hadde fra 50 til 100 dyr, gjerne hadde flere og bedre kjørerrein enn de som hadde flere tusen dyr. Reien som transportdyr var ifølge amtmann Harris den viktigste grunn til å ha reindrift i Finnmark. Reinkjøtt og reinskinn kunne man skaffe fra nabolandene, og en reduksjon av reintallet ville ganske sikkert kompenseres gjennom en økning i kvegholdet. Reindriften i Finnmark burde derfor begrenses til det som var nødvendig for skyss og transport. En forhøyelse av skyssbetalingen ville derfor være et skritt i denne retning.

(s. 31) Harris mente at opprettelsen av faste skyssstasjoner likeledes ville oppmuntre reineierne til å satse på skyssvirksomhet.

Departementet støttet på denne bakgrunn såvel opprettelse av skyssstasjoner som forhøyelse av skyssgodtgjørelsen, ikke bare for Øst-Finnmaks reineiere, men også for Karasjoks og Kautokeinos reineiere.

2.3.4 Forslaget om godtgjørelse til dem som ville slutte med reindrift

Amtmann Harris uttalte skepsis til forslaget om å tilby flyttsamene et pengebeløp for å oppmuntre dem til å «forandre deres Levevei og gaae over til Søfinner». Riktignok kunne det være rimelig at staten ytet et pengebidrag som følge av det tap reineierne ble påført ved grensestengingen. Men Harris frarådet departementet å innlede forhandlinger med flyttsamene med sikte på å få dem til å oppgi nomadelivet. Man måtte hindre at flyttsamene fikk den forståelse at «de nu kunne kaste Omsorgen for sit Udkomme over paa Staten».

Harris var enig med Saxlund og Hauge i at reintallet måtte ned som følge av grensesperringen, men han mente at så sant antall dyr i de største flokkene ble redusert, kunne man redusere reintallet uten å redusere antall reineiere. Han fremholdt

«at mange Reenlapper nu for Tiden eie et langt større Antal Dyr end fornødent til deres og Familiens Underhold, i hvilket Tilfælde det overskydende Antal for det Meste bliver saagodtsom en død Capital. En Fjeldfin, der eier omtrent 500 Reensdyr, er i Besiddelse af alle de samme ydre Betingelser for den af ham attraadede Velvære, som den, der eier flere Tusinde, hvilken sidste ikke høster nogen reell Fordeel av Bevidstheden om sin større Rigdom» (s. 32).

Den økte konkurransen om beiten ville ifølge Harris lede til en reduksjon «netop af de rigere Fjeldfinners overflødige Reensdyr». Den økte godtgjørelse for skyss og varetransport ville også som nevnt bidra til en reduksjon av reintallet. Ifølge Harris ville en slik naturlig utvikling bli forhindret hvis man gjennom pengebidrag oppmuntret folk til å slutte med reindrift og gå over til å bli fastboende. Reindriften kunne i så fall bli konsentrert på færre hender, og det ville ikke være ønskelig. Han trodde dessuten at «Lapperne vanskelig vilde være at formaae til at afstaae fra deres vante Leveviis». Ingen reineier hadde således henvendt seg til kommisjonen med anmodning om slik støtte. Amtmann Harris hadde dessuten selv på et møte med noen reineiere fra Kautokeino spurt om

noen av dem for en passende sum ville selge hele sin reinflokk. Men dette spørsmålet ble oppfattet på en måte som viste at de fant forslaget høyst urimelig (s. 33). Departementet refererte til slutt fra amtmannens vurdering:

«Det er derfor Amtmandens Overbeviisning, at Intet uden Nødvendigheden vil bringe dem til at opgive Nomadelivet, og at det ville være en unyttig Gjerning at forholde dem Fordelene ved en anden Livsstilling, selv om man i Forbindelse dermed kunde lette dem Adgangen til at træde ind i en saadan.»

Departementet fant på denne bakgrunn ikke å kunne anbefale at det ble bevilget et pengebeløp til omstilling av reineiere, slik Saxlund og Hauge hadde foreslått.

2.3.5 Behandlingen i Stortinget

Under lovens behandlingen i Stortinget støttet Konstitusjonskomiteens flertall forslaget fra Saxlund og Hauge om en bevilgning på 20.000 Spd. til understøttelse av de reieneiere som på grunn av grensesperringen måtte gå over til en annen næringsvei. Komiteen fant en slik understøttelse rimelig og trakk en parallell til bestemmelsen i Grunnloven § 105 om ekspropriasjonserstatning:

«Om det end ikke ligefrem kan udledes af Grundlovens § 105, indeholder dog denne Bestemmelse en Analogi. Thi det Tilfælde at nogen maa afgive sin Eiendom for Statens Velstemme i sine Virkninger altfor vel med det nærværende, hvoraf det muligens kan følge, at et Districts betydeligste Eiendom maa afhændes og derved dets vigtigste Næringvei opgives formedelst Hændelser, som man fordrer, at de Skadelidende skulle underkaste sig til Fordeel for det hele Riges Fred.»

Indstill. O. No 82 (1854), Storth. Forh. 8. Del s. 432.

Men det ble samtidig gitt uttrykk for at hverken disse 20.000 Spd. eller noe annet beløp kunne bringe «den lappiske Befolkning eller hele Finmarken tilbake til den samme Velstand» som de før grensesperringen nød godt av takket være Lappekodisillen av 1751.

Komiteens flertall var opptatt av at loven ikke måtte oppfattes om en godkjennelse av grensestengingen. Flertallet viste til at det i praksis ville være umulig å gjennomføre en stenging av grensen. Det måtte derfor fremgå av loven at Norge ville arbeide for en opphevelse av grensesperringen. Det burde heller ikke reageres med straff overfor de reineiere som så seg nødsaget til å søke beite på finsk side av grensen. Skulle Norge aktivt arbeide for å

oppretholde grensestengingen kunne det føre til «den lappiske Stammes Undergang». Dette ville ifølge flertallet avvike fra «den humane Omsorg, hvormed de civiliserede Folkeslag i sine Colonier omgaaes med de langt vildere og mindre moralske ædle Stammer af Ikke-Europæere». ⁵³ Å dra omsorg for samenes ve og vel kunne komme oss selv til nytte den dag vår egen «Tilstand bragtes i Fare». Flertallet uttalte:

«Da nu de Lapper, som findes paa vort Omraade, hvilket engang helt og holdent var deres, i moralsk Henseende maa regnes til de mest uskyldige og sædelige Stammer, medens deres nuværende Opholdssted og Leveviis i mange Henseender kan betragtes som en Vanskjebne, har den norske Styrelse saameget større Opfordring til at afholde sig fra Deelagtighed i Foretagender, som letteligen kunne bevirke enten deres Tilintetgjørelse eller deres Nedsynken i endnu misligere Tilstand. Men da vort hele Land og Folk ikke er mægtigt nok til at danne et mærkeligt Lod i Europas politiske Ligevægt, er det vel endog ikke usandsynligt, at de mægtigere Folkeslag anskue vor hele Nations Selvstændighed og Lykke fra dette samme blot philanthropiske Synspunct. Dersom altsaa engang vor egen Tilstand bragtes i Fare, vilde det maaskee være os til mere end blot Trøst at kunne godtgjøre at vore svagere Medborgere ikke havde grund til at beklage sig over os.»

Norge måtte arbeide for en opphevelse av grensestengingen. Loven burde derfor gjøres midlertidig, og bare gjelde frem til 1. januar 1858. Innen den tid burde grensen være åpnet igjen. ⁵⁴

Som nevnt ønsket komiteens flertall at det ikke skulle reageres med straff mot de norske undersåtter som lot sine rein beite på finsk side av grensen. Ble det for lite lav på norsk side, ville det ifølge flertallet bli umulig for reineierne å hindre at reinen tok seg over på finsk side. Det heter:

«Naar det Tidspunct indtræffer, at de norske Mos-Marker ere afbetede, saa at de ikke længere kunne ernære vore Lappers Hjorder, og altsaa Spørgsmaal i Virkeligheden indtræder for disse enten at lade sine Dyr sulte ihjel eller at vedligeholde dem ved en Grændseoverskridelse, vil det rimeligviis blive forgjæves at vente, at Grændsens Spærring skal strængt overholdes i hine øde Egne, om end begge Nationers Embedsmænd ville vise den yderste Strænghed.»

En straffebestemmelse rettet mot norske undersåtter, ville dessuten gi inntrykk av at grensesperringen var i Norges interesse. Det heter:

«Naar den norske Styrelse paatager sig at overholde Grændsespærringen, kan dette gives Udseende af at selve Forholdsregelen er udgaaet fra vore Beslutninger, og at den stemmer med vore Interesser, istedetfor at det Modsatte er Tilfældet.»

Op.cit. s. 434.

Konstitusjonskomiteens mindretall ville ikke foreslå endringer i regjeringens lovutkast. Mindretallet mente det var lite sannsynlig at grensestengingen ville bli opphevet i den nærmeste fremtid, og det var derfor ikke tilrådelig å gjøre loven midlertidig. En straffestemmelsen rettet mot norske undersåtter som krysset grensen måtte ifølge mindretallet inntas i loven. En straffebestemmelse var nødvendig både av hensyn til reineierne selv og for å unngå mulige konflikter.

Forslagene fra konstitusjonskomiteens flertall ble forkastet av Odelstinget og Lagtinget. Regjeringens lovutkast ble dermed vedtatt. Lov, indeholdende bestemmelser med hensyn til Benyttelsen af visse Strækninger i Finmarken til Reenbete og til Bevogtning af Reenhjorde m. V. ble sanksjonert av Kongen 7. september 1854. De bestemmelser som hadde betydning for reindriften hadde følgende ordlyd:

§ 1

Det skal være forbudt i Karasjoks District af Tanens Fogderi fra 1ste Mai og i den øvrige Del av Tanens Fogderi saavel som i Varanger Fogderi (eller det forrige Østfinmarkens Fogderi) fra 15de Mai til 1ste November hvert Aar at holde Reensdyr paa de Staten tilhørende Strækninger, som af Kongen ere eller vorde bestemte. Eierne af Reenhjorde i ethvert af de 3 Districter, det forrige Østfinmarkens Fogderi, Karasjoks Sogn og Kautokeino Præstegjæld, forbydes ligeledes at holde Reensdyr til Vinterbete i et andet District end det, hvortil Eierne selv hører, dog at Overørigheden herfra kan bestemme Undtagelser for visse Strækninger.

§ 2

Det skal fremdeles være Pligt for Enhver, der i Varanger og Tanens (Østfinmarkens) samt Alten og Hammerfest Fogderier eier Reenhjorde, at holde sine Reensdyr under Bevogtning. Dog undtages herfra – saalænge Kongen ikke annerledes bestemmer – for de tvende sidstnævnte Fogderiers samt Karasjoks Districts Fjeldfinners Vedkommende Tiden fra 1ste Juni til 8de Juli hvert Aar. Forøvrigt kan Kongen afgive Bestemmelser om Bevogtning av Reensdyr samt om Skadeserstatning i Til-

53. Op.cit. s. 432–433.

54. Op.cit. s. 433.

fælde af undladt Bevogtning, hvor saadan er paabudt.

§ 3

Overtrædelse af de foranførte Bestemmelser straffes med en Bod første Gang af 10 til 30 Speciesdaler og i Gjentagelsestilfælde fra 20 til 100 Speciesdaler.

§ 4

Norske Undersaatter, der lade sine Reensdyr bete paa russisk-finlandsk Territorium, ansees med Bøder første Gang fra 10 til 50 Speciesdaler og i Gjentagelsestilfælde fra 20 til 100 Speciesdaler, dog saaledes at Straf bortfalder, hvor Riksgrænsen ikke gaaer efter en Elv eller andet naturligt Mærke, forsaavidt Reenbete paa saadanne Steder ikke har fundet Sted længere ind paa finlandsk Grund end en halv Miil. Samme Bestemmelse skulle russisk-finlandske Undersaatter være undergivne, naar de antræffes her i Landetat gjøre sig skyldige i lignende Benyttelse af norsk Territorium, og ligeledes norske Undersaatter, som befindes at føre russisk-finlandske Undersaatters Reensdyr til Bete her i Riget. Forsaavidt i noget af de i denne § omhandlede Tilfælde Angjældende oplyser, at han af vedkommende russisk-finlandske Autoritet er draget til Ansvar og straffet for Overtrædelsen, skal Sagen fra norsk Side ikke paatales.

Loven inneholdt også bestemmelser om forbud for andre lands innbyggere til å fiske i Finmarkens Amt, § 5, samt regler om bøter for slikt fiske, § 6, og regler om lovens ikrafttreden, § 7.

I henhold til § 1 ble det ved Plakat av 7. oktober 1854 gitt nærmere regler om grensene for vinterbeitene i Øst-Finnmark og Karasjok.

Selv om departementet ikke ønsket å gjøre byrdene for reineierne større ved også å regulere forholdet til de fastboende, åpnet loven likevel for en mulighet for å gripe inn i disse forhold. Etter § 2 fikk Kongen myndighet til å gi bestemmelser om bevoktning samt erstatning for beiteskader. Alle-rede tre år senere, ved kgl. res. av 25. februar 1857, ble fritaket i vokteplikten for Karasjoks og Kautokeinos reineiere i tiden 1. juni – 8. juli opphevet, se nedenfor under 3.3.1.

Når det gjaldt skyssgodtgjørelsen støttet Konstitusjonskomiteen forslaget om forhøyelse, og uttalte at en slik forhøyelse ville vært rimelig selv om grensesperringen ikke hadde funnet sted.⁵⁵ Forhøyelse av skyssbetalingen ble gjennomført ved egen lov, se Lov om Forhøielse af Betalingen for Reenskydsen i Øst- og Vest-Finmarken av 7. september 1854.

De finsk-russiske myndigheter bestemte at hvis rein fra norsk side beitet på finsk grunn, skulle ti prosent av dyrene konfiskeres før de ble drevet tilbake. Av de dyr som ble konfiskert, fikk lensmannen en hvis andel for å oppmuntre ham til å gripe inn overfor grenseoverskridelse. Slike bestemmelser ble ikke gitt fra norsk side vis-à-vis rein som krysset grensen fra Finland.

2.4 Utvidet adgang til fredning av beitene – tilleggslav gitt i 1857

Tre år etter at 1854-loven var vedtatt ble forholdene i Øst-Finnmarkens distrikt tatt opp til ny vurdering, se O. No. 39 1857. Den gjennomførte fredningen av vinterbeitene viste seg ikke å være tilstrekkelig til å trygge reindriften. Beitene var tildels nedslitte, og mange rein forsvant over grensen til Finland uten at den mest nidkjære bevoktning kunne forhindre det. Kom dyrene over på finsk grunn, ble som nevnt ti prosent konfiskert av myndighetene. Andre ble tatt av reintyver. Fogd Norgrenn i Tanens Fogderi beskrev i 1856 forholdene som meget vanskelige og tok derfor initiativ til to tiltak. Det ene gikk ut på at staten skulle bekoste reingjerde fra Skiippagurra til Varangerbotn, den gang kalt Mæskebotn. Hans andre forslag var totalfredning for lengere tid av et område på Tanaelvens vestre bredd.⁵⁶

Også kommisjonen av 1852 hadde foreslått at bygging av et gjerde fra Skiippagurra til Varangerbotn, men hadde foreslått at dette skulle bekostes av reineierne, se foran under 2.2.3.1. Et gjerde her var helt nødvendig fordi det her var intet som hindret reinen i å komme over på vinterbeitene før fredningstiden utløp 1. november. Reinen kom til dette området nettopp under parringstiden, og da «ere de aldeles ustyrlige, hvor beundringsværdig villige de end ellers ere til at adlyde deres Fører». Det var derfor især på denne tiden at reinen kom bort fra sin eier. Et gjerde på denne strekningen som holdt reinen tilbake, var derfor helt nødvendig. Byggingen av et slikt gjerde ville imidlertid koste 3.500 Spd., og denne utgift hadde reineierne ingen mulighet til å bekoste. Det var derfor ifølge fogden påtrengende nødvendig at denne utgift ble dekket av staten.

Det fremgår av fogdens redegjørelse at reineierne i Øst-Finnmark klaget over at beitestreknin-gene var alt for knappe til å livberge det antall rein som fantes, og de uttalte håp om at «Staten vil finde

55. Se Indstill. O. No. 79 (1854).

56. Hans beskrivelse er gjengitt i Indstilling 1904, Afsnit 3 s. 66 flg.

paa en Udvei til at afhjælpe Grændsespærringens Onder». De anførte «at Reinene blive saa magre, at Kjødet ikke er værdt at spise, og at Dyrene ikke lenger er vel skikkede til Færdsel» (s. 3). Fogden bestred ikke disse opplysningene, men uttalte at dyrenes dårlige tilstand ikke nødvendigvis alene skyldtes grensespærringen, men også det forhold at vintrene 1854–55 og 1855–56 hadde vært svært dårlige for reinbeitet. Det var derfor lite trolig av tilstanden ville vært synderlig bedre selv med åpen grense til Finland. Fogd Norgrenn så imidlertid nødvendigheten av å sikre reineierne i området bedre beiteforhold og mente at disse fantes innenfor Øst-Finnmark distrikt, nemlig i Pasvikskogen.

Vanskelighetene for reindriften var størst i vestre del av distriktet, på Tanaelvens vestre bredd – fra dens munning og inn til Karasjoks grensefjell. I dette området var det seks renbyer med tilsammen 9.605 rein. Den annen del av distriktet – fra Varangerbotn til og med Pasvik, var delt i 13 renbyer med tilsammen 22.890 rein. Disse 13 renbyene hadde ifølge fogden de beste mosemarker, og hadde intet å frykte for den nærmeste fremtid. Men for de seks renbyer på Tanaelvens vestre side var situasjonen altså svært vanskelig, da beitene der var «stærkt medtagne». Ifølge fogden hadde «Fjeldfinnerne endnu ikke ... ytret nogen Tilbøielighed til at foretage nogen Reduction af deres overdrevne og unyttige Reenhold». Han mente at myndighetene måtte tvinge dem til for en tid å forlate sine tilvante beiteområder, og henvise dem til Pasvikskogen. Beiteområdene vest for Tanaelven kunne da midlertidig fredes og gjenvinne sin «Betesørhed» (s. 3).

Det fremgår av redegjørelsen at selvom de såkalte Østfinner⁵⁷ hadde ca. 23.000 rein på vinterbeite i området, mente man at området likevel var stort nok også for de ca. 10.000 rein som nå var på Tanaelvens vestsida.⁵⁸ I fogdens innberetning gis det en meget positiv beskrivelse av forholdene i Pasvik. Han hadde ikke selv hatt anledning til å befare området, men undersøkelser var foretatt av lensmannen i Vadsø og et «Par localkyndige Almuesmænd». Riktignok ville de aktuelle renbyene få lengre flyttelei til sommerbeitene. Men flyttingene ville ikke bli lengre enn yttergrensene for Kauto-

keino-reineiernes flyttinger før grensestengingen (s. 4). Forutsetningen synes å være at at reineierne vest for Tana-elven også skiftet sommerbeite til Varangerneset. Fogd Norgrenn var heller ikke fremmed for at de som flyttet eller ble henvist til Pasvikskogen kunne bli fritatt for fredningsreglene for å slippe å gjøre den store og besværlige flytting med dyrene rundt Varangerfjorden vår og høst. De burde få sommerbeite ved sjøkanten i Sydvaranger på nærmere anviste steder.⁵⁹

Fogd Norgrenn innså at det ville være hardt for disse folk å flytte så langt bort som til Pasvik, ja «overhoved at maatte gjøre et besværligt Opbrud fra de Strøg, hvor de i lang Tid havde havt Tilhold». En slik flytting ville for mange i tillegg medføre tap av dyr og andre oppofrelser. Men han anså en slik flytting som helt nødvendig for å berge beitene på vestsiden av Tanaelven (s. 5).

Fogden fryktet at reineierne i stedet for å flytte til Pasvik, ville melde flytting til et annet distrikt, og ta med seg flokken dit. Men retten til å forandre bopel og velge oppholdssted burde ikke uten videre innebære en rett til å drive reinflokken med seg på nye strekninger, der «andre kunne have en bedre Adkomst», dvs. der andre reineiere hadde en fortrinnsrett til beitene. Loven burde derfor endres slik at det ble nødvendig med myndighetenes samtykke for å foreta overflytting (s. 5).

Den konstituerte amtmann i Finnmark var enig i fogdens forslag om oppføring av sperregjerde fra Skiippagurra. Også han understreket nødvendigheten av at staten bekostet et skikkelig gjerde av «Furupæle og Lægter». Selv om den kalkulererte sum var høy, mente han at staten måtte komme flyttsamene til hjelp i den vanskelige stilling de uforskyldt var havnet i på grunn av grensespærringen.

Han støttet også de øvrige forslag fra fogden, men fryktet at den påtenkte flytting til Pasvik ville medføre mange og store ulemper for flyttsamene og derfor møte stor motstand. Man kunne ikke tvinge en reineier til å flytte sine rein til Pasvik om vinteren, og han fryktet at mange heller ville foretrekke å bli finske undersåtter ved å flytte til Utsjok eller Enare. Amtmannen la altså vekt på å beholde reineierne i Finnmark.

57. Med «Østfinner» siktes det til alle øst for Karasjok. Det er altså ikke begrenset til de som idag kalles østsamer, dvs. skoltesamer.

58. Plassen var likevel ikke så romslig som antatt. Det heter i innstillingen fra Fjeldfin-Kommissionens av 1875, at spørsmålet om å henvise reineiere i Tana til vinterbeitene i Sydvaranger var stilt i bero, da disse «Betesmarker vare fuldt ud optagne af de Fjeldfinbyer, som allerede i Aarrækker have havt sin Plads der.» Se innstilling avgitt 1886 s. 10.

59. Norgreen nevner at «af de 2 Fjeldfinner, om i de sidste Vintre have havt Tilhold i Pasvikskoven med et Antal af 1 600 Reen, er jeg gjort opmærksom paa, at de ikke have seet sig istand til at efterkomme Paabudet i Reenbeteanordningerne om Fredningen, fordi de ansaa sig fortabte, hvis de skulde begive sig hin lang Vandring til Varanger-næsset.» De hadde her holdt til sammen med noen andre «Fjeldfinner, som heller ikke have villet inlade sig paa at gaa rundt om Varangerfjorden for at finde Sommerbete», se Indstilling 1904, Afsnit 3 s. 69.

Departementet for det Indre sluttet seg til forslaget om at staten skulle bekoste reingjerdet fra Skiippagurra til Varangerbotten, og fant en slik utgift lite betenkelig all den stund omkostningene som følge av grensesperringene hadde vært mindre enn ventet. Departementet støttet også forslaget om begrensninger i retten til å flytte med flokken inn i andre distrikt. Derimot så departementet adskillige betenkligheter ved forslaget om å overflytte reineierne ved Tanaelvens vestsida til områdene rundt Varangerfjorden. Departementet mente at en slik overflytting ikke kunne skje uten at det gjennom ytterligere undersøkelser og overveielser var utvilsomt at en overflytting var nødvendig, og uttalte:

«Hvis det stadfæster sig, at de allerede nu knappe Mosemarker paa Tanaelvens Vestsida ved en fortsat Benyttelse i de nævnte Aar maae antages at ville blive ganske utjenlige for Dyrenes Ernæring, vilde vedkommende Finner selv seent eller tidligt nødes til at erkjende Nødvendigheden af at søge andre Tilholdssteder, om de ville vedblive med deres tilvante Levemaade, som de i Almindelighed visstnok til det Yderste holde fast ved, og det maatte i dette Tilfælde betragtes som en meget gunstig Tilskikkelse, at man kan anvisde dem tjenlige Marker til Vinterbeite, som Pasvikskovens øvre Deel efter de anstillede Undersøgelser frembyder» (s. 7).

Departementet fant at det ville være uklokt å vente til nøden sto for døren, en fredning ville være ønskelig før man kom så langt. Men ifølge departementet behøvde man ikke ta standpunkt til selve spørsmålet om fredning nå. Ved lov kunne Kongen få myndighet til å gi bestemmelse om fredning etter at ytterligere undersøkelser var foretatt.

Også Stortingets Konstitusjonskomité var betenkt over forslaget om overflytting til Pasvik, og uttalte:

«Det kan nok ikke nægtes, at Bestemmelser af den her omhandlede Art tage sig besynderligt ud i et Land med frie Institutioner. Der handles her ikke blot om at tvinge endeel af Landets Indvaanere bort fra de Steder, hvor de fra Alders Tid have færde og havt Tilhold, men endogsaa om at tvinge dem til derfra for den længste Deel af Aaret at flytte ind paa bestemte andre Strækninger, som blive dem anviste. Men paa den anden Side er det klart, at disse store Stepper, disse Statsalmindinger, der endnu ikke er bragte ind under Privateiendom, og Nomadernes Liv paa disse Stepper maa være underkastet andre Love, end de, det civiliserede Liv kræver. Hensynet til Individernes eget Bedste og deres Fremtid paakalder et

udstrakt Formynderskab for hine Steppers Børn, der ikke kunne sørge for sig selv.»
Instill. O. No. 71 (1857).

De foreslåtte tilleggene til loven av 1854 ble gitt ved lov av 9. september 1857, Lov indeholdene Forandringer i og Tillæg til Lov om Reenbete m. V. af 7de September 1854. Bestemmelsen i § 1 som gav hjemmelen for å frede reinbeitene på vestsiden av Tanaelven fikk følgende ordlyd:

Det skal være forbudt i hvilkensomhelst Tid af Aaret at holde Reensdyr paa de Staten tilhørende Strækninger i Tanens og Varangers Fogderier, som af Kongen bestemmes.

I tråd med fogdens forslag ble det satt begrensningen i adgangen til overflytting til andet distrikt, jf. § 2 som hadde denne ordlyd:

Eiere af Reenhjorde i det ene af de tre Districter, det forrige Østfinmarkens Fogderi, Karsjok Sogn og Kautokeino Præstegjeld, erhverve ikke, ved Indflytning i et af de to øvrige eller ved Indførelse i noget af disses Mandtal Ret til at benytte Betesmarkerne paa det Sted, hvor Indflytningen eller Indførelsen i Mandtallet har fundet Sted. Dog kan Tilladelse til saadan Benyttelse meddeles af Overøvrigheden.

Paragraf 3 inneholdt bestemmelse om straff ved overtredelse av §§ 1 og 2, og § 4 hadde regler om ikrafttredelse.

Den adgang Kongen fikk til å frede beitene vest for Tana ble ikke benyttet. Tyve år senere konstaterte Fjeldfin-Kommissionen at beitene hadde bedret seg, se nedenfor under 4.3.3.

2.5 Følgene av grensestengingen og loven av 1854

2.5.1 Reineiere fra Kautokeino flytter over til Sverige – og tilbake igjen

Etter grensestengingen flyttet mange reineiere fra Kautokeino over til Karesuando. Ved denne overflyttingen kunne de fortsatt oppsøke vinterbeitene på finsk grunn, da grensen mellom Sverige og Finland ikke var stengt. Samtidig kunne de benytte sommerbeitene i Tromsø Amt. I 1866 opplyser lensmannen i Karesuando at 51 av de 174 reineierne i Karesuando bsom søkte sommerbeite i Troms var utflyttet fra Kautokeino. Frem til 1882 flyttet ialt 72 reineiere med familie over til Sverige.

Enkelte overflyttinger skjedde bare på papiret. I 1858 klaget reineiere i Kautokeino over at mange utflyttede reineierne brukte beitene i Kautokeino

som før. Kommissjonen av 1857 (se om denne nedenfor under 3.3) konstaterte at de utflyttede Kautokeinosamer fortsatte å bruke sine sommerbeiter i Nord-Troms som før. Svenske flyttsamer hadde tidligere ikke vært i områdene nord for Lyngenfjorden. Reineiere fra Sverige hadde etter Lappekodisillen bare rett til å være på sommerbeite i Norge hvis de kunne vise til en sedvanemessig rett, men ifølge kommissjonen av 1857 kunne svenske flyttsamer ikke vise til en slik rett nord for Lyngen. Deres bruk av sommerbeitene var derfor i strid med Lappekodisillens § 16, siden den skjedde til fortregning for norsk flyttsamer. Det hjalp altså ikke at det dreide seg om tidligere norske undersåtter som kunne vise til en sedvanemessig rett. Her er kommissjonen av 1857 strengere enn Reenbete-Commissionen av 1852. Den hadde jo nettopp anbefalt at reineiere fra Kautokeino flyttet til Sverige for nyttiggjøre seg vinterbeitene der, og forutsatt at reineierne fortsatt skulle kunne bruke sommerbeitene sine i Norge.

Men mer betenkelig enn de utflyttete reineiernes bruk av sommerbeitene, var ifølge kommissjonen av 1857, deres gjennomflytting i områder hvor Kautokeinos reineiere hver vinter, vår og høst pleide å oppholde seg. Kommissjonen beskriver hvordan reinflokkene fra Sverige allerede i april brer seg utover de «Betesmarker, som knapt yde vore egne Reensdyr det aller Nødtørftigste». Og det samme gjentok seg utover høstmånedene. Dette gikk ifølge kommissjonen hardt utover vinterbeitene som det nettopp var svært viktig å verne.⁶⁰

Fra 1. september 1889 ble det forbudt for svenske undersåtter å komme med rein på finsk grunn. Inntil videre skulle det imidlertid være tillatt for svenske flyttsamer vår og høst å flytte gjennom Enontekiö mellom Sverige og Norge ved to angitte flyttleie. Grensestengingen skjedde etter klager fra finske fastboende i Enontekiö over beiteskader som svenske rein forårsaket. Ifølge lensmannen i Kautokeino hadde overflyttingen av reineiere fra Kautokeino til Sverige utvilsomt bidratt til denne grensestengingen mellom Finland og Sverige.

Stengingen av grensen mellom Sverige og Finland førte til en opphopning av rein i det nordlige av Norrbottens Län, noe som gikk hardt utover beite i Karesuando. På denne bakgrunn flyttet mange av reineierne tilbake til Kautokeino. Fra 1889 til 1897 flyttet således 36 reineiere med familier tilbake til Kautokeino. Tolv reineiere hadde flyttet tilbake tidligere.⁶¹

I 1894 klager lensmannen i Kautokeino i et brev til amtmannen i Finnmark⁶² over at tilbakeflyttingen hadde ført til vanskelige forhold på vinterbeitene. Herredsstyret hadde anmodet om at det ble satt en stopper for tilbakeflyttingen. Lensmannen mente imidlertid at man ikke hadde mulighet til å nekte reineiere som var født her i landet og som fortsatt hadde norsk statsborgerskap å flytte tilbake til Norge.

Lensmannen opplyser i samme brev at i de siste fire vintre hadde dessuten flere reineiere fra Karesuando beitet på norsk grunn flere mil innenfor grensen i strid med felleslappeloven av 1883. Reineierne var blitt bøtelagt, men boten virket ikke avskrekkende, da beitingen på norsk og delvis finsk grunn ble foretatt for å avverge en nødtilstand. Det heter:

«For Karesuandos lappers vedkommende maa der siges i sidste vinter at have været nødtilstand forhaanden, idet deres rener er død i massevis som følge af mangel paa føde, medens de gjenlevende rener har strøget fra dem langs begge sider af Maseelge⁶³ og saaledes ogsaa har oversvømmet dette distrikt. Nogle Karesuandolapper har ogsaa denne vinter været leiret her i distriktet, hvorved de har opnået at holde sine hjerde nogenlunde samlede paa samme tid, som de har været distriktets lapper til gene og optaget store strækninger at betesmarkerne.»

Lensmannen fant det vanskelig å drive reinen tilbake til Karesuando, da norske myndigheter ikke kunne drive reinen over finsk grunn gjennom Enontekiö.

Også senere år forekom det invasjon av rein fra svensk side om vinteren. I 1906 er det for eksempel store avisoppslag om flere tusen rein fra Karesuando som beitet på norske vinterbeiter. Saken førte til kontakt mellom Sverige og Norge på regjeringnivå.

Vi skal nedenfor under 6.1.4 se, at i samme tidsrom som det skjer en tilbakeflytting til Kautokeino fra Karesuando, flytter flere reineiere fra Kautokeino over til Karasjok. Det er nærliggende å se disse forflytningene i sammenheng.

2.5.2 Grensen ikke tett

Til tross for grensestengingen skjedde det fortsatt en viss kryssing av grensen mellom Finland og Norge. Det var intet gjerde langs grensen, og opp-

60. Uttalelsene fra Kommissjonen av 1857 er gjengitt i innstillingen fra Lappekommissjonen av 1897, se Indstilling 1904, Afsnit 3, s. 77–78.

61. Indstilling 1904, Afsnit 3, s. 72–75.

62. Brev av 18. juni 1894.

63. Maseelgi.

synsmenn var jo heller ikke til stede hele tiden. Slik kryssing av grensen er beskrevet av *Aage Solbakk* og *Kaisa Korpjiaakko-Labba*.⁶⁴ Kaptein *Bang*, som ledet kartleggingen av Troms i årene 1869–1874 (se nærmere om dette nedenfor under 3.4.3.3), gav følgende beskrivelse av forholdet:

«At russiske Undersaatter føre sine Ren over paa norsk Grund, er meget almindeligt, men disse Overskridere af Grændsen ere meget vanskelige at paagribe, baade paa Grund af Afstanden, deres Levevis, og fordi Lapper i Sverige staar i Ledtog med dem. Lensmanden, paa hvem Pligten at holde dem borte hviler, kan ikke bestandig streife om i Fjeldene. Selv hvor stor Iver vises, mislykkes Foretagendet ofte, og Iveren aftager derfor efterhaanden: hertil kommer, at disse Vandringer ofte ere meget besværlige samt i længden kostbare.»

Bang viste til at man fra finsk side hadde oppmuntret til beslag av rein fra norsk side ved å la lensmannen få andel i de konfiskerte dyr eller den ilagte bot. Noe lignende burde etter hans mening også innføres i Norge.

Selv om de finske regler oppmuntret til påpasselighet, klarte imidlertid heller ikke de finske lensmenn å hindre kryssing av grensen fra norsk side. De ble tvert om svært ofte lurt av «norske Fjeldlapper, der om Vinteren drive sine Renflokkke ind paa finsk Territorium». Ifølge *Bang* hadde reinerne fortalt ham følgende:

«Lensmanden passes nøie op, og naar han sætter sig i Bevægelse, gaar det Bud fra Fjeld til Fjeld, fra Lappeby til Lappeby. Vistnok lykkes det ham ofte at komme over enkelte Flokke, inden de naa Grændsen, og i saa Fald blive disse, som sagt, konfiskerede og af Lensmandens Folk drevne længere ind i Finland; men det hænder ogsaa at det lykkes Lapperne om Natten atter at sætte sig i Besiddelse af sine Dyr, som de da drive langt ind over norsk Grændse, hvor det er unyttigt for Lensmanden at forfølge, og hvor han dessuden heller ikke tror sin Person sikker. Det skal have hændt, at en Russelensmand under en saadan Jagt blev arresteret af Lapper, efterat han var kommen paa norsk Grund, hvor de paastode at han ikke havde Ret til at opholde sig.»

Uddrag af de fra Kaptein *Bang* afgivne Rapporter vedkommende Krokering og Befaring af Tromsø Amt, forsaavidt angaar Aarsagerne til Forviklingerne mellem Bumænd og Lapper og Foranstaltninger til disse Forviklingers Udjevning, s. XIII. Anhang I til Beskrivelse af Tromsø Amt, Den geografiske Opmaaling, Kristiania 1874.

64. Diedut nr. 3/1998, Lappekodisillen – Den første nordiske samekonvensjon? Guovdageaidnu/Kautokeino 1998.

For å hindre omgåelse av grensesperringen var det etter loven av 1854 forbudt for norske undersåtter å føre med seg finsk rein på beite i Norge. Forbudet gjaldt imidlertid ikke svenske undersåtter. Reineiere fra Kautokeino som flyttet over til Sverige og ble svenske undersåtter, var derfor ikke omfattet av forbudet. Disse reinerne synes å ha opptrådt som stråmenn for finske reineiere, slik at disse fortsatt fikk la sine dyr beite i Norge om sommeren.⁶⁵ Ved lov av 17. juni 1869 nr. 56 ble dette hullet i loven tettet.

Som kaptein *Bang* påpekte var det vanskelig for myndighetene å vokte grensen og flyttsamene hadde familie på begge sider av grensen. Sognepresten i Kautokeino, *P. Lorenz Smith*, foretok en befaringsreise i 1911 i Troms, og besøkte reineiere fra Kautokeino som var på sommerbeite i Troms. Flere reineiere opplyste da at de lå på vinterbeite i Finland rett over grensen til Norge.⁶⁶

I 1919 opplyste fjellstuemannen på *Sihčajávri* at rein fra finsk side til stadighet beitet på norsk grunn. Han hadde flere ganger sommeren 1918 underrettet lensmannen om forholdet, men det heter at «lensmanden har saa vanskelig for at komme sig avsted. Da han endelig drog avsted var det efter 3 ukers forberedelser. Alle fikk da vite om reisen paa forhaand og de finske lapper blev varslet.» Ble noen bøtelagt virket boten ikke avskrekende. Ifølge fjellstuemannen var en bot på 200 kroner ikke mye for slike folk. «Sælger de en ren i Finland, saa faar de mer end 200 kroner for den.»⁶⁷

Også på 1950-tallet klages det over at finsk rein kommer inn på norsk side av grensen. I en innstilling til Finnmark Fylkesråd gis det følgende beskrivelse:

«Når de norske flyttsamer med sine rein hadde forlatt vinterbeitene, kom den finske reinen. I flokker på tusener og atter tusener kom den trekkende fra de norsk-finske skogene og innover høydedragene og fjellpartiene på Finnmarksvidda. Invasjonen har foregått siden grensesperringen og foregår den dag i dag. I alle større dalfører kan en se store og dype stier etter reinen. En hel del av de høydedrag – ikke bare langs grensen – men langt inne på vinter-

65. Dette er antagelig forklaringen når *Kaisa Korpjiaakko-Labba* forteller at reiner Jon Jonsson med familie fortsatte å flytte til Lyngen etter grensestengingen i 1852, se Diedut nr. 3/1998 s. 60–61.

66. Forklaringer til belysning av forholdet mellom de forskjellige renbyer i 3die, 4de & 18de distrikt, Kautokeino 1911. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift.

67. Utskrift av reindriftingsinspektør *Kristian Nissens* dagbok fra hans reise til Finnmarken februar – september 1919, s. 7–8. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Pakkesaker RII, Eske 49.

beiteområdene, hvor den norske reinen skal livberge seg om vinteren, er i årenes løp blitt ødelagt som beiteland. Det hvite og frodige moseteppet som engang dekket store deler av vidda, er borte. Marken er forvandlet til en stein- og sandørken.»

Innstilling om reindriften i Finnmark fylke (Utarbeidet av det av Fylkesrådet i møte den 21. juli 1952 oppnevnte Særutvalg for reindriften), s. 2. Statsarkivet i Troms, boks 1530.

Det ble på 1950-tallet bygget et grensegjerde på de mest utsatte stedene.

2.5.3 Vernet om vinterbeitene

For reineierne som hadde vinterbeiter i Pasvik kunne veien til sommerbeiter på Varangerhalvøya bli lang. Enkelte maktet ikke å flytte den lange veien. I 1856 meddeler fogden i Øst-Finnmark at to flyttsamer i Pasvik ikke hadde flyttet ut av vinterbeitene etter 15. mai. Han skriver:

«af de 2 Fjeldfinner, om i de sidste Vintre have havt Tilhold i Pasvikskoven med et Antal af 1 600 Reen, er jeg gjort opmærksom paa, at de ikke have seet sig istand til at efterkomme Paa budet i Reenbeteanordningerne om Fredningen, fordi de ansaa sig fortabte, hvis de skulde begive sig hin lang Vandring til Varangernæset. De hadde her holdt til sammen med noen andre «Fjeldfinner, som heller ikke have villet indlade sig paa at gaa rundt om Varangerfjorden for at finde Sommerbete.»

Skrivet er gjengitt i Indstilling 1904, Afsnit 3 s. 69.

Ved kgl. res. av 25. juni 1866 fikk de to tillatelse til å holde reinen sin i Sør-Varanger året rundt, men med sommerbeite begrenset til Skogerøya, Holmengråneset (på østsiden av Bøkfjord) og Pasvikneset (mellom Jarfjord og Grense Jacobselv).⁶⁸

Som nevnt var det etter 1854-loven § 1 ikke adgang til å ha rein på vinterbeite i et annet distrikt enn der eieren var hjemmehørende. Loven gjaldt etter sin ordlyd bare de tre vinterbeitedistriktene i Finnmark, Kautokeino, Karasjok og Øst-Finnmark. Men loven ble antatt å ramme også de reneierne som var hjemmehørende i Troms og som vinterbeitet i Kautokeino. I en dom inntatt i Rt. 1895 s. 574 ble en reneier som var hjemmehørende i Skjervøy og som hadde hatt dyrene sine på vinterbeite i Kautokeino vinteren 1892–93, dømt for brudd på loven av 1854, fordi han hadde vinterbeitet i et annet reinsogn enn der han var hjemmehørende. Saksforholdet var følgende:

«Reineieren hadde som barn flyttet med sine foreldre til Karesuando, men flyttet tilbake til

Kautokeino høsten 1890. Etter noen måneders opphold i Kautokeino tok han utflytting til Skjervøy for seg og sin familie. Alten sorenskriveris meddomsrett fant at det måtte følge så vel «av tingens natur, som indirekte av nævnte lovbestemmelse, at en Kautokeinofin, der har taget utflytningsattest til Skjærvø sogn i Tromsø amt, derved taber retten til vinterbeite i Finmarken.» Lovens formål var å beskytte vinterbeitene mot oversvømmelse av fremmed rein, og det ville etter rettens mening «være en ligefrem meningsløshed, om det skulle være forbudt en Kautokeinolap at beite i Karasjok og omvendt, medens det skulle staa en hvilken-somhelst lap fra Tromsø amt frit for at beite overalt i Finmarken.»

Reineieren anket til Høyesterett, men anken ble forkastet. Høyesterett sluttet seg til meddomsrettens forståelse av lovstedet, og anførte at «der kan neppe være Tvivl om at Aarsagen til den Affatning, Lovstedet har faaet, er den, at der efter Forholdenes Beskaffenhed laa udenfor Tanken, at Vinterbeite i de finmarkske Districter vilde blive søgt af Lappe udenfor Amtet».

Høyesterett har nok her trukket bestemmelsen i 1854-loven § 1 lenger enn tilsiktet av lovgiver. Det var god grunn til å søke å beskytte Karasjoks vinterbeiter mot bruk fra reneiere i Kautokeino, som jo hadde sitt eget vinterbeite. Det forholder seg ikke på samme måte for en reneier i Skjervøy. Hans vinterbeite vil naturlig være Kautokeino. Dette har nok medlemmene i kommisjonen av 1852 vært klar over, og forholdet lå neppe utenfor deres tanke, slik Høyesterett påstår.

I dom avsagt av Alten sorenskriveris meddomsrett 28. januar 1897 ble en reneier som var hjemmehørende i Nordreisa likeledes dømt for å ha hatt reinen på vinterbeite i Kautokeino.

2.5.4 Rt. 1893 s. 257 – dom om skattested

En grunn til at myndighetene i Kautokeino slo ned på de reneierene som var hjemmehørende i Troms, men vinterbeitet i Kautokeino, har trolig vært ønsket om å få dem til å flytte til Kautokeino, for dermed å sikre seg skatteinntektene. En flyttsame som flere måneder av året oppholder seg ved kysten i Troms føler seg like hjemme der som i Kautokeino. Men de nevnte dommene tvang altså reneierne til å bli hjemmehørende i Kautokeino.

At kommunene var opptatt av å sikre seg skatteinntektene fra flyttsamene fremgår av høyesterettsdommen inntatt i Rt. 1893 s. 257. Dommen illustrerer et dilemma som er til stede den dag i dag: En flyttsame beveger seg på tvers av kommu-

68. Indstilling 1911, s. 36.

negrensene og må forholde seg til flere kommuner:

Reineier *Iver Pedersen Gjermund* var inntil 1851 oppført i manntallet over «rettighedsyndende Fjeldfinner i Vadsø Sogn». I 1851 giftet han seg og han ble da overført til manntallet i Tanen hvor han siden, som det heter, ble «ilagt Skat og Rettighed som hørende til de saakaldte Polmakfinner».⁶⁹ I årene 1873–75 og 1878 ble han imidlertid også ilignet skatt i Sydvaranger.⁷⁰ Sydvaranger kommune hevdet at han måtte skatte dit, siden han hadde sitt vinterbeite i kommunen.

Høyesterett kom til at Gjermund ikke var pliktig til å betale skatt i sydvaranger. En flyttsame var ikke uten videre skattepliktig i den kommune der han hadde sitt vinterbeite. Avgjørende for skatteplikten var heller ikke hvor han oppholdt seg mesteparten av året. Når Gjermund ikke var skattepliktig til Sydvaranger var det fordi han i 1851 var overført til manntallet i Tanen, og det var senere ikke inntruffet forhold som tilsa at han nå skulle skatte til Sydvaranger.

Førstvoterende i Høyesterett gir først en grundig redegjørelse for hvor Polmaks flyttsamer hadde sine flyttinger før og etter grensestengingen. Når det gjelder forholdet på domstidspunktet heter det:

«Polmakfinnerne opholde sig høist i 4 1/2 Maaned af Aaret i Sydvaranger, deres Børn søge under Opholdet i Næsseby-Polmak til fast Skole der, men under Vinteropholdet i Sydvaranger benyttes den omgaaende Skole i dette Distrikt, hvor de ogsaa i Regelen konfirmeres. Deres Ægteskaber indgaaes for Størstedelen i Næsseby, og de døbe deres Børn og begrave deres Døde paa det sted, hvor de ved Barnets Fødsel, eller Vedkommendes Død opholde sig» (s. 262).

Førstvoterende uttalte at når «Polmakfinnerne engang rettelig er skatteskreve i Næsseby-Polmak», kunne en skattemessig overføring til annen kommune bare foretas hvis det hadde skjedd endringer i lovgivningen, flyttsamenes oppholdssteder, næringsdrift eller det var andre forandringer som stilte dem i et annet forhold enn tidligere. Men det forelå ingen forandringer i de faktiske forhold,

og heller ingen lovendringer som tilsa at Sydvaranger var skattekommune.

Annenvoterende var i resultatet enig med førstvoterende. Han la i likhet med førstvoterende avgjørende vekt på historiske forhold, men med en noe annen vinkling. Han trakk en parallell til prinsippene i Lappekodisillen, og påpekte at kodisillen aldri hadde lagt til grunn at vinterbeitelandet skulle være avgjørende for flyttsamenes nasjonalitet. Hvis så var tilfelle ville ingen flyttsamer som tidligere hadde vinterbeite i Finland være hjemmehørende i Norge etter grensestengingen i 1852. Tilsvarende måtte det være også innen landets grenser. Vinterbeitet i kommunen kunne ikke uten videre være flyttsamenes skattedsted. Oppholdet på vinterbeitet var heller ikke mer stabilt enn oppholdet hvor som helst ellers. Flyttsamene var hele tiden på vandring, og var ikke mer hjemme et sted enn et annet. Og annenvoterende uttalte:

«Finnernes Interesser er overhovedet saa forskjellige fra de Fastboendes, at det er kunstigt at søge at knytte dem til de lokale Grændser. Det naturlige vilde have været, at Lovgivningen havde ordnet Finnernes Forhold uafhængigt af de almindelige kommunale Regler. Thi det Faktiske er, at Finnerne staar i et overmaade løst Forhold til de enkelte Kommuner. Den naturlige Maade at opfatte Finnernes Ret over Renbeiterne paa forkommer mig at være at sætte den i klasse med Ret over en Sæterstrækning eller Almenning.»

Norske skatteregler var ifølge annenvoterende altså ikke tilpasset de spesielle forhold flyttsamene levet under. Men når han nå var henvist til å anvende de gjeldende skatteregler, ville han ved fastsettelsen av skattedsted fremfor å legge avgjørende vekt på vinterbeitested, heller se hen til hvor reineieren hadde sitt stabbur og eventuelle hus.

En tredjevoterende sluttet seg til førstvoterende, og delvis også til annenvoterende, men tilføyde at de «Fjeldstrækninger, hvor Vinterbeitingen foregaar kun uegentlig kan siges at henhøre til Sydvaranger Herred og nærmest maa betragtes som fælles Beitested.» De øvrige fire dommere sluttet seg til tredjevoterende.

Gjermund var ikke den eneste som var blitt krevet for skatt i to kommuner. I Sydvaranger kommune sank antallet reineiere i manntallet fra 26 i 1891 til 8 i 1901. Nedgangen ser dramatisk ut, men Renbeitekomiteen av 1901 forklarer nedgangen med at en rekke reineiere som tidligere hadde betalt skatt både til Sydvaranger og Næsseby nå etter dommen i 1892 ikke lenger var pliktig til å betale skatt til Sydvaranger.

69. I 1851 er følgende anført i manntallet i Vadsø: «Udgaar og overføres til Tanen som gift med Nikuts Enke, der efter Lagrettets Sigende har flest Ren og ellers størst Formue» (s. 258).

70. Motpart i saken var ikke bare Sydvaranger herredsstyre, men også «de offentlige Betjente, hvem Rettigheden tilkom, nemlig Sorenskriver Kloumann, Sognepræst Sandberg, Lensmand Klerck og Kirkesanger Thokle» (s. 257).

Kapittel 3

Forholdet mellom flyttsamene og de fastboende

3.1 Innledning

Loven av 1854 skulle søke å redusere de skader grensesperringen påførte reindriftssamene. Loven regulerte forholdet mellom reineierne som brukere av beiteområdene. Forholdet mellom flyttsamene og de fastboende ble ikke regulert ved loven av 1854. Men dette spørsmålet fikk utover på 1800-tallet stadig større oppmerksomhet allerede i 1843 var det nedsatt en norsk-svensk kommisjon for å se på forholdene. Men etter motstand fra svensk side ledet kommisjonens forslag ikke til noen lov. Først ved felleslappeloven av 1883 fikk man en regulering av forholdet mellom reindriften og jordbruket.

Vi skal nedenfor under 3.4 se nærmere på arbeidet frem mot felleslappeloven av 1883. Felleslappeloven gjaldt ikke for Finnmark, men fikk likevel betydning for reindriften også i Finnmark. Den gjaldt således for de reineiere i Kautokeino som hadde sommerbeite i Troms. Som modell for senere lovgivning fikk loven av 1883 også betydning for reindriften i Finnmark.

I 1857 ble det satt ned en egen kommisjone for å se på forholdet mellom de fastboende og flyttsamene i Finnmark amt,¹ og jeg skal nedenfor under 3.3 redegjøre for denne kommisjonens arbeid og forslag. Forslaget ble ført videre av Indredepartementet i en Odelstingspropoisjon, men proposisjonen ble avvist av Stortinget som for streng overfor reindriften.

Et viktig grunnlagsmateriale for både kommisjonen av 1857 og arbeidet med felleslappeloven av 1883 var utredningen fra den norsk-svenske kommisjonen av 1843, og vi skal starte med å se nærmere på denne.

3.2 Kommisjonen av 1843

3.2.1 Innledning

Ved kgl. res. av 1. april 1843 ble det nedsatt en svensk-norsk kommisjon som fikk i oppgave «at tage under Overveielse og afgive Forslag om For-

1. Frem til 1866 var Troms og Senjens fogderi en del av Finnmarkens amt.

andringer i og Tillæg til Grændsetractaten af 7. – 18. October 1751 – forsaauidt angaaer Forholdene med Hensyn til Lapperne i de forende Riger – som maatte befindes nødvendige og henigtsmæssige». De norske medlemmer av kommisjonen var prost Rode og amtmann Cappelen. Innstillingen fra de norske medlemmene med bilag er gjengitt som bilag 12–20 i innstillingen fra Lappekommisjonen av 1897, avgitt i 1904.² Undersøkelsen dreide seg først og fremst om forholdet mellom reindriften og de fastboende, og kommisjonen kom med forslag om vokteplikt samt erstatningsregler ved beiteskader. Selv om kommisjonens undersøkelser først og fremst gjaldt de områder der samer fra svensk side søkte reinbeite i Norge og omvendt – og altså gjaldt områdene utenfor dagens Finnmark, fra Troms og sørover, er de betraktninger som fremkommer av interesse også for Finnmark.

Konflikten mellom flyttsamene og de fastboende hadde tiltatt på grunn av økningen i de fastboendes antall, og i denne konflikten gav de norske medlemmene i kommisjonen, *Rode* og *Cappelen* klart uttrykk for at flyttsamene måtte vike. Det heter:

«En Selvfølge er det ogsaa, at det Territorium, der kan tjene til Underholdning for Reensdyrene efterhaanden er aftaget, Alt eftersom Forøgelse har fundet Sted i de Fastboendes Antal og disse ved deres Nedsættelse mere og mere have nærmet sig de Fjeldstrækninger og derimellem liggende Dalstrøg, som have været Lappernes oprindelige Tumbleplads; men dette er ikke andet end en Følge af de naturlige Forholde, der altid og overalt maae føre det med sig, at Nomadene maa vige for de fastboende Indvaanere, naar de sidste tiltage i Antal» (s. 82–83).

Kommisjonen drøftet tre tiltak for å dempe konflikten mellom flyttsamene og den fastboende befolkning. De tre forslagene som alle rettet seg mot flyttsamene gikk ut på enten:

2. Deler av kommisjonens innstilling samt protokoller og flere skriv er gjengitt hos J. Qvigstad og K. B. Wiklund, Dokumenter angaaende flytlapperne, Kristiania 1909, s. 52 flg. Når intet annet er sagt er henvisningene gjort til bilagene inntatt i innstillingen av 1904.

- «1. at det paalægges hvert Lands Lapper at holde sig inden deres eget LandsGrændser med deres Reensdyr, eller
2. at Lapperne anvises visse Enemærker til deres udelukkende Afbenyttelse i begge Riger, eller
3. at det paalægges Lapperne at vogte deres Reensdyr, og at Ansvarligheden for den af disse foraarsagede Skade paabindes dem paa en saadan Maade, at de fastboende Indvaanere faae Adgang til ethvert Tilfælde at erholde Erstatning for Skaden.»

Indstilling 1904, bilag 12 s. 83

3.2.2 Kommisjonens undersøkelser

I sin undersøkelse av forholdene innhentet kommisjonen opplysninger først og fremst fra øvrighetspersoner.³ Den første som er nevnt er *Erik Ulrich Grape*, tidligere lensmann i Karesuando. Han opplyste at i de 24 årene han hadde vært lensmann, hadde antall hushold som flyttet over fra Karesuando til norsk side om sommeren økt fra 70 – 80 til ca. 100. Men antall rein som flyttet over hadde ikke økt i samme grad. I de siste årene hadde det dessuten skjedd en reduksjon i antallet rein på ca. 20.000.⁴

Ifølge Grape hadde flyttsamenes gamle områder i stadig høyere grad blitt tatt i bruk av de fastboende. I Balsfjorden og Ulvsfjorden hadde de fastboende således slått seg ned på «Lappernes ældre Flytningsveie og paa Steder, hvor Lapperne have siddet med deres Reensdyr og hvor Jorden af disse har været gjødslet.» Det samme hadde skjedd også andre steder, og det fantes steder hvor reineiere fra svensk side ikke kunne komme ned til kysten uten gjennom de fastboendes eiendom (s. 116–117). Grape opplyste at «Klager over gjensidige Fornærmelser imellem Lapperne og de Fastboende» tidligere var sjeldne, men at de hadde blitt meget hyppige de siste 10 til 15 år. Han mente at klagen ikke skyldtes manglende bevoktning av reinen, men det forhold at de fastboende hadde slått seg ned på reineiernes gamle tilholdssteder samt at kalde sommere hadde gjort det vanskeligere å holde reinen samlet. De fastboende klaget over at reinen gjorde skade på åker, eng og slåtter. Reineierne på sin side klaget over at de fastboende skjøt ned reinen når den kom inn på markene.

3. Opplysningene fra disse er gjengitt som bilag 13–16 til innstillingen fra Lappekommisjonen av 1897.

4. Han opplyser at reduksjonen skyldes: «Uheld med Kalvene, besværlige Vintre og Mængden af Ulve samt ogsaa tildeels igjennem andres Udaad.» Indstilling 1904, bilag 18 s. 116.

Tilsvarende opplysninger ble gitt av reineier *Salomon Tornberg* fra Karasuando. Det fremgår at han forklarte seg for kommisjonen med prost *Læstadius* som tolk. Læstadius har selv skriftlig svart på endel spørsmål fra kommisjonen.⁵ Han skriver således i et av sine svar:

«Det er redan i 4de Puncten anmärkt, att Lapparna från urminnestider haft sina bestämda flyttningsvägar till ock från Norrige, hvilket gäller om både Svenska, Norrska og Ryska⁶ Lappar. Ifrån sina urgamla flyttningsvägar kunna de icke afvika för störtfloder ock öfverhängande præcipier. Men sednare tider hafva Normän ock Norrska Lappar nedslagit sine bodpålar på såkallada Rehnvallar, d.v.s sådane ställen i vissa fjäldalar, hvarest Lapparna från urminnestider haft sina Rehnjordar samlade, för att mjölka, af hvilkas spilning bildats en större eller mindre hårdvalls äng, hvilken äng nu i senare tider blifvit inkräktad af en Norrman eller Norrsk Lap utan Rehnar, hvilken nu vill hindra den framtågande Lappen med Rehnjord, att driva sin hjord öfver en sådan af Lappens Rehn bildad äng. Vid flere trånga Passager, hvarest sådane Norrska Nybyggare occuperat platsen kan icke Lappen slippa förbi ängar för öfverhängande störtfloder ock Præcipier, ock det är förnämligast vid sådane ställen, som Svenska Lappar blifvit öfverfallne af de illasinnade Norrmännen.»⁷

Og han sier videre i et annet svar:

«Årligen förspörjas Klagomål från Norrmännens sida öfver Svenska Lappars Ohägn å de förstnämndes ägor, hvilka klagomål oftast äro grundade; Likaledes föra Lapparnas besändigt klagomål öfver Norrmännens våldsamheter, som bestå i slagsmål, Rehnstöllder ock hela Rehnflockars fällande: Men dessa ömsesidiga klagomål äro så beskaffade, att de icke kunna afhjelpas utan grunderlig undersökning på stället af opartiske ock localkunniga män, af vilka båda parterna kunda vänta rättvisa.»

Indstilling 1904, bilag 17 s. 133

En lensmann fra norsk side, *Ole Ulrich Berg* som bodde i Ulvsfjorden, gav et noe annet bilde av forholdene. Han innrømmet forsåvidt at de fastboendes eiendom enkelte steder gikk på tvers av dalen,

5. Spørsmålene er ikke gjengitt i bilagene til innstillingen av 1904, men de er gjengitt hos J. Qvigstad og K.B. Wiklund.

6. Dvs. samer fra finsk side.

7. Dette var hans svar på følgende spørsmål: «Kunna de Svenske Lapparnas flyttninger från Länet til Norska kusten derest de sträcke sig ända dit verkställas utan att deras väg nödvändigt måste leda genom redan intagna och bebygda platser i Norrige, samt om och i hvad mån Norrska Lapparnes flyttningar till och vistelse i Länet inträffa genom och i der bebygde tracter.»

slik at reineierne ikke kunne komme ned til kysten uten å passere eiendommene, men økningen i antall klager mente han først og fremst skyldtes en økning i reintallet samt dårligere bevoctning. «De yngre og kraftigere Lapper ligge paa Fiskerie istedetfor at deeltage i Reinsdyrenes Bevogtning.»⁸

Lensmannen i Kautokeino, *Johannes Isaksen Hætta*,⁹ som selv var reineier og hadde sommerbeite i Kvænangen, opplyste at han de siste syv-åtte sommere hadde holdt dyrene tre-fire mil fra kysten, for å unngå stridigheter med de fastboende. Han hadde valgt et sted omgitt av bratte fjell som gjorde det vanskelig for dyrene å komme vekk. At han holdt dyrene unna kysten hadde imidlertid ført til en reduksjon av flokken. På spørsmål om andre reineiere kunne gjøre det samme som ham, svarte han at det ikke fantes tilstrekkelig beite for samtlige Kautokeino-reineiere til på samme måte som ham å holde dyrene unna kysten.

En annen reineier, *Hans Hansen Porsanger* i Karasjok, opplyste at seks familier i Karasjok sogn i en rekke år hadde holdt dyrene unna kysten. De siste sommere hadde en hel del andre familier forsøkt det samme «af Frygt for at komme til at mangle Reenbete ved Søekysten». Noen var tilfredse med dette, andre ikke. Selv hadde han for 10 år siden forsøkt å holde dyrene unna kysten. Men han mistet mange dyr som «løb da fra ham til Søekysten», hvor de jo var vant til å være.¹⁰

3.2.3 Fogd Saxlunds uttalelse til kommisjonen av 1843

Kommisjonen innhentet også uttalelse fra fogd *Even Saxlund* i Øst-Finnmark. Saxlund kom til å spille en sentral rolle i flere utredninger vedrørende reindrift. Han ble som vi allerede har sett, medlem av den kommisjon som i 1852 ble nedsatt etter av grensesperringen. Som vi senere skal se, ble han også bedt om å uttale seg om forslagene fra kommisjonen av 1857.¹¹ Jeg skal her redegjøre for hans uttalelse til forslagene fra kommisjonen av 1843.

De tiltak som kommisjonen vurderte (se foran under 3.2.1) rettet seg alle mot en regulering av reindriften; det var reindriften alene som måtte tilpasse seg. Ifølge Saxlund var fjellfinnene de opprin-

nelige eiere av områdene, og han fant det derfor urimelig at de alene skulle tilpasse seg de fastboendes behov. Han uttalte:

«Der bør med Hensyn til disse Midler i Almindelighed betragtet, ikke være Tale om at netop Fjeldfinnen er den som skal indskrænkes, som skal bære Byrden for at de Fastboende skulle have deres Eiendom fredet. -

Fjeldfinnen er den oprindelige Eier af disse nordlige Marker, forsaavidt efter Sagens Natur den første Besiddelsestagelse begrunder Ret til Landstrækningerne. - De Fastboende have i lang Tid søgt at trænge Nomaden bort fra de Strækninger, som han før alene raadede over - og blev Fjeldfinnen, denne særegne Folkestamme, hvis Livsforholde har hindret dem fra at danne nogen særegen Stat, den svagere i Kampen om Strækningerne, eller rettere maatte han uden Kamp, af Mangel paa ordnet Samhold, trække sig tilbage, saa tror jeg dog at der i dette Historiske ligger Grund til efter Fornuftens Lov at beskytte Fjeldfinnens Existence, forsaavidt ikke høiere Øiemed utvivlsom fordre noget Andet.»

Og han fortsetter med følgende, som må oppfattes som et motinnlegg til Cappelens og Rodes syn om at nomadismen nødvendigvis måtte vike for de fastboende:

«Det er i denne Henseende maaskee af Nogen antaget, at de nomadiske Liv i sig selv hindrer al Cultur, at det saaledes ikke svarer til de Fordringer, man i det Hele taget har at gjøre paa Menneskelivet. - Denne Anskuelses Rigtighed tør jeg meget betvivle. - Sammenholdes Fjeldfinnernes Liv og Sæder med de lavere Classers i andre Stillinger, forekommer det meg afgjort, at Fjeldfinnernes Liv saa langt fra i det Hele taget staaer under de Andres, at det tværtimod i væsentlige Dele er meget at foretrække for det Liv, som saa mange elendige og usædelige Fastboende føre. - Den Grad af Usselhed i Eet og Alt, som dessværre ei sjælden findes blandt de lavere Classer, er neppe nogensteds at see hos Nomaden. -

Fjeldfinnens Liv i og for sig selv fortjener derfor Beskyttelse, ...»

Indstilling 1904, bilag 18 s. 136

Saxlund mente altså at konfliktene mellom de fastboende og flyttsamene ikke utelukkende kunne finne sin løsning ved en regulering av reindriften. Han mente tvert om at problemene lettest kunne løses ved tiltak rettet mot de fastboende, nemlig gjennom inngjerding av deres eiendom. Han viste i den forbindelse til erfaringene fra sitt eget distrikt, der man avgjort hadde høstet fordeler med innhegning. Og han mente at mangelen på slike til-

8. Op.cit., bilag 13 s. 118.

9. Han etternavn er opplyst å være Wætta, men dette må vel være en skrivefeil.

10. Indstilling 1904, bilag 13 s. 120.

11. Saxlund var på denne tiden altså fogd i Øst-Finnmark. Han ble deretter byfogd i Fredrikshald og senere høyesterettsassessor (høyesterettsdommer). Hans kjennskap til reindrift er kanskje bakgrunnen for han dissens i Rt. 1892 s. 411.

tak skyldtes at de fastboende nordmenn anså seg fritatt for enhver forpliktelse overfor flyttsamene.

«den indsluttede Nordmand [betragter] Finnen som et Væsen, der er ham underordnet og for hvis Skyld han intet pligter at gjøre, medens naturligvis Fjeldfinnen maa holde sig i ave. – Denne fra gammel Tid opkomne Anskuelse, som haabe at ville tabe sig, bør modarbeides.»
Op.cit.

Men samtidig mente han at det var av høyeste viktighet at flyttsamene voktet sine dyr. Dette var nødvendig ikke bare for å bedre forholdet til de fastboende, men også nødvendig for å trygge reieneierens økonomi, og for å unngå reintyveri. Om det siste sier han:

«Med hensyn til Reentyveriet er Bevogtningen af høieste Vigtighed. Jeg er overbevist om at en Mængde Reen hvert Aar her i Districtet tyvagtigen ommærkes eller slagtes og det er her kommet saavidt, at det er vanskeligt længere for den ærlige Fjeldfin at bestaae.»
Op.cit. s. 137.

3.2.4 Forslagene fra kommisjonen av 1843

Kommisjonen av 1843 avviste Saxlunds forslag om inngjerding av de fastboendes eiendom «paa Grund af det udentvivil næsten Umulige i at bestemme Saadant som almindelig Regel paa Norsk Side». ¹² Dette skyldtes ifølge kommisjonen «at der i de nordligere Norske Districter, der hjem-søges af Lapperne, ingen Adgang er for Indvaarnerne til at opføre Gjerder om deres Eiendele, deels af Mangel paa Skov og deels formedelst Eien-dommenes store Udstrækning, adspredte Beliggenhed og ringe Verd.» ¹³

Kommisjonen vurderte som nevnt under 3.2.1 tre alternative tiltak som alle rettet seg mot reindriften. Av disse fant kommisjonen at nr. 3, en streng vokteplikt og et strengt ansvar for beiteskader, var den eneste farbare løsning. En streng vokteplikt skulle hindre at reinen kom inn på privat eiendom. Kom den inn på slik eiendom og gjorde skade, skulle de reieneierne som eide flokken betale erstatning. I tillegg skulle de betale bøter hvis skaden ble forvoldt ved forsett eller uaktsomhet.

Erstatningsansvar fulgte for såvidt allerede av Lappekodisillen, se dens § 16, men problemet var at skadelidte ikke klarte å finne frem til reinens eier. Kommisjonen foreslo derfor at alle som søkte beite på «et visst bestemt Næs eller i et andet vist

bestemt District» skulle svare erstatning i fellesskap. ¹⁴ For å få oversikt over hvem disse var, foreslo man at enhver reieneier skulle melde fra til lensmannen i «det Sogn, samt det Næs eller andet District, hvor han agter at tage Ophold, saavel som Antallet af de Reensdyr, han vil føre med sig.» Lensmannen skulle videre oppfordre reieneierne i området til å velge en oppsynsmann. ¹⁵ Denne oppsynsmannen skulle representere reieneierne utad.

Fra disse forslagene kjenner vi igjen dagens ordning med distriktsformann og regler om fellesansvar for beiteskader. Forslagene fra kommisjonen av 1843 førte i første omgang ikke til lov, men ble retningsgivende for senere rettslig regulering av forholdet mellom reieneiere og fastboende.

3.3 Kommisjonen av 1857

3.3.1 Innledning

Som nevnt foran under 2.3.2. inneholdt loven av 1854 bestemmelser om vokteplikt. Reieneierne Øst-Finnmark ble pålagt vokteplikt året rundt, mens reieneierne i Karasjok og Kautokeino ble fritatt for vokteplikt i tiden 1. juni – 8. juli. Amtmann Harris hadde under arbeidet med 1854-loven gitt uttrykk for skepsis til unntaket fra vokteplikten, idet han mente at det ville skjerpe konflikten mellom flyttsamene og de fastboende. De øvrige kommisjonsmedlemmene, fogdene Saxlund og Hauge, mente imidlertid at det ikke var tilrådelig å gi flere pålegg til flyttsamene enn de som var påkrevet som følge av grensestengingen. Dette sluttet departementet seg til, men gav samtidig uttrykk for at spørsmålet om vokteplikten måtte få sin avklaring på et senere tidspunkt. Lovens § 2 gav derfor Kongen adgang til å gi regler om bevoktning.

Det ble ganske snart fremsatt klager fra de fastboende over fritaket fra vokteplikten i sommerukene. To år senere anmodet derfor amtmannen i Finnmark, *Motzfeldt*, om at unntaket fra vokteplikten måtte opphøre. ¹⁶ Anmodningen ble etterkommet, og ved kgl. res. av 25. februar 1857 ble følgende bestemt:

14. Se kommisjonens lovutkast § 7, gjengitt i op.cit. s. 110. Ifølge kommisjonen kunne disse reieneiere «betragtes som indtraadte i et tvunget Assuranceselskab» (op.cit. s. 88)

15. Se lovutkast § 4, gjengitt i op.cit. s. 108.

16. Afskrift af Stiftsamtmand Motzfeldts Skrivelse til Regjeringens Departement for det Indre af 22 November 1856. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, kontoret for reindrift og ferskvannsfiske/ Reindrifitsinspektøren, Pakkesaker, Eske 5 Også de svenske flyttsamers rettigheter er nevnt; antagelig fordi Finnmark fylke den gang også omfattet Nord-Troms.

12. Indstilling 1904 Bilag 12 s. 84.

13. Op.cit. s. 83.

Den Altens og Hammerfest Fogderiers samt Karasjok Districts Fjeldfinner for Tiden tilstaaede Fritagelse for at holde deres Renhjørde under bevogtning i Tiden fra 1ste Juni til 8de Juli hvert Aar bortfalder.

Amtmann Motzfeldt tok også til orde for at man måtte få en nærmere regulering av forholdet mellom de fastboende og reindriftsamene. Han hadde like fra det øyeblikk han ankom distriktet hørt «Klager over de Ødelæggelser, som de talrige Renhjørder, der tidligt paa Sommeren drives ned mod Søkyten, og mod Høsten atter tilbage tilfjelds, anretter paa de Fastboendes dyrkede Marker». Hva slags regler som skulle gis, hadde han selv ingen formening om. Men han påpekte at «det gjælder om at indrette Bevogtningspligten saaledes, at Fjeldfinnernes ældgamle og velbegrundede Flytningsret, – og det ikke blot for de norske men de mange Gange talrige svenske Flytlappers – ikke krænkes, medens man paa samme Tid værner om de Fastbondes i selve Eiendomsbegrebets grundede Rettigheder».

Han foreslo at det skulle nedsettes en kommisjon for å se på disse spørsmålene, og foreslo som medlemmer fogd og sorenskriver *Norgrenn* i Tana, sogneprest *Hvoslef* i Kautokeino, lensmann *Dyblie* i Alten-Talvig og handelsmann *Fandrem* fra Karasjok. Amtmannen ønsket en regulering ikke bare av forholdet mellom de fastboende og flyttsamer på norsk side, men også for flyttsamene fra svensk side. Han anså imidlertid at det ville være vanskelig å få trukket svenskene med i dette arbeidet, og derfor måtte man i først omgang se på forholdet mellom de fastboende og flyttsamene på norsk side.

Departementet fulgte opp anmodningen fra amtmann Motzfeldt, og i den samme resolusjon som opphevet unntaket fra vokteplikten i sommerukene, ble det nedsatt en kommisjon med de medlemmer som amtmannen hadde foreslått. Kommisjonens innstilling er referert i O. No. 25 (1862), og jeg skal nedenfor komme tilbake til denne, men først skal jeg se nærmere på hvilket grunnlagsmateriale kommisjonen hadde for sine vurderinger og forslag.

3.3.2 Kommisjonens møter med flyttsamene og fastboende

Som nevnt fikk kommisjonen i oppdrag å undersøke forholdet mellom fastboende og flyttsamene ved kysten. Sommeren 1857 holdt kommisjonen en rekke møter med befolkningen langs kysten i Finnmark og i Nord-Troms, og i mars 1858 hadde den

møter med folk i Kautokeino og Karasjok. På møtene i Kautokeino og Karasjok var det ikke bare forholdet til de fastboende som ble behandlet, men også følgene av grensesperringen. Avskrift av protokollen fra møtene sommeren 1857 og mars 1858 finnes i Riksarkivet.¹⁷ Jeg skal nedenfor gjøre nærmere rede for hva protokollen forteller, og ser først på møtene langs kysten.¹⁸

3.3.2.1 Møtene langs kysten

Det ble holdt møter en rekke steder langs kysten, i denne rekkefølge: Nesseby, Vadsø, Ekkerøy, Skallelv, Vardø, Havøysund, Kvalsund, Komagfjord, Bossekop, Kåfjord ved Alta, Talvik, Sopnes i Langfjorden, Øksfjord, Frakfjorden, Badderer, Skjervøy, handelsstedet i Reisen, Lyngseidet, handelssted Lyngen, Hammerfest, Kistrand og Ramfjorden i Troms.¹⁹

Innkalling til møtene skjedde med kort varsel. Således heter det flere steder at «de i Nærheden værende Fastboende og Fjeldfinner vare indvarslede ved en Expresse Dagen i Forveien». Av de fremmøtte synes de fastboende alle steder å ha vært i flertall. Det har nok vært vanskeligere å få gitt beskjed til reineierne, for flere steder var de ikke møtt frem. Ingen reineiere var til stede på møtene i Vadsø, Ekkerøy, Reisen, Lyngseidet og Hammerfest. I Bossekop og Frakfjorden møtte det hvert sted bare én reineier, i Talvik møtte to, mens det i Vardø og Lyngen møtte frem tre reineiere. På alle møtene ble de fremmøtte stilt de samme spørsmål.

Spørsmålene var følgende:

- «1. Gjør Fjeldfinnernes Omflytninger med Rensdyr i denne Egn betydelig Skade paa de Fastboendes Eng og Udslaatter.
2. Pleier Erstatning for paaført Skade fordres og ere Fjeldfinnerne almindeligvis villige til at yde den.
3. Opholde Fjeldfinnerne sig om Sommeren i bestemte Strøg eller Fjorde eller foretage de

17. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, kontoret for reindrift og ferskvannsfiske/ Reindriftsinspektøren, Pakkesaker, Eske 32.

18. Protokollen fra møtene er også omtalt av Einar Niemi i artikkelen «Når man skyter hunder. En debatt om reindrift i finnmark ved midten av 1800-tallet» i Peter Sköld och Patrik Lantto (red.) Den komplexa kontinen, Umeå universitet, Umeå 2000.

19. Deler av denne protokollen, de deler som berører reindriften fra svensk side, er gjengitt hos J. Qvigstad og K. B. Wiklund, Dokumenter angaaende flytlapperne, Kristiania 1909, s. 138 flg. Det gjelder møtene i Nesseby, Skjervøy, Reisen, Lyngseidet, Lyngen, Ramfjord. I tillegg er det gjengitt deler av protokollen fra møtet i Kautokeino mars 1858.

ofte Flytninger med deres Rensdyr fra Sted til andet.

4. Paa hvilken Tid af Aaret flytte Fjeldfinnerne til og fra Søkysten.
5. Søge Rensdyrene væsentligen deres Næring ved selve Kysten eller afvexlende tillige i de Strøg som ligge høiere oppe i Landet.
6. Er Sommerbetesmarkerne i de sidste 10 Aar og navnlig siden 1852 i nogen væsentlig Grad indskrænkede ved Udmaalinger til de Fastboende.
7. Er de Fastboendes Bopladse ved Kysten af den Beskaffenhed og Udstrækning, at de ved forbedret Dyrkning vilde kunne gjøre Udslaatter overflødige.
8. Taaler Skoven den fornødne Hugst af Gjerdefang og har den fastboende Befolkning Leilighed til at bekoste Gjerder enten af Træ, Sten eller Torv.
9. Er Hjemmarken almindeligvis uindhegnet.
10. Hvordan ere Udslaatterne beskafne.
11. Er Udslaatternes Belliggenhed i Almindelighed saadan, at Fjeldfinnerne ikke uden særdeles Besvær kan holde deres Rensdyr borte fra dem.
12. Pleie de Fastboende at oplægge Mose og kan dette antages at forringe Mosemarkerne i nogen væsentlig Grad.
13. Paa hvilken Tid af Aaret anretter Rensdyrene størst Skade paa de Fastboendes Eiendom.
14. Har Erfaring vist, at Fjeldfinnerne i Almindelighed beflitte sig paa at bevogte deres Rensdyr forsvarlig medens de opholde sig ved Kysten.
15. Lægges de lokale Forholde nogen særegen Hindring for Bevogtningen.
16. Ere Skovene udsatte for nogen Særegen Ødelæggelser ved Næverflekning, Afbarkning og Udtapning af Saft af Træerne.
17. Kan Rensdyrene finde tilstrækkelig Føde om Sommeren ovenfor de Fastboendes Slaatter.»

På spørsmål 1 var svarene fra de fastboende temmelig entydige: Reinen gjorde skade når den flyttet ned til kysten. Klagene synes å være sterkere jo lenger vestover i fylket man kom. Enkelte påpekte at skadene først og fremst oppsto rundt St. Hans-tider, når gresset begynte å bli grønt, mens andre hevdet at reinen gjorde skade hele tiden.

I Øst-Finnmark klaget de fastboende over skade på utslåtter og på torv som var satt opp til tørring. Lenger vest klaget de fastboende over skade både på eng og utslåtter, og uttalte at skadeforvoldelsen heller ikke var begrenset til tiden rundt St. Hans. Som illustrasjon kan det vises til møtet i Kåfjorden i Alta, der de fastboende uttalte:

«Skaden er væsentligst i de 3 Sommermaaneder Juni, Juli og August. Det vilde vistnok være ønskeligt at Rensdyr aldrig kom til at betræde Engen, da deres skarpe Kløver, saasart Marken er blottet for Sne, hindrer Udviklingen, men man tvivler dog ikke om, at Slaattelandet vil gjøre godt Udbytte, naar det blot kan fredes for Renen i den tid Græsset spirer. – Herimod protesterer dog Ole Evensen paa det kraftigste, idet han anfører at Renhjordene ved at trampe Græstørven i sønder altid ruinerer Afrøden.»

På møtet i Vardø kom det til syne en uenighet mellom de norske og de samiske fastboende i spørsmålet om hvilken skade reinen forårsaket. Det heter:

«3 Søfinner fra Syltevigsfjord erklærte, at Renerne ingen Skade gjøre paa deres Hjemmark og ikke mere paa Udslaatterne end at de aligevel faae tilstrækkelig Høe til deres Kreaturer, da græsset gror om end Renerne har været på Slaatterne.»

Lenger vest i Finnmark hevdet de fastboende at skadene var blitt mer omfattende på grunn av loven av 1854 som gav reineierne fra Karasjok og Kautokeino fritak fra vokteplikten i tiden fra 1. juni til 8. juli, se foran under 2.3.2. Reineierne på sin side hevdet at voktingen ikke var blitt dårligere, men at klagene var blitt sterkere på grunn av kalde sommere de siste årene med derav dårligere vekst. Det var da lettere å gi reindriften skylden for dårlige avlinger. Men i dårlige sommere var det vanskeligere å holde reinen unna innmark og utslåtter, fordi det da var sparsomt med grøntbeite andre steder. Svaret reineierne i Talvik gav på spørsmål 17 er således typisk for de svar som ble gitt på dette spørsmålet også andre steder:

«De tilstedev. Fjeldfinner erklære, at der i gode Sommere begynner at blive tilstrækkelig Føde i Skovranden som ligger høiere op end Udslaatterne allerede i Slutningen af Juni eller Begy[ndelsen] af Juli. Først længere ude paa Sommeren bliver der Næring for Dyrene paa Høifjeldet i de Fordybninger og Fjeldlier som der findes.»

Flere steder ble det opplyst at utslåttene var lagt i reinens gamle flyttleier og renhaver som er blitt gjødslet av reinen. Fra møtet i Nesseby heter det:

«Flere af de tilstedeværende Fjeldfinner erklærte, at mange Udslaatter i Nesseby Sogn tilforn have været Reenhaver d.e. i fortiden have været benyttede av fjeldfinnerne til Samlingsplads for Reensdyrene ved Melkingen. Enkelte af disse Reenhauger var indhegnede og det hente ogsaa at Jordsmonnet var noget jevnet og

ryddet, hvorfor det er sandsynligt at de vare vel-skikkede til at overgaa til Udslaater. I den senere Tid eller de sidste 20 – 30 Aar have Fjeldfinnerne ophørt med at bruge Reenhauer.»

Disse opplysningene fra reineierne ble ikke motsagt av de fastboende. I Vadsø, Ekkerøy, Skalelv, Vardø, Kvalsund, Langfjorden og Badderer ble det likeledes opplyst fra såvel reineierne som de fastboende at utslåttene var anlagt på tidligere renhaver. På møtet i Langfjorden ble det opplyst at handelsmannen på Sopnes hadde fått utmålt en utslått som lå midt i flytteleien.

På møtet i Øksfjord klaget reineieren over at handelsmann Buck hadde fått utmålt en utslått i Kvamviken, som lå slik til at det var umulig å holde reinen unna uten gjerde. Buck bemerket at området ikke var noen «Alfarvei for Fjeldfinnerne», da de uten vanskelighet kunne komme til sjøkanten i de nærliggende fjorder uten å passere gjennom Kvamviken. Han mente altså at reiene fikk finne sommerbeite i andre fjorder. Reineierne bekreftet at de ikke var nødvendig å passere området for å komme ned til andre fjorder, men de ønsket ikke å flytte fra det sommerbeiteområdet der de hadde vært. Det var en «saa god Græssplads, som de ikke kunne undvære, og Renerne ere saa vante til aa gaa der, at de ei kunne forbygge Skade medmindre Gjærde opføres om Udslaatten».

Det var stor uenighet mellom de fastboende og reneierne når det gjaldt spørsmålet om det var mulig å holde reinen unna utslåttene. De fastboende mente at reneierne med enkle midler kunne vokte reinen bedre. Reineierne på sin side mente at dette ikke var mulig. På spørsmål 11 om utslåttene lå slik at flyttsamene ikke uten besvær kunne holde reinen unna, var svaret fra de fastboende nesten entydig: Flyttsamene måtte med enkle midler kunne å holde reinen unna utslåttene. Reineierne hevdet at utslåttene svært ofte lå slik til at det nærmest var umulig å holde reinen unna. Svaret fra de fastboende i Talvik er illustrerende. De mente reneierne med letthet kunne holde reinen unna utslåttene:

«Der er ingen særegen Vanskelighed for Fjeldfinnerne at holde sin Reensdyr borte fra Slaatterne fordi Dalføret har en saa stor Udstrækning og fordi Skovgrændsen falder saa langt udenfor Udslaatterne, at Fjeldfinnerne vilde kunne anviser deres Reensdyr tilstrækkelig Betesmark ovenover disse. Sandsynligvis vilde en Vagt af 3 á 4 Mand være tilstrækkelig til at frede Strækningen fra Kaafjorddalen til Vasbotten og 6 á 8 Mand vilde bevogte

Strækningen udover Langfjord saaledes at det hele næs paa denne Maade vilde være være vel bevogtet.»

De to reneierne som var til stede i Talvik, mente at topografien i området gjorde det umulig å holde reinen unna utslåttene med så få gjeterer som de fastboende anslo. Hvor mange gjeterer som trengtes kunne reneierne ikke angi. De tilføyde at det ofte var vanskelig å vite hvor utslåttene lå, da mange av dem ikke var merket. En av de fastboende, kirkesanger Monsen støttet reneierne, og mente at minst 20 mann var nødvendig for å holde reinen unna utslåttene.

Flere steder ble det hevdet at reneierne sluntret unna gjetingen fordi de drev med sjøfiske. Mange av reneierne bekreftet at de lå på fiske, men benektet at de dermed sluntret unna gjetingen. Gjetingen ble overtatt av kone, barn og tjenere mens de selv var på fiske. Enkelte eldre reneiere gav imidlertid uttrykk for at de yngre ikke var like påpasselige med å gjete som de eldre. Og reneierne i Kautokeinos østre sone hevdet at Karasjoks reneiere var mindre påpasselige med gjetingen enn dem selv.

Det fremgår videre av svarene at det flere steder var skjedd en betydelig økning i antall utslåtter. Det heter således fra møtet i Vadsø:

«I de siste 10 Aar er det udmaalt til de Fastboende omtrent 150 Udslaatter i Strækningen fra Andersby til Krampenæs, saaledes at al den Græsmark, der er tjenlig til Slaatter, paa det nærmeste er Udmaalt.»

På møtet i Ekkerøy ble det opplyst at de fleste utmålinger hadde skjedd de fire foregående årene, og av gressmark fantes det «nu neppe nogen mere der er tjenlig eller hensigtsmæssig til Udslaatter».

I Vardø opplyste lensmannen at «mange Fastboende ere tilflyttede Sognet paa Grund af de store Fiskerier» de siste tre årene, og at det i disse årene hadde vært foretatt 50 til 60 utmålinger til fastboende. Disse utmålingene hadde først og fremst vært foretatt ved boplassen nærmest stranden, og han mente derfor at «Fjeldfinnernes Sommerbetesmarker ikke antages at være i nogen væsentlig Grad indskrænket». På møtet i Vardø gav imidlertid reneierne uttrykk for at bevoktningen av reinen var blitt vanskeligere på grunn av «den betydelige Forøgelse af den fastboende Befolkning samt de af dem optagne Rum».

Ut fra svarene synes konfliktene i Øst-Finnmark å skyldes befolkningsøkningen de foregående årene. Lenger vest i Finnmark hadde konfliktene oppstått tidligere, idet det fremgår av svarene at tilgjengelig mark allerede tidligere var tatt i bruk

av de fastboende. Utmåling av jord til de fastboende skjedde tidligere i Vest-Finnmark enn i Øst-Finnmark. Dog opplyses det også i Vest-Finnmark om betydelige utmålinger de siste årene. Det heter fra møtet i Bossekop:

«I de sidste 10 Aar er der foretaget ei ubetydelige Udmaalinger baade i Rafsbotten, Transfær-elven og Tverelvdalen, saa at Betesmarkerne ere blevne meget indskrænkede, da paa det nærmeste den Jord er optaget som er skikket til Eng og Udslaatter.»

I Ramfjorden i Troms gav almuen uttrykk for at konfliktene hadde økt i takt med oppdyrkingen. Det heter:

«Ramfjorden er et vel opdyrket Distrikt som lider overordentligt ved Fjeldfinnernes Omflytninger. I den Tid da Opdyrkingen var skredet ubetydeligt frem, hadde Sagen liden Vigtighed for Staten, men nu for Tiden stiller Forholdet sig annerledes og den tilstedeværende Almue forventer derfor at der gjøres Alvor af de Foranstaltninger, som forandrede Tidsforholde paa kræve.»

De fastboende klaget over at det var vanskelig å få erstatning for skade som reinen forårsaket, rett og slett fordi man ikke visste hvem som eide dyrene. Det var bare reieneierne som kunne tyde reinmerkene.

Reieneierne på sin side gav uttrykk for at det var vanskelig å hindre at reinen kom inn på jordstykker som ikke var inngjerdet. De fastboende hevdet på sin side at det ville være umulig å inngjerde eng og utslåtter. De gav uttrykk for at det enten ikke var tilstrekkelig trevirke eller at inngjerding ville bli alt for kostbart.

Flere steder forklarte de fastboende at det først og fremst var oksereinen som gjorde skade på åker og eng, mens simlene holdt seg unna. Siden simlene holdt seg unna mente de at det måtte være mulig å holde også oksreinen unna. Reieneierne forklarte at det var langt vanskeligere å holde oksereinen unna.

Reieneierne klaget over at de fastboendes hunder ofte skadet reinen, og at de ikke fikk erstatning for dette. Når de fastboendes hunder gjøv løs på reinen, var det dessuten vanskeligere å holde dyrene samlet, og dermed vanskeligere å vokte dem.

På møtene i Troms fremkom det flere opplysninger om de *reieneierne som hadde flyttet fra Kautokeino til Karesuando* som følge av grensestengingen. Opplysningene bekrefter at mange av disse hadde beholdt sine gamle sommerbeiteplasser. Disse forhold ble utdypet på et møte i Kautokeino i

mars 1858, se nedenfor under 3.3.2.2, og på et møte 12. juli samme år i Bossekop. Her opplyste 70 år gamle *Mikkel Isaksen Hætte* fra Kautokeino at han to sommere for 40 år siden hadde hatt sine rein på sommerbeite i det området som lå mellom Lyngsfjorden og Reisaelven. Den gangen var det ingen reieneiere fra Karesuando å se der, og han hadde aldri hørt at de kom nord for Lyngsfjorden. I den tid traff han imidlertid reieneiere fra finsk Enontekiö (Enodat) i området. Senere hadde han i 20 år vært i Skjervøy sogn, men aldri sett reieneiere fra Karesuando der, eller hørt at de var kommet så langt nord. Nå derimot hendte det at de reieneierne som hadde flyttet fra Kautokeino over til Karesuando, vendte tilbake til de sommerbeiteområder de hadde benyttet som norske undersåtter.

3.3.2.2 Møtene i Kautokeino og Karasjok

Møtet i Kautokeino ble holdt 13. mars 1858 med bare syv reieneiere til stede. Det hadde ikke her gått ut noen generell innkalling til befolkningen. På grunn av en ondartet kopperepedemi som nettopp hadde brutt ut, hadde distriktslegen frarådet «nogen større Folkeforsamling». Bare de syv «Fjeldfinner, der antages at høre til de paalideligste Folk i Sognet», var derfor innkalt.²⁰

Fem dager senere ble det holdt møte i Karasjok. Her var møtet «kundgjort for den tilstedeværende Almue», men det er ikke oppgitt hvor mange som møtte.

De fremmøtte ble stilt følgende spørsmål (nummereringen er i forlengelse av spørsmålene til møten ved kysten):

- «18. Har udelukkelsen af de russisk-finlandske Mosemarker fremkaldt nogen mærkelig Skade, Forringelse eller Formindskelse af de norske Reenhjorder?
19. Hvad Forskjel er der paa de russiske Vinterbetesmarker ved en hensigtmæssig Benyttelse give de norske Reenhjorder tilstrækkelig Næring?
21. Ere de norske Fjeldfinner udsatte for nogen væsentlig Trængsel eller Skade derved, at svenske Fjeldlapper opholde sig paa de norske Betesmarker med deres Reensdyr om Sommeren eller Vinteren?
22. Er der nogen Tid af Aaret, da Bevogtningen af Reensdyrene gjøres vanskeligere end ellers,

20. Disse syv var Ole Isaksen Hætte, Aslak Mathisen Logje, Nils Mathiesen Sara, Aslak Jonsen Mænna, Amund Aslaksen Gaup, Mikkel Mikkelsen Kemi og Nils Persen Kvæningen.

enten paa Grund af Aarstidens Beskaffenhed eller af andre Omstændigheder?

23. Hvori søge Fjeldfinnerne Grunden til at der navnlig i de 3 sidst forløbne Sommerer har været saamange Klager over Skadetilføielser ved Kysten?
24. Er trangen til en større Næring om Foraaret ved Kysten bleven stærkere eller nødvendigere for Reensdyrene siden Grænsespærringen i 1852?
25. Er der nogle og i saa Fald hvilke Steder ved Kysten i Hammerfest og Altens Fogderier samt Skjervø og Lyngens Sogne, hvor de Fastboende eie eller besidde uindhegnede Slaatter som ere af en saadan Beliggenhed at de ikke kunne beskyttes mod Skade af Reensdyr, om end disse holdes under streng Bevogtning?
26. Medfører det i Almindelighed større Vanskelighed at forhindre Reensdyrene fra at gjøre Skade paa Slaatter beliggende i større Dals-trækninger (f.Ex. i Porsangerfjord, Tverrelvdalen, Eiby- og Kaafjorddalen, Vasbotten, Qvæ-nangdal og Reisens-Dal) end paa Slaatter der ligge langs Kysten?
27. Anrette Reenhjordene nogen Skade paa de Fastboendes Slaatter Fjeldsognene eller paa deres Høhæsjer naar Fjeldfinnerne om Høsten drage op fra Kysten?
28. Ansees det tjenligt iværksætteligt at der vælges et vist Antal Opsynsmænd der skulle paase at Enhver saavidt muligt gjør sin Pligt mod Reensdyrenes Bevogtning m.v?
29. Skulle det være muligt at afholde Reensdyrene fra at komme til Søkysten?»

På spørsmålene om virkningene av grenseperringen ble det begge steder svart at virkningene var følbare. Ifølge reineierne i Kautokeino var det ikke tilstrekkelige mosemarker på norsk side. I tillegg var det meste av sognet uten skog, slik at dyrene ikke fant ly. De siste to til tre årene hadde reinen blitt mindre, og «navnlig yngre Dyr have døet af Sult, da de ikke have Kraft til at sparke op den haarde Sne, som ofte bedækker Marken». På finsk side var det overflod av mose, «saa Marken er ganske hvid deraf, medens Betesmarken paa norsk Side er saa brugt og nedtrampet, at den paa mange Steder er sort, da Mosen er afgnavet». På finsk side fantes også den skog de savnet på norsk side.

De norske områdene var for begrensete til å gi tilstrekkelig beite, selv om mange reneiere hadde flyttet til Karesuando. Det var først etter grenseperringen at reneiere fra norsk side hadde begynt å søke over på svensk side. Men der var beite-ene sterkt medtatte fordi det allerede var mange renbyer der. Overflyttingen til Sverige hadde hel-

ler ikke ført til noe vesentlig redusert beitepress i Kautokeino reinsogn. Mange av dem som hadde flyttet over til Sverige fortsatte å benytte områdene på norsk side, se foran under 2.5.1. Dette fremgår også av det bekreftende svaret som ble gitt på spørsmål 21 om reneierne opplevde konkurranse fra flyttsamer fra svensk side:

«Ja, især om Sommeren og udover Høsten til lidt efter Mikkelsdag. Dette skeer da hovedsagelig af dem, som i den senere Tid have gaaet over til svenske Undersaatter og som saadanne benytte de samme Betesmarker, som de havde som Kautokeinofinner, medens de ingen Ydelser ville afgive til Kautokeino, skjønt de paastaar sig i Besiddelse af samme Rettigheder som før.»

Også på møtet i Karasjok ble det fremholdt at beite-ene var bedre på finsk side, og det heter at i «Karasjok Sogn er der nu meget daarlig Betesmark og der er en Skjældenhet at faa fede Reen i dette Distrikt». Reintallet var etter grensestengingen blitt redusert «fordi en stor Deel Ren tabes ved at spredes over det finlandske Territorium hvorfra de for en ringe Deel faaes tilbage».

På spørsmålene om hvorfor det de siste tre årene var blitt flere klager fra de fastboende, var svaret fra reneierne dårlig gressvekst og følgene grenseperringen. De mente at unntaket fra vokteplikten i loven av 1854 ikke hadde ført til slappere bevogtning. Men de siste tre sommerne hadde det vært dårlig gressvekst, og reinen fikk skylden for de dårlige avlinger. I Kautokeino opplyste «Gamle Aslak Mathiesen Logje, omtrent 62 Aar gammel, ... at saavidt han kan erindre, har der før ikke været saa slette Græsmarker eller saa vanskelig at passe.» Svaret på spørsmål 24 var følgende:

«Paa Grund af den slettere Næring og af Mangel paa Ly om Vinteren i de sidste Aar siden Grændespærringen ere Dyrene blevene saa meget svagere mod Vaaren, at de trænge til stærkere Føde. Gamle Fjeldfinner paastaar ogsaa, at det er i høi Grad styrkende for svage Dyr i Særdeleshed at kunne komme til Søen og drikke det salte Søvand, hvorved de ogsaa blive af med en Deel af de Insekter og Larver, hvoraf de plages saameget i denne Tid.»

I Karasjok erklærte *Hans Hansen Porsanger* «at han i sin Levetid, 60 Aar, ikke kan erindre saa slette Aar. Hvis «de Fastboende selv ydede nogen Bistand ved Bevogtningen af sine Slaattemarken saa vilde det meget lette Fjeldfinnerne ved Bevogtningen af sine Reensdyr». Reinen kunne gjetes bedre, hvis den ved kysten ble delt opp i mindre flokker. Og han tilføyde at «Fjeldfinnerne befryg-

tes at være for meget efterladet og at mangle den fornødne Enighed». Flere av de som var tilstede, sa seg enige med Hans Hansen Porsanger.

I Kautokeino mente reieneierne at oppføring av gjerder rundt markene ville ha stor betydning, og det selv om slike gjerder bare ble oppført der det var tilstrekkelig trevirke til dette. Videre mente de «at de Fastboende burde være behjælpelige med at passe den Hjemjord, der er uindhegnet, og om ofte ligger ganske nær omkring Huset».

På spørsmål 25 om det var steder hvor det selv med den strengeste bevoktning var umulig å holde reinen unna uinngjerdete slåtter, var svaret begge steder klart ja. I Skjervø sogn gjaldt det Strømfjord, Jøkelfjord, Burfjord og begge sider av Maur-sund og Kågsund. I Alten-Talvigs sogn gjaldt det store og lille Lerresfjord, store Bækkarfjord, øvre del av Tverrelvdalen, Kåfjorddalen, øvre del av Vassbotten og Bogselvdalen, Alteidet og vestre side av Langfjorden ovenfor Sopnes. I Hammerfest sogn var det umulig å holde reinen unna slåttene på nordsiden av Porselven omtrent helt til Repparfjordbunden samt i Rafsbotten og Repparfjordskogen. I Kistrands sogn var det selv med den strengeste bevoktning umulig å holde reinen unna uinngjerdete slåtter i Stabursnesskogen, Børselv, Billefjord, Smørfjord og Olderfjord.

På spørsmål 26 ble det både i Kautokeino og Karasjok svart at jo lenger vekk fra kysten slåttene lå, jo vanskeligere var det å holde reinen unna slåttene.

På spørsmål 29 om reinen kunne holdes unna kystområdene, ble det i Karasjok svart at dette ikke var mulig før lengre ut på sommeren når gresset ble grønt i høyden. I Kautokeino synes ikke dette spørsmål å ha vært reist.

3.3.3 Forslagene fra kommisjonen av 1857

Innstillingen fra kommisjonen er inntatt i O. No. 25 (1862), og sidehenvisningene i teksten refererer seg til denne.

Fritaket fra vokteplikten i perioden 1. juni – 8. juli for reieneierne i Karasjok og Kautokeino var som nevnt falt bort ved kgl. res. av 25. februar 1857. Brudd på vokteplikten medførte nå straffean-svar. Men dette alene ville ifølge kommisjonen av 1857 ikke løse problemene mellom reindriften og jordbruket. For det første lå det i «Sagens Natur, at Bevogtning af Rensdyr aldrig kan føre til en fuldstændig Raadighed over hvert enkelt Dyr i en talrig Hjord» (s. 2). For det annet hadde den vanlige politimyndighet som oftest ikke «Tid eller endog Indsigt til at kunne behandle disse særegne og vanskelige Forhold» (s. 3).

Kommisjonen av 1857 foreslo i likhet med kommisjonen av 1843 at reieneierne i et område sammen skulle være ansvarlige for skade på fastboendes eiendom. Et slikt fellesansvar ville «anspore Fjeldfinnernes Iver og om muligt vække deres Eftertanke for Viktigheden af, at deres Omvandring foregaae med nogen Orden, og at Bevogtningen af deres Renhjørde kan blive saa fuldstændig, som det paa nogen Maade lader sig gjøre» (s. 4). Fellesansvaret ville også sikre de fastboende mulighet til erstatning, idet det ikke var nødvendig å påvise hvem som eide den rein som hadde gjort skade, se forslaget § 10 (s. 8).

Videre foreslo kommisjonen at det blant reieneierne skulle velges en oppsynsmann «der skulle paase Orden under deres Tog mod Kysten, og under deres Ophold der meddele Øvrigheden Oplysninger.» Videre skulle oppsynsmannen «modtage Kald og Varsel paa de øvrige Fjeldfinners Vegne og i dele Hele taget være det Redskab, hvorved de nye Bestemmelser om Bevogtning af Rensdyr m.v. kommer til fuldstændig Udførelse» (s. 4), se forslaget § 13. (s. 9) De enkelte områder skulle inndeles i oppsynsdistrikt, og hver vår før flytting til kysten startet, skulle den enkelte reieneier melde fra til lensmannen hvor flytting skulle skje, og hvor mange rein han tok med seg til kysten, se forslaget §§ 1 – 5 (s. 6–7).

I motsetning til kommisjonen av 1843 mente kommisjonen av 1857 at en lovregulering av forholdet mellom reieneierne og de fastboende ikke kunne legge byrdene på reieneierne alene. Man kunne ikke «indskrænke sig til eensidig at drage Omsorg for den fastboende Befolkning og overlade til Fjeldfinnerne selv at redde sig ud af de Forlegenheder, som de foreslaaede nye Regler om Erstatningsansvar m.v. utvilsomt ville bringe dem» (s. 5). På grunn av jordbrukets utbredelse i Alten-Talvig prestegjeld kunne det i dette området bli snakk om høye erstatningsbeløp som ifølge kommisjonen kunne gå hardt ut over reieneierne. Dette problemet kunne ikke løses ved å stenge reindriften ute fra området, da dette ville være en «vold-som Tilintetgjørelse af ældgamle Rettigheder» og medføre «en fullstændig Urede i deres Økonomi» (s. 5). Kommisjonen foreslo istedet at staten skulle ekspropriere den private eiendom, som lå slik til at det skapte særlige vanskeligheter for «Renhjørdenes Bevogtning: Derved ville man oppnå at det Rum, som Fjeldfinnerne maae have deres Opmærksomhed henvendt paa, bliver mindre, og al Anledning til byrdefulde Erstatningskrav for Skadetilføelser paa fjerne Udslaatter og deslige vil bortfalde» (s. 5).²¹ «Staten, som er stærkt interesseret i at denne fjerne Landsdeel Ophører at være en Skue-

plads for Misnøie og voldsom Trætte», burde ifølge kommisjonen bidra til slik konfliktløsning ved å bevilge midler til ekspropriasjon av de aktuelle eiendommer. Den anslo det nødvendige beløp til 14.000 Spd. (s. 5).

Et flertall i kommisjonen – tre medlemmer – foreslo dessuten at erstatningsansvaret for beiteskader i visse tilfelle skulle kunne reduseres til halvparten, og i særlige tilfelle falle helt bort. Dette gjaldt skade på utslåtter som lå høyt til fjells og som ikke var markert i forhold til den øvrige utmark.²² Siden det etter de foreslåtte regler ville bli langt lettere for de fastboende å få erstatning, var en slik adgang til å lempe erstatningsansvaret nødvendig for å forebygge misbruk. Spesielt i dårlige år med små avlinger kunne det være fristende å kreve urimelig høye erstatninger for påståtte beiteskader. Om flertallets syn heter det videre:

«Den nævnte Fraktion af Commissionen nærer derfor Frygt for, at Tilstanden uden nogen passende Korrektiv vilde blive utaalelig for de Erstatningspligtige og lede til Fjeldfinnernes Ruin. Men streng Retfærdighed antages ikke at paabyde, at der tilstaaes fuld Erstatning for den Skade, som gjøres paa uindhegnede for en stor Deel høit til Fjelds beliggende Eiendomme; thi for det Første er det vitterlig for Enhver, som erhverver Jord i Finmarken, at Finnerne fra ældgammel Tid have besiddet Landet og udøvet efter Sædvane deres Rettigheder paa en saadan Maade, at Kollisioner ere uundgaaelige, og for det Andet er den Dyrkning, hvoraf Eiendomsretten over Jord i Finmarken, der afstaaes af det Offentlige i Henhold til Reskriptet af 27de Mai 1775 for Tiden er afhængig, saa mislig og ufuldstændig, at det Offentlige, naar det vilde skride ind, uden Tvivl maatte finde rig Anledning og god Beføielse til at expropriere mange Eiendomme, hvis Besiddere maaskee ere blandt de meest hørøstede Klagere» (s. 6).²³

Fogd Norgrenn kunne ikke slutte seg til flertallets forslag om begrensninger i erstatningsansvaret. Han mente at forslaget var «en Vilkaarlighed og tilige et betænkeligt Indgreb i Eiendomsretten» (s. 6). Norgrenn synes å dele oppfatningen til de norske medlemmene, Rode og Cappelen, i kommisjonen av 1843 som mente at nomaden måtte vike for

de fastboende innbyggere. Det heter således videre om Norgrenns syn:

«Det synes ubilligt, og vilde neppe lede til den ønskelige Tilstand af en uforstyrret Udvikling, om den fastboende Befolkning, der gennem lange Tider har været udsat for store Tab i Sammenstødet med Fjeldfinnerne, skulde til Vederlag for den Retsnydelse, man tilbyder dem, vedblive at erlægge en stadig Tribut til Vedligeholdelsen af denne Nomadestamme, hvis fjernelse fra Kystegnene maa være dens ivrigste Ønske. Hvad der end kan siges om Eiendomsrettens særegne Udspring, og den Anvendelse, som der gjøres af Jord i Finmarken, saa er det nu vist, at Befolkningen, paavirket af Retspraksis og de Forestillinger, som Tiden har Udviklet til Retsbegreb, anseer sig berettiget til at nyde sine Eiendomme og gjøre Krav paa den Beskyttelse som Eiendom altid bør være sikret i et ordnet Samfund. Forpligtelsen til Gjærdehold kan ikke med Føie anføres som Grund for at Indskrænke denne Beskyttelse, da Gjærder, som skulde yde fuld Sikkerhed mod Rensdyr, efter de af Commisionen indhentede Oplysninger maae være saa høie, at deres Anskaffelse i Finmarken vilde være en Umulighed» (s. 6).

Norgrenn berører her et forhold som har fulgt disse spørsmålene helt opp til i dag. Gjennom koloniseringen av Finnmark, har folk blitt oppmuntret til å slå seg ned som bønder og fastboende i fylket. Dette har i høy grad skjedd ved en flytting nordover fra de sørligere områder i landet. Staten har følt en forpliktelse til å gi disse rettsbeskyttelse, og dette har i sin tur påvirket rettstenkningen når det gjelder forholdet mellom flyttsamene og de fastboende.

Når det gjaldt flytteleiene fastslo en samlet kommisjonen at disse ikke måtte stenges. Forslagets § 7 lød:

«Forøvrigt bør Fjeldfinnernes ældgamle Flytningsveie som hidtil staa aabne for dem, ligesom det ved Udstedelse af Rydningssedler eller Skjøder fra det Offentlige til de Fastboende for Fremtiden saavidt muligt bør iagttages, at Fjeldfinnerne ikke vanskeliggjøres Benyttelsen af de for dem fornødne Veie og ikke yderligere indskrænkes ved Udmaalinger i Udmarken.»

I motivene til forslaget § 7 heter det at en slik lovfesting strengt tatt var unødvendig, «da Rettigheten hviler paa Hævd», men kommisjonen fant likevel at det var behov for å få det slått fast i loven, «fordi enkelte Eider, hvorover Passagen fra umindelige Tider har fundet Sted, begynder at bebygges og opdyrkes». Det var nødvendig å «paaminde Administrationen [om] Varsomhed ved Udstedelse

21. Se forslag til lovregler § 7 (s. 7).

22. Se det subsidiære forslag til § 10 gjengitt på s 10. En slik mulighet til redusert erstatning ville også redusere den sum staten måtte ut med for å innløse disse eiendommene (se s. 5).

23. Etter jordutvisningsresolusjonen av 1775 var det et vilkår for å erverve eiendomsrett til det utmålte jordstykke at jorden ble dyrket.

af Rydningssedler og Udmaalinger i Udmarken», og å motvirke «den Planløshed, hvormed man er gaaet frem ved Afstaaelse af Statens Grund» (s. 11).

I henhold til Jordutvisningsresolusjon av 27. mai 1775 skulle avståtte jordstykker som ikke etter en viss tid var dyrket opp, falle tilbake til staten. Kommisjonen mente denne forskrift måtte følges opp i høyere grad enn det som hadde skjedd til nå, og foreslo en lovfesting av statens hjemfallsrett til jord som ikke var dyrket opp, se forslaget § 7 (s. 8). De utslåtter og jordstykker, som de bruksberettede hadde unnlatt å dyrke opp eller latt ligge ubenyttede, ville ved en slik regel falle tilbake til staten, med den virkning at reindriften ble fritatt for erstatningsansvar (s. 11).

Kommisjonen foreslo videre at grunneierne ved kysten skulle være forpliktet til å avgjøre plass for reineiernes telt mot en rimelig årlig godtgjørelse, se forslaget § 7.

Kommisjonen foreslo endelig at myndighetene skulle ha adgang til å stenge flyttsamene ute fra steder ved kysten hvor det ikke tidligere hadde vært reindrift, se forslaget § 8 (s. 8). Som eksempel på slike steder nevner kommisjonen øyene ved kysten. Reineiere fra norsk side skulle videre kunne forbyse adgang til de områder som fra gammelt av hadde vært benyttet av samer fra svensk side (s. 11).

3.3.4 Byfogd Saxlunds kommentar til kommisjonens forslag

Kommisjonen avgav sin innstilling i 1859. Departementet for det Indre følte behov for å få en ytterligere fagkyndig vurdering av forslagene, og ba *Even Saxlund*, som nå var blitt byfogd i Fredrikshald, om å uttale seg (s. 13).

Saxlund var som medlem av kommisjonen av 1852 negativ til en regulering av forholdet mellom de fastboende og flyttsamene. Han mente som vi har sett at flyttsamene den gang måtte få mulighet til å tilpasse seg grensesperringen, og ikke pålegges byrder som ikke hadde sammenheng med grensesperringen. Nå – ca. syv år senere – mente han at den nødvendige tilpasning hadde skjedd, og at tiden var kommet for en regulering av forholdet til de fastboende. Men han gav uttrykk for at en slik regulering var vanskelig, og departementet gjengir ham slik:

«Paa den ene Side har man at vogte sig for i en utilbørlig Grad at besværliggjøre Fjeldfinnernes Rensdyrhold, paa den anden at forebygge for de Fastboende alvorligere Skade ved Rens-

dyrenes Omstreifninger. Men for Fjeldfinnerne er det vanskelig eller umuligt at forhindre Rensdyrenes Færden paa Strækninger ved Søkysten, hvorunder Skade lettelig kan afstedkommes for Andres Eiendom, og for de Fastboende er det ligesaa vanskelig eller umuligt ved Forbyggelsesmidler fra deres Side at beskytte deres Eiendom herimod. Mellem disse stridende Interesser antager han det maa være Statstyrelsens Sag at fremtræde mæglende gennem en saavidt mulig lempelig Behandling af begge Parter og ikke fortrinsvis at beskytte nogen enkelt» (s. 13).

Upartiskhet var altså påkrevet, og han mente at kommisjonens forslag avspeilte en slik upartiskhet. Han var likevel kritisk til flere av kommisjonens forslag.

Han støttet ikke forslaget om at staten skulle ekspropriere utslåtter for å frigjøre disse for reindriften. Han mente flyttsamene allerede nå kunne benytte disse områder, uten at de fastboende kunne kreve skadeserstatning. Det dreide seg om strekninger som besitterne hadde fått overdratt til seg uten vederlag, og hvor de senere ikke har hatt noen omkostninger ved opprydding o.l. Det var derfor lite rimelig om de fastboende skulle få vederlag ved innløsning, når de selv ikke hadde blitt påført noen utgifter eller andre byrder. Ekspropriasjon var derfor unødvendig. I mange områder burde det, ifølge Saxlund, aldri ha vært utmålt utslåtter. Men når det nå var skjedd, fikk eieren selv ta risikoen for at utslåtten lå midt i et reinbeiteområde:

«Efter Byfogdens Opfatning kan der dessuten neppe ligge nogen Uretfærdighed i at man nægter disse Strækninger Beskyttelse mod Fjeldfinnerne, saalænge Besidderne fra deres Side ikke foretage det Fornødne for at frede dem. Det havde uidentivl været ønskeligt, bemærker han, at der aldrig var bleven meddelt nogen Hjemmel paa saadanne Strækninger, men naar dette er skeet, maa Modtagerne tilige have overtaget den Resico, som er en Følge af Fjeldfinnernes utvivlsomme Adgang til at benytte Almindingerne, hvori Udslaatterne ligge, idet han maatte forudsee, at Renhjordene kunne forvolde Skade paa hans Eiendom, hvilken skade han alene kan undgaa ved selv at frede om Stykkerne ved Indhegning eller paa anden Maade» (s. 14).

Saxlund fremholdt videre at inngjerding av eiddommene ikke var så uoverkommelig som kommisjonen mente. Han godtok heller ikke kommisjonens oppfatning om at flyttsamene var erstatningsansvarlige for skade på uinngjerdet mark. Det heter:

«Overhovedet kan Byfogden ikke erkjende Berettigelsen af den Sætning, at Fjeldfinnerne efter den bestaaende Ret ubetinget pligter Erstatning for den Skade, hans Rensdyr maatte gjøre paa uindhegnede Stykker i Fjeldmarken. Han antager imidlertid, at der uanseet hvad man efter en tvivlsom Fortolkning statuerer om dette Spøragsmaal, er Adgang til efter § 2 i Loven af 7de September 1854 at gjøre Erstatning for Skade paa saadanne strækninger afhængig af Fredning fra den Skadelidtes Side.»

Saxlunds syn på rettsforholdet mellom flyttsamene og de fastboende innebar altså en større anerkjennelse av reineiernes rettigheter enn det kommisjonen hadde lagt til grunn. Men han kunne likevel ikke støtte en lovfesting av hjemfallsretten for udyrket mark, selv om en slik regel for såvidt ville være rimelig. En gjennomføring av hjemfallsretten ville innebære at utslåttene falt i det fri, og dermed kunne benyttes av alle. Og han fryktet en konkurranse mellom de fastboende om benyttelsen av utslåttene som kunne lede til lite heldige tilstander.²⁴ Forøvrig trodde ikke Saxlund «at de værste Kranglerier mellem Fjeldfinnerne og de Fastboende hidrøre fra Udslaatterne, men at det er Skade paa dyrkede Jorder og Hjemmark, der har givet Anledning til de sædvanlige Klager ... og til de beklaglige Optrin».

Saxlund reiste spørsmålet om ikke de fastboendes krav på rettsbeskyttelse av hjemmemarken burde gjøres avhengig av at den var fredet med «Hegn eller deslige», dermed ville man få «en fastere Ordning i Overensstemmelse med hvad der gjælder i det øvrige Land». Selv om en slik løsning rettslig sett ville være den riktige, avviste han likevel denne fordi den kunne lede til tilstander som ingen var tjent med. Han mente reieneierne kunne bli fristet til å la «Stederne oversvømme af Rensdyr uden at anvende nogen Omhu for at holde dem borte derfra». Dette kunne igjen lede til aksjoner fra de fastboende. De fastboende kunne for eksempel «hidse Hunde paa Rensdyrene eller nedskyde disse», og dermed lå vegen åpen for «store Fortrædeligheder paa begge Sider» (s. 15).²⁵ Om hans syn på dette spørsmål heter det:

«Han antager, som oven antydet, at en saavidt mulig lemplig Fremgangmaade mod alle Parter er den tilraadeligste, og det kommer, bemærker han, ikke alene paa, hvad der er juridisk Ret, men ogsaa paa Følgerne af hvad der bestemmes, og efter Oplysninger som haves, troer han ikke man med Sikkerhed kan overskue disse. Vilde man udtale sig for, at Fjeldfinnerne uden Ansvar kunne benytte Strækningerne, er det trolig bemærker han, at de uden nogen Fornødenhed lade Renhjordene hærje dem til Tab for de Fastboende, og at disse fremdeles ville raabe paa det Offentliges Bistand» (s. 14).

Videre gikk Saxlund imot å lovfeste en regel om at flytteveiene skulle være åpne. Han støttet heller ikke forslaget om å lovfeste at flyttsamene mot en årlig godtgjørelse hadde rett til plass for sine telt. Rett til teltplass på privat eiendom burde overlates til privat overenskomst. Ved fremtidig utmåling av jord måtte flyttsamene sikres nødvendig plass for sine telt. Og når det gjaldt de «gamle hævdede Flyttingsveie» mente han det var en selvfølge at disse ikke kunne berøves flyttsamene. En lovfesting deres rett til flyttelei var derfor unødvendig.

Saxlund hadde også innvendinger til forslaget om at flyttsamene og deres dyr kunne stenges ute fra øyene. Han ville ikke uttale noen bestemt mening om reindrift hadde vært drevet på øyene. Men hvis det var så at «Fjeldfinnernes Ret til Benyttelse heraf for en Deel ialfald maa have sin Grændse i, hvad der fra gammel Tid har været Sædvane» mente han at dette måtte komme klart til uttrykk.

3.3.5 Departementets vurdering av forslagene

Departementet for det Indre var i hovedtrekk enig i kommisjonens forslag, men gav samtidig sin tilslutning til flere av Saxlunds innvendinger. Departementet var således enig med Saxlund i at de særlige erstatningsreglene – fellesansvaret – ikke burde gjelde for uinngjerdete utslåtter med mindre de lå i tilknytning til hjemmemarken. Dermed var det ifølge departementet heller ikke nødvendig å gi regler om ekspropriasjon av utslåtter.

24. Strid om slåttemarkene er omtalt i Innstilling om lov og forskrifter om statens umatrikulerte grunn i Finnmark, avgitt 29. september 1962, s. 6. Det var mange og store stridigheter om de beste slåttemarkene som lå i det fri. Fra en sorenskrivers innberetning i 1863 heter det: «De slår som først kommer og mektigst er, ti alt Landet er iikkum Tagemark og ikke delt».

25. Som nevnt foran under 3.3.3 hadde Saxlund i sin uttalelse til Kommisjonen av 1843 gått inn for at reieneierne bare skulle bli erstatningsansvarlige så sant skade ble forvoldt på inngjerdet eiendom.

Forslaget fra Saxlund om at reineiere bare skulle kunne utestenges fra øyer og andre kystområder der de ikke kunne vise til en sedvanemessig bruk, fikk ikke departementets tilslutning. Men departementet mente at kompetansen til å vedta en slik utestenging måtte ligge hos Kongen og ikke hos amtmannen, idet «Anvendelsen af den her omhandlede Myndighed bør formeentlig helst være overladt en Autoritet, der staaer fjernere fra Trykket af de lokale Paavirkninger, som her kunne tænkes at gjøre sig gjældende» (s. 17). Departementet fryktet altså at flyttsamene nødvendigvis ville tape, hvis en interessekonflikt mellom dem og de fastboende skulle avgjøres av de lokale myndigheter.

Departementet var enig i Saxlunds innvendinger mot å lovfeste at flytteveier ikke måtte stenges, og var likeledes imot å lovfeste at reineierne hadde rett til teltplass mot årlig leie. Disse spørsmålene burde heller tas opp i forbindelse med en revisjon av bestemmelsene om jordutvisning i Finnmark.

Så ble også gjort ved lov av 22. juni 1863 som avløste kgl. res. av 27. mai 1775. Her het det i lovens § 1 at jord som «udfordres til Sommerhavn for de Fastboendes eller for Fjeldfinnernes Dyr» eller som «benyttes til Vei ved Fjeldfinnernes Flytninger» ikke måtte avstås «Private til Eiendom».

Av lovens ordlyd kan det se ut som det bare var de områder som var sommerhavn for «Fjeldfinnernes Dyr» som ikke kunne avstås, men at vår-, høst- og vinterbeiter kunne avstås. Det fremgår imidlertid av forarbeidene at forbudet var ment å gjelde beitemark generelt.²⁶ Ordet *sommerhavn* gjaldt bare de fastboendes dyr. Det var jo dessuten bare deres dyr som beitet ute kun om sommeren. Bestemmelsen synes imidlertid å ha blitt oppfattet slik at sommerhavn også omfattet reinen, at vinter-, høst- og vårbeitene ikke var omfattet av regelen. Se nærmere nedenfor under 9.7.

3.3.6 Stortinget forkaster lovforslaget

Selv om departementet gikk inn for en mer begrenset lovregulering enn det kommisjonen av 1857 hadde foreslått, førte ikke departementets lovutkast til noe lovvedtak i denne omgang. Kommiteen for Næringsveiene fant det betenkelig å pålegge flyttsamene et strengt erstatningsansvar for beiteskader uten at det samtidig ble gitt dem lettelser på andre områder. De lettelser komiteen siktet til, var forslagene kommisjonen av 1857 om å frigjøre områder for reindriften. Før slike tiltak var gjennomført, kunne man ikke pålegge reindriften et

tyngende fellesansvar. Kommiteen for Næringsveiene, der *Anton Martin Schweigaard* var formann, uttalte:

«Til at fatte Beslutning angaaende det af Kommissionen i sin Tid fremførte Forslag om Frigjørelse gennem Kjøb af saadanne Strækninger, hvis Beliggenhed forvolde Fjeldfinnerne særdeles Vanskeligheder, udfordres efter Komiteens Mening langt nøiagtigere Undersøgelser, end der endnu haves. Paa Grund af den store Vigtighed af at bringe til Opløsning en Strid, der for en stor Deel maa siges at være en Strid mellem tvende Racer, antager Komiteen, at disse Undersøgelser bør anstilles ...»

Se Indst. O. No. 88 (1863).

I overenstemmelse med innstillingen fra Næringskomiteen forkastet Odelstinget forslaget.²⁷ Det er av interesse å merke seg at forslaget til regler som Stortinget forkastet var mindre restriktive overfor reindriften enn de erstatningsregler som gjelder idag.

3.4 Felleslappeloven av 2. juni 1883

3.4.1 Innledning

Først i 1883 fikk vi en nærmere lovregulering av forholdet mellom reindriften og jordbruket. Det skjedde gjennom Lov angaaende Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige av 2. juni 1883, den såkalte Felleslappeloven. Etter lovens § 29 gjaldt den ikke for Finnmark. Flere av de spørsmål som ble tatt opp hadde imidlertid betydning også for reindriften i Finnmark, blant annet for de reineiere i Kautokeino som hadde sommerbeite i Troms. Lovens løsninger ble dessuten retningssivende for den senere reguleringen av reindriften også i Finnmark, og det er derfor på sin plass å redegjøre for lovarbeidet.

Som nevnt var det i 1843 satt ned en svensk-norsk kommisjon for å se på forholdet mellom reindriften og de fastboende, og i innstillingen som kom året etter foreslo kommisjonen regler om fellesansvar og vokteplikt. Forslaget førte ikke til nye lovregler, idet det fra svensk side var betydelige innvendinger mot forslagene.²⁸ Fra norsk side var det etter hvert et stadig sterkere ønske om å få gjort noe med spørsmålene, men man valgte å avvente behandlingen av forslagene fra Finnmarkskommisjonen av 1857. Forslagene fra denne kommisjonen bygget som nevnt på flere av forslagene fra den svensk-norske kommisjon av 1843. Da

26. O. No. 33 (1863) s. 9 og s. 15.

27. Oth.Prp. No. 2 (1871) s. 3.

28. Se Oth.Prp. No. 2 (1871) s. 2–3.

imidlertid forslagene fra kommisjonen av 1857 ble avvist av Stortinget i 1863, tok Departementet for det Indre på ny opp spørsmålet om en felles svensk-norsk lovgivning. Departementet fremla i 1862 et lovutkast som bygget på de tidligere lovfor-slag.²⁹ Det svenske Justitiedepartementet avviste imidlertid forslaget, da det mente saken krevde grundigere undersøkelser. Fra svensk side hadde man innvendinger mot flere av de foreslåtte bestemmelser, blant annet reglene om svenske samers rett til beite på norsk grunn og forslaget om fellesansvar. Spørsmålet ble deretter fra norsk side forelagt amtmennene i de berørte distrikt, nemlig amtmennene i Nordre Trondhjems, Nordlands og Finmarkens Amt. Det viste seg å være uenighet mellom de tre amtmennene når det gjaldt departementets lovfor-slag. Amtmannen i Nordland var betenkt over forslaget om fellesansvarlighet, og amtmannen i Nordre Trondhjems Amt fant de foreslåtte regler unødvendige. Amtmannen i Finmarkens Amt, som den gang også omfattet det som idag er Troms fylke, fant de foreslåtte reglene hensiktsmessige og nødvendige.³⁰

Forholdet mellom de fastboende og reineierne fra svensk side var særlig spent i Troms og hadde ført til sammenstøt. Sommeren 1864 var det, ifølge innberetning fra amtmannen, «tvende voldsomme Sammenstød mellem nogle Lapper og Nordmænd i Ramfjorden» og han fryktet at «lignende Sammenstød efter den Bitterhed, Striden nu har antaget, atter vil kunne indtræffe saavel der som andens- steds».³¹ For å unngå ytterligere sammenstøt anmodet amtmannen om at det måtte etableres et særskilt oppsyn. Sommeren 1865 ble fire oppsynsmenn stasjonert i de mest konflikfylte områdene i Troms, ved overfartsstedet mellom fastlandet og Kvaløya og i Ramfjorden. Det var ingen sammenstøt på disse stedene denne sommeren, og amtmannen anmodet om en utvidelse av ordningen. Anmodningen ble etterkommet, og for sommerene 1866, 1867 og 1868 ble det bevilget ialt 1500 Spd til oppsyn.³² For dette beløp ble det hver sommer beskikket 10 – 12 oppsynsmenn.³³

Kravet om en regulering av forholdet mellom de fastboende og reineierne var fortsatt sterkt i Troms, og Indredepartementet ønsket en lovregulering. Men siden det svenske Justitiedepartementet hadde motsatt seg det norske lovfor-slaget, mente Indredepartementet at spørsmålet bare

kunne løses gjennom en lovkomité som besto av representanter fra begge land.³⁴

3.4.2 Kommisjonen av 1866

3.4.2.1 Innledning

I 1866 ble det nedsatt en svensk-norsk kommisjon som skulle se på «Forholdet mellem de norske Fjeldfinner og de svenske Lapper i de forenede Riger». De norske medlemmer var amtmann i Nordland, *Carsten Smith*, stiftsprost *Hvoslef* og fogd, senere amtmann, *Holmboe*. Kommisjonens arbeid knyttet seg først og fremst til forholdene i Troms. Lovarbeidet resulterte i den såkalte felleslappeloven av 1883.

I likhet med kommisjonen av 1857 hadde også den norsk-svenske kommisjon en rekke møter med fastboende og reineiere på sommerbeitene, men denne gangen altså i Troms. Protokollen fra disse møtene er gjengitt i bilag 24 i innstillingen til Lappekommisjonen av 1897 fra 1904.³⁵ Møtene ble stort sett holdt på gårder, med andre ord hos de fastboende, og de fastboende var klart i flertall på møtene. Flere steder var det ingen reineiere til stede.³⁶

Den norske del av 1866-kommisjonens innstilling er gjengitt i O.No 1 (1867), og sidetallene i teksten nedenfor refererer seg til denne.

Opplysningene som protokollen gir om forholdet mellom de fastboende og flyttsamene svarer langt på vei til de opplysninger som fremkom på de møtene som kommisjonen av 1857 holdt. De fastboende klaget over skade på eng og havnegang. De mente flyttsamene måtte kunne vokte dyrene bedre eller at de måtte kunne holde dyrene lenger unna kysten. Når skade var skjedd var det umulig å finne frem til dyrets eier. Reineierne på sin side klaget over at det var umulig å unngå skade fordi de fastboende hadde tatt i bruk områder tett opp til flyttleiene og til dels stengt selve flyttleiene. Nødvendige beiteområder var også gått tapt. De fastboendes hunder skremte reinen, og gjorde dermed voktingen vanskelig. De fastboende skjøt også ned rein som kom inn på innmarken. Reineierne mente at problemene kunne løses hvis de fastboendes eiendom ble inngjerdet. De fastboende hevdet at dette var en umulig oppgave. Inngjerding ville bli

29. Resolusjon av 18. juli 1862.

30. Storth.-Forh. 1865–1866 1ste Bind, S. No. 3 Litr. C. s. 273.

31. Storth.-Forh. 1865–1866 1ste Bind, S. No. 3 Litr. C. s. 274.

32. Op.cit. s. 271–274.

33. Storth.-Forh. 1868–1869 1ste Bind, S. No. 6 s. 100. Se nærmere om oppsynet nedenfor under 3.5.

34. Storth.-Forh. 1865–1866 1ste Bind, S. No. 3 Litr. C. s. 273.

35. Protokollen er også gjengitt i J. Qvigstad og K. B. Wiklund, op.cit. s. 169 flg.

36. Ingen flyttsamer var til stede på møtene på Overgård på Balsfjordeidet, Øvergård i Målselv og Søndre Kroken i Bardu. Bare én reineier var til stede på møtet på gården Gjøvig i Lyngen, to var til stede på møtet på gården Storstennæsset i Sørkjosen, Lyngseidet.

altfor kostbart, og det var heller ikke tilstrekkelig trevirke til slike foranstaltninger.

3.4.2.2 Beiterett på privat grunn

Et sentralt spørsmål for kommisjonen av 1866, var reindriftens rett til beite på privat grunn. Dette hadde også vært et sentralt spørsmål for den norsk-svenske kommisjonen av 1843. De norske medlemmene i 1843-kommisjonen, *Roede* og *Cap-pelen*, hevdet at Lappekodisillen kun gav reindriften en bruksrett på statens grunn og ingen beiterett på privat grunn. De mente dette fulgte av Lappekodisillens § 10 sammenholdt med § 16.³⁷ Denne begrensning gjaldt såvel svenske som norske flyttsamer. De norske medlemmene uttrykte det slik:

«Ingen vil dog vel paastaae, at Landets egne Indvaanere have nogen Ret til at benytte sig af Andenmands Udmark, uden efter Overenskomst med denne selv, eller at der er den ringeste Rimelighed i, at Tractaten skulde have villet indrømme de fremmede Lapper større Ret i det andet Rige end dettes egne Indvaanere.»
Op.cit.

De svenske medlemmene i kommisjonen av 1843 var uenige i en slik forståelse av kodisillen, idet det ville innebære at en utstyking av offentlig eiendom til private uten videre ville frata flyttsamene deres beiterettigheter.³⁸

De norske medlemmene i kommisjonen av 1866 sluttet seg ikke til det syn som var forfektet av de norske medlemmene i 1843-kommisjonen. De tok utgangspunkt i de rettigheter som flyttsamene hadde da Lappekodisillen ble gitt, rettigheter som nettopp ble stadfestet gjennom kodisillen. De pekte på at da staten i 1666 begynte å selge en mengde jordegods, hadde «Lapperne allerede i Aarhundreder vanket om med sine Renhjørde paa begge Sider af Kjølen». Selv om hverken rettigheter eller forpliktelser var bestemt ved lov eller traktat, «havde de erhvervet sig en sædvansmæssig Ret, som var anerkjendt i begge Riger, ligesom Udstrækningen af deres Forpligtelser efterhaanden var bleven bestemt paa samme Maade». En av disse forpliktelsene var betalingen av den saakalte Lappeskat og Finneleding, som de årlig betalte til staten for retten til å beite med sine rein på statens grunn (s. 10).

«Da Staten afhænded Jorden til Private, skede dette med de samme Rettigheder og de samme Forpligtelser, hvormed den selv havde eiet den.» Og de viste til at det i skjøtene uttrykkelig fremgikk at Lappeskat var en av de «Herligheder, der fulgte med Jorden». Men med Lappeskatten fulgte den forpliktelse for grunneieren at han måtte «modtage Lapperne paa sin Jord, naar de kom at søge Bete for sine Ren». Disse rettigheter og forpliktelser ble så uttrykkelig slått fast i Lappekodisillen av 1751. Etter § 10 skulle reindriftssamene i begge riker ha rett til «lige med Landets Undersaatter ... at betiene sig af Land og Strand til Underholdning for deres Dyr og sig selv». Til gjengjeld skulle de betale en viss leie etter §§ 18 og 19. Denne leie tilkom staten, men hvis staten avhendet grunnen til en privatmann, var det han som fikk leien. Reindriftens sedvanerettigheter til de beiter de hadde brukt i alders tid, innebar ifølge kommisjonen, at beiteretten ikke falt bort ved eierskifte:

«Om jorden saaledes efterhaanden kom i mange enkelte Privatmænds Eie, kunde dette ikke medføre nogen Forandring i det Omhandlede Forhold. Lapperne beholdt sin gamle Betesret. Uden dette vilde jordens Overgang fra Statens i Privates Hænder aabenbart udsætte Lapperne for at blive udelukkede fra hele Districter, hvor de af Alders Tid havde havt Ret til at søge Bete for sine Ren, og hvor de efter sine Forholde ikke kunde undvære denne Ret uden at gaa til Grunde» (s. 11).

Dette var ifølge de norske medlemmene rettstilstanden også etter Lappekodisillen. Kodisillens § 10 som stadfester reindriftssamenes rett til å flytte over grensen med sine dyr for å kunne benytte sine sedvanemessige områder, kunne ikke være bygget «paa en saa løs Grund, at det stod i Enkeltmands eller flere Enkeltes Magt å gjøre deres Tilværelse som Flytlapper umulig».

Flyttsamene hadde imidlertid ikke en uinnskrenket beiterett til fortrenghet for jordbruket, idet dette i så fall ville umuliggjøre en videre utvikling av jordbruket i disse områdene. Reindriften måtte utøves slik at den ikke gjorde «Landets jordbrugende Befolkning skade». Dette var bakgrunnen for bestemmelsen i kodisillens § 16, som sier:

«... Og skulle de fremmede Lapper nøie tage sig i Agt, at de ikke ved deres Flytnings Færd gjøre Landets egne Indbyggere Skade enten Vinter eller Sommer paa Skoug, Ager eller Eng, Multe-Bær Hiort Ron-Myrer, eller noget andet ...»

Bestemmelsen innebar imidlertid ikke at flyttsamene måtte holde seg unna all privat eiendom.

37. Se bilag 12 s. 93 til innstilling avgitt 1904 av Lappekommisjonen av 1897.

38. Se de svenske motivene hos J. Qvigstad og K.B. Wiklund, op.cit. s. 119.

Utmarken måtte ifølge de norske kommisjonsmedlemmene kunne benyttes, «forsaavidt den er uskadelig for dennes Eier, og Benyttelsen grunder sig paa ældre Ret», dvs. på «saadanne Omraader, hvor Lapperne før eller ved Traktatens Tid vare erkjendte berettigede til at søge bete for sine Ren» (s. 11). Dette måtte gjelde selv om skjøtene ikke inneholdt noe klausul om slik beiterett, siden «Proprietærene ikke kunde sælge eller bortbygsle Stykker af det Hele med større Ret end den, hvormed de havde det hele selv». Om det var forsømt å innta en slik klausul, kunne det «ialdfald ikke komme Lapperne til Skade» (s. 11).

Departementet for det Indre hadde også vært av den oppfatning at de norske medlemmene i kommisjonen av 1843 gikk for langt i begrensningen av beiteretten, og hadde i forbindelse med behandlingen av innstillingen i 1845 uttalt at man måtte skille mellom de private allmenninger og enkeltmanns utmark. Flyttsamenes rettigheter måtte fortsatt bestå i de private allmenningene (s. 12).

De norske medlemmene i kommisjonen av 1866 gikk imidlertid lenger enn det departementet hadde gjort 20 år tidligere, og mente at flyttsamenes beiterett kunne bestå ikke bare i private allmenninger, men også i privatmanns utmark. De var forsåvidt enige med departementet i at det i alminnelighet var «en væsentlig Forskjel mellem at bete i Almindingerne og i Gaardenes Udmarker.» «Saa snart et Stykke er udskilt af Almindingen og blevet Enkeltmands Eiendom, have de jordbrugende Naboer ikke længere nogensomhelst Brugsret i nogen Del af det Stykke af Almindingen, som nu er blevet en Gaard», medmindre de kunne påberope seg en rett som var eldre enn den private allmenningen eller eldre enn gårdens utskillelse fra allmenningen (s. 12).

Ifølge kommisjonen kunne flyttsamene nettopp vise til en slik eldre rett. «Ved Traktatens Tid var der vel norske Flytlapper i Tromsø Distrikt, som der endnu er i Helgelands Fogderier», og disse norske reindriftssamer hadde del i den rett «som tilerkjendtes Flytlapperne i Almindelighed». Det heter videre:

«Havde disse en af Staten anerkjendt Brugsret i dens Almindinger, saa maatte norske saavel som svenske Flytlapper have den, og de beholdt begge denne Retten ved Almindingerne Salg, idet udtrykkelig Anmærkning herom ble gjort i Skjøderne, hvorved des «med Kroens dermed forbundne Rettigheder», hvori blandt Finneleding og Lappeskot, som har Hensyn baade til norske og svenske Flytlapper.»

Bortsett fra flyttsamene fra Kautokeino var det i 1866 ikke lenger norske flyttsamer i Troms, bare svenske. Men selv om det «nu ikke er norske Flytlapper mere, som kunne udøve en Flytlapperne i Almindelighed tilkommende ældre Ret, saa kunne de svenske Flytlapper ikke derfor have tabt den» (s. 13).

De norske medlemmene av kommisjonen utviklet videre sitt resonnement ved blant annet en analyse av språkbruken i Lappekodisillen. Denne analysen viste at det de svenske flyttsamene ikke kunne ha en svakere bruksrett enn de norske flyttsamer. Bare i lappekodisillens § 12 og § 16 var det gjort begrensninger i rettighetene til det annet lands flyttsamer, ikke i § 10.³⁹ De svenske flyttsamenes bruksrett kunne derfor like lite som de norske flyttsamenes bruksrett fjernes gjennom utskilling av privat eiendom. De svenske flyttsamene hadde «en Brugsret i Almindingen, som er ældre end Almindingshaverens Eiendomsret og saaledes hviler som en Servitut paa hans Eiendom». Denne servitutt hvilte på hvert «enkelt Stykke, som udskilles af Almindingen» forutsatt at det ikke ble gjort slik skade på eiendom som nevnt i kodisillens § 16 tredje punktum. Hadde det vært meningen at også privat utmark skulle unntas fra beiterett, ville det ifølge de norske kommisjonsmedlemmene vært naturlig at utmark var nevnt i § 16, og dermed blant de områder som etter § 10 var unntatt fra beiterett, jf. ordene «undtagen paa saadanne Steder, som her neden meldes» (s. 14). Forholdet mellom nomadelivet og det øvrige samfunnsliv tilsa dessuten at bare når reindriften gjorde skade skulle flyttsamenes rettigheter begrenses, og noen skade kunne man ikke se at den gjorde i utmarken. De norske medlemmene uttalte:

«Nomadelivet forholder sig negativt til det fremskredne Samfundsliv. Det ligger i Enhvers Bevidsthed, at det Første vil støde hindrende og skadende an mod det Sidste, hvor de mødes, og da Kulturlivets Fremadskriden med Tilbage-trængen af det gamle Naturlivs Former har historisk Berettigelse, saa drives Lovgiveren, ledet af denne Bevidsthed, til ved Begrænsningen af Nomadens Rettigheder at vende Talen derhen, at han kan paadrage sig Ansvar, om han gjør Skade paa den bofaste Befolknings Eiendom. Herved er det dog tillige taget Hensyn til Nomadens Kaar. Kun naar han gjør Skade paa de Fastboendes Eiendomme, skal han kræves til Ansvar derfor, derimod ikke blot fordi hans Ren ere komme ind paa nogen Del af

39. Drøftelsen som foretas er interessant, men det vil føre for langt å gjengi den her.

deres Eiendom, uden at dette har forvoldt nogen Skade» (s. 14).

Selv om de norske medlemmene i kommisjonen av 1866 altså mente at flyttsamene hadde større rettigheter enn det som var hevdet av de norske medlemmene i kommisjonen av 1843, ville de imidlertid ikke gå så langt som de svenske medlemmer av 1843-kommisjonen, som mente at flyttsamenes bruksrett var likestilt med de fastboendes eiendomsrett (s. 15). Retten til å beite i enkeltmanns utmark gjaldt ifølge de norske medlemmene bare så sant eieren «derved ikke kommer til at savne Noget, som er fornødent til hans Drift, hvad enten den har større eller mindre Omfang». Det var med andre ord «forbeholdt Lapperne en uskyldig): uskadelig Nyttes- og Brugsret, der ikke paafører Eieren af Udmarken noget positivt Tab» (s. 15). De norske medlemmene viste i denne forbindelse til en uttalelse fra den svenske justitieminister i skriv av 22. desember 1862 til det norske Indredepartementet:

«Äfven efter min uppfatning får icke 1751 års Gränsetractat tolkas så, at odlingens forfgang inom någotdera Landet skulle vara underordnad Lappernes behof af betesmarker och att under enskild egenderätt icke finge upplåtas annan eller större jordrymd, än som lapparne hittil icke begagnat eller behöfde begagna.»

På den annen side hadde Lappekodisillen ifølge de norske medlemmer «villet gjøre Lappernes Bestaaen mulig ved at tage et retfærdigt og billigt Hensyn til urgamle Rettigheder og Eiendommelighederne ved deres Næringsvei», og derfor måtte loven forstås slik at flyttsamene hadde beiterett i privat utmark. Noe annet ville innebære «at det Rum, som bliver tilovers for Lapperne allerede nu tør anses for utilstrækkeligt og ialfald med Sikkerhed kan forudsees at ville blive det, om de skulle være henviste alene til, hvad der ikke allerede er udvist til Enkeltmand», idet de skyldsatte jordbruk gjerne gikk fra «Fjære til høieste Fjeld eller som det oftere hedder i daglig Tale, saa langt Øiet kan se» (s. 15).

Det ble videre pekt på at kommisjonen under sine møter med almuen hadde fått opplyst «at Lapperne fra Alders Tid have benyttet navnlig de øvre i Skovgrænsen liggende Dele af Udmarkerne». De fastboende hadde «i Regelen ikke turdet paastaa, at det til enhver Tid af Aaret skulde være muligt for Lapperne at finde tilstrækkelig Føde for Renen udenfor dem.»

3.4.2.3 Erstatningsansvar for beiteskade

Som påpekt tidligere var det ved skade på åker og eng som følge av reinbeite, umulig for de fastboende å finne frem til reinens eier, da de ikke klarte å tyde øremerkene. Kommisjonen av 1866 foreslo derfor i likhet med kommisjonen av 1843 og Finnmarkskommisjonen av 1857 innføring av et fellesansvar ved beiteskade. Alle reineierne i et område skulle sammen være ansvarlig for den skade som ble forvoldt. Kommisjonen av 1866 fremhevet at et slikt fellesansvar bare burde pålegge de reineierne «der holde til inden eller flytte igjennem et Omraade, hvor Dyrene ere blandet sammen» (s. 16).

Den reineier som kunne godtgjøre at hans rein ikke hadde forvoldt skade, skulle imidlertid være fri for dette ansvaret. Fellesansvaret samt adgangen til å slippe fri, ville ifølge kommisjonen «med Nødvendighed anspore de Skjødesløse til Omhyggelighed i Bevogtningen og drive dem til at forene sine Bestræbelser med de Andres for at afværge Skade» (s. 17). Kommisjonen understreket at det i innføringen av fellesansvar ikke lå noe mistillit til flyttsamene som sådan:

«Sikkerlig har ingen af dem, som have været med at tilraade Anvendelsen af Fællesansvar, gjort dette i den Tanke, at Lapperne skulde være mindre paalidelige end andre Mennesker. Det er et berettiget Hensyn til det Særegne ved Lappernes Næringsvei og ikke uberettiget Mistillid til deres Moralitet, som have raadet hos dem, der have anseet nævnte Middels Anvendelse for nødvendig» (s. 17).

Mot innføringen av et fellesansvar kunne det innvendes at den enkelte reineier risikerte å måtte betale for skade som en annen hadde forvoldt, men hvor stor denne risikoen var, ville være avhengig av hvordan distriktet ble begrenset. «Dersom de Districter, hvis Lapper underkastes Fællesansvar, gjøres saa store, at Renene hverken blandes eller kunne blandes sammen», ville det være betenkelig med et fellesansvar. Distriktene måtte derfor være så små at reinen stadig var blandet sammen, grensene trekkes slik at dyrene ikke lett kom over i andre distrikt. Kommisjonen understreket at ut fra disse forutsetninger hadde «samtlige de Lapper og reneiende Søfinner, der have været tilstede ved Kommissionens Møder, ... erklæret, at de finde samme rimelig og billig» (s. 18). Kommisjonen foreslo en inndeling av Troms fylke i 15 distrikt fra dets nordgrense til og med Lavangen. I tillegg skulle hver av øyene utgjøre et distrikt for seg. Til sammen ble det 19 distrikt.

Gjennom forslaget om fellesansvar hadde man imøtekommet de fastboendes interesser. Men kommisjonen påpekte at man ikke alene kunne ha omsorg for den fastboende befolkning. Fellesansvaret ville bli urimelig tyngende hvis ikke flyttsamene ble sikret tilstrekkelig areal for sine dyr. I så fall ville selv den mest nitidige bevoktning fra rein-eiernes side ikke kunne forhindre skade og dermed et erstatningsansvar. Det heter i innstillingen:

«Idet der saaledes drages Omsorg for den fastboende Befolkning, kræver Retfærdighed, at man bortrydder saadanne Vanskeligheder for Lapperne, hvis Vedbliven vilde paa flere Steder gjøre alle Anstregelser fra deres Side for at afværge Skade frugtesløse. Gamle Renveie bør aabnes for dem, hvor de ere stængte, og videre Rum skaffes dem, hvor dette er saa trangt, at enten Flytningen ikke kan foregaa eller gamle Betesmarker ikke benyttes uden at udsætte dem for uforholdsmæssige Erstatningsansvar, selv hvor det kun søges Bete for et saadant Antal Ren, som maa ansees passende i Forhold til Betesmarkernes Udstrækning og Beskaffenhed» (s. 19).

Kommisjonen nevner deretter en rekke steder i Troms hvor stengte flyttleier (renveier) måtte åpnes og strekninger frigjøres for reindriften, og anbefalte at nødvendige undersøkelser ble foretatt snarest mulig. Videre foreslo den en bestemmelse til sikring av beiteområdene for fremtiden. Det heter således i forslaget § 5:

«Ved Rydning, Dyrking eller Indhegning af Jord bør det iagttages, at Lapperne ikke berøves deres gamle Renveie, forsaavidt de ere fornødne.»

I motivene til forslaget § 5 heter det:

«Erfaring har vist Nødvendigheden af at forhindre, at Lapperne berøves deres gamle og fremdeles fornødne Renveie. Af hvad der har fundet Sted i Ramfjorden i Tromsøsundets Præstegjæld vil det sees, at Saadant har givet Anledning til Optrin, som det maa være Staten høist magtpåliggende at se forebyggede. Den foreslaaede Bestemmelse kan heller ikke siges at staa i Strid men den Sætning, hvis Gyldighed ogsaa som forhen vist er erkjendt fra svensk Side, at Jorddyrkingens Fremtid ikke skulle være underordnede Lapperne Behov af Bestesmarker. Bestemmelsen medfører kun, at der levnes Lapperne fornøden Vei til at komme frem did, hvor de have Ret til at søge Bete for sine Ren, Noget, som vel forøvrigt må anses tilstrækkelig begrundet ved hvad der gjælder i andre lignende Forhold indenfor et ordnet Samfund. Heller ikke antages Bestem-

melsen at give Lappen nogen større Ret end den, han gennem Hævd fra Alders Tid allerede for længst har erhvervet med Hensyn til privat ikke mindre end til Statens Jord» (s. 23).

Men kommisjonen foreslo samtidig at flyttsamene skulle kunne utestenges fra sine tradisjonelle områder ved kysten, men til gjengjeld skulle de anvises andre områder lenger inn i landet. I lovutkastets § 24 het det således:

«Kongen kan afgive Bestemmelser om, at Ø, Halvø eller andet Omraade ved Kysten, hvor Renholdet i særdeles Grad er den jordbrugende Befolkning til Uleilighed, unddrages Lapperne Betesret, imod at der anvises dem fornøden Betesmark paa Strækninger længere inde i Landet, som dertil kunne ansees tjenlige.»

Man tenkte seg at en slik bestemmelse ville fremme det mål å få gjennomført et «Jordskifte mellom Nomadelivet og Jordbruget». Jordbruket skulle ha øyene og kyststripen, mens reindriften skulle disponere fjellene lenger inn i landet, områder som jordbruket ikke kunne nyttiggjøre seg (s. 27).

3.4.2.4 Andre forhold

Kommisjonen behandlet også andre forhold som er interessante å nevne i denne sammenheng. Det gjelder reintall og følgene av grensestengingen.

Det heter i innstillingen at antall rein som flyttet over til Norge om sommeren hadde økt de seneste årene. Dette skyldtes «at der i længere Tid har været gode Aaringer for Renen, saa den har trivedes vel og formeret sig». En annen årsak var at «mange forhenværende Kautokeinolapper efter Spærringen af Finlands Grændse i 1852 have seet sig nødsagede til at gaa over til at blive svenske Undersaatter, hvorved de have ført betydelige Hjorder med sig». Disse flokkene søkte nå sommerbeite lenger syd i Troms enn det de tidligere hadde gjort.

Blant de 174 reineiere med tilsammen 34.675 rein fra Karesuando som søkte sommerbeite i Troms, var det 51 reineiere med 11.040 rein som var utflyttet fra Kautokeino. Disse opplysningene var innhentet av lensmannen i Karesuando, men de norske medlemmene i kommisjonen mente at det oppgitte reintallet var for lavt. Det ble vist til kommisjonen av 1852 som mente at de oppgitte reintall den gang lå 1/3 under de reelle tall. Hvis man antok at det samme var tilfellet nå, var det tall de forhenværende Kautokeinosamene førte på sommerbeite til Troms 16.500. Hvis man gjorde

det samme påslag på de opplysninger man hadde fra de øvrige reineiere i Karesuando og Jukkasjärvi, innebar det ifølge kommisjonen av 1866 at 59.857 rein fra dette området søkte sommerbeite i Troms. I tillegg kom de rein som hørte hjemme i Troms og som hadde sommerbeite der. Ifølge folketellingen for 1865 utgjorde disse 6.017 rein.⁴⁰ Dette gav et reintall på tilsammen 66.000 rein på sommerbeite i Troms, og i tillegg kom de dyr som tilhørte reneiere i Kautokeino med sommerbeite i Troms (s. 8). Departementet har senere snublet i disse tallene. I Oth. Prp. No. 2 (1871) heter det med henvisning til kommisjonens innstilling:

«Antallet af de Rensdyr, svenske Lapper føre til Tromsø Amt, for Tiden anslaaes til 66.000, deri ikke indbefattet de Dyr, som tilhøre forhenhværende Kautokeinolapper, som efter den finland-ske Grændespærring i 1852 ere flyttede over på svensk Grund og blevne svenske Undersaatter, og hvis Dyr anslaaes til et Tal af c. 16.500» (s. 2).

Dette er altså ikke riktig. I tallet 66.000 inngikk som vi har sett også de rein som tilhørte de «forhenhværende Kautokeinolapper», samt de rein som hele året var i Troms.

At enkelte reneiere kunne ha mye rein fremgår av opplysninger fra kommisjonens møter med fastboende og reneiere. På møtet i Bardu ble det opplyst at en reneier fra Karesuando med navn *Lars Jansen Sikko* som flyttet til halvøya på østre side av Balsfjord hadde over 3.000 rein (s. 7).

På møtet på søndre Kroken i Salangsdalen var endel fastboende sjøsamer fra Ibestad prestegjeld tilstede. Disse hadde et ikke ubetydelig antall rein, enkelte hadde 4–500 dyr, som de om høsten overlot til bevokning hos de svenske flyttsamene. Det heter om disse sjøsamenes reindrift:

«Om vaaren hente de Renerne hos Flytlapperne, sædvanligst i Nærheden af Altevandet, og begive sig i den Anledning gjerne opover 8 å 14 Dage før St. Hans. Naar de have modtaget Renen, drive de den selv til Betespladsene paa Trakten mellem Salangen og Lavangen, hvor de paa samme Maade som Flytlapperne opslaa Telte og passe sine Ren under Sommeropholdet. Bevogtningen udføres dog tildels ogsaa alene af leiede Tjenere, men det Sædvanlige er, at Husbonden selv passer Renen og lader sit Jordbrug skjøtte af Tjenere og Børn. Er Husbonden gammel holder han sig helst i Teltet ved Renhjøderne. Om Høsten ved Mikaelis Tider drive Søfinnerne Renen atter opover, indtil de træffe Flytlapperne, som drage afsted

noget tideligere, sædvanlig i Begyndelsen af September» (s. 7).

Også *Schnitler* beskriver dette samarbeidet mellom svenske flyttsamer og norske sjøsamer, og Arnold Ræstad uttaler at dette har pågått opp til 1900-tallet, se *Arnold Ræstad*, Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751, Festskrift til J. Qvigstad, Tromsø museum 1928, 230.

På kommisjonens møte i Lyngseidet kom det frem at det til tross for grensesperringen, var det fortsatt et betydelig antall rein fra finsk side på sommerbeite i området. For å begrense den finske sommerbeitingen foreslo de norske medlemmene av kommisjonen en endring i loven av 1854. Etter lovens § 4 var det forbudt for norske undersåtter å føre russisk-finsk rein på beite i Norge. De Kautokeinosamer som tidligere ble rammet av denne bestemmelsen, var nå blitt svenske undersåtter, og det var derfor nødvendig å utvide forbudet til også å gjelde disse (s. 21). Det ble derfor foreslått at det skulle være fobudt for svenske undersåtter å føre finsk rein på beite i Norge. Det foreslåtte tillegg til loven av 1854 ble vedtatt i 1869, se lov av 17. juni 1869 nr. 56.

3.4.2.5 Svensk motstand mot kommisjonens forslag

Departementet for det Indre sluttet seg til kommisjonens forslag og utformet lovutkast i tråd med kommisjonens innstilling.⁴¹ Innstillingen er gjengitt i Oth. Prp. No 2 (1871). Fra svensk side var det imidlertid også denne gangen innvendinger mot forslaget. Den svenske regjering forela i 1867 kommisjonens forslag for den svenske høyesterett, Högsta Domstolen. Flertallet i Högsta Domstolen mente at kommisjonens opplysninger om årsaken til striden mellom de fastboende og flyttsamene var for ufullstendige. Det samme gjaldt opplysningene om flyttsamenes behov og forhold. Det var derfor ifølge flertallet vanskelig å bedømme lovforslagets rettferdighet og hensiktsmessighet.⁴²

Departementet var sterkt uenig i innvendingene fra flertallet i Högsta Domstolen, og understreket at det her var snakk om et enstemmig lovforslag fra de svenske og norske medlemmer. Diskusjonen mellom Högsta Domstolen og det norske

40. Det ser ikke ut til at kommisjonen har høynet dette tallet med 1/3.

41. Se innstilling av 15. oktober 1867 som ble bifalt ved Kgl. Res. av 24. oktober 1867. De norske medlemmene av kommisjonen hadde foreslått at deler av dens forslag, blant annet reglene om fellesansvarlighet, skulle gjennomføres ved provisorisk anordning, da det ville gå noen år før et lovforslag kunne behandles av Stortinget og Riksdagen. Departementet fant dette ikke tilrådelig, se innstilling av 21. mai 1867, bifalt ved kgl. res. 1. juni samme år, inntatt i O. No. 1 (1867).

42. Oth.Prp. No 2 (1871) s. 29.

Indredepartementet viser en uenighet som vi helt opp til våre dager møter når det gjelder reguleringen av forholdet mellom reindriften og andre interesser, og jeg skal derfor referere nærmere hva uenigheten gjaldt. Min redegjørelse bygger på Indredepartementets fremstilling, se Oth. Prp. No 2 (1871). Sidehenvisningen i teksten refererer seg til denne proposisjonen.

Flertallet i Högsta Domstolen mente at det ikke var mulig med bedre bevoktning under vår- og høstflyttingene, og at det heller ikke var mulig å holde reinen unna kysten om sommeren. Til dette svarte Indredepartementet at flere av de reineiere som møtte kommisjonen hadde gitt uttrykk for at bedre bevoktning var mulig. Departementet viste til kommisjonens protokoll, der det fremgikk at den svenske flyttsame Lars Jansen Sikko, som med sine 3000 rein tidligere hadde søkt ned til kysten i Balsfjorden, i 1866 holdt til ved Altevannet nær riksgrensen.⁴³ Hans dyr kom ikke lenger ned enn til Bardu, som lå mange mil opp fra kysten. Departementet viste videre til at enkelte reineiere i Karasjok med «talrige Renhjørde holde til Aaret rundt paa Høiderne mellem Karasjok og Porsangerfjorden, mange Mile fra dennes Bund» (s. 30).

Departementet mente videre at det materiale kommisjonen hadde lagt til grunn for sine vurderinger var fullt tilstrekkelig. Kommisjonen hadde bygget på offisielle upartiske opplysninger, mens flertallet i Högsta Domstolen lot seg lede av opplysninger i private skrifter, særlig pastor *Stockfleths* reisedagbok. Departementet festet ikke lit til hans opplysninger og uttalte:

«Med al Anerkjendelse af den høit fortjente Pastor Stockfleths Indsigt og Sandhedskjærlighed, er det dog ikke faldet Nogen af dem, der her i Landet have havt officiel Befatning med denne Sag, ind, at søge de faktiske Oplysninger i Stockfleths Skrifter. Denne Mands levende Medynk med det tidligere saa vanskjøttede Lappe-Folk meddelte hans Opræden som dette Folks Talsmand i alt dets Ve og Vel en Begeistring, der lidet levnedede Rum for en strengt objektiv Opfatning og lettelig bragte ham til at glemme alle andre Hensyn over en ensidig Fastholden af Lappernes Tarv.» (s. 30)

Departementet pekte deretter på et forhold som også senere har stått sentralt i diskusjonen om flyttamenes og fastboende rettigheter: Det store antall

fastboende i Troms mot det lille antall reindriftssamer, hvorav endog de fleste var fra svensk side:

«Vil man overhovedet lægge afgjørende Vægt paa, hvad der af ham og andre Mænd fra et mere eller mindre filantropisk Standpunkt privat er skrevet til Forsvar for Lapperne i Forhold til de Fastboende, kan man ikke konsekvent komme til andet praktisk Resultat, end at Lapperne fritages for al Bevogtnings- og Erstatningspligt, og at idetmindste hele Tromsø Stift med en Jordbrugende Befolkning af omtrent 150.000 Mennesker, og formodentlig en lignende Del af det nordlige Sverige ganske maa unddrages det almindelige europæiske System af Beskyttelse for fast Eiendom ligeoverfor de forenede Rigers nomadiserende Lapper, hvis Antal neppe overstiger 9.000 Individuer, hvoraf ikke fuldt 1600 tilhørende Norge» (s. 31).

Det ble videre fremhevet at etter grensestengingen, da norske reindriftssamer ble utestengt fra Finland, hadde Norge langt mindre nytte av oveflyttingsretten i Lappekodisillen enn Sverige.⁴⁴

Ifølge departementets referat mente flertallet i Högsta Domstolen at kodusillen ga flyttamene rett til

«at betjene sig af den Mark, hvor deres Hjørde fra gammel Tid havde søgt sin Næring, og at enhver Udvidelse af Jordbruget eller privat Eiendom paa Steder, som Lapperne havde benyttet, har været en Overtrædelse af Traktaten, forsaavidt saadan Udvidelse førte til Indskrænkning i Lappernes Nyttensret» (s. 33).

En slik forståelse av kodusillen stred ifølge departementet mot den oppfatning som såvel norske som svenske myndigheter hadde lagt til grunn i en rekke offentlige dokumenter. En slik forståelse av kodusillen var dessuten motsagt gjennom det faktum at begge regjeringer helt siden traktatens tilblivelse hadde foretatt utvisning og avhendelse av rydningsland i strøk hvor «Lapperne forhen have tumlet sig alene» (s. 33).

Departementet påpekte at heller ikke flertallet i Högsta Domstolen hadde gitt samene en uinn-

43. I kaptein Bangs beskrivelse fra 1874 opplyses det at Lars Sikko for endel år tilbake hadde betalt den største skadeserstatning som en flyttsamme noen sinne hadde betalt. Se Anhang I til Beskrivelse av Tromsø Amt s. V. Kanskje det var derfor Sikko hadde fortrukket lenger unna kysten.

44. Ifølge departementet var det i 1843 63.000 rein fra svensk side som var på sommerbeite i Troms, mens tallet var steget til 90.000 i 1866. Et langt mindre antall norske rein søkte vinterbeite i Sverige. Og departementet uttalte: «I økonomisk Henseende og bortsett fra Finmarkens Amts Nomader, som holde til i Norge Aaret rundt, kan det ikke være tvivlsomt, at Nomadevæsenet nu for Tiden er for Norge en saa stor Byrde uden tilsvarende Fordele, at man fra dette Standpunkt ubetinget maatte ønske dets Ophør» (s. 32).

De tall departementet oppgir er langt høyere enn det kommisjonen av 1866 opererte med, se foran under 3.4.2. Som nevnt er det grunn til å tro at det foreligger en misforståelse med hensyn til disse tallene.

skrenket bruksrett, men begrenset den til det «som maatte ansees at være Lappen vedblivende fornødent». Og selv om det kunne være tvil om hva Högste Domstolen la i dette forbeholdet, påpekte departementet at de foreslåtte regler angående «Omfanget af Lappernes Friheder paa Statens og Privatmands Eiendom» ville gi nok sommerbeite og «øvrigte Fornødenheder i Norge idetmindste for det Antal Ren, som nu findes» (s. 33).

Departementet pekte på at hvis bestemmelsen i kodisillens § 16 hadde virket etter sin hensikt, ville nomadenes frihet vært langt mer begrenset enn det den var idag. De foreslåtte erstatningsreglene var derfor nødvendige for å realisere kodisillens formål og verne om jordbrukets fremvekst. Men departementet innrømmet at det fra norsk side var «begaaet Misgreb af det Offentlige ved at udvise Jord til privat Brug eller Eiendom paa Steder især inde i Landet, hvor Saadant har gjort Nomadevæsenet mere Skade end Kulturen og Jordbruget Gavn.» Men dette ville man nå få rettet på ved innløsning av privat grunn i Troms (s. 33).

Departementet imøtegikk også endel andre punkter som flertallet i Högsta Domstolen hadde kommentert. Jeg skal ikke gå inn på disse, men bare nevne at Högsta domstolen hadde uttrykt betenkligheter ved distriktenes – og dermed kretsen av de fellesansvarliges – omfang, oppsynsmannsordningen, samt prosessen i forbindelse med skadeserstatningssakene, se nærmere om dette s. 34 flg. Oth. Prp. No 2 (1871).

Etter krav fra det svenske Justitiedepartementet ble det foretatt flere endringer i lovutkastet til fordel for reindriften. Blant annet gikk forslaget § 24, om at øyer, halvøyer og områder langs kysten kunne unndras reindriften, ut. Det norske Indredepartement var tydeligvis ikke glad for denne utelattelsen, og syntes å mene at forslaget § 24 gav flyttsamene bedre rettigheter enn kodisillen. Ifølge departementet gav kodisillen nemlig hvert av landene rett til å treffe disposisjoner som begrenset flyttsamenes bruksrett til landets territorium, så sant begrensningene rammet begge lands flyttsamer i like grad.⁴⁵ Men ved uttrykkelig å foreslå at øyer og halvøyer kunne unndras flyttsamenes bruk, hadde man derved ment å verne om andre områder (s. 65).

3.4.3 Det videre lovarbeid

3.4.3.1 Innledning

Den svensk-norske regjeringens forslag til lov frem satt i 1871 førte heller ikke nå til noen lov. Stortinget fikk ikke behandlet lovforslaget i 1871, og i den svenske Riksdagen ble lovforslaget regelrett forkastet. Etter dette vedtok regjeringen at lovforslaget ikke skulle fremmes på nytt.⁴⁶

Indredepartementet henvendte seg nå til amtmannen i Troms med spørsmål om hvilke forføyninger som burde treffes. Amtmannen svarte «at Ulemperne ved den nu bestaaende Tilstand ikke ere saa store eller saa tvingende, at man ikke skulde kunne udsætte i nogen Tid med at give en ny Lov.»⁴⁷ Forholdene kunne ifølge amtmannen forbedres ved øke oppsyn og ved oppføring av gjerder samt innkjøp av jordstykker til utbedring av flytteleiene.

Siden 1865 hadde det vært bevilget midler til oppsyn med reindriften i Troms. Oppsynet bidro ikke bare til å forhindre sammenstøt, men også til forlik i saker om påstått beiteskade. Det ble videre årlig bevilget penger til innkjøp av eiendommer samt til oppføring av gjerder for å lette reindriften forhold i Troms. Stortingets Konstitutionskomité som uttalte seg om lovspørsmålet i 1872, mente imidlertid at disse tiltak ikke var tilstrekkelige, men at forholdet mellom flyttsamene og de fastboende måtte reguleres gjennom lov. Flertallet i komitéen mente at dette ikke behøvde skje gjennom en felleslov, men ved en norsk lov som altså kun gjaldt på norsk side av grensen.⁴⁸

I 1875 var også amtmannen i Troms kommet til at det var nødvendig å få en lov, og han oversendte departementet et lovutkast. Departementet for det Indre så behovet for en lovregulering, men fant ikke forslaget tilfredsstillende, og mente dessuten at en felleslov for Norge og Sverige var å foretrekke. I 1879 fremla departementet et utkast til slik felleslov. Også denne gangen hadde man endel innvendinger fra svensk side. I likhet med tidligere betenkligheter fra svensk hold bidro disse til å styrke flyttsamenes stilling i lovgivningsprosessen. Fra norsk side var man først og fremst opptatt av å ivareta behovene for den økende norske bondebefolkning i Troms, og var mindre lydhøre overfor klagene fra flyttsamene som jo i hovedsak var svenske undersåtter.

Lovutkastet ble forelagt Högsta Domstolen, som denne gangen hadde færre innvendinger enn

45. Dette er en forståelse av kodisillens bestemmelser som minner om oppfatningen til de norske medlemmer i kommisjonen av 1843.

46. Se Indst. O. IV. (1882) s. 1.

47. Op.cit. s. 2.

48. Op.cit. s. 2.

til lovforslaget fra den svensk-norske kommisjonen av 1866.⁴⁹ Denne gangen munnet lovutkastet ut i en lov, Lov angaaende Lapperne i de forende Kongeriger Norge og Sverige av 2. juni 1883. Med utgangspunkt i Oth. Prp. No. 2 (1882) og Oth. Prp. No. 6 (1883) skal jeg se nærmere på enkelte av lovens bestemmelser.

3.4.3.2 Fellesansvar og distriktsinndeling

Utforming av reglene om fellesansvaret for beiteskader og dermed distriktsinndelingen var det sentrale spørsmål i det videre lovarbeidet. Det er gjennom felleslappeloven at distriktsinndelingen kommer, og den var altså alene begrunnet i behovet for å definere kretsen av de reineiere som sammen var ansvarlige for beiteskader. Retningsgivende for distriktsinndelingen var naturforholdene og reinens bevegelser. Kommisjonen av 1843 som også hadde foreslått regler om fellesansvar for reineiere innenfor et distrikt, hadde ment at distriktgrensene skulle følge kommunegrensene. Både svenske og norske myndigheter fant at slike grenser var kunstige.⁵⁰ Det var viktig at distriktene ikke ble for små, men heller ikke for store. I felleslappeloven § 6 siste setning fikk dette følgende uttrykk:

«Distriktene bør, under fornødent Hensyn til Dyrenes Natur samt til Landskabets Uds-trækning, Beskaffenhed og Bebyggelsesforhold, begrændses saaledes, at de Ren, som søge Bete inden hvert Distrikt, kunne antages i Mangel af Bevogtning at ville i Løbet af Betingstiden streife omkring i det hele Distrikt, men uden at gaa over i noget andet Distrikt.»

For å få oversikt over hvem som var i distriktet, ble reineieren pålagt å melde fra hvilket distrikt han flyttet til, samt oppgi navn på hustandens medlemmer og antall rein. Hvis amtmannen fant at det var for mange rein i distriktet, kunne han henvise reineieren til et annet distrikt. Men den reineier som hadde vært lengst i distriktet hadde en fotrinsrett til å bli der. Det het i § 7 første ledd, siste setning:

«Ved Rummets Fordeling iagttages, saavidt Hjordens Størrelse det tillader, at hver Reineier henvises til det District eller andet Omraade, hvor han selv eller, om han har levet i Fællig med Forældre eller Svigerforældre, disse Aaret forud havde Bete for sine Dyr. Maa nogen paa grund af Rummets Utilstrækkelighed, dog vises andetsteds hen, har den Reineier For-

trinsret til at forblive paa Stedet, som længst der har havt Bete for sine Dyr.»

I motivene til denne regel heter det med henvisning til amtmannen i Troms:

«Amtmanden anser det derhos selvfølgeligt, at de Lapper, som længst Tid have havt sit Sommerbete i en bestemt Trakt, ogsaa for Fremtiden blive anseede som nærmest berettigede til fremdeles at forblive der. Ligesom dette vistnok har Medhold i den naturlige Retsbevidsthed ...»

Op.cit. s. 36.

Det ble pekt på at undersøkelser i Troms hadde vist at i de områder hvor de «samme Bumænd (Fastboende) og Lapper Aar efter Aar komme i Nærheden af hverandre, vil der omsider ske en Tilnærmelse og Samvirken til begge Parters Fordel».

Hvorvidt skade på utmarksbeiter og utmarks-slåtter skulle omfattes av fellesansvarligheten, var gjenstand for tautrekning. Departementet hadde foreslått at for Troms skulle fellesansvar ikke inn-tre før 8. juli, og under ingen omstendighet på slike områder som lå lenger unna enn seks kilometer fra gårdbrukerens faste bopel. Amtformannskapet i Troms som fikk lovforslaget til uttalelse, gikk inn for strengere regler. Departementet imøtekom delvis disse ønsker, men ikke fullt ut.⁵¹ Hvis man fullt ut skulle imøtekomme kravet fra de fastboende, ville man ikke oppnå det som nettopp var formålet med denne del av bestemmelsen, nemlig å «hindre de Fastboende, spesielt i Maalselven og Bardo, fra at fordrive Lapperne fra deres retmæssige Betesmarker tilfjelds».⁵² Fra svensk hold mente man at det norske Indredepartementet gikk for langt i å tilgodese de fastboende, og fra norsk side gikk man derfor med på en mellomløsning. Erstatningsansvar inntraff ved skade på utmarksbeiter eller utmarksslåtter som lå mindre enn tre km fra fast bopel fra 1. juli. Fra 5. juli var grensen seks km, se felleslappeloven § 9 nr. 4.⁵³

3.4.3.3 Tiltak for å lette reineiernes vokteplikt

For kommisjonen av 1866 var det som vist viktig å ivareta ikke bare de fastboendes behov gjennom reglene om fellesansvarlighet for beiteskader, men samtidig å sikre flyttsamenes behov for beiteområder og flytteleier. Uten slike tiltak ville flyttsamene selv med den mest nitidige bevokting ikke kunne unngå å gjøre skade, og et ansvar for beiteskader

49. Se bilag 4 til Oth.Prp. No 2 (1882) s. 114 flg.

50. Oth.Prp. No. 2 (1882) s. 35.

51. Oth.Prp. no. 6 (1883) s. 14–17.

52. Op.cit. s. 15.

53. Op.cit. s. 38–41 og s. 55–58.

ville i så fall bli meget urimelig. Dette var som nevnt foran under 3.3.6. likeledes begrunnelsen for at Stortingets nei i 1863 til lovforslaget om et objektivt ansvar for beiteskader. Slike tiltak til fordel for flyttsamene måtte skje forut eller samtidig med en lov om fellesansvarlighet.⁵⁴ I årene etter fremleggelsen av kommisjonens lovforslag bevilget Stortinget midler til innkjøp av eiendommer i Troms.

Gårder som ble overtatt av staten var Brødskifte på Alteidet, den del av gården Zachariasjord (Ramfjorden) som lå nærmest samenes flyttelei, gården Laxvandet i Balsfjord, samt del av gården Bonæs i Salangen. Dette var steder hvor det tidligere hyppig hadde vært konflikt, men hvor det nå ble en «fuldkommen fri og ubehindret Flytningsvei». Videre ble det truffet tiltak for å unngå at «de Staten tilhørende Rydningspladse Indsæt i Bardo, Hagen i Tagelvdalen og Rostanæs i Maalselven» ikke kom over i private hender. Forsøk på å få innkjøpt flere eiendommer strandet på at eierne ikke ville selge eller forlangte ublu pris. Videre frigjøring av områder kunne derfor først skje når man fikk en lovhjemmel for ekspropriasjon,⁵⁵ og en slik lovhjemmel fikk man i felleslappeloven i § 28.

Det ble videre i § 5 bestemt at ved rydding, oppdyrking og innhegning av jord måtte «Lapperne ikke berøves saadanne gamle Renveie, om fremdeles ere for dem fornødne». Og hvis slike veier var stengt, skulle de åpnes om nødvendig gjennom ekspropriasjon fra statens side, se felleslappeloven § 28.

3.4.3.4 Spørsmålet om en mulig fordeling av arealene mellom reindriften og jordbruket

Et annet sentralt tema under lovarbeidet var spørsmålet om det var mulig å foreta en fordeling av arealene i Troms slik at de fastboende fikk øyene og kystområdene og flyttsamene fjellstrekningene på innlandet som likevel ikke kunne benyttes til jordbruk. Ideen til en slik fordeling var hentet fra Sverige der man hadde en ordning med egne lappmarker. Som ledd i arbeidet med en regulering av forholdet mellom reindrift og jordbruk ble det i årene 1869–1874 foretatt en befarings- og topografisk oppmåling av Tromsø Amt.⁵⁶ Den gjennomførte kartlegging inneholder mange interessante opplysninger; blant annet er flytteleiene inntegnet. I forbindelse med denne kartlegging ble det også

gjennomført en agronomisk beskrivelse av amtet. Beskrivelsen gjaldt «de forskjellige Distrikters Skikkethed for de forskjellige Næringer» og ble utført av agronom *J. Haukland* «i Forening med to Lapper som Skjønsmænd».⁵⁷ De to samene var *Aslak Mathisen Sara* og *Lars Jakobsen Hætta*. Sommeren 1873 fungerte *Henrik Persen Pentha* som skjønnsmann sammen med *Lars Jakobsen Hætta*.⁵⁸

Resultatet av befaringsen viste at det i indre Troms var strekninger opp mot riksgrensen, som kunne benyttes av de flyttsamer som først i juni måned flyttet over grensen. Men viddene var for begrensete og for hyppigt avbrudt av naturlige hindringer til å kunne danne noen sammenhengende Lappmark slik man hadde i Sverige. Områdene ble sent bare for sne, og for de reineiere som flyttet først ville det være nødvendig å søke ned til kysten for å finne beite.

Men selv om man ikke kunne gjennomføre en klart avgrenset deling av amtet mellom de fastboende og flyttsamene, viste befaringsen at det likevel var tilstrekkelig areal i Troms til å sikre det eksisterende reintall på ca. 100.000 dyr nødvendig sommerbeite, og det uten at de fastboendes interesser ble berørt. Ja man mente sågar at det var plass til langt flere dyr. Det heter at det «ifølge de for hvert enkelt Beteomraade afgivne Skjøn, findes Sommerbete inden Tromsø Amts Grændser uden Skade for dets Jordbrug for et Antal af ikke mindre end 142.000 Ren».⁵⁹ Men som vist forutsatte dette en frigjøring av områder der reindriftens gamle flytteleier var stengt.

Fra norsk side ble det under arbeidet med felleslappeloven understreket at Lappekodisillen forutsatte at flyttsamenes beiterettigheter kunne innskrenkes ved oppdyrking. Dette syn fikk noe motstrebende tilslutning fra svensk side. Den svenske justiministeren gav uttrykk for at også svenske myndigheters praksis bygget på en slik grunnsetning, men understreket at denne adgang til å begrense flyttsamenes beiterettigheter måtte utøves med forsiktighet. Hvis ikke ville deres beiterett bli illusorisk og «Hensigten med den ingaaede Traktat forfeiles».⁶⁰

I tråd med denne grunnsetning foreslo mindretallet i Konstitutionskomiteen at det skulle inntas

54. Oth.Prp. No. 2 (1882) s. 6

55. Op.cit. s. 6.

56. Beskrivelse af Tromsø Amt. Efter de i Anledning af Ordningen af forholdet mellem Flytlapperne og de Fastboende i Aarene 1869, 1870 og 1872 udførte Krokeringer m.m. Den geografiske Opmaaling, Kristiania 1874.

57. Op.cit. s. 5.

58. Beskrivelse af Tromsø Amt, Anhang II, Agronom Hauklands Rapporter vedkommende Befaringsen af Tromsø Amt for Gjennemgaaelse og Bedømmelse af Renbeitestregene.

59. Oth.Prp. No. 2 (1882) s. 44.

60. Se Oth.Prp. No. 2 (1871) s. 49–51, der den svenske justiministerens uttalelse er gjengitt oversatt til norsk.

en uttrykkelig bestemmelse om at «den Jord, som med lovlige Hjemmel er bleven Gjenstand for Rydning, Dyrkning eller Indhegning, unddrages der ved fra Lapperne Brugsret». Fra svensk side ble det protestert mot en slik uttrykkelig bestemmelse om at beitemark kunne undras flyttsamene gjennom oppdyrking. Man mente at grunnsetningen i tilstrekkelig grad fremgikk av anvarsreglene. Fra norsk side frafalt man forslaget om en slik uttrykkelig bestemmelse, idet man uttalte:

«At den Fastboende uhindret af Flytlapperne Renbetesret har Ret til at opdyrke sin Jord, er en af de almindelige Grundsætninger, hvorpaa hele loven hviler; den er altsaa ogsaa fra svensk Side erkjendt, og som almindelig Grundsætning behøver den ikke yderligere Bekræftelse gjennem at optages i Loven.»

Oth.Prp. No. 6 (1883) s. 37, se også s. 55.

Selv om man fra begge sider anerkjente en slik grunnsetning, var man likevel opptatt av at beiteretten ikke måtte bli illusorisk. Ble flyttsamenes gjennom jordbrukes ekspansjon utelukket fra sine beiteområder, måtte de derfor tildeles annen tjenlig beitemark av staten, og slik mark kunne ikke være gjenstand for inngrep; jf. felleslappeloven § 27 som hadde denne ordlyd:

«Dersom i noget af Rigerne paa noget vist Omraade ved Kysten eller inde i Landet Renholdet findes at være den Jordbrugende Befolkning i Særdeles Grad til Uleilighed, kan Kongen afgive Bestemmelse om, at saadant Omraade unddrages Lapperne Betesret, mod at der anvises dem fornøden Bestemark paa andre Strækninger, som dertil kunde ansees tjenlige og som tilhøre Staten.

Betesmark, som saaledes bliver Lapperne anvist, maa i den Udstrækning, hvori samme fornødiges til at afgive Bete for de Ren, der Aar om andet derhen føres, ikke underkastes Indgreb ved Rydning, Dyrkning, Sæterbrug eller Græsning af Bofæ. Dog skal det under alle Omstændigheder være det Offentlige uforment i saadan Mark at lade oprydde og dyrke Pladse bestemte til Skydsstationer eller til Herberger for Reisende, og som tilhøre Staten.»

For å sikre reindriften nødvendige beiteområder ble det i § 28 gitt bestemmelse om at man fra statens side kunne ekspropriere areal til dette formål.

3.4.3.5 Avslutning

Felleslappeloven § 3 videreførte prinsippet i Lappekodisillens § 10 om flyttsamenes rett til å flytte med sine dyr i henhold til gammel sedvane. Men felleslappeloven hadde ikke med passusen fra

kodisillens § 10 om at denne rett gjaldt «lige med Landets egne Undersaatter». Dette var ifølge Konstitutionskomitéens mindretall tilsigtet. Ved den nye lov ble flyttsamene pålagt et strengt fellesansvar, men til gjengjeld skulle «denne Lov give nøiagtige og udtømmende Bestemmelser om Lapperne viktigste Brugsrettigheder. Og disse rettigheter var «Ret til at tage Træfang til eget Behov og til at bete med deres Ren paa Steder, hvor de efter gammel Sædvane hidtil har søgt hen». Reglene i felleslappeloven om flyttsamenes bruksrettigheter var således en stadfestelse av deres sedvanemessige rettigheter.⁶¹ Over disse rettigheter hadde «hvert Riges lovgivende Magt intet Herredømme, saalænge Loven bestaar». ⁶² Dermed kunne norsk lovgivning ikke begrense svenske flyttsamers rettigheter, gjennom å begrense norske flyttsamers rettigheter, slik enkelte hevdet at kodisillen gav adgang til. En slik mulighet kunne være særlig fristende fra norsk side, siden det var langt flere svenske flyttsamer enn norske flyttsamer som benyttet Troms til sommerbeite.⁶³ Men usikkerhet om lovens virkning førte til at den ble gjort tidsbegrenset til 15 år, jf. lovens § 30.⁶⁴

Etter en langvarig lovforberedelse ble Lov angaaende Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige vedtatt 2. juni 1883. Som nevnt gjaldt den ikke for Finnmark, se lovens § 29, men loven ble retningsgivende for den senere regulering av forholdet mellom de fastboende og reindriften også i Finnmark.

Ved Kgl. Res. av 17. november 1883 ble Tromsø amt inndelt i 27 distrikt, 17 på fastlandet og ti øydistrikt. Hver øy utgjorde ett distrikt med unntak av Arnøya, Kågen og Uløya. Også for disse tre øyene var det foreslått at de skulle utgjøre hvert sitt distrikt, men lensmannen i Skjervøy foreslo at Arnøya, Kågen og Uløya ble ett distrikt. Det var de samme reineiere som hadde sine rein på Arnøya og Kågen. Når det gjaldt Uløya så lensmannen helst at den ble unntatt fra reinbeite, men amtmanen gikk ikke inn for dette.⁶⁵

61. Slik forstås felleslappeloven også av Samerettsutvalget, se NOU 1984: 18 s. 192 der det heter: «Felleslovgivningen må være slik å forstå at samisk sedvanerettsutøvelse som hovedregel fortsatt var beskyttet. Dette er altså i samsvar med Lappekodisillen. Unntaksvis kunne utnyttelsen beskjerres geografisk, men da på betingelse av fullgod erstatning i form av nytt land med en særlig beskyttet status.» Det siktes her til § 27 i felleslappeloven. Og det heter videre i innstillingen: «Dette omfattende og detaljerte regelverk var ikke en utradering av det samiske sedvanerettsregimet, men snarere en omforming av det.»

62. Indst. O. IV. (1882) s. 12.

63. Oth.Prp. No. 2 (1882) s. 78.

64. Loven ble imidlertid forlenget og ble først opphevet ved reindriftsloven av 1933.

For å gjennomføre distriktsinndelingen sør for Troms, og dermed også lovens bestemmelser om fellesansvar også i disse områder, ble det i 1889 nedsatt en kommisjon for å undersøke «Lappeforholdene i Hedemarkens, Søndre- og Nordre Trondhjems Amter». I 1892 ble det nedsatt en ny kommisjon for å undersøke «Lappeforholdene i Nordlands Amt». Kommisjonene avga sine innberetninger i henholdsvis 1892 og 1894, og foreslo inndeling av reinbeitedistrikt samt regler som skulle supplere felleslappeloven. Felleslappeloven gjaldt for reindriften både i Sverige og Norge, mens Tillægslappeloven av 25. juli 1897 gjaldt for norske reindriftssamer på norsk side av grensen, men omfattet ikke Finnmark. Lovens tittel var «Lov indeholdende Tillægsbestemmelser angaaende Lapperne og Rensdyrdriften inden de søndenfor Finnmarkens Amt liggende Landsdele». Jeg går ikke nærmere inn på denne loven her.

3.5 Andre tiltak for å regulere forholdet mellom jordbruket og reindriften

3.5.1 Oppsyn

Siden 1865 hadde det vært bevilget midler til oppsyn med reindriften i Troms. Som nevnt ovenfor under 3.4.3 ble dette oppsynet utvidet da arbeidet med felleslappeloven stoppet opp, og etter hvert omfattet det også Finnmark. Oppsynet bidro ikke bare til å forhindre sammenstøt, men bidro også til forlik i saker om påstått beiteskade. I Sth. Prp. No 1 C (1872) heter det at oppsynet har «uagtet det ikke har været stærkt besat, og uagtet man mangler Adgang til gennem offentlig Sags anlæg at gjøre det fuldt virksomt, dog udrettet Adskilligt til at berolige Stemningen og forlige de stridende Interesser». Opplysningen i proposisjonen var hentet fra amtmannens beretning for 1870, og det heter videre:

«Opsynet har, bemærker Amtmanden i Beretningen for nævnte Aar, vist heldige Virkninger; efter hans Erfaring ere begge Parter blevne forsonligere stemte, naar de faa Opsynet som Mellemmand, og Lapperne lægge da specielt mere Flid paa Bevogtningen, ligesom Parterne i Tilfælde af Skadetilføielse ved Opsynets Mægling i Regelen lade sig overtale til ganske billige Forlig. For at opnaa dette, tilføier Amtmanden, udfordres baade at Opsynsmændene kunne begge Parter Sprog, og at de optræde paa en fuldkommen upartisk Maade; de ere

derfor ogsaa paalagte at virke saaledes, at begge Parter og specielt den mindst dannede og den mindst fordomsfri af dem, nemlig Lapperne, faa det Indtryk, at Hensigten med Opsynet er at varetage ikke en, men begge Parter Tarv» (s. 114).

Oppsynet synes å ha spilt en stadig større rolle. I årene 1866–68 utgjorde oppsynskorpset i Troms 10 – 12 mann, i 1875 var antallet økt til 25.⁶⁶ Men oppsynet klarte ikke å avverge alle sammenstøt. I 1874 ble en reineier drept av en gårdbruker i Måselv, og amtmannen gav denne beretning om hendelsen:

«Forøvrig indtraf iaar et høist beklageligt Tilfælde paa Gaarden Høisæt i Tamokdalen, hvor en norsk Gaardbruger under en mundtlig Tvist med 3 unge Lapper skjød den ene af disse. Tvisten reiste sig, saavidt oplyst, deraf at en Gaardbruger tilhørende Hund sagdes at have bidt ihjel en Lapperne tilhørende Renkalv. Den dræbte Lap fik Haggelladningen i Maven og døde saa godt som strax. Drabsmanden paaskylder Grund til Gjerningen, at han frygtede for Overfald af Lapperne og derfor vilde skyde den ene af dem i Benene for at gjøre han uskadelig. Drabsmanden er sat under Justitiens Tiltale, men ved Dom afsagt af Sorenskriveren i Tromsø frifunden. Denne Dom har jeg paaanket til Overretten.»

Storth.-Forh. 1875 5. Del Dokument No. 49, s. 3.

I amtmannens beretning fra 1875 opplyses det at det var innkommet 29 klager, «hvorav 4 fra Lapper og 25 fra Bumænd». Fjorten av disse klagene, tretten fra bumenn og en fra en reineier, førte ikke til tiltak fra oppsynets side, da klagene etter oppsynets vurdering enten var ugrunnete, angikk helt ubetydelige forhold eller var falt bort fordi de påklagde forhold var rettet. I de øvrige 15 klagene ble forlik oppnådd i 10 tilfeller. Amtmannen gav en oversikt over de innkomne klager de tre siste årene. Han konkluderte med at til tross for mangelfulle regler om erstatning for beiteskade – felleslappeloven kom først åtte år senere -, var de ikke-erstattete skadene ubetydelige, sett i forhold til antall bruk i amtet.

I treårs-perioden var det innkommet 85 klager fra de fastboende og 24 klager fra flyttsamene, til sammen 109 klager. Trettifem av disse klager kunne ikke angis i noe beløp, dels fordi det dreide seg om helt ubetydelige skader og dels fordi den reineier klagen var rettet mot hadde klart å avverge skade. I de øvrige 74 klagene hadde oppsyn-

65. Sth.Prp. No. 1 (1884) Hovedpost VI, Bilag til kap. 12, Tit.1.

66. Sth.Prp. No. 1 C (1876) s. 140. (På s. 140–144 står det Sth.Prp. No 1E, men E må være en skrivefeil for C.)

net taksert skaden. De fastboendes skader beløp seg til 462 Spd, og skadene flyttsamene var påført ble taksert til 93 Spd.

Av de skader de fastboende eller jordbruket var påført, var 129 Spd. erstattet ved oppsynets mellomkomst. For denne treårs-perioden beløp den uerstattet skade på jordbruket seg til 333 Spd. Av dette beløp var imidlertid 60 Spd. skade på en utslått, som lå like ved en flyttelei. Amtmannen var tilbøyelig til ikke å ta denne skaden med i regnestykket, da flytteleier for fremtiden ikke måtte stenges på denne måte. Men om man likevel tok de 60 Spd. med, så ble den årlige skaden på jordbruket ikke på mer enn 154 Spd. årlig, og den ikke-erstattede del på bare 111 Spd. årlig.

At det til tross for mangelfulle lovbestemmelsene ikke var anmeldt skader for et større beløp enn 154 Spd. årlig, var ifølge amtmannen et «ganske beroligende Resultat». Amtet hadde over 40.000 innbyggere og over 4300 gårdsbruk med en samlet matrikelskyld på over 1780 dale. Fordelt på samtlige gårdsbruk ble det bare litt over 3 skilling uerstattet skade på hvert bruk i hvert av de 3 årene.⁶⁷ Tok man dessuten i betraktning den nytte de fastboende hadde av reindriften, mente amtmannen at reindriften var uten vesentlig skade for jordbruket:

«Den Fordel, som Amtets Indvaanere har af Rentrafiken, og som fornemmelig bestaar dels i en letvindt Adgang til om Høsten, forinden Renene trække tilbage til Sverige, at forsyne sig med Skindvarer og med billigt og godt Renkjød og dels Transport af Madvarer (Kjød, Smør og Vildt) landværts fra Sverige om Vinteren, en Transport som uden Rensdyrene vanskeligt kunde finde Sted, opveier formentlig den Skade, som Rensdyrene gjør under sit Ophold her. Disse Betragtninger synes mig at bestyrke den Mening, at Nomadelivet ialdfald for Tiden kan bestaa i dette Amt ved Siden af Jordbruget uden væsentlig Skade for dette.»

Op.cit. s. 142–143.

Utover på 1870-tallet ble det bevilget midler til oppsyn ikke bare i Troms men også i Finnmark. Forholdene hadde, særlig i Vest-Finnmark, sterkt nærmet seg den som hersket i Troms, og amtmannen

hadde til tross for manglende lovhjemmel «søgt at regulere Lapperne Flytning ved at bestemme det Maximum af Ren, som maatte holdes paa enkelt Ø eller Halvø». For å overholde dette påbudet var det nødvendig å sette ut vakt i noen uker ved overfartsstedene til Seiland, Kvaløya og Magerøya, samt ved Hopseidet.⁶⁸ Oppsynsmenn ble også stasjonert i Frakfjord, Langfjord, Komagfjord, Kulffjord og Snefjord på Vuorjjenjårga, ved Skiippagurragjerdet og under flyttingen gjennom Nordvaranger.⁶⁹

Oppsynet synes også å ha kontrollert reintallet samt innhentet opplysninger om finsk reinbeiting i Norge. I 1875 gav amtmannen i Troms således en innberetning om finsk reinbeiting basert på opplysninger fra oppsynsmennene. Amtmannen opplyste at finske rein bare fantes i den nordlige del av amtet, nemlig i Skjervøy og Lyngen. Før oppsynet ble etablert, hadde det vært svært vanskelig å oppdage de finske reinen, «idet Lapperne, som jo i Regelen ere de eneste, som kjende Renmærker, nødig ville anmelde hverandre for ikke at paadrage sig Uvenskab fra de Anmeldtes Side, og idet vedkommende finlandske Lapper naturligvis holde sig saa affsides og fjernt fra Øvrighed som muligt.»⁷⁰ Antallet rein fra finsk side ble i 1872 anslått til 6.000, i 1873 til ca. 4.000, og i 1875 ble det antatt at tallet var mellom 2.000 og 3.000.

I Lyngen hadde oppsynet oppdaget åtte flyttsamer fra finsk side med tilsammen ca. 2.000 rein. Alle ble av oppsynet anmeldt til fogden, som utferdiget forelegg på bøter. Men bare noen av de anmeldte mottok forelget, da de andre var trukket tilbake over grensen før forkynnelse kunne skje. De fleste hadde sine rein ganske nær den finske grense, på fjellene øverst oppe i Skibotndalen. Ifølge oppsynsmenne kunne disse flyttsamene med letthet forsvinne over grensen når de gjennom sine forbindelser nede i bygda fikk nyss om når øvrigheten eller oppsynet nærmet seg.⁷¹

Når det gjelder reintallet, viser opplysningene fra oppsynsmenne at reintallet svingte fra år til år. Tallene som oppgis er fra Troms, og jeg skal her bare ta med de områdene hvor reineiere fra Kautokeino hadde sommerbeite.⁷² (Se tabell 3.1.)

68. Sth.Prp. No. 1 C (1872) s. 115.

69. Sth.Prp. No. 1 C (1876) s. 144.

70. Sth.Prp. No. 1 C (1876) s. 138.

71. Op.cit.

72. For året 1873 se Sth.Prp. No. 1 C (1875) s. 101. For året 1875 se Sth.Prp. No. 1 C (1876) s. 140. For året 1880 se Oth.Prp. No. 2 (1882) s. 121. Fra 1870 har vi opplysninger om at 6.000 rein kom til Magerøya, mens det året etter ikke kom noen, se Sth.Prp. No. 1 C (1872) s. 115.

67. Sth.Prp. No. 1 C (1876), s 141–143. Amtmannen mente at det var grunn til å anta at alle skader påført de fastboende var meldt til oppsynsmenne. Derimot var langt fra alle skade påført flyttsamene anmeldt. Den svenske regjering hadde oppnevnt en egen sakfører for flyttsamene i Troms. Denne sakfører hadde i 1874 mottatt 21 klager, i 1875 noe færre (s. 143).

Tabell 3.1

År	1873	1875	1880
Uløya, Arnøya og Kågen	2.600	1.000	900
Skjervøy og Kvenangen	18.400	15.000	16.000
Lyngen og Ulsfjord	9.000	16.000	9.700
Tilsammen	30.000	32.000	26.600

3.5.2 Oppkjøp av eiendommer og oppføring av reingjerder

Det ble videre årlig bevilget penger til innkjøp av eiendommer samt oppføring av gjerder for å lette reindriften forhold i Troms. Riktignok mente amtmann *Holmboe*, som hadde vært medlem av den svensk-norske kommisjonen av 1866, at slike tiltak inntil videre burde stilles i bero så lenge de foreslåtte regler om fellesansvar ikke var vedtatt,⁷³ men utover 1870-tallet ble det likevel kjøpt opp flere eiendommer samt oppført gjerder i de områder der reinen måtte passere.⁷⁴ I budsjettproposisjonen for 1875 opplyses det at det siden 1872 til forskjellige innkjøp var «medgaaet omtrent 900 Spd., nemlig til Gaarden Brødskifte, i Skjærvø Thinglag, tre Parter i Gaarden yttre Laxvand ... i Balsfjordens Thinglag og en Part i Gaarden Zakari-asjord i Tromsø Sundets Thinglag».⁷⁵

Året etter opplyses det at ytterligere en anpart i en eiendom i Bardu var kjøpt opp, og at midler også var gått med til «Opførelse af en Bro og et Par Gjerder dels i Kvænangen og dels i Lyngens Herreder».⁷⁶

Slike tiltak ble iverksatt også i årene som fulgte. I 1880 ble det for eksempel bevilget midler for innkjøp av to bruk i under gården Langnes i Kvænangen og oppføring av fire reingjerder, hvorav to på Alteidet og ett i Skjervøy. Dessuten ble det gitt klar-signal for bygging av bro over Tamokelva i Måls-elv.⁷⁷ Amtmannen hadde ivret sterkt for denne broen, som han mente var helt nødvendig for å hindre at reinen under flytting kom inn på innmark som var lagt i flyttsamenes gamle flyttelei.⁷⁸ I 1882 sendte amtmannen i Troms inn en liste på seks gårder som burde «indkjøbes til Renveie mv.». En av disse var gården Jøkelfjordeidet og en annen gården Sletnes i Skjervøy. Også gården Høiset, dere en reineier var blitt drept av eieren i 1874, ble foreslått innkjøpt.⁷⁹

73. Se Storth.-Forh. 1868–1869 7de Bind, Dokument No. 102.

74. Se Sth.Prp. No. 1 C (1872) s. 114, Sth.Prp. No. 1 C (1875) s. 99; Sth.Prp. No. 1 C (1876) s. 136, Sth. Prp. No. 1 C (1877) s. 2.

75. Sth.Prp. No. 1 C (1875) s. 99.

76. Sth.Prp. No. 1 C (1876) s. 136–137.

77. Sth.Prp. No. 1 C (1880) s. 2.

78. Sth.Prp. No. 1 C (1879) s. 6 flg.

79. Sth.Prp. No. 1 (1883) Hovedpost VI Kap. 12 Tit 1 s. 4.

Kapittel 4

Den finmarkske Fjeldfin-Kommission av 1875 og loven av 23. juni 1888 om forskjellige Forhold vedkommende Fjeldfinnerne i Finnmarkens Amt

4.1 Innledning

Ved kgl. res. av 8. mai 1875 ble det etter anmodning av amtmannen i Finnmark nedsatt en kommisjon for å undersøke forholdene for reindriften i Finnmark. Kommisjonen skulle komme med forslag til tiltak – såvel administrative som gjennom lovgivning – for «en bedre Ordning af Forholdet mellem Lapperne indbyrdes i Finnmarkens Amt». Mens de kommisjonene som er omtalt foran i kapittel 3 utredet forholdet mellom flyttsamene og de fastboende, skulle Fjeldfin-Kommissionen se på de interne forhold i reindriften.

I forbindelse med nedsettelse av kommisjonen uttalte statsråd *Vogt* i Departementet for det Indre at «forholdet mellem Lapperne indbyrdes var af den Beskaffenhed, at der til Ophjælpelse af deres Næringsvei og til Betyggelse af deres Kaar i Almindelighed» var påkrevet med tiltak fra det offentlige side.¹ Da vurderingen av disse spørsmål forutsatte nøiaktige lokale undersøkelser, måtte arbeidet foretas av menn, som var kjent med forholdene. Departementet sluttet seg således til amtmannens anmodning om at kommisjonen ikke alene måtte bestå av «de bedste Kræfter som Amtet i saa Henseende indeslutter», men at den også måtte være «talrig nok til å kunne representere de forskjellige Nomadedistrikter og de forskjellige Anskuelser og Interesser, som raade paa det omhandlede Felt baade hos Nomaderne selv og hos Udenforstaaende».²

For første gang kom flyttsamer med i en lovkomité. Det var *John. Persen Jox* den eldre, benevnt som «Fjeldfin af Karasjok» og *Ole Isaksen Hætta*, «Fjeldfin af Kautokeino». Formann for kommisjonen var amtmann *J. Blackstad* i Finnmark, og de øvrige medlemmer var fogd *Simers* i Hammerfest fogderi,³ overrettsakfører *O. Lund* fra Hammerfest, lensmann *Andreassen* i Polmak, lensmann *E. A. Grape* i Kistrand og Kjelvik og kirkesanger *Mat-*

his Isaksen fra Karasjok.⁴ Kommisjonens innstilling og departementets behandling av dens forslag er sammen med statsrådsforedraget forut for nedsettelse av kommisjonen, gjengitt som bilag til Oth. Prp. Nr. 27 (1887).⁵

4.2 Statsråd Vogts foredrag

Nedsettelsen av lovkommisjonen skjedde etter oppfordring fra amtmannen i Finnmark, på bakgrunn de mange klager som var kommet fra reineiere over forholdene i Finnmark etter grensestengingen i 1852. I statsrådets foredrag er det hyppig referert til amtmannens beskrivelse og forslag, og foredraget gir et interessant bilde av forholdene for reineierne i Finnmark, og jeg skal derfor gi et relativt utførlig referat av dette foredraget. Sidenhenvisningene refererer seg til Oth. Prp. Nr. 27 (1887).

Med henvisning til amtmannen åpner statsråden sin beskrivelse med å påpeke at før grensestengingen i 1852 hadde reindriften i Finnmark «søgt Vinterbeite for sine Renhjørde for en ganske væsentlig Del i det nordlige Finlands rige Mosemarker». Etter å ha blitt utestengt fra beiteområdene på finsk side, var situasjonen for reineierne blitt «bekymringsfuld og et Liv i Trængsel og Tilbagegang» (s. 12–13), og han sier videre:

«Grændsespærringens Virkning var nemlig ikke alene den umiddelbare, at det Omraade, hvorpaa Renhjørderne lovlig kunde søge Føde om Vinteren, blev indskrænket til en Brøkdæl af det tidligere norsk-findlandske, men

1. Oth.Prp. Nr. 27 (1887) s. 12, Bilag No. 1.

2. Op.cit. s. 17.

3. Om fogd *Simers* uttalte statsråden at han både gjennom tidligere arbeidsoppgaver i Øst-Finnmark og i sin nåværende stilling som «Fogd i det District, hvor de fleste Kranglerier mellem Fjeldfinnerne de Fastboende finder Sted», hadde godt kjennskap til de spørsmål som skulle behandles.

4. Oth. Prp. Nr. 27 (1887) s. 1.

5. Lensmann *Andreassen* døde i 1879, og fogd *Simers* ble i 1880 utnevnt til sorenskriver i Nordhordland. Disse to var derfor ikke med på sluttbehandlingen av innstillingen fra Fjeldfin-Kommissionen.

tillige den, at de norske Mosemarker ved den stærke Benyttelse ere blevne medtagne for stærkt i Forhold til Mosens Reproductions-evne. Hertil kommer endvidere, at paa samme Tid den tiltagende Bebyggelse og Befolkning nede ved Kysten, ved Fjordene og Vasdragene uundgaaelig have virket til en Indskrænkning ogsaa af det for Renhjorderne nødvendige Sommerbeite» (s. 13).

Presset på beitemarkene samt reintyveri som var blitt et stadig større problem, hadde ført til en reduksjon av reintallet. Tellingene i 1845 viste et antall på 70.550. I 1852 var det offisielle tallet 75.000 eller ifølge statsråd Vogt nærmere 100 000 hvis man la antagelsene fra kommisjonen av 1852 til grunn. Ved tellingene i 1855 og 1865 var antallet gått ned til henholdsvis 83.554 og 65.270, og ved «en af Amtmanden ved Udgangen af 1870 foranstaltet Tælling til 51 896 eller korrigeret efter et Skjøn til 56 000».⁶ Mens reintallet tilnærmet var halvert på de atten år, var reineiernes antall kun gått ned med mindre enn 1/4, fra 1.325 i 1855 til 1.034 i 1870. At ikke antallet reineiere var redusert mer, forklares slik:

«Denne forholdsvis ringe Tilbagegang i Fjeldfinnernes Antal viser efter Amtmandens Formening, med hvilken Ihærdighed disse hænge ved sine Fjelde og sit urgamle Nomadeliv til Trods for den store Forringelse af deres Formue og de forøgede Hindringer for Hjordernes Trivsel og større Møisommeligheder ved Bedriften» (s. 13).

Før vi går videre vil jeg knytte noen kommentarer til de nevnte reintallene. Når departementet sier at reintallet var blitt halvert på atten år, er tallene i dette regnestykket ikke helt sammenlignbare. Utgangspunktet er et reintall på 100.000 som fremkom gjennom det påslag kommisjonen av 1852 mente måtte gjøres på de oppgitte tall. Påslaget på 1/3 skulle gi 112.500 rein. Noe tilsvarende påslag er ikke foretatt for reinteillingene senere, og det burde vel gjøres, da det ikke er grunn til å tro at de senere reinteillingene gir et mer eksakt bilde enn opplysningene fra 1852.⁷ Gjør vi det samme påslag på tellingen i 1870 blir reintallet 77.900, og i så fall blir reduksjonen i reintallet fra 1852 til 1870 ca. 1/3. Sett på denne måten blir forskjellen i nedgangen på reintall og utøvere ikke så stor.

Som vist tidligere ønsket kommisjonen av 1852 en reduksjon i reintallet og flertallet mente dette måtte skje gjennom en reduksjon av antall eiere, se foran under 2.2.5. Mindretallet, amtmann Harris, mente at reduksjon av reintallet først og fremst måtte skje gjennom en reduksjon av de største flokkene. At reduksjonen i antall reineiere var forholdsmessig mindre enn reduksjonen i reintallet, kan tyde på at det var gått slik Harris ønsket. Men det kan også tenkes at reduksjonen først og fremst hadde skjedd hos de mindre reineierne, og at disse nå hadde fått det enda vanskeligere.

Som vist foran var en reduksjon av reintallet et uttalt ønske i 1852, men nå atten år senere var myndighetene altså meget bekymret over den sterke reduksjonen i reintallet. Med referanse til amtmann Blackstad uttalte departementet:

«En yderligere Forarmelse af Amtets Fjeldfiner og Formindskelse af Renhjorderne skulde Amtmanden anse for meget beklagelig, ikke alene for Fjeldfinerne selv, men ogsaa for det hele Amt, der i en overskuelig Fremtid ikke vil kunne undvære den Forsyning med Fedevarer og Pelsvarer, der sikres det ved Nomaderne, ligesaa lidt som det Kommunikationsmiddel for Trafiken mellem Kysten og det norske, svenske og finske Inland, der tilbydes ved Rensdyrhold» (s. 13).

På grunn av blant annet økte priser på kjøtt og reinskinn, var det «al Opfordring til at søge Tilbagegangen standset og Nomadernes Stilling lettet og beskyttet, forsaavidt saadant ved menneskelige Midler kan ske» (s. 13).

Når det gjaldt de tiltak som til nå var truffet, ble det vist til loven av 1854 og dens forbud mot barmarksbeite på de områder som skulle berge reinen gjennom vinteren. Men disse tiltak hadde samtidig vanskeliggjort gjetingen av reinflokkene. Videre hadde man gjennom loven av 22. juni 1863 om avhendelse av statens jord i Finnmark søkt å beskytte nødvendig beiteområde og flyttelei for reindriften. Men myndighetene ønsket ikke å stoppe utvisningen av jord til den fastboende befolkning, siden en slik stans ville hindre en fortsatt vekst i befolkningen. Det var derfor ikke til å unngå «at Omraadet for Rensdyrenes frie Sommerbeite, som allerede før Loven [af 1863] var trangt nok, hist og her yderligere beklippes» (s. 13). Endelig hadde amtmannen søkt å fordele sommerbeitene mellom reineierne for å unngå at det ble opphopning av dyr på enkelte områder. Men amtmannen selv kalte dette for famlende forsøk, da det manglet «behørig Undersøgelse af og Oversigt over Feltet». Dessuten var fordelingen vanskelig å

6. I 1875 var reintallet gått opp til 65.000, se Indstillingen fra Fjeldfin-Kommissionen avgitt 1886, s. 8.

7. Som vi har sett foran under 2.4.2.4 gjorde jo kommisjonen av 1866 nettopp under henvisning til kommisjonen av 1852 et påslag på 1/3 på det antall rein som det ble opplyst å flytte inn i Troms.

overholde av «Mangel paa de fornødne Politikræfter i de Ørkener, hvor Sommerflytningen for største Delen foregaar». De tiltak som gikk på beskyttelse av rein drift hadde vært beskjedne, og «ikke været tilstrækkeligt til at bringe Nomadernes Klager til at forstumme». Klagen var tvert om blitt sterkere (s. 14).

Reineierne hadde i liten utstrekning benyttet den nærliggende utvei å flytte med «deres Hjorder til Nabolandene Sverige og Finland med disses rige Mosemarker, og med hvis tilgrænsende Befolkning de norske Fjeldfinner staa i en saa mangesidig Forbindelse». En av grunnene var antagelig at de, ved å bli finske undersåtter, ville bli utstengt fra de «forfriskende Sommerbeiter ved den norske Søkystr og fra den frie adgang til at deltage i Fiskerierne». Ifølge amtmannens opplysninger hadde ingen reineiere flyttet over til Finland.

Som svenske undersåtter ville reineierne være henvist til sommerbeitene i Troms, «hvor Trængselen af sommerbeitende Renhjørde allerede forud er om muligt endnu større end i Finnmarken». Dessuten var vinterbeitet i grensesognet Karasundo så sterkt opptatt, at mange av de reineierne som hadde flyttet over fra Kautokeino, var nødt til å holde til på norsk territorium utover høsten, og derfor måtte betale kommuneskatt både i Norge og Sverige. Omkring femti større og mindre reineiere hadde flyttet fra Kautokeino til Karesuando (s. 14).⁸

Videre bemerkes det at reineierne heller ikke hadde benyttet den utvei «at sælge sin Hjord, nedslagtet eller levende, og at flytte til Kysten og blive Søfin». Dette «bekvemmer Fjeldfinnen sig ... ikke til, førend hans Hjord er saa reduceret, at han umulig længer kan leve af den, og selv da vælger han hyppig heller at forblive i Fjeldet og leve delvis af Rentyveri». Det var ifølge amtmannen nødvendig å foreta en fordeling av sommerbeitene mellom reineierne, slik at ikke enkelte Strøk ble overfylt med den følge «at dyrene afmagres, Aarskalvene sulte ihjel og Ertstatningsansvar paadrages for uafvendelig Skade paa de fastboendes Marker og Høstakke» (s. 14). Statsråden uttaler videre:

«Er man altsaa i Omsorgen for Nomadernes Fremtid henvist alene til norsk Territorium, saa gjælder det efter Amtmandens Formening ikke alene at ordne Forholdet mellem Amtets Nomader og de fastboende saaledes som tilsigtet ved de tidligere afgivne Lovforslag om denne Sag, men ogsaa at ordne Forholdet bedre, end hidtil skeet, mellem Fjeldfinnerne indbyrdes, navnlig med Hensyn til Sommerbeitet» (s. 15).

Men arbeidet med å bedre forholdene innad i rein drift forutsatte ifølge amtmannen «en Indtrængen i selve Nomadebedriftens tekniske Detailler, i de forskjellige mindre Distrikters naturlige Betingelser for Renavlens og i de forskjellige ofte indbyrdes stridende Opfatninger og Interesser hos Nomadene selv.»

Amtmannen hadde anvendt mye tid og arbeid på å få til en fordeling av sommerbeitene, og hadde ved muntlige forhandlinger med reineierne søkt å finne hensiktsmessige midler til å avhjelpe klagen. Særlig var det vanskelig å få til enighet i de områdene som ble benyttet av reineiere fra både Karasjok og Kautokeino:

«Hvad der i høi Grad vanskeliggjør disse Forholdes Behandling for Administrationen, er nemlig den Uenighed, som hersker mellem de forskjellige Distrikters Fjeldfinner indbyrdes, i Særdeleshed mellem Kautokeinos og Karasjoks Fjeldfinner, som for en Del ere henviste til fælles Benyttelse af saavel Sommer- som Vinterbeiter, ..., og som gjensidigen beskyldte hinanden for Eiendomsindgreb og andre Fornærmelser i stor Skala, og enhver forhandling med Øvrigheden benyttes derfor gjerne af vedkommende Fjeldfinner til saavidt muligt at fremme egne Interesser uden hensyn til Fællesinteresserne» (s. 15).

I tråd med anbefalinger fra amtmannen i Finnmark ba Indredepartementet kommisjonen vurdere følgende tiltak:

1. Oppføring av reingjerder over større nes og landtunger mellom noen av Finnmarks fjorder.
2. Forskrifter for å sikre områder for sommerbeite, og adgang for lokale myndigheter til å foreta en fordeling av flokkene mellom de ulike sommerbeitene.
3. Tiltak for bekjempelse av reintyveri, f.eks. strengere straff og sikrere merkesystem.

I statsrådets foredrag omtales de ulike forslagene slik:

Ad 1) Flere steder var det nødvendig med reingjerder for å hindre at reinen kom for tidlig inn på vinterbeitene og dermed «optrampe de Mosemarker, hvoraf de skulle leve om Vinteren». Uten slike gjerder var det nærmest umulig å holde reinen tilbake spesielt i parringstiden. Gjerder var også nødvendig for å hindre at reinen kom over grensen til Finland eller falt i «Tyvehaand». Skiippagurra-gjerdet var oppført for statens regning i 1858, og det var behov for lignende gjerder også andre steder. Karasjok formannskap hadde således anmodet om at staten bevilget penger til oppføring av et gjerde over halvøya Vuorjjenjarga på vestsiden av Porsan-

8. Se nærmere om dette ovenfor under 2.5.1.

gerfjorden. Det het i anmodningen fra Karasjok, «at Fjeldfinnerne selv ville anstrænge sig efter yderste Evne for at deltage i Omkostningerne», men at de ikke maktet å bære utgiftene i sin helhet.

Videre hadde reineiere i Karasjok som flyttet til Čorgaš, halvøya mellom Laksefjorden og Tanafjorden, anmodet om at det ble ført opp et gjerde mellom Langfjord og Bekkarfjord, og de var villige til å bidra med en femtedel av omkostningen. Et slikt gjerde var anbefalt av amtmannen, siden det på denne halvøya sommerbeitet 11–12.000 rein.

Endel reineiere i Kautokeino hadde på tinget i 1873 anmodet om at det måtte oppføres et gjerde fra bunden av Kvængsfjorden til Kåfjord i Alta. De var villige til å bidra til oppføringen med 10 Spd. for hver hundrede rein de eide og til å overta vedlikeholdet.

Amtmannen mente at alle disse gjerdene burde bekostes fullt ut av staten mot at reineierne påtok seg vedlikeholdet. Det burde dannes et vedlikeholdsfond der reineierne skjøt inn et tilskudd avhengig av størrelsen på den enkelte hjord (s. 15–16).⁹

Ad 2) Sommerbeitestrekningene burde befares av «kyndige og upartiske Mænd» som gjennom sitt skjønn skulle fastsette hvor mange rein som kunne sommerbeite på hver enkelt øy eller halvøy. Gjennom lov burde amtmannen få myndighet til å fordele reinhjordene på de forskjellige sommerbeitene (s. 16).

Ad 3) Statsråd Vogt foreslo en skjerpelse av straffen for tyveri av rein. Amtmannen hadde i årene 1869–71 forhandlet om strafferammen med såvel reineiere som myndighetspersoner, og han var kommet til at minstestrafen for virkelig tyveri av rein på marken burde være to års straffarbeid. Dyr som var igjen ved kysten etter 1. november måtte imidlertid betraktes som tapte for eieren, og den som bemektiget seg disse, skulle bare kunne straffes for ulovlig besittelse av hittegoods.

Når det gjaldt reintyveri ble det vist til at amtmannen i samråd med fogden i Tana og lensmennene i Kautokeino og Polmak, hadde kommet til at det var nødvendig med et sikrere sytem for merking av rein. Merkingen som nå var overlatt eierens fri rådighet, burde være undergitt offentlig kontroll, idet «disse Mærker danne et uundværligt Element i Bevismidlerne» ved spørsmål om reintyveri. Videre burde det ifølge amtmannen fastsettes en mulkt eller foretas beslagleggelse – eller begge

delene – for kjøp og salg av reinskinn der ørene var skåret bort, «en Trafik, som i høi Grad beforder Tyveriet ved at bortskaffe Beviserne» (s. 16).

For å motvirke reintyveri burde man overveie om det ikke var mulig å styrke politiet uten vesentlige økning i de offentlige utgifter. En styrking av politiet ville dessuten motvirke annet uvesen, «f. Ex. ulovligt Brændevinssalg, som i saa høi Grad er en medvirkende Aarsak til hint Onde».

Endelig sluttet statsråd Vogt seg til amtmannens oppfordring om å vurdere opprettelse av et sorenskriveri i Indre Finnmark. Det heter:

«Fjeldsognene Kautokeino, Karasjok og Polmak bør fraskilles Altens og Tanens Fogderier og Sorenskriverier og forenes til een Jurisdiktion, hvis Indehaver, der formentlig burde bo i Karasjok, men om Sommeren følge Fjeldfinnerne til Kysten, kunde gjøre disses Forhold til sit Studium og ofre al sin Tid og Kraft paa disse Forhold og navnlig paa Kampen mod Rentyveriet» (s. 16).

Statsråden påpekte at kommisjonen ikke som ved tidligere lovsaker om reindrifft skulle vurdere «Forholdet mellem Lapperne og dere Nomadeliv paa den ene Side og de Fastboende og den fremskridende Bebyggelses Tarv paa den anden, Rensdyrenes Bevogtning m. V.», men se på forholdene internt i reindriften:

«Den nu foreslaaede Forføining vil derimod sees væsentlig at gjælde det indbyrdes Forhold mellem Lapperne, navnlig Istandbringelse af Forskrifter til Bevarelse af deres Beitesmarker og Betingelserne for deres Økonomiske Bestaaen og Trivsel i Almindelighed» (s. 18).

Kommisjonen skulle bare se på forholdene for reineierne i Finnmark, da forholdene i Finnmark var spesielle og ganske annerledes enn for reineierne utenfor Finnmark (s. 17).

4.3 Innstillingen fra Fjeldfin-Kommisjonen

4.3.1 Innledning

Fjeldfin-Kommisjonen avgav sin innstilling i 1886, 11 år etter at kommisjonen ble oppnevnt.¹⁰ Fem av kommisjonens medlemmer foretok befarings som sommerbeitene i juli-august 1875, 1876, 1877. Under disse befaringsene ble «det nødvendige Materialie til en rimelig Fordeling af Renhjorderne paa de forskjellige Halvøer og Øer indsamlede».

Kommisjonen holdt dessuten møter i Karasjok og Polmak i mars 1876 og i Kautokeino i februar 1878, da man som det heter «troede at burde give

9. Som vi skal se gikk amtmannen senere inn for at staten ikke bare skulle bekoste, men også vedlikeholde gjerdene over nessene mellom Tana-, Lakse- og Porsangerfjorden, samt vedlikeholde Skiippagurragerdet, se Bilag No. 2, Oth.Prp. Nr. 27 (1887) s. 20.

Fjeldfinnerne selv Anledning til for Kommissionen at fremkomme med Udtalelser angaaende Ordningen af de dem vedkommende Anliggender». I Kautokeino og Karasjok møtte det frem 50–60 reineiere på hvert sted, mens bare en reineier innfant seg i Polmak. Reineiere fra Sydvaranger og Polmak var varslet om møtet i Polmak, men ble forhindret fra å møte på grunn av uvær (s. 3). I likhet med tidligere praksis ble det sikkert ført protokoll fra disse møtene, men jeg har ikke funnet noen protokoll i Riksarkivet.

Kommisjonen gikk i innstillingen igjennom ulike tiltak. Det gjaldt fordeling av sommerbeitene, fredning av visse strekninger, endring av grensen mellom Karasjok og Kautokeino, oppføring av reingjerder over halvøyene, tiltak mot reintyveri, sikrere merkesystem, regler for skilling og opprettelse av et eget Fjeldfin-Fogedembede. Jeg skal i det følgende redegjøre for kommisjonens vurderinger av de ulike tiltak, og sidehenvisningene refererer seg til innstillingen. Jeg benytter her de samme overskrifter som kommisjonen, men i dagens rettskriving. Innstillingen fra Fjeldfin-Kommissionen er gjengitt som bilag 2 til Oth. Prp. No 27 (1887) og sidehenvisningene refererer seg til denne.

4.3.2 Om fordeling av sommerbeitestrekningene

En oppdeling av sommerbeitene var som nevnt i statsrådets foredrag nødvendig for å hindre at det i enkelte områder ble for mange dyr med den følge at «Dyrene afmagredes, Aarskalvene sultede ihjel, og Erstatningsansvar paadroges for Skade paa de Fastboendes Marker og Høstakke». En oppdeling var også nødvendig fordi det hadde vist seg «at Finnerne fra Kautokeino i større og større Uds-trækning trængte sig ind paa de Betestrækninger, som Finnerne fra Karasjok fra gammel Tid have benyttet». Dette skjedde til fortregning for Karasjoks reineiere noe som var urimelig og førte til mange klager (s. 4). Om den tidligere fordelingen heter det:

«Fra gammel Tid have Sommebetestrækningerne efter en stiltiende Overenskomst mellem Fjeldfinnerne indbyrdes været fordelte saaledes, at Sydvaranger-Finnerne og endel af Polmak-Finnerne om Sommeren have havt Tilhold med sine Dyr paa Varangerhalvøen, den øvrige Del af Polmak-Finnerne paa Corgas (): Halvøen mellem Tanafjord og Laxefjord), Karasjokerne paa Spirtenjarg (): Halvøen mellem Laxefjord og Porsangerfjorden) samt paa Magerøen og Vuorjnjarg (): Halvøen mellem Porsangerfjord og Altenfjord og Vargsundet), medens Kautokeinerne delvis søgte Sommerbete for sine Dyr paa sidstnevnte Halvø, dog ikke nordfor Ripperfjord, paa Kvalø, Seiland og Stjernø samt paa Halvøen mellem Altenfjord og Kvæningen, hvorhos ogsaa en hel Del om Sommeren have holdt til i den nordlige Del av nuværende Tromsø Amt».

Reineiere fra Kautokeino hadde de siste 20–30 årene i stadig større omfang å begynt å søke sommerbeite på Vuorjnjarga. Og da reineierne fra Karasjok på grunn av presset fra vest ikke lenger «fandt Føde for sine Dyr og heller ikke kunde forliges med med førstnevnte Finner», dvs. reineierne fra Kautokeino, flyttet flere og flere over til Spiertanjarga og Čorgaš. Dette førte i sin tur til at «disse Halvøer til stor Skade for Rensdyravlen bleve altfor meget overfyldte» (s. 4–5).

I 1869 hadde således reineiere fra Karasjok 3.000 dyr på Čorgaš, hvorav ca. 1.200 nylig hadde flyttet dit. Fra gammelt av hadde reineiere fra Polmak som nevnt rein i dette området. På Spiertanjarga hadde reineiere fra Karasjok 11.500 rein, «hvorav ca. 7.000 nyligt didflyttede». På Magerøya hadde Karasjoks reineiere 3.000 rein, men på Vuorjnjarga bare 1.500 rein. Reineiere fra Kautokeino hadde på Vuorjnjarga hele 11.500 rein, og 6.000 av disse var nord for Repparfjord. På Seiland og Kvaløya hadde reineiere fra Kautokeino 2.800 dyr.

Som nevnt foretok fem av kommisjonens medlemmer befaring av sommerbeitestrekningene. De fem var Jox, Hætta, Isaksen, Andreassen og Grape. Sommeren 1875 ble befaring foretatt på Magerøya og Vuorjnjarga. De mente at 3.500 dyr måtte kunne beite på Magerøya, forutsatt at oppholdet ikke varte utover 15. september. På Vuorjnjarga nord for Repparfjorden kunne bare 1/4 av arealet anses som beitemark, og de var i tvil hvor mange rein som kunne være der. Men så sant nettet ble avstengt med gjerde fra Olderfjord til bunden av Repparfjorden, mente de at hvert fall 8.500 rein måtte kunne oppholde seg der (s. 5–6).

Befaringen av Vuorjnjarga fortsatte sommeren 1876. Området som i nord ble begrenset av Repparfjord og Sammelsund, i vest av Vargsundet

10. Årsaken til at det tok så lang tid skyldtes at kommisjonens formann, amtmann Blackstad som skulle føre innstillingen i pennen, ble opptatt med andre gjøremål. Det heter: «Naar [Innstillingen først nu afgives, saa har Formanden – hvad han udtrykkeligen vil have anført – derfor Skylden, i hvilken Forbindelse han dog ikke vil lade ubemærket, at hans Embedsgjærning og det ham for Aarene 1880–1885 overdragne Stortingshverv kun har levnet ham ringe Tid til at befatte sig med Kommissionensarbeidet.» (Indstilling 1886 s. 3.)

og Altafjorden, i syd av Transfarelven, og i øst av Repparfjordelven, hadde gode beiter. Om dette området heter det:

«Netop de af Rensdyrene mest søgte Græsarter forefindes utbredt over større Del af denne Strækning's Fladeindhold. Hvad der fremdeles gjør det betegnede Strøg særdeles velskikket som sommeropholdssted for Ren er dette, at dens hele Fladeindhold den ganske Sommer er bestrøet med en Mængde Snefonner, hvortil Dyrene kan ty, naar de generes af Varme og Myg» (s. 6).

De fem kommisjonsmedlemmene fant at i det aktuelle området kunne det oppholde seg 8.000 rein om sommeren.

Befaringen fortsatte videre på Låkkonjårga, hvor de mente at det kunne være 5.500 dyr. Om dette nes heter det:

«Dette Næs bestaar overalt af ret gode Betingsmarker og paa flere Steder har det endog ret rig Græsvæxt. Dette var især Tilfældet i Talvikdalen og Bongelvdalen, hvilken sidste paa Grund af dens Dybde vel neppe – især i Myggetiden – betrædes af Rensdyr» (s. 6).

Om neset mellom Langfjorden og Øksfjorden – Joahkonjårga – heter det at det der var god beitemark. På landtungen mellom Øksfjorden og Bergsfjorden var det på grunn av isbreen, derimot lite som egnet som beitemark. Selv om de steile fjellsidene var gressbevokst og forsåvidt tilgjengelige og brukbare som beiter, hadde de reineiere som hadde tilhold der betydelig tap. Øya Silda i Loppa hadde bra beiter, og neset mellom Bergsfjorden og Frakfjorden hadde ypperlige beiter ifølge befæringsrapporten, mens den vestsligste spiss av Finnmark, Silvvetnjårga, hadde ganske gode beiter (s. 6).

Strekningen fra Langfjorden eller Alteidet vestover til øya Brynilden med Silda kunne, ifølge de fem som foretok befaringen, utvilsomt tjene som sommerbeite for 5.000 rein. Med et gjerde over Alteidet ville Joahkonjårga med vestenforliggende område være avstengt fra innlandet. Men siden det fra reineiernes side ikke var fremsatt noe ønske om slikt gjerde «forudsættes ingen Trang tilstede, og følgelig kan der vel ikke blive Tale om en saadan Foranstaltning».

Befaringen av Stjernøya overbeviste medlemmene om «at denne Ø ikke er at foragte som Sommeropholdssted for Fjellfinnerne, skjønt der nu skal græsse kun 500 Ren». De antok at 2.000 rein kunne beite på øya (s. 7).

Om Seiland heter det at den sydlige og delvis også den østlige del hadde «fortrinlig Betings-

mark». Resten av øya var på grunn av bratte fjellsideer ikke alle steder tilgjengelig. Fire av de medlemmer som foretok befaringen mente at 3.500 rein kunne beite på øya, mens Ole Isaksens Hætta mente at 3.000 dyr var et passende tall.

Etter Seiland ble Spierttanjårga, neset mellom Porsangerfjorden og Laksefjorden befart. Det heter at «Størsteparten af dette Næs er fri for Vegetation og ligsom stenlagt», og selv i «Dalførerne er Græssfattigdommen paafallende». En mengde fjellvann opptok en stor del av nessesets areal. John Persen Jox, Ole Isaksen Hætta og lensmann Grape antok at 5.000 rein kunne klare sommeren på dette neset, mens de to andre mente neset bare kunne romme 4.000 rein (s. 7).

Sommeren 1877 startet befaringen på Čorgaš. Eidet mellom Bekkarfjord og Langfjord utover til Hopseidet besto av god beitemark. Neset nord for Hopseidet besto for en stor del av steinur, men hadde forøvrig god beitemark. Tre av medlemmene, Andreassen, Isaksen og Jox, mente at dette neset ikke ville kunne gi føde til mer enn 8.000 dyr, mens Hætta og Grape antok at det var plass til 10.000 dyr forutsatt at det ble oppført gjerde mellom Bekkarfjord og Langfjord.

Befaringen fortsatt på Varangerneset, og det heter at dette består av «en betydelig Mængde, til dels store Dalfører, som samtlige var rige paa Græs, foruden at dette Fjeldplateau, som for en stor del er fladt, ogsaa er bevøxt med Græs og Lyng, hvoraf dog Lyngen er mest fremtrædende». Fjellene nærmest kysten og deler av høyfjellet i innlandet besto derimot hovedsakelig av steinur. Under forutsetning av at gjerdet ved Skiippagurra ble åpnet 1. oktober, og ikke så sent som 1. november, antok Andreassen, Isaksen og Jox at 15.000 rein kunne beite på neset. Hætta og Grape mente at minst «18.000 Rensdyr maatte kunne finde tilstrækkelig Føde der Sommeren over» (s. 7–8).

Den samlede kommisjonen sluttet seg til det skjønne medlemmene av befæringsgruppen hadde foretatt, og der disse medlemmer var delt, sluttet kommisjonen seg til flertallet. Dette gav følgende fordeling: (Se tabell 4.1.)

Folketellingen fra 1875 viste at det i Finnmark var 65.300 rein, som fordelte seg slik: (Se tabell 4.2.)

Av de dyr som hørte hjemme i Polmak var det ca. 4.300 som sommerbeitet på Čorgaš og disse var innenfor Polmaks grenser om vinteren. De øvrige var på Varangerneset om sommeren og om vinteren på «Betesmarkerne inden Sydvaranger mellem Neiden og Pasvik». Om reinen i Kautokeino heter det at en «Flerhed af Fjeldfinner fra Kauto-

Tabell 4.1

Lákkonjárga og Seakkesnjárg ¹	5.500 dyr
Joahkonjárga med Silda	5.500 «
Stjernøya	2.000 «
Seiland	3.500 «
Kvaløya ²	1.000 «
Magerøya	3.000 «
Vuorjienjárga nord for Repparfjord	8.500 «
Vuorjienjárga sør for Repparfjord til Rafsbotn	8.000 «
Spierttanjárga	5.000 «
Čorgaš	8.000 «
Varangerhalvøya	15.000 «
Tilsammen	65.000 dyr

1. Kalt Soggesnjarg i innstillingen.

2. På Kvaløya var det ikke foretatt befaring, men man antok at det var sommerbeite for 1.000 dyr.

Tabell 4.2

Kautokeino	ca. 30.700
Karasjok	ca. 15.300
Polmak	ca. 11.000
Sydvaranger	ca. 7.000
øvrige herreder	ca. 1.300
Tilsammen	ca. 65.300

keino om Sommeren med sine Dyr søge til Kysten i den nordlige Del af Tromsø Amt». På denne bakgrunn fant kommisjonen at det var tilstrekkelig med sommerbeitestrekninger innen Finnmark bare man sørget for en passende fordeling.

Det er grunn til å tro at tallene i folketellingen av 1875 er for lave. Vi har foran under 3.5.1 sett at det samme år til oppsynet var meldt 32.000 rein til de områder i Troms der reineiere fra Kautokeino hadde sommerbeite. Det kan selvfølgelig i dette tall være noen dyr også fra Sverige, men likevel er tallet stort i forhold til det totale reintall for Kautokeino som er oppgitt i folketellingen samme år.

Kommisjonen så klart behovet for en inndeling av sommerbeitene på halvøyene og øyene. Behovet var særlig stort på Spierttanjárga og nordlige del av Vuorjienjárga, og forholdene her hadde bestyrket «Nødvendigheden af en Lov, hvorved det overlades til en Centralautoritet for Amtsdistriktet at foranstalte en Fordeling af Dyrene paa de forskjellige Sommerbetestrekninger» (s. 8). Såvel i Karasjok som i Kautokeino erklærte dessuten

samtlig av de «ca. 50 paa hvert Sted fremmødte Fjeldfinner, at naar Kommissionen havde endt sine Befaringer og paalidelig og nøiagtig Oversigt over, hvormange Dyr der kunde sommerfødes paa vedkommende Halvøer og Øer, var erhvervet, burde Distriktets Amtmand tillægges Myndighed til at fordele Sommerbetestrekningerne». På hvert nes burde det dessuten beskikkes en oppsynsmann som skulle passe på at bestemmelsene ble overholdt.

Kommisjonen fremhevet at man ved fordeling av beitene måtte legge vekt på de tilvante forhold, slik at de «Fjeldfinbyer, som i længere Tid have havt Tilhold på en Strækning, ikke uden at Nødvendigheden kræver en Oprykning bør kunne henvises til andet Sommerbete». Det burde derfor lages en opptegnelse over hvilke familier som hadde hatt tilhold på de enkelte nes og øyer de siste 20 årene, samt om lengden for de enkelte familiers tilhold og det antall dyr hver familie hadde. Utkastet til fordeling skulle ligge til etter-syn i så lang tid at det ble adgang for den enkelte til å komme med innsigelser før den endelige fordeling fant sted.

En slik fordeling av sommerbeitene ville ifølge kommisjonen føre til en lengre fredning av vinterbeitene enn det som nå var tilfelle. De overfylte nessene førte nemlig til at reineierne forlot sommerbeitene tidligere enn de ellers ville ha gjort. Dessuten ville skilling av sommerflokkene i mindre flokker lettere kunne skje før flytting til vinterbeitene, «hvad der selvfølgelig er af saare stor Interesse og Betydning». Viktig i denne forbindelse var de foreslåtte reingjerder over halvøyene, som både ville spare mosemarkene, samt bidra til skilling av flokkene i betimelig tid (s. 9).

Beregningen fra kommisjonen om at det var sommerbeite i Finnmark for 65.000 dyr refererer seg altså til øyer og halvøyer. Men også de tilstøtende områder ble benyttet til sommerbeite, og disse strekningene er ikke med i oppstillingen. Amtmannen forsøkte seg senere på en inndeling av også disse områdene, men Høyesterett fant at loven ikke gav ham hjemmel til en slik inndeling, jf. nedenfor under 6.2.1. Først etter loven av 12. mai 1933 ble det gjennomført en regulering av disse sommerbeitene, se nedenfor under 8.

4.3.3 Om fredning av visse strekninger såvel for vinter- som sommerbeite

Under denne overskriften drøftet kommisjonen spørsmålet om å frede enkelte strekninger mot reinbeite. Fredning kunne være påkrevet av hensyn til reindriften selv, av hensyn til behovet for

beite for kjørerain for post- og skyssvesenet eller av hensyn til de fastboende.

Som beskrevet foran under kapittel 2.4, var lavbeitene på vestsiden av Tanaelven etter grensestengingen i 1852 på få år blitt meget medtatte. Ved lov av 9. september 1857 ble det derfor åpnet adgang til å forby reinbeite i dette området, slik at beitene kunne ta seg opp. Planen var å flytte både dyr og dets eiere til vinterbeitere i Pasvik. Men Fjeldfin-Kommissionen opplyser at spørsmålet var blitt stilt i bero dels fordi beitene i Sydvaranger var opptatt av andre «Fjeldfinbyer, som allerede i Aar-rækker have havt sin Plads der». Dessuten var antallet rein som om vinteren holdt til på vestre side av Tanaelv, betydelig mindre enn for 20 år siden, da spørsmålet om fredning først oppsto.

Klagene over lavbeitenes utilstrekkelighet i dette området var derfor, ifølge kommisjonen, ikke lenger i samme grad begrunnet, selv om det aktuelle området også ble benyttet under vår- og høstflytting av de reineiere i Karasjok som hadde sitt sommerbeite på Gamviknesset (Ytre Čorgaš). Det var heller ikke i møtene med reineierne fremkommet noe ønske om fredning (s. 10–11).

Samtlige av de reineiere fra Karasjok som møtte kommisjonen stilte seg positive til en fredning av områder rundt fjellstuer og langs den oppstakete linje mellom Karasjok og Alta av hensyn til post- og skysstrafikken. På disse strekninger skulle det ikke være adgang til beite annet enn for de reisendes og postførernes dyr, og flyttsamene skulle derfor vår og høst være forpliktet til raskt å drive dyrene over de fredete områder. De skulle heller ikke ha adgang til å sette opp telt på disse områder. Karasjok kirkested var fredet i en halv mils omkrets allerede i 1857, og det ble ikke fremsatt noe ønske om endring av dette.¹¹

Reineierne i Kautokeino syntes mindre villige til tilsvarende fredning i sine områder. Fra de fatboende var det fremsatt ønske om fredning av Kautokeino kirkested i en halv mils omkrets. Flertallet av reineierne var positive til en slik fredning, men mange fremhevet at vinterbeitene ikke måtte innskrenkes ytterligere. Det var også delte meninger om fredning av områder rundt fjellstuen, og man fant det ikke nødvendig å frede den oppstakete veglinje mellom Alta og Kautokeino (s. 11).¹²

I Sydvaranger ble det fra de fastboende fremsatt klager over at «Fjeldfinerne om Vinteren med sine Dyr ligge altfor nær Kysten og i flere Hense-

ender ere til Fortrængsel for de Fastboende». Dette hindret de fastboende i å holde rein som arbeidsdyr, og de kunne heller ikke få samlet mose som fór til kyrene. Lignende klager kom fra de reineiere som påtok seg skyssoppdrag om vinteren eller som hadde fastboendes rein til bevokning. Det heter at «mosemarkerne i Sydvaranger ere langt fra saa gode, som man engang antog, og ere ogsaa i Løbet af de senere Aar adskilligt medtagne», dels på grunn av økning i reintallet og dels på grunn av betydelig økning i innsamling av reinmose til salg og eget forbruk (s. 12).

Kommisjonen ville ikke forby flyttsamene å ha sine dyr på beite nær kysten om vinteren. Et slikt forbud ville ikke være rimelig «naar de høiere liggende Trakter ere afspiste, eller Adgangen til at benytte disse enkelte Vintre afskjæres ved stærkt Snefald». Men det burde ifølge kommisjonen settes et forbud mot innsamling av mose for salg. Utover dette ville man ikke fremme forslag vedrørende vinterbeitene, da dette lå utenfor kommisjonens oppdrag. Men det er på bakgrunn av dagens arbeid med ny distriktsinndeling i Finnmark, interessant å merke seg at Fjeldfin-Kommissionen påpekte at «en indgaaende Befaring og Undersøgelse af Vinterbetesmarkerne maa ansees nødvendig for gjennem en rimelig og billig Fordeling af disse at sikre Fjeldfinernes Existence» (s. 12). Man mente altså at det var nødvendig med en oppdeling av vinterbeitene. Vi skal nedenfor under VII se at Renbeitekomiteen av 1901 er inne på samme tanker.

Reineierne i Sydvaranger klaget over at de fastboende krevet betydelige erstatningsbeløp for skade som reinen gjorde på mosedynger oppsamlet i skog og mark selv om disse ikke var inngjerdet. Kommisjonen mente at tiltak til vern for rein-driften ikke var påkrevet, fordi reineierne ikke var pliktig til å erstattet skade på oppsamlet mose som ikke var beskyttet med gjerde. Det var en alminnelig klausul i alle de skjøter som ble utferdiget på «Statens Jord i Finmarken, at Fjeldfinerne skulle være fri for ethvert Ansvar for den Skade, som deres Dyr maatte forvolde paa Eng og Mark, naar den ikke holdes forsvarligen indhegnet» (s. 12–13).

Til slutt tok kommisjonen opp spørsmålet om fredning av fjellet Njallevárri i Polmak. Ønsket om fredning var fremsatt av hensyn til de fastboendes moseplukking og av hensyn til postførernes og de

11. Fredning var likeledes gjennomført i 1857 av områdene rundt fjellstuen Rávdojavri, Mollišjohka og Šuoššjavri samt omkring fjellet øvre Dafteroavve, og heller ikke her ble det fra reineierne i Karasjok fremsatt noe ønske om forandring (s. 9 og 11).

12. Det skal her bemerkes at man ved loven av 9. september 1857 fikk adgang til å frede områder i Tanens og Varangers fogderier. Det var derimot ikke ved lov gitt adgang til fredning av områder i Altens Fogderi som Kautokeino hørte til.

andre reisendes dyr. Fra reindriftens side ble det fremholdt at selv om dette fjellet var viktig for Polmaks oppsittere, «saa var det af endnu større Betydning for dem, hvis Existence truedes paa saa mange Maader, og for hvem enhver Strimmel Mose var umistelig». De gjorde forøvrig ikke krav på å bruke fjellet alene, idet de fastboende fortsatt kunne samle mose i de fordypninger der reinen ikke kom til.

Kommisjonen støttet reindriften, idet den fant at en fredning av fjellet ikke var nødvendig for postførernes eller de reisendes dyr, og man ville heller ikke foreslå fredning av hensyn til de fastboende. I et distrikt som Polmak, «hvor Betesmarkerne ere saa indskrænkede, som Tilfældet er, maa Fjeldet være Fjeldfinnerne forbeholdt, og de Fastboende maa finde sig i at vige» (s. 12).

4.3.4 Om forandring i den ved kongelig resolusjon av 13. juli 1871 fastsatte grense mellom Kautokeino og Karasjok mv.

Under dette punktet drøftet kommisjonen ikke bare grensen mellom Kautokeino og Karasjok, men også grensen mellom Karasjok og Polmak.

4.3.4.1 Grensen mellom Kautokeino og Karasjok

Ved loven av 1854 var det blitt forbudt for reineiere å holde dyr på vinterbeite i et annet distrikt enn hvor eieren hørte hjemme, dog slik at myndighetene kunne gjøre unntak for visse strekninger, se foran under kapittel 2 punkt 2.4. Ved loven av 1857 var forbudet blitt utvidet, slik at rett til beite heller ikke kunne oppnås ved flytting eller registrering til annet distrikt uten myndighetenes samtykke, se foran under kapittel 2.4. Disse bestemmelsene gjorde det nødvendig å fastsette grensen mellom Kautokeino og Karasjok vinterbeite, dvs. fra Iešjávri til riksgrensen mot Finland. Det hadde vist seg å være svært vanskelig å bli enig om en grense, og spørsmålet ble løst ved at man trakk to grenser, en vestlig mot Kautokeino og en østlig mot Karasjok, jf. kgl. res. av 13. juli 1871. Området vest for den vestlige grense var forbeholdt reineiere fra Kautokeino, og området øst for den østlige var forbeholdt reineiere fra Karasjok. Området mellom de to grenser ble lagt ut som et fellesområde for Karasjok og Kautokeino.

Reineiere både fra Kautokeino og Karasjok klaget over den gjennomførte ordningen. Fra Kautokeinos side ble det fremholdt at delingen førte til at Kautokeino omtrent utelukkende fikk skogløse strekninger, hvor det var umulig å oppholde seg

om vinteren. De var derfor ofte tvunget til å overskride grensen mot Karasjok, noe som resulterte i mange bøter. Den østlige grense måtte, ifølge reineierne fra Kautokeino, derfor flyttes lenger øst. De hevdet at reineiere fra Karasjok ikke benyttet det aktuelle området. Kravene fra Kautokeino ble gjen tatt på møtet med kommisjonen. De erkjente dog at det innenfor Kautokeinos grenser var gode mosemarker og at fellesområdet mellom de to grenser så godt som utelukkende ble benyttet av reineiere fra Kautokeino. Kravet om en utvidelse mot øst var altså først og fremst begrunnet i behovet for områder med skog.

Fra Karasjoks side ble det kraftig protestert mot en flytting av grensen lenger øst. Det heter at de «med megen Styrke fremholdt, at Grændsen ikke maa flyttes, da Mosemarkerne inden Herredet allerede i høi Grad ere medtagne, og at Rensdyrhold af Fjeldfinner fra Karasjok ikke længere vil kunne bestaa, om yderligere af Vinterbetet skulde blive overladt til Disposition for Kautokeinofinnerne» (s. 14). De var heller ikke interessert i en flytting av grensen mot øst, selv om det ble foretatt en tilsvarende forskyvning av den vestlige grensen mot vest, slik at fellesområdet ble større.

På et senere møte avholdt i 1880 uttalte reineierne i Karasjok at de ville anse det som den største ulykke om reineierne fra Kautokeino skulle tillates å komme lenger øst. De pekte også på «den store Uoverensstemmelse, som i flere Henseende finder Sted mellem Fjeldfinnerne fra disse to Præstegjæld, og som næsten gjør dem til 2 forskjellige Stammer, hvis indbyrdes Forhold maa betegnes som et fremmed, ja endog fiendtligt», og at man derfor ikke måtte «experimentere med at lade dem blandes om hinanden» (s. 14–15).

Kommisjonen uttalte at «Nomadernes Trængsel ogsaa i Kautokeino er meget stor», men den var ikke i tvil om at grensesperringen i 1852 hadde vært «til større Ruin for Karasjok Fjeldfinner end for Kautokeino». Den viste til folketellingene i 1865 og 1875 over antall dyr i de to distrikt: (Se tabell 4.3.)

Det ble også pekt på at reindriften i Kautokeino i årene 1876–1880 hadde vært «begunstiget af gennemgaaende Held». Reindriften i Karasjok hadde de siste år derimot gått sterkt tilbake først og

Tabell 4.3

	Karasjok	Kautokeino
1865	22.700	28.200
1875	15.000	31.000

fremst fordi de var trengt vekk fra Vuorjienjårga hvor «Sommerbetet er bedst» og «henvises til Spirtanjarg og Čorgas, hvor der ikke Bete at finde for saamange Dyr». Mangelen på gjerder bidro også til at Karasjokreinen ble spredt utover vide strekninger og over grensen til Finland, hvor de ble et lett bytte for de mange reintyver. Dette hadde ført til at de største reineierne kun hadde et mindre antall dyr igjen, og at andre hadde flyttet til Finland.¹³ På denne bakgrunn fant kommisjonen ikke å kunne gjøre noen endring i grensen mellom Karasjok og Kautokeino.

4.3.4.2 Grensen mellom Karasjok og Polmak

Ved plakat fra amtmannen i 1860, var det åpnet for at de reineiere fra Polmak som søkte sommerbeite mot Kinnarodden, Gamvik og Čorgaš og som hadde vinterbeite på vestsiden av Tana, fikk benytte deler av Karasjok distrikt. Det var kommet anmodning om å oppheve grensen mellom Polmak og Karasjok, da det var uunngåelig for reineierne fra Karasjok som sommerbeitet på Čorgaš ikke å komme inn på Polmaks vinterbeiter under tilbakeflyttingen, med mindre de ventet med å dra fra kysten til skilling hadde funnet sted. Polmak-rein og Karasjok-rein ble blandet sammen på sommerbeitet, og endel av Polmaks dyr ble derfor med over til Karasjoks vinterbeiter. Her ble de gående uten bevoktning, og ble lett tapt. På samme måte ble endel Karasjok-rein igjen i Polmaks flokker. For å få tak i sine dyr ble reineierne tvunget til å krysse grensen mellom Karasjok og Polmaks vinterbeiter, med den følge at de ble bøtelagt. Dette fant særlig reineierne i Polmak urimelig, all den stund de vinterbeiter som tilhørte dem «iforveien er bleven ødelagt af Karasjokkernes Dyr paa deres Flytning fra Kysten om Høsten og den første Del af Vinteren».

På møtet med reineiere fra Polmak og Karasjok uttalte samtlige at en opphevelse av grensen ville være ønskelig, da «Grændsebestemmelsen kommer i Kollision med Renudskilningen, der er den vigtigste Faktor i Fjelfinnernes hele Økonomi, og paa hvilken Bevarelsen af deres Eiendom i det Hele taget beror» (s. 15–16). Kommisjonen påpeker:

«Det er derhos fremholdt, at det er umuligt med den bedste Villie at foretage Udskilningen

til bestemt Tid og Sted, men at denne er afhængig af flere Omstændigheder, og at det ikke lader sig gjøre at faa Nomadernes Bedrift under den Disciplin og Skik som andre Næringer.»

Selv om det altså fra begge parter ble uttalt et ønske om å oppheve grensen, gikk reineierne fra Karasjok likevel imot dette, da de fryktet at en opphevelsen av grensen mot Polmak, ville ha som konsekvens at også grensen mot Kautokeino ble opphevet. Kommisjonen mente imidlertid at denne frykten ikke var grunnløs, siden det nettopp var Kautokeinos inntrengen på Vuorjienjårga som hadde presset Karasjoks reineiere østover og skapt problemene også for reineierne i Polmak.

4.3.5 Oppføring av reingjerder over halvøyene

Kommisjonens starter behandlingen av dette spørsmål med å fremheve den gunstige virkning Skiippagurra-gjerdet hadde hatt. Gjerdet hadde ført til en økning av antallet rein som holdt til på Varangernesset om sommeren og i Sydvaranger om vinteren. Gjerdet hadde også i noen grad bidratt til å bevare de beiteområder som reinen skulle leve av om vinteren. Disse mosemarker var ifølge kommisjonen «nu beklageligvis meget medtagne». Etter at gjerdet kom var det også blitt lettere for reineierne å samle sine flokker. På de andre halvøyer hendte det ikke sjelden at dyrene allerede i august, men i særdeleshet i oktobermåned, spredte seg utover «de vide Fjeldstrækninger og blive, gaaende uden Bevoktning, et let Bytte for dem, der ernære sig ved Rentyveri» (s. 17).

For de reineiere som holdt til på Čorgaš, Spiertanjårga og Vuorjienjårga og på halvøya mellom Altafjorden og Kvæningen, kunne samling av hjorden ta måneder. «Resultatet af disse Maaneders Strabadser af alle Slags blive ofte alene, at de komme til Vished om, at deres Hjord er svundet ind til en Brøkdæl af, hvad den var om Vaaren, da den førtes ut paa Sommerbetestrækningerne.» Riktignok passet ikke reineierne sine flokker så omhyggelig som ønskelig var, men det var «dog selv med den bedste Villie noget nær umuligt at forhindre Dyrene fra at sprede sig ikke blot til fjerne Steder inden Amtsdistriktet, men ogsaa over Grændsen mod Finland». De overfylte sommerbeitene hadde også ført til at reinen av mangel på næring trakk sydover tidligere på høsten. Kommisjonen fremholdt at reingjerder over halvøyene var «uomgjengelig fornødne til Rensdyravlens Konservasjon og Trivsel» (s. 17). Oppføring av gjerder var også sterkt ønsket av reineierne.

13. Som nevnt foran under punkt 2 ble det i statsrådets foredrag før nedsettelsen av kommisjonen nevnt at ingen hadde flyttet til Finland. Flyttingen som kommisjonen nevner må altså ha skjedd de siste årene, eller at opplysningene i statsråd Vogts foredrag ikke var riktige.

Kommisjonen anbefalte at gjerder ble oppført i denne rekkefølge:

1. mellom Bekkarfjord i Laksefjorden og Langfjord i Tanafjorden
2. mellom Repparfjord i Kvalsund herred og Olderfjord eller ytre Billefjord i Kistrand herred, og
3. mellom munningen av Børselv i Kistrand over Spierttanjarga til Fanasgieddi ved Laksefjorden.

Kommisjonen mente at et gjerde også burde oppføres over Alteidet, men dette ble ikke støttet av reiene i Kautokeino; de så helst at et gjerde ble oppført mellom Kåfjord og Kvænangsbotten. Reiene i Kautokeino støttet heller ikke oppføringen av de gjerder som var nevnt i 1–3, men til dette bemerket kommisjonen, at man «burde gjøre opmærksom paa, at Fjeldfinner fra Kautokeino ikke søge Sommerbete for sine Dyr paa Spirtenjarg og Corgas».

Det var ifølge kommisjonen om å gjøre å få så store sommerbeitestrekninger som mulig innenfor gjerdene, og man burde derfor velge sydligste trasé. Men man kunne innenfor de planlagte gjerdene likevel ikke klare å samle alle de rein som beitet på de aktuelle halvøyene om sommeren. Noen ville altså holde til syd for gjerdene om sommeren. Oppføring av gjerdene måtte ifølge kommisjonen overlates til staten, mens reiene selv måtte stå for vedlikeholdet. Flertallet mente imidlertid at amtskommunen burde bidra til vedlikeholdet da «Fjeldfinnerne ere gode Skatteydere» (s. 19).

For å få oppført de nødvendige gjerdene var det snakk om betydelige investeringer. Under forutsetning av at man fikk utvist nødvendig tømmer i statens skoger i Karasjok og Lakselv, ville utgiftene antagelig beløpe seg til kr. 13.500 pr. mil (s. 19). Lensmann Grape mente dog at gjerdene ville bli atskillig dyrere, særlig gjerdet over Spierttanjarga som neppe kunne oppføres for mindre enn kr. 30.070 pr. mil (s. 33). Samtlige medlemmer var imidlertid enige om at man ved oppføring av gjerdene ville oppnå særdeles meget, og at det ville være «overmaade beklageligt, om Hensynet alene til Udgifterne for Statskassen skulde hindre Sagens Fremme» (s. 33).

Kommisjonen drøftet også spørsmålet om når man skulle få lov til å passere gjennom gjerdene om høsten. Som nevnt foran under 2.2 ble det ved loven av 1854 vedtatt at man i Øst-Finnmark og Karasjok ikke fikk komme inn på vinterbeitene før 1. november. Gjerdet ved Skiippagurra ble således først åpnet denne dagen (s. 19).

Fra reiene i Polmak var det stadig fremsatt krav om at gjerdet måtte åpnes allerede 1. oktober. Bakgrunnen var at reien «saasnaart Græsset visner og Marken fryser, ikke længere kan finde Føde paa Næsset, men afmagres saaledes, at den vanskelig udholder en streng Vinter». De mente at reien i oktober måned kunne holde til på fjellet Diergeduottar som lå mellom Neidens dalføre og Varangerbotn, «idet den Mose, som dette Fjeld afgiver, bliver til ingen Nytte om Vinteren, naar Marken fryser».

Nesseby herredsstyre støttet reiene krav. Sydvaranger herredsstyre gikk derimot imot, og mente at når gjerdet var åpnet ville det være vanskelig å hindre at dyrene oppsøkte vinterbeitene, «og at Dyrenes Ankomst til disse, medens Marken endnu er snebar, vil have til Følge, at Mosen, som i tør Tilstand ved den letteste Berørelse knuses til Støv, inden en kort Tid vil blive ødelagt». Heller ikke reiene fra Sydvaranger sluttet seg til anmodningen fra Polmaks reiere. Men ble det gitt adgang til å passere gjerdet før 1. november måtte det hvert fall «gjøres Fjeldfinnerne til Pligt at sætte By og at samle sin Hjerd nogen Tid, forinden det tillades dem at drage gennem Gjærdet».

Kommisjonen fant at kravet fra Polmaks reiere burde imøtekommes et stykke på vei. Det heter:

«... da Vinteren alleræde indtræder tilfjelds i første Halvdel af Oktober, i enkelte Aar endog i Slutningen af September, maa det ansees som sikkert, at Rensdyrene, saalænge de ere henviste til at leve af det paa Varangenæsset sparsomt forefindende visne Græs, tabe Stærkt i Huld, saa at de i Slutningen af Oktober i Regelen ere omtrent værdiløse som Slagt. Bedres de end noget, efter at de ere komne paa Vinterbetesmarkerne, saa er det dog klart, at naar disse udmagrede Dyr skulle fedes der, saa gaar det ud over Mosemarkerne, der i dette Tilfælde maa afgive mere, end om Renene kom der med godt Huld» (s. 20).

Men åpning av gjerdet allerede 1. oktober var ifølge kommisjonen ikke tilrådelig. Hvis gjerdet ble åpnet før sneen falt, kunne mange dyr gå tapt. Gjeting av flokken på bar mark var vanskelig, da dyr som kom unna flokken ofte ikke kunne oppspores. Dyr som på denne måten kom over riksgrensen ville være tapt, da «mangeaarig Erfaring har vist, at kun forholdsviis faa vender tilbage» (s. 21).

4.3.6 Om straffen for reintyveri mv.

Som nevnt foran under 4.2 var det i statsrådets foredrag foreslått høyere minstestraft for reinty-

veri. Bemektigelse av rein som var blitt igjen ved kysten om høsten skulle imidlertid ikke anses som tyveri, men som ulovlig omgang med hittegoods. Omtalen av møtene i Karasjok og Kautokeino viste at reineierne var sterkt opptatt av problemet reintyveri. Reintyveri burde straffes strengt, det gjaldt også overfor dem som i vinnings hensikt tok rein som var blitt igjen på sommerbeite om høsten. Straffen burde være like streng enten tyven selv var reineier eller ikke. Derimot skulle det ikke være straffbart for en reineier å merke kalv som var skilt fra moren. Siden reintyveri ofte fant sted under villreinjakten, burde man forlenge fredningstiden for villreinen, slik at man begrenset jaktseongen (s. 21–22).

På møtet i Karasjok i mars 1876 gikk samtlige av de fremmøtte reineierne inn for følgende:

1. Straffen for reintyveri burde skjerpes i vesentlig grad.
2. Den omstendighet at tyven selv var reineier, burde ikke anses som noen formildende omstendighet.
3. Bemektigelse av dyr som var kommet inn i tyvens egen flokk, burde ikke straffes mildere enn annet reintyveri.
4. Tyveri av rein på bar mark, ble av reineierne ansett som det farligste inngrep (tyveriet var da vanskelig å oppdage, dyrene gikk mest spredt og skinnen var vakrest).
5. Bemektigelse av etterblevne rein i tyvaktig hensikt burde ikke bedømmes mildere enn annet reintyveri. Rein som var blitt igjen etter flytting, kunne ikke betraktes om tapt for eieren, da det ofte hendte at de kom tilbake til rette vedkommende.
6. Besittelse av øreløse skinn eller av skinn der øremerkene var utskjemte, burde belegges med straff.
7. Det burde være straffbart for ikke-reineiere å merke kalver som gikk skilt fra moren.
8. Fredningstiden for villrein burde forlenges til 1. oktober, for å hindre tyveri av umerkede kalver. Jakt på villrein hadde nærmest ingen betydning for amtet.
9. Varetektsfengsling burde anvendes i større grad, for å uskadeliggjøre den som var mistenkt for reintyveri. Erfaring viste at den som var anmeldt for reintyveri «grasserede som vildest i Bemægtigelsen af fremmede Rein, saalænge han var paa fri Fod».

På møtet i februar 1878 uttalte Kautokeinos reineiere seg i samme retning. De var imidlertid ikke så samstemte som reineierne i Karasjok, når det gjaldt spørsmålet om strengere straff for reintyveri.

De mente å ha «Erfaring for, at en Straf af flere Aars Straffarbeide ikke virkede til Vedkommendes Forbedring». Enkelte foreslo at det skulle være forbud mot salg av reinkjøtt i juli-måned. Reinkjøtt var nærmest uspiselig i juli, og det var derfor grunn til å anta at den som frembød kjøtt på denne tiden hadde ervervet det på uredelig vis. Ommerket rein burde konfiskeres hvis lovligheten av ommerkingen ikke kunne dokumenteres.

Kommisjonen fant ikke grunn til å gå inn for en skjerpelse av straffen for reintyveri. Etter kriminalloven var straffen for slikt tyveri satt fra seks måneder til ni års straffarbeid. Det var derfor åpnet adgang for domstolen til å ta all mulig hensyn til de særlige forhold ved tyveriet – både i skjerpende og i formildende retning (s. 22). Kommisjonen gav deretter punktvis en rekke anbefalinger:

1. Bemektigelse av dyr som tilfeldigvis var kommet inn i tyvens egen hjord, burde ikke straffes mildere enn annet tyveri. En rekke høyesterettsdommer viste da også at det ikke ble gitt mildere straff i disse tilfellene.¹⁴
2. Tyveriet måtte anses for gjennomført når tilmerking eller ommerking hadde funnet sted, selv om tyvens og rette eiers dyr gikk på felles beitemark.
3. Rein som fantes ved kysten etter 1. november kunne ikke uten videre betraktes som tapt for eieren. Kommisjonen fant det vanskelig å stille opp en felles regel for de tilfellene hvor noen hadde slaktet rein som var blitt igjen ved kysten. Hvorvidt dyret kunne betraktes som bortkommet fra sin eier måtte bl.a. bero på vær- og beiteforhold samt avstanden fra kysten og til reineierens sedvanlige vinteroppholdssted. Kommisjonen mente at rettspraksis stort sett hadde vurdert forholdene riktig. Vedkommende var blitt frifunnet «hvor han for at bevare Dyrets Værdi for Eieren har nedslagt dette, naar det var god Grund til at befrygte, at det i Vinterens Løb, vilde omkomme af Hunger».¹⁵
4. Besittelse av øreløse skinn eller av skinn der øremerkene var ødelagt burde være straffbart, med mindre besitteren kunne godtgjøre at han hadde fått skinnen av rette eier, eller at avskjæring hadde funnet sted under slaktning foretatt av dyrets eier. Det ble påpekt at ved en slik straffebestemmelse ble det ikke gjort endring i den alminnelige rettsoppfatning hos reinei-

14. Kommisjonen viste til høyesterettsdommer av 27. mai 1846, 3. august og 9. oktober 1850, 12. mars og 10. juni 1856, Rt. 1855 s. 412 og Rt. 1862 s. 653.

15. Kommisjonen viste blant annet til Rt. 1867 s. 252 og Rt. 1876 s. 310.

erne, «thi disse gaa altid ud fra som givet, at den fin, der er i Besiddelse af øreløse Skind eller af Skind, hvis Øremærker ere udskjæmte, er at anse som Tyv eller Tyvshæler».¹⁶

Flere reineiere hadde gått inn for at det også måtte være straffbart under slakting eller beredning av skinnen å skjære bort øremerkene, selv om dette var gjort av rette vedkommende. Det burde likeledes være straffbart å tilby reinkjøtt der man ikke kunne påvise hvor dyrets skinn var. Kommisjonen sluttet seg imidlertid ikke til disse forslag. Riktignok kunne straff for slike forhold motvirke reintyveri, men samtidig ville det legge for sterke bånd på samhandelen. En slik regel kunne dessuten forårsake en hel del sjikane.

5. Kommisjonen ville heller ikke foreslå straff for merking av reinkalver som gikk skilt fra simlen. Og den gikk heller ikke inn for forbud mot salg av reinkjøtt i juli-måned. Mange reineiere var nødt til å selge kjøtt i juli, og i tillegg var det mange betenkligheter med denne type forbudslover.
6. Kommisjonen var enig i at jakt på villrein nærmest var uten betydning i Finnmark, og gikk inn for en utvidelse av fredningstiden. Mange gavvisstnok skin av å drive slik jakt, «medens deres Færden i Fjeldet med Sikkerhed kan antages at være Jagt paa Tamren og i særdeleshed paa Renkalve, hvis Mærking som Regel foregaar om Høsten fra August til ud i Oktober.

4.3.7 Om innføring av et ordnet og mere betryggende merkesystem

På møtene Fjeldfin-Kommissionen hadde med reineierne, kom det frem at reineierne var svært opptatt av å få orden i merkesystemet. Mangelen på regler innebar at det var opp til hver enkelt rein-eier å bestemme hvor mange øremerker han ville ha. Det var ikke regler for når kalvene skulle merkes og heller ikke regler om ommerking.

På møtet i Karasjok mente alle de fremmøtte at hver reineier burde ha bare ett merke. Barn som hadde rein i samme siida burde ikke ha adgang til eget merke, dog slik at mange framholdt at barna skulle kunne føre et merke inn i foreldrenes øremerke, «altsaa ikke paa ubeklippet Sted af Øret». Det øremerke eieren valgte måtte meldes til myndighetene, og bli allment kjent. Ommerking av dyr som var kjøpt eller arvet måtte foregå i vitners nær-

vær. Overtredelse av de foreslåtte regler burde medføre konfiskering eller klekkelig bot.

Flertallet av reineierne i Karasjok gikk inn for at merking burde være tillatt hele sommeren. Andre kom med forslag om at øremerking bare skulle foregå til bestemte tider (s. 24–25).¹⁷

På møtet i Kautokeino uttalte reineierne seg stort sett i overensstemmelse med det som var fremkommet på møtet i Karasjok. En regel om at hver eier bare skulle ha ett merke, måtte imidlertid i en overgangstid behandles med lempe. Merking av kalver burde videre bare være tillatt i tiden 30. april til 30. september. Som nevnt under 4.3.6 gikk reineierne både i Karasjok og Kautokeino inn for at ikke-reineiere ikke skulle ha adgang til å merke kalv som gikk skilt fra simlen.

Kommisjonen fant ikke å kunne slutte seg til forslaget fra reineierne om at hver eier bare skulle kunne ha ett merke. Et slikt påbud ville kunne legge sterke bånd på samhandelen. Den som hadde ervervet rein ved kjøp, bytte, arv eller giftermål ville bli rettsløs, hvis ommerking i sitt ene merke viste seg umulig. Kommisjonens formann, amtmann Blackstad, mente videre at barna måtte kunne ha rein i eget merke i sin fars hjord (s. 25). De øvrige medlemmer ønsket derimot et forbud mot at barn som bodde hos foreldrene skulle ha eget merke (s. 34).

Kommisjonen mente at reineierne skulle være pliktige til å merke dyrene, og at merkene måtte registreres hos myndighetene. Registrering skulle kunne nektes hvis det innleverte merke var likt et allerede registrert merke, eller det kunne forveksles med et registrert merke. Når det gjaldt tiden for merking burde det «være overladt til Reineieren selv at vælge den Tid, naar han finder det for sig beleiligst og heniktsmæssigst at mærke sine Kalve». Men merking burde skje før kalven var ett år gammel (s. 26).

Ikke-reineieres merking av kalv som gikk skilt fra simlen var ifølge kommisjonen allerede straffbart etter kriminalloven, så sant merkingen skjedde i «egennyttig og svigagtig Hensigt». Hadde vedkommende derimot «tilforhandlet sig Dyret af dets Eier», kunne han selvfølgelig ikke straffes for merkingen.

Kommisjonen var enig i at ommerking av dyr skulle være straffbart, med mindre det skjedde i vitners nærvær.

16. Kommisjonen viste til at man i rettspraksis hadde lagt vekt på om skinnene var øreløse eller ikke ved vurderingen av besitterens gode tro, se Rt. 1863 s. 318 og s. 746.

17. Det ble således fremsatt forslag om at øremerking skulle foregå i tiden fra 12. april til 30. mai og fra 12. august til 12. november. Ingen ommerking skulle kunne finne sted i tiden fra 30. mai til 12. august, og umerkede dyr skulle bare kunne merkes med hårmerke i tiden fra 12. november til 12. april.

4.3.8 Om regler for reinskilling

Ifølge kommisjonen gav skilling av reinen om høsten reineierne ofte «saare meget Besvær, lange Reiser og megen Tidsspilde». Skillingen ble dessuten ofte vanskeliggjort ved «Vrangvillie fra Byfolkets Side». «Ofte opstaar der Krangel om Størrelsen af Bevogtningsgodtgjørelsen, og manges Gang mister Reineieren de Dyr, som er kommet ind i en anden By derved, at disse i Utide og uten Varsel» foretar skilling. Etter samråd med flere reineiere foreslo kommisjonen lovregler om skilling, og det heter at disse forslag ikke trengte nærmere begrunnelse.¹⁸ Jeg skal her gjengi hovedpunktene i kommisjonens forslag til regler om reinskilling:

1. Enhver som hadde fått rein inn i en annens flokk hadde krav på at skilling ble foretatt, slik at han kunne få hentet ut sine dyr.
2. Hvis eierne av flokken ikke imøtekom kravet om skilling, eller utførte skillingen på en så dårlig måte at den annen ikke fikk ut sine dyr i rimelig tid, skulle han kunne de straffes med bøter.
3. Den som forstyrret skillingen ved å hisse hunder på dyrene eller ved annen utilbørlig atferd, skulle straffes med bøter.
4. Hvis den som skiller ut egne dyr, samtidig bortfører dyr som tilhørte flokken, skulle han straffes med bøter, med mindre forholdet ble rammet av en strengere straffebestemmelse.
5. Ingen måtte skille ut fremmed rein fra egen flokk, slik at disse ble uten bevoktning, uten først å ha varslet rette eier. Slik utskilling kunne i intet tilfelle finne sted før etter seks uker. Overtredelse skulle straffes med bøter.
6. For bevoktning av fremmed rein utover seks uker, hadde man krav på godtgjørelse fastsatt til kr. 10 for hvert dyr pr. uke.

4.3.9 Angående den foreslåtte deling av Tanens fogderi og sorenskriveri og opprettelse av et eget Fjeldfin-fogdembete

Kommisjonen var som nevnt bedt om å vurdere opprettelsen av et fogd- og sorenskriverembete for Indre Finnmark, et såkalt Fjeldfin-fogdembete. Kommisjonen uttalte at det uten tvil var mangt og meget i nomadens forhold som gjorde det ønskelig med et eget Fjeldfin-fogd- og sorenskriverembete. Nomaden var et folk i tilbakegang, som trengte all

den understøttede samfunnet kunne gi. Folket var «isolert, uoplyst og karaktersvagt afhængigt i sin Existence alene af sine Rensdyr». Og «der er en stadig Gjenstand for Efterstræbelser iblandt Folket selv indbyrdes og udenfor». Som følge av grense-sperringen og kollisjoner med de fastboende var såvel sommer- som vinterbeitene blitt utilstrekkelig, noe som «hyppigt har havt tilfølge Fortrængsel af den Ene eller Anden fra anvist Betestrækning». Fjellfinnfolket hadde derfor krav «paa det Vern, en Embedsgjærning afgiver, der har særligt til Formaal at vaage over og fremme dets Interesser». Kommisjonen påpekte videre «at et alsidigt og omhyggeligt Værn om Nomadens Stilling og Rettigheder og en omsigtsfuld Fremhjælp af hans økonomiske Kaar kræver en dybere Indtrængen i Nomadebedriftens tekniske Detailler, i de forskjellige Distrikters naturlige Betingelser for Renavl og i de forskjellige ofte indbyrdes stridige Opfatninger og Interesser hos Nomaderne selv». En slik innsikt var det vanskelig for innehaverne av de eksisterende fogd- og sorenskriverembeter å til egne seg (s. 30).

Til tross for de fordeler kommisjonen altså så, kunne den likevel ikke anbefale opprettelsen av et eget fogd- og sorenskriverembete for flyttsamene. Man fryktet at embetsmannen ville bli for isolert, noe som i så fall kunne ha en uheldig innflytelse på hans embetsgjærning. «Det vil i Særdeleshed være at befrygte, at han i sin Anskuelse af, hvad der ligger indenfor Fjeldfinernes Interesse kunde ville forfalde til en Ensidighed, der maaske ville være alt andet enn gavnlig for Fjeldfinerne selv.» Den nåværende embetsordning var ifølge kommisjonen heller ikke til hinder for en upartisk bedømmelse av «Fjeldfinneforholdene, om end det maa medgives, at det manges Gang har sine Vanskeligheder at gribe ordnende ind», blant annet fordi embetsmennene sto fjernere fra disse forhold og fordi andre gjøremål la beslag på deres tid. Dessuten ville de vanskeligste sakene, nemlig de som gjaldt forholdet mellom de fastboende og fjellfinnene, ikke ligge under fjellfinndomstolen, men pådømmes av domstolene ved kysten (s. 30).

Kommisjonen fant også at praktiske hensyn gjorde opprettelsen av en slik domstol vanskelig. Domstolen juridiksjonsområde ville få «en Uds-trækning, der vilde gjøre Embedet noget nær uoverkommelig, ikke at tale om de enorme Besværligheder, for hvilken vedkommende Embedsmand vilde blive udsat paa Fjeldreiser».¹⁹

18. De sies intet om at skilling var blitt diskutert på møtene med reineierne i Karasjok og Kautokeino.

19. I innstillingen gis det en malende beskrivelse av hvor besværlig det vil være for embetsmannen ta seg fram, se s 31

Istedet foreslo kommisjonen flere endringer når det gjaldt grensene for de eksisterende fogd- og sorenskriverembeter.

4.4 Departementets behandling av kommisjonens forslag og loven av 23. juni 1888

Departementet for det Indre sluttet seg i store trekk til Fjeldfin-Kommissionens forslag, se Oth.Prp. nr. 27 (1887). Men kommisjonens forslag om bygging av reingjerder fikk ikke departementets tilslutning. De planlagte gjerdene ble for kostbare og det var knyttet for stor usikkerhet til vedlikeholdet. Som vist foran var kommisjonen delt i synet på hva utgiftene til gjerdene ville bli. Etter det rimeligste anslag, som var gitt av kommisjonsmedlem Isaksen i mars 1885, ville samtlige gjerder beløpe seg til kr. 87.750. I et senere overslag fra Isaksen i september 1885, ville gjerdene beløpe seg til kr. 102.900. To av kommisjonens medlemmer trodde ikke gjerdene kunne oppføres for denne pris, etter deres beregninger ville utgiftene bløpe seg til kr. 168.000. Selv om man la Isaksens beregninger til grunn, ville det ifølge departementet bli tale om «ganske betydelige Beløp til Iværksættelsen af disse Foranstaltninger».²⁰

I tillegg til usikkerheten knyttet til omkostningene ved byggingen, var det også usikkerhet knyttet til plasseringen av gjerdene. Noen lensmenn hadde anbefalt andre og lengre traséer enn de som var foreslått av kommisjonen. Departementet ville også ha sikkerhet for betryggende vedlikehold. Det burde derfor rettes en henvendelse til de lokale myndigheter og herrederstyrer for å få brakt på det rene, om det gjennom oppkreving av en særavgift på reindriften, var mulig å bygge opp et vedlikeholdsfond. Departementet konkluderte med at «saalænge der ei haves Vished for, hvorvidt en Ordning i den Retning kan bringes istand, findes Spørgsmaalet om at søge Bevilgning til Opførelse af de her omhandlede Gjærder at burde stilles i Bero».²¹

20. Oth.Prp. nr. 27 (1887) s. 2.

21. Se om gjerdespørsmålet også Sth.Prp. No. 1 (1886) Hovedpost VI Kap. 12 Tit. 1. Her heter det på s. 5 at gjerdene etter lensmennes overslag ville beløpe seg til alternativt kr. 198.000 og kr. 164.000, jf. også inntatte bilag no. 4 og bilag no. 5. I bilag no. 5 understreker amtmannen betydningen av gjerdene: «Sagen gjælder et Livsspørgsmaal for de forarmede Fjeldfiner ... Fjeldfinernes Udvandring til Naborigerne tiltager Aar for Aar, og dette gjælder ikke alene Karasjok, men ogsaa Kautokeino, hvorfra de mest velstaaende blandt dem allerede ere flyttede til Karesuando» (s. 14).

Departementet tok heller ikke standpunkt til kommisjonens forslag om endring av åpningstiden for Skiippagurragerdet, da dette spørsmålet burde utstå til det var truffet bestemmelse om restaurering av gjerdet.²² Gjerdet ble restaurert i 1893 og spørsmålet ble da reist på nytt. Dette ledet til et tillegg til 1854-loven, se lov av 11. juni 1898, se nærmere nedenfor under 4.5.

Når det gjaldt de øvrige forslag som kommisjonen hadde fremsatt, sluttet departementet seg til disse, bortsett fra mindre endringer. Departementet mente «at Kommissionens Medlemmer, som allerede forud vare fortrolige med de paagjældende Forhold og derhos paa Stedet, har anstillet de fornødne nærmere Undersøgelser, bedst ere istand til at bedømme, hvad der vil tjene til at fremme Nomadernes Bedrift, og hvorledes deres indbyrdes anliggender kan ordnes paa den hensigtsmæssigste Maade».²³

Lovforslaget ble behandlet av Stortingets konstitutionskomité, se Indst. O. No. 23 (1888), som uttalte at den ikke var i tvil om at en lovgivning av reindriftens interne forhold var påkrevet. Komitéen sluttet seg til departementets forslag, dog med mindre endringer. Disse endringforslagene knyttet seg først og fremst til reglene om merke. I motsetning til Fjeldfin-Kommissionens flertall og departementet mente Konstitutionskomitéen blant annet at barn som bodde hjemme hos foreldrene burde ha rett til eget merke.²⁴

Lov om forskjellige Forhold vedkommende Fjeldfinerne i Finnmarkens Amt ble vedtatt 23. juni 1888:

§ 1. Distriktets Overøvrighed har at fordele Sommerbeistrækningerne for Ren paa Finnmarkens Amts Halvøer og Øer mellem Fjeldfinerne fra Kautokeino, Karasjok, Polmak og Sydvaranger og senere at foretage de Ændringer af den trufne Fordeling som Omstændighederne paakræver.

§ 2. Fordelingen skjer med behørigt Hensyn til de i 1875, 1876 og 1877 afgivne Skjøn om, hvor mange Ren hver enkelt Halvø og Ø er antaget at kunne sommerføde, og med Iagttagelse af den Regel, at de Fjeldfiner, som med sine Byer i længere Tid har havt Tilhold paa en Beitestrækning, ikke uden tvingende Nødvendighed henvises med sine Dyr til et andet Sommerbeite.

§ 3. Forinden Fordelingen finner Sted, skal Udkast til samme være Udlagt til Eftersyn hos vedkommende Lensmand i 6 Maaneder, og

22. Op.cit. s. 5.

23. Op.cit. s. 3.

24. Indst. O. No. 23 (1888) s. 62.

Betænkning derefter være indhentet fra vedkommende Herredsstyrelser.

§ 4. Overtrædelse af de i Medhold af § 1 afgivne Bestemmelser straffes med Bøder fra Kr. 8,00 til Kr. 800,00.

§ 5. Bestemmelserne i § 1 i Lov af 9de September 1857, indeholdende Forandringer i og Tillæg til lov om Renbeite m.V. af 7de September 1854, utvides til at gjælde ogsaa for Altens Fogderi.

§ 6. Tamme Ren skal, fra de er aarsgamle, være øremerkede med et Mærke, der er indregistreret saaledes, som nedenfor fastsættes.

§ 7. Tamme Ren, over 1 Aar gamle, der enten er umærkede eller bærer et Mærke, hvis Eier ikke vides, betragtes som besidelsesløse og behandles overensstemmende med Forskrifterne om Hittegods, forsaavidt de paa samme er anvendelige, samt med Iagttagelse af de yderligere Regler for Opbringelsen og Afhændelsen, som fastsættes af Kongen eller den, han dertil bemyndiger.

§ 8. Den, der vil have et Renmærke registreret, skal til Distriktets Lensmand, muntlig eller skriftlig gjøre Anmeldelse derom og samtidig give en tydelig Beskrivelse af Mærket samt Oplysning om Anmelderens fulde Navn og Hjemsted. Med Anmeldelsen skal følge:

- 1) En Afbildning eller Afklip af Mærket paa holdbart Papir i tre Exemplarer og
- 2) Kr. 5,00 i Afgift for Registreringen og dens Bekjendtgjørelse.

Registratoren skal snarest muligt til Anmelderen aflevere eller oversende skriftlig Tilstaaelse for Anmeldelsens Modtagelse samt Dagen for samme. Ved Tilstaaelsen skal heftes et af de indleverede Exemplarer af Afbildningen.

§ 9. Mærker, der har saadan Lighed med allerede registreret eller anvendt Mærke, at Forvexling lettelig kan opstaa, maa ikke indregistreres, medmindre Eierne har sit Tilhold saa fjernt fra hinanden, at det efter de stedlige Forhold ikke er at befrygte, at deres Dyr kan sammenblandes. De i saa Henseende fornødne Bestemmelser træffes af Kongen eller den, han hertil bemyndiger.

§ 10. Nægtes Registreringen, skal Underretning herom samt om Grunden til Negtelsen uden Ophold skriftlig meddeles Anmelderen. Finder Anmelderen Beslutningen ubeføiet, kan han inden 6 Maaneder indbringe Registrators Beslutning for Amtmanden, af hvem det derefter endeligen afgjøres, om den begjærte Registrering skal negtes. I Mellemtiden fra Lensmandens Negtelse til Amtmandens Afgjørelse kan Dyrene, om Eierne forlanger det, forsynes med et saadant Mærke (Haar- eller Øre-mærke), som af Lensmanden bestemmes.

§ 11. Beskyttelsen af registreret Mærke bortfalder, naar 2 Aar er hengaaede siden Anmelderens Død.

§ 12. Naar Beskyttelsen for et registreret Mærke er ophørt, eller naar den til Mærket berettigede begjærer det, skal Mærket udslettes af Registeret og Bekjendtgjørelse derom finde Sted.

§ 13. Den, som paa Ren anbringer en andens registrerede Mærke, kan efter Søgmaal fra den forurettedes Side ved Dom kendes uberettiget til at bruge Mærket. Har han været vidende om den andens bedre Ret, straffes han med Bøder fra Kr. 8,00 til Kr. 200,00, hvorhos han pligter at erstatte den forvoldte Skade og at ommærke sine Dyr.

§ 14. Naar en Reneier ved den Tid, denne Lov træder i Kraft, bruger et særligt Renmærke og inden 1 Aar efter Lovens Træden i Kraft gjør Anmeldelse om Mærket paa den i § 8 bestemte Maade, kan en anden ikke paa Grund af tidligere Anmeldelse eller Registrering vinde Ret til samme.

§ 15. De nærmere Bestemmelser om Registrering af Renmærker, Form og Førelse av Registrene og de fornødne Bekjendtgjørelser fastsættes af Kongen eller den, han dertil bemyndiger.

§ 16. Ommærking af Ren skal skje i Nærvær af 2 Vidner. Overtrædelse af denne Forskrift straffes, forsaavidt vedkommende ikke efter den almindelige Lovgivning er hjemfalden til anden eller højere Straf, med Bøder fra Kr. 2,00 til Kr. 20,00.

§ 17. Det i § 8 omhandlede Gebyr tilfalder Lensmanden. Iøvrigt erlægges ingen Betaling for Publikation af Registreringsanmeldelser, Forevisning af registrerede Mærker eller for Eftersyn af Registrene.

§ 18. Kommer nogen til anden Mands By for at udskille sine derværende Ren, er Byens Husbond eller Husbønder pligtig til strax at give Adgang til Udskillingen og i saadant Øie-med ordne sin Renhjord saaledes, at det bliver bekvemt at faa udskilt de fremmede Ren.

§ 19. Giver nogen Husbond i egen By ikke den begjærte Adgang til Udskillingen eller undlader at ordne sin Hjord paa bekvem Maade, saa at Arbeidet med Udskillingen bliver frugtesløst eller paa anden Maade hindres eller unødigen forhales, bøder han fra Kr. 2,00 til Kr. 20,00.

§ 20. Forstyrrer nogen Arbeidet under Renudskillingen enten ved at hidse Hunde paa Dyrene eller ved anden utilbørlig Adfærd, bøder han fra Kr. 4,00 til Kr. 40,00.

§ 21. Fører nogen Udskiller sammen med egne Dyr uden Hjemmel Ren, tilhørende andre, bort fra den By, hvor Udskillelsen er foregaaet,

bøder han fra Kr. 2,00 til Kr. 20,00, forsaavidt ikke anden eller høiere Straf efter den almindelige Lovgivning paa Forholdet er anvendelig.

§ 22. Ingen Husbond maa udskille fremmed Ren, som er kommen til hans By, saaledes, at den bliver uden Bevogtning, førend efter 8 Ugers Forløb. Handler han derimod, bøder han fra Kr. 4,00 til Kr. 40,00.

§ 23. Efter Udløbet af den i § 22 bestemte Tid pligtes for Bevogtning af fremmed Ren en Godtgjørelse, som i Mangel af mindelig Overenskomst fastsættes til 10 Øre pr. Uge for hvert Dyr, heri dog ikke medregnet Kalve, som ikke er aarsgamle. Har vedkommende Husbond inden Udløbet af den i § 22 bestemte Frist givet det fremmede Dyrs Eier Underretning, pligter Eieren at udrede Bevogtningsgodtgjørelsen fra den Tid, da Underretningen er modtagen. Godtgjørelsen kan forlanges erlagt, forinden Udskillingen tillades.

§ 24. Overtrædelse af denne Lov eller nogen med Hjemmel af samme udfærdiget Bestemmelse paatales politiretsvis, – de i §§ 13, 19, 20, 21 og 22 omhandlede Forseelser dog kun, forsaavidt det af den fornærmede forlanges. Bøderne tilfalder Statskassen.

§ 25. Denne Lov træder i Kraft den 1ste Januar næste Aar.

I henhold til loven av 1888 fikk amtmannen myndighet til å fordele sommerbeitene på halvøyer og øyer. Under dette arbeidet krevde Kautokeino at hele Vuorjjenjárga måtte bli sommerbeite for reinierne fra Kautokeino. De viste blant annet til det høye reintallet i Kautokeino. Noe skriv fra Kautokeino der dette fremkommer har jeg ikke funnet i arkivene, men det foreligger en uttalelse fra Karasjok herredsstyre der det fremgår at et slikt krav var blitt fremsatt.

Karasjok motsatte seg selvfølgelig at hele Vuorjjenjárga skulle bli sommerbeite for Kautokeino. I uttalelsen fra Karasjok,²⁵ som er ført i pennen av ordfører *M. Isaksen*²⁶ og formannskapetets formann *N. Brandt*, bestrides det at antall rein fra Kautokeino på sommerbeite på Vuorjjenjárga var så høyt som oppgitt av Kautokeino, hele 14.200. Karasjok mente det ikke var høyere enn 7.610. Dessuten heter det i uttalelsen at et høyt reintall heller ikke berettiget et krav om utvidelse fra Kautokeinos side. At Kautokeino ble rikere og rikere gav ikke

dem et krav på å overført beitemark fra Karasjok, og i uttalelsen trekkes følgende parallell:

«Hvad ville man sige i andre forhold f.x om en gaardmand med 10 kjørs besætning vilde trænge sig ind paa sin nabo med 4 kjør og sige: det er en soleklar sag at du maa overlade mig av dine slaatter, da du ikke har halvparten saa stor besætning som jeg?»

Karasjok protesterte også mot den oppfatning at Vuorjjenjárga fra gammelt av skulle vært sommerbeiteområde for Kautokeino. Det var tvert om; området var i tidligere tider alene benyttet at Karasjok, men for 10–20 år siden hadde Kautokeino begynt «at bortskrømme Karasjokkerne og selv bemægtige sig det, saa ingen fjeldfin fra Karasjok har turdet komme dit».

Herredsstyret i Karasjok sluttet seg til amtmannens forslag om at området nord for Revsbotn ble sommerbeite for Karasjok, og at området sør for Revsbotn tilfalt Kautokeino, men med den endring at «en flyttevei frem og tilbake med uundgaelig nødvendighed maa gives dem». «Karasjokfinner, som allerede er bortskrømte fra Vuorjjenjárga», ville ifølge herredsstyret ikke våge å dra gjennom «Kautokeinoernes fjeldfinbyer frem og tilbake», og viste til at to familier som tidligere hadde søkt å holde stand mot «Kautokeinoernes bemægtigelse av Vuorjjenjárga, kom tilbake med kun halvparten av sine store hjorder».

Ved amtmannens forordning av 10. november 1892 ble det foretatt følgende inndeling av sommerbeiteområder på øyer og halvøyer. Dagens skrivemåte er satt i note:

- I
- «Til Kautokeino Fjeldfinner henlægges:
- Strækningen fra Altenfjorden vestover Brynildnen med Silden (altsaa Laggonjarg²⁷, Joakkonjarg²⁸ og Segesnarg²⁹ med Silden);
 - Stjernø;
 - Seiland;
 - Kvalø;
 - Vuorjjenjarg³⁰ søndenfor Refsbotten. Paa Vuorjjenjarg nordenfor Refsbotten maa ingen Renby fra Kautokeino holde til.
- II
- Til Karasjok Fjeldfinner, deriblandt Anders Andersen Guttorm og Henrik Andersen Guttorm henlægges
- Vuorjjenjarg nordenfor Refsbotten;
 - Magerøen;
 - Spirtenjarg.³¹

25. Uttalelse av 30. mars 1892, tiltrådt av herredsstyret

26. april 1892. Rikarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Pakkesaker II, Eske 49.

26. M. Isaksen hadde vært medlem av Fjeldfin-Kommissionen.

27. Lákkonjárga.

28. Joahkonjárga.

29. Seakkesnjárga.

30. Vuorjjenjárga.

III

Til de Fjeldfinner af Polmak, der have sine Vinterbeitesmarker paa nordre side af Tanaelven, deriblant Ole Persen Bigga, Per Samulsen Anti og Henrik Karstensen henlægges:

Corgasnjarg.³²

IV

Til de Fjeldfinner af Polmak, der have sine Vinterbeitesmarker paa søndre Side af Tanaelven, samt til Sydvaranger Fjeldfinner henlægges:

Varangernæsset.»

Noen flyttvei for Karasjoks reieneiere frem til Revsbotn ble ikke fastsatt i forordningen. Det ble heller ikke foretatt noen deling av fellesvinterbeitet mellom Karasjok og Kautokeino, og heller ingen opphevelse av grensen mellom Karasjok og Polmaks vinterbeiter. Som vi skal se ble disse spørsmål tatt opp flere ganger senere. Som vi skal se ble spørsmålet om deling av fellesbeitet samt spørsmålet om flyttevei til Karasjoks sommerbeiter på Vuorjienjarga tatt opp flere ganger senere.

4.5 Tillegg til loven av 1854

4.5.1 Lov av 11. juni 1898 – endring i reglene for fredning av vinterbeitene

Som nevnt hadde Fjeldfin-Kommissionen foreslått endringer i åpningstiden for Skiippagurragerdet. Men departementet stilte som nevnt dette spørsmålet i bero under påvente av gjerdets reparasjon. De nødvendige midler til reparasjon ble bevilget i 1893, og amtmannen ba om at spørsmålet om gjerdets åpning nå ble vurdert. Mens det under Fjeldfin-Kommissionens behandling var en viss motstand mot å fravike åpningstiden 1. november, støttet alle høringsinstanser denne gang kommisjonens forslag om at gjerdet skulle kunne åpnes etter tillatelse av distriktets lensmann i tiden mellom 10. oktober og 1. november hvis beiteforholdene gjorde det påkrevet, se Oth. Prp. No. 1 (1898) s. 3.

Lensmannen i Nesseby var en av dem som støttet forslaget, men han så også visse betenkligheter ved å la reinen slippe tidligere inn på da «de allerede haardt medtagne Vinterbeitesmarker». Og for å hindre ubegrunnet krav om åpning mente han at gjerde bare burde åpnes tidligere hvis det var flere reieneiere som fremmet krav om det. Han anførte videre:

«I forbindelse hermed skal jeg tillade mig at frembære et af flere Fjeldfinner oftere udtalt og efter min Formening beføiet Ønske om, at det maatte forbydes enhver for længere Tid end 3 á 4 Døgn at beite sine Ren paa den Del af Seidafjeldet, som begrændses af Rengjærdet og Suki³³ og Luftjok³⁴dalførerne, men kun benytte denne Strækning væsentlig til Gjennemgang under Flytningen.

Det har nemlig oftere indtruffet – saaledes ogsaa sidste Høst -, at en enkelt Reneier har opholdt sig med sin Hjord lige ved Gjærdet indtil et Par Uger før Gjennemgangen og herunder arbeidet Strækningen saa fuldstændig, at der ikke har været noget at finde for deres Ren, som kommer efter.»

Oth.Prp. No. 1 (1898) s. 4.

Departementet sluttet seg til Fjeldfinn-Kommisjonsens forslag, men fant etter forslag fra amtmannen at det burde være han som gav tillatelse til åpning av gjerdet, da spørsmålet om gjerdets åpning interesserte flere enn vedkommende lensmannsdistrikt.³⁵

Den 11. juni 1898 ble Lov angaaende Tillæg til Lov, indeholdende Bestemmelser med Hensyn til Benyttelse af visse Strækninger i Finmarken til Renbeite og til Bevogtning af Renhjørde m.v. af 7de September 1854 gitt, og den hadde følgende betemmelse:

De i første Punktum af § 1 i Lov af 7de September 1854 fastsatte Tidsfrister kan forandres efter Bestemmelse af Kongen eller den, han dertil bemyndiger, naar Aarstidens Beskaffenhed eller andre Hensyn gjør dette ønskeligt.

I 1908 opplyser amtmannen i Finnmark at adgangen til å åpne gjerdet før 1. november til da bare hadde vært benyttet en gang, og det var i 1902.

4.5.2 Lov av 9. juni 1903 – fredning av Kautokeino vinterbeiter

Ved lov av 7. september 1854 var vinterbeitene i Karasjok og østover blitt fredet i tiden fra 1.–15. mai til 1. november. Noen slik fredning var ikke blitt bestemt for Kautokeinos vinterbeiter, da reieneiere her motsatte seg fredning, se foran under 2.2.2.3. Kautokeino herredsstyre anmodet både i 1900 og 1901 om at reinbeite på vinterbeitene måtte bli forbudt i barmarkstiden. Bakgrunnen for anmodningen var at en reieneier fra Kautokeino, sommeren 1900 hadde kjøpt en reinflokk i Finland

31. Spierttanjarga.

32. Corgasnjarga.

33. Suovka.

34. Luovttejohka.

35. Op.cit. s. 5 og 6.

og latt den beite på vinterbeitene, noe som ødela disse beitene, se Ot. Prp. nr. 13 (1902–03). Anmodningen fra Kautokeino herredsstyre ledet til at det ved lov av 9. juni 1903 ble gitt et tillegg til loven av 1854:

Bestemmelsen i 1ste punktum i § 1 af lov af 7de september 1854 utvides til ogsaa at gjælde det forrige Altens fogderi saaledes, at det i dette distrikt i tiden fra 1ste mai til 1ste november hvert aar skal være forbudt at holde rensdyr paa de staten tilhørende strækninger, som af kongen bestemmes. Med hensyn til de nævnte tidsfrister finder tillægsloven af 11te juni 1898 anvendelse ogsaa paa Altens fogderi.

Etter lovens regel skulle også vinterbeitene i Kautokeino være fredet fra 1. november til 1. mai, men henvisningen til tillægsloven av 1898 innebar at

amtmanden kunne gjøre unntak fra disse tidsfrister. Amtmanden gjorde omfattende unntak fra lovens regel. Finnmarks-kommisjonen av 1909 (se om denne nedenfor under 5) opplyser at vinterbeitene i Kautokeino bare var fredet i tidsrommet fra 24. juni til 15. september, og at fredningen dessuten ikke gjaldt for de fastboendes bruksrein, noe kommisjonen fant meget uheldig.³⁶

Nå var lovbestemmelsene om reindriften i Finnmark spredt på fem lover, og Landbrukskomiteén uttalte i forbindelse med tillægsloven av 1903 at det var ønskelig «at disse nu saa spredte lovbestemmelser angaaende renbeitetforhold i Finmarken kunde samles i én lov».³⁷

36. Indstilling av 1911 s. 23.

37. Indst. O. nr. 40 (1902–03).

Kapittel 5

Finmark-kommisjonen av 1909 og utkast til lov om fjeldfinnerne og renbeitning i Finmarken av 1911

5.1 Innledning

Som nevnt ovenfor under 4.5.2, hadde Landbrukskomitéen i 1903 tatt til orde for å få samlet alle lovbestemmelser om reinbeiteforhold i Finnmark i en lov. Også andre pekte på behovet for en samling av reglene og dessuten på behovet for revisjon av gjeldende lovregler. I St. prp. nr. 51 (1909) er det redegjort for hvem som tok saken opp. (Sidehenvisningene i teksten refererer seg til denne proposisjonen.)

Allerede i 1900 tok amtmannen i Finnmark opp behovet for lovrevisjon. Hans anmodning var begrunnet i forholdene på Varangerneset, der reinen gikk ubevoktet inntil den ble sluppet gjennom Skiippagurragjerdet, noe som gjorde at dyrene var svært vanskelige å vokte. Han anførte blant annet:

«For at bringe fjeldlappernes næring i et bedre spor – jeg sigter her kun til lapperne paa Varangernæsset, altsaa Sydvarangerlapperne og Polmaks Northebyer – bør der utfærdiges saadanne regler:

1. Fra 15de august skal renhjorden være samlet i byer. Ingen by der dannes av flere eieres ren, skal bestaa av mere end 4.000 dyr ...
 2. Efter 31te august maa ren i byer ikke skytes men kun fastkastes og slagtes.
 3. Før gjennemgangen gjennom Skippagurragjærdet skal alle kalve væremerket» (s. 4).¹
- Lappekommisjonen av 1897 hadde i 1904 avgitt innstilling med forslag til lov som skulle avløse felleslappeloven av 1883. Felleslappeloven gjaldt ikke for Finnmark, og tanken var at en ny lov skulle omfatte hele landet, dog slik at det var nødvendig med endel særbestemmelser for Finnmark.² Amtstinget frarådet at lovforslaget fra 1904 ble gjort gjeldende for Finnmark, og mente at en kodifikasjon burde gjennomgås av «mænd, bosatte i Finmarken og fortrolige med rendriften sammesteds» (s. 4).

Også fra reindriftens side var det et ønske om en samling og revisjon av de gjeldende regler. På et

møte mellom amtmannen og reieneierne i Kautokeino i 1906, gav reieneierne sin tilslutning til uttalelsen fra amtstinget. I protokollen fra møtet heter det at man gjennom påbud måtte søke å hindre «de uregelmæssigheder som hersker blant lapperne med hensyn til overtrædelser af gjeldende bestemmelser, ommærkning, tyveri m.v., idethele få istandbragt regler der bedre beskytter eiendomsretten for hver enkelt reneier, afpasset efter forholdene inden hvert enkelt distrikt efter indhentede oplysninger herom».³ Anmodningen ble gjentatt i et skriv til herredsstyret i Kautokeino undertegnet av 25 reieneiere. De ba om

«at myndighetene nu gjør forgang med ordningen av og lovgivningen om fjellfinnerne i Finmarken. De nugjældende bestemmelser og regler bør samles, og revideres av mænd med forstaaelse av og kjendskap til forholdene og som vil værne om fjellfinnernes hjemlede rettigheter og Finmarkens interesser.»

Brevets innhold er gjengitt i St.prp. nr. 51 (1909) s. 4.

Karasjok herredsstyre kom i 1903 med tilsvarende henstilling:

«En meget snarlig revisjon av den hele lovgivning vedkommende flyttlapperne og rendriften maa anses for å være særdeles paakrævet. Saadan som loven og mange bestemmelser nu er, er de saa uklare og vidløftige, at selv de, som er med at paase disse love og regler overholdte, ofte selv er i tvil. Og hvordan skal man vente, at flyttlapperne, som ikke har den betingelse for at sætte sig ind i og forstaa loven og alle de spredte og tildels motstridende bestemmelser i form av plakater og resolutioner, kan magte at kjende til og efterleve samme ...» (s. 4).

Gjennom felleslappeloven av 1883 var det for områdene utenfor Finnmark blitt innført regler om fellesansvar for beiteskader. Behovet for tilsvarende regler for Finnmark ble fremhevet, blant annet av lensmannen i Talvik. I hans innberetning om rein-

1. Også politimesteren i Tanen-Varanger anmodet gjentatte ganger om en revisjon av reglene (s. 4 og 5).
2. Se om Lappekommisjonen av 1897 nedenfor under 8.2.

3. Protokoll av 1. april 1906, Riksarkivet. Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Kommissjonsarkivet R II, Pakkesaker, Eske 6.

driftsoppsynet i 1907 heter det om forholdene mellom flyttsamene og de fastboende i hans distrikt:

«Stillingen er her saadan, at det kun er et tids-spørsmål, naar en katastrofe vil indtræde. De fastboendes forbitrelse mot flytlapperne tiltar for hvert aar, ikke saa meget paa grund av disses undlatelse av enhver bevogtning og heller ikke saameget paa grund av den av renen aarlige forvoldte skade som grundet manglende adgang til fællesansvar for lapper, der har sambeidende ren ...

Der gaar paa Laggonjarg aar om andet 7 á 8 000 ren tilhørende 10 á 12 familier. Renen streifer i flokke paa 20–30 optil 5 á 600 ja ofte mere. Om en saadan flok kommer ind paa en eiendom staar eieren av denne hjælpeløs; han ved ikke hvem dyrene tilhører ...» (s. 5).

Også amtmanden i Finnmark understreket behovet for å ordne forholdet mellom de fastboende og flyttsamene. I sitt forslag til budsjett for lappeoppsynet i 1909–1910 anførte han «at efterhvert som jordbruksinteressene i Finmarken økes, blir en ordning av det ømtaalelige og vanskelige spørsmål om forholdet mellom fjeldfinnerne og den jordbrukende befolkning en absolut nødvendighet». Ifølge amtmanden var det ikke behov for noen mannsterk komité, «idet komiteen i stor udstrækning burde reise omkring og holde møter med de interesserte baade fjeldfinner og fastboende». «En komite med en i fjeldfinforholdene praktisk erfaren og kyndig jurist som formand – en repræsentant for den fastboende befolkning og en fjeldfin», ville etter amtmandens oppfatning være tilstrekkelig (s. 6).

Departementet gikk i 1909 med på å oppnevne en kommisjon, og denne fikk som mandat å revidere de gjeldende regler for reindriften i Finnmark. Kommisjonen fikk en sammensetning som foreslått av amtmanden. Ved kgl. res. av 11. mai 1909 ble følgende medlemmer oppnevnt: Politimester *Ulve* i Tanen-Varanger, gårdbruker *Ole Sætrum* fra Alta og reineier *Klemet Mathisen Somby* fra Karasjok. Politimester *Ulve* ble kommisjonens formann.

Kommisjonen avgav sin innstilling i 1911 med utkast til lovregulering, Innstilling fra den ved kongelig resolution av 11te mai 1909 nedsatte kommisjon til revision av lovgivningen om fjeldfinnerne og renbeitningen i Finmarken.⁴ Utkastet ledet ikke frem til noe lovforslag fra departementets side. Det er likevel i vår sammenheng interessant å se nærmere på kommisjonens arbeid og forslag. Sidehen-

visningen i det følgende refererer seg til innstillingen.

5.2 Kommisjonens befaringer og møter med reineierne

Sommeren 1909 foretok kommisjonen befaringer i Øksfjord, Talvik, Alta Hammerfest, Måsøy, Kjølvik, Kistrand, Lebesby og Polmak. Under disse befarin- gene ble det holdt møter med reineierne. Det heter i innstillingen av 1911 (s. 3) at man undersøkte «hvordan sommerbeitemarken bedst kunde inddeles i mindre omraader, samt hvordan fjeldfinnerne praktiserte amtets fordeling av sommerbeitet av 1892».

Kommisjonen holdt møter i Vadsø i september 1909 samt foretok befaring i Sydvaranger, hvor man blant annet drøftet de fastboendes reindrift. I april 1910 holdt kommisjonen møter i Kautokeino og Karasjok.

Det ble ført protokoll fra møtene.⁵ Det fremgår av protokollen at de samme spørsmål ble stilt på møtene langs kysten. Spørsmålene fremgår ikke av referatene, men synes å gjelde følgende forhold: Forholdet til de fastboende, merking, reintyveri, inn- og utflytting av sommerbeitene og ytterligere oppdeling av sommerbeitene.

Forholdet til de fastboende var vanskelig. De flyttsamer som holdt til på Altenes under kalvingen opplyste for eksempel: «De fastboende liker ikke at de kommer ned i fjeldsidene, og forlanger, at de skal jage renen op i fjeldet, Renene kan i mai, da det er sne paa marken, ikke gjøre nogen skade».⁶ Reineierne var flere ganger blitt ilagt bøter for ikke å ha passet renen i Rafsbotn og Leresbotn, men erstatning til noen fastboende hadde de aldri betalt.

Som illustrasjon kan det vises til referatet fra befaringen i Ryggefjord:

«Tollefsen i Maasø har en liten Slaatte paa et Næs (Njaallonjarga)⁷ inden Gjerdet.⁸ Den er ikke indgærdet, dyrkes ikke, og med den er det et Spetakkel hvert evige Aar. – Opsynet taxerer Skaden hvert Aar om Høsten før Slaatten. Til disse Taxter har Fjeldfinnerne aldrig været budsendt. – Taxterne har været forskjellige,

4. Innstillingen har jeg funnet i Stortingets bibliotek.

5. Riksarkivet. Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannfiske, Kommisjonsarkivet R II, Pakkesaker, Eske 6.

6. Møte på Telegrafstuen i Sennalandet 24. juli 1909. 12 reineiere til stede.

7. Njoallonjarga.

8. Gjerdet det snakkes om er et gjerde bygget av Nils Eira fra Ryggefjords bund til Sakfjord.

han husker ikke hvor store de har været, men ifjor var det 25 Kroner.

Rask i Havøsund har ved Havøysund ogsaa Slaatte, som der har været Skadetaxt over. – Utmarksslaatterne er ikke indgjærdet, ei heller Jorderne ... De Fastboende vil ha Havnegangen utelukkende for sig selv fra Fjæren til Toppen av Fjeldet, men det er umulig for Fjeldfinerne at undgaa at benytte disse Strækninger. Havnegangen maa være fælles.»

Fra flyttsamenes side ble det gitt uttrykk for at de ikke burde være ansvarlig for skade på uinngjerdete utmarksslåtter og innmark.

Flyttsamene som hadde sommerbeite på Varangerhalvøya anførte at de fastboendes slåtter gjorde det vanskelig å vokte reinen. Det heter:

«Paa Varangernæsset er der nu ca. 10.000 Ren (Kanske lidt over), skal disse bevogtes om Sommeren vilde de sulte ihjel. Der findes ikke Græsmark andre Steder end der hvor der er Slaatter (Forpagtninger). Nu er det kun enkelte dyr, som kan komme paa Slaatterne, saadan spredt beiting mærkes ikke. Renene er dessuten saa sky, at de springer bort, naar de ser folk.»

De fastboendes hunder jaget dessuten enkelte ganger reinen, og det hendte reineierne skjõt de jagende hundene. På møtet i Vardø opplyste flyttsamene at de aldri hadde betalt erstatning til de fastboende for skade på høy eller gress, da man ikke hadde visst hvem som var eier av den rein som gjorde skade.

På flere steder ble det opplyst at reineierne hadde kjøpt opp jord for å unngå ubehageligheter med de fastboende.

I Øksfjord klaget reineierne over at reinen begynte å trekke ut av neset allerede i august. Et gjerde mellom Øksfjordbotn og Seljelid ville holde reinen i lengre tid på neset, men de fastboende nektet dem å bygge gjerdet. På samme møtet og på møte på Sennalandet ble det klaget over en fastboende handelsmann som holdt 200–300 okserein året rundt på beite i Kautokeino. Oksereinens sommerbeiting ødela vinterbeitene. Ved lov av 9. juni 1903 var det satt forbud mot sommerbeiting på Kautokeinos vinterbeiter, se foran 4.5.2, men likevel fortsatte altså slik beiting.

Reineierne klaget ogsaa over de fastboendes mosesanking. Fjellstueoppsitteren i Gargia fortalte at de fastboende i Alta i 1902 hadde samlet 265 hestelass med mose på Bæskades. Selv hadde han tatt 25 lass. Fjellstueoppsitteren i Skoganvarre opplyste at han selv og folk i Lakselv årlig samlet 25 – 30 lass mose hver «paa Vestsiden ved Mosevan-

dene». Han trodde at det om 20 år ville være fritt for mose der.

Merking skjedde i løpet av sommermånedene, men hos noen først på høsten. Merkingen måtte i alle fall være avsluttet innen første november. Ble det noen umerkete kalver igjen, kunne de ikke merkes før i mai, og disse kalvene ble derfor hårmærket. I Varanger ble bare få av kalvene merket det året de ble født, hovedmerkingen foregikk først på vårvinteren. Dette skyldtes at simlene og kalvene om høsten var så sky at de ikke fikk kastet dem fast.

Ommerking foregikk vitnefast. Ved alminnelig merking var det derimot ikke nødvendig med vitner, da simlene var vitner på at kalvene var rett merket. Om de morløse kalver heter det fra møtet på Sennalandet:

«Mørlose Kalve, som ikke kjendes, mærkes av den første, som kan kaste den fast. De gis ikke til Tjenerløn, men tilfaller Byherren. Er det flere Reineiere i By sammen, tilfalder Kalven den som først kaster den fast. Ogsaa Konerne forsøker at kaste dem fast. De ønsker ikke at faa denne gamle Skik forandret.»

Lensmann *Dahl* i Kistrand (nå: Porsanger) opplyste at det høsten 1909 gikk igjen en flokk på 200 rein på Spierttanjårga, og at det ble kapkjøring for å få fatt på de morløse kalver.

Kommisjonen reiste spørsmålet om inntekten ved salg av morløse kalver burde gå til et fond. Reineierne på Sennalandet støttet som vi ser ikke den tanken, men andre stilte seg i prinsippet positive.

Om antall merker ble det opplyst at de gifte reineierne vanligvis hadde to merker, et for mannen og et for konen, men enkelte hadde flere. Barna fikk bimerke til farens eller morens hovedmerke. Fra møtet i Vadsø ble det notert at *Ole Olsen Sire* hadde to eller tre merker som var registrert. *Per Aslak Toma* hadde to merker. *Nils Olsen Eikjok* hadde fire merker og *Josef Aslaksen Sima* hadde to merker. I en senere avkrift av denne protokollen har *Kristian Nissen* føyet til: «Det ene merke er konens, det andre mandens, naar en g. m. ha 2 merker. Men det er manden, som raar over konens ren. Hun faar ingen indtegt av sine ren.»

For å få bukt med *reintyveri* mente reineierne at det burde være straffbart å være i besittelse av øreløst skinn. Det burde likeledes være straffbart med ommerking etter dyrets død. Slike skinn burde tilfalle et fond.

Når det gjaldt *inndelingen av sommerbeitene*, var mange opptatt å få vern om sitt tradisjonelle

sommerbeiteområde. Om reineierne på Sennalandet heter det for eksempel at

«nu flytter de mest etter gammel Sædvane og benytter sædvanemæssig sit Sommerbeite, men der er intet som hindrer andre i at komme ind paa deres Beitestrækning, og de vil anse det heldigt om de kunde faa hver sit begrænsede Sommerbeitedistrikt.»

En reineier fra Karasjok som holdt til på Gearretnjårga gav uttrykk for det samme:

«Han synes, at det er uriktig, at Næset skal bli brugt i Fællesskap av Karasjok og Kautokeino-finner, det bør brukes bare av Karasjokkere. – I 1908 var Per P. Sara (Pieras)⁹ fra Kautokeino paa næset, men han er iaar på Sinus.¹⁰ – Det gjør kun Skade, naar fremmede Ren føres ut paa nye Plasse. Renen søker tilbake til sine vante Græsgange og tar med sig Ren fra Næset. – Han mener derfor, at Sommerbeitesplassene bør være faste for bestemte Fjeldfinner.»

Ved loven av 1888 var det foretatt en fordeling av øyer og halvøyer. Sommerbeitene på andre strekninger var derimot ikke fordelt, og reineierne gikk inn for en inndeling også av disse.

Som vi skal komme tilbake til var det konkurranse mellom Karasjok og Kautokeino om beitene vest for Porsangerfjorden, på Vuorjjenjårga. Tilsvarende var det konkurranse mellom Polmak og Karasjok i området øst for fjorden. Det heter at «det er lite mat paa Spiertenjarg i forhold til rentallet og Spiertenjargerne trenger Store-Skaidi.¹¹ Der er nu ca. 10.000 ren paa næset og op mod Gaisærne.¹² Dette er for meget.» En reineier opplyste at han måtte holde seg unna reineierne Spierttanjårga. «Disse kommer med al sin ren (vel 7.000) opover og skiller ikke i aar før ved Astejavrok,¹³ men før har de skilt ved Børselv. For de mindre fjeldbyer er det bedst at utskilningen foregaar ved Børselv.»

Kommisjonen hadde i 1910 møter med reineiere i Kautokeino. Referatene fra disse møtene viser at den har vært opptatt av spørsmålet om reinen kunne holdes unna kysten og de fastboende. Handelsmann *Anders Andersen Spein* opplyste at han hadde en flokk på 100 kjørerein på sommerbeite i Kautokeino. «Ved at Renerne holdes Aaret rundt paa et begrænset Omraade utvikler de sig efter hans Erfaring til større og sterkere Dyr.» *Johan Johansen Hætta* opplyste at han nå hadde sommer-

beite lenger unna kysten. Hans dyr kom nå aldri nærmere sjøen enn én mil. Reinen var blitt mindre, men fetere. Beitet var ikke dårligere enn der han var før, men han mente at den strengere gjetingen han nå måtte gjennomføre, innvirket på størrelsen.¹⁴

Også en rekke andre reineiere som holdt reinen sin unna kysten gav uttrykk for at de aktet å fortsette med dette, selv om de nye sommerbeiteområdene krevde mer gjeting. Nede ved kysten gikk reinen mer fritt.

Kommisjonen hadde som nevnt egne møter om de fastboendes reindrift i Sydvaranger i september 1909. Etter reglene hadde de fastboende ikke adgang til å ha mer enn 15 rein, løskarer mindre. Men dette reintallet ble overskredet. En gårdbruker hadde således hele 100 rein. Det ble klaget over at de fastboendes reinen gjorde skade på andre fastboendes jord, og det ble forlangt at reinen måtte voktes bedre. Ifølge ordfører *Wessel* hadde det imidlertid vist seg vanskelig å få pålitelige gjeterne, da flere fastboende ikke betalte den fastsatte lønn. *Wessel* mente at kommunen måtte kunne garantere for gjeterlønnen.

Det ble foreslått at de fastboendes rein ble samlet i en renby, som ble passet av gjeterne. Det måtte utarbeides nærmere regler, for eksempel burde det bestemmes at reinen skulle overleveres gjeterne på et bestemt sted og til en bestemt tid; dretlige simler og mindre rein senest 1. mai, okserein innen 15. mai. Videre burde det være faste kalvingsplasser. Gjeterne som mottok flere rein enn det lovlige antall, burde bøtelegges.

5.3 Kommisjonens forslag

5.3.1 Innledning

Lovutkastet besto av 78 paragrafer. Mens de tidligere lover for Finnmark regulerte forholdet innenfor reindriften, gjaldt en rekke av de foreslåtte bestemmelsene forholdet til de fastboende. Det ble således foreslått regler om fellesansvar for beiteskader tilsvarende de regler som man hadde i felleslappeloven av 1883, se utkastets §§ 21 – 43. Det ble likeledes foreslått regler om beskikkelse av formenn på sommerbeitene. Formennene skulle representere sommerbeitets reineiere i forbindelse med beiteskadesaker, og skulle forøvrig påse

9. Pjera .

10. Siidnos.

11. Stuorraskáidi.

12. Gáisá.

13. Astejávrrit.

14. Referatene fra disse møtene finnes ikke i protokollen; der nevnes bare at møtene er holdt. Det foreligger imidlertid blant Kristian Nissens papirer et maskinskrevet referat fra møtene. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Reindriftsinspektøren, Pakkesaker, Eske 31.

at reieneierne overholdt lover og regler, se utkastets §§ 8 og 9. Lappekommisjonen av 1897 hadde som nevnt i 1904 fremlagt forslag til ny norsk-svensk reinbeitelov som skulle erstatte felleslappeloven av 1883, men arbeidet med denne hadde stoppet opp på grunn av unionsoppløsningen. Lovutkastet vedrørende reindriften i Finnmark hentet mange av sine forslag fra Lappekommisjonens innstilling. (Sidehenvisningen i teksten i punkt 3 refererer seg til innstillingen av 1911.)

5.3.2 Inndeling av sommerbeitene og vern om vår- og høstbeitene

Vi har tidligere sett at da distriktsinndelingen i Troms fant sted, ble distriktsgrensene trukket slik at reinen naturlig ville gå samlet i en flokk innenfor disse grenser. Nettopp det forhold at reinen gikk samlet i en flokk var begrunnelsen for fellesansvaret. Dette var bakgrunnen for at det ble det en rekke mindre sommerbeitedistrikt i Troms. Ved inndelingen av sommerbeitene i Finnmark i 1892 var man først og fremst opptatt av å regulere forholdet internt i reindriften og å lette trykket på enkelte sommerbeiteområdene. Halvøyer og øyer ble utlagt til sommerbeiter, og med forbud mot å flytte fra et sommerbeiteområde til et annet, se 1888-loven § 4.

Som vi har sett av referatet fra kommisjonens møte med reieneierne, gav flere dem uttrykk for ønske om en ytterligere oppdeling av sommerbeitene og vern om sine sedvanemessige områder. Der var således behov for en oppdeling av sommerbeitene innenfor halvøyene samt fordeling av høst- og vårbeitene. Kommisjonen uttalte:

«Det var en mangel ved nævnte lovbestemmelse [1888-loven § 1], at der ingen ordning blev truffet for sommerbeitet indenfor halvøerne.

Her kan fjeldfinnerne færdes, hvor de vil om sommeren, naar de blot holder sig utenfor de fredede vinterbeitesstrækninger. Kautokeino-fjeldfinner kan saaledes beite i Karasjok herred nord for Karasjok¹⁵ og Jesjok¹⁶ og omvendt Karasjokkerne paa Beskades.

Heldigvis har fjeldfinnerne indbyrdes holdt gamle hævdede grænser for hvert distrikt, men inden eget distrikt¹⁷ har det hændt, at fjeldfin har ligget paa sommerbeite midt i vinterveien

mellem Karasjok-Alten paa strækning som bruges til beite under vaar- og høstflytning og dermed gjort stor skade.

For ikke å faa det rene anarki paa fjeldet indenfor halvøerne, maa man ta skridtet fuldt ut og la amtmanden fordele alt sommerbeitesland.

Den nuværende fordeling av sommerbeitet deler i store drag Finnmarkens halvøer og øer mellom distrikterne.

Indenfor det tildelte omraade fik fjeldfinnerne ordne sig som de selv vilde. Dette har ledet til, at enkelte beiter i enkelte aar er overfyldte, f.eks. Magerøen i 1909, hvor det var 5000 ren, at de fattigere fjeldfinner er bleven fordrevne fra tilvante beitesmarker, og at «magten» (d. v. s. mange ren) har kommandert i fjeldet» (s. 24).

Kommisjonen fant det derfor påkrevet at det ble foretatt en mer detaljert fordeling. En slik nærmere fordeling var også nødvendig for å avgrense kretsen av de som sammen var ansvarlige for beiteskade. Og disse områdene burde ikke gjøres større enn at fomannen kunne føre nødvendig kontroll med reindriften. I utkastets § 5 ble det derfor foreslått at amtmanden skulle kunne fordele sommerbeitesmarken i mindre områder. Men kommisjonen fremla også selv et forslag til fordeling av sommerbeitene, se s. 44–45:

«A)Kautokeino distrikt.

1. Frakfjord med Silden. – Beitet mellom amtsgrænsen og nordre Bergsfjord, Langfjord, Bottenelven.
2. Bergsfjordhalvøen – fra omraade 1 til Øksfjordens arm mot Jøkelfjorden.
3. Jaakonjarg¹⁸ begrenset av linjen Øksfjordbund – Riverbugt.
4. Stjernøen.
5. Laggonjarg¹⁹ begrenset av Langfjord, Baagnedalen, Amtsgrænsen, Mattiselven, Altenfjord.
6. Rafsbotten – Store Lærredsfjord begrenset av Rafsbotten, Altenfjord, Store Lærredsfjord, derfra til Nagjetjavre,²⁰ derfra langs Sennalandet til Rafsbotten.
7. Sinus og Navgastak mellom Sennalandet-Staburselven med fjeldene Sinus²¹ og Navgastak.²²

15. Kárášjohka.

16. Iešjohka.

17. Merk at uttrykket distrikt benyttes i en annen betydning enn idag. Distrikt svarer til reinsnogn.

18. Joahkonjárga.

19. Lákkonjárga.

20. Nadjetjavri.

21. Siidnos

22. Návvgastat.

8. Fjettar²³ – fra Store Lærredsfjord – Nagjetjavre,²⁴ langs Repparfjordelven, Repparfjord, Kvalsund, Vargsund.
 9. Seiland.
 10. Kvalø.
 11. Gerriknjarg²⁵ begrenset av en linje mellom Revsbotten-Repparfjordbotten.
- B) Karasjok – Polmak distrikt
1. Magerøen
 2. Snefjord – Havøsund – begrenset av en linje mellom Revsbotten – Kobfjordbund.
 3. Gardevarre²⁶ – Repvaag – begrenset av linjen mot 2, Kobfjord, Magerøundet, Porsangerfjord, en linje mellom Smørfjord – Revsbotten.
 4. Kistrand – begrenset av linjen mot 3, Porsangerfjord, Staburselven, Kautokeino-grænserne distrikt 7 og 11.
 5. Vuorje²⁷ begrenset av Staburselven, Vesterbotten, Lakselv til Rasteluobal, Gasasjok,²⁸ Jesjavre.²⁹
 6. Gaisaerne³⁰ – begrenset av Rasteluobal³¹ – Lakselv – Porsangerfjord til Børselv, en Linje Børselv – Telegraflinjen – Stallogaisa,³² langs Polmakgrænsen til Baisejokka³³ derfra til Rasteluobal.
 7. Spirtenjarg³⁴ – begrenset av linje: Børselv, Telegraflinjen – Stallogaisa, langs Adamsjok³⁵ til Adamsfjorden,³⁶ ellers sjøen.
 8. Ifjord – begrenset av Adamsjok, Laksefjord, Bækkarfjord – Langfjord – Vestertana og Vinterbeitegrænsen.
 9. Maarøfjord – begrenset av linjen Bækkarfjord, Langfjord, sjøen og Hopseidet.
 10. Čorgasnjarg³⁷ – utenfor Hopseidet.
- C) Varanger distrikt
1. Varangernæsset – begrenset av sjøen, Tanaelven og Skipaguorre³⁸ gjærdet.»

Vi ser at forslaget innebar en sammenslåing av Karasjok og Polmak reinsogn. Dette omtales også i en dom avsagt av *Tanen sorenskriveris meddomsrett 5. april 1880*. Her ble to reineiere fra Polmak

dømt for å ha latt dyrene beite på Karasjoks vinterbeiter. Til sin unnskydning anførte de at deres egne vinterbeiter som grenset opp til Karasjoks var helt ødelagt av Karasjoks rein. Retten fant at dette ikke kunne føre til straffrihet, selv om det kunne være at grensene mellom Karasjok og Polmak var uhensiktsmessig. Retten bemerket at det i forbindelse med den aktuelle sak hadde vært avholdt et møte med reineiere fra Karasjok og Polmak, der de fremmøtte enstemmig hadde uttalt at grensen mellom de to distrikt burde oppheves. Et slikt forslag hadde vært fremme også tidligere, under Fjeldfin-Kommissionens arbeid, se foran under 4.3.4.2.

Kommisjonen av 1909 pekte videre på at gjetingen av reinen på sommerbeite ble mer og mer mangelfull jo lenger øst i Finnmark man kom. I Varanger var det ifølge kommisjonen ikke snakk om reindrift, men om reinavl:

«Medens Kautokeino og Karasjok fjeldfinner har ført sine ren under bevogtning ut paa sit sommerbeite og gjætet dem der mere eller mindre omhyggeligt, saa har utviklingen i Polmak og Varanger gaat i en anden retning.

Baade paa Čorgas og paa Varangernæsset har fjeldfinnerne lat sine ren gaa uten bevogtning fra vaaren til senhøstes. Polmakfjeldfinnerne har dog været bedre end Varangerfjeldfinnerne, ti de har da sørget for at merke kalvene om høsten. Disse østligste fjeldfinner kan derfor sis at drive renavl og ikke rendrift. Resultatet er da også blit det, at bestanden er gaat meget tilbake, saa paa Čorgas kun er mellem 1000 og 1500 ren og paa Varangernæsset høist 9000. Rengjærdet ved Skipaguorre har saaledes ikke bidrat til at ophjælpe Varangerfjeldfinnernes dygtighet i sin bedrift. En medvirkende aarsak er sikkerlig den omstændighet, at fjeldfinnerne i Polmak og Varanger er blet fastboende, hvis interesser for nomadelivet er i avtagende» (s. 24).

Skulle «Varangerfjeldfinnerne gaa fremover i rendrift», måtte de ifølge kommisjonen gi opp felleskapet, og få Varangernæsset delt i flere sommerbeiteområder. Og hvis Čorgaš gikk inn i fellesdistriktet Polmak-Karasjok måtte også det deles i mindre områder (s. 25).

På Čorgaš og Varangerhalvøya måtte gjetingen likeledes bli bedre både av hensyn til de fastboende og av hensyn til flytsamene selv. Innen Kautokeino og Karasjok distrikt (reinsogn) slapp man aldri helt tilsynet med reinen noen del av året, men på «Varangernæsset gaar den vild fra mai til november, saa den til slut ikke lyster hverken folk eller hunde». Kommisjonen foreslo derfor en uttrykkelig bestemmelse om at reinen til enhver

23. Fiettár.

24. Nadjetjavri.

25. Gearretnjárga.

26. Gárdevárri.

27. Vuorji.

28. Gásadatjohka.

29. Iešjavri.

30. Gáisá.

31. Rástteluoppal.

32. Stálogáisá.

33. Báišjohka.

34. Spierttanjárga.

35. Áttánjohka.

36. Áttánvuotna.

37. Čorgaš (njárga).

38. Skiippagurra.

tid skulle holdes under forsvarlig bevoktning, se utkastets § 19. Men i de sommerbeitene der det var sedvane å slippe reinen løs uten gjeting, kunne man med amtmannens tillatelse fortsatt la dette skje, så sant gjeterne og hunder passet de mest utsatte stedene. Reinen måtte dog samles senest 1. august, og renby være satt, slik at det ordinære høstarbeidet, først og fremst kalvemerkingen kunne bli foretatt i rett tid (s. 28).

«Naar reinen tages under kommando i august, vil den bli saa tæmt til november, at fjeldfinnerne vil kunne føre den, hvor de vil, enten det er sne eller ikke. Varangerfinnerne vil da kunne faa skilt ut sine ren i forskjellige byer istedetfor som nu at holde to flokke med sammenblandede merker. Kommissionen har specielt undersøkt Varangernæsset, og der er intet i veien for at sette by 1ste august. Beitet er godt» (s. 28).

Hvor lenge reinen oppholdt seg på sommerbeitet varierte fra område til område. Flyttsamene som holdt til på Silda, Seakkesnjårga, Bergsfjordhalvøya, Stjernøya, Seiland og Kvaløya brukte sommerbeitet fra mai og ut august til slåtten var ferdig. flyttsamene på Joahkonjårga og Lakkonjårga kom ved St. Hans og dro i slutten av juli. Sennalandets reineiere kom til Alteneset i begynnelsen av mai og dro fra Sennalandet i slutten av juli, «samme tid har fjeldfinnerne ved Kvalsund, men de som søker til Reparfjord og Gerriknjarg³⁹ ligger paa sommerbeitet ut august. Sinus forlates i begyndelsen av august» (s. 11–12).

Reineierne fra Karasjok som holdt til på Magerøya brukte sommerbeitet der fra begynnelsen av mai til første halvdel av september. De som var på Vuorjjenjårga utenfor Revsbotn – Smørfjord kom i mai og reiste i slutten av august. Reineierne på Vuorjjenjårgas innerste del kom i mai og reiste omkring 24. august (Bárdebeaivi). Reineierne ved Vuorji kom i mai og flyttet omkring 24. august. Ved Gáisa kom reineierne i mai og flyttet omkring slutten av august. På Spierttanjårga kom reineierne i mai og dro i første halvdel av september. Mens reineierne på Čorgaš kom i mai og begynte å samle i reinen i september.

Om forholdene på Varanger heter det at «Varangerfjeldfinnerne kommer i mai og gaar fra Varangernæsset i november ja enkelte aar først langt ute i december, da de er blevne saa daarlige renpassere, at de ikke kan styre sine ren, uten at det ligger bra med sne paa vinterbetesmarken» (s. 25).

Kommisjonen påpekte at sommerbeitene måtte kunne utnyttes bedre i områder som Joahkonjårga og Lakkonjårga. En «bedre utnyttelse av sommerbeitet er kun til gagn for fjeldfinnerne, hvis høst- og vaarbeiter derved spares», og man foreslo derfor at amtmannen skulle kunne bestemme en høstflyttedag for hvert sommerbeiteområde, se utkastets § 5. Samtidig foreslo kommisjonen at amtmannen skulle kunne bestemme en grense mellom vår-/høstbeitene og sommerbeitene, samt sette en bestemt dag for beitingens begynnelse på høstbeitene, se utkastets § 4. Fra før var det bare vinterbeitene som var fredet i deler av året, og kommisjonen understreket det var viktig å beskytte også vår- og høstbeitene.

5.3.3 Den interne styring

Som nevnt foreslo kommisjonen at hvert sommerbeiteområde skulle ha en formann, se utkastets § 4. Denne formannen skulle representere reineierne i saker som gjaldt beiteskader. Han skulle videre passe på at «fjeldfinnerne med omhu vogter sine ren» og «at de til enhver tid gjældende love og bestemmelser om rendrift overholdes og for lensmænd eller opsyn at anmelde overtrædelser». Å føre fortegnelse over bimerker, ommerkete og morløse ukjendte kalver skulle også være formannens oppgave, se utkastets § 9.

Kommisjonen foreslo at det i hvert distrikt (reinsogn) skulle dannes et reindrifslag der formennene i sommerbeiteområdene skulle danne et styre, i lovtkastet kalt reindrifstyre. Dette styret skulle velge en leder, kalt renhusbond, og denne renhusbond skulle kunne inngå forlik på vegne av distriktets reineiere. Videre skulle politimesteren i det distrikt hvor styret holdt sine faste møter være medlem av styret, men uten stemmerett, se utkastets § 10.⁴⁰

Kommisjonen mente at reineierne trengte et slikt styre, da «fjeldfinnerne mangler enhver organisation». «Indbyrdes har de vist litet samhold. Der er fiendskap distrikterne imellem, og selv inden samme distrikt har der renbyerne imellem hersket en slag blodhævn, hvis offer reinen har været» (s. 26). Reineierne burde derfor ha et styre som myndighetene kunne forhandle med, og som i tillegg kunne bidra til enighet og sammenslutning blant reineierne. Kommisjonen tenkte seg dessuten at

39. Gearretnjårga.

40. Begrunnelsen for at politimesteren ble foreslått som fast medlem, var at kommisjonen mente det burde være med en som kunne «rettlede styrets medlemmer i saker som kan foraarsake tvil». Reindrifslaget burde også ha en kasserer og en sekretær, og man mente at lensmannen ville være best skikket til dette verv (s. 26).

styret med tiden kunne «danne bestyrelsen i et økonomisk interessentskap omfattende alle reinbeitedistriktets fjeldfinner, naar disse skjønner fordelene ved samvirke».

Styret skulle gi regler for reindriftslaget. Foruten å gi regler om innkallelse til møter og forvaltning av fond skulle styret gi regler om merking, gjeting, gjeting av fremmed rein, skilling, slakting, salg av morløse kalver, salg av beslaglagt kjøtt og øreløse skinn, osv. Ved at reindriftslagets styre utarbeidet slike regler kunne man «dels faa fæstnet gammel god praksis dels faa ind nye nødvendige bestemmelser i en form, som tillater forandringer efter skiftende krav» (s. 27). Reglene skulle godkjennes av amtmannen slik at det ikke oppsto for store ulikheter fra distrikt til distrikt. Forslag til regler for styret var utarbeidet av kommisjonen, se innstillingen s. 41 flg.

En av de oppgaver som kommisjonen mente burde tilligge reindriftslagets styre, var å gi en oversikt over reintallet, idet «der er ingen som bedre end fjeldfinerne kan avgjøre, hvor meget ren et distrikt kan føde uten at forringes». Hvert år i januar skulle derfor styret sende amtmannen en oversikt over reintallet, se utkastets § 12. Siden distriktets beiteområde kunne forringes ved for sterk beiting, mosebrand eller andre årsaker, burde styret hvert femte år gi en oppgave over det høyeste antall rein som reinbeitedistriktet antas å kunne føde uten å forringes. Ved fordelingen av sommerbeitene i 1892 hadde amtmannen bygget på et skjønnet som var avgitt i 1875–1877. Dette skjønnet var nå for gammelt og omfattet kun øyer og halvøyer (s. 26).

Reindriftslagets styre skulle gi oppgave over høyeste reintall særskilt for vinterbeitene og hvert sommerbeiteområde, utkastets § 12. På grunnlag av disse oppgaver skulle amtmannen fastsette «renbelæggets størrelse for hvert renbeitedistrikt for kommende fem aar». Ble reinantallet i et distrikt (reinsogn) større enn fastsatt, skulle amtmannen kunne bestemme at hver reineier som hadde over 200 ren (kalvene iberegnet), måtte «for det overskytende antals vedkommende forholdsvis forminske dette, saaledes at det for distriktet bestemte renbelæg igen naaes». I beregningen av de 200 rein inngikk også ektefellens og umyndige barns rein, se utkastets § 12. En slik bestemmelse fantes i tillegslappelen av 1897 § 10, men denne loven gjaldt ikke for Finnmark.⁴¹

41. Tilsvarende regel var foreslått av Lappekommisjonen av 1897, se Innstilling av 1904 utkastets § 4.

5.3.4 Flytteveier

Gjeldende lovregler for Finnmark hadde ingen regler om flytteveier. I felleslappelen av 1883 het det at flytteveiene ikke måtte stenges, og tilvarende bestemmelse ble foreslått i 1911-utkastet, se § 17. Mens bestemmelsen i felleslappelen rettet seg mot de fastboende, var utkastets § 17 ikke bare rettet mot de fastboende, men også mot reindriften. Reineierne måtte ikke la flokken beite i flytteveien slik at veien ble stengt for andre. Det heter i motivene til den foreslåtte bestemmelsen:

«Fjeldfinerne har inde paa vidderne flyttet som de vilde til og fra sommerbeitet, men enkelte steder har de været nødt til at bruke fælles flyttevei saaledes paa vestsiden av Staburselven til Svingen (Bastinvuobme)⁴². Her har Kautokeinoere og Karasjokkere flyttet vaar og høst mellem Staburselven og vandene Suoljavre⁴³ (Holmvand), Rokkojavre,⁴⁴ og Bokkusjavre⁴⁵ (Langvand). Denne fælles flyttevei maa holdes aapen for begge distrikters fjeldfinner, da der ikke gaar an at flytte paa østsiden av Staburselven undtagen under gunstigt høstveir» (s. 27).

Når det gjaldt flytteveiene og jordbruket, ble forholdene ved Langfjorden i Talvik trukket frem:

«Det vanskeligste punkt nu er utvilsomt flytteveien langs Langfjorden i Talvik til Øksfjordeidet. Fjeldfinerne klager over, at de fastboende sætter gjerder ind i tærreng, som de maa flytte efter, og de fastboende klager over, at fjeldfinerne ikke passer sine ren under forbiflytningen, og at de ikke flytter efter fjeldet. Her maa det utlægges en bestemt flyttevei, som fjeldfinerne kan benytte vaar og høst» (s. 27–28).

5.3.5 Skog og trevirke

Reindriftsamene brukte tørrfuru og tørr eller fersk løvskog til brensel, og bjerke var hovedbrensel. Kommisjonen viste til at skogreglementet for Finnmark satte ti kilometer som grense «omkring gaarde og sætre for fjeldfinernes teltpladse»,⁴⁶ og

42. Bastinvuopmi.

43. Suoljávri.

44. Ruhkkojávri.

45. Bohkošjávri.

46. Skogreglementet sier ikke direkte dette. Ordlyden er: «Reisende kunne underveis, og Fjeldfinner – forsaavidt de ere norske Undersaatter – paa Steder, der ligge mindst 1 Mil fra nærmeste Boplads eller Sæter, uden Udvisning benytte til Brug paa Stedet Stubber, tør Kvist, Skat, Ener, Vidjer og Birkeris». Det var m.a.o. intet forbud mot å ha teltplass nærmere enn 10 km, men da måtte man få ved utvist eller ta det med seg ved fra et område som lå mer enn 10 km unna boplass eller seter.

den mente at denne grensen måtte opprettholdes, hvis ikke ville skogen bli ødelagt for de fastboende, utkastets § 21. Kommisjonen mente at en slik grense ikke begrenset selve beiteretten, da det fra «en teltplads gjætes ut til alle kanter almindelig fem kilometer, men en og anden gang helt op til ti kilometer» (s. 29).

Etter resolusjon av 27. mai 1775 § 4 fikk de fastboende utvist bjerkevedteig, så sant herredet måtte antas å ha bruksrett og forholdene tillot utvisning. Furukogen var derimot forbeholdt staten, res. § 5, og folk fikk utvist furuvirke mot en avgift. Ifølge kommisjonen kunne man derfor ikke gi «fjeldfinnerne lov til at ta furuvirke efter forgodtbefindende».

Ved alminnelig skilling ble ikke gjerder benyttet, men ved salg av slakterein til oppkjøperne ble gjerder satt opp.

«Disse opføres i en fart paa den maate, at træerne hugges ned og støtes ned i sneen saa tæt, at ren ikke kan gaa igjennem. Derpaa anbringes træer om tverband paa indsidene og yttersiden, og disse avstives ved skraastivere mot tvertrærne, hvis ender fastbindes. En liten aapning hvor vagtmand staar, holdes fri, indtil alle slagte-ren er kommet ind.

Hver stolpe maa holde mindst tre alen i høide. I Karasjokskogene faar man almindelig to stolper av et træ, men allikevel medgaar der ikke litet trævirke til et saadant gjærde. Til en flok paa hundrede eller hundredeogfemti ren trænges omtrent femti meters gjærde» (s. 29).

Stolpene ble ikke avbarket, og gjerdene ble bare i sjeldne tilfeller vedlikeholdt, og de falt snart ned. Kommisjonen mente at disse gjerdene i lengden ikke var til gagn hverken for reieneierne eller skogen, det var liten mening i å ødelegge skogen for å lette oppkjøpernes arbeide med å drive slakterein ned til kysten. Det burde derfor lages faste gjerder som ble satt opp om sommeren og var solidere enn de nuværende, se utkastets § 22.

Avsperringsgjerder som var oppført ved Skiipagurra og på Vuorjienjårga fra Ryggefjord til Bakfjord, var sterkt anbefalt av Fjeldfin-Kommissionen av 1875, se foran under 4.3.5. Kommisjonen av 1909 frarådet derimot bygging av slike gjerder. Erfaringer fra Varanger viste at slike avsperringsgjerder ikke burde tillates, når hensikten kun var å lette reieneiernes gjeting (s. 30). Kommisjonen kunne bare anbefale slike gjerder, så sant gjerdene samtidig kunne beskytte større områder med dyrket mark. Et slikt gjærde ble på denne bakgrunn anbefalt ved Øksfjordeidet (s. 30).

Mens Fjeldfin-Kommissionen av 1875 hadde foreslått at avsperringsgjerdene måtte oppføres for

statens midler, foreslo kommisjonen av 1909 at gjerdene ble oppført for reindriftslagenes regning, og disse kunne så ta en avgift av de rein som benyttet gjærdet.

I tråd med forslagene fra Renbeitekomiteen av 1901, se nedenfor under kapittel 7, ble det foreslått regler som gav adgang til å frede furuskogen mot reinbeiting, se utkastets §§ 23 og 24.

5.3.6 Erstatningsansvar for beiteskader

Fellesansvar for beiteskader ble innført ved felleslappeloven av 1883, men denne loven gjaldt som tidligere nevnt ikke for Finnmark. Slike regler var imidlertid foreslått for Finnmark allerede tre år tidligere, av 1857-kommisjonen, se foran under 3.3. Lovforslaget ble imidlertid avvist i Stortinget, som mente at man ikke kunne pålegge reieneierne et strengt erstatningsansvar uten samtidig å gi dem lettelser på annet hold gjennom kjøp av eiendommer som lå slik til at de skapte store vanskeligheter for reindriften, se foran under 3.3.6.

Under arbeidet med utformingen av felleslappeloven var man likeledes opptatt av å skape lettelser for reindriften som «vederlag» for det strenge erstatningsansvaret. Vi har således sett at det årlig ble bevilget penger på statsbudsjettet til oppkjøp av eiendommer i Troms som lå i flytteveiene og til bygging av gjerder og broer for å lette reindriftens flyttinger ned til kysten, se foran under 3.5.2. Slike tiltak ble ikke foreslått av 1909-kommisjonen, selv om den foreslo fellesansvar innført også i Finnmark. Men som vi skal se, ble det foreslått andre lettelser i erstatningsansvaret.

Kommisjonen slo fast at «paa hjemmejorden (aker og eng) har ren ingen adgang til å beite» (s. 30). Det var dessuten lettere for «fjeldfinnerne at holde ren borte fra bebygget og beboet eiendom» enn fra eiendom i utmarken. Derfor måtte reieneierne være ansvarlige for skade på eiendom nær bebyggelse selv om den ikke var inngjærdet av eieren. Men dette gjaldt bare hvis eiendommen var oppmålt og klart avmerket. Som begrunnelse heter det:

«Paa flere steder i Finmarken, især i Vestfinmarken, findes fra jordutdelingens tid (1775 og følgende aar) slaatter, som tilligger visse eiendomme og som er indtat i skjøterne over disse. De ligger ofte langs sjøen, men findes ogsaa længre ind i landet. Flere av disse eiendomme har nok aldrig været opmaalt. Oprindelig kan vel ha været ment kun en liten slaatte ved stranden, men eierne har litt efter litt utvidet slaatemarken, og mener nu at eie store strækninger.

Som eksempel paa en saadan slaattes stedsbetegnelse skal anføres, at slaatten paa Gaasnæs (Ingø) er bestemt som liggende «likeoverfor Havøen». Mellom Gaasnæs og Havøen er 6 sjømil og Havøgavlen ser man overalt midt imot sig paa Gaasnæs.

Saadanne eiendomme bør ikke beskyttes medmindre der er opmaalt og tilstrækkelig avmerket i marken og dessuten ligger nær bosted» (s. 30–31).

Flyttsamene skulle ikke være ansvarlige for skade på eiendom som lå nær flyttevei, medmindre skaden var forvoldt ved forsett eller grov uaktsomhet. En slik regel var inntatt i jordsalgsreglementet gitt i medhold av jordsalgsloven av 1902, se nedenfor under 9.7.2. Heller ikke skulle ansvar inntre hvis reieneierne hadde oppført gjerde rundt den aktuelle eiendom, men grunneieren hadde unnlatt å vedlikeholde gjerdet. Ansvar kunne heller ikke pålegges flyttsamene hvis eieren eller brukeren av eiendommen hadde motsatt seg et tilbud om å sette opp gjerde.

Forøvrig skulle flyttsamene heller ikke være ansvarlige for skade på utslåtter, dvs. slåtter i utmark, som ikke var inngjerdet. Disse utslåttene ble tidligere gitt til eiendom uten vederlag, men fra og med jordsalgsloven av 1863 ble slike utslåtter forpaktet bort. Både bufe og rein kunne gjøre skade på slike utslåtter, og uten inngjerding var det ifølge kommisjonen ikke rimelig å gjøre reieneierne alene ansvarlige.

I festekontraktene fra jordsalgsmyndighetene var inntatt en klausul om at slåttene måtte være inngjerdet med en meter høyt gjerde, se nedenfor under 9.7.1. En slik klausul var ikke inntatt i amtseklene utstedt etter 1775-resolusjonen, men det var likevel ingen grunn til å stille disse utslåtter erstatningsrettslig i en gunstigere stilling enn de forpaktede utslåttene. Det var ifølge kommisjonen ikke urimelig å kreve at eieren satte opp gjerde rundt en utslått, en utslått som hans forfedre i sin tid har fått av staten. Og dessuten hadde man jo i betydelig grad innskrenket «fjeldfinnernes beitningsland ved at utmaale slaatter milevis i renens sommerbeitesmark». Det ble pekt på at nettopp utslåttene var årsak til at Varangerfjellfinnene ikke kunne samle sine rein i by om høsten. En enkelt rein gjorde ikke merkbar skade på en utslått, «men en renby er noget ganske andet».

På samme måte som «voksende græss paa hjemmejord» var beskyttet, måtte også høyet på hjemmejorden være vernet av det objektive fellesansvaret. Men høysåtene i ubebygget slåtteland eller setervold måtte derimot være inngjerdet for å omfattes av det objektiver erstatningsansvaret.

Hva slags skade som var omfattet av fellesansvaret fremgikk av utkastets § 26, som hadde denne ordlyd:

- Fjeldfinerne skal erstatte den skade, som deres ren volder paa
- aker, eng, indhegnet sætervold, skog, gjærder.
 - uindhegnet ubebygget eiendom, som kun brukes som slaatteland, hvis eiendommen er opmaalt og tilstrækkelig avmerket i marken og ligger bosted nærmere end én kilometer,*)
 - indhegnet utslaatte,
 - avskaaren avling paa aker, eng, indhegnet slaatteland, hø paa stak eller i indhegnet saate og hesje,
 - torv, som staar til tørring.

Lovlig gjærdehoide er 1,25 meter.

For skade ved ren paa uindhegnet slaatteland, som ikke brukes som slaatte, gis ingen erstatning.

For skade ved ren paa hø, som nogen uten berettigelse har slaat i statsalmenningen, gis ingen ertatning.

Gaar fjeldfinnernes flyttevei i nærheten av eiendom, og denne ikke holdes forsvarlig indhegnet, skal fjeldfinerne være uten ansvar, om deres ren gjør skade paa eiendommen, medmindre forsæt eller grov uaktsomhet foreligger.

Har fjeldfinerne opført et lovlig gjærde av minst 1,25 meter hoide, godkjendt av lensmanden, til beskyttelse for fastboendes eiendom, paahviler vedlikeholdet av gjærdet eieren eller eierne av den eller de beskyttede eiendomme.

Forsømmes vedlikeholdet er fjeldfinerne ansvarsfri for skade ved ren paa eiendommene.

Tilbyr fjeldfinerne ved sin formand vidnesfast at opføre gjærde om en eiendom, og eieren eller brukeren nægter at ta imot tilbudet, saa er fjeldfinerne for fremtiden ansvarsfri likeoverfor skade ved ren paa eiendommen.

*Klemet Somby: Bosted ved sjøen nærmere end 1/2 klm. Bosted inde i landet 1 klm.

I sommerbeiteområdet skulle *fellesansvaret* omfatte alle reieneierne innenfor et sommerbeiteområdet, og det heter at «heri er de fleste fjeldfinner enige» (s. 31). Men når reinen forlot sommerbeiteområdet opphørte gjerne fellesskapet, og hver reieneier gikk med sin by (siida) til vinterbeitet, fordi det var lettere å finne beite om vinteren for en mindre reinflokk enn for en stor, og det var likeledes lettere å vokte reinen mot ulv. Det heter om høst-, vår- og vinterbeitet at «de brukes i fellesskap av alle renbeitedistriktets fjeldfinner, som sprer sig med sine renbyer utover vidderne i passende avstand fra hinanden.» Ifølge kommisjonen

burde derfor ansvar for skade paa disse markene og langs flytteveiene «påhvile samtlige fjeldfinner i renbeitedistriktet» (s. 31–32). Her går kommisjonen lenger enn felleslappeloven av 1883.

Det ble foreslått strenge regler for *inndrivelse* av erstatningsbeløpet. Når erstatningsspørsmålet var avgjort ved dom eller forlik, skulle man til dekning av erstatningskravet kunne ta beslag i hvilken som helst rein tilhørende de ansvarlige. Etter lensmannens forlangende skulle distriktets formann eller nestformann ha plikt til på «oppgiven tid og sted at sette ham i besittelse av saamange ren, som lensmanden bestemmer», se utkastets § 38. Hvis de beslaglagte rein ikke kunne selges umiddelbart, var enhver reineier forpliktet til etter krav fra lensmannen å ha de beslaglagte rein til bevoktning, utkastets § 39.

Disse beslagsreglene som var hentet fra Lappekommisjonens innstilling var strengere enn de regler som gjaldt inndrivelse av krav forøvrig. Mens det etter lov av 27. juli 1896 gjaldt et såkalt *beneficium competentiae*, dvs. rett til å unndra fra tvangsinndrivelse et minimum som man trengte til forsørgelse, skulle noe slikt ikke gjelde for reindriften. Det het at det var nødvendig å gjøre inndrivelsen og tvangssalget av reinsdyr «saa enkle, omsvøbsfrie og ubundne af Former som muligt».⁴⁷

Den reineier som måtte dekke skaden, for eksempel fordi det var hans rein som tvangssolgt til dekning av erstatningsbeløpet, skulle kunne søke regress hos de øvrige reineierne. Det kunne bli en omstendelig prosess å fordele erstatningen på alle de øvrige reineierne; oppsynet og lensmannen skulle derfor være pliktige til å bistå ved fordelingsoppgjøret, se utkastets § 54.

5.3.7 Reinmerker

Når det gjaldt registrering av reinmerker foreslo man å videreføre de regler som gjaldt etter 1888-loven. Som det fremgikk av referatene fra møtene som Kommisjonen av 1909 hadde med reineierne hadde en flyttsamefamilie normalt bare to merker, ett for mannen og ett for hustruen. Barna fikk rein i farens eller morens merke med et bimerke. Enkelte hadde flere merker. Siden adgangen til å ha flere merker gjorde reintyveri enklere, ønsket man å begrense antallet merker som en reineier kunne ha. Det ble derfor foreslått at en reineier bare skulle kunne ha et eneste merke, utkastets § 44.

Loven av 1888 fastsatte intet tidspunkt for kalvemerkingen, men sa bare at kalvene skulle være

merket innen de var ett år gamle. På Varangerhalvøya ble dette praktisert slik at kalvemerkingen først foregikk i april, når kalvene var elleve måneder gamle. Så gamle kalver fulgte ikke lenger moren, og så sen merking gav derfor «en bekvem anledning til tyveri av kalve» (s. 32). Merkingen burde derfor skje mens kalven ennå fulgte moren, og man foreslo at merking skulle være foretatt innen 31. oktober. Kalver som på grunn av kulden ikke var merket innen denne frist skulle hårmerkes, og kalven skulle øremerkes så snart været tilot det, senest 15. mai, se utkastets § 44.

Ukjente morløse kalver, umerket rein, eller rein som hadde ikke-registrert merke eller ikke godkjent bimerke, skulle selges til inntekt for reindriftslagetets fond, utkastets § 48.

I denne sammenheng skal jeg nevne to dommer som gjelder ommerking. I den første som er avsagt av *Alten sorenskriveris meddomsrett 2. juni 1906*, ble en reineier frifunnet for ommerking av en annens rein. Under reinskilling høsten 1905 var en simle og en halvannenårs kalv ommerket til tiltaltes merke. Det ble imidlertid ikke funnet bevist at det var tiltalte som hadde foretatt ommerkingen. Han hadde under reinskillingen ikke forsøkt å tillegne seg de ommerkete dyrene, og hadde heller ikke påstått at de var hans. Vitner opplyste at det hendte at folk som merker om andres rein, ikke merket dem i sitt eget merke for å lede andre på villspor.

I den andre dommen avsagt av *Alten sorenskriveris meddomsrett 21. november 1907*, ble en reineier dømt for å ha ommerket en rein uten vitner til stede. Han innrømmet at han hadde ommerket reinen, men påsto at det var hans kones rein som var ommerket til hans merke. Det var imidlertid mistanke om at reinen tilhørte en annen. Men selv om tiltaltes forklaring skulle være riktig, var ommerking uten vitner i strid med loven av 1888. Han ble derfor dømt til å betale en bot på 50 kroner.

5.3.8 Reintyveri

Vi har under 4 sett at reintyveri var et sentralt tema under forberedelsen av 1888-loven. Reineierne foreslo den gang at besittelse av øreløse skinn skulle være straffbart, med mindre man kunne godtgjøre at skinnen var ervervet på hederlig vis. Forslaget ble imidlertid avvist av departementet da den mente at en slik regel vil hemme samhandelen. Under møtene som 1909-kommisjonen hadde med reineierne, fastholdt reineierne ønsket om en slik regel, og kommisjonen fulgte opp dette ønsket, se utkastets § 50. I motivene heter det:

47. Innstilling av 1904 s. 248.

«Rentyvene pleier at skjære av et eller begge ører av renskindet. Metoden er gammel. Ved Kautokeino- og Avjuvarretinget 23de februar 1796 læstes saaledes en promemoria fra Finmarkens amtmann, hvorefter enhver besidder av saadanne skind for fremtiden skal ansees som tyv. Men trods denne promemoria og vor senere straffelovgivning har rentyvene fortsatt med at ødelægge ørerne, da kjøpmændene kjøpte skindene, enten de hadde ører eller ikke.

Et andet knep brukes ogsaa under flaaning av hodet, idet tyven flaar ørerne ogsaa, saa ørebrusken blir sittende igjen paa skallen. Derved blir et renmerke ødelagt eller utydeliggjort, saa det omtrent er umulig at tyde merket» (s. 34).

To dommer om reintyveri belyser de spørsmål kommisjonen behandlet. Den første er en dom avsagt av *Varanger sorenskriveris meddomsrett 23. februar 1892*. En mann ble tiltalt for å ha skutt en rein og tatt en umerket reinkalv tilhørende en flyttsame. Han erkjente de faktiske forhold, men påsto seg frifunnet. Når det gjaldt kalven hevdet han «at alle Fjeldfindrenge, og en saadan har han været indtil for to Aar siden, har lov til frit at tage Kalve i Fjeldet». Reinen hadde han bare tatt til låns hos reineieren «for senere at affinde sig i Mindelighed med denne». Tiltalte ble imidlertid dømt for tyveri, og viste til at «alle Fjeldfinners samstemmige udsagn» gikk ut på at tiltalte ikke hadde rett til å ta kalven, da «de ikke ansaa ham for Fjeldfin», og at han derfor i enda mindre grad hadde rett til å ta en rein tillåns.

I den andre dommen avsagt av *Varanger sorenskriveris meddomsrett 9. juli 1898*, var en mann tiltalt for å ha tatt tre okserein fra sin brors dødsbo. Tiltalte erkjente at han hadde tatt oksereinen, men erklærte at dett ikke var tyveri. «Tvertom havde han tilladelse af sin afdøde broder til at tage af hans mærke, de til hans underhold fornødne dyr selv efter hans død.» Enken hadde også senere inngått forlik med ham, og ønsket ham ikke straffet. Flere vitner som var avhørt i saken hadde uttalt «at der blandt lapperne hersker den mening, at trængende slægtninge har rett til at forsyne sig af familiens rener til sit underhold og ikke alene til nedslagtning, men også til salg for at skaffe sig kontanter til nødvendige indkjøb.» Selv om retten ikke fant det godtgjort at tiltalte hadde den nødvendige tillatelse fra avdøde, måtte han like vel frifinnes, da han ikke hadde handlet i bevissthet om at han begikk et tyveri. Det ble i denne sammenheng lagt vekt på at han hadde tatt de tre reinene i flere mennesker påsyn.

5.3.9 De fastboendes reindrift

Kommisjonen kom også med forslag om de fastboendes reindrift. Den var særlig opptatt av de fastboendes reindrift i Sydvaranger, og gir en beskrivelse av denne som jeg skal referere (s. 36–40).

Som nevnt foran under 2.4 hadde to «Varanger-Fjeldfinner» med ca. 1.600 rein ved kgl.res. av 25. juni 1866 fått lov til å ligge på sommerbeite i Sydvaranger med den begrunnelse at de skulle holde fast skyssstasjon og påta seg reinskyss rundt Varangerfjorden helt til Vardø. Dette var altså et unntak fra loven av 1854 som satte forbud mot å ha rein på sydsiden av Varangerfjorden i tiden fra 15. mai til 1. november. To år senere krevde gårdbrukerne i Jarfjord og Bøkfjord at skyssstasjonen måtte opphøre fordi reinen gjorde skade på eiendommene, og de mente at man heller ikke trengte noen skyssstasjon. Herredsstyret i Sydvaranger anbefalte at skyssstasjonen ble nedlagt. Amtmannen vedtok imidlertid å opprettholde stasjonen, men bare med en skysskaffer. Han fikk tillatelse til å sommerbeite på Pasvikneset, men til gjengjeld skulle han passe rein for de fastboende. Antallet bruksrein ble satt til 200. Han fikk dog tillatelse til å være på Skogerøya sommeren 1872, men flytter etter et år tilbake til Pasvikneset.

Skysskafferen døde i 1875, og spørsmålet om å nedlegge skyssstasjonen kom opp på nytt. Herredsstyret gikk denne gang inn for å opprettholde skyssstasjonen, og uttalte:

«Da det for de fastboende reineiere er av vigtig interesse, at en fjeldfin med sin renby opholder sig her om sommeren, tror man, at den nuværende ordning fremdeles bør bibeholdes» (s. 36–37).

Lensmannen uttalte imidlertid at skysskafferen i de siste årene ikke hadde utført noe skyss, og at han heller ikke hadde maktet å passe de fastboendes rein. Men siden denne reinen antagelig ville gå tapt hvis den skulle gå på Varangerneset om sommeren, anbefalte lensmannen at de fikk beholde sin rein i Sydvaranger om sommeren. Etter lensmannens oppgaver hadde de fastboende 550 rein i Sydvaranger om sommeren, men han mente det ikke burde være mer enn 400 der, og at maksimale antall rein for hvert gårdsbruk burde være tyve.

I 1876 anbefalte herredsstyret i Sydvaranger «at skysskafferen fik ta en fjeldfin til hjælp». Denne flyttsamen hadde 80 rein. Amtmannen gikk imot herredsstyrets anbefaling, og fastsatte samtidig det samlede reintall for de fastboende til 300, samt bestemte at ingen fastboende til fortrengsel for

Tabell 5.1 Oversikt over økningen i de fastboendes reintall

1876	550 rein	28 matr. eiendom	2,67 rein pr. eiendom
1888	786	371	2,11
1898	1188	390	3,05
1910	2738	477	5,74
	el. 2900		el. 6,01

andre kunne ha mer enn 15 dyr. Han anførte videre:

«Hensynet til fjeldfinnerne, som paa grund av innskærkede beitesmarker hver sommer maa flytte til Varangernæsset, tilsiger ogsaa, at man begrænder de fastboende tilhørende dyr, der tillates at opholde sig i renskyssbyen, mest mulig» (s. 37).

Amtmannen påla skysskafferen å benytte Pasvikneset som sommerbeite. Dette sommerbeitet må ha vært for knapt eller det var andre problemer knyttet til stedet, for året etter fikk skysskafferen tillatelse til å sommerbeite på Skogerøya. Han fikk nå også tillatelse av amtmannen til å «ta sig fjeldfinner med 60 á 70 ren til hjælp».

Kontrakten ble fornyet frem til 1882, da skysskafferen sa den opp, og spørsmålet om skysstasjonen skulle opprettholdes kom opp på nytt. Herredsstyret i Sydvaranger anbefalte at skysstasjonen ble opprettholdt, og to østsamer i Neiden ble ansatt som skysskaffere.⁴⁸

I 1890 ba endel reineiere i Korsfjord og Langfjord om at sommerbeitet måtte flyttes fra Skogerøya til Holmengråneset, da Skogerøya var nedbeitet, mens Holmengråneset hadde vært spart i ca. 20 år, og de foreslo et gjerde oppført fra Jarfjord til Svartakselen. Oppsittene i Jarfjord og Bøkfjord protesterte mot at Holmengråneset ble sommerbeiteland, og en flytting ble likeledes frarådet av såvel lensmannen som herredsstyret.

De fastboende på Skogerøya klaget over beiteskader, og i 1892 sa skysskafferen opp kontrakten. Herredsstyret gikk fortsatt inn for å opprettholde stasjonen. Ikke på grunn av skyssbehovet, idet skysskafferen bare hadde hatt en renskyss på de siste fem årene, men fordi skysskafferen var reinpasser for de fastboendes rein. Ny skysskaffer ble ansatt i 1893.

Noen år senere, i 1895, ba flere av de fastboende om å få ha sin rein på Pasvikneset, men først i 1900 gav amtmannen tillatelse til dette. I 1901 ble det opprettet en såkalt tilsigelsesstasjon for

reinskyss på Sandnes i Sydvaranger, og den faste skysstasjonen ble nedlagt. Men de fastboendes reinbeiting i Sydvaranger fortsatte, og i 1902 ble det gitt tillatelse til sommerbeiting også på Holmengråneset, dog bare for bruksrein og for inntil seks rein pr. gård. Det heter at beitet på Holmengråneset hadde vært tålt i påvente av en ny lov om reindrift i Finnmark, men «klager har jevnlig lydt over skade ved ren, over daarlig pasning og saa videre». Kommisjonen uttaler videre:

«Foruten paa Skogerøen, Holmengraanæs og Pasviknæs har de fastboende i de senere aar uten tillatelse sluppet sine avlsren rundt om i Sydvaranger, saaledes paa Vætscher,⁴⁹ Bjørnevandsfjeld, Sammetfjeld, hvor lensmannen opgir at der i 1909 gik 173 ren. Skogforvalteren, som har set de fleste ren der høsten 1909 antar derimot, at der paa disse trakter er 500–600 ren. – Sydvarangers fastboende har derfor forlængst uten tillatelse og uten nogen hjemmel begyndt med renavl i herredet. – Det er nu ikke bare bruksren, men en mængde avlsren, som tildels tilhører løskarer» (s. 38).

Skulle vinterbeitene ikke helt ødelegges for flyttamene og de fastboende, måtte man ifølge kommisjonen føre forholdet tilbake til det som opprinnelig var tenkt, og gi Sydvarangers gårdbrukere anledning til om sommeren å holde et visst antall bruksrein om sommeren. All renavl måtte derimot henvises til Varangerneset om sommeren. (Se tabell 5.1.)

Antall rein pr. gårdsbruk var imidlertid høyere da endel eiendommer i oversikten fra 1910 ikke kunne regnes som gårdsbruk (s. 38).

Kommisjonen viste til at i andre kommuner i Finnmark hadde de fastboende sine avls- og bruksrein hos flyttsamene. Bare i Kautokeino hadde de fastboende ved forordning av 1907 fått tillatelse til å holde nødvendig arbeidsrein på fredete vinterbeiter om sommeren. Under henvisning til utviklingen i Sydvaranger mente kommisjonen at denne forordningen snarest burde oppheves. De fastboende i Kautokeino måtte kunne ha sine arbeidsrein

48. Se nærmere om Neiden-samenes forhold til denne flokken, Einar Niemi i NOU 1994: 21, kap. V, s. 335 flg.

49. Veahčir.

utenfor de fredete vinterbeiteområder. Dyrene måtte kunne voktes like godt på Bæskades som inne ved den finske grensen.

De fastboende i Kautokeino var helt henvist til reinen som trekkdyr, og de hadde ca 2.000 dyr. I tillegg lånte de rein av flyttsamene og hjalp dem med å temme disse. Likevel hadde de fastboende i Kautokeino opplyst at de ikke trengte med enn seks bruksrein om høsten. De klarte seg med disse inn-til flyttsamene kom til vinterbeiteområdene med de øvrige dyrene.

På denne bakgrunn mente kommisjonen at de fastboende i Sydvaranger måtte kunne klare seg med et mindre antall rein enn Kautokeinos fastboende. Bare de arbeidrein som var nødvendig for gårdsbruket kunne tillates holdt i Sydvaranger over sommeren. Hvis man ikke fikk kontroll med de fastboendes reindrift ville det ifølge kommisjonen bli uholdbare tilstander:

«Renerne vilde streife hit og dit, snart ut paa næssene, snart ind i mosemarken, som nu er saa ødelagt, at det kan bli spørsmål om helt å frede Sydvaranger for sommerbeite. – Trakterne omkring Sammetfjeld og op mot Vaggetim er nu de bedste mosemarker i Sydvaranger, men skal flere hundrede fastboendes ren traakke der om sommeren, blir det stykke ødelagt. Fjeldfinnerne har meddelt, at fastboende Neidenkvæner forbyr dem om vinteren at komme ned mot kysten, fordi de fastboende har sine ren der, og at det har hendt, at disse fastboende om natten har skræmt hele renbyen ind over finske grænse» (s. 39).

Kommisjonen mente at det ikke kunne fastsette et bestemt tall for hvor mange rein de fastboende kunne ha. Tallet ville måtte varieres fra område til område. I Kautokeino kunne de fastboende ikke eksistere uten arbeidsrein, og der måtte tallet derfor bli høyere enn andre steder. I Karasjok hadde for eksempel nesten alle de fastboende hest. De fastboende nyttet reinen mest til slakt og personbefordring samt til markedsturer til Alten. I Polmak var forholdene de samme som i Karasjok.

I de andre kommunene, bortsett fra Sydvaranger, holdt de fastboende rein kun til slakt. I Sydvaranger ble endel rein fortsatt brukt i gårdsarbeidet. Men hesteholdet økte også der, og kommisjonen trodde at hest og okse om få år ville overta for reinens oppgaver i gårdsdriften. Reinen ville da bare bli benyttet til persontransport og slakt.

Reinantallet for de fastboende burde fastsettes for fem år av gangen. Kommisjonen mente at det samlede antall rein som kunne beite i Kautokeino var 60.000, i Karasjok-Polmak 35.000 og i Varanger 18.000. De fastboende rein utgjorde nå 1/20 av det

samlete reintallet, og kommisjonen mente at dette forholdstall burde legges til grunn også i fremtiden, og anførte:

«Man maa holde paa, at fjellfinnerne, som skal leve av sin reindrift, maa ha fortrinnsret til renbeitet likeoverfor de fastboende» (s. 39).

Kommisjonen fremsatte forslag til regler for de fastboendes reindrift, se utkastets §§ 65 – 73. Den foreslo at de fastboende, som om sommeren fikk adgang til å ha reinen på de for flyttsamene fredete vinterbeiter, måtte danne egne reindrifslag. Fastboende som ikke hadde norsk statsborgerkap skulle ikke uten amtmannens tillatelse få ha rein på beite i Finnmark. Skade som reinen forårsaket skulle medlemmene i reindrifslaget være solidarisk ansvarlig for.

De fastboende måtte i likhet med flyttsamene rette seg etter de pålegg som ble gitt i medhold av loven, og overtredelser måtte straffes. I forhold til de fastboende var det foreslått at deres rein i nødsfall skulle kunne skytes. Hvis fastboendes rein kom inn på et beiteområde der den ikke hadde adgang til å være, og lagets formann eller reineierne ikke etterkom et pålegg om å drive den ut, skulle amtmannen kunne gi tillatelse til nedskyting. I sin kommentar til denne bestemmelsen sier kommisjonen:

«For de fastboende maa gjælde samme straffebestemmelse som for fjeldfinnerne for forseelse mot nærværende lov. Men de fastboendes ren f.eks. i Sydvaranger kan volde administrasjonen større vanskeligheter end fjeldfinnernes ren, fordi man ikke med like stor lethed kan drive ut de fastboendes ren som beiter paa uberegtiget sted. De fastboende har som regel ikke gode renhunde og det er langt f.eks. fra Bjørnevandfjeld til Varangernæs. Man kan ikke paa-lægge fjeldfinnerne at forlate sine ren paa Varangernæsset for at hente en renflokk tilhørende Sydvarangers fastboende. Og politiet vil derfor komme til at staa fast.

Renerne er der, eierne sier vi kan ikke (eller vil ikke) drive dem ut, lensmanden kan ikke faa nogen til at drive dem ut. – Hvad skal saa gjøres? – En bot vil jo ikke reparere de ødelagte beitesmarker, derfor maa man som nødmiddel kunne erklære renerne forbrutt og nedskytte dem. Men i dette tilfælde, bør utbytte av de forbrutte ren tilfalde statskassen som erstatning for utgifterne ved en saadan straffeekspedition» (s. 40).

Den foreslåtte bestemmelse tok altså sikte på å verne vinterbeiteområdene mot de fastboendes sommerbeiting.

5.3.10 Mosesanking

Kommisjonen mente at mosesanking hadde så stor innvirkning på reindriften at det var riktig å gi regler om dette i en lov om reindrift. Den pekte på at det i Russland og Finland ikke var tillatt med utførsel av reinmose til Finnmark. Når disse land som hadde så rike mosemarker fant det påkrevet å ha et slikt forbud for å hindre forringelse av mosen, var det enn mer påkrevet å verne om mosen i Finnmark til fordel for rein og buskap i fylket. Videre skulle det være forbudt å bruke redskap til samling av mose.

Det forekom at mose ble samlet inn på områder som var vernet for reisendes kjøreier. Disse strekninger som var fredet mot beite fra andre rein, ble altså utsatt for langt skadeligere mosesanking. På mange strekninger langs vinterveiene var mosen tatt bort; blant annet i en strekning på en mil fra Gargia fjellstue innover til Bæskades. I Sydvaranger heter det «har mosedyngerne ligget like i fjeldveien, og beite findes ikke». Ifølge kommisjonen burde fjellstueoppsitterne og kirkestedene få seg utvist bestemte steder til mosesanking, og det ble forslått at mosesanking skulle være forbudt langs vinterveiene i en bredde på hundre meter på hver side av veien (s. 40).

Amtmannen skulle dessuten, hvor det var påkrevet av hensyn til mosemarkenes bevarelse eller til beskyttelse av flyttsamenes interesser, kunne gi nærmere regler om mosesanking, se utkastets § 76.

Flere av forslagene til regler om mosesanking var hentet fra innstillingen til Renbeitekomiteen av 1901, se nærmere om den nedenfor under 7.

5.4 Reaksjonene på lovforslaget

Kommisjonens innstilling ble sendt ut på høring, og mange høringsinstanser i Finnmark hadde innvendinger til forslagene. Svært mange kommuner gikk imot de foreslåtte ansvarsreglene. De mente at bestemmelsene ikke i tilstrekkelig grad beskyttet de fastboende. I forarbeidene til reindriftsloven av 1933 refereres uttalelser fra lensmennene i Talvik, Loppen-Øksfjord, Hammerfest, Måsø, Kjølvik, Kistrand, Nordvaranger, som alle mente at flyttsamene måtte pålegges et strengere ansvar enn det som var foreslått av 1909-kommisjonen. I samme retning gikk uttalelsene fra herredsstyrene i Loppen, Kjølvik, Kistrand (nå: Porsanger) og Vardø. Det var forslaget om at reieneierne ikke skulle være ansvarlige for skade på uinnhegnet slåtteland, som skapte bekymring.⁵⁰

Lensmannen og politimesteren i Vardø mente derimot at de foreslåtte reglene påla flyttsamene et for tungt ansvar. Vardøs politimester uttalte:

«Efter utkastets § 26 a skal fjellfinnene erstatte renskade på aker og eng m.v., selv om disse ikke er innhegnet. Det forekommer mig, at utkastet i dette punkt behandler fjellfinnene altfor ugunstig. Det må erindres, at renen er overordentlig vanskelig å bevokte om våren, og det er en livsbetingelse for dem å komme mot sjøkanten. Det vil da, forekommer det mig, være å stille for store fordringer til fjellfinnene, om de skal være ansvarlige for skade på åpne marker. Bebyggelsen er spredt, og hvis fjellfinnene skal ha såvidt stor bevoktningsplikt, er det vanskelig å innse, hvorledes selv de mest aktsomme av dem skal gå klar av ansvar. Deres områder forminskes ved den tiltagende bebyggelse, og de er selv ikke så gunstig stillet økonomisk, at de uten møie kan bære de tap, som herved vilde opstå for dem. Likeoverfor dette kan det efter min opfatning ikke med hel føie innvendes, at gjerdehold vilde falle de fastboende for kostbart. — Som følge herav tror jeg, der må opstilles den regel: Uten innhegning ingen erstatning, medmindre der foreligger forsett eller grov uaktsomhet fra fjellfinnernes side.»⁵¹

Lensmann i Vadsø mente i likhet med lensmannen og politimesteren i Vardø at de foreslåtte regler om fellesansvar for beiteskader var for strenge. Ved skade på uinngjerdet åker og eng burde erstatningsansvar bare inntre hvis skaden skyldtes skjodsløshet fra reieneiernes side, og han uttalte:

«Om utkastet ophøies til lov, vil denne ikke lette, men heller vanskeliggjøre rendriftens bestaaen i Finmarken. Fjeldfinnerne og rendriften har mange vanskeligheter at kjempe med for sin existens; den eventuelle nye lov vil skape og paaføre dem en masse erstatningskrav, tvister, trætter og omkostninger som de for en enkeltes forgaaelse efter det eiendommelige solidaritetsforhold, skal være ansvarlige for.»

Lensmannen i Vadsø var videre meget kritisk til de forelåtte strenge reglene om vokting. Etter lovutkastet skulle reinen om våren bare kunne slippes løs på sommerbeiteområdet hvis amtmannen gav sin tillatelse, og det først etter at reindrifstytret og herredsstyret hadde uttalt seg. Han fremholdt at amtmannens tillatelse ikke måtte gjøres avhengig av herredsstyrets bifall. Om våren var reinen så avmagret at det var helt umulig for gjeterne å holde den samlet, og det var «en existensbetingelse for fjeldlappernes renbedrift, at renerne faar gaa frit

50. Utkast 1922 s. 115–116.

51. Op.cit. s. 117.

om i utmarken fra ankomsten om vaaren ned til sjøen»:

«Om lapperne skulde forsøke at holde renerne i samlet by i nærheten av fjorden, vilde de tro-
ligvis ikke magte det, thi renerne vilde da
anvende sine sidste kræfter til at fly dit, hvor de
saa bar mark. – At hindre dem deri vilde neppe
staa i renvokterenes magt, baade fordi de der-
ved vilde se sin eiendom gaa til grunde, og de
vilde ogsaa føle at det var et umenneskelig
dyreplageri.»

Han gav videre uttrykk for store betenkligheter til
lovutkastets regler om formenn i sommerbeiteom-
rådene: «Forsaa vidt denne stilling er et borger-
hverv, altsaa ulønnet, maa det sies at være over-
maade byrdefuldt». Hvis formannen skulle utføre
alle de plikter som var foreslått i lovutkastet, ville
han ikke kunne utføre noen av sine egne gjøremål:

«Han skal jo stadig opholde sig paa sit angivne
opholdssted (bopæl) for at motta ordres, kald
og varsel. Hvordan skal det gaa med hans egen
renpasning?»

Det som her var sagt om vervet som formann,
gjaldt ifølge lensmannen i enda høyere grad vervet
som «renhusbond» i reindrifflaget. Vervet ville bli
meget krevende, ikke minst fordi det gjaldt «avgjø-
relser av ikke bare egne, men ogsaa hans standfæl-
lers økonomiske interesser». Han hadde heller
ingen tro på forslaget om at reindriftsstyret skulle
lage egne regler for den interne drift i reindriftsla-
get, og han spør:

«Magter reindriftsstyret dette? Eller er det
maaske andre, som maa istandbringe reglerne,
som reindriftsstyret har at godta med mere
eller mindre kjendskap til reglerne.»⁵²

Finmarkens amtsting avviste i 1912 kommisjonens
lovutkast, blant annet med den begrunnelse at lov-
forslaget hadde en hel del bestemmelser «som er
utilstrækkelig begrundet, som paalægger befolk-
ningen og spesielt fjeldfinnerne unødige baand og
tvangsforholdsregler, og som derfor bør undgaes
dels som for byrdefulde og dels i det praktiske liv
ugjennemførlige». Amtstinget mente videre at den
foreslåtte forvaltning ble for vidløftig og tungvint.
Det heter:

«Ved dette store lovverk – omkring 100 para-
grafer – foreskrives der en masse administra-
tive forholdsregler og andre bestemmelser i en
før uanet grad. Foruten at der efter lovutkastet

blir bruk for omtrent alle institutioner i det
nuværende samfund: kongen, departementer,
amtmand, som endog i særlig sterk grad læg-
ges beslag paa, endvidere amtsting, herredssty-
rer og lensmændene, paabyr lovutkastet en
flerhet av nye administrative organer: reindrifts-
styre og renbeitelagstyre, begge styre med
sine formænd, næstformænd, renhusbond,
medlemmer, sekretær og kasserer – alle med
diverse hverv og pligter med tilsvarende magt,
myndighet og rettigheter.»

Amtstingets uttalelse til lovutkastet er gjengitt i Fin-
marksposten Nr. 63, 6. august 1912.

Amtstinget var ogsaa meget skeptisk til kommisjo-
nens forslag til tiltak mot reintyveri, og da spesielt
regelen om at det skulle være straffbart å frakte
med seg kjøtt fra slaktested uten at skinnen fulgte
med, eller å slakte reinen på annen måte enn den
som var bestemt av reindriftsstyret. Reineierne i
Kautokeino fant derimot disse reglene høyst
påkrevet, og mente de endog måtte skjerpes noe.
Når det gjaldt de fastboendes reindrift i Sydvaran-
ger protesterte både herredsstyret og de fastbo-
ende reineierne i Sydvaranger mot de begrensning-
er kommisjonen hadde foreslått.⁵³

Lovutkastet ble behandlet på et møte blant rein-
eierne i Kautokeino i januar 1914. Det heter at
«næsten alle fjeldfinner som paa det tidpunkt var
paa kirkestedet, mødte og deltok i forhandlin-
gene». De fremmøtte var fra forskjellige kanter av
sognet, «lik som en flerhet av de mest fremstaa-
ende blandt fjeldfinnerne var tilstede» samt alle de
reineierne som var medlemmer av herredsstyret.⁵⁴
Reineierne gav lovutkastet sin fulle tilslutning, og
gav uttrykk for at «det vilde være til stor gagn for
reindriften, om det blev ophøiet til lov». De hadde
imidtørlig forslag til endringer av enkelte bestem-
melser.⁵⁵

I forarbeidene til reindriftsloven av 1933 er det
referert fra et møte som reindriftsinspektør *Kris-
tian Nissen* hadde med reineiere og fastboende i
Karasjok. Det heter at på dette møtet var «alle de
tilstedeværende, såvel fjellfinnerne som fastboende,
enig om, at der ikke betales erstatning for skade
ved ren på skog, hverken bjerkeskog eller på furu-
skog».

De fremmøtte reineierne Karasjok var i første
omgang tilfredse med utkastets bestemmelse om
at det bare skulle betales erstatning for skade på
uinngjerdete slåtter som lå nærmere bosted enn

52. Brev fra lensmann A. Hansen til amtmanden i Finnmark,
jnr. 205 – 1914, Riksarkivet, Landbruksdepartementet,
Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Reindriftsin-
spektøren, Pakkesaker, Eske 31.

53. Steinar Wikan, Reindriften i Sør-Varanger, Varanger
årbok 1997 s. 104.

54. Reineierne i herredsstyret var Nils R. Utse, Mathis J.
Thure, Isak Mathisen Hætta og John A. Logje.

55. Uttalelsen er datert 28. januar 1914.

1 km. De fastboende mente derimot at det måtte betales erstatning for skade på alle uinngjerdete private slåtter uavhengig av avstand fra bosted. En av reieneierne, *Anders Bær*, protesterte mot den foreslåtte regel om ansvar for skade på slåtter nær bosted, og han fikk de andre reieneierne med seg. Det heter:

«På foranledning av Anders Bær endret dog fjellfinnene noget sin opfatning, idet de uttalte som sin formening, at der overhodet ikke bør betales for skade på uinngjerdet jord, hvor nær bosted den enn ligger, men kun på inngjerdet jord. Der fremkom i forbindelse hermed mange klager over den erstatning, som de nu nødes til å betale på alle de små uinngjerdede jorder langs kysten.»

En annen reieneier, *Matias Aslaksen Sara*, gav uttrykk for et mellomstandpunkt: Før 25 juni burde det ikke pålegges ansvar for skade på uinngjerdet jord, «men senere, når gresset vokser, kan det jo være en annen sak». Han synes imidlertid ikke å ha fått tilslutning fra de andre reieneierne.⁵⁶

Det refererte er hentet fra dagboken Kristian Nissen skrev under sin reise i Finnmark i 1919.⁵⁷ Det fremgår av dagboken at Nissen i møtet med reieneiere i Kautokeino og Karasjok også drøftet andre deler av kommisjonens lovutkast, det gjaldt først og fremst merkereglene. Fra møte i Kautokeino noterte Nissen at det var sedvane at eldste barn, især eldste sønn, arvet foreldrenes merke. Og det burde derfor etter loven fortsatt være slik at et av barna, og da først og fremst den eldste, kunne forlange å overta foreldrenes merke etter deres død. I Karasjok ble opplyst at sedvanen der var at det barn som ble lengst hos foreldrene, vanligvis den yngste, arvet foreldrenes merke.

Reieneierne i Kautokeino fremholdt videre at når en reieneier døde og etterlot seg en enke, måtte hun ha rett til å beholde hans merke med de end-

ringer som hun fant påkrevet for å hindre at arvingene stjal rein fra henne.

Både i Kautokeino og i Karasjok gav reieneierne uttrykk for at registrering av reinmerker burde avgjøres av en komite valgt blant flyttsamene. Videre burde det i loven slås fast at en reieneier var pliktig til å varsle eieren hvis han fikk fremmed rein inn i flokken og han kjente merket.

Ifølge Nissen var reieneierne svært opptatt av spørsmålene om ommerking. Alle bifalt regelen i 1888-loven om at to vitner måtte være til stede ved ommerking, en regel som også ble foreslått av 1909-kommisjonen. I Kautokeino ble det imidlertid opplyst at denne regelen ikke lenger ble praktisert der.

Fra møtet i Karasjok heter det videre at alle de fremmøtte erklærte seg enige i lovutkastets forslag om at det skulle være straffbart å ødelegge reinmerke på ikke-beredet reinskinn og likeledes å transportere reinkjøtt til salgsstedet uten tilhørende skinn. I denne sammenheng ble det uttalt at straffen for reintyveri var for mild. For å forhindre reintyveri mente *Aslak Aslaksen Sara* at man burde ha politi blant flyttsamene. Det heter at denne tanken fikk ubetinget tilslutning fra de andre. Med reintyveri for øye tok *Hans Amundsen* til orde for at det ikke burde være tillatt med små reinflokker. Det heter:

«Det burde være forbudt for fjeldfinner med smaa renhjorder, f.eks. 50 á 100 ren, at holde by alene. Med saa liten hjord kan nemlig en fjeldfin let stikke sig bort og sanke tyveren ind i sin hjord. Mindre byer end paa 500 ren burde derfor efter Hans Amundsens mening ikke findes. – Denne tanke fandt tilslutning fra flere hold, men ogsaa bestemt motsigelse, f.eks. fra Per Johansen Guttorm, som uttalte at ogsaa de smaa reieneiere maatte faa lov til at flytte med sin hjord hvorhen de vilde.»

Departementet gikk ikke videre med lovarbeidet, men valgt å stille arbeidet i bero, inntil arbeidet med Reinbeitekonvensjonen mellom Norge og Sverige var avsluttet.

56. Utkast 1922 s. 117.

57. Utskrift av reindriftingsinspektørens dagbok fra hans reise til Finnmarken februar – september 1919. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Pakkesaker RII, Eske 49.

Kapittel 6

Karasjok mellom Kautokeino og Polmak

Kort tid etter grensestengingen i 1852 og den etterfølgende regulering av vinterbeitene oppsto det strid om grensen mellom Karasjok og Kautokeinos vinterbeiter. I tillegg var det som vist et press fra vest på sommerbeitene på Vuorjjenjárga, noe som førte til at reineierne fra Karasjok søkte seg østover på Spierttanjárga og videre til Čorgaš. Det siste førte til konflikter med reineierne i Polmak. I det følgende skal vi se nærmere på striden om grensen mellom Karasjok og Kautokeino og striden mellom Karasjok og Polmak vedrørende sommerbeitene på Čorgaš.

6.1 Grensen mellom Karasjok og Kautokeinos vinterbeiter

6.1.1 Grensefastsettelsen i 1871

Ved loven av 1854 ble Finnmark delt i tre vinterbeitedistrikt, det tidligere Øst-Finnmark fogderi, Karasjok og Kautokeino, og det ble forbudt for reineiere i et distrikt å la dyrene beite på vinterbeite i et annet distrikt, se foran under kapittel 2. Dette innebar at det ble påkrevet å trekke grensen mellom Karasjok og Kautokeino, og i 1857 ble det nedsatt en kommisjon på tre mann¹ for å trekke opp grensen. De kom imidlertid ikke til enighet da to av dem holdt på en østlig og den tredje på en vestlig grense.² Amtmannen fant at ingen av de to grenseforslag var tilfredsstillende, og han mente dessuten at saken ikke hastet da forholdene etter grensestengingen hadde roet seg. Saken ble på denne bakgrunn stilt i bero ved kgl. res. av 10. juni 1862, men amtmannen ble bedt om å ha sin oppmerksomhet henvendt på forholdene.

Etter endel anmeldelser og tvistigheter fant amtmannen i 1869 at grensespørsmålet måtte tas

opp igjen. Karasjoks reineiere klaget over at reineiere fra Kautokeino trengte seg stadig lenger østover, og at de overskred begge de foreslåtte grenser. Striden mellom Karasjoks og Kautokeinos førte til «voldsomme Optrin mellem Renbyer af de to Sogne, og derhos affødt gjensidige Indgreb paa hinandens Renhjørde i større Skala end før».³

Grensespørsmålet ble tatt opp på tinget i Karasjok i mars 1869, hvor det også møtte representanter fra Kautokeino. Naturlig nok «holdt hvert Sogns Fjeldfinner paa det Alternativ, som gav det den største Udstrækning», og enighet om hvilken grense som skulle legges til grunn ble ikke oppnådd. Men en grense måtte fastsettes, «væsentligst af Hensyn til den svagere Part, Karasjoks Fjeldfinner». Det ble valgt en komité av tre menn fra Karasjok og tre fra Kautokeino, som skulle søke å komme frem til en løsning og etter en dags forhandling kom komitéen til det resultat at de to grenser burde «bibeholdes, som uoverstigelige Grændselinier for hvert Sogns Territorium», og området mellom grensene skulle benyttes i fellesskap.

På et senere møte i 1870 erklærte Kautokeinos reineiere «at de heller vilde være uden nogen Grændse, end faa en paatvungen Grændse», men reineierne fra Karasjok erklærte «at de heller vilde modtage hvilkensomhelst Grændse, end være uden en Saadan». Dette viste ifølge amtmannen «at Fordelen af ingen Grændse at have er paa Kautokeinos Side». «Karasjok er nemlig den Part, der i Conflicter stadig maa ligge under, dels fordi den økonomiske Velstand og som Følge deraf Renholdet er saameget større i Kautokeino, – dels fordi Folket i dette District er af langt stærkere Personlighed end Karasjokkerne.»⁴

Forklaringen på Kautokeinos sterkere stilling kan også være en annen: Ved loven av 1854 ble det gitt regler for beskyttelse av vinterbeitene. Det ble bestemt at reineierne i Karasjok og østover ikke fikk gå inn på vinterbeitene før 1. november. En slik bestemmelse ble ikke gitt for Kautokeino, da

1. Medlemmene var skogfogd T. B. Borchgrevink, handelsmann O. C. Fandrem og lensmann Mads Lie. Fandrem gikk ut av kommisjonen etter noen måneder og ble erstattet av lensmann Chr. Taftezon.

2. Se avskrift av forhandlingsprotokoll for den av amtmannen i Finnmarken under 7. februar 1857 opnevnte kommission til at opgaa grænsen mellem Karajok og Kautokeino, Riksarkivet. Landbruksdepartementet. Kontoret for reindrift og ferskvannsfiskeri, Reindriftingsinspektøren, Pakkesaker, Eske 12.

3. Indredepartementets Foredrag af 20. juni 1871. Riksarkivet, se foregående note.

4. Op.cit.

reineierne mente den ville være umulig å overholde, se foran under 2.2.3. Reineierne i Kautokeino kunne derfor komme tidligere inn på vinterbeitet enn reineierne fra Karasjok, og de kunne således ta fellesområdet i bruk før reineierne i Karasjok. Med et fellesområde allerede opptatt av Kautokeino er det klart at Karasjok ble den svakeste part. Nettopp dette forhold påpekes i et brev fra Karasjok formannsskap til fylkesmannen i Finnmark i 1932. Her heter det:

«Fellesdistriktet kan ikke således som forholdene har utviklet sig, benyttes av flyttsamer fra Karasjok. Våre flyttsamer har ikke tillatelse til å flytte over Jesjokka⁵ og Karasjokka⁶ før 1ste november. Imens er Kautokeinoflyttsamene flere uker i forveien flyttet inn i fellesbeitedistriktet, da de ikke er hindret i å flytte videre sør- over ved nogen saadan grense. Flere store renbyer fra Kautokeino flytter i bredd sørover gjennom hele fellesbeitedistriktet, og i dette distrikt ligger disse renbyer hele vinteren og beiter av det hele. Når Karasjoks renbyer kan flytte over Jesjokka, er det av liten nytte for dem å flytte inn i fellesbeitedistriktet som allerede er beitet og hårdt tråkket.»

Brev av 1. mars 1932, Statens kartverk, Hønefoss.

På det tidspunkt da dette brevet ble skrevet var det ved lov av 1903 gitt bestemmelser om fredning av vinterbeitene også i Kautokeino, men Kautokeinos reineiere hadde adgang til å gå inn på vinterbeitene flere uker før reineierne i Karasjok, se foran under 4.5.2. De forhold som er beskrevet i brevet må ha hatt enn større gyldighet i 1860–70 årene da ingen slike bestemmelser gjaldt for Kautokeino. Dette bekreftes også av opplysninger reineierne i Karasjok gav til reindriftingsinspektør *Kristian Nissen* i møte med ham i 1919.⁷

Kartet som ble benyttet av grensekommisjonen av 1857, der den foreslåtte grenselinjer var trukket opp og stedsnavnene avmerket, kunne ikke fremskaffes da grensespørsmålet på nytt ble reist rundt 1870. Men amtmannen fant det likevel ikke nødvendig å utarbeide et nytt kart. Et slikt arbeid ville forsinke avgjørelsen av grensespørsmålet, og kartet var etter hans mening overflødig, da de av kommisjonens beskrevne grenselinjer ikke kunne misforstås. Som vi skal se forårsaket det manglende kart et halvt århundre senere omfattende diskusjoner om hvor grensene gikk.

5. Iešjohka.

6. Kárášjohka.

7. Utskrift av reindriftingsinspektørens dagbok fra hans reise til Finnmarken februar – september 1919, s. 15. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Pakkesaker RII, Eske 49.

Ved kgl. res. av 13. juli 1871 ble grensene fastsatt slik som de var beskrevet i protokollen til grensekommisjonen av 1857:

- a) Kautokeino Herreds østlige Grændse gaar fra Jetsjavre⁸ langs Jetsjok⁹ til Tjusjavre,¹⁰ langs Vuottasjok¹¹ til Vuottaslouppal¹² over Vuottaso- aivve¹³ Tuddioaivre¹⁴, langs Galbojavres¹⁵ østre Bred til Akkenesjoks¹⁶ og Karasjok Forening til Buoldsjagaive¹⁷, derfra til Toucajavre¹⁸ langs Toucajok¹⁹ til dennes Forening med Baftejok,²⁰ derfra nedover mod Noarvas, hvor den bøier af mod Øst, langs Dædnomakvareks²¹ nordre Skraaning, videre til Tuajajoks²² og Enarejoks²³ Forening, langs Enarajok til Suppulskaiddis²⁴ Nordspidse, der støder til Riksgrændsen.
- b) Karasjoks Herreds vestlige Grændse gaar fra Jetsjavre²⁵ langs Jetsjoks²⁶ østlige Bred til Tot- tamuoatka²⁷, derfra til Tekkavarra²⁸, derfra til Saltsjokka²⁹, derfra langs Tuojajok³⁰ til Enare- joks³¹ og Skjetsemjoks³² Sammenløb.
- c) Den Landstrækning, som ligger imellem Grændselinjerne a og b, forbliver til fælles Af- benyttelse for begge Herreders Reneiere.

Fellesgrensens nordligste område var altså Iešjávri. Nord for dette området lå, høst-, vår- og sommerbeitene. Sommerbeitene ble som vi har sett foran, delt ved forordning av 1892. Striden mellom Karasjok og Kautokeino sto den gang om Vuorjienjárga, som ble delt slik at Kautokeino fikk området sør for Revsbotn og Karasjok fikk området nordfor. På høst- og vårbeitene var det ingen grense mellom Karasjok og Kautokeino. En slik grense kom først i 1934, samtidig med at fellesvin-

8. Iešjávri.

9. Iešjohka.

10. Šuoššjávri.

11. Vuottašjohka.

12. Vuottašluoppal.

13. Vuottašoaivi.

14. Čuđejavri.

15. Galbajávri.

16. Áhkkanasjohka.

17. Buolžajávri.

18. Čuovžajávri.

19. Čuovžajohka.

20. Bávttajohka.

21. Deanomohk-várri.

22. Šuojajohka.

23. Anárjohka.

24. Cuhppolskáidi.

25. Iešjávri.

26. Iešjohka.

27. Čuovddatmohkki.

28. Deahkkevárri.

29. Šalčuohkka.

30. Šuojajohka.

31. Anárjohka.

32. Skiehččanjohka.

terbeitet ble delt. Det var først i 1934 at kommunegrensen ble trukket

6.1.2 Fjeldfin-Kommissionen av 1875

Reineiere både fra Kautokeino og Karasjok klaget over den i 1871 fastsatte grenseregulering. Da Fjeldfin-Kommissionen ble oppnevnt i 1875 var grensen mellom de to reinsogn et av de spørsmål som ble tatt opp til vurdering. Jeg har redegjort for dette foran under 4.3.4.1, men for sammenhengens skyld gjengir jeg redegjørelsen her.

Fra Kautokeinos side ble det fremholdt at delingen førte til at Kautokeino omtrent utelukkende fikk skogløse strekninger, hvor det var umulig å oppholde seg om vinteren. De var derfor ofte tvunget til å overskride grensen mot Karasjok, noe som hadde resultert i mange bøter. Den østlige grense måtte, ifølge reineierne fra Kautokeino, derfor flyttes lenger øst. De hevdet dessuten at reineiere fra Karasjok ikke benyttet det aktuelle området. Kravene fra Kautokeino ble gjentatt på møtet med kommisjonen. De erkjente dog at det innenfor Kautokeinos grenser var gode mosemarker og at fellesområdet mellom de to grenser så godt som utelukkende ble benyttet av reineiere fra Kautokeino. Kravet om en utvidelse mot øst var altså først og fremst begrunnet i behovet for områder med skog.

Fra Karasjoks side ble det kraftig protestert mot en flytting av grensen lenger øst. Det heter at de «med megen Styrke fremholdt, at Grændsen ikke maa flyttes, da Mosemarkerne inden Herredet allerede i høi Grad ere medtagne, og at Rensdyrhold af Fjeldfinner fra Karasjok ikke længere vil kunne bestaa, om yderligere af Vinterbetet skulde blive overladt til Disposition for Kautokeinofinnerne».³³ De var heller ikke interessert i en flytting av grensen mot øst, selv om det ble foretatt en tilsvarende forskyvning av den vestlige grensen mot vest, m.a.o. slik at fellesområdet ble større.

På et senere møte avholdt i 1880 uttalte reineierne i Karasjok at de ville anse det som den største ulykke om reineierne fra Kautokeino skulle tillates å komme lenger øst. De pekte også på «den store Uoverensstemmelse, som i flere Henseende finder Sted mellem Fjeldfinnerne fra disse to Præstegjæld, og som næsten gjør dem til 2 forskjellige Stammer, hvis indbyrdes Forhold maa betegnes som et fremmed, ja endog fiendtligt, og at man derfor ikke måtte «experimentere med at lade dem blandes om hinanden».³⁴

Tabell 6.1

	Karasjok	Kautokeino
1865	22.700	28.200
1875	15.000	31.000

Kommisjonen uttalte at «Nomadernes Trængsel ogsaa i Kautokeino er meget stor», men den var ikke i tvil om at grensesperringen i 1852 hadde vært «til større Ruin for Karasjok Fjeldfinner end for Kautokeino». Den viste til folketellingene i 1865 og 1875 over antall dyr i de to distrikt: (Se tabell 6.1.)

Det ble også pekt på at reindriften i Kautokeino i årene 1876–1880 hadde vært «begunstiget af gjen-nemgaaende Held». Reindriften i Karasjok hadde de siste år derimot gått sterkt tilbake først og fremst fordi den ble trengt vekk fra Vuorjjenjårga hvor «Sommerbetet er bedst» og var blitt henvist til Spierttanjårga og Čorgaş, «hvor der ikke er Bete at finde for saamange Dyr». Mangelen på gjerder bidro også til at Karasjokreinen ble spredt utover vide strekninger og over grensen til Finland, hvor de ble et lett bytte for de mange reintyver. Dette hadde ført til at de største reineierne kun hadde et mindre antall dyr igjen, og at andre hadde vært nødt til å flytte til Finland. På denne bakgrunn fant kommisjonen ikke å kunne anbefale noen endring i grensen mellom Karasjok og Kautokeino.

6.1.3 Kautokeinos krav om opphevelse av grensen i 1888

I 1888 ble spørsmålet om grensen på nytt reist, idet Kautokeino formannsskap søkte Indredepartementet om opphevelsen av grensen mellom vinterbeitene. De skriv som finnes i Riksarkivet i forbindelse med Kautokeinos søknad, viser at det var vitale interesser som sto på spill. Ordbruken i de skriv kommunene utvekslet er skarp og temperaturen høy.³⁵

Med søknaden fra Kautokeino fulgte et skriv av 24. november 1888 forfattet av lensmann *Guldahl*. Det heter her:

«Det saakaldte Fællesdistrikt har fra Alders Tid været disponert af eller tilhørt Kautokeinos Fjeldfinner, saaledes at det altsaa egentlig blev udlagt af disses tidligere Betesmarker. Paa Vestsiden af den for Karasjok fastsatte Vest-

33. Oth.Prp. Nr. 27 (1887) s. 14.

34. Op.cit. s. 14–15.

35. Skrivene som det refereres til her finnes i Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiskeri, Reindriftingsinspektøren, Pakkesaker, Eske 13.

grense er der saagodtsom udelukkende Fjelde, hvor der ikke findes Skov, og hvor der saaledes ikke er muligt selv for Fjeldfinner at holde til. Dette Distrikts Fjeldfinner have derfor været henviste til Fællesdistriktet, ligesom de paa Grund af den store Trængsel der have været ligefrem nødt til at overskride den for Kautokeino fastsatte østlige Grændse. Herved have de paadraget sig en Mængde Bøder, ...»

Karasjok hadde i forbindelse med Fjeldfin-Kommissionens behandling av grensespørsmålet anført at beitemarkene i Karasjok var svært medtatte, og at reindriften i Karasjok i lengden ikke ville kunne bestå hvis ytteligere vinterbeite ble overlatt til Kautokeino. Guldahl uttalte at han var «ude af Stand til at have nogen Mening om, hvorvidt Karasjoks Vinterbetesmarker ved det paagjeldende Tidspunkt var medtagne eller ei», men siden Karasjok hadde oppnådd å få del i storparten av den skog som «Kautokeino Herreds Nuortabælla-Fjeldfinner³⁶ vare henviste til at benytte» måtte de være særdeles heldig stillet.

Når det i Fjeldfin-Kommissionens innstilling het at uoversensstemmelsene mellom Kautokeinos og Karasjoks reineiere var av en slik art, at det «næsten gjør dem til 2 forskjellige Stammer», mente Guldahl at en slik påstand var «Udslag af Karasjokkernes Stolthed og deraf følgende Tilbøilighed til at se ned paa Kautokeinerne».

Guldahl mente videre at Kautokeino i høyere grad enn Karasjok var avhengig av reindriften, idet de fastboende hadde «langt fordelagtigere Vilkaar i Karasjok end i Kautokeino». Samtidig som antall reineiere hadde gått ned i Karasjok, hadde antall fastboende økt, og dette viste etter hans mening at reineierne i Karasjok hadde det alternativ å bli fastboende. I Kautokeino lå forholdene ikke til rette for dette, og «de Fastboende her vilde under ingen Omstændighed kunne klare sig, dersom Fjeldfinerne med sine Ren ikke vare».

Tabell 6.2

	Fastboende	Reineiere
1865:		
Karasjok	271	317
Kautokeino	237	501
1875:		
Karasjok	342	198
Kautokeino	231	488

36. Nourttabealli-

Antall fastboende og reineiere fordelte seg slik i de to herreder: (Se tabell 6.2.)

Guldahl viste endelig til at en rekke reineiere i de siste årene hadde søkt amtmannen om overflytting til Karasjok, og dette tilsa at grensen mellom Karasjoks og Kautokeinos vinterbeiter ikke kunne «være paa sit rette Sted». Til illustrasjon vedla han avskrift av en søknad fra reineier *Anders Mikkelsen Sara* om overflytting med sine ca. 800 rein til Karasjok. Karasjok herredstyre hadde i mai 1888 anbefalt søknaden. I Saras søknad het det at hans «flytterute fra søkysten om høsten ligger saa nær Karasjoks vinterbetesmarker», at det var umulig å forhindre at reinen kom inn på Karasjoks vinterbeite. Fellesdistriktet var så opptatt, «at det ingen bete findes for renene medens paa Karasjoksiden endnu er plass for flere hjerde». De uunngåelige overskridelser av grensen hadde ført til stadig stigende bøter, og det var «saaledes et existensspørmaal» for ham å få flytte over til Karasjok.

Søknaden ble anbefalt av Karasjok herredstyre. Saken var for herredsstyret forberedt av lensmannen, og det heter i hans skriv av 23. mars 1888:

«Det maa staa klart tilsyne for Enhver der kjenner lidt til Forholdene i Karasjok at dette Herred ikke ved egen Hjælp, kan bestaa som Kommune, om man ikke har Ren, eller Fjeldfinner med Reneiendom. Efter de mange Udflytninger i de senere Aar, af Fjeldfinner, er nu Renantallet svundet ind i Karasjok til en Ubetydelighed af hvad det tidligere har været ...»

Lensmannens anbefaling gjaldt ikke bare søknaden fra Sara, men også to søknader fra brødrene *Nils og John Eriksen Eira*. Alle tre hadde overfor lensmannen uttalt at de etter en overføring til Karasjoks manntall, fortsatt ville benytte «omtrent de samme Betesmarker som til denne Tid».³⁷

Anmodningen fra Kautokeino om opphevelsen av grensen ble sammen med lensmann Guldahls skriv oversendt Karasjok herredstyre til uttalelse. Ordfører *M. Isaksen* gav uttrykk for sitt syn i et 13 siders skriv av 13. april 1889. Isaksen imøtegikk påstanden fra Kautokeino om at fellesdistriktet hadde vært disponert av Kautokeinos reineiere fra Arilds tid:

«Sandheden er den, at det nuværende Fællesdistrikt fra gammel Tid af har været Tilholdssted for Karasjoks Fjeldfinner i Maanederne October, November og December og om Vaaren omtrænt fra 15de Marts og April, naar

37. Søknaden fra Nils og John Eriksen Eira ble ikke anbefalt av Karasjok herredstyre.

Sneen nede i Skovstrækningerne er tyk og haard ...»

At fellesdistriktet hadde tilhørt Karasjok-reineierne beitemark kunne bevises gjennom de mange stabbur, ni stykker, som var oppført langs østgrensen av fellesdistriktet. Etter at det kom fastboende ved Sjuosjavri³⁸ ble disse stabbur flyttet dit. Videre hadde det at det i gamle dager vært et «Thingsted, som kaltes Afjovarre³⁹-Thingsted», og som var «Thingplads for Karasjok-Finnerne». Dette ble flyttet til Karasjok kirkested, men fortsatte i mange år å hete «Afjovarre Thingsted». I dette lå det et «Bevis for at Karasjok-Fjeldfinnernes væsentlige Opholdssted om Vinteren i tidligere Tid har været det nuværende Fællesdistrikt og de nærmeste tilgrændsende østlige Trakter.» Karasjoks reineiere hadde imidlertid måttet vike etter hvert som Kautokeinos Nuorttabeallifinner hadde trengt sig inn på dette området. Ikke bare hadde de tatt disse vinterbeiteområdene, men hadde også «bemægtiget sig Vuorjenjarg⁴⁰«. Om tidligere tider heter i ordførers skriv:

«De ældre Fjeldfinner erindrer meget vel og kan med Vemod fortælle om de gamle Tidens Flytteveier og Betesmarker, hvor rig paa Mose Vinterbetesmarker paa gamle Vinteropholdsstederne var, og hvilke deilige Græsgange der var paa Sommerbeterne paa Vuorjenjarg, og hvordan Velstanden voxede og vedligeholdtes blandt Folket. Men efterat Kautokeinerne har trængt sig frem, er det gaaet tilbage med stærke Skridt.»

Ordfører Isaksen mente videre at det ikke var riktig at Kautokeino ikke kunne klare seg uten skogstrekningene på Karasjoksiden. Det var ikke så skogløst innenfor Kautokeino herred som det ble påstått. At området vest for Karasjoks vestgrense skulle være «uudholdelig for Fjeldfinner modbevises dog allerede ved, at jo Kautokeinerne ikke alene klarer sig der, men ogsaa gaar stadig frem i Velstand», mens Karasjoks reintall hadde gått tilbake. Det heter videre:

«Det raabes vistnok høit paa, at Karasjok har deilige Skovstrækninger, og dermed synes man at mene, at Districtet maa være rene Gosen som Vinterbetesmark for Renhjorder. Nu ved man vistnok, at det er et Gode for en Fjeldfinbefolkning ogsaa at have noget Skovterrain at støtte sig til, men det maa dog ogsaa erindres, at Ren lever hverken af Furubar eller Birkekvist. Dens Føde om Vinteren er Ren-

mose, og kun forsaauidt en Vinterbetesmark kan yde denne første Betingelse for alt Renhold, kan den overhovedet betragtes som en Betesmark. Det er liden Nytte i at Skoven giver Ly for Renen og ved til at Koge med, naar den ikke ogsaa giver Mose til Mad for Dyrene.»

Som nevnt mente lensmann Guldahl i Kautokeino at søknaden fra Anders Mikkelsen Sara og andre om overflytting til Karasjok, viste at det var mindre press på Karasjoks vinterbeiter enn på Kautokeinos. Men ifølge ordfører Isaksen gav søknaden ingen dekning for en slik påstand, og han uttalte om Saras søknad:

«Anders Mikkelsen Sara klager meget, og det er sædvanligt i denne Slags Andragender at gjøre Nøden og Berettigelsen størst muligt, ofte større end riktigt. Naar han saaledes siger min Flytterute fra Søkysten ligger saa nær Karasjoksbetesmarker, at det rentud er en Umulighed at forhindre Renhjorden i at komme ind paa disse, saa skulde man tro, at hele den store Flade, hvoraf det saakaldte Altensfjeld bestaar, var kun en smal trang Gade, hvor der hverken var Rum til Høire eller til Venstre. Men Sagen er, at naar en Fjeldfin paa sin Flytning fra Kysten trolig holder sig netop til Grændselinien mellem Betesmarkerne, da bliver det ogsaa saa nogenlunde umuligt at holde sine Ren paa lovlig Bete.

Han siger ogsaa: «Det er et Existensspørsmål for mig at blive overflyttet.» Efter hvad man ved, har dog Manden stadig gaaet i Velstand der hvor han har været, saa Overflytning er vel ikke absolut nødvendig for at existere. – Og at det forholder sig saa baade for hans og fleres vedkommende, at der er Overdrivelse i Skriget om, at der er saa trangt for Nuortabælfjeldfinnerne, synes da ogsaa at fremgaa klart nok af baade Anders Mikkelsen Saras og andre Ansøgers Andragelser som Overflyttelse. De framhæver nemlig meget bestemt, at de vil *fremdeles benytte samme betesmarker som hidtil*, med mulig liden Overskridelse af den østlige Grændse.»

Anders Mikkelsen Sara skulle altså etter overflytting forbli der han var. Ved å tilhøre Karasjok manntall ville han fortsatt kunne benytte fellesdistriktet, men uten risiko for å bli bøtelagt hvis han kom øst for østgrensen. Karasjok herredsstyre hadde dessuten fått en velholden reineier, og det var i herredskassens interesse. Som Isaksen uttrykte det: «Det er Praxis overalt, at vil man af flere Ansøgere ikke tage alle, saa tager man dem, man anser bedst, – andet har ikke Karasjok gjort.»

Ved å motta disse reineierne fra Kautokeino og ha dem på sin vestgrense hadde Karasjok dessuten

38. Šouššjavri.

39. Ávjovárri.

40. Vuorjjenjarga.

oppnådd å få en «Grændsebefolkning som kan hævde Grændsen»:

«Disse overflyttede Kautokeinere maa vel antages at være nogenlunde af samme Kraft som sine tidligere Herredsfæller og saaledes ikke at ville vige for de tilbageværende Kautokeineres Paagaahed, saa at Karasjok ved at sætte en Mur af Kautokeinere mod Kautokeinere forhaabentlig herefter vil have mindre at frygte af fremmed Indtrængen paa sin Vestgrændse.»

Isaksen viste til Fjeldfin-Kommissionens beskrivelse av forholdene for Karasjoks reineiere, og fremhevet at forholdene ikke var blitt bedre snarere værre. Karasjok hadde mistet Vuorjienjarga som sommerbeite, og Karasjok hadde ikke fått sin del av fellesbeitedistriktet; Kautokeinerne hadde tatt det hele. «Men enda vil Kautokeino forlange, at man skal aabne Grændsen for Hjorderne fra Nuortabælfinnerne og saaledes give Karasjokfinnerne Dødsstøtet.»

Ordfører Isaksen imøtegikk lensmann Guldahls uttalelse om at det skyldtes «Karasjokkernes Stolthed osv., naar de frygter en Sammenblanden med Kautokeinerne». Og han trakk frem noen eksempler fra «ældre og nyere Tid, paa hvad man under Berørelse med Kautokeinerne» kunne bli utsatt for:

«For omtrent 25 Aar siden blev en Karasjokfin paa en Rensamlingsreise, medens han havde en Del Ren bundet, overfaldt af en Nuortabælf⁴¹ og af denne tildelt et Slag med en Birkestok, saaat han fik et stort Saar i Hovedet og blev liggende syg i flere Uger. Den tykke og høie Pelskrave tog af for Slaget, ellers var det visserlig bleven Dødeligt. Ugjerningmanden blev grebet og straffet.

I 1885 hentede en Nuortabælf en Flok Rensdyr 50–60 Stykker 2 Mil indenfor Karasjok Grændse. Sporet af disse Dyr kunde følges til Kautokeineres By, men tabes i hans Renhjords Spor, og intet fandtes mere af den derhen førte Flok som var bleven fordelt i flere andre Byer. Samme Vinter blev igjen en Flok paa 50–60 Stykker hentet og blev 2 1/2 Mils Vei ført til samme Nuortabælfins By. – Faa Dage efter blev Flokken eftersporet af 6 Mand, og Tyven blev overrasket midt under Slagtingen; 7 Ren fandtes da igjen af den Flok. Tyven blev Straffet.

Omtrent to Aar før sidstnævnte Hændelse var en Nuortabælf trængt saa langt ind i Karasjoks District, at han kun var 2 1/2 Mil fra Karasjok Kirkested med sin Renby. En af Postførerne mellom Karasjok og Alten mistede da 2 af

de Ren, hvormed Posten skulde befordres, og Sporet af disse blev eftergaaet til denne Kautokeiners Renby, men Dyrene fandtes ikke, de var formentlig allerede slagtet og vel gjemte i Sneen.»

Eksemplene skulle vise Kautokeinerne at «man i Karasjok uden at være stolt har villet undgaa at komme i Berørelse med dem og tror det bedst, at hver var paa sitt begrændsede Feldt». Man hadde imidlertid ikke «skaaret alle Kautokeinere over en Kam», idet man hadde vist imøtekommenhet «ligeoverfor Nogle af dem, som i den sidste Tid [hadde] søgt om at blive overflyttet fra Kautokeino». Men å slippe «Kautokeinos Finner løs indover Karasjok Grændse, det vilde være mere end et Vovespil, og det vilde snart igjen tilintetgjøre den forsonlige Stemning». Hvis grensen ble opphevet og Kautokeino fikk slippe sine Tusinder af Ren østover, ville det «suge Marven ... av Karasjok Vinterbetesmarker». Ifølge ordfører Isaksen var derfor den eneste utveien på grensespørsmålet, å dele fellesdistriktet mellom de to kommuner, så hver fikk sin bestemte del.⁴²

Skrivet fra ordfører Isaksen ble besvart av Kautokeino kommune ved H. Pentha.⁴³ Her gjentas påstanden om at det er ledige beiteområder i Karasjok, mens det er trengsel i Kautokeino. Og når det fra ordfører Isaksen het at Karasjokkerne er «den svagere og mere tilbakeholdende del af Fjeldfinbefolkningen» så stemte dette ikke med den alminnelige oppfatning. Karasjokkerne hadde «ellers Ord for i enhver Henseende at staa over Kautokeinerne».

Fra Kautokeinos side var man selvfølgelig uenig i påstanden om at fellesdistriktet i sin tid hadde tilhørt Karasjok. De stabbur som Karasjoks ordfører viste til, beviste intet som helst. Også Kautokeinos reineiere hadde hatt stabbur i området, og det viste at også de hadde hatt tilhold i området.

42. Ordfører Isaksen var far til forfatteren Matti Aikio. Striden mellom Kautokeino og Karasjok berøres i hans bøker.

43. Skrivet fra ordfører Isaksen er datert 13. April 1889 og stilet til formannskapet i Karasjok, og kommentarene fra Kautokeino er datert 20. februar 1889. En av datoene må være uriktige, da skrivet fra Kautokeino helt klart er et svar på anførselene i det førstnevnte. Men kanskje har det foreligget et tidligere skriv fra Isaksen med stort sett samme innhold, og at det er det som har vært gjenstand for Kautokeinos kommentar.

H. Pentha er antagelig den Henrik Persen Pentha som deltok i befaringen av Troms sommeren 1873, se foran under III 4.3.4. Penta var skolelærer, men jeg har ikke funnet opplysninger om kommunale verv. Tromholt omtaler han i boken «Under Nordlysets himmel», og det fremgår der at han ofte var stedfortreder for lensmannen. De andre brevene fra Kautokeino er undertegnet av lensmann Guldahl, og kanskje har Pentha også denne gangen fungert som lensmannens stedfortreder.

41. Nuorttabealli-

Ifølge Pentha var flere av stabburene ved Šuoššjávri eiet av reineiere som hadde flyttet fra Kautokeino til Karasjok, de øvrige var eiet av reieiere fra Kautokeino.

Når Kautokeinos reieiere stadig krysset østgrensen mot Karasjok, skyldtes ikke det pågåenhet, som påstått av Isaksen, men rett og slett nød. «At Nød bryder Love, kan og vil man i Karasjok ikke forstaa.» Isaksens eksempler på tyveri ble av Pentha kommentert slik:

«Det skal ikke være heldigt at tale om Strikke i hængt Mands Hus. Derfor vil man ikke gjøre Gjengjeld med Hensyn til Anførsel af Exempler paa Tyveri o.l., idet man kun skal bemærke, at man har Straffeloven til Værn mod Tyve og Røvere, hva enten disse høre hjemme i Kautokeino eller i Karasjok, samt at Karasjok lige saa trolig som Kautokeino har ydet sin Kontingent til Straffeanstalterne.»

På bakgrunn av påstanden om at det var velstand i Kautokeino, men trange kår for reindriften i Karasjok, hadde det ifølge Pentha vekket «høieste Forundring, at Karasjokkerne ikke vil modtage vort Tilbud om at blive delagtige i de Goder, vi paastaaes at eie». Og «heraf kan man vel ogsaa slutte sig til Gehalten i det fra Karasjoks Side mod Grændsehævelsen i det Hele anførte».

Også andre uttalte seg om grensen mellom Kautokeino og Karasjok. Fogden i Tanen uttalte i september 1889 at mange folk fra Karasjok hadde flyttet over til Polmak fordi det var for lite beitemark i Karasjok, og at en opphevelse av grensen mellom Kautokeino og Karasjok ville bli skjebnesvanger for Karasjok. Fogden i Alten mente på sin side at grensen var uheldig for Kautokeino, idet reieierne hadde for trang plass og pådro seg bøter for grenseoverskridelser. Grensen burde derfor trekkes noe østligere enn hittil. Finnmarkens amt uttalte i 1890 i en skrivelse til Indredepartementet at «det vilde være heldigst for øieblikket å undlate å treffe nogen forføining» vedrørende grensen.

Interessene sto sterkt mot hverandre, og det var derfor ifølge amtmannen neppe synderlig håp om å komme frem til en løsning i grensespørsmålet som ville gjøre begge parter mer tilfredse. Den 16. juni 1892 skrev så Indredepartementet til Finnmarkens amt og meddelte at grensen inntil videre forble som fastsatt i 1871, men at amtet skulle ha sin oppmerksomhet på saken.⁴⁴

Renbeitekomiteen av 1901 omtaler i sin innstilling også grensestriden mellom Karasjok og Kautokeino (se nærmere om den nedenfor under 7.2). Renbeitekomiteens oppdrag var å befare furusko-

gen i Finnmark og foreslå tiltak for å bevare skogen. Komiteen fant at skadene på skogen i Karasjok hadde tiltatt i betydelig grad de siste 10 – 15 årene på grunn av innflytting av reieiere fra Kautokeino. Komiteen viste til ønsket fra Kautokeinos side på å få opphevet grensen mellom Kautokeino og Karasjok fordi Kautokeinos reieiere trengte skogsområder. Men det heter i komiteens redegjørelse at «ved ihærdig Modstand fra Karasjoks Fjeldlappers Side og under Hensyn til, at disse sidste i høiere Grad end Kautokeino havde lidt under Grænsespærringen i 1852» hadde Fjeldfin-Kommission av 1875 ikke villet tilråde en slik forandring».⁴⁵ Renbeitekomiteen mente imidlertid at det ikke først og fremst var beitenes utilstrekkelighet som var årsaken til Karasjokkernes motstand, men «Frykten for at ligge under i Kampen om Beitemarkerne». Deres forhold til de tallmessige langt flere og bedre stillede reieiere i Kautokeino «har alltid været mere og mindre fiendsk». Men ifølge komiteen klarte reieierne fra Kautokeino likevel å nå sitt mål om innvadering av Karasjoks beitemarker, nemlig ved i stor stil å søke om overflytting, se nedenfor under 6.1.4.

Grensespørsmålet ble berørt også av 1909-kommisjonen, som anbefalte at fellesdistriktet ble delt mellom Karasjok og Kautokeino.⁴⁶

I 1919 ble spørsmålet om fellesbeiteområdet drøftet på et møte som i april ble holdt på Beaivvašgieddi mellom reindriftsinspektør Nissen og representanter fra Kautokeino og Karasjok. Fra Kautokeino møtte ordfører og varaordfører samt 23 flyttsamer og en fastboende. Fra Karasjok møtte lensmannen men bare syv flyttsamer.

Fra Kautokeinos side ble det hevdet at den østre grense var feil angitt på kartet, og at det forelå navneforveksling. Samtlige reieiere fra Kautokeino motsatte seg en deling. De hadde intet i mot at Karasjoks reieiere benyttet hele fellesbeitet, og enkelte gikk også inn for at den vestre grensen ble flyttet lenger mot vest, slik at fellesbeiteområdet ble større. De mente også at det burde være straffritt å la reien beite inntil en km over den fasttatte grense.

På vegne av Karasjoks reieiere uttalte *Anders Bær* at fellesbeite måtte deles, og foreslo en deling

44. Opplysningene i dette avsnitt som begynner med «Fogden i Tanen ...» har jeg fra et brev fra Norges Geografiske Opmaaling til Justisdepartementet datert 5. april 1929, da grensespørsmålet på nytt var tatt opp.

45. Indstilling av 1902, s. 16–17, Riksarkivet. Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Pakkesaker R II, Eske 26.

46. Indstilling av 1911 s. 23.

på langs midt i fellesbeitet. Han fremholdt at Karasjoks vinterbeiter var for begrensede, blant annet fordi store strekninger var ødelagt på grunn av brann. En flytting av den vestre grense lenger vest ville ikke hjelpe.

På spørsmål om hvorfor Karasjoks reineiere ikke brukte fellesbeitet, uttalte Bær at Kautokeinos reineiere kommer tidligere enn dem. Karasjoks reineiere hadde ikke lov til å flytte over Iešjohka før 1. november. Kautokeinos reineiere protesterte mot dette, og hevdet at selv om de ikke riktignok hadde lov til å flytte inn i fellesdistriktet før Karasjok, så pleide de ikke gjøre det.⁴⁷

Det er vel tvilsomt om det siste var riktig. Hvis reineierne fra Kautokeino hadde lov til å flytte inn på vinterbeitene tidligere enn Karasjoks reineier, er det påfallende om de ikke benyttet denne anledningen. Dommer der reineiere fra Kautokeino er tiltalt for å oppholde seg på Karasjoks vinterbeiter, viser da også at de må ha vært på fellesbeitet før 1. november. I en dom avagt av *Tanen sorenskriveris meddomsrett 15. mars 1902* ble to reineiere fra Kautokeino dømt for å ha vært på Karasjoks vinterbeiter i oktober 1901. I dom avsagt av *Tanen sorenskriveris meddomsrett 30. april 1881* ble to reineiere fra Kautokeino frifunnet for å beite på Karasjoks vinterbeiter med den begrunnelse at de ikke kjente grensen, og denne villfarelsen var unnskylkelig. Dommen viser at de var på fellesområdet allerede i begynnelsen av oktober.

På et senere møte med reindriftingsinspektør *Kristian Nissen*, sluttet andre reineiere i Karasjok seg til kravet om deling av fellesbeitet. Flere gav uttrykk for at de tidligere hadde beitet i fellesområdet, men at de var blitt presset bort av de store hjordene til Kautokeinos reineiere.⁴⁸ At det var reineierne fra Kautokeino som dominerte i fellesbeiteområdet, illustrerer ved de mange bøteleggelser og dommer mot overskridelse av den østlige grense. I en oversikt laget av Nissen over dommer vedrørende reindriftingslovgivningen, har han i tidsrommet 1893–1914 oppført 30 rettsavgjørelser der reineiere fra Kutokeino er blitt dømt for å beite på Karasjoks vinterbeiter.⁴⁹

6.1.4 Overflytting fra Kautokeino til Karasjok

Som vi har sett foran under 6.1.3 søkte reineiere i Kautokeino overflytting til Karasjok i 1888. De tre vi hører om, *Anders Mikkelsen Sara*, *Nils Eriksen Eira* og *John Eriksen Eira*, ville etter en overflytting fortsatt holde flokken i fellesdistriktet. Bakgrunnen for søknaden for overflytting var å slippe bøter ved overskridelse av østgrensen. Som tilhørende Karasjok ville de ha rett til å bruke både fellesdistriktet og Karasjoks vinterbeiter. Sommerbeite ville de fortsatt ha på Vuorjienjårga som etter inndelingen av sommerbeiter i 1892, var delt mellom Karasjok og Kautokeino ved Revsbotn. Som vi har sett, var det bare Anders Mikkelsen Sara som i 1888 fikk anbefalt sin søknad⁵⁰; de to andre, brødrene Nils og John Eriksen Eira, fikk ikke herredsstyrets anbefalelse.

Reindriftingsinspektør *Kristian Nissen* fikk rundt 1911 utarbeidet en oversikt over «Karasjok herredsstyres uttalelse om andragender fra Kautokeinojeldfinder om overflytning fra Kautokeino til Karasjok».⁵¹ Av denne oversikten fremgår det at Nils og John Eriksen Eira på nytt søkte om overflytting i 1893, men heller ikke da ble søknadene deres anbefalt. Nils Eriksen Eira søkte alene året etter, og denne gangen gikk herredsstyret inn for overflytting på det vilkår «at han benytter udelukkende kun Vuorjenarg til sommerbete». Søknaden ble imidlertid ikke innvilget av amtmannen som hadde det avgjørende ord i slike saker, for oversikten viser at Nils Eriksen Eira søkte igjen i 1895. Søknaden ble også da anbefalt av herredsstyret, men først i 1898 fikk han amtmannens tillatelse til overflytting.

John Eriksen Eira søkte for annen gang først i 1901, og søknaden ble da anbefalt av Karasjok herredsstyre. Opplysninger om når han fikk søknaden innvilget av amtmannen har jeg ikke funnet.

I perioden 1872–1910 var det ifølge Nissens oversikt 39 reineiere med familie søkte Karasjok herredsstyre om overflytting til Karasjok. Halvparten av reineierne fikk sin søknad anbefalt av herredsstyret, men først etter å ha søkt flere ganger.⁵² Til tross for anbefalinger fra herredsstyret ble mange av søknadene avslått av amtmannen. Et eksempel er *Lars Persen Gaup*. Han søkte i 1892,

47. Utskrift av reindriftingsinspektørens dagbok fra hans reise til Finnmarken februar – september 1919, s. 13–14. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Pakkesaker RII, Eske 49.

48. Op.cit. s. 23–24.

49. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Reindriftingsinspektøren, Pakkesaker, Eske 30.

50. Anders Mikkelsen Sara døde midlertid samme år.

51. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Reindriftingsinspektøren, Pakkesaker, Eske 13.

52. Andre oversikter kan tyde på at overflyttingen var mer omfattende enn det denne listen gir inntrykk. Reinbeitekomiteen av 1901 opplyser således i sin innstilling at hele 22 reineiere flyttet over bare i 14 årsperioden fra 1886 til 1900, Indstilling 1902 s. 4.

med fikk ikke søknaden anbefalt. Da ha søkte på nytt i 1896, ble søknaden anbefalt av herredsstyret i Karasjok. Ifølge Nissens oversikt søkte han igjen i 1898, 1902 og 1904. Det fremgår ikke av oversikten om han til slutt fikk sin søknad innvilget av amtmannen. Han dør imidlertid i 1904–1905; ifølge boken Kautokeinoslekter flyttet hans enke og barn til Karasjok i 1905.

De første søknadene om overflytting fra 1870-tallet ble avslått med den begrunnelse at vinterbeiter var utilstrekkelige. Det heter for eksempel i svaret på søknaden fra *Johannes Johannesen Kemi* og tre andre i 1877:

«Da Karasjok distrikt selv savner saa følelig tilstrækkelig vinterbetesmark og mosen avtager aarlig, kan man paa ingen maade anbefale de nævnte fjeldfinners andragende.»

Da Kemi søkte på nytt i 1885 ble søknaden anbefalt, og nå heter det i begrunnelsen:

«Ansøgning indvilges, hvortil bemærkes, at ansøgeren allerede i flere uger har opholdt sig med sin renhjord paa Karasjoks betesmarker, hvorfor øvrighedens tilladelse til flytning i Karasjok mantal ønskes snarest mulig»

Året etter ble to søknader anbefalt med den begrunnelsen at «her i Karasjok er saa mange fjeldfinner dels utflyttede dels forarmede og betesmarker saaledes ere rummeligere for en del ledige».

Som nevnt fikk Nils Eriksen Eira sin søknad anbefalt i 1894 på det vilkår at han holdt seg på Vuorjjenjårga om sommeren. Samme vilkår ble knyttet til anbefalingen av to søknader i 1893. Et mindretall i herredsstyret, *Johannes Persen* mfl., ville imidlertid ikke anbefale søknaden om innflytting.⁵³ Søknaden ble derfor returnert av fogden for ny behandling. Herredsstyret opprettholdt imidlertid sin anbefaling med følgende begrunnelse:

«Da herredstyrelsen efter nøie overveielse ikke kan finde, at vinterbetesmarker er saa knappe, som forstillingen har fremhævet, men derimot finder at der er rum nok for de 2 foreslaede og for et par andre, naar distriktets betesmarker benyttes fuldt ud til grændsen mot Kautokeino og endel av den saakaldte fællesbetesmark, hvor de nævnte ansøkere indtil nu har opholdt sig om vinteren, saa fastholder herredstyrelsen beslutningen ...»

I 1899 ble to søknader avlått på grunn konflikter mellom reineiere på Vuorjjenjårga samme sommer. Det heter:

«Efter sistleden sommer paa Vuorjenæs⁵⁴ stedfundne forfærdelige optrin med mishandling og massenedslaktning av ren for Karasjok fjeldfinner, vover Karasjok herredstyre ikke for tiden at anbefale flere Kautokeinere til overførelse til Vuorjjenjarg⁵⁵ (Karasjok).»

Som nevnt omtaler Renbeitekomiteen av 1901 Karasjoks motstand mot Kautokeinos krav om opphevelse av grensen på vinterbeitet. Men komiteen mente at Kautokeino reelt likevel hadde nådd sitt mål gjennom det store antall av overflyttinger til Karasjok. Komiteen opplyser at hele 22 reineiere flyttet over fra Kautokeino i årene 1886–1900.⁵⁶ Søknadene om overflytting ble som vi har sett avgjort av amtmannen, men først etter at uttalelse var innhentet fra Karasjoks herredsstyret. Mange søknader ble anbefalt, ofte ut fra ønsket om gode skatteyttere, og Renbeitekomiteen mente at denne «Optræden af Karasjoks Herredsstyrelse stod i aabenbar Strid med deres egne Fjeldlappers Interesser». Men i herredsstyret hadde «Fjeldlapperne altid været i Minoriteten og ofte ogsaa ved Fravær været forhindret fra at afgive Møde».⁵⁷

6.1.5 Uklarhet om grensen mellom vinterbeitene

Kartene for det området der fellesdistriktet lå, ble målt opp i årene fra 1897 til 1925. Fellesdistriktets grenser ble påført kartene «så godt det lot sig gjøre».⁵⁸ Men det ble fra tid til annen fremkastet tvil om enkelte av grensepunktene i resolusjonen av 1871 var riktig identifisert av kartmålerne. I 1912 sendte således lensmannen i Karasjok en innberetning til Justisdepartementet hvor han påpekte uoverensstemmelser mellom resolusjonen fra 1871 og kartet, og ba om at disse uoverensstemmelser måtte «beriktiges, mens der endnu lever gamle fjellfinner, som har greie på det virkelige forhold».

Henvendelsen fra lensmannen i Karasjok ble forelagt den topografoffiseren som i 1904 hadde kartlagt det omstvistete området. Han uttalte at han selvfølgelig ikke kunne benekte lensmannens påstand om feil i grenseangivelsen, men pekte på at han hadde hatt med en kjentmann fra Karasjok som var anbefalt nettopp av lensmannen.

53. Johannes Persen går i en rekke saker imot flertallets anbefaling om overflytting.

54. Vuorjjenjårga.

55. Vuorjjenjårga.

56. Indstilling 1902 s. 4.

57. Op.cit. s. 8.

58. Brev fra Norges Geografiske Opmaaling til Justisdepartementet datert 5. april 1929, da grensespørsmålet på nytt var tatt opp. Kopi i Statens Kartverk, Hønefoss.

I en dom avsagt av *Tanen sorenskriveris meddomsrett 12. mars 1913* har vi eksempel på et tilfelle der to reineiere fra Kautokeino som var tiltalt for å beite på Karasjoks vinterbeite, ble frifunnet på grunn av uklar grense. På det aktuelle området var grensen på kartet avmerket over toppen «Salccocokka»⁵⁹, mens den i skriftlige meddelser var angitt at grensen gikk til elven «Saltsjokka»⁶⁰. Retten uttalte at den ikke var i tvil om at grensen som var avmerket på kartet var den riktige, men at rein-eierene hadde vært i rimelig god tro når de trodde at grensen fulgte elven.

Reindriftsinspektør *Kristian Nissen* engasjerte seg også i grensespørsmålet, og gjorde i brev til Opmålingen i 1912 oppmerksom på at mange av de stedsnavn som fantes i resolusjonen av 1871 var «ganske vidunderlig» skrevet, og det hadde vanskeliggjort identifiseringen. Han viste til flere navn som han mente var misforstått. Hovedspørsmålet gjaldt ifølge Nissen fellesdistriktets østlige grense «på strekningen fra Gurbešnussir⁶¹ til Anarjoks og Karasjoks sammenløp».⁶²

Norges Geografiske Opmaaling beskrev problemene med kartleggingen slik:

«Å identificere de forskjellige navn på kartene over de indre dele av Finnmark er imidlertid ikke så lett. Som bekjent finnes der ingen fastboende folk i disse strøk, og i sommertiden når topografoffiserene optar kartene, finnes heller ikke noen fjellfinner her. Topografoffiserene har derfor under opmålingen av de her gjeldende strøk måttet søke hjelp med hensyn til terrengdelenes benevnelser hos stedkjente folk fra Karasjok, som imidlertid i virkeligheten er lite stedkjente, om de enn er de best kjente som har kunnet opdrives.»

Op.cit. s. 8.

I 1925 anmodet Justisdepartementet Norges Geografiske Opmaaling om at man i forbindelse med målinger i Finnmark, fremskaffet opplysninger om grensene for fellesbeitet. Departementet ønsket klarhet i grensespørsmålet da man fant det påkrevet med en vanlig enkel grense mellom de to herreder og prestegjeld. Premierløytnant *Gleditsch* fikk i oppdrag å foreta de nødvendige undersøkelser. I hans rapport om undersøkelsene fremgår det at hans opplysninger i det vesentlig var hentet fra tre reineiere i Kautokeino som pleide å oppholde seg i fellesdistriktet om vinteren, «dessværre fikk

jeg ikke konferert med nogen Karasjok-finner som var kjent innen de trakter».

I rapporten gjennomgår Gleditsch endel navn som han hadde søkt å identifisere under befaringen, og for det nordligste område av øst-grensen uttaler han:

«For det nordligste partis vedkommende, stykket mellom Cottamuotka⁶³ og Salccocokka⁶⁴, så forekommer det mig at der er adskillig som taler for Kautokeino-finnernes påstand. Som det vil sees av kartet, går det en renflyttevei fra Sorbmojavrrer⁶⁵ over Cuobbojavrrer⁶⁶ (Froskvand), Astejavrrer⁶⁷ og videre nordover. Dette er vårflytteveien for alle de Kautokeino-finner som har sitt vinterophold innen fellesbeitedistriktet, og veien har ligget på samme sted siden gammel tid. Efter den grense mine hjemmelsmenn opgav, kommer veien til å ligge i fellesdistriktet; efter den på kartet avlagte grense vil den derimot for en stor del ligge i Karasjok. Men da kunde altså Karasjok forby Kautokeino-finnerne å benytte veien – eller iallfall å la renen beite langs den, hvad der vel komme ut på ett. Dette har så vidt jeg vet, aldri vært gjort. Hvad der skulle tyde på at man anerkjenner at Kautokeino-finnerne har gammel rett til å ferdes her. Hertil kommer at kartets grenselinje står og faller med at resolusjonens (kgl.res. 13/7–1871) «Tekkevarre»⁶⁸ er identisk med kartet «Ciegavarre»⁶⁹, hvad der vel er tvilsomt nok.»

Op.cit. s. 9–10.

Når det gjaldt vestgrensen hadde Gleditsch ikke fått noen opplysninger om den:

«Man svarte mig altid at denne grense aldrig hadde hatt nogen praktisk betydning, idet fellesbeitet aldrig blev benyttet av Karasjok-finner, kun av Kautokeino-finner. (Jeg gjør påny oppmerksom på at jeg kun har talt med Kautokeino-folk).»

Ved fastsettelse av en eventuell enkeltgrense måtte mange forhold tas i betraktning. I den nordligste del av område måtte man ta hensyn til at de fastboende ved Šuoššjávri regnet seg som Karasjokfolk, og hadde sin naturlige forbindelse til Karasjok. Men i den øvrige del av distriktet måtte «formentlig hensynet til fjellfinnerne (flyttlappene) være avgjørende; at der skulde bli nevneverdig kolonisasjon i disse trakter i en overskuelig fremtid, er vel lite

59. Salčučohkka.

60. Salčujohka.

61. Gurbešmussir.

62. Op.cit. s 7.

63. Antagelig Čovddatmohkki

64. Šalčučohkka.

65. Šuorbmušjávri.

66. Cuoppojávri

67. Ástejávri

68. Deahkkevárri.

69. Čiekkavárri. Deahkkevárri er ikke identisk med Čiekkavárri.

rimelig». Også Gleditsch trakk i sin rapport frem Kautokeinos behov for skogområdene i øst:

«Det er visstnok innen Kautokeino herred vidstrakte fjelltrakter, men mest høitliggende, skogbare strøk, hvor reinen ikke finner ly mot snestormen og finnen ikke kan få tak i brensel om vinteren. De partier som egner sig til vinterbeiter, er derfor relativt få og små. Omvendt sies at Karasjok herred i sin helhet ligger lavere og derfor ikke har mangel på steder egnet for vinterbeite.»

Hvis en grenseregulering fratok Kautokeino bruksretten til deler av det nåværende fellesbeite, måtte et tilsvarende antall reineiere flytte fra Kautokeino over til Karasjok. Men Gleditsch gjentok at han kun hadde sine opplysninger fra reineiere i Kautokeino, og ikke visste hva «Karasjokfolk vilde si om spørsmålet». Hans rapport sluttet slik:

«Det fremholdes stadig at helt siden fellesbeitedistriktet blev opprettet, har flyttfinner fra Karasjok så å si aldrig benyttet sin rett til å la sin rein beite der, mens Kautokeino-finnene opholder sig der hver vinter. Hvis dette er korrekt, synes det unektelig å vise at det er Kautokeino-finnene som har mest behov for disse trakter.»

Det oppsto i årene deretter en omfattende diskusjon mellom Kautokeino og Karasjok om grensespørsmålet; en diskusjon som stort sett dreide seg om å få identifisert på kartet grensefastsettelsen i resolusjonen av 1871. Kautokeino mente at østgrensen gikk lenger øst enn avmerket, idet vårflytteveien som ble benyttet av reineiere fra Kautokeino etter kartoppmålingen hadde havnet innenfor Karasjoks grenser. Karasjok hadde på sin side andre forklaringer på stedsnavnene,⁷⁰ og fremmet på nytt sitt gamle krav om en likedeling av fellesdistriktet; argumentene var de samme som i 1889.

Resultatet av grensespørsmålet ble at det tidligere fellesdistriktet praktisk talt i sin helhet ble tilagt Kautokeino. Ifølge fylkesmannen var dette det eneste forsvarlige når man skulle søke å opprettholde reindriften på noenlunde samme vilkår i de to områder. Avgjørende synes å ha vært Kautokeinos behov for skog og det forhold at Kautokeino nærmest alene hadde disponert fellesområdet siden 1850-tallet. Men som vi har sett hadde reineierne fra Kautokeino fått mulighet til å dominere området fordi de hadde rett til å gå tidligere inn på vinterbeitene enn reineierne fra Karasjok.

70. Det ville vært interessant om kartleggingen av grensen kunne gjennomgås av en samiskfilolog.

6.2 Vanskelige forhold på sommerbeitene

6.2.1 Innledning

Det var ikke bare på vinterbeitene det var et press mot Karasjok fra vest, men også på sommerbeitene på Vuorjienjårga. Etter grensestengingen hadde reineiere fra Kautokeino i stadig større omfang å begynt å søke sommerbeite på Vuorjienjårga. Og da reineierne fra Karasjok på grunn av presset fra vest ikke lenger «fandt Føde for sine Dyr og heller ikke kunde forliges med med førstnevnte Finner», dvs. reineierne fra Kautokeino, flyttet flere og flere over til Spierttanjårga og Čorgaš. Dette førte i sin tur til at «disse Halvøer til stor Skade for Rensdyravlen bleve altfor meget overfyldte».⁷¹ Forholdene på sommerbeitene på begge sider av Porsangerfjorden var en av grunnene til nedsettelsen av Fjeldfin-Kommissionen i 1875. I kommisjonens innstilling heter det:

«Fra gammel Tid have Sommerbetestrækningerne efter en stiltiende Overenskomst mellem Fjeldfinerne indbyrdes været fordelte saaledes, at Sydvaranger-Finnerne og endel af Polmak-Finnerne om Sommeren have havt Tilhold med sine Dyr paa Varangerhalvøen, den øvrige Del af Polmak-Finnerne paa Corgas⁷² (): Halvøen mellem Tanafjord og Laxefjord), Karasjokkerne paa Spirtanjarg⁷³ (): Halvøen mellem Laxefjord og Porsangerfjorden) samt paa Magerøen og Vuorjienjarg⁷⁴ (): Halvøen mellem Porsangerfjord og Altenfjord og Vargsundet), medens Kautokeinerne delvis søgte Sommerbeite for sine Dyr paa sidstnævnte Halvø, dog ikke nordenfor Ripperfjord, paa Kvalø, Seiland og Stjernø samt paa Halvøen mellem Altenfjord og Kvæningen, hvorhos ogsaa en hel Del om Sommeren have holdt til i den nordlige Del av nuværende Tromsø Amt.»⁷⁵

Fjeldfin-Kommissionen mente at 3.500 rein kunne ha sommerbeite på Magerøya, 8.500 kunne beite på Vuorjienjårga nord for Repparfjord, og disse områdene ble utlagt som sommerbeite for Kara-

71. Indstilling 1885 s. 4–5.

72. Čorgaš.

73. Spierttanjårga.

74. Vuorjienjårga.

75. Op.cit. s. 4. Hundre år tidligere var fordelingen ifølge Schnitler slik: Kautokeino-fjellfinner lå på sommerbeite i I Finnmark vest for Altafjorden, og forøvrig i Troms fylke. Karasjok (Avjovarri)-fjellfinnene lå på sommerbeite i Alta, Repparfjorden, Revsbotn, Porsanger og en tid i orga. Vestpolmak-fjellfinene lå om sommeren på indre del av Čorgad, senere hele Čorgad idet fjellfinner fra Kjøllefjord flyttet sammen men Polmakkerne. Varangerfjellfinnene lå på Varangerhalvøya, se Indstillingen av 1910 s. 22.

sjok ved amtmannens forordning av 1892. Kautokeino fikk området sør for Revsbotn. Reineiere fra Kautokeino tok likevel i bruk områder nord for Revsbotn. Selv om myndighetene har søkt å slå ned på denne beitingen fra Kautokeinos side,⁷⁶ ble Karasjoks reineiere presset ut av Vuorjjenjárga til Vuorjjejáissát og til Spierttanjárga og dels videre til Čorgaš som imidlertid i 1892 var utlagt til Polmak.

Problemene på sommerbeitene viste at amtmannens fordeling av halvøyer og øyer i sommerbeiter mellom Kautokeino, Karasjok og Polmak i 1892, ikke hadde løst problemene, kanskje fordi han ikke hadde fulgt Karasjoks anbefaling om å avsette flyttevei ut til Karasjoks sommerbeiter på Vuorjjenjárga. Amtmannen gav derfor i 1901 en ny forordning, der han foretok en fordeling av sommerbeitene som også omfattet andre områder enn øyer og halvøyene. I tillegg foretok han på enkelte sommerbeiter en ytterligere oppdeling mellom ulike grupper.

Anordningen av 1901 ble imidlertid underkjent av Høyesteretts kjæremålsutvalg fordi den var i strid med loven av 1888, se *Rt. 1909 s. 442*. To reineiere fra Karasjok som i 1907 var blitt bøtelagt for å ha hatt sin rein på sommerbeite på østsiden av Storelven i Laksefjordbotn, et område om ved anordningen i 1901 var blitt utlagt som sommerbeite til Polmak, ble frifunnet. Ifølge kjæremålsutvalget gav loven bare adgang til å fordele øyer og halvøyer og ikke adgang til å fordele områdene innenfor disse.

Dommen illustrerer de problemer Karasjok hadde på sommerbeitet. På Vuorjjenjárga følte de tiltalte seg fortrenget av Kautokeino, på Spierttanjárga var det som beskrevet av 1909-kommisjonen overfylt. Karasjok reineiere beveget seg derfor på inn på områder lenger øst. Som det fremgår av dokumenter fra denne tiden, foretrakk mange av Karasjoks reineiere å bli bøtelagt for ulovlig beite fremfor å risikere store tap ved å la reinen gå på de lovlige, men nedslitte sommerbeiter.

Som illustrasjon kan nevnes en dom avsagt av *Tanen sorenskriveris meddomsrett 23. juli 1912*, der en en reineier fra Karasjok ble dømt til å betale en bot på kr. 250 for å beite på Polmaks sommerbeiteområde. Han hadde tidligere vært på Vuorjjenjárga og på Spierttanjárga, men hadde nå i flere år beitet på Čorgaš. Han anførte at Karasjoks sommerbeiter var helt utilstrekkelige for all reinen i Karasjok og at mange dyr av den grunn sultet ihjel.

76. I en dom avsagt av Hammerfest sorenskriveris meddomsrett 28. juli 1896 ble to reineiere fra Kautokeino dømt til bøter for å ha hatt reinen på området nord for Revsbotn.

Det fremgår av dommen at han i 1903 hadde vedtatt en bot, samt at han i 1901 og 1911 var dømt for det samme forhold.

Kristian Nissen foretok i 1911 en undersøkelse av forholdene, og referatene fra hans samtaler med fem reineiere i Karasjok, viser at flere av dem flyttet snart fra den ene til den andre siden av Porsangerfjorden i jakten på høvelige beiter. Vekslingen var imidlertid ikke tilfeldig, men skjedde gjerne ved at man slo seg sammen med familie på den ene eller andre siden av fjorden.⁷⁷

Opplysningene fra *Klemet Mathisen Somby*, medlem av 1909-kommisjonen, er således illustrerende: Somby var opprinnelig hjemmehørende i Kautokeino med sommerbeite nær Repvåg ved Porsangerfjorden. I 1890 ble han imidlertid dreng hos «gamle Kemi», og flyttet med ham til Magerøya. Fire år senere giftet han seg, og flyttet med sin svigerfamilie, *Henrik A. Guttorm* med familie, på Spierta, til dels så langt øst som til området syd for Adamfjorden. Men han flyttet etter noen år tilbake til Vuorjjenjárga. «Den viktigste grund var den, at det var blit ham forbudt at søke sommerbeite i trakterne søndenfor Addamsfjorden (Laksefjorden), der var blit tillagt Polmakkerne; men han gjorde det ogsaa av den grund, at terrenget paa Vuorjjenjárg ikke er paalangt nær saa kuperet som søndenfor Laksefjorden, saa bevogtningen er langt lettere paa Vuorjjenjárg.» I noen år flyttet han således kun på Vuorjjenjárga, men fra 1905 flyttet han med sin bror og *Mikkel Kemi* til Magerøya.

Sombys svigerfar, *Henrik Andersen Guttorm* født 1840, hadde all sin tid hørt hjemme i Karasjok, bortsett fra noen år da han hadde var i Utsjok. Inn til han giftet seg hadde han holdt til på Vuorjjenjárga om sommeren. Da han i 1867 giftet seg flyttet han med svigerfamilien på Spierttanjárga. Hans kone døde allerede første året av ekteskapet, og da han året etter giftet seg på nytt flyttet han med sin nye svigerfamilie, *Anti*, på Čorgaš. I 1885 flyttet han til Utsjok fordi vinterbeitene i Karasjok var dårlige, men de var ikke særlig bedre i Utsjok og dessuten rømte reinen hver sommer over grensen utover til Čorgaš.⁷⁸ Han fikk ikke tillatelse til å være i Finland og flyttet tilbake til Karasjok, og søkte sommerbeite på gaisene langs Tana-elven ved Leavvajohka. På Čorgaš kunne han ikke være,

77. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Reindriftingsinspektøren, Pakkesaker, Eske 13.

78. Det heter i referatet at hadde han fått lov til å bli i Utsjok, «saa kunne han blit like rik som Gagja-Nilas (Gadjá-Niillas). Nils Nilsen Vuolab, Utsjoks rikeste fjeldfin, tidligere hjemmehørende i Karasjok. Det er nemlig godt at være fjeldfin i Utsjok, da det er godt beite både vaar og sommer.»

da dette var blitt sommerbeite for Polmak. Nå som han var blitt gammel hadde han sine rein hos svigersønnen, Somby, på Vuorjjenjárga.

Per Johannesen Guttorm, født 1864, hadde også all sin tid vært hjemmehørende i Karasjok. Frem til 1895 flyttet han sammen med sin far. De pleide å ha sommerbeite snart på Vuorjjenjárgasiden, snart på Spierttanjárgasiden. Men de gikk aldri langt ut, men holdt seg på Gáísá på begge sider av Lakseldalen og innerste del av Porsangerfjorden. «De skiftet sommerbeitesmark fra den ene til den andre side, naar de syntes de ikke lenger kunde greie sig der de var.» Da han «ophørte at flytte i by med sin far», søkte han sommerbeite på ytre Vuorjjenjárga, og var der i to år, men flyttet så tilbake til Vuorjjenjárga for ett år. Tilbakeflyttingen til gaissene skyldtes en utrolig sen vår på slutten av 1890-tallet. De kom ikke lenger enn til bunden av Porsangerfjorden, og måtte søke beite på Østerbotten og Vesterbotten i Porsangerfjorden. Her ble de til St. Hans, da de flyttet over isen til Vuorjjenjárga. Lenger ut kom han ikke den sommeren. Året etter tok han sommerbeite på Spierta, de to første årene utover langs Østerbotten til Guovžaávži, syd for Børselv, men senere med sommerbeite omkring Leavvajohka og Rásttiidgáísá og allersiste året (1910) mot Adamsfjord.

Anders Persen Guttorm, født 1850, hadde likeledes alltid holdt til i Karasjok. Hans foreldre holdt opprinnelig til på Vuorjjenjárga, men fra den tid han kunne huske hadde de om sommeren flyttet på Spierttanjárga. Da han giftet seg flyttet han over til Vuorjjenjárga, ikke helt ut på selve neset men på Vuorjjenjárga. Han kunne ikke flytte lengre ut, fordi han ikke fant høvelige byfeller. I kalvingstiden var han, i likhet med mange andre byer ved Stihpanávži, men dette måtte opphøre fordi beitet tok slutt. Han hadde siste året også skiftet sommerbeite, fordi vårbeitet ble for knapt og sommerbeitet beslaglagt av store hesteflokker fra Porsanger. Nå var han på Čorgaš om sommeren.

David Davidsen Sara, født i Karasjok 1852, flyttet med sine foreldre til han giftet seg. «Vanlig sommeropholdssted var næssene ved Altenfjords østside, de som nu hører til Kautokeino, enkelte ganger lenger utover til Repparfjordeidet.» Etter at han giftet seg i 1878 i Kautokeino, flyttet han med sin svigerfar et par år i Kautokeino, Han var med sin svigerfar på «Altenfjordens østside om sommeren» og altså på kjente sommerbeiter. Etter to år flyttet han tilbake til Karasjok, men søkte nå sommerbeite på Porsangersiden, enkelte år helt ut på ytre Vuorjjenjárga, enkelte år lenger inne og noen år helt inn i Gáissát.

Tabell 6.3

Magerøya	4.000
Vuorjjenjárga	8.400
Vuorjjenjárga	9.200
Spierttanjárga	10.000
Spierttagáísá	6.000

6.2.2 Indre-Corgaš, sommerbeite for Polmak eller Karasjok?

6.2.2.1 Anordning av 15. mai 1914 – Karasjok får Indre-Čorgaš

I mars 1911 var flere reineiere i Karasjok samlet for å drøfte problemene på sommerbeitene. Fra dette møtet gikk det et skriv til amtmannen i Finnmark med anmodning om å få utvidet Karasjoks sommerbeiteområde til Čorgaš.⁷⁹ I skrevet til amtmannen ble det gitt en beskrivelse av forholdene på sommerbeitene. Det var totalt 37.700 rein i Karasjok, og disse fordelte seg slik: (Se tabell 6.3.)

Deretter gis det en beskrivelse av de vanskelige forhold på Vuorjjenjárga og Spierttanjárga:

«Paa Vuorjegaisa⁸⁰ er nu saa overfyldt av ren, og som følge derav beitet saa daarlig at det er umulig aa klare sig. Der er saa trangt om plads at marken bli aldeles optraakket og muldet. Paa grund herav opstaar «Slubbu»⁸¹ og anden rensygdom, saa hver sommer dør renen i hundrevis.

Paa Spiertanjar⁸² var det for ca. 24 aar siden omkring 10000 ren. Men 3 aar efter var der kun ca. 1400. Grunden var at beitet var blit saa ødelagt at det var umulig at holde hjordene sammen. Renen søkte op paa Spierttagaisa⁸³, men der var ikke beitet bedre, og saa spredtes hjordene dels utover fjeldene, og dels for de over til Finland, og endel flyttet med 1000 ren til Vuorjegaisa, hvor der paa den tid kun var ca. 800 ren. I de påfølgende 5 aar var der da paa Spiertanjar kun 400 ren.

Beite begyndte da litt efter litt at komme sig op, og dermed begyndte ogsaa fjeldfinnerne paany at søke dit. Siden er renantallet stadig steget indtil for 3 aar siden, da der var omtrent

79. Brevet ble underskrevet av en komité på seks som var valgt på møtet. Disse seks var Mathis Aslaksen Sara, Per Johnsen Maasø, Nils Johannesen Anti, John Johannesen Anti, Kirsten Hansdatter Gitti og Per Johannesen Guttorm.

80. Vuorjjenjárga.

81. Slubbu.

82. Spierttanjárga.

83. Spierttagáísá.

12000 ren. Men da ble beitet igjen saa ødelagt at renmængden begyndte at gaa tilbage, saa nu er det ca. 10000 ren. Og nu er forholdet atter saa forvilet, at hvis endel av besætningen ikke kan faa sommerbeite andensteds, vil det utvilsomt gaa som for 24 aar siden, at fjeldfinnerne blir ruinert. I de siste 2 – 3 aar er renen paa ny begyndt at rømme til Finland, og for hver sommer blir det vanskeligere at holde hjorden sammen.»

Også på Spierttagáisá var «forholdet næsten like ilde som paa de to forannævnte steder». Šlubbu og anden smittsom sykdom var utbredt på Vuorjengáisá og Spierttagáisá, og når flokkene som hadde sommerbeite lenger ute passerte Gáissát om høsten under flyttingen sydover, ble smitte overført. Beitene var akseptable på Magerøya og Vuorjengjárga, men også her var reintallet så stort at det ikke var snakk om å overføre flere dyr dit. Det var derfor «en livsbetingelse for Karasjoks fjeldfinner» å få adgang til nye sommerbeiter, og det heter videre:

«Nu er der paa Corgasnjarg⁸⁴ udmerket sommerbeite, og store, vide strækninger ligger ubenyttet hen, da der i det høieste beiter 1500 Polmak-ren, men der vilde være beite nok for mindst 10000 ren.»

Hvorfor søkte så ikke reneiere fra Karasjok overflytting til Polmak for derved å få tilgang på sommerbeitene? I skrevet til amtmannen gis denne forklaring:

«Men fjeldfinner i Karasjok kan ikke søke sig overflyttet til Polmak; ti der er igjen forholdet om vinteren slik at ingen fjeldfin kan klare sig. Det er bare snaue fjeldet, veirhardt og litet skog. Naar ulven spreder renhjorden, er det umulig at faa den samlet igjen. For ca. 25 aar siden hadde Karasjok tilladelse til at sommerbeite paa Corgasnjarg, og endel fjeldfinner flyttet da over fra Karasjok til Polmak herred med ca. 10000 ren. Men paa vinterbeitene svandt renhjorden hurtig ind, og nu er det i Polmak høist 1500 ren.»⁸⁵

Som eksempel på de vanskelige forhold på sommerbeitene i Karasjok ble det vist til at en større renby på Vuorjengáisá⁸⁶ siste sommer ble nødsaget til å flytte til Corgasnjarg, da der ikke fandtes beite paa andensteds». Selv om vedkommende derved «risikerte en større mulkt, var det dog bedre at betale mulkten end risikere at hele renhjorden

skulde gaa tilgrunde paa Vuorjegaisa».⁸⁷ I henstillingen til amtmannen het det til slutt at hvis Karasjoks reneiere ikke fikk adgang til Čorgašnjárga om sommeren, ble man «nødsaget til at søke sig overflyttet til Finland, slik som det blev gjort for ca. 27 aar siden da Spiertanjarg⁸⁸ maatte rømmes».

Polmak motsatte seg selvfølgelig en utvidelse av Karasjoks sommerbeiter. I skriv til amtmannen av 1. juli 1911, anmoder lensmannen i Polmak om at reneiere fra Karasjok istedet flyttet over til Polmak. Ifølge lensmannen medførte det ikke riktighet at vinterbeitene var knappe. Riktignok hadde rein spredt seg på vinterbeitene og forsvunnet over til Finland, men dette skyltes dårlig gjeting. Vinterbeitene var fullt tilstrekkelig for 9.000 rein, så sant disse ble skikkelig gjetet.

Amtmannen tok anmodningen fra Karasjok til følge, og ved anordning av 15. mai 1914 ble den del av Čorgašnjárgá som lå sør for Hopseidet, dvs. Indre Čorgaš, tildelt Karasjok. Men etter noen år svingte pendelen, og nå var det Polmak som klaget over forholdene.

6.2.2.2 Problemer på Polmaks sommerbeiter

Tre år etter at Karasjok var tildelt sommerbeitet sør for Hopseidet, var det Polmaks reneiere som skrev til amtmannen. I brev datert 24. februar 1917 anmoder 16 flyttsamer hjemmhørende i Polmak om at anordningen fra 1914 ble opphevet, og at hele Čorgaš, såvel utenfor som innenfor Hopseidet, ble tillagt Polmaks flyttsamer som sommerbeite. Det ble vist til at reintallet i Polmak hadde hatt en betydelig økning de siste tre – fire årene, «dels ved indflytting fra Karasjok og dels ved at de tidligere Polmakbyer nu passer sine ren bedre». På fem år hadde reintallet steget fra 2.500 til 7.–8.000.

På Ytre-Čorgaš hvor det 30 – 40 år tidligere var plass til 5.000 rein, var det ifølge Polmak-flyttsamene nå på grunn av økningen i antall fastboende nå bare plass til halvparten så mange rein. Hvis Polmaks reneiere fortsatt ble utestengt fra sommerbeitene syd for Hopseidet, ville dette bety at de måtte «nedslagte mindst halvdelen av sine ren, eller ogsaa vil renen delvis dø av sult».

Men verre enn knappheten på sommerbeite var, ifølge brevskriverne, de konsekvenser utvidelsen av Karasjoks sommerbeite hadde på Polmaks vinterbeiter. I henhold til loven av 1854 var Polmaks vinterbeiter fredet frem til 1. november. Men grensene var så uklare at de av Karasjoks reneiere

84. Čorgašnjárga.

85. 1909-kommisjonen oppgir det samme reintall i Polmak, se Indstilling av 1911 s. 24.

86. Vuorjengáisá.

87. Er dette Per Andersen Guttorm som vi har hørt om ovenfor?

88. Spiertanjárga.

som beitet på Indre-Čorgaš «kunne skyte sig indunder, at de ikke kjender grænserne». Dette hadde ledet til at reineiere fra Karasjok i noen tilfeller var frifunnet for ulovlig opphold på Polmaks vinterbeiter. Uansett vinterbeitegrensen ville de nok beite på Polmaks vinterbeiter, idet flere av dem hadde uttalt «at det lønner sig at betale mulkt for denne ulovlige beiting». Riktignok hadde Polmaks flyttsamer adgang til å beite på strekningen Port (Barta) og Sávkadas, dvs. innenfor Karasjok reinsogns grenser,⁸⁹ men denne adgangen var ifølge de 16 brevskriverne dem til liten nytte:

«Naar Karasjokkerne om høsten flytter fra Corgas⁹⁰ lægger de sin flyttevei der og avbeiter hele strækningen om høsten, saa denne blir ødelagt. Det forholder sig nemlig saaledes, at høstbeitning skader mosegrunden betydelig mere end vinterbeitning, idet grunden opspar-kes og optraakkes mere end den avspises.»

En illustrasjon på forholdet mellom Karasjok og Polmak får vi også gjennom to dommer avsagt av *Tanen sorenskriveris meddomsrett*. Den første, *dom avsagt 5. april 1880*, referer seg til forholdene før fordelingen av sommerbeitene i 1892, men situasjonen som er bekrevet i dommen ble den samme etter forordningen av 1914. To reineiere fra Polmak ble dømt til bøter for å ha hatt sine dyr inne på Karasjoks vinterbeiter. Til sin unnskyldning anførte de at overskridelsen av grensen hadde vært en nødvendighet da vinterbeitene deres som grenset opp til Karasjoks var helt ødelagt av Karasjoks reineiere. Retten viste til at det under saken var opplyst at det helt nødvendig for Karasjoks reineiere som var på Čorgašnjárga om sommeren og passere Polmaks vinterbeiter og oppholde seg der kortere eller lengre tid av hensyn til reinskillingen. Reineiere fra Karasjok som var avhørt som vitner hadde innrømmet at beitene på Polmaks vinterbeiter ble ødelagt av reinen fra Karasjok.

Den andre dommen, *dom avsagt 12. desember 1912*, og gjaldt tiltale mot åtte reineiere fra Karasjok for å ha vært på vinterbeitet i fredningstiden. De tiltalte ble frifunnet, men saken viser at reineiere fra Polmak nok kunne føle seg presset av de store Karasjokhjordene. Det fremgår av dommen at de tiltalte kom med en flokk på ca. 7.000 fra Spierttanjárga og rett vest for Ástevárri. Grunnen til at de tiltalte ble frifunnet, var at retten fant at flokken var blitt skremt, og rømt sydover. Dette var et forhold reineierne ikke var herre over. At gjeterne antagelig ville hatt bedre kontroll over dyrene, hvis

den var blitt skilt i mindre flokker, synes retten ikke å ha vært inne på.

Ved anordningen av 1914 ble de reineiere fra Karasjok som tok i bruk sommerbeitet på Indre-Čorgaš pålagt å legge sin flyttevei vest for Rásttiidgáisá, «men ikke en eneste by har siden plakatens utfærdigelse flyttet paa vestsiden, alle har flyttet paa østsiden langs Tanaelven».

Her kan skytes inn at i 1916 var en reineier fra Karasjok satt under tiltale for i vinteren 1915–16 å ha hatt reinen på vinterbeite på strekningen mellom Port (Barta) og Šávkadas. Ved forordning (kalt: plakat) fra 1860 var som nevnt enkelte reineiere i Polmak gitt adgang til å benytte denne sterkningen som vinterbeite. Påtalemyndigheten mente at plakaten måtte forstås slik at denne retten for Polmaks reineiere innebar at reineierne fra Karasjok ikke kunne benyttet denne strekningen til annet enn gjennomflytting. Retten fant imidlertid at plakaten ikke kunne forstås slik, men at området kunne benyttes både av Karasjok og Polmak. Den tiltalte ble derfor frifunnet, se *dom av Tana herredsrett av 19. april 1916*. Det opplyses forøvrig i dommen at «Polmakfjeldfinnerne i ethvertfall ikke de siste 20 aar har benyttet sig av den den ret plakaten gir». Området var benyttet av Karasjok til flytting til og fra sommerbeitet. «Den er ogsaa leilighedsvis benyttet som vinterbeite av Karasjokfjeldfinnerne uten at dette har været paatalt».

I brevet fra Polmaks reineiere til amtmannen i Finnmark heter det videre at Karasjoks reineiere ble liggende så lenge på sommerbeite sør for Hops-eidet, «at polmakkerne er nødt til at trække fra sin sommerplass mot vinterbeitet mens karasjokkerne ligger i flytteveien». Sammenblanding oppsto og reinen fulgte med til Karasjoks vinterbeiter, og Polmakrein forsvinner «for aldrig mere at komme frem, de slukes av de store Karasjokbyer». Det var derfor «et livsspørsmål for Polmak at amtets anordning av 15de mai 1914 ophæves og at den gamle fordæling etableres paa nyt». Skulle det vise seg at Karasjoks sommerbeiter ble for små, var løsningen at enkelte av reineierne i Karasjok søkte overflytting til Polmak:

«Det kan vel synes underlig at der av os kan være tanke om indflytning av flere ren, naar vi ovenfor har fremholdt at beitet nu er for knapt. – Dertil kan svares at sommerbeitet er fuldt ut tilstrekkelig, naar den gamle fordeling etableres paany og vinterbeitestrækningene vil bli tilstrækkelige, naar de tilstøtende sommerbeites-trækninger kun benyttes av distriktets egne fjeldfinner, der som før nævnt vil ha interesse av at vinterbeitet ikke skades.»

89. Jf. forordning av 27. juni 1860 gitt i medhold av 1854-loven § 1.

90. Čorgaš.

Det heter dessuten i brevet at flere av de 16 under-skriverne nylig hadde flyttet til Polmak fra Karasjok,⁹¹ og de var derfor «vel kjendt med beitningsforholdene i Karasjok saavel sommer som vinter»:

«Vi kan derfor uttale, at selv sommerbeitesmarkene i Karasjok er fuldt ut tilstrækkelig end sige vinterbeitene for den nuværende renbestand. Det er slet ikke nødvendig for Karasjok, hvis det mangler beitestrækninger, at indta den ene store fjeldby fra Kautokeino efter den anden, formentlig i hensigt at faa store skatteydere, og saa ved den forhøvede renmængde helt ut ødelægge Polmak fjeldfinners existens.»⁹²

Karasjoks lensmann svarte med å vise til at Polmak i 1915, altså et år etter anordningen av 1914, hadde anbefalt en søknad om overflytting til Polmak fra fire reineiere i Karasjok. Den gang uttalte herredstyret i Polmak, «at de hadde mere end tilstrækkelig sommerbeite ogsaa for disse personers ren». Nå hadde altså pipen fått en annen lyd. Lensmannen antok at det hele var et forsøk fra Polmaks side på å få noen reineiere fra Karasjok, dvs. skatteyttere, til å flytte til Polmak.

Fire reineiere fra Polmak, den ene hadde forøvrig flyttet over fra Karasjok tre år tidligere, ble i 1918 satt under tiltale for ulovlig reinbeiting i 1916 på Karasjoks sommerbeite sør for Hopseidet. Reineierne ble imidlertid frifunnet på grunn av nødstilstand, se *dom av Tana herredsrett av 16. april 1918*. De hadde ifølge retten vært nødt til å føre reinen inn på Karasjoks områder for at dyrene ikke skulle sulte ihjel. Domspremissene er interessante og jeg refererer dem derfor her.

Retten viste til at Fjeldfin-Kommissionen under sin befarung i 1870 årene, hadde anslått at halvøya Čorgaš kunne avgi sommerbeite for 8.000 rein. Men kommisjonen hadde pekt på at en stor del av Ytre Čorgaš besto av stenur, og de beste beitesmarkene befant seg i traktene nærmest sjøen. Det som den gang ga god beitesmark for flyttsamene, var senere i stor utstrekning tatt i bruk av den fastboende befolkning, som etter det opplyste omtrent var tredoblet i tiden fra 1875 til 1910. Retten fant derfor at Ytre Čorgaš i normale år ikke kunne avgi sommerbeite for mer enn ca. 3.000 rein. Reinbestanden i Polmak var i 1916 mellom 7.000–8.000 rein, og av disse ble ca. 3.000 rein holdt på beite på

91. En av dem som hadde underskrevet brevet, var seks år tidligere med i den komiteen fra Karasjok som nettopp hadde arbeidet for utvidelsen av Karasjoks sommerbeite til Indre Čorgaš.

92. Brevet til amtmanden ble ledsaget av et skriv fra lensmannen i Polmak som bekreftet den beskrivelsen reneierne hadde gitt.

Ytre Čorgaš. De øvrige, som altså tilhørte de tiltalte, ble holdt på beite sør for eidet.

Retten fant det bevist, at de tiltalte ville lidt stor skade på sin reinbestand, hvis de hadde forsøkt å holde dyrene på sommerbeite på Ytre Čorgaš, hvor det allerede var fullt. Resultatet ville blitt at en god del rein ville ha sultet ihjel, mens andre ville søkt tilbake til beitene sør for Hopseidet, og der ville de blandet seg med Karasjokrein. Det var således en betydelig fare for at de tiltalte skulle «lide skade på sitt gods». Den eneste måten å avverge denne skaden, var å holde reinen på beitet sør for eidet. Retten mente at denne beiting ikke hadde forårsaket nevneverdig skade for de flyttsamer fra Karasjok som hadde sine rein der. Det var nemlig opplyst at beitene på Indre Čorgaš var tilstrekkelige, til tross for at de tiltalte hadde sine ren der.

Retten konkluderte med at de tiltalte hadde vært i nødstilstand og at de derfor ikke kunne straffes for overtredelsen av amtets anordning. Selv om en overtredelse av reinbeitelovgivningen kunne straffes uten hensyn til skyld, mente retten at overtredelsene må være straffri, når det forelå nødstilstand, «thi da er overtredelsen rettmessig».⁹³

Politimesteren i Vadsø, som hadde satt de fire reneierne under tiltale, var helt enig i frifinnelsen, og han anket derfor ikke dommen. I brev til amtmanden støttet han Polmaks krav om å få tilbake sommerbeitene på Indre Čorgaš:

«Jeg maa med retten være enig i at den av Polmak-fjeldfinerne foretagne ulovlige beiting er foregaat under saadanne omstændigheder at der ikke kan bli tale om at anvende straf. Baade det under meddomsretssaken dokumenterte og oplyste og den kundskap jeg underhaanden har erhvervet om forholdet berettiger helt ut til den antagelse at anordningen av 15/5–14 ikke længere kan opretholdes ... Der har efter min mening slet ikke uten grund fra Polmak fjeldfiner været klaget over at den nuværende fordeling av sommerbeitepladsen under Karasjokbyernes til og fra foraarsaker ikke ubetydelig skade paa Polmaks vinterbeitesmarker, som allerede i og for sig er knappe nok.»

Brev av 29. april 1918. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske.

Han gikk altså inn for å «tildele Polmakfjeldfiner hele Čorgashalvøen utenfor en ret linje trukket fra Storfjordens bund til Vester-Tanas bund». Som løsning på Karasjoks problem foreslo han å henvise

93. I dommen fra 1912 avsagt av Tana meddomsrett som er referert foran under 6.2.1 ble tiltalte som nevnt ikke hørt med at han var i en nødstilstand, idet retten der sa at når beitene viste «sig utilstrækkelige faa fjelfinnerne avpasse sine renhorder saaledes, at beitet blir tilstrækkelig».

Karasjoks reineiere til sommerbeite på Varangerhalvøya, «hvor der for tiden uten tvil er plads for næsten den dobbelte nuværende renbestand», reintallet var på 10.000. Politimesteren mente at flyttingen mellom vinterbeitene i Karasjok og sommerbeitene på Varangerhalvøya hovedsakelig kunne foregå på elven og derfor ikke ville berøre Polmaks vinterbeiter i nevneverdig grad.

Karasjok motsatte seg selvfølgelig en overføring av Indre Čorgaš til Polmak og var også uenig i rettens frifinnelse. Med sine nå 35.000 rein kunne Karasjok ikke unnvære dette sommerbeitet. Forslaget fra politimesteren i Vadsø om at Karasjoks reineiere kunne ta i bruk sommerbeiter på Varangerhalvøya fant de «uhøvelig ja umulig at befølge». «Hadde han hat et nærmere kjendskap til rendrift vilde han ha avholdt sig fra at antyde et saadant forslag for hr. amtmanden». Å la reinen flytte hovedsakelig etter elven Tana vår og høst, ville være umulig. Under flytteveien om høsten var ikke Tana «engang tilfrosset, eller der er blank is, og reinen kan ikke gå på blank is». Reinen ville under høstflyttingen hvor den er mest urolig, fare over til Finland eller komme inn på ulovlig område på norsk side. Anordningen fra 1914 måtte opprettholdes; det var uheldig for «fjeldfinnerne og rendriften at der blir løse, ustadige forhold paa reinbeitets omraade». «Grænsene for de forskjellige sogns fjeldfinner bør være saa faste og litet foranderlige som raad er.»

Reindriftingsinspektør *Kristian Nissen* foreslo i 1919 en mellomløsning for Čorgaš. Karasjok skulle få den del som lå nordvest og vest for Langfjorden og Langfjordelven og som hittil intet utenfor Hops-eidet. Polmak skulle beholde Ytre Čorgaš og i tillegg få Digermulen (Johkannjårga). Denne løsning ville ifølge Nissen, være i overensstemmelse med den faktiske fordeling de siste år. Nissen hadde hatt kontakt med *Per Jonsen Maasø*, som mente at ordningen lot seg forsøke. Maasø hadde ment at det var plass til 4.000 rein på Ytre Čorgaš hvis de ble gjetet skikkelig. Riktignok hadde vitnene i saken fra 1918 ment at det kun var plass til 3.000 rein, men Nissen uttalte: «Uten at ville beskyldte vitnerne for falske forklaringer tør jeg dog anta, at deres opfatning og skjøn muligens var noget paavirket av situationen.»

Nissen var enig med Karasjoks reineiere i at forslaget om å tildele dem sommerbeite på Varangerhalvøya måtte avvises; idet en slik ordning «vilde være upraktisk og medføre store ulemper». Da var det mer praktisk å la Polmak få sommerbeite der. Hvis Polmak fikk adgang til en del av Varangerhalvøya, ville dessuten «Varangerfinnerne bli nødt til at vogte sine ren langt bedre end

hittil, men derved er jo ingen skade skeet», ifølge Nissen.⁹⁴

6.2.3 Vuorjjenjårga – delt mellom Karasjok og Kautokeino

Ved amtmannens anordning av 1892 ble Vuorjjenjårga som nevnt delt, slik at Karasjok fikk området nord for Revsbotn og Kautokeino området som lå sør for Revsbotn. Gearretnjårga som lå mellom Repparfjorden og Revsbotn ble imidlertid etter hvert sommerbeite for Karasjokrein, nærmere bestemt de som flyttet over fra Kautokeino til Karasjok. De som flyttet over til Karasjok beholdt rett og slett sitt sommerbeite. I forbindelse med bestrebelsene fra Karasjoks side med å få utvidet sitt sommerbeiteområdet, foreslo derfor lensmannen i Karasjok at Gearretnjårga skulle legges til Karasjoks reineiere.⁹⁵

Reindriftingsinspektør *Kristian Nissen* fremsatte i 1919 forslag til en deling av Vuorjjenjårga mellom Karasjok og Kautokeino, da delingen fra 1892 på tvers av halvøya ikke stemte med det som ble praktisert. Reineiere fra Kautokeino pleide ikke å ligge på Porsangersiden av Vuorjjenjårga. Selv om det unntaksvis etter 1892 kunne ha hendt at Kautokeinofolk hadde vært der, så hadde dog «Karasjokkerne uhindret og upaataalt benyttet disse strækninger til vaar, sommer og høstbeite, mens Kautokeinerne har holdt sig paa Altenfjordsiden». Nissen foreslo derfor som første alternativ en deling av halvøya på langs. En slik fordeling ville innebære en formalisering av den daværende ordning og ville trolig heller ikke møte innsigelser fra Kautokeinos side. Et annet alternativ var å legge Gerriknjårga til Karasjok. Dette alternativet rørte ved «et gammelt stridsspørsmål, som stadig har dukket op igjen», og ville «utvilsomt bli mødt med avgjort protest fra Kautokeinos side». Men skulle man ifølge Nissen i det hele tatt snakke om en historisk rett så lå «dog denne hvad Gearretnjårga angaar helt hos Karasjokkerne», og han viste til Fjeldfin-Kommissionens innstilling der det fremgikk at Kautokeinerne i gammel tid ikke kom nord for Repparfjorden.⁹⁶ Ikke bare historiske og topografiske forhold, men også antallet rein talte, ifølge Nissen, for at Gearretnjårga ble lagt til Karasjok.

94. Skriv fra *Kristian Nissen* til amtmannen i Finnmark, datert 11. august 1919. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Pakkesaker RII, eske 32.

95. Brev fra lensmann *Hegge* til politimesteren i Tanen-Varanger, datert 25. mai 1912.

96. Indstilling av 1886 s. 4.

6.3 Fordelingen i 1934

Diskusjonen om fordeling av beiteområdene fortsatte utover 1920-tallet. Først i 1934 ble fordelingen gjennomført. Etter reindriftsloven av 12. mai 1933 § 2 ble det ved amtmannens forordning av 10. november 1934 fastsatt reinsognsgrenser og distriktsgrenser. Det ble da foretatt en nærmere inndeling av sommerbeitene i distrikter, samt en fastsettelse av grensene for høst- og vårbeitene, som jo tidligere ikke hadde vært fastsatt.

Den endelige fordeling skjedde etter forslag fra skogforvalter *Tharald Frette*, som etter loven av 1933 var blitt utnevnt til lappfogd. Jeg er blitt fortalt at de papirer som ledet frem til forordningen av 1934, er gått tapt, antagelig under krigen. Papirene kan imidlertid ikke ha gått tapt under krigen. Et brev fra lappfogd *Pleym* til fylkesmannen i Finnmark av 10. februar 1954 viser at lappfogden da han skrev brevet har hatt Frettes papirer om distriktsinndelingen for hånden. Jeg har søkt etter dokumentene i Riksarkivet, i Statsarkivet i Tromsø og videre i arkivet til reindriftsontoret i Øst-Finnmark som har endel dokumenter etter lappfogden i Finnmark, men uten resultat.

Etter forordningen av 1934 ble Vuorijenjårga nord for Revsbotn delt på langs slik at Kautokeino fikk vestre og Karasjok østre del. Gearretnjårga gikk dermed til Kautokeino. Området nord for Revsbotn med Stilkonjårga og Magerøya ble tillagt Karasjok.

Når det gjaldt fordelingen av sommerbeitet mellom Polmak og Karasjok forble Indre Čorgaš med Lajesduottar (Ifjordfjellet) sommerbeite for Karasjok. Ytre Čorgaš og Digermulen (johkannjårga) ble sommerbeite for Polmak. En slik fordeling var ifølge lappfogd Frette avhengig av følgende forutsetninger, se brev av 1. november 1934 til fylkesmannen inntatt i brev fra *Pleym* av 10. februar 1954:⁹⁷

1. At de av Karasjok fjellsamer som har sit sommerbeite på indre Čorgas både vår og høst uhindret får benytte sin vante flytteveier nordfor Borsejok⁹⁸. (Flytteveien går vanlig østenfor Bataoaiive⁹⁹ og Guolpa¹⁰⁰ og derfra på vestsiden av Miennajavre¹⁰¹ og så nordover.)
2. At de av Polmak fjellsamer som har sit sommerbeite på ytre Čorgas uhindret får benytte sine

vante flytteveier gjennom indre Čorgas og at de herunder får anledning til at stoppe og beite underveis som vanlig. De må dog være ute av indre Čorgas renbeitedistrikt og inde i eget vinterbeitedistrikt senest 1/12.

3. At Karasjok fjellsamer uhindret får benytte renbeitedistriktet mellom Borsejok og Valjok¹⁰² som før, dvs. flytte gjennom det og beite der i tiden 15/9 – 30/11.
4. At Polmak fjellsamer uhindret ikke får komme søndenfor Baissejok¹⁰³ (Polmaks herredsgrense) før etter 1. januar.»

Diskusjonen om Čorgaš fortsatte også etter krigen, og vi skal komme tilbake til det nedenfor under 9.6.

Forslag om sammenslåing av Karasjok og Polmak reinsogn var som nevnt fremsatt av Finnmarkkommisjonen av 1909, se foran under 5.3.2. Under arbeidet med distriktsinndelingen av 1934 ble det likeledes fremsatt forslag om slik sammenslåing. I lappfogd *Pleym*'s skriv av 10. februar 1954 omtales Frettes forslag om sammenslåing. Det fremgår her at spørsmålet ble behandlet på et møte i Karasjok 29. desember 1932, hvor 41 flyttsamer møtte. I skrevet refereres følgende fra dette møtet:

«*Anders Guttorm*: Karasjok og Polmak burde absolutt være i ett reinsogn med østgrense ved Tanaelven. *Klemet Somby* mente det samme. Han antok dog at endel av Varangernæsset (*Raggonjarg*)¹⁰⁴ måtte tas med i dette reinsogn. *Polmak* har nu ikke vinterbeite. *Nils Gaup* var enig. *Petter H. Guttorm* også. Det ble aldri slutt på tretten mellom Karasjok og Polmak uten at det blir ett reinsogn. *Frette* spurte om de ikke hadde nogen betænkeligheter ved at slippe *Polmaks* ca. 7000 ren ind i Karasjoks vinterbeiter. *Klemet Somby*: Det er farlig at slippe de 6–7000 *Polmakren* ind i Karasjok for de kommer sikkert til at flytte ditind om vinteren. Men hvis Karasjok fik endel av fællesbeitet vilde det ikke være så farlig. *Peter H. Guttorm*: Det er nok farlig at *Polmak* kommer inn med sine ren, men det er værre at ha de stadige mulkter og trætter om ulovlig beite. På østsiden av Tana (*Varanger* og *Polmak*) er desuten både sommer- og vinterbeite. Hvis *Polmak* ikke går med på et reinsogn fælles med Karasjok bør de henvises til østsiden. Hele *Polmak herred* bør være med i reinsognet, ikke bare det som er vestenfor Tana. *Strækningen Borsejok*¹⁰⁵ – *Maskevarre*¹⁰⁶ bør fremtidig ikke være vinterbeite

97. Brev fra lappfogd *Pleym* til fylkesmannen i Finnmark av 10. februar 1954, s. 14. Statsarkivet i Tromsø.

98. Borsejohka.

99. Bahtto-oaivi.

100. Guolpa.

101. Miennajávru.

102. Válljohka.

103. Báišjohka.

104. Rákkonjårga.

105. Borsejohka.

106. Máskevárri.

men sommerbeite. Henrik H. Guttorm: Hele fellesbeitet bør gå til Karasjok» (s. 14).

Det ble på møtet nedsatt en komite som i samarbeid med Frette skulle arbeide videre med spørsmålet. Komiteen besto av *Anders Bær* (Magerøya), *Jon Johannessen Anti* (Vuorjjenjårga), *Aslak Aslaksen Sara* (Spierttanjårga) og *Klemet Somby* (Čorgašnjårga).

I januar 1933 ble spørsmålet om sammenslåing drøftet på et møte i Polmak. Her møtte det bare fire flyttsamer, og de var delt i synet på spørsmålet om sammenslåing. Det heter:

«*Nils Persen Måsø* mener at det er uheldig med de nuværende forhold og like uheldig vil det bli med ett rensogn. Polmak fjellfinner må få fredet det nuværende vinterbeite som høstbeiteland siden alle Polmakfjellfinner er fastboende. Varangernæsset må deles så Berlevågnæsset hører Polmak til.

Ole Aslaksen Somby mente det vilde bli bedst for Polmak-fjellfinnerne om det blev ett rensogn. Berlevågnæsset og næsset mellom Kongsfjord og Båtsfjord må tillægges Polmak. Der skulde det være sommerbeite for mindst 2000 ren derute. Likedan må det av strækningen mellem Skipagurragjerdet¹⁰⁷ og riksgrænsen som hører Polmak herred til tillægges Polmak-Karasjok som vinterbeite» (14–15).

Frette støttet tanken om en sammenslåing av rensognene Karasjok og Polmak. I brevet til fylkesmannen av 1. juni 1934 gjengitt i lappfogd Pleyms brev av 10. februar 1954 skriver Frette blant annet:

«Efter min mening er ordningen med ett rensogn den beste løsning. Polmak bruker Raggonjarg¹⁰⁸ (Berlevågnæsset) og Ytre

Čorgas som sommerbeite. For at komme fra Čorgas til vinterbeitet må de nu flytte gjennom den Karasjok tillagte del av Čorgas. Likedan må Karasjok om høsten flytte gjennom søndre del av det nuværende Polmak vinterbeite.

Endvidere er Polmaks vinterbeite temmelig dårlig. Det er ofte isdannelser og delvis også dårlig beite at fjellsamerne ikke har kunnet holde flokkene samlet men har sluppet dem løs over alle fjell. Hvis disse to distrikter blir ett rensogn, vil Polmaksamerne i slike nødsår kunne føre sine reinflokker til de bedre vinterbeiter i Karasjok hvor denslags isdannelse forholdsvis sjelden forekommer. Videre vil man med ett rensogn kunne få en mere rationel utnyttelse av sommerbeiterne ved en bedre fordeling av rentallet så man muligens kunde fa en ende på den stadig krangel mellem Polmak og Karasjok» (s. 17).

Polmak herredsstyre gikk imidlertid imot en slik sammenslåing, da de fryktet at det ville resultere i lavere skatteinntekter. Ved en sammenslåing ville Karajoks reieneiere kunne bre seg over hele rensognet uten å søke overflytting til Polmak herred. De ville skattemessig fortsatt kunne tilhøre Karasjok. Ved forordningen av 1934 ble det ingen sammenslåing; amtmannen opprettholdt begge rensogn.

Allerede i 1936 ble det fra reieneiere i Polmak uttrykt ønske om at de to rensogn måtte slås sammen. Lappfogd Frette satte igang arbeid for en slik sammenslåing. Fra Karasjoks side ble det fremlagt et forslag til distriktsinndeling innenfor et slikt felles rensogn. Dette forslaget ble avvist av Polmaks reieneiere. Det videre arbeidet med dette spørsmålet stoppet opp, antaglig på grunn av krigen.

107. Skiippagurra.

108. Råkkonjårga.

Kapittel 7

Lov om fredning av barskog m.v. for renbeiting av 11. juli 1924 nr. 2 og Renbeitekomiteen av 1901

7.1 Innledning

Ved lov om fredning av barskog m.v. for renbeiting av 11. juli 1924 ble det gitt adgang til å forby reinbeiting i barskogsområder for å hindre skade på skogen. Ved samme lov ble det gitt adgang til å forby reinbeite på mosemark som de fastboende trengte til fôr. Hvis snø- og beiteforhold gjorde det påkrevet, kunne fylkesmannen gi dispensasjon fra fredningsbestemmelsene.

Bestemmelsene lød slik:

«§ 1. Kongen eller den, som han bemyndiger dertil, kan utferdige bestemmelse om, at det skal være forbudt å la ren beite i barskogstrekning eller strekning som er tilsådd med bartrefrø eller hvor plantning med bartreplanter er foretatt. Det samme skal gjelde mosemark, når fredning anses nødvendig av hensyn til fastboendes forsyning med mose til kreaturfôr eller for å skaffe beite til kjøre-ren. Bestemmelsen kan også omfatte forbud mot å flytte med ren gjennom fredet strekning.»

§ 2. Når sne- eller beiteforholdene gjør det særdeles påkrevet for reneier å få adgang til å la sine ren beite i strekning, som er fredet i medhold av nærværende lov, kan fylkesmannen for kortere tid gi adgang til å fravike fredningsbestemmelsene på av ham fastsatte nærmere vilkår.»

Bak disse strenge reglene skjuler det seg et lovarbeid av atskillig interesse, og som gir uttrykk for et helt annet syn på flyttsamenes rettigheter enn det som lovteksten og odelstingsproposisjonen gir uttrykk for. Det arbeid jeg sikter til, ble utført av Renbeitekomiteen av 1901 som avgav innstilling året etter i 1902.

7.2 Renbeitekomiteen av 1901

7.2.1 Innledning

Renbeitekomiteen av 1901, eller Furskogskomiteen som den også ble kalt, ble oppnevnt av Landbruksdepartementet 9. juli 1901, og hadde tre medlemmer, statsadvokat *Andreas T. Urbye*, han-

delsmann *N. Øvre* og skoginspektør *Andr. Solem*. Den siste var komiteens formann.

Solem hadde selv tatt initiativ til tiltak for å verne furskogen mot reinbeiting. I en innberetning om forholdene datert 17. mai 1900 gir han uttrykk for «at beiting med tamren og den deraf følgende beskadigelse af ungsbogen» er en av «de værste fiender, som et ordnet forstvæsen har at kjæmpe med». Det var derfor nødvendig å få lov hjemmel til å frede større strekninger mot beiting, til ungsbogen hadde oppnådd den høyde og førlighet, «at den ikke længere afgiver nogen bekvem kløpind for renen, – det vil sige, naar den ikke længere giver svigt». Ifølge Solem var det ikke nødvendig for reinen å være i furskog, så lenge det var rikelig med bjerkeskog. Furskogstrekningene var dessuten «forsvinnende imod den samlede beitestrækning» i Finnmark. Det var heller ikke vanskelig å holde reinen unna fredete strekninger, og han viste til at en gjeter med et par gode hunder klarte å holde beitende rein borte fra de finske beitesmarker. Han avsluttet innberetningen med å «fastholde nødvendigheden af, at der skrides kraftig ind mod den ubegrænsede beiting med tamren i de finmarkske furskoge». ¹ Komiteens oppdrag var følgende: ²

1. Å avgi forslag om, hvilke strekninger av statens furskoger i Finnmark fylke der bør søkes fredet for renbeiting.
2. Å avgi uttalelse om utstrekningen og betydningen av den ved renbeitningen i furskogene forvoldte skade samt hvorvidt beitingen i furskogen er tiltatt i den senere tid, eller den kun utøves i samme omfang som fra gammel tid.
3. I den utstrekning som forholdene tillater det å avgi uttalelse om hvorvidt der er lovlig adgang til å forby beiting i de til fredning foreslåede strekninger samt på hvilken måte bestemmelse om fredning i tilfelle må avgis.
4. Å avgi forslag om hvilke foranstaltninger som bør treffes for å motarbeide renmosens tilbakegang ved for sterkt forbruk i enkelte distrikter.

1. Se Indst. S. XXIII A (1900/1901) s. 9–10.

2. Se Ot. prp. nr. 30 (1924).

Komiteens medlemmer, Solem og Øvre, foretok befaring i Alta-området sommeren 1901. Sommeren 1902 ble befaring foretatt i Skoganvarre, Karasjok og Pasvik. Urbye var med på første del av befaringen i 1902. Ellers heter det at hans oppgave i komiteen var å utrede de rettslige spørsmål i forbindelse med komiteens oppdrag. Protokollen fra befaringen (47 sider) med fotografier ligger i Riksarkivet. Der finnes også komitéinnstillingen (52 sider), og en juridisk utredning (48 sider) forfattet av statsadvokat Urbye; alt sammen håndskrevet.³ Jeg har funnet trykte eksemplarer av komiteens innstilling i Riksarkivet og på Reindriftskontoret for Øst-Finnmark i Karasjok.⁴

De skader som reinen forårsaket på furuskogen skyldtes ifølge komiteen ulike forhold. Mens reinens horn vokser ut er de dekket med en lodden hud. Når hornene er utvokst og fast, løsner huden. Mens dette skjer gnir reinen hornene mot trær o.l. Denne såkalte hornfeingen som begynner i slutten av august skadet mannhøye trær. Skader på mindre furuplanter skjedde når reinen om vinteren grov seg gjennom snøen og ned til laven. Denne skaden på skogen, var ifølge komiteen, ingen nødvendig følge av reindriften, idet reinen ikke av seg selv trakk ned til furuskogen. Det heter at det var gjeterne som førte dyrene dit; reinen ville helst være på høyfjellet.⁵

Komiteen mente at skaden på furuskogen hadde økt i Karasjok-området. Denne økningen skyldtes at mange reieneiere med til dels betydelige flokker hadde fått flytte over fra Kautokeino til Karasjok. Som referert foran under 6.1.4 mente komiteen at Karasjok-herredsstyre, «hvor fjeldlapperne alltid har vært i minoritet og ofte ogsaa ved fravær været forhindret fra at afgive møde», hadde anbefalt innflytting fra Kautokeino» i aabenbar strid med deres egne fjeldlappers interesser.⁶

Denne overflyttingen hadde ifølge skogoppsynsbetjenten, som selv var født og oppvokst i Karasjok, endret beitemønsteret. Tidligere holdt reieneierne flokkene sine på fjellet vinterstid, og furuskogen var bare gjennomflyttingsområde. Det heter:

«Karasjoks i 70-aarene rigeste fjeldlapper, Nils Olsen Vuolab, Aslak Olsen Vuolab, Samuel Nilsen Anti, Per Olsen Bigga, John Persen Jox den Ældre og den Yngre, Johannes Johannesen

Anti og Anders Larsen Thuri, hvilke samlige havde mellem 1000 og 2000 ren hver, omtrent udelukkende beitede med sine renhjorder paa følgende fjelde: Iskuras⁷, Njaamilcerro⁸, Aimevarre⁹, Aimecerro¹⁰, Salco¹¹ og Skilgam¹² mellem Karasjok¹³, Bautejok¹⁴ og Gorsjok¹⁵ og mellem sidstnævnte elv og Anarjok¹⁶ paa fjeldene, Galmat¹⁷, Gurbis¹⁸ og Gollevarre¹⁹ og sjelden kom længere ned end i det høieste i skogbaandet i furuskogen.»²⁰

Komiteen har også en beskrivelse av vinterbeitingen som er interessante å gjengi:

«I Sydvaranger distrikt er det et forholdsvis lidet antal af de der om vinteren beitende ren, der hører hjemme i Sydvaranger. Hovedmængden eller ca. 10.000 ren hører hjemme i Næsseby herred, hvor sammes eiere er skatskrevne, og hvor renerne beiter fra 30te april til 1ste november paa Varangernæs ...

Det eiendommelige ved de i Sydvaranger beitende fjeldlapper har været, at de forinden de drog over til vinterbetesmarkerne, ikke har udskilt de forskjellige reieneiers dyr eller sat byer, men derimot samlet renhjorden i 2 store flokke paa omkring 3 000 og 7 000 ren og med disse draget hen til det mellem Næsseby, Polmak og Sydvaranger liggende fjeld Dirkeduoddar²¹. Efter nogen tids ophold der drog saa begge flokke over Neiden inn paa vinterbetesmarkerne.

Den mindre flok drog til de nordlige beitesmarker indtil Satmekjavre²², medens den større flok drog sydover og beitede paa strækningen mellem den finske grænse og Pasvigelven. Foruden disse ren beitede der i furuskogen ca 300 ren tilhørende den fastboende befolkning i Langfjorddalen og ved Salmijärvi²³. Kommen ind paa beitesmarkerne drager nu fjellappernes hjorder temmelig uafhængig af vogterne omkring, eftersom forholdene stiller sig mer og mindre gunstige for beitingen, og den større hjord, der beiter paa en strækning, der paa 3 sider er omgivet af rigsgrænse, over-

3. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske, Pakkesaker R II, Eske 26.
4. Når det nedenfor vises til Indstilling 1902, er sidehenvisningen til den trykte versjonen.
5. Som vi skal se nedenfor under 7.3, bestred reieneierne i Karasjok at det forholdt seg slik.
6. Indstilling 1902 s. 8.

7. Iskoraš.
8. Njoammilčearru
9. Áibmevárri.
10. Áibmečearru
11. Salču.
12. Skielgan.
13. Kárášjohka.
14. Bávttašjohka.
15. Gošjohka.
16. Anárjohka.
17. Galmmat.
18. Gurbeš.
19. Gollevárri.
20. Indstilling 1902 s. 8.
21. Diergeduottar.
22. Satmmejtjávri.
23. Samisk: Coalbmejávri.

skriker visselig til forskjellige tider denne, uden at det er muligt fra vogternes side at forhindre det. Den mindre hjord gennemstreifer beitesmarkerne paa samme maade, indtil begge hjorder atter i slutningen af april drager tilbage til Varangernæsset.»²⁴

I Alta var det endel skade på furuskogen langs flytteleiene, men komiteen konstaterte at «af langt mere indgribende Art er dog den Skade, som anrettes af de Markedssøgendes Ren i Furuskogene omkring Bosekop».²⁵ Komiteen gav en grundig beskrivelse av hvilke områder som burde freddes.

Under mandatets punkt 4 tok komiteen opp spørsmålet om de fastboendes mosesanking. Komiteen mente at denne hadde fått et alt for stort omfang, og at den representerte en trussel mot reindriften. Mosesanking burde derfor forbys. Det heter for eksempel fra befaringen rundt Bosekop, at disse områder som tidligere var «rige paa renmose» nå måtte karakteriseres som mosefattige. Dette skyldtes «en hensynsløs optagning af renmose af de fastboende», og de fastboende burde derfor forbys å samle mose i dette området. Området måtte reserveres for «de lapper der under markederne eller til andre tider søger ned til søen for at bringe eller hente vare».²⁶

Som det fremgår av mandatets punkt 3, skulle komiteen også vurdere lovligheten av eventuelle fredningstiltak. Den rettslige vurderingen ble foretatt av statsadvokat Urbye; en utredning som resten av komiteen sluttet seg til.

Før jeg gjør rede for komiteens forslag skal jeg presentere Urbyes utredning om rettsspørsmålene. Men først noen ord om Urbye:

Andreas Tostrup Urbye, f. 1869 d. 1955, var altså i 1901 statsadvokat, og ble senere, i 1906, amtmann i Finnmark. Mens han var amtmann skrev han en avhandling i strafferett, og ble dr. juris i 1912. Samme år ble han sorenskriver i Eiker, Modum og Sigdal. Han var statsråd i Gunnar Knudsens regjering, først i Arbeidsdepartementet og senere i Justisdepartementet. I 1917 ble han sendemann i Finland. Urbye ble i 1924 Norges første sendemann i Moskva etter Norges godkjennelse av Sovjetsamveldet. Fra 1939 til 1949 var Urbye medlem av domstolen i Haag. Urbye hadde ved siden av sin embetsgjerning en rekke andre oppgaver i diverse råd og utvalg. Han var sekretær for den norske delegasjonen under forhandlingene med Sverige i Karlstad i 1905.²⁷

7.2.2 Statsadvokat Urbyes utredning

Statsadvokat Urbye innleder med å si at hans fremstilling av rettsspørsmålene hadde fått en mer generell form enn det som var strengt nødvendig for å besvare de spørsmål departementet hadde stilt komiteen. Men av hensyn til en eventuell diskusjon av de foreslåtte fredningsbestemmelsene, mente han det var nyttig med en slik bred rettslig fremstilling.

Urbye gjennomgår først de gjeldende fredningsbestemmelser. Det var snakk om to typer fredningsbestemmelser. Den første type bestemmelser gjaldt fredning av vinterbeitene og den andre gjaldt helårsfredning rundt kirkesteder, skysstasjoner o.l. «Alene de første er virkelige Fredningsbestemmelser hvis Hensigt er at hindre en Rovudnyttelse og Ødelæggelse af Mosemarkerne, og som har det Maal for Øie, at der skal skabes gunstige Betingelser for Mosens Vækst og Bevarelse». Den andre typen bestemmelser var først og fremst gitt i «Kommunikationsvæsenets Interesse». En tredje type fredningvedtak til beskyttelse av furuskogen, var gitt av skogforvaltningen i plakat av 10. januar 1898. Men disse ble underkjent av Høyesterett på grunn av manglende lovhjemmel, se *Rt. 1901 s. 945*. Saksforholdet var følgende:

Fem reieneiere fra Kautokeino hadde under høstmarkedet i Bosekop latt sine rein beite i et skogsområde ved Elvebakken som etter denne plakaten var fredet for reinbeiting. De påsto seg frifunnet fordi de ikke kjente til forbudet. De ble domfelt i meddomsretten. De anket, og foruten å vise til at de ikke var kjent med forbudet, anførte de at forbudet var et inngrep i «Fjeldfinnernes fra Arildstid hævdvundne Ret til at beite med sine Ren i Statens Skog rundt omkring Bosekop» under de to årlige markedene. Reieneierne ble frifunnet i Høyesterett, da retten fant at skogforvalteren ikke hadde hjemmel til å forby reinbeiting. Plakaten var gitt i henhold til skogloven av 1863, men den tok ikke sikte på «det særegne Forhold, som eksisterer med Hensyn til Lappernes Renbeiting».

7.2.2.1 Var det lovlig adgang til å forby lappene beiting i statens furuskoge i Finnmarken?

I utredningens punkt II stiller Urbye spørsmålet om det var «lovlig Adgang til at forbyde Lappernes

24. Op.cit. s. 9–10.

25. Indstilling 1902 s. 5.

26. Renbeitekomiteens forhandlingsprotokoll, s. 19.

27. Som amtmann i Finnmark kritiserte Urbye forøvrig en underrettsdom av 1848 som fratok Neiden-samene eksklusiv rett til fiske i Neiden-elva, se Einar Niemi i NOU 1994: 21 kap. V, s. 334.

Beitning i Statens Furuskoge i Finnmarken». Han peker på at man ved lovene av 1857 og 1888 hadde bestemmelser som gav staten adgang til å frede store mosestrekninger hvorsomhelst i Finnmark, og at dette selvfølgelig kunne skje også i furuskogene. At staten måtte ha lovlig adgang til å gi «et saadant Forbud», var ifølge Urbye selvsagt. Det som var spørsmålet, var om staten kunne gjennomføre fredning «uden Erstatning til Reineierne». Han drøfter her med andre ord det ekspropriasjonsrettslige vernet for reineiernes bruksrett.

Den omstendighet at staten ved tidligere fredningstiltak ikke hadde betalt erstatning, gav ifølge Urbye intet svar på det foreliggende spørsmål. Når det gjaldt fredningen av vinterbeitene i henhold til loven av 1854, var dette «overensstemmende med Lappernes egne Ønsker og medfører øiensynelig Fordele for disse». Også loven av 1857 hadde «det Maal for Øie at frede Mosemarkerne for at gjøre Lappernes Nytte af disse større». Ingen av lovene var altså «rettet *mod* Lapperne», men tok sikte på å fremme deres interesser. Selv om «en enkelt Bestemmelse vakte Uvilje hos Lapperne», så hadde lovgivningen, som det fremgikk av innstillingen til loven av 1857, «betragtet Lapperne som Børn, der ikke havde aabent Syn for sit eget Bedste, og som derfor Staten maatte være Formynder for». Men selv om loven av 1857 hadde «Lappernes Gavn» for øye, hadde det gjort seg «adskillige Bætenkeligheder gjældende», og Urbye viser her til Konstitutionskomiteens innstilling, som er referert foran under 2.4.

Når intet erstatningskrav var reist i anledning loven av 1857 så skyldtes det, ifølge Urbye at loven var anvendt på en slik måte at det ikke var gjort noen større innskrenkning i beiteretten, «og ialdfal ikke tilføiet nogen enkelt et saadant Tab, at der kunde foreligge noget Erstatningskrav».²⁸

Selv om et forbud mot reinbeite i deler av furuskogen, skjedde «for dennes og ikke for Lappernes Skyld», kunne man ikke se bort fra at en fredning av furuskogen også kunne være i reineiernes interesse. En ødeleggelse av furuskogen ville jo være til ulempe også for dem. Men selv om fredning ville ha visse fordeler også for reineierne, var dette ikke tilstrekkelig for å si at fredning kunne skje uten erstatning til reineierne. «Man maa jo have for Øie, at Fredningen vil medføre en Indskrænkning i de nulevende Lappers tilvante Beitning, og det maa da undersøges, om den overfor disse lovlig kan ske.»

Det første man derfor måtte undersøke var «hvorvidt Lapperne har nogen *Ret* til Beitning i

Furuskogen i Finnmarken». Urbye viser til *Brandts* Tingsret der det «læres med bred Pen, at saavel de norske som svenske Lapper har Ret til Havnegang, Jagt og Fiskeri i Skogene» etter Lappekodisillen §§ 10 – 13 og 16, jf. Reskript av 27. september 1726. Om reskriptet sier Urbye, at det ikke uttalte noe om en slik rett, men bare sa «at Lapperne ikke for Fremtiden maa besværes med mere end som de fra Alders Tid har været vante at utrede». Om Lappekodisillen sier han at denne ikke «hjemler de norske Lapper nogen saadan Ret». «Snarere kan det siges, at Traktaten indeholder en Forudsætning om, at de norske har saadan Ret i Norge og de svenske i Sverige.»

Heller ikke gav kgl.Res. av 27. mai 1775 om utvisning av boplasse i Finnmark noen veiledning, ifølge Urbye. Resolusjonen hadde åpenbart «Forholdet til den fastboende Befolkning for Øie», og man kunne ikke slutte noe av den «med Hensyn til de reneiende Lapper». I lov om avhendelse av statens jord i Finnmark av 22. juni 1863 var det gitt regler til beskyttelse av flyttevei og beitemark. Men heller ikke ved denne loven kunne «Lappernes Beitningsret eller dennes Udstrækning siges at være erkjendt paa saadan utvetydig og bestemt Maade», at det var til syndelig veiledning for avgjørelse av det spørsmålet som var reist. Og etter denne gjennomgang av regelverket, uttaler Urbye: «At Lapperne udtrykkelig er tilsagt *noget Privilegium* paa sin Ret til at færdes og beite med sine Ren i Finnmarken, har jeg ikke kunnet finde eller nogensteds seet paaberaabt.»

Men selv om man ikke kunne vise til noen «positiv Hjemmel for Lappernes Ret til Statens Jord i Finnmarken», så hadde de ifølge Urbye likevel en slik rett. Flyttsamenes bruksrett til grunnen i Finnmark måtte «*utvivilsomt anerkjendes som grundet paa Alders Tids Brug*» (understreket av meg). Han sier videre om denne rett:

«Lapperne er den oprindelige Befolkning i Finnmarken og har i aarhundreder beitet med sine Ren paa i det store og hele taget de samme Strækninger. Det kan ikke antages, at dette blot har skeet i Henhold til en stiltiende Tillaelse, som naarsomhelst kan tilbagesendes, men man maa gaa ud fra, at der handles om en virkelig Ret.* Naar Lapperne ikke har *Eiendomsret* til de store store Strækninger hvorpaa de færdes, men disse tilhører Staten, saa er jo ikke dette, fordi Staten har nogen særlig Hjemmel til dem, men fordi Lappernes Levevis som Nomader aldrig har gjort Eiendomsret til Jord til noget nødvendigt eller endog ønskeligt Vilkaar for deres Existens, hvorfor Staten eier Jorden, fordi ingen anden har været berettiget til den.

28. Som nevnt foran under 4.3.3 ble loven av 1857 ikke anvendt. Dette synes Urbye ikke å ha vært kjent med.

Lappernes ret er derfor ikke udskilt fra eller udledet fra Statens Ret, tvertom meget ældre end denne.

*Smlgn. hermed Lov af 2 juli 1883 § 2, hvor gammel sædvane paa to steder paaberaabes som rettesnor ved afgjørelse af de steder, hvorpaa lapperne har frihed at ferdes» (Urbyes utredning s. 17).

Men Urbye påpeker at selv om man måtte erkjenne at «Lapperne har en virkelig *Ret* til at færdes på Statens Jord i Finnmarken og beite der», så var utstrekningen og omfanget av denne rett tvilsom. I ytterpunktene var spørsmålet klart. Staten kunne ikke uten erstatning forby all beiting, «og hver reneieende Lap, som led Tab derved, maatte i Tilfælde af et saadant Forbud kunne forlange Erstatning». På den annen side var det ganske klart at «Lappernes Ret ikke gaar saa vidt, at de kan *gjøre Retskrav* paa at færdes og beite med sine Ren, *hvor-somhelst de ønsker*». Mellom disse ytterpunktene måtte man så trekke den grense, «indenfor hvilken Staten kan træffe Bestemmelser uden at gaa Lappernes Ret for nær».

Urbye anerkjenner altså at flyttsamenes bruksrett var ekspropriasjonsrettslig vernet, men spørsmålet videre var omfanget av dette vernet og dermed bruksrettens karakter. Ved denne drøftelsen stiller han først spørsmålet om beiting i furuskog står i en særstilling når det gjelder retten til reinbeite. Han slår først fast at «beiting i Furuskog er ingen Nødvendighed for Lapperne», og viser til at «saavel i Polmak som Kautokeino har man talrige Fjeldlapper, men ingen Furuskog». Videre er det «vistnok ogsaa saa, at Beitning i Furuskogen har tiltaget i de senere Aar, saaledes, at Alders Tids Brug her med mindre Føie kan paaberaabes». Men beiting i furuskogen hadde dog alltid i en viss utstrekning funnet sted, og det var fra statens side aldri fremsatt noe «Krav paa at Lapperne skal holde sig borte fra Furuskogen». Etter Urbyes mening var man derfor på den sikre side «naar man ikke stiller Furuskogen i nogen Stilling for sig, men betrakter Lappernes ret til beiting i denne efter de samme Grundsætninger som deres Ret til det øvrige af Statens Jord».

Han går deretter over til en nærmere analyse av reinbeiteretten. Det som «da først paakalder Opmerksomheden ved Undersøgelse af denne Ret er, at ingen enkelt Lap kan gjøre nogen Ret gjældende til beiting *paa et bestemt Sted*». På grunn av beitemarkenes sene gjenvekst er det utelukket å beite samme sted år etter år. Inndelingen i vinterbeiter og sommerbeiter gir heller ingen eksklusiv rett til beite på et bestemt område. Det heter:

«Den eneste stedlige Inndeling man har, er Inddelingen i de store Vinterbeitedistrikter – Kautokeino, Karasjok, Polmak og Sydvaranger – samt desuden Fordelingen af Sommerbeitemarkerne. Men forsaavidt den første Inndeling angaar, og det er den, som interesserer os – saa handles der jo her om uhyre Distrikter, inden hvilke hver enkelt Lap ikke har noget fast, lokalt begrænset Beitedistrikt. Og heller ikke denne Inddeling er saaledes at forstaa, at de Lapper som hører til vedkommende Distrikt, har Retskrav paa, at dette Distrikts Mosemarker nyttes udelukkende til dem. Som vi har seet kan nemlig Overøvrigheden tillade Indflytning til et Distrikt fra et andet, ligesom den hele Inddeling som beroende paa Lov, formentlig ogsaa kunde forandres ved ny Lov ifald Forholdene ikke regulerte sig selv.»

Op.cit. s. 20.

På denne bakgrunn kunne det «maaske være det rigtigste ved Afgjørelsen af Fredningsbestemmelsen Lovlighed at betragte samtlige Lapper under *et* overfor Statens Jord i Finnmarken som en Enhed».²⁹ Men så langt vil Urbye ikke gå, idet det etter hans mening er mer hensiktsmessig og mer i overensstemmelse med de faktiske forhold å «betragte hvert af de store Vinterbeitningsdistrikter som en Enhed», ved avgjørelse av spørsmålet om furuskogens fredning. Både av hensyn til «Lapperne selv som til Renen, der naturlig søger hen til i det store og hele de samme Trakter, hvor den er vant at færdes, gjælder det tvertom at gjennomføre den foreslaede Fredning paa en Maade, som gjør saa liden Forandring som muligt i Lappernes tilvante Forhold». Undersøkelsen måtte derfor ifølge Urbye gjelde «hvilken Ret de til et Distrikt hørende Lapper kan gjøre gjældende overfor Distriktets Beitemarker». Og han gjentar den for ham viktige forutsetning at ingen enkelt reineier kan «paavise nogen lokalt begrænset Strækning hvor han og hans Forfædre i Alders Tid har beitet». Den viktigste følge av dette er: «*at ingen enkelt Lap kan gjøre Krav paa nogen Del af Furuskogen som Beitemark med Fortrinsret fremfor nogen anden*». Dette innebar at man måtte betrakte «samtlige Lapper som en Enhed overfor det hele Beitedistrikt».

Akkurat her bygger Urbye på en forutsetning som rent faktisk ikke holdt stikk. Riktignok opererte reindriftslovgivningen med en slik forutsetning at alle innenfor for et distrikt, for eksempel et vinterbeitedistrikt, hadde rett til å være hvor de ville. Men slik var ikke oppfatningen internt i reindriften, se nærmere nedenfor under 7.2.2.4.

29. Urbye har her følgende note: «En lignende betragtningsmaade synes at komme frem i lov af 2 juli 1883 § 27.»

Det nærmere innhold av den rett som distriktets reineiere hadde, var ifølge Urbye «særdeles ubestemt i sit Indhold». Det hadde aldri vært snakk om at «Lapperne blot hadde Ret til at holde et Maximumsantal af Dyr», eller at «Lapperne som en Enhed eller den enkelte Lap kan paaberaabe sig nogensomhelst Ret til at beite med et bestemt antal Ren». Han fremhever videre at intet var til hinder for at «en enkelt Lap kan indkjøbe fra Finland eller Sverige Tusinder af Ren og derved formindske Beitemarkerne for de andre Lapper». «Forholdene har hidtil været overladt til Naturens egen Regulering». Nettopp dette forhold gjorde det, ifølge Urbye, «overordentlig vanskelig at pæcisere, hvor langt Lappernes Ret gaar».

Han fant at det imidlertid ikke var nødvendig i detalj å beskrive beiterettens nærmere innhold. Det var tilstrekkelig å vurdere hvilke innskrenkninger staten kunne gjøre i «Beitningen uden at gaa Lappernes Ret for nær». Denne vurdering måtte gå ut på å bringe på det rene, «hvilke Følger de foreslaaede Fredningsbestemmelser vil have, naar Beitningsdistriktet betragtes som en Enhed og samtlige Distriktets Lapper ligeledes betragtes under et».

«Siden ingen enkelt Lap kan paaberaabe sig nogen Særret til nogen enkelt stedlig begrænset Del af Beitningsdistriktet», ville fredningsbestemmelsene ramme alle like sterkt. Fredningen ville således først «inneholde en virkelig Krænkelse af Lappernes Ret og medføre Erstatningspligt for Staten» hvis det kunne godtgjøres at «Lapperne derved lider økonomisk Skade», fordi det gjenværende beiteareal ble «utilstrækkelig til at give Mose til Distriktets Ren». Og siden hverken distriktet som helhet eller den enkelte reineier hadde noe rettskrav på «at erholde anvist Beitemark til et bestemt antal Ren», måtte man ved vurderingen om fredningen hadde ført til økonomisk skade, legge «til Grund det Antal Ren, som findes i Beitdistriktet, da Fredningen indføres». Selve erstatningsspørsmålet måtte derimot sees i forhold til hver enkelt reineier, og om dette spørsmål uttaler Urbye:

«Erstatningsspørsmålet maa derimod sees i Forhold til hver enkelt Lap, som efter min Mening for at kunne erholde erstatning maa kunne bevise, at han som Følge af Fredningen har maattet indskrænke sit Renhold, fordi det samtlige Lapper anviste Beitedistrikt paa Grund af Fredningen blev utilstrækkelig for samtlige, hvorpaa en forholdsvis Indskrænkning maatte finde Sted.»

Urbye minner imidlertid om at reineierne i likhet med andre, må finne seg i visse innskrenkninger til allmenhetens beste uten krav på erstatning:

«Lapperne maa som andre Medlemmer af Samfundet finde sig i Indskrænkninger til det hele Samfunds Bedste, selv om disse Indskrænkninger ikke blot medfører visse Ulemper for dem, men ogsaa noget økonomisk Tab. Det er jo en Sætning, hvorpaa man har mangfoldige Exempler i vor Lovgivning, at Indskrænkninger som rammer alle eller en hel Klasse af Samfundmedlemmer lige haardt, erkjendes som fuldt berettigede, medens de utvivlsomt vilde være uberettigede, hvis de ble rettet mod Enkeltmand.»

Urbyes utredning s. 25–26.

I denne sammenheng peker Urbye på at fredningen ikke bare hadde betydning for bevaring av furuskogen, men også for bevaringen av reinmosen, idet de strekninger som komiteen ville foreslå fredet, var så «arbeidede, at de liden Betydning har som Beitesmark». Fredningen ville dermed bidra til at mosen tok seg opp igjen. Han viser videre til at man etter skogloven av 1863 § 49 kunne frede 1/20 av beitestrekningene i statsallmeninger. Selv om skogloven ikke gjaldt Finnmark, gav den en pekepinn om hva man måtte tåle uten erstatning. Av hensyn til skogen kunne staten «paabyde en temmelig udstrakt Fredning overfor private Brugsberettigede, hvis Ret er langt mere utvetydig anerkjendt og i sit Indhold langt mere bestemt end Lappernes i Finnmarken».

Etter denne drøftelsen kommer Urbye til følgende konklusjon når det gjelder spørsmålet om fredning av deler av furuskogen i *vinterbeitedistriktene*:

«Saafremt de enkelte Vinterbeitedistrikter ikke som Følge af Fredningen bliver utilstrækkelige til at afgive Mose til samtlige beitningsberettigede Lappers Ren, naar disse betragtes under et og Renantallet ved Fredningens Indførelse lægges til til Grund, kan Fredning ganske utvivlsomt ske, uden nogen Erstatning. I Betragtning af, at Fredningen her sker til Fremme af Almenvellets og navnlig ogsaa vil komme Lapperne selv til gode, antages, at Fredning vil kunne indføres uden Erstatning, selv om Beitningsdistrikterne som Følge af Fredningen bliver saa indskrænkede, at nogen økonomisk Skade tilføies Lapperne, naar denne Skade dog maa betegnes som lidet betydelig. Med Analogi i Skoglovens § 49 antages en Fredning, som ikke overskrider en Tyvendel af det samlede Beitningsdistrikt under enhver omstændighed ikke at medføre Erstatningspligt, selv om den medfører økonomisk Skade.»

Op.cit. s. 28–29.

Urbye går deretter over til å drøfte spørsmålet om «Fredning for flyttende Renhjorder» og spørsmålet om «Fredning af Furuskogen omkring Bosekop for de Markedssøgendes Ren». De synspunkter som var anført i drøftelsen ovenfor, hadde gyldighet også her, men i tillegg var det «nødvendigt at komme med nogle særskilte Bemærkninger om denne Fredning».

Når det gjaldt det første spørsmålet viser Urbye til at «fra umindelige Tider har Lapperne hver Vaar draget fra sine Vinterbeitedistrikter ned til Halvøerne ved Finnmarkens Kyst og Øerne udenfor denne, for saa igjen om Høsten at vende tilbage til Fjeldet». Disse flyttinger var «saa at sige gaaet baade Lapper og Renner i Blodet», og det offentlige hadde alltid erkjent nødvendigheten av disse flyttinger. En fredning som umuliggjorde flyttingen ville derfor innebære «en virkelig Krænkelse af Lappernes Ret». Men reineierne hadde ikke «Retskrav paa at flytte netop paa de Steder, hvor de finder for godt». Staten måtte ha adgang til å regulere flyttingen. Men «selvfølgelig bør ogsaa disse Foranstaltninger gjøres saa lempelige som mulig overfor Lapperne», idet en flyttevei som avvek vesentlig fra den «Renene er vant til vilde volde store Vanskeligheder». Var det nødvendig å la reinen flytte gjennom fredete strekninger, måtte man imidlertid kunne pålegge reneierne å gjøre oppholdet der så kort som mulig. Og Urbye konkluderer slik:

«Ordnes Fredningen paa en saadan Maade, at Lapperne erholder bekvem Adgang til Kysten uden at rykkes for langt ud fra de vante Veie er det utvivlsomt, at Staten kan frede Furuskogen ogsaa for flyttende Renhjorder uden at gaa Lappernes Ret for nær og uden at pligte nogen Erstatning, og kan den dette, er det selvfølgelig, at den kan det mindre – paabyde Foranstaltninger til Forebyggelse af Skade ved Flytninger, som foregaar gjennem Furuskogen.»

Op.cit. s. 31.

Når det gjaldt furuskogen rundt Bosekop, hadde komiteen som nevnt registrert store skader på denne. Når reinen sto bundet under markedet gjorde den atskillig skade på småskogen. Blant annet ble småtrær hugget ned for å hindre reinen i å snare seg. Trær ble også skadet ved hornfeing, og siden det dreide seg om kjørrerein – «altsaa Kastrater – hvis Hornfeining ofte varer hele Vinteren», betydde det at skadene ble betydelige.

Det var ikke bare reneiere fra norsk side som hadde sine rein på beite, men også svenske og finske rein ble sluppet på beite i furuskogen under markedene. Ifølge Urbye hadde ikke reneierne

ervert en rett til å slippe reinen løs på beite i furuskogen i Altendalen. «Selv om Lapperne har gjort dette i længere Tid, saa kan det ikke siges, at dette er gjort paa saadan Maade, at derved er erhvervet nogen *Ret*.» Reineierne hadde sluppet reinen der det har vært mest bekvemt enten de kom fra Kautokeino, Karasjok, Sverige eller Finland, men «har aldrig antaget Karakteren af nogen Retsudøvelse». Det ville også være vanskelig å tenke seg «hvordan nogen enkelt Lap her skulde kunne begrunde noget Erstatningskrav eller hvorledes Erstatningens Størrelse i Tilfælde skulde bestemmes». Urbye kom således til «det Resultat, at staten havde fuld adgang til uden Erstatning at forbyde de Reisende at lade sine Ren beite i Furuskogen i Alten, selv om man ikke kunde henvide dem til andre Beitemarker i Nærheden».³⁰

7.2.2.2 Om adgangen til å innskrenke den fastboende befolknings mosetaking

Urbye understreker at de fastboende ved tildeling av jord ikke hadde ervert noen kontraktsmessig rett til mosetaking på statens grunn. En slik eventuell rett måtte derfor ha sitt grunnlag i hevd eller alders tids bruk. Men skulle en slik rett være etablert måtte man godtgjøre at mosetakingen «konstant var udøvet fra umindelige Tider eller ialfald i Hævdstid før Loven af 23 Mai 1874» Han sikter her til Lov angaaende Brugsrettigheder over Fremmed Eiendom av 23 mai 1874. Videre måtte mosetakingen være utøvet på en slik måte at det ble oppfattet som en rett som tilkom «enhver Eier af vedkommende Brug». Men intet av dette var tilfellet etter Urbyes mening. Mosen ble tatt «fordi den var det bekvemmeste Surrogat, som havdes for Haanden», og man samlet den så lenge man ikke møtte innsigelser fra noe hold. At det ikke hadde vært snakk om en rett som tilkom de enkelte bruk, fulgte også av det forhold, «at ikke blot Opsidderne paa de gamle Brug men hver Nybygger – ja ikke blot Eierne af fast Eiendom alene, men hvemsomhelst i Praxis» hadde sanket reinmose.

Innsamlingen av reinmose hadde aldri vært underkastet noen regulering i «kvantitativ Henseende, og den hadde ofte vært innsamlet for salg og ikke bare til bruk på gårdene. Man hadde eksempler på at folk som hadde begynt å samle reinmose i kjelkelass med hendene, hadde gått over til å samle hestelass med rive. Det var ifølge Urbye en «Væsensforskjell mellem denne Benyttelse af Statens Jord og Lappernes Renbeitning». «Lappernes Renbeitning er ældre end Statens Eiendomsret, og

30. Op. cit. s. 34.

deres Rettigheter i Finnmarken er ikke paa nogen Maade udskilt fra Statens Ret eller udledet fra denne. Staten har tværtom blot okkuperet den af Lapperne unyttede Ret.»³¹

De fastboende derimot hadde i de aller fleste tilfellene «faaet sin Ret fra Staten og ervervet den ved Overenskomst». Det hadde formodningen mot seg at de fastboende hadde ervervet noen større rett enn det som fulgte av kontrakten. En rett til mose-takingen måtte i så fall alene være grunnet på bruk, men bruken hadde ifølge Urbye ikke hatt karakter av rettsutøvelse:

«Af det sagte fremgaar, at den hele Benyttelse af Statens Jord til Indsamling af Renmose ikke nogensinde eller noget Steds synes at have havt Karakteren af en Retsudøvelse, men alene har været – hvad der ogsaa efter Forholdenes Natur er rimeligt – en Udnyttelse af Statens Eiendom, som har fundet Sted, fordi ingen Hindringer er lagt i Veien derfor. Der kan derfor ikke paaberaabes nogen Hjemmel for Befolkningens Ret til Mosetagning og Staten maa derfor have fuld Adgang til at forbyde denne.»

Op.cit. s. 38.

Selv om de fastboende altså ikke hadde noe rettskrav på å samle inn mose, tilsa imidlertid vanlige rimelighetsbetraktninger at man ikke kunne stoppe den for brått. Befolkningen hadde innrettet seg på bruk av reinmose til sine dyr, «og et Forbud som strax vilde tilstoppe denne Kilde, vilde uanset dets juridiske Berettigelse virke særdeles hardt». Man måtte derfor gå skrittvis frem, og for eksempel anwise steder der de fastboende ennå i noen tid kunne hente reinmose.

Komiteen hadde under sine befaringer registrert at man de senere år i stadig større utstrekning hadde tatt i bruk redskap til innsamling av mose. Dette hadde vært ødeleggende, ikke bare for mosens gjenvekst, men også for spirende trær. Dessuten gikk en hel del mose til spille under innsamlingen, og ble liggende å råtne. Staten måtte derfor øyeblikkelig kunne forby innsamling av mose med slik redskap. Skulle de fastboende overhode få adgang til å sanke mose, måtte de finne seg i det merarbeid det var å sanke mose for hånd.

7.2.2.3 *På hvilken måte bør bestemmelsen om fredning av statens furuskog i Finnmarken for reinbeiting samt om mosetaking på statens grund i Finnmarken gives?*

En fredning av furuskogen mot reinbeite skulle ikke være evigvarende. Tanken var tvert om at når ungsbogen hadde fått tilstrekkelig gjenvekst, skulle den åpnes for reinbeite, for så å frede andre strekninger. Det samme burde gjelde for tillatelse til mosesanking.

Urbye stiller spørsmålet om det for fredning av furuskogen og regulering av mosetaking, var påkrevet med lovhjemmel eller om det hele kunne ordnes administrativt. Etter det som var sagt om mosesanking, skulle det strengt tatt ikke være nødvendig med lovhjemmel for et eventuelt forbud; administrativt vedtak måtte være tilstrekkelig. Men Urbye fant det likevel mest hensiktsmessig å regulere dette i lovs form. Etter det syn herredsstyrene hadde lagt for dagen (se nedenfor under 7.2.3.2), måtte man regne med atskillig uvilje mot en begrensning i adgangen til mosesanking. En lov ville derfor ha «en ganske anden autoritet end en blot og bar administrativ foranstaltning».

Når det gjaldt fredning av furuskogen mot reinbeite, var det derimot klart at slik fredning måtte ha hjemmel i lov. En fredning ville som vist få innflytelse på «lappernes beitingsret, saaledes som denne i aarhundreder har været udøvet».

7.2.2.4 *Kommentar til Urbyes utredning*

Urbye foretar en meget grundig og analytisk utredning av flyttsamenes beiterettigheter i Finnmark. Han slår fast at deres rettigheter ikke er hjemlet i lov, men er etablert gjennom alders tids bruk. Han omtaler flyttsamene som urbefolkningen i Finnmark, og uttaler at deres rettigheter til grunnen i Finnmark er meget eldre enn statens rettigheter.

Flyttsamenes bruksrett er ifølge Urbye ekspropriasjonsrettslig vernet, men i likhet med andre bruksrettigheter, kan de ikke kreve erstatning for et hvert inngrep, men har en viss tilpasningsplikt. Ved vurderingen av denne tilpasningsplikten tar han utgangspunkt i distriktet, og legger til grunn at alle innenfor et distrikt har de samme rettigheter til grunnen. Et inngrep vil derfor ramme alle likt.

Akkurat her bygger Urbye på en forutsetning som rent faktisk ikke holdt stikk. Riktignok opererte reindriftslovgivningen med en slik forutsetning at alle innenfor for et distrikt, for eksempel et vinterbeitedistrikt, hadde rett til å være hvor de ville. Men slik var ikke oppfatningen internt i reindriften, hvor det var en oppdeling av beitene mel-

31. Op.cit. s. 37. Her i marginen har en senere leser satt et stort spørsmålstegn og et stort utropstegn.

lom de forskjellige siidaer. *Erik Solem* uttrykker det slik:

«Fordelingen av vinterbeiteplassene mellom de forskjellige siidåer er sikkert av gammel oprinnelse og «har gjort sig sjøl». Det betraktes nu som en temmelig avgjort sak at den og den siidå skal ha vinterbeite i den og den bestemte trakt. Men renlappene mener ikke å ha eiendomsrett til beitesplassene, og det har de heller ikke; de er også på det rene med at de ikke har noen rettsbeskyttet adgang til å holde andre borte. Men det er sikkert at det anses for en nokså simpel trafikk å trenge sig inn på en annen siidås gamle beitestrakt uten streng nødvendighet. Da det oftest er slik at barna fortsetter i den siidå foreldrene har hørt til, vil beitesplassene på denne måten gå i arv i slektledd.»

Lappiske rettsstudier, 2. oppl. Oslo-Bergen-Tromsø 1970, s. 190.

Når lappene som *Erik Solem* sier ikke mente å ha «eiendomsrett» til sine beiteplasser, kan det skyldes at de nettopp gav uttrykk for myndighetenes oppfatning av denne retten. I lovgivningssammenheng var distriktet den laveste organisatoriske enhet. I dag vil vi mene at en siida meget vel kan ha etablert særrettigheter innenfor et distrikt,³² men da *Urbye* skrev sin utredningen var dette ikke reist som en spørsmål.

Tradisjonelt har altså de enkelte familier hatt sine områder.³³ Dette er en fordeling som har funnet sitt mønster ut fra ulike faktorer, blant annet avhengig av hvor man kommer inn på vinterbeitene i forhold til sommerbeitene. Reineierne med sommerbeite på Vuorjjenjárga kommer inn på vinterbeitene vest for tettstedet Karasjok, reineierne som har sommerbeite i distrikt 13 kommer inn lenger øst. For eksempel vil en fredning av skogen på østsiden av Karasjok ikke ramme alle Karasjoks reineiere like hardt, men først og fremst de som har sin flyttevei på denne siden. Tidspunktet for når man kommer inn på vinterbeitene er også avgjørende. De som har sommerbeite lengst ute på øyer og halvøyer, er de som kommer sist inn på vinterbeitene. De vil rent faktisk ikke ha den samme mulighet til velge vinterbeite, som de som kommer først inn. En fredning av furuskogen i deres område vil altså ramme dem hardere enn andre. Et klart eksempel på dette viser utviklingen på fellesområdet mellom Kautokeino og Karasjok. Rettslig sett skulle flyttsamer fra begge reinsogn ha den

samme adgang til området. Rent faktisk var det Kautokeinos reineiere som benyttet fellesområdet, fordi de kom først inn.

Urbye presiserer jo flere steder at han legger den forutsetning til grunn at alle reineierne innenfor et distrikt har samme rett til hele området. Jeg kan da ikke fri meg fra å spekulere på hva *Urbye* ville ha skrevet hvis han hadde sett at det rent faktisk ikke forholdt seg slik.

7.2.3 Komiteens forslag

7.2.3.1 Fredning av furuskogen

Ved spørsmålet om fredning av furuskogen måtte man ifølge komiteen veie mot hverandre de ulike interesser som «Skogens Bevarelse og Fjeldlappernes Existence». Skogens bevarelse var påkrevet for å sikre «nødvendige Bygningsvirke for at skaffe bedre og sundere Boliger». Men «retfærdighed fordrer at det tages billige Hensyn til, at Flyttlapperne beskyttes -, saa at de ikke indskrænkes paa en saadan Maade, at de ikke længre kunne existere».

Komiteen tenkte seg tre ulike former for fredning av furuskogen: 1) Furuskog som er totalfredet mot reinbeite. 2) Furuskog hvor det ikke er tillatt for reindriften å beite, men tillatt å ferdes for reisende og for nødvendig transport. 3) Furuskog der det er lov til å flytte igjennom vår og høst, men hvor oppholdet må være kortest mulig. All fredningen skulle som nevnt bare gjelde så lenge den var påkrevet.

Komiteen gikk deretter i detalj gjennom de strekninger som i Alta, Lakselv, Karasjok og Sydvaranger burde fredes. På de områder der reinen vanligvis ikke beitet om vinteren, men bare benyttet til gjennomflytting, så komiteen få betenkligheter ved en fredning. Man måtte således kunne frede skogen i Alta og Lakselv, da dette ikke medførte at reindriften ble undratt beitestrekninger av betydning. Vanskeligere var det imidlertid i Karasjok og Sydvaranger. I Karasjokområdet var det rent geografisk vanskelig å avgrense fredningsområdet. Den mest praktiske løsning var derfor å frede et 2 km bredt belte på hver side av elvene Karasjok og Jesjok. Langs Anarjok ble fredningsbeltet foreslått til 3 km på hver side.

De områder i Karasjok som ble foreslått fredet, utgjorde ca 1/15 av distriktet. Selv om dette var et betydelig område mente komiteen at det likevel ville være lovlig adgang til å frede et så stort område, idet det var tilstrekkelige områder igjen for rein som nå var i distriktet. Store deler av det området som ble foreslått fredet var dessuten så avbeitet at det spilte en underordnet rolle som vinterbeite.

32. Se Rt. 2000 s. 1578 og Kirsti Strøm Bull, Studier i reindriftsrett, Oslo 1997.

33. Se Ørnulv Vorren, Finnmarksamenes nomadisme, Oslo 1962.

Fredningen ville således også være til fordel for reindriften på lengere sikt, og det kunne da ikke spille noe avgjørende rolle at man fredet et større areal enn skoglovens anvisning på 1/20. Komiteen uttalte:

«Idet derfor Komiteen kommer til det Resultat, at den foreslaaede Fredning ikke gjør Karasjoks Beitemarker utilstrækkelige til at afgive Føde for samtlige der nu hjemmehørende Ren, og at saaledes Fredningen ingen økonomisk Skade tilføies Fjeldlapperne, antager den, at der er lovlig Adgang til at gennemføre Fredning af Karasjoks Furskoge i den Udstrækning som af Komiteen foreslaaet.»

Innstilling 1902. s. 36.

Når det derimot gjaldt Sydvaranger uttalte komiteen at på grunn av «Mosemarkernes ringe Udstrækning i dette Distrikt vil enhver Fredning blive følelig». Den foreslo derfor fredning av et begrenset område, 65 km². Komiteen mente at det måtte være «lovlig Adgang til at gennemføre denne Fredning» siden den ikke omfattet «1/20 af det hele Beitedistrikt».

Op.cit. s. 36–37.

Den foreslo følgende lovbestemmelse om fredning av furskogen:

«De staten tilhørende furskogstrækninger i Finnmarken kan fredes for renbeitning. Det kan tillige forbydes lapperne at flytte gjennom fredet strækning og opslaa sine telte sammetseds. De nærmere regler om fredningens udstrækning og omfang gives af Kongen eller den, han dertil bemyndiger.»

Det ble vurdert om herredsstyrets uttalelse burde innhentes før et fredningsvedtak ble fattet, men Urbye påpekte at herredsstyrene mange steder ikke var helt objektive. I de distrikt hvor «Fjeldlapperne enten slet ikke er representert i herredsstyret eller er i minoritet i samme, vil man være stemt for videst mulig fredning, medens fjeldlapperne vil modsette sig saadan». Forøvrig foreslo Urbye at man personlig konfererte med reineierne før fredningsvedtak ble truffet, slik at man kunne finne frem til løsninger som var minst mulig skadelige for dem. Komiteens øvrige medlemmer gav sin tilslutning til Urbyes vurderinger.

Komiteen påpekte til slutt at den foreslåtte fredning kunne gjennomføres «uden at der foretages en Fordeling af Vinterbetesmarkerne, og uden at der indføres Bestemmelser sigtende til at regulere Antallet af Ren i de forskjellige Beitedistrikter». Komiteen antok imidlertid at «i en ikke fjern Fremtid» ville det være nødvendig med tiltak på disse

områder. Det ville i denne sammenheng være av «adskillig Interesse at konstatere, hvor de forskjellige Lapper har beitet gjennom flere Aar og med hvor mange Rein». Dette var opplysninger som allerede nå burde pålegges lensmennen «i Lappedistrikterne at meddele for hvert Aar». Viste det seg at reintallet økte, anbefalte komiteen at man klartla om dette i så fall skyldtes anskaffelse av rein fra Finland og Sverige, eventuelt innflytting av reineiere fra disse land. Muligens er dette forslaget bakgrunnen for at det noen år senere ble laget oversikter over renbyer i Finnmark.

Til slutt berørte komiteen problemet med finsk rein på norsk grunn. Den uttalte:

«Ogsaa et andet Forhold finder Komiteen at burde henlede Opmerksomheden paa. Naar norske Ren kommer paa finsk Territorium bliver hver 10de Ren konfiskeret. I Norge har man ingen tilsvarende Regler. Det er ... saa, at et ikke ubetydeligt Antal finske Ren gjør adskillig Skade paa de norske Mosemarker, navnlig ved om Sommeren at nedtrække disse. Muligens kunne denne Skade formindskes noget, hvis man i Norge fik Bestemmelser, som tillod at gribe mer energisk ind overfor de finske Ren, som antræffes her i Landet.»

Op.cit. s. 22.

Samme tanker har vi sett at andre gav uttrykk for 30 år tidligere, se foran under 2.5.

7.2.3.2 De fastboendes reinmoseforbruk

Undersøkelser som komiteen foretok viste at de fastboendes mosesamling (mose betyr lav) hadde økt betydelig de siste år. På forespørsel ble dette også bekreftet fra flere herredsstyrer. Komiteen innhentet også opplysninger fra lensmennene om den årlige innsanking av mose. Oversikten viste at det ble sanket inn hele 10.900 m³ mose. Av dette gikk bare vel syv prosent til reinfor, og resten som for til bufeet. Det største forbruket av mose hadde Sydvaranger og Karasjok, med henholdsvis 5.200 m³ og 3.540 m³.

Til tross for at dette forbruket flere steder var en vesentlig årsak til reduksjonen av reinmose, var det ingen herredsstyrer som gikk inn for begrensninger i forbruket. For eksempel uttalte Sydvaranger herredsstyre at mosesankingen var «den vesentligste Aarsag til Renmosens stærke Aftagen». Men herredsstyret kunne likevel ikke anbefale begrensninger i mosetakingen, da «de smaa Jordlapper ikke under nogen Omstændighed kan yde tilstrækkeligt Foder». Herredsstyret viste også til «den Uvilie en Indskrænkning i Retten til at

samle Mose vil vække hos den overveiende Del af Herredets Indvaanere».

Heller ikke Karasjok herredsstyre mente at et forbud mot mosesanking var påkrevet hverken som fór eller for salg, og viste til at mosesanking foregikk rundt kirkestedet, på området som var unndratt reinbeite. Også Kautokeino herredsstyre uttalte at innsamling av reinmose ikke var av så stor betydning at det var «nødvendigt at skride ind mod samme». Alten herredsstyre var av samme oppfatning. Bare Nesseby herredsstyre gikk inn for forbud, med seks mot tre stemmer. Kistrand og Tanen herredsstyrene uttalte at mosespørsmålet ikke hadde praktisk betydning for disse herreder.³⁴

Komiteen stilte seg tvilende til den holdning flere av herredsstyrene la for dagen, når det gjaldt spørsmålet om mosesanking, og trakk den slutning at bare de fastboendes syn hadde kommet til uttrykk i saken. Komiteen uttalte:

«Naar Komiteen sammenholder, hvad Herredsstyrene i Sydvaranger, Karasjok, Kautokæino og Alten har udtalt om Mosespørsmålet, med de Opgaver, som forøvrigt foreligger om Moseforbruget i de forskjellige Herreder, synes man at være berettiget til at stille sig noksaa tvilende overfor den Enstemighed, som i disse Herredsstyrene raader om, at ingen Indskrænkning er paakrævet. Sydvaranger Herredsstyre fremholder jo selv med Styrke Mosemarkernes Tilbagegang ved det nuværende Forbrug, men kommer alligevel til det Resultat, at det fremdeles bør tillades de Fastboende at udnytte Mosemarkerne til det Yderste – et Resultat, der overfor Fjeldlapperne synes lige uretfærdigt som kortsynet for den fastboende Befolkning.»

Op.cit. s. 18.

Når det gjaldt uttalelsen fra Karasjok herredsstyre pekte komiteen på at mosetakingen skjedde på et område som var fredet for å spare reinmosen for de reisende. Det måtte derfor bero på en rettsvillfarelse når man mente at man var berettiget til å fjerne reinmose derfra. Og når Kautokeino herredsstyre hadde kommet med en enstemmig uttalelse om at det ikke er påkrevet «at skride ind mod de Fastboendes Anvendelse af Renmose som Kreaturfoder, synes Herredsstyret ikke at have tillagt Hensynet til Distriktets Fjeldlapper tilbørlig Vægt»:

«Komiteen skal i denne Forbindelse minde om, at det af Kautokæino Fjeldlapper allerede i 1876 stillede Forlangende om, enten hel Ophævelse

af Beitesmarkgrænsen mod Karasjok eller dennes Flytning længere mod Øst, var bygget paa Kautokæino Vinterbeitesmarker Utilstrækkelighed. Men under saadanne Omstændigheder synes det at være lidet stemmende med det hele Distrikts Tarv, naar Herredsstyret vil opretholde et Forhold, der dog i væsentlig Grad bidrager til Mosemarkernes stadige Forringelse.»

Op.cit. s. 18.

At Alten herredsstyre ikke så noe problem når det gjaldt mosespørsmålet forklarte komiteen med at begrensning i mosesankingen «ville komme Fjeldlapperne og ikke Herredes egen Befolkning til gode». Men komiteen hadde personlig sett hvor hardt mosesankingen hadde gått utover beiteområdene på fjellene rundt Alta, og dette innebar «en Fare for Fjeldlapperne, der paakræver det Offentliges Indskriden».

Som nevnt hadde Urbye i sin utredning konkludert med at de fastboendes mosetaking ikke kunne betraktes som en rett, og at det derfor var adgang til å forby den uten at de fastboende hadde krav på erstatning. Når det gjaldt et eventuelt forbud, måtte man ifølge komiteen ha for øye, «at det her gjælder at Beskytte Fjeldlappernes Interesser og deres Brug af de Strækninger, hvor de gennem Aarhundreder og længe før der fandtes nogen fastboende Befolkning i det Indre af Finnmarken, har levet».³⁵

Komiteen ønsket aller helst et totalforbud mot bruk av mose til kreaturfór, men fant det vanskelig å foreslå dette, og drøftet ulike forslag til løsning av spørsmålet. Å overlate spørsmålet til de lokale myndigheter fant komiteen ikke tilrådelig, da de som i så fall til slutt «trekker det korteste Straa, bliver Fjeldlapperne», og dette var «hverken retfærdig eller billigt». De hadde krav på beskyttelse, og reglene måtte utformes slik at beskyttelsen ble reell. Komiteen foreslo følgende bestemmelse:

«Det forbydes ved optaging af renmose paa statens jord i Finnmarken at benytte noget slags redskab. Amtmanden kan, hvor det er paakrævet til mosemarkens bevarelse eller til beskyttelse af fjeldlappernes interesser, give nærmere regler om mosetagnings paa statens jord i Finnmarken og kan endog helt forbyde denne. Disse regler kan af et interesseret herredsstyre undergives approbation af vedkommende departement. Amtmanden kan uden hinder af de givne regler tillade mosetagnings paa statens jord, naar fodernød eller andre særlige omstændigheder gjør dette nødvendigt.»

Urbyes utredning s. 44.

34. Op.cit. s. 18.

35. Op.cit. s. 19.

7.3 Protester fra Karasjoks reineiere

Karasjoks reineiere mente at den foreslåtte fredning av beiten i furuskogen var alt for omfattende. I brev til Landbruksdepartementet datert 8. januar 1904 og undertegnet av 26 reineiere,³⁶ påpeker reineierne at flere av forutsetningenes for komiteens fredningsforslag ikke var riktige. Komiteens opplysning om at reinen søkte opp til høyfjellet og ikke ned i furuskogen var således ikke riktig for Karasjoks vedkommende. Karasjok hadde rett og slett ikke høyfjell nok for reinhjorden. Det var mye bjerkeskog i Karasjok, men fra januar pakket snøen seg til i bjerkeskogen, og reinen kom derfor ikke ned til laven. Reinen måtte da søke ned til furuskogen for å finne beite. De tilgjengelige vinterbeitearealer var derfor mindre enn det komiteen hadde lagt til grunn, og furuskogen var et viktig vinterbeiteområde. Reineierne motsatte seg ikke enhver fredning av furuskogen, men foreslo endel begrensninger.

Når det gjaldt skader på skogen på grunn av hornfeing, mente reineierne at denne skaden ikke skrev seg fra deres rein, da Karasjokrein ikke var i furuskogen under hornfeingen. Skaden skyldtes finsk rein som gikk «ubevogtet paa norsk territorium hele sommeren ud til høsten».

7.4 Det videre lovarbeid

Renbeitekomiteens innstilling som altså ble avgitt i 1902 ledet i første omgang ikke til noen lov. Komiteens forslag ble innarbeidet i lovutkastet til kommisjonen av 1909, se om denne foran under 5, men heller ikke dette utkastet ble som vi har sett ført videre.

Lappekommisjonen av 1897 fremla i 1904 forslag til en reindriftslov for hele landet. Kommisjonen gir her en beskrivelse av de ulemper som følger med reindriften, og spesielt de skader som skogen påføres. Innstillingen er et angrep på reindriften, spesielt den svenske reindriften, og et forsvar for jordbrukets interesser. Denne klare prioritering av jordbrukets interesser som rundt forrige århundreskiftet gjorde seg stadig sterkere gjeldende, og som Lappekommisjonens innstillinger er et uttrykk for, er antagelig bakgrunnen for den skjebne som vi skal se Renbeitekomiteens utredning fikk. Jeg skal derfor her referere noen eksempler hva Lappekommisjonen av 1897 sier om skogsspørsmålet. Kommisjonen slutter seg her til en

utredning utarbeidet av nordlandske Skoginspektorat i 1903. Om forholdene i Skoganvarre heter det:

«Strax ovenfor Skoganvarre i Laxelv, fire Mil ind fra Bunden af Porsangerfjord, har man store Furumoer, især paa Vestsiden af Elven, men her er omtrent al gjenvæxt dræbt. Lapperne har i Aarrækker trukket derover med sine Ren, og nu staar Tusinder af hvide spøgelsesagtige Pinder som ligesaa mange Gravkors over den Skog, der blev dræbt i sin fagreste Ungdom. Saa fuldstændig har Ødelæggelsen været, at det nu kun er et Tidsspørgsmaal, naar disse Strækninger gaar over til Birk.»

Indstilling av 1904 s. 139.

Om forholdene i Altadalen heter det:

«Ogsaa længer op i Altadalen – omkring Joraholmen og paa Sokkelma – gjør Renen aarvist Skade i Furuskogen. Lapperne har for Skik her under Tur til og fra Markedet at stoppe op. Kaffe kjedlen frem, Brændevinsankeret prøves, der gjøres Ild op i Furuskogen, medens Renen bindes i Smaafuruen eller slippes løs i Skogen. Dette fortsat i Aarrækker har sat kjendelige Spor, specielt paa Sokkelma. Og saa klandres Forstvæsenet for, at man ikke planter! Skaf os først af med Renen, eller tænker jeg, at de til Plantning anvendte Penge skal vise sig at være daarligt anvendte Penge ...

... Her er Fare paafærde, det gjælder Finmarkens Furuskog, thi Ren og Furu kan nu engang ikke forenes, og da maa Renen vige, vige tilbage til Fjeldet med det rige Mosemarker, med det store Vidder, hvor Renen har sit rette Hjem, hvad ikke er Tilfældet her nede i Skogen, hvor kun Lappens Magelighed holder den samlet. – Heller ikke paa Tur til og fra Markedet maa Ren beites i Furuskog. Derfor er heller ingen Nødvendighed. Lappen kan medbringe en Pulk eller to med Mose fra Fjeldet, hvis han ikke foretrækker at kjøbe den paa Pladsen hvor den altid findes hos Fastboende.»

Op.cit.

Nedenfor under 8.2.1 refereres flere eksempler på tilsvarende beskrivelser fra Kautokeino og Tana.

Riksadvokat *Kjerschow* fikk i oppdrag å utarbeide et utkast til en landsomfattende reindriftslov, og han kom med et utkast i 1922. I dette utkastet var det foreslått regler om fredning av furuskogen. Arbeidet med en ny reindriftslov trakk imidlertid ut, og departementet fant det påkrevet å gi en egen lov om adgang til fredning av furuskogen samt lovregler om adgang til fredning av mosemarker, «hvis bevarelse er nødvendig av hensyn til de fastboendes forsyning av kreaturfor».³⁷

36. Brevet finnes i Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske.

I Odelstingsproposisjon nr. 30 (1924) er det vist til Renbeitekomiteen av 1901, og det heter: «Komiteen av 1901 foretok en inngående undersøkelse såvel av den faktiske som den juridiske side av saken» (s. 2). Proposisjonen gjengir komiteens beskrivelse av den skade reinen forårsaket på barskogen, og uttaler som komiteens konklusjon at «beitning med ren i Finnmarkens furuskoger ikke er nogen nødvendig betingelse for renens trivsel og for fjellappenes eksistens» (s. 3). Komiteens utredning av de rettslige spørsmål refereres kun kort, idet det heter:

«Spørsmålet om hvorvidt der er juridisk adgang til uten erstatning å forby lapperne å la renen beite i furuskogen, blev inngående undersøkt av komiteens medlem, daværende statsadvokat, nu minister, dr. juris Urbye. Hr. Urbye kom herunder til det resultat, at det var adgang til uten erstatning å frede furuskogen i rimelig utstrekning for renbeitning, saavel som til å forby lappene å flytte igjennem de fredede strekninger» (s. 3).

Urbyes konklusjon var som vist foran under 7.2.2 basert på en rekke forutsetninger. Hans konklusjon om at fredning kunne skje uten erstatning, var knyttet til de konkrete fredningsforslagene som var fremsatt av komiteen. Disse forutsetninger er det imidlertid ikke redegjort for i proposisjonen fra 1924. Proposisjonen etterlater derfor det inntrykk at Urbye har ment at det var rettslig adgang til en

meget omfattende fredning av furuskogen. Proposisjonen gjengir heller ikke de innvendinger mot fredningsforslagene som Karasjoks reineiere hadde.

Proposisjonen sier heller ikke ett ord om Renbeitekomiteens syn på de fastboendes mosesanking. Mens komiteen som vist ønsket et forbud mot mosesanking til kreaturfor, er spørsmålet snudd helt om i proposisjonen. Her heter det at det må «åpnes adgang til å frede mosemark for renbeitning, naar dette ansees nødvendig av hensyn til fastboendes forsyning av mose til kreaturfor» (s. 6).

Ved spørsmålet om slik fredning, måtte man ifølge departementet «ta hensyn såvel til lappenes som til de fastboendes interesser». Men forholdet ville «dog lett stille sig således, at mens de fastboende er henvist til å ta mose i ett bestemt område, som ligger dem nærmest vil lappene med fordel kunne utnytte renbeite andre trakter» (s. 7). Proposisjonen drøfter heller ikke Renbeitekomiteens forslag om å forby mosesanking med rive.

Ved lov av 11. juli 1924 nr. 2 ble Kongen eller den han bemyndiger gitt adgang til å forby reinbeite «i barskogstrekning eller strekning som er tilsådd med bartrefrø eller hvor plantning med bartreplanter er foretatt». Samme adgang til å forby reinbeiting ble også gitt for «mosemark, når fredning ansees nødvendig av hensyn til fastboendes forsyning med mose til kreaturfor eller for å skaffe beite til kjørereren».

Kapittel 8

Reindriftsloven av 12. mai 1933

8.1 Innledning

Som vi har sett var det ulike lover for reindriften i Finnmark og for resten av landet. For Finnmark hadde man loven av 1854 med flere tilleggslover og loven av 1888. For resten av landet gjaldt Fellelappeloven av 1883 og tilleggsloven av 1897. Fellelappeloven skulle bare gjelde i femten år, dvs. frem til 1898. Ved kgl. res. av 9. september 1897 ble det fra norsk side derfor nedsatt en kommisjon som skulle vurdere «hvilke Lovregler mv. vedkommende Lappevæsenet der bliver at istandbringe», etterat fellelappeloven var trådt ut av kraft. I kommisjonens mandat ble det utvetydig uttalt at den svenske reinbeitingen i Norge var en stor ulempe for landet, og at det ville være «det heldigste for Norge, om denne Flytning af Lapperne fra det ene Rige til det andet kunde ophøre».¹ I overensstemmelse med dette anså kommisjonen det som sin viktigste oppgave å utrede spørsmålet om Lappekodisillens rettslige stilling og «Norges mulige Adgang til at fatte Beslutning om den gjensidige Beitningsadgangs Ophør».²

Lappekommisjonen hadde tre medlemmer: Statsadvokat *Haakon Berg*, lagmann *P. Kjerschow* og gårdbruker *H.K. Foosnæs*.³

Fra norsk side var forutsetningen at Sverige nedsatte en tilsvarende kommisjon. Sverige ønsket imidlertid ikke å nedsette noen kommisjon, men overlot til det svenske Justitiedepartementet å arbeide med spørsmålet.

Lappekommisjonen som fremla sin innstilling i 1904, mente med støtte i en utredning forfattet av docent *Nikolaus Gjelsvik*,⁴ at Norge ensidig kunne si opp Lappekodisillen. Kommisjonen foreslo en slik oppsigelse, og fremla utkast til lov om forbud mot å la svenske rein beite på norsk grunn. En slik ensidig oppsigelse fra norsk side ble imidlertid

ikke aktuell, idet Norge under forhandlingene i forbindelse med unionsoppløsningen gikk med på at «ikke noget av rikene vil gjøre krav på ensidig å opsi» Lappekodisillen, jf. Karlstadkonvensjonen artikkel 1. I henhold til konvensjonens artikkel 3 ble det innledet forhandlinger mellom Norge og Sverige om reinbeitespørsmålet. Samtidig ble fellelappeloven av 1883 forlenget.

Forhandlingene mellom Sverige og Norge ledet frem til konvensjonen av 5. februar 1919. Den 18. juli samme år ble det i henhold til denne konvensjonen gitt lov om flyttsamenes adgang til reinbeiting. For reindriftsamene som var norske statsborgere, skulle fellelappeloven gjelde inntil videre, men den gjaldt som nevnt bare på reindriften sør for Finnmark fylke.

Kjerschow, som nå var blitt riksadvokat, ble i 1918 bedt om å utarbeide utkast til en reindriftslov. Hans utkast forelå i 1922, og dette resulterte i reindriftsloven av 1933. Kjerschow hadde om nevnt vært medlem av Lappekommisjonen av 1897, og han var også medlem av den norske delegasjonen ved reinbeiteforhandlingene med Sverige. Han var dessuten Utenriksdepartementets og Landbruksdepartementets konsulent i reinbeitespørsmål.⁵

Det var først og fremst reindriften sør for Finnmark som var i fokus under lovarbeidet. Lappefogdene ble for eksempel bedt om å komme med forslag til endringer, men lappefogd hadde man den gang ennå ikke i Finnmark. Fylkesmennene sør for Finnmark ble likeledes bedt om å fremme forslag til lovendringer. På det første Samelandsmøtet i Trondheim i 1917 ble det nedsatt en komite som utarbeidet et utkast til reindriftslov. Kjerschow ble av departementet bedt om å ta dette utkastet i betraktning under sitt arbeid.⁶ Men på Samelandsmøtet møtte bare to representanter fra Finnmark, og ingen reineiere derfra var med i landsmøtets lovkomite.

Det heter i Odelstingproposisjonen fra 1932 at opplysninger om forholdene i Finnmark ble innhentet gjennom reindriftsinspektør *Kristian Nis-*

1. Indst. S. Nr. 219 (1897), gjengitt i Indstilling av 1904 s. 2.

2. Indstilling av 1904 s. 3.

3. Det ble også valgt tre varamedlemmer: Gårdbruker og ordfører i Målselv, senere lappefogd, Erik Myre og kirkesanger O. S. Holm. Haakon Berg måtte i 1900 trekke seg fra kommisjonen på grunn av sykdom, og Fosnæs overtok da som formann. Som fast medlem kom da Erik Myre inn.

4. Indstilling av 1904 s. 97 flg.

5. Ot.prp. nr. 28 (1933) s. 1–2.

6. Utkastet er gjengitt hos Bård Berg, Reindriftsloven av 1933, Diedut 1994 s. 109 flg.

sen, som i dette ærend oppholdt seg et halvt år i Finnmark i 1919. Det er imidlertid ikke opplyst at en stor del av hans tid gikk med til å undersøke forholdene i Pasvik i forbindelse med spørsmål om endring av grensen mot Russland. Selv sier han nemlig i et brev av 27. desember 1920 til Kjerschow:

«... av Landbruksdepartementet blev jeg den 1ste juli, netop som jeg stod i begrep om at tiltræ sommerreisen til kysttrakterne, beordret til at foreta den undersøkelse og utredning av reindriften i Pasviktrakterne, som kom til at opta mig hele sommertiden utover og kun gav mig tid til at indhente endel oplysninger om forholdene mellem de fastboende og fjeldfinnerne i Varangertrakterne, men ikke til at drøfte spørsmålene paa forskjellige steder og indhente uttalelser om de foreslaende lovparagrafer. Og da reiser og undersøkelser her søndenfjelds har hindret mig fra iaar at fortsætte de ifjor avbrudte undersøkelser i Finmarken, er med et kun litet tilfredsstillende kjendskap til dette specielle forhold, at jeg nu fremkommer med mine bemerkninger til de i denne henseende foreslaaede lovbestemmelser.»

Brev i Riksarkivet.

Som nevnt tidligere foreligger det en dagbok som Nissen skrev fra denne reisen. Av denne fremgår det at han drøftet reinmerkespørsmål og deling av fellesbeitet med reineierne.⁷

Et foreløpig lovutkast ble behandlet på et møte i Kristiania i juni 1920, hvor «foruten hr. Kjerschow, deltok reindriftingsinspektøren og lappfogdene *Havig* og *Brede* samt 2 lapper». Under behandlingen av de særbestemmelser som gjaldt for Finnmark deltok tidligere politimester, nå sorenskriver *Ulve*, som hadde vært formann for Finnmark-kommisjonen av 1909.⁸ De «2 lapper» er navneløse i Odelstingsproposisjonen, men de to var *Daniel Mortensen* fra Røros og *Nils Stinnerbom* fra Namdalen. De to var imidlertid ikke til stede da de særlige spørsmålene vedrørende Finnmark ble behandlet.⁹

Et lovutkast ble i tillegg til lappfogdene også forelagt fylkestinget og fylkesmannen i Finnmark samt lensmennene i Sør-Varanger, Nesseby, Polmak, Karasjok og Kautokeino og politimestrene i Vest-Finnmark og Vadsø. Før et endelig lovutkast ble fremlagt fra Kjerschows hånd, hadde uttalelser også kommet inn fra Samelandsmøtet i Trondheim

avholdt i 1921, fra Lovavdelingen i justisdepartementet og fra Reindriftingsinspektøren.¹⁰

Innenfor rammen av dette arbeid er det ikke plass for en detaljert gjennomgang av reindriftsloven av 1933, og jeg skal her konsentrere meg om noen hovedspørsmål, og da særlig de spørsmål som hadde betydning for reindriften i Finnmark. Når det gjelder en mer omfattende historisk fremstilling av 1933-loven, vises det til *Bård Berg*, *Reindriftsloven av 1933*, Diedut 1994.

8.2 Lappekommisjonen av 1897 og dens syn på reindriften rettsgrunnlag

8.2.1 Innledning

Riksadvokat *Kjerschow* var som nevnt medlem av Lappekommisjonen av 1897 og han videreførte mange av forslagene fra kommisjonens innstilling. Hans syn på reindriften rettsgrunnlag faller helt sammen med Lappekommisjonens syn, og han gjengir sågar dette synet ordrett fra innstillingen av 1904. Det er derfor naturlig å se nærmere på innstillingen av 1904. (Sidehenvisningen i teksten her i punkt 2 refererer seg til denne innstilling.)

Som nevnt ble det allerede i Lappekommisjonens mandat slått fast at reindriften fra svensk side var en stor ulempe for Norge. Grunntonen var altså en negativ holdning til reindriften, og det ikke bare overfor den reindriften som flyttet over fra Sverige om sommeren, men også overfor reindriften i Norge. Denne negative grunntonen kjenner vi igjen fra Lappekommisjonene av 1889 som omhandlet den sørsamiske reindriften, men den var ikke til stede i de tidligere utredninger som bare omhandlet Finnmark. Selv om det i disse utredningene fremgår at det var konflikter mellom fastboende og flyttsamene også i Finnmark, blir reindriften her likevel positivt fremstilt og dens betydning for landsdelen fremhevet. Selv Renbeitekomiteen av 1901, som var bekymret for den skade reindriften gjorde på furuskogen i Finnmark, tok, som vi har sett foran under 7, flyttsamenes rettigheter alvorlig. Slik var det altså ikke med Lappekommisjonen av 1897. Foruten brodden mot Sverige, kan forklaringen på kommisjonens grunnholdning være dens sammensetning. To av dens medlemmer hadde vært medlemmer også av Lappekommisjonene av 1889 og 1892, hvis innstillin-

7. Utskrift av reindriftingsinspektørens dagbok fra hans reise til Finnmarken februar – september 1919. Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindriften og ferskvannsfiske, Pakkesaker RII, Eske 49.

8. Ot.prp. nr. 28 (1933) s. 6.

9. Bård Berg, op.cit. s. 47–48.

10. Denne redegjørelsen for Kjerschows lovarbeid er hentet fra Ot.prp. nr. 28 (1932) som etter gjennomgåelsen konkluderer med at Kjerschows lovutkast var «utarbeidet på den mest betryggende måte med assistanse av sakkyndige på området» (s. 7).

ger ikke la for dagen noe positivt syn på reindriften. Etter endring av sammensetning i 1900, var to av av de tre medlemmer gårdbrukere.

Under overskriften «Ulemper af den svenske Renbeitningen» blir det over 22 spalter redegjort for reindriftens skadevirkninger, ikke bare den svensk-samiske, men også den norsk-samiske. Særlig får reindriftens ødeleggelse på skogen bred omtale, hele 18 spalter. Foran under 7.4 er beskrivelsen av ødeleggelsene på skogen i Lakselv og Alta referert. Om forholdene i Kautokeino heter det:

«I Kautokeino Herred, der har engang Furuen voxet i alle Sænkninger, langs Elv og Vand. Og nu? Nu tæller man de Stammer, som endnu staaar tilbage, ikke i Tylvter, men stykkevis, og et fattig Birkekrat breder sig over de Strækninger, som engang bar grønne Skoge. Lappen og Renen har fuldendt Ødelæggelsen! Ild har herjet, og Renen har ikke skaanet den Gjenvæxt, som maatte spire op af Asken. Furuen er borte, og snart vil ogsaa Birkens Tur komme.»

Om furuskogen i Tana heter det:

«Langs Tanaelven, der har i ældre Tider Furu-skogen strukket sig længere ud mod Kysten end nu. Det er ikke saa ret længe siden, at den sidste Furustamme faldt ved Masjok – Flytlapperne havde i Aarrækker brugt den som Maal for sine Rifler! Nu maa man ti Mil og længere op i Landet før man finder Furu og det ikke som sammenhengende Skog.» (s. 138)

8.2.2 Rettsgrunnlaget for reindriften

Lappekommisjonen av 1897 erkjente at reindriftens adgang til reinbeite hadde sitt grunnlag i den bruk som var utøvet i alders tid. Men mens Renbeitekomiteen av 1901 snakker om flyttsamenes bruksrett, og foretar en grundig analyse av denne bruksretten, snakker Lappekommisjon om flyttsamenes bruksadgang og deres adgang til å utøve reindriften som næring. Det heter:

«Det der særmerker Flytlapperne Næringsvei, er den Brug, de særlig til deres Dyrs underhold gjør af Eiendomme, der tilhører Andre. – Adgangen hertil har været bygget paa historisk tilblevne, fra Alders Tid nedarvede, Forhold. – I de Landsdele, hvor saadan Brugsøvelse raader, har nemlig Flytlapperne færdedes med sine Rensdyr i umindelige Tider, saaledes ogsaa forinden de til Beitesmarker egnede Trakter underlagdes den private Eiendomsret» (s. 195).

Reindriftens grunnlag i sedvanemässig bruk satte ifølge kommisjonen grenser for dens utbredelse.

«Udover og udenfor, hvad der kan skjønnes at have været gammel sædvanemæssig Brug, maa denne Næringsdrift med dens Nyttens af fremmed Eien-dom iethvertfald ikke tillades drevet» (s. 196).

Men selv der reindriften kunne vise til sedvanemässig bruk, så var ikke denne bruken vernet, idet den måtte vike for «Udviklingens ubønhørlige Lov». Selv om «Flytlapperne Næringsvei saaledes fremdeles nyde Lovgvingens Beskyttelse», så måtte det gjennom lovgivning kunne bestemmes «hvor og hvorledes den kan tillates drevet». Ifølge kommisjonen var «Nødvendigheden og Berettigelsen af dets Regulering i Overensstemmelse med det hele Samfunds Tarv» ikke bestridt. I konkurransen mellom reindriften og jordbruket, måtte jordbrukets tarv veie tyngst:

«Af de inden vort Samfund bestaaende Næringsveie har nemlig neppe nogen i den Grad sin Rod i længst passerede Forholde som Nomadens. Dens Forudsætning er en Samfundsordning, som lidet eller intet har tilfælles med den nu raadende. Som følge heraf er den særlig egnet til at øve en hemmende Indflydelse paa Landbonæringen, med hvilken den efter sin Natur og efter Forholdenes Medførelse maa komme i stadig Berøring.

En interessestrid som den, der saaledes nødvendigvis maa herske mellem Jordbrugerne og Flytlapperne, kan under Forholde som vore, der ikke gjør en territorial Afgrænsning vel mulig, ikke finde sin Løsning under absolut ligelig Hensyntagen til begge Sider.

Der maa derfor træffes et Valg mellem disse Interesser og Valget maa selvsagt bestemmes ikke mindst af Hensynet til de paagjældende Interessers relative Betydning for Samfundet som saadant.

Dette Valg kan da ikke være tvivlsomt. Det tilsiges af Udviklingens ubønhørlige Lov. «Kulturlivets Fremadskriden med Tilbagetrængen af gamle Naturlivs Former har historisk Berettigelse.» Et Forsøg fra Samfundet Side paa at trodse denne Tingenes naturlige Gang eller paa at hindre den Forrykkelse i Ballancen mellem de herpaagjældende Interesser, som deraf er Følgen, vilde være stridende mod Samfundsordningens Idé og i det bedste Fald blive frugtesløs.

Ud fra dette Synspunkt maa Lovgivingen søge ordnet Forholdet mellem de to stridende Næringer. Saalænge Flytlapperne Næring nyder Lovgvingens Beskyttelse, har den følgende Krav paa at bydes saadanne Vilkaar, at den kan bestaa. Men i og med dens Stilling som en historisk Overlevering, der i ikke ringe Grad virker som Hemske paa Udviklingen af bedre berettigede og formaalstjenligere Samfunds-

teresser, er Grænserne for dens Krav givne. Og disse Grænser maa efter Forholdets Natur blive *vigende*» (s. 196).

Av hensyn til «Landbonæringens Interesser og berettigede Krav paa videre Udvikling og i det heletaget til de paagjældende Landsdeles fortsatte Bebyggelse og Opdyrking» måtte altså grensene for reindriften trekkes slik at den inntil videre kunne «bestaa som Næringsvei, men med mindst mulig Adgang til at virke som Hemsko paa Jordbruget». Denne «Grundanskuelse Berettigelse som Norm for Lovgivningens Standpunkt» måtte ifølge Lappekommisjonen komme til uttrykk i selve loven. Utkastes § 1 hadde således denne ordlyd:

«Det tillades indtil videre Flytlapperne, som er norske Undersaatter, under Jagttagelse af de til enhver Tid for Renbeitning gjældende Regler og Forskrifter og med den Begrænsning som Landets fortsatte Rydning, Dyrkning, Bebyggelse og anden lignende Anvendelse kræver, at opholde sig med sine egne, sin Ægtefælle, sine Børns og Tjeneres Ren og søge Beite for disse i de Dele af Riget, som i saadan Hensigt er eller blive inddelt i Renbeitedistrikter, dog kun i de Trakter inden disse, til de Tider og paa den Maade, som skjønnes at have gammel Sædvane for sig.» (s. 176)¹¹

Det samme grunnsyn fremgår av utkastets § 2, der det i første ledd heter:

«Vedkommende Regjeringsdepartement, Amtmændene og de øvrige Myndigheder, det maa te bestemme, skal paase, at Renbeitningen i Henseende til Sted, Tid og Maade ikke overskrider, hvad der af dem skjønnes at være sædvanemæssigt fra gammel Tid, og at den ikke hindrer Landets fortsatte Rydning, Dyrkning, Bebyggelse og anden lignende Anvendelse.»

Reindriftens bruksadgang var altså begrenset til det som fulgte av alders tids bruk. Reindriftssamene måtte således holde seg innenfor de områder de fra gammelt av hadde ferdes i. Men selv om reindriften kunne vise til alders tids bruk, måtte den vike for «Landets fortsatte Rydning, Dyrkning, Bebyggelse» o. l.

Felleslappeloven hadde i § 6 en bestemmelse som gav adgang til å inndele «de Strækninger, i hvilke Lapperne søge beite for sine Ren i Distrikter». Bakgrunnen for felleslappelovens bestemmelse var å få etablert fellesansvar for reineierne ved beiteskader på fastboendes eiendom. Lappe-

kommisjonen av 1897 foreslo også regler om distriktinndeling. Forslaget var formet som et påbud om inndeling, og hensikten med påbudet var først og fremst å trekke «Grænserne mellem Trakt, hvor gammel sædvanemæssig Beitning er paaviseelig, og mellem Trakt, hvor saa ikke er Tilfældet eller med andre Ord mellem lovlig og ulovlig Beitning». (s. 197)

Lappekommisjonen presiserte at myndighetene skulle «anordne Renbeitedistrikter kun der, men ogsaa som Regel overalt der, hvor gammel sædvanemæssig Renbeitning har foregaaet og foregaar». Dette betydde at myndighetene måtte gjøre seg opp «en Mening om Sædvanens Omfang m.v.» (s. 197). Myndighetenes avgjørelse om de sedvanemessige forhold skulle være endelig uten adgang til å prøves for domstolen. Dette gjaldt ikke bare inndelingen av reinbeitedistriktene, men også avgjørelser av andre spørsmål som bygget på gammel sedvane. Det heter:

«At aabne Adgang til en Prøvelse deraf ved Domstolene vilde stride mod den Anskuelse med Hensyn til Grundlaget for heromhandlede Næringsvei, som ovenfor er antydnet, og hvorfra Udkastets tre første Paragrafer er udgaaet. Det er saaledes Kommisionens Forudsætning, at alle Afgjørelser af, hvad der i disse Forholde er at anse som gammel Sædvane, henhører udelt under Administrationen, og at Adgangen til at se Tvist derom indbragt for Domstolen er lukket.

Administrationen vil ogsaa efter sin hidtidige Stilling til Renbeitningvæsenet have de bedste Forudsætninger for at kunne træffe de nævnte Afgjørelser og den bekvemteste Adgang til at tilveiebringe de Oplysninger, som fornødiges. Af andre Grunde egner heller ikke saadanne Afgjørelser sig til Løsning ved Domstolene.

Lovforslaget sætter i Henhold til det anførte Centraladministrationen i en ikke blot ledende, men ogsaa bestemmende Stilling til Reindriften indenfor den Ramme, det selv optrækker» (s. 198).

Man skulle tro at rekkevidden av sedvanemessige forhold nettopp var et spørsmål som måtte egne seg for domstolbehandling. Men som vi ser uttaler kommisjonen at en domstolprøving ville stride mot «den Anskuelse med Hensyn til Grundlaget for heromhandlede Næringsvei». Kommisjonens grunnanskuelse kommer til uttrykk på s. 196 i instillingen:

«Det Princip, Lovgivningen efter Kommissionens Mening derfor har at befølge ved Reguleringen af heromhandlede Næringsvei, er:

11. Henvisningen til andre bestemmelser i lovutkastet er sløffet her.

Under avgjørende Hensyntagen til Landbonæringens Interesser og berettigede Krav paa videre Udvikling og idetheletaget til de paa-gjældende Landsdeles fortsatte Bebyggelse og Oppdyrking at søge Grænserne for Lappernes Rendrift i vort Land optrukne saaledes at denne kan indtil videre bestaa som Næringsvei, men med mindst mulig Adgang til at virke som Hemske paa Jorbruget.»

Sedvanemessige forhold var altså alene ikke avgjørende, idet reindriften ikke måtte hindre «Landets fortsatte Rydning, Dyrkning, Bebyggelse og anden lignende Anvendelse», jf. utkastets §§ 1 og 2. Det var nok disse næringspolitiske hensyn som ikke egnet seg for domstolprøving.

Bestemmelsene i 1933-loven ble først og fremst utformet med sikte på regulere forholdet mellom de fastboende og reineierne. De interne forhold i reindriften fikk svært liten oppmerksomhet; et unntak var reglene om reinmerke. De tidligere lovene som gjaldt for Finnmark, loven av 1854 med tillegglover og loven av 1888, hadde på en helt annen måte fokus rettet mot de interne forhold i reindriften. Det samme hadde lovutkastet fra Kommissjonen av 1909, selv om det også der var foreslått regler om forholdet mellom de jordbruket og reindriften.

8.3 Nærmere om innholdet av 1933-loven

8.3.1 Reindriftens rettsgrunnlag

Kjerschow sluttet seg som nevnt til Lappekommisjonens syn på reindriftens rettsgrunnlag, og gjengir over vel fire spalter ordrett – men i 1920-tallets språkdrakt – kommisjonens grunnsyn, se redegjørelsen overfor under 8.2. Dette grunnsyn gikk som nevnt ut på at selv om flyttsamenes bruksadgang var forankret i alders tids bruk måtte den etter sin natur vike for utviklingens ubønnhørlige lov. I og med reindriftens «stilling som en historisk overlevering, der i ikke ringe grad virker som hemske paa Udviklingen af bedre berettigede og formålstjenligere samfunnsinteresser, er grensene for dens krav givne. Og disse grenser må efter forholdets natur bli *vikende*.», se Utkast 1922 s. 43. (Sidehenvisningene i teksten her i punkt 8.3 refererer seg til Utkast 1922.)

Oppfatningen var at det ville skje en gradvis og naturlig overgang fra reindrift til jordbruk, og denne utviklingen måtte ikke hemmes. Dette syn kommer for eksempel til uttrykk i drøftelsen av spørsmålet om bare nomader eller om også fastboende skulle få drive med reindrift. Skulle bare

genuine nomader få drive med reindrift, ville det ifølge riksadvokat *Kjerschow* hindre en naturlig overgang til jordbruk, idet «der er så mange stadier på den vei, som fører fra den genuine nomade til den lapp, som lever av gårdsbruk eller annen lignende næring». Han beskriver denne utvikling slik:

«Det første hovedstadium vil oftest tilkjennegi sig i kjøp eller opførelse av hus istedenfor stadig benyttelse av telt eller gamme. Selvfølgelig behøver sådan anskaffelse ikke altid å bety eller tilsikte en begyndende overgang. Det er ikke utelukket, at den enkelte lapp dessuaktet hele sitt liv gjennom i alle øvrige henseender vil vedbli å leve som nomade. Men sådanne anskaffelser er imidlertid ofte symptomer på innledningen til en successiv overgang. Og dette første skridt leder ofte inn på næste stadium, nemlig anskaffelse av husdyr, gjet, sau og derpå ko, som må skaffes for. Derav opstår behovet for dyrkning av jorden, om enn til begyndelse av primitiv art. Under denne successive og i regelen langsomme utvikling fortsetter vedkommende lapp ofte selv i det store og hele sin nomadiserende tilværelse, mens det lille bruk i det vesentlige overlates til hustruens og barnas forsorg, idet han selv dog nu og da tilser og bistår ved bruket. Efter hånden blir måskje hans opphold her hyppigere og varigere, hans interesse for gårdsbruket vokser samtidig, som interessen og omhuen for reindriften avtar, ikke minst med alderen. Tilslut glir reindriften over i hænderne på barnene eller tjenerne eller andre, eller den opløser sig av sig selv. På denne måte er da overgangen foregått. Men denne overgang vil i mange, for ikke å si de fleste, tilfelle fullbyrdes ikke i den enkelte lapps levetid, men i hans barns eller barnebarns» (s. 45).¹²

Kjerschows syn kom til uttrykk i utkastets § 2 som gjaldt spørsmålet om hvor reindriften kunne foregå. Her het det at til reinbeiteområde måtte om mulig «alene medtages områder, hvor det antages at være behov for reinbeite, hvor reindrift ikke vil være til vesentlig skade for de fastboende og hvor flyttlapper (fjellfinner) har hatt reindrift fra gammel tid». Alders tids bruk var altså alene ikke nok. Det måtte i tillegg være behov for området til reinbeite og reindriften måtte ikke være til vesentlig skade for de fastboende.

Landbruksdepartementet fant denne foreslåtte bestemmelsen betenkelig. Departementet viste til

12. Når det gjelder overgangen fra nomade til fastboende viser Kjerschow til Lars Levi Læstadius: «Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i lappmarken» fra 1824, s. 77 flg.

felleslappeloven av 1883 § 3 der det het at «flyttlappene har frihet til å opholde sig på de steder» hvor «lapper etter gammel sedvane hitintil har søkt hen», og mente at Kjerschows utkast innebar en vesentlig begrensning i gjeldende rett.¹³

Man kunne heller ikke, ifølge departementet, fastsette et reinbeitedistrikts grenser etter behovet for reinbeite. Behovet for reinbeite ville avhenge av reintallet, og dette kunne variere fra år til annet. Distriktsinndelingen burde «derimot så vidt mulig være av varig art og ikke undergå endringer parallelt med renbestandens stigen og synken». En bestemmelse om at man bare måtte ta med områder hvor reindrift ikke ville være til vesentlig skade for de fastboende, passet dessuten dårlig med andre bestemmelser i lovforslaget som forutsatte at kollisjoner mellom reindriften og fastboende, i gitte situasjoner kunne løses til fordel for reindriften.¹⁴ Det vesentlige spørsmål var ifølge departementet om det fra gammel tid hadde vært reindrift i området. Forøvrig måtte «bestemmelsen om hvilke områder flyttlappene skal ha anledning til å benytte avgjøres på grunnlag av en avveien av de forskjellige interessers relative styrke og under behørig hensyntagen til flyttlappenes hevdvunne rettigheter». Departementet foreslo på denne bakgrunn en formulering som også ble lovens ordlyd, se reindriftsloven av 1933 § 2:

«Såvidt mulig må alene medtas områder hvor flyttlapper har hatt reindrift fra gammel tid og hvor det finnes hensiktsmessig å tillate utøvelse av reindrift».

Departementets større vektlegging på sedvanemessige forhold kom også til uttrykk i andre spørsmål. I Kjerschows utkast § 6 var det foreslått at en reineier som hovedregel ikke hadde «adgang til å la sine ren beite i renbeitedistrikt, som ikke for nogen del ligger innenfor det fylke eller rensogn, hvor han er hjemmehørende». Departementet ville ikke lovfeste en slik hovedregel, siden de alminnelige administrative inndelinger ikke passet på de gamle sedvanemessige forhold. Det heter:

«Den inndeling av lappfogeddistrikter som man har sønnenfor Finnmark faller da heller ikke sammen med fylkesgrensene. Flytninngene slik de foregår er begrunnet i erfaringer vunnet gjennom generasjoner, og det er ingen grunn til å anta, at der i fremtiden stort sett vil

bli foretatt vesentlige forandring her efter initiativ fra flyttlappene.»

Ot.prp. nr. 28 (1932) s. 15

Endringer etter de samme linjer ble videre gjort i utkastets bestemmelser om flytteveier. Det var i Kjerschows utkast foreslått at «tvist om, hvorvidt gammel flyttevei forekommer» skulle avgjøres av fylkesmannen. Justisdepartementets Lovavdeling bemerket imidlertid at en slik tvist ikke kunne unndras domstolens avgjørelse.¹⁵

8.3.2 Fordeling av beitene

I 1933-loven ble det gitt regler om fordeling av beitene. I § 2 annet ledd het det at områdene sør for Finnmark skulle inndeles i reinbeitedistrikt. Finnmark skulle inndeles i reinbeitesogn som igjen skulle inndeles i reinbeitedistrikt.

Der et reinbeitedistrikt ikke hadde helårsdrift, skulle det bestemmes til hvilke tider av året det var lov til å beite der, jf. § 3. For Finnmark innebar dette en inndeling ikke bare i vinter- og sommerbeiteområder slik det til da hadde vært, men også i høst- og vårbeiteområder. Utenfor Finnmark hvor et distrikt omfattet flere årstidsbeiter, kunne disse igjen inndeles i områder for de ulike årstidene, jf. § 4.

Videre kunne beitemarkene innenfor et reinbeitedistrikt fordeles mellom «vedkommende flyttlapper, med plikt for disse til å begrense reinbeitingen til de hver især tildelte strekninger», jf. § 4 første ledd i.f. Slik inndeling mellom de ulike grupper var ikke nedfelt i tidligere lovregler, men fikk tilslutning av lappfogdene samt av de to reineierne om møtte på junikonferansen i 1920. Det heter «at man i Nord-Trøndelag frivillig hadde praktisert med å fordele beitemarkene innen et reinbeitedistrikt mellom de forskjellige familjer og funnet en sådan fordeling meget heldig» (s. 55). Finnmark fylkesting gikk imot en slik bestemmelse, og uttalte at en fordeling «mellem vedkommende fjeldfinner med pligt for disse til at begrænse reinbeitingen til de hver især tildelte strækninger finder man i det mindste for Finnmark fylke at være uhensigtsmæssig og upraktisk».¹⁶

13. Departementet mente at Kjerschows utkast dessuten gikk vesentlig lenger enn utkastet fra 1904.

14. Departementet viste her til utkastets § 75 som gav adgang til ekspropriasjon til fordel for reindriften, se Ot.prp. nr. 28 (1932) s. 14.

15. Op.cit. s. 18. Lovavdelingens kommentar fremgår av skriv til Landbruksdepartementet av 8. mars 1922, og her heter det: «... omhandlede tvist vil efter de almindelige konstitutionelle principer med hensyn til forholdet mellem den administrative og den dømmende myndighet ikke kunne unddras fra domstolens avgjørelse.»

16. Uttalelse fra Finnmark fylkesting 15. mars 1921 s. 4–5, Riksarkivet, Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift og ferskvannsfiske.

Hvis reinen oppholdt seg utenfor det reinbeitedistriktet eller utenfor det området i reinbeitedistriktet hvor den skulle være, kunne eieren straffes med bøter, jf. § 74 bokstav a. Likeledes hvis reinen oppholdt seg i et reinbeitedistrikt eller i et område til annen tid enn fastsatt, jf. § 74 bokstav b. Bøter kunne idømmes selv om eieren var uten skyld. Lovavdelingen hadde bedt Landbruksdepartementet overveie om det var «tilstrekkelig grunn til, at adgangen til å anvende straff uten skyld overhodet bibeholdes i lappelovgivningen». Selv om skyld kunne være vanskelig å bevise, fant Lovavdelingen det betenkelig helt å se bort fra handlingens subjektive side. En mulighet var å vende bevisbyrden, slik at tiltalte kunne straffes med mindre han beviste sin uskyld (s. 158).

Kjerschow mente at kravet om subjektiv skyld ville gjøre straffebestemmelsene på dette punkt illusoriske. Å påvise subjektiv skyld ville være umulig «på grunn av de herpågjøende forholds natur, lappenes levevis og deres næringsveis art». En omvendt bevisbyrde fant *Kjerschow* lite tiltalende, «En sådan bestemmelse vilde jo heller ikke kunne hindre, at en lapp blev domfelt efter disse bestemmelser, uaktet han ikke var «skyldig» ...» (s. 159).

Det ble også gitt regler om adgang til utdriving av rein som oppholdt seg på område der den ikke hadde adgang til å være, se § 82.

Loven av 1933 videreførte ordningen fra felleslappeloven med distriktsformenn. Lappefogd *Brede* hadde foreslått at i et distrikt der det «innflytter flere lag av samer», og «noget lag beiter med sin ren helt avsondret fra de øvrige renhjorder i distriktet» burde loven inneholde en bestemmelse som gav adgang til å beskikke en særskilt formann for dette lag. Angivelsen av distrikt samt oppnevning av formenn hadde nær sammenheng med fellesansvarsreglene for beiteskader som var knyttet til distriktet. *Kjerschow* støttet ikke dette forslaget. Fellesansvaret for rein ville jo omfatte alle distriktets reineiere, og skulle det tjenestegjøre to formenn, hver med sin selvstendige rett til blant annet å inngå forlik på vegne av distriktets reineiere, ville det skape uoversiktlige forhold. Hvis meningen med *Bredes* forslag var at hver formann bare skulle kunne forplikte sitt eget lag, var det derfor en bedre løsning ifølge *Kjerschow* å dele distriktet i to (s. 65).

Reglene om distriktsinndeling og distriktsformannens rettigheter og plikter synes først og fremst å være gitt for å regulere forholdet til de fastboende. Distriktsinndeling og formannens fullmakter hadde imidlertid stor betydning for forholdene innad i reindriften, men dette er ikke proble-

matisert i forarbeidene til loven av 1933. Loven hadde ingen bestemmelser som regulerte forholdet mellom reineierne i distriktet. Reguleringen av de interne forhold i distriktet skulle skje gjennom forskrifter utferdiget av fylkesmannen. I forarbeidene heter det at regler om de interne forhold ikke burde gis ved lov, da «sådanne regler ofte må lempes efter de særskilte steders behov, seder og skikker». Videre var det «ønskelig til fremme av ansvarsfølelsen hos lappene, at der gives dem adgang til et begrenset selvstyre med hensyn til gjenstander, hvis ordning i første rekke interesserer dem selv». Men siden en regulering også av de interne forhold i distriktet «kunne øve innflydelse også likeoverfor de fastboende», og fordi det måtte kontrolleres, «at reglene ikke omfatter gjenstander, som er unddratt lappenes selvstyre» ble utforming av vedtektene lagt til fylkesmannen (s. 68).

8.3.3 Reintall

Felleslappeloven av 1883 hadde ingen bestemmelser om fastsettelse av et øvre reintall for det enkelte distrikt. Heller ikke 1888-loven som gjaldt for Finnmark hadde slike regler. Tillægslappeloven av 1897 hadde i § 10 bestemmelser om reduksjon av reintallet i et distrikt, når dette var blitt for høyt. Det het i § 10 første ledd at hvis antallet rein i distriktet ble høyere «end Rummet med rimelighed tillader», kunne Kongen bestemme at den reineier som hadde mer enn 200 rein forholdsmessig måtte forminske det overskytende.

En slik bestemmelse var foreslått av Lappekommissjonen av 1889,¹⁷ og forslaget ble gjentatt av Lappekommissjonen av 1892.¹⁸ Indredepartementet erkjente nytten av en slik bestemmelse, men fant likevel at en slik bestemmelse var «forbunden med saa mange Betænkeligheder af forskjellig Art, at man antager, at der under enhver Omstændighed ikke bør være Tale om en saadan Forføining, medmindre det maatte vise sig, at Forholdene ikke lader sig ordne paa nogen lempeligere Maade».¹⁹ Lanbrukskomiteen ønsket imidlertid inntatt en slik bestemmelse, for å få redusert reintallet i områder hvor «Rentrafiken har antaget nye Former, som truer med at virke og tildels allerede har virket lammende eller ligefrem ødelæggende paa den jordbrugende Befolnings Bedrift».²⁰

Kjerschow uttaler at bestemmelsen i tillægslappeloven § 10 så vidt han visste ikke hadde «været

17. Se Indberetning av 1892 s. 50.

18. Se Indberetning av 1894 s. 45.

19. Oth.Prp. No. 32 (1896) s. 7.

20. Indst. O. II (1897) s. 4.

bragt i anvendelse», men «det er ikke usannsynlig, at det tidspunkt nærmer sig, da en reduksjon må iverksettes». Når det gjaldt reduksjon av reintallet påpekte Kjerschow at dette var «en i lappenes forhold sterkt inngrepene foranstaltning, som alene bør treffes, når den antages å være strengt nødvendig». Selv om det fastsatte reintall ble overskredet et enkelt år, innebar det nødvendigvis ikke «en varigere forøkelse av renmengden eller en nevneverdigere forøkelse av byrden for de fastboende». Reintallet kunne allerede neste år være sunket, idet «renmengden er som bekjent sterkt varierende fra år til år, avhengig som dyrene er av beiteforholdene og disse igjen av værforholdene» (s. 59).

Lovutkastet fra 1922 inneholdt detaljerte regler for reduksjon av et for høyt reintall, se utkast 1922 § 8 bokstav a annet ledd:

«Blir antallet av ren i et renbeitedistrikt større enn det fastsatte, og kan herpå ikke rettes ved henvisning (§ 12), kan Kongen bestemme, at hver flyttlap (fjellfinn) i renbeitedistriktet skal innen en frist av minst ett år forholdsvis forminske sitt renantall (ren under ett år ikke medregnet), så at renmengden i renbeitedistriktet såvidt mulig kommer ned til det fastsatte. Dog skal forminskelsen som regel ikke gå videre enn at hver enslig person beholder 100 ren, hver person som har en å forsørge, beholder 150 ren, hver person, som har to å forsørge, beholder 200 ren, hver person, som har tre å forsørge beholder 225 ren, og at der gives et tillegg av 25 ren for hver ytterligere forsørget. De forsørgedes eget renantall medregnes i det antall, der som regel ikke kan forminskes. Ved avgjørelsen av, hvem der skal ansees som forsørget, følges skattelovgivningens bestemmelser.»

I Kjerschows første lovutkast var det foreslått en reduksjonsregel tilsvarende den som var i Tillægslappelloven, dog slik at minimumstallet var 300 og ikke 200, se Bård Berg, Reindriftsloven av 1933, s. 131.

Modellen i Kjerschows endelige lovutkast synes å være hentet fra en høringsuttalelse til hans første lovutkast avgitt på et møte blant samer holdt på Majavatn i oktober 1920. I uttalelsen fra dette møtet var det imidlertid foreslått et høyere minimumstall. Det heter det at

«Lapper uden Forsørgelsespligt bør faa have 300 Ren uberørt av Reduksjonen, to Ægtefæller uden Forsørgelsespligt 350, gifte eller ugifte Lapper med Forsørgelsespligt for 1–3 Personer 450 og Lapper med Forsørgelsespligt for flere enn 3 Personer 500 Ren».

Se Bård Berg, Reindriftsloven av 1933, s. 125.

Denne uttalelsen fra Majavatn-møtet refereres ikke i Kjerschows motiver til utkastet fra 1922. Derimot heter det at «Lappene har på «Namsosmøtet»²¹ med tilslutning av lappefoged Brede foreslått, at loven skal bestemme, at det ikke skal være tillatt for nogen flyttlapp å ha flere enn 600 Ren». Kjerschow var enig i at man måtte hindre at det på en enkelt hånd ble samlet for mange rein, «hvilket erfaringsmessig ofte fører til dårlig vaktning og til ulemper og skade for de mindre reneiere». Men han mente at loven selv ikke burde fastsette det høyeste antallet, men at dette burde overlates til Kongen «når omstendighetene gjør det påkrevet, å fatte bestemmelse i så henseende» (s. 59).

Departementet fant det ikke hensiktsmessig å gi detaljerte regler i loven om hvor mange rein den enkelte burde få beholde, og påpekte at slike regler ikke var inntatt i dagjeldende svenske lov og heller ikke i det daværende forslag til finsk lov. «Det antas å være nok, når loven gir uttrykk for, at reduksjonen skal skje med samme % for alle reneieres vedkommende, men at der i den utstrekning det er mulig skal tas hensyn til, at der er et visst minimum som ikke kan forminskes, hvis vedkommende reneier med sin familie skal kunne leve av renflokkene.»²² I reindriftsloven av 1933 § 8 fjerde ledd, tredje setning het det således:

«Ved fastsettelsen av reduksjonens størrelse skal det så vidt mulig iakttas, at hver enkelt flyttlapp får beholde et så stort antall rein, som det, under hensyntagen til forholdene, antas å være nødvendig for ham å ha for hans og hans families underhold.»

For å kunne fastslå reintallet og eventuelt iverksette reduksjon av reintallet var det påkrevet med regler om reinteilling. Oversikt over den enkeltes reinteall var også ønskelig av hensyn til erstatningsansvaret for beiteskade. Utad var reneierne solidarisk ansvarlig, men i regressomgangen skulle erstatningsbeløpet fordeles på den enkelte i forhold til reinteall. Både Kautokeino og Karasjok kommuner hadde i brev til Landbruksdepartementet i 1917 påpekt behovet for offentlig reinteilling, først og fremst av skattemessige grunner (s. 59–60). I lovutkastet fra 1922 var det foreslått at offentlig telling skulle holdes hvert femte år.

Departementet mente at et påbud om telling hvert femte år, ville koste for meget, og ville derfor ikke gå lenger enn til å gi hjemmel for telling når det fantes midler til dette. Samtidig måtte loven

21. Møtet på Majavatn ble holdt 25.–28. oktober 1920. Et annet møte ble holdt i Namsos 5.–8. oktober 1920, se Bård Berg s. 50–52.

22. Ot.prp. nr. 28 (1932) s. 15.

inneholde en plikt for reineieren og hans folk til å yte bistand ved tellingen, jf. 1933-loven § 9.²³

Mens dagens diskusjon om reintall knytter seg til spørsmålet om vern av vinterbeitene, var det behovet for å dempe konfliktene mellom jordbruket og reindriften som lå bak 1933-lovens regler om reintall.

8.3.4 Reinmerke

Reglene om reinmerking var gjenstand for omfattende diskusjon under arbeidet med 1933-loven. Uenigheten gjaldt hvor mange reinmerker den enkelte kunne ha. Som nevnt foran under 5.3.7 hadde Finnmark-kommisjonen av 1909 foreslått at hver reineier bare skulle ha ett reinmerke med bimerke for familiemedlemmer. Dette var også forslaget fra lovkomiteen nedsatt på Samelandsmøtet i Trondheim i 1917. Bare i det tilfellet hvor ektefellen hadde et reinmerke fra før ekteskapet, skulle en reineier kunne ha to reinmerker.

Lappfogd *Brede* fant forslaget alt for strengt. Det var vanlig at en reineier hadde flere merker, og hvis det ble påbudt å ha bare ett merke, ville en rekke merker som ble ansett å tilhøre en familie falle i det fri og bli tatt i bruk av uvedkommende. Dette ville «medføre brudd på den mellom lappene fra gammel tid av gjeldende uskrevne lov om reinmerker og bringe forstyrrelser i merkeforholdene» (s. 71). Ifølge *Brede* hadde reinmerket «fra urgammel tid av været betraktet som en eiendoms-gjenstand».

Samelandsmøtets lovkomite hadde imidlertid ikke villet forby en reineier å eie flere merker, kun å hindre at en reineier brukte flere merker. For å forhindre at man la beslag på flere merker foreslo komiteen en avgift for ubenyttede merker (s. 71).

Under junikonferansen i Kristiania i 1920 ble det fra både reineierne og lappfogdene hevdet at i pakt med gammel skikk og bruk burde såvel hustru som hvert barn, uansett alder, ha sitt eget merke. Det ble på samme konferanse opplyst «at fjellfinnene i Finmark fylke ikke nærer noget ønske om, at mann og hustru og umyndige barn skal ha hvert sitt reinmerke, og at man i Kautokeino og Karasjok ikke vil ha innført en sådan ordning». I Karasjok ville man imidlertid «gi hustruen adgang til å benytte sitt tidligere merke på de allerede merkede, henne tilhørende, ren, men kalvene vil man skal merkes med et fellesmerke for familien». Barnas rein ønsket man skulle merkes «med farens eller familiens fellesmerke med tilføiet bisnitt». Videre heter det:

«Av en sakkyndig²⁴ i de finmarkske reindriftsforhold blev det endvidere oplyst, at tradisjonen i Kautokeino er den, at barn skal ha farens merke med ett bisnitt, iallfall inntil de er atten år. Lar man også mindreårige barn få sitt selvstendige reinmerke, kommer man i Kautokeino tilkort med de brukbare merker. Da derhos mange barn dør innen attenårsalderen, vil bestemmelsen om eget merke for alle barn bevirke et stort antall overflødige registreringer av reinmerker. Denne sakkyndige anbefalte enten, at barn under atten år nektes eget reinmerke, mens hustru skal ha sitt selvstendige, eller at det overlates til lappene selv i vedtekten å avgjøre, hvorvidt hustru og umyndige barn skal bruke eget merke» (s. 75).

Resultatet ble følgende regel, se 1933-loven § 18 første ledd, bokstav a):

«Enhver reineier – også reineiende hustru og barn uansett alder – skal ha og bruke ett reinmerke, hvorved vedkommende skal øremerke sine rein.

Innen Finnmark fylke kan det dog i vedtekt for reinsogn bestemmes, at mann og hustru eller mann og hustru og barn under 18 år alene må bruke ett felles reinmerke og tillike at barn kun skal bruke ett bimerke frembragt ved, at der til farens eller morens eller til foreldrenes felles merke føies ett eller flere tilleggsnitt. Disse må kun påføres reinen i vitners nærvær.»

Forslaget fra Samelandsmøtets lovkomite om at det skulle være tillatt å eie, men ikke bruke, flere reinmerker fikk ikke Kjerschows tilslutning. Man fryktet at en slik adgang ville gjøre reinmerke til et spekulasjonsobjekt. «Renmerkenes hensikt skal ikke være å tjene spekulasjonslysten, men å sikre beviset for eiendomsretten til disse ren og utgjøre et kontrollapparat i det offentliges hånd» (s. 77). Imidlertid ble det gitt adgang for en reineier til å reservere gamle familiemerker for barn og andre familiemedlemmer. Antall merker man kunne reservere var begrenset til tre, se 1933-loven § 19.

Reindriftsloven av 1933 hadde forøvrig regler om registrering av reinmerke (§ 18), merking av reinkalv (§ 20), bimerke og ommerking (§ 21), reinmerkes overgang ved død (§ 22) og sletting av reinmerke (§ 23). Lovbestemmelsene var tildels meget detaljerte, og når det gjaldt utformingen av disse, uttalte departementet:

«Heromhandlede paragrafer er lange og meget detaljerte. Av hensyn til den interesse som lap-

23. Ot.prp. nr. 28 (1932) s. 16.

24. Det er ikke opplyst hvem den sakkyndige er, men det var trolig sorenskriver Ulve som var formann for Finnmark-kommisjonen av 1909, og som møtte under juni-konferansen, se Bård Berg Reindriftsloven av 1933 s. 45.

pene har vist særlig for heromhandlede bestemmelser er det imidlertid av betydning at lovbestemmelsene er avfattet på en sådan måte, at de blir lett forståelige også for folk som ingen øvelse har i lesning av lover.»

Ot.prp. nr. 28 (1932) s. 18.

Foran, under redegjørelsen for 1888-loven og lovutkastet fra 1909-kommisjonen, har vi sett at reineierne i Finnmark var meget opptatt av å få bukt med reintyveri. Dette var blant annet en av grunnene til at reineiere i Karasjok og Kautokeino ønsket begrensninger i antall reinmerker. Problemene knyttet til reintyveri er overhodet ikke nevnt i forarbeidene til 1933-loven.

8.3.5 Trevirke

I 1933-loven § 31 ble det oppregnet hva slags trevirke reindriftssamene hadde rett til. Det var «løvtrær, busker, ener, vidjer, bjerkeris, selvtørrede bartrær, nedfallne grener og kvister, tørt vindfall og stubber». Friske bartrær hadde de altså ikke rett til. I Kjerschows lovutkast var det foreslått at friske løvtrær og busker bare kunne tas etter utvisning, se utkastets § 32. Men departementet mente at en slik regel ville bli svært vanskelig å håndheve, blant annet på grunn av omkostningene ved utvisning. Det heter:

«... slik som forholdene for tiden er, er der ingen utsikt til at de i utkastet optatte bestemmelser om utvisning vil kunne bli gjennomført i praksis i en overskuelig fremtid. Bestemmelsene vil i tilfelle bli papirbestemmelser, som vil gjøre mer skade enn gagn, idet det vil ligge nær for lappene å tro, at når enkelte av lovens bestemmelser ikke hånheves vil det heller ikke være så farlig å overtre andre av lovens regler.»
Op.cit. s. 19.

Lovens regel ble at reindriftssamene kunne ta trevirke uten krav om utvisning, dog slik at Kongen kunne bestemme at i et fylke eller i deler av et fylke skulle friske løvtrær og busker bare kunne tas etter utvisning, se 1933-loven § 32.

I Kjerschows lovutkast § 38 var det foreslått at reineierne skulle ha plikt til å betale for trevirke på privat grunn. Dette skulle ikke bare gjelde for friske trær; betaling skulle også erlegges for selvtørrede og vindfelte bartrær. Etter felleslappeloven av 1883 var det ikke betalingsplikt for det siste, og departementet kunne ikke gå inn for en utvidelse av betalingsplikten. Departementet uttalte at «såvidt man vet har det fra umindelige tider vært forholdt således, at lappene har vært berettiget til å ta tørt og vindfall uten betaling».²⁵

Retten til trevirke var et sentralt punkt også under forberedelsen av felleslappeloven av 1883. I departementets lovforslag fra den gangen var retten til å ta friskt trevirke foreslått begrenset. Stortingets konstitusjonskomite mente imidlertid at en slik begrensning stred mot reindriftssamenes hevdvunne rettigheter, og viste blant annet til en dom inntatt i *Rt. 1862 s. 654*, der Høyesterett kom til at de tiltalte reindriftssamene hadde rett til nødvendig friskt trevirke uten plikt til å yte erstatning.²⁶ Det er i forarbeidene til 1933-loven ikke vist til denne parallelle diskusjonen i forarbeidene til felleslappeloven.

8.3.6 Erstatning for beiteskade

8.3.6.1 Innledning

Som vi alt har sett, var forholdet mellom reindriften og jordbruket et sentralt tema for lovkonspistene ved utarbeidelsen av 1933-loven. Så meget som 1/3 av lovens bestemmelser gjaldt erstatning for beiteskader, dvs. var ansvarsregler, regler om takstforretning og rettergangsmåten samt regler om tvangsinnndrivelse av erstatningsbeløpet.

Fellesansvarsreglene i 1883-loven ble videreført i 1933-loven. Men mens felleslappeloven av 1883 statuerte et proratarisk ansvar, innførte 1933-loven et solidarisk ansvar. Etter 1883-loven var den enkelte reineier ansvarlig overfor skadelidte i forhold til sitt reinantall, medmindre eieren kunne godtgjøre at hans rein ikke kunne ha forårsaket skaden. Ansvar for den enkelte måtte fastsettes i forhold til de øvrige reineieres ansvar, og det betød at skadelidte først kunne gå på den enkelte når forholdet til de øvrige var klarlagt.²⁷ Loven av 1933 statuerte derimot et solidarisk ansvar. Det het i § 42 at reineierne i distriktet svarte en for alle og alle for en, med mindre den enkelte reineier kunne godtgjøre at hans rein ikke hadde forvoldt skaden.²⁸ Lovens system var at erstatningskravet ble rettet mot distriktsformannen som representant for alle eierne i distriktet, jf. reindriftsloven av 1933 § 46. En takstforretning eller dom var bindende for alle reineierne. Men den reineier som før takstforretningens avslutning klarte å bevise at hans rein ikke hadde forårsaket skaden, var ikke ansvarlig

25. Op.cit. s. 20.

26. Indst. O. IV s. (1882) s. 13–18. Se nærmere også hos Kirsti Strøm Bull, Studier i reindriftsrett, Oslo 1997, s. 39.

27. Slik forklares bestemmelsen i Utkast 1922 s. 121.

28. Solidarisk ansvar er blitt enda strengere etter dagens reindriftslov. Selv om en reineier kan godtgjøre at han rein ikke kan ha forårsaket skaden er han likevel ansvarlig overfor skadelidte, se 1978-loven § 25. Se nærmere om dagens erstatningsregler i Kirsti Strøm Bull, Studier i reindriftsrett, Oslo 1997.

for skaden, jf. reinl. 1933 § 42 annet ledd. De øvrige var fortsatt solidarisk ansvarlige. I den interne fordelingen ble erstatningen å utligne i forhold til reintallet (s. 121).

Etter 1933-loven var det ulike ansvarsregler i Finnmark, Troms og sørligere fylker. For beiteskader i fylkene sør for Finnmark og Troms var reineierne som hovedregel objektivt ansvarlig for enhver skade på innmark, også uinngjerdet innmark, jf. reinl. av 1933 § 39 første ledd. Unntak gjaldt dog for skade på slåtteland voldt i tiden fra 1. oktober til 1. juni. For slik skade kunne erstatning bare kreves hvis skadelidte ikke hadde truffet rimelige foranstaltninger til beskyttelse mot skade ved rein, jf. § 39 annet ledd. I forarbeidene er det gitt følgende begrunnelse for dette unntaket i det objektive ansvaret:

«Ved fastsettelsen av bestemmelsene i nærværende paragraf må man ha for øie, at der er store vidder i vårt land, som ikke kan utnyttes på annen måte enn ved rendrift. En rasjonell utnyttelse av viddene blir imidlertid i utilbørlig grad hindret, hvis der i alle tilfeller skal betales erstatning for den skade renen måtte gjøre på voksende og avskåren avling på skogsslåtter som kan finnes spredt rundt omkring. Forholdet vil ofte være det, at den ulempe disse slåtter volder for rendriften er betydelig større enn den reelle fordel slåttene betegner for jordbruket. Erstatningsreglene må under disse forhold fastsettes således, at det tas et rimelig hensyn til begge disse næringer.»

Ot.prp. nr. 28 (1932) s. 21.

Reineieren var heller ikke ansvarlig for skade på innmark forvoldt under flytting, med mindre skaden var voldt ved at reineieren uten grunn hadde latt reinen spre seg, jf. § 39 tredje ledd.

Reineieren var i utmark dessuten også ansvarlig for skade på muldebærland, skog og torv som sto til tørring, jf. § 39 første ledd, bokstav a. Det samme gjaldt også skade i havnegang såsant grunneier eller den bruksberettigete dermed ikke ville ha nok beite for bufe, jf. § 39 første ledd, bokstav b.

For *Troms fylke* gjaldt de samme ansvarsregler som i fylkene i sør, dog med det unntak at reineieren ikke var objektivt ansvarlig for beiteskader i havnegang voldt før 15. juni, jf. loven av 1933 § 40 I første ledd. For skade på havnegang voldt etter denne dato gjaldt det detaljerte regler for det objektive ansvaret, der dette ansvaret ble utvidet jo lenger ut på sommeren man kom. I tidsrommet 15. juni til 23. juni gjaldt det objektive ansvaret således bare skade innenfor en avstand av en halv km fra gårdens hjemmeinnmark, fra 24. juni til 30. juni

ble ansvarsområdet utvidet med en halv km. osv., jf. § 40 I annet ledd.

De detaljerte reglene som ble gitt for Troms fylke, skyldtes at slike regler var fastsatt for svenske reindriftssamers reinbeiting i fylket i Reinbeitekonvensjonen mellom Sverige og Norge. Tilsvarende regler måtte derfor gjelde også for den norsk-samiske reindriften.²⁹

I *Finnmark fylke* var ansvarsreglene langt mildere. Bakgrunnen for at erstatningsansvaret var mindre strengt her enn ellers i landet var ifølge forarbeidene den betydning reindriften hadde for dette fylket. Det heter i Utkast 1922:

«Den betydelige økonomiske interesse, som således knytter sig til rendriften i Finnmark fylke, både for nomadene og for de fastboende ..., må medføre, at lovgivningen her må anvende en noget annen målestokk ved vurderingen og bestemmelsen av denne næringsgrens forhold til jordbruksnæringen, dette så meget mere som denne siste står og må stå på et betydelig lavere trin av utvikling og betydning i dette fylke enn i rikets øvrige fylker» (s. 117–118).

Videre heter det at et like strengt erstatningsansvar som det som ble foreslått for resten av landet, ville være et brudd med den rettsoppfatning som rådet i Finnmark fylke (s. 118).

8.3.6.2 Nærmere om erstatningsreglene for Finnmark

Selv om man tidligere ikke hadde hatt lovregler om erstatningsansvar for beiteskader i Finnmark, uttales det at man alltid har «gått ut fra som givet, at det påhviler også Finnmarkens fjellfinner en viss plikt til å erstatte den skade, deres ren volder». Men på grunn av mangelen på lovbestemmelser var erstatningsplikts omfang meget uklare. Det heter at «såvel administrasjonens som domstolenes standpunkt til spørsmålet har været ubestemt og vaklende» (s. 108). *Kjerschow* peker på at klagemålene fra de fastboende ikke hadde vært mindre høylydte tidligere. På bakgrunn av klager fra de fastboende hadde amtmannen i Finnmark alt i 1815 utferdiget en bekjentgjørelse, hvor det het:

«1. at de fjellfinner, som drager til sjøen med deres renhjorder paa de steder, hvortil de hittil har været vandte til å søke, skal om de vil vente fremdeles å nyte godt av denne herlighet, være forpliktet til å sørge for, at få deres ren, såvel simle som okseren, for den tid at beboerne selv holder deres egne kreaturer av jordene, blir

29. Op.cit.

transporterte bort fra jordene og slåttene, da de i manglende fall skal erstatte all derav bevislig flytende skade.

2. Antreffer nogen af beboerne, efter benevnte tid, nogen ren på sin jord eller slåtte, da skal han straks kalle vidner dertil og la skaden syne og taksere, og da skal alle de fjellfinner, som enten sitter i nærheten eller har flyttet der forbi, en for alle og alle for en, svare til skaden, imot innbyrdes regress som de bedst vet, ...» (s. 108–109).

Hjemmelen for amtmannens bekjentgjørelse var ikke kjent, og ifølge Kjerschow hadde reglene hatt liten innflytelse og gikk snart i glemmeboken. I 1826 ble det nedsatt en kommisjon til «undersøkelse av midlene til Finnmarkens opkomst». Kommisjonen kom under sitt arbeid også inn på forholdet mellom de fastboende og fjellfinnene, og foreslo en lovbestemmelse om «at når bevislig skade på nogen måte tilføies de fastboende i Finmarken – av de norske fjellfinner, – enten av dem selv eller ved deres ren, skal erstatning, efter lovlig omgang, gives av alle de fjellfinner, som utgjorde et selskap, når det ikke kan opplyses, hvilken av dem der foranlediget skaden» (s. 109). Et slikt forslag ble frem satt også av den svensk-norske-kommisjonen av 1843, men ledet som kjent ikke til noen lovbestemmelse den gang.

Kjerschow gjorde deretter rede for lovforslagene fra kommisjonen av 1843, bestemmelsene i loven av 1854, lovforslagene fra kommisjonen av 1857, jordsalgslovens regler. Disse lover og lovforslag er det gjort rede for i dette arbeidet, og jeg viser til fremstillingen foran under 2 og 2.2 og 2.3.

Rettspraksis gav som nevnt ikke synderlig veiledning i erstatningsspørsmålet. I straffesaker etter påtale for unnlatt bevoktning, ble det i mange tilfelle også tilkjent erstatning. Men «hvilke rettslige synspunkter domstolene i så tilfelle har bygget erstatningsansvaret på,» var det, ifølge Kjerschow, «oftest ugjørlig å utfinne av domsgrunnene». Samtlige dommer gjaldt imidlertid erstatning for skade på privat eiendom. Det syntes ikke å ha blitt krevet erstatning for skade på havnegang i statens eiendom (s. 113–114).

Foran under 5 er det gjort rede for lovforslagene fra Finnmark-kommisjonen av 1909. I den videre drøftelse av ansvarsspørsmålet tar Kjerschow utgangspunkt i denne kommisjonens forslag til ansvarsregel, se foran under 5.3.6.

Svært mange kommuner gikk som nevnt imot de foreslåtte ansvarsreglene fra kommisjonen av 1909. De mente at bestemmelsene ikke i tilstrekkelig grad beskyttet de fastboende. Kjerschow gir en bred omtale av kommunenes syn. Han gjengir

også uttalelser fra møter som reindriftsinspektør *Nissen* hadde med reineiere og fastboende i Kara-sjok om 1909-kommisjonens lovforslag. Reineierne syntes de foreslåtte ansvarsregler var for strenge, se foran under 5.4.

Etter en avveining av de ulike interessene, fant Kjerschow at 1910-utkastets § 26 måtte endres noe i favør av de fastboende. Kjerschows forslag ble også lovens ordning, se 1933-loven § 41. Reineierne ble objektivt ansvarlige for skade på åker, eng og slåtteland som var inngjerdet slik at det sikret mot rein. For uinngjerdet innmark gjaldt ansvaret kun for innmark som lå mindre enn to kilometer fra gårdbrukerens bopel. Fellesansvaret gjaldt også uinngjerdet slåtteland og havnegang som lå mindre enn to km fra gården, men bare så sant skaden var voldt etter 24. juni.

Det var intet objektivt ansvar for skade på uinngjerdet innmark i nærheten av flyttevei. Ansvar for slik skade forutsatte forsett eller grov uaktsomhet. I utmark var reneieren ansvarlig for skade på muldebærland, skog og torv som sto til tørring på lik linje med det som gjaldt for reneiere lenger sør i landet, og innen en avstand av to km fra gårdbrukerens bopel.

I 1910-utkastets § 26 var det foreslått at reneiere kunne fri seg fra ansvar ved å sette opp gjerde rundt eiendommen. Hvis eieren unnlot å vedlikeholde gjerdet eller avslo et tilbud om gjerde, skulle reneierne være ansvarsfrie. Regler om at reneiere kunne fri seg fra ansvar ved å sette opp gjerde, ble inntatt i § 71. Men reglene her ble mer tungvinte for reneierne enn det som var foreslått av 1909-kommisjonen. Etter bestemmelsen i 1933-loven kunne reneierne ikke sette opp gjerde uten samtykke av grunneieren. Nektet grunneieren, måtte spørsmålet avgjøres ved lensmannsskjønn. Grunneieren kunne motsette seg gjerde hvis gjerde ville være til ulempe. Ble det gitt tillatelse til oppføring av gjerde, måtte grunneieren vedlikeholde det. Men ved skjønn kunne det likevel bestemmes at reneieren måtte bekoste også vedlikeholdet.

I *Rt. 1967 s. 1265* har vi eksempel på et utslag av denne reglen i 1933-lovens § 71:

Saken gjaldt en beiteskade på slåtteland i Troms fylke som «år om annet har vært brukt og brukes til slåtte», jf. reinl. av 1933 § 39 første ledd, bokstav c. Høyesteretts kjæremålsutvalget var enig med herredsretten i at reindriftslovens bestemmelser måtte forstås slik at grunneierne i Troms ikke hadde noen alminnelig gjerdeplikt for å beskytte seg mot skade fra rein. Grunneierens avslag på statens tilbud om å bidra til inngjerding

medførte derfor ikke bortfall eller reduksjon av erstatningsplikten.

Ansvarsreglene for Finnmark gjaldt for skade på marken innenfor Finnmark fylke. De reineiere

fra Kautokeino som hadde sommerbeite i Troms fylke ble underlagt ansvarsreglene som gjaldt for dette fylke, se 1933-loven § 40, omtalt foran under 8.3.6.1.

Kapittel 9

Forholdene for reindriften i Finnmark de første tyve årene etter krigen

9.1 Innledning

I henhold til § 2 i reindriftsloven av 1933 ble Finnmark inndelt i fire reinsogn, Guovdageaidnu, Kárášjohka, Buolbmát og Várjjat. Disse ble igjen inndelt i sommerbeitedistrikt, høstbeitedistrikt og vinterbeitedistrikt, se fylkesmannens forordning av 10. november 1934. Samtidig ble det fastsatt beitetider for opphold i de ulike distrikt. Arbeidet med distriktsinndelingen ble utført av lappefogden i Finnmark. Lappefogder hadde man tidligere hatt i andre deler av landet, men først ved loven av 1933, fikk man lappefogd også i Finnmark.

Det har som nevnt foran ikke vært mulig å oppspore dokumenter som nærmere belyser distriktsinndelingen eller fastsettelsen av beitetider.¹ Oppfatningen har vært at disse dokumenter gikk tapt under krigen. Men en 47 siders utredning fra lappefogden til fylkesmannen i Finnmark, datert 10. februar 1954, viser at forarbeidene til distriktsinndelingen i 1934 forelå i 1954, og altså ikke var gått tapt under krigen. Det framgår av redegjørelsen fra 1954 at det var daværende skogforvalter i Midtre Finnmark og fungerende lappefogd *Tharald Frette* som forberedte distriktsinndelingen.

Vi har foran sett at lovarbeidet i forrige århundre gav interessante opplysninger om reindriften i Finnmark. Forarbeidene til loven av 1933 gav derimot ytterst få opplysninger om reindriften i Finnmark. Andre dokumenter som kunne belyst forholdene i Finnmark på 1920–30-tallet er sparsomme, ihvert fall har jeg ikke kommet over noen bredere fremstillinger i arkivene. Etter krigen har vi årsmeldingene fra lappefogden, som gir endel opplysninger. Lappefogden var imidlertid frem til begynnelsen av 60-tallet plassert i Vadsø. Han maktet nok ikke å holde seg à jour med forholdene i hele fylket, og meldingene bærer klart preg av at han hadde best oversikt over forholdene i øst.

I 1945 anmodet reineiere i Kautokeino om at Finnmark lappefogdembete måtte deles i to.

1. Jeg har forhørt meg ulike steder, og selv søkt å finne dem i Riksarkivet, i Statsarkivet i Tromsø og i de arkiver fra lappefogden som finnes på reindriftskontoret i Karasjok.

Anmodning ble gjentatt to år senere, og det ble samtidig klaget over at lappefogden «til dags dato ennå ikke har besøkt en reinby i Kautokeino».² I mars 1948 ble det i Kautokeino holdt et møte mellom fylkesmannen og reineiere, der også lappefogden var til stede. I refetatet fra møtet heter det at på grunn av knappe reisebevillinger hadde lappefogden bare kunnet ta én tur for året til Karasjok og Kautokeino.³

9.2 De første årene etter krigen

Den første årsberetningen fra lappefogden etter krigen kom først i desember 1949, og gjaldt årene 1946, 1947 og 1948.⁴ Det fremgår av tre-årsberetningen at mange reineiere satt vanskelig i det etter krigen. Mange mistet rein under tyskernes tilbaketrekning, blant annet under forsøk på å evakuere flokker over til Sverige høsten 1944. Det heter videre at reintyveriene «tiltok i uhyggelig grad under krigen, idet både tyskerne og sivile drev krypskytteri i sommerbeitedistriktene». Dette krypskytteriet fortsatte etter krigen, og tapene på grunn av tyveriene var så store at man i mange distrikt ikke klarte å øke bestanden, selv om de slakket langt mindre enn normalt.

Lappefogden hadde på grunn av sitt arbeidssted i Vadsø som sagt best oversikt over forholdene øst i fylket. Når han i beretningen gir en nærmere beskrivelse av beiteforholdene i de tre årene, er det derfor forholdene i Polmak og Varanger han beskriver. Vinteren 1945–46 var det svært vanskelige forhold på beitene i dette området. Et stort snefall på førjulsvinteren etterfulgt av mildværsperioder og streng kulde førte til isbelegg på beitene. Samtlige reineiere i Polmak søkte derfor i slutten

2. Brev fra Johan Andersen Sara til fylkesmannen i Finnmark av 23. desember 1947. Statsarkivet i Tromsø, boks 1798.

3. Utskrift fra fylkesmannens forretningsprotokoll. Statsarkivet i Tromsø, boks 1798.

4. Beretning om reindriften i Finnmark fylke for 1946–1947–1948. Statsarkivet i Tromsø, boks 1799.

av januar om tillatelse til å beite på finsk side av Tanaelva. Tillatelse ble gitt 1. mars og i en måned.

Karasjokreinen som om sommeren holdt til på Ytre Čorgaš, måtte denne vinteren få dispensasjon til å holde sine rein i distrikt 11 som var Polmaks vinterbeite. På grunn av dårlige beiteforhold var flokkene deres under høstflyttingen blitt så utmagret, at de ikke kunne fortsette flyttingen sydover til Karasjoks vinterbeiter. Om Karasjoks bruk av Ytre Čorgaš se nedenfor under 9.6.

Vinteren 1946–47 var også kritisk for Polmak og Varanger, og særlig for Polmak. Det var minimalt snefall første del av vinteren med skiftende temperaturer fra mildvær og regn til streng kulde, og dette førte til at vinterbeitene de fleste stedene ble isbelagt. Det heter at «I furuskogen i Sørvaranger var snelaget enkelte steder så bart, at der måtte brukes både øks og spade for å finne beite til bruksreinen». Det måtte derfor også denne vinteren søkes om tillatelse til beite på finsk side.

Karasjoks reineiere som holdt til i Ytre Čorgaš, flyttet sent ut av distriktet, og ble liggende i distrikt 10-Vestertana i Polmak. De oppgav som grunn at de ikke hadde nødvendig utstyr til flyttingen, da alt var gått tapt under tyskernes tilbaketog. Noen av dem hadde søkt om overflytting til Polmak reinsogn, men det var blitt avslått. I begynnelsen av desember fikk de beskjed om å flytte ut av distrikt 10. Først i slutten av januar flyttet de videre sør- over, men oppholdt seg ennå i Polmak i begynnelsen av februar. Lappefogden truet med utdriving, og flokken flyttet da videre sydover. Men noen uker senere flyttet flokken nordover igjen. Formannen for flokken opplyste at beitene var så dårlige at de hadde måttet snu. Reinen var nå så utmagret at den ikke ville tåle en ny flytting til vinterbeitene i Karasjok. Reineierne fikk dispensasjon til å være i distrikt 11-Polmak vinterbeite og 12-Leavvajohka resten av sesongen, men med påbud om å flytte tidligere ut av sommerbeitene.

Vinteren 1947–48 var forholdsvis mild, og det var ikke isbelegg i Polmak og Varanger. Ut på vår- vinteren ble beitene i Karasjok vanskelige. I bjerkeskogen av det mye sne. Og denne var så sammenføket at reinen ikke klarte å grave seg gjennom skaren. De snaue fjellpartiene var for en stor del avbeitet, noe som ledet til skare og isdannelse.

På møtet som fylkesmannen hadde med reineierne i Kautokeino i 1948, klaget reineierne over at invasjon av rein fra finsk side ødela vinterbeitene i Kautokeino. Det var derfor ønskelig med oppsyn eller gjerde langs grensen. I beretningen fra lappefogden understrekes problemet. Det heter her at vinterbeitene i Karasjok og Kautokeino i en årrekke hadde vært utsatt for temmelig store øde-

leggelses av finsk rein. Det hadde vært iaktatt finsk rein ved Láhpoluoppal, Šuoššjávri, Beaivvašgieddi, til områder en mil syd for Karasjok kirkested. Den finske reinen kom gjerne inn i slutten av mai, og den oppholdt seg på norsk side av grensen til ut oktober. Tatt i betraktning lavens sene gjenvekst kunne invasjonen av finsk rein gjøre store områder ubrukbare som vinterbeiter, og han tilføyer:

«Ifølge våre lover og forordninger er det jo forbudt å holde rein i høst- og vinterbeitedistriktene om sommeren fra omkring 1. juni til 1. september – nettopp for å bevare disse beitemarker for ødeleggelses. Det er derfor ikke noe rart at flyttsamene våre blir harme, når de ser de beitemarker, som de selv frivillig har gått med på å bevare, blir ødelagt av et annet lands rein.»

I en innstilling til Fylkesrådet beskrives problemene med invasjonen av rein fra finsk side slik:

«Når de norske flyttsamer med sine rein hadde forlatt vinterbeitene, kom den finske reinen. I flokker på tusener og atter tusener kom den trekkende fra de norsk-finske skogene og innover høydedragene og fjellpartiene på Finnmarksvidda. Invasjonen har foregått siden grensesperringen og foregår den dag i dag. I alle større dalfører kan en se store og dype stier etter reinen. En hel del av de høydedrag – ikke bare langs grensen – men langt inne på vinterbeiteområdene, hvor den norske reinen skal livberge seg om vinteren, er i årenes løp blitt ødelagt som beiteland. Det hvite og frodige moseteppet som engang dekket store deler av vidda, er borte. Marken er forvandlet til en stein- og sandørken.»⁵

På møtet med fylkesmannen i 1948 ble det videre påpekt at brenselsituasjonen var blitt vanskelig på vinterbeitene. Det heter i fylkesmannens rapport fra møtet at hvis vidda ble «snauet for skog, ville det ikke være mulig å kunne utnytte beitemarkene i den utstrekning det er nødvendig». «Flyttsamene var enige i at brenselsituasjonen mange steder var blitt kritisk, og det ville være en stor fordel for dem å få hus i vinterbeitedistriktet. Husene måtte i tilfelle føres opp der de har tilhold med reinen om vinteren.» Det ville imidlertid bli kostbart for den enkelte reineier å føre opp hus, og de måtte derfor få støtte til dette.

I lappefogdens beretning understrekes behovet for hus for å spare bjerkeskogen. Han skriver:

5. Innstilling om reindriften i Finnmark fylke (Utarbeidet av det av Fylkesrådet i møte den 21. juli 1952 oppnevnte Særutvalg for reindriften), s. 2. Statsarkivet i Troms, boks 1530.

«Like til for noen år siden, fristet flyttsamene og deres familier tilværelsen i telt hele året. I teltene var det et enormt brenndselsforbruk, og når et sted var uthugget, måtte de flytte teltene til et annet sted hvor det var skog. Men etter hvert er vidda – særlig i Kautokeino vinterbeite – blitt snauet for den vesle bjørkeskogen som som en gang var der. Gjenveksten har ikke på langt nær tilsvart forbruket, og mange steder er det ikke lenger muligheter for flyttsamene å bo i telt. Flere og flere reinbyer trekker dit det ennå finnes brenndsel. Beitemarkene blir således enkelte steder overbelastet med rein, mens andre steder blir stående ubrukte.»

9.3 Reintyveri og reinpoliti

Som vist foran har reintyveri vært et tilbakevendende problem for reindriftnæringen. I et forsøk på å få bukt med uvesenet ble departementet ved lov av 31. mai 1935 nr. 5 gitt myndighet til å bestemme at det skulle være «forbudt for enhver å avhende, falby, kjøpe eller motta kjøtt og skinn av rein, medmindre det er behørig stemplet». Loven ble gitt etter oppfordring fra reineierne i Kautokeino og Karasjok. I brev fra fylkesmannen til Landbruksdepartementet av 4. desember 1934 heter det:

«Fra fjellsamer i Kautokeino og Karasjok er det gjennom flere år til stadighet fremkommet klager over at tyveri av rein mer og mer tar overhånd til ubotelig skade for reindriften og særlig for dem om søker å utøve en næring på lovlig vis. Fjellsamene har som middel for å komme uvesenet tillivs anbefalt stemplingsplikt for alt reinkjøtt som selges i tiden fra mai til oktober, november ...».⁶

Tyveri av rein økte under krigen, og det fortsatte også i årene etter. Stemplingspåbudet ble utvidet til å gjelde hele året, se lovendring av 29. mars 1946 nr. 4. Men stemplingsplikt alene var ikke tilstrekkelig for å få bukt med tyveriene. Reineierne fremsatte krav om at formennene i reinbeitedistriktene måtte utstyres med politimyndighet og våpen. Dette gjaldt særlig Varangerhalvøya, Neidendistriktet og Ifjordfjellet.

Sommeren 1947 ble formennene i distriktene i Várjjat og Buolbmát, samt formennene i distrikt 18, Karasjok vinterbeite, og 13, Indre Čorgaš og Lájesduottar, tildelt midlertidig politimyndighet. Politimyndigheten gjaldt bare reintyveri og saker om

ommerking. Formennene mente imidlertid at de lite kunne gjøre uten våpen, og at de på grunn av sitt eget arbeid med reindriften ikke hadde tid til å foreta noen lengre turer i anledning mistanke om tyveri. De mente derfor at det burde etableres et eget politi for å komme reintyveriet til livs.

Justisdepartementet stilte seg i først omgang negativ til eget politioppsyn. Men etter at saken ble tatt opp i Stortinget, gikk Justisdepartementet i juni 1948 med på at inntil seks mann av Utrykningspolitiet ble avgitt til politimestrene som reinpoliti på Varangerhalvøya og tilgrensede strøk. Den første patrulje ble sendt ut 20. juli samme år, på Ifjordfjellet. Lappefogden uttaler i årsberetningen for 1946–48 at det ikke er «tvil om at det politioppsyn som ble etablert i disse distrikter, gjorde sitt til at de overhåndtagende reintyverier avtok noe». Selv om oppsynet ikke kunne bli effektivt, «bidro det utvilsomt ved sitt nærvær i distriktene til å begrense tyveriene». «Bare den omstendighet at politiet var der, holdt sikkert mange reintyver borte.»

Når det gjaldt tyveri mellom reineierne hadde dette, ifølge lappefogden, avtatt i den senere tid. Han mente at årsaken var at «flyttsamene etter hvert selv har fått øynene opp for det forkastelige i å stjele og ødelegge for hverandre». Tidligere forekom det ofte tyveri av rein på vinterbeitedistriktene, men det var nå svært sjelden.⁷

I lappefogdens beretning for 1952⁸ heter det at politipatruljene hadde virket godt. «Flyttsamene er meget tilfreds med ordningen, og har uttalt at reintyveriene har gått sterkt tilbake i de distrikter, hvor en har hatt patruljer. Selv om politiet kanskje ikke får tatt så mange reintyver, bidrar de iallfall til å holde tyvene borte fra fjellet.» Det var et meget sterkt ønske fra reineiere i Kautokeino om å få etablert politipatruljer også i sommerbeitedistriktene i Vest-Finnmark. Krav om dette ble fremsatt i et møte med Stortingets justiskomite. Men politimesteren og andre polititjenestemenn støttet ikke kravet. Fra 1954 ble det imidlertid etablert patruljer også i Vest-Finnmark, og i Lappefogdens beretning for 1955 heter det at det nå var fem patruljer i Vest-Finnmark og fire i Øst-Finnmark. Reinpolitiets hovedoppgave var reintyveri, men de skulle også påse at reindriftslovens bestemmelser om beitedistrikt, beitetider, flytteveier ble overholdt.⁹

I årene fremover heter det i lappefogdens årsberetninger at reineierne er godt fornøyd med

6. Se Ot.prp. nr. 48 (1935). Loven gjelder fortsatt, men Landbruksdepartementet har de siste ti-årene ikke benyttet myndigheten til å fastsette et slikt forbud.

7. Årsberetning 1946–1948, s. 38–39.

8. Statsarkivet i Tromsø, boks 1811.

9. Finnmarks fylkesting, sak nr. 46/1957: Melding om reindriften, s. 9. Statsarkivet i Tromsø, boks 1530.

reinpolitiet. I beretningen for 1960 er tilfredsheten ikke fullt så entydig. Det heter at reineierne stort sett er godt fornøyd med arbeidet som reinpolitiet utfører, «men de ser gjerne at det i hver patrulje er en som er merkekyndig og har kjennskap til reindriften. Flyttsamene framsatte krav om flere patruljer, bl.a. i Nord-Troms».¹⁰ Ifølge årsberetning for 1961 hadde reineierne fremsatt ønske om at patruljelederen måtte være en lensmannsbetjent som hadde øvelse i etterforsknings- og politivirksomhet. Videre hadde reineierne i Kautokeino som flytter til Troms om sommeren, i flere år bedt om å få reinpoliti til sine distrikt.

I 1963 var antall patruljer fortsatt ni, men ifølge lappefogden var det behov for flere, som nevnt blant annet i Troms. Det var dessuten ønskelig at patruljelederne var kyndige politifolk med kjennskap til reindrift og samisk språk. «Ukyndighet på dette området fører til at patruljene blir lite effektive, og de oppgavene som er tillagt patruljene blir ikke løst tilfredsstillende.» I beretningen for 1966 ble det påpekt at dyktige patruljeledere var nødvendig for å rydde opp i konflikter mellom reineierne. Det ble vist til Spierttanjárga der «forholdene ikke har vært særlig bra innen reindriftsnæringen og dens utøvere».

9.4 Skatterettslige spørsmål

Under vinterkrigen mellom Finland og Sovjet i 1939–40 ble reineierne av myndighetene oppfordret til å slakte minst mulig for å ha en reserve i påkommende tilfelle. Reineierne etterkom oppfordringen, og søkte videre under hele krigen å begrense nedslaktingen så langt det lot seg gjøre. Noen klarte på denne måten å øke sin flokk noe. Disse ble pålagt en «engangsskatt» etter krigen. Lappefogden uttaler i sin treårsberetning for 1946–1948 at disse reineierne «burde ha vært påskjønet», men «istedet fikk de fordi de hadde vært dyktige og sparsommelige med nedslaktingen – som belønning: «Engangsskatt».

En reindriftssame beveger seg på tvers av kommunegrensene, og naturlig nok vil spørsmålet om hvor han er skattepliktig oppstå. I *Rt. 1893 s. 257* er inntatt en høyesterettsdom der en reineier, som ble skattlagt i to kommuner, Polmak og Sydvaranger, fikk medhold i at han ikke var skattepliktig til Sydvaranger, da han for største delen av året oppholdt seg innenfor Polmaks grenser. Dette måtte

derfor anses som hans skattested. Sydvaranger herred hadde gjort gjeldende at han var skattepliktig til den kommune der han hadde sitt vinterbeite. Se nærmere om denne dommen foran under 2.5.4.

Av lappefogdens beretning for 1952 fremgår det at Karasjok kommune hadde tatt opp spørsmålet om skattestedet for reineierne. Kommunen mente det var uheldig for reindriftsnæringen at reineierne var skattepliktige til den kommune hvor familien oppholdt seg. Reineierne burde være skattepliktige til den kommune, hvor de hadde sitt vinterbeite. Lappefogden støttet kravet fra Karasjok, og påpekte at det reindriftsmessig sett alltid har vært betraktet som meget uheldig at reineierne bosatte seg med sine familier ute ved kysten eller i kystkommunene i Finnmark. På grunn av de lange flyttinger med reinflokkene fra vinter- til sommerbeitene og tilbake igjen, var det av avgjørende betydning for reindriftsnæringens trivsel og utvikling, at reineierne hadde sitt faste oppholdssted i vinterbeitedistriktet. Vekslingen mellom årstidsbeitene var en dyd av nødvendighet for reindriftsnæringens eksistens. Når familiens oppholdssted var ute ved kysten, vegret reineieren seg mot å flytte med flokken inn på vinterbeitene, og søkte i stedet å holde flokken på beite om vinteren mellom sommer- og vinterbeitene. Dette ville ødelegge disse områdene som vårbeite under flytting og kalving.

Lappefogden påpekte at det ved inndelingen av beitedistriktene og fastsettelsen av beitetidene etter loven av 1933, var tatt tilbørlig hensyn til at reinflokkene ikke skulle få anledning til å være på sommerbeite hele året. Beitetidene ble fastsatt slik at reineierne med sine flokker skulle ha kommet til vinterbeitene før 1. januar, som den gang var avgjørende for hvor de skulle beskattes. Spørsmålet var diskutert med reineierne i Kautokeino og Karasjok, og alle var ifølge lappefogden enige om at reineierne burde skatte til den kommune der de hadde sitt vinterbeite. Dette ville motvirke bosetting i kystkommunene, som de mente var uheldig for næringen, og lappefogden tilføyer:

«De erfaringer en har fra bosetting av flyttsamefamilier ute i kystdistriktene, er langt fra slik at det skulle være noe ønskemål. Etter få år er det som regel gått helt ut med vedkommendes reinbestand, og i de fleste tilfeller har de endt på forsorgen.»

Beretning for 1952 s. 14.

Skattespørsmålet ble også behandlet av Fylkesrådet, der de samme synspunkter ble gjort gjeldende, og i tillegg understrekes innlandskommunenes behov:

10. Årsberetningene for Lappefogden i Finnmark for 1959 og fremover har jeg funnet i arkivet til kontoret for Øst-Finnmark, Karasjok.

«Reindriftsnæringen har fra tidligste tider vært og vil fortsatt komme til å være den bestemte faktor i kommunens økonomi og eksistens. Reindriften har alltid hørt det indre av Finnmark til, og innlandskommunene har vært flyttsamenes hjemstavnskommuner, hvor de kunne samles og har følt seg hjemme. Her har de kunnet treffe hverandre i 7 av årets 12 måneder, og har kunnet drøfte felles problemer. Blir de spredt rundt i kystkommunene, vil de tape kontakten og samarbeidet, og faren for reindriftsnæringens undergang vil stå klarere enn noen gang før.»

Innstilling om reindriften i Finnmark fylke (Utarbeidet av det av Fylkesrådet i møte den 21. juli 1952 oppnevnte Særutvalg for reindriften), s. 47. Statsarkivet i Troms, boks 1530.

9.5 Tiltak for å øke reintallet

Selv om enkelte reineiere, som vi har sett, økte sin flokk under krigen, var reintallet i Finnmark etter krigen lavt. I treårsberetningen for 1946–48 er tallet satt til 65.000. Mange familier hadde svært lite rein. De var derfor nødt til å skaffe seg inntekt på annen måte, og dette gikk igjen utover deres mulighet til å skjøtte sin næring fullt ut. Lappefogden anslo at en familie på fire-fem medlemmer måtte ha fra 200–250 rein for å kunne leve av reindriften.¹¹ De mindre bemidlede reineierne måtte derfor få hjelp av staten til innkjøp av flere livdyr. Fra 1953 ble det hvert år bevilget midler til kjøp av livdyr til dem som trengte å øke flokken for å kunne forsørge sin familie. I tillegg ble det bygget reinsperregjerder, blant annet med den begrunnelse å utnytte beitene bedre, og dermed øke flokkene.

9.5.1 Reinsperregjerder

Et virkemiddel til å øke reintallet var bygging av sperregjerder i sommerbeitedistriktene. Sperregjerder ville hindre at man mistet rein på sommerbeitene. I brev til fylkesmannen i Finnmark, datert 15. mars 1951 skriver lappefogden:

11. I en rapport, «Problemene i reindriften – spesielt i Finnmark» fra 1963 skrevet av H. Movinkel heter det at det var særutvalget for reindrift oppnevnt av Fylkesutvalget i 1952 som anslo at en flyttsamefamilie på 4–5 personer måtte ha ca. 200 rein før kalvingen for å kunne leve av sin reindrift. Men det var ikke gjort rede for hva slags inntektsstandard som lå til grunn for dette anslaget. Movinkel opplyser at de fleste flyttsamer oppgir et tall på 4–500 dyr som nødvendig, med en variasjon fra 300–700. Merk at Reenbete-Commissionen av 1852 anslår at 500 dyr er nødvendig for en familie. Rapporten fra 1963 finnes i Statsarkivet i Tromsø, boks 1799.

«Fra flyttsamehold har det alltid vært et alminnelig ønske å få ført opp sperringsgjerder i sommerbeitedistriktene. Slik som forholdene er nå – uten gjerder av noe slag – mister flyttsamene hver eneste sommer og høst en hel del rein under oppholdet i sommerbeitedistriktene. Før de har fått samlet reinen og flyttingen til vinterbeitene kan ta til, har de allerede mistet større og mindre flokker, som stikker seg bort fra hovedflokkene i uvær og tåke. Å følge sporene på bar mark er ikke godt, og de flokker, som trekker sydover mot finskegrensen, finner de i regelen aldri igjen. Enten går de over grensen og inn i Finland, eller også blir de tatt av tyver før de kommer så langt.»¹²

Lappefogden foreslo gjerder følgende steder:

1. Fra Smørfjord i Porsanger over Smørfjordeidet til Revsbotn.
2. Mellom Ifjord i Laksefjord og Vestertana.
3. Fra Kåfjord i Alta etter Mathisdalen og over Kvænangsbotn.
4. Fra Storfjord i Laksefjordbotn på nordsiden av Luobbaljohka og riksveien til Silfarfossen¹³ i Børselvdalen

Når det gjaldt det første gjerdet viste lappefogden til at det i distrikt 15 – Magerøya hvor det bare var ca. 650 rein, var det sommerbeite for 2.000 rein. I distrikt 16 nord for Smørfjordeidet beitet det 3.300 rein, mens det var beite for 8–9.000 dyr.

Lappefogden skriver at de reineierne som holdt til ved Gaissát i distrikt 16, gjentatte gange hadde forsøkt å føre sine rein ut på halvøya, men det hadde ikke lyktes dem å holde reinen der ute. Bare de som hadde dyrene ute på øyene og eller nesene, var istand til å holde dem der. På grunn av terrengforholdene midt på Vuorjienjárga trakk reinen straks det ble sydlig vind sydover mot Gáissát.

Gjerdeprosjekt nr. 2 ville omfatte distrikt 9 – Ytre Čorgaš og distrikt 10 – Indre Čorgaš i Polmak og distrikt 13 – Ifjordfjellet i Karasjok. Det var ifølge lappefogden meget vanskelig å holde reinen i distriktene 10 og 13. Tidlig på ettersommeren trakk reinen sydover og kom inn i distrikt 11 som var vinterbeite for Polmak og distrikt 12 som var høst- og vårbeite. Tåke og regn om sommeren gjorde at flokken lett spredte seg, og det ble lett sammenblandinger mellom distrikt 10 og 13. Skilling måtte derfor foregå hver høst. Enkelte år gjorde værforholdene det umulig å foreta utskilling, og Polmakreinen måtte følge med til Karasjok. Med det planlagte gjerde kunne antallet rein

12. Kopi av brevet finnes i arkivet til reindriftskontoret for Øst-Finnmark, Karasjok.

13. Samisk: Siffvárgorži.

Tabell 9.1

Reinsogn	1952	1955	1959
Kautokeino	34.300	50.300	59.690
Karasjok	20.100	30.100	28.881
Polmak	3.600	6.900	8.493
Varanger	4.700	10.200	16.912
Tilsammen	62.700	97.500	113.976

i distrikt 9 økes fra dagens 3.000 til 4.000. I distriktene 10 og 13 var det tilsammen 4.300 rein, men med et gjerde kunne tallet økes til 10.000.

Gjerdeprosjekt nr. 3 ville omfatte distrikt 26 – Lákkonjárga, distrikt 27 – Joahkonjárga, distrikt 28 – Bjergsfjord, distrikt 29 – Frakfjord m/Silden, distrikt 1a – Spalca¹⁴ og distrikt 1b – Seakkesnjárga,¹⁵ alle Kautokeino reinsogn. Reintallet her var 12.800 rein, og med et gjerde kunne det muligens beite noen flere.

Med det fjerde gjerdeprosjektet ville reintallet på Spierttanjárga kunne økes fra ca. 3.700 til 5.000.

I et senere brev til fylkesmannen av 27. november 1951¹⁶ nevner lappfogden behovet for gjerde også for reindriften i Sør-Varanger, for å hindre at reinen trakk inn på vinterbeitene i den tørre årstiden.

Anmodningen om sperregjerder ble imøtekommet, for i lappfogdens beretning for 1952 fremgår det at de fleste av de planlagte sperregjerder var under bygging.

9.5.2 Reintallet stiger

Reintallet steg betydelig utover 50-tallet. I 1952 var antallet 77.000, i 1955 97.500 og i 1959 var det 114.000. Reintallet fordelte seg slik på de fire reinsogn: (Se tabell 9.1.)

Tallene bygger på reineierne egne opplysninger om hvor mange rein de har, og det er grunn til å tro at det faktiske reintall var høyere. H. Movinkel som i 1963 skrev en rapport om reindriften i Finnmark, og han uttaler at det er «grunn til å tro at de offisielle tall ligger betydelig under de virkelige tall». Han ville ikke med sikkerhet uttale seg om hvor stor feilen var, men en «feil på 50 % er ikke utenkelig i distrikter med flere store reieneiere.»¹⁷

14. Dette distriktet har idag nr. 33.

15. Dette distriktet er idag en del av distrikt 29 – Seakkesnjárga/Sildain (Frakfjord m/Silda).

16. Kopi av brevet finnes i arkivet til reindriftskontoret for Øst-Finnmark, Karasjok.

17. H. Movinkel, op.cit. s. 1.

Tabell 9.2

Kautokeino	69.318
Karasjok	33.462
Polmak	7.195
Varanger	11.645
Tilsammen	121.620

Fylkestinget uttrykte i 1957 en viss bekymring over økningen i reintallet. Det heter i dens Melding om reindriften at «administrasjonen arbeider for tiden med spørsmålet om å få kontroll over reintallet». Første skritt i dette arbeidet var tellinger og beitegranskninger. Neste skritt var fastsettelse av reintallet og pålegg om reduksjon av reinbestanden der dette var nødvendig, «samt reduksjonens fordeling på de enkelte reieneiere». Deretter kom selve gjennomføring av reduksjonen.

I meldingen heter det at en reduksjon av reinflokkene var særlig påkrevet i enkelte distrikt i Øst-Finnmark, ikke minst på grunn av de begrensede vinterbeiter. Men en reduksjon var også ønskelig i enkelte sommerbeitedistrikt i Vest-Finnmark.¹⁸

I 1965 var reinantallet steget til 121.620, som fordelte seg slik: (Se tabell 9.2.)

Selv om reintallet var steget betydelig, ble det også dette året brukt betydelige midler, kr. 280.000, til kjøp av livdyr. Av disse gikk kr. 155.000 til Kautokeino og kr. 77.000 til Karasjok, og flere tilskuddsmottakere maktet å øke sin bestand betraktelig.

Samtidig med økning i reintallet skriver lappfogdens i sine årsberetninger om interne problemer i næringen. Det heter i årsberetningen for 1965:

«Det er etter hvert blitt meget trangt innen reindriftnæringen og dette gjør at det oppstår konflikter mellom reieneiere om beitemarker, flytninger skillinger og andre reindrifstekniske spørsmål. Samarbeidet mellom reieneiere er ikke like bra over alt, for den enkelte har som regel nok med sitt eget» (s. 8).

I en rapport fra 1963, «Problemene i reindriften – spesielt i Finnmark», skrevet av H. Movinkel,¹⁹ understrekes viktigheten av at reglene om beitetid og beitebelegg overholdes. Denne siden av reindriften er ifølge Movinkel forsømt, «til tross for at det brukes ikke ubetydelige summer til det såkalte reinpoliti». Han viser til at til tross for klare regler

18. Finnmarks fylkesting, sak nr. 46/1957: Melding om reindriften.

19. Statsarkivet i Tromsø, boks 1799.

om merking og beitetid var det på Varangehalvøya og områder øst for Porsangerfjorden stor mengde umerket rein som ikke ble ført på vinterbeite.

I lappefogdens årsberetningen for 1966 heter det:

«Det er nå meget trangt for reinen i våre beitedistrikter, og beitemarkene blir hardt beskattet. Spesielt gjelder dette høstbeitedistriktene. Disse forhold fører til at noen reineiere flytter for tidlig til vinterbeitene, mens andre igjen lar være å flytte. I begge tilfeller er det til skade for beitemarkene og andre reineiere. Men i mangel av beiteområder er det meget vanskelig å forebygge og avverge dette. Hovedårsaken til dette er at det er for meget rein og for mange mennesker i reindriftnæringen» (s. 6).

Problemen understrekes også i årsberetningen for 1967:

«Striden mellom reineierne om beiteplass for reinen – både i sommer- og vinterbeitedistriktene – tilspisses mer og mer. Det samme gjelder også flytting, skilling, kalvemerking og andre reindrifstekniske spørsmål. Samarbeidet mellom eierne svikter totalt i mange beitedistrikter, og hovedårsaken er det økende reinantall og familier. De yngre reineierne fører sin egen justis, og dette skaper rot og kaos innen driftsformene. Særlig gjelder dette kalvemerkingen ...

Snøscooteren er et godt hjelpemiddel for den som ikke vil overholde lover og bestemmelser. Snøscooteren er selvsagt til stor nytte for næringens utøvere. Men den er også til stor skade når den blir brukt på en uvetlig og ulovlig måte. Dette gjelder særlig ungdommen» (s. 8–9).

Lappefogden mente altså at økningen i antall familier innen reindriften var en av hovedårsakene til problemene. I 1962 var antall familier 311, i 1967 var det steget til 372, dvs. en økning på ca. 20 prosent. Lappefogden mente at det måtte innføres «etableringskontroll, slik at reinhjorden ikke tillates delt opp i flere enheter». (s. 11–12) Ser vi her opptakten til ordningen med driftsenhet som ble innført ved loven av 1978?

Også Movinkel understreket behovet for at det ble mindre folk i næringen. Han foreslo at alderspensjon for reineiere fra fylte 60 år mot at reinflokken ble realisert, dog slik at vedkommende fikk beholde det antall rein man trengte for kjøtt til husbruk. «De gamle fikk sin alderdom trygget samtidig som det ble frigjort ressurser for de yngre.»

På bakgrunn av striden om beiteplassene tok lappefogden til orde for en inndeling av vinterbeitene. I årsberetningen for 1965 uttaler han:

«Det er imidlertid spørsmål om det ikke nå bør foretas inndeling også av vinterbeiteområdene distrikts- eller reinbyvis, for om mulig få mere effektiv utnyttelse av beitene, og samtidig kunne hindre at enkelte reineiere misbruker beitene slik at det er til skade for andre. Slik det er nå anmelder reineierne sine rein til beite i sognets vinterbeite, og kan faktisk fritt flytte og beite med sin rein hvor som helst i vinterbeiteområdet. Bare overflytting av områder er nok til at andre ikke kan beite med sin rein der samme vinter. Spørsmål om inndeling av vinterbeiteområder vil bli tatt opp med reineierne på møte vinteren 1966.²⁰

Det kan også være spørsmål om inndeling av høstbeiter i soner» (s. 7).

9.6 Uenighet mellom Polmak og Karasjok om Čorgaš

Vi har foran under 6.2.2 sett hvordan bruken av Indre Čorgaš hadde vekslet mellom Karasjok og Polmak. Ved forordning av 1934 ble fordelingen denne: Polmak fikk Ytre Čorgaš og Johkan (Digermulen). Karasjok fikk Indre Čorgaš, Lájeduottar (Ifjordfjellet).

På grunn av lavt antall Polmakrein i distrikt 9-Ytre Čorgaš fikk to reineiere fra Karasjok tillatelse fra fylkesmannen til å benytte distriktet som sommerbeite. Senere ble slik tillatelse gitt til flere reneiere fra Karasjok. I 1948 var det 3.000 Karasjokrein som beitet i Ytre Čorgaš. Tre reneiere fra Polmak med tilsammen 800 dyr fremsatte samme år krav om å få benytte Ytre Čorgaš som sommerbeite. De hadde tidligere hatt dyrene i distrikt 7 – Rákkonjarga, men der var etter sigende blitt for fullt. Lappefogden ville ikke gi slik tillatelse. Han mente at det var plass nok for de tre Polmak-reineierne i distrikt 7 eventuelt i distrikt 10 – Vestertana. For de reneierne fra Karasjok som nå sommerbeitet på Ytre Čorgaš ville det derimot bli meget vanskelig å finne annet sommerbeite i Karasjok reinsogn. Lappefogden sier videre:

«Alle de Karasjokflyttsamer, som har holdt til i distrikt 9, har øket sin reinbestand i disse årene, hva en derimot ikke kan si om de Polmakflyttsamer som holdt til der før Karasjokflyttsamene kom dit. De hadde nemlig sine familier i Polmak, og resultatet var at de førte flokken ut til distrikt 9, og overløt den til en á to

20. I årsberetningen for 1966 er det ikke sagt noe om spørsmålet.

tjenere. Tilfellet vil sikkert bli det samme igjen om de får dette distriktet.»

Brev av 31. mars 1948 fra lappfogden i Finnmark til fylkesmannen i Finnmark. Statsarkivet i Tromsø.

Diskusjonen mellom Karasjok og Polmak om Ytre Čorgaš fortsatte utover 1950-tallet. I skrivet til fylkesmannen av 10. februar 1954 gjør lappfogd *Pleym* grundig rede for denne diskusjonen. Hans redegjørelse munnet ut i forslag om å slå sammen Polmak og Karasjok til et reinsnogn. Skulle man kunne utnytte beiteene fullt ut var det ingen vei utenom. Uten en slik sammenslåing ville striden mellom Karasjok og Polmak fortsette, idet Karasjok får for lite sommerbeite og Polmak for mye. Lappfogden mente også at Polmak hadde benyttet et større vinterbeiteområde enn de etter plakaten av 1854 hadde krav på, idet grensen mellom Karasjok og Polmak var blitt trukket feil. Han uttalte:

«Gransker en nøye Polmaks vinterbeiter, må det også medgis at de har benyttet et område langt større enn de etter plakaten av 7. oktober 1854 skulle ha krav på. Det kan etter min mening ikke være tvil om at grensene bare skulle ha gått Lavsejok²¹ (Duggelven), mens den nå går til Borssejok²².

Det vinterbeite i Karasjok herred, hadde heller ikke Polmak noen enerett til. Det var fellesbeite for både Polmak og Karasjok. Levajokdistriktet²³ har overhodet ikke tilhørt Polmak som vinterbeite.

Ser en på de områder de forskjellige reinsnogn har av sommerbeiter i dag sammenliknet med de vinterbeiter hvert reinsnogn har til rådighet, er forholdet lite tilfredsstillende sett ut fra et reindriftssynspunkt» (s. 31).

Hvis sammenslåing ikke ble gjennomført, måtte sommerbeite for Polmakreinen bli på Varangerhalvøya og eventuelt Johkan (Digermulen), mens Ytre Čorgaš tilfalt Karasjok. Ifølge lappfogden var det ikke rimelig at Polmak skulle beholde halvparten av Varangerhalvøya med plass til ca. 4.000 rein, Digermulen med plass til ca. 1.500 rein og i tillegg Ytre-Čorgaš med beite for ca. 4.000 rein, når det i Polmak ikke var vinterbeite til mer enn 5.500 rein (s. 41).

Fylkesmannen i Finnmark nedsatte et utvalg som skulle komme med forslag til løsning. Uvalget ble ledet av lappfogd *Hagen*, og de øvrige med-

lemmer var herredsaagronom *Bugge* og *Oddmund Vorren*. Utvalget fremla fire alternative løsninger:

1. Opprettholdelse av grensene fra 1934 med tilbakeføring av Ytre Čorgaš til Polmak.
2. Reinsnogsgrensen endres slik at Polmak får Johkanhalvøya og den vestre delen av Varangerhalvøya (fra Syltefjorden og til 1934 forordningens reinsnogsgrense ved Roavvejávri) og Karasjok tillegges Ytre Čorgaš. Forøvrig blir reinsnogsgrensen uforandret.
3. Sammenslåing av Polmak og Karasjok til et reinsnogn med grensen mot vest (Kautokeino) uforandret og grensen mot øst gående fra Syltefjordbotn inn på 1934-grensen ved Oardojávri.
4. Som alternativ 3 med flytting av grensen mellom Polmak reinsnogns distrikt 8 og Varanger reinsnogns distrikt 5d vestover til Tana.

Utvalgets flertall mente at alternativ 3 var den beste løsningen. Mindretallet, Oddmund Vorren, gikk inn for alternativ 4. Hele utvalget gikk altså inn for en sammenslåing av Karasjok og Polmak reinsnogn. En sammenslåing av de to reinsnogn ville kunne gi en mer rasjonell utnyttelse av beiteområdene og dermed også gi mulighet til en økning av reintallet. Et meget viktig argument for sammenslåing var at det ga Polmak-reinen tilgang til bedre vinterbeiter i vintre hvor Polmaks nåværende beiter ble delvis utilgjengelige på grunn av isdannelse.

Alternativ 1 kunne ikke anbefales av utvalget. Det ville gi Polmak et for stort sommerbeite i forhold til vinterbeitet. Sommerbeitet ville dermed ikke kunne utnyttes rasjonelt. Også alternativ 2 ville gi Polmak et for stort sommerbeite i forhold til vinterbeitet.

Polmaks reineiere ønsket ingen sammenslåing av Karasjok og Polmak reinsnogn. Det ville bli for vanskelig for dem å flytte til Karasjok vinterbeite, og det ville medføre at de måtte være borte fra sine faste boplasser mesteparten av vinteren. De fastholdt sitt ønske om å få tilbakeført Ytre Čorgaš. Til gjengjeld skulle reineierne fra Karasjok få benytte Johkan (Digermulen).

Resultatet ble slik Polmak hadde foreslått. Det ble ingen sammenlåing av Karasjok og Polmak reinsnogn. Ved vedtak av 3. mars 1958 bestemte fylkesmannen at fra sommeren 1958 skulle distrikt 9-Ytre Čorgaš disponeres av Polmaks reineiere. De reineiere fra Karasjok som hadde hatt sommerbeite på Ytre Čorgaš skulle henvises til Johkan (Digermulen).

21. Levssejohka.

22. Borsejohka.

23. Leavvajohka.

9.7 Jordsalgsreglene

9.7.1 Reglene om avhendelse og forholdet til reindriften

Hvordan grunnarealene disponeres i Finnmark har selvfølgelig stor betydning for reindriften. Som vi har sett foran under 3.3 foreslo kommisjonen av 1857 regler om fellesansvar for reindriften ved skade på fastboendes eiendom. Et av de spørsmål om ble diskutert var om reindriften skulle være fritatt for ansvar hvis eiendommen ikke var inngjerdet. Et annet spørsmål gjaldt tilbakekjøp fra statens side av eiendommer som lå slik til at det var umulig for reindriften ikke å volde skade. Kommisjonen av 1857 var også opptatt av at utparsellering av eiendom måtte skje mer planmessig slik at man unngikk å skape vanskeligheter for reindriften.

Dette ledet til at det ved jordsalgsloven av 22. juni 1863 ble gitt regler til vern om reindriften. Her het det i lovens § 1 at jord som «udfordres til Sommerhavn for de Fastboendes eller for Fjeldfinnernes Dyr» eller som «benyttes til Vei ved Fjeldfinnernes Flytninger» ikke måtte avstås «Private til Eiendom».

Av lovens ordlyd kan det se ut som det bare var de områder som var sommerhavn for «Fjeldfinnernes Dyr» som ikke kunne avstås, men at vår-, høst- og vinterbeiter kunne avstås. Det fremgår imidlertid av forarbeidene at forbudet var tenkt å gjelde beitemark generelt.²⁴ Ordet *sommerhavn* gjaldt bare de fastboendes dyr. Det var jo dessuten bare deres dyr som beitet ute kun om sommeren. Bestemmelsen synes imidlertid å ha blitt oppfattet slik at sommerhavn også omfattet reinen.

Bestemmelsen gjentas i jordsalgsloven av 22. mai 1902. Denne loven avløses av lov om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke av 12. mars 1965, kalt jordsalgsloven. Her heter det i § 2 annet ledd at unntatt fra salg er grunnareal som det offentlige anser nødvendig til beiteområde for reinsdyr samt grunnareal som nyttes eller som antas å nyttes til veg under flyttsamenes flyttinger. Selv om bestemmelsen etter sin ordlyd bare omfatter salg, tilsier reelle hensyn at den også gjelder andre disposisjoner som innebærer inngrep i beiteområdene, for eksempel bortfeste eller tillatelse til mineralutvinning.²⁵

Det er det offentlige som ifølge jordsalgsloven § 2 annet ledd, bokstav a skal vurdere om et grunn-

areal er nødvendig beiteområde for reins. Det offentlige er i denne sammenheng jordsalgsmyndighetene. Ifølge Samerettsutvalgets forvaltningsgruppe hører avgjørelsen av om et område er nødvendig beiteområde for rein under forvaltningens frie skjønn. Avgjørelse kan derfor ikke prøves for domstolene med mindre det foreligger myndighetsmisbruk.²⁶

I boken «Studier i reindrifftsrett» har jeg gitt uttrykk for at et annet syn på dette spørsmålet, og jeg gjentar dette her: Den oppfatning at spørsmålet om hva som er nødvendig beiteområde ligger under forvaltningens frie skjønn, må bygge på et syn om at reindriften ikke har et rettsgrunnlag utenfor loven. Overfor de rettigheter som hviler på alders tids bruk kan ikke Statskog påberope seg et fritt skjønn, men må følge ekspropriasjonsrettslige regler. Vurderingen av om et areal utgjør nødvendig beiteområde for rein må derfor skje etter allmene ekspropriasjonsrettslige prinsipper om blant annet tilpasningsplikt, og et slikt spørsmål må kunne prøves for domstolen.²⁷

Selv om et område må anses som nødvendig beiteområde for reinen har jordsalgsmyndighetene likevel tillatt salg eller bortfeste, hvis man etter en samlet vurdering finner at andre interesser må gå foran. Dette er etter min mening i strid med både lovens ordlyd og forarbeidene til loven av 1965. Lovens ordlyd setter et forbud mot avhendelse av nødvendig beiteområde. Utvalget som fremla utkast til lov uttalte at bortfeste av jord kunne skje når «dette ikke strider mot rettigheter som fjellsamene eller de fastboende har ervervet».²⁸ Departementet sluttet seg til dette:

«Departementet er også enig i utvalgets syn på jordsalgsadministrasjonens forhold til samene og reinbeiteinteressene. Samenes rettigheter må respekteres i enhver sammenheng.»

Ot.prp. nr. 48 (1963–64) s. 12.

Også Stortingets landbrukskomité understreket at «reindriftssamenes rettigheter må respekteres fullt ut».²⁹

Som nevnt kunne område som var nødvendig sommerhavn for reindriften ikke avhendes etter jordsalgsloven av 1902. Det samme ble foreslått av utvalget som forberedte jordsalgsloven av 1965, men altså med tilføyelsen om hva *det offentlige* anser som nødvendig sommerhavn.³⁰ Fra reindriftshold ble det pekt på at dette ble for snaut. Iste-

24. O. No. 33 (1863) s. 9 og s. 15.

25. Se Kirsti Strøm Bull, Studier i reindrifftsrett, s. 71. Slik også forvaltningsgruppen under Samerettsutvalget, se NOU 1993: 34 s. 440–441.

26. NOU 1993: 34 s. 442.

27. Kirsti Strøm Bull, op.cit. s. 71.

28. Innstilling 1962 s. 15.

29. Innst. O. VI (1964–65) s. 5.

30. Innstilling 1962 s. 45.

det for sommerhavn burde det stå beitemark. Videre burde bestemmelsen inneholde et forbud mot avhendelse av områder som av reindriften ble benyttet til slakte- og merkeplass, kalvingsland eller rasteplass. Departementet støttet ikke en slik utvidelse. I den foreslåtte bestemmelsen som nevnte nødvendig sommerbeite samt flyttevei, og dette var bruksområder som tradisjonelt hadde vært ansett som særlig betydningsfulle for reindriftsnæringen. Andre behov som reindriften måtte ha, måtte ifølge departementet vurderes og sammenholdes med annen næringsutøvelse.³¹ Landbrukskomiteen tok imidlertid deler av reindriftens anførsler til følge. Komiteen mente at bare vern om sommerhavn ikke var helt dekkende, og erstattet det med «beiteområder».

Denne styrkelsen av reindriftens rettigheter i jordsalgsloven ble ikke fulgt opp i praksis. Som nevnt mente departementet at de områder som var sommerhavn og flyttevei trengte et særskilt vern. Ved avhendelse av andre områder som reindriften benyttet måtte deres bruk veies opp mot annen næringsutøvelse. Landbrukskomiteen ville gi et sterkere vern også til andre beiteområder enn sommerhavn.

I praksis har den interesseavveining som departementet la opp til for andre områder, likevel blitt gjennomført og det også for områder som benyttes til sommerhavn, hvilket altså ikke var lovgivers mening. Men uansett hva lovgiver hadde ment, kan man ikke ut fra en slik interesseavveining uten videre sette flyttsamenes sedvanemessige rettigheter til side. Det krever i så fall ekspropriasjon.

Den forståelsen av loven som jordsalgsmyndighetene har lagt til grunn i sin praksis, kan skyldes at man ikke betrakter reindriftens bruk av arealene som en tinglig rett på linje med andre bruksrettigheter, men vurderer den ut fra synsvinkelen næringsrett, se nærmere nedfor under 10.2.2.

9.7.2 Beiteskader og skjøtenes bestemmelser om ansvarsfrihet for reindriften

Som vist foran under 3 var det frem til felleslappenloven av 1883 en løpende diskusjon om omfanget av flyttsamenes erstatningsansvar. Et av spørsmålene var hvorvidt reieneierne skulle være ansvarlig på uinngjerdete utslåtter og setervoller. Mange hevdet at et slikt ansvar for reieneierne ville være urimelig. Det er på bakgrunn av denne diskusjonen man må se reglement om utmåling av jord i

Finnmark av 1876 gitt i medhold av jordsalgsloven av 1863. Her het det:

«Ved Bortforpagtning af Udeslaatter og Sæterpladse i Strøg, hvor Renhjordene færdes, betinges Fjeldfinnerne Ansvarsfrihed, om de bortforpagtede Strækningene beskadiges af deres Dyr, dog at saadan frihed bortfalder, forsaavidt Skade skjer på Strækning, som er indhegnet med 1 1/2 Alen høit Hegn.»

Se punkt 8 i reglement gitt ved kgl. res. av 6. mai 1876 i henhold til lov av 22. juni 1863.

Kravet til innhegning av utslåtter og seterplasser ble senere satt til én meter.³² Også i medhold av jordsalgsloven av 1902 ble det gitt regler om at utslåtter og seterplasser skulle ha gjerde på én meter. I tillegg ble det gitt regler om at flyttsamene skulle være fri for ansvar ved skade på uinngjerdet innmark nær flyttevei, med mindre skaden var forvoldt ved fortsett eller grov aktsomhet:

«Hvis Jorden ligger i Nærheden af Fjeldfinnernes Færdselsveie, og den ikke holdes forsvarlig indhegnet, skal Fjeldfinnerne være uden Ansvar, om deres Hjørde gjør Skade derpå, medmindre Forsætlighed eller grov Uaktsomhed kan legges Vedkommende tillast.»

Se § 1 b og § 9 sjette ledd i reglement gitt ved kgl. res. av 7. juli 1902 i medhold av lov av 22. mai 1902.

Disse bestemmelser om ansvarsfrihet ble inntatt i skjøtene.³³ Når det gjaldt innmark ble det ifølge reglementets ordlyd bare krevet gjerde rundt innmark langs fjellsamenes ferdsselsveier, dvs. flytteveier. Men oppfatningen i praksis var at når en klausul som den sist siterte var inntatt i skjøtet, var reieneieren fri for ansvar så sant skaden var skjedd i et område der reiene hadde lov til å oppholde seg. Ansvarsfriheten var med andre ord ikke begrenset til flyttingen.³⁴

Etter loven av 1933 § 41 var reieneieren ansvarlig for skade på innmark som lå nærmere gårdbrukerens bopel enn to km selv om innmarken var uinngjerdet, dvs et strengere ansvar enn det som var oppfatningen etter klausulene. Spørsmålet oppsto hvordan de strengere ansvarsreglene i 1933-loven skulle forstås i forhold til ansvarsfrihetsklausuler inntatt i skjøtene ved salg av jord i Finnmark.

Dette spørsmålet kom opp for Høyesteretts kjæremålsutvalg i kjennelse inntatt i *Rt. 1955 s. 184*. Kjæremålsutvalget mente at disse klausulene måtte anses avløst ved loven av 1933. Riktignok var

31. Ot.prp. nr. 48 (1963–64) s. 13.

32. Reglement gitt ved kgl. res. 1. juni 1895 § 7 femte ledd.

33. Utkast 1922 s 113. Om den nærmere forståelse av disse klausulene se Sverre Tønnesen, Retten til jorden i Finnmark, 2. utg., Bergen-Oslo-Tromsø 1979, s. 290–292.

34. Sverre Tønnesen, op.cit. s. 291.

spørsmålet ikke direkte nevnt i lovens forarbeider, men det fremgikk av forarbeidene at man var oppmerksom på jordsalgsreglementets regler og på klausulene inntatt i skjøter. Ifølge kjæremålsutvalget var det naturlig å forstå lovens bestemmelser dithen at de tok sikte på å regulere all fremtidig skade. Det ville være lite rasjonelt om det skulle gjelde forskjellige regler om erstatningsplikt avhengig av hvilken måte og på hvilke vilkår disse eiendommene var solgt. Ifølge kjæremålsutvalget var heller ikke bestemmelsen i Grunnloven § 97 om at lover ikke må gis tilbakevirkende kraft, til hinder for å gi erstatningsreglene i 1933-loven anvendelse på tilfeller som tidligere uttrykkelig var fritatt for ansvar. Høyesterett viste til at ansvarsspørsmålet tidligere var regulert gjennom kontraktsbestemmelser, og at klausulene om ansvarsfrihet gjaldt til fordel for en ubestemt krets av reinere som ikke selv var part i avtalen.

Kretsen av reieiere er ikke så ubestemt som kjæremålsutvalget synes å mene. Den er ikke mer ubestemt enn de bruksberettigete i en allmenning. Kjæremålsutvalgets avgjørelse falt dessuten i en periode da oppfatningen var at reindriftenes rettigheter var uttømmende regulert i loven.

Til tross for ansvarsreglene i reindriften loven av 1933 fortsatte jordsalgsmyndighetene i Finnmark å utstede skjøter med de gamle ansvarsfrihetsklausulene. Betydningen av en slik ansvarsfrihetsklausul på et skjøte utstedt i 1952 ble forelagt Høyesteretts kjæremålsutvalg i *Rt. 1956 s. 441*. Klausulen hadde følgende ordlyd:

«Fjellsamene skal være uten ansvar for skade deres rein måtte gjøre på eiendommen dersom denne ikke holdes forsvarlig innhegnet, jf. bestemmelsene i reindriften loven av 12. mai 1933.»

Henvisningen til bestemmelsene i reindriften loven gjorde klausulen uklar, men kjæremålsutvalget fant det godt gjort at meningen var å gi reindriften ansvarsfrihet, til tross for at dette ville lede til forskjeller alt avhengig av om skjøter med slike ansvarsfrihetsklausuler var utstedt før eller etter 1933-lovens ikrafttreden. Kjæremålsutvalget uttalte om dette:

«Det kan visstnok synes påfallende å ha forskjellige regler for reinsamenes ansvar alt etter tiden da de forskjellige skjøter er utstedt, men utvalget vil i den forbindelse henvise til at statens representanter med full hensikt har villet gi skjøter utferdiget etter loven et annet innhold på dette punkt enn det som ville følge av reindriften loven § 41» (s. 443).

Landbruksdepartementet hadde utvetydig gitt uttrykk for at hensikten med klausulen var å gi reindriften ansvarsfrihet, se s 442.³⁵

Etter denne kjennelsen ble ansvarsfrihetsklausuler ikke tatt inn i nye skjøter.³⁶ I forarbeidene i lov om statens umatrikulerte grunn i Finnmark av 12. mars 1965, der det ble gitt uttrykk for at det er meget uheldig at ansvar for skader skulle være avhengig av når utparsellering var skjedd.³⁷ Det kan så være fra et retts teknisk ståsted. Men i forhold til den enkelte eier er det neppe noen betenkligheter. Vedkommende har ervervet eiendommen med den gjeldende klausul, og har ikke forventet erstatning for skade på uinngjerdet eiendom. Og slette klausulen vil komme som en uventet og gledelig overraskelse.

En bakgrunn for at ansvarsfrihetsklausulene kan også ha vært at myndighetene ikke alltid vurderte så nøye om jordssalgslovens regler om vern av beiteland ble overholdt ved utparsellering, og en ansvarsfrihetsklausul kan sees som en overholdelse av vernet overfor reindriften. En tilsidesettelse av klausulene får dermed en videre rekkevidde enn det Høyesteretts kjæremålsutvalg forutsatt i avgjørelsen fra 1958. Se nærmere om disse spørsmål i min bok «Studier i reindriften rett» s. 119 flg.

35. Departementet viste blant annet til lovens forarbeider, Ot.prp. nr. 28 (1932) s. 21, hvor det fremgikk at lovgiveren var oppmerksom på slike klausuler, og at det ikke hadde vært meningen å la loven gjøre noen endring i deres innhold. Bestemmelsen som her kommenteres er reindriften loven av 1933 § 39 som gir ansvarsregler utenfor Finnmark, og bestemmelsen peker ikke hen på slike ansvarsfrihetsklausuler, men at deler av ansvaret kan lempes gjennom forskrifter, jf. § 39 annet ledd.

36. Sverre Tønnesen, op.cit. s. 292.

37. Innstilling om lov og forskrifter om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke, avgitt september 1962, s. 24.

Kapittel 10

Avslutning

10.1 Innledning

Denne gjennomgåelsen av reindriftens rettshistorie i Finnmark fra 1852 og frem til ca. 1960 viser flere interessante forhold. Nedenfor skal jeg gå nærmere inn på enkelte. Men helt innledningsvis vil jeg reflektere over noen inntrykk fra arbeidet med stoffet. Dette er inntrykk som gir forståelse til dagens situasjon og de valg som skal foretas.

Noe av det første som slo meg i arbeidet med det kildematerialet fra første halvdel av denne tidsperioden var at kontakten mellom flyttsamene i Finnmark og de norske myndigheter var mer omfattende enn jeg hadde trodd. Norske myndigheter viste en langt mer aktiv holdning overfor reindriften, og reineierne henvendte seg til norske myndigheter i større utstrekning enn jeg hadde forestilt meg. Forklaringen på denne kontakten kan være at reindriften i Finnmark sto sterkt. Uten reindriften ville andre næringer i fylket ha vanskelig for å klare seg. Fra reindriften var man sikret kjøtt og skinn samt nødvendig transport over land. Reindriften gav dessuten betydelige skatteinntekter. Vi har for eksempel sett hvordan ønsket om å sikre seg gode skattebetalere var motiverende for at Karasjok sa ja til innflytting av reieiere fra Kautokeino, og tilsvarende for at Polmak sa ja til en overflytting fra Karasjok.

Materialet viser også at reieierne kontaktet myndighetene hvis det forelå brudd på beiterengene. For eksempel viser de mange dommer om ulovlig beiting at reieiere i et reinsogn varslet lensmannen hvis reieiere fra et annet reinsogn beitet på deres områder. Lensmannen fulgte opp disse anmeldelsene, for kildene viser at det ble utstedt forelegg eller saken ble brakt inn for domstolene. Det kan her vises til de mange saker mot reieiere i Kautokeino som lot sine rein beite innenfor Karasjok reinsogn. Dette forhold bekreftes også av *Erik Solem* som hadde vært sorenskriver i området.¹ Reieierne appellerte også stadig til myndighetene for å få bukt med reintyveri, også det tyveri som skjedde reieierne imellom. I dag blir det fra enkelte hevdet at reieierne alltid har

ønsket å selv ordne opp i reintyveri fra andre reieiere, men inntrykket fra det historiske materialet gir ikke grunnlag for slik slutning.

Utredningene på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet viser et positivt syn på reindriften fra myndighetenes side. Det gjelder ikke minst Reenbete-Commissionen av 1852 og Fjeldfin-Kommissionen av 1875, der man var opptatt av å legge forholdene til rette for bevaring og utvikling av reindriften. Men også utredninger som gjelder forholdet mellom reindriften og jordbruket viser, til tross for fokus på konfliktene mellom de to næringene, en respekt for reindriftssamenes rettigheter. Det gjelder innstillingene fra Kommisjonen av 1857, Renbeitekomiteen av 1901 og Finnmark-kommisjonen av 1909. Omtalen av reindriften i disse innstillingene står i kontrast til hvordan reindriften ble omtalt ellers i landet av de tre Lappekommisjonene som ble nedsatt på slutten av 1800-tallet. Den første Lappekommisjonen så på forholdene i Hedmark og Trøndelagsfylkene, den andre tok for seg Nordland. Den tredje Lappekommisjonen, nedsatt i 1897, mente at reindriften fra svensk side måtte forbys og at reindriften i Norge bare skulle bestå inn til videre, idet den ikke måtte hindre «Landets fortsatte Rydning, Dyrking Bebyggelse og anden lignende Andvendelse». I innstillingene fra disse tre kommisjonene blir reindriften beskrevet i til dels meget negative ordelag, det gjelder i særlig grad innstillingen fra Lappekommisjonen av 1897, der også reindriften i Finnmark for første gang blir omtalt i meget negative vendinger, se foran under 8.2.

En forklaring på den gjennomgående positive holdningen til reindriften i Finnmark i motsetning til holdningen lenger sør, var at det i Finnmark ikke var samme press på arealene fra andre brukerinteresser som i Troms og sørover. Riktignok var det konflikter om arealene ved kysten, men i Indre-Finnmark var det ingen tilsvarende sterke brukerkollisjoner. Det blir da også stadig understreket i utredningene at disse indre områdene ikke kunne danne grunnlag for annen næring enn reindriften. Følgende uttalelse fra Renbeitekomiteen av 1901 kan stå som eksempel:

1. Erik Solem, op.cit. s. 190

«Dette er nomadens land og vil aldrig kunne blive noget andet. Her har de færdes, længe før historien ved noget at fortælle; men de gamle offersteder og nu mestendels gjenvoksede dyregrave fortæller om at nomaden i aarhundreder har draget om paa disse vidder paa samme vis som den dag idag. I slutningen af det 18de aarhundrede begyndte den første fast bebyggelse i det indre af Finnmarken og har, trods de lange og besværlige kommunikationer med kysten, stadig gaaet fremad uden i væsentlig grad at trænge nomaden tilbage; thi ligesaa uundværlig som renen er for disse sidste, ligesaa lidt kan den fastboende befolkning i det indre Finnmarken undvære den. Den tid er derfor ikke tænkelig, at nomaden skulde vige for en høiere kultur og anden og bedre udnyttning af det land, hvorpaa han nu færdes og lever. Her vil den fastboende befolkning i den grad være afhængig af nomaden, at den vanskelig kan tænkes at eksistere uden denne. Forsaavidt der ikke i det indre af Finnmarken skulde aabne sig ukjendte næringskilder, har landet ingen store udviklingsmuligheder.»²

Reineierne i Finnmark var dessuten betydelige skattytere. Vi har sett hvordan kommunene søkte å sikre seg reindriftssamene som skatteytere. Troms, som om sommeren var beiteland for rein fra Sverige og Kautokeino, fikk ingen skatteinntekter av reindriften, hvilket ganske sikkert bidro til en negativ holdning hos befolkningen forøvrig.

Det er først etter annen verdenskrig, hvor områdene i Indre-Finnmark, gjennom utbygging av kommunikasjonsnettene ble åpnet for såvel turisme som annen næringsutvikling, at det blitt en konkurranse om arealene også her. Alta-saken, som for mange i Sør-Norge fremsto som en konflikt mellom naturverninteresser og vannkraft, var i Finnmark først og fremst en konflikt mellom tradisjonell samisk bosetning og naturutnyttelse, representert ved reindriften, på den ene siden og en moderne utnyttelse av arealene til fordel for samfunnet utenfor Sápmi på den andre siden. Konkurransen om arealene har økt også i Indre-Finnmark, og i takt med den har også omtalen av reindriften endret seg. Reindriften i Finnmark blir idag omtalt i like negative ordelag som det som ble reindriften i Troms og sørover til del i innstillingene fra Lappekommisjonene på slutten av 1800-tallet.

10.2 Reindriftens rettsgrunnlag

10.2.1 Innledning

Da reindriften av 1978 ble forberedt, var spørsmålet om reindriften rettsgrunnlag et av de sentrale temaer i diskusjonen. Reindriftenlovkomiteén av 1960 mente at reindriften hadde et eget rettsgrunnlag uavhengig av loven, etablert gjennom alders tids bruk, og foreslo dette uttalt i loven, se utkastets § 1

«På de områder hvor reindrift har vært drevet eller drives i kraft av alders tids bruk, skal denne næring fortsatt kunne drives med de rettigheter og forpliktelser som fra gammelt av har tilligget næringen og etter de bestemmelser som er fastsatt i denne lov.»

Innstilling 1966 s. 54.

Under høringsrunden protesterte blant andre landbruks- og skogbruksorganisasjonene mot Reindriftenlovkomiteéns oppfatning av reindriften rettslige grunnlag.³

Heller ikke Landbruksdepartementet delte Reindriftenlovkomiteéns syn på reindriften rettsgrunnlag. Departementet mente at såvel reindriften av 1933 som felleslappeloven av 1883 bygget på det prinsipp at retten til å drive reindrift i reinbeitedistrikt var fastlagt på uttømmende måte i selve loven, slik at denne rett hadde det omfang og det innhold som loven til enhver tid bestemte. Og departementet uttalte videre:

«Hvilke rettigheter som til enhver tid skal tillegges reindriftnæringen, må bli å avgjøre på grunnlag av en interesseavveining mot tilgrensende næringer og interesser ut fra et samfunnsmessig helhetssyn.»

Ot.prp. nr. 9 (1976–77) s. 42.

Fra samisk hold ble det protestert mot departementets oppfatning av at reindriften ikke hadde et selvstendig rettsgrunnlag uavhengig av loven. På bakgrunn av blant annet disse innsigelser uttalte Stortingets landbrukskomité at den ikke tok standpunkt til eventuelle meningsforskjeller om rettsgrunnlaget for reindriften rettigheter.⁴

Landbruksdepartementet betraktet altså ikke reindriften samenes bruk av areal som en vanlig tingsrettlig bruksrettighet som hvilte som en servitut på arealene. Ved å omtale det som en næringsrett fjernet man den rettslige vurdering av reindriften rettsgrunnlag fra de allminnelige tingsrettlige problemstillingene. I boken «Studier i reindriften»

2. Innstilling 1902, s. 10–11.

3. Ot.prp. nr. 9 (1976–77) s. 12–14.

4. Innst. O. nr. 98 (1976–77) s. 5.

rett» fra 1997 drøfter jeg reindriftsrettens karakter og viser hvordan nettopp omtalen av dens rettigheter som en næringsrett og som en kollektiv rett har svekket reindriftssamenes bruksrettigheter.

Det var Lappekommisjonen av 1897 som innførte begrepet næringsrett. Tidligere ble reindriftssamenes rettigheter omtalt og vurdert som enhver annen tingsrettslig bruksrett. Vi ser at også språkbruken endres. Mens man tidligere snakket om flyttsamenes rettigheter, snakker man idag om reindriftens rettigheter. Den tidligere ordbruk peker på en rettighet for en gruppe mennesker, den andre på en næringsrett. Jeg har i dette arbeidet søkt å være meg bevisst ordbruken. Har vi for eksempel en interessekonflikt mellom reindrift og jordbruk bør vi bruke samme form for betegnelse på begge parter. bønder eller fastboende på den ene siden, og reineier eller flyttsamer på den andre siden. Men vanlig språkbruk idag er å snakke om bønder/fastboende på den ene siden og reindriften på den andre, dvs. personer om den ene part og ikke-personer om den andre. Skal vi benytte næringsbetegnelsen reindrift på den ene, må vi også bruke næringsbetegnelsen på den andre part i interessekonflikten. Noe annet kan lede til det ubevisst inntrykk at reindriftssamenes rettigheter er svakere beskyttet enn de fastboendes.

Det er først i forarbeidene til reindriftsloven av 1933 at man omtaler reindriftssamenes rettigheter som en næringsrett, og ikke som tidligere som en tingsrettslig bruksrett. En næringsrett er noe mer ubestemmelig, og noe som i større utstrekning kan reguleres gjennom lov enn en bruksrett til arealer. *Sverre Tønnesen* peker på at man i reindriftsloven av 1933 har konsentrert oppmerksomheten omkring retten til å drive reindrift, og bygget loven opp omkring denne «næringsrett», og han sier videre:

«I vår juridiske tradisjon har man lett for å oppfatte en «næringsrett» som mindre beskyttet enn en «tinglig rett». Her må man imidlertid skjære inn til kjernen av problemene. Og da bør det etter min mening ikke være stor tvil om at for eksempel flyttsamenes rett til å drive reindriftnæring på en bestemt måte og på et bestemt sted ikke bør bedømmes annerledes enn sør-norske bondegruppers rett til å drive jordbruk, selv om disse beskyttes av termer som «eiendomsrett» til grunn og «særrett» i almenning».

Sverre Tønnesen, Retten til jorden i Finnmark, 2. utg. Bergen-Oslo-Tromsø 1979 s. 188.

Også jordsalgsmyndighetene synes å betrakte reindriftssamenes bruksrett som en næringsrett

og ikke som en ordinær bruksrett, se foran under 9.7.2.

Man ser gjerne uttalt at retten til å drive reindrift er en kollektiv rett.⁵ Uttalelsene i Kappfjelldommen om at det er samenes reindrift som næring som er rettslig beskyttet, og at det er «flyttsamene som etnisk gruppe som er bærere av denne rett», underbygger slike utsagn, *Rt. 1975 s. 1029* se s. 1035. Reindriftslovkomitéen av 1960 gir også uttrykk for at det er næringen og ikke enkeltpersoner som er bærer av rettighetene.⁶ Oppfatning om reindriften som en kollektiv rett kan imidlertid skape forestillinger om at reindriften er en allemannsrett for samer. Som næringsrett er den forbeholdt samer, men det betyr ikke at alle samer kan bli reineiere, og alle reineiere kan ikke drive reindrift der de ønsker. Arealene er delt mellom grupper, og for å drive reindrift må man ha tilhørighet til en slik gruppe. Det er gruppen som er bærer av rettighetene til beiteområdene.

10.2.2 Reindriftssamenes bruksrettigheter ervervet gjennom alders tids bruk

Materialet som er gjennomgått foran viser at norske myndigheter på 1800-tallet og de første årene av 1900-tallet anerkjente at flyttsamene i Finnmark hadde en bruksrett til arealene ervervet gjennom alders tids bruk. Oppfatningen i utredningene er videre at flyttsamene hadde brukt områdene før bøndene slo seg ned. Interessant i denne sammenheng er protokollen fra Kommisjonen av 1857, der det fremgår at de fastboende opplyste at de hadde tatt i bruk fjellfinnens gamle reintrøer. Daværende statsadvokat *Andreas Tostrup Urbye* sier i klartekst at fjellfinnene er urbefolkningen i Finnmark.

I alle utredningene fremheves flyttsamenes bruksrettigheter ervervet gjennom alders tids bruk, men det kunne være delte oppfatninger om hvor langt vernet rakk i konkurranse med andre brukere av områdene, spesielt bøndene som slo seg ned i kystområdene. Spørsmålet om tilpasningsplikten er imidlertid ikke noe spesielt for flyttsamenes bruksrettigheter, men er et tema i forhold til også andre bruksrettigheter.

En viss tilpasningsplikt måtte flyttsamene som andre bruksberettigete ha. Men oppfatningen var at innenfor de store landområdene måtte det være plass til begge grupper næringsutøvere. Dette

5. Se som eksempel Reindriften i Finnmark – lovgivning og distriktsinndeling – Forslaget til ny distriktsinndeling i Finnmark, Alta 1994, s. 108, og Ot.prp. nr. 28 (1994–95) s. 32, 55 og 56.

6. Innstilling 1966 s. 32.

kommer særlig klart til uttrykk i forarbeidene til felleslappeloven av 1883. På den ene side ønsket man å legge forholdene til rette for jordbruket i området, men det skjedde som vi har sett ikke uten hensyn til reindriften. Flytteleiene måtte ikke sperres, og flyttsamene måtte sikres nødvendig beiteareal.

Som sagt var det uenighet om hvor vidtgående tilpasningsplikt reineierne hadde. Uenigheten kom på spissen i spørsmålet om flyttsamenes vokteplikt og i sammenheng med det deres erstatningsplikt ved skade på bøndernes innmark, utlåtter og havnegang. Men myndighetene sto ikke ensidig på bøndernes side. Flere sentrale jurister, blant annet byfogd og senere høyesterettsassessor *Even Saxlund* og professor og stortingsmann *Anton Martin Schweigaard*, mente at ut fra alminnelige rettsprinsipper og rettferdighetsbetraktninger måtte ansvarsreglene for reineierne ikke bli for strenge. Skulle man pålegge dem et strengt erstatningsansvar, måtte man i det minste legge forholdene til rette for at reineierne hadde mulighet for å unngå å volde skade.

En anerkjennelse av flyttsamenes rettigheter, herunder rettighetenes ekspropriasjonsrettslige vern, gav Stortingets konstitusjonskomité uttrykk for allerede i 1854. Den uttalte at det ville være i overensstemmelse med prinsippet i grunnloven § 105 om de flyttsamer som på grunn av grensestengingen måtte slutte med reindrift, fikk erstatning, se foran under 2.3.5.

Den som i det materialet som er presentert foran, klarest og mest analytisk drøfter spørsmålet om flyttsamenes beiterettigheter, er *Andreas Tostrup Urbye* i sin utredning til Renbeitekomiteen av 1901, se foran under 7.2.2. Han slår fast at flyttsamenes rettigheter ikke er hjemlet i lov, men er etablert gjennom alders tids bruk. Han omtaler flyttsamene som urbefolkningen i Finnmark, og uttaler at deres rettigheter til grunnen i Finnmark er meget eldre enn statens rettigheter. Flyttsamenes bruksrett er ifølge Urbye ekspropriasjonsrettslig vernet. Men i likhet med andre bruksrettigheter, kan det ikke kreves erstatning for et hvert inngrep; den bruksberettigete har en viss tilpasningsplikt.

Det er tankevekkende at Urbyes utredning ikke ble trykket. Hans utredning sto i klar kontrast til *Gjelsviks* syn på reindriften. *Gjelsviks* utredning fulgte som bilag til Lappekomisjonens innstilling avgitt i 1904, og fikk stor betydning for senere syn på flyttsamenes rettigheter, som utover 1900-tallet ble betraktet under synsvinkelen tålt bruk. Det kan i denne sammenheng vises til at *Gjelsvik* i sin Tingsrett uttaler at «Staten har mange skoger og

andre eiendomme, som bygdefolk ikke har noen bruksrett i. Hit hører ogsaa statsjorden i Finnmarken». Den bruksrett folk har til grunnen i Finnmark, er gitt dem av staten og staten kan når som helst trekke bruksretten tilbake.⁷

Det er først og fremst ved Lappekomisjonen av 1897, som ledet frem til reindriftsloven av 1933, at det skjer en svekkelse av reindriftssamenes rettslige stilling. Riktignok viste man også her til deres sedvanemessige bruk gjennom århundre, som nok kunne begrunne rettigheter. Men det var til liten hjelp, når det samtidig ble gitt uttrykk for at reindriften var en døende næring som rett og slett måtte vike for en høyere lov, nemlig utviklingens ubønnhørlige lov. I tillegg kom det skrekkbilde som Lappekomisjonen av 1897 gav av reindriftenes ødeleggelser, se foran under 8.2. En næring som det ble påstått å forårsake så store ødeleggelser på skogen, som det som beskrives i innstillingen, kunne heller ikke påregne mange forsvarere selv om den hadde vært utøvet i hundrevis av år.

10.2.3 Siidaen

Siidaen er lite fremme i det rettshistoriske materiale. Renbyer omtales riktignok i flere sammenheng, men lovgiver og myndighetene synes ikke å ha vært opptatt av deres rettslige betydning. Lovgiveren synes ikke å ha hatt blikk for noe gruppenivå under distrikt.

Urbye legger som nevnt til grunn for sin døftelse av reindriftenes ekspropriasjonsrettslige stilling at alle innenfor et distrikt har de samme rettigheter til hele området. Han presiserer flere ganger at dette er hans forutsetning for drøftelsen; han legger det altså til grunn som et faktum. Han presiserer dette så mange ganger at man nesten kan fundere på om han hadde mistanke om at det forholdt seg annerledes. Det er interessant å merke seg at det er Urbye og de andre medlemmene i Renbeitekomiteen av 1901 som foreslår en kartlegging av «hvor de forskjellige Lapper har beitet gjennom flere Aar og med hvor mange Rein», blant annet med sikte på en oppdeling av vinterbeitene og regulering av reintallet her, se foran under 7.2.3.1.

Erik Solem som var sorenskriver i Tana i åtte år var imidlertid klar over siidaens rolle og fordeling av arealet mellom de ulike siidaer. Han understreker at denne ordningen respekteres av reineierne, selv om den ikke har beskyttelse i rettsapparatet. Han skriver om vinterbeitene:

7. Nikolaus Gjelsvik, Norsk Tingsrett, Oslo 1926, s. 133–134.

«Fordelingen av vinterbeitesplassene mellom de forskjellige sii'dåer er sikkert av gammel opprinnelse og har «gjort sig sjøl». Det betraktes nu som en temmelig avgjort sak at den og den sii'då skal ha vinterbeite i den og den bestemt trakt. Men renlappene mener ikke at de har eiendomsrett til beiteplassene, og det har de heller ikke; de er også på det rene med at de ikke har noen rettsbeskyttet adgang til å holde andre borte. Men det er sikkert at det anses for en nokså simpel trafikk å trenge sig inn på en annen sii'dås gamle beitestrakt uten streng nødvendighet. Da det oftest er slik at barna fortsetter i den sii'då som foreldrene har hørt til, vil beiteplassene på den måten gå i arv.»

Erik Solem, Lappiske rettsstudier, 2. oppl. Oslo-Bergen-Tromsø 1970, s. 190.

Solem utdyper reindriftssamenes oppfatning på siidaens rettigheter. Han sier:

«Ganske visst er denne rett av en skjør natur når vi ser på den fra et moderne synspunkt på en subjektiv rett, men at den efter lappenes syn på forholdet må oppfattes som en slags rett er visstnok ikke tvilsomt.

Denne rett til beiteplassene har adskillig likhet med sii'dåens tidligere rett til fangstplassene for villrenjakten. Begge hviler på den oppfatning at utnyttelsen av grunnen er felleseie for sii'dåen.»

Op.cit. s. 188.

Renbeitekomiteen av 1901 forslo som nevnt at det skulle gjennomføres en kartlegging av hvor de forskjellige reineiere oppholdt seg på ulike tider av året, og med hvor mange rein. Slike opptegnelser ble foretatt flere ganger i perioden 1911–1924. På 1950-tallet foretok Ørnulf Vorren en kartlegging av siidaene og deres flyttemønster.⁸ Ved studier av disse opptegnelser mener Alf Isak Keskitalo at mønsteret i dagens Kautokeino-siidaer er det samme som for hundre år siden.⁹ Undersøkelser jeg har gjort av enkelte siidaers flyttemønstre i Karasjoks vestre sone viser stor overensstemmelse med Vorrens opptegnelser. En slik overensstemmelse er for såvidt ikke påfallende. Reinen er et vandedyr, og det er lettere å gjete reinen der den er kjent fremfor å drive den inn på nye områder. Topografiske forhold vil dessuten være bestemmende for hvor man har sine rasteplasser, kalveplasser, tidlig vårbeiteland osv. Slike forhold vil stort sett være nokså uforanderlige. De endringer som skjer i flytte- og beitemønsteret, synes først og fremst å skyldes inngrep som for eksempel Kautokeino/

Alta-utbyggingen, veibygging osv. Når en siida gjennom slike inngrep mister områder, må den for å berge seg videre presse seg inn på andres tradisjonelle områder. Høyt reintall som man særlig hadde for ti år siden og som man fortsatt sliter med ettervirkningene av, vil også kunne føre til overskridelser av de tradisjonelle siida-grensene. Ønsket blant reineierne er imidlertid et rettslig vern av de gamle siida-grensene. I arbeidet med ny distriktsinndeling for Finnmark som nå pågår, er utredningen av det tradisjonelle beitefordelings-systemet en viktig del av arbeidet. Men selvfølgelig vil det her som ved all annen fordeling og grensdragning være uenighet om hvor langt nabo-siidaens område strekker seg. Vi kjenner det igjen fra uttallige grensetvister ellers i landet, og det ville være rart om det samme ikke forekom innenfor reindriften. Selve uenigheten er altså ikke uttrykk for at sedvanemessig bruk ikke har forekommet, men det kan selvfølgelig være problematisk å fastsette den.

Urbyes analyse og drøftelse som altså tok utgangspunkt i distriktet, kan meget vel føres videre og ned på siidanivå. Går vi ned på dette nivået, vil vi se at reineiernes tilpasningsmuligheter og dermed tilpasningsplikt overfor ytre inngrep er langt mer begrenset enn hvis man bare ser på distriktsnivået.

I *Rt. 1986 s. 1370*, Porsangermo-saken, der et distrikt krevet erstatning for forsvarrets anlegg av skytefelt, ble reineiernes tilpasningsplikten vurdert i forhold til dette distriktet. Det ble altså forutsatt at alle reineierne benyttet distriktets areal på samme måte, det vil i realiteten innebære at alle dyrene i distriktet gikk samlet. Men slik var det ikke og inngrepet rammet trolig de forskjellige siidaene ulikt.

I *Rt. 1986 s. 364*, Ailegas-saken ble tilpasningsplikten likeledes vurdert i forhold til hele distriktets areal. Inngrepet medførte at 0,01 prosent av distriktets sommerbeite gikk tapt på grunn av Televerkets utbygging. Retten fant at dette lå innenfor tålegrensen, og derfor ikke ga rett til erstatning. Hvis man i denne saken hadde tatt utgangspunkt i siidaen og ikke i distriktet, kan det være at retten hadde sett annerledes på saken. Hvis det beitelandet som gikk tapt i Ailegas-dommen bare rammet en eller noen få siida-grupper, kan inngrepet ha fått meget alvorlige følger for disse. Tilpasningsplikten må derfor vurderes i forhold til den enkelte siida-gruppe.

I en dom avsagt av Høyesterett 5. oktober 2000, *Rt. 2000 s. 1578* gjorde retten nettopp dette. Høyesterett la til grunn at en siidagrupper må holde seg til sitt tradisjonelle beiteområde, og at den ikke

8. Finnmarksamenes nomadisme, Oslo 1962.

9. Alf Isak Keskitalo, *Guovdageainnu suokhangirji/Kautokeino sognebok*, 1998.

uten videre kan benytte andre siidaers tradisjonelle område. Saken gjaldt krav på erstatning for tap av beiteområde i forbindelse med vassdragsregulering. Lagmannsrettes flertall avviste reineiernes krav med blant annet den begrunnelse at det tapte areal bare utgjorde en begrenset del av av distriktets totale beiteareal. Høyesterett så annerledes på dette. Hele distriktets areal var ikke til disposisjon for A-gruppen, idet distriktet tradisjonelt hadde vært delt mellom tre driftsgrupper. Det tapte areal ble vurdert i forhold til det areal A-gruppen disponerte. Høyesterett fant at A-gruppen ikke hadde tillatelse til å bruke areal som de to andre gruppene i distriktet tradisjonelt hadde brukt. Høyesterett uttaler:

«Flertallet i lagmannsrettens bemerkninger om at det beiteland [A-]gruppen er avskåret fra representerer en meget bekjeden del av det totale beiteområdet i reinbeitedistriktet, er derfor ikke treffende. Areal som i utgangspunktet disponeres av andre driftsgrupper i distriktet, vil bare kunne trekkes inn i vurderingen dersom det kan legges til grunn at [A-]gruppen vil få anledning til å anvende disse.»

Det er ikke distriktet alene som er bærer av rettighetene. Innenfor distriktet kan siidagrupper være bærere av egne bruksrettigheter. Jeg viser til redagjørelsen i min bok, *Studier i reindrifftsrett*.

10.3 Intern regulering

I de fleste utredninger både på 1800-tallet og 1900-tallet vedrørende reindrifften står forholdet mellom reindrifften og jordbruket sentralt. Men nettopp når det gjelder Finnmark har vi på 1800-tallet lovgivning som gjelder den interne regulering av reindrifften. Det gjelder loven av 1854 og Finnmarksloven av 1888.

Grensesperringen i 1852 ledet som nevnt til en betydelig reduksjon av reindrifftens beiteområder. Man skulle tro at lovgiver i en situasjon, der det var tiltak fra en annen stat som nødvendiggjorde inngripen, ville følt seg fri til å vedta de lovregler som var påkrevet i sakens anledning. Det er derfor svært interessant å se hvor stor vekt kommisjonen la på flyttsamenes vurderinger ved valg av løsningsalternativer. I Øst-Finnmark og Karasjok ble det gjennomført en fredning av vinterbeitene fra mai til november fordi de reineierne som kommisjonen møtte, aksepterte en slik fredning. Vinterbeitene i Kautokeino ble derimot ikke fredet mot sommerbeiting fordi reineierne der satte seg imot det. Holdningen

fra lovgivers side viser en erkjennelse av flyttsamenes sedvanemessige rettigheter.

Fjeldfin-Kommisjonen av 1875 la likedes stor vekt på at lovreguleringen skjedde i forståelse med reineierne. Ikke bare var det reineiere med i kommisjonen, men det fremgår av innstillingen at det ble holdt flere møter med flyttsamene i Finnmark der reineiernes oppfatning om de spørsmål som var gjenstand for lovregulering, ble hørt. *Erik Solem* fremhever nettopp reineiernes deltagelse i lovprosessen, og uttaler: «Kommisjonens innstilling viser da også at de forslag den har fremkommet med, og som er gått over i loven, i det store og hele er i samsvar med de oppfatninger som alt gjaldt mellom lappene for lojal og riktig rendrift.»¹⁰

Finnmark-kommisjonen av 1909 som kom med forslag både om intern regulering og regulering av forholdet mellom flyttsamene og de fastboende, holdt likeledes en rekke møter der den forhørte seg om reineiernes syn på de aktuelle spørsmål. Den ene av kommisjonens tre medlemmer var dessuten flyttsame. Reindrifftsloven av 1933 ble derimot forberedt uten deltagelse av reineiere fra Finnmark. De fikk heller ikke uttale seg om lovforslagene.

Materialet viser at den sedvanemessige bruken var grunnleggende for fordelingen av beitene, både sommerbeitene og vinterbeitene. Men man har selvfølgelig ofte vært uenig om hva som var sedvanemessig bruk. At det oppsto et fellesområde mellom Karasjok og Kautokeino på vinterbeitet skyldtes nettopp uenighet om bruken av arealene. Karasjoks reineiere mente at de hadde brukt områdene lenger vest, mens Kautokeino mente tvert om, at de hadde brukt områdene lenger øst. Da grensekommisjonen ikke klarte å avgjøre hvem som hadde den sedvanemessige bruken på sin side, valgte den å legge området ut som et fellesområde. I diskusjonen om den senere deling anførte begge parter historiske rettigheter til området. Da Kautokeino – etter 80 års diskusjon – fikk tillagt det meste av fellesområdet, var det med den begrunnelse at de alene hadde brukt området i disse årene. Samme diskusjon hadde man om beitene på Vuorjjenjárga.

Uenigheten mellom Karasjok og Polmak om sommerbeitene på Čorgaš nord for Hopseidet har fulgt et noe annet spor. Her har sedvanemessig bruk ikke vært like fremtredende i diskusjonen, antagelig fordi området har vekslet mellom Karasjok og Polmak helt fra 1892 og opp til 1957. Når ingen kan vise til en sedvanemessig bruk, vil andre momenter bli avgjørende.

10. Erik Solem, op.cit. s. 183.

10.4 Distriktsordningen

For den interne styringen av reindriften er distriktet idag den sentrale enhet. Men etableringen av distriktsordningen var ikke begrunnet i den interne styring. Som vist foran under 3, var det forholdet til de fastboende som var bakgrunnen for distriktsinndelingen. Det var nødvendig å fastsette kretsen av de reineiere som sammen var ansvarlige for beiteskader. Ifølge felleslappeloven § 6 skulle distriktsgrensene fastsettes slik at reinen innenfor et distriktet ville «streife omkring i det hele Distrikt, men uten at gaa over i noget andet Distrikt». Bare når reinen på denne måten gikk om hverandre, kunne man rettferdiggjøre å innføre et fellesansvar for alle reineierne i distriktet. På denne bakgrunn ble det derfor i Troms hele 27 sommerbeitedistrikter. Oversikten over reineierne fikk myndighetene ved at flyttsamene hvert år måtte gi melding til lensmannen om hvor de skulle ta opphold på sommerbeite.

Distriktsinndelingen i Finnmark utviklet seg etter andre linjer. Her var det konkurransen om sommerbeitene og dermed presset på disse som skapte behovet for en nærmere inndeling. Den første inndeling av sommerbeitene i Finnmark var meget grovere enn inndelingen i Troms. Inndelingen av sommerbeitene var ikke gjort med tanke på å fastsette kretsen av dem som sammen skulle være ansvarlige for beiteskader, da slike regler ikke eksisterte for Finnmark. Først etter reindriftsloven av 1933 skjedde det en nærmere oppdeling av sommerbeitedistriktene, og en ytterligere oppdeling er skjedd senere. Denne senere oppdeling er skjedd nettopp fordi det ikke var noe naturlig fellesskap mellom gruppene i de tidligere distriktene.

I forbindelse med forslaget til ny distriktsinndeling for Finnmark som ble lagt frem i 1994, heter det:

«I praktiseringen av både tidligere og gjeldende lovgivning er det lagt til grunn at distriktets reineiere i fellesskap er bærere av reindriftsretten innenfor eget distrikt, og at ingen individer eller grupper har særlige eller subjektive rettigheter.»

Reindriften i Finnmark – lovgivning og distriktsinndeling – Forslaget til ny distriktsinndeling i Finnmark, Alta 1994 s. 108. Tilsvarende synspunkter kommer til uttrykk i Ot.prp. nr. 28 (1994–95) s. 40.

Dette utsagnet kan være riktig for såvidt gjelder lovgivning og myndighetenes oppfatning av distriktene slik de ble utviklet gjennom felleslappeloven av 1883, men passer ikke på de større distriktene som består av flere siidaer som beiter atskilt. Den rettslige vurdering av de små distriktene i Troms som

ble etablert etter loven 1883, passer således ikke på de større distriktene i Finnmark. Frem til vi fikk reindriftsloven av 1933 ble betegnelsen «distrikt» i Finnmark benyttet på reinsognsområder eller de ble bare benyttet på de enkelte vinterbeitene. Distrikt hadde intet entydig innhold. Etter loven av 1933 ble distriktsbegrepet mer entydig også i Finnmark, men det ble her fortsatt brukt på områder som var meget større og bruken mer sammensatt enn det om var tilfelle for distriktene i Troms og de øvrige fylker. Men en slik overføring av betegnelse innebærer ikke uten videre at det rettslige innhold blir det samme, slik enkelte synes å mene.

10.5 Reintall og beitetider

Idag er det en uttalt bekymring over reintallet i Finnmark og for det press dette innebærer på vinterbeitene. Fremstillingen viser at reintallet har vært høyt også tidligere. I dagens diskusjon om reintall blir det ofte pekt på at man i forrige århundre mente det var beite for 65.000 i Finnmark. Det siktes her til beregningene fra Fjeldfin-Kommisjonen av 1875. Men som presisert foran under 4.3.2 knyttet dette tallet seg kun til sommerbeitene på øyer og halvøyer i Finnmark. Tallet utgjorde altså ikke det totale antall rein man mente det var beite for Finnmark. I tillegg kom tallet på de rein som var på sommerbeite på fastlandet sør for halvøyene samt de rein i Kautokeino som var på sommerbeite i Troms. Det var altså forutsatt at vinterbeitene skulle gi beite for langt flere dyr enn de 65.000.

Tidligere tiders reintall er heller ikke på andre måter uten videre sammenlignbare med dagens reintall. Reintallene tidligere bygger på reineiernes egne oppgaver, og de var neppe alltid pålitelige. Trolig har de ligget betydelig høyere enn det oppgitte. I 1852 antok myndighetene at reintallet i Finnmark lå 1/3 høyere enn det oppgitte. Det samme ble det gitt uttrykk for i 1860-årene for antall rein i Troms. Lensmann *Klerk* i Kautokeino mente at de oppgitte tall fra 1853 lå hele 75 % under det faktiske antall og i 1963 gir *Movinkel* uttrykk for at det i mange tilfelle var det faktiske reintall det dobbelte av det offisielle. Så lenge alle oppgavene har den samme feilmarginen, vil en sammenligning mellom tallene de ulike årene likevel gi et riktig bilde av utviklingen. De siste årene har det vært foretatt offentlige tellinger, og disse gir et mer pålitelig bilde. Men samtidig kan en sammenligning med reintallene fra tidligere år gi inntrykk av større endringer enn det som er tilfelle.

Reintallene har heller ikke alltid referert seg til samme tid på året. Hvorvidt oppgavene knytter seg

til før eller etter kalving eller før eller etter slakting vil selvfølgelig gi utslag på antallet.

Etter grensestengingen i 1852 var bekymringen knyttet til forholdene på vinterbeitene, og man gav regler for å beskytte disse. Tyve år senere gjaldt bekymringen forholdene på sommerbeitene, og vi får i 1892 den første regulering av sommerbeitene, se foran under 4. Også i begynnelsen av 1900-tallet er oppmerksomheten konsentrert om forholdene på sommerbeitene. Finnmarks-kommisjonen av 1909 beskriver hvordan makten rår på sommerbeitene. Den som hadde størst flokk er den som bestemte.

Bortsett fra striden mellom Karasjok og Kautokeino om fellesområdet på vinterbeite, er det forholdene på sommerbeitene som først og fremst påkaller oppmerksomhet. Den mangelen på interesse for vinterbeitene ved overgangen til 20. århundre og senere kan skyldes at konfliktene på sommerbeitene var mer synlige og at disse derfor opptok myndighetene i høyere grad enn forholdene på vinterbeitene. Presset på sommerbeitene berørte dessuten også de fastboende. Men det kan også være at presset på vinterbeitene den gang var mindre enn nå til tross for et reintall opp mot dagens nivå. Særlig etter siste krig er det i lappfogdens årsberetninger opplysninger som tyder på at man gikk senere inn på vinterbeitene den gang enn nå. Karasjok kommune er på 50-tallet således bekymret for at reindriften rent faktisk er i ferd med å flytte til kysten, og vil ha flyttsamene bosatt i vinterbeitekommunen, se 9.4. Lappfogden klager også over at reineierne blir for lenge på sommerbeitene for å få solgt slaktet. Videre fremgår det at det er områder på vinterbeite som er bare for skog, og at mangelen på brensel innebærer at de ikke benyttes til vinterbeite.

Med dagens kommunikasjoner kan man slakte helt inn på vinterbeitene i Kautokeino og likevel få avhendet kjøttet. Barna går på skole i Karasjok og Kautokeino, og ektefellen har gjerne også sitt arbeid her, og dette trekker familien til disse områdene kanskje tidligere på høsten enn tilfellet var før.

I 1854 var man opptatt av å verne om vinterbeitene gjennom beitetider, og såvel reineierne som myndigheter var opptatt av at beitetidene skulle overholdes. For hundre år siden har vi mange eksempler på at reineiere ble bøtelagt for å bryte beitetidsbestemmelsene og grensen mellom de ulike beitene, både vinterbeiter og sommerbeiter. Jeg kjenner ikke til tilsvarende reaksjoner idag selv om brudd på beitebestemmelsene opplagt forekommer. Det er påkrevet å se nærmere på om dagens beitetider for de ulike årstidsbietene er hensiktsmessige. I tillegg er det nødvendig med en strengere håndhevelse. Det kan synes som det tid-

ligere var strengere reaksjoner mot brudd på beitetidene enn det som er tilfelle idag.

10.6 Samerettsutvalget og reindriften

Som dette arbeidet viser var oppfatningen på 1800-tallet at reindriften hadde et rettsgrunnlag uavhengig av loven, basert på bruk av arealer gjennom alders tid. Under presset av den stadig økende konkurransen om de arealer reindriften benyttet forvirket imidlertid vernet for reindriften, og den herskende oppfatning ble at reindriftssamenes rettigheter var uttømmende regulert i loven, og dermed også kunne begrenses gjennom lov. Men ved Brekken-dommen og Altevann-saken i 1968, se *Rt. 1968 s. 394* og *Rt. 1968 s. 429*, slo Høyesterett fast at reindriften i det aktuelle området hadde rettigheter basert på alders tids bruk. Flere dommer senere har slått fast det samme, blant annet Alta-dommen, se *Rt. 1982 s. 241*.

Men til tross for Høyesteretts syn, var det først på midten av 1990-tallet at Landbruksdepartementet anerkjente at reindriften rettigheter ikke alene hvilte på loven.¹¹ Også Samerettsutvalget uttaler i NOU 1997: 4 at reindriften rettsgrunnlag er etablert gjennom alders tids bruk, og foreslår dette kommer til uttrykk i reindriftenloven. Men samtidig gir Samerettsutvalget uttrykk for at spørsmålet om reindriften har et rettsgrunnlag uavhengig av loven praktisk sett ikke er så viktig, siden vidtgående innkrenkninger i reindriften ikke er politisk aktuelt.¹² Denne uttalelsen er overraskende, da det stadig skjer inngrep i reindriften beiteområder som er av en slik karakter at det utløser rett til erstatning.

I Samerettsutvalgets utkast til regler om forvaltning av grunnen i Finnmark foreslås regler som innebærer at reindriftssamenes rettigheter rett og slett kan administreres bort. Ifølge utkastets § 4-2 er det foreslått at grunneierorganet kan disponere over områder som reindriftssamene har bruksrettigheter til. Flyttsamenes bruk av området er bare et moment blant flere i vurderingen om avhendelse skal skje. Hvis allmene hensyn tilsier avhendelse, må flyttsamene ifølge forslaget vike. En slik regel kan bare rettslig sett forsvares hvis det var snakk om en lovhjemmel til ekspropriasjon av reindriftssamenes bruksrettigheter. Men det er intet i Samerettsutvalgets merknader til utkastets § 2-4 som tyder på at bestemmelsen er forstått på denne måten.

11. Ot. prp. nr. 28 (1994-95) s. 28.

12. NOU 1997: 4 s. 327 flg., se særlig s. 329.

Kilder

Offentlige utredninger og stortingsdokumenter:

- Beretninger om Den oeconomicke Tilstand m.m. i Norge ved Udgangen af Aaret 1835, underdanigst afgivne af Rigets Amtmænd, Christiania 1836.
- Beskrivelse af Tromsø Amt. Efter de i Anledning af Ordningen af forholdet mellem Flytlapperne og de Fastboende i Aarene 1869, 1870 og 1872 udførte Krokeringer m.m. Den geografiske Opmaaling, Kristiania 1874.
- Indberetning av 1892 – Indberetning fra den ved kongelig Resolution af 12te Juli 1889 til Undersøgelse af Lappeforholdene i Hedemarkens, Søndre- og Nordre Trondhjems Amter anordnede Kommission [Lappekommissjonen av 1889], avgitt 1892.
- Indberetning av 1894 – Indberetning fra den ved kongelig Resolution af 6te Juli 1892 til Undersøgelse af Lappeforholdene i Nordlands Amt anordnede Kommission [Lappekommissjonen av 1892], avgitt 1894.
- Indstill. O. No. 79 (1854) – Indstilling fra Constitutionscomiteen angaaende Forhøielse af Betalingen for Reenskyssen i Øst- og Vest-Finmarken.
- Indstill. O. No 82 (1854) – Indstilling fra Constitutionscomiteen angaaende den Kongelige Propositionen til Lov, indeholdende Bestemmelser med Hensyn til Benyttelsen af visse Strækninger i Finmarken til Reenbete og til Bevogtning av Reenhjorde m. V.
Indstill. O. No. 71 (1857) – Constitutions-Comiteens Indstilling i Anledning af den kongelige naadigste Proposition til Lov indeholdende Forandringer i og Tillæg til Lov om Reenbete m.V. af 7de September 1854.
- Indst. O. No. 88 (1863) – Indstilling fra Kommitteen for Næringsveiene No. 2 Angaaende den kongelige Proposition til Lov om Bevogtning af Rensdyr i Finmarken.
- Indst. O. IV. (1882) – Indstilling fra Konstitutionscomiteen angaaende Kongelig Proposition af 30te Januar 1882 til Lov om Lapperne i de forenede Riger, samt et af Repræsentanten Bentsen fremsat Forslag til Lov om samme Gjenstand.
- Indstilling 1844 – Indstilling fra Amtmand Cappelen og Provst Rode Medlemmer af den af den ved Kongelig Resolution af 1ste April 1843 naadigst anordnede Committee for at tage under Overveielse og afgive Forslag om de Forandringer i og Tillæg til Grændsetractaten af 7/18 October 1751 – forssaviddt angaar Forholdene med Hensyn til Lapperne i de forenede Riger – som maate befindes nødvendige og hensigtsmæssige. Inntatt som bilag til Indstilling av 1904.
- Indstilling 1886 – Indstilling fra den ved Kongelige Resolution af 8de Mai 1875 nedsatte finmarkske Fjelfin-kommission.
- Indstilling 1902 – Renbeitekomiteen av 1901.
- Indstilling 1904 – Indstilling fra den ved Storthingets Beslutning af 27de Juli 1897 og kongelig Resolution af 9de September s. Å. nedsatte Kommission, der har havt at tage under Overveielse, hvilke Lovregler m.v. vedkommende Lappevæsenet der blive at istandbringe, efterat Lov om Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige af 22de Juni 1883 er traadt ud af Kraft [Lappekommissjonen av 1897], avgitt 1904.
- Indstilling 1911 – Indstilling fra den ved kongelig resolution av 11te 1909 nedsatte kommission til revision lovgivningen om fjeldfinnerne og renbeitingen i Finmarken [Finnmark-kommisjonen av 1909], avgitt 1911.
- Indst. O. IV (1882) -Indstilling fra Konstitutionskomiteen angaaende Kongelig Proposition af 30te Januar 1882 til Lov om Lapperne i de forende Riger, samt et af Repræsentanten Bentsen fremsat Forslag til Lov om samme Gjenstand.
- Indst. O. II (1897) -Indstilling fra Landbrugskomiteen angaaende kongelig Proposition om Udfærdigelse af Lov indeholdende Tillægsbestemmelser vedkommende Lapperne og Rensdyrdriften inden de søndenfor Tromsø Amt liggende Landsdele.

- Innst. O. VI (1964–65) – Innstilling fra landbrukskomiteén om lov om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke.
- Innst. O. nr. 98 (1976–77) – Innstilling fra landbrukskomiteen om lov om reindrift.
- Innstilling 1962 – Innstilling om lov og forskrifter om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke, avgitt september 1962.
- Innstilling 1966 – Innstilling avgitt av Reindriftslovskomiteen av 1960.
- NOU 1984: 18, Om samenes rettsstilling.
- NOU 1993: 34, Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark.
- NOU 1994: 21, Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv.
- NOU 1997: 4, Naturgrunnlaget for samisk kultur.
- O.No. 42 (1853) – Angaaende naadigste Proposition til Norges Riges Storting betræffende Udfærdigelse af 2de Lov om Reenbete og om Betalingen for Reenskyds i Finmarken.
- O.No. 39 (1857) – Angaaende naadigste Proposition til Norges Riges Storting betræffende Udfærdigelse af en Lov, indeholdende Forandringer i og Tillæg til Lov om Reenbete af 7de September 1854 m.m.
- O.No. 25 (1862) – Om Udfærdigelse af en Lov, indeholdende Bestemmelser om Bevogtning af Rensdyr m. V. i det egentlige Finmarken.
- O.No. 33 (1863) – Om Udfærdigelse af en Lov angaaende Afhændelse af Statens Jord i Finmarken.
- O.No. 1 (1867) – Angaaende Bestemmelser vedkommende Forholdet mellem de norske Fjeldfiner og de svenske Lapper i de forende Riger.
- Oth. Prp. No 2 (1871) – Angaaende Lov om Lapperne i de forenede Riger.
- Oth. Prp. No 2 (1882) -Angaaende Lov om Lapperne i de forenede Riger.
- Oth. Prp. no. 6 (1883) – Angaaende Udfærdigelse af en Lov om Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige.
- Oth. Prp. Nr. 27 (1887) -Om Udfærdigelse af en Lov angaaende Fjeldfinnerne i Finmarkens Amt.
- Oth. Prp. No. 32 (1896) – Om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Tillægsbestemmelser angaaende Lapperne og Rensdyrdriften inden de søndenfor Tromsø amt liggende Landsdele.
- Oth. Prp. No. 1 (1898) – Angaaende Udfærdigelse af en Lov angaaende Tillæg til Lov, indeholdende Bestemmelser med Hensyn til Benyttels af visse Strækninger i Finmarken til Renbeite og til Bevogtning af Renhjørde m.v. av 7de September 1854.
- Ot. prp. nr. 13 (1902–03) – Ang. udfærdigelse af en lov om tillæg til lov, indeholdende bestemmelser om renbeite m.v.
- Ot. prp. nr. 30 (1924) -Om utferdigelse av en lov om fredning av barskog m.v. for renbeiting.
- Ot. prp. nr. 28 (1933) – Om utferdigelse av en lov om reindriften.
- Ot. prp. nr. 48 (1935) – Om adgang til å utferdige forbud mot omsetning av ustemplett kjøtt og skinn av tamrein.
- Ot. prp. nr. 48 (1963–64) – Om lov om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke.
- Ot. prp. nr. 9 (1976–77) – Om lov om reindrift.
- Ot. prp. nr. 28 (1994–95) – Om lov om endringer i reindriftsloven, jordskifteloven og viltloven.
- Reindriften i Finnmark – lovgivning og distriktsinndeling – Forslaget til ny distriktsinndeling i Finnmark, Alta 1994.
- Storth.-Forh. 1865–1866, 1ste Bind, S. No. 3 Litr. C., Opsyn i Anledning Lappernes Flytning til Kysten m.v.
- Storth.-Forh. 1868–1869, 1ste Bind, S. No. 6, Opsyn med Lappernes Flytninger.
- Storth.-Forh. 1868–1869, 7de Bind, Dok. No. 102, Gjenpart af Departementet for det Indres underdanigste Indstilling af 25de Mai 1869, bifaldt ved høieste Resolution af samme Dato, angaaende Udgifter til forskjellige Lapperne vedkommende Foranstaltninger.
- Storth.-Forh. 1875, 5. Del Dok. No. 49, Indberetning fra Amtmanden i Tromsø Amt angaaende Lappe-Opsynet i Amtet Aaret 1874.
- Sth.Prp. No. 1 C (1872), Om Foranstaltninger vedkommende Ordninger af Forholdet mellem Lapperne og de Fastboende i Tromsø og Finmarkens Amter.
- Sth.Prp. No. 1 C (1875), Om Foranstaltninger vedkommende Ordninger af Forholdet mellem Lapperne og de Fastboende i Tromsø og Finmarkens Amter.
- Sth.Prp. No. 1 C (1876), Om Foranstaltninger vedkommende Ordninger af Forholdet mellem Lapperne og de Fastboende i Tromsø og Finmarkens Amter.
- Sth. Prp. No. 1 C (1877), Om Opsyn med Lappernes Omflytninger i Tromsø Amt.
- Sth.Prp. No. 1 C (1879), Om Opsyn med Lappernes Omflytninger i Tromsø og Finmarkens Amter.
- Sth.Prp. No. 1 C (1880), Ang. Bevilgning til Opsyn med Lappernes Omflytninger i Tromsø og Finmarkens Amter.
- Sth.Prp. No. 1 (1883) Hovedpost VI, Kap. 12 Tit. 1 Ang.bevilgning til Lappernes Omflytninger i Finmarkens og Tromsø Amter.

Sth.Prp. No. 1 (1884) Hovedpost VI, Kap. 12 Tit. 1
Ang. Bevilgning til Lapperne Omflytninger i
Finmarkesn og Tromsø Amter.

Sth. Prp. No. 1 (1886) Hovedpost VI, Kap. 12 Tit.1
Ang. Bevilgning til Lapperne Omflytninger i
Finmarkens og Tromsø Amter.

St. prp. nr. 51 (1909) – Om bevilgning til kommis-
sion til revision av lovgivningen om fjeldfin-
nerne og renbeitingen i Finmarkens amt.

Uddrag af de fra Kaptein Bang afgivne Rapporter
vedkommende Krokering og Befaring af
Tromsø Amt, forsaavidt angaar Aarsagerne til
Forviklingerne mellem Bumænd og Lapper og
Foranstaltninger til disse Forviklingers Udjev-
ning, s. XIII. Anhang I til Beskrivelse af Tromsø
Amt, Den geografiske Opmaaling, Kristiania
1874.

Kjerschow, avgitt 1922.

Riksarkivet, Oslo:

Ræstad, Arnold – Grensereguleringsarkivet.
Landbruksdepartementet, Kontoret for reindrift
og ferskvannsfiske,
Kommisjonsarkivet RII, Pakkesaker.
Reindriftingsinspektøren, Pakkesaker.

Statsarkivet i Troms:

Innstilling om reindriften i Finnmark fylke, 1952.
Boks 1530.

Melding om reindrift, Finnmark 1957. Boks 1799.
Utskrift fra fylkesmannens forretningsprotokoll.
Boks 1798.

Beretning om reindriften i Finnmark fylke for
1946–1947–1948. Boks 1811.

Beretning om reindriften i Finnmark fylke for
1952. Boks 1811.

H.Movinkel: Problemene i reindriften – spesielt i
Finnmark, Vadsø 1963, Boks 1799.

Statens Kartverk, Hønefoss:

Brev fra Norges Geografiske Opmaaling til Justis-
departementet datert 5. april 1929.

Diverse skriv.

Reindriftingskontoret for Øst-Finnmark, Karasjok:

Årsberetning fra Lappefogden i Finnmark 1959–
1966.

Diverse skriv.

Litteratur:

Aschehoug, T.H., Norges nuværende Statsforfat-
ning, Bind I, Christiania 1875, s. 75.

Berg, Bård, Reindriften av 1933, Diedut 1994.

Blix, Erik Schytte, Karasjokslekter, Oslo 1989.

Bull, Kirsti Strøm, Studier i reindriftsrett, Oslo
1997.

Gjelsvik, Nikolaus, Norsk Tingsrett, Oslo 1926.

Hartvigsen, Bente, Kilder til samisk historie, Land-
bruksdepartementet, kontor for reindrift og
ferskvannsfiske/Reindriftingsinspektøren.

Jebens, Otto, Eiendomsretten til grunnen i Indre-
Finnmark, Oslo 1999.

Keskitalo, Alf Isak, Guovdageainnu suokhangirji/
Kautokeino sognebok, 1998.

Korpijaakko-Labba, Kaisa, Den faktiske resursbru-
ket och Lappekodiceillens bestämmelser i gän-
seområdena mellan Norge-Finland under peri-
oden 1809–1852 – Samiske levnadsstrategier i
Vest-Finnmark/Nord-Troms-Enontekis/Muoni-
ondistriktet, Diedut nr. 3/ 1998 Guovdade-
aidnu/Kautokeino 1998.

Lasko, Lars-Nila, Samisk rättsmedvetande –
Undersökning av den renskötande sambefolk-
ningens rättsoppfatning i västra Finnmark,
Diedut nr. 5/1994, Guovdadeaidnu/Kauto-
keino 1994.

Niemi, Erik i artikkelen «Når man skyter hunder.
En debatt om reindrift i Finnmark ved midten
av 1800-tallet» i Peter Sköld och Patrik Lantto
(red.) Den komplexa kontinen, Umeå universi-
tet, Umeå 2000.

Qvigstad, J. og K. B. Wiklund, Dokumenter angaa-
ende flytlapperne, Kristiania 1909.

Ræstad, Arnold, Lapps-katten og lappenes rettighe-
ter i Norge før 1751, Festskrift til J. Qvigstad,
Tromsø museum 1928.

Solbakk, Aage, Den samiske allmuens reaksjon på
grensesperringen belyst gjennom tradisjons-
materiale fra Tanadalen, Diedut nr. 3/ 1998
Guovdadeaidnu/Kautokeino 1998.

Solem, Erik, Lappiske rettsstudier, 2. oppl. Oslo-
Bergen-Tromsø 1970.

Steen, Adolf, Kautokeinoslekter, 2. utg., oslo 1992.

Tønnesen, Sverre, Retten til jorden i Finnmark,
2. utg., Bergen-Oslo-Tromsø 1979.

Vorren, Ørnulv, Finnmarksamenes nomadisme,
Oslo 1962.

Zorgdrager, Nellejet, De rettferdiges strid, Kauto-
keino 1852, Oslo 1997.

Wikan, Steinar, Reindriften i Sør-Varanger, Varan-
ger årbok 1997.

Del V

Nils Oskal og Mikkel Nils Sara:

Reindriftssamiske sedvaner og rettsoppfatninger om land

Forord

Det foreliggende arbeidet er sluttrapporteringen av prosjektet «Reindriftssamiske sedvaner og rettsoppfatninger i Finnmark», utført på oppdrag fra Styringsgruppen for forskningsprosjektet: Samiske sedvaner/samiske rettsoppfatninger. Prosjektet er utført av Nils Oskal ved Nordisk samisk institutt og Mikkel Nils Sara ved Samisk høgskole.

Prosjektet fikk tildelt finansiering for 10 månedersverk, og er gjennomført i løpet av en fem måneders periode fra mars til august 99. Forsker Nils Oskal har skrevet kapittel 2. Forsker Mikkel Nils Sara har skrevet kapittel 3. Kapitlene 1 og 4 er skrevet av forskerne i samarbeid.

I tillegg har reineierne John Persen Guttorm, Mikkel Isak Oskal og David Sara vært engasjert som diskusjonspartnere på et arbeidsseminar om reindriftens sedvaner og rettsoppfatninger i Alta 30.6 – 1.7.99. Vi vil spesielt takke disse medarbeiderne som bidrog vesentlig til prosjektet med sine erfaringer og refleksjoner over erfaringene.

Vi vil ellers takke våre arbeidsgivere, Nordisk samisk institutt og Samisk høgskole, og for godt samarbeid. Vi vil også takke John Henrik Eira fra styringsgruppen for dette prosjektet for hjelp med organiseringen av arbeidsseminaret i Alta.

Kolleger ved Nordisk Samisk Institutt og reineier Johan Mathis Turi har kommentert et førsteutkast til dette manuskriptet, noe vi er takknemlige for. Vi vil også takke Jakob Meløe og Robert Paine for konstruktiv kritikk av en tidligere versjon av dette arbeidet.

Rapporten er i sin helhet publisert i Bull, K.S., Oskal, N. og Sara, M.N.: Reindriften i Finnmark – Retts historie 1852 – 1960, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 2001.

Kautokeino, 8.10.01

Nils Oskal, forsker

Mikkel Nils Sara, forsker

Kapittel 1

Prosjektets forskningsperspektiv og metodiske avgrensninger

1.1 Prosjektets formål

I mandatet for forskningsprosjektet om samiske sedvaner/samiske rettsoppfatninger heter det bl.a. om reindrift:

«Innenfor reindriften bør sedvaner og rettsoppfatninger knyttet til bruken av areal, intern organisering og samhandling, undersøkes og analyseres. I den grad det finnes sedvaner og rettsoppfatninger om bruk, intern organisering og samhandling innenfor og mellom andre nærings- og livsformer, bør dette undersøkes».

Målet med dette prosjektet er å klarlegge noen reindriftssamiske sedvaner og rettsoppfatninger som knytter seg til bruk av land, og fokusere på noen praksiser som er relevant for å forstå bruk og oppfatning av bruk av land. Utvalget av praksiser skal gi et inntak til artikulering av reindriftssamiske reguleringer og rangeringer av retten til bruk av land, dvs. rangering av handlingsfriheter og begrensninger i forhold til bruk av beiteland mellom ulike grupper av reindriftssamer. Innenfor tidsrammene for dette prosjektet har det vært nødvendig å avgrense undersøkelsen til et begrenset utvalg av praksiser, og det har ikke vært mulig å undersøke sedvaner som omhandler samhandling mellom reindrift og andre næringsformer.

I mandatet er også skillet mellom sedvaner og rettsoppfatninger omtalt:

«Vi vil i midlertid peke på at med sedvaner siktes til faktisk bruk eller adferd, mens rettsoppfatninger refererer seg til meninger om retten, enten retten er gjeldende eller ikke».

Skillet mellom sedvaner og rettsoppfatninger er i seg selv uklart slik det er formulert i mandatet, og i tillegg er det vanskelig å gjøre skillet metodologisk relevant for en empirisk undersøkelse. Bruk og praksiser inneholder gjerne en intern referanse til meninger om retten, og praksiser kan forstås som virksomheter som samtidig inneholder en teori om seg selv.

Identifisering av adferd eller bruk som en bestemt adferd eller bruk, kan ikke gjøres uavhengig og uten referanse til meningen med bruken.

For å identifisere et fenomen som sammenblanding av reinflokker som *masttadeapmi*, så forutsetter det en verdihorison som gjør det både mulig å skille en ansamling dyr som ulike flokker med ulik bevegelse, og kategorisere disse enten som f.eks. *eallu* (en siidas samlede flokk) eller en *čora* (en mindre del av en annen siidas *eallu* som er på vidvanke). Identifiseringen av fenomenet som et bestemt fenomen som f.eks. *masttadeapmi*, kan vanskelig gjennomføres uten referanse til begreper som henviser til ansvarsforhold og rettighetsforhold. I tillegg må identifiseringen av denne typen fenomen gjennomføres innenfor et nettverk av kontrasterende begreper som brukes til å identifisere tilsynelatende liknende fenomen som f.eks. *mastadeapmi*, hvor det også dreier seg om sammenblanding av reinflokker. I tilfelle et fenomen kan beskrives som *mastadeapmi*, så involverer det beskrivelser av distinkte reinflokker og aktører som har det som intensjon å sammenblande flokker. I et slikt tilfelle refererer identifiseringen av fenomenet som *mastadeapmi* et annet og klarere ansvarsforhold enn om fenomenet hadde blitt identifisert som *masttadeapmi*. I denne typen tilfeller kan det derfor være vanskelig å skille mellom bruk og rettsoppfatninger om bruken. Meninger om retten er innebygd i den begrepsmessige identifiseringen av bruk av land som et bestemt bruk.

Hverken praksiser eller beskrivelser av de selv samme praksisene skal være vilkårlig valgt. Praksisene må være sentrale praksiser, og beskrivelsen av praksisen bør samsvare med aktørenes egen beskrivelse av praksisene.

En beskrivelse av praksiser, kan ikke unngå å måtte artikulere målestokker som det kreves av aktørene at de lever opp til med utgangspunkt i aktørenes selvbeskrivelser. Det vil i en beskrivelse av en praksis, foreligge implisitte standarder og krav for adekvat adferd i den selv samme praksisen, og implisitte standarder for rangering av handlingsfriheter og begrensninger i forhold til bruk av beiteland.

I ulike tolkninger og beskrivelser av hva en bestemt reindriftssamisk praksis er, er det derfor, uavhengig av beskriverens intensjoner, formulert ulike krav til aktørene i form av standarder for for-

deling av friheter og ansvar i praksisen. Disse kravene er allerede innebygd i og blir artikulert gjennom de ulike måtene å *beskrive* en bestemt praksis på. Beskrivelsen har på denne måten på samme tid et normativt foreskrivende innhold, som ikke kan skilles fra det deskriptive innholdet i beskrivelsen. Beskrivelsen av ulike praksiser i reindriften kan ikke unngå å måtte, i det minste implisitt, artikulere standarder for adekvat adferd for aktørene som er situert i den praksisen, som samtidig er standarder for rangering av handlingsfriheter og begrensninger i praksisen. Selv om disse standardene selvfølgelig er standarder for aktørene som er situert i praksisen, så må de samtidig tre frem som slike standarder for *beskriveren*. Beskriveren må gjøre krav på at han med rette leser inn og tilskriver aktørene nettopp disse standardene for rasjonell adferd og fordeling av friheter og ansvar i den aktuelle praksisen.

Denne typen fenomen påminner oss om at det er en intern sammenheng mellom beskrivelser og vurderinger. I den grad sedvanemessige fenomen ikke korrekt kan beskrives uten at det anvendes begreper som har et etisk deskriptivt innhold, i den grad er vurderingen gitt i og med beskrivelsen av fenomenet. Man kan ikke unngå vurderinger i og med beskrivelsen, fordi vurderingen er inneholdt i selve beskrivelsen.

Man kan ikke gjøre rede for denne typen praksiser, hvor denne typen fenomen inngår, uten samtidig gjøre rede for det etiske innholdet som artikuleres gjennom beskrivelsen av fenomenet. Man kan ikke adekvat artikulere fenomenet, uten at det i artikuleringen inngår beskrivende og samtidig vurderende begreper.

I prosjektet har vi beskrevet et utvalg av praksiser. Dette er praksiser hvor aktørene blir tilskrevet selvbeskrivelser, hvor aktørene blir tilskrevet å tilskrive seg selv og hverandre ansvar og skyld. I slike beskrivelser av praksiser for siidautøvelse er ikke vurderingen av praksisene et åpent spørsmål i forhold til beskrivelsen av praksisene, fordi det ville nettopp innebære at det var et åpent spørsmål om hvordan praksisene empirisk skulle beskrives. Det er ikke et åpent spørsmål, hvis man forutsetter at aktørenes selvbeskrivelser av praksisen er konstitutive for den selvsamme praksisen. Forutsetter man ikke dette, så vil det mangle kriterier som gjorde det forståelig hvorfor bestemte beskrivelser i den logisk uendelige mengden av mulige beskrivelser, er valgt ut som signifikante og relevante beskrivelser, og hvorfor de utvalgte beskrivelsene er beskrevet på den måten de faktisk er beskrevet på. Både det faktiske utvalget av beskrivelser og

den faktiske måten å beskrive på ville fremvise seg som rent vilkårlig.

Et annet moment ved sedvaner er at de befinner seg i spenningsfeltet mellom faktisitet og normativitet, mellom virkelighet og ideal. På den ene siden er sedvaner bygd inn i faktisk eksisterende praksiser, samtidig som praksiser på den andre siden har et etiske foreskrivende innhold. En beskrivelse av sedvanemessige praksiser vil derfor inneholde idealer som hører til praksisene. En slik beskrivelse reiser derimot ikke krav om at idealene er fullt ut innhentet, eller at brudd på sedvaner ikke forekommer eller at det ikke finnes konflikter i reindriften. Beskrivelsene gjør bare krav på å artikulere det uformaliserte regelverket som det kan gjøres brudd på og som det kan oppstå konflikter om. En beskrivelse av sedvaner inneholder derfor ikke en påstand om at disse utgjør et (instinktivt) atferdsmønster, som det ikke forekommer brudd på, eller at reindriften utøves reint faktisk i overensstemmelse med egne innebygde idealer og rettsforestillinger. Beskrivelsen impliserer at slike idealer om rangering av handlingsfriheter og begrensninger finnes, og i beskrivelsen foresøkes det å artikulere disse mest mulig korrekt.

Dette har også føringer for andre metodologiske aspekter ved dette prosjektet.

1.2 Metodologiske spørsmål

Noen sedvaner og rettsoppfatninger er innebygd i samiske grunnbegreper for identifikasjon og beskrivelse av reindrift. Begreper som f.eks. *siida*, *báikedoallu*, *siidavuoddu* og *eallovuoddu* hører inn under denne kategorien av begreper. Betydningsinnholdet av begrepene kan være mer eller mindre klart for aktørene selv, og en artikulering av betydningen vil utgjøre et utkast som gjengir betydningsinnholdet mer eller mindre korrekt i forhold til språkbrukerens intuitive forståelse av betydningsinnholdet.

Selv om begrepene er operative innen samisk språk, så er impliserer det ikke at disse begrepene er operative begreper innenfor samisk reindrift generelt i Finnmark. Det er heller ikke en forutsetning i prosjektet. En avvisning av eksplikasjonene av grunnbegrepene som en adekvat eksplikasjon, vil derfor heller ikke kunne gjøres med referanse til utbredelsen av språket.

Det kan derimot reises tvil om hvorvidt en utlegningen av betydningsinnholdet i grunnbegrepene overgeneraliserer et spesifikt og partikulært innhold, som bare er gyldig for noen språkbrukere. Innvendingens rimelighet vil i et slikt tilfelle

kunne bedømmes ut fra en alternativ utlegning av betydningsinnholdet, som fremviser grunnlaget for innvendingen.

Prosjektet inneholder også beskrivelser av praksiser som f.eks. ulike former for sammenblandinger av flokker, innsyn (*geahčadeapmi*), og ulike former for reinskilling. Vi har foretatt et utvalg av praksiser med et formål å klarlegge sedvanemessig bruk og rettsoppfatninger om bruk av beite-land. Det forholder seg på samme måten med en artikulering av praksiser som med en artikulering av grunnbegreper. De ulovfestede reglene kommer til uttrykk i praksisen, men det kan være vanskelig å fastslå det presise innholdet disse reglene som er bygd inn i praksisen. De bakenforliggende reglene er bygd inn i praksisene, men vår artikulering av reglene kan være feilaktig, selv om praksisen er korrekt trukket frem som relevant praksis.

Utvalget av praksiser kan være feilaktig i forhold til formålet med prosjektet ved at noen relevante praksiser er utelatt eller at mindre relevante praksiser er tatt med.

Dessuten kan utlegningene av praksisene lide under at de ikke tar høyde for variasjonen og mangfoldet i utøvelsene av praksisene. Utvalget av undersøkte praksiser kan være korrekt nok, men gjengivelsene kan være feilaktige og inneholde overgeneraliseringer av enkeltmomenter ved praksisene.

Prosjektet inneholder også tentative utlegninger av en del «kjøreregler» for hva som regnes for høvisk adferd og lojal oppførsel i reindrift internt i forhold til bruk av beite-land.

Innenfor prosjektets rammer har det ikke vært mulig å undersøke forholdet mellom reindriften sedvaner og reindriftsloven, og forvaltningen av reindriftsloven. I følge mandatet for prosjektet er heller ikke oppgaven å undersøke om sedvanene er innarbeidet i lovverket eller ikke, eller om lovverket står i motsetningsforhold til sedvaner. Vi har av den grunn heller ikke undersøkt de ulike vilkårene for overføring, vedlikehold og håndhevelse av ulike sedvaner i reindriften i forhold til om det er knyttet rettslige sanksjonsmidler til disse med hjemmel i det eksisterende lovverket.

I forbindelse med gjennomføringen av prosjektet, ble det arrangert et 2 dagers arbeidsseminar

med 3 eldre reindriftsutøvere: John Persen Gut-torm, Mikkel Isak Oskal og David Sara. Målet med arbeidsseminaret var å få utdypet og presisert noen av antakelsene vi hadde gjort oss angående arealbruk, og samtidig få korreksjoner på forsøksvise utkast til klarlegninger. Deltakerne bidro ikke bare med informasjon, men også med analyser som inngår som grunnlag for dette arbeidet.

Det har vært reist tvil om pastoral nomadiske samfunn i det hele tatt kan sies å ha sedvaner og institusjoner for regulering av beitebruk. Det andre kapitlet er et forsøk på å presentere et slikt syn med utgangspunkt i John Locke. Presentasjonen legger vekt på å få frem de normative forutsetningene for en slik beskrivelse av urfolkssamfunn generelt, og de konklusjonene slike beskrivelser støttet opp under når det gjelder diskvalifisering av arealvern og suverenitet for urfolkssamfunn. I denne delen reises det ikke tvil om de empiriske forutsetningene som gjøres gjeldene i beskrivelsene av urfolkssamfunn, og spørsmålet som forsøkes klarlagt er heller hva som er det moralske grunnlaget for en ekskludering av urfolkssamfunn som bærere av suverenitet og privatrettslige rettigheter til land og vann under vilkår av at de empiriske beskrivelser av disse samfunnene er holdbare. Gitt at den antatte beskrivelsen av urfolkssamfunn er sant, hva er den moralske begrunnelsen for å ekskludere behandlingen av disse samfunnene fra generelle rettsprinsipper som ellers var anerkjent som gyldige for regulering av forholdet mellom europeerne internt? Temaet for de etterfølgende kapitlene er reindriften interne organisasjon for myndighetsutøvelse, og rammene for en slik myndighetsutøvelse som sedvanene fastlegger.

Kapittel 3 tar for seg den reindriftssamiske institusjonen *siida*, som en institusjon som utøver myndighet og som en enhet for beslutninger. Samtidig foretas det en undersøkelse av et bestemt reinbeiteområde (Lakkovuotna-området) for å undersøke prinsippene for dannelsen av *siidaer*, nydannelser og oppløsninger av *siidaer*.

Kapittel 4 går nærmere inn på sedvaner og rettsoppfatninger som utgjør rammene for utøvelsen av *siida*. Kapitlet inneholder også en sammenfatning av prosjektets innhold.

Kapittel 2

Det moralske grunnlaget for diskvalifiseringen av urfolks eiendomsrett til land og politisk suverenitet¹

Det finnes et etablert bilde av urfolkssamfunn som en ansamling av mennesker som lever i grenseløs frihet og med vilkårlighet bruker store arealer som sin tumleplass. Mer presist bygger dette bildet opp under forestillingen om at urfolk ikke hadde sedvaner i det hele tatt, og at urfolkssamfunnene ikke utgjorde politiske fellesskap som utøvde suverenitet over territoriene sine. I dette kapitlet reises det ikke tvil om den empiriske holdbarheten til denne typen beskrivelser. Det legges derimot vekt på å få frem det normative grunnlaget som artikuleres i implisitte begrunnelser for hvorfor urfolks bruk av land ikke er rettighetsdannende, og hvorfor det var unødvendig å behandle dem som parter i overdragelsen av land og suverenitet over territoriene deres.

2.1 Introduksjon til problemområdet

Det har vært en utbredt oppfatning at urfolk ikke har sedvaner, og mangler en institusjonalisert utøvelse av sedvaner. Den engelske filosofen John Locke (1632–1704) kan trekkes frem som en representant for et slikt syn. Det fantes andre vestlige stemmer dengang også. Vi tar imidlertid utgangspunkt i John Locke, da han er en av de mest betydningsfulle politiske filosofene innen vestlig tenkning.

Intensjonen med dette kapitlet er å fokusere på en politisk-filosofisk tenkning om grunnlaget for diskvalifiseringen av arealvernet for urfolk og de nomadiske samfunns suverenitet. John Locke var bemerkelsesverdig av flere grunner. For det første hevdet han at eiendomsretten er en av de grunnleggende menneskerettighetene, samtidig som man kan lese ut av hans argumentasjon at urfolk og nomader ikke har slike rettigheter i forhold til beiteland. For det andre hevdet han at suvereniteten ikke kan avståes eller overføres uten en sam-

tykke fra de berørte, samtidig som det ikke finnes grunnlag for å hevde at han gjør et krav gjeldende om at samtykke var nødvendig i overdragelsen av suverenitet fra urfolk og nomadiske samfunn. Locke skriver generelt om det normative grunnlaget for både suverenitetsoverdragelse og eiendomservervelse, men han forholder seg også til jeger- og samlersamfunn, og nomadiske samfunn. Det er tvilsomt hvilken effekt hans tenkning hadde reint empirisk i forhold til utviklingen av den politiske tenkningen om urfolk i vestlige demokratier, men det er ganske sikkert at noen av de holdninger som er operative den dag i dag i forhold til vernet for pastoralnomadisme er sammenfallende med den tenkningen som Locke presenterte.

Locke bruker selvfølgelig ikke begrepet urfolk. Han skriver om jeger-, fangst- og nomadesamfunn med utgangspunkt i indianerne i Amerika. Vi bruker begrepet urfolk, som vi mener er dekkende for de fenomener som Locke beskriver og en slik erstatning av begrepene vil heller ikke gjøre vold mot Lockes grunntekst. Det må presiseres at Locke ikke direkte begrunner hvorfor jeger-, sanker- og nomadiske samfunn ikke legitimt kan gjøre krav på privat eiendomsrett til land, og hvorfor slike samfunn ikke kan sies å ha en suverenitet, som skulle tilsi at en overdragelse av privat eiendom og suverenitet forutsetter et frivillig samtykke fra disse. Men i avhandlingen hans inngår det argumenter for en slik oppfattelse, som senere har fått gjennomslag. Gjennomslaget har imidlertid ikke vært et gjennomslag som Lockes tenkning, men som en tenkning om hvordan urfolk bør behandles. Nettopp derfor er det viktig å artikulere Lockes argumenter eksplisitt, da Lockes implisitte argumenter for fornektelse av rettigheter for urfolk er fremherskende i en fordunklet form også i dag, og spesielt i forhold til nomadisme som samisk reindrift representerer. Det må også presiseres at jeg skaper en orden i Lockes tenkning i forhold til urfolk som ikke utgjør en foruteksisterende orden i Lockes egne tekster, men med det fraskriver jeg ikke kravet om at min tolkning er en rimelig tolkning av Locke.

1. Et arbeidsutkast til dette kapitlet er publisert i skriftserien ved Senter for samiske studier ved Universitetet i Tromsø – nr. 8 1999. En mer fullstendig versjon er publisert i Norsk filosofisk tidsskrift, 3, 35, 2000.

2.2 John Locke og urfolk

John Locke skriver med utgangspunkt i forholdene i Amerika og diskusjonene om forholdet til indianerne. Lockes bok «Two Treatises of Government» ble utgitt i 1690.² Han samler opp argumentene fra tidligere teoretikere, og formulerer ideer som senere teoretikere aksepterte, selv om de var uenige med Locke i andre henseender. Lockes publikasjon kom i en tid med begynnende institusjonalisert regulering av forholdet mellom britene og urfolk, hvor indianerne ble forbeholdt land som ikke allerede var overdratt til europeere. Land kunne imidlertid avstås til den britiske kronen, men overdragelsen måtte være frivillig og det innebar vanligvis en inngåelse av en traktat med de berørte indianerne.³ Disse forløpene til de senere traktatene og avtalene anerkjenner implisitt at den eneste legitime måten for europeerne å ta i bruk indianernes landområder på, er ved å oppnå samtykke fra urfolkene ved forhandlinger mellom likeverdige nasjoner. Urfolkene ble i prinsippet anerkjent som en likeverdig part, som en nasjon, i forhandlinger med den europeiske nasjonen. Da indianerne ikke var villig til frivillig å avstå suverenitet eller land til europeerne, ble det påtrengende å gi en begrunnelse for hvorfor europeisk nybygging og suverenitetsoverdragelse ikke trengte noen frivillig samtykke fra urfolk. Lockes bok om styreform kan nettopp leses som et svar på en slik problemsituasjon.⁴ Locke skriver i kapittel 5 i den andre avhandlingen, avsnitt 25, at han påtar seg oppgaven å begrunne hvordan den enkeltes opprinnelige ervervelse av privat eiendom er mulig uten en uttrykkelig overenskomst med alle de andre opprinnelige medeierne.⁵ Før vi går mer konkret gjennom hans argumentasjonen for hvordan dette kan begrunnes, må vi først rekapitulere noen trekk ved den kontraktteoretiske posisjonen

2. John Locke: *Two treatises of government*, (ed. Peter Laslett,) Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
3. NOU 1997: 5 Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget, Statens forvaltningstjeneste, 1997: 110 ff. og NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling, Statens forvaltningstjeneste, 1984: 313 ff.
4. Min lesning av Locke er inspirert av James Tully: *Strange multiplicity. Constitutionalism in an age of diversity*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, men jeg deler ikke hans generelle kritikk av den kontraktteoretiske tradisjonen innenfor politisk teori. Jeg betrakter den liberalistiske kontraktteoretiske tradisjonen som et godt utgangspunkt for artikulering av urfolksrettigheter, sammenholdt med de kritiske innvendingene som jeg har fremført mot den selvsamme tradisjonen. Jf. Oskal (1995a), (1995b), (1998a) og (1999).
5. Senere i den andre avhandlingen gjentar han det to ganger at han har løst oppgaven. *Ibid.*, II, 39, 51.

som Locke introduserte i den politisk teoretiske tradisjonen.

2.3 En kontraktteoretisk argumentasjonsstrategi

Intensjonen med teorier om samfunnskontrakter er ikke først og fremst å gi en historisk beskrivelse av hvordan staten faktisk har oppstått, men å rettferdiggjøre nødvendige betingelser som statsmakten må innfri for å være legitimt bindende for borgerne.⁶ Forutsetningen for denne typen teorier er at ingenting kan binde borgerne legitimt annet enn borgernes eget frivillige samtykke. Locke sier at da ethvert menneske av naturen er fritt, kan ingenting underkaste det en jordisk makt annet enn dets frie samtykke.⁷ En legitim statsmakt er en statsmakt som vi i det minste implisitt samtykker i å underkaste oss, og som vi kunne underkaste oss som suverene og autonome personer. Det implisitte samtykket kunne vi ha gitt, hvis dette også er noe vi kunne ha gitt et eksplisitt samtykke til. Det politiske fellesskapet vil ha et legitimt grunnlag hvis det bygger på prinsipper som det er mulig å sannsynliggjøre at alle berørte parter rasjonelt kunne og ville ha samtykket i, i det minste under visse uoppfylte vilkår. Disse uoppfylte vilkårene knyttes gjerne til en fiktiv naturtilstand, og i denne fiktive naturtilstanden lar partene seg binde analogt med det å inngå en kontrakt i full frihet uten tvang.

Locke rettferdiggjør etableringen av en statsmakt med utgangspunkt i overveielser om en naturtilstand, og en frivillig underordning gjennom en kontrakt. Locke begrunner en lovstyrt stat, men statens myndighet er underlagt skranker og reguleringer i form av ukrenkelige og uavhengelige rettigheter som borgerne har og som staten ikke skal røre ved. Statens overordnede mål er å trygge borgernes liv, frihet og eiendom.

Beskrivelsen av selve naturtilstanden vil få en avgjørende betydning for vurderingen av grunnlaget for legitimiteten til statsmakten. To viktige premisser inngår i Lockes resonnement. Det første er at mennesket ikke kan gi fra seg en rett det selv ikke har i naturtilstanden ved inngåelsen av samfunnskontrakten. Det andre er at fornuften forbyr mennesket å bytte ut en tilstand (dvs. naturtilstanden) med en annen tilstand, (dvs. det politiske

6. Locke er imidlertid ikke konsekvent i oppfattelsen av kontraktteorien som en normativ begrunnelsesteori, og argumenterer for at det er sannsynlig at en slik kontrakt reint faktisk kunne ha funnet sted. *Ibid.*, II, 14, 15, 100 ff.
7. *Ibid.*, II, 119.

samfunnet) med en som er dårligere enn den opprinnelige tilstanden.⁸ Hvilke før-politiske rettigheter som er etablert før samfunnskontrakten, og som må beskyttes i det politiske fellesskapet, er opplagt avhengig av bl.a. spørsmålet om hvordan naturtilstanden selv blir beskrevet. Dette er et kritisk punkt i beskrivelsen av jeger-, sanker- og nomadiske samfunn, og i vurderingen av hvilke rettigheter som tilkommer borgere fra slike samfunn.

2.4 Nærmere om Lockes argumentasjon

2.4.1 Sivilisasjonens utviklingsnivåer

Locke støtter seg på en ide om at menneskesamfunnets utvikling kan rekonstrueres som en utvikling som skjer gjennom kvalitative stadier.⁹ På det laveste sivilisasjonsnivået finner man de jeger-, sanker- og nomadiske samfunn som Locke lar indianerne være representanter for.¹⁰ I kontrast til dette representerer Europa det mest avanserte og siviliserte nivået i den historiske utviklingen som alle samfunn beveger seg imot, som også det europeiske samfunnet har gjennomgått.¹¹ Det er først på nivået til det europeiske samfunnet at den menneskelige fornuften får optimale vilkår for selvutfoldelse.

2.4.2 Naturtilstanden og det politiske samfunnet

I følge Locke er naturtilstanden preget av at alle menneskene for det første har

« (...) helt og holdent rett til å bestemme over sine handlinger, sin eiendom og sin person som de selv finner for godt. I dette er de bare begrenset av naturens lov, og behøver ikke be om tillatelse eller være avhengig av noe annet menneskes vilje. De er enn videre likestilte i denne tilstand, idet all makt og domsmyndighet er gjensidig, slik at ingen er mektigere enn den annen. (...) Men selv om dette er en tilstand av frihet, er det likevel ikke en tilstand av lovløshet og vilkårlighet»
(ibid., II, 4, 6.)¹²

Lockes naturtilstand er ikke en anarkistisk krigstilstand, men en tilstand der individene har en uinnskrenket frihet. Naturtilstanden er en type samfunn, som fungerer spontant og regulert, men hvor hvert enkelt individ er sin egen lovgiver og dommer, og hvor hvert enkelt individ iverksettes dommene sine selv. Naturtilstanden er likevel problematisk ved at det ikke finnes noen delegert myndighet som håndhever naturretten. Håndhevelsen er tillagt den enkelte, og kan derfor være partisk. Naturtilstanden vil derfor være preget av utrygghet, noe som kan gi grunn for individene til å gå sammen om å opprette et statsfelleskap for å sikre liv, frihet og eiendom.

Locke forklarer:

«Som jeg tidligere har vist er alle mennesker født frie, og har samme rett til å nyte godt av alle de rettigheter og privilegier som naturens lov gir. (...) Men intet statssamfunn kan imidlertid eksistere uten at det har makt til å sikre borgernes besittelser, dvs. sitt liv, sin frihet og sin eiendom og i denne hensikt straffe de forbrytelser som blir gjort av samfunnsborgerne. (...) Da således alle private domsavgjørelser fra de enkelte samfunnsborgeres side er utelukket, blir samfunnet dommer ved at det gis faste stående regler, som hevdes upartisk og likelydende overfor alle parter. Menn som har fått fellesskapets fullmakt til å håndheve loven, avgjør alle stridsspørsmål som kan oppstå mellom samfunnsmedlemmene angående deres rettskrav, og som straffer de forbrytelser, som et medlem kan ha begått mot samfunnet med de straffer som loven har fastsatt. (...) De som er forenet i et samfunn og kan appellere til en felles lov og domstol med autoritet til å avgjøre stridigheter dem imellom og straffe forbrytelser, lever i et statssamfunn med hverandre; men de som ikke har en noen slik felles doms-

8. Ibid., II, 131, 137.

9. Jf. min lesning av vestlige bilder av nomaden i forhold til tenkningen om sivilisasjonens utviklingsstadier. Nils Oskal: «Nomaden – tenkning om nomader og nomadetenkning», Reindriftsnytt, nr. 2, 1998.

10. Locke kjente til andre samfunn som kunne sammenlignes med utviklingsnivået til de indianske samfunnene. I 1712 ble det utgitt en bok av Pierre Nicole: *Discourses on the being of a god, the immortality of the soul, the weakness of man and concerning the way of perserving peace with men*. Oversetteren var John Locke, og i boka kan vi lese bl.a.: «If one takes a general Survey of the World, one shall find the Bulk of Mankind buried in a Stupidity so gross, that if it does not wholly disposses them in their Reason, yet it leaves them so little Use of it, that one cannot but wonder how the Soul can be depressed into so low degree of Brutality. What does a Canibal, Iroquoi, Brazilian, Negro, Cafer, Groenlander, or Laplander think on during his whole life? The ordinary wants of the Body, and some dull ways of supplying them, Fishing and Hunting, Dancing, and Revenge on his Enemies, is the whole Compass of his Comtemplations». Her sitert etter Tully 1995: 89.

11. ibid., II, 108.

12. Sitatene fra Locke's *Two treatises of government* er mine oversettelser, men som utgangspunkt har jeg brukt Eva Backelin's oversettelse til svensk. John Locke: *Andra avhandlingen om styrelseskicket*. En essä angående den civila styrelsens sanna ursprung, räckvidd och mål, Göteborg: Daidalos 1998.

myndighet å appellere til ... befinner seg fremdeles i naturtilstanden, i det hver og en i mangel av annen dommer, dømmer og iverksetter dommen selv. Dette er som jeg tidligere har vist, helt og holdent en naturtilstand» (ibid., II, 87).

Jeg siterer hele resonnementet i sin helhet fordi det har innflytelsesrike implikasjoner for Lockes tenkning om reguleringen av forholdet mellom de som befinner seg i naturtilstanden og de som er i samfunnstilstanden. De indianske samfunnene befinner seg i naturtilstanden uten å utgjøre et politisk fellesskap med felles lovgivning og felles lovhandhevelse. Europeerne lever i motsetning til dette i et politisk fellesskap, som svarer til deres (siviliserte) nivå av kulturutviklingen. Dette har viktige implikasjoner for Lockes overveielser om suverenitetsetablering og suverenitetsavståelse. Før vi nærmer oss det temaet er det nødvendig først å klargjøre Lockes tenkning om ervervelse av privat eiendom.

2.4.3 Ervervelse av privat eiendom

I følge Locke er jorda i utgangspunktet mennesketens felles eiendom eller en felles allmenning. Selv om det er slik at jorda i utgangspunktet er felles for alle mennesker,

«så har hver og en eiendomsrett til sin egen person; den har ingen rett til uten han selv. Kroppens arbeid og hendenes verk er med rette hans. Alt hva han derfor rykker ut av den tilstand det var i fra naturens hånd, har han blandet med sitt eget arbeid og tilført noe av seg selv, derved har han gjort det til sin egen eiendom» (ibid., II, 27).

Selv om jorda er felles for alle mennesker, så kan likevel hver av oss gjøre krav på noe som eksklusivt sitt, nemlig sin egen person og dermed sin egen kropp. Ved kroppens arbeid i tilvirkning av naturens råmaterialer tilfører jeg produktet noe av meg selv og gjør produktet til en del av meg selv. Jeg har dermed den samme eksklusive eiendomsretten over produktet som jeg i utgangspunktet har over meg selv og min kropp. Det er arbeidet som setter et skille mellom det som er mitt og det som er felleseie. Arbeidet føyer noe til naturens verk, og det er dette tillegget som gjør det bestemte stykke natur til privat eiendom. Dette kan skje uten samtykke fra andre forutsatt at det er nok naturgoder igjen til andre (ibid., II, 28).

Ervervelse av privat eiendom foregår altså allerede under naturtilstanden. Indianeren opparbeider

seg eiendomsrett til naturproduktene han høster og bearbeider, dvs. fruktene og nøttene han plukker, fisken han fanger, viltet han feller, dyrene han temmer og kornet han plukker (ibid., II, 28, 30, 34, 36, 37, 41 – 43, 48 – 69).

Den viktigste formen for eiendom er imidlertid ikke jordens frukter, men jorden selv. Egentlig er det bare ved hjelp av vestlig jordbruk at man erverver seg privateiendomsrett til land. «Et menneske har eiendomsrett til så meget jord som han kan pløye, så til og forbedre, og som kan gi han den avling han trenger. Hans arbeid gjerder inn denne jorden og skiller den ut fra allmenningen (ibid., II, 32). Menneskene er forpliktet av at jorda er gitt dem i fellesskap, og forpliktet til å forbedre den og ikke la den ligge som *udyret allmenning* (ibid., II, 32, 34).

I og med at nomadismen lar jorda forbli *udyret* og unngår kroppslig tilvirkning av den, så kan f.eks. ikke nomadisk bruk en rettighetsdannende praksis og danne grunnlag for eiendomsrett til land. Det må bemerkes at i Lockes begrunnelse for eiendomsretten til land ligger det implisitt til grunn en etisk grunnforutsetning som tilsier at arbeid, forstått som bearbeiding og omforming av jorden, er den essensielle formen for det å være menneske. Det inngår ontologiske forutsetninger om hva vi er som mennesker og hva vi bør være som mennesker og hva som danner grunnlaget for vår verdighet som mennesker og rettighetsbærere.¹³ Nomadisme, som har et innebygd mål om å tilpasse seg den ytre naturen og unngå kroppslig tilvirkning av jorda, vil p.r. definisjon være ekskludert fra å være en livsform med utfoldelsesmuligheter for menneskeverdet ut fra slike moralontologiske forutsetninger.

Dessuten forholder seg slik at det ikke er:

« (...) til skade for noen annet menneske om noen tilegnet seg et stykke land gjennom å dyrke det, ettersom det stadig var nok og like godt land tilbake. I virkeligheten var det aldri mindre tilbake til de andre som følge av en manns innhegning til seg selv. Å etterlate mere land igjen enn det andre klarer å nyttiggjøre er det samme som ikke å ta noe land i det hele tatt. Ingen kunne føle seg krenket av at en annen drakk en nokså stor slurk, når han hadde en hel flod med det samme vannet tilbake for å slukke sin egen tørst. Om tilfellet er land eller vann, når det er nok av begge, gjør ingen forskjell (ibid., II, 33).

13. Jf. Ånund Haga: «Liberalismens utematiserte føresetninger», E. O. Eriksen: Den politiske orden, Tano, 1994.

‘Å nyttiggjøre land’ betyr for Locke å ta i bruk landområder til jordbruk. Europeere kan erverve seg land i Amerika uten samtykke fra de som bodde der før innvandringen. Siden indianerne er i en naturtilstand, så kan enhver annen uten samtykke erverve seg eiendomsrett til udyrket mark så lenge det nok og like god mark igjen til de andre i allmenningen.

«... la han (en europeer, NO) slå seg ned i noen av de ubebodde landstrekningene i Amerika, så ville vi se at hans besittelser etter de mål vi har angitt, ikke ville være særlig store eller selv i dag skade noen mennesker eller gi dem grunn til å beklage seg og føle seg krenket av hans inntrenging ...»
(ibid., II, 36).

Man kan få det inntrykket av begrepet ubebodd land (*vacant places*) at Locke mente at europeerne bare kunne bosette seg og dyrke land uten samtykke fra indianerne i de delene av Amerika som urfolkene ikke brukte til sanking, jakt og gjeting. Det finnes ikke noe grunnlag i Lockes tekst for en slik tolkning. Med ubebodd land mener Locke udyrket ødemark som er overlatt helt til naturen, uten kultivering og foredling ved pløying, beiting, såing og beplantning (ibid., II, 42, 45). Vi kunne si at disse landområdene kunne underlegges som *terra nullius*, ikke fordi det ikke bodde mennesker der, men fordi de menneskene som bodde der ikke eide jorda, og manglet praksiser som dannet grunnlag for landrettigheter.

Grunnen til at jeger-, sanker- og nomadiske samfunn ikke har eiendomsrett til territoriene de bruker, er i følge Locke at eiendomsretten til land etableres via arbeid, og arbeid er definert som kroppslig tilvirkning med utgangspunkt i europeisk jordbruk og industri.

«Menneskene nøyde seg i begynnelsen for det meste med det, naturen av seg selv tilbød til deres fornødenheter; men senere oppsto i visse deler av verden (gjennom befolkningens og av forsyningenes tilvekst med bruken av penger) knapphet på jord, som derigjennom fikk en viss verdi. De ulike samfunnene fastsatte da grensene for sine adskilte territorier, regulerte der ved medlemmenes privateiendom ved lov og fastla på denne måten ved avtale og overenskomster den eiendom som hadde opphav i arbeid og tilvirkning. Gjennom tilslutning i forbund som er blitt avtalt mellom adskilte kongeriker og stater avsto disse enten uttrykkelig eller stilltiende fra ethvert krav på og enhver rett til land som er i de andres besittelse. De ga dermed opp den naturlige, fellesrett som de opprinnelig hadde til disse områdene, og har

således i en ettertrykkelig overenskomst fastlagt eiendomsforholdene til ulike deler og biter av Jorda. Dog finnes det fremdeles store landområder som ødsles bort (*lie waste*) som uoppdyrket land (fordi innbyggerene ikke har sluttet seg til resten av menneskeheten i samtykket om bruk av penger). Disse områdene er for store til at de menneskene som lever der gjør eller skal kunne gjøre bruk av dem, og er derfor fremdeles felles eiendom (*common*)»

(ibid., II, 45).

Disse områdene er ubebodd i den forstand at den eksisterende bruken er et bruk som lar området forbli som udyrket mark, og dermed som menneskehetens felles eiendom. Områdene er som udyrket mark for store for de som lever der, og en bruk som ikke går ut på bearbeiding og tilvirkning av jorda vil ikke endre på det, uansett omfanget av denne bruken, fordi dette ikke er en kvalifisert bruk. Den kan fremdeles tilegnes som ved menneskehetens begynnelse i naturtilstanden.

Felles eiendom eller allmenninger finnes også andre steder, men disse har en helt annen karakter enn de områdene som indianerne bebor, og kan ikke betraktes som menneskehetens felles eiendom:

«Det er sant nok at felles jord (*common*) i England eller i andre land, hvor en stor befolkning lever under et styre og har penger og handel, kan ingen innhegne eller tilegne seg av den uten sine medeiernes samtykke. Denne allmenningen er utlagt som felles eie ved overenskomst, dvs. ved lov som ikke må brytes. Og selv om den måtte være felles for noen mennesker, er den ikke det for hele menneskeheten, men er felles eiendom (*joint property*) for noen i et bestemt land eller i et bestemt sogn»

(ibid., II, 35).

Disse allmenningene er ikke felles for hele menneskeheten, men for en nærmere definert gruppe av medlemmer. Disse kan heller ikke tilegnes uten samtykke fra de berørte, som ved menneskehetens begynnelse. Lockes argument henviser til tekningen om kvalifiserte politiske fellesskap. Eksemplet viser at England tydeligvis utgjør et politisk fellesskap med lover og et styre. Vi vender senere tilbake til spørsmålet om urfolkssamfunn kan sies å utgjøre kvalifiserte politiske fellesskap.

I Lockes tekst kan det leses også andre begrunnelser for europeisk ervervelse av privat eiendomsrett i urfolksområder uten samtykke fra de berørte. Disse argumentene går på å påvise at den europeiske bruken av landområdene er den mest effektive og samfunnsnyttige anvendelsen av landområder for alle.

2.4.4 Den mest samfunnsnyttige anvendelsen av landområder

Locke hevder at det europeiske kommersielle landbruket anvender landområdene mest samfunnsnyttig og produktivt ved at det produserer mest livsfornødenheter, og ved en deling og spesialisering av arbeidet skapes det i tillegg flere arbeidsplasser.

«Dertil kommer at den som setter seg i besittelse av jord for å dyrke den, han minsker ikke, men øker tvert imot menneskenes alminnelige forråd; for ett mål dyrket og inngjerdet jord gir ti ganger så stor avling som et mål allmenning. Den som derfor dyrker opp jord, og på den måte får et større forråd av livsfornødenheter fra ti mål jord enn han kunne få fra hundre mål som var overlatt til naturen, kan i virkeligheten sies å ha gitt 90 mål til menneskeheten; for hans arbeid skaffer han avling fra ti mål jord som ville svare til avkastning av hundre mål udyrket mark i allmenningen.

Jeg har satt det dyrkede land meget lavt når jeg har regnet avkastningen som bare ti til en, da det i virkeligheten er meget nærmere hundre til en; for jeg spør om tusen mål av Amerikas ville skoger og ødemarker ville gi de stakkars fattige innbyggerne så mange livsfornødenheter som ti mål like fruktbart land i Devonshire skaffer befolkningen der, når det er vel dyrket» (ibid., II, 37).

Locke forklarer at Amerikas forskjellige folk er rike på land og fattige på alle livets bekvemmeligheter. Det er på grunn av mangel på forbedringer gjennom arbeid at de ikke har 1/100 av de bekvemmeligheter vi har. Han legger til at en «konge over et stort og fruktbart territorium der borte spiser, bor og kler seg dårligere enn en løsarbeider i England» (ibid., II, 41). Det nøytrale sammenligningsgrunnlaget er i gitt i form av produksjon av kvantum av «livsfornødenheter». Dette er også med på å begrunne hvorfor samtykke ikke er påkrevd fra de innfødte, men dette er ikke Lockes begrunnelse.

2.4.5 Politiske fellesskap og ervervelse av suverenitet

I følge Locke kan suverenitet bare legitimt etableres ved okkupasjon av eierløse landområder, ved overdragelse (som må kunne begrunnes kontraktuelt) og ved erobring i krig. Men Locke argumenterer heftig i mot at eiendomsrett skulle følge av suverenitet, dvs. han hevder at av suverenitet ikke følger eiendomsrett.

Lockes utgangspunkt er at en statsmakt ikke legitimt kan grunnes på noe annet en folkets samtykke, selv om det er mange som lever i en forvirring der de forveksler våpenes makt med folkets samtykke (ibid., II, 175). Han hevder videre at en erobring i en urettmessig krig ikke kan gi et rettmessig krav på de erobredes underkastelse og lydighet, og heller ikke gi rettmessig krav på eiendomsrett. En erobring i en rettmessig krig gir suverenitet, men ikke en uinnskrenket makt over de erobredes liv og eiendom. En rettmessig erobring gir ikke rett eiendommene til de «som ikke deltok i krigen, og ikke engang over de menneskers eiendom som faktisk deltok i krigen.» (ibid., II, 178).

Suverenitet over et territorium kan også erverves ved en overdragelse fra en tidligere suverenitetsinnehaver. Overdragelsen må i et slikt tilfelle kunne rekonstrueres som en inngåelse av en frivillig kontrakt, men den nye situasjonen må ikke for noen av partene representere en situasjon som er dårligere enn den opprinnelige situasjonen som forelå før avtalen. For at overdragelsen skal være legitim ut fra en kontraktteoretisk posisjon, så må overdragelsen kunne rekonstrueres som et resultat av et frivillig samtykke, selv om overdragelsen av suvereniteten ikke reint faktisk og empirisk foreligger som en formalisert kontrakt.¹⁴ Det finnes flere eksempler fra det 18. århundret på at urfolk (ved sine ledere), overdrog suvereniteten over et territorium til staten i bytte for statlig vern av privatrettslige rettigheter. Samtykke ble gitt i form av traktater. Staten garanterte urfolkenes rett til å utøve de tidligere etablerte rettighetene til å bruke ressursene i territoriet i bytte mot at staten fikk suvereniteten over territoriet.¹⁵

Locke gjør imidlertid ikke denne typen resonnering relevant for spørsmålet om urfolks suverenitet og eiendom. Deres territorier var ikke bosatt av mennesker som kunne erverve seg eiendomsrettigheter til jorda, da eiendomsrett bare kunne erverves ved arbeid forstått etter mønster av europeisk jordbruk. Den europeiske underleggelsen av disse territoriene kunne betraktes som okkupasjon av eierløse landområder. Å identifisere et landområde som *terra nullius* impliserte ikke at landområdet ikke var bebodd, men at landområdet var

14. Jf. Alf Isak Keskitalos forsøk på å reise denne typen problemstillinger i den akademiske offentligheten i en samisk-norsk kontekst. Alf Isak Keskitalo: «Samiske rettsoppfatninger til samisk land», Trond Thuen (red.): Samene – urbefolkning og minoritet, Universitetsforlaget, Oslo 1980.

15. Susan Dodds: «Justice and Indigenous Land Rights», Inquiry, 41, 1998.

bebodd og besatt av folk som ikke kunne hevdes å ha praksiser som dannet grunnlag for å ha eienomsrett til land, og som hadde et samfunn på et utviklingstrinn uverdigg for et kvalifisert politisk organisert fellesskapet.

Spørsmålet som reiser seg er nettopp om urfolkssamfunn kan sies å utgjøre et politisk fellesskap ut fra Lockes premisser. De indianske samfunnene utgjør riktignok samfunn, og blir også omtalt som nasjoner. Kravet er ikke bare at et bestemt antall mennesker er knyttet til hverandre, eller inngår i et forbund med hverandre (ibid., II, 14). De må også være forent på en bestemt måte for å tilfredsstillende kravene til å være et politisk fellesskap. Det som kjennetegner politiske fellesskap er for det første at det finnes en positiv lov, en fast og kjent lov som er vedtatt og godkjent ved felles samtykke og som utgjør målestokken for å avgjøre stridigheter mellom folk (ibid., II, 124). For det andre må fellesskapet ha en kjent og upartisk dommer med myndighet å avgjøre tvister i henhold til en positiv lov (ibid., II, 125). Dessuten må fellesskapet ha en institusjonalisert utøvelse av myndighet med makt til å understøtte og håndheve felles avgjørelser (ibid., II, 126).

I henhold til Lockes premisser kan ikke urfolk utgjøre uavhengige eller suverene nasjoner forstått som politiske fellesskap som tilsvarende de europeiske nasjonene. Han innrømmer i midlertid at urfolk tilsynelatende synes å være organisert i politiske fellesskap med egne sedvaner og tilsynelatende utøver en form for selvbestemmelse og territorial suverenitet. Det er ut fra to premisser at dette viser seg bare å være tilsynelatende. Det første premisset gjelder spørsmålet om hvorvidt indianerne i det hele tatt kan sies å ha sedvaner og et rettsvesen.

De sedvanene som urfolk styrer seg selv etter, teller ikke som «etablert lov» og kan ikke brukes som et argument for at de har en institusjonalisert konstitusjon. De mangler et rettsvesen til å håndheve lovene. Locke hevder om den type samfunn, som han bruker de indianske samfunnene som eksempler på, at:

«Jevnbyrdigheten i det enkle, fattige levesettet, som holdt deres ønsker innenfor snevre grenser ... skapte bare få stridigheter og følgelig ikke nødvendigheten av mange lover for å bilegge dem. Det fantes heller ikke behov for noe rettsvesen, da overtredelser og likeledes forbrytterne var få.»
(ibid., II, 107).

Det neste premisset angår spørsmålet om de indianske samfunnene kan sies å utøve selvbestemmelse og territorial suverenitet.

Det er ikke tilstrekkelig at et fellesskap har konger eller herskere for å være et kvalifisert politisk fellesskap. Forholdet mellom kongen/herskeren og hans undersåtter må være regulert av en felles lov, som også binder kongen og ikke bare undersåttene innbyrdes, og i tillegg bør det være en felles appellinstans som også kan avgjøre tvister mellom kongen/herskeren og undersåttene og håndheve avgjørelsene (ibid., II, 91–94).

Denne typen ledelse med konger og herskere teller ikke som tegn i seg selv på at fellesskapet utgjør et politisk fellesskap. I noen tilfeller kan det sammenlignes med et tyrannisk herredømme, som Locke avviser som en form for styre for et politisk fellesskap. Et tyrannisk herredømme er preget av at forholdet mellom hersker og undersått ikke er lovbundet, og det mangler en appellinstans som kan avgjøre tvister mellom herskeren og undersåttene, selv om forholdet mellom undersåttene innbyrdes er regulert av herskerens lover og håndhevet av herskeren (ibid., II, 91). Herskeren er derimot ikke selv et medlem på like fot med alle andre under en felles lov.

Med henvisning til Josepfus Acosta hevder Locke at indianerne i Amerika ikke hadde noe styre. De levde i skarer uten konger (herskere) og styreform, selv om de riktignok valgte anførere i krig og fred, når situasjonen krevde det (ibid., II, 102). Og i tilfeller hvor de hadde konger, kunne de se bort fra arverekkefølgen, og velge den sterkeste og modigste mann som sin leder (ibid., II, 105).

I forhold til de indianske samfunnenes ledelsesform forklarer Locke:

«... Indianerens konger kan stort sett bare regnes som generaler for sine hærer. Selv om de har uinnskrenket befalingsmakt i krig, utøver de hjemme og i fredstid et svært lite herredømme og har bare en meget begrenset suverenitet. Avgjørelser om krig og fred ligger i alminnelighet hos folket eller hos et råd. Men i selve krigen, som ikke tillater flere ledere, ligger naturligvis befalingsretten i kongens myndighet alene»
(ibid., II, 108).

Det som kjennetegner den type suverene makt som generaler utøver, er at den er avgrenset til krigssituasjoner. Den er ikke vilkårlig som en tyrannisk makt, da den i det minste er avgrenset til krigssituasjoner. Generaler har ikke legitim makt over sine underordnede i andre situasjoner i samfunnet, og utøver ikke suverenitet over sine undersåtter

fredstid, slett ikke over sine undersåtters eiendommer (ibid., II, 139).

Det er vanskelig å forstå hvorfor den type samfunn som Locke tilskriver de indianske samfunnene å være, skulle ha interesse av å inngå i et politisk fellesskap ut fra hans premisser. Et av de viktigste motivene for å inngå i et politisk fellesskap er behovet for å sikre muligheten til nyte sin eiendom i fred. Hvis man derimot ikke har eiendom, så er ikke behovet for et politisk fellesskap til stede (ibid., II, 138). Hvis man antar at de indianske samfunnene var preget av at medlemmene hadde bare beskjedne eiendommer, og at det i tillegg fantes ubegrenset udyrket (som de riktignok ikke dyrker) mark for å dekke deres behov, så faller en vesentlig del av grunnlaget for etablering av politiske fellesskap bort.

Behovet for et trygt liv og frihet, kan sikres på andre måter enn ved å inngå i et politisk fellesskap. Behovet for å sikre liv og frihet kan tilfredsstilles ved å velge hærledere til å beskytte mot overgrep utenfra og fra en fremmed makt. I slike samfunn er det et større behov for forsvar mot invasjoner og krenkelser utenfra, enn for lover for å regulere interne forhold. Et slikt fellesskap ville heller ikke utgjøre et kvalifisert politisk fellesskap. Locke sier at i denne typen samfunn nærte de en større frykt for andre enn for hverandre:

«Og derfor må deres første bekymring og tanke vært hvordan de kunne sikre seg mot en fremmed makt. Det var derfor bare naturlig for dem å underlegge seg en styreform, som best kunne tjene dette formål, og velge den klokkeste og tapreste mann til å lede dem i krigen og lede dem mot deres fiender og først og fremst være deres hersker i dette»
(ibid., II, 107).

Det er på denne bakgrunn at Locke forklarer hvorfor de indianske lederene bare kan regnes som generaler for sine hærer, noe som impliserer at samfunn med slike styreformer ikke kunne regnes som politiske fellesskap. De hadde ikke og trengte heller ikke et nevneverdig lovverk, et rettsvesen og en politisk ledelse for å regulere de interne forhold. Det de hadde behov for var en hærleder for forsvar mot ytre fiender, og hærlederen var først og fremst deres hersker under denne aktiviteten. Ut fra de krav som Locke stiller til politiske fellesskap, kunne de indianske fellesskapene ikke være utøvere av suverenitet. I tillegg finnes det forklaringer i tekstens hans om hvorfor disse heller ikke hadde behov for å være det.

Det betyr at urfolk lever i en naturtilstand, som verken gir grunnlag for etablering av et politisk fel-

lesskap eller felles territorial lovgivning. Menneskene i naturtilstanden bestemmer over seg selv som individer, og anvender naturretten individuelt fra tilfelle til tilfelle, f.eks. for å dømme og straffe forbrytere.

Europeere derimot lever i kvalifiserte politiske samfunn som svarer til deres utviklingstrinn i sivilisasjonsutviklingen. De har overskredet naturtilstanden ved at de har delegert sin individuelle suverenitet til en representativt regjering og etablert konstitusjonelle institusjoner med

«en felles lov og domstol med autoritet til å avgjøre stridigheter dem imellom og straffe forbrytelser, (og de) lever i et statssamfunn med hverandre; men de som ikke har noen slik felles domsmyndighet å appellere til ... befinner seg fremdeles i naturtilstanden, i det hver og en i mangel av annen dommer, dømmer og iverksetter dommen selv. Dette er som jeg tidligere har vist, helt og holdent en naturtilstand.»
(ibid., II, 87).

Ved å definere eiendomsinstitusjonen og det politiske fellesskapet med utgangspunkt i den europeiske statsdannelsen, er det lett ut fra Lockes premisser å vise til at urfolk ikke har slike institusjoner. Deretter forutsettes det at dette er en normativ mangel ved disse samfunnene. Denne mangelen ved disse menneskene og samfunnene diskvalifiserer dem fra eiendomsbeskyttelse og suverenitetsbeskyttelse.

I Lockes tekst kan det leses en argumentasjonslinje som er presis og konsistent: Mennesket kan ikke gi fra seg en rett det ikke har i utgangspunktet. Urfolk har verken eiendomsrett til landområdene de bruker, eller politisk suverenitet over territoriene de bruker. Derfor er det heller ikke nødvendig å begrunne forholdet mellom urfolk og europeiske statsmakter med de krav som en kontraktuell overføring basert på frivillig samtykke ellers fastlegger for legitim overdragelse av eiendom og suverenitet.

2.5 John Locke i ettertid

I dette kapitlet har vi tolket noen argumenter fra Lockes 2. avhandling om styreformen, og påpekt 3 grunnpremisser som inngår argumentasjonen om eiendomsrett og suverenitet: kroppsarbeid (jordbruk) som forutsetning for den opprinnelige eiendomservervelsen, eksistensen av sedvaner (rettsvesen) og styreformer for kvalifisert politisk fellesskap som forutsetning for suverenitetsutøvelse og overdragelse.

Det som gjør Locke bemerkelsesverdig er ikke at han impliserer at urfolk ikke har eiendomsrett til land eller suverenitet over territorier. Det bemerkelsesverdige med Locke er at det i hans tekster kan leses en presis og konsistent begrunnelse for hvorfor urfolk ikke har slike rettigheter. Ingen har i ettertid forsøkt gi en slik begrunnelse. Begrunnelser av en slik eller tilsvarende slag er i ettertid bare forutsatt eller tatt for gitt i den grad begrunnelser i det hele tatt har vært nødvendige¹⁶. I tilfeller hvor begrunnelser har vært nødvendige har begrunnelsesbyrden vært omvendt, idet det er urfolk som har måttet begrunne at de ikke er diskvalifisert fra slike rettigheter.

Det som gjør urfolk kvalifisert til spesielle rettigheter etter folkerett og utenlandsk rett i dag, er nettopp at de i den opprinnelige kontakten med

europere og i den interne retten ikke ble ansett for å være kvalifisert for de elementære rettigheter som ellers var gjeldende. Dette danner noe av bakgrunnen for at en inkludering av urfolk som rettighetsbærere i den interne retten i dag trer frem som en «tildeling» av særrettigheter til et mindretall på bekostning av de etablerte rettighetene til flertallet, rettigheter den statsbærende majoriteten har innvilget seg selv.

Temaet for de neste kapitlene kan leses som en korleksjon av de empiriske forutsetningene som bl.a. John Locke gjør gjeldende i sine generelle beskrivelser av urfolkssamfunn både med hensyn til sosial organisasjon og sedvaner. Det neste kapitlet omhandler reindriftens sosiale organisering av bruk av land, og prinsipper for dannelser, oppløsning og omgruppering av driftsgrupper (siida).

16. I en innstilling fra den norske regjeringen av 13.11.1847, bifalt ved kongelig resolusjon av 8.12.1847, heter det f.eks. «Den egentlige Finnmarken har fra gammel Tid vært betraktet som tilhørende Kongen eller Staten, fordi det opprinnelig kun var beboet af et Nomadefolk, Lapene uden faste Boliger». Jf. artiklene av Steinar Pedersen og Otto Jebens i Harald Eidheim (red.) *Samer og nordmenn*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 1999. Se også Geir Hågvar: «Nomadisme og eiendomsrett», *Die-dut*, nr. 1, 1989.

Kapittel 3

Siidadannelser og slektskapsnettverk: Kontinuitet og diskontinuitet

3.1 Innledning

De arktiske urbefolkninger har mange likheter ved seg, hvorav enkelte sosiokulturelle fellestrekk er tydelige. Måten å organisere samfunnet på går igjen over hele den sirkumpolare regionen (Henriksen 1994, Svensson 1985). Det dreier seg om slektskapsbaserte og svært fleksible organisasjonsformer, som innbefatter stor grad av individuell autonomi og situasjonsbestemt lederskap. En slik organisasjonsform har sin naturlige forklaring i at svært skiftende klima og ressurstilgang nødvendiggjør avpasning av gruppestørrelser etter årssyklus. Hos for eksempel de reindriftsutøvende tsjuksjerne i Nordøst-Russland kalles samarbeidsgruppen *várat*, hos samene kalles den *siida*. Den reindriftssamiske *siidaen* er en organisasjonsform som avviker fra det tradisjonelle, samiske fangst-samfunnets *siida* (sml. Nickul 1948, Solem 1970, Tegengren 1952.) Her skal vi imidlertid kun ta for oss reindriftssamenes sosiale organisasjon, og ikke gjøre noen sammenligninger verken mellom variantene av *siida* eller mellom samers og andre arktiske urbefolkninger organisasjonsformer.

Stadige dannelser og oppløsninger av *siidaer* har vært et fremtredende trekk ved en stor del av den samiske reindriften. Omgrupperinger har tradisjonelt skjedd før innflytting til vinterbeite, kalving og når endringer i beiteforhold og skifte av beite forøvrig har gitt behov for det. Disse kan således betraktes og er ofte forklart som korttidstilpasninger til beiteforhold (Pehrson 1964, Bjørklund/Brantenberg 1981, Paine 1994) innenfor rammen av årssyklusen. I dette er fokus satt på den samiske reindriftens fleksibilitet i forhold til skiftende klima og naturomgivelser. En annen side ved næringsutøvelsen er imidlertid behovet for stabilitet og kontinuiteten i *siidadannelsene* og omgrupperingene. Det er ikke gjort forskning der fokus er satt på denne siden ved reindriften, men det finnes noen mer eller mindre ufullstendige registreringer av reindriftsutøveres navn og beiteområdetilhørighet. Dessuten er følgene av de såkalte grensestegningene mellom Norge og Finland/Russland i 1852 og

mellom Sverige og Finland i 1889 berørt i ulike typer litteratur (bl.a. Bjørklund 1985, Zorgdrager 1997, Aarseth 1989.) Som kjent ble mange ute-stengt fra enkelte av sine tradisjonelle årstidsbeite-områder på grunn av grensestegningene. Dette førte til endel befolkningsbevegelser mellom reindriftskommunene i grenseområdene. Etter grensestegningene ble det også innført noen få lovreguleringer (1854, 1857) i Finnmark, men forøvrig må den interne nytilpasningen i reindriften ha vært ordnet av *siidaene* seg imellom.

Siidadannelsenes stabilitet og endringer må selvfølgelig forklares utfra reindriftssamenes egen forståelse av økologiske og sosiale sammenhenger, fordi det er den som utgjør grunnlaget for de vurderinger som i siste hånd gir de faktiske handlingsvalg. I det følgende gis et innblikk i reindriftssamenes kunnskaper om forholdet mellom rein og landskap og om sider ved deres sosiale organisasjon. Dette anvendes så for å se på noen eksempler på kontinuitet og diskontinuitet i slekters beiteområdetilhørighet. Som nevnt er det viktig at *siida*-størrelser tilpasses årstidsvariasjoner og klimatiske variasjoner fra år til år, men *siidamedlemmer* og -familier vil også måtte ha tanker om ens muligheter og begrensninger i et lengre tidsperspektiv. I generasjoners livsløp er det også enkelte skilleveier der det må tas beslutninger som har videre konsekvenser for så vel *siidaen* som for etterfølgende generasjoner, beslutninger som krever en mer helhetlig vurdering av muligheter for næringsutkomme og ens tilhørighet i et sosialt nettverk.

3.2 Reinens natur

Reinen er et dyr som naturlig hører til i det landskapet der reindrift utøves, og sett fra reindriftsutøverens synspunkt er reinen fri, mobil og uavhengig. Det er flere uttrykk i det samiske reindriftsmiljøet som nettopp går ut på det at reinen ikke venter på eller er avhengig av mennesket, så reindriftsutøveren må være årvåken. Det gjelder å ha kontroll over reinflokkens og enkeltdyrs bevegelser. For å

lykkes må reindriftsutøveren i sitt arbeid gjøre kompromisser med reinen. Dette innebærer videre at man må observere nøye og ha kunnskap om reinens natur, områdenes topografi, vær og klima, og de gjensidige forhold mellom alle disse faktorene. Målet er at reinen finner beite samtidig som flokken holder seg som en sammenhengende, adskilt enhet. Grunnlaget for kontrollen er en helhetlig situasjonsforståelse.

I Finnmark har reinen alltid vandret mellom innland og kystfjell, det gjelder både tamreinflokker og villrein i tidligere tider. Vandringene er i hovedsak klimatisk og økologisk betinget. Innlandet har gitt rikelig med vinterbeiteplanter, dessuten mer stabilt vintervær og lettere snøforhold. Kystterrenget på sin er karakterisert ved en lang sommerperiode med spirende, ferske urter og gress, og videre ved at insektplagen ikke er så stor her. Reinens vandring mot kysten om våren og innlandet om høsten er da også mest iøynefallende og allment kjent. Imidlertid er det viktig å merke seg at dyrene også innenfor vinter- og sommerlandet forflytter seg mellom arealenheter, som hver seg representerer det beste eller eneste alternativet i ulike, korte årstidsavsnitt (reindriftens årstider). Arealenhetene ligger spredt og naturlig avgrenset, og all beiteland er nærmest å betrakte som et lappeteppe av arealenheter som egner seg til ulike årstidsavsnitt. Dyrene lærer seg dette landskapet og holder fast ved tillærte vandringsruter og opphold i årstidsbestemte arealenheter. Flokker er ikke fritt manipulerbare til å ta tilhold innenfor uegnede arealenheter (M.N.Sara, 1999). Forsøk på å holde dyrene innenfor et område utover det som beite- og trivselsmessig er gunstig, vil føre til tap av kontroll over dyrene eller til negative følger for dyrenes kondisjon. Hva da med egnede arealenheter i andre områder? Erfaring viser at selv noen kilometers avvik fra sedvanlige flytte- eller beiteruter fører til at spesielt simlene «trekker» i retning av disse. I slike tilfeller kan uoppmerksomhet føre til ukontrollert spredning. Videre er det allment kjent av reindriftsutøvere at skifte til nye, uvante områder, selvom de skulle være årstidsegnet, vil føre til at simlene vil presse på og ofte stikke av mot sine gamle beite- og kalvingsområder. Det sies at skifte av beitedistrikt, *orohat*, krever en tilpassningstid på minst tre år, og medfører hardt voktearbeid og tap av rein. Voksne simler kan bli gjenfunnet i sine gamle områder om en har noen til å ta vare på disse der.

Reinens binding til sine vante trekkruter og beiteområder innebærer at skifte av beiteområder og trekkruter må være veloverveid. Et slikt område-skifte må være å betrakte som en investering

som skal betale seg over tid. Forhold ved det nye området som må tas i betraktning er nødvendigvis beitets bærevne over tid, eventuelt andre reindriftsutøveres tilstedeværelse og deres tilslutning til ens avgjørelse om innflytting.

3.3 Naturlig avgrensede beiteområder og regulerende prosesser

I Finnmark har reinen forflyttet seg mellom sommerbeitene ved kysten og vinterbeitene i innlandet, og innenfor disse igjen mellom ulike, mindre arealenheter. Et vesentlig moment her er at sommerhalvårsbeitene ikke henger sammen i ett hele, men er å finne som naturlig avgrensede enheter (øyer, halvøy, høyfjellsstrekninger) over hele kyststripen. Dette innebærer at flokkøkning vil kunne møte ulike økologisk betingede reguleringsmekanismer innenfor et avgrenset sommerbeitedistrikt. Eksempelvis kan overtallighet av rein avstedkomme lavere kalvingsprosent, dårligere dyrekondisjon og dermed økte tap av spesielt årskalv på vårbeite. I slike tilfeller må reindriftsfamilieene vurdere ulike strategier for sin del. Dette vil selvsagt også kunne gjøres på et tidligere stadium, når en for eksempel kan se overrekuttering av folk til distriktet gjennom den oppvoksende slekt. Og for noen kan utflytting til et annet beitedistrikt være et reelt alternativ. Det vil i så fall måtte gjøres en vurdering av kostnader og risiko ved utflytting mot de risikoer en ser ved å forbli i distriktet.

Gjennom tidene har det rimeligvis også foregått en viss avskalling av folk fra reindriftsnæringen. Det er tvilsomt om avgangen av folk tidligere har hatt noen større sammenheng med overtallighet av rein i forhold til beite. Som regel har det nok vært en umiddelbar følge av overtallighet av folk i forhold til reintall. I alle fall kan man anta at sedentariseringsprosessen over lengre tid har hatt en regulerende effekt mot overtallighet av næringsutøvere og dyr. Slike regulerende prosesser er imidlertid ikke et sentralt tema i dette arbeidet, så her skal bare konstateres at sedentariseringsprosessen nok har bidratt til en langsiktig balanse og dermed stabilitet i reindriftsutøvelse og beitetrakttilhørighet i Finnmark.

3.4 Sosial organisasjon

Reindriften har tradisjonelt hatt husholdet som produksjons- og konsumpsjonsenhet. Husholdet har normalt bestått av kjernefamilie eller nært beslektede i en utvidet familie. Medlemmene har som regel eget reinmerke og egne rein. Husholdet

inngår videre i en større flokkdriftsgruppe, en siida. En reindriftssiida er enkelt sagt en sammenlutning av husholdsenheter som samarbeider om gjeting og tilsyn av flokk (sml. kap. 4.1). I denne sammenhengen er det viktig å legge merke til følgende forhold ved siidaen som en enhet: I en siidadannelse ligger det i seg selv ikke noen bestemmelse om varigheten av denne. Enhver er fri til å skille ut sine rein ved nærmeste praktiske anledning. Gjennom året skjer da også omgrupperinger, antallet siidaer veksler fra årstid til årstid. Imidlertid er disse omgrupperingene som oftest årvisse gjentakelser, begrunnet ved at det i visse årstider er hensiktsmessig med mindre siidaenheter med hensyn til beite- og driftsforhold. Også omgrupperinger som ikke følger mønsteret fra tidligere år vil kunne begrunnes på samme vis med henvisning til klimatiske variasjoner fra år til år. Det er først når grensene for reinens binding til terrenget overskrides at en kan snakke om et grunnleggende brudd med sedvanlig gruppe- og områdetilhørighet.

Fra dette går vi videre over til å se på hvilke sammenhenger gruppe- og områdetilhørighet har med slektskapstilhørighet. I nordsamisk slektskapsterminologi blir slektskap regnet så langt som til fjerde generasjons forbindelser. For den enkelte gir dette et vidt slektskapsnettverk der det er innebygd visse rettigheter og plikter. I en videre sammenheng har det betydning for næringssamfunnets sosiale struktur, eller for hvordan næringsamfunnet fungerer som en helhet. En viktig side er slektskapsrelasjonenes betydning for siidadannelser. Oversikter over siidakonstellasjoner (sml. Nissen 1985, Steen 1956) viser at i reindriften i Finnmark gjelder de samme prinsipper for siidadannelser som de som er vist i den tilstøtende Karesuando-reindriften (Könskämä, Lainiovuoma) i Sverige:

«... (1) The Könskämä band is organized on a kinship basis ... (2) All genealogical ties in the Könskämä band lead back to a dominant sibling group ... (3) The Könskämä band's genealogical structure emerges from the conjugal affiliation of peripheral sibling groups to the dominant sibling group».

(R. Pehrson, 1962, s. 90–92.)

Disse konklusjonene er noe modifisert av I. Whitaker med henvisning til Lainiovuoma-siidaer. Som en kommentar til at Pehrson synes å mene at en dominerende søskengruppe har forrang innenfor siidaen, skriver Whitaker:

«I do not think this can be sustained empirically, since kinship ties are not always so marked in all siidat. (...) there is certainly a ten-

dency for a siida to be composed of siblings and affines within the first degree (...) Other siidat may be more typically described as extended multilateral groups having horizontal genealogical depth in more than one generation (...) »
(Whitaker 1955: 58.)

Det bilaterale slektskapsnettverket representerer et vidt spekter av slektskapsforbindelser, som ved sine mange muligheter frigjør individet fra avhengigheten av enhver enkeltforbindelse. Videre er det i prinsippet heller ikke gitt begrensninger for fritt valg av hvilken som helst siidapartner utenfor slekten. Slektskapsnettverket står altså ikke for noen tilskrivelse av siidatilhørighet, men det representerer, som Paine (1970) kaller det, en «strategisk merit». Som strategisk fortrinn vil slektskapsforbindelser likevel sterkt prege siidadannelsene. I denne forbindelsen er det viktig å huske på at adgangen til en siida også avhenger av økologisk tilpasning. Et områdes beskaffenhet har betydning for hvor mange og store siidaer det er naturlig å ha. Således må enhver siidakonstellasjon forklares både utfra økologiske og sosiale faktorer. Og heri må man også ta områdets familiehistorie med i betraktningen.

Beslutninger vedrørende enkelt dyr tas i prinsippet av den enkelte eier, modifisert ved det faktum at de ofte gjøres innenfor rammen av husholdssammenslutningens vurderinger (sml. Paine 1964.) Vurderingene bak beslutningene kan vise til eiers, husholdets eller siidaens behov. Det kan dreie seg om eiers behov for økt reintall, husholdets for slakteuttak eller siidaens for bestemte typer dyr (f.eks. avlsokser). I forhold til siidaen er eier likevel suveren i avgjørelser som angår egne dyr. Andre siidamedlemmer kan riktignok si sin mening om bestemte dyr overfor eier, men aldri overprøve dennes beslutning. Således er siidaflokken i utgangspunktet et aggregat av eieres suverene beslutninger vedrørende enkelt dyr.

Siidabeslutninger på sin side gjelder i første rekke beite- og voktstrategier, tilpasningen i forhold til beitelandskap og andre siidaer. Imidlertid vil siidamedlemmenes avgjørelser vedrørende egne dyr på sikt ha konsekvenser for hvordan siidaen utvikler seg, og følgelig hvilke avgjørelser som må tas i neste omgang. Eksempelvis vil flokkøkning kunne ha økologiske, økonomiske og sosiale konsekvenser som i siste hånd slår tilbake på den enkelte eier. Det kan dreie seg om personellmessig underkapasitet i forhold til flokkstørelse, forrykket balanse mellom beite og dyr, eller det forhold at siidaen får et ekspansivt preg som gir negative konsekvenser for nabosiidaer, og dermed

utløser sanksjoner fra deres side. Siidaens beite- og voktstrategier vil følgelig kunne mislykkes og føre til økt tap av rein. I neste omgang fordrer dette nye beslutninger og strategier på eier- og husholdsnivå, og det kan være splittelse av gruppen ved siidadeling på området eller utflytting av familier til andre områder. Et helt annet forløp av beslutninger, strategier og konsekvenser kan gi reduksjon av siidaens flokk og det personellmessige grunnlaget (eksempelvis ved sedentarisering), og dermed behov for tilførsel av familier fra andre siidaer. Det går altså et strikt skille mellom eier- og siidabeslutninger: Eierbeslutninger gjelder disposisjon av dyr, siidabeslutninger gjelder disposisjon av land. Imidlertid skjer det stadig en gjensidig påvirkning mellom eier- og siidanivå, dvs. virkning og tilbakevirkning, som så og si er motoren som driver utviklingen i reindriften over et større område.

3.5 Arv og områdetilhørighet

Erik Solem, tidligere sorenskriver i Tana, skriver at det blant reindriftssamene er klare oppfatninger om beitetrakters tilhørighet til bestemte siidaer, både hva gjelder vinter- og sommerbeitene. Det er en kontinuitet i dette ved at disse går i arv:

«Da det oftest er slik at barna fortsetter i den siida som foreldrene har hørt til, vil beitesplasesene på denne måten gå i arv i slektledd».

(Solem 1933: 190.)

Når Pehrson karakteriserer det samiske slektssystemet som et bilateralt nettverk, så er det med henvisning til den vanlige definisjonen av et bilateralt samfunn:

«as one in which kinship is reckoned equally to men and women through men and women, and in which property is transmitted equally to men and women through men and women».

(Pehrson, 1962: 107.)

Nå understreker Pehrson at bilateralismens idé er langt mer omfattende i det samiske samfunnet, den er i bruk på ethvert avgjørende punkt som er med på å strukturere sosiale relasjoner. Her nøyer vi oss med å fastslå at både kvinner og menn kan arve siidaområder, gjennom både kvinner og menn. Spørsmålet blir hvordan dette er med på å strukturere fordelingen av beiteområder. I og med at et hushold har sine rein samlet i én siida, innebærer dannelse av nye hushold, som oftest ved inngåelse av ekteskap, at det må gjøres et valg av lokalitet, unntaket er når ektefeller eller andre allerede tilhø-

rer samme siida. Og bilateralisme betyr nettopp at det ikke finnes noen regel om patri- eller matrilokalitet. Valget gjøres utfra en situasjonell vurdering der økologiske og sosiale forhold trekkes inn. *Soagu* (K.Nilsens oversettelse: høytidelig frieri) var en institusjonalisert arena for slike overveielser. I populære beskrivelser av *soagu* vektlegges ofte det seremonielle, men i virkeligheten var nok forannevnte typer drøftinger og avgjørelser det mest sentrale. Om valg av lokalitet skriver Whitaker (1955: 47–48) at en av de mest avgjørende faktorene er antallet rein som må flyttes. (Sett i forhold til den risiko som flytting av rein fra sedvanlig område innebærer, er dette naturlig.) Andre faktorer som nevnes er personellmessige forhold, foreldrenes posisjon i siidaen og søskensolidaritet (at eksempelvis en mann som ikke har søsken vil være mer villig til å flytte til konas siida).

Valg av lokalitet ved ekteskap vil helhetlig sett ha en betydelig sementerende effekt med hensyn beitebruk, men for det enkelte hushold vil dette valget ikke kunne fastslås å være endelig. Ektesparet, med andre husholdsmedlemmer, kan selvsagt senere velge å bytte til det andre foreldrepares siida, men da må nye overveielser gjøres. Faktorer som har betydning er som nevnt risikoen ved å få reinen til å venne seg til nytt område, beiterom i det nye området, personellmessig over- eller underrekruttering og bifall fra andre som allerede er tilknyttet siidaen eller området. Det vil være avhengig av utviklingen i de ulike siidaområdene hvorvidt en familie senere vil eller vil kunne hevde arverett til det andre foreldrepares beitetrakt.

3.6 Flytting eller ikke?

Gjennom tidene har det i større eller mindre grad foregått flytting av folk innenfor de samiske bosetningsområdene. Ytre forhold som har bidratt til samers flytting er slike som skattebyrder, ytre kolonisering og grensestegninger. I reindriftssamisk sammenheng er grensestegningene som årsak til flyttinger grundig beskrevet. Det har vært et ytre påtrykk, men dette tatt i betraktning har den faktiske beslutning om flytting vært reindriftsutøverens egen. Dermed må de faktiske bevegelsene forklares utfra reindriftssamenes egen tenkemåte om økologiske og sosiale forhold (hvem ble, hvem flyttet og hvorfor?). Faktiske må alt av reindriftsgruppers fordeling og etablering innenfor visse ytre rammer, og prosessene bak disse, forklares utfra et autonomt reindriftssamisk perspektiv. Vi kan selvsagt ikke ha kunnskap om alle forhold som ligger bak ulike beslutninger gjennom tidene,

men med kjennskap til reindriftssamisk kultur kan man spore opp faktorer som kan ha spilt en avgjørende rolle. I det følgende skal vi se forannevnte prinsipper for dannelser av *siida* anvendt på noen slekters tilknytning til bestemte reindriftsområder. Vi skal se på kontinuiteten i slekters bruk av *siida*-områder og hvordan slektskapsnettverket bidrar til utflyttinger. Det dreier seg om hvordan områdehevd fungerer i forhold til behovet for fleksibilitet og hvordan reindriften kan ses som en helhet over større områder. For å illustrere dette er det nødvendig å gå forholdsvis grundig til verks med hensyn til slektslinjer og bevegelser i det valgte eksemplet. Som en innledning er det imidlertid nødvendig også å komme litt inn på administrative grenser og gruppebenevnelser.

3.7 Gruppebenevnelser og årstidsbeiter

I Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller fra 1740-årene opereres det med svært mange kategorier reindriftssamer eller fjellsamer i Finnmark. For det første er det en oppdeling i to hovedgrupper med benevnelserne «Fælles Field Finner» og «privative Norske Field Finner», relatert til skattlegging og kirkelige tjenester. I oversikter er de førstnevnte videre inndelt i fjell- eller kirkebyer, og i tråd med dette brukes også benevnelser som «Koutokeino-Finner» og «Avjevare-Finner» under vitneutspørringene. Sistnevnte kategori fjellsamer er ført opp under prestegjeld/kirkesogner, og under utspørringene benyttes i disse tilfellene benevnelser som «Altens Field-Finner», «Repperfjord -Finner af Hammerfest Gield», «Refsbotten Field-Finner af Ingøens Gield» og «Porsanger Field-Finner af Kielvigens Præstegield.» Allikevel ligger alle disse reindriftssamers flyttestrekninger parallelt og forholdsvis likt i lengde, og vinter- og sommerbeiter delvis om hverandre. Således sies for eksempel at Alta-fjellsamer om vinteren delvis ligger blant Kautokeino-fjellsamer (Nissen & Kvamen 1962: 379–380), delvis blant Ávjovárri-fjellsamer (ibid: 369–370), flytter så langt som 6–7 mil sør for Máze og deltar også i villreinjakten på Jávrresduottar. Repparfjord-fjellsamer har vinterbeiter sør for Šuošjávri blant Ávjovárri- og Alta-fjellsamer, og i områder rundt Iešjohka. Revsbotn- og Porsanger-fjellsamer har vinterbeiter på nord- og sørsiden av Kárášjohka. I likhet med Kautokeino- og Alta-fjellsamer deltar også disse i villreinjakten på og ved Jávrresduottar. Videre kan nevnes at Kautokeinosamer har sommerbeiter vest for Altafjorden og i Nord-Troms, Ávjovárre-samer i områder fra Alta-

fjorden til Porsanger. Lenger sør synes grensen mellom disse to gruppene å være Alta-Kautokeino-elva til Máze-området, eller noen mil sør for Máze. I alle fall er det klart at Nuorttabealli i dagens Vest-Finnmark reinbeiteområde (Kautokeino reinsogn) var et område benyttet av de såkalte Alta-, Ávjovárri- og Repparfjord-fjellsamene.

Folketellingen i 1801 opererer med todelingen Ávjovárri og Kautokeino mht. «omvankende Field Finner som ernære sig af Rensdyrs Drivt». Her er nesten alle familier oppført med slektsnavn og de er dermed lett identifiserbare som opphav til senere slektslinjer. Således kan det fastslås om Ávjovárri at det består både av slekter som senere er oppfattet å være opprinnelige Karasjok-slekter og av slekter som er oppfattet å være opprinnelige Kautokeino-slekter. Etter grensestegningen mot Russland/Finland i 1852 vedtok Stortinget lover (1854, 1857) som, gjeldende de tidligere Østfinnmarks fogderi, Karasjoks sogn og Kautokeino prestegjeld, forbød reieneierne å la rein beite i et annet distrikt enn der hvor de selv hørte til, hvis ikke særskilt tillatelse forelå. Rettsforsker Sverre Tønnesen (1972: 198) mener at bestemmelsene er i tråd med gammel samisk sedvane, idet rettigheten til reindrift prinsipalt tillå den som hadde drevet reindrift fra gammelt av, og overflytting av andre har forutsatt de berettigedes samtykke. Videre viser han til at grenser mellom reinsognene har vært søkt trukket etter bruk fra gammel tid, dog var det en gråson mellom Karasjok og Kautokeino kommuner til grensen ble endelig fastlagt i 1930.¹

Som man ser av eksemplene foran opereres det med skiftende gruppebenevnelser på reindriftssamene i prosessen mot fastlegging av statsgrenser og øvrige, administrative grenser. Disse grupper flyttebevegelser og beitebruk har imidlertid delvis vært innvevd i hverandre, og folks personalia viser at det også har vært vanlig med overganger mellom gruppene gjennom giftermål. I reindriftssamisk perspektiv er det nok heller slik at det er *siida* og *johtolat* (flyttesystem, sml. Bjørklund & Brantenberg 1981, Paine 1994, M.N. Sara 1996) som har vært de mest brukte og relevante gruppereferanser, og som har representert et kontinuum i tid og rom. I rom har reindriftssamene satt seg i en øst/vest sammenheng, der en selv befinner seg i midten. Individuer og grupper øst for ens flyttesystem er blitt benevnt som *nuorttuhat/nuortasiiddat*, og de i vest som *oarjánaat/oarjesiiddat*. En utflytting vil således bli forstått med uttrykkene *jodii nuort-*

1. Jf. Kirsti Strøm Bull: Reindriftens rettshistorie i Finnmark 1852 – 1960, kap. VI. Upublisert manuskript, 1999.

tas (flyttet østover) og *jodii oarjjás* (flyttet vestover). I tid dreier det seg om hvordan ulike siidaer konstituerer seg gjennom de ulike familiers historie og nettverk.

3.8 Navngitte reindriftssamer ved Lákkovuotna/Dálbmeluokta i 1740-årene

I major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller er noen reindriftssamer navngitt som vitner, og i den forbindelsen er det også opplyst hvor de holdt til om sommeren. Av navngitte reindriftssamer med sommerbeiteopphold på Finnmarkskysten, skal vi se på to som hadde sommerbeiter ved Lákkovuotna/Dálbmeluokta. Erik Nielsen møtte som vitne i Máze 3.–5. april 1745, og Mikkel Aslaksen i Alta 6.–11. april 1744 og i Máze 3.–5. april 1745. Mikkel Aslaksen opplyser at det lå tre reindriftsfamilier ved Langfjord (Lákkovuotna), hvorav én var hans egen familie, og fem ved Talvik (Dálbmeluokta). Det er videre opplyst at Erik Nielsen har sine rein ved Talvik fra St. Hans, men at han selv lå ved Máze og fisket i Alta-Kautokeinoelva (Eatnu). Nevnte familier blir summert til å utgjøre åtte familier, mens det blir opplyst at de øvrige Kautokeino-samer ligger i Nord-Troms. I denne sammenheng kan også nevnes at det mellom Kautokeino-samene ligger to reindriftsfamilier som er oppgitt å sogne til Loppa (Nissen & Kvamen 1962: 400). Av foreliggende opplysninger er det imidlertid vanskelig å avgjøre eksakte avgrensning av sommerbeiteområde, og derav hvorvidt nevnte åtte familier hadde reinen i en felles hjord om sommeren eller holdt seg i to siidaer.

Forannevnte personer er identifisert som Erik Nilsen Eira og Mikkel Aslaksen Sara, begge med etterslekt i reindriften i Finnmark (Steen, 1956: 77–78, 1986: 72,256). Om de øvrige seks familiene er det selvfølgelig vanskelig å vite noe sikkert. Imidlertid er Aslak Mikkelsen Sara (f. 1714), sønn av forannevnte Mikkel Aslaksen Sara, nevnt som hovedperson i en svensk manntallsversikt over Kautokeino pastorat i 1741 (sml. Steen 1956: 20–22), og sannsynligvis er hans familie én av de andre seks familier.

3.9 Lákkovuotna/Dálbmeluokta i 1853

Lensmann Klerks fortegnelse over utstedte pass til reindriftssamer «ved Nedflytning til Søen i 1853» (gjengitt i Zorgdrager, 199: 463–466), er en forholdsvis fullstendig oversikt Kautokeino-reindrifts-

samers navn, sommerbeiteområde og reintall. Det totalt oppgitte antall rein er 21 088, men i en merknad skriver lensmann Klerk at til dette «kan man sikkert legge 75 % da Finnerne, sin gamle Mistænkelighed troe, ingenlunde er at formaae til at opgive hvormange de virkeligen har ...» Som eksempel viser han til en reindriftssame som har oppgitt sitt reintall til 1000, samtidig som det er allment kjent at vedkommende eier i alle fall 2000 rein. Til dette kan tilføyes at fortegnelsen også mangler mange sentrale reindriftsfamilier som vitterlig er i området på et senere tidspunkt, hvorav noen skal nevnes nedenfor.

Til Lákkovuotna har 15 personer fått utstedt pass, og tilsammen har disse oppgitt et reintall på 1810. Til Dálbmeluokta har 7 personer fått utstedt pass, og disse har oppgitt et reintall på tilsammen 3030 rein. Sammenlagt gir dette 4840 rein, men lensmann Klerks merknad tatt i betraktning skulle det reelle tallet være i alle fall 8500. Med tillegg av uregistrerte innflyttinger kan det reelle reintallet være 10 000 eller mer. Uansett er en flokk på 8–10 000 for stor til å drives i én enhet, særlig med tanke på datidens driftsmåter og mangel på gjerdeanlegg. Herav må det antas at det er snakk om to eller flere grupper, som bruker naturlig avgrensede deler av området.

Reindriftssamene i Lákkovuotna/Dálbmeluokta kan ses som ett hele i den forstand at det fra alle familier er nære slektskapsbånd til én eller flere av de andre familiene. Enkelte grupperinger er mer trolige enn andre, men det er ikke noen markerte «snitt» som gir grunnlag for klare og tydelige grupper. Innmeldingen til hhv. Dálbmeluokta og Lákkovuotna er en antydning om at de om sommeren holder seg i alle fall i to grupper. I så fall kan Dálbmeávži være en naturlig grense, med Vuorašnjárga og Lákkonjárga som to adskilte midtsommerbeite. Men melding om flytting til Lákkovuotna vil også innbefatte Riidavárri, Giddavárri og Joahkonjárga på vestsiden av fjorden, fordi folk som benyttet disse sommerbeitene hadde boplasser ved Lákkovuotna. Således kan det være snakk om tre grupper. En annen mulighet er at det har vært en gruppe på hver side av fjorden, og at noen fra Vuorašnjárga/Lákkonjárga-siden har meldt flytting til Lákkovuotna fordi de har hatt teltleir på denne siden av halvøya. Videre har vi det forhold at flere familier øyensynlig ikke har meldt om flytting til kysten. Det kan bety at de rett og slett har unnlatt å gjøre det, eller at én gruppe (siida) ikke kommer helt ned til kysten. Det mest sannsynlige er likevel at disse familiene ikke har sett hensikten i å få utstedt pass fordi de har hatt teltleire ved fjellvann på innlandssiden av sommerbeitene, dvs. at

de har fungert som voktere for flokker som begynner å trekke ut av sommerbeitene. I 1853, etter at grensen er stengt, er det spesielt viktig å stoppe en for tidlig flokkbevegelse sørover, dvs. å forlenge oppholdet på kystbeitet fordi årsyklusbevegelsen må forkortes.

I det følgende er familiene oppdelt i tre grupper, hvorav gruppe 1 og 2 muligens har flokken sammen på østsiden av Lákkovuotna, og gruppe 3 på vestsiden. Inndelingen har sammenheng med at muntlig tradisjon knytter Sara-gruppen (Nils Mikkelsen Sara, 1780–1858) til østsiden av fjorden, og Gaup-gruppen (Aslak Aslaksen Gaup, 1824–1909) til vestsiden. Vanskeligheten består i å plassere randfamilier i de riktige gruppene, men i alle fall er følgende inndeling gjort med forbehold om noen familier kan være i gruppe 2 i stedet for gruppe 3 og omvendt:

Gruppe 1, innmeldt til Dálbmeluokta:

1.1

Henrik Mikkelsen Sara (1817–1891), gift med Berit Jonsdtr. Siri (1820–1862). Etterkommer etter Mikkell Aslaksen Sara (fra 1740-årene) gjennom dennes sønner Aslak Mikkelsen Sara (morfarsfar) og Per Mikkelsen Sara (farfar). Hustruen, Berit, har sin opprinnelse fra de vestligste deler av Kautokeino-reindriften, og har nære slektninger som har sommerbeite på Árdni. Henrik har en gift søster, Marit, som driver reindrift i østlige deler av reinsognet, med sommerbeite i Válgenjárga. To av de fire brødrene, som alle er gift på dette tidspunktet, har valgt en matrilokal tilknytning til vestlige deler av reinsognet. De to andre er ikke nevnt i Klerks oversikt. Yngstebrorens hustru (Skum) har sine nærmeste slektninger i østlige deler av reinsognet, og han befinner seg sannsynligvis der. Deres barn gifter seg og/eller flytter inn i Karasjok-reindriften mot slutten av århundret. Dermed gjenstår bare én bror som antakelig er sammen med broren i Dálbmeluokta-området.

1.2

Søsknene: a. Inger Nilsdtr. Sara (1808–1883) gift med John Nilsen Gaup, *Nihká Joavvna* (1813–1858), b. Marit Nilsdtr. Sara (1811–1856) gift med Anders Pedersen Sokki, *Biito Ándaras* (1801–1857), c. Per Nilsen Sara (1817–1869) gift med Berit Persdtr. Siri (1819–1867), og d. Nils Nilsen Sara (1829–1899) gift med Kirsten Persdtr. Siri (1826–1907). Deres far er sønnensønn av Aslak Mikkelsen Sara (fra 1740-årene), og de er således tremenninger av 1.1 (Henrik Mikkelsen Sara).

Familiegruppen er, som man ser, representert av både en patrilokal og matrilokal tilknytning til området. John Nilsen Gaups far og øvrige søsken driver reindrift i østre del av reinsognet. Anders Pedersen Sokki er opprinnelig fra Karesuando. Søstrene Berit og Kirsten Siri hører til en gammel Ávjovárri-slekt. Av Sara-søsknene er i tillegg en søster (Anna) etablert med familie i østlig del av reinsognet. En bror (Mikkell) er ikke registrert i fortegnelsen, men han er i reindriften på dette og et senere tidspunkt. Foreldrene til søskengruppen, Nils Mikkelsen Sara (1780–1858) og Maren Persdtr. Siri (1780–1858, av Ávjovárri-slekten Siri) lever fortsatt, men er ikke nevnt i Klerks liste.

1.3

Anders Mikkelsen Kemi (1821–1864) gift med Inger Mikkelsdtr. Hætta (1818–1906). Kemi-slekten, som opprinnelig var fastboende i Kautokeino, er etablert i reindriften gjennom inngifte i denne grenen av Sara-slekten (Anna Mikkelsdtr. Sara, 1779–1858, sønnedatter av Aslak Mikkelsen Sara). Anders Kemi og forannevnte søskengruppe (1.2) er således søskenbarn, men har også nære slektsrelasjoner til gruppen som har meldt flytting til Lákkovuotna, ved at foreldrene og hustruens søster befinner seg der. Bortsett fra en søster driver Inger Hættas søsken reindrift i den østlige delen av reinsognet. Denne grenen av Hætta-slekten er etablert i reindriften gjennom inngifte i Skum-slekten.

1.4

Aslak Aslaksen Skind (1803–1882) gift med Inger Rasmusdtr. Spein (1810–1850). Fetter av forannevnte Anders M. Kemi (sml. 2.1). Han har også nære slektskapsrelasjoner til de andre gruppene, også gjennom sin avdøde hustru. Videre har han bror og brorsønn som driver reindrift i østlig del av reinsognet, men uten etterkommere er denne grenen ute av reindriften lenge før århundreskiftet. Inger Speins brorsønner er registrert i vestlig del av reinsognet.

Gruppe 1 har selv meldt et reintall på 3030, men tatt i betraktning forannevnte forbehold og usikkerhetsmomenter omkring manglende navn på listen, er det reelle reintallet kanskje 5300 eller over det.

Gruppe 2, innmeldt til Lákkovuotna:

2.1

Mikkell Mikkelsen Kemi (f. 1799) gift med Aasille Andersdtr. Skind (1782–1855). Hans mor, Anna

Mikkelsdtr. Sara (1779–1858) lever fortsatt, men er ikke nevnt i oversikten. Hustruen er faster av Aslak Aslaksen Skind (1.4), og Marit Persdtr. Skind (3.1). Mikkkel M. Kemi har bare ett barn (1.3), men fire brødre og tre søstre. En søster (dvs. hennes mann Aslak Mathisen Logje, *Máhte-Ásllat* 1795–1887, med sommerbeite i Nordreisa) er nevnt i Klerks oversikt, men ingen av de øvrige. Det er uvisst hvor de befinner seg i 1853, men høyst sannsynlig er én eller flere innenfor dette området, eksempelvis broren med samme døpenavn, Mikkkel Mikkelsen Kemi (1810-) gift med Ellen Eriksdtr. Gangus (1821–1902) fra Gihttel i Finland. I 1857 melder flere av disse utflytting til Karesuando. En av brødrenes etterkommere er senere innflyttet til Karasjok. Det vil føre for langt å gå inn på sammenhengene til alle disse flyttingene, her skal vi bare konstatere at disse familiene er i Kautokein-reindriften i 1853. Det vises for øvrig til en mer utfyllende kommentar senere.

2.2

Per Aslaksen Lango (f. 1813–1858) gift med Berit Persdtr. Biltu (f. 1817–1886). Hustruen kommer opprinnelig fra Gáresavvon-området. Lango-slekten har antakelig kommet til dette området gjennom inngifte i Sara-slekten. Per A. Langos mor, Guvva Persdtr. Sara (f. 1778) er søster av Henrik Mikkelsen Saras (1.1) far, og disse er altså søskenbarn. Broren, Mathis Aslaksen Lango (1806–1852), var første gang gift med Marit Aslaksdtr. Skind (1807–1839) og andre gang med Marit Mathisdr. Beldovuobme (1813–1898). De er søstre av hhv. Aslak A. Skind (1.4) og Peder Mathisen Beldovuobme (2.3). Nevnte Marit M. Beldovuobme, på dette tidspunktet enke, er ikke nevnt i Klerks oversikt.

Mikkkel M. Kemi har oppgitt reintallet 400 for sin del, og Per A. Lango 200, men ifølge Klerk skulle de reelt være 700 og 350. I tillegg er det i tilknytning til gruppe 2 to flere familier som en skulle forvente å være innenfor deres sommerbeiteområde.

Om forannevnte familier (gruppe 1 og 2) kan for øvrig sies at de er preget av mange eksogame ekteskap (i betydningen utover Dálbmeluokta-/Lákkovuotnaområdet), faktisk har de et nettverk av nære slektskapsrelasjoner som spenner over et område fra Karesuando i vest, via Kittilä (Gihttel) og til det som i dag kan kalles for vestlig del av Karasjok reinsogn.

Gruppe 3, innmeldt til Lákkovuotna:

3.1

Søsknene: a. Aslak Aslaksen Gaup, *Orbon* (1824–1909) gift med Marit Persdtr. Skind (1832–1923), b. Anne Aslaksdtr. Gaup (1817–1884), c. Johannes Aslaksen Gaup (1815–1856) gift med Marit Pedersdtr. Bær, *Máiza-Biera Máret* (f. 1816), d. Marit Aslaksdtr. Gaup (1809–1866) gift med Josef Johannesen Beldovuobme (1812–1852). Marit P. Skinds nære slektskapsforhold til 1.3, 1.4 og 2.1 er nevnt foran. Marit P. Gaups far hadde sommerbeiter Silvetnjárga (sml. Bjørklund 1985: 293). Mht. Josef J. Beldovuobme, se 3.2, 3.4.

3.2

Peder Mathisen Beldovuobme (f. 1805) gift med Ellen Jonsdtr. Kitti (f. 1818). Han er fetter av Josef J Beldovuobme (3.1), og hans mor, Ellen Aslaksdtr. Gaup f. 1783, er søster av Aslak N. Gaups (3.3) far og kusine av forannevnte søskengruppes (3.1) far. Sannsynligvis er Beldovuobme-slekten kommet til dette området gjennom inngifte i Gaup-slekten.

3.3

Aslak Nilsen Gaup (f. 1817) gift med Ellen Mikkelsdtr. Hætta (1821–1903). Han er, som det fremgår av forannevnte, fetter av 3.2 og tremenning av 3.1. Hun er søster av Inger Hætta (1.3).

3.4

Aslak Pedersen Beldovuobme (1786–1861) gift med Karen Andersdtr. Utsi. Han er farbror av Peder Mathisen Beldovuobme (3.2) og Josef Johannesen Beldovuobme (3.1), og videre har han flere døtre/svigersønner i gruppen (sml. 3.5).

3.5

Søsknene a. Marit Aslaksdtr. Beldovuobme (f. 1814) gift med Jørgen Nilsen Bals (f. 1815), b. Berit Aslaksdtr. Beldovuobme (f. 1821) gift med Per Andersen Spein (1825–1865) og c. Siri Alaksdtr. Beldovuobme (1830–1900) gift med Aslak Persen Eira (1821–1880). Familiene Bals og Spein har en matrilokal tilknytning til dette sommerbeitet, i og med at de kommer fra vestligere områder. Aslak Persen Eira er patrilineær etterkommer etter Erik Nilsen Eira (fra 1740-årene).

3.6

Per Eriksen Eira (1788–1856) gift med Ragnhild Andersdtr. Skind (1795–1868). Han er sønnesønns sønn av Erik Nilsen Eira (fra 1740-årene), og far til forannevnte Aslak Persen Eira (3.5). Disse representerer en patrilineær kontinuitet fra 1740-årene eller enda lenger tilbake i tiden. Sønnen Erik Persen Eira (1818–1871) har i 1853 sommerbeite på Beaskádas, men bosetter seg noen år senere i Goldin, 15 km sør for Máze.

3.7

Henrik Josefsen Buljo (1820–1874) er som barn innflyttet fra Gihttel i Finland. Etter å ha vært dreng en tid, er han nå etablert i reindriften i området gjennom giftermålet med Anne Persdtr. Eira (1828–1871), datter av Per Eriksen Eira (3.6).

3.8

Anders Johnsen Somby (1821–1900) gift med Berit Larsdtr. Siri (1823–1902). Hustruen har sin opprinnelse fra de vestlige deler av reinsognet, og det er ingen umiddelbart synlige forbindelser mellom Anders J. Somby og de andre som er nevnt i fortellingen. Imidlertid har han en søster Ragnhild Johnsdtr. Somby (1823–1883), som er gift med Erik Aslaksen Eira (1816–1898), brorsønn av forannevnte Per E. Eira (2.7). Men verken disse, andre søsken eller faren John Andersen Somby (1795–1872) er nevnt i Klerks oversikt, trass i at de på et senere tidspunkt beviselig er i Kautokeino-reindriften. I denne sammenheng kan nevnes at Anders J. Somby har en morbror som har sommerbeiter på Joahkonjárga (ved Øksfjord), forøvrig i fellesskap med Erik Aslaksen Eiras fetter. Joahkonjárga er halvøya rett nord for Riidavárri, dvs. i imiddelbar nærhet. Fra en departementsoppnevnt kommisjons møte med reineiere i 1857 fremgår det klart at Erik Aslaksen Eira og Anders Johnsen Somby hadde sommerbeiter på vestsiden av Lákkovuotna, dvs. på Giddavárri, Riidavárri og Joahkonjárga. Somby hadde i 1857 sommertelt ved Ákšovuotna (Øksfjord).

Gruppe 3 har selv meldt et reintall på 1210, men Klerks merknad tatt i betraktning skulle dette tallet være minst 2100. Det er videre også her svært sannsynlig at antallet familier er større enn oppgitte navn skulle tilsi. Forøvrig synes gruppe 3 i noe større grad å være preget av endogame ekteskap, og nettverket av nære slektninger er også geografisk noe mer konsentrert.

Lákkovuotna/Dálbmeluokta sett under ett viser slektsmessig kontinuitet i bruken av sommerbeitene fra senest 1745 og frem til 1853 gjennom slektgrenene til de to som er nevnt med navn av Peter Schnitler. For Erik Nilsen Eiras etterslekts del er det ensidig patrilineær kontinuitet av den enkle grunn at de bare har sønner gjennom tre generasjoner. Det er gjennom denne tiden heller ikke registrert noen avgang av sønner til andre sommerbeiter, om vi ser bort fra Beaskádas som ligger i tilknytning til flyttleien. Først i fjerde generasjon, fra ca. 1830, skjer det en matrilokal videreføring av reindrift i foreldreområdet, og en patrilokal utflytting (dvs. døtres utflytting etter giftemål). Hva gjelder etterslekten til Mikkel Aslaksen Sara, er det hele tiden en blanding av patri- og matrilokal tilknytning til dette området, og her har det også samtidig skjedd en utflytting av både sønner og døtre i forbindelse med giftemål. Utfra tilstedeværelsen av flere søskengrupper kan man anta at også grenene av Skind- og Gaup-slekten har holdt til i området gjennom lengre tid. Muligens er disse noen av de ikke-navngitte i 1745. I alle fall er de ikke nevnt i tilknytning til andre områder. Grenen av Somby-slekten hadde på dette tidspunktet sommerbeiter i Návuotna-området (Nord-Troms).

3.10 Utflyttingene vestover

Det er av flere grunner meget sannsynlig at reintallet i 1853 er betydelig underrapportert. Blant annet kan det henge sammen med at reindriftssamene tradisjonelt ikke tok med årskalver i regnskapet, som stort sett var anslag over voksne dyr og spesielt drektige simler. Videre så man ingen grunner til å gi et for nøyaktig anslag over reintallet, og som nevnt foran er det også mange som ikke en gang har gitt flyttemelding. Således er det trolig at det reelle vårreintallet i området ligger atskillig over det oppgitte, og at reintall i høstflokk kan ha ligget et sted mellom 10 000 og 20 000. Antallet familier/hushold har anslagsvis vært omtrent 30, hvorav flere unge og/eller barnerike.

I 1853 starter den såkalte utflyttingen til Sverige, og frem til 1856 har 5 familier meldt utflytting fra Kautokeino. I reindriftssamisk språkbruk vil nok også denne utflyttingen kalles for *oarjjás johtin* (flytting vestover). Historikeren Johannes Marainen forteller om Rommavuoma og Suondavaara samebyer (nord/nordøst for Gáresavvon og sør/sørvest for Guovdageaidnu) at disse i det store og hele hadde marker på finsk side, men ble ansett å tilhøre Sverige administrativt. Videre skriver han:

«Her har vi altså et ytterst interessant forhold sett ut fra et samerettslig synspunkt. To samegrupper som sjelden eller aldri oppholdt seg på svensk område blir likevel betraktet som svenske samer. Om vinteren har de sine rein på beite i Finland/Russland, om sommeren i Norge».

(Marainen 1989: 88.)

Til de såkalte flyttingene til Sverige har han følgende kommentar:

«Som tidligere nevnt, var det ofte mer en regel enn et unntak at det foregikk giftemål gruppene imellom. Mange Kautokeino-samer var i slekt med «svenske» samer i Finland, likeså fantes det slektskap mellom «svenske» og «finske» samer ...

Mange Kautokeino-samer og finske samer fra Enontekis skrev seg altså nå som «svenske» samer i Finland. Det ble i mange tilfeller en formalitet. At det var mulig å flytte over grensen, var det avgjørende. Retten til dette fikk en som «svensk» same».

(ibid.:89.)

I 1857 flytter Per Aslaksen Lango ut fra Lákkovuotna/Dálbmeluokta og til Gáresavvon-området, ikke overraskende siden hans kone er derfra. Samme og neste år melder en gruppe Kemi-søsken og noen av deres barn utflytting til Sverige. En av søsknene, Inger Mikkelstr. Kemi (1806–1875) er gift med Aslak Mathisen Logje, Máhte-Ásllat (1795–1887), som har sommerbeiter i Nordreisa-området. Flyttingen av Kemi-gruppen er sannsynligvis en siidatilslutning til to av deres barn, som også tar utflytting til Sverige. I alle fall deler av Kemi-gruppen kan antas å ha flyttet fra Lákkovuotna/Dálbmeluokta. Utover dette berøres ikke dette området av den såkalte utflyttingen til Sverige. Deretter er det stille i lang tid, dvs. at det forekommer enkelttilfeller av sedentarisering, men fremfor alt vokser nye generasjoner til. Gjennom giftemål skjer det en bevegelse av enkeltpersoner inn og ut av området både gjennom valg av patri- og matrilokal tilknytning. Det er ikke noen tendens av overvekt verken med hensyn til innflytting versus utflytting eller matrilokalitet versus patrilokalitet. Det er altså, som man kan kalle det for, normale prosesser som foregår.

3.11 Utflytting ved slutten av 1800-tallet

Det er først mot slutten av århundret at det skjer mer markerte bevegelser, og da i form av en betydelig utflytting til østlig del av reinsognet (Nuortta-

bealli) og til Kárášjohka (kommunen). Fra rein-driftssamisk synspunkt er det egentlig ikke noen forskjell på disse to utflyttingene, de er flyttinger østover, *nuorttas johtin*. Inndelingen i Kautokeino og Karasjok reinsogn er fortsatt ny, og grensene er ennå ikke endelig fastlagt (når uttrykkene «østlig/ vestlig del av reinsognet» er brukt i denne artikkelen om 1853, så er de gjort utfra senere tids forståelse av administrative beiteområder). Inndelingen mellom Ávjovárri og Kautokeino var som nevnt en annen. Videre har det gjennom tidene skjedd en betydelig utveksling av folk mellom disse områdene gjennom giftemål.

Flytting av hele familier preges av at flere nært beslektede familier følges ad, enten ved at de flytter samtidig eller at en families utflytting gir støtet til etterfølgende tilslutning fra andre nære familier. Men selv om en slik gruppeutflytting synes å bære preg av søskensolidaritet, er også den i bunn og grunn influert av enten matri- eller patrilokal tilknytning.

Rundt århundreskiftet flytter følgende søsken-gruppe (etterkommere etter gruppe 3.8) østover til vestlig del av Karasjok:

1. Aslak Eriksen Eira (1847–1902)/Karen Andersdtr. Somby (1858–1945)
2. John Eriksen Eira (f. 1862)/Marit Persdtr. Sara (1874–1949)
3. Nils Eriksen Eira(1866–1912)/Inger Mathisdtr. Gaup (1863–1910)
4. Mathis Andersen Somby (1854–1913 / Ellen Rasmusdtr. Utsi (1854 -1932)
5. John Andersen Somby (1847–1923)/Inga Persdtr. Utsi (1866–1945)

I 1853 er gruppe 3, herav 3.8, preget av endogame ekteskap. Utflyttingen har sammenheng med mange eksogame ekteskap i neste generasjon, og påfølgende valg av først patrilokal og senere matrilokal tilknytning. Forannevnte hustruer Marit P. Sara og Inger M. Gaup er fra østlig del av Kautokeino reinsogn, mens Ellen R. Utsi og Inga P. Utsi er fra Karasjok reinsogn. Noen år tidligere hadde Mikkel Johannesen Kemi (1862–1935) flyttet østover til Karasjok (hans tilknytning østover: mor fra østlig del av reinsognet, farmor fra Ávjovárri.) Nevnte familier er i 1911/12 gruppert i Kemi-siida, Ándde-Máhte-siida og Eirra-Niillas-siida i vestlig del av Karasjok reinsogn.

I 1911/12 er etterkommerne etter brødrene Mikkel, Per og Nils Nilsen Sara (sml. 1.2 i 1853) og etter Mathis Aslaksen Lango (sml. 2.2 i 1853) å gjenfinne i østlig del av Kautokeino reinsogn. Disse er gruppert i Mihkkala-Mihkkala siida, Sunna-Mihkkala-siida, Bártnáža-siida og Unpieraš-

siida i sommerbeiter som grenser opp til hverandre. Sara-gruppen har gjennom tre generasjoner hentet hustruer nesten utelukkende fra Ávjovárri/østlig del av Kautokeino reinsogn, og det er derfor ikke overraskende at når de først flytter så skjer det til dette området. Mathis A. Lango er tilknyttet denne gruppen gjennom ekteskap først med datter av Nils Nilsen Sara, og senere med datterdatter av Mikkel Nilsen Sara.

Fra Lákkovuotna-/Dálbmeluokta-området skjer det også utflytting av noen familier til Alaska i 1898, men den skal ikke kommenteres nærmere her, det skal bare nevnes at også denne synes å omhandle grupper av nært beslektede.

Årsaken til utflytting fra Lákkovuotna-/Dálbmeluokta er utvilsomt den sterke befolkningsveksten i reindriften i området alt tyder også på et høyt reintall i og med at både de gjenværende og utflyttede siidaene er å regne som svært reinrike siidaer. Det skjer ingen tilbakeflytting fra vest (Karesuando), så det kan ikke være noen årsak til utflyttingen. Det er også verdt å merke seg at utflytting skjer fra flere grupper av nært beslektede, det dreier seg altså ikke om noen beitekonkurranser mellom slektsgrupper der for eksempel en større gruppe presser ut de mindre. Derimot må de enkelte familier eller grupper av disse ha vurdert økologiske forhold og muligens sosiale relasjoner preget av sterk konkurranse i eget område mot ledig beiteområde og mulighet til siidafelleskap i de andre områdene som de er orientert mot, dvs. har en tilknytning til gjennom en av foreldrene eller gjennom ektefelle.

3.12 Slektskontinuitet i Lákkovuotna/Dálbmeluokta

Slektskontinuiteten, eller overtakelse av beiteområdene, skjer dels gjennom matrilokal og dels gjennom patrilocale bostedsvalg, som tilfellet er med utflytting. I det følgende vises hovedtrekkene i denne kontinuiteten med henvisninger til familier i 1853 og siidaer i 1911/12:

- Etter Inger N. Sara/John N. Gaup: Jusse Niilla-siida og Juhan-Juhan Somby siida.
- Etter Marit N. Sara/ Anders P. Sokki: Migila-siida, del av Josaba-siida.
- Etter Ragnhild A. Skind/Per E. Eira: Heaikka-Bier-bártniid siida.
- Etter Ragnhild A. Skind/Per E. Eira og Marit P. Skind/Aslak A. Gaup: Josaba siida.
- Etter Ragnhild A. Skind/Per E. Eira, Marit P. Skind/Aslak A. Gaup og Aasille A. Skind/Mikkel M. Kemi: Mihkelas-siida.

(De to familiene som i 1853 hadde meldt flytting til Ákšovuotna/Joahkonjárga kan selvsagt ha stått i siidafelleskap med noen av de som hadde meldt flytting til Lákkonjárga. Disse er imidlertid ute av området i 1911/12: Peder Johnsen Tornensis melder utflytting til Sverige i 1863. Mathis Amundsen Pulk har etterkommere etter kun én datter, og hennes sønner, Gunna-Máhte siida, holder til i Spalca i 1911/12.)

Fra 1911/12-siidaene kan slektslinjene trekkes videre til følgende sommersiidaer som er området i 1954: Vuorašnjárga-siida og Lákkonjargga-siida på østsiden av Lákkovuotna (Langfjorden), Bávnjagiera-siida på sørøstsiden av fjorden, Ordda-siida på sørsiden av fjorden, Joahkonjargga-siida på nordvestsiden av fjorden, og Ullovuona-siida på vestsiden av Ákšovuotna. Trass i utflyttingen er det en betydelig befolkningsvekst i områdets reindrift.

3.13 Konklusjon

Reindriftshistorie fra reindriftssamisk perspektiv gjenstår ennå å skrive, både i dette området og i andre områder. Denne artikkelen er ikke og er heller ikke ment å være en fremstilling av reindriftens historie i Lákkovuotna-/Dálbmeluokta-området. Det krever en grundigere gjennomgang av skriftlige kilder og innhenting av muntlig tradisjon omkring siidaer og enkeltpersoner, noe som i seg selv ville vært verdifullt, og særlig innsamling av muntlig materiale er noe som burde vært gjort snarest. I det foreliggende arbeidet er det imidlertid kun tale om begrensede opplysninger fra reindriften i ett beiteområde brukt som eksempel for å vise slektsmessig kontinuitet i reindriftsutøveres tilhørighet til ett bestemt beiteområde og som illustrasjon på hvordan inn- og utflytting kan tolkes og forstås utfra slektstilhørighet. Det er redegjort forholdsvis grundig for konstallasjonen i 1853 for å kunne trekke linjene bakover og forover i tid. Forøvrig er detaljerte slektslinjedata ikke tatt med av den grunn at datamengden ville ha langt oversteg formatet av ett kapittel.

Eksemplet viser en klar slektsmessig kontinuitet i beiteområdebruk gjennom mer enn 200 år, med utspring fra de fåtall navn vi har fra 1745. Dermed er det også vist at beiten har gått «i arv i slektledd», slik Solem uttrykker det. Videre viser det at utflytting og innflytting skjer først og fremst til ektefelles områder, men også til områder hvor den andre av foreldrene kommer fra, og i noen tilfeller som en tilslutning til søster/bror. Av materialet skulle det også fremgå at kvinner og menn har og gir lik rett til arv av beiteområder, som man kan

forvente i et bilateralt samfunn. At det heller ikke er noe mønster av verken matri- eller patrilokal preferanse, betyr at det legges vekt på andre forhold når muligheter for valg av områdetilhørighet foreligger. Det kan være økologiske, økonomiske og personell-/rekrutteringsmessige forhold.

Sammensetningen av reindriftsbefolkningen i Lákkovuotna/Dálbmeluokta i 1853 har følgende hovedtrekk:

- Det er ikke noen linjer mellom slektsgruppene som kunne tyde på felles matri- eller patrilinært opphav i foregående generasjoner. Det betyr at det her ikke dreier seg om en konsangvinal slektssammenslutning, men at hovedslektene har en tradisjonell tilknytning til området uavhengig av hverandre.
- Dels forekommer det endogame ekteskap, og gjennom disse etableres det affinale slektskapsforbindelser mellom gruppene. Befolkningen henger på et vis sammen i ett nett, og summen av multilinear konsangvinitet og affinalitet gir mange mulige siidakonstellasjoner.
- Eksogame ekteskap gir på den ene siden en tilførsel av individer fra andre områder, og på den andre siden avgang av individer til andre områder. Videre gir det affinale slektskapsforbindelser til andre områder, i dette tilfellet over et stort område på tvers av kommunegrenser og riksgrenser. En viktig implikasjon av eksogame ekteskap er dette: Om mange gifter seg ut av gruppen, gir det et stort innflyttingspotensiale ved at deres familier senere kan tenkes å gjøre krav på å flytte inn. Om mange gifter seg inn i gruppen, gir det et stort utflyttingspotensiale ved at disse kan hevde arverettigheter innenfor andre områder. Den utflyttede ektefelles områderettigheter som er valgt bort ved inngåelse av ekteskapet behøver ikke å være tilgjengelige for øyeblikket, men de er latente og kan realiseres i en situasjon der behov for utflytting fra en gruppe sammentreffer med rom og eventuelt samtykke til innflytting hos den andre som fortsatt holder til i området.

Enhver siidagruppe og deres medlemmer må fortløpende gjøre vurderinger om ulike typer balanse eller ubalanse i siidaen. I vårt eksempel gir disse utflytting av familigrupper, i tillegg til individuelle beslutninger om utflytting i umiddelbar tilknytning til inngåelse av eksogamt ekteskap. Men hva så med de områder som det skjer en innflytting til? Reindriftsutøvere i disse områdene må selvsagt også gjøre sine siidavurderinger. Hva vil en vedvarende ekskludering av andre kunne bety, og er dette mulig? Fordelen er et eksklusivt område,

men det kan også være negative konsekvenser som personellmangel, sviktende rekruttering eller sosial isolasjon. Hvis det er eller må kunne være beiterom, kan det jo også skje en berettiget innflytting trass i manglende samtykke fra den som er der fra før av. I så fall kan det bety at utgangspunktet for samarbeid eller naboskap ikke er det beste. Imidlertid vil det også forekomme at en siida, overfor nært beslektede, tilkjenner behov for innflytting. Det har selvsagt også skjedd at siidaer har opphørt på grunn av manglende rekruttering. Når det inntil dette tidspunktet ikke har skjedd en tilflytting av beslektede familier, betyr det selvsagt at noen berettigede ikke har gjort krav på området og at det kan tas i bruk av andre reindriftsutøvere. Det har også forekommet at siidaer har opphørt på grunn av flokkdesimering og sedentarisering, og at deres område er blitt stående tomt inntil det er overtatt av andre.

Robert N. Pehrson begrunner fordelene av et vidt slektskapsnettverk på følgende måte:

«He may live with any of a number of persons connected to him by kinship and marriage ties. His kindred membership gives him working partners to help him maintain his property and obligates him to help those partners maintain their property. The ecological advantage of being able to shift residential and economic affiliation in the variable and difficult Lappish environments is obvious».

(*ibid.*, s. 97.)

Når mange muligheter for skifte av siidapartnere (*siidaguoibmi*) blir regnet som en økologisk fordel, henger det sammen med behovet for å avpasse flokkstørrelser, med medfølgende personellmessige kapasitet, til forhold ved ulike årstidsavsnitt og ulike år (eller *jahkodat*). Pehrson viser her til en slektsgruppe i et relativt avgrenset område (*čearru*) i en avgrenset tidsperiode (ett eller noen få år). Men i dette kapitlet skulle det fremgå at slektskapsnettverket bidrar til balanser i et langt større område over mange generasjoner, ved at befolkningen kan flytte fra sterkt befolkede til mindre befolkede områder. Samtidig har balansen mellom reintall og beite kunnet opprettholdes lokalt ved at flokkene har jevnet seg ut over et stort område.

Den samiske reindriften har ikke vært styrt av et hierarkisk system, men må som enhet forstås som et aggregat av enkeltaktørers tilpasning til naturomgivelsene og det sosiale landskap. Som kunnskap om naturen er også innsikt i sosiale relasjoner, som slektskapsforhold, en viktig del av reindriftskunnskap, og dermed del av næringsmessig

intelligens og dyktighet. Det samiske slektskapsystemet er et viktig grunnlag for reindrifstutøveren. Det har bidratt til at enhver reindrifstutøver har flere valgalternativer. Således er det reelt det reindrifstsamiske slektskapsnettverket som har forvaltet beitene gjennom å tilby alternativer for desentraliserte avgjørelser, som gjennom sitt

aggregat har bidratt til å opprettholde ulike balanser i næringen og et bredere rettighetsgrunnlag for den enkelte reindrifstutøver til å forbli i næringen. Fra dette makroperspektivet skal vi i neste kapittel vende tilbake til den enkelte siida, og dens forhold til beitelandskapet og andre siidaer.

Kapittel 4

Grunnbegreper, praksiser og sedvaner

4.1 Noen grunnbegreper

Siida-begrepet er sentralt i den samiske reindriften, men samtidig har det en såpass stor dybde at vi må nærme oss det via andre begreper som viser til deler av eller sider ved siidaen. I foregående kapittel om siidadannelser og slektskapsnettverk er det redegjort for sider ved siidaen som angår økologisk tilpasning og sosiale relasjoner som ligger i bunnen for dannelser av siidaer, og videre hvordan ulike balanser ivaretas over kort og lang tid. Her skal vi innledningsvis forsøke å gi et bilde av forholdet siida/hushold og hushold/individer, med støtte og henvisning til tidligere forskning innenfor emnet (Paine 1964, Sara 1996).

Den reindriftssamiske befolkningen er fragmentert i hushold, *sierra báiki* eller *goahti*, som er ansvarlige for egen subsistensøkonomi. Husholdet består av en kjernefamilie eller en sammenslutning av nære slektninger, eventuelt med tillegg av tjenestefolk. Forutsetningen for at husholdet kan stå som en uavhengig enhet, er at dets medlemmene tilsammen representerer hele kapasiteten av arbeidskraft og bredden av kunnskaper som kreves for å skaffe tilveie midler til eget arbeid og livsopphold og svare for arbeidsforpliktelser innenfor siidaen. Siidaen som sådan yter ingen direkte subsistensøkonomiske bidrag til det enkelte medlem. Dette er et ansvar som påhviler husholdet og overenskomster mellom individer. Til gjengjeld yter siidaen en basis for ressurser, heri ivaretagelse av livdyr, som husholdet og videre individene disponerer produktene av.

Videre bidrar siidasamarbeidet til rasjonalisering av arbeidet med reinflokk, og frigjorte arbeidsressurser kan dermed brukes til annen type arbeid. Til gjengjeld trenger siidaen altså at husholdet kan avgi personell etter behov til enhver tid. Arbeidsmengden i reindriften varierer mye gjennom året, med topper særlig om våren og høsten og lavaktivitetsperioder for eksempel på vårvinteren. Uforutsigbare hendelser som sammenblandinger av flokker vil også gi behov for mobilisering av folk. Den store variasjonen i behovet for folk til å utføre arbeid med rein og reinflokk, gjør at det i perioder med lav eller ordinær aktivitet vil

være personellmessig overkapasitet. Slike perioder kan utnyttes til husholdsrelaterte oppgaver som produksjons av arbeidsklær og -utstyr, og det kan også utnyttes til økte inntekter utover det som en avgrenset reindrift gir.

Øvrig ressursutnyttelse, som fangst og fiske, har som regel skjedd i umiddelbar nærhet til bosted og flokk, og har kunnet skje i kombinasjon med for eksempel tilsyn av flokken. Frigjøring fra arbeid innenfor siidaen har for den enkelte også gitt mulighet til å ta tidsbegrensede oppdrag og arbeid for andre. En jevn overkapasitet gjennom året har kunnet kanaliseres ut ved at hushold i andre siidaer har hatt behov for tjenestefolk i kortere eller lengre perioder. Sammenlagt har dette resultert i allsidig ressursutnyttelse, og videre et større samsvar mellom husholdenes inntjening og siidaens behov for folk i høyaktivitetsperioder.

Rein eies av individer, og ikke av fellesskapene *báiki* og *siida*. Allerede småbarn får egne rein i gave eller som antesipert arv fra foreldre. Sammen med kunnskapene og ferdighetene som erverves gjennom oppveksten utgjør reinkapitalen den enkeltes grunnlag for senere å inngå i nye hushold, som regel gjennom giftemål. Sammenhengen er denne: Et hushold er en sammenslutning av individuelle reineiere, og siida er en sammenslutning av selvstendige hushold, og i begge tilfeller er familie- og slektskapsrelasjoner et vesentlig underliggende element. Individet eier rein og vil også i andre henseender disponere over egne økonomiske midler. Husholdet eier ikke rein, men er en subsistensøkonomisk base for individene. Siidaen eier ikke rein, er ikke et subsistensøkonomisk foretak, men utgjør en ressursmessig base for husholdene.

I denne sammenhengen skal vi her gi en kort redegjørelse av hva begrepene (mannlig) *isit* og (kvinnelig) *eamit* betyr på de ulike nivåene. Begrepene brukes for det første om ethvert individ som eier egne dyr og selv foretar beslutninger vedrørende disse. På husholdsnivå vil man videre ha en mannlig og en kvinnelig person, *báikki isit/eamit*, som har det overordnede ansvaret for og som også vil stå som eiere av *báikevuoddu*, dvs. bosteder og det meste av driftsmidler og utstyr. *Siida isit*, eller

eventuelt *eamit*, er på sin side en person som har en sentral posisjon i siidaen. Forhold som posisjon i slektsgruppe, kunnskaper, kvalifikasjoner og reintall avgjør hvem denne personen er, men disse følger igjen av siidaens historie og utvikling. Det er betydelige variasjoner i utformingen av rollen som *siidda isit*, det er på ingen måter en klart avtegnert lederposisjon. Dette henger sammen med at de fleste avgjørelser i siidaen skjer enten på grunnlag av konsensus eller det som Paine (1970) kaller for «discretionary authority», dvs. avgjørelser som hvert enkelt medlem av siidaen må ta på stedet utfra eget skjønn fordi det ikke er tid og anledning til å konferere med andre. Ofte må et medlem også fungere som representant for sin siida, og blir da av andre tiltalt som *siida olmmoš* eller *isit/eamit olmmoš*, dvs. eier som forventes å kunne foreta beslutninger på vegne av siidaen.

Foran har vi nevnt *báikevuoddu*, husholdets infrastruktur som består av både mobilt utstyr og faste innretninger som oppbevaringsboder (*áiti, njalla*.) Denne har yngstebarnet tradisjonelt hatt fortrinnsrett til å arve, dvs. det som gjenstår av den. Dette beror på at et normalforløp der eldre barn etterhvert gifter seg og danner egne hushold, mens yngstebarnet blir igjen i foreldrehusholdet. Om det bidraget, eller medgiften, som foreldre gir til sine øvrige barn ved giftemål og dannelse av egne hushold, brukes begrepet *rádjat*. Et annet begrep, *mieduštit*, har vært brukt når det er snakk om å gi en større bryllupsgave, og innbefatter da også det som gis av øvrige slektninger. Bruk av begrepene *árbet* eller *bearrat* er begrenset til det som overtas etter avdøde, eksempelvis det som gjenstår av foreldrenes hushold og dyr.

Mens barn som forlater foreldrehusholdet, må bygge opp sin *báiki* (hushold), vil de derimot kunne få med seg *eallovuoddu*, som enkelt sagt er en flokk med sitt forrentningspotensiale. Ved siden av det en har av rein med eget merke, kan foreldrene avgi noen av sine egne rein, avhengig av evne, behov og vilje. I tillegg kommer gaver fra slektninger, og det ektefellen har å bidra med. Flokken får av det en bestemt sammensetning med hensyn til merker, kjønn, alder og genmasse (utseende, fruktbarhet, adferdstilbøyeligheter osv.). Dette grunnlaget kan karakteriseres for eksempel som solid, som sammenrasket, eller som dominert av enten mannens eller hustruens bidrag. Ektefellene kan også bringe med seg rein som hver for seg ville kunne danne solide *eallovuoddu*.

Ved siden av rein er også reinmerker noe som er gjenstand for overtakelse eller arv innenfor den nære familien. Nærmere forklart har familien visse felles hovedsnitt som skjæres inn i reinens ører,

som tegn på hvem som eier reinen. Utformingen av hovedsnittene kalles *mearka-oalli*. Blant tilstøtende siidaer vil det være allment kjent hvor en *mearka-oalli* hører hjemme. Den enkeltes individuelle reinmerke avledes så igjen fra *mearka-oalli*, som betyr at hovedsnittene i morens eller farens merke beholdes, men samtidig tillegges *rievdadus*, en endring i underordnede snitt. Når et nytt familiedlem skal gis et slikt merke, *rievdadusmearka*, skjer det etter overenskomst med andre i familien som eier merker med samme *mearka-oalli*, eksempelvis foreldrenes søsken. Det opprinnelige merket, som beslektede merker er avledet fra, kalles *vuoddomearka*.

Eallovuoddu er relatert til eie av rein, og *báikevuoddu* følger av husholdet. På det tredje nivået har siida sammenheng med *siidavuoddu*, som er grunnlaget for siidadrift. Den består av områder og lokaliteter som *orohagat* (faste årstidsbeiter), *guot-tetbáiki* (kalvingsområder), *ragatbáiki* (brunstrområde), *goahtesajit* (faste leiområder), *livvasajit* (faste hvilesteder for rein.) *Siidavuoddu* oppbevares av folk som har arvet den, tatt vare på og holdt den vedlike, og disse benevnes som *vuoddo-olbmot*. Andre kan ha sluttet seg til siidaen på et senere tidspunkt. Siidaens navn følger ofte av *vuoddo-olbmot*, dvs. har denne gruppens samiske slektsbenevnelse som sitt navn.

Tidligere er det nevnt at reindriftsutøvere har siidaområde som sin ressursmessige base også med hensyn til andre typer ressurser. Begrepet *siidavuoddu* innbefatter strengt tatt ikke slike ressurser. Det kan ha sammenheng med at utnyttelsen av disse ikke er organisert som fellesaktivitet på siidanivå. På den annen side anses det som utilbørlig oppførsel at en reindriftsutøver tar seg inn på en annen siidas *orohat* for å drive jakt eller fangst, og begrunnelsen for det er at vedkommende har et eget siidaområde. Et inntrykk av at det her er en oppfatning av at siidamedlemmer har eksklusiv rett til alle typer ressurser, modifiseres igjen av det faktum at fastboende fangst tolereres i den grad den ikke forstyrrer reindriften. Dette kan bero på at disse er forstått å ha rett til denne type ressursutnyttelse på selvstendig grunnlag. Tradisjonelt har det dreid seg om personer som er godt kjent av reindriftsutøverne og som selv har kjent reindriftsutøverne godt og hatt grunnkunnskaper om rein og reindriften.

Et annet spørsmål er hvorvidt *siidavuoddu* er en hel, udelelig enhet. En antydning om at det er tilfelle ligger i det faktum at når en siida har delt seg, så vil begrepene *siidaláhkki* eller *siidabealli* kunne brukes om de nye gruppene. Betydningen av dette er at delingen ikke oppfattes å resultere i

nye enheter, men kun i deler eller halvdeler av en enhet. Spørsmålet om delbarhet er både av økologisk og sosial art: Vil landskapsformasjoner og forekomsten av ulike typer beiteressurser gjøre deling mulig, og vil det i så fall være driftsmessig rasjonelt eller forsvarlig?

Både *eallovuoddu* og *báikevuoddu* er i prinsippet delbart og flyttbart, selvom flytting innebærer større eller mindre kostnader. Spørsmålet om flytting, og antasipert arv, vil være aktuelt og gjenstand for avveining i ulike forbindelser, og i alle fall er det et spørsmål når siidaeksogame ekteskap inngås. *Siidavuoddu* derimot er ikke flyttbart fordi det er selve landet som næringen utøves på og av. Det vil naturligvis være en videreføring av *eallovuoddu* på *siidavuoddu* forsåvidt som det er en slektmessig kontinuitet i området. Imidlertid kan det også skje forskyvninger her som følge av flyttinger, eksempelvis vil et tilskudd tilført via ekteskap kunne vise seg å overta en sentral plass etter hvert. *Mearka-oalli* vil naturligvis følge *eallovuoddu*, men det anses også som ønskelig at den følger *siidavuoddu*.

Ofte vil det være et sammenfall mellom *mearka-oalli*, *eallovuoddu* og *siidavuoddu*. Dette bidrar til oversiktlige forhold med hensyn til merkenes og reinen siida- og områdetilhørighet. Imidlertid vil det kunne by på problemer at identisk *mearka-oalli* beholdes av flere slektsgrener, som etterhvert befinner seg på flere ulike siida-områder innenfor den nære sfære. Dette ville skape uoversiktlige forhold med svært like merker som hører til ulike siidaer. Da vil det kunne oppstå et spørsmål om hvem som har fortrinnsrett til en *mearka-oalli*. Er det den som har holdt seg til det opprinnelige siidaområdet, eller den som har utviklet en større flokk utfra det grunnlaget som var avgitt fra det opprinnelige husholdet? Svaret som kan gis her, er at en alltid vil ha to eller flere alternativer for valg av *mearka-oalli*, enten farens eller morens eller en av besteforeldrenes som kanskje ikke er i bruk lenger. Det har hittil også vært rom for å utvikle nye *mearka-oalli*, for eksempel beholde hovedsnitt i det ene øret og endre det i det andre. Utformingen av nye merker vil alltid måtte være en fortløpende tilpasning til andre merker i regionen, en markering av avstand til disse. Det vil være en tendens til å velge hovedsnitt som klart kan knyttes til egen siida og skjernes fra andre siidaer, noe som merkeieren klart vil ha interesse av. Dermed har det ikke skjedd noen utvikling som har endt i store, prinsipielle konflikter. Mønsteret er at nært beslektede merker finnes som klaser innenfor ett og samme *orohat*, det er en klar motvilje mot at beslektede øremerker etableres løsrevet fra denne

klasen, og særlig at de der skal gi grunnlag for registrering av nye merker.

Som vist foran er *isit/eamit* og *vuoddu* sentrale begreper i den samiske reindriften, som brukes om og får en presisert betydning på nivåene av individ, husholdssammenslutning og siidasammenslutning. Statusen *isit*, alternativt *eamit* viser til eierskap, og retten og plikten til å gjøre beslutninger. Begrepet *vuoddu* viser til det drifts- og ressursmessige grunnlaget, dets overførsel og arv og dermed kontinuiteten i eie, bruk og ivaretakelse. Svært mye av den sedvanetenkning og interne regler i den samiske reindriften er knyttet til forståelsen av disse begrepene.

4.2 Eierforhold til land og rein

Betydningen av tilhørighet og lokalisering i reinbeitelandet har vært underkommunisert i forhold til diskusjoner om sedvaner og rettsoppfatninger om eierforholdet til rein. Sedvaner og rettsoppfatninger om eierforhold til rein og reguleringer av andre driftsforhold generelt kan ikke redegjøres uten referanse til tilhørighet og lokalisering i det aktuelle reinbeitelandet. Spørsmålet om man befinner seg innenfor sitt eget reinbeiteland (*orohat*), er konstitutivt for rangering av handlingsfriheter og begrensninger i forhold til andre. Dette er perspektivet som legges til grunn for den videre redegjørelsen.

Det aller meste av kalvene merkes den første sommeren og høsten etter at de er født. I denne perioden holder kalven seg tett til moren, og det er lett å fastslå eierforholdet til kalven utfra moren. Hvis noen kalver fortsatt er umerket sent på høsten og værforholdene ikke tillater merking, påføres kalven hårmerke og merking skjer før hårskiftet neste vår. I løpet av året vil også tilfeller av feilmerking åpenbares, og i så fall gjøres det avtaler mellom de involverte om kompensasjon. Hvis en har umerkede kalver, er det vanligste å gi bort en slik i bytte mot kalven som en har feilmerket.

Det vanlige er altså at eierforholdet til de umerkede og feilmerkede kalvene er klart og øyensynlig, men det forekommer årlig tilfeller der det ikke er mulig eller det kan by på vanskeligheter å fastslå hvilken simple et umerket dyr er avkom av. Reinen er for øyeblikket uten eier, og i slike situasjoner gjelder regler som alle reineiere må være innforstått med. Først kan vi ta for oss det sjeldnere tilfellet der en halvannet år gammel rein, dvs. *vuonjal* eller *varit*, opptrer umerket. Det er helst under høstinnsamlingen at en slik rein kommer for dage. Hvis reinen fortsatt følger moren, noe som vil

kunne forekomme, er eierforholdet avklart. Det vanligste i slike tilfeller er likevel at den ikke lenger følger moren. Nyheten om at en slik rein er i flokken sprer seg ganske fort, den hemmeligholdes ikke og forøvrig er det noe som reineierne øyeblikkelig vil legge merke til. Når flokken er samlet eller, i våre dager, aller helst er vel inne i arbeidsgjerdet (*gárdi*), legges det øyeblikkelig opp til en konkurranse om å fange dyret med lasso. Den som klarer å fange dyret, har dermed også rett til å merke dette. Et vesentlig moment her er avgrensningen av hvem som har rett og ikke har rett til å delta i konkurransen. Rett til å delta har:

- Medlemmer av hushold som hører til siidaen, dvs. ordinære familiemedlemmer og dessuten tjenestefolk som er i tjenesteforhold med mer enn ett års varighet og har sine rein i siidaen.

Disse deltar på like fot uansett antall rein de måtte eie og sannsynlighet av at den umerkede reinen er avkom av deres simle. Det ligger altså ikke noen sannsynlighetsvurderinger til grunn for rett til deltakelse. Tilstedeværende som ikke har rett til deltakelse er:

- Tjenestefolk som er i kortvarig tjenesteforhold, eksempelvis avgrenset til perioden med inn-samling, merking og slaktning.
- Gjester, dvs. folk som ikke er medlemmer av hushold tilhørende siidaen.

Svært vesentlig hva gjelder de såkalte gjestene er følgende: Hvis disse har rein innblandet i flokken, så gir ikke dette noen rett til deltakelse. Utelukkel-sen gjelder også i tilfeller der de har hele sin flokk innblandet, når dette har skjedd på den andre siida-ens sedvanlige beiteområde. Heller ikke for uteluk-kelse av rett til deltakelse ligger det altså sannsyn-lighetsvurderinger til grunn. Den er grunn-gitt med at vedkommende er gjester på annen siidas beite-område. Vi har ikke hørt om tilfeller der noen ute-lukkede har forsøkt seg på å delta i konkurransen, men det ville i så fall vært karakterisert som urett-messig innblanding, krenkelse av siidaen det gjel-der og skandalisering av en selv som reindrif-utø- ver. Korttidsengasjerte tjenestefolks deltakelse vil kunne aksepteres hvis disse opptre til fordel for arbeidsgiver som hører til siidaen.

Oftere skjer det i våre dager at umerkede kal- ver kommer bort fra moren i tilknytning til merke- og skillegjerdene. Regelen her er at kalven forblir umerket, fordi den kan gjenfinne moren sin når den slippes ut på beite. Hvis det er gjester tilstede som skiller ut eller binder fast egne rein, så kan ikke de ta med seg umerkede kalver med mindre

den er forevist å følge moren. En slik forevisning skal skje til erfarne reindrif-utø-vere tilhørende si-idaen, som så kan bekrefte riktigheten av eierfor- holdet overfor andre. Et siidamedlem vil spørre gjesten: «Hvem har sett kalven følge moren?» Hvem betyr i dette tilfellet, «hvem av de som tilhø- rer vår siida?» Hvis det har skjedd en sammenblan- ding av hele flokker på den ene siidaens sedvanlige beiteområde, og det foregår skilling, så har likevel ikke den andre siidaens folk anledning til å ta med seg umerkede kalver med mindre den er forevist å følge moren. Dette er uavhengig av størrelsesfor- holdet mellom siidaene. Bevisbyrden ligger også i slike tilfeller av flokksammenblandinger hos de som befinner seg på en annen siidas sedvanlige beiteområde.

Siidaen som er på eget område behøver ikke å forevise kalvens mor for såkalte gjester. Imidlertid forventes de å legge forholdene så godt som mulig tilrette for at gjestene faktisk kan få bekreftet eier- forholdet til egne kalver. Eksempelvis hender det under skillinger at en av gjestene har mistanke om at en kalv er avkom av en bestemt simle, men at den har vanskeligheter med å finne moren i en større flokk. Vedkommende vil da be om å få lov til å «låne» kalven, dvs. å ha den gående en stund i ens egen utskilte flokk, i håp om at den da finner moren. Hvis kalven ikke finner moren der, må den leveres tilbake. Vanskelige arbeidsforhold med for eksempel dårlig lys og med sky rein som ikke roer seg i gjerdet, kan forpurre gjestenes mulighet til å få med seg umerket kalv. Imidlertid er det en ulempe som må regnes med når rein kommer inn på annenmanns område.

I de fleste tilfeller er det klart for de involverte hvilken siida som er på hjemmebane. Er siidaen innenfor *orohat*, er det udiskutabelt at det er den- nes medlemmer som utgjør gruppen av rettighets- havere til rein med uavklart eierforhold. Eierfor- holdets avklaring er da et internt forhold for denne gruppen. Oftest forekommer forannevnte tilfeller av umerket rein i tilknytning til sommerbeitet. Det må da understrekes at det her ikke dreier seg om den administrative enheten sommerbeitedistrikt. Er det avdelte *orohat* innenfor distriktet, dvs. avgrensede områder innenfor distriktet forbeholdt ulike siidaer, gjelder reglene også for den eller de andre siidaene i distriktet på like fot med siidaer fra andre distrikter. Det er naturligvis ikke så ofte at umerket rein, som ikke er registrert tidligere, fore- kommer på vinterbeitene, men utelukket er det ikke. Det kan eksempelvis skje at en umerket kalv oppholder seg i innlandet gjennom sommeren og så slutter seg til andre rein når disse kommer til vinterbeitene, eller at småflokker på avveie fører

med seg en umerket, morløs kalv. De samme reglene vil da gjelde som på sommerbeitet.

Hva gjelder flyttestrekningene og høstbeitene mellom sommer og vinter, vil det naturligvis forekomme sammenblandinger også her. Er en siida innenfor sin sedvanlige høstbeiteplass når sammenblandingen skjer, er forholdet det samme som på sommer- eller vinterbeiteplassen. Ved sammenblandinger på flyttestrekninger er visse forhold avgjørende for hvilken av siidaene som vil være den forurettede part. Hvilken av siidaene var i ukontrollert bevegelse? Skjedde sammenblandingen i så fall med en siida som hadde et kortere opphold på sedvanlig flyttelei? Den for øyeblikket stasjonære siidaen vil være opptatt av å få understreket sin status som den forurettede part, for det har betydning for rollefordelingen i forbindelse med skillingen. Det må gjøres praktiske avtaler for hvordan skillingen skal skje. Den forurettede siidaen må kanskje gi seg på diskusjonen om hvem som skal gjøre det fysiske arbeidet med å skille ut sine rein, fordi den andre parten har et betydelig større antall rein i fellesflokk. Likevel vil den kunne insistere på at bevisbyrden med hensyn til umerkede kalvers eierforhold ligger hos den andre siidaen. Forståelsen av situasjonen ved sammenblanding har altså betydning for hvilke forpliktelser og rettigheter siidaen har i forbindelse med senere avgjørelser om for eksempel skilling. Det legges dermed mye vekt på hva som var den faktiske situasjonen ved sammenblanding.

Hvis en siida har ligget i ro, men har avveket betydelig fra sin sedvanlige rute, vil den andre part fremheve det som et viktig forhold som klart overskygger det faktum at de selv var i ukontrollert bevegelse. I dette tilfellet dreier det seg ikke om noen *orru siida*, dvs. en som ligger reglementert i ro, men om en siida som er på avveie og således til hinder for andres flytting. Således vil siidaen som var i bevegelse ha forrang ved å være reglementert innenfor egen flytterute. Imidlertid vil det være andre tilfeller av sammenblandinger der det ikke klart kan avgjøres hvilken av siidaene som forårsaket sammenblandingen ved å bryte det sedvanlige mønsteret. Avvikene var kanskje ikke større enn det man må være forberedt på, og kanskje har dårlige vær- eller beiteforhold bidratt sterkt til manglende kontroll. Siidaene vil i slike tilfeller være sidestilte, og forannevnte regler gjeldende umerket rein uten eier vil ikke gjelde. Tilegnelsen av slike rein vil kunne være konfliktfylte. For enhver siida betyr det at det er ytterst viktig å få registrert og i det minste hårmerket all umerket rein mens de er innenfor eget avgrenset årstidsbeite, dvs. *orohat*.

Det individuelle eierskapet til kalver følger som nevnt innledningsvis direkte av at en eier simlene som de er avkom av. I tilfeller der kalvens eller eldre dyrs mor er ukjent, utledes retten til å tilegne seg denne av tilhørighet til siida som er på eget område. I utgangspunktet stiller siidaens medlemmer med lik rett til dyret, og den endelige avgjørelsen faller gjennom et arrangement som innebærer tilstedeværelse, visse ferdigheter og en porsjon hell. I ulike fremstillinger har fokus vært satt på eierforholdet til rein, og dermed rein som middel til utnyttelse av beiteressurser. Dette har skygget for det som finnes av sedvanemessige oppfatninger og regler relatert direkte til beiteressurser og landskap. I reindriften har en vekselvis statusene siidamedlem (*siiddaolmmoš* eller *isitolmmoš*) og gjest (*guossi*), som er direkte relatert til områder, dvs. *orohat*. Statusene kan også gjøres gjeldende på flyttelei, selv om de da ofte kan være gjenstand for diskusjon som viser til omstendigheter rundt sammenblandingen. En felles forståelse av at statusene siidamedlem og gjest gjelder, innebærer følgelig bestemte rettigheter og forpliktelser for de tilstedeværende. I det neste avsnittet skal det redegjøres for flere av disse.

4.3 Siidainterne og eksterne forhold

Medlemmer i én siida kalles *siidaguimmežat*, det enkelte medlem har statusen *siidaguoibmi* i forhold til de andre med hensyn til diskusjoner og avgjørelser om siidadrift. Det er imidlertid et viktig skille mellom de mer langsiktige, strategiske siidabeslutninger og avgrensede gjeterbeslutninger. De sistnevnte typer beslutninger er underordnet de førstnevnte, og må tas på stedet av de som er på oppdrag, også av tjenestefolk eller yngre folk med mindre erfaring. I et gjeterlag kan også en eldre, mer erfaren reineier ta avgjørelser alene, som overordnet eller lærer. Forutsetningen for deltakelse i de førstnevnte typer beslutninger, er at en utfra posisjon som reineier kombinert med erfaring og deltakelse, kan forventes å kunne representere en husholdssammenslutning. I slike tilfeller tas konsensusbeslutninger mellom *siidaguimmežat*, likeverdige siidapartnere (sml. Paine, 1970). Det betyr at antall rein en måtte eie eller personellmessig kapasitet en måtte representere, ikke gjøres relevante for beslutningsprosessen. Det legges frem forsøksvise forslag eller spørsmål, og avgjørende er argumentasjonen som viser til økologiske vurderinger og forholdet til andre siidaer.

I prinsippet er enhver fri til å skille ut sine rein fra siidaflokken, det er som Paine (1970: 55) uttrykk-

ker det «*axiomatic that all husbands are their own masters.*» Begrepet «husbander» refererer til den første forutsetning for denne friheten, nemlig at en har eller klarer å etablere en egen, adskilt husholdsbase. Det er imidlertid ikke en sak for siidaen som sådan å stille spørsmålstegn ved dette. Derimot er det andre forutsetninger eller begrensninger som må være avklart på siidanivå. Det viktigste er spørsmålet hvordan en har tenkt å holde seg adskilt fra siidaen en forlater. Skal det skje en tilslutning til en annen, etablert siida, er det spørsmålet avklart for disses del. Skal vedkommende etablere seg som en egen enhet på det sedvanlige siidaområdet, er det i høyeste grad et spørsmål som angår de andre i den opprinnelige siidaen. Følgende vil da gjelde:

- Om landskapet tillater det, og balansen mellom rein og beite ikke blir forrykket til skade for de som blir igjen i opprinnelsessiidaen, kan det gjøres avtale om delt bruk.
- Hvis det ikke oppnås noen avtale, kan vedkommende som ønsker det fortsatt ikke nektes å skille ut sine egne rein, men de andre vil dermed heller ikke gi garantier om beitestrategier som tar hensyn til at det skal være adskilte flokker på siidaområdet.
- Avtaler gjøres ikke automatisk gjeldende utover sesongen.

Forannevnte kommer spesielt til anvendelse ved omgrupperinger av siidaer som har fungert som faste sammenslutninger over tid. Delinger og omgrupperinger er imidlertid vanlige og som regel er det ingenting dramatisk ved disse. Bak ligger det ofte en felles forståelse av at nydeling og omgruppering er nødvendig for tilpasning til ulike økologiske faktorer. En gruppe som sammenlagt disponerer et tradisjonelt felles og derav sammenhengende vinterbeiteområde, vil kunne deles i to eller flere enheter. Antallet kan variere og det kan skje overganger av husholdsenheter mellom disse. Muligheten for at de innimellom slutter seg sammen i én enhet, er også tilstede. Det kan også være snakk om at noen skiller ut sin flokk for å foreta en tidligere flytting nordover eller sørover, og i dette tilfellet vil delt og adskilt bruk være basert på tid og ikke på rom. Når flokkene igjen sammentreffer i tid og rom, skjer det en forventet sammenblanding. Fleksibiliteten, som forannevnte typer skillinger representerer, er ivaretatt av den enkeltes vurdering av egne interesser og frihet til skilling under hensyn til at det er praktisk mulig. Slike skillinger er ikke regelmessige og må årvisst avtales, ulikt de som gir seg selv ved at reineierne i rom og/eller tradisjon har adskilte årstidsbeiter.

Det er mange typer siidaenheter, sett ut fra ens egen siidas posisjon, og fra ens posisjon i et slektskapsnettverk. Utover de som fremgår av forannevnte, kan det være nabosiidaer, fjerne siidaer, små siidaer, store siidaer eller andre kategorier siidaer. Imidlertid er det visse likelydende regler som gjelder i ens kontakt med alle disse siidaer, hvorav vi her skal ta for oss eksemplet *geahčadeapmi* (sml. Oskal, 1995a).

Noen reineiere er på leting etter bortkommet rein og oppsøker siidaer i de trakter hvor reinen kan tenkes å være. I denne typen kontakter er det en fast fremgangsmåte, med trinnvise avklaringer: *a.* Gjestene oppsøker først boplass eller leir. Utfra gjenkjennelse eller innledende avklaringer, henvender disse seg til *isit olmmoš*, eventuelt *eamit olmmoš*, som har ansvar for flokkoppsyn. – *b.* Det stilles spørsmål om egen siidas rein. Er slik rein observert i den andres flokk? – *c.* Det tilbys tillatelse til at gjestene kan gå inn i flokken for å gjøre seg kjent med hva som er eller ikke er av rein i flokken (*geahčadeapmi*.) Alternativt spør gjestene om en slik tillatelse. – I de ulike siidaene vil en finne ulike grader av imøtekommenhet. Imidlertid står følgende klart for alle involverte:

- En gjest kan ikke oppsøke og gå inn i en annen siidas flokk uten tillatelse fra siidaperson.
- En gjest har rett til ved selvsyn å kunne konstatere hvorvidt en har rein i flokken. Siidapersoner kan henvise til andre som er i posisjon til å gi en slik tillatelse, til en som har *vuorru* (ansvaret vakthold akkurat da eller påfølgende dag) eller i siste hånd til *siidda isit*.

Med utgangspunkt i det forannevnte vil det måtte gjøres avtaler for når det er praktisk mulig å gjennomføre *geahčadeapmi*. Avhengig av hva som kommer frem under *geahčadeapmi*, kan *čanadeapmi* (skilling som gjøres ved at rein bindes fast) gjøres på stedet eller det må gjøres avtaler om skilling ved første praktiske anledning. Forannevnte er minstestandarder i rettigheter og forpliktelser i kontakten mellom siidaene, og unnlattelse av å overholde disse vil karakteriseres som brudd med all sedvanerett. På den annen side kan det mellom bestemte siidaer være en felles forståelse av utvidede gjensidige rettigheter og forpliktelser med hensyn til informasjon og ivaretagelse av hverandres rein.

Siidaenheter som utgjør *siidaláhkki*, eller har lignende karakter av å være tidvis sammen og tidvis delt, vil med hensyn til sine gjensidige forhold ligge nært opp til det som er mellom siidapartnere. Det kan være fri informasjonsflyt og diskusjoner vedrørende beitestrategier, og ved mindre sam-

menblandinger kan rein tillates å være der de er frem til flokkene sammenblandes intensjonelt på et senere tidspunkt.. Disse siidaenhetene vil være mest tydelige som økologisk begrunnede delinger. Imidlertid vil regelen om tillatelse og rett til *geahčadeapmi* også gjelde her. Rett til innsyn samtidig med eiers rett til kontroll av trafikken inn og ut av egen flokk er således aksiomatisk. Disse kan ikke settes til side med henvisning til informasjonsutveksling. Dette er på linje med at rett til å skille ut egne rein (*čanadit*, *rátkit*) ikke kan begrenses med henvisning til tillatelse til eller hensiktsmessighet av at rein befinner seg i en bestemt siidaflokk.

Tidligere er det nevnt at delt bruk også kan være basert på at bruk av samme område skjer på ulike tidspunkt. Flytting gjennom andres *orohat* er et tilfelle på delt bruk. Avgrensningen av den gjennomflyttende siidas bruk vil være gitt gjennom forståelsen av begrepet *johtti siida*. En slik siida vil måtte gjøre beitestopp på bestemte plasser fordi disse gir konsentrert beite, oversikt og mulighet til rask samling for flytting videre. Plassene ligger i tilknytning til flyttelei (sml. for øvrig Vorren 1962). *Fieski* (vidden av spor etter beiting) vil være avgrenset til en slik arealenhet, og derav gis også tidslengde for opphold. Spredning eller lengre tids opphold i en annen siidas *orohat* har vært oppfattet som et klart brudd på sedvane, med mindre det gis en rimelig begrunnelse med henvisning til spesielle omstendigheter, for eksempel uheldige værforhold. En *johtti siidas* overskridelse av sin rett til opphold, er ved siden av økt beitevidde også oppfattet ved at *fieski* går over i *čilvi* (på barmark) eller *čiegar* (på snøføre). Begrepene *čilvi* og *čiegar* viser til at arealet er så mye nedbeitet eller nedtrampet (mht. snøkonsistens) at det ikke lenger er brukbart som beite innenfor samme årsavsnitt. En slik utvidet beiting vil selvsagt kunne skje hvis det er stor tidsavstand mellom de involverte siidaers flyttestidspunkt.

Synkronisert innflytting, eller stor grad av nærhet i tid for innflytting betyr på den annen side at også en flyttende siida vil være interessert i avgrensede beiteopphold og dermed kontrollert flytting gjennom en annen siidas *orohat*. Sammenblandinger med hjemmehørende siida vil klart peke i disfavør av siidaen som er på gjennomflytting, noe som har implikasjoner for de avgjørelser som må foretas for å gjenopprette sedvanlig orden (jf. foregående avsnitt). Siida som er på egen *orohat* vil være forpliktet til å holde avstand til andre siidaers flyttelei i perioden for sedvanlig gjennomflytting. På den annen side vil uvarslet og fra vane avvikende gjennomflytting utløse en rett for den

annen part, dvs. siidaen som er innenfor egen *orohat*, til umiddelbart å foreta kontroll og skille ut rein de gjør krav på der. Rein som mistes fra den gjennomflyttende siidaen vil ikke gi krav på slike umiddelbare tiltak.

Reinsdyr er en type kapital som er i stadig bevegelse. Behovet for å holde den samlet og under egen kontroll, fordrer forutsigbarhet vedrørende disposisjon av beiter og mulighet til å gjenvinne oversikt over og tilbakeføre rein som er på avveie. Visse sedvanemessige praksiser og regler har gitt et minstegrunnlag for dette, men enn videre er reindriftsutøverne avhengige av forbindelser til andre siidaer som involverer økte gjensidige forpliktelser med hensyn til ivaretagelse av rein. Brudd på sedvane har først og fremst blitt sanksjonert ved bortfall av forpliktelser utover minstestandarden, for eksempel med tilbakeholdelse av en type informasjon som tidligere ble gitt. Selvsagt kan et brudd på sedvane, eksempelvis forpurring av innsynsrett (jf. *geahčadeapmi*), også brukes som sanksjonsmiddel, men ved å menes og forstås som sådan henviser den likevel til sedvanemessige regelen som gjeldende. Klarest vil en slik henvisning komme til uttrykk når et brudd av den annen part blir sanksjonert med et tilsvarende brudd.

4.4 Sammenfatning

Under dette avsnittet skal vi sammenfatte noen av resonnementene i dette arbeidet, og sammenholde disse med Erik Solem's studier av reindriftenes sedvaner fra 1930-tallet. Solem hevder at det er etablert sedvaner i reindriften:

«Som forholdene har vært i Finnmark, har det (...) vært stor plass til for renlappenes enerådighet på dette område. Det viser seg da også at det har dannet seg visse regler om hvordan beitene bør utnyttes, og de enkelte renlapper bør forholde seg ved utøvelsen av reindriften. Disse regler er neppe så faste og bestemte at de i tilfelle vil kunne oprettholdes ved domstolenes hjelp».

Erik Solem, *Lappiske rettsstudier*, Universitetsforlaget, Oslo (1933) 1970: 189.

Solems vurdering av sedvanenes fasthet og bestemthet skal vi vende tilbake til senere, men han hevder altså at sedvanene finnes.

Fra Solems rettstudier kan vi lese følgende om beiteland og flytteforordninger:

«Fordelingen av vinterbeitesplasser mellom forskjellige *sii'daer* er sikkert av gammel opprinnelse og «har gjort seg selv». Det betraktes

nu som temmelig avgjort sak at den og den *siida* skal ha vinterbeite i den og den bestemte trakt.»

(ibid.190).

Han skriver tilsvarende om fordelingen av sommerbeiteområdene:

«På samme måten som det er med vinterplassene, forholder det seg med sommerbeitene. (...) Det er en sikker regel blandt renlappene i Finnmark at den som vil endre sommerbeitesplass, i rimelig tid før flyttingen om våren skal gi underretning til andre *siidaer* som tidligere har brukt den sommerbeitesplassen han akter å flytte inn på. Han kan ikke uten videre komme inn på denne måten om sommeren»

(ibid. 192).

Om flytteanordningene skriver han:

«Flytningen vår og høst foregår etter bestemte *flytveier* som har mange års hevd, og den foregår såvidt mulig på samme måten år etter år. Renlappene har etter flytveiene bestemte rastplasser, og her *skal* det rastes ...»

(ibid. 192).

Solem beskriver en fast fordeling av vinterbeiteplasser, sommerbeiteplasser og flytveier. Enhver *siida* skal kunne lokaliseres året rundt innenfor et fordelt system av faste beiteplasser. På samisk kalles dette for *siidavuoddu*. Enhver *siida* antas å ha et grunnlag som bygger på et stedbundet flyttemønster med tilhørende årstidsbestemte beiteområder og flytteleier. De medlemmene av *siidaen*, som har lengst historisk kontinuitet i hevdelsen av *siidaens* årstidsbestemte arealer blir betraktet som bærere av *siidaens* grunnlag (*vuoddu*). Beiteområdene vil på denne måten gå i arv i slektsledd, som Solem skriver. Denne fordelingen i årstidsbestemt beiteland (*orohat*), og lokalisering innenfor denne inndelingen, er konstitutiv for rangeringen av handlingsfriheter og begrensninger. Rangeringen uttrykkes i forpliktelsene og rettighetene som følger av statusene vert (*siiddaolmmoš*) og gjest (*guossi*). Det er statusene gjest/vert som danner utgangspunktet for rangering av handlingsfriheter og begrensninger. Om man er gjest eller vert gir seg av lokalisering i rom og tid i det aktuelle beitelandet i forhold til de aktuelle *siidaenes* beite- og flyttemønster. På flytteleier gjøres statusen gjeldende med utgangspunkt i omstendighetene rundt f.eks. sammenblandinger og andre potensielle konfliktsituasjoner.

Solem hevder at i utgangspunktet har *siidaer sine* beiteområder. Når det gjelder den sedvane-messige reguleringen av bruken av beiteområdene

mellom ulike *siidaer*, så hevder han at reglene «neppe er så faste og bestemte» at de kunne anerkjennes som rettsregler, og han poengterer at brudd på disse reglene ikke er understøttet av rettslige sanksjonsmidler.

«Men renlappene mener ikke at de har *eieendomsrett* til disse beitesplassene, og det har de heller ikke; de er også på det rene med at de ikke har noen rettsbeskyttet adgang til å holde andre borte. Men det er sikkert at det anses for en nokså simpel trafikk å trenge sig inn på en annen *siidas* gamle beitestrakt uten streng nødvendighet»

(ibid.190).

Det hadde vært interessant å få klarhet i hvordan forholdet til eiendomsretten til beiteland ble uttrykt på orginalspråket (som vi forutsetter var samisk, eller i de minste kunne parafraiseres til samisk), for å kunne vurdere intensjonsdybden og presisjonen. Vi kan imidlertid enig med Solem i at rangeringen av handlingsfriheter og begrensninger mellom *siidaer* kan være ulik den rangeringen som foretas i tilknytning til eiendomsinstitusjonen. Vi vil forsøke å illustrere en type rangering av handlingsprioriteringer ved hjelp av eksempler, samtidig som vi forsøker å artikulere resonnementene som ligger til grunn for en slik type rangering med utgangspunkt i vinterbeiter.

Vi tenker oss en situasjon hvor i *siidaer* er kommet i en mulig tvist. *Siida A* lar reinen beite utenfor sine egne vinterbeitegrenser og inn på vinterbeiteområdet til *siida B*.

Vi antar at *siida A* har brukt opp sine vinterbeiteområder ved at beite (oppas) ikke lenger er tilgjengelig. Det kan heller ikke påvises faglig svikt i *A siidaens* utnyttelsen av sitt eget beiteområde. *Siida B* har ledige vinterbeiter (oppas) i ytterkanten innenfor sitt vinterbeiteområde, som *siidaen* heller ikke vil trenge senere på vinteren. *A siidaens* utnyttelse vil dermed ikke kunne sies å utgjøre skade på *B siidaens* utnyttelse av sitt eget vinterbeite.

I et slikt tilfelle ville *siida B* ikke kunne sies å ha gode argumenter for å holde *siida A* borte fra det ledige beiteområdet. Antagelig er dette en handlemåte som de to *siidaene* gjensidig hadde akseptert fra hverandres sted. *A siidaens* handlemåter ville heller ikke bli oppfattet som en tvist om grensene mellom de respektive *siidaenes* vinterbeiteområder eller som en tvist om hvorvidt det aktuelle beiteområdet ligger innenfor *A siidaens* vinterbeiteområde.

Et annet spørsmål er de empiriske betingelsene for at situasjonen skal kunne utvikle seg til et

strategisk spill, og de ulike empiriske betingelsene for siidaenes muligheter til valg av strategier og midler til å forbedre sin situasjon. Vi kunne tenke oss at dette begynner å bli en årlig foreteelse. B siidaens motstrategi ville kunne bestå i å rekruttere nye folk og rein for å fylle opp sitt vinterbeiteområde. En slik strategi ville heller ikke kunne ha blitt møtt med motargumenter fra A siidaen eller andre siidaer. Siidaen er suveren i forhold til rekruttering av personell og utnyttelse av sine avgrensede beiteområder.

Hvis siida A derimot har igjen tilsvarende sesongbeite innenfor sitt eget vinterbeiteområde, som siidaen søker etter på B siidaens vinterbeiteområde, eller at siida B ikke har beite til «overs», så ville siida A ha dårlige argumenter på sin side. Det innebærer at det finnes ikke intersubjektive rimelighetshensyn eller rettferdighetsgrunner som A siidaen kunne appellere til.

En annen situasjon kunne oppstå ved at siida A og B har vært sammenblandet på vinterbeiteområdene til A siidaen i en lengere periode. I en slik situasjon ville det ha vært rimelig at siida A får bruke B siidaens vinterbeiter en tilsvarende tidsperiode som adskilt enhet eller i en sammenblandet siida med B.

En påvisning av at det er ulikhet i rangering av handlingsfriheter og handlingsbegrensninger mellom siidaer i forhold til en tilsvarende rangering i tilknytning til eiendomsinstitusjonen, er ikke alene en tilstrekkelig begrunnelse for ulik status i forhold til rettslig vern i disfavør av reindriftens rettig-

heter til land, enten det dreier seg om regulering av landrettigheter i reindriften internt eller mellom reindrift og andre interessenter. En slik slutning forutsetter i tillegg normative premisser som understøtter konklusjonen. Disse uttalte tilleggspremissene kan vanskelig unngå å bygge på resonnement à la John Locke eller tilsvarende som har en grunnpremiss til felles om at nomadenes bruk av land ikke er en rettighetsdannende praksis og at nomadene derfor er moralsk diskvalifisert fra å etablere rettigheter til land. Denne typen premisser lar seg neppe begrunne ut fra idealer om en rettsstat.

Vi har forsøkt å presentere noen sedvaner og rettsoppfatninger som er relevant for å kaste lys over reindriftens bruk og tenkning om denne bruken av land. Det finnes ikke noe i vårt materiale som tilsier at reindriftens sedvaner ikke er bestemte og faste, selv om det ikke er utviklet en institusjonalisert reindriftssamisk sedvanedogmatikk. Tolkning av sedvaner i lys av konkrete situasjoner og tolkning av konkrete situasjoner i lys av sedvaner er gjenstand for en fortløpende diskusjon. Diskusjonene dreier seg ikke om hvorvidt kategoriene vert (*siiddaolmmoš*) og gjest (*guossi*) er adekvate kategorier, men om hvem som er gjest eller vert i en konkrete situasjon. Uenigheten dreier seg i første rekke ikke om sedvanene for regulering av forholdet mellom siidaer, som det dreier seg om grensene for siidaer og grensetviser, og omstendighetene rundt ulike sammenblandingssituasjoner.

Referanser

- Bjørklund, Ivar & Brantenberg, Terje. 1981: *Samisk reindrift – norske inngrep*, Universitetsforlaget.
- Bjørklund, Ivar. 1985: *Fjordfolket i Kvenangen – Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980*. Universitetsforlaget.
- Blix, Erik Schytte. 1987: *Karasjokslekter*. Norsk Museum.
- Dodds, Susan. 1998: «Justice and Indigenous Land Rights», *Inquiry*, 41.
- Eidheim, Harald. 1999: *Samer og nordmenn*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 1999.
- Geir Hågvar: «Nomadisme og eiendomsrett», *Die-dut*, nr. 1, 1989.
- Haga, Ånund. 1994: «Liberalismens utematiserte føresetnader», E. O. Eriksen: *Den politiske orden*, Oslo:Tano.
- Henriksen, Georg. 1994: *Det sirkumpolare området*, i Howell, Signe & Melhus, Marit (red.): *Fjern og nær – Sosialantropologiske perspektiver på verdens samfunn og kulturer*. Ad Notam Gyl-dendal.
- Hætta, Lars & Bær, Anders. 1958: *Muitalusat*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Keskitalo, Alf Isak. 1980: «Samiske rettsoppfatninger til samisk land», Trond Thuen (red.): *Samene – urbefolkning og minoritet*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Locke, John. 1994: *Two treatises of government*, (ed. Peter Laslett,) Cambridge: Cambridge University Press.
- Locke, John. 1998: *Andra avhandlingen om styrelseskicket*. En essä angående den civila styrelsens sanna ursprung, räckvidd och mål, Göteborg: Daidalos.
- Marainen, Johannes. 1989: *Riksgrensene og same-nes statstilhørighet* i Aarseth (red.): *Grenser i Sameland*, Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Marainen, Johannes. 1997: *Karesuando samesläkter*, SSR Umeå.
- Nickul, Karl. 1948: *The Skolt Lapp Community Suenjelsjld during the Year 1938*. Acta Laponica, Nordiska Museet, Stockholm.
- Nielsen, Konrad. 1979: *Lappisk ordbok, vol. I-V*. (Utgitt første gang 1932.) Universitetsforlaget.
- Nissen, Kristian & Kvammen, Ingolf. 1929: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*. Utgitt av Kjeldeskriftfondet. Grøndahl & Søns boktrykkeri.
- Nissen, Kristian. 1985: *Finnmarkens renbyer 1911–12*. Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Oskal, Nils. 1995a: *Det rette, det gode og reinlykken*, Avhandling til dr.art.graden i filosofi, UiTø, Tromsø.
- Oskal, Nils. 1995b: «Liberalisme og urbefolkningsrettigheter», *Norsk Filosofisk Tidsskrift*, 2–3.
- Oskal, Nils. 1998a: «Urfolksvern og demokrati: Om det moralske grunnlaget for samiskerettigheter. Noen betraktninger om Samerettsutvalgets innstilling (NOU 1997: 4) med vekt på grunnsynet», Else Grete Broderstad (red.): *Samiske rettigheter – utfordringer lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt*, Skriftserie – nr. 5, Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø.
- Oskal, Nils. 1998b: «Nomaden – Tenkning om nomader og nomadetenkning», *Reindriftnytt*, Nr. 2, 1998 (engelsk oversettelse: Oskal, Nils: «The nomad – thinking about nomads and how nomads think», *Arran*, Publication of the Sami Siidat of North America, nr. 14, Spring 1999).
- Oskal, Nils. 1999: «Kultur og rettigheter. Same-rettsutvalgets grunnsyn og det moralske grunnlaget for samiske rettigheter», i Harald Eidheim (red.): *Samer og nordmenn. Temaer i juss, historie og sosialantropologi*, Oslo: Cap. forlag.
- Paine, Robert. 1964: «Herding and Husbandry: Two Basic Distinctions in the Analysis of Reindeer Management». *Folk* 6 (1): 83–88, København.
- Paine, Robert. 1970: «Lappish Decisions, Partnerships, Information Management and Sanctions – A Nomadic Pastoral Adaptation». *Ethnology* vol. IX.
- Paine, Robert. 1994: *Herds of the Tundra*. Smithsonian Institution Press, Washington.

- Pehrson, Robert N. 1964: *The Bilateral Network of Social Relations in Kõnkämä Lapp District*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Sara, Mikkel Nils. 1998: *Boazu lea biekká buorri – Studie av reindriftens tilpasningsformer i østre del av Kautokeino reinsogn*. (Hovedfagsoppgave 1996, med tilføyelser 1998.) Universitetet i Tromsø/Sámi Allaskuvla.
- Sara, Mikkel Nils. 1999: «Praktisk reinbeitebruk – tradisjonelle kunnskaper». *Rangifer*, No. 3, 1999.
- Smith, P.L. 1938: *Kautokeino og Kautokeinolappene*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Solem, Erik. 1970: *Lappiske rettsstudier*. Universitetsforlaget. (Første gang utgitt i 1933).
- Steen, Adolf. 1952: *Kautokeinoslekter*. Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Steen, Adolf. 1956: *Kautokeinostudier*, Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Strøm Bull, Kirsti. 1999: *Reindriftens rettshistorie 1852 – 1960*, upublisert manuskript.
- Svensson, Tom G. 1985: *Arktiske kulturer*. Universitetets Etnografiske Museum.
- Tegengren, Helmer. 1952: *En utdöd lappkultur i Kemi Lappmark*. Åbo akademi.
- Tully, James. 1995: *Strange multiplicity. Constitutionalism in an age of diversity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tønnesen, Sverre. 1973: *Retten til jorden i Finnmark*. Universitetsforlaget.
- Vorren, Ørnulv. 1962: *Finnmarkssamenes nomadisme vol. I & II*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Whitaker, Ian. 1955: *Social Relations in a Nomadic Lappish Community*. Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Zorgdrager, Nellejet. 1997: *De rettferdiges strid. Kautokeino 1852 – Samisk motstand mot norsk kolonialisme*. Vett og Viten.
- Aarseth, Bjørn. 1989: «Grenseoppgjørene og konsekvensene av disse for den nordsamiske bosetting i Norge» i Aarseth (red.): *Grenser i Sameland*, Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Offentlige utredninger:
 NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling, Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
 NOU 1997: 5 Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget, Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

Del VI

Steinar Pedersen:

*Fra bruk av naturgodene etter samiske sedvaner
til forbud mot jordsalg til ikke-norsktalende
og
Deanodat: Ei bygd innerst i Tanafjorden*

Kapittel 1

Fra bruk av naturgodene etter samiske sedvaner til forbud mot jordsalg til ikke-norsktalende

«Lapperne ... er de ældst-berettigede og saa at sige, odelsbaarne Indvaanere af den egentlige Lapmark, ...».

Major Peter Schnitler, 26.6.1745. (Lappekommissionen av 1897. Innstilling 1904. Bilag 7, s. 42.)

1.1 Samiske sedvaner og rettsoppfatninger – et utgangspunkt

1.1.1 Innledning – oversikt over arbeidet

Denne rapporten tar sikte på sin noe om hvordan samiske sedvaner og rettsoppfatninger i Finnmark ble ivaretatt i møtet med statens lover og bestemmelser. Hovedfokus vil bli lagt på andre halvdel av 1800-tallet, ut fra at det ser ut til å være den perioden med de sterkeste endringene i forhold til det man kan kalle for den «gamle» tilstand eller rettsorden.

Det er imidlertid all grunn til å presisere at dette ikke er en presentasjon av samiske sedvaner og rettsoppfatninger i forhold til det offentlige lov- og regelverket innenfor hver enkelt av de aktuelle samiske naturbruksmåtene. Forhåpentligvis vil de emnene som er valgt likevel gi et visst inntrykk av hvordan utviklinga var, og i særlig grad hvilke mekanismer som førte til at det gamle samiske rettsgrunnlaget – bortsett fra reindriftas rettigheter til en viss grad – etter hvert ble definert som nærmest ikke-eksisterende. I en slik forstand kan dette bidraget være et forsiktig supplement til det arbeidet som Samerettsutvalgets rettsgruppe har gjort i «NOU 1993: 34 – Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark», hvor man la hovedvekt på de forvaltningsmessige disposisjonene.

I den fremstillingsformen som er valgt presenteres utgangspunktet for arbeidet i punkt 1.1.

Punkt 1.2 tar for seg eksisterende allmeningsordninger i Finnmark på 1820-tallet, ut fra en tankegang om at allmeningsordninger er en form for kodifisering av sedvanemessig bruk. Videre gis et overblikk over en del samtidsopplysninger hva angår statens eiendomsrett fra det nevnte tidspunktet til midt på 1840-tallet. Det synes nemlig

helt åpenbart at eksistensvilkårene for samiske sedvaner og rettsoppfatninger som har regulert bruken av naturgodene, også knytter seg direkte til spørsmålet om de eiendomsrettslige forholdene.

I punkt 1.3 presenteres og drøftes odelstingsproposisjon nr. 21 fra 1848 hvor det ble sagt at samisk bruk ikke kunne gi grunnlag for eiendomsrett til grunnen i Finnmark. I proposisjonen het det nemlig at samene i Finnmark hadde vært nomader og at de derfor ikke hadde erverva eiendomsrett. Av den grunn hadde staten vært eier fra gammel tid. Likevel kan det se ut til man fra sentralt hold, i denne proposisjonen, stadig aksepterte folks allmeningsrettigheter.

Punkt 1.4 gir en innføring i de problemene reindrifta ble stilt overfor i forbindelse med at de i 1852 ble nekta både den sedvane- og traktatmessige retten til å krysse grensa til Finland i forbindelse med de sesongmessige beitevandringene. Norske myndigheter gjorde lite for å sikre denne retten, og satte også foten ned for en gjenopptakelse av dette gamle ressursbruksfellesskapet da det kom et tilbud om det fra finsk side.

Punkt 1.5 omhandler en del spørsmål i tilknytning til skogen, særlig om hvordan allmuen oppfatta det nye og strengere offentlige skogforvaltningsregimet som ble innført på 1850-tallet. En god del ting tyder på at dette regimet hadde vanskelig for å slå gjennom overfor den sedvanemessige bruken.

I og med at siktemålet er å kaste et visst lys over møtet mellom de samiske sedvanene og rettsoppfatningene og offentlig lov- og regelverk, er den første jordsalgslova som ble vedtatt i 1863, viktig. Denne omtales i punkt 1.6 hvor konklusjonen er at lite eller ingenting i forarbeidene tyder på at man der ville den sedvanemessige bruken av naturgodene til livs.

I punkt 1.7 drøftes en del teoretiske forutsetninger for læra om Finnmark som statens privatrettslige eiendom fra gammelt av, bygd på en tese om at det ikke fantes noen andre eksisterende rettigheter, slik blant annet regjeringsadvokaten hevda i 1864. Den sentrale rettslærde når det gjaldt å for-

mulere den juridiske doktrina om Finnmark som statens eiendom er professor Fredrik Brandt. I likhet med odelstingsproposisjon nr. 21 fra 1848, bygde også han på en forutsetning om at Finnmark hadde vært et herre- eller eierløst område.

I punktet blir det hevda at dette kan ha en sammenheng med det ideologisk klimaet som var skapt under fremveksten av den norske nasjonalismen før midten av 1800-tallet. Ikke minst gjelder det læra til «den norske historiske skole». Den hadde fra 1830-tallet av hadde en meget sterk gjenomslagskraft i det norske samfunnet, med sin tese om at samene fra gammelt av var mindreverdige nomader, sammenlikna med de høyerestående, siviliserte og jordbrukende norske. I følge den norske historiske skole kom de sistnevnte derfor til et eierløst område da de slo seg ned i det området som seinere skulle bli Norge.

Punkt 1.8 gir en nærmere fremstilling av det ideologiske klimaet i forhold til samene som rådde etter midten av 1800-tallet. Finnmark og Nord-Norge var en koloniseringsmark – et alternativ til Amerika. Det dårlige forholdet mellom folkegruppene fra gammelt av fikk også nå sin legitimering gjennom sosialdarwinisme og en offisielt anerkjent rasisme som kategoriserte rasene etter den verdien man meinte de hadde, og en denasjonaliseringspolitikk på brei front ble satt inn overfor samer og kvener.

I punkt 1.9 gis en del eksempler på hvordan lokalbefolkningas rett til jord ble satt til side, gjennom koloniseringsprogrammer som prioriterte norske tilflyttere. Toppunktet i denne politikken ble nådd i 1902 da Stortinget vedtok at kun norsk-talende skulle kunne kjøpe jord i Finnmark.

Punkt 1.10 som omhandler samiske jaktrettigheter faller noe utenom tematikken, men er et forsøk på å problematisere hvordan en sedvanemessig rettighet som til og med var formalisert av kongen på 1700-tallet, smuldrer bort og forsvinner i løpet av det neste århundret – uten at noen så langt har gitt noen fyldestgjørende juridisk eller annen forklaring på hvordan en slik allmenningsrettighet, og tidligere også etnisk rettighet, blir borte.

I avslutningspunktet – punkt 1.11 – berøres forholdet mellom samer og nordmenn i et lengre tidsperspektiv. Der er nemlig faktorer som trekker i retning av at samene i større grad ble en minoritet i negativ forstand etter 1814, enn man hadde vært under det tidligere danske styret. Norsk nasjons- og identitetsbygging på 1800-tallet synes derfor å ha danna en vesentlig forutsetning for tilsidesettelsen av det samiske sedvanerettsgrunnlaget.

I det samme punktet stilles det også spørsmål ved om definering av Finnmark som et herreløst

område kan ha sammenheng med juridiske teorier om erverv av kolonier, og hvordan man særlig etter britisk kolonirett behandla den lokale befolkningas privatrettslige rettigheter i de ulike kolonitypene. I en slik forbindelse *antyd*es et forsøk på komparasjon mellom Finnmark og Australia. Sistnevnte ble behandla som et herreløst område – terra nullius – fra koloniseringa i 1788, mens en omtrent tilsvarende oppfatning av Finnmark altså vant eksplisitt frem fra om lag midten av 1800-tallet.

Ut fra tidsramma for arbeidet har det ikke vært mulig å foreta egne primærkildeundersøkelser. Fremstillinga bygger derfor i det alt vesentlige på eksisterende litteratur og trykte kilder. Det eneste vesentlige unntaket fra dette er punkt 1.2 som særlig behandler bruks- og eiendomsforholdene i Finnmark på 1820-tallet. Der er det brukt tidligere innsamla primærmateriale.

1.1.2 Begrepet sedvaner og rettsoppfatninger

Erik Solems «Lappiske rettsstudier» som første gang utkom i 1932, er en av klassikerne når det gjelder fremstillinga av samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Generelt påpekte Solem at det moderne mennesket gjerne oppfatter den vedtatte lov som rettens hovedkilde, og at sedvaneretten spiller en relativt beskjeden rolle. I historisk forstand antar han at mennesket har danna rettsoppfatninger og rettsregler minst like tidlig som de religiøse oppfatningene.¹

På tidlige trinn i kulturutviklinga var det sedvanen som danna reglene, og at det var mer flytende grenser mellom rett og moral enn i et moderne kultursamfunn med mange organer til å håndheve retten. Dette i motsetning til et lite og enkelt samfunn, hvor «... en hevdet og godkjent oppfatning, selv om den ikke kan settes igjennom ved direkte tvangsmidler, likevel overfor det enkelte medlem av samfundet i seg selv har like stor makt til å bli respektert som det strengeste maktsprog i en rettsstat».

Solem er også inne på relativiteten i innholdet i de ulike rettsbegrepene. For eksempel må retten til fast eiendom ha helt forskjellige betydninger hos en stamme som driver jordbruk og åkerdyrking, enn hos et jegerfolk som lever som nomader.²

Den sammenliknende etnologiske rettsforskningen som Solem tilhørte, la vekt på å finne frem til de rettsreglene menneskene hadde levd under på de ulike trinnene av kulturell utvikling. En viktig

1. Solem 1933: 1.

2. Solem 1933: 2.

metode for denne retninga var en kritisk gjennomgang av de eldste nedtegnede rettskildene, hvor man meinte det var mulig å etterspore en enda eldre og helt annen rettsoppfatning enn da kildene ble nedskrevet. I tillegg måtte man også bruke andre kilder. Det var blant annet sagn og eventyr, ordtak og overtro, og sammenliknende språk- og religionsforskning.

På grunn av sammenhengen mellom rettsoppfatninger og de materielle vilkårene, var en annen viktig kilde rettsoppfatninger og skikker hos samtidige folkestammer «... som lever eller nylig har levet under andre livsvilkår enn det moderne kulturmenneske».

Ved å undersøke slike mer «primitive stammers» oppfatninger, kunne man gjøre seg opp en mening om rettsreglene som var særegne for de forskjellige utviklingstrinn. Det var i en slik forbindelse han hadde bestemt seg for å undersøke de samiske rettsoppfatningene.³

Etter Solems oppfatning ville det være helt galt å presse en fremstilling av en «primitiv folkestammes» rettsoppfatning inn i systematikken for en moderne rettsordning. Et slikt bilde ville bli skjevt. Derfor måtte man også finne ut om stammens næringsliv til forskjellige tider. På den måten kunne man avdekke de økonomiske og materielle vilkårene som kunne ha noe å si for dannelsen og utviklinga av rettsoppfatningene.⁴

Begrepsparet samiske sedvaner og rettsoppfatninger er med andre ord ikke entydig. En nærmere klargjøring er nødvendig. I forbindelse med Samerettsutvalgets arbeid har blant annet Otto Jebens, Gudmund Sandvik og Stein Owe drøftet innholdet i disse begrepene.

Otto Jebens mener at følgende *kan* legges i begrepet rettsoppfatning:

«... hva folk i et bestemt miljø mener at de må rette seg etter i kontakt med andre mennesker».

«... en oppfatning man mener å kunne få gjennomslag for hos statens domstoler».

«... det som i bygdemiljøet anses riktig mht. rettigheter og forpliktelser».

«... hva befolkningen i et område anser som rimelig og rettferdig, ut fra de faktiske forhold i området».⁵

Gudmund Sandvik tar i sin drøfting av begrepet rettsoppfatning utgangspunkt i Samerettsutvalgets

mandat, hvor utvalget ble bedt om å redegjøre for både historiske og gjeldende rettsoppfatninger. I forbindelse med de *historiske* rettsoppfatningene kommer han frem til at disse kan være:

«a) oppfatninger av rett til å bruka og gjera seg nytte av fornybare ressursar på land og i vatn, som vilt og fisk, skog og beite»,

«b) oppfatningar av rett til å gjera varige disposisjonar over land og vatn, omtrent som ein eigar i våre dagar»,

«c) oppfatningar av statsrettslege forhold, f.eks. av rett som borgar».⁶

Når det gjelder sedvaner og sedvanerett er leksikaldefinisjonen på førstnevnte en «... handlemåte som et rettssamfunns medlemmer følger i et bestemt forhold, festnet skikk og bruk». Sedvaneretten er på sin side «... en regel som har vunnet hevd gjennom lang tids ensartet skikk og bruk, med den følge at den oppfattes som en forpliktende rettsregel».⁷

Det vil altså si at de handlingene som følger av rettsoppfatningene må ha en viss varighet over tid, eller som det heter i rettsordspråket: «Ein gong er ingen sedvane».⁸ Sedvanene og sedvaneretten er derfor noe som følger av rettsoppfatningene. Otto Jebens sier i en slik forbindelse at rettsoppfatningene eventuelt vil kunne danne grunnlaget for sedvanerett.⁹

Stein Owe som i tilknytning til Samerettsutvalget har gjort en intervjuundersøkelse om rettsoppfatninger i Finnmark, mener at den mest formelle definisjon på rettsoppfatning er «... en oppfatning om at det eksisterer en norm av nærmere bestemt innhold som, dersom den brytes, vil være gjenstand for sanksjoner fra myndighetene selv, eller ved myndighetsapparatets mellomkomst».¹⁰

I og med at denne definisjonen innebærer en sanksjonsinngripen fra det offentlige, synes det ut fra kjent materiale opplagt at samiske rettsoppfatninger ikke, eller bare i beskjeden grad har hatt en status som faller innenfor en slik ramme. I sin videre drøfting av dette lanserer han imidlertid begrepet alternative rettsoppfatninger, og legger der blant annet til grunn personens subjektive opplevelse av om normen etter vedkommendes egen oppfatning har en rettslig karakter. Ett metodisk problem Owe påpeker, er imidlertid hvordan man

3. Solem 1933: 3. Han pekte i tillegg på at undersøkelsen også hadde det praktiske siktemål å unngå feiloppfatninger og feilbedømmelser på grunn av at dommerne ikke kjente til samisk språk og oppfatning.

4. Solem 1933: 4.

5. Jebens 1993 b: 385.

6. Sandvik 1997: 580. Med unntak av Sandviks pkt. c er Jebens' og Sandviks definisjonstilnærminger ganske sammenfallende.

7. Gulbrandsen 1980: 175.

8. Gjelsvik 1929: 100.

9. Jebens 1993 b:385.

10. Owe 1998: 7.

skal skille rettslige fra andre normative oppfatninger.

Hans endelige definisjon på en alternativ rettsoppfatning, er «... en oppfatning om eksistensen av en norm som personen subjektivt oppfatter som en rett og bindende for seg og/eller andre, selv om brudd på normen ikke vil kunne bli gjort til gjenstand for reaksjoner innenfor det norske rettssystemet».¹¹

Hva angår spørsmålet om sedvanerett mer generelt, mener blant annet Michael Asch at der fins et rettslig regime i hvert eneste samfunn uansett om det kodifiserer retten («law») i institusjonalisert form eller ikke, slik som i de vestlige samfunn, og at forestillinga om hva som er innholdet i retten («law») må forstås i den kulturelle sammenhengen i vedkommende samfunn.¹²

Dette er i overensstemmelse med Gordon R. Woodman som definerer sedvanerett som en rett som eksisterer i kraft av å være sosialt akseptert.¹³ Blant mange andre ting i forbindelse med sin drøfting av sedvaneretsbegrepet peker han på at statlig gitte lover gjerne krever at en sedvanerett må ha vært kjent («observed») i et visst antall år for å kunne anerkjennes.

Woodman avviser dette fordi sedvaneretten også kan være i endring, og bemerker at et krav om en bestemt varighet nesten er laga som et påskudd for å forhindre en generell anerkjennelse av sedvaneretten. Det sentrale for ham er at normen eksisterer på det tidspunktet det er spørsmål om dens eksistens.¹⁴

Woodman er også inne på noe som har betydelig relevans for møtet mellom norsk lovgivning og samisk sedvanerett hva naturgodene angår, når han peker på at rettigheter og eiendomsrett til jord er begreper som man spesielt finner i vestlig lovgivning. Derfor oppstår det problemer når man knyttet begrepet eiendomsrett til land til sedvanerettslige systemer som ikke hadde noe slikt begrep.¹⁵

Andre steder i verden, blant annet i Australia, er det gjort omfattende utredningsarbeider for å komme frem til måter for å anerkjenne urfolks sedvanerett – «Aboriginal customary laws». Den australske lovreformkommisjonen konstaterte i den forbindelse i 1986 at det ikke fantes noen systema-

tisk opplisting av aboriginernes sedvanerett – «customary laws» – slik man hadde i mange andre land. Derimot hadde man mye materiale når det gjaldt tradisjoner, levemåte, og detaljerte studier på slektskap, religion og familiestrukturer. Hvorvidt alt dette var å anse som sedvanerett var et innfløkt definisjonsspørsmål som jurister og antropologer hadde gitt ulike svar på.¹⁶

I sin egen drøfting av spørsmålet pekte kommisjonen på at selv om man kunne ha ulike oppfatninger i enkeltspørsmål, var de som hadde vært inne på dette temaet enige om at «... det i tradisjonelle aboriginersamfunn eksisterte et mer eller mindre klart definert sett regler, verdier og tradisjoner, som ble akseptert som grunnleggende standarder og prosedyrer som skulle følges og holdes oppe».¹⁷

Kommisjonen viste også til konkrete rettssaker mellom urfolksgrupper og staten, hvor definisjonen av sedvanerett hadde vært viktig. I slike tilfeller hadde staten gjerne hevda at man måtte ha for seg et klart avgrensa samfunn, og at det måtte være en anerkjent myndighet – «sovereignty» – som kunne sørge for at loven ble håndheva, før det kunne sies å foreligge et lov- eller rettssystem.¹⁸

En slik tilnærming fant lovreformkommisjonen mindre hensiktsmessig, og understreka behovet for en bred tilnærming. Kommisjonen gav også klart uttrykk for at «... smale legalistiske definisjoner av aboriginiske sedvaner vil gi et galt inntrykk av realitetene». I den forbindelse viste man til en domsslutning fra 1971 som avviste en entydig – «all-purpose» – legaldefinisjon av sedvanerett. Dommeren uttalte blant annet at det i det aktuelle tilfellet var vist at loven (sedvaneretten) var anerkjent som obligatorisk for medlemmene av et samfunn som i prinsippet er definerbart, nemlig det samfunnet av aboriginere som brukte det spesifikke landområdet til rituelle og økonomiske formål.¹⁹

Dette bare meint som en illustrasjon på hvor vidtfavnende begrepene rettsoppfatninger og sedvaner kan være, og hvor vanskelig det er å komme frem til entydige definisjoner. Ikke minst er det vanskelig når begrepene brukes på tvers av kulturelle skillelinjer. Hvis man ikke tar hensyn til at begrepene kan ha forskjellig grunnlag og innhold

11. Owe 1998: 8.

12. Asch 1999: 32–34. Michael Asch er rettsantropolog, professor emeritus ved universitetet i Alberta, og gjesteprofessor ved universitetet i Victoria, Canada.

13. Woodman 1999: 15. Gordon R. Woodman er rettsantropolog, professor ved universitetet i Birmingham, England.

14. Woodman 1999: 17.

15. Woodman 1999: 25/26.

16. ALRC 31–1 1986: 75/76. I så måte må man si at situasjonen i Norge og Australia er ganske sammenfallende. Man har atskillig materiale av tilsvarende karakter som i Australia, uten at det de siste 25 år er gjort noe forsøk på å sammenfatte dette til en helhetlig sedvanerettslig fremstilling.

17. ALRC 31–1 1986: 76. Ovf.

18. ALRC 31–1 1986: 77.

19. ALRC 31–1 1986: 78.

fra kultur til kultur, er faren for etnosentrisme, misoppfatninger og irrelevans helt åpenbart til stede.

Derfor er Solems tilnærming og påpeking av hvor viktig det er med grundigst mulig kjennskap til de samfunnene hvor man ønsker å beskrive sedvaneretten, også av aller største betydning for bruken av begrepene sedvaner og rettsoppfatninger på tvers av den norsk-samiske kulturelle grensa.

Der er knapt noen universell definisjon av sedvaner og rettsoppfatninger. Dette har man etter hvert tatt høyde for i andre land, som for eksempel Canada, hvor rettsinstansene har lagt seg på en praksis som i større grad tar hensyn til kulturforskjellene når man behandler sedvanerettslige forhold. Skriftlig dokumentasjon og skriftlige kilder er ikke lenger det eneste som teller.

I en sak for canadisk høyesterett i 1997 – Delgamuukw mot British Columbia – slo retten fast at urfolkshjemmelen – «aboriginal title» – aldri hadde opphørt å eksistere i delstaten. Det mest interessante ved denne saka er likevel at Høyesterett anerkjente muntlig historie som en dokumentasjon på urfolkets – «Natives» – krav på land og ressurser.²⁰ Det vil si at det aktuelle urfolkets sedvaner ble vurdert som fullverdige rettskilder.

1.1.3 Religion og sedvanerett

For å illustrere hvilken spennvidde og hvilket potensiale som ligger innen forskningsfeltet historiske rettsoppfatninger kan nevnes religionen. Solem skriver i den forbindelse at det er livet som skaper retten, men at det ikke bare er de materielle interessene som har betydning. Folkementaliteten øver også innflytelse, «... og særlig hos primitive folk er det en nær sammenheng mellom rettsoppfatninger og religion».²¹

Fra Australia kjenner man for eksempel til at kultplassene til urfolket hadde klare funksjoner når det gjaldt forvaltning av de fornybare naturressursene, jakt, fiske og sanking av næringsemner. Dette kom til uttrykk på den måten at den nærmeste omegnen av slike steder var et lukka område. Der var jakt, fiske og sanking helt forbudt. Selv såra dyr kunne ikke forfølges inn i slike hellige soner. Der oppholdt man seg kun i forbindelse med seremonier.

Disse stedene var med andre ord også effektive fredningssoner hvor viltet kunne oppholde seg. Det var heller ikke bare ubrukelige land- og vannområder som ble regulert på denne måten. Ofte

var de beste vanningsstedene, elver og elvebredder freda på grunn av de hellige stedene. Slik hadde man også mange reservater for både vilt, fisk, og alle typer fugler som lever i tilknytning til vann.²²

Også i samisk sammenheng er det legitimt å spørre om der finnes noen sammenheng mellom den førkristne religionen, ressursbruken, og regler som regulerer en slik bruk. Hvilke kilder kan eventuelt brukes til å kaste lys over en slik problemstilling?

Ut fra det arbeidet som blant annet religionshistorikerne har gjort, vet vi at ut over hele det 6 – 700 000 kvadratkilometer store, tradisjonelle samiske bosettingsområdet, fins et nettverk av samiske kult- og offerplasser. De var naturligvis brukt i forbindelse med ulike religiøse seremonier, blant annet for god jakt- og fiskelykke. Men – hva mer forteller dette til dels tette nettet av samiske offerplasser?

Jo – disse lokalitetene markerer sterke samiske bruksområder. I religioner som var så sterkt knytta til naturen og elementene som den samiske, etablerte man ikke kultplasser og hellige steder i områder hvor man bare hadde en marginal tilknytning og næringsvirksomhet.

Det vil si at samene etablerte sine hellige steder ut fra de behovene man hadde i de områdene som man brukte og hvor man holdt til. Derfor vil også de registrerte offerstedene og sieidiene være noen av de aller sterkeste kildene til dokumentasjon av samiske bruksområder. Der det fins et samisk hellig sted, er det også utvilsomt at man har hatt samisk tilstedeværelse og bruk av naturressursene.

Det man også kan spørre om er hvorvidt sieidiene/offerstedene var meint å markere andre ting, som territoriell overhøyhet, eller bruks- og eiendomsrett over det området hvor det hellige stedet var plassert.²³

Historikeren Lars Ivar Hansen er en av dem som er inne på slike problemstillinger for en bestemt del av Finnmark.²⁴ Utgangspunktet hans er kulturminnekonsentrasjonene i og ved Steinvåg, Gamvik og Omgang, vest for munningen av Tanafjorden, og Kvitnes, Berlevåg og Kjølnes som ligger øst for munningen. Der har det vært en klar norsk-samisk fordeling av arealene, eller at norske fiskevær og handelssteder for noen hundre år

20. Osherenko 1998: 109. Se også nærmere omtale av dommen hos Asch 1999: 41 ff.

21. Solem 1970: 2.

22. ALRC 31–2 1986: 121.

23. Det er ikke utenkelig at slike forestillinger kan ha levd så langt som inn på 1800-tallet. Fra Nesseby ble det for eksempel i 1866 referert til at den siste hedning hadde levd 50 år tidligere. Brun 1866: 6.

24. Hansen 1997.

siden var flankert av områder hvor den samiske kulturtradisjonen var klart fremtredende. Omgang hadde en norsk kirke, mens Steinvåg og Kvitnes var «... knyttet til samisk religiøs og kultisk praksis gjennom graver, labyrinter og offerplasser».²⁵

I den anledning stiller han spørsmål om hva disse kulturminnene kan fortelle om hvordan landskapet er blitt strukturert fra de to folkegruppene side, og om man her står overfor et kulturlandskap som var påvirket av norsk kolonisering og begynnende misjonering mot slutten av middelalderen.²⁶

I forhold til kirkebygginga på Omgang spør han om hvilke reaksjoner det førte til blant samene, «... når det ble etablert et kristent sentrum med sakralbygg midt inne i et landskap som for øvrig var dominert av samisk kulturtradisjon?» Førte dette til en skjerpning eller endring av de religiøse ritene?

I en slik sammenheng påpeker han at steinlabyrintene på finnmarkskysten er blitt tolka «... som uttrykk for intensivert samisk rituell praksis, som reaksjon på kirkebygging, misjonering og kolonisering av samisk land».²⁷

Hansen bygger på arkeologen Bjørnar Olsen som skriver at alle de åtte steinlabyrintene som er registrert i Finnmark ligger på ytterkysten, og at de etter all sannsynlighet stammer fra perioden mellom 12- og 1700-tallet. Felles for dem er også at de er lokalisert i tilknytning til samiske begravelsesplasser.²⁸

Den nevnte tidsperioden er sammenfallende med at det samiske samfunnet i Finnmark opplevde en dramatisk endring i sine kontakter med utenverdenen. Olsen peker der på de omkringliggende statenes konkurranse for å få kontroll over det samiske området, den norske koloniseringa som begynner på 1200-tallet, samt handels- og misjonsvirksomhet.

Kirkebygging på Finnmarkskysten og bygging av klostre fra russisk side, var særlig manifester og klare symboler på den trusselen fra utenverdenen som nå hadde innfunnet seg på samisk land. Etter Olsens oppfatning er det ikke unaturlig at en slik situasjon ville føre til en konsolidering av samiske sosiale og religiøse verdier, og at dette gav seg utslag gjennom konkrete rituelle manifestasjoner.²⁹ Med andre ord kan man her tale om en fysisk

markering av den samiske rettsoppfatningen om at området var deres. Dette gjorde man altså gjennom religiøse riter som skulle markere territoriell overhøyhet.

I forhold til samiske sedvaner og rettsoppfatninger i en tidsperiode som stort sett mangler skrevne kilder, er dette interessant. I mangelen på skriftlige kilder kan labyrintene være et materielt uttrykk for at samene ønska å markere sin rettsoppfatning av at dette var deres land, i forhold til den kolonisering som fant sted. Det gjorde man gjennom å plassere rituelle fysiske objekter nettopp i den sona hvor koloniseringa fant sted.

Man prøvde å skape likevekt, gjenvinne kontrollen i forhold til utviklinga som var i gang. Religionen, religiøse symboler og riter, ble brukt i et forsøk på å opprettholde den bestående rettsordenen.

1.1.4 Sedvaner/rettsoppfatninger og allmenningsrettigheter

Et helt grunnleggende utgangspunkt når man skal vurdere samiske sedvaner og rettsoppfatninger i forhold til kongens/statens rett, er at Finnmark ikke kan sammenliknes med noen annen del av landet. Dette blant annet på grunn av at ingen andre steder har staten en så kortvarig jurisdiksjon over territoriet som nettopp her:

- Før 1613 var ikke noen del av det nåværende Finnmark under *uomtvista* dansk-norsk jurisdiksjon.
- Før 1751 lå hele det store innlandsområdet utenfor Norge. Det vil si at mellom 1613 og 1751 lå dette samiske området under svensk jurisdiksjon, men også med dansk-norsk skattlegging.
- Før 1826 var heller ikke nåværende Sør-Varanger en del av Norge. Dette østsamiske området var under russisk jurisdiksjon, men med skattlegging fra dansk-norsk (etter 1814 fra norsk) side.³⁰

I forhold til dette har samene iallfall en to-tre tusenårig tilknytning til det landområdet som i dag kalles Finnmark, et navn som også betyr samenes land eller mark.³¹ Man må tro at det gjennom utnyttelse av naturgodene gjennom et så langt tidsrom hadde utvikla seg bestemte sedvaner og rettsopp-

25. Hansen 1997: 336–337.

26. Hansen 1997: 337.

27. Hansen 1997: 337. Angående labyrintene viser han til Olsen 1991.

28. Olsen 1991: 51 ff.

29. « ... Christian churches and monasteries on Saami land stood as persuasive signifiers of the threatening power from the outside world, ... ». Olsen 1991: 56.

30. Det kan for øvrig nevnes at på grunn av det utenrikspolitiske fellesskapet finner man grensekonvensjonen av 1826 oppført som en svensk traktat.

31. Norsk bosetning er kjent på kysten fra 12/1300-tallet, mens kvensk bosetning av noe omfang opptrer fra begynnelsen av 1700-tallet.

fatninger vedrørende bruken av ressursene og hvem som hadde denne retten.

Der foreligger da også god dokumentasjon på at samene har hatt et eget jord- og ressursforvaltningssystem gjennom siidasystemet.³² Mange fagfolk meiner også at den samiske sedvaneretten har hatt en eiendomsrettslig styrke og karakter, og at den var respektert av svenske myndigheter i Indre Finnmark før området kom inn under dansk-norsk jurisdiksjon i 1751.

Sverre Tønnesen skriver i en slik forbindelse blant annet at Karasjok- og Utsjokområdet var de som fikk beholde den samiske sedvaneretten lengst.³³ Det hadde sammenheng med at dette distriktet lå aller lengst nord i det svenske veldet frem til 1751. Det vil si at hele Tanadalen fra og med Polmak og oppover lå innenfor det området hvor den samiske sedvaneretten innenfor den svenske kongens influenssfære holdt seg lengst. Her hadde siidaene en enerett til ressursene. Faktisk betegner Tønnesen dette som en eiendomsrett for det lokale samfunnet. Den eneste begrensninga var at de ikke kunne holde nybyggere ute.³⁴

Tønnesen skriver dessuten at ikke bare innlandssamene, men også sjøsamene fra gammelt av mente de var eneberettiga til bruken av ressursene i det området hvor de bodde, og at man nærmest hadde for seg «... en eiendomsrett for bygdefolket til det området som var deres allmenningssområde». Dette var heller ikke knytta opp mot jordbruk, men «... bygdelaget var berettiget til eneutnyttelsen av visse goder lenge før man begynte med jordbruk».³⁵

Det var med andre ord sedvaneretten som regulerte bruken av naturgodene. Bygdelagene hadde sine egne områder hvor de brukte ressursene etter den rådende rettsoppfatninga, og statens myndigheter gjorde ikke noe inngrep i denne bruken.

Uten å ta stilling til eiendomsrettsspørsmålet må man iallfall kunne si at denne nedarva og faste bruken var et uttrykk for samiske sedvaner og rettsoppfatninger omsatt i det man kan kalle naturbruks- eller allmenningsrettigheter. Derfor vil jeg i denne fremstillinga sette et likhetstegn mellom samiske sedvaner og rettsoppfatninger og faktiske

allmenningsrettigheter – definert som *retten* til å utnytte naturgoder i et avgrensa område i tilknytning til boplasser og bygdelag.³⁶

Mitt utgangspunkt vil derfor være at den opprinnelige samiske bruken hadde et klart rettsgrunnlag basert på sedvanerett. Blant annet ut fra Tønnesens beskrivelse av bygdelagene og de samiske rettighetenes stilling på 1700-tallet, ser vi at disse rettighetene var svært sterke. Otto Jebens' spesialstudie av forholdene i den indre delen av Finnmark, underbygger dette på en svært klar måte.³⁷

I løpet av tida frem til i dag kan vi imidlertid konstatere at det har skjedd svært store endringer. Bygdefolk i Finnmark har nå omtrent ingen allmenningsrettigheter etter gjeldende lov- og regelverk. Derfor blir spørsmålet å finne ut hvilke faktorer som har påvirket bortfallet av den sedvanemessige bruksretten slik den har vært nedfelt i allmenningsrettigheter – ikke om slike rettigheter har eksistert.

Ut fra den dramatiske endringa som har skjedd med allmenningsrettighetene, er det naturlig å sette søkelyset på hva som skjedde i møtet mellom det gamle samiske sedvanerettssystemet og innføringa av statlige lover og regler, forvaltningspraksis og liknende.

Samerettsutvalgets rettsgruppe definerer på generelt grunnlag allmenning som det området som ble liggende igjen da folk etablerte eiendommer. Det som «... ikke tilhørte gårdene og bygdefolket som eiendom, var allmenning med felles rett til bruk for dem som tilhørte bygdelaget». I slike områder må staten som allmenningseier «... respektere de retter som bygdelaget har hatt fra gammel tid og den rådighet som har vært utøvd av allmenningsrettshaverne».³⁸

Stadig uten å ta stilling til eiendomsretten til grunnen, kan hovedspørsmålet ut fra det forannevnte formuleres på følgende måte: Hvorfor har ikke staten, i Finnmark, respektert de rettighetene som de samiske bygdelagene hadde fra gammelt av? Eller sagt på en annen måte:

32. Den aller fremste studien av dette er Tanner 1929.

33. Tønnesen 1979: 112.

34. Tønnesen 1979: 108. Etter at Tønnesen lanserte dette synspunktet i sin doktoravhandling i 1972, er det ytterligere underbygd av flere – særlig Otto Jebens. Jf. Jebens 1982 og 1993 a.

35. Tønnesen 1979: 55. Jf. også Tønnesen 1978: 192. Det må også tilføyes at etter at Tønnesen la frem disse resultatene i 1972 er det ikke kommet ny forskning som har endra dette bildet.

36. Det er et annet utgangspunkt enn det Samerettsutvalgets rettsgruppe la til grunn, da man der tok sikte på å undersøke «... om det gjennom en særskilt bruk kan ha oppstått allmennings- eller allmenningsliknende rettigheter for lokalbefolkningen i deler av fylket, f.eks. i en bygd eller generelt». Jf. NOU 1993: 34, s. 20.

37. Jf. Jebens 1999. Jebens, juridiske doktoravhandling om eiendomsretten til de indre delene av Finnmark ble utgitt etter at dette manuset i all hovedsak var ferdigstilt. Derfor har det bare i liten grad vært mulig å bygge på hans forskning.

38. NOU 1993: 34, s. 21.

Hvorfor er ikke bygdefolks allmenningsrettigheter bygd på samisk bruk og samiske sedvaner og rettsoppfatninger blitt respektert, slik man har respektert norske bygdefolks tradisjonelle bruk i Sør-Norge, og gitt disse en formell ramme gjennom ulike allmenningsordninger?

Det vil si at spørsmålet om samiske sedvaner og rettsoppfatninger i forhold til det formelle lovverket man har i dag – med et visst unntak for rein-driftsovgivninga – i vesentlig grad dreier seg om hva som er årsaken til at den tidligere eiendomsliknende samiske bruken ikke gjenspeiles i lov- og regelverket.

Når skjedde omslaget? Når slutta myndighetene å respektere bygdenes allmenningsrettigheter? Hvilke samfunnsmekanismer var det som i sin tid bidrog til at samiske sedvaner og rettsoppfatninger ble definert som irrelevante, med den konsekvens at allmenningsrettighetene som var produktet av disse sedvanene og rettsoppfatningene forsvant?

1.1.5 Sedvaneretten og jordutvisningsresolusjonen av 1775

Når det gjelder møtet mellom det samiske samfunnet i Finnmark, med dets sedvaner og rettsoppfatninger, og et offentlig regelverk som tok sikte på å regulere bruken av ett eller flere naturgoder, er 1775 et viktig årstall. Da ble det nemlig for første gang laga forskrifter for offentlig utvisning av jord i Finnmark. Det var 162 år etter at den dansk-norske staten første gang fikk enejurisdiksjonen over en del av Finnmark – kyst- og fjordområdene. Videre var det ikke mer enn 24 år etter at hele den indre delen av Finnmark var kommet under dansk-norsk styre, og 51 år før nåværende Sør-Varanger ble en del av Norge.

Noen mener at jordutvisningsresolusjonen av 1775 viser at kongen/staten eide grunnen i Finnmark. Jordsalgssjefen i Finnmark sier det blant annet på følgende måte:

«Opprinnelsen og rettssituasjonen omkring statens umatrikulerte grunn i Finnmark er uklar. Finnmark er fra gammelt av blitt betraktet som herreløst land og ble som sådant regnet å tilhøre Kongen. Ved den kgl.res. av 1775 bekreftet staten sin eierposisjon, og spørsmålet har aldri vært gjenstand for en rettslig prøving av domstolene».³⁹

Statens eiendomsforvaltningsorgan «Statskog» sier det slik:

«Opprinnelig statsgrunn i Finnmark og statens allmenninger i Nordland og Troms er alle opprinnelige statseiendommer».⁴⁰

Grunnlaget for disse utsagnene finner man trolig i en utredning som ble gjort i 1962, og som ligger til grunn for den någjeldende jordsalgsløva for Finnmark: «Så langt tilbake som den norske saga vet å berette, var all jord og grunn i det egentlige Finnmark, betraktet som statens eiendom».⁴¹

I følge dette skal grunnen i Finnmark ha vært

- herreløs
- derfor har den tilhørt kongen
- den er opprinnelig statseiendom
- jordutvisningsresolusjonen av 1775 bekrefta statens eierposisjon.

Den andre hovedoppfatninga av jordutvisningsresolusjonen er imidlertid at den var et middel myndighetene brukte for å regulere jordforholdene ut fra ordenshensyn og ønsket om et mer rasjonelt jordbruk. Hver familie skulle nemlig få utmålt jord nok til at den kunne greie seg. Jorda skulle dekke fôr- og beitebehovet til fire kyr – «Kveghøveder» – eller alternativt 8 sauer for hvert kveghode.⁴²

Hvis man spør om jordutvisningsresolusjonen tok sikte på å endre den faktiske eneretten bygdene hadde til allmeningsutnyttelse av ressursene i sine nærområder, er svaret et klart nei. Tvert imot var det en rekke bestemmelser som bekrefta den sedvanemessige bruken, og slo fast at den skulle fortsette. Det gjelder for eksempel den måten jordutvisninga skulle foregå på. Hvis en eller annen allerede rydda opp visse plasser, skulle disse så langt som mulig tildeles vedkommende.

Når det gjelder bestemmelser som går på annen bruk av naturressursene, har man først § 3 hvor det ble fastsatt at fisket i ferskvann og små elver, tilhørte de nye oppmålte eiendommene innenfor eiendoms grensene. Dette var i følge Sverre Tønnesen en bekreftelse på at jorda ble ansett som vanlig allmenning.

Det bygde han blant annet på at Rentekammeret i København som behandla det opprinnelige forslaget fra amtmann Fjeldsted i Finnmark, viste til Norske Lov, 5 – 11 -1: «Alle Fiskevand i Almining maa bruges af hver der haver Lod derudi (og ikke til nogen i Særdeleshed bortbygdes) ...!»⁴³ Bestemmelsen i § 3 skulle avskjære mulig fremtidig debatt om eiendomsinnehaveren hadde fiske rett utenfor *egen* eiendom.⁴⁴

40. Statsskog: u.å.

41. Landbruksdepartementet 1962: 5.

42. Jordutvisningsresolusjonen § 1. Jf. Tønnesen 1979: 136.

43. Sm. st.

39. Joki 1988: 1.

I resolusjonens § 4 kommer det også frem et klart allmenningsprinsipp når det gjelder bjørkeskogene:

«Hvor Birkeskov findes, bestemmes den til visse Bygder, som dertil ere trengende, dog at disse Bygders Beboere ikke egenraadig handle med Skoven, hvad de behøve, have de betimelig at hos Amtmanden, som det fornødne lader udvise».⁴⁵

Paragraf 5 omhandla blant annet furuskogen: «Derimod forbeholdes Kongen fremdeles som hidindtil den der befindendes Furu- og Gran-Skov, ...». For øvrig ble det i paragrafen slått fast at en del spesielt bortforpakta herligheter – kobbefangst, egg- og dunsanking o.l., på visse øde og ubebygde steder, fortsatt skulle ligge til kongen. Når disse stedene fikk faste beboere skulle amtmannen imidlertid komme med forslag til hvordan disse naturgodene kunne komme både de nye bosetningene og kongen til gode.⁴⁶

Det vil si at det også i § 5 var tatt inn et nærhets- eller allmenningsprinsipp. De som bodde i et område skulle ha mulighet til å dra nytte av de naturgodene som lå nærmest. Derfor skulle man altså revurdere de kongelige forpaktningene når det kom bosetning på slike steder.

Paragraf 6 er imidlertid den mest omfattende formaliseringa av at gammel og sedvanemessig bruk skulle bestå, enten for enkeltbygder eller allmuen i sin alminnelighet.⁴⁷ Det gjaldt

- fisket i havet
- fisket i de store elvene
- landingssteder.

I tillegg het det at øvrige liknende ordninger – «deslige» – «forblive fremdeles til saadan almindelig Brug».

I forhold til spørsmålet om forholdet mellom statens og befolkningas rettigheter i 1775, legger man merke til en interessant bestemmelse i § 12 b. Der var det nemlig fastsatt at hvis det oppstod tvistigheter i forbindelse med «Jordbrugets Uddeeling», blant annet om «Formente Rettigheder», skulle landmåleren avgjøre spørsmålet, men med ankemulighet til Rentekammeret i København.⁴⁸

Blant annet ut fra dette må man kunne si at bestemmelsene fra 1775 betyr at kongen/staten anerkjente at befolkninga *i allfall* hadde bruksrettigheter, og at disse skulle respekteres. Fra et slikt

utgangspunkt er jordutvisningsresolusjonen en aksept av de sedvanene og rettsoppfatningene som regulerte bruken av naturgodene.

1.2 Samiske sedvaner og rettsoppfatninger sikra gjennom allmenningsordninger, 1820–1840-tallet

1.2.1 Oversikter over statens eiendommer. Lova om det benefiserte gods – 1821

Mellom jordutvisningsresolusjonen i 1775 og 1814, da Norge ble løsrevet fra Danmark og tvunget inn i personalunionen med Sverige, skjer det ikke vesentlige endringer i forvaltninga av grunn og ressurser i Finnmark.

Norges nye statsrettslige stilling fikk imidlertid betydning når det gjelder kildesituasjonen for å belyse eiendoms- og bruksrettslige forhold i Finnmark. Det nye norske Stortinget ønska nemlig å vite hva staten eide. Det er bakgrunnen for at man nå fikk grundige landsomfattende klassifikasjoner og oversikter over statens eiendommer. Der tok man også for seg Finnmark.

Ut fra spørsmålet om den samiske sedvaneretens vilkår i forhold til doktrina om statens ubeskrarne eiendomsrett fra de tidligste tider, vil jeg i det følgende gå litt nærmere inn på hvordan lokale, regionale og sentrale myndigheter så på allmennings- og eiendomsrettsspørsmålene i Finnmark fra begynnelsen av 1820-tallet. Hvordan vurderte embetsverket grunnen i Finnmark? Så man på denne som statseiendom i privatrettslig forstand, hvor det ikke fantes noen eldre eller bestående rettigheter – for eksempel i form av allmenningsrettigheter? Hadde man på dette tidspunktet den samme oppfatning av spørsmålet som lovverket i dag gir uttrykk for?⁴⁹

Den sterkere fokuseringa på hva staten faktisk eide ble markant fra begynnelsen av 1820-tallet, og det kildematerialet som ble produsert i den forbindelse gir mulighet for å kunne si noe nærmere om problemstillingene ovenfor. Stortingets interesse for statens eiendommer resulterte først i en lov av 20.8.1821, «... angaaende det beneficerede Gods».⁵⁰ Der ble det i paragraf 1 bestemt at alt

44. Jf. Tønnesen 1979: 141.

45. Etter Tønnesen 1979: 137.

46. Jf. Tønnesen 1979: 137.

47. Jf. Tønnesen 1979: 137.

48. Jf. Tønnesen 1979: 138.

49. Jf. bl.a. flertallskonklusjonen fra Samerettsutvalgets rettsgruppe om at staten etter gjeldende rett er eier av grunnen i hele Finnmark. «NOU 1993: 34 – Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark».

50. «Benefisert gods, jordeiendom som lå til et embete, og som embetsinnehaveren, «beneficarius», selv brukte eller hadde leieinntekter av». Ble brukt særlig om prestegårder, o.l. Jf. NHL 1974: 34.

offentlig jordegods, både statens og det som var benefisert embeter eller offentlige stiftelser, for fremtida skulle bestyres og anvendes efter bestemmelsene i denne lova.⁵¹

En viktig anvendelse av denne lova, var at det i § 19 ble fastsatt at gårder som ble bygsel- eller forpaktningsslede skulle selges. Stortinget skulle dessuten hvert år ha rapport om salget, og om hvordan midlene var blitt anvendt.

Lova omhandla i prinsippet alt jordegods som staten eide, inklusive statens allmenninger. For disse ble det imidlertid tatt det uttrykkelige forbehold at de inntil videre skulle være unntatt fra «Realisation og Afhændelse».⁵²

Omtrent samtidig med at Stortinget i 1821 vedtok lova om det benefiserte gods, hadde man også bedt om en oversikt over alle offentlige bygninger som kunne ansees som statens eiendom.⁵³ Dessuten ville man vite hvor mange, og hvilke offentlige innretninger det ble svart leie for, til statskassa.⁵⁴

Gjennom høyeste resolusjon ble det bestemt at Finansdepartementet skulle innhente disse opplysningene gjennom de andre departementene. Dette tok imidlertid sin tid. Derfor kunne de ikke meddeles det tredje ordentlige storting som hadde bedt om dem, og regjeringa gjorde ikke noe mer med saka før det kom et nytt krav fra Stortinget.

Det skjedde den 27.3.1824.⁵⁵ Denne gang var Stortingets ønsker mye mer omfattende. Man ville nå ha en totaloversikt over statens eiendommer. Denne skulle legges frem for det da forsamla Stortinget, eller hvis tida ble knapp, for det neste.

Kongen ble bedt om å sørge for at regjeringa la frem en

«... fuldstændig Fortegnelse over de Staten tilhørende Eiendomme og sammes nutidige Anvendelse, det være sig Jordegods, Skove, Almindinger, Værker, Fabrikindretninger, ... eller Huse og Bygninger med disses Inventarier ...».⁵⁶

Dette ble gjort for at Stortinget etter paragraf 19 i Grunnlova skulle kunne bestemme hvordan disse eiendommene skulle brukes og bestyres.⁵⁷ I tillegg kom Grunnlovas paragraf 75, bokstav d, inn i

bildet. Etter den behøvde Stortinget nemlig også de forannevnte opplysningene for å kunne bevilge de nødvendige summer til vedlikehold av eiendommene.⁵⁸

En slik oversikt fant regjeringa nyttig også for sitt eget vedkommende. Den innstilte derfor på at de opplysningene Stortinget hadde bedt om skulle samles inn gjennom de tilgjengelige kanaler. Slike kanaler kunne være departementene, overøvrighetene (amtene), og eventuelle andre myndigheter. Siktemålet var at dette skulle bli en «... Fortegnelse over de Staten tilhørende Eiendomme af alle Slags, ...».⁵⁹

Kongen approberte dette den 10.5.1824, og bestemte at arbeidet skulle være slutført og forelagt ham innen 1. juli 1825. Gjennom Statssekretariatet fikk Stortinget også oversendt de dokumentene om statens eiendommer, som man der allerede var i besittelse av.⁶⁰ Finansdepartementet fulgte videre opp saka ved at det 8. august 1825 gav ordre til amtene om at de innen årets utgang skulle sende inn «... fuldstændige Oplysninger om de i Amtsdistriktet værende Almindinger».⁶¹

1.2.2 Finnmarksjorda: Allmenninger og bruksberettiga i Vest-Finnmark

Så langt det generelle arbeidet som foregikk i forbindelse med å få en fullstendig registrering av statens eiendommer. Hva så med det nordligste Norge? Grunnen i Finnmark måtte bli berørt av dette – i den grad den tilhørte staten.

For vårt formål er det av særlig interesse å finne ut om disse kildene kan kaste lys over hvorvidt samiske sedvaner og rettsoppfatninger fortsatt ble formelt akseptert – for eksempel i form av allmenningsrettigheter.⁶² Ganske avgjørende for det spørsmålet er om staten betrakta grunnen i Finnmark som sin private eiendom, eller om man så på seg selv som allmenningseier mer etter mønster av de sørligere delene av Norge – hvor bygdefolk hadde etablerte og aksepterte bruksrettigheter.

Hvordan vurderte de lokale og regionale myndighetene spørsmålene omkring eiendoms- og

51. Nærmere om denne lova finner man blant annet hos Sandvik 1965.

52. Paragraf 38.

53. 6.4.1821. Jf. gjenpart av Res. No. 203/ 1824, av 9. 4. 1824. Fins i NRA.FID. Ak. SE. Fort. o. SE. 1827–70. Eske nr. 221.

54. Sm. kilde som foran.

55. Sm. st.

56. Sm. St.

57. § 19: «Kongen vaager over, at Statens Eiendomme og Regalier anvendes og bestyres paa den af Storthinget bestemte og for Almenvæsenet nyttigste Maade».

58. Grl. § 75 d: «Det tilkommer Storthinget ... at bevilge de til Statsutgifterne fornødne Pengesummer; ...».

59. Gjenpart av Res. No. 203/1824, av 9.4.1824. Fins i NRA. FID. Ak. SE. Fort. o. SE. 1827–70. Eske nr. 221.

60. Jf. brev fra Ss. til FID, 3.2.1827. Fins i NRA. FID. Ak. SE. Fort. o. SE. 1826–70. Eske nr. 221. (Statssekretariatet var Christianiaregjeringas sekretariat og ekspedisjonskontor for regjeringskollegiet. Jf. Maurseth 1979: 116.)

61. Jf. NRA. FID. Pks. E. 329a. Sa. Se også vedlegg til dette kapitlet hvor FID's brev av 8.8.1824 er inntatt i sin helhet.

62. En annen viktig grunn til å gå inn på disse kildene er at de ikke er omtalt i NOU 1993: 34 – Rett til og forvaltning av grunn i Finnmark.

bruksrett? Fra amtmannen gikk departementets rundskriv av 8.8.1825 til fogdene. De ble bedt om å sende inn opplysninger om «... de eksisterende og Staten tilhørende Almindinger, ledsaget med ... Betænkning og de Bemærkninger som matte kunde lede til Veiledning ved Afgjørelsen om den fremtidige Bestemmelse med berørte Statens Eiendommer».⁶³

Fogden i Vest-Finnmark la opp til en grundig saksbehandling. Ganske umiddelbart sendte han ut et detaljert rundskriv til lensmennene i sitt distrikt.⁶⁴ Der bad han dem opplyse hvilke allmenninger i vedkommendes ombudsdistrikt, «... Staten er Eier af, ...». Videre ville han vite deres beliggenhet, omtrentlige størrelse, verdi, samt beskaffenhet av skog, marker eller andre herligheter.

Det virker som om fogden gikk ut fra som selv sagt at innbyggerne hadde bruksrett i de allmenningene staten eventuelt eide. Lensmennene skulle nemlig opplyse hva slags bruksrett distriktets beboere hadde i disse allmenningene, og om det lå allmenningsplasser i dem. Fogden ville også vite om det var hus på disse, og hvilket hjemmelsgrunlag som eventuelt lå til grunn for bruken.

Dessuten var det viktig å få vite om staten hadde noen inntekt eller nytte av allmenningene. Lensmennene skulle derfor også gi opplysninger om det var noen hindringer for at disse kunne selges på samme måte som lova av 20.8.1821 hadde åpna for når det gjaldt statens øvrige jordegods. Dessuten ville fogden vite om det kunne være hensiktsmessig om allmenningene ble taksert til en fast kjøpesum, og overdratt til de «Brugsberettigede», mot at de forpliktet seg til utskifting.

Selv om lensmennene var pålagt å sende inn resultatene av undersøkelsene så raskt som mulig, tok det sin tid å få dem inn. Det måtte også en purring til fra amtets side før fogdens svar forelå – nesten et år seinere.⁶⁵ Der forklarte han først at han ikke hadde fått svar fra alle lensmennene, men at han ikke vågde å utsette svaret lenger. Han bemerkte også at en del av de opplysningene han hadde fått fra noen lensmenn, «... betræffende Statens Almindinger, ikke ere synderlig tilfredsstillende».

På spørsmålet om hvorvidt jorda i Finnmark var statens allmenninger eller ikke, gav han et svar som neppe kan kalles helt presist:

«Da ikkun en saae ringe Deel af Vest-Finnmarkens Udstrækning er matriculeret Jord eller bruges efter Amtets foreløbige Bevilling, indtil Skjøde kan erholdes i vidløftig Forstand ere Staten tilhørende Almindinger, – vil det lettelig indsees Vanskeligheden af i et saae udstract District afgive nogen Detailleret Beskrivelse over disse Almindinger. →»

På bakgrunn av den redegjørelsen han ville gi, håpa han imidlertid at en slik detaljert beskrivelse ikke skulle være særlig nødvendig. Det hang sammen med at statens allmenninger der i landet ikke ble ansett for å ha noen verdi.

Folk ville neppe betale noe for en ting de kunne få til eiendom uten å betale noe for det. Systemet var nemlig, påpekte fogden, at man først fikk såkalt amtsseddel. Når jorda var oppdyrka, ble det så gitt gratis skjøte på den.

I allmenningene fantes det derfor en del plasser som etterhvert ble bebygde, og brukt med amtsseddel uten avgift. Dette systemet medførte at statens eiendomsrett til disse plassene var sterkt innskrenka allerede fra det øyeblikk amtsseddel ble gitt. Dette skyldtes at det i selve amtsseddelene ble gitt løfte om skjøte, bare visse vilkår ble oppfylt. Slike plasser ville derfor ikke kunne selges uten å forurette brukerne.

Imidlertid var han helt klar når det gjaldt innbyggernes rettigheter. De enkelte distriktene hadde *rett* til beite og brensel i allmenningene.⁶⁶

Innbyggerne i Alta derimot, måtte betale avgift for utvisning av tømmer fra skogen der. Det samme måtte for øvrig også de andre innbyggerne i distriktet, når de ønska tømmer fra denne skogen.⁶⁷

Blant annet på grunn av at allmenningene ikke hadde noen verdi, var det uaktuelt med salg til de «deri brugsberettigede». Disse ville heller ikke gjennom kjøp få noen merkbart større rettigheter enn de allerede hadde. I tillegg kom at utskifting-

63. SATØ. FA. Kpb. Nr. 4, 1824–27. Brev av 9.9.1825, til fogdene i Finnmark og Troms. Dette pga. at Finnmark og Troms på den tida utgjorde ett amtsdistrikt.

64. SATØ. VFFS. Kpb. Nr. 3. 1825 27/7 – 1826 4/10. Brev av 22. 9. 1825. Det bygde på FID's ordre av 8. august samme år.

65. SATØ. VFFS-kpb. Nr. 3. 1824–26. Brev til FA av 9. 6. 1826.

66. Denne opplysninga er interessant sammenholdt med konklusjonen i utredninga til Samerettsutvalgets rettsgruppe, om at Finnmark, ut fra det historiske bruksforholdet «er en form for allmenning». Gruppen ville imidlertid ikke ta standpunkt til om den eldre bruken tilsvarer «rettigheter» i moderne forstand. Jf. NOU 1993: 34:22.

67. «Den Brugsret de respective Districters Beboere have i Almindingerne, bestaae i Ret til Græsning for deres Creature og til Brænsel, hvorimod Beboerne i Alten, hvor eneel Grannskov findes, for Udvisning i denne Skov, af Tømmer maa til Staten erlægge en Reecognition i Lighed med hvad de øvrige Districters Beboere for Udvisning i bemeldte Skov maae udrede».

gene og utgiftene som fulgte med dem også ville bli til stor byrde for kjøperne. Ved hjelp av amtssedelordninga hadde jo de «Brugs berettigede» allerede adgang til å få utvida de matrikulerte jordstykkene gratis.

Alta allmenning var trolig den eneste allmenningen i Vest-Finnmark som kom i en annen stilling. Underforstått: Den kunne være aktuell for salg. Fogden argumenterte imidlertid meget sterkt mot at denne skulle selges. Det ville være i strid med hele Vest-Finmarks interesser om denne skogen skulle overlates til de bruksberettigede. Det hang i første rekke sammen med uansvarligheta deres. De tenkte nemlig bare på «Tilfredstilelsen af Øieblikkets Fornødenheter, uden at bekymre sig om fremtiden ...».

Derfor ville det gå ille med skogen. De kom til å hugge ned for fote i de parsellene som var utskifta til dem, og skogen ville være ødelagt i løpet av kort tid. Konsekvensen av dette igjen ville bli at Alta for en stor del ville være ubeboelig. Hele Vest-Finnmark ville dessuten komme i de største vanskeligheter når det gjaldt å skaffe bygningstømmer, «... og maaske ogsaa tildeels i den Anledning blive nødsagede til at fraflytte Landet».

Enda farligere ville det være om «Altens Almindingskov» kom i «Enkeltmanns Eie». En slik privatperson ville komme i en slik maktstilling at det kunne gå ut over de andres ve og vel. For eksempel kunne han etter eget forgodtbefinnende komme til å fastsette priser for tømmeret som kunne hindre de øvrige innbyggerne i å få noen fortjeneste av skogsarbeidet.

Det var derfor uomgjengelig nødvendig at denne skogen forble i statens eie. Der måtte heller ikke hogges uten utvisning fra det offentlige. Dessuten måtte det fortsatt svares avgift av hogsten. På grunn av den stadige reduksjonen som skjedde, var det også nødvendig med et nøyaktig oppsyn med avvirkninga.⁶⁸

Fogden konkluderte med at statens allmenninger i Vest-Finnmark ble brukt på en tjenlig måte for beboerne. Samtidig var de en oppmuntring for «Nyboere» som ville slå seg ned der. Han var derfor av den oppfatning «... at der med Brugen og Anvendelsen af disse almindinger indtil Videre ingen Forandring bør gjøres».

1.2.2.1 Statseiendommer i Vest-Finnmark

I den samme rapporten til amtmannen redegjorde fogden for at staten også hadde andre eiendommer i Vest-Finnmark som «... maaske ikke egentlig kunde kaldes Almindinger og som have nogle Værdie ...». Det var noen «Øer og Engslaatter». Til noen av disse hørte også fuglefangst, innsamling av fjær og egg, samt oterveide og liknende.

Dette gjaldt følgende eiendommer som var bortforpakta for tre år gjennom en auksjon som var holdt i 1825 (se tabell 1.1):

Fogdens vurdering var at heller ikke disse «*Statens Eiendomme*» burde selges. Det ville blant annet være svært vanskelig å fastsette verdien av dem, og salgssummen ville ganske sikkert bli nokså ubetydelig.

1.2.3 Staten eide ikke noe i Øst-Finnmark

I likhet med sin kollega i Vest-Finnmark fikk også fogden i Øst-Finnmark de samme spørsmålene fra Finansdepartementet og amtet. Til forskjell fra sin embetsbror så imidlertid ikke han noen hensikt i å sette lensmennene i arbeid med å redegjøre for om staten eide noen allmenninger og hvordan det forholdt seg med bruken av disse. Det kom åpenbart av den helt klare oppfatninga han selv hadde av hvordan det forholdt seg med statens eiendomsrett til allmenningene. Et helt kort brev til amtmannen fikk holde. Der skreiv han at staten ikke eide noen allmenninger:

«... forsaavidt Øst-Finnm. betræffer, skulde jeg herved give mig den Frihed at indberette at saa vidt mig bekiendt, existerer ingen Staten tilhørende Almindinger i Øst-Finnm.: -»⁶⁹

Ut fra seinere utsagn om at staten fra de eldste tider har vært eier av grunnen i Finnmark, er det direkte oppsiktsvekkende at statens representant i Øst-Finnmark, så seint som midt på 1820-tallet ikke visste at staten eide grunnen der.

Hvordan reagerte så Øst-Finnmarkfogdens nærmeste overordna på dette? Det er i den forbindelse grunn til å tro at hvis amtmannen syntes fogden bevega seg utenfor det som var den «rette lære» når det gjaldt eiendomsforholdene i Finnmark, ville han som statens aller øverste embetsmann i amtet, kommet med en reaksjon.

Han gjorde imidlertid ikke noe som tyder på at han var uenig, eller at han meinte at fogden ikke hadde den rette forståelse for hvordan det forholdt

68. Man legger merke til at fogden synes å ha vært helt ukjent både med de store furuskogsområdene i elvedalene i Karasjokdistriktet og furuskogene i Porsanger.

69. SATØ. ØFFS. Kpb. E. 13/10 1825 – 30/4 1826. Brev til FA, 13.10.1825. Dette tilfellet er tidligere omtalt av undertegnede. Jf. Pedersen 1991: 77/78, og Pedersen 1999: 30.

Tabell 1.1

Loppens Sogn	Forpaktningssavgift
Loppen og Loppkalven	60 s
Marholmen	16 s
Silden	74 s
Magazinslaatterne	1 Spd
Hasvigs Sogn	Forpaktningssavgift
Magazinslaatterne	36 s
Hammerfest Sogn	Forpaktningssavgift
Sørøen	3 Spd 96 s
Magazinslaatterne	3 Spd 36 s
Maasøe Sogn	Forpaktningssavgift
Ingøen	42 s
Hjelmsøen	2 Spd 12 s
Stappen	2 Spd
Magerøens søndre Side	?
Reenøerne	4 s
Kjelvig Sogn	Forpaktningssavgift
Magerøens østre Side	56 s
Magazinslaatterne	8 s
Altesulen	12 s
Til sammen	15 Spd 64 s¹⁾

1) Enkelte av summene på skillingsnivå er vanskelig tydbare.

seg med statens eiendomsrett. I journalen over innkomne saker noterte han bare ganske lakonisk, at fogd Nielsen «... melder at i Øst-Finnmarken ikke eksistere nogen Staten tilhørende Almindinger».⁷⁰

Verken i amtmannens journal eller kopibok finner man tegn til at han retta noen henvendelse til fogden i Øst-Finnmark for å utbe seg en nærmere forklaring på hvorfor denne meinte at staten ikke eide noen allmenninger der. En nærliggende tanke er derfor at fogdens syn ikke brøt sterkt med amtmannens egen juridiske teori eller oppfatning om grunneiendomsforholdene i Finnmark.

1.2.4 Finnmark: Uklart eiendomsbilde – statens allmenninger i «vidtløftig» forstand

Etter at alle fogdene i amtet hadde svart på hans henvendelse av 9. september 1825, oppsummerte amtmannen svarene.⁷¹ I og med at Troms og Finnmark var ett amt på den tida, så han delvis disse to distriktene under ett.

70. SATØ. FA-journ. 1823–26. 9.11.1825.

71. SATØ. FA. Kpb. 1824–27. Til FID, 7. 7. 1826.

I oppsummeringa legger man merke til at amtmannen i stor grad satte likhetstegn mellom furuskog og allmenninger. I den forbindelse fremholdt han meget sterkt at ingen av allmenningene var av en slik beskaffenhet at de kunne selges – være seg etter 1821-lova – eller på noen annen måte. Utenom det proprietæren i Tromsø fogderi eide, var furuskogene i allmenningene de eneste i landet.

Innbyggerne måtte som til da ha tilgang til disse etter behov, men gjennom utvisning og avgift til statskassa. Hvis furuskogen ble tatt fra allmuen, ville det ikke være mulig å eksistere i landet, på grunn av mangel på nødvendige trematerialer.

Amtmannen omtalte også de andre statseidendommene – men – påfallende nok bare i Troms og Vest-Finnmark:

«... Men endog ere de øvrige Staten tilhørende Jordeiendome m.m. som berørt i Indberetningerne, saavel for Senjen og Tromsøe som for Vest-Finnmarkens Fogderie, af den Beskaffenhed at de ikke til ringeste Fordeel for Statscassen vil kunde afhændes for tiden ...».⁷²

Likeledes forholdt det seg med de potensielt oppdyrkbare jordstrekningene som fantes hist og her. Slik de lå hadde de ikke noen særlig verdi. Verdien økte imidlertid noe etter rydding og oppdyrking. Derfor var det bestemt at de «... ødeliggende Jordstrækninger i Finnmarkens Fogderier,» i følge jordutvisningsresolusjonen av 1775, skulle overdras til eiendom til de av allmuen som ville rydde og dyrke opp jorda. På bakgrunn av den derværende fogdens fremstilling, anførte amtmannen også at de bortforpakte øyene, engslåttene og liknende i Vest-Finnmark, var så ubetydelige at det ville være tapsbringende å selge dem.

Innberetninga fra amtmannen, sammen med fogdenes betenkninger med bilag, ble fra Finansdepartementet oversendt «Fuldmægtig Bernhoff».⁷³ I og med at enkelte av innberetningene fra fogdene, særlig fogden i Øst-Finnmark, inneholdt så sterke utsagn om statens mangel på eiendomsrett til allmenningene, kunne man kanskje forventa en reaksjon fra Finansdepartementet eller fra Statssekretariatet ved fullmektig Bernhoff.⁷⁴

72. Forklaringa på at Øst-Finnmark ikke ble nevnt, kan være at fogden hadde rapportert at staten ikke eide noen allmenninger der, og at han heller ikke opplyste om noen andre statseidommer i sitt embetsdistrikt.

73. NRA. FID. Journ. E. Nr. 238 a. 1826. Innførsel nr. 462. Mottatt 6.9.1827 Denne oversendelsen er imidlertid ikke funnet, til tross for ganske omfattende søk i Finansdepartementets og Statssekretariatets arkiv. I oversendelsen ligger ventelig også rapportene fra lensmennene i Vest-Finnmark. De ville trolig kunne gitt enda større inntak til forståelsen av de bruksberettigas forhold i de enkelte allmenningene.

Noen slik reaksjon ser ikke ut til å ha kommet. Det vil si at heller ikke disse to instansene fant dette så påfallende at de fant grunn til å be om en nærmere forklaring på hvorfor den lokale fogden meinte staten ikke eide noen allmenninger i Øst-Finnmark.⁷⁵

Etter at opplysningene fra hele landet var samla inn og systematisert, innstilte Regjeringa overfor kongen, at disse skulle oversendes Stortinget.⁷⁶ Det er åpenbart denne oversikta som ble trykt som «Beskrivelse over Statens Eiendomme, forfattet deels i Aaret 1825 og deels i 1826».⁷⁷

Ut fra de lite entydige svarene som de to fogdene i Finnmark hadde gitt, må det sentrale embetsnivået ha fått vansker med å rubrisere hva slags eiendomskategori Finnmarksjorda egentlig var. Når det gjaldt allmenninger/statsallmenninger og statseiendommer, hadde man fått presentert tre typer:

- en form for statsallmenninger, men med bruksrett for allmuen, i Vest-Finnmark
- allmenninger uten definert eier i Øst-Finnmark
- avgrensa statseiendommer i Vest-Finnmark.

På personnivå hadde man i tillegg:

- jordbrukseiendommer med bruksrett for privatpersoner gjennom amtsseddelordninga
- jordbrukseiendommer eid av privatpersoner ved gratis skjøte
- jordplasser brukt uten noen formell offentlig godkjenning.

Når de motstridende og uklare allmenningsbetegnelsene skulle sammenfattes, greip man på sentralt hold til Vest-Finnmarkfogdens uttrykk for å karakterisere grunnen i hele Finnmark:

«I det egentlige Finnmarken, hvor lidet eller ingen matriculeret Jord findes, maa vel alt det øvrige i vidtløftig forstand kaldes Almindinger, men allene Altens Almindig kan antages at være af nogen Værdie, fordi den indeholder Skov til Bygningstømmer, som ikke paa andet Sted er at faae. I denne Skov skeer ingen Hugst, uden efter Udviisning fra det Offentliges side,

mod Recognition, men den stærke Consumption af Træ formindsker Skoven hvert Aar».⁷⁸

Det vil si at heller ikke beskrivelsen fra sentralt hold gir noe klart bilde eiendomsretten til grunnen i Finnmark i andre halvdel av 1820-tallet. Den trykte beretningas omtale av allmenninger i «vidtløftig Forstand» kan knapt sies å være noe presist uttrykk.

Enda mer diffust blir det når fogden i Øst-Finnmark altså gav uttrykk for at staten ikke var eier av noen allmenninger der, og at dette utsagnet ikke ble anfekta. Amtmannen registrerte bare passivt at det var slik, og det uklare bildet forsterkes av at Finansdepartementet eller Statssekretariatet heller ikke hadde noen kommentarer til dette da beskrivelsen over statens eiendommer ble trykt.

Hvilke opplysninger som ellers måtte ligge til grunn for formuleringa om allmenninger i «vidtløftig» forstand er ukjent.⁷⁹ Trolig forelå det ikke noe mer, og at begrepet muligens kan komme av at fullmektig Bernhoft hadde behov for et uttrykk som kunne få tingene til å gå i hop i avslutningsfasen av arbeidet.⁸⁰

Man kan spørre om det hadde noen betydning for de vage formuleringene, at Sør-Varanger gjennom grensekonvensjonen mellom kongen av Sverige/Norge og tsaren av Russland, ble lagt inn under Norge nettopp i 1826? Kan det ha vært en medvirkende årsak til at verken amtmannen eller fullmektig Bernhoft ser ut til å ha reagert på at landområdene i Øst-Finnmark ikke tilhørte staten?

I den nevnte grensekonvensjonen brukes det nemlig formuleringer som tyder på at man har vært klar over at Sør-Varanger, som er en betydelig del av Øst-Finnmark, hadde vært et felleseie for østsamene som hadde disponert området, og som ble enten russiske eller norske undersåtter gjennom at det nå ble trukket ei grense. Dette går frem av konvensjonens artikkel 8. Der ble det til forebygging av framtidige stridigheter satt forbud mot at samene i dette tidligere fellesområdet skulle

74. Bernhoft var fullmektig ved statssekretariatet. Jf. NBL 1: 487/88. Kristiania MCMXXIII.

75. Dette er undersøkt i NRA, registrene til Finansdepartementets kopibøker. Kpb. E. Nr. 228 – 1826, og Kpb. E. Nr. 229 – 1827. (Der fins for øvrig heller ikke noen ordrer til amtet angående eiendomsretten til grunnen i nåværende Sør-Varanger, etter at distriktet, statsrettslig sett, kom under norsk enejurisdiksjon i 1826.

76. 5.1.1827. Kongen gav sin tilslutning til dette den 22.1.1827. Jf. NRA. FD. Ak. SE. Fort. o. SE. 1827–70. Eske nr. 221. Brev fra Ss. i Christiania til FID, 3. 2. 1827.

77. Christiania 1827. Beretninga var sammenstilt av fullmektig Bernhoft. Jf. omtale av ham i NBL I: 488.

78. Finansdepartementet: Beskrivelse over Statens Eiendomme, forfattet deels i Aaret 1825 og deels i 1826. Christiania 1827, s. 75.

79. Når det gjelder annet aktuelt grunnlagsmateriale, er bl.a. følgende undersøkt i NRA:

–Pk.Ss. Nr. 1. Skjøteoppgaver, SG 1823–31.

–FID. 645. SG. 1823–45. «Afslutningsbog for Regnskab over solgt Statens Jordegods».

–Ss.1814 - Konsepter til regjeringsinnstillinger. 1827. Jan.-mai.

–Ss. Sportelkassen. Nr. 1. Indkomne Breve 1814–1822.

–Ss. Sportelkassen. Indkomne Breve 1823–1838.

80. Bernhoft var for øvrig også skjønnlitterær forfatter (med dårlige kritikker), uten at det dermed er sagt at det hadde noen innflytelse på formuleringa om Finnmarksjorda. Jf. NBL 1: 487/88.

kunne føre dyra sine på beite på det andre landets område, «... paa et Territorium, som har ophørt at tilhøre dem i Fælledsskab».⁸¹

Det faktum at amtmannen i 1825 sendte spørsmålene fra Finansdepartementet til fogdene i Finnmark, tyder også på at læra om statens eller kongens uinnskrenka eiendomsrett til grunnen i Finnmark, ikke kan ha vært sterkt utvikla eller fasttømra ennå på 1820-tallet. Hvis amtmannen hadde meint at staten eide all grunn i Finnmark må man ut fra god embetsskikk anta at han selv hadde svart på spørsmålet. I et slikt tilfelle ville det vært overflødig å sette embetsverket i arbeid med det.

Vest-Finnmarkfogdens spørsmålsstilling til lensmennene tyder også på at eiendomsrettsspørsmålet var uklart for ham. Iallfall kan han vanskelig ha meint at saka var opplagt siden han spurte lensmennene om *hvilke* allmenninger staten eide.

På grunnlag av fogdenes rapporter er det mye som tyder på at staten midt på 1820-tallet ikke var, eller ikke anså seg som eier av grunnen i Finnmark, på samme måte som i dag. I Vest-Finnmark var det tale om atskilte allmenninger med en upresis angivelse av eiendomsforholdet og med klart dokumenterte bruksrettigheter for innbyggerne. Øst-Finnmarkfogdens utsagn om at staten ikke eide noen allmenninger i hans embetsdistrikt reiser i tillegg et reelt spørsmål også om statens rett som allmenningseier i dette området midt på 1820-tallet.

Dette vil si at om lag 50 år etter jordutvisningsresolusjonen i 1775 var statens grunneiroller i Finnmark ikke av helt opplagt karakter.⁸² En konsekvens av dette må også ha vært at både samisk og annen sedvanemessig bruk av ressursene, stadig bare i mindre grad kan ha vært påvirka av statlige reguleringer. Det eneste helt klare unntaket fra dette var furuskogen i Alta.

1.2.4.1 Separate statlige eiendommer

Den trykte eiendomsbeskrivelsen i 1827 utdyper imidlertid statens eiendommer og tilhørende eien-

dommer noe mer, i overensstemmelse med rapporten fra Vest-Finnmarkfogden:

«Staten eier dessuden nogle Øer og Engesletter i Vest-Finnmarken, til hvilke hører Ret til Indsamling af Fjær og Æg samt til Fuglefangst og Jagt etter Oddere og Ræve».⁸³

Av disse «ubetydelige» eiendommene hadde staten hatt visse, om enn ikke store inntekter. Til sammen dreide det seg om en årlig forpaktningssavgift på 15 speciedaler og 64 skilling. Resten av Finnmark tilhørte på en måte allmuen:

«Det hele øvrige ødeliggende Land i Finnmarken overlades, ifølge Rentekammerskrivelse af 8de Juni 1775, til dem af Almuen, der ønske at oprydde samme, og vorde, naar Oprydningen er foregaaet, skyldsatte».⁸⁴

Dette skillet mellom de «vidtløftige» allmenninger, og statens «Øer og Engesletter» er viktig. Selv om det ikke fullt ut avklarer statens eiendomsrett til allmenningene, gir dette skillet iallfall gode opplysninger om retten til jakt, egg og dun, i og med at slike rettigheter var knytta eksplisitt til de øyene og engslettene som staten eide i Vest-Finnmark.

Hvis fogden hadde betrakta jaktretten som en statlig rett også i allmenningene, ville det trolig vært overflødig å presisere dette så sterkt for de enkelte eiendommene man eide. Det er med andre ord vanskelig å forstå dette annerledes enn at det bare var for noen få enkelte eiendommer i Vest-Finnmark at staten opptrådte i en privat grunneirollerolle og derigjennom forbeholdt seg retten til jakt og fangst.

Det er derfor god grunn til å anta at den samiske og den øvrige lokalbefolkningas sedvanemessig bruk av naturgodene stadig stod ved lag.

1.2.4.2 Tillegget til eiendomsbeskrivelsen fra 1827

I innstillinga til kongen om statens eiendommer, 5.1.1827, ble det imidlertid presisert at hovedoversiktla likevel ikke omfatta alt det jordegods som staten eide. Unntaket var de jordeiendommene som skulle selges overensstemmende med § 19 lova av 20.8.1821, om alt offentlig jordegods, både statens og det som var benefisert embeter eller offentlige stiftelser: Gårder som ble bygsel- eller forpaktningssledige skulle selges.

For disse eiendommene hadde man latt forfatte og vedlegge en summarisk forklaring for hvert fogderi. Dette sammendraget var gjort på grunnlag av jordebøkene i de årlige fogderegnskapene.⁸⁵

81. 14(2) mai 1826. Konvensjon angående fastleggelse av grensen mellom Norge og Russland. Fins i UD 1967: 34–35.

Jf. også prot. i NRA. Ss. Kgl. Prp. og Medd. til Stortinget. 13/2 1827 – 21/7 1827. Nr. 24, s. 343–46, ang. lov om «Straf for Overtrædelse af den 8de Artikel i Grændse-Conventjonen med Rusland af 14/2 Mai 1826». Der er formuleringene i artikkel 8 gjentatt.

82. I så tilfelle er en konsekvens av det at den smule jordutvisning som hadde funnet sted i Øst-Finnmark til den tid, må ha vært begrunna i andre forutsetninger enn at staten bekrefta sin eiendomsrett gjennom jordutvisningsresolusjonen i 1775. Ordens- og ryddighetsaspektet synes da å være naturlige forklaringer.

83. FID 1827: 75.

84. FID 1827: 75/76.

Det er etter alt å dømme denne forklaringa som fins i to udaterte avskrifter i Finansdepartementets arkiv under betegnelsen:

«Forklaring over det Jordegods som Staten ejer med Byxel og Landskyld eller med byxel uden Landskyld, og som i Overensstemmelse med Loven av 20de August 1821 bliver at realisere, naar Godset bliver byxelledigt, samt over de øvrige Jordeiendomme, hvoraf der til Statskassen kun svares Landskyld».

Dette er en fogderivis oversikt for hele landet. Der finner man brukenes antall med angivelse av hva statens rettighet bestod i. I tillegg er også den samla matrikkelskylda spesifisert.

I Troms var det for eksempel 289 bruk med bygsel og landskyld. I Finnmark var situasjonen en helt annen. Der står det kort og godt i den ene versjonen, at «I Øst- og Vest-Finnmarkens Fogderier ejer Staten intet Jordegods».

I den andre avskrifta finner man imidlertid at ordene «... ejer Staten intet Jordegods», er strøket over, og i rubrikken som skulle angi jordegodsets beskaffenhet, er det tilføyd med en annen håndskrift, ortografi og blekk:

«I disse Fogderier eier Staten intet Jordegods af det Slags som efter Loven af 1821 skal realiseres».⁸⁶

Den siste tilføyelsen er ikke urimelig all den stund formålet med tileggsoversikta var å gi opplysninger om det benefiserte godset som kunne selges i henhold til 1821-lova. Likevel er det av stor interesse at man på sentralt hold, etter å ha innhenta opplysninger om statens allmenninger og det benefiserte gods, i utgangspunktet reservasjonsløst postulerte at i Finnmark eide staten ikke noe jordegods.

Sammenholdt med opplysningene fra lokalt hold, særlig fogden i Øst-Finnmark, skal det nok noe velvilje til for å meine at Finansdepartementets formulering i det førstnevnte dokumentet, bare var mangel på tilstrekkelig presisjon. Det vil si at de opplysningene som fremkom i tilleggsoversikta, også er et indisium på at læra om statens privatrettslige eierposisjon til grunnen i Finnmark, ikke kunne stå sterkt i bevisstheten hos det sentrale byråkratiet som skulle forvalte statens eiendommer.

1.2.5 Finnmarkskommisjonen: «Statens Jord» – men utmarksrettigheter til beboerne

Omtrent samtidig med at lensmennene, fogdene og amtmanden i Finnmark vurderte om staten eide noen allmenninger der, var den såkalte Finnmarkskommisjonen i arbeid. Der kommer det frem en klarere oppfatning av statens eiendomsrett enn i de mindre presise angivelsene som ble gitt av det regionale embetsverket i 1825.

I den delen av kommisjonens innstilling som omhandler «Landvæsenet», fremgår det imidlertid at forholdene Øst-Finnmark var spesielle. Jordutvisningsresolusjonen hadde hatt liten fremgang for jordutdelinga i denne østligste delen av amtet. Kommisjonen meinte likevel at det var en ubegrunna påstand at jordutdelinga som var fastsatt i 1775 «... ei kan have nogen fremgang i Øst-Finmarken formedelst Landets Beskaffenhed».

Det burde ikke være vanskeligere der enn i Vest-Finnmark. Det som var det virkelig store problemet, var at jordutvisninga både i Vest- og Øst-Finnmark hadde foregått på en måte som nærmest ikke hørte noen steder hjemme.

I tillegg til et jordstykke ved våningshuset, hadde folk fått utvist et stort antall «Strækninger til Engmark», omtrentlig beskrevet, og gjerne langt fra hovedeiendommen. I følge kommisjonen var resultatet at ingen nå hadde oversikt over omfanget av disse «tilleggsutmålingene».⁸⁷

Det var i forbindelse med utmålingspraksisen kommisjonen hevda at grunnen i Finnmark tilhørte staten: «Al den Jord i Finmarken, som ikke er bleven bortskjødet, tilhører Staten; ...». Videre konstaterte man at de omtalte engstykkene lå i «Statens Mark». Dessuten hadde de ubestemte grenser. Derfor «... finder saaledes et Fællesskab Sted mellem Staten og Eierne af Engstykkerne».

Etter lov av 17. august 1821 burde dette fellesskapet heves, og hver loddeier få det som tilfalt ham, mest mulig samla på ett sted. Kommisjonen antok at staten etter denne lova var berettiga til å kreve utskifting. Den forutså imidlertid at dette ville medføre stor uvilje blant de berørte som ikke innså sitt eget beste. Særlig i Alta-Talvik ville motstanden være stor antok man. Likevel var det der behovet for utskifting var størst, hvis jordbruket skulle forbedres vesentlig.

85. NRA. FID. Ak. SE. Fort. o. SE. 1827–70. Eske nr. 221. Utkast til foredrag i forbindelse med innstilling om at oversikta over statens eiendommer skulle sendes til Stortinget. Jf. FID JN 517/1826 E.

86. NRA. FID. Pk. s. E. 349. SE 1818–1846.

87. Det som i praksis ser ut til å ha skjedd er at landmåleren helt åpenbart har prøvd å formalisere folks sedvanemessige bruk av bestemte slåtteplasser. Det var heller ikke i strid med resolusjonens paragraf 1 a, hvor det het at plasser som var opprydda, i størst mulig utstrekning skulle utvises til dem som hadde gjort det.

Slik det fremgår av innstillinga kunne staten tilby gode vilkår for utskiftinga, «... da den i Finmarken har paa mange Steder Jord nok til at bortgive». I praksis kunne dette skje på den måten at eierne eller besitterne av de spredte engstykkene fikk en mest mulig sammenhengende strekning av «Statens Mark», som gjerne også kunne være større enn de stykkene som ble avgitt.

I tillegg burde hvert bruk fra statens mark tildeles en passende strekning til utmark.⁸⁸ Lauvskogen på den jorda som ble utlagt på denne måten skulle tilhøre eieren. Hvis det ikke var skog på eller i tilknytning til eiendommen, kunne slik eiendoms-skog utvises separat.⁸⁹ Der det var adgang til det, skulle det også legges ut såkalt mosemark til «Tørveskjær».

Utskiftingene burde skje på en fleksibel måte. Hvis én person mista jord til en annen, måtte dette kompenseres fra statens mark. De som mista engstykker skulle likevel kunne bruke disse i et visst antall år til de hadde fått rydda en del jord i den nye parsellen. Videre gikk man inn for at hvis noen ville flytte husene sine til den nye eiendommen, og overlate den gamle til staten, burde han bli påskjønta med en ekstratildeling. Denne kunne så selges til naboene.

Kommisjonen var imidlertid ikke sikker på at det lovgrunnlaget den ønska å bruke var uangrikelig. Derfor fant den det nødvendig å presisere at hvis lova av 17.8.1821 eventuelt ikke gav anledning til å kreve utskifting mellom «... den Staten tilhørende Jord i Finmarken og de deri udviste Engstykker», eller man af andre årsaker ikke ønska å gjøre endringer i den jordutdelinga som hadde skjedd, burde man i det minste prøve å få til frivillige utskiftinger. Iallfall måtte de fremtidige utvisningene skje på en slik måte at hjemmejord og utmark ble samla mest mulig på ett sted.

I og med at staten ennå eide mye jord i Finnmark, særlig i Øst-Finnmark, burde det lages en plan for utvisninga. Det beste ville være å måle opp plassene på forhånd. Etter hvert som nybyggere meldte seg, kunne de så velge mellom disse.

Kommisjonen gikk også inn for at de «... mange Staten tilhørende Jorder i Øst-Finnmarken, som nu bruges uden Amtsseddel», måtte oppmåles og utdeles til oppsitterne. I og med at det var viktig å

bo ved sjøen eller de store elvene, burde jordveien vanligvis legges fra «Fjelds til Fjære».⁹⁰

Finnmarkskommisjonen pekte også på at det særlig var samene som bodde ved sjøen som hadde den mest mangelfulle etterlevelse av de retningslinjene for jorderverv som var fastsatt i 1775. «Adskillige Søfinner» gjorde seg nemlig skyldige i den misbruk at de egenrådige satte seg i besittelse av «Statens Jord». Særlig gjaldt dette slike steder hvor det var skog. Der bygde de gammer, men flytta bort etter noen år når den nærmeste skogen var hogd ned. Heller ikke der ble de boende lenger enn til at skogen i nærheten var oppbrukt. Det verste var at disse omflyttende samene ikke brydde seg om å rydde og dyrke jorda til eng, men nøyde seg med å sanke det gresset som fantes i nærheten.⁹¹ Kommisjonen slo derfor fast at det måtte påsees nøye at «... ingen i Finmarken bruger Statens Jord, uden efter erhvervet Amtsseddel, ...».

Furuskogene ble særlig fremheva. Det var nemlig av ytterste viktighet at disse skogene som fantes i Alta, Porsanger og Karasjok, ble brukt under skikkelig oppsyn og med «hensigtsmæssig Oeconomie».

Når det gjelder Finnmarkskommisjonens begrepsbruk er det usikkert hvilket innhold den la i uttrykkene statens jord, eller statens mark. Meinte man statens allmenninger, eller gikk betegnelsene på at dette var grunn som staten eide nærmest som en privatperson?

Trolig har man hatt en eller annen form for allmenningskonstruksjon i tankene. I den forbindelse merker man seg med interesse at kommisjonen faktisk også foreslo at innbyggernes allmenningsrett skulle sikres – gjennom omfattende private utmarksområder lagt til hvert enkelt bruk – «fra Fjelds til Fjære».

1.2.6 Finnmarksjorda – allmenning på 1830-tallet

Grunnen i Finnmark som en form for allmenningskonstruksjon ble bekrefta i 1830 da det ble gjort en ny konkret vurdering av jordeiendomsforholdene i Øst-Finnmark. Denne gang var det en ny fogd der, Cappelen, som kom med sitt syn på hva slags eiendomstype som fantes i hans embetsdistrikt.⁹² Det skjedde i forbindelse med at amtet bad om en vurdering av hvorvidt opprydda og skyldsatte plasser

88. Kommisjonen bemerkta i den forbindelse at på tettgrendte steder, for eksempel på Elvebakken i Alta, ville det være vanskelig å legge utmarksjorda til boplassen. Men – uansett var det best å samle den på ett sted.

89. Avsidesliggende lauvskogstrekninger skulle brukes etter amtets nærmere bestemmelse for de bygdene som trengte dette, og der måtte ikke hogges uten utvisning.

90. Kommisjonen gikk videre inn på detaljer om hvordan den fremtidige jordutdelinga skulle foregå.

91. Jf. Pedersen 1994: 76.

92. SATØ. ØFFS-kpb. 11. 1829–30. Til FA, 10.3.1830. Cappelen var etterfølger av fogd Nielsen som i 1825 skreiv at staten ikke eide noen allmenninger i Finnmark.

i Finnmark burde behandles overensstemmende med lova om salg av det benefiserte gods, av 20.8.1821, og en endringslov av 4.8.1827.⁹³

Etter fogdens syn kunne det iallfall ikke bli tale om å bruke de nevnte lovene på plasser som allerede var opprydda og skyldsatte. De var nemlig allerede overført vedkommende vederlagsfritt til eie.

Derimot kunne spørsmålet bli aktuelt for de plassene som måtte bli opprydda og skyldsatte i fremtida. Men – å behandle disse i overensstemmelse med de nevnte lovene – ville neppe fremme utviklinga av jordbruket. Til tross for at det hadde vært enkelt å få jord, hadde det gått langsomt både med rydding og dyrking. Dette ville neppe bedre seg om det ble vanskeligere å erverve jord.

I likhet med den usikkerhet om Finnmarksjordens eiendomsrettslige karakter som kom til uttrykk i årene 1825–27, var også fogd Cappelen usikker i 1830. Han visste ikke sikkert om grunnen i Øst-Finnmark var allmenninger eller noe annet, men helte mest i retning av at de måtte være det.

«Jeg anser ... Jordstrækningerne i Øst-Finmarken som almindinger og er denne min Anskuelse riktig, saa skønner jeg ikke andet, end at vedkommende Rydningsmænds Rettigheder og Pligter ved Lovgivningen allerede tilstrækkelig er anskuet».⁹⁴

Atter en ny fogd i Øst-Finnmark, brukte allmenningsbegrepet noen år seinere.⁹⁵ I et brev til Finmarkens Amt kom fogden med en del opplysninger som angikk rekognisjon av tømmer som var avvirka i «Statens Almindingssskove».⁹⁶ Av sammenhengen fremgår det at dette dreide seg om furuskogene i Sør-Varanger, som var blitt norsk område i 1826.

1.2.7 Salg av statens eiendommer

Selv om Finmarkens Amt i 1826 ikke hadde anbefalt salg av de enkelte eiendommene som staten eide i Vest-Finnmark, endra dette seg noen få år seinere.⁹⁷ Finansdepartementet bifalt nemlig i 1831 et forslag fra amtet om at man burde prøve å selge de bygselledige øyene og engslettene der. Dette skulle skje gjennom offentlig auksjon.⁹⁸

93. Disse tilleggene angår ikke Finnmark.

94. Henvisinga til lovgivninga kan vanskelig bety annet enn at han har meint at dette var en form for statsallmenninger hvor rettighetene var delt mellom staten og de bruksberettiga.

95. SAT. FFS- kpb. nr. 15. Til FA, 26.1.1837.

96. Uvf.

97. Sverre Tønnesen skriver at dette viser at man oppfatta de solgte rettighetene som annerledes, « ... og vel sterkere, tilhørende Staten enn resten av Finnmarksallmenningen». Tønnesen 1979: 148.

Salget skjedde deretter på grunnlag av en «høieste Resolution» av 26. 10. 1832.⁹⁹

Dette gjaldt følgende eiendommer: (se tabell 1.2.)

Av en rapport fra 1851, går det for øvrig fram at noe ytterligere salg ikke hadde funnet sted til utgangen av 1848.¹⁰⁰

Jens Krafts syn – 1835

Fram mot 1840 -tallet skjer det tilsynelatende lite når det gjelder problematisering, eller utvikling av nye teorier eller ny praksis omkring Finnmarksjorda. Ett unntak er muligens Jens Krafts topografisk-statistiske beskrivelse fra 1835, hvor han også kommer inn på eiendomsforholdene.

I følge Kraft var det indre av Finnmark

«... overladt til omvankende Lapper med deres Reensdyr-Hjorder, og kun paa et Par Steder findes saakaldte Finnebyer; thi Grundeiendom har ikke været indført i Finmarken førend efter 1775, men hele landet var en Staten tilhørende Sameie, hvoraf Indbyggerne i Flæng betjente sig».¹⁰¹

Etter denne beskrivelsen kan man få det inntrykk at i de indre delene av Finnmark, var det reindriftsamene som rådde over grunnen. Der kunne de drive sin næring slik de ønska.

Dernest gir Krafts fremstilling et bilde av at før 1775 var Finnmark et statlig *sameie*. Han sier imidlertid ikke hvordan situasjonen var etter dette tidspunktet. Heller ikke gir han noen begrunnelse eller dokumentasjon for påstandene. Derfor blir det også vanskelig å bruke dem som grunnlag for å si noe holdbart om hvordan han betrakta grunneiendomsforholdene i Finnmark. For eksempel er begrepet «statlig sameie» problematisk, da sameie jo betyr at noen eier noe sammen. Hvem var det i tilfelle staten eide jorda sammen med?¹⁰²

98. NRA. FID. Kpb. E. Nr. 233. 1831. Til FA, 28. 3. 1831. Det var et svar på FA's brev av 10. 2. s. å. Amtet fikk også der sine egne bilag og auksjonsvilkårene oversendt. FID Jnr. 141 / 31 E.

99. Den omtalte resolusjonen fins ikke i NRA. Ss. Kgl. res. Nr. 431 – 429, 2. halvår 1832. Der er ingen innførsler på 26. 10.

100. NRA. Pk. saker E. SE. 1842 – 1849. Eske nr. 350. Forklaring over de til Udgangen af Aaret 1849 solgte Statseieendomme. Det eneste unntaket er muligens at det gjennom en kgl. res. i oktober 1839 ble solgt noen slätter som tilhørte amtmannsgården Altagård. Disse var skyldlagt for 2 kyr og 3 får. Jf. brev fra FA til FID, 13. 2. 1843. Av protokollen NRA. FID. 645. SG 1823–45. «Afslutningsbog for Regnskab over solgt Statens Jordegods», fremgår det at 1832 er det eneste året Finnmark er nevnt. Vest-Finnmark står da oppført med 164 Spd.

101. Kraft:1835: 560.

102. De historisk sett mindre korrekte delene av Krafts beskrivelse blir ikke nærmere kommentert.

Tabell 1.2

	Salgssum Spd.	Salgssum S.
«Buqvigen	10	
Engesletter paa Øen Kalven	1	
Løgsletten	5	
Marholmen		24
Silden	3	36
Klipperfjord		60
Meltefjord	1	
Tappesand		60
Havfjordbunden	5	
Sandvigen		48
Sommersæther	1	
Langstrand	50	
Statens Andeel i det paa Sørøen værende Veideri	26	
Ingøens Veideri	2	
Æggfangsten og Odderveideriet paa Hjelmsoen	7	
Æggfangsten og Fjærsamlingen paa Stappen	22	
Kobbe og Odderveideriet paa søndre Deel af Magerøen	12	72
Æggfangsten paa Øerne Reenørerne kaldet	5	12
Altesulen	2	48
Skarvesteven		60
Odder og Kobbefangsten paa Magerøens østre Side	8	60
	Summa	164 ¹⁾ »

1) NRA. FID. Pakkesaker E. 349. SE. 1818–1841. Opgave over Aaret 1833 forfaldne tilfældige temporeire Indtægter af det solgte Staten tilhørende Gods.

1.2.8 Sedvanemessig bruk av grunnen – «Fjeldfinnen er den opprinnelige Eier af disse nordlige Marker»

Midt på 1830-tallet får man en ny bekreftelse på at jordutvisningsresolusjonens bestemmelser fra 1775 hadde hatt til dels liten innvirkning på innbyggernes sedvanemessige måte å utnytte jorda og fastlandsressursene på. I femårsberetninga for 1835, skeiv amtmannen at særlig samene, «der af Naturen have megen Tilbøielighed til at flakke om», ikke ville gjøre seg spesiell umak ved å samle brensel langt borte. Når veden var oppbrukt i nærheten av der de bodde, drog de til et bedre sted.¹⁰³

103. FAB 1830–35:311. Beskrivelsen gjaldt Vest-Finnmark fogderi.

Dette var en så ødeleggende bruk av bjørkeskogen at den «ikke burde tilstedes». Likevel var det på grunn av distriktets beskaffenhet nesten umulig for øvrigheta å gjøre noe med forholdet.¹⁰⁴

I amtets femårsberetning for 1836–40, omtales Øst-Finnmark fogderi spesielt. Jordbruket var ikke noen næringsvei å snakke om – og «... begrunder ingensteds i Fogderiet nogen Næringsvei». De fleste plassene folk brukte «... tilhøre Staten og saaledes ikke er matriculerede, ...». Det hang sammen med at jordutdelinga etter resolusjonen av 1775 bare delvis var fremma i enkelte av tinglagene der, mens den ikke i det hele tatt var gjennomført i andre – Vardø, Vadsø og Polmak.¹⁰⁵

104. Samme sted nevnes også at plasser som var forlatt av samene, ofte ble brukt som slåtter av de nærmestboende nordmennene.

Selv om amtet i dette tilfellet uttrykte at innbyggerne holdt til på statens grunn når de ikke satt på matrikulerte plasser, er ikke dette entydig. Enkelte andre kilder benevner slike plasser som eiendom for dem som hadde tilhold der. Sokneprest Aall i Hammerfest og Måsøy, skreiv blant annet i 1834 at når samene hadde brukt opp skogen der han var, måtte han «... forlade sin hele Eiendom og flytte hen til et andet Sted, ...».¹⁰⁶

Det var trolig slike forhold som gjorde at fogd Saxlund i Øst-Finnmark i forbindelse med en drøfting av jordbrukets utvikling, i 1840 beklaga at «... Uddelingen af Statens Jord til privat Eie, ... hadde foregått i altfor liten grad».¹⁰⁷

Til tross for at Saxlund ønska flere private jord-eiendommer, hadde han på den annen side et svært nyansert syn på de eiendomsrettslige forholdene. Ut fra at han åpenbart meinte at den samiske reindriftsnomadismen var den eldste bruksformen i disse traktene, var det også nomadene som etter okkupasjonsprinsippet var de første eierne av arealene. I en uttalelse til Lappekommissionen av 1843 slo han nemlig fast at

«Fjeldfinnen er den opprinnelige Eier af disse nordlige Marker, forsaavidt efter Sagens Natur den første Besiddelsestagelse begrunder Ret til Landstrækningerne».

De fastboende hadde gjennom lang tid prøvd å trenge nomadene bort fra de strekningene som han før rådde alene over, og livsforholdene hadde hindra dem i å danne en egen stat. Saxlund meinte derfor at hvis fjellsamene på grunn av mangel på ordna samhold skulle bli den svakeste i kampen om strekningene, tilsa disse historiske forholdene at man måtte beskytte deres eksistens – «... forsaauidt ikke høiere Øiemed utvivlsomt fordre noget andet».¹⁰⁸

Femårsberetningenes opplysninger om hvordan spesielt den samiske allmuen brukte grunnen

105. Opplysninga står på første side i FAB 1836–40. Sidetall mangler i kopien som er benyttet.

106. SATØ. Pk.414. FAB 1825–40. Sokneprest Aall til FA, 29.11.1834.

107. SATØ. Pk. 414. FAB 1825–40. Fogd Saxlund i ØFF til FA, 23.09.1840.

108. Saxlunds uttalelser er sitert etter Hågvar 1989: 136. Øst-Finnmarkfogden synes for øvrig å være påvirket av «den norske historiske skoles» innvandringsteori som gikk ut på at Norge var befolka av samiske nomader på det tidspunkt de germanskætta nordmennene slo seg ned og tok jord til odel. Han avviker imidlertid fra denne retninga når det gjelder eiendomsrett, hvor «den norske historiske skole» uten videre gikk ut fra at de laverestående samiske nomadene ikke hadde hatt noen eiendomsrett. Se nærmere omtale av innvandringsteoriens mulige innvirkning på læra om statens eiendomsrett til Finnmark i punkt 1.7.5.

og ressursene tyder i kvalifisert grad på at sedvaneretten stadig stod sterkt. Til tross for at man allerede i to-tre generasjoner hadde hatt et statlig regelverk for hvordan boplasser skulle etableres, måtte statens representanter med beklagelse bare registrere at praksis ikke var i overensstemmelse med de offentlige bestemmelsene.

Det kan være grunn til å spørre om iallfall enkelte embetsmenn følte at statens rett til å gripe inn kunne være usikker. Fogd Saxlunds uttalelse om at der opprinnelig forelå en reindriftssamisk eiendomsrett fordi han meinte det var var de som først som hadde tatt områdene i besittelse, kan blant annet være en pekepinn i en slik retning.

1.2.9 Finnmarksjorda i 1845: Allmenning – men ikke statlig jordegods

Den neste trykte oversikta over statens eiendommer kom i 1845. Den var blitt til i årene 1842 og 1843.¹⁰⁹ For Finnmarks vedkommende hadde amtmanden under tittelen «Statens Almindinger» redegjort for at siden det var så lite matrikulert jord der, måtte «... formeentlig Alt ansees som Almindig». Det eneste unntaket var det som var opprydda og overdratt til private.

Av oversikta fra 1845 fremgår det også at det i Alta stadig ble krevd avgift og rekognisjon for den hogsten som skjedde der. Denne gang ble det imidlertid også nevnt at det var furuskog i Lakselv, Reparfjord, samt flere andre steder i Hammerfest fogderi. Imidlertid ble det ikke sagt noe om jurisdiksjonen over disse skogene.¹¹⁰ Om bjørkeskogen het det at den minka på grunn av større forbruk.

1832-salget av de enkelteeiendommene i Vest-Finnmark som staten tidligere hadde eid, kom også til uttrykk i oversikta fra 1845:

«De Staten forhen tilhørende Øer og Engesletter i Vest-Finmarken, til hvilke hørte Ret til Indsamling af Fjær og Æg samt Fuglefangst og Jagt etter Oddere og Ræve, ere bortsolgte i Aaret 1832 til Private ...».¹¹¹

Når det gjelder andre statlige eiendommer finner man i originalinnberetninga fra amtmanden at staten eide den gamle amtmannsgården Altagård.¹¹² Dessuten ble det opplyst at egg og dunværet på

109. FID 1845: 111.

110. Noen av de virkelig store furuskogsforekomstene i Finnmark, i Karasjok- og Pasvikområdet, var av en eller annen grunn ikke med i oppregninga.

111. Satt på spissen kunne man nesten spørre om hva staten egentlig eide i Finnmark, etter at man i 1832 solgte de eiendommene man hadde hatt frem til da.

112. NRA. FID. Pk. saker E. SE. 1842 – 49. Eske nr. 350. Brev fra FA til FID, 13. 2. 1843.

Tamsøy, «... har fra ældre Tider været tillagt og tiligger endnu Amtmands- Embedet; det bortforpagtes af Amtmanden». I tillegg eide staten fogdegården Kongshofmark i Alta, samt noen militære installasjoner i Hammerfest og Vardø.¹¹³

Det man også legger merke til i amtmannens brev, er at i tillegg til de eiendomskategoriene som allerede er nevnt, også fantes en rubrikk som het «Statens Jordegods». Der kom det klart frem at i Finnmark

«... eier Staten intet Jordegods af det Slags, som efter Lov af 20 August 1821 skal realiseres. Naar Rødningspladse sammesteds ere skyldbelagte, afhendes de til Private uden Kjøbesums Erlæggelse til Staten, –».¹¹⁴

Opplysningene fra første halvdel av 1840-tallet vil altså si at myndighetene stadig betrakta Finnmark som en form for allmenning. Dette fremgår av at man satte et skarpt skille mellom allmenninger og statens jordegods. Ut fra det må man anta at allmenningsrettighetene som var blitt eksplisitt bekrefta midt på 1820-tallet stadig stod ved lag. Samisk sedvanerett og rettsoppfatninger med hensyn til bruken av naturgodene var neppe utsatt for press ennå på dette tidspunktet. De må med andre ord stadig ha vært virksomme realiteter i folks hverdag.

Vedlegg til punkt 1.2

Circulaire.
fra

Den Kongelige Norske Regjerings
Finants-, Handels- og Told: Departement.

Man skulde herved tjenligt have Amtet anmodet om behagelig at oplyse, hvilke Almindinger i Amtsdistrictet Staten er Eier af, Deres Beliggenhed, omtrentlige Størrelse og Værdi, samt Beskaffenhed af Skog og Mark eller andre hærligheder; hvad Brugsret Districtets Beboere der maatte have; om deri er beliggende Almindings pladse, hvorvidt der paa samme findes Bufebygninger, og med hvad hjemmel Pladsene af deres nuhavende Beboere besiddes; om Staten for Tiden har nogen Indtægt eller Nytte af Almindingerne og hvori denne bestaaer; hvad Hindringer der maatte være for, at der bevirkes en Bestemmelse for at de realiseres paa samme Maade som med Hensyn til Statens øvrige Jordegods er bestemt ved Loven af 20de Aug. 1821, samt om det vilde være hensigts-

mæssigt, at de mod en vis ved Taxation fastsættende Købesum og mod Forpligtelse af Udskiftning overdrages de deri Brugsberettigede. Disse Oplysninger tilligemed de videre Bemærkninger, som Amtet i denne Anledning maatte kunne meddele for at tjene til Veiledning ved Afgjørelse af Spørgsmaalet om hvad endelig Bestemmelse der kunde være at tage angaaende, disse Stats-Eiendomme, som ifølge Loven af 20de Aug. 1821 § 38 indtil videre skulle være undtagne fra Realisation og Afhændelse, ønsker man at Amtet behagelig vilde indsende inden dette Aars Udgang.

Christiania den 8 August 1825

Til

Finmarkens Amt.¹¹⁵

1.3 1848: Nomadisme gav ikke eiendomsrett. Derfor eide kongen/staten Finnmark fra gammel tid

1.3.1 Salg av statsallmenninger. Respekt for sedvanen

I lova om det benefiserte gods av 21.8.1821, § 38, var det tatt et forbehold om at man inntil videre ikke skulle selge statens allmenninger. På 1840-tallet ble spørsmålet tatt opp på nytt. Det skjedde gjennom at det i 1845 ble fremma et forslag for Stortinget om å oppheve paragrafen om at statsallmenninger ikke skulle selges.

Stortinget mente da at man ikke hadde nok opplysninger til å kunne realitetsbehandle forslaget, og bad Regjeringa vurdere det nærmere.¹¹⁶ Stortingskomitéen pekte også på at samtidig som forbudet mot salg eventuelt ble oppheva, burde det også vedtas bestemmelser om hvilke former dette skulle foregå i. Samtidig var man inne på de store ulikhetene fra distrikt til distrikt, og at det fantes allmenninger «som for Tiden ikke kunde eller burde blive Gjenstand for Afhændelse».

Resultatet av Stortingets henstilling i 1845, var at Finansdepartementet samla inn de nødvendige opplysningene i de påfølgende årene. Det resulterte i odelstingsproposisjon nr. 21 i 1848.¹¹⁷ Der ble det foreslått å åpne for salg av statsallmenninger, men likevel ikke på en slik måte at det skulle være automatikk i det.¹¹⁸

Regjeringa viste til at stortingskomiteen i 1845 hadde hevda – da spørsmålet om salg av statens allmenninger var blitt reist – at allmenningene ble

113. Det siste framkom under punktet «Fæstninger og Militair-Etaten vedkommende».

114. I den forbindelse ble det vist til reskript af 3. Juni 1775 og resolusjon af 3. September 1815.

115. Enkelte påskrifter og underskrifter er ikke tatt med her.

116. Jf. innstilling fra næringskomité nr. 1, 31.3.1845. Jf. STF 1845: 223/224.

brukt på en uhensiktsmessig måte som var til skade både for de bruksberettigede og for staten. Dette kom av at «... Brugsberettigede uden nogen-somhelst Orden eller Oeconomie gribe om sig og ødelægge Skoven ... og i Almindelighed benytte Træproducterne i Alminingen, medens de frede deres egne Skove, ...». Komiteen meinte derfor at det ville være nyttig å få eiendommene utskifta.¹¹⁹

I den samme proposisjonen opplyste Regjeringa også at den i 1845 hadde fått en henvendelse fra en stortingsmann fra Vestlandet, hvor han gjorde oppmerksom på de store fjellstrekningene som ble benytta til felles sommerbeiter og som ingen eide. Disse betrakta han derfor som «Staten tilhørende Almindinger, ...».

På bakgrunn av det foranstående hadde så departementet samla inn opplysninger fra de amtene inden hvis Districter egentlige Staten tilhørende Almindinger for Tiden ene findes ...».¹²⁰

I den nye henvendelsen til amtmennene bad man ikke bare om detaljerte opplysninger om de allmenningene som fantes, blant annet om det var tilrådelig å overlate allmenningene til allmuen etter takst og mot forpliktelse til utskifting. Men – man ønska også å vite om det fantes andre fjellsletter eller strekninger som uten å kunne betraktes som allmenninger ikke var i noen privatmanns eie.¹²¹

Nå skulle man kanskje tro at departementet uten videre ville ha definert slike områder som stateieendom hvor ingen andre enn staten hadde rettigheter. Det stikk motsatte viste seg imidlertid å være tilfelle. Amtmennene ble nemlig bedt om å

opplyse om de omkringliggende allmuene ble ansett som eneberettigede til bruken av slike strekninger eller om bruken var fri for alle, og om det var tilrådelig å la også dem gå over til privat eiendom.

Departementet fant det imidlertid tenkelig at det også i de amtene,

«... hvori ikke fandtes egentlige Almindinger, dog kunde være Fjeldsletter eller Strækninger, der, skjønt ikke Almindinger, dog ikke vare i Nogens Besiddelse, ...».

Derfor skrev departementet også til amtmennene i disse amtene.¹²²

I og med at departementet her så klart viste at man ønska å ta hensyn til sedvanerettslige forhold, er det interessante spørsmålet hvordan man der betrakta den samiske sedvanerettslig bruk og besittelse. Var man for Finnmarks vedkommende rede til å gå til de samme skritt som i Sør-Norge – selge allmenningene til dem som sedvanemessig hadde brukt områdene?

1.3.2 Kongen/staten eide grunnen – samisk bruk gav ikke eiendomsrett

Selv om det i forbindelse med proposisjonen ble innhenta opplysninger både fra amtmennene i de amtene hvor det fantes statsallmenninger, og fra de hvor det ikke var slike, men muligens var fjellsletter og liknende som ingen eide, var Finnmark så langt ikke nevnt.

Departementet anførte i den forbindelse at det «... vil naadigst være bleven bemærket, at Departementet ei har indhentet Erklæringer og Oplysninger angaaende de Finmarkske Almindinger».¹²³ Begrunnelsen var at disse allmenningene ble betrakta fra et annet synspunkt, og behandla etter andre regler enn de allmenningene som «i Almindelighed benævnes som Statens».¹²⁴ Årsaken til at disse fra gammelt av hadde tilhørt kongen eller sta-

117. Angaaende naadigst Proposition til Norges Riges Storting om Udfærdigelse af en Lov om Ophævelse af § 38 i Lov af 20de August 1821 om det beneficerede og Statens Gods. Den Norske Regjerings underdanigste Instilling af 13de Novbr. 1847, som ved Kongelig Resolution af 8de December næstefters er bifaldt. Jf. Kgl. Prop. og Medd., fremsatte paa tolvte ordentlige Storting i 1814. 1.del. Christiania. Jf. også NRA. Prp. og Medd. til Stortinget 1848. 31/1–21/8 – «beneficeret og Statens Gods, Lov om Ophævelse af § 38 i Lov af 20de August 1821. (Protokoll). Selv om det formelt sett er en proposisjon til Stortinget, blir den i det følgende kalt odelstingsproposisjon, på grunn av behandlingsmåten i nasjonalforsamlinga.

118. Ot. prp. nr. 21 1848 og behandlinga av den omtales bl.a. av Jebens 1982: 688, SRU's rettsgruppe i NOU 1993: 34, s. 304–305, Sandvik 1993: 339–40, Pedersen 1999: 31 ff.

119. Ot. prp. nr. 21 1848, s. 1.

120. Dette gjaldt « ... Aggershuus, Hedemarkens, Christians, Bratsbergs, Søndre Bergenhuus, Nordre Bergenhuus, Søndre Trondhjems, Nordre Trondhjems, og Nordlands Amter». Departementet opplyste dessuten at man også i 1825, 1832, 1837 og 1838 hadde arbeidd med denne saka, og i større eller mindre grad samla inn opplysninger fra de amtene hvor allmenningene fantes. Jf. Ot. prp. nr. 21 1848, s. 2. Med unntak av 1825, se punkt 1.2, har undertegnede ikke undersøkt hva som eventuelt måtte ha kommet frem om grunnen i Finnmark ved de nevnte tidspunktene.

121. Som foran.

122. Som foran, s. 2/3. De som ble tilskrevet var «Smaalenes, Buskeruds, Jarlsbergs og Laurvigs, Nedenes, og Robygdelagets Amter».

123. Gudmund Sanvik mener at årsaken til at man ikke hørte seg hos embetsmenn i Finnmark kan ha sammenheng med at departementet holdt seg til den trykte eiendomsbeskrivelsen over statens eiendommer, utgitt i 1827. Der het det som kjent at grunnen i Finnmark i «vidtløftig Forstand» måtte kalles allmenning. Jf. Sandvik 1993: 340. Ut fra forarbeidene til denne eiendomsbeskrivelsen (som Sandvik ikke har gjennomgått), kan det være grunn til å hevde et motsatt standpunkt: Til tross for den nevnte eiendomsbeskrivelsen – beskrev Finansdepartementet i 1848 saksforholdet på den måten man gjorde.

ten, var at den samiske bruken ikke kunne konstituere eiendomsrett:

«Det egentlige Finnmarken har nemlig fra gammel Tid af været betraktet som tilhørende Kongen eller Staten, fordi det oprindelig kun var beboet af et Nomadefolk, Lapperne uden faste Boliger».¹²⁵

Videre fremholdt man at litt etter litt ble en del bebygd av «Indvandrede», men heller ikke de ble regna som eiere av jorda. Finansdepartementet viste videre til paragraf 19 i en forordning av 5. 2. 1685,¹²⁶ og slo fast at «... Finnmarken har derfor fra de ældste Tider været betraktet som en Colonie».

Som støtte for et slikt syn trakk departementet frem en del handelsbestemmelser fra tidligere århundrer – blant annet om hvordan Finnmark var blitt bortforpaktet til forskjellige private interessenter. Bergenserne hadde for eksempel fått forpaktingsretten til amtet i 1687.¹²⁷

Deretter kom man igjen inn på jordeiendomsforholdene:

«Først ved Kgl. Resol. av 27de Mai 1775, blev Selveiergods indført i Finnmarken; idet denne hjemler Enhver, som vil nedsette sig sammets Ret til at erholde et Stykke Jord overdraget til Eiendom».¹²⁸

1.3.2.1 Den sedvanemessige allmenningsbruken ble stadfesta

I følge proposisjonen ble resten av Finnmark å betrakte som en allmenning i forhold til de utviste jordstykkene – «udstykkede Loddene». I den anledning ble det vist til paragrafene 3, 4 og 5 i jordutvisningsresolusjonen fra 1775.¹²⁹ Dessuten opp-

lyste man at i henhold til en resolusjon av 30.9.1817 kunne skoghugst bare foregå gjennom utvisning.

Odelstingsproposisjon nr. 21 fra 1848 dokumenterer meget klart at til tross for at man mente at samisk bruk ikke kunne gi eiendomsrett, anerkjente Regjeringa likevel at der forelå allmenningsrettigheter i Finnmark. Det var jo rettigheter som seinest var dokumentert særlig gjennom forarbeidene til den trykte beskrivelsen over statens eiendommer i 1827.¹³⁰

De fastboende innbyggerne hadde bruksrett. Når det gjelder forholdet mellom samisk sedvane rett og allmenningsrettigheter merker man seg at samenes rettigheter også ble nevnt spesielt:

«Ved siden af denne Brugsret, som de faste Indbyggere have over det fælles Territorium, maa og mærkes den Ret til Havnegang, Jagt, Fiske-rie og Hugst i Skovene, som tilkommer saavel norske som svenske Finner, see Tract. af 18de Octbr. 1751 og Resc. af 27de Septbr. 1726».

Man legger merke til at det i forbindelse med reindriftssamenes bruk av naturgodene ble vist til grensetraktaten mellom Sverige og Norge (Danmark) fra 1751. Selve grensetraktaten har som kjent ingen bestemmelser om slike forhold. Derimot var tillegget til grensetraktaten om de grensoverflyttende samenes rettigheter – Lappekodisillen – utforma for nettopp å sikre deres bruk av ressursene i det andre landet etter at grensa ble trukket.¹³¹ Både i grensetraktaten og Lappekodisillen var det dessuten forutsatt at kodisillen skulle ha samme kraft som traktaten selv.

I proposisjonen var departementet imidlertid noe upresis i angivelsen av hvilke samiske grupperinger som var omfatta av kodisillens bestemmelser. Det er riktig at svenskregistrerte samer hadde slike rettigheter også i Finnmark, i den grad de måtte søke beite der. En slik bruk er likevel ikke kjent på det aktuelle tidspunktet.

Derimot glemte man de reindriftssamene som var blitt finske undersåtter etter at Finland ble utskilt fra Sverige i 1809. Det er nemlig helt klart at norske myndigheter ennå i andre halvdel av 1840-tallet fullt ut anerkjente deres rettigheter og bruk av naturgodene i Finnmark etter Lappekodisillens bestemmelser.¹³²

124. Ot.prp. 21 1848: 23. I forbindelse med både den trykte eiendomsbeskrivelsen fra 1845, og det som kommer frem i odelstingsproposisjonen fra 1848, har undertegnede gjennomgått en del aktuelle primærkilder for å finne ut om der ble produsert noe mer materiale som kan gi ytterligere opplysninger om grunnen i Finnmark, bl.a. om den sedvanemessige bruken. Resultatet var negativt. Men – dermed er det ikke sagt at et mer omfattende arbeid, hvor alle tenkelige kildekategorier ble saumfart, ville kunne ha avdekt nytt materiale.

125. Som foran. Dette synspunktet er helt åpenbart påvirka av læra til «den norske historiske skole». Kun jordbruk, ikke nomadisme, gav eiendomsrett. Se punkt 1.7.5.

126. Der var det bestemt at bergensborgerne ikke hadde rett til å flytte folk fra det ene prestegjeldet til det andre etter behag. Jf. Kong Chr. den femtes Forordninger ... 1751: 201.

127. Ot.prp. 21 1848: 23. For forpaktingsretten hadde bergenserne betalt 200 riksdaler, og hadde til og med fått rett til å utnevne fogder og andre tjenestemenn. Seinere var Finnmark delt opp i distrikter som ble forpaktet hver for seg.

128. Ot.prp. 21 1848: 23/24.

129. Ot.prp. 21 1848: 24.

130. Jf. punkt 1.2.2.

131. Reindriftssamene hadde meget sterke beiterettigheter også utenfor Finnmark. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom drøftinga av allmenningssalg i Nordre Trondhjems Amt. Departementet antok at allmenningene kunne selges til tross for samenes «Græsningsret» – «da deres Ret ved Salget uttrykkelig kan blive dem forbeholdt». Jf. Ot.prp. 21 1848: 28.

Ut fra en samisk sedvanerettslig synsvinkel er henvisninga til reskriptet av 27. september 1726 også av stor interesse. Det henger sammen med at dette omtaler sjøsamenes rettigheter.

Man skal imidlertid være klar over at det denne datoen ble gitt to reskripter som begge angikk samiske forhold. Det mest omfattende av disse hadde sin bakgrunn i at mange norske opptrådte særdeles dårlig overfor samene. Blant annet hadde misjonsverket ikke den nødvendige fremgang på grunn av «... Lappers og Finners Forskrækkelse, Forførelser og Forhaanelse, samt Forurettelse af endel norske Indvaanere ...». ¹³³ Særlig prestene ble pålagt å sørge for at de norske ikke «... skulde være de nye omvendte Finner og Lapper til nogen Fortræd eller Forargelse ...». ¹³⁴ Samene skulle heller ikke pålegges mer «Tyngde og Sværigheder» enn det som hadde vært vanlig før misjonens tid.

I dette reskriptet som var retta til stiftsbefalingsmannen og biskopen over Trondhjems stift, og som derfor utvilsomt gjaldt Finnmark, var det også tatt inn en meget interessant rettighetssekvens. Fogdene skulle nemlig nøye «... lade efterforske Finnernes og Lappernes Privilegier», som på en eller annen måte var gitt dem av kongens forfedre. Disse skulle stadig stå ved lag: «... hvilke Samme Kongen Finnerne og Lapperne for denne Tid fremdeles forunder og confirmerer». ¹³⁵

I det andre reskriptet av 27.9.1726, ble rentekammeret bedt om at fogdene i «Nordlandene» måtte finne ut av «... de Finnerne og Lapperne givne Kongelige Breve og Privilegier», og sende gjenparter til rentekammeret av dem, som «... bemeldte Finner og Lapper endnu skulde nyde». Dessuten ble det i dette reskriptet med litt andre ord sagt at samene ikke skulle betale noe mer til det offentlige enn tidligere – eller «fra Alders Tid» som det heter. ¹³⁶

I den forbindelse viste kongen til at det var blitt kjent, «... at endeel af de Norske Undersaatter i Nordlandene gjøre Finnerne og Lapperne samstedes adskillig Indpas og Uret i de smaa Pladser, som Endeel af disse fra Alders Tid inderst i Fjordene paa endeel Steder, hvor ingen Norske Folk have boet, sig til Bopæl, uden nogen Sæd eller Avl, have opryddet, da dem dog af forrige Konger

skal være Protectoria og Privilegier paa samme Pladser forundt». ¹³⁷

Det er altså noe uklart hvilket reskript av 27.9.1726 odelstingsproposisjon nr. 21 1848 egentlig viste til. Trolig har det heller ikke så stor betydning i denne sammenhengen. Begge gjaldt nemlig i prinsippet opprettholdelse av de kongelige privilegiene som samene hadde fått opp gjennom tida, og at det mest generelle av de to aktuelle reskriptene også eksplisitt gjaldt Finnmark.

I og med at proposisjonen regna opp reindriftsamenes rettigheter etter lappekodisillen, og samtidig også viste til 1726-bestemmelsene, er dette et klart tegn på at myndighetene ennå i 1848 erkjente at det iallfall fantes et samisk bruksrettsgrunnlag. Henvisninga til det som var fastsatt i 1726, var nemlig uten tvil mynta på sjøsamenes rettigheter. ¹³⁸

Regjeringa hadde med andre ord en klar oppfatning av at der var to hovedgrupperinger blant samene – reindrifts- og fastboende samer. Derfor spesifiserte man bruksrettighetene for begge grupperingene. Det ble fra Regjeringas side heller ikke tatt noen forbehold om at bruksrettighetene kun gjaldt visse naturgoder. Det eneste måtte være presiseringa av at hogst bare skulle foregå etter utvisning.

Ut fra odelstingsproposisjonens formuleringer og henvisninger er det derfor vanskelig å trekke noen annen konklusjon enn at de sedvanemessige samiske bruksordningene stadig stod ved lag og at de var formelt anerkjent.

Dette underbygges av det som ellers er det helt grunnleggende prinsippet i proposisjonen: Staten skulle respektere sedvanemessig bruk. Dette kommer ikke minst til uttrykk i omtalen av de rettighetene som bygdefolk hadde i de store og øde fjellstrekningene mellom landsdelene i Sør-Norge og i endel liknende men mindre områder andre steder. ¹³⁹

I likhet med de «Finmarkske Almindinger» ble også disse strekningene på det aktuelle tidspunkt unntatt fra vurdering om de skulle selges eller ikke, «... skjøndt de vel ofte henregnes til Almindinger». En av grunnene til at man var forsiktig med å gå inn på salg av slike strekninger, var at bygdene eller enkelte gårder vanligvis betrakta, og «... fra umindelige Tider have betragtet dem som sig tilhø-

132. Derimot var man blitt mer og mer restriktiv til å inkludere andre samer fra Finland under de rettighetene som Lappekodisillen gav samene. Jf. f.eks. Pedersen 1997: 83 ff, og 1998: 72 ff.

133. Wessel-Berg I 1841: 490–491.

134. Jf. bl.a. Steen 1954: 378/79, Pedersen 1994: 45.

135. Wessel-Berg I 1841: 491.

136. Reskript til rentekammeret. Wessel-Berg I 1841: 491.

137. Sm.st. Dette andre reskriptet fra 27.9.1727 omhandler åpenbart det såkalte finneodelsinstitutttet som er kjent fra områdene sør for Finnmark, og såvidt vites ikke har vært anvendt i Finnmark.

138. Jf. NOU 1993: 34, s. 305. Der heter det at man i 1848 anså bestemmelsene fra 1726 som stadig gjeldende, og at de hjemla også sjøsamene «... de rettigheter på statens grunn i Finnmark som er oppregnet i proposisjonen».

139. Ot. prp. nr. 21 1848, s. 24

rende med fuld Eiendomsret». Selv om dette i enkelte tilfeller var mindre riktig, var de omtalte områdene likevel av en slik beskaffenhet at det neppe ville være anledning til å føye offentlige foranstaltninger for å innføre bestemte eiendomsgrenser eller benyttelsesrettigheter.¹⁴⁰

Selv om proposisjonen ikke graderer den rettslige styrken på bruksrettighetene i Finnmark eller i fjellstrekningene som ikke var statsallmenninger, er det likevel ingen grunn til å tro at de var svakere enn bygdefolks rettigheter i de allmenningene som hadde vært betrakta som statens fra de eldste tider. Der hadde bygdelagene i det vesentlige hatt bruks- og benyttelsesrett i fellesskap, «... hvilken Staten ei har vært anseet berettiget til at hindre eller innskranke paa anden Maade end gjennom Rydningsværket».¹⁴¹

Med henvisning til bestemte paragrafer i Norske Lov og andre kongelige bestemmelser, var statens rett i disse allmenningene at den kunne utvise rydningsplasser og seinere selge dem. Staten hadde også enerett til å hogge for salg, samt jordgravd gods og døde hvaler. Ved siden av statens «saakaldte Eiendomsret» bestod bygdefolks bruksrett i rett til setre og fedrift, å hogge skog til egen bruk – vanligvis uten utvisning, og rett til jakt og fiske.¹⁴²

Dette var så sterke rettigheter at de heller ikke gikk tapt hvis allmenningene ble solgt til private. Da ville vedkommende i ett og alt gå inn i det offentliges sted, og kunne vanligvis ikke påstå større rettigheter enn de staten hadde hatt. Men – rydningsmenn kunne ikke lenger kreve å få seg utvist plass i allmenningen. Det var først når allmenningene ble kjøpt og utskifta av den bruksberettigta allmue at den felles bruksretten opphørte.¹⁴³

Det var også dette som var meninga. Man så det nemlig som direkte skadelig å fortsette med det daværende systemet – staten som eier og bygdene som brukere. Bruksretten var ubegrensa bare den ikke oversteg husbehovet. Dette var uforvarselig da den enkelte bruksberettigta ikke hadde noen spore til sparsomhet når det gjaldt bruken av

herlighetene i allmenningen. Det kunne være fordelaktig for den enkelte, men denne fellesbruken trua de omhandla eiendommene.¹⁴⁴

Hovedhensikten med å avhende allmenningene var å få til en mer rasjonell og økonomisk bruk av dem. For å oppnå det var det nødvendig å oppheve den gjeldende «Eiendomsstand», slik at de samme personene ble bruks- og eiendomsberettigta. Det kunne neppe skje på annen måte enn at de bruksberettigta allmuene fikk «... erhverve Eiendomsret til Almindingerne med Forpligtelse til Udskiftning».¹⁴⁵ Faktisk gikk man også så langt som til å antyde at allmenninger kunne overdras til de bruksberettigta vederlagsfritt.¹⁴⁶

Staten la med andre ord maksimal vekt på at de private og sedvanemessige rettighetene skulle respekteres.

1.3.3 Grunnen i Finnmark var ikke statens privatrettslige eiendom

Odelstingsproposisjon nr. 21 fra 1848 er med andre ord en meget god kilde når det gjelder de sentrale styringsorganenes syn på bygdefolks og reindriftsamenes sedvanemessige rettigheter til naturgodene midt på 1800-tallet. Gjennom de eiendomskategoriene som behandles eller nevnes i proposisjonen, gir den også svar på et annet spørsmålet om man i 1848 betrakta Finnmark på linje med annet statlig privatrettslig eid jordegods.

Proposisjonen kalte grunnen i Finnmark de «Finnmarkske Almindinger», ikke statsallmenninger. Allmenningene i Finnmark var åpenbart heller ikke i samme kategori som de store fjellslottene i Sør-Norge, hvor eiendomsretten var uklar, men hvor bygdefolk hadde sterke bruksrettigheter.

Ut fra proposisjonens ordlyd synes det også klart at grunnen i Finnmark ikke ble betrakta som ordinært statlig jordegods som kunne selges. For eksempel drøfta man ikke salg av Finnmark. Det gjorde man imidlertid for andre eiendommers vedkommende. Blant annet vurderte man hvorvidt Slevig batteri i Smålenenes amt var en «... almindelig Statseiendom, der kan bortsælges paa samme Maade, som Statens øvrige Jordegods».

Grunnen i Finnmark ble med andre ord i 1848 betrakta som en eller annen form for statseid allmenning, men ikke som en eiendom som staten kunne selge.

140. Som foran.

141. Ot. prp. nr. 21 1848, s. 24.

142. Som foran, s. 24/25. Det ble antatt at det bare var gårdbrukere som hadde allmenningsrettigheter.

143. I proposisjonen ble det for øvrig antatt at formannskapene ikke hadde noen myndighet i dette anliggendet. Bruksretten tilkom nemlig ikke de enkelte som medlemmer av en kommune, men ble antatt å ligge til enten alle eller enkelte gårder i ett eller flere av de sognene som grensa til allmenningen, « ... eller deri fra umindelige Tider have øvet Brugsret». Som foran, s. 25.

144. Som foran.

145. Som foran.

146. Som foran, s. 24.

1.3.4 Stortinget – ingen merknader

Hva så med Norges øverste myndighet – Stortinget? Hadde landets nasjonalforsamling noen kommentarer til jordeiendomsforholdene i Finnmark? Drøfta man for eksempel departementets påstand om at samisk bruk ikke kunne gi eiendomsrett, og at det var årsaken til at kongen eller staten var eier av jorda der, og alltid hadde vært det.

Svaret er enkelt. Den første instansen – næringskomite nr. 1 – hadde ingen merknader. Den gav sin fulle tilslutning til proposisjonen Regjeringa hadde lagt frem. Finnmark ble overhodet ikke nevnt. I innstillinga heter det at de undersøkelserne departementet hadde gjort, hadde vist at det var så forskjellige forhold at det ikke var mulig å oppstille generelle regler for salg av disse eiendommene.¹⁴⁷ Det måtte overlates til administrasjonen å vurdere hvert tilfelle for seg.¹⁴⁸

Heller ikke i Odelstinget eller Lagtinget fremkom det noe alternativt syn i forhold til den teoretiske hovedbegrunnelsen for at staten eide grunnen i Finnmark – at nomadisme ikke kunne konstituere eiendomsrett.¹⁴⁹ I begge kamrene ble for øvrig hele komiteinnstillinga vedtatt uten endringer.¹⁵⁰

Gjennom denne stilltiende aksepten av Regjeringas proklamasjon av at en viss type samisk bruk – nomadisme – ikke kunne konstituere eiendomsrett, var Stortinget med på å legitimere påstanden om at kongen/staten fra gammelt av hadde eid grunnen i Finnmark.¹⁵¹

På den annen side hadde Stortinget heller ingen merknader verken til Regjeringas generelle opplysninger om allmenningsrettighetene i Finnmark, eller om de samiske rettighetene spesielt. Det betyr at Stortinget, i likhet med Regjeringa, iallfall anerkjente den nedarva og sedvanemessige *bruken* av naturgodene.

1.3.5 Nomadisme og kongelig eiendomsrett: Tvillosomme historiske konstruksjoner

Finansdepartementets utsagn fra 1848 er såvidt man kan skjønne den teoretiske hovedbegrunnel-

sen for at staten eier grunnen i Finnmark, og dermed også for det seinere lov- og regelverket som regulerer de sedvanemessige bruksforholdene. Odelstingsproposisjon nr. 21 1848 la nemlig grunnlaget for en juridisk lære som på 1860-tallet ble konkretisert av Fredrik Brandt, i hans bok «Tingsretten fremstillet efter den Norske Lovgivning».¹⁵² Dermed lærte alle seinere juristgenerasjoner at slik var det, og at det også alltid hadde vært slik.

Imidlertid det grunn til å knytte noen kommentarer til det saklige innholdet i proposisjonens opplysninger om tidligere samisk bruk i forhold til kongens og statens påståtte gamle eiendomsrett.¹⁵³ Hva er de historiske realitetene i utsagnet om at Finnmark fra gammel tid hadde

«... været betragtet som tilhørende Kongen eller Staten, fordi det oprindelig var beboet af et Nomadefolk, Lapperne uden faste Boliger».

Det første spørsmålet det er naturlig å stille, er hva som menes med begrepet «Finmarken»? Hadde dette «Finmarken» *alltid* vært slik det var i 1848, noe som synes å fremgå av tidsbetegnelsen «gammel Tid», og hadde kongen følgelig *alltid* hatt råderetten og eiendomsretten over området?

Noen stikkord:

- Finnmark har hatt bosetning i mer enn 10 000 år.¹⁵⁴
- Samene er den eldst kjente etniske gruppe i Finnmark, og kan iallfall føre røttene sine 2–3000 år tilbake i tid.
- Sammenhengende norsk bosetting er ikke kjent på Finnmarkskysten før omkring år 1300.

149. Dette generelle juridiske synspunktet om at nomadisme ikke kunne konstituere eiendomsrett ble bekrefta av Høyesterett i en sak fra Helgeland i 1862. Høyesterett slo likevel fast at allerede det historiske forhold mellom samene som de opprinnelige beboerne av landet, og de innvandra norske eiendomsbesitterne, tilsa at man måtte opprettholde og beskytte den bruksretten som samene (les: reindriftssamene) hadde fortsatt å utøve over «den herreløse Grund», selv etter de norskes «Okkupation». Selv om lovgivninga aldri hadde villa anerkjenne «Lappernes Folk» som eiendomsberettiga til de strekningene de hadde brukt fra Arilds tid, hadde den likevel forutsatt at samenes helt nødvendige flytting med reinen fortsatt ville finne sted, og at den uunngåelige bruken av andres skog og mark som hang sammen med dette, ikke kunne regnes som straffbare eiendomsinngrep. HRD 21. juni 1862. Vedlegg 7 i NOU 1984: 18, s. 655. (Denne dommen fra 1862 er for øvrig ett av de aller klareste konkrete resultatene av påvirkninga fra «den norske historiske skole», hvor nordmennene ble eiendomsbesittere ved innvandringa, mens de samiske nomadene fortsatte som eiendomsløse, selv om de hadde vært der fra før.)

150. Jf. STE 3. del, 1848–51, s. 211. Det er heller ikke noe rart at Stortinget ikke hadde noen bemerkninger. Den norske historiske skoles lære om at nomadisme ikke konstituerte eiendomsrett, må nemlig ha vært vel innarbeidd i den norske eliten på slutten av 1840-tallet. Se punkt 1.7.5.8.

147. Jf. innstilling fra Stortingets næringskomite nr. 1, 24. 6. 1848, angående stortingsproposisjon nr. 21. Jf. STF 1848: 552/553.

148. Endringa som ble vedtatt hadde følgende ordlyd: «Lov af 20de August 1821 om det beneficerede og Statens Gods, dens 38te § sættes herved ud af Kraft. Det skal ikke heraf være en Følge, at bemeldte Lovs bestemmelser om Afhændelse af det Staten tilhørende Jordegods paa Almindingerne blive at anvænde». Jf. STF 1848, s. 394, STE 3. del, 1848–51, s. 31.

- Den norske, svensk-norske, svensk-dansk-norske, seinere den dansk-norske kongen, hadde ingen eksklusiv jurisdiksjon over noen del av Finnmark i de nærmeste 300 år etter den første norske bosettinga.
- Til begynnelsen av 1600-tallet betalte samene i det som nå kalles Finnmark, skatt til tre forskjellige fyrster.
- Først ved freden i Knæred i 1613 kom kysten, øyene og de fleste fjorddistriktene under ensidig dansk-norsk jurisdiksjon, eller lå utenfor «Lappmarkene», slik Arnold Ræstad uttrykte det.¹⁵⁵
- Freden i Knæred i 1613 dreide seg kun om en jurisdiksjonsavklaring, ikke om å overføre eiendomsrett fra den svenske til den dansk-norske kongen.
- Indre-Finnmark var et samisk område under svensk jurisdiksjon i perioden 1613–1751, men også med dansk-norsk skattlegging.
- I dette distriktet ble samisk eiendomsrett/rådighetsutøvelse og ressursforvaltning, akseptert av svenske myndigheter.¹⁵⁶
- Der ble det også betalt skatt av individuelle skattelend til den svenske krona.
- Ikke før i 1751 ble den nåværende grensa mellom Danmark-Norge og Sverige (Finland) trukket, og Indre-Finnmark kom inn under dansk-norsk enejurisdiksjon.
- Grensetraktaten i 1751 dreide seg ikke i det hele tatt om overføring av grunneiendomsrett fra den ene kongen til den andre, kun om å trekke ei grense og skape klare jurisdiksjonelle forhold.
- Lappekodisillen – tillegget til grensetraktaten av 1751 om de grenseoverflyttende samenes rettigheter – sikra samisk rett til bruk av land og vann uavhengig av grenselinja. For den finsk-norske grensa ble dette respektert til og med 1852.
- Den nyeste delen av Finnmark – det østsamiske området som nå kalles Sør-Varanger – ble

ikke norsk område før ved grensekonvensjonen mellom kongen av Sverige/Norge og den russiske tsaren i 1826.

- I og med at tsaren ikke hadde noen eiendomsrett å overdra i dette østsamiske området, indikerer heller ikke 1826-konvensjonen at kongen eller staten fikk seg overdratt noen form for eiendomsrett over grunnen i Sør-Varanger.

Slike fakta skulle vise at det i 1848 var svært liten realhistorisk substans i påstanden om at kongen fra *gammel tid* av skulle ha vært jordherre i Finnmark. Det enkle spørsmålet man kan stille er om kongen kunne *ei* et landområde han ikke engang hadde den fulle statsrettslige jurisdiksjonen over.¹⁵⁷

En slik full juridiksjon over noen del av Finnmark – kyst- og fjordområdene – var i 1848 ikke eldre enn noe over to hundre år (1613). Bare knapt hundre år tidligere var hele det store samiske innlandsområdet blitt en del av Norge (1751), og Sør-Varanger ble ikke norsk område før i 1826 – 22 år før 1848! Hvorvidt noen av disse årstallene kvalifiserer til betegnelsen «fra gammel Tid af» er et svært åpent spørsmål.

I forhold til karakteren av de samiske områdene som nasjonalstatene konkurrerte og kjempa om, konstaterte Samerettsutvalget i 1984 at det ikke var slik at naborikene underkjente samenes posisjon «... som områdets rettmessige beboere og brukere». Det var ingen kamp mot samene, men om samene. «Ved å knytte til seg/underlegge seg den samiske befolkning kunne rikene selv oppnå faktisk kontroll over områdene og motvirke naborikenes innflytelse».¹⁵⁸

Samerettsutvalget var heller ikke enig i at de indre samiske områdene på 16–1700-tallet skulle ha vært herreløse. Utvalget konstaterte helt korrekt at ingen stat hadde noen egentlig suverenitet over de indre delene av samenes landområder, men at de likevel «... ikke var herreløse, «terra nullius», hverken folkerettslig sett eller sett fra beboernes side».¹⁵⁹

For statene var de såkalte «fellesdistriktene» før 1751 og 1826 felles interesseområder, under deres «svake og delvis konkurrerende myndighetsutøvelse». De var lokalt selvstyrte, men i et

151. Med dette la man også grunnlaget for de seinere jordsalgsløser og reglementer som i lange perioder gjorde den samiske (og kvenske) befolkninga i Finnmark rettsløse, med hensyn til jordeiendomserv. Særlig gjaldt det jordsalgsløsa av 1902. Der ble det bestemt at kun norsktalende skulle få kjøpe jord.

152. Jf. Brandt 1867. Se også punkt 1.7.

153. Dette avsnittet er noe utvida i forhold til det som er gjengitt i Pedersen 1999: 32 ff.

154. Akkurat det var nok neppe kjent i 1848, men det var en etablert historisk sannhet i samtida at samene var kommet både til Finnmark og resten av Norge før nordmennene. Jf. Keyser 1839.

155. Jf. Ræstad 1930–33: 418.

156. Dette bekreftes ikke minst av Jebens 1999.

157. Ett forhold som ikke drøftes her, er hvordan og om kongen fikk eiendomsretten i det øyeblikk de jurisdiksjonelle forholdene ble avklart. Ut fra at jurisdiksjon er et offentligrettslig forhold mens eiendomsrett er et privatrettslig, er det imidlertid ingen umiddelbar sammenheng mellom disse to.

158. NOU 1984: 18, s. 167

159. NOU 1984: 18, s. 168

avhengighetsforhold til statene. I den forbindelse ble også sedvaneretten trukket inn for å beskrive grunnlaget for dette selvstyret:

«Lokalt selvstyre kan områdene kalles, fordi bruks- og rettsforhold fulgte samisk sedvane-rett gjennom siidasystemet, også i den beskjedne grad statene utøvet sin myndighet».¹⁶⁰

1.3.5.1 Var alle nomader?

Uten å gå inn på noen drøfting av juridiske teorier om hvilke bruksformer som innen ulike kulturkretser konstituerer eiendomsrett, er det grunn til å sette et stort spørsmålstegn også ved det faktiske historiske innholdet i den andre hoveddelen av påstanden i odelstingsproposisjonen: Kongen/staten var eier av jorda i Finnmark for området hadde vært bebodd av et nomadefolk, «Lapperne», uten faste boliger.

Selv om reindrift var en svært viktig næring i Finnmark midt på 1800-tallet, er det til dels sterkt historisk uetterrettelig at samene ene og alene hadde vært nomader. Reindriftnomadismen i Finnmark i sin da- og nåværende form, med til dels lange flyttinger mellom kyst og innland, var kanskje ikke mye mer enn et par hundre år gammel i 1848.¹⁶¹

Den reindriftssamiske tilpasninga til naturmiljøet og ressursene består selvsagt heller ikke av tilfeldig omflakking, slik man kan få inntrykk av, men bruk av bestemte og fast og avgrensa landområder i takt med årstidssvingningene. Det samme gjelder den eldste kjente samiske måten å leve på, nemlig veiding og ulike former for fiske. Denne livsformen forutsatte også en meget nær kjennskap til naturen i avgrensa områder, bygging av ulike former for anlegg, kultiveringstiltak i vann og vassdrag, og liknende.

Samisk husdyrhold i Finnmark er kjent fra 1300-tallet.¹⁶² Det vi også vet er at de nærmeste hundreårene forut for 1848 levde størstedelen av Finnmarkssamene av næringskombinasjoner hvor husdyrhold og sjøfiske stod sentralt. Denne næringsutøvelsen var gjerne betinga av sesongflyttinger mellom bestemte lokaliteter. Hvorvidt slike flyttinger også falt inn under begrepet nomadisme uten faste boliger skal være usagt. Uansett blir det lite igjen av påstanden om at samene i Finnmark skulle ha flakka mer eller mindre planløst

omkring, slik betegnelsen nomadefolk uten faste boliger egentlig impliserer.

Ut fra de historiske realitetene som kan stilles opp mot de påstandene som regjering og storting brukte i 1848 for å begrunne kongens eller statens eiendomsrett til grunnen i Finnmark, må man si at det som ble lagt til grunn nærmer seg et historisk falskneri – uten at det dermed er sagt at det var bevisst. Iallfall var påstandene stikk i strid med lett tilgjengelig viten om når og hvordan Finnmark er blitt en del av Norge. Dessuten bygde opplysningene i proposisjonen på svært mangelfull innsikt i tradisjonelt samisk næringsliv i amtet.

Ut fra de tidspunktene staten overtok *enejurisdiksjonen* over de enkelte delene av Finnmark kunne den ikke ha eid grunnen fra gammelt av, og kun en mindre del av samene i Finnmark var eller hadde vært nomader, slik man også hevda.

1.3.6 1848: Det politiske klima i forhold til samene var i ferd med å endre seg

Var det tilfeldig at Stortinget ikke hadde noen merknader til at man i Norge hadde et område på størrelse med Danmark hvor folk ikke hadde opparbeidd noen egne eiendomsrettigheter? For å kunne antyde noe om det, må man også ha et sideblikk til det generelle klimaet for behandlinga av samiske spørsmål i Stortinget på den tid.

I samtida var det nemlig en omfattende offentlig debatt om hvilken kulturpolitisk linje som skulle følges overfor samene. Grovt sett dreide det seg om man skulle gå videre på Stockfleths linje om at samene skulle få undervisning, lærebøker og liknende i og på sitt eget språk, eller om man burde legge mest vekt på bruk av norsk.¹⁶³

På begynnelsen av 1840-tallet var det røster som uttrykte seg tvilende til det politisk riktige i å bevilge penger til å opprettholde samisk språk, og påpekte det naturstridige i å opprettholde et språk som bare ble snakka av noen få tusen mennesker. «Hvorfor øse ut penger til beste for en folkestamme som snart gikk sin undergang i møte».¹⁶⁴

Dessuten spurte man om hvilken nytte det lå i samiskstudier når man nå hadde fått en tredje folkegruppe – kvenene – som var samene overlegne, og hadde et tilsvarende fremmed språk. Veien var at man gjennom fornorsking måtte «... sørge for at Norge satte seg i besittelse av dem og ikke de av oss».¹⁶⁵

160. NOU 1984: 18, s. 168.

161. Jf. f.eks. Pedersen 1994, kap. 5.

162. Jf. Odner 1992: 181.

163. Nils Chr. Vibe Stockfleth (1787–1866), prost/språkforsker, gjorde en stor innsats for at samene skulle møtes på sitt eget språk i kirke og undervisning. Se f.eks. Berg 1989.

164. Dahl 1957: 77.

Stockfleth og hans tilhengere som stod på den kulturpluralistiske linja ble beskyldt for å skape språkforvirring som i Slesvig. Kanskje man også ville oppleve at Russland en dag ville oppkaste seg til beskytter av samene og kvenene i Norge. Toneangivende personer krevde at man måtte foreta en grundig undersøkelse av samespørsmålet¹⁶⁶, og at «... man bør udrydde det finske Sprog i det mindste hos Fjordfinner, hvis Amalgamation og Indforlivende med Nordmænd maa være Gjenstand for den norske indenlandske Politik».¹⁶⁷

Eller som en annen skribent hevda – norsk måtte også bli samefolkets morsmål. Eller for å si sannheta, man måtte «... faa Finnerne til at glemme Finsk».¹⁶⁸

Selv om Stockfleths linje til en viss grad vant frem gjennom at det ved kgl. res. av 24. februar 1848 ble fastsatt at det ved tilsetting i geistlige stillinger skulle bli tatt særlig hensyn til søkere som hadde avlagt tilfredsstillende prøve i samisk eller kvensk, vakte dette imidlertid sterk motstand.¹⁶⁹ I «Morgenbladet», 7. juni 1848, ble det i et anonymt innlegg hevda at det var et misgrep å bevare språk og kultur til et folk som ikke hadde noen historie og litteratur. Så lenge samene holdt seg til sitt eget språk «... ville de stå utenfor alt høyere åndelig liv».¹⁷⁰

Samme dag tok stortingsmann J. Aars sitt oppgjør med den språkpolitikken som hadde vært fulgt.¹⁷¹ Foranledninga var forslaget om å bevilge midler til Stockfleth til studiet av samisk språk, og utgivelsen av samiske bøker. Han hadde forsåvidt ikke noe i mot vitenskapelige studier i samisk, men fant det mindre heldig at samisk ble betrakta som nødvendig for prestene i Finnmark. I den forbindelse hevda han uten omsvøp at den linja som til da hadde vært fulgt for å sivilisere samene, var helt feil.¹⁷²

Han satte derfor frem et konkret forslag som gikk ut på at regjeringa burde sette i verk undersøkelser for å finne ut av hvorvidt det var mulig å bidra til dette folkets opplysning, «... ved at

bibringe de norske Lapper, især de i Sødistricterne boende, Underviisning i det norske Sprog, ...». Resultatene av disse undersøkelsene skulle så legges frem for det neste Stortinget.¹⁷³

Dette vakte debatt i Stortinget, og særlig A.M. Schweigaard argumenterte for at samene måtte vinnes for det norske samfunnet med det gode. Det ville best skje ved at nordmannen møtte dem som likemenn med deres eget språk – «... naar han saa at sige nedstiger til dem og selv bliver Fin, ...».¹⁷⁴

Selv om bevilgningene ble gitt enstemmig, ble også Aars' forslag vedtatt mot 32 stemmer. Helge Dahl konkluderer med at dette var et vendepunkt. Vedtaket underkjente de forutsetningene som Stockfleth hadde bygd på, og sikta mot helt nye retningslinjer. Den politikken som sentralmyndighetene hadde stått på i en mannsalder skulle nå revurderes med grunnlag i de nye undersøkelsene.¹⁷⁵

Om denne stortingsbehandlinga skriver Anne-Lise Seip at nasjonalismen kunne gitt samisk og finsk en sjanse i 1848. Det skjedde ikke. Behandlinga ble til fordel for det norske element: «Same-nes livsform lå utenfor nordmenns sivilisasjonsbegrep». Amtmannen i Finnmark var bekymra. Han kunne ikke skjønne «... at folk var fornøyd med en jordgamme, en finnepels og «en Gryde fælles for Folk og Fe». Slike ting bidrog til at det følte mindre og mindre betenkelig å endre denne livsformen med det noen kalte for «Tvangsbud».¹⁷⁶

1.3.6.1 1848 – et linjeskifte i forhold til samene

Det var altså i begynnelsen av juni 1848 at Stortingets flertall signaliserte en ny linje i forhold til behandlinga av samisk språk og kultur. Det interessante i vår sammenheng er at næringskomité nr. 1 hadde odelstingsproposisjon nr. 21 til behandling samtidig med dette, og leverte sin innstilling 24. juni 1848.¹⁷⁷ Odelstinget vedtok innstillinga uten debatt den 3. juli. Det samme gjorde Lagtinget den 12. juli, og kongen sanksjonerte lova den 5. august.¹⁷⁸

Ut fra at også den fløyen som støtta en kulturpluralistisk linje hadde det synet at samene stod

165. Dahl 1957: 77/78.

166. Dahl 1957: 79.

167. Etter Dahl 1957: 77.

168. Dahl 1957: 85. På begynnelsen av 1850-tallet ble det til og med foreslått at man skulle sette samebarn bort til norske familier. Jf. Dahl 1957: 113.

169. Det var ikke forbausende ut fra den motstanden som allerede var kommet til uttrykk.

170. Dahl 1977: 91/92.

171. Han hadde vært sokneprest i Alta-Talvik siden 1845, og gikk ikke inn for å lære samisk. Etter fire års forløp forstod han skolebarnas svar, på grunn av at «... språket hadde lagt seg etter ham og ikke han etter språket». Jf. Dahl 1957: 81,87.

172. Dahl 1957: 92/93.

173. Dahl 1957: 93.

174. Som foran.

175. Som foran. Resultatet ble i første omgang en kgl. res. av 5.3.1851. For årene 1851–54 ble det så bevilga 1000 spesi- edaler for å «bibringe Lapperne Kyndighed i det norske Sprog». Jf. Dahl 1957: 109. Den nevnte resolusjonen uthula morsmålsundervisninga og slo blant annet fast at staten ikke hadde noen plikt til undervisning på samisk ut over de lovbevalte kunnskapene. Jf. Niemi 1985: 50.

176. Seip 1997: 131–132.

177. SF 1848: 335.

178. SF 3, 1848–51:241.

under nordmennene – man måtte «stige ned til dem» – som Schweigaard uttrykte det, er det ikke rart at ingen fant grunn til å stille noen spørsmål ved proposisjonens merknader om at den samiske bruken, nomadisme, ikke kunne gi grunnlag for eiendomsrett. Det var en allmennt akseptert sannhet også blant stortingsmennene at samene var et laverestående folkeferd. Regjeringas og Stortingets fornektning av at der kunne være en samisk eiendomsrett, var derfor et representativt uttrykk for det synet på samene som rådde i det *norske* samfunnet på den tid.

Det som skjedde i Stortinget i løpet av juni og juli 1848, var altså at man la grunnen for en helt ny politikk overfor samene. Både på det kulturelle – offisiell aksept for eget språk, og det økonomiske området – eiendomsrett til jord – var samene i ferd med å bli fratatt sine grunnleggende rettigheter. Men – ennå hadde ingen offentlig instans erklært at *bruksrettighetene* til naturgodene var borte.

1.4 Behandlinga av reindriftas sedvaner og rettsoppfatninger etter grensesperringa i 1852

1.4.1 1852: De sedvanemessige forholdene ble omsnudd

I dette arbeidet kommer reindriftsforhold til å bli berørt bare i mindre grad.¹⁷⁹ Det har blant annet sammenheng med at reindrifta, sammenlikna med fastboende samiske, og andre bygdefolk i Finnmark, hadde en viss grad av aksept for sitt tradisjonelle rettsgrunnlag.

Det skjedde først gjennom Lappekodisillen av 1751, hvor reindriftssamene fikk rett til å utnytte land og vann på begge sider av den grensa som da ble fastsatt mellom Norge og Sverige (Finland). Hva sedvaneretten angår, ble det jo også i lappekodisillens paragraf 22 slått fast at den interne samiske rettsinstansen – lapperetten – var det rettsnivået som blant annet skulle behandle «Lappernes Sedvaner in specie».¹⁸⁰

I hundreåret etter 1751 var det i praksis få eller ingen offentlige reguleringer av reindriftssamenes næringsvirksomhet og livsform. Reindriftssamene både i Finnmark og i det nordligste Finland dreiv sin næring etter lappekodisillens bestemmelser.

Derfor må man anta at sedvaneretten hadde gode eksistensvilkår i denne hundreårsperioden.¹⁸¹

Reindriftssamene i Finnmark skulle likevel bli en av de samegruppene som for første gang fikk oppleve på kroppen at deres rettigheter fra alders tid, som også var blitt traktatfesta i 1751, på bredt grunnlag ble satt til side av de respektive statenes myndigheter. Det skjedde gjennom den såkalte grensesperringa i 1852. Norsk- og finskregistrerte samer mista da med ett slag adgangen til å benytte beitene i nabolandet, og de øvrige nordfinske samene som lenge hadde hatt en sedvanemessig rett til fiske i fjordene i Finnmark, ble også ute-stengt.¹⁸²

Dette var dramatiske endringer. Hvordan vurderte myndighetene rettssituasjonen til de samene som ble berørt? Ble det gjort noe for å sikre reindriftssamenes sedvanemessige rettigheter, eller fikk kursendringa i 1848 i forhold til samene, også betydning for hvordan man håndterte den nye situasjonen?

Det som iallfall er klart er at samene selv så det som hadde skjedd som et helt grunnleggende brudd med den tilvante verdensorden.

I rapporten fra den kommisjonen som fra norsk side arbeidet med virkningene av grensesperringa, fremgår det at flyttsamene i Øst-Finnmark hadde uttalt dyp beklagelse over at de ikke lenger skulle få bruke «russisk-finlandsk» territorium. De hadde heller ikke noe håp om at de kunne opprettholde det daværende reintallet, når de fra da av bare måtte oppholde seg på norsk grunn. Samtidig ville de heller ikke «oppgive Nomadelivet».

Etter forklaringer fra 30 av de 49 reindriftssamene i Øst-Finnmark, syntes det klart at det var nødvendig med en sterk reduksjon, muligens halvering av reintallet på 21 000 dyr.¹⁸³ Selv for å kunne holde halvparten av det tidligere dyretallet måtte det gjennomføres tiltak både for å redusere antallet dyr, og en «... hensigsmessig Benyttelse av Betesmarker som haves for Vintertiden».

Selv hadde kommisjonen i sine «Forhandlinger med Lapperne», sterkt fremholdt nødvendigheta av at de måtte tenke på endringer i næringsvei så ikke alle skulle gå til grunne. Imidlertid fant man at fjellsamene hadde en meget sterk forkjærighet for det livet de hadde arva fra fedrene. Ingen av dem

179. Innenfor sedvanerettsprosjektet dekkes reindriftas sedvaner og rettsoppfatninger spesielt av Kirsti Strøm Bull, Nils Oskal og Mikkel Nils Sara.

180. Lappekodisillen ble nok brukt overfor andre enn reindriftssamer, men det er helt utvilsomt at den formelt iallfall gjaldt dem.

181. I denne perioden finner man for øvrig også eksempler på at lappekodisillen ble anvendt til fordel for fastboende samers rett til laksefiske i Tanavassdraget, jf. Pedersen 1989.

182. Om bakgrunnen for dette, jf. bl.a. Pedersen 1998 a.

183. Kommisjonen antok likevel at dette bare var 2/3 av det reelle tallet. Jf. Ot. prp. nr. 42, 1854, s. 2–3. Rapporten er datert 28.2.1853.

ville forandre næringsvei – selge reinflokkene og bli «Søfinner» – før nøden stod for døra:

«Først naar Reensdyrene forsulte og omkomme, naar ingen Udsigt mere viser sig at leve i Fjeldet, først da vil Fjeldfinnen med nedtrykt Sind forlade Fjeldet, ...».¹⁸⁴

1.4.2 Tap av beiteland i Finland: Erstatning til samene etter Grunnlovas § 105?

Som en følge av grensesperringa fikk man i 1854 en vurdering av samisk bruks-/eiendomsrett på aller høyeste politiske nivå i landet. I den forbindelse var også sedvanerettslige vurderinger sterkt fremtredende. Det skjedde i forbindelse med at Stortinget behandla en ny og relativt restriktiv lov om reindrifta i Finnmark – en lov som Regjeringa mente var nødvendig etter at grensa mellom Finland og Norge var blitt stengt for overflytting med rein i 1852.

Dette var på en måte også Stortingets første omfattende debatt om samiske rettighetsspørsmål. Av odelstingsproposisjon nr. 42 for 1854 fremgår det blant annet at i kjølvannet av grensesperringa hadde sakkyndige foreslått å bevilge en sum på 20 000 spesiedaler til de skadelidte samene. Dette skulle i og for seg ikke være noen erstatning, men en hjelp til de mange som hadde mista vinterbeitemarkene i Finland. Derigjennom kunne de settes i stand til å gå over til annen næring, eller redusere reinflokkene. I statsbudsjettssammenheng var det likevel aldri blitt satt fram noe konkret forslag om dette.¹⁸⁵ Det var altså ikke utbetalt noe til dem som ble ramma.

Konstitusjonskomitéen antok i den anledning at hvis det ble aktuelt med en slik forholdsregel, ville det være både rett og rimelig. Likevel mente man at det var det høyst tvilsomt om disse 20 000 spesiedalene, eller noen annen sum for den del, kunne bringe den samiske befolkninga eller hele Finnmark, tilbake til den velstanden som fulgte av de rettighetene som var sikra etter 1751-traktaten.¹⁸⁶

Det som er virkelig interessant i dette, er at komitéen mente at samenes sedvanemessige, og fra 1751 også traktatfesta rett til beiter på svensk (etter 1809 finsk) side, kunne ha et grunnlovsmes-

sig vern. Komiteflertallet trakk nemlig inn grunnlovsparagraf 105 – erstatning for ekspropriasjon eller konfiskering av eiendom – i sin vurdering av de økonomiske sidene og spørsmålet om erstatning.¹⁸⁷ I avveininga var man også inne på reindriftssamenes eiendomsrettslige forhold, ikke bare i forhold til løsøre (reinflokkene), men også når det gjaldt selve landet.¹⁸⁸

Komiteflertallet uttalte at selv om det ikke «ligefrem» kunne utledes av paragraf 105, inneholdt den likevel en analogi. Det at noen måtte avgi sin eiendom til fordel for staten stemte i sine virkninger «altfor vel med det nærværende». I dette distriktet kunne det nemlig bli slik at man måtte avhende sin vesentligste eiendom (reinen). Derigjennom måtte samene også oppgi sin viktigste næringsvei, på grunn av hendelser som man krevde at de skadelidende skulle underkaste seg «... til Fordeel for det hele Riges Fred».

Komiteen fremma imidlertid ikke noe konkret forslag om erstatning til de berørte samene etter § 105. Det er likevel tydelig at konstitusjonskomitéen ønska å legge sterke føringer for den videre behandlings av erstatningsspørsmålet.

Komiteflertallet erkjente at samene hadde vært enebesittere av de aktuelle arealene. Man uttalte nemlig at de samene som holdt til på «vort Omraade», en gang «heelt og holdent» hadde vært deres, ...».¹⁸⁹

Konstitusjonskomitéen hevdde også at de rettighetene som Norge hadde hatt i så lang tid danna et servitutt «... som ikke kan retsgyldigen afhændes uden den lovgivende Magts Samtykke». Derfor gikk man inn for at den nye lova burde inneholde et forbehold om at den bare var av midlertidig karakter.¹⁹⁰

Stortingskomitéens tankegang var altså at når reindriftssamene måtte forlate det finske territoriet, var de svært nær ved å ha et grunnlovsmessig krav på erstatning for at de ikke lenger kunne holde så mange rein som tidligere. Dessuten anførte man altså at det området som samene

187. Jf. Grunnlovas § 105: «Fordrer Statens Tarv, at Nogen maa afgive sin rørlige eller urørlige Eiendom til offentlig Brug, saa bør han have fuld Erstatning af Statskassen».

188. I følge Johs. Andenæs er § 105 «... skrevet med tanke på ... ekspropriasjon av eiendom til fordel for staten. Men prinsippet må gjelde generelt, også ... for ekspropriasjon av rettigheter av annen art enn eiendomsrett». Andenæs 1994: 449.

189. Indstill. 0. No.82. Se SF 8. del 1854: 433. Uvf. Når det gjelder 1854-saka for øvrig, vises til Pedersen 1998 b, med videre kildehenvisninger.

190. Når man sa at Norge hadde hatt rettigheter, dreier det seg altså om samenes rettigheter. I Lappekodisillen var det nemlig klart slått fast at den ikke hjemla statene noen rettigheter over grensa til det andre landet.

184. Liknende inntrykk gir kommisjonen også fra sine møter med reindriftssamene i Karasjok og Kautokeino. Kirsti Strøm Bull har en detaljert gjennomgang av det som kom frem fra møtene med reindriftssamene i Finnmark.

185. O. No. 42 1854: 32/33. Se SF 8. del 1854: 433. Innstillinga er også i detalj gjengitt i bladet «Krydsersen», nr. 309, Kristiania 16.8.1854.

186. Instill. O. No. 82. (1854).

brukte i Norge, en gang hadde vært deres eget. Den samiske bruken ble dessuten sett på som så langvarig og omfattende at den hadde danna et seruitutt hvor den lovgivende makt måtte inn i bildet hvis det skulle gjøres endringer. Konstitusjonskomiteen tok den samiske sedvaneretten på alvor.

Selv om det var et flertall i Konstitusjonskomiteen som stod for disse merknadene, ble komiteen nødt til å trekke innstillinga. Det store flertallet i nasjonalforsamlinga så en fare i et videre «felleskap» med «Russland», i virkeligheta Finland. De norsk-nasjonale interessene ble avgjørende, og stortingsbehandlinga i 1854 bidrog til å sementere grensesperringa som var innført to år tidligere.

1.4.3 Samenes bruk fra før 1852 skulle ikke gjenopprettes

Stortingsflertallets holdning i 1854 var nok et signal om at ting var i ferd med å endre seg. Samiske rettigheter og samiske interesser ble nå i større grad sett på som en klamp om foten på norske myndigheter. Uansett hvor sterkt sedvane- og traktatmessig grunnlag de norske samene hadde for sine næringsflyttinger over til Finland, vurderte man andre hensyn som mer tungtveiende.

Dette ble klart illustrert da finske myndigheter i 1859 kom med tilbud om å gjenopprette det sedvanemessige flyttemønsteret og den gjensidige ressursbruken fra før grensesperringa i 1852, i tråd med lappekodisillens bestemmelser. Alternativt var man villig til å overlate den aller nordligste delen av landet til Norge, Utsjok og deler av Enare, for at samene skulle kunne drive sin næringsvirksomhet som tidligere.¹⁹¹

Bakgrunnen for dette var at kronofogden i den finske lappmarken, i 1858 hadde rapportert at de finske samenes eksistens var helt avhengig av at det ble funnet en løsning. Der kom han også med en meget klar fremstilling av de sedvanerettslige forholdene.

Både kysten og skogsbygdene var like viktige for samene. Av den grunn hadde de fra «urminnes tider» betrakta så vel skogsbygdene som Ishavskysten, og fjellene imellom, «... utgöra et helt, för deras lif nödvändigt land, ...». De hadde ikke i det hele tatt kunnet tenke seg at de skulle nektes retten til å bruke dette i sin helhet, uten at «rät og bilighet» ble satt til side på en urimelig måte.

Alle eldre bestemmelser hadde respektert dette. Det gjaldt også 1751-traktaten. Han hevda at samenes viktigste oppholdssteder da var blitt

betrakta som fellesdistrikt, uten at noen av statene hadde villet gjøre ensidige krav. Visse rettsforhold som angikk samenes trivsel, var likevel blitt fastsatt da.¹⁹²

Reindrifta var redusert. Mange hadde slått seg på fiske i innsjøene, og de mest arbeidsføre ble norske undersåtter. Selv om det var strenge straffereaksjoner både fra finsk og norsk side for ulovlig overflytting med rein, ble dette dempa av at de samene som bodde ved grensa,

«... anse sig utgöra ett gemensamt folk, som för likhet i näringsfång, språk och genom släktförbindelser ömsesider hafva samma intressen...».

Derfor hadde de, uansett overflyttingsforbud, sammenfallende interesser. De hadde både prøvd og funnet utveier for å omgå forbudet. Selv om det var strenge straffereaksjoner både fra finsk og norsk side for reinbeiting på det andre landets område, opptrådte samene tydeligvis i tråd med sine egne rettsoppfatninger, og tok med seg sine frenders rein sammen med sine egne, når de flytta over grensa. Under dekke av at dette var deres egen eiendom, passa finske samer norske reinhjorder om vinteren på finsk område. Dermed kunne ikke polititet gjøre noe med det. Tilsvarende gjaldt motsett vei. Norske samer passa finske samers rein om sommeren.

I sitt svar hevda den norske regjeringa at det var Russlands skyld at det hele hadde stranda i 1852. Videre ble det sagt at man fra norsk side hadde gjennomført en rekke tiltak for å gjøre overgangen så enkel som mulig for flyttsamene.

1.4.4 Nye driftsmåter og overgang til fast bosetning. Bedre vilkår for kolonisering av kysten

I forbindelse med denne henvendelsen ser vi at grensesperringa ble vurdert positivt i Kristiania. Blant annet gav den gevinster i forhold til nye målsettinger om hvordan utviklinga i reindrifta burde være. Regjeringa fremheva særlig at noen samer hadde vendt reinene sine bort fra å søke til kysten om sommeren. Flere ville sannsynligvis følge dette eksemplet.

Videre fremholdt man at selv om den nye orden hadde krevd, og stadig ville kreve offer både fra

191. Om denne saka: Se Pedersen 1997. For kildehenvisninger vises til forannevnte.

192. Dette er nok en vel sterk utlegning av den formelle sida av 1751-traktaten, og ikke helt i overensstemmelse med det som faktisk ble bestemt da. På den annen side har kronofogden i faktisk forstand mye rett i tankegangen om at dette stadig var samisk fellesområde, i og med at samene hadde også hadde full rett til å bruke landet på begge sider av grensa.

individenes og myndighetenes side, var det ikke lenger grunn til å være utilfreds med den nye tilstanden,

«... fornemmelig fordi den vil tjene til at befordre Udviklingen af den Tendents til at tage fast Boe, som allerede før succesivt er kommen til syne blandt Flytlapperne – en Udvikling, som naar den kan skee uden voldsomme Forrykkelser, i det hele maa ansees naturlig og ønskelig».

Regjeringa fremheva også sterkt at den forandringa som hadde skjedd, hadde bedra mulighetene til å ordne forholdet mellom nomadene og den fastboende befolkning. Etter som de fastboendes antall økte, ble nemlig «Spændingen imellem begge Klasser stærkere».

De utilstrekkelig bevokta reinhjordenes streiftog ned mot kysten i den beste delen av året, gjorde jordbrukets utvikling vanskelig eller ofte umulig. Ulempen ved dette var størst i Norge. Der oppstod konfliktene om sommeren når jorda burde fredes. I Finland oppholdt jo reinen seg om vinteren.¹⁹³ En reetablering av de tidligere ordningene ville «... umuliggjøre den paatrængende nødvendige Ordning af Forholdene mellem den omvankende og den jordbrugende Befolkning i Finmarken».

Så lenge en stor del av flokkene tilhørte en fremmed stats undersåtter, var disse forviklingene nesten uløselige. Det var først etter at dette forholdet var opphørt, og etter at reinholdet, som følge av grensesperringa var blitt noe innskrenka, at myndighetene hadde utsikt til å kunne lykkes med å ta seg av denne saka.

Sakas stilling kunne etter Regjeringas oppfatning fra norsk synspunkt sammenfattes i få ord: Krisa som Russlands opptreden i 1852 påførte Finnmarks nomader, var stort sett gjennomlevd. Den hadde også vist noe man tvilte på tidligere, nemlig at fellesskapet med Finland ikke var en «... uundværlig Betingelse for Lappefolkets Subsistens, ...». Dette hadde for øvrig også vist seg etter 1826, da fellesskapet med de russiske distriktene opphørte.¹⁹⁴

En ny og på flere måter bedre orden holdt nå på å festne seg. Det gjaldt både for befolkninga og administrasjonen. Å vende tilbake til en tilstand som hadde skapt mange ubehagelige forviklinger mens den bestod, var ikke ønskelig. Det ville forstyrre den utviklinga som var kommet i gang, og

«... skabe de Norske Nomader en talrig Klasse af Concurrenter i deres Næringsvei».

Hensynet til Finnmarks egne interesser ville derfor legge avgjørende hindringer i veien for at man fra norsk side ville medvirke til å realisere idéen som var reist fra finske lokalmyndigheters side – at de avbrutte forbindelsene skulle gjenopp-¹⁹⁵taes.

Et annet moment som også var inne i bildet var frykten for at det var Russland, ut fra egne baktanker, som hadde initiert det finske initiativet. Hovedmotivet ser likevel ut til være at man ønska å redusere antallet nomader, få dem over på en mer sivilisert livform, og derigjennom fremme koloniseringa av Finnmark – en reduksjon av reintallet var midlet. Det ville redusere konfliktpotensialet i forhold til den voksende befolkninga.¹⁹⁶

Det var så viktig for Norge å få kontroll med flyttsamene at man til og med sa nei til muligheta for en ikke ubetydelig territorialutvidelse. Dermed var det Norge (og Sverige) som satte den endelige stopper for at reindriftssamenes eldgamle sedvanemessige ressursbruksfellesskap ikke ble videreført på tvers av grensa mellom Norge og Finland.

Selv om norske myndigheter ikke ønska å opprettholde de gamle samiske grenseoverskridende ressursbruksrettighetene, finner man likevel en viss grad av respekt for at reindriftssamene hadde gamle rettigheter. Dette kommer frem i forbindelse med at det i 1857 ble nedsatt en kommisjon for å utrede spørsmålet om vokting av rein og eventuell skadeserstatning.

Der gikk man inn for både et personlig og kollektivt erstatningsansvar for reinskader på all innmark.¹⁹⁷ Det kollektive erstatningsansvaret ble blant annet begrunna med at det ville vekke en fellesvirksomhet som var en nødvendig betingelse for nomadelivets fortsatte eksistens når det kom i økende konflikt med «det fremskredne Samfund». Likevel gikk flertallet i kommisjonen inn for at skader på utslåtter og utmarksstrekninger uten gjerde ble halvert eller fjerna. Man foreslo også at hensynet til fjellsamenes eldgamle flytteveier tilsa at

193. Viser til tida før 1852.

194. Grensekonvensjonen mellom tsaren av Russland og kongen av Sverige-Norge, da nåværende Sør-Varanger ble norsk område.

195. Med henvisning til statsråd Mantheys dagbøker, skriver Eriksen/Niemi at den norske regjeringa avviste det finske initiativet om å oppheve grensesperringa på grunn av at det ville være et tilbakeskritt i forhold til målet om å gjøre nomadene til fastboende. Jf. Eriksen/Niemi 1981: 28/29.

Tilsvarende finner man hos Kaartvedt 1995: 323.

196. Novembertraktataten av 1855 ble også brukt som begrunnelse for ikke å gå med på det finske forslaget.

197. Omtalen av kommisjonens arbeid bygger på Sandvik 1993: 367 ff. Einar Niemi har også gitt et instruktivt innblikk i kommisjonens arbeid. Jf. Niemi 2000.

amtssedler på slike områder måtte inndras til fordel for statskassa.¹⁹⁸

Departementet støtta forslaget fra kommisjonen. Det endelige resultatet ble likevel at Stortinget, etter innstilling fra næringskomité nr. 2, under ledelse av A.M. Schweigaard, avviste innstillinga. Man pekte likevel på at det var nødvendig å undersøke forslaget om frikjøp av omstridte områder. Etter komitéens syn var det viktig å bringe til oppløsning en strid «... der for en stor Deel maa siges at være en Strid mellem tvende Racer, ...».¹⁹⁹

1.5 Skog, eiendoms- og sedvanerett – særlig 1850–60-tallet

1.5.1 Allmuen hadde forvalta skogen selv til midten av 1800-tallet

Allmuens allmenningsrettigheter stod ved lag og ble offisielt bekrefta i 1848.²⁰⁰ Dette gjaldt etter alt å dømme alle aktuelle naturgoder som det har vært vanlig å regne som allmenningsrettigheter. Hvis man spør om fravær av offentlig styring og regulering av naturgodene er et uttrykk for at folk selv har forvalta disse etter sedvanerettslige prinsipper – i praksis allmennings- eller allmenningsliknende ordninger – er svaret så langt ja.

Skogen er et nærliggende eksempel. Der synes det klart at slike prinsipper har vært de rådende når det gjelder bruken og forvaltninga av denne ressursen til midten av 1800-tallet. Av rapporten fra kommisjonen som også arbeidet med næringslivsspørsmål i Finnmark, etter at det 15.9.1852 ble forbudt å flytte over grensa mellom Norge og Finland med rein, går det frem at det offentlige hadde hatt liten eller ingen innflytelse på forvaltninga av skogen frem til da.²⁰¹

Kommisjonen var alvorlig bekymra for den fremtidige bosetninga i Finnmark hvis man ikke fikk avskoginga under kontroll. I Alta prestegjeld var det imidlertid blitt bedre etter at man i 1848 ansatte en ny skogfogd. Andre steder var det ikke noen forbedring å spore, men derimot at «... Skogene aarlig have aftaget med den voxende Befolkning stedse forøgede Brug og Misbrug».²⁰²

198. Et mindretall i kommisjonen ønska fullt erstatningsansvar overalt på privat eiendom, og hadde kun de fastboendes interesser for øye.

199. Siteret fra komitéinnstillinga etter Sandvik 1993: 368.

200. Jf. punkt 1.3.

201. Den Norske Regjerings underdanigste Indstilling af 18de Januar 1854, som ved Kongelig Resolution af 31te samme Maaned Naadigst er bifaldt. Stortingsproposisjon nr. 13, andre del. Se Kongelige Propositioner og Meddelelser fremsatte paa fjortende ordentlige Storthing i 1854, s. 129–38, 1854.

Skogkulturen i landet var dårlig. Man «tage og forbruge, hvad Naturen frembringer, ...». Flere eksempler på særlig samenes dårlige behandling av skogen ble trukket frem. Blant annet hadde de hatt for vane å flytte til et nytt sted når skogen var oppbrukt. Kommisjonen var helt overbevist om at statsstyrelsen måtte sørge for å vedlikeholde de skogene som fantes, og bidra til å frede ungs skogen på trebare steder.²⁰³

Grunnen til det misbruket og den skogforøelse som fant sted, var ikke å finne i at bestemmelsene i jordutvisningsresolusjonen fra 1775 var gale, men at de ikke var fulgt opp. Veien var i virkeligheta enten ikke, eller eller bare i liten utstrekning «betaadt». I følge kommisjonen hadde man ikke noen erfaring for hvordan bestemmelsene fungerte. Det vil med andre ord si at de ikke hadde vært etterlevd.

Innbyggerne i de bygdene som hadde bjørkeskog hadde vel holdt seg til den, men det var ikke gjort noe (formelt) med det som var bestemt i paragraf 4 om at bjørkeskogen skulle henlegges til visse bygder. Kommisjonen omtalte også påbudet om at innbyggerne i god tid skulle rekvirere det de trengte hos amtmannen, for deretter å få utvisning. Det var ikke til å undres over at det heller ikke var fulgt opp. Årsaken var de mange praktiske vanskelighetene, om det da ikke fantes enda vesentligere grunner til det.²⁰⁴

Rekvisisjonsbestemmelsene var nemlig helt umulige å sette ut i livet hvis det ikke var noe underordna skogoppsyn som kunne effektivere ordrer eller instruksjoner fra amtmannen, og påse at de ble etterlevd: «Men alt dette, saavel som de pecuniære Midler til at sætte dette iværk, hidtil manglet, ...». Det eneste unntaket var Alta, hvor en skogfogd hadde hatt tilsyn med både bjørke- og furuskogen».²⁰⁵ I tillegg hadde man også skogoppsynsmenn et par andre steder midt på 1800-tallet. På grunn av den dårlige godtgjørelsen og boset-

202. Stort.prp. nr. 13, andre del, 1854, s. 130. I NOU 1993: 34 finnes en oversikt og drøfting av de tidligere formelle skogbestemmelsene, s. 88 ff.

203. Det var ikke bare i Finnmark myndighetene var bekymra for skogen. Det samme gjaldt i statsallmenningene sør i landet. I Ot. prp. nr. 21 1848 beskrives nærmest en alles kamp mot alle om ressursene i disse allmenningene. For å sikre en bedre bruk ble det der foreslått å selge allmenningene til de bruksberettiga mot at de forplikta seg til utskiftning. Dette ville føre til en mer ansvarlig utnyttelse meinte man. Jf. Punkt 1.3.2.

204. Kommisjonen utdypa imidlertid ikke hva disse grunnene eventuelt kunne være. I NOU 1993: 34, s. 93, konstateres det også at det frem til 1848 ikke synes å ha vært innført utvisning andre steder enn i Alta.

205. Stort. prop. nr. 13, andre del, 1854, s. 131/132.

ningsforholdene var det ingen særlige resultater av arbeidet deres.²⁰⁶

Kommisjonens oppsummering av de formelle skogbestemmelsene var at de kun hadde vært papirbestemmelser som ikke hadde vært omsatt i praksis. Ut fra dette må man kunne slutte at befolkninga i det alt vesentlige hadde forvalta skogen selv, til tross for det myndighetene hadde fastsatt i 1775.

Faktisk så kommisjonen det slik at det frem til da ikke hadde vært noen regulering av skogene i Finnmark (utenom Alta). Dette burde det gjøres noe med. Derfor var det på høy tid at det ble alminnelige foranstaltninger for all skog i Finnmark.²⁰⁷

1.5.2 Eiendomsrett og bruksrett

Selv om den nye tonen som var slått an i 1848 med hensyn til eiendomsretten, med tida skulle få vidtrekkende konsekvenser, gav den seg i de nærmest påfølgende årene ennå ikke vesentlige negative utslag for de sedvanemessige bruksrettene. Finnmarksjorda ble stadig betrakta som en allmenning.²⁰⁸

Dette ble blant annet bekrefta av Høyesterett i 1852, i forbindelse med en tvist mellom en privatperson og elvesammenslutninga i Alta – Interesseskapet – om retten til fisket i Altaelva. Høyesterett anførte i den forbindelse:

«Som så mange andre Ting i Finmarken – der efter Landets Beskaffenhed og Indbyggernes Levemaade i *væsentlig Henseender kan betraktes som en Alminding* – har ogsaa Laxefiskeriet i de store Elve der været drevet for en stor Deel anderledes end i de øvrige Dele af Riget ...».²⁰⁹

1848-doktrina om kongens og statens eiendomsrett fra gammel tid ser heller ikke ut til å ha fått umiddelbart gjennomslag i embetsverket. Den forannevnte kommisjonen som høsten og vinteren 1852/53 laga et forslag til utvikling av næringsveiene i Finnmark, synes for eksempel ikke å ha vært sterkt influert av det som var blitt hevda i 1848.²¹⁰

Skogspørsmålene stod sentralt i arbeidet deres. Der finner man knapt tegn til at kommisjo-

nen mente at det forelå noen statlig eiendomsrett til skogene – iallfall ikke ut over den rett som staten for eksempel hadde i statsallmenningene. Ordens- og forvaltningshensynene var de fremtredende.

Om statens rolle skreiv kommisjonen blant annet «... at Staten har *overtaget Omsorgen* for Districtets Skove ved at gjøre al Benyttelse af dem afhængig af udviisning ...».²¹¹

Enda tydeligere blir dette når kommisjonen mente at skogenes – særlig bjørkeskogenes frelse – lå i å følge opp paragrafene 4 og 5 i jordutvisningsresolusjonen av 1775 – nemlig å «holde dem under *offentlig Forvaltning, ...*».²¹²

Både begrepene at man hadde overtatt «Omsorgen for», og at man burde holde skogene under «offentlig Forvaltning», peker klart i retning av at de statlige embetsmennene som formulerte dette definerte staten som et regulerende organ og ikke som privatrettslig eier. I forhold til spørsmålet om sedvaner og rettsoppfatninger finner man i kommisjonens vurderinger og ordbruk en anerkjennelse av at bygdefolk hadde fellesrettigheter i sine nærområder utenfor sin egen matrikulerte eiendom.²¹³ Det kommer blant annet frem i drøftinga av § 4 i jordutvisningsresolusjonen, hvor det jo var bestemt at bjørkeskogen skulle legges til visse bygder som hadde behov for den. Selv om det kunne være praktiske vanskeligheter med å gjennomføre det, anbefalte kommisjonen likevel at det ble gjort forsøk i en slik retning.

I begrunnelsen for dette ser man at kommisjonen bruker direkte allmenningsrettslige begreper. Gjennom at man la skogen til bygdene ville de «Brugsberettigede» kontrollere hverandre, når de fikk anvist en bestemt skogstrekning som de måtte holde seg til. En slik reform måtte imidlertid forberedes. Bygdene burde ikke få tildelt mer enn det de kunne overkomme. Man måtte få oversikt over de skogene som ikke skulle tildeles. Et sentralt prinsipp var at en slik fordeling ikke kunne skje «... uden til dem som boede i nærheden af Skoven».²¹⁴

I sedvanerettssammenheng er det særlig interessant at det i forbindelse med den nye skogfor-

206. Som foran, s. 132. At det kun var to til bekrefte av Indredepartementet, sm. st. s. 142.

207. Som foran, s. 132.

208. I NOU 1993: 34, s. 95, uttaler Samerettsutvalgets rettsgruppe at det frem til midten av 1800-tallet ikke rådde noen oppfatning blant offentlige tjeneste- og embetsmenn i Finnmark, om at der ikke hefta noen bruksrettigheter på offentlige skoger i Finnmark.

209. Verksbestyrer Thomas mot Moses Pedersen. Jf. Rt. 1852: 404–405. Uvf.

210. Den Norske Regjerings underdanigste Indstilling af 18de Januar 1854, som ved Kongelig Resolution af 31te samme Maaned Naadigst er bifaldt. Stortingsproposisjon nr. 13. andre del. Se Kongelige Propositioner og Meddelelser fremsatte paa fjortende ordentlige Storthing i 1854, s. 131.

211. Kommisjonen viste i den forbindelse til jordutvisningsresolusjonen av 1775. Hos Spilling 1920: 89, fremgår det at det hadde vært en skogfogd i Alta siden 1753.

212. St.prop. nr. 13, andre del, 1854, s. 131. (Uvf.) Amtmannen derimot brukte begrepet «Statens Skove» i sine merknader til forslaget fra kommisjonen. Jf. bl.a. Stort.prop. nr. 13, andre del, 1854, s. 138.

213. Som foran, s. 132.

214. Som foran.

valtninga som ble foreslått, skulle angis hvilke distrikters innbyggere som hadde benytta skogene. Dessuten skulle det også angis særskilt hvilken skog som lå i den utmarka som var tildelt de enkelte matrikulerte jordplassene.

En tremannskommisjon i hvert skogoppsynsdistrikt skulle så komme med forslag til hvilke skogstrekninger som «... skulde tillægges de paa nærmeste Boplads værende Opsiddere eller Grendelag». Videre ble det presisert at de som fikk sin «Brugsret» i disse, ikke måtte søke til andre skogstrekninger. De skogområdene som ble avdelt på denne måten måtte heller ikke være større enn at de dekte de «Brugsberettigedes Behov».²¹⁵

Kommisjonen var også inne på forholdet mellom bruks- og eiendomsrett. I den forbindelse presiserte man at det var «... Fordeling av Brugsret, men ingen Eiendomsret, hvorom her kan være Tale, ...».²¹⁶

Men – kommisjonen sa ikke selv hvem som eventuelt hadde, eller skulle ha eiendomsretten.²¹⁷

Dette blir imidlertid klarere uttrykt i amtets femårsberetning for 1856–60. Der het det at den «Staten Tilhørende Skov» i distriktet, overalt hadde vært freda så langt som mulig i hele perioden. Statsskogen var i følge amtmannen også den vesentlige del av skogen. All furuskogen i Finnmark var omfatta av dette, og «tildeels Løvsbogen sammesteds».²¹⁸

Forstmester J.B. Barth som i 1858 leverte en innberetning til Indredepartementet om skogene i Finnmark, hvor han omtalte skogene i Alta, Tana og Varanger fogderi, var helt klar i innledninga til sin beskrivelse av forholdene i Alta: «I Alten eies al Skov av Staten. Derimod eie Gaardbrugerne Grunden hvorpaa skoven staaer, indenfor deres saakaldte Udmaalinger».²¹⁹ Når det gjaldt Tana og

Varanger fogderier hadde han imidlertid ikke tilsvarende klare innledende formuleringer om statens eiendomsrett.²²⁰

Barth hadde for øvrig ikke mye sans for lokale myndigheters innflytelse på skogen og forstforholdene. Inspirert av et eksempel fra Alta hvor kommunale myndigheter hadde hatt innflytelse over skogfogdens virksomhet. Det var som man hadde satt «Bukken til Gartner». Bukken var i dette tilfellet kommunalbestyrelsen som hadde begått en rekke «Dumheder».²²¹ De kommunale organene måtte ikke få noen innflytelse på slike avgjørelser, når man visste at «... de med Bestemthed kunne forudsees kun at ville gjøre sig skyldig i Daarskaber».²²² Om formannskapene fatta uforstandige beslutninger når det gjaldt fattig-, veivesenet e.l. kunne det rettes opp – «Ikke derimod saaledes med Skovene».²²³

I andre halvdel av 1860-tallet var formuleringene i amtets femårsberetning blitt enda klarere enn ti år tidligere, om at staten betrakta seg som eier av skogen. Bruksretts- og forvaltningsaspektet hadde gjennomgått en kraftig nedtoning:

«Al Skov i dette Amt tilhører Staten paa Smaapartier nær, som ere afhændede til Private med den Grund hvorpaa de staa». Men – het det – i lauvskogen var det tillatt for de nærmeste bygdene å ta brensel uten å betale rekognisjon, men med forpliktelse til å leve etter de offentlige bestemmelsene.²²⁴

1.5.3 Skogen i Indre Finnmark måtte spares på grunn av hensynet til kolonisering av kysten

Paradoksalt nok ser det ut til at det var hensynet til kolonisering av kysten som gjorde at det i de indre delene av Finnmark ikke ble iverksatt koloniseringstiltak for å få bosatt en etnisk norsk befolkning, tiltak som etterhvert ble gjennomført i flere andre områder. Skogen var en vesentlig årsak til denne tilbakeholdenheta.

Opprinnelig hadde dette sammenheng med at kommisjonen som arbeidet med en «næringslivsplan» etter grensesperringa i 1852, mente at det av hensyn til skogen muligens ville være fornuftig å innskrenke adgangen til opprydning og utvisning i dette området. Den bedre del av lauvskogen som

215. Som foran, s. 140. Amtmannen på sin side var ikke umiddelbart stemt for at skogen uten videre burde forvaltes gjennom en «... Fordeling af visse Skovstrækninger til bestemte Grandelag». Vel nok kunne det være en hensiktsmessig ordning som allerede var gjennomført flere steder. Imidlertid meinte han at det ikke var riktig at statsstyrelsen beskjeftega seg med den slags foranstaltninger.

216. Som foran, s. 135. Alta formannskap hadde bedt om at skogen på de matrikulerte eiendommene måtte overlates eierne av jorda til fri disposisjon. Dette gikk kommisjonen i mot. For det første gav ikke lovgivninga adgang til det. Derneft hadde kjøpesummene i sin tid kun vært fastsatt i forhold til de eiendomsrettighetene som partene var kjente med. Det ville derfor være en «ubillig Fordeel» for eieren, da man antok at det ikke var betalt for skogen.

217. Slik begrepet bruksrett anvendes, er det nærliggende å tenke seg at kommisjonen har hatt en forestilling om at staten eide grunnen («statsallmenning»), men at innbyggerne hadde bruksrett. (Femårsberetninga for 1861–65 er ikke undersøkt).

218. FAB 1856–1860: 3.

219. Barth 1858: 67.

220. Barth 1858: 116 ff og 137 ff. Om det lå en realitet i dette er mindre klart.

221. Barth 1858: 99.

222. Som foran s. 104.

223. Som foran s. 105.

224. FAB 1866–70, s. 11.

ennå fantes, lå nemlig på jordstrekninger som var vel skikka for opprydning. Særlig var det tilfelle langs elvebreddene inne i landet.²²⁵

I Alta var det nok plass til flere gårder som kunne kombinere jord- og skogbruk. Men kommisjonen var av den oppfatning at fisket var, og måtte være, Finnmarks viktigste næringsvei. De øvrige næringene, hvor kvegavlen utvilsomt kom fisket nærmest, burde derfor bare oppmuntres hvis de ikke hemma den sistnevnte næringa.

Kommisjonen antok derfor at man burde være forsiktig med utvida nybyggervirksomhet i innlandet.²²⁶ I Pasvik burde det for eksempel kun tillates ett til to større bruk som hver kunne holde to til fire hester, med tanke på en utvida skogsdrift der. Frem til da hadde man bare brukt rein. Derfor var det bare hogd mindre trær, og de større var hogd på en slik måte at det var mindre nytte i dem.²²⁷ En generell tillatelse til utvisning i Pasvik til alle som ønska det, ville være mer til skade enn gagn for befolkninga i Finnmark som helhet.

Tanavassdraget var også gjenstand for spesiell omtale fra kommisjonens side. Både i Tana-, Polmak- og Karasjokdistriktet, inntil 24 mil inn i landet, kunne det være plass til flere boplasser. Dette burde undersøkes nærmere.

Etter kommisjonens oppfatning hadde den oppdyrking som der hadde funnet sted på grunn av laksefisket neppe vært skadelig. Fisket og høy- og kvegavlen gav imidlertid bare «tarvelig» underholdning for de som bodde der. Derfor kunne det «... neppe ansees ønskeligt, at Befolkningen forøges ved Nybyggers Nedsættelse». Dertil kom at skogene i dette området – som muligens også kunne benyttes av fiskerne på kysten – heller avtok enn økte. Boplasser som ble utvist måtte heller ikke være større enn at de dekte vinterforet for et bestemt antall husdyr.

1.5.3.1 Skog, kolonisering og jordsalgslova av 1863

Spørsmålet om skogressursene i innlandet som et grunnlag for koloniseringa av kysten, ble aktualisert igjen på 1860-tallet. Det skjedde i forbindelse med den første jordsalgslova for Finnmark av 22.6.1863. Ett av de mest fremtredende trekkene

ved denne lova var ønsket om å få bedre kontroll med bruken av skogen for derigjennom å sikre brensel og bygningsmaterialer til koloniseringa av kysten.

Derfor var det nødvendig å lage en ny lovhjemmel for å kunne nekte folk jordutvisning i skogdistriktene. Intensjonen var at i de indre skogegnene i Alta-Talvik, Porsanger, Tana og Sør-Varanger skulle det ikke selges jord før distriktene var befart av en kommisjon som skulle komme med forslag til fordeling av skog- og jordstrekningene der».²²⁸

Forstmester Norman som var den som reiste problemstillinga, mente at bevaring av skogene var «... en nødvendig Betingelse for Distriktets Velvære i det Hele».²²⁹ Ett slikt middel til en bevaring av skogene var at man innførte salg av jord – mot gratis utvisning frem til da.

Normans merknader gjaldt kun Alta prestegjeld. På grunn av at han hadde mindre kjennskap til det øvrige Finnmark ønska han ikke å uttale seg om det burde innføres salg av «Statens Jord» også der. Imidlertid hadde han hørt at opplyste og dannede menn fra Øst-Finnmark hadde sagt at det også der burde innføres salg, for å hindre «ubesindige Nedsættelser af Nybyggere» på steder hvor de ikke kunne ernære seg, men forlot etter å ha ødelagt skogen.²³⁰

Departementet viste til at siden jordutvisningsresolusjonen i 1775 hadde forholdene i de enkelte delene av Finnmark forandra seg.²³¹ Byer var blitt grunnlagt. Handel, fiskeri og skipsfart hadde utvikla seg. Det hadde derfor oppstått en tallrik by- og kystbefolkning som hadde behov for landets produkter – «... og fornemlig for Skovens, der andetstedsfra ere vanskelig transportable, ...».²³²

I § 2 i jordsalgsreglementet av 2.7. 1864 ble det da også tatt inn en bestemmelse som ivaretok målsettinga om at skogområdene måtte sikres til fordel for koloniseringa av kysten. Der ble store deler av Finnmark unntatt fra salg:

«Indtil anderledes bestemmes maa Opmaalingforretning af ledig Jord ikke afholdes eller Afhændelse deraf eller Udviisning af Byggeplads etfter Lovens § 6 ikke finde sted i Altens Præstegjeld, i Talvig, i Laxelv, Børselv og Stabburnæs i Porsanger, i Tanaelvns Dalføre ovenfor Guldholmen, eller i Furuskovs-Districterne i Sydvaranger».²³³

225. Den Norske Regjerings underdanigste Indstilling af 18de Januar 1854, som ved Kongelig Resolution af 31te samme Maaned Naadigst er bifaldt. Stortingsproposisjon nr. 13. andre del. Se Kongelige Propositioner og Meddelelser fremsatte paa fjortende ordentlige Storthing i 1854, s. 136. 1854.

226. s. 136/137. Kopien noe utydelig.

227. s. 137.

228. O. No. 33. (1862/63), s. 9,12. Når Karasjokområdet ikke er nevnt spesielt, kommer det trolig av at det ble regna til de indre skogegnene i Tana.

229. O. No. 33. (1862/63), s. 9.

230. Som foran.

231. Dat. 19.3.1862. Jf. O. No. 33. (1862/63), s. 1.

232. O. No. 33. (1862/63), s. 2.

1.5.3.2 Andre halvdel av 1860-tallet: Streng restriksjoner på næringsvirksomhet i innlandet av hensyn til koloniseringa

Til forskjell fra den kommisjonen som hadde virka i 1852–53, og som ikke kom med klare utsagn om eiendomsretten til grunnen, var dette bildet helt endra i andre halvdel av 1860-tallet. De statlige embetsmennene som da uttalte seg om bosettings- og koloniseringsspørsmål, syntes å være overbeviste om at staten var privatrettslig eier av grunnen i Finnmark.

Indredepartementets utsagn i forbindelse med utsiktene til at det kunne bli tilstrømning utenfra til gullvasking i Karasjok, er illustrerende: «Staten har som Grundeier fri Raadighed over det hele Distrikt paa enkelte ubetydelige Strækninger nær, ...».²³⁴

I forbindelse med denne saka gikk forstmesteren inn for at det måtte føres en restriktiv linje overfor gullvaskinga. Begrunnelsen var hensynet til skogen. En kontrollert drift ville være i samsvar med både «Statens og Egnens sande og varige Tarv».²³⁵

En slik «Tarv» var muligheta for at man ville ønske å gjøre «Kolonisationsforsøg og navnlig med norsk Befolkning for Oie, ...». Slike forsøk ville være best tjent med en mer sparsom utnyttelse av gullforekomstene. I likhet med kommisjonen som hadde uttalt seg om dette om lag femten år tidligere var forstmesteren svært betenkt over om man burde gå inn på en linje med videre bebyggelse og befolkning av disse egnene. Han var helt negativ hvis denne befolkninga måtte støtte seg på de kjente og nødtørftige, «... og vanskelig med nogen Civilisation og Fremskridt forenelige Næringsveie». Den usikre gullvaskinga var heller ikke noe man kunne satse på.²³⁶

Selv om fiskeriene i Finnmark kunne være usikre, var det håp om at denne usikkerheta med tida kunne reduseres. Det var grunn til å tro at fiskeriene også i fremtida ville være Finnmarks viktigste rikdomskilde, og den, «... som navnlig vil være af Betydning for norske Indbyggere».²³⁷ Derfor burde traktene rundt Tanavassdraget sikres for å dekke det behovet som kystdistriktene hadde: «Tanens

Indland antages med Tiden at burde blive Fiskeridistriktenes Forraadskammer, hvad Brændeforsyning angaar». Av den grunn måtte man ikke gå inn for «nogen videre gaaende Bebyggelse af Egnen».²³⁸

Man måtte for all del ikke stelle seg slik som på finsk side, at det store forbruket av skog, branner, o.l., hadde ført til at beboerne ikke engang hadde ved til brensel. Gikk det slik på norsk side, ville man oppnå det samme som i nabolandet:

«... at sidde inde med en større og fattig og uvidende Befolkning, der devasterer mere end den producerer, og samtidig hermed har man forringet det Brændeforråd, som en produktiv og fremadskridende Befolkning i Fiskeridistrikterne tiltrænger og burde kunne gjøre Regning paa».²³⁹

Hensynet til skogen – åpenbart ut fra at dette ville skape bedre vilkår for kolonisering av kysten – medførte at Indredepartementet også gikk inn for en sterk reduksjon av næringsfriheten i det samiske innlandsområdet. Mulig gullvasking på de aktuelle private eiendommene langs vassdraget skulle begrenses. Kun husstandsmedlemmer skulle kunne delta som medhjelpere. Eventuelle andre måtte godkjennes av myndighetene.²⁴⁰

I dette ser man trolig forklaringa på at det ikke ble gjennomført norsk kolonisering av Tanadalen og dalførene i Karasjok, bortsett fra enkelte tiltak i den retning på de 3–4 milene fra munningen av vassdraget og oppover. Grunnen var at området skulle være et ressursområde når det gjaldt brensel og materialer for den øvrige koloniseringsvirksomheta i Finnmark. Hensikta var å sikre grunnlaget for norsk bosetning på kysten, i forbindelse med ekspansjonen innenfor fiskeriene.

Samene ble for øvrig betrakta som folk med en særlig dårlig skogkultur. Derfor finner man nettopp i disse årene eksempler på at forstvesenet ønska å fordrive samer fra en boplass i furuskogsområdet i Karasjok, og sette norske beboere i stedet. Kommunale myndigheter i Karasjok, med Mathis Isaksen i spissen, en av de ytterst få samiske ordførerne i 1800-tallets Finnmark, gikk sterkt mot dette. De fikk også lensmannen med seg. Sistnevnte påpekte at det ville oppstå «Nationalitetshad» hvis tiltaket ble gjennomført. I dette tilfellet måtte forstmyndighetene gi seg.²⁴¹

Noen få år seinere var det en artikkel i en Finnmarksavis som omtalte funn av trestokker i

233. Henvisinga til § 6 i lova gjelder fogdens adgang til å utvise gratis byggeplass på øde strekninger hvor det ikke var sannsynlig at mange ville slå seg ned. Verken i selve lova eller i reglementet ble det gitt noen åpning for at den overveiende samiske og kvenske befolkninga i disse områdene var unntatt fra bestemmelsene.

234. DT 1868: 494.

235. DT 1868: 497.

236. DT 1868: 498.

237. Uvf.

238. DT 1868: 498.

239. DT 1868: 499.

240. DT 1868: 501.

241. Tilfellet er nærmere omtalt i Pedersen 1994: 81.

myrene. Derav trakk man den konklusjon at det i eldre tid hadde vært skog over hele Finnmark. Forfatteren kjente ikke til verken klimatiske endringer eller andre naturlige forklaringer til «denne Skovens Uddøen». Derfor måtte det være menneskehenders verk.²⁴² Samene var de skyldige:

«Alle heroppe kjender Finnernes Magelighed, deres liden Sands for det Skjønne, Behagelige og Nyttige. De byggede sine Boliger tæt ved, eller inde i saadanne vakre Birkelunde – ikke for at nyde det Behagelige, men for at nyde det Magelige». De hogde og huserte til det ikke var en busk igjen i vid omkrets. Når skogen var oppbrukt bygde de et annet sted. «Saadan er faret frem Aar efter Aar, Generation efter Generation ...».²⁴³

Slike holdninger lå også under de strenge tiltakene for å verne om skogen. Man mente at erfaring gjennom lang tid hadde «vist» at samene ikke skjønte seg på å forvalte ressursene. I et slikt perspektiv var sedvanerettslige forhold av underordna karakter.

1.5.4 Det nye skogforvaltningsregimet og folks rettsoppfatninger

Hvordan oppfatta så befolkninga de nye skogbestemmelsene?

Som en følge av «næringslivskommissjonens» arbeid i 1852–1853 foreslo Regjeringa nemlig blant annet at det burde opprettes flere nye stillinger innenfor skogvesenet: En skogoppsynsbetjent i Karasjok, en skogfogd i Hammerfest fogderi, en skogfogd i Øst-Finnmark som også skulle være skogoppsynsbetjent i Sør-Varanger. Der burde det dessuten være en lensmann.²⁴⁴

Når skogtilsynet ble styrka på en slik måte, vil det også si at folk i sin hverdag fikk oppleve at de ikke lenger kunne utnytte skogen på den måten de selv hadde vært vant til, eller på en sedvanemessig måte om man vil. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom anmeldelser for skogovertreddelser, og straffesaker som følge av den nye forvaltninga.

Samerettsutvalgets rettsgruppe konstaterer imidlertid at det i årene etter 1850 synes å ha vært vanskelig for statens tjenestemenn å få folk til å følge reglene for bruken av skogen. Det viste seg også at det var vanskelig å få ansatt nok lokale tilsynsmenn, «... da Besværigheden og Ubehageligheden med disse Bestillinger i flere Districter

synes vedkommende for stor i Forhold til den Løn, som man ser sig istand til at byde».²⁴⁵

Var det bare lønna det var noe galt med? Hvorfor lot folk seg ikke uten videre friste av utsiktene til sårt tiltrengt pengefortjeneste som skogtilsynsmenn?²⁴⁶ Kan det ha noe å gjøre med at man oppfatta den nye ordninga som et brudd på den tilvante orden når det gjaldt forvaltninga av skogen? Var det frykt for sosiale sanksjoner i lokalsamfunnet hvis man begynte å gå myndighetenes ærend i slike saker? Visste man at det ville bli vanskelig å slå gjennom overfor den etablerte sedvanen?

En meget kvalifisert kjenner av skogvesenet i Nord-Norge, Arvid Sveli, er inne på slike sedvanerettslige spørsmål i sin historiske gjennomgang av skogbruket i Nord-Norge.²⁴⁷ Han skriver at da staten begynte å hevde eiendomsrett til skogen i Finnmark, innføre innskrenkninger og ansette oppsynsmenn som skulle passe på at det offentlige regelverket ble fulgt, «... ble dette ansett som et urettferdig og utidig inngrep i en tusenårig rettsoppfatning». Det var ikke bare en næringskonflikt, men en «... kollisjon mellom to ulike kulturer og to ulike livssyn».²⁴⁸

Den nye og sterkere offentlige inngripen i forvaltninga kommer blant annet til uttrykk i amtmannens femårsberetning for perioden 1855–60. Der heter det at til tross for et innskrenka oppsyn var skogene iallfall ikke i dårligere forfatning ved slutten av femåret, enn ved begynnelsen.²⁴⁹ De tiltakene som var satt i verk hadde dessuten ført til en annen viktig endring. Amtmannen meinte at man nå hadde fått knekt de gamle rettsoppfatningene hos folk flest. Allmuen hadde nemlig slutta å tro at den hadde noen rettigheter i skogen. Man hadde nå oppnådd,

«... at Almuen har givet slip paa den Overbevisning, som synes at være indgroet hos den, at den nemlig, uagtet den vel erkjendte, at Skoven ikke ligefrem var dens Eiendom, dog troede at have en ubestridelig Ret til mod en høist ubetydelig Afgift at hugge og forædle til fri Disposition saa meget som den lystede».

Amtmannen forklarte at de innskrenkningene som var innført hadde vakt stor uvilje og til dels like-

245. ID 1874: 287/288.

246. Arvid Sveli skriver at det på 1870-tallet var to typer skogvoktere i Finnmark, oppsynsbetjenter og tilsynsmenn. Oppsynsbetjentene hadde en årslønn på fra 16 til 40 kroner pr. år. Det var en god del penger på den tida. Jf. Sveli 1990: 110.

247. Sveli, f. 1920, var herredsskogmester på Sør-Helgeland i 32 år. Jf. kort forfatteromtale i Sveli 1990.

248. Sveli 1990: 77/78.

249. FAB 1856–1860: 3.

242. Sveli: 1990: 221–222.

243. Gjengitt etter Sveli 1990: 222.

244. Stort. prop. nr. 13, andre del, 1854, s. 142.

frem motstand, særlig i Alta. Dette var imidlertid forandra gjennom den «Bestemthed og Strengthed» som det offentlige hadde brukt for å forfølge målet sitt. Den største delen av allmuen hadde «falt tilføie», og vendt hugen til fiskeri og jordbruk, istedenfor som tidligere at den «huse-rede i Skovene», til liten nytte for seg selv og til stor skade for «det Almindelige».²⁵⁰

I forarbeidene til jordsalgslova av 1863 kommer det også frem at skogen var en kilde til irritasjon i forholdet mellom innbyggerne og staten. I den anledning opplyste forstmester Norman at bestemmelsen om at staten forbeholdt seg rett til skogen på de utviste eiendommene, var uholdbar både for eierne av jordstykkene og av staten. Han mente at det var lett å se hvor utålelig et slikt formynderskap var for en selveier, og bidrog til motstand mot skogsaka i sin alminnelighet: «Det forbitrer og turrer til Opsætsighed mod det offentlige og dets Skovbetjente og bidrager vel sit til, at man i Alten, hvor et slags Jordbrug er i Begreb med at udvikle sig, nærer en ugrundet Uvillie mod selv Skovsagen og dens Forfægtere».²⁵¹

Fra myndighetshold ble det også sagt at bedre orden og mer personale i skogvesenet, «... vakte Frykt hos enkelte af Finnmarkens Indvaanere, for at Almuens Adgang til Skoven skulde indskrænkes, eller Skovreglerne med større Strengthed overholdes, ...».²⁵²

Selv om amtet i femårsberetninga for 1856–60 mente at man hadde knekt allmuens (retts)oppfatning om at den hadde rett til å bruke av skogen, var det nok ikke så enkelt. De mange anmeldelsene for ulovlig hugst og fremferd i skogene også etter den tid forteller sitt tydelige språk om det.²⁵³

Den gamle rettsfølelsen var nok ikke helt borte, og amtmannen vendte tilbake til dette ti år etter at det første gang var antatt at man hadde knekt folks rettsoppfatning på dette området. Særlig var den «lappiske og tildels den kvenske Race» ødsle når det gjaldt bruken av skogen. Det skyldtes at begge disse nasjonalitetene slekt etter slekt hadde vendt seg til å betrakte de «... store og tyntbefolkede Skovvidder for ligesaa uudtømmelige som Fiskemasserne i Havet».²⁵⁴

Det nye og strengere skogregimet la slik bånd på innbyggernes gamle bruk at emmigranter til

Amerika, særlig fra Alta, oppgav at man var misfornøyd med de mange lover og bånd her i landet, «... og ikke minst de nugjældende Indskrænkninger i Benyttelsen af Statsskovene».²⁵⁵

Selv om man hadde innført nye bestemmelser og kontrollordninger for skogen i Finnmark, aksepterte myndighetene likevel reindriftssame-nes sedvanemessige bruk. Fra Kautokeino heter det for eksempel i 1862 at man der, «... lige saa lidt som andre Steder ser sig istand til at kontrollere Fjeldfinnerne, der jo ifølge sin Levevis maa hugge sit Behov hist og her til enhver Tid af Aaret, ...».²⁵⁶

Liknende vurderinger kommer også til uttrykk i amtets femårsberetninger. I forbindelse med at han mente at bjørkeskogen i Finnmark gikk tilbake, uttalte amtmannen at det for en vesentlig del var fjellsamene selv som ødela skogen – «men han er nødt dertil». Å føre den nødvendige kontroll med nomadene er ansett som en umulighet.²⁵⁷

De nye skogbestemmelsene på 1850-tallet, og statens etterhvert klarere og klarere erklærte oppfatning om at den eide skogen, ble som vi har sett ikke uten videre akseptert av allmuen.

Befolkninga hadde «Statens Skoge» stående like inn på husene, og mange steder hadde man stadig den oppfatning at skogen var noe Vårherre hadde skapt til bruk for alle, «... naar en Mand trænger et Træ til et eller andet Brug, saa er det ingen Synd, at han hugger det, selv om derved skulde sette sig ud over virkelige Love og paa-fund».²⁵⁸

Amtmannen klaga også over at forstvesenet hadde liten støtte i påtalemyndigheten. Ulovlig inn-gripen i bjørkeskog ble nemlig ikke behandla som tyveri, men som overtredelse av bruksregler. Det stod liten skrekk av straffen for det som var blitt ulovlig avvirka, da denne ofte var en meningsløs lav bot i forhold til det som var blitt ulovlig avvirka.

Riktignok ble det noe bedre etter hvert, men det gikk ikke så fort som ønskelig med «... at faa dødet den gamle Adam, som endnu huserer i saa mange af Finnmarkens Skogdistrikter».²⁵⁹

250. FAB 1856–1860: 4.

251. O.No. 33. 1862–63, s. 3.

252. Regjeringsadvokaten, prosesskrift 18.05.1864. Jf. Spilling 1920: 95.

253. En meget illustrativ oversikt over dette finner man i Indre-departementets oversikt over innberetninger fra skog-funksjonærer i det nordenfjeldske Norge, 1857–1873. Jf. ID 1874.

254. FAB 1866–70, s. 13. Så seint som i FAB 1896–1900, s. 23, kom amtmannen med et tilsvarende hjertesukk: «... mangesteds gjør endnu den Opfatning sig gjældende, at Sko-gen, det er noget, Vorherre har skabt til Brug for Alle; naar en Mand trænger et Træ til et eller andet bryg, saa er det ingen Synd, at han hugger det, selv om han derved skulde sætte sig du over virkelige Love og Paafund».

255. FAB 1866–70, s. 32. Selv om amtmannen brukte uttrykket «Statsskovene», er det rimelig grunn til å anta at allmuen ennå på denne tid hadde et annet syn.

256. ID 1874: 282.

257. FAB 1866–70, s. 12. Liknende uttalelser finner man også i seinere femårsberetninger.

258. FAB 1891–95, s. 23.

1.6 Jordsalgslova av 1863 – delvis stadfestelse av allmenningsrettighetene

1.6.1 Siktemålet med jordsalgslova av 1863 – hindre et «fattigt, utilfreds og illoyalt Jordbruger-Proletariat»

Den første jordsalgslova for Finnmark av 1863 er allerede nevnt i forbindelse med de nye skogbestemmelsene som tok sikte på å sikre skogområdene i innlandet til fordel for koloniseringa av kysten. Der ble det også som vist, for første gang i historia fastsatt at heller ikke den lokale befolkning hadde rett til å få utvist jord i sine egne bygder og nærområder, før visse forutsetninger var oppfylt, nemlig at områdene skulle befares av en kommisjon.

Disse distriktene lå for en stor del i samiske og kvenske områder, og representerte et alvorlig brudd med de sedvanemessige ordningene inntil den tid. Før 1775 var det vanlig at folk slo seg ned der de fant det mest tjenlig, noe de i stor utstrekning gjorde også etter den tid, til tross for de formelle jordutvisningsbestemmelsene som var blitt utforma. Uansett – formelle eller ikke formelle bestemmelser – var det ingen som nekta folk en jordflekk i sitt eget bygdelag. Det skjedde imidlertid etter 1864, og jordsalgsreglementets bestemmelser om at visse områder ikke skulle utmåles eller selges.

Når det gjelder folks erverv av jord – i bestemte områder – kan man med andre ord si at det skjedde et brudd med den sedvanen som hadde eksistert. Hva så med andre aspekter av jordsalgslova av 1863? Hvilket bilde gir den av forholdet mellom statens eiendomsrett og den sedvanemessige bruken av naturgodene i Finnmark? Var det denne lova som reiv vekk grunnlaget for de til da formelt aksepterte allmenningsordningene? Hva forteller forarbeidene til lova om slike ting?

Hva angår læra om statens eiendomsrett, finner man at den begynner å bli ganske synlig. Ut fra et tilbakeskuende perspektiv skreiv Finansdepartementet blant annet at i 1775 «... ansaaes al Jord at være Staten tilhørende ...».²⁵⁹ Men – man legger merke til at det ennå taes et visst forbehold: Det ble

ansett at all jord tilhørte staten. Begrepet som likevel omtrent konsekvent brukes for å beskrive situasjonen i 1862/63 er «Statens Jord», selv om Finansdepartementet også ved ett tilfelle benevner den jorda som det ikke var gitt skjøte på, som «Besiddelsesløs».²⁶¹

Det var forstmester Norman som tok opp arbeidet med å lage en ny lov om jordforholdene i Finnmark.²⁶² Han hadde sin erfaringsbakgrunn fra Alta, og var meget bekymra over at fogden og formannskapet, som «avgiver Erklæring, om Statens Jord», tildelte til dels ganske små parseller inne i de beste furuskogsstrekningene. Selv om det nok var slik at jordbruket i Finnmark som oftest ikke kunne være eneste levevei, og gårdene derfor kunne være små, måtte man likevel ikke gå til den motsatte ytterlighet:

«Ved denne Udstykning bidrager man mere, end ellers Forholdene af sig selv nødvendigen medføre, til at opelske et talrigt, fattigt, utilfreds og illoyalt Jordbruger-Proletariat».²⁶³

Problemet slik han så det var at jorda ble gitt bort gratis. Det var ikke lenger slik som i 1775 at den ikke hadde noen pengeverdi. I følge forstmesteren burde jorda selges for det den var verdt. Man måtte også lage en plan for hva som i fremtida skulle beholdes som, eller gjøres til skogsområder, og hvilke som skulle legges ut til jordbruk. De sistnevnte områdene burde på forhånd deles inn i passende stykker og selges etterhvert som behovet meldte seg.²⁶⁴

På den måten ville ingen lide skade eller begunstiges, mente Norman, og jorda ville bare komme i hendene på husholderiske og arbeidssomme menn:

«Istedetfor flere, men fattige, uselvstændige og utilfredse Jordeiere, der ofte ende med at falde Fattiggassen til Byrde, fik man færre, men mer velholdne selvstændige og tilfredse Gaardbrugere».²⁶⁵

Amtmannen var enig i at man burde innføre et salgsprinsipp, selv om det nok «... vilde medføre nogen Standsning i Finmarkens yderligere Kolonisation; ...». Det gjorde likevel ikke så mye, «... da der nu ikke er Mangel på Mennesker i Finmarken». Innbyggere som hadde evne og vilje til å betale for jorda ville bli en bedre befolkning enn de

259. FAB 1891–95, s. 24. Om den formelle rettstilstanden heter det i den samme femårsberetninga (s. 23) at enhver mann bosatt i Finnmarks landdistrikt hadde rett til gratis utvisning av bjørk til brensel innenfor distriktets grenser. Til slike «Brugsberettigede» var det i femåret utvist gratis brensel til en verdi av 170 000 kr.

260. O. No. 33. (1862/63), Om Udfærdigelse af en Lov angaaende Afhændelse af Statens Jord i Finmarken, s. 1.

261. O. No. 33. (1862/63), s. 16.

262. Dat. 19.3.1862. Jf. O. No. 33. (1862/63), s. 1.

263. Som foran.

264. O. No. 33. (1862/63), s. 3.

265. Som foran. Dette fikk han støtte til fra den lokale embetsmannskomiteén som fikk i oppdrag å gå gjennom problematikken med jordutvisning og skogforhold. Jf. s. 8.

som nå kom og bosatte seg med to tomme hender på jord de fikk gratis.²⁶⁶

Indredepartementet mente også at utviklinga av «Landboforholdene» i forbindelse med befolkningsveksten, gjorde det nødvendig med en revisjon av bestemmelsene fra 1775. De særegne reglene fra dengang var nettopp knytta til de nevnte forholdenes «lave Udviklingsstandpunkt». Nå var de ikke lenger nødvendige eller egna til å bidra til dette distriktets videre utvikling.²⁶⁷

1.6.2 Forslagene fra den lokale lovkomitéen

For å finne ut av jord- og skogforholdene i Finnmark mente Finansdepartementet at det var riktig å nedsette en kommisjon av menn med innsikt i forholdene i Finnmark. Grunnen var at administrasjonen savna pålitelige og omfattende opplysninger om disse tingene, som ellers bare ville kunne bringes til veie gjennom mangesidige undersøkelser. Forholdene i Finnmark var også så spesielle at det var vanskelig å trekke sammenlikninger fra andre deler av landet.

«... hvorhos den for Finmarken særegne Natur og Lovgivning, hvorunder Forholdene der have udviklet sig, medfører, at man ikke med Tryghed i nogen Retning tør med Hensyn til denne Egn drage Analogier fra den øvrige Deel af Riget eller paa samme overføre Forholdsregler, der forøvrigt have viist sig hensigtsmæssige.»²⁶⁸

Kommisjonen som ble nedsatt fikk til mandat å undersøke hensiktsmessigheta av de bestående reglene for utvisninga av jord til boplasser, og ordninga av skogvesenet i Finnmark. På grunnlag av en betenkning om disse forholdene skulle man så fremme konkrete forslag.²⁶⁹

266. O. No. 33. (1862/63), s. 4. For øvrig bemerkta amtmannen at ordninga med at formannskapet uttalte seg om hvem som burde få jord, var innført av en av hans nærmeste forgjengere. Selv hadde han ved enhver anledning stått på at formannskapet ikke hadde noe å gjøre «... med Bortgivelse eller Overdragelse af Eiendom, som ikke tilhører Kommunen, men Staten, ...».

Til amtmannens anførsel om at der ikke var mangel på mennesker i Finnmark – som ganske sikkert reflekterer den raske vektsten i den norske og kvenske i denne perioden – fantes det likevel en oppfatning i sentrale politiske kretser om at det omtrent ikke bodde folk der. Et slikt syn kommer blant annet til uttrykk i en innstilling fra den samme komiteen som behandla jordsalgslova for Finnmark, Stortingets andre komité for næringsveiene, 16.5.1863, om handelslovgivinga i Finnmark. Der omtales nemlig amtet som «det fattige og folketomme Finmarken». (Jf. Indst. O. No. 90. 1863.) Innstillinga om jordsalgslova ble for øvrig avgitt bare fire dager tidligere, 12.5.1863.

267. O. No. 33. (1862/63), s. 5.

268. O.No. 33. (1862/63), s. 6.

Denne embetsmannskommisjonen – hvor også vedkommende som hadde tatt opp spørsmålet, forstmester Norman, var medlem – gikk inn for salg av jord gjennom et auksjonssystem.²⁷⁰ Inntektene ved salget skulle gå til et fond til fremme av skogvesenet.²⁷¹ I den anledning bemerkta man at det var av interesse for staten at forvaltninga av skogen i Finnmark med tida «... vil kunde skee uden direkte Udgifter for Statskassen».²⁷² Kommisjonen foreslo også at man skulle gå bort fra klau-sulene fra 1775 som begrensa eierens rådighet.²⁷³ «... Eiendomsretten til kjøbt Jord bør være ligesaa uhindret og uindskrænket i Finmarken, som i den øvrige Deel af Riget».²⁷⁴

Til grunn for kommisjonens arbeid lå et sterkt ønske om en planmessig ordning av jord- og skogforholdene i Finnmark – et fungerende næringsliv om man vil. Dette helhetssynet ble ivaretatt gjennom forslaget om at visse typer grunn ikke skulle selges eller bortforpaktet. Det gjaldt beitestreknin-ger som ble brukt i fellesskap av fjellsamenes og de fastboendes dyr, torvmark, strekninger som allerede ble, eller i overskuelig fremtid kunne tenkes å bli brukt ved fjellsamenes flyttinger eller de fastboendes ferdsel, utmarksslåtter, og grunn som fremmede fiskere kunne leie til rorbuer og hjeller.

Når det gjelder spørsmålet om statens eiendomsrett synes det som om kommisjonen ikke oppfatta denne som absolutt. Blant annet fant man det nødvendig å lage en ny lovhjemmel for å kunne nekte folk jordutvisning i skogdistriktene. Inten-sjonen var at i de indre skogegnene i Alta-Talvik, Porsanger, Tana og Sør-Varanger skulle statens jord ikke selges før distriktene var befart av en kommisjon som skulle komme med forslag til fordeling av skog- og jordstrekningene der.²⁷⁵

Den forberedende lovkommisjonen drøfta også tidspunktet for når lova burde vedtas og tre i kraft. Det måtte skje på det Stortinget som trådte sammen i 1862. Man kunne ikke vente til et nytt storting kom sammen tre år seinere. Et slikt tidsin-

269. O. No. 33. (1862/63), s. 7.

270. Innstillinga ble avlevert 30.8.1862. Som foran, s. 13.

271. I sin omtale av jordsalgslova av 1863 betoner Gudmund Sandvik hensynet til skogen, og skriver at lova var et ledd i det nye riksomfattende skogvernet. Jf. Sandvik 1993: 370.

272. O. No. 33. (1862/63), s. 11.

273. Jorda skulle ikke lenger falle tilbake til staten hvis den ikke ble brukt. Det offentlige skulle heller ikke lenger kunne disponere over privat eiendom for å fremme fiskeriformålene. Skog på eiendommer som fra da av ble solgt skulle tilhøre eieren.

274. O.No. 33. (1862/63), s. 8.

275. O. No. 33. (1862/63), s. 9,12. Når Karasjokområdet ikke er nevnt spesielt, kommer det trolig av at det ble regna til de indre skogegnene i Tana.

tervall ville føre til at utsiktene til å måtte betale for jorda, ville få alle som mente at de en gang i fremtida ville trenge mer jord, sammen med en mengde spekulanter, til å tilrive seg så mye av «Statens Jord» som mulig.²⁷⁶

En annen mulighet var å stanse all jordutvisning i denne treårsperioden. Det ville imidlertid «... være yderst mislig for Fiskeridistrikterne, hvor den kom til at standse den nu rakst foregaaende Udvikling af Næringsforholdene, ...». I de indre fjorddistriktene ville et slikt forbud imidlertid ikke ha noen betydning. Der utvikla forholdene seg langsommere, og folk hadde vanligvis mer jord enn de hittil hadde kunnet dyrke.²⁷⁷ Derfor burde lova vedtas så raskt som mulig.

Et inntrykk av den koloniseringa som foregikk på denne tida får man gjennom bladet «Folkevennen». I 1863 gjorde redaktøren en reise i Finnmark, og rapporterte om de endringene som var i ferd med å skje.²⁷⁸ Blant annet mente han å registrere at «Civilisationens Bærere ... Nordmændene», hadde store vanskeligheter med å holde ut i Øst-Finnmark. I noen kystsogn – hvor de store fiskeriene foregikk – så det likevel ut til at de norske ville trives og formere seg.

På slike steder trakk samene seg unna. På andre steder, i fjordbotnene og dalene, virka det imidlertid som om de skulle holde seg i lange tider, «... fordi deres endnu større Nøisomhed og eiendommelige Opfindsomhed bedre kan lempe sig efter det eiendommelige Land».²⁷⁹ Om Tanadalen anførte han også at det var et «storartet Museum» for samiske saker.²⁸⁰

1.6.2.1 *Avvikende syn fra ett komiteemedlem: Jorda skulle ikke selges men gis bort gratis*

Ett av komitémedlemmene – distriktslege Follum – fikk imidlertid i ettertid anføtelser med hvorvidt jorda burde selges eller ikke selges. Etter at kommisjonsinnstillinga var avlevert skreiv han nemlig til amtmannen hvor han hevda at det kom ut på ett om man utviste gratis eller solgte. For enhver sakkyndig stod det helt klart at «... udyrket Jord i Fin-

marken aldeles ingen Værdi har». Det var kun det arbeidet som ble lagt eller anvendt på jorda som gav den verdi. Derfor var det lett å skjønne at jorda i Finnmark «... kuns kan blive opdyrket ved det saakaldte «Jordbrugsproletariat».²⁸¹

Etter hans syn var det helt utilrådelig å legge hindringer i veien for allmuens utvidelse av boplassene ved å gjennomføre en «kostbar Erhvervelsesmaade». Det ville «... hemme Finnmarkens Kolonisation i væsentlig Grad». Finnmark trengte kapital, og så lenge denne ikke kunne ventes å komme i noen annen form enn gjennom to sterke armer, «saa bør Alt, hvad der kan sigte dertil, forsøges ...». I så henseende hadde resolusjonen av 1775 «udrettet store Ting for Finnmarken».²⁸²

Selv om salgssummen etter den foreslåtte nyordninga bare ville være nominell, ville det likevel bli *mye* dyrere for dem som skulle ha jord.

Den gamle utvisningsmåten hadde ikke belasta rekvisenten med mer enn et par daler i omkostninger, mens den nye ville koste så mye som 8–10 riksdaler i ulike sportler. Disse måtte ikke innføres. Da fikk man heller «... lade det have sit Forblivende ved det Gamle». Hvis skyldsetningsforretningene ble redusert sterkt, ville man motvirke det som var hensikta – nemlig «Finnmarkens Opkomst».²⁸³

Dette fikk han støtte for fra lensmann Dyblie i Alta. Han hevda også meget sterkt at gratis utvisning av jord hadde vært en vesentlig årsak til nettopp «Finnmarkens Opkomst». Gratis jord hadde trukket arbeidsfolk til Finnmark. Det var viktig fordi det ellers var så vanskelig å skaffe tjenestefolk. I den forbindelse hevda han at han uten videre kunne dokumentere at folk som de seinere årene hadde flytta til Alta, og vært til stor nytte for gårdbrukerne der, var kommet dit ved tanken på å få utmålinger av statens grunn til boplass.²⁸⁴

Finnmark kunne ikke utvikles videre med den daværende folkemengde på 14–15 000 mennesker. Jordbruket kunne vanskelig bli noen hovednæring men måtte drives ved siden av fisket. Til tross for at det fantes heldige eksempler på at noen hadde lyktes godt med jordbruk, kunne man ikke vente at folk med kapital ville slå seg ned i Finnmark. Dessuten pekte han på at folk ennå ikke var frigjort fra virkningene av monopolhandelstida, og at ett til to års uhell med næringsveiene kunne føre til nød og

276. Som foran.

277. Som foran.

278. Dette var den kjente vitenskapsmann og folkeopplyser Eilert Sundt. Han var redaktør i «Folkevennen» fra 1857 til 1866. Jf. NBL XV:289. Midbøe 1973: 26 ff, gir et resymé av denne reisa på basis av flere artikler i «Folkevennen».

279. Folkevennen 1865, s. 25. I femårsberetninga for 1866–70 anførte amtmannen at innlandet var nesten hundre prosent samisk, og at de ellers i Finnmark «holde seg mest inde i Fjordene», men at også Seiland, Sørøya og Rølsøya for en større del var bebodd av samer.

280. Sm. st., s. 28.

281. O.No. 33. (1862/63), s. 17.

282. O. No. 33. (1862/63), s. 18.

283. Han kom også inn på at den foreslåtte befaringskommisjonen – forstmesteren, en agronom og fogden – ville savne lokalkunnskap i den grad at kommunestyret også burde kunne velge ett medlem for å tale allmuens interesser. Som foran.

284. O. No. 33. (1862/63), s. 19.

utvandring. Det måtte være tilstrekkelige bevis på at «... Finnmarken og dets Indbyggere endnu ikke kunne undvære de gamle hævdede Begunstigelser og Lettelser».²⁸⁵

I proposisjonen fikk imidlertid både Follum og Dyblie klare svar fra departementet. Gratisutvisninga av jord i Finnmark skulle opphøre, og «... Statens Jord dersteds paa samme Maade som i det øvrige Land bør afgives mod Vederlag».²⁸⁶ Ved å ta betaling for jorda ville distriktets fremtid bli bygd på en sikrere grunnvoll enn om man fortsatte med gratis utdeling av jord til hvem som helst, for å «indlokke en fattig Befolkning».

Det var ikke noe gode i disse distriktene som var så spartansk utrusta fra naturens side, og hvor næringskildene var så innskrenka. Det var nødvendig at befolkningsveksten hadde sin rot i en tilsvarende utvikling av næringsveiene. Ellers ville det kunne bli meget stor armod «... og de Ulykker der ledsage en Overbefolkning».

Selv om salg av jorda enkelte steder ville forsinke nybygginga, ville det være til fordel for de som allerede hadde etablert seg. Disse var aller minst tjent med en hensynsløs utvisning av «den omliggende Statens Jord», eller at en fattig befolkning slo seg ned der.

1.6.2.2 Aksept av sedvane

Den lokale lovkommissjonen var kjent med at det rundt om i Finnmark var en rekke boplasser hvor brukerne bare satt med en såkalt amtsseddel – tilatelse fra amtmannen – og ikke skjøte. Hist og her fantes det også boplasser «... paa hvilke vedkommende Bruger ingen Hjemmel har». Etter kommisjonens mening var det nødvendig at lovgivninga – når man nå skulle innføre et nytt system for jordutdeling – måtte ordne forholdet til disse oppsitterne som brukte jord dels uten hjemmel og dels etter amtsseddel. Dette måtte gjøres «... saaledes, at ligemeget den Privates Ret og billigt Hensyn til hans i god Tro anvendte Arbeide paa Jorden som det offentliges Tarv iagttages».²⁸⁷

Regelen for disse brukerne burde være at de uhindra kunne fortsette bruken, men ikke få nye rettigheter, altså heller ikke eiendomsrett. Hovedunntaket var de som hadde bebygd stedet og brukte jorda som lå i umiddelbar nærhet, selv om den ikke var fulldyrka. Et annet unntak var hvis noen hadde fulldyrka og innhegna et jordstykke, selv om de ikke bodde der.²⁸⁸

285. Som foran.

286. O. No. 33. (1862/63), s. 20.

287. O.No. 33. (1862/63), s. 10.

For de nevnte jordplassenes vedkommende burde brukerne allerede i den forestående treårsperiode få en eiendomshjemmel. Kommisjonen la til at hvis de som hadde amtsseddel og hadde oppfylt betingelsene i lovgivninga, kunne man heller ikke nekte vedkommende en slik hjemmel.²⁸⁹

Resultatet ble at det i kommisjonens lovforslag ble tatt inn en passus om at de som i tråd med vilkårene ovenfor hadde brukt jord ett år før lova trådte i kraft kunne kreve skjøte av det offentlige. Dog skulle de ikke ha rett til skogen som stod på eiendommen.²⁹⁰

I det alt vesentlige ble dette også resultatet etter at Finansdepartementet hadde vurdert spørsmålet og Stortinget hadde behandla og vedtatt lovforslaget. Folk som satt på jord de ikke hadde skjøte på skulle selv i løpet av to år ta de nødvendige skritt for å få jorda skyldsatt. I motsatt fall ville den falle tilbake til staten – «om den vil gjøre sin Ret gjeldende».²⁹¹

1.6.3 Allmenningsrettigheter – særlig beite

Stadig ut fra den funksjonelle definisjon at allmenningsrettigheter nedfelt i lovverket er en kodifisering av den rettsoppfatning og sedvane som har danna seg gjennom et bygdelags langvarige bruk av naturgodene innenfor et avgrensa område, er det som tidligere vist liten tvil om at slike allmenningsrettigheter fantes, og ble respektert av offentlige myndigheter frem til midten av 1800-tallet.

Med etableringa av forst- og skogoppsynsvesenet i andre halvdel av 1850-tallet begynte staten å regulere bruken av skogene, og tok i bruk offentlige tvangsmidler for å få slutt på at de ulike lokalbefolkningene rundt om i Finnmark selv forvalta skogene – slik de iallfall hadde gjort med lauvskogen frem til da. På andre områder er det vanskelig å registrere at det så langt var gjort vesentlige inngrep i den sedvanemessige bruken av ressursene.

Et viktig spørsmål er derfor hva som eventuelt skjedde med allmenningsrettighetene i den første jordsalgslova i 1863. Finner man der noen støtte for det synet som regjeringsadvokaten gav uttrykk for i 1864 – at i Finnmark fantes der overhodet ikke noen andre som hadde rettigheter enn staten?²⁹²

288. Som foran.

289. O. No. 33. (1862/63), s. 10–11.

290. O. No. 33. (1862/63), s. 13.

291. Lovas § 9. Der brukes uttrykket «... vente sig den utdviist og tilskjødet efter de forhen gjældende Regler, ...».

292. Tilsvar fra regjeringsadvokaten i saken «Regjeringsadvokaten mod Erik Salomonsen Elvebakken med flere». Gjengitt hos Spilling 1920: 87 ff. Se også punkt 1.7.1.

Det er vanskelig å se at jordsalgslova av 1863 gir grunnlag for de påstandene som Regjeringsadvokaten fremførte i 1864. I lova var det riktignok forutsatt at grunnen tilhørte staten, men det var ikke sagt noe mer i innskrenkende retning i forhold til bygdenes allmenningsrettigheter. Passusen om at man nå skulle ta noe betaling for grunnen, slik man gjorde når statens jord ble avhenda andre steder i landet, tyder nærmest på at forbildet var utvisninga av jord i statsallmenningene.

Når det gjelder allmenningsrettigheter er utmarksbeitet det eneste som er omtalt i lova og i forarbeidene. Lensmann Dyblie i Alta som kom med en høringsuttalelse til kommisjonsforslaget – basert på samtale med ett av kommisjonsmedlemmene²⁹³ – var bekymra over beiterettighetene til de som hadde fått utvist jord etter 1775-resolusjonen. Etter den skulle hver familie få seg utvist jord nok til *beite og vinterfôr* til fire kyr.²⁹⁴ Imidlertid hadde det utvikla seg slik at istedenfor utmåling av slike større stykker, var det blitt utvist jordstykker som kunne fø 1 til 2 kyr, uten noen bestemt utmark til sommerhavning – «hvilken er fælles for hele Almuen».²⁹⁵

Slik Dyblie fremstiller det hadde de små utmålingene sin bakgrunn i et sedvanerettslig prinsipp. Landmålerne hadde nemlig etter resolusjonen av 1775 forestått jordutdelinga «... paa den Maade, som Indbyggerne i ældre Tider indbyrdes have fastsat mellem sig, at til Boplads udmaaltes et lidet Stykke paa 1 á 4 Maal Jord ved Søen eller Elvedraget, ...». Den øvrige jorda bestod i inntil 10 til 20 utslåtter, i lengre eller kortere avstand fra boplassen.²⁹⁶

Dyblie var særdeles klar når det gjaldt allmuens *rett* til beite, som han mente ikke lå langt unna eiendomsrett: «Om det end maa ansees tvivlsomt, hvorvidt Almuen har nogen Eiendomsret til Havnestrækningene, saa kan Brugsretten til samme dog ikke forholdes den, ...», i og med at resolusjonen av 1775 gav innbyggerne rett til beite for 4 kyr.²⁹⁷

Selv om Dyblie ikke avviste at det offentlige kunne foreta begrensninger og reguleringer til innbyggernes felles beste, var «Sommerhavning» en nødvendighet for innbyggerne. Det kunne derfor ikke være meninga at innbyggerne skulle kjøpe seg retten til det.²⁹⁸

Den klare oppfatninga av beiteretten har trolig sammenheng med det synet han hadde på de arealene som ikke var utmålt til eiendom. Det var *allmenninger*. Ved to anledninger – hvor han omtalte etablering av nye gårder på gamle utslåtter – skjedde dette ved utmåling fra den «tilstødende Alminding».

Selv om Dyblies kommentarer var retta inn mot forslaget fra den lokale kommisjonen i Finnmark som laga det første utkastet til jordsalgslov, forutsatte tydeligvis også den at der forelå en felles beiterett for innbyggernes rein og husdyr. Blant annet uttalte man at det iallfall på den tid var utilrådelig at de jordstrekningene «... som bruges af Indvaarnerne til fælles Betning for de Fastboendes eller Fjeldfinernes Dyr, ... blive Gjenstand for Salg eller Bortforpaktning».²⁹⁹

Dette ble fulgt opp av lovgiver, og i § 1 a i «Lov om Afhændelse af Statens Jord i Finnmarkens Land-district 22.6.1863», ble det slått fast at statens jord ikke måtte selges når det ville være i strid med distriktets tarv, eller når «... den udfordres til Sommerhavn for de Fastboendes eller Fjeldfinernes Dyr ...».

Såvidt man kan se av forarbeidene til lova, slik de kommer til uttrykk i O. No. 33 (1862–63), var det ikke lagt opp til noen innskrenkninger i denne beiteretten.³⁰⁰ Slike innskrenkninger og presiseringer kom imidlertid gjennom jordsalgsreglementet av 2. juli 1864.

Det skjedde på grunnlag av fullmaktsbestemmelsen i lovas § 3 om at kongen eller de som ble bemyndiga av ham, skulle treffe de nødvendige foranstaltninger og gi nærmere bestemmelser i forbindelse med jordsalget. I jordsalgsreglementets § 3 ble det nemlig fastsatt at hver plass skulle ha både passende «Hjemmark og Udmark». Hvor særegne forhold gjorde at det var utilrådelig å tillegge en boplass «en bestemt Strækning til Udmark», kunne det ved uttrykkelig antegnelse tiltales oppsitteren å benytte beitet for et bestemt antall husdyr på statens tilstøtende eller nærliggende eiendom. Vedkommende måtte imidlertid finne seg i de innskrenkninger som det offentlige til enhver tid måtte anse nødvendig av hensyn til skogen.

Målet var altså at hvert enkelt bruk skulle ha sin egen utmark. Hvis noen var tilstått beiterett på statens grunn hadde det offentlige til enhver tid rett til å «... afløse saadan Brugsret ved Udviisning af et i Forhold dertil bestemt stykke Udmark».

293. O. No. 33. (1862/63), s. 19.

294. Dette var hjemla i jordutvisningsresolusjonens § 1, hvor 8 sauer ble sett som likeverdig med 1 ku.

295. Som foran.

296. O. No. 33. (1862/63), s. 19/20.

297. O. No. 33. (1862/63), s. 19.

298. Som foran.

299. O.No. 33. (1862/63), s. 9.

300. En beiterett som hadde stått ved lag både før og etter 1775. Jf. Nou 1993: 34, s. 110.

Muligens er dette et uttrykk for at i de tilfellene hvor man inndrog den avgrensede beiteretten på statens grunn, skulle det kompenseres gjennom egen utmark for gårdbrukeren – slik hovedregelen var.³⁰¹

Dette må bety at staten ikke kunne gjøre folk uten beiterett. Det ville også stride fullstendig mot en av hovedintensjonene med lova – å styrke innholdet i eiendomsretten – og legge forholdene til rette for en sterkere og mer interessert gruppe gårdbrukere enn tidligere. Uten beiterett ville en slik målsetting bli helt illusorisk.

Samerettsutvalgets rettsgruppe som har drøfta beiteretten i Finnmark, konkluderer imidlertid med at gårdsbruk som er «... oppstått gjennom salg fra staten i medhold av reglement fra og med 1863-lova, og opptagelse av nytt beite, fordrer kontrakt med staten som grunneier eller med beiterettshaver».³⁰²

Undertegnede vil ikke prøve å bestride denne konklusjonen.³⁰³ Imidlertid er det rom for den merknad at slik kontrakt kun synes å ha vært nødvendig i det som ble regna som ekstraordinære tilfeller. Det var når det ikke lå til rette for å utvise en bestemt strekning til utmark.

Det er helt klart at skogvernenssynet – ut fra ønsket om å sikre brensel og bygningsmaterialer til kolonisering av kysten – var ett av de mest fremtredende trekkene ved jordsalgslova av 1863. Derfor skal man vel ikke forundre seg over at man i reglementssammenheng også la opp til kraftfulle bestemmelser for å sikre vernet av skogen. Derfra er det likevel et langt sprang til å frata gårdbrukerne beiteretten – slik rettsgruppa hevder.

Ut fra lova og reglementet sett i sammenheng, er det vanskelig å se det annerledes enn at innbyggerne hadde en reell beiterett for sine dyr (lovas § 1). Etter reglementets bestemmelser skulle denne beitinga primært skje på utmark som var tillagt gården, alternativt på statens grunn – etter bestemmelser tatt inn i skjøtet – men med plikt for staten til å finne utmark til vedkommende, hvis det var nødvendig å innskrenke de skjøtebestemte beiterettighetene.

En viktig veiledning i spørsmålet finner man trolig også når man sammenlikner de fastboendes

situasjon med flyttsamenes. Begge grupper hadde en beskytta beiterett etter § 1 i jordsalgslova – slike strekninger skulle ikke selges. Ut fra tidsånden – synet på nomadisme som en laverestående kulturform – og ut fra at man ønska større fast bosetning, om enn i kontrollerte former, synes det ikke logisk at statens myndigheter garanterte reindriftas beiterett, men samtidig – i løpet av det året som gikk fra lova ble vedtatt til reglementet ble utforma – i realiteten fratok gårdbrukerne beiteretten.

Det rimer heller ikke på noen måte med Stortingets syn på sammenhengen mellom jordbruket og den private eiendomsretten da lova ble behandla. Innstillinga fra næringskomite nr. 2 er helt utvetydig når det gjelder denne sammenhengen. Det ble nemlig uttrykt at «privat Eiendom over Jorden» ble sett på som en hovedbetingelse for «den europæiske Samfundsbygning, ...».³⁰⁴ Ut fra et slikt ideologisk utgangspunkt er det vanskelig å forstå at man i det ene øyeblikket gav folk privat eiendomsrett over jord til jordbruksformål, for så i det neste å ta fra dem et av de mest grunnleggende elementene i denne eiendomsretten – å holde husdyr på beite om sommeren.

I tilfelle kreves det en forklaring på hva som skjedde fra lova ble vedtatt i 1863 til reglementet forelå i 1864. Hvordan kunne staten med ett slag optre som en privat grunneier som oppsitterne måtte inngå kontrakt med for å få beiterett for sine dyr?³⁰⁵

Ligger forklaringa i at Fredrik Brandt i løpet av dette året første gang publiserte sin juridiske lære om staten som eier av grunnen i Finnmark fra de eldste tider, og at dette umiddelbart har påvirket de embetsmennene som utforma jordsalgsreglementet?³⁰⁶

1.6.4 1863-lova – oppsummering

Bakgrunnen for jordsalgslova av 1863 er å finne i flere forhold. Blant annet hadde økt innflytting ført

301. Jeg oppfatter at et slikt synspunkt er i overensstemmelse med Sverre Tønnesens drøfting av dette spørsmålet. Jf. Tønnesen 1979: 266.

302. Jf. NOU 1993: 34, s. 111. Når det gjelder kontrakt med beiterettshaver viser rettsgruppa her i en fotnote til reglene i servitutlova av 29.11.1968 § 9. Blant ledende jurister er det imidlertid ikke enighet om at det ikke forelå en beiterett for de som kjøpte eiendommer etter 1864. Jf. Tønnesen 1979: 265–66.

303. En ikke-jurist bør være forsiktig med det.

304. Indst., O. No. 79, 1863, s. 1. Dette hadde stortingskomiteen støtte for blant annet hos den tyske filosofen G. W. F. Hegel (1770–1831). Nils Oskal skriver at Hegels syn var at kulturer var i forandring og de utvikla seg til det bedre. Lavest fant man nomadekulturen, og sivilisasjonens historie tok til da den første nomaden etablerte seg som jordbruker: «Den egentlige begynnelse og den første dannelse av stat er med rette blitt tilskrevet jordbruket, ..., i det jordbrukets prinsipp medfører dyrking av jorden og dermed uinnskrenket privateiendom, og som samtidig driver tilbake de villes nomadiske liv, ...». Etter Oskal 1998: 8/9.

305. Undertegnede har ikke gjennomgått forarbeidene til jordsalgsreglementet, og heller ikke debattene i odelsting og lagting i forbindelse med behandlinga av lova.

306. Se nærmere om dette i punkt 1.7.

til at det var blitt større konkurranse om jorda i Finnmark, men man hadde ikke noe system for å avgjøre hvem som skulle få det enkelte jordstykke hvis det var flere søkere. Blant annet derfor ble det ansett som tjenlig å innføre et auksjonssystem.

Fra statens side kan man oppsummere motivene i følgende punkter:

- a) På grunn av markedsforholdene kunne man tjene litt penger på jorda, selv om det nok ikke var det primære.
- b) Gjennom å ta betaling for utvist grunn markerer man at staten var eier.
- c) Betaling for jord kunne gjøre det nyoppretta forstvesenet uavhengig av bevilgninger fra staten.
- d) På grunn av at folk selv måtte investere noe kapital, ville man sikre nyttige og flittige kolonister til Finnmark.
- e) Før 1863 kunne ikke staten nekte utmål. Derfor var det viktig å få en hjemmel for å få kontroll og eventuelt stans i nybygginga i skogsområdene, slik at man kunne sikre brensel og materialer for koloniseringa av kysten.

Når det gjelder sedvanerettslige forhold synes det klart at lova ikke tok sikte på å endre gamle bruksrettigheter. Disse ble indirekte stadfesta og formelt sett synes beiterettighetene å ha fått et sterkere vern enn tidligere.

Når det gjelder øvrige allmenningsrettigheter ble disse ikke berørt verken i lova eller i forarbeidene. Men – de ble indirekte bekrefta gjennom opphevelsen av bestemte paragrafer i jordutvinningsresolusjonen fra 1775. Disse var §§ 1, 2, 7 og 8, som omhandla helt andre forhold enn allmenningsbruk.³⁰⁷ Derimot rørte man ikke ved noen av de paragrafene som gjaldt allmenningsrettighetene. Særlig gjelder det den sentrale § 6 i jordutvinningsresolusjonen som skulle sikre den sedvanemessige bruken av naturgodene på brei basis. Den stod stadig ved lag.

Det ble heller ikke gjort noen eksplisitte innskrenkninger i forhold til de allmenningsordningene som ble bekrefta i odelstingsproposisjon nr 21 i 1848.³⁰⁸ Jordsalgslova av 1863 kan derfor vanskelig være den lovgivning som formelt sett gjorde slutt på bygdefolks allmenningsrettigheter i Finnmark.

Så langt vil jeg derfor hevde at det offisielle lov- og regelverket ikke hadde gjort noen vesentlige inngrep i den sedvanemessige retten til å bruke av naturgodene.³⁰⁹ Allmenningsrettighetene stod der-

for i det alt vesentlige stadig ved lag, og var formelt aksepterte.

1.7 Finnmark – det herreløse land

1.7.1 1864: Staten hadde alltid eid grunnen – ingen andre hadde rettigheter

Til tross for at jordsalgslova av 1863 ikke la opp til endringer når det gjaldt de sedvanemessige bruksforholdene, kom det i 1864 fra offisielt hold en uttalelse som gikk i stikk motsatt retning. Det var Regjeringsadvokatens prosesskrift i en skogsak fra Alta.³¹⁰ Dette er meget illustrerende for det paradigmeskiftet som var i ferd med å skje. Statens myndigheter var nå begynt å se på eiendoms- og rettighetsforholdene i Finnmark på en kvalitativt ny måte. Argumentasjonen var at ingen andre enn staten hadde hatt noen rettigheter fra tidligere, verken i skogen eller ellers. Eiendomsretten var uinnskrenka:

«Finmarken, det gamle Skatteland uden fastboende jordbrugende Indvaanere, er som bekjendt taget i uindskrænket Besiddelse og koloniseret af selve Kronen. Den fuldt organiserede Stat underlagde sig det herreløse af Nomader gennemfarne Land som eiendom, og benyttede denne Eiendom ganske som en Privatmand, der ikke er bunden af andres Rettigheder. Hele Finmarken, da væsentlig en Skovmark, blev en Kronodomæne».³¹¹

Regjeringsadvokaten fremholdt videre at lovgivninga derfor måtte bli forskjellig fra andre deler av landet, og lovene måtte fortolkes fullt ut med hensyn til det spesielle i den måten og forholdene da «... Provindsen blev Statens Overhøihed underlagt».

For ytterligere å underbygge det reindyrka synspunktet om at Finnmark hadde vært herreløst, viste Regjeringsadvokaten til en underrettsdom hvor det het at hva skogen angikk, særlig i Alta, «... hvor dens Tilstand var bedst, og dens Værd for Kronen følgelig størst, har Staten stadi- gen udtalt sig om denne som udelukkende Eiendom, med hvilken den kunde gjøre og lade aldeles som den fant for godt».³¹²

309. Det eneste er forbudet mot salg i bestemte områder, som er omtalt foran.

310. 18.5.1864. Tilsvar fra regjeringsadvokaten i saka: «Regjeringsadvokaten mod Erik Salomonsen Elvebakken med flere». Saka gjaldt det offentlige påstand om at de tiltalte hadde plikt til å betale avgift – «Recognition» – for furumaterialer som de hadde hogd på egen eiendom. Jf. Spilling 1920: 87 ff. Saka er også omtalt i NOU 1993: 34, s. 96 f.

311. Spilling 1920: 88.

312. Spilling 1920: 89.

307. Opphevelsen av disse paragrafene var nedfelt i § 12 i lova.

308. Se punkt 1.3.2.1.

I den refererte dommen ble det vist til skogbestemmelser fra 1732, 1748 og 1750, for å underbygge statens uinnskrenka eiendomsrett.³¹³ Det realhistoriske problemet er imidlertid at disse bare dreide seg om skogen i Alta, og at de uansett ikke kunne gjelde annet enn kyst- og fjordområdene, som på den tid var den eneste delen av Finnmark som lå under dansk-norsk enejurisdiksjon. Verken den indre delen av Finnmark eller Sør-Varanger var en del av Norge på disse tidspunktene.

Videre viste man til to reskripter fra 1753, som det legale fundament, «... for det Offentliges uindskrænkede Eiendomsret over Skovene deroppe».³¹⁴ Dette var kun to år etter at indre Finnmark var blitt en del av Norge. Det er ukjent hvordan staten i løpet av de to årene siden 1751 hadde erverva seg full eiendomsrett over det nye området, og suspendert de rettighetene befolkninga i området hadde der tidligere.³¹⁵

Til dette kommer at det fra 1753 skulle gå nesten 75 år før Finnmark ble «komplett», gjennom at Sør-Varanger ble en del av Norge i 1826. Derfor kan skogreskriptene fra 1753 vanskelig ha danna det legale fundamentet for det offentliges uinnskrenka eiendomsrett over skogen, iallfall i den sistnevnte delen av Finnmark.

Den dommen regjeringsadvokaten viste til, gjaldt retten til å la hester beite i Altadalen.³¹⁶ Etter gjeldende lovgivning var det blitt avsagt kjennelse for at det ikke forelå noen slik rett. Med hensyn til mulige allmenningsrettigheter het det i den samme dommen at boplassenes eiere ikke hadde fått noen rett til beite utenfor den oppmålte jorda, og heller ingen rett til fiske i ferskvann utenfor eiendoms grensene.³¹⁷

1.7.2 Høyesterett: Staten – privatrettslig eier

Ganske snart vant de nye synspunktene også innpass i Høyesterett. Finnmark var, og hadde fra de eldste tider vært statseiendom. I følge Samerettsut-

313. Spilling 1920: 89.

314. Spilling 1920: 89.

315. I sin juridiske doktorgradsavhandling om eiendomsretten til grunnen i den indre delen av Finnmark, finner Otto Jebens for sin del ikke at staten erverva noen slik eiendomsrett. Jf. Jebens 1999.

316. Dom av 23.9.1863. Jf. Spilling 1920: 93. Allmuens mangel på fiskerett utenfor egne eiendomsgrenser må sies å være et merkelig synspunkt all den stund § 6 i jordutvisningsresolusjonen fra 1775 slo fast at bruksmåter som allmuen hadde felles, fortsatt skulle stå ved lag.

317. I den omtalte dommen ble det vist til Retstidende 1838, s. 233, hvor det het at «statens jord her ikke er almenning». Jf. Spilling 1920: 93. Problemet er bare at i Norsk Retstidende, nr. 16, 18.4.1838, ikke står noe om om Finnmark på s. 233. Der er gjengitt en høyesterettsdom som gjaldt et forhold i Ringebu prestegjeld.

valgets rettsgruppe har to straffedommer i Høyesterett, avsagt mot to sjøsamer i Porsanger i 1867, vært ansett som prejudikater for at befolkninga i Finnmark ikke har hatt bruksrett i barskogen.³¹⁸

I det første tilfellet hadde vedkommende hogd furutrær på sin egen eiendom, og ble dømt for tyveri på grunn av at innbyggerne i Kistrand (nå: Porsanger) ikke kunne sies «å ha noen som helst bruksrett til skogen, ...». Den andre personen hadde hogd seks furutrær for å bygge seg et stabbur. Han ble dømt fordi de skogstrekningene det var tale om, ikke var statsallmenning: «Skovene i Finmarken høre Staten til og ere egne Regler underkastede». Der var spesielle regler, særlig jordutvisningsresolusjonen fra 1775, hvor det var slått fast at befolkninga bare kunne bruke skogene i den utstrekning øvrigheta gav utvisning.

1.7.3 Fredrik Brandt og det herreløse land

Hva er forklaringa på det som var i ferd med å skje? Hvordan var det mulig hevde at den opprinnelige samiske, eller øvrige gamle befolkning i Finnmark, ikke hadde hatt noen form for rettigheter? Hvorfor ble historiske kjensgjerninger satt til side?

Før midten av 1800-tallet hadde man ikke hatt noen utforma juridisk doktrine om statens eiendomsrett til grunnen i Finnmark. Gudmund Sandvik påviser at en slik oppfatning begynte å ta form på 1860-tallet, og at den juridiske læra om dette ble utforma av professor Fredrik Brandt. Det skjedde i forbindelse med at han i «Ugeblad for Lovkyndighed, Statistik og Statsøkonomi», i 1863–1864, publiserte sine forelesninger over tingsretten. Når det gjelder hans beskrivelse av Finnmark ble den kun med mindre endringer også trykt i hans monografi over norsk tingsrett som kom i 1867 – «Tingsretten fremstillet efter den norske Lovgivning».³¹⁹

Første gang hans juridiske læra om jorda i Finnmark stod på trykk, var 19. november 1863.³²⁰ Der gjentok han omtrent ordrett de vesentlige delene av det odelstingsproposisjon 21 for 1848 hadde lagt til grunn. Finnmark hadde vært statens eiendom.³²¹

Han gikk imidlertid lenger enn proposisjonen både når det gjaldt beskrivelsen av hvor lenge det hadde vært slik, og graden av kongelig/statlig eiendomsrett. Der proposisjonen uttrykte at Finnmark fra «... gammel Tid af» hadde «... været betraktet som tilhørende Kongen eller Staten,

318. NOU 1993: 34, s. 98/99.

319. Sandvik 1993: 338.

320. ULSS, nr. 22, 19.11.1863.

321. Se punkt 1.3.

...»³²², skreiv Brandt at Finnmark hadde «... lige fra den *ældste Tid* været betraktet som *den norske Stats ejendom*».³²³

Brandt tok imidlertid ikke med proposisjonens begrunnelse for denne eiendomsretten, nemlig at Finnmark opprinnelig kun var bebodd av et nomadefolk – samene – uten faste boliger. I forhold til andre folkegruppers tilknytning til Finnmark skreiv han at først langt ned i historisk tid ble dette distrikt bebygget av «Indvandrede».³²⁴ Der er det også et visst avvik i forhold til proposisjonen som anførte at innvandrere «lidt etter lidt» hadde slått seg ned.³²⁵ I proposisjonen sies det at heller ikke disse ble ansett som «Eiere af Jorden»³²⁶. Brandt uttrykker seg i samme retning, men bruker begrepet at de ikke ble «Ejere af Grundene».³²⁷

Det er også en viss forskjell på proposisjonens og Brandts fremstilling av *hvorfor* det var slik. I tillegg til at proposisjonen begrunna kongens/statens eiendomsrett med det samiske nomadefolket, fremholdt man også at årsaken til at de innvandra ikke var blitt eiere av jorda, var at Finnmark hadde vært «... benævnt og behandlet som en Colonie».³²⁸ Så eksplisitt var ikke Brandt. Han nøyde seg med å henvise til en del gamle reskripter og forordninger som også proposisjonen hadde regna opp, som pekte i den retning, men han nevnte ikke kolonistatusen direkte.

Brandts utforming av den juridiske læra om statens eiendomsrett til grunnen i Finnmark er med andre ord enda klarere enn de formuleringene som Finansdepartementet hadde brukt i 1848. Finnmark hadde vært statens *eiendom* fra de *eldste* tider.³²⁹ Dessuten hadde han tatt bort et begrep med negative assosiasjoner – at Finnmark hadde vært en *koloni*.

I forhold til spørsmålet om aksepterte allmeningsordninger – var Brandt imidlertid like klar som odelstingsproposisjon nr. 21 for 1848. Innbyggerne i Finnmark hadde allmeningsrettigheter. Både 1848-proposisjonen og Brandt sier at i forhold til de utviste stykkene var den øvrige delen av Finnmark å betrakte som en allmenning. Begge steder ble også innbyggernes *bruksrett* omtalt, og samenes bruksrettigheter spesielt nevnt. Inn-

holdsmessig var det helt likt begge steder selv om Brandt hadde noen ubetydelige formuleringssavvik:

«Ved siden af den Brugsret, som saaledes tilkommer de faste Beboere over det fælles Territorium, maa mærkes den Ret, som saavel de norske som svenske Finner har til Havnegang, Jagt, Fiskerie og Hugst i Skovene, efter Tract. 7/18. Octbr. 1751 §§ 10–13 og 16, jf. Rescr. 27. Septbr. 1726. →»³³⁰

I motsetning til Finansdepartementet og de overordna organene – regjering og storting – som behandla odelstingsproposisjon nr. 21 i 1848, var Brandt oppmerksom på at også finske samer hadde hatt bruksrettigheter på norsk side. Derfor føyde han til at de «Russiske Finner» etter grense-sperringa i 1852 – res. av 29.7.1852 og lov av 7.9.1854, ikke lenger hadde slike rettigheter.³³¹

Etter Brandts oppfatning forelå det med andre ord allmeningsrettigheter ennå midt på 1860-tallet. Henvisninga til lappekodisillens bestemmelser viser at han iallfall mente at reindriftssamene hadde del i slike rettigheter. I og med at Brandt i likhet med proposisjonen fra 1848 viste til reskriptet fra 27.9.1726, kan det vanskelig tolkes annerledes enn at han også inkluderte sjøsamene som en gruppe med allmeningsrettigheter.³³²

Begrunnelsen fra 1848 om at kongen hadde hatt eiendomsretten til Finnmark fordi samisk bruk ikke kunne konstituere eiendomsrett, med andre ord at man her hadde å gjøre med et tilnærma herreløst område, ble som nevnt ikke gjentatt av Fredrik Brandt. Han slo bare fast som et faktum at Finnmark fra de eldste tider hadde vært statens eiendom.

Gudmund Sandvik skriver i den forbindelse at Brandt kan ha funnet det unødvendig å ta med samenes nomadiske levesett som begrunnelse for statens eiendomsrett. Dette på grunn av den retts-teoretiske sammenhengen til hans fremstilling om bemektigelse av herreløst og fast gods.³³³

Brandts utgangspunkt var der at herreløst gods tilfalt den som tok det i besittelse i den hensikt å gjøre det til sitt. Men – der var vesentlige unntak. Det var nemlig en fast statsrettslig regel at «fast Gods» som ingen annen eide tilhørte staten: «Territorialhøjheden indbefatter ogsaa Eiendomsret, hvor ikke en allerede tilværende privat Eiendomsret træder iveien».³³⁴

322. Ot.prp. 21 1848: 23.

323. Brandt 1867: 194. Uvf.

324. Som foran.

325. Ot.prp. 21 1848: 23.

326. Som foran.

327. Brandt 1867: 194.

328. Ot.prp. 21 1848: 23.

329. Det vil også si at Brandt om mulig var enda mer på kollisjon med de realhistoriske fakta enn man hadde vært i odelstingsproposisjon nr. 21 i 1848.

330. Brandt 1863: 176. Omtrent likelydende i Brandt 1867: 195.

331. Som foran.

332. Se punkt 1.3.2.1.

333. Sandvik 1993: 340.

Med utgangspunkt i Brandts rettsteoretiske premisser blir det i følge Gudmund Sandvik en logisk sammenheng i Brandts lære:

«Finnmark ble betraktet som statens eiendom fra den eldste tid *fordi* «selveiendomsretten» eller privat eiendomsrett først kom til Finnmark med resolusjonen av 1775». De som innvandra ble heller ikke ansett som eiere – «Landet hadde vært herreløst, med andre ord».

I følge Sandvik holdt Brandt seg til lovas ord når han fremstilte tingsretten «etter den norske Lovgivning». I tillegg brukte han en allmenn retts-teori for å forklare «... en vanlig og eldre oppfatning av Finnmark som statens grunn og for å *begrunne* denne oppfatningen som gjeldende rett».³³⁵

1.7.4 Fredrik Brandt – sedvaneretten, lova og den monokulturelle stat

Ytterligere én forklaring på underkjennelsen av samisk sedvanerett på denne tida, har trolig å gjøre med ideen om den monokulturelle stat. Det vil si *ett folk* som danner sin egen stat. Hva var i et slikt tilfelle forholdet mellom sedvaneretten og statens lover? I hvilken grad mente man at sedvaneretten burde eller skulle kodifiseres, og hvordan skjedde en slik kodifisering?

I en slik sammenheng er det igjen aktuelt å vise til Fredrik Brandt, og det synet han hadde på disse forholdene. Hos ham stod sammenhengen mellom rettsdannelsen og *folket* helt sentralt. Brandts synsmåter er trolig også en indikasjon på hvordan man på ledende juridisk hold i Norge betrakta disse sammenhengene. Disse kommer til uttrykk i 1862 i hans prøveforelesning – «Om den Plads, som den sædvansmæssige Ret hos os indtager».³³⁶ Begrepet «Folk» stod der helt sentralt.

Han hevda at en *virkelig rettsdannelse* kun var mulig i slike samfunn hvor de felles naturlige og historiske betingelsene menneskene lever under, hadde frembragt en slik overensstemmelse i synsmåter og behov, «... at de fremtreder som en organisk forbunden Enhed, som et folk».³³⁷ Den felles

alminnelige overbevisning hos et folk om reglene som regulerte de enkelte individenes innbyrdes forhold, kalte man dets rett.³³⁸

Selv om man ikke kunne påvise rettens opprinnelige opphav, vokste rettens kjerne i følge Brandt frem med organisk nødvendighet av folkets egen bevissthet – «... og den frembringer, ligesom Plan-ten, igjen Frøet, hvoraf dens videre Udvikling og Formerelse fremgaar». Derfor var det en alminnelig forestilling hos folkene om at de første lovgiv-ner deres var guder.³³⁹

Den måten som retten levde i folkets bevissthet, var likevel ikke som abstrakte regler, men som en levende anskuelse av rettsinstituttene i deres organiske sammenheng. Etter hvert som behovet oppstod, og man måtte bli seg rettsregelen bevisst gjennom en bestemt logisk form, utvikla rettsdannelsen seg gjennom rettsutøvelsen. Rettsutviklinga foregikk parallelt med folkets eget fremadskridende liv. Selv om innholdet i rettsinstituttene var i stadig endring, ble likevel «... Folkets retlige Overbevisninger under Traditionen altid mere styrkede og beslæktede, ...».³⁴⁰

Brandt brukte også det kjente nasjonalromantiske begrepet folkeånden for å forklare denne utviklinga, og mente at denne «... Folkeandens umiddelbare retsdannende Virksomhed» var sterkest mens folket ennå befant seg i «sin Barndomstid». Etter hvert som samfunnet ble mer komplisert var det imidlertid vanskeligere å opprettholde en rettsdannelse ut fra en felles bevissthet. Nye organer – rettsvitenskap og lovgivning – trådte derfor i stedet. I et slikt bilde var staten helt grunnleggende:

«Staten, der er Folkets organiske Fortoning, og i hvilken *Folket* først erholder sand Personlighed, altsaa Evnen til at handle, optager gennem sin lovgivende Myndighed den i Folket levende Ret og giver den en ydre paatagelig Tilværelse som Lov».

Selv om lovgivninga også måtte lage regler for mange ting som ikke kunne være gjenstand for almen overbevisning, var det uansett slik at lovgivninga virka understøttende, supplerende og lutrende «... paa den af Folkebevidstheden fremgangne Ret».³⁴¹ Lovgiveren var folkets høyeste organ, «... og hans Vilje maa derfor netop være stemmende med dettes Overbevisning». Loven henta sin bindende kraft fra lovgiverens vilje – ikke

334. Brandt 1867: 468. Gudmund Sandvik konkluderer med at det er Brandts lære som seinere er fulgt. Seinest gjelder det forarbeidene til jordsalgslova av 1965. Selv slutter han seg også til denne læra, og hevder han har tatt feil når han tidligere har skrevet at jordutvisningsresolusjonen av 1775 og jordsalgslovene av 1863 og 1902 lå til grunn for læra om statens eiendomsrett. Disse lovene har imidlertid «... vært bruk av læren, ikke dens grunnlag». Jf. Sandvik 1993: 340/341.

335. Sandvik 1993: 340. Spørsmålet om terra nullius berøres også i punktene 1.11.3 - 1.11.5.

336. Prøveforelesninga ble holdt 6. oktober 1862. Jf. Brandt 1862: 121 ff.

337. Brandt 1862: 21.

338. Brandt 1862: 22.

339. Som foran.

340. Som foran.

341. Brandt 1862: 123.

fra borgernes overbevisning. Men – lovgiverens vilje var tufta på denne overbevisninga.³⁴²

Etter en skisse av sedvanerettens vilkår i ulike land helt siden Justinian, konkluderte Brandt for de nordiske landenes vedkommende med at

«Den oprindelige af Folkenes egen Bevidshed udgangne Ret blev her optagen af Lovgivningen og given bestemt Form som Lov, og paa dette Grundlag udviklede Retten sig videre ved en harmonisk Samvirken af Statsstyrelsen og *Folkets* egen Autonomi».³⁴³

Man må kunne si at det innenfor slike rettsteoretiske rammer var vanskelig å plassere eller få aksept for samiske sedvaner og rettsoppfatninger. En kodifisering av den opprinnelige rettsbevisstheten var nemlig forbeholdt de folkene som hadde danna sine egne stater. Der utvikla retten seg videre i et samspill mellom staten og *folkets* vilje.

1.7.5 Innvandringsteorien og synet på forholdet mellom folkegruppene

Når man skal forklare hvorfor man i en bestemt tidsperiode begynte å sette til side omtrent ethvert lokalt rettsgrunnlag, og begrunne kongens/statens eiendomsrett til Finnmark fullstendig på tvers av historiske realiteter, er det naturlig spørre om det kan ha skjedd endringer i det samfunns- eller idémessige rammeverket som regulerte forholdet mellom samer og nordmenn. Det kunne knapt være tilfeldig at man fikk en såvidt sterk negativ dreining i synet på samisk åndelig og materiell kultur rundt midten av 1800-tallet?

I en slik forbindelse kommer man vanskelig utenom utviklinga av den norske nasjonsbygginga og den norske nasjonalismen. Der igjen er teoriene

til den «norske historiske skole», representert ved i første rekke Rudolf Keyser og P. A. Munch helt grunnleggende.³⁴⁴ Sentralt i dette bildet stod den såkalte innvandringsteorien. Den gikk ut på at den norrøne stammen hadde innvandra fra øst og nord.

Første gang denne teorien ble lansert var i 1828.³⁴⁵ Det skjedde gjennom Rudolf Keyseres forelesninger over innledninga til Nordens historie, og allerede utover på 1830-tallet finner man elementer av teorien hos flere vitenskapelige forfattere.³⁴⁶ I 1839 publiserte Keyser så over mer enn to hundre sider den første omfattende fremstilling og begrunnelse for teorien – «Om Nordmændernes Herkomst og Folke-slægtskab».³⁴⁷

Dette verket, sammen med hans virke som universitetslærer gjennom mange tiår, kom etter min oppfatning til å bli helt avgjørende når det gjaldt å forme den nye norske embetsstandens syn på forholdet mellom samer og nordmenn. Ikke minst gjaldt det synet på den kvalitative forskjellen mellom nomader og fastboende med hensyn til å etablere eiendomsrett til jord. Gjennom å sette seg inn i det bildet som ble formidla av «den norske historiske skole» kan man trolig få en klarere forståelse av hvilken historisk-ideologisk ballast som forelå hos de aktørene som fra slutten av 1840-tallet bidrog til utforminga av læra om statens ubegrensa eiendomsrett til grunnen i Finnmark fra de eldste tider.

I innvandringsteorien skriver Keyser innledningsvis at hos det enkelte menneske hadde fødsel og slektskapsforhold stor betydning for utviklinga

342. Brandt drøfta imidlertid også sedvanerettens plass ved sida av lovgivninga, og la vekt på at det på flere felter fant sted en sedvanerettsdannelse ved sida av den nasjonale retten. Etter hans syn var sedvaneretten en likeberettiga rettskilde ved siden av lovgivninga. Jf. Brandt 1863: 123, 127. Derfor var en dommer, ved sida av lova, pliktig å kjenne til både sedvaneretten og den retten som hadde sin opprinnelse i vitenskap og rettsanvendelse. Gjorde han ikke det, krenka han sin embetsplikt når han av ukynndighet dømte uriktig. Brandt gjorde imidlertid et unntak for lokal og partikulær sedvanerett, som dommeren ikke var forplikta å kjenne til. Partene kunne ikke legge dommeren til last om han ikke kjente slike, og gjorde best i selv å bibringe ham den kunnskapen som var nødvendig. Jf. Brandt 1863: 131.

343. Brandt 1862: 127. (UvF). I en vurdering av Brandts prøveforelesning sier Dag Michaelsen at dette var den sentrale teksten for den endra sedvanerettsforståelsen i norsk rettsvitenskap, selv om han likevel mener at Brandt «... ikke formulerte noen enhetlig teoretisk begrunnelse for synspunktet om sedvanerettens status som rettskilde». Jf. Michaelsen 1994: 219.

344. Norske historikere hadde siden 1832 som mål å vise at det norske folk var «... et av Europas ældste, historiskberømte Folk, ...». Dahl 1976: 37, eller «one of Europe's oldest, most historically renowned people, ...». Jf. Nordby 1995, s. 181. (Undertegnede bygger i det følgende i det alt vesentlige på Keyser, og har ikke gjennomgått Munchs skrifter.)

345. Jeg er klar over at liknende teorier var lansert av tidligere vitenskapelige forfattere mot slutten av 1700-tallet, men går ikke her inn på en drøfting av hvorfor de ikke hadde fått større gjennomslag, eller hvorfor Keyser ikke viste til dem i sitt forfatterskap.

346. Rudolf Keyser underviste også i retts- og forfatningshistorie ved universitetet i Christiania. Etter hans død ble forelesningsmanuskriptene hans, som fantes i tre versjoner, utgitt ved Oluf Rygh i 1867 – «Norges Stats- og Retsforfatning i Middelalderen». Det som ble lagt til grunn for utgivelsen var de forelesningene han holdt over emnet i 1859–1860. (Keyser 1867). Rygh gav i 1868 også ut fem forelesninger Keyser holdt i 1845 som en innledning til den historiske fremstillinga av Norges retts- og statsforfatning i middelalderen (Keyser 1868). Med mindre variasjoner går hovedtrekkene i innvandringsteorien, og de grunnleggende forskjellene mellom samer og nordmenn igjen i alle disse utgivelsene.

347. Dahl 1976: 42. I Samlinger til Det Norske Folks Sprog og Historie. Bd. 6, er trykningsåret for avhandlinga angitt til 1838.

av dets karakter og livsvirksomhet. Det samme gjaldt folkeferdene – «... deres Dannelses hurtigere eller langsommere Udvikling og deres Indgriben i Verdens-Begivenhedernes Gang», var i høy grad betingta av deres «Afstamning og Folke-Slægtskab».³⁴⁸

Allerede tidlig i fremstillinga drøfta han nordmennenes og samenes innbyrdes forhold. Fra de eldste tider, eller så langt tilbake som historia nådde, fant man i Norge et annet folkeslag ved sida av nordmennene. Det andre folket var «... Finnerne eller Lapperne – dog kun ringe Antal og førende et usselt Nomade-Liv i Landets Nordligste Udkanter».³⁴⁹

De to folkeslagene – «Nordmænd og Finlapper» – var stadig innbyrdes grunnforskjellige i språk og levemåte, selv om de beviselig i mer enn tusen år hadde vært naboer og hatt mange typer kontakt med hverandre. Mellom dem kunne det derfor ikke bli tale om noen avstamning eller folkeslektskap – «uden det allerfjerneste». Derimot var det innlysende at befolkninga i nabolandene Sverige og Danmark var nære slektninger til nordmennene, i likhet med alle de tyske folkene.³⁵⁰

1.7.5.1 Den norrøne stamme kom til Skandinavia gjennom Russland

Keyser konstaterte at den norrøne stamme hadde kommet til den skandinaviske halvøya gjennom de nordligste delene av det som på hans tid var det russiske riket. Der bodde det, og hadde bodd «... Finnlippiske, Tscudiske og Sclaviske Folkefærd». De to første tilhørte en helt annen folkestamme enn nordmennene, mens den siste var fjernt beslekta.³⁵¹

Når det gjaldt stammens vandring fra øst mot vest, antok Keyser at den også kom i kontakt med «Finnlippiske Folkefærd» som på den tid flakka om i Dvinatraktene. Likevel var det lett å skjønne at de «... vidt adspredte, ukrigerske Hobe af Vilde ei kunde lægge synderlig Hindring i Veien for dens fremgang».³⁵²

På vandringa vestover var nordmennene etter hvert kommet på nordsida av tsjudene og støtte sammen med dem i det nåværende Finland, hvor tsjudene utbredte seg fra sør. De var visstnok både krigerske og sterke folkeferd. Fremfor å gi seg inn på en uvisst kamp med dem, valgte nordmennene å dra uhindra frem i en nordligere retning – «imel-

lem de svage Finlapper». Hovedstammen fortsatte sin vandring nord om Bottenvika og det seinere svensk Lappland. Hovedstyrken hadde allerede 300 år før Kristus nådd Kjølén – hundre år etter at den hadde brutt opp fra egnene rundt Volga.³⁵³ Resultatet av den norrøne fokestammens vandring sørover var iallfall at mellom 100 og 300 e. Kr. rådte den ikke den bare over den skandinaviske halvøya men også over de danske øyene.³⁵⁴

Det strøket som kom til å utgjøre svensk Lappmark ble liggende som en grense mellom nordmennene og tsjudene – «... en vidstrakt Ørken, gjennomstreift av adspredte Finnlippiske Nomade-Familier, der baade fra Vest og Øst foruroligedes af deres krigerske Naboer». Ennå et årtusen seinere fant man at nordmennene stadig drog over Kjølén inn i «hine Ørkener» for å beskatte «Finnlapperne» og herje på kvener og karelere – som på sin side gjengjeldte nordmennenes herjinger.³⁵⁵

Keyser konstaterte også at veien nord om Bottenvika måtte ha brakt nordmennene til de «nuværende Nordlande», som helt nord til Malangsfjorden ble kalt Hålogaland – det hellige land – og ble regna som Norges nordligste fylke. Forklaringa på navnet lå visstnok i at det var et minne om den hellige jord som stammen, etter ustadig å ha vandra om i flere menneskealdre, først fant et fast tilholdssted, «... hvor den trygt kunne bygge sin Arne og uforstyrret tilbede sine Fædrene Guder».³⁵⁶

1.7.5.2 Samene var ville og nordmennene dannete

I sin gjengivelse av utenlandske kilder, viste Keyser også til Tacitus som beskrev et folkeferd som ble kalt «Fenni».³⁵⁷ Disse var ytterst ville og fattige. De hadde ikke våpen, ikke hester, ikke hus og hjem. De spiste urter, kledte seg i skinn og sov på jorda. De stolte på pilene sine, som i mangel av jern hadde spisser av bein. De levde av jakt, hvor både kvinner og menn deltok. Boligene deres var sammenfletta greiner. Denne levemåten gjorde dem lykkelige og rolige.³⁵⁸

Dette var ikke germanere men samer. I følge Keyser anså Tacitus «Fennerne» som «... saa fuldkommen Ugermanisk, som det i Virkeligheden er». Han var ikke i tvil hvem Tacitus beskrev. Når man leste hans beskrivelse av dette folkets leve-

348. Keyser 1839: 263.

349. Keyser 1839: 265.

350. Keyser 1839: 265.

351. Keyser 1839: 405/406.

352. Keyser 1839: 428.

353. Keyser 1839: 428/429. Der hadde stammen vært bosatt allerede 600 år før Kristus. Sm. st., s. 441.

354. Keyser 1839: 448.

355. Keyser 1839: 430.

356. Keyser 1839: 430/431.

357. Et knapt hundreår etter Kristi fødsel.

358. Keyser 1839: 351.

måte, så kunne man ikke annet enn gjenkjenne Procopius' og Jordanes' skridfinner, «... vor Tids Finner eller Finlapper, hvis Navn altsaa her for første Gang forekommer i Historien».³⁵⁹

På Jordanes' tid var det etter Keyser helt klart at den norrøne folkestamme i flere forgreininger, mindre stammer eller fylker, var den herskende i Norden. Men – «De nomadiske ukrigerske Finner eller Finlapper have – ligesom langt tidligere og ligesom endnu er Tilfældet – beboet den store Halvøes nordligste Egne».³⁶⁰

I gjengivelsen av og kommentarene til Procopius' beskrivelse av hovedlandet i det nordligste Europa – Thule – legger Keyser også der meget stor vekt på kulturforskjellene blant de folkene som beskrives. Dette landet hadde store ubebodde strekninger, men den bebodde delen var besatt av 13 tallrike folkeferd under like mange konger.³⁶¹

Blant de folkene som bebodde Thule var det imidlertid ett som førte et «aldeles vilt Liv». Det var «Skridefinnerne». De hadde ingen jord eller åkerdyrking. Menn og kvinner var alltid på jakt mellom fjellene og i skogene. De spiste de ville dyrene de felte, og kledte seg i skinnene deres som de sydde sammen med dyresener. Barna fikk ikke melk hos mødrene, kun marg fra de ville dyrene. Så snart ei kvinne hadde født vikla hun fosteret inn i et skinn og hengte det opp i et tre, for så å gå på jakt.³⁶²

Men – det var *bare* skridfinnerne som levde slik. De øvrige «Thuliter» var bare litt forskjellig fra andre folkeslag. De dyrka mange guder og ånder og ofra ofte dyr.³⁶³ Keyser meinte at Procopius i sin beretning skjelna «... imellem de raae og i et nomadisk Jægerliv omflakkende Skridefinner (d.e. skiløbende Finner) og de øvrige mer dannede Thuliter». Det kom av at den beskrivelsen Procopius gav av de sistnevntes religiøse skikker, passa «... fuldkommen paa Nordmændene i Hedenskabets Tid».³⁶⁴ Likeledes pekte beretninga om de mange folkeferdene – hver med sin konge – på nordmennenes oldtidsforfatning, da folket delte seg i mange stammer eller fylker.³⁶⁵

1.7.5.3 Samene: Europas eldste beboere

Med historia som veileder gjorde Keyser seg også betraktninger om Europas eldre befolkningshistorie. I utkantene av verdensdelen fant man nemlig to folkestammer som hadde hørt hjemme der fra uminnelige tider. Det var ibererne i sørvest og samene i nord. Av de førstnevnte var det kun en ubetydelig rest igjen – baskerne – i de pyreneiske fjellene. De sistnevnte vandra som kjent «... vidt adspredte omkring i det nordligste Norge, Sverige og Russland».³⁶⁶

Han meinte også at det var grunn til å anta at disse folkestammene, og kanskje andre, forsvunne, nær beslekta stammer av «Turanisk Æt» var hele Europas eldste beboere. De iberiske stammene hadde strakt seg over de sørligere, og «Finlapperne» over de nordlige.³⁶⁷

Ibererne som var et sterkt og tappert folk mottok tidlig gjennom påvirkning fra, og blanding med seinere innvandra folkeslag, «... en noget høiere Dannelselse». Med samene forholdt det seg annerledes:

«Om Finnlapperne er det derimod ei bekjent, at de nogensinde have hævet sig over Nomade-Livet, ligesaa lidet som at de have udmærket sig ved krigersk Kraft».³⁶⁸

1.7.5.4 Samene i Norge var flyktninger fra sør

Keyser stilte også spørsmålet om Norge var befolka før den norrøne folkestamme kom, og eventuelt av hvem? For å svare på dette spørsmålet gikk han til fortidslevninger som fantes i jorda. Forfatteren meinte at slike oldsaker viste dannelsesstrinnet til de folkeslagene de hadde tilhørt. Derigjennom kunne man også si noe om folkeslektskapet deres.³⁶⁹

Fortidslevningene kunne deles i tre hovedklasser. De var fra en tidsalder da redskaper ble laga av stein, fra en da Nordens beboere brukte metallet kopper og også blanda dette med tinn til bronse, og en tredje hvor jernet var blitt alminnelig til våpen og redskaper, mens kopper og bronse ble brukt til

359. Keyser 1839: 353. Både Jordanes og Procopius skreiv sine arbeider midt på 500-tallet.

360. Keyser 1839: 368.

361. Keyser 1839: 369.

362. Keyser 1839: 369.

363. Keyser 1839: 369/370. Deres fornemste offer var likevel den første krigsfange. Han ble ofra til Mars. Ofringa skjedde for øvrig ikke bare ved å drepe ham, men ved å henge ham opp i et tre, kaste ham på skarpe torner («spidde ham paa Spyd?»), eller ved en annen smertefull døds måte.

364. Både æser, vetter, ofringer, etc. var der.

365. Keyser 1839: 371. Når det gjelder begrepet Thule skal man også merke seg at Keyser, ut fra Pytheas, trakk den slutning at også kelterne i Britania hadde kjent Norge under navnet Thule («Mørkets Land») i det fjerde århundre f.Kr. Kelterne hadde antakelig besøkt Norge for å kjøpe skinnvarer av de uten tvil eneste beboerne der dengang – «Vidt adspredte Hobe af vilde Finlapper paa det laveste Dannelses-Trin ...». Jf. Keyser 1839: 460.

366. Keyser 1839: 444.

367. Keyser 1839: 444.

368. Keyser 1839: 444.

369. Keyser 1839: 450/451.

prydgjenstander, og sølvet også var tatt i bruk. Spørsmålene som knytta seg til disse klassene var om de var levninger etter den samme folkestammen på forskjellig dannelsesstrinn, eller om de var levninger etter fra flere folkestammer som den etter den andre hadde danne Nordens befolkning? Ut fra de fleste fakta meinte Keyser at det siste var mest sannsynlig.³⁷⁰

Den svenske professor S. Nilsson som hadde undersøkt hodeskaller fra de tre periodene, hadde også funnet at skallene fra de to første periodene både var innbyrdes forskjellige, og forskjellige fra den folkeklassen, «... som nu danne det Skandinaviske Nordens herskende Befolkning, og hvilken det tredje Slags Oldsager beviseligen tilhører».³⁷¹

På den tida den «Lappiske Urbefolkning» var *enerådende* i Nord-Europa, måtte man anta at hovedsetet deres var i landene rundt Østersjøen.³⁷² På den skandinaviske halvøya nådde denne bosetninga trolig bare til de sørligere lavere egnene – Gøtaland. De nordligere egnene, Svealand og Norge, var antakelig ennå ubebodde. Urbeboernes antall var også lavt i forhold til de store områdene som de besatte – «... og paa hvilket lavt Dannelses-Trin de have staaet, sees tilfulde af de dem tilhørende Oldtids-Levninger».³⁷³

Den tredje gruppa som hadde etterlatt seg fortidslevninger i Norden var kelterne. I følge Keyser hadde disse utvilsomt allerede i sine eldre hjemsteder i Asia heva seg til en langt høyere «Dannelse». Han meinte også at kelterne trolig kjente til kopperet og kunsten å lage det til våpen og redskaper, allerede før de vandra inn i Europa. Av det trakk Keyser den slutning at de allerede da «... have været vante til et krigersk Liv».³⁷⁴

Når de i tillegg hadde en sterk legemsbygning måtte de under sin utbredelse fra øst, lett overvelde «... de baade med Hensyn til Aand og Legeme langt svagere Lappiske Urbeboere, ...». Disse var i tillegg «... ukrigerske af Character og ubekjendte med Brugten af Metaller». Dessuten var de i tillegg spredt over et stort område som gjorde det vanskelig å forene kreftene til forsvar.³⁷⁵

I tillegg kom en annen faktor som gjorde det vanskelig for samene å greie seg mot kelterne. Urbeboernes lave dannelsesstrinn gjorde det sannsynlig at de enten ikke, eller bare i liten grad hadde

forstått seg på sjøfart. Det innebar at der hvor havet hindra dem i å flykte, ble de trolig helt utrydda – «... og saavidt Kelterne i deres Fremtrenten naaede hen, er uden Tvivl den ældre Lappiske Befolkning bleven oprykket med Røde».³⁷⁶

Særlig nevnte han Jylland og de danske øyene som et eksempel på hvor urbefolkninga «i en Hast» hadde hatt vansker med å slippe unna anfallene fra de sterkere innvandrende. Man kunne nemlig «... umulig tiltroe dem saa stor Kyndighed i Søfarten, at de skulde vovet sig over Nordsøen til Norge eller England. «Den Lappiske Urbefolkning» i Danmark var derfor uten tvil blitt utrydda av kelterne, om da ikke mindre «Hobe» av dem hadde makta å ta seg over til sine stammefeller i det sørlige Sverige. Imidlertid hadde kelterne fulgt dem også dit og fortsatt «Udryddelses-Kampen». Der hadde det likevel vært lettere for de angrepne å flykte unna.

Det var først fra da av det var rimelig å tenke seg at de samene som hadde makta å komme seg bort fra kelternes sverd, hadde tydd til den skandinaviske halvøyas nordligere skog-, og fjeldområder – og visstnok i et lavt antall spredt seg over det seinere Norge og Svealand.³⁷⁷

Dette var forklaringa på hvordan man kunne finne flintredskaper i Norge – en steinart som overhodet ikke hørte hjemme der. Disse var brakt dit av «Lappiske Flyktninger» fra sydligere egner. Det var også forklaringa på hvorfor det var så få og spredte oldtidslevninger etter den «Lappiske Urbefolkning» i den skandinaviske halvøyas nordligere deler (nord for Gøtaland). I disse nordlige områdene fant man kun levninger etter en «... allerede oprykket og sprængt Folke-Stamme ...».³⁷⁸

1.7.5.5 Samene – ytterligere fordrevne av den norrøne folkestammen

På bakgrunn av alle de opplysningene og resonnementene han la frem, konkluderte Keyser med at da den norrøne folkestammen flytta inn og bredte seg ut over Norge og Svealand, fant den kun en fåtallig og svært spredt befolkning «... af svage i et vildt Jægerliv levende Finnapper».³⁷⁹

Den norrøne stammen, i likhet med hele den germanske folkeklassen, måtte allerede under sitt opphold i Russland antaes å ha nådd en sammenlikningsvis mye høyere grad av «Dannelse». De kjente til bruken av jern til våpen og redskaper, utmerka seg ved legemsstyrke, var våpenvante og

370. Keyser 1839: 451/452.

371. Keyser 1839: 453.

372. Seinere oldsaksundersøkelser måtte vise om den også strakte seg i betydelig mengde over Nord-Frankrike og De britiske øyer. Jf. s. 453.

373. Keyser 1839: 457. Det var steinsaker

374. Keyser 1839: 457.

375. Keyser 1839: 457.

376. Keyser 1839: 457/458.

377. Keyser 1839: 458.

378. Keyser 1839: 458/460.

379. Keyser 1839: 460.

hadde krigersk karakter. Derfor kunne «Finnlapperne» ikke tenkes å ha gjort motstand av noen betydning. De hadde unnveket til skog og fjell, «... og er snart i deres adspredte Stilling blevne udryddede». En slik skjebne hadde trolig ramma den aller største delen av den «Finnlappiske» befolkning i Norges sydligere egner.³⁸⁰

I de nordlige delene hadde kanskje enkelte av dem unngått utryddelse ved å trekke seg til landets fjerneste utkanter, hvor den norrøne innvandringa ikke nådde. I så tilfelle var disse flyktningene stamfedrene til Norges «nuværende Finnlappiske Befolkning». Det andre alternativet var at de «Norske Finner» i første rekke hadde sin opprinnelse fra en annen grein av den «Lappiske Folkestamme» som hadde tydd til Ishavets ubebodde kyst og derfra bredt seg mot vest, etter at tsjudiske folkestammer hadde fortrenget dem fra deres eldre tilholdssteder i Finland og tilgrensende områder av det nordlige Russland.³⁸¹

Uansett hva man måtte tro om det – skriver Keyser i avslutningsordene – måtte det visstnok ansees som avgjort «... at ligesom Norges Finn-lappiske Urbefolkning i Oldtidsminder ikkun har efterladt sig høist svage Spor, saaledes har hverken paa Nordmændenes Sprog eller paa deres hedenske Religions-Begreber øvet nogen væsentlig Indflydelse».³⁸²

1.7.5.6 Samene tilhørte ikke folket

I Keyser's historiske og rettshistoriske arbeider stod begrepet «Folket» helt sentralt. Det er likeledes klart at samene ikke omfattes av «Folket» slik han bruker begrepet.

Når det gjaldt den germanske folkeklasse som helhet, utmerka den seg ved krigersk ånd og en levende følelser for frihet, forent med en «sterk national Selvfølelse». Der disse opptrådte som erobrere i forhold til en eldre fast befolkning, var det erobrerne som kom til å danne den egentlige staten, og de erobra ble deres tjenere – gjerne som trelle uten politiske rettigheter.³⁸³ Eller – slik han uttrykte det, de «... germaniske Indvandrede dannede udelukkende Staten og eiede Jorden, ...». Adelsskap, livegenskap, lensvesen var andre sider av germanernes erobring.³⁸⁴

Denne måten å behandle de beseira på hadde å gjøre med at germanerens «... Nationale Selvfølelse lod ham (...) foragte den undertvungne Fremmedes personlige Rettigheder lige saa dybt som han skattede sine egne høit».³⁸⁵

De germanske folkeferdene opptrådte likevel ikke som erobrere av land overalt hvor de kom, noe som fikk innvirkning på hvordan samfunnsordenen deres utvikla seg.³⁸⁶ Dette gjaldt blant annet hvor den germanske folkestrømmen bredte seg over områder

«... som enten var ganske ubefolkede eller forud kun besatte av Folkeførd, ikke alene uden nogen høiere Kultur, men endog ofte uden Agerdyrkning og uden faste Bopæle, hvor den ældre befolkning bestod af Nomader».³⁸⁷

I følge Keyser hadde man i betydelig grad en slik situasjon da den nordgermanske folkestammen innvandra i det skandinaviske Norden, spesielt i Norge. Da nordmennene innvandra til Norge fra øst, noe som først førte dem til landets nordlige deler, syntes de iallfall i begynnelsen «... kun at have forefundet som ældre Landsboere finske Folkeførd uden Agerbrug og faste Boliger, som de med sin mere udviklede Aandskraft, med sin større legemlige Styrke og med sine bedre Vaaben lettigen trængte til tilside.

Dette innebar at innvandrerne kom til et land som selv om det ikke var ubefolka når de kom, likevel var «ubebygget».³⁸⁸ I og med at det ikke var noen eldre jorddyrkende befolkning i de områdene hvor den norrøne stamme fant sitt tidligste hjem i Norge og Svealand, hadde de heller ingen de kunne dele mellom seg som livegne sammen med jorda disse var bundet til.³⁸⁹

Derfor ble de der selv «... de første Bønder (buendr)». Dette var bønder i ordets egentlig betydning – «... den eneste fast jordbrukende Befolkning».³⁹⁰ Navnet bonde var her et hedersnavn som uttrykte «det høieste Maal av borgerlig Frihed». I den delen av Europa som tyskerne beherska var det motsatt. Der ble begrepet bonde en betegnelse for ufrihet og underkuelse.³⁹¹

380. Keyser 1839: 461. Eller – slik han uttrykte seg i et forelesningsmanus: «Finnerne vare kun omflakkende Vilde, der udryddedes eller fortrængtes til afsidesliggende Udørkener af de mere dannede og kraftige Nybyggere». Jf. Keyser 1868: 405.

381. Keyser 1839: 461.

382. Keyser 1839: 461.

383. Keyser 1867: 3–4.

384. Keyser 1868: 404. Denne måten å organisere staten på gjaldt særlig den tyske stamme av den germanske folkeklasse.

385. Keyser 1868: 404.

386. Keyser 1868: 405.

387. Keyser 1867: 4.

388. Keyser 1867: 4.

389. Keyser 1868: 405/406.

390. Keyser 1867: 4.

391. Keyser 1868: 406.

1.7.5.7 Oppbygginga av samfunnsordenen

Keyser gir også en inngående fremstilling av den systematiske og godt oppbygde samfunnsordenen allerede på et tidlig utviklingstrinn. Den germaniske flyttinga vestover foregikk i mindre ættelokker som talte 100 eller rettere 120. Flere slike «Hundreds-Hobe» eller «Hære» som de også kaltes kunne holde sammen og understøtte hverandre i en større flokk som kaltes «Folk».³⁹²

Der disse ved «Indtagelsen af det nye Hjem» ikke møtte noen stor motstand av «... ældre krigeriske eller meget dannede Beboere», kunne innvandrernes enkle samfunnsorden i det vesentligste holdes ved like lenge etter at de hadde slått seg ned. Dette var tilfelle i Norge. Særlig gjaldt det de nordligste delene av landet. Der var det ikke forhold som tvang dem inn i nye samfunnsforhold.³⁹³

Norges og Svealands gamle inndeling i fylker eller «Folklande» som hver omfatta et visst antall «Herreder eller Hundreder», hvilte åpenbart på en slik (opprinnelig) tingenes orden. Sammenhengen var at ved besettelsen fant hvert folk sitt folkeland eller fylke, og hver hær igjen sitt herred. Innenfor herredet igjen tok hver familiefar i hæren land til odel – fri eiendom for seg og sine – og ble bonde («buandi»)³⁹⁴.

Til *folket*, hørte kun frie bønder. Ufrie eller livegne bønder fantes ikke. Hustreller ble betrakta som sin herres eiendom uten personlig rett.³⁹⁵ «Gjennom hele middelalderen var det «Jorddyrkerne eller Bønderne» i den egentlige betydning av ordet som utgjorde styrken av «Folket».³⁹⁶ I mesteparten av denne tida danna folket i Norge dessuten en fullkommen enhet som ikke var splitta ved noen lovmessig erkjent standsinndeling.³⁹⁷ Alt i alt var det 29 eller 30 fylker eller «Smaastater» til midten av 800-tallet, da Norge som stat eller rike ble danna.³⁹⁸

1.7.5.8 Et nomadisk og laverestående folkeferd

Innvandringsteorien slik den presenteres i Rudolf Keyser's avhandling fra 1839 framkjenner ikke samene en eldre tilstedeværelse innenfor Norges grenser enn nordmennene. Det som imidlertid er helt gjennomgående er at nordmennene fremstil-

les som de «dannete» med en overlegen samfunnsorganisasjon. Dette i motsetning til samenes tilfældige omflakking og ville, rå og usle leveste – et laverestående folkeferd både i åndelig og legemlig henseende.

Studentene som fulgte Keyser's historiske og retthistoriske forelesninger fra slutten av 1820-tallet, satt igjen med iallfall følgende inntrykk av samene og deres rettslige status, og av forholdet mellom nordmenn og samer:

- Samene var opprinnelig en vill, usivilisert og nomadisk flyktningbefolkning fra sør. De var kommet til det området som seinere ble Norge, relativt kort tid før den germaniske, norrøne innvandringa fra øst og nord.
- Samene var nordmennene underlegne både i åndelig, fysisk og våpenteknologisk henseende.
- Derfor var det enkelt og naturlig for den norrøne folkestamme å fortrenge de samiske nomadene til de ytterste utkanter, eller delvis utrydde dem under innvandringa.
- De samiske nomadene eide ikke grunnen.
- Samene dreiv ikke jord- eller åkerbruk. Derfor tok nordmennene ubebygde land.
- Der de germaniske folkestammene slo seg var det kun de som eide jord og etablerte staten.
- Eiendomsrett til jord oppstod ikke før de innvandrede nordmennene slo seg ned som bønder og tok jord til eie som odel.
- Samene var ikke en del av folket. De tilhørte ikke rettssamfunnet som var bygd opp i Norge av den nordgermanske folkestammen som nordmennene tilhørte.
- *Folket* var de frie norske bøndene.

Innvandringsteoriens over- og underordning av folkegruppene fikk umiddelbare konsekvenser i det norske samfunnet, så tilpassa som den var til den intense norske nasjonsbygginga i denne perioden. I følge Ottar Dahl var det naturlig «... at innvandringsteorien med dens sterke appell til nordmennenes nasjonalfølelse og med støtte i Keyser's og Munch's autoritet snart ble fastslått som urokkelig sannhet i Norge».³⁹⁹

Innvandringsteorien til «den norske historiske skole» gjør det også enklere å skjønne hvorfor Regjeringa i 1848 – uten videre forundersøkelser – kunne hevde at Finnmark i realiteten hadde vært herreløst i eiendomsrettslig forstand før staten kom inn i bildet. Forklaringa i odelstingsproposisjon nr. 21 fra 1848 er nærmest som et ekko av Keyser's lære – amtet hadde alltid vært bebodd av

392. Keyser 1867: 5.

393. Keyser 1867: 4–5.

394. Keyser 1867: 5–6. Se også side 13 hvor det sies at Norges fylkesinndeling ansees like gammel som landets «Bebyggelse ved Nordmænd».

395. Keyser 1867: 6.

396. Keyser 1867: 146.

397. Keyser 1867: 147.

398. Keyser 1867: 16–17.

399. Dahl 1976: 44.

samiske nomader – og nomadisme gav ikke grunnlag for eiendomsrett.

Kanskje enda mer konkretisert finner man innvandringsteorien igjen i Regjeringsadvokatens prosesskrift fra 1864, hvor han hevda at det gamle skattelandet Finnmark, uten fastboende jordbrukende innbyggere, var tatt i uinnskrenka besittelse og kolonisert av krona selv. Den fullt organiserte staten hadde underlagt seg det herreløse landet som privat eiendom – et land hvor kun nomader tidligere hadde streifa om.⁴⁰⁰

Når det gjelder Fredrik Brandt, var innvandringsteorien en del av Brandts grunnleggende profesjonelle utrustning. I følge Ottar Dahl var han nemlig én av Keyser og Munchs elever, og en av dem som lengst holdt fast ved den norske historiske skoles hovedsynspunkter.⁴⁰¹ I et slikt lys fremstår doktrina om statens eiendomsrett til Finnmark som et i og for seg naturlig produkt av Brandts akademiske bakgrunn og profesjonalitet. Han kombinerte der ganske enkelt sin juridiske kunnskap med innvandringsteoriens lære om de bofaste, jordbrukende og siviliserte norske, i motsetning til de nomadiske og usiviliserte samene.

1.7.6 Fornekting av samisk sedvanerett – en refleks av forholdet mellom folkegruppene

Det som ser ut til å skje er at samenes stilling og rettigheter i samfunnet ble svekka i takt med utviklinga av den norske nasjonalismen. Denne svekkelsen tok for alvor til mot slutten av 1840-tallet, på et tidspunkt hvor man hadde etablert de viktigste elementene i den kulturelle norsk-nasjonale selvforståelse, om at Norge var «... en historisk nasjon med en stolt fortid, som var dokumentert i språk, fornminner, historie og tradisjonsstoff». Selv om folket hadde levd i «Dvalen» siden en fjern gullalder, virka landets natur fortsatt på folkets karakter. «Kjernen» i det hele var den frie bonden.⁴⁰²

Dette nye norsk-nasjonale paradigmet gav legitimitet til å definere minoriteten og dens interesser som mindre verdt. «Den norske historiske skole» gav i en slik sammenheng den akademiske dokumentasjon på at nordmennene på alle felter var et høyerestående folkeferd i forhold til samene.

Den norske historiske skole lærte at Norge kun var bebodd av nomadiske samer før den norrøne innvandringa. Derfor hadde området vært herreløst land. Innenfor et slikt historisk og juri-

disk paradigme er det nesten selvnlysende at der ikke fantes formelt rom for å ta hensyn til samiske eller lokale sedvaner og rettsoppfatninger. Staten hadde den hele og fulle eiendomsrett.

En annen vesentlig faktor er nasjonalstatsidéen – ett folk, én stat. Et folks sedvanerett ble nedfelt i lovgivning når folket nådde frem til sann personlighet og danna en stat. Slik Brandt utvikla sammenhengen mellom sedvanerett og kodifiseringa av denne gjennom lovgivning, synes det nokså klart at det var kun de folkene som hadde danna stater som hadde mulighet til å få sine sedvaner kodifisert. I Norge var dette det *norske* folket.

Norge var fra gammelt av et jordbrukssamfunn. Derfor fikk agrare idealer så sterk innflytelse på lovgivninga. Det var en praktisk illustrasjon på Brandts tese om at sedvaneretten nedfelles som lov når folket danner sin egen stat. *Norske* sedvaner ble derfor lagt til grunn. Samene stod på en måte på sida av eller utenfor dette bildet.

Vektlegginga av jordbuk og jordeiendom var så sterk i samtida at Stortinget i 1863 også anførte at fast at privat eiendom over jorda var en av grunnpillarene i den europeiske samfunnsorganisasjon. Slik eiendomsrett fyldestgjorde «... en almindelig Betingelse for den europæiske Samfunnsbygning, ...».⁴⁰³

Innvandringsteoriens lære gjorde det unødvendig å sette seg inn i det som måtte ha vært bruks- eller eiendomstradisjonen i Finnmark. Derfor var det heller ikke nødvendig å ta hensyn til at rettsutviklinga kunne ha vært forskjellig i de ulike delene av Finnmark, selv om det var et sprang på mer enn to hundre år fra da kyst- og fjordområdene kom inn under ensidig dansk (-norsk) jurisdiksjon i 1613, via innlandsområdet som ble en del av Norge i 1751, til det samme skjedde med Sør-Varanger i 1826.

Den rådende historiske læra hadde vært med på å skape en kulturell referanseramme hvor den samiske kulturen fremstod som så mindreverdig i forhold til den norske, at den ikke kunne regnes med når man utforma areal- og ressursbrukslovgivning, eller gav regler om slike forhold.

Erik Solem har i en generell sammenheng vært inne på at både rettsforskning, lovgivning og praktisk rettshåndhevelse, til dels ikke har hatt tilstrekkelig øye for avstanden mellom «den gjeldende av loven bestemte rett» og allmennhetens rettsbevissthet.⁴⁰⁴ Få ganger har vel denne avstanden vært større enn da doktrina om statens eiendomsrett ble utforma og satt ut i livet i full skala i Finn-

400. Spilling 1920: 88.

401. Dahl 1976: 73.

402. Seip 1998: 102.

403. Jf. Indst. O. No. 79, 1862/63.

404. Solem 1970: 1.

mark. I tillegg til den generelle avstand mellom lovgiver og allmennhet, hadde man i dette tilfellet også avstanden mellom samisk og norsk rettstradisjon og kultur – et forhold som ikke ble problematisert i det hele tatt.

1.8 Kolonialisme, rasisme og etnisk lagdeling – et lite gunstig klima for sikring av det tradisjonelle samiske rettsgrunlaget

1.8.1 Finnmark – en koloniseringsmark. Samene blir en minoritet

«Den norske historiske skoles» lære om det langvarige over- og underordningsforholdet mellom nordmenn og samer, bidrog åpenbart til utforming av den juridiske læra om Finnmark som det herreløse land fra gammelt av. Der var imidlertid også andre trekk ved samfunnsutviklinga som bidrog i retning av å usynliggjøre eller undertrykke de samiske sedvanene og rettsoppfatningene. En del av disse vil bli berørt i det følgende.

Finnmark – i likhet med resten av Nord-Norge var en koloniseringsmark på 1800-tallet. Landsdelen er da også blitt sammenlikna med de amerikanske «frontier»-områdene vestover. Selv om det også var en viss utflytting var landsdelen først og fremst innvandringsområde.⁴⁰⁵

Som en følge av dette ble de demografiske og etniske forholdene fullstendig omsnudd i Finnmark i løpet av 1800-tallet. Endringene var særlig markante fra midten av århundret. Fra 1835 til 1900 ble befolkninga tredobla – fra i underkant av 11 000 til nesten 33 000 innbyggere. Ikke bare fant det sted en formidabel befolkningsøkning, men endringa i det relative styrkeforholdet mellom de etniske gruppene var intet mindre enn dramatisk.

Antallet etnisk norske ble nesten femdobla, fra om lag 3800 til 18 000. Kvenene⁴⁰⁶, og de nye innflytterne fra Finland, tredobla sitt antall – fra bortimot 1700 i 1845, til 5400 i 1900. Den samiske befolkninga, derimot, hadde en mer normal utvikling, og økte fra mellom 6000 og 7000 i 1835, til godt og vel 9500 i 1900. Henimot midten av århundret var samene heller ikke lenger amtets flertallsbefolkning.⁴⁰⁷

Det synes nokså naturlig at dette må ha brakt med seg store endringer, og at det samiske sam-

funnets tradisjonelle ressursbruksordninger, sedvaner og rettsoppfatninger ble satt under press også som en følge av den betydelige tilflyttinga fra Finland og fra andre deler av Norge.

1.8.2 De «vilde» hadde for store rettigheter

Når man skal vurdere og forklare hvorfor Finnmark ble definert som et herreløst land, kommer man vanskelig utenom forholdet mellom «siviliserte» og «ville» – noe som jo var et ganske fremtredende trekk ved læra til «den norske historiske skole» – slik vi har sett foran. Dette fikk naturligvis konsekvenser for myndighetenes bosetnings- og koloniseringspolitikk.

Einar Niemi skriver for eksempel om jordbrukskoloniseringa av Nord-Norge at det alltid har forekommet episoder der den sterkeste rett gjorde seg gjeldende i konflikter mellom samer og bureisere. Historia om nyriddinga er derfor også «... en historie om kulturkollisjon og om ressurskonflikt mellom folkegrupper. (...) Og det er en historie om erobring og fortrenning, om makt og avmakt».⁴⁰⁸

Koloniseringa av Nord-Norge og Finnmark sørfra på 1800-tallet foregikk samtidig med at de vest-europeiske statene gjorde store anstrengelser for å underlegge seg kolonier andre steder i verden. Motivene var økonomisk vinning, plassering av befolkningsoverskudd, misjon, «sivilisering» av de «ville» og liknende.

I den forbindelse kan man konstatere at rasiske og kolonialistiske synspunkter kom til uttrykk også i den hjemlige debatten. Synet på reindriftssamenes sedvanemessige bruk av de arealene man ønska å kolonisere til jordbruksformål, lå gjerne tett opp til det synet man i andre land hadde i forhold til de «ville» i koloniene. En artikkel i Kristianiaorganet «Den Constitutionelle» i 1841 er talende i så måte.⁴⁰⁹ Den omtaler behandlinga som norske jordbrukskolonister måtte tåle fra reindriftssamenes side. I følge artikkelforfatteren skulle den være langt verre enn det «vilde Urindvaanere» ellers i verden utsatte kolonistene for. Der hadde nemlig kolonistene fordeler i forhold til de førstnevnte:

- de var flere
- de hadde bedre støtte fra hæren
- de hadde regjeringas tillatelse til umiddelbart å drepe de ville på stedet hvis disse forgreip seg på deres eiendom.

405. Balsvik/Drake NNK 2 1994: 188. Jf. også Niemi NNK 1 1994: 122.

406. Med kvenener menes etterkommerne av de finskætta innflytterne som hadde slått seg ned i Finnmark, særlig fra begynnelsen av 1700-tallet og utover.

407. Jf. Pedersen 1994: 89.

408. Niemi NNK 2 1994: 120.

409. Den hadde tidligere samme år stått i «Tromsø Tidende». Jf. Zörgdrager 1997: 95

Videre ble det påstått at det var nomadene som satt med alle fordelene, i og med at de hadde lov til å la dyrene sine beite overalt hvor kolonistene hadde brutt beitemarker for kyrne sine.

Kommentaren i «Den Constitutionelle» er også talende. Reindriftssamene var de «ville». Jordbruk og fast bosetning var kjennemerket på kultur. Forbauselsen var også stor over at man i Norge, i det nittende århundret, ennå ikke var kommet forbi et kulturstadium – nomadismen – som hørte til slektenes barndom:

«Det er overraskende endnu i det 19de Aarhundrede i vort eget Land at finde denne Kamp imellem det vilde fri Nomadeliv og den igjenem Agerdyrkning og faste Bopæle fremadskridende Kultur, en Kamp som skulde synes at maatte tilhøre Slægternes Barndom; { ... } Den nordlandske og finmarkske Nybygger paa det Land, som Finnen var vant til fra Arilds Tid at betragte som liggende frit for hans Renner, er { ... } udsat for Overlast, ikke blot fra deres Side, der staa under samme Landshøiheid, og som derfor i det mindste paa en Vis maa kaldes Landsmænd, en ogsaa fra Fremmedes Side, som Traktat har givet Ret til at træde over paa norsk Territorium, dels for at søge Foder til deres Ren, dels ogsaa for at drive Jagt og Fiskeri».⁴¹⁰

Det synet som kom frem i «Den Constitutionelle» om forholdet mellom nybyggere og urinnvånere kan vanskelig karakteriseres som annet enn rein rasisme. En aktuell problemstilling er derfor hvor omfattende slike holdninger var i samtida, og i hvilken grad de kan ha vært med på å prege areal- og ressursbrukslovgivninga. I forhold til samiske sedvaner og rettsoppfatninger blir spørsmålet derfor om i hvilken grad det administrative og politiske systemet var påvirket av nedvurderende eller rasistiske holdninger i forhold til samene.

Nellejet Zorgdraggers doktorgradsavhandling om Kautokeinoopprøret i 1852 er viktig i denne forbindelse. Der gir hun en grundig fremstilling av kontakten mellom folkegruppene.⁴¹¹ Det gjelder blant annet den økende koloniseringa av kysten, og de konflikter dette førte med seg mellom reindriftssamene og kolonister sørfra som tok tidligere sommerbeiteområder til jordbruksformål.

Det er en sterk beskrivelse av de norske kolonistenes rasistiske syn på samene, og embetsmennenes nedlatende og brutale behandling av sine samiske undersåtter. Derfor er Zorgdraggers bok et

viktig bidrag for å belyse det konfliktfylte interetniske klimaet man hadde midt på 1800-tallet under den norske koloniseringa av Finnmark og de øvrige delene av det nordligste Norge.⁴¹²

Det etniske hierarkiet var markert. Den norske kulturen var den overlegne. Mange nordmenn betrakta flyttsamene som «... halvville mennesker som levde et liv i uvitenhet og elendighet». Hun hevder også at knapt en eneste nordmann tvilte på at hans kultur stod over samenes. Under nordmennene kom kvenene, deretter de fastboende samene, og aller lavest i den norske rangeringa stod flyttsamene. «Det norske folk var bedre, mer verdt og mer verdifullt for landets økonomi enn det samiske». Etter datidas klassifisering dreiv disse også med den mest primitive av alle næringsformer – nomadisme. De hørte hjemme i en verden «uten kultur og lover».⁴¹³

Konklusjonen hennes er meget klar: Opprøret var i siste instans retta mot nordmenns kolonialistiske holdninger og den lave status samene fikk i det norske samfunnet som en følge av det.⁴¹⁴

Selve opprøret i 1852, og den kirkeuorden i Skjervøy i 1851 hvor flyttsamer fra Kautokeino deltok skulle nok heller ikke bidra til å høyne den samiske kulturens status i det norske samfunnet. I forbindelse med den sistnevnte saka slo Høyesterett blant annet fast at de «kolossale Paafund» som lå til grunn for det som hadde skjedd i Skjervøy, var den «... størst tænkelige Spot og Forhaanelse mod vor Statsreligion, som mod all Religion over Hoved, og maatte være betragtet som reen Afsindighed, hvis der ikke havde været mere end tiltrækkeligt Beviis for, at det var et forsøg paa Bedrageri, ...».⁴¹⁵

I selve opprøret hadde man på en måte beviset: Samene var usiviliserte mennesker. Høyesterett karakteriserte da også dette som en eksempløs forbrytelse som var farlig for samfunnet i sin alminnelighet, men særlig for disse tynt befolka og av øvrigheta svakt beskytta områdene – bebodd av «uciviliserte Mennesker».⁴¹⁶

Opprøret i Kautokeino 7. og 8. november 1852 ble av Høyesterett – på grunn av at gjerningsmennene hadde fått kristelig undervisning -karakter-

410. Zorgdrager 1997: 95/96. Traktaten som ble omtalt var lappkodusillen fra 1751.

411. For øvrig fins det en svært omfattende litteratur om dette opprøret hvor handelsmannen og lensmannen ble drept.

412. Zorgdrager 1997. Ved siden av å være den beste og grundigste fremstilling som er skrevet om Kautokeinoopprøret, er avhandlinga også en meget god innføring i det samiske samfunnet, og i samfunnsforholdene generelt i Finnmark og Nord-Troms midt på 1800-tallet.

413. Zorgdrager 1997: 425–426.

414. Som foran, s. 435.

415. HR's innberetning til kongen om sin dom. Versjonen i Rt., nr. 23 og 24, 26.05. og 14.06.1852, i gjengivelse i Mikkel-sen/Pålsrud 1997: 309.

416. Som foran.

sert som verre enn et «Røvertog af en Horde af Vilde». De var leda av hat og hevntørst, og rimeligvis også av det utbredte ønsket blant den laveste klasse i Samfundet over hele den siviliserte verden, «... efter endog med Vold og Magt at nedbryde alle naturlige Skranker mellom sig og de høiere staaende, og derved fremtvinge en Lighed, som vilde tilintetgjøre al Civilisation».⁴¹⁷

Hendingene i 1852 fikk følger for synet på samene, uten at det er mulig å si noe helt eksakt om hvor omfattende virkningene var. Trolig var det som skjedde i 1852 også med på å gi næring til oppfatninga om at Finnmark – bebodd av usiviliserte samer – var et område hvor det ikke forelå nevneverdig med rettsregler fra tidligere, og at det derfor var et herreløst land.

1.8.3 Fornorskingspolitikken

I følge standardverket om fornorskingspolitikken fra 1860-tallet og utover – Knut Einar Eriksen og Einar Niemi bok «Den finske fare», var Kautokeinoopprøret og rene sikkerhetspolitiske vurderinger i forhold til samene, ett av temaene da fornorskingspolitikken for første gang ble drøfta i sin fulle bredde i Stortinget i 1863.

Flertallet som stod for ei fornorskingslinje overfor samene var leda av venstremennene Johan Sverdrup og Johannes Steen. Det var sistnevnte som trakk linja fra Kautokeino til fornorskingspolitikken. Han kunne ikke skjønne at det i noen manns sjel hadde oppstått den tanke at man skulle forsøke «at opelske en fremmed, for ikke at sige en fiendtlig Nationalitet inden dette Land, ...».

Kautokeinoopprøret i 1851–52 var det avskrekende eksemplet, og Steen uttalte at «... hvis man oplivede Nationalitetsbevidsheden hos et saadant Folk, da fik man ogsaa tage konsekventserne». Det var derfor en misforstått humanitet «... at søge at kalde tillive og nære denne Nationalitet».⁴¹⁸

Dette ble fulgt opp av Sverdrup som mente at samenes verste fiender var dem som «stræbte at opelske den lappiske Nationalitet». Etter hans syn

var den eneste redning for samene «... at absorberes af den norske Nation».⁴¹⁹

Helt i tråd med læra til «norske historiske skole» hevda altså både Sverdrup og Steen at samene ikke hadde noen kultur eller sivilisasjon som det var verdt å ta vare på. I tillegg kunne de også være en fare for staten. Stortingsflertallets målsetting var klar. Den samiske etnisiteten og identiteten skulle bort.

Et mindretall under ledelse av Anton Martin Schweigaard stod likevel for en annen linje og avviste at samene var noen sikkerhetspolitisk trussel. De hadde alltid vært lojale mot den norske stat. Dette kunne imidlertid endre seg hvis man gjennomførte en streng fornorskingspolitikk. Det kunne føre til misnøye med sikkerhetspolitiske følger.

For første gang ble også kvenene eller de finske innflytterne trukket inn i slike vurderinger: «Thi paa den samme lange Grændse bor en beslægtet Stamme, der tilhører den russiske Nation, og som behandles med en liberalitet, hvorom man ingen Anelse havde».⁴²⁰

Blant dem som stod på Schweigaards linje var det noen som mente at kvenene var blitt favorisert i forhold til samene, og at *de* kunne utgjøre en nasjonal fare. Ut fra dette skriver Eriksen/Niemi at dette var innledninga til «... en fornorskingspolitikk på nye premisser og med kvenene i fokus ...», og at årene 1863–1867 var den perioden da sentralmyndighetene begynte å kople kvenspørsmålet med sikkerhetspolitiske vurderinger.⁴²¹

Viktig i den forbindelse var en innstilling i 1866 fra Stortingets protokollkomité som ble oversendt Odelstinget og videre til Regjeringa. Der tok man opp den finske innvandringa. Gjennom en detaljert beskrivelse av nasjonalitetsforholdene i Varanger ble statsstyrelsen advart mot å overlate forholdene til sin egen utvikling – «om den gjennom Tiderne vil haabe at bevare for vaar Nationalitet det Stedet, hvorover den hidtil har udbredt sig». Derfor måtte man forebygge fremtidige eventualiteter mens det ennå var tid.⁴²²

417. HR's inberetning til kongen om sin dom. Rt. Nr. 10, 6.3.1854, i gjengivelse i Mikkelsen/Pålsrud 1997: 309.

418. Eriksen/Niemi 1981: 34. Sitatene er fra Stort. forh. 1862–63, bd. I, s. 390 f. s. 34–35. Slike tanker hadde nok et atskillig bredere nedslagsfelt, noe bl.a. Eilert Sundt fikk erfare da han på Folkeopplysningsselskapets generalforsamling i 1865 foreslo at man burde utgi noen småskrifter på samisk og finsk. Dette ble imøtegått med at det var uklokt og farlig, og at disse minoritetsgruppene «gik med russisk Sindelag og med Oprørsaaend mod imod deres nye Fædreland». Særlig frykta man kvenene, og trakk frem den ulykken som tyskerne hadde brakt over Slesvig. Likevel gav selskapet ut noen skrifter på begge språk. Jf. Midbøe 1973: 39.

419. Som foran, s. 34.

420. Eriksen/Niemi 1981: 34. Sitatet er fra Stort. forh. 1862–63, bd. I, s. 390 f.

421. Som foran, s. 35.

422. Eriksen/Niemi 1981: 24–25, 34. Fra 1855 til 1865 hadde antallet finner i Vadsø by- og landdistrikt økt fra 436 til 1038. Jf. Niemi 1977: 27. Det var omtrent fri innvandring til Norge på denne tida, siden det tvungne passvesenet var avskaffa i 1860. Statsborgerrett ble oppnådd gjennom at man hadde fast eiendom i Norge og bodde her, hadde fast næringsvei, eller på annen måte viste at man oppfatta Norge som sitt nye fedreland. Jf. Eriksen/Niemi 1981: 16.

Begynnelsen av 1860-tallet er med andre ord en nøkkelperiode både når det gjelder utforminga av læra om statens uinnskrenka eiendomsrett til grunnen i Finnmark, og den bevisste fornorskinga av samer og kvener. Til tross for at samene hadde vært amtets flertallsbefolkning til henimot midten av århundret, ble også disse fra da av betegna som en av de fremmede nasjonaliteter.

I følge Eriksen/Niemi bestod fornorskingspolitikken før 1905 av tre hovedkategorier:

- bremse på finsk innvandring
- bringe flere norske til området
- assimilere samer og kvener inn i det norske samfunnet.⁴²³

Selv om de ikke ser bort fra andre faktorer, betoner de den *sikkerhetspolitiske* dimensjonen i fornorskings-, bureisnings- og veibyggingspolitikken, og hvordan norske myndigheter brukte disse midlene til å trygge grensene i nord – særlig i forhold til den «finske fare». Ut fra et slikt fokus presiserer de selv at norsk politikk overfor samene vil komme noe i bakgrunnen.⁴²⁴

Forfatterne leverer en overbevisende fremstilling av hvor viktig sikkerhetspolitikken var for de negative tiltakene som ble satt i verk overfor kvener og samer. I og med at mitt siktemål ikke er å beskrive eller å forklare fornorskingspolitikken som sådan, er det ikke nødvendig å gå inn på noen avveining av hvilke faktorer som veide tyngst som begrunnelse for de tiltakene som ble iverksatt.

Jeg vil likevel hevde at grunnlaget for forskjellsbehandlinga av samer og nordmenn, også hadde en dypereliggende, akademisk legitimert begrunnelse gjennom «den norske historiske skole», nemlig at samer var laverestående i forhold til nordmenn. Ved siden av de sikkerhetspolitiske argumentene var dette en viktig forutsetning for de mange tiltakene som ble satt i verk fra 1860-tallet av og utover.

1.8.4 Samene stod utenfor det offentlige politiske rom

Det synes også opplagt at den finske innvandringa, og den sikkerhetspolitiske engstelse dette skapte i sentrale politiske kretser, ikke gjorde det enklere for samene å få formell aksept for sitt rettsgrunnlag, eller å få gjort noe med elimineringa av rettsgrunnlaget i første halvdel av 1860-tallet – læra om staten som eneveldig jordherre i Finnmark fra de eldste.

Ellers i det norske samfunnet tok man jo opp slike forhold gjennom politiske kanaler. Folk påverka for eksempel sine valgte representanter på Stortinget til å fremme deres syn i bestemte saker. Selv om samene ikke hadde representanter der, kan man likevel tenke seg at samiske sedvaner og rettsoppfatninger kunne vært ivaretatt gjennom norske embetsmenn og politikere.

Det knytter seg imidlertid bestemte forutsetninger til at samene virkelig kunne få gjennomslag hos politikerne for sitt syn. Blant annet dreier det seg om språkkunnskaper, som jo i seg selv kan være en nesten ugjennomtrengelig barriere. Videre har det å gjøre med trening i politisk arbeid, som også på 1800-tallet i stor grad forutsatte at man kunne snakke, lese og skrive norsk. Et annet forhold er hvorvidt samene var kjent med at nye lover og regler som angikk deres rettigheter og hverdag skulle behandles i sentrale organer.

Et annet viktig vilkår for å nå frem gjennom politiske kanaler, var naturligvis at norske embetsmenn og politikere betrakta kulturene som likeverdige, og at man vurderte den samiske dimensjonen som noe det var verdt å ta vare på. Slik var det ikke. Samene og den samiske kulturen ble langt på vei definert som mindreverdige av dem som forvalta makt og myndighet i det offentlige systemet. Sverdrups og Steens syn i 1863 i stortingsdebatten om fornorskingspolitikken, er tydelige eksempler på det.⁴²⁵

Dette vil si at de fleste forutsetninger mangla for at samer kunne nå frem med sitt syn gjennom politiske kanaler. Over- og underordningsforholdet mellom folkegruppene gav seg med andre ord utslag i at samene i praksis var satt helt utenfor det sentrale offentlige rom hvor de viktigste politiske beslutningene ble truffet. Heller ikke på amts- eller kommunalt nivå var det mye bedre.⁴²⁶ For eksempel var det nesten ingen samer som var ordførere i 1800-tallets Finnmark.

Uten å etnifisere utsagnet konstaterte amtmannen ut fra sitt ståsted på slutten av 1850-tallet at det var flere kommuner i Finnmark hvor det ikke fantes andre enn presten, lensmannen og handelsmannen som var «... skikket til at forestaa de kommunale Anliggender, eller til at fungere som Ordfører, Regnskabsfører, Forligelseskommissær osv». Disse funksjonene ville dermed nødvendigvis bli dekt av de nevnte, «... foruden at allerede deres Stilling forøvrigt gjør dem til den uvidende og

425. Jf. foran, punkt 1.8.3.

426. Såvidt skjønnes var det heller ikke en eneste samisk stortingsrepresentant fra Finnmark på 1800-tallet. Jf. oversikt i Helland II 1906: 765 ff.

423. Eriksen/Niemi 1981: 47.

424. Eriksen/Niemi 1981: 16.

uselvstendige Almues ledere». ⁴²⁷ Dette vil også si at Amtsformannskapet/Amtstinget i det alt vesentlige bestod av norske embets- og handelsmenn.

Ser man på den kommunale representasjonen etter midten av 1800-tallet, finner man også der en meget sterk norsk overrepresentasjon. Et eksempel har man fra 1865 hvor det var omtrent like mange samer og nordmenn i Finnmark – rundt 40 % av hver. I kommunal sammenheng var bildet imidlertid at samene hadde ca. 26 % av representantene, mens de norske hadde rundt 65 %. Finnene eller kvenene som på dette tidspunkt utgjorde henimot 20 % av befolkninga, hadde 9 % av representantene i kommunestyrene. ⁴²⁸

Ti år seinere, i 1875, utgjorde norske godt og vel 42 % av befolkninga, samene 33.5 %, og finnene litt over 24 %. Den prosentvise kommunale representasjonen var henholdsvis, 71.1, 22.6 og 6.3. ⁴²⁹

I femårsberetninga for 1866–70 gir amtmannen en interessant og betegnende analyse av den etniske kommunale representasjonen i Vadsø og Sør-Varanger. I forhold til samer og kvener var den norske befolkninga i klart mindretall i disse kommunene. Av til sammen 32 kommunestyrerepresentanter var det likevel bare fem samer og kvener. Ut fra disse tallene, og andre som trakk i samme retning, konkluderte amtmannen med at når flertallet av de stemmeberettigede i de fleste kommuner var samer og kvener, viste kommunerepresentasjonen at «... den norske Races intellektuelle Overlegenhed ialmindelighed villigen anerkjennes af de øvrige Racer, ...». ⁴³⁰ I følge amtmannen forutsatte nemlig deltakelse i slik virksomhet et «... Kulturtrin, som paa faa Undtagelser nær endnu ikke er Lappens eller Kvæmens». ⁴³¹

I den offentlige sfære gjaldt dette misforholdet ikke bare tillitsverv på kommunalt styringsnivå. Når man så bort fra allmueskolen var praktisk talt alle stillinger i amtet hvor det var nødvendig med en noe større grad av «intellectual Udvikling», besatt av nordmenn. Ingen norsk undersått av samisk eller kvensk herkomst hadde gått universi-

tetsveien. Alle embetsmenn, sakførere, lensmenn, telegraf-, toll-, forst-, og postbetjenter var norskfødte. Det samme gjaldt alle lærere og lærerinner ved byenes borger- og allmueskoler – bortsett fra én som var født i Sverige. Det eneste unntaket fra det norske embetsmonopolet var en samisk underlensmann i Karasjok. ⁴³²

Blant de 50 allmueskolelærerne i landdistriktene var bildet et litt annet. Der fant man ved utgangen av 1870 26 nordmenn, 19 samer, 3 kvener og 2 av samisk-kvensk herkomst. De fleste av disse samiske og kvenske lærerne var imidlertid fornorska i «Sprog og Leveset».

Denne mangelen på samisk innflytelse i forvaltning og politikk, var medvirkende til at man i Finnmark og i andre samiske områder fikk en helt anormal situasjon når det gjelder forholdet mellom samenes sedvaner og rettsoppfatninger og de lovene og reglene som etter hvert ble laga. I Sør-Norge, hvor man hadde en så å si utelukkende norsk befolkning, ble ressursbrukslovene i utgangspunktet utforma for å ta hensyn til den eksisterende, tradisjonelle økonomiske og kulturelle dimensjonen i bondesamfunnet. *Norske* brukssedvaner og norske behov skulle legges til grunn. Der kom lovgivninga til å bygge på tradisjon og sedvane. Det vil si at bygdefolks sedvanemessige bruk av ressursene fikk sine lovgivningsmessige uttrykk.

I Finnmark og i andre samiske områder skjedde det motsatte. Den tradisjonelle bruken og de sedvanene og rettsoppfatningene som var forbundet med den, nådde ikke frem til lovgiverne.

1.8.4.1 Samiske lensmenn skulle bort

Vilkårene for et samspill mellom samiske sedvaner og rettsoppfatninger, og myndighetenes lov- og regelverk var med andre ord ganske fraværende. Det ble heller ikke bedre av myndighetenes bevisste etnosentriske «moderniseringsprosess» på 1860-tallet, hvor norskhet ble definert som en kvalifikasjon i seg selv. I den anledning finner man blant annet at den eneste samiske lensmannen i Finnmark, i tråd med det generelle norske synet på samene ble ansett som uskikka i tjenesten og måtte bort.

I forbindelse med et fremstøt for å få bukt med brennevinshandelen i mellom Polmak og Karasjok i Tanadalen, i andre halvdel av 1860-tallet, ble det foreslått å opprette en kontrollpost i Roavvegieddi

427. FAB 1856–60:9.

428. DsC 1882: 147,151.

429. Sm.st. Dette vil si at finnene (kvenene) var den gruppa som hadde lavest relativ andel av medlemmene i de styrende kommunale organer. Dette kan forklares med at flertallet av finner nettopp var kommet til Norge. Mellom 1845 og 1875 vokste antallet finner (kvener) fra 1692 til 5828. Det vil si at mangel på innsikt i det norske systemet, ved siden av språkvanskeligheter, bidrog til at andelen var så lav.

430. FAB 1866–70, s. 59.

431. Der fantes imidlertid tjenestemenn som så misforholdet i den offentlige representasjon, og også aktivt prøvde å få samer og kvener inn i offentlige ombud på denne tida. Midbøe 1973: 34.

432. FAB 1866–70, s. 58. Se nedenfor hvor det fremgår at han hadde vært lensmann, men ble fjerna fordi myndighetene ønska en norsk person i stillinga.

på norsk side, rett overfor Utsjok i Finland. Amtmannen mente at det ikke var nok, hvis man ikke samtidig gjorde noe for å styrke politikreftene og «Ræpresentationen af den norske Statshøihed» i området. Det kunne best skje ved å ansette en lensmann med tilstrekkelig «Dyktighed og Respekt» i Karasjok.⁴³³

Den samiske lensmannen, Anders Johnsen, ble betegnet som den «brave men lidet duelige Lensmand», som vanskelig kunne greie de oppgavene som et effektivt brennevinsoppsyn, kontroll med mulige gullvaskere, reintyveriene blant reindriftsamene og de vanskelige grenseforholdene ville kreve. Han var nemlig

«... selv Lap og beslægtet og besvogret med en større Del af Districtets Befolkning, samt derhos ikke i Besiddelse af saa megen Dannelse som en alminnelig lappisk Seminarist og uden Spor af den særegne Konduite og Kraft, som Forholdene deroppe kræve ...».⁴³⁴

Til denne stillinga krevdes det en person med en årvåkenhet, dyktighet og dannelsesgrad, som man med det eksisterende lave lønnsnivået som lensmennene i Finnmark hadde, ikke kunne vente å få til i dette avsidesliggende området som mangla så mange av sivilisasjonens goder. Til posten krevdes en person med en dannelsesgrad som heva vedkommende betydelig over sine omgivelser.

Den sittende lensmannen mangla dessuten to viktige forutsetninger – «nemlig *norsk Herkomst* og *physisk Overlegenhet*».⁴³⁵ I 1868 ble det da også ved hjelp av høyere avlønning blitt ansatt «... en norskfødt Lensmand og en lappisk født Assistent, ...».⁴³⁶

1.8.5 Norske ordtak: Samene var laverestående

I forhold til den tilsidesettelse av blant annet det samiske rettsgrunnlaget som skjer på det offentlige planet, reiser det seg et annet spørsmål: Var dette bare et påfunn fra embetsmenn og politikere ut fra at man ønska å oppfylle bestemte målsetninger av sikkerhetspolitisk eller andre «høyverdige» motiver som tok sikte på å fremme statens interesser.

433. DT 1868: 186. Finansministerens foredrag av 23.3.1868.

434. DT 1868: 187. For øvrig hadde amtmennene gjennom en kgl. res. av 12.8.1837, på landsbasis fått blankofullmakt – med rapport til FID – til å avsette lensmenn «uden Lovmaal og Dom», når han ikke var tilfreds med arbeidet deres.

435. DT 1868: 187. Uvf.

436. FAB 1866–70, s. 32. Det var den tidligere lensmannen som ble assistent.

I en slik sammenheng skal man ikke overse det gamle motsetningsforholdet mellom samer og nordmenn, og det generelt sterkt nedvurderende synet som nordmenn hadde i forhold til samer.⁴³⁷ Når man tar også dét i betraktning blir det som skjer i forhold til samiske interesser generelt, enda mar forståelig. Politikere og embetsmenn var da som nå påvirket av sine omgivelser og reflekterte de holdningene som fantes der.

En illustrasjon av hvilke norske hverdagsholdninger som fantes, får man trolig ordtakene. Et utvalg norske ordtak fra Nordland om samene, gir en pekepinn på hvordan man fra norsk side så på sine samiske naboer.⁴³⁸ Det er imidlertid liten grunn til å tro at tilsvarende holdninger ikke gjorde seg gjeldende i Finnmark.

Sentralt i ordtakene er at man mente at det var en kvalitativ forskjell på de to folkegruppene: «De er forskjel paa folk og finner».

Det vil si at samene ikke hadde det samme menneskeverdet som norske. Kvalitetsforskjellen mellom samer og norske kommer også godt frem i uttrykket «Først folk, sia finner».

Den norske folkeoppfatninga var imidlertid enda klarere enn det, og satte samene direkte på linje med dyrene. Samen og hunden var i slekt: «Finnen og hunden er skylt».

I og med at man mente at der var en nærmest naturgitt orden i forholdet mellom de etniske gruppene, hvor de norske stod øverst, skulle samene følgelig i ett og alt være underdanige. Avvik ble ikke tålt. Igjen var hunden en god sammenlikning: «En hoffærdig fin og en utsvulten hund er det fæleste en kan se i en mands gaard».

Samene skulle være samer. Derfor ble det også sett på med mistenksomhet at de gikk over til å kle seg helt norsk. I følge Just Qvigstad ble en same som kledte seg norsk, tatt for å være stor på det. I forbindelse med overgangen til norsk klesdrakt var kommagene gjerne det siste som ble beholdt av den opprinnelige drakten. Når også de ble gitt på båten hadde man overtrådt grensa for over – og underordningsforholdet mellom gruppene. Det var så alvorlig at det skapte uttrykket «Fanden kan ikke danse med finnen naar han har kasta komogan».

Kommagene er for øvrig også et bielement i et annet ordtak som forteller om hvor lite verdtt samene var. Derfor uttrykket: «De forslaar ikke

437. Se. f.eks. punkt 1.8.2.

438. Ordtakene som er fra Nordland er henta fra Qvigstad 1922: 228. Qvigstads tilleggssopplysninger er særskilt angitt. De øvrige kommentarene er undertegnede.

mer end om di kaster en fin i helvete med komogan paa».

I det etnisk lagdelte samfunnet ble det også lagt vekt på at samene var fattige. Derfor ble det samiske paradiset fremstilt på en meget spesiell måte i den nordnorske folkesosiologien: «Di sitter liksom finnan i paradis, drikker lut-sei og æter vatn». I følge Just Qvigstad ble dette brukt som et bilde på vrenging av språk, og sammenkomster uten bevertning.

I et samfunn hvor de materielle godene var knappe, var god tilgang på mat noe som gav status. Samenes påståtte fattigdom og mangel på mat kommer klart frem i fyndordet – «De er godt alt som finnen faar om vaaren».

Fattigdomsstempel, og oppfatninga av ulikhet i materiell standard er også fremtredende i uttrykket «Naar det er noko til fin, maa han ha to kjeler». Just Qvigstad sier at dette ble brukt om folk som ville være mer enn de egentlig var. I den samme klassen kan man trolig også sette ordtaket «Naar finnen ikke er litt kry, saa er de ikke gagn i han».

Ulikhetene i språk var selvsagt en opplagt arena for å markere forskjellene. En same som snakka norsk kunne nok gjøre seg forståelig, men – «Snyten paa finnkomagene kommer alltid tvert for».

Samene har vært kjent for å pleie tette slektskapsforbindelser og å ha god oversikt over til dels fjerne slektninger. Heller ikke det gikk upåakta hen. Derav ordtaket, «Di er attenmenninger like-som finnan».

1.8.5.1 Samiske ordtak: De norske har svart lever

På samisk side nedfelte slike nedvurderende holdninger seg i mistro og mistenksomhet. De samiske ordtakene om norske er tydelige vitnesbyrd om det. Man finner mange slike i Just Qvigstads ordtakssamling fra 1922.⁴³⁹

Norske burde for eksempel ikke få vite altfor mye om hva som foregikk i den samiske sfæren: «Ikke snakk. Her er en trestokk med hull».⁴⁴⁰ Dette ble sagt når det var en norsk til stede som forstod samisk.⁴⁴¹

Allerede det nevnte ordtaket viser at der ikke var noen naturlig tillit til norske. Dette følges opp gjennom flere varianter omkring fargen på levra til en nordmann:

- «Nordmannens lever er svart».
- «Svart som en nordmanns lever».
- «Levra di er så svart som hos en nordmann».⁴⁴²

I følge Just Qvigstad innebar en svart lever at man var et dårlig menneske. Når levra er svart duger den nemlig ikke til mat.⁴⁴³

Det må også ha vært en utbredt oppfatning blant samene at de norske ikke forandra seg, men alltid oppførte seg på samme måten: «En nordmann er nordmann hver eneste dag», eller en annen variant: «En norsk – selvfølgelig er han norsk».⁴⁴⁴

Det man oppfatta som det norske stivsinnet hadde frembrakt følgende: «Nå brakk nordmannen penisen».⁴⁴⁵ Dette betød at til slutt gav den hardnakka nordmannen etter.⁴⁴⁶

Ordtakene forteller også at samene helst ikke burde omgås norske. Derav ordtaket, «Du søker selskap med kråker».⁴⁴⁷ Dette ble sagt til en ung mann som søkte nordmenns selskap. Tilsvarende hadde man også uttrykket «Sultne kråker», som ble brukt om norske.⁴⁴⁸

Falskhet ble også sett på som en norsk karakteregenskap: «Du er som en dårlig nordmann».⁴⁴⁹ Dette ble sagt til en smisker, for eksempel en som skrøt av kyrne. Man var redd for å miste felykka.⁴⁵⁰

Det kjølige forholdet mellom folkegruppene kommer også til uttrykk gjennom det meget talende uttrykket, «Samens hjerte blir ikke varmt mot nordmannen», eller «Finnens hjerte er kaldt imot nordmanden».⁴⁵¹

Muligens kan man til denne kategorien også henføre et annet ordtak som går på manglende tillit til myndigheter og lovverk. Man hadde tydeligvis ikke de beste erfaringer når man tok opp en sak via

439. Qvigstad 1922. I innledninga til oversikten over samiske ordtak og gåter skreiv Just Qvigstad at mange av de samiske ordtakene er innholdsmessig lik dem man finner hos andre folk – særlig finnene – eller er direkte innlånte. Likevel understreker han at også disse, ut fra det utvalget samene hadde gjort, gav et innblikk i deres tenkemåte, anskuelser og erfaringer, som man ellers bare ville oppnå gjennom langvarig samkvem med dem.

Qvigstad bygger på ulike kilder, og utvalget hans er i det alt vesentlige fra og med Ofoten og nordover. Imidlertid trekker han inn ordspråk også fra svensk og finsk side. I hvert enkelt tilfelle oppgir han hvilket distrikt uttrykket stammer fra, og om noe tilsvarende fins i norske og nordiske ordspråksamlinger. Til sammen inneholder Qvigstads oversikt 760 nummer, men under det enkelte nummer kan det være oppgitt mange varianter av det samme ordspråket.

I undertegnedes bruk av ordspråkene vises til Qvigstads nummer, slik at man der vil kunne finne nærmere opplysninger om dette – blant annet om det er genuint samisk, eller regnes som innlånt fra nabofolkene. Der andre kilder er referert, vises det til disse.

De norske oversettelsene er gjort av undertegnede, fra den samiske grunnteksten med støtte fra den tyske versjonen som finnes hos Qvigstad. Bare unntaksvis har Qvigstad selv en norskspråklig variant.

440. Qvigstad 1922, nr. 16.

441. Qvigstad 1922: 141.

offisielle kanaler: «Lova er en nokså skeiv munn». («Lova er nokså skeiv i munnen»)⁴⁵² Forklaringa på dette ordtakket var at man mente at lovverket vred sakene i en annen retning enn det klageren ønska.⁴⁵³

1.8.6 Et dårlig forhold mellom folkegruppene

Ordtakene – folkesosiologien – gir med andre ord et lite positivt bilde av forholdet mellom folkegruppene. Kilder fra 1860-tallet bekrefter det inntrykket som ordtakene gir. En «Indvandrer» til Finnmark som han kalte seg, lensmann Brun i Nesseby, er en interessant kilde i 1867.⁴⁵⁴

Mot hverandre var samene godmodige, fredelige, gjestfrie og hjelpsomme, mens de i forhold til norske i regelen var utjenestevillige og i høy grad mistroiske. Brun nevnte også flere andre samiske egenskaper som delvis stod i strid med hverandre, men konkluderte med at det onde gjerne ville være «... det overveiende blant usiviliserte, naar lastene saa redsomt udvikle sig i de civiliserte samfund».⁴⁵⁵

Selv var han blitt fôra med de forferdeligste historier om samene allerede i amnestua – «om samene som «en listig, hadsk, skadefro, røverisk og fortroldet væsen». Dette hadde ikke vist seg å holde stikk, men på grunn av deres mistroiske vesen hadde det gått lang tid før han hadde oppnådd tilliten deres.⁴⁵⁶

Om årsaken til denne mistenksomheta meinte han det var nødvendig å gå tilbake til den tida da samer og nordmenn første gang kom i jevnlig kontakt med hverandre. Det var den gang Finnmarks befolkning stort sett var samer som av og til fikk besøk av «de Norske Indvandrerne», og de var «lyksaliggjorte med de saakaldte «Kongens handelssteder».⁴⁵⁷

- Hvordan ble samene da behandla, spurte Brun.
- ble de akta for det de var?
- ble eiendommen deres freda mot voldsverk?
- ble de skikkelig behandla ved kjøp og salg?
- ble de vennlig og høflig tiltalt, og beskytta mot vilkårlighet og antastinger?
- ble de behandla på en slik måte at de «ingen grund havde til at frygte og hade de indflyttede?»⁴⁵⁸

Hans analyse var at samtidsholdningene var å finne i historiske forhold, og hvordan samene tidligere var behandla. De «... som fra først av forhaanede, antastede og bestjal dem», ante ikke hva de sådde i «de faatals finnehjerter», og hvor vanskelig det var blitt for dem som var kalt til å være lærere og forkynnere av Guds ord for dem. De ante heller ikke at dette lille folkeferdet var bibragt en gift som hadde smitta fra slektledd til slektledd, og nå ble betrakta som særegent for stammen.⁴⁵⁹

Hvorfor var samene blitt så mistenksomme, avindsyke, egennyttige og utjenestevillige mot de norske? «Bare ikke mon de norske selv har skylden for at dette uhyggelige forhold forhold finder sted mellem dem?» Ennå fant man, særlig blant de nyligst innvandra norske, «dette gamle hadske og foragtede sind», selv om dette ikke lenger var så fremtredende eller skadelig som tidligere.⁴⁶⁰

Det Brun beskriver er hverdagsrasismen i møtet mellom den raskt voksende norske befolkninga og samene. Denne ble også bemerkta av utenlandske reisende i Finnmark. Et eksempel fra nedre del av nåværende Tana kommune fra 1870-tallet er trolig illustrerende.

To engelskmenn ble tilsnakka av en noe påvirka same på handelsstedet, men den norske (nytilflytta) rorskaren deres visste råd. Et spark fra ham roa samene ned på en effektiv måte, og forfatteren bemerker: «De norske behandler disse samene mer som laverestående vesener, eller små barn, enn som mennesker».⁴⁶¹ Likevel ville han ikke si at de små samene ble grusomt behandla, men de ble rista og håndtert på en slik måte at de straks løp avgårde og gjorde slik de ble befalt.⁴⁶²

442. Qvigstad 1922, nr. 90.

443. Qvigstad 1922: 150.

444. Qvigstad 1922, nr. 122.

445. Qvigstad 1922, nr. 94.

446. Qvigstad 1922: 150.

447. Qvigstad 1922, nr. 137.

448. Qvigstad 1922: 155.

449. Qvigstad 1922, nr. 145.

450. Qvigstad 1922: 155.

451. Qvigstad 1922, nr. 204.

452. Qvigstad 1922, nr. 531.

453. Qvigstad 1922: 193.

454. Abraham Brun var lensmann i Nesseby fra 1853 til 1876. Det følgende er henta fra en maskinavskrift av en artikkelserie Brun skreiv i Finnmarksposten i 1867, utlånt av Thor Thrane, Karasjok. Sidetallene viser til pagineringa i avskrifta, som ikke er sjekka mot originalen.

455. s. 3.

456. s. 4–5.

457. s. 5. Med det siste meiner han monopolhandelsstedene.

458. s. 5.

459. s. 5.

460. s. 5. Dette var midt i en av de aller sterkeste norske innflyttingsperiodene sørfra, på 1800-tallet.

461. «... a kick from our boatman cooled this energetic Lap wonderfully. The Norwegians threat these Laps more like beasts, or little children, than men». Morrice 1881: 52.

462. «I don't mean they are cruel to them, but they seize them, and shake and scold them, ant the little Lap runs off and does what he is told at once». Morrice 1881: 52. Jf. også Pedersen 1984: 51–52.

Lensmann Brun hadde et hjertesukk over at samene ikke var mer velvillige overfor de innvandra norske: «Er det ikke betegnende og høist besynderligt, at Finnerne gjør meget af Russerne, endmere af kvænerne, lidt af de finsktalende Norske, men ikke det ringeste af oss, indvandrerne i det land, hvorfra de have sine goder, sine Æmbesmænd, Lærere, love og beskyttelse? Mon vi ikke av direkte eller indirekte vei have stødt hjertene fra oss?»⁴⁶³

Bruns sammenlikning av samenes syn på nordmenn i forhold til russere og finner (kvener) er interessant også sett ut fra hvordan dette hadde nedfelt seg i samiske ordtak om de tre nevnte folkegruppene. Som vist foran fantes det en rekke negative ordtak om de norske. Om finnene derimot finnes det kun ett ordtak i Qvigstads samling, som heller ikke kan sies å være spesielt negativt mot selve folkegruppa: «Du banner som en finne».⁴⁶⁴

Om russerne, som samene hadde hatt en svært langvarig handelskontakt med, finnes det tre-fire ordtak.⁴⁶⁵ De går på at russerne aldri snakka dårlig om varene sine, og svært ugjerne satte opp prisene på det de selv kjøpte. I den samiske oppfatninga om russerne, slik de er nedfelt i ordtakene, kommer det også frem at de oppførte seg uanstendig og at de slo kjørerene med tømmene. Men – heller ikke disse karakteristikkene kommer opp mot den grunnleggende mistro som preger de samiske ordtakene om nordmenn.

1.8.6.1 Samene – et laverestående folkeferd

Lensmann Bruns forsøk på å forklare hvorfor forholdet mellom samer og nordmenn var så dårlig er interessant nok. Likevel er hans egen beskrivelse av situasjonen i samtida kanskje den beste illustrasjonen på hvordan man fra norsk side så på samene. Siktemålet hans var nemlig å gi en «... tro skildring av denne lille folkestammes liv, sæder og skikke, ...».

Formålet var å belyse om det var noe som kunne eller burde gjøres for disse naturmennesker, «... denne lille rest af Nordens urbefolkning, der som det svagere folkeferd altid har maattet vige for det stærkere, længere og længere nord, intil de

strandede paa Finmarkens fjelde og ødemarker ...».⁴⁶⁶

Han presiserte nøye at omtalen hans ikke var av allmenn karakter. Den dekte forholdene i Øst-Finnmark. Årsaken var at man der trolig fant rasen ublanda og så godt som upåvirka av sivilisasjonen – «og derfor mere naturvæsner».⁴⁶⁷

Gjennom å beskrive samenes skikker, og samens tornefulle vei fra livet til grava, mente han at også andre dermed kunne bedømme, «... hvorvidt det kulturtrin paa hvilke de staa er tilstrækkeligt, eller om de bør hæves høiere op til os».⁴⁶⁸

I det store og det hele var det ikke mye positivt å si. Livet begynte «i regelen i elendighet ligesom det ogsaa ender i elendighed!» De levde som «døgnfluer kun for dagen», og bekymra seg lite for den dag i morgen.⁴⁶⁹

Barna vokste opp i den største «vankundighed». De hørte ikke noe om fortida eller forfedrene, og navnene deres var begravd med dem. Brun stilte derfor spørsmål om et folk uten fortid kunne ha noen fremtid. Selv trodde han ikke det, og konstaterte at samene levde et liv som han ikke ville ønske hunden sin.⁴⁷⁰

Fjellsamene utmerka seg når det gjaldt reinslighet. Det kom trolig av at det ikke gikk an å ha det urenslig i de teltene de levde. Når samene derimot bygde seg en stue og begynte å leve et slags sivilisert liv, «... da har man svineriet og det i saa høi grad, at man maate ønske ham i hans jordgamme igjen».⁴⁷¹

Brun gikk også inn på forlovelse og ekteskap blant samene. I forbindelse med forlovelsesforhandlingene og medgiften, var det involvert et stort antall mennesker. Disse diskuterte og skjenktes så det var en gru. For en utenforstående var det nesten umulig å forstå et ord «af det gyselige gnaal og sammensurium» som ble fremført. Når alt var avgjort ble det skjenka godt, og det ble alminnelig fryd og glede «indtil den siste gjæst er indslumret».⁴⁷²

Under bryllupet var de forlovede «... udstafferede med alskens brogede tørklæder og bordtepper samt alle slags glørende sølv og messinggjenstande som de ere i besiddelse af».⁴⁷³

463. S. 5. Når sitatet nevner «finsktalende norske», betyr det samisktalende norske.

464. Qvigstad 1922, nr. 140. En mulig forklaring på hvorfor samene hadde så få ordtak om finnene, er naturligvis også at den virkelig store finske innvandringa først fant sted etter midten av 1800-tallet, og at en god del av de tidlige innvandrerne fra begynnelsen av 1700-tallet, i mange strøk ble assimilert i den samiske befolkninga.

465. Qvigstad 1922, nr. 127, 151 og 431.

466. Brun 1866: 1. Igjen ser man her en direkte påvirkning fra innvandringsteorien. Se punktene 1.7.5.3 – 1.7.5.5.

467. Som foran.

468. Brun 1866: 12.

469. Brun 1866: 1.

470. Brun 1866: 1–2. Men – man merker seg at også de innfødte norske i Finnmark fikk tilsvarende sterke karakteristikk for mangel på reinslighet.

471. Brun 1866: 2.

472. Brun 1866: 14.

473. Som foran.

Samene gifta seg som oftest tidlig. Det hele var ganske enkelt. Gutten fikk gjerne en jordflekk av faren, og jenta ei ku av mora. Så skaffa han noen lass bjørkestrær, reiste dem mot hverandre, stabla torv utenpå, og gamma var ferdig til å ta i mot de nygifte, «... som begynde sine hvetebrødsdage i gammens ene hjørne, medens koen gjør sig det mageligt i det andre».⁴⁷⁴

De samiske ekteskapene var sjelden tufta på kjærlighet. Stort sett var de basert på penger og partier. Likevel var det alltid et godt forhold mellom ektefellene.⁴⁷⁵ Imidlertid var det ikke noen stor sorg når ektefellen døde: «Naar konen er borte, er hun dermed glemt, frieriet paafølger umiddelbart, ...». Enkemannen kunne gjerne ta ut lysning tre uker etter at kona var begravd.⁴⁷⁶

Barneoppdragelse i betydninga tukt fantes ikke. Barna tok snart kommandoen da det fjerde bud ikke hørte til «finneoppdragelsen». Derfor var det et hell at de så ofte var barnløse.⁴⁷⁷

Når det gjaldt fornøyelser var samene enestående blant jordas folkeferd, gjennom at «de ikke ynde musik, sang og dans». Bortsett fra salmesangen var det ett unntak. Når de hadde drukket alkohol eller var i godt humør, «... pleier de oftere at improvisere noget galematias med de afskyeligste gryntetoner, hvilke frapperende minder om svinet og dets velklingende stemme. Dette slags udgydelser kalder de at joike». Det var nå enda så når det var edru mennesker som joika, men når de «drukne» gjorde det, måtte det «... bringe en i tvil om mennesket alltid har været menneske».⁴⁷⁸

Lensmannen hadde heller ikke spesielt høye tanker om samenes samfunnsengasjement: «Hva bryder han sig om verden og politik, naar han kan fylde sin mage og derpaa i ro og mag fordøie dens indhold».⁴⁷⁹ Ved sida av reinkjøtt stod hvalkjøtt og hvalspekk meget høyt på den samiske menyen – «Bugen er deres Gud, renkjød og hvalkjød deres trosartikler». Ved ett tilfelle hadde han iakttatt samer som kokte og spiste hvalkjøtt, «... og jeg maa tilstaa at de ædende lignede dyr mer end mennesker».⁴⁸⁰

Slike karakteristikk som dette – ført i pennen av folk som selv mente at de var nøytrale observatører – kunne vanskelig bidra til at høyere myndigheter fant det verdt å ta hensyn til samisk kultur, til samiske sedvaner og rettsoppfatninger i forvalt-

ningssammenheng, eller når lover og regelverk ble utforma. Man ble nmok heller bestyrka i at samene i Finnmark hadde et samfunnssystem og en siviliseringsgrad som vanskelig kunne gi grunnlag for offisiell og formell anerkjennelse.

Bruns «nøytrale» fremstilling er nok ganske representativ for det synet man i dannete kretser hadde på samene fra 1860-tallet og utover. Der fins imidlertid unntak. Det gjelder blant annet Eilert Sundt – den første norske sosiolog – som på 1860-tallet mente at samene i finnmarksbygdene var atskillig flittigere enn nordmennene, noe han også gav mange eksempler på fra flere distrikter i Finnmark.⁴⁸¹

Årsaken til dette var for det første at en stor del av de norske nybyggerne som kom opp i dansketida «... sikkerlig var Udskud af Befolkningen og det fra Byerne, som ble sendt op til Finmarken, for at Fiskeværene skulde blive befolkede». Den andre grunnen var at man selv i den seinere tida hadde sett mange beklagelige eksempler på at innflyttere fra Sør-Norge hadde vanskelig for å greie seg under dette «Polarlandets» ugunstige klima. Dette førte til at allerede etterkommerne i tredje ledd, «... synes vanslægtede eller mærkelig tilbage med Hensyn til baade legemlig og aandelig Kraft.»⁴⁸²

1.8.7 Offisiell etnisk lagdeling. Samer og kvener – fremmede raser

Tendensene til at nordmenn betrakta seg som en overlegen rase i forhold til samene og delvis kvener, blir også mer synlig fra 1860-tallet og utover. På denne tida – samtidig med at staten erklærte seg som eier og eneste rettighetsbærer til grunn og ressurser i Finnmark – begynner denne overlegenhetsholdninga også å gi seg utslag i *offisielle* beskrivelser av de etniske gruppene.

I femårsberetningene for amtet er dette første gang særlig tydelig i beretninga for perioden 1866–70. Der skreiv amtmannen innledningsvis at det som hadde fått mennesker til å slå seg ned i Finnmark, «... naar sees bort fra den nomadiserende Befolkning», var havets rikdommer. Med disse rikdommene stod og falt Finnmarks bebyggelse, «... og dets bestaaen som Kultursamfund».⁴⁸³

I beskrivelsen av de tre folkegruppene kom amtmannen inn på at få norske stamma fra slekter som hadde bodd i Finnmark i flere generasjoner. Flertallet av dem ble antatt å stamme fra familier

474. Brun 1866: 7.

475. Brun 1866: 8.

476. Brun 1866: 15.

477. Brun 1866: 8.

478. Brun 1866: 15.

479. Brun 1866: 4.

480. Som foran.

481. Midbøe 1973: 41 ff.

482. Midbøe 1973: 41.

483. FAB 1866–70, s. 1.

som hadde flytta inn på 1800-tallet. Samene derimot var hjemfødingar i uendelige slektfølger. Kvenerne var den tredje folkegruppa. Etter amtmannens oppfatning burde de egentlig vært kalt finner, i og med at de skreiv seg fra «storfyrstedømmet Finland».⁴⁸⁴ For å skille mellom samer og kvener kalte han de førstnevnte for lapper, mens han for «den fra Finland komne Race» ville bruke betegnelsen kven.⁴⁸⁵

For hver enkelt av nasjonalitetene gjaldt det at de foretrakk sine egne stammefeller til naboer. Derfor fikk man gjerne ublanda norske, samiske eller kvenske landsbyer og grender. I den forbindelse ser man at også samene nå ble karakterisert som en fremmed rase. Amtmannen hevda nemlig at når de etniske gruppene isolerte seg fra hverandre på denne måten, var det «... meget hinderlig for de fremmede Racers Tilegnelse af norsk Sprog og Kultur». Han kunne likevel ikke skjønne hvordan det i et fritt land var mulig å forhindre slik «Racegruppering» ved lov eller inngripen fra øvrigheta, så lenge det ikke skjedde noen brudd på offentlig eller privat bruksrett.⁴⁸⁶

Selv om nordmennene rundt 1870 var blitt den største etniske gruppa, var det likevel atskillig flere samer og kvener til sammen. Den «norske Race» var i absolutt overvekt i kun to av byene, og tre små kystkommuner. Amtmannen var likevel godt fornøyd med det norske preget man hadde makta å sette også på de sterkeste og «mindst civiliserede» samiske og kvenske strøkene. En nordmann som kom for eksempel fra Russland og Finland ville også i slike strøk umiddelbart få følelsen av at han befant seg på «norsk Grund». De norske institusjonene og deres oppdragende makt hadde brutt gjennom de mange hindringene og «paatrykt Befolkningen sit uudslettelige Stempel».⁴⁸⁷

Amtmannen medgikk imidlertid at dette ikke hadde kunnet skje «... uden ved en Haandhævelse af Loven som, hos Almuen ikke sjelden har fremkaldt Klager over hensynsløs Strenghed». Det gjaldt tvungen skolegang, fredning av vilt, fisk, skog, sunnhetsforskrifter og «Haandhævelse af Statens Eiendomsret til Skov og Jord».

Når det gjaldt forholdet mellom folkegruppene var det stor motvilje mot å gifte seg utenfor sin egen nasjonalitet. Amtmannen antok at dette ville forandre seg med stigende opplysning blant alle tre folk, og at «Racefordommen» ville forsvinne

etter hvert som samer og kvener ble flinkere i norsk.⁴⁸⁸

Det går som en rød tråd gjennom hele amtmannens beskrivelse av de etniske gruppene at nordmennene stod øverst på rangstigen. Nederst stod samene: «Lappen indtager endnu baade som Fisker og som Jordbruger den laveste Plads. Han staar lavere i Oplysning end Nordmannen, i Regelen ogsaa under Kvænen, medens han er dem begge underlegen i Fysisk Kraft».⁴⁸⁹

I «dannede kretser» foregikk det diskusjoner om samer og kvener og deres karakteregenskaper. I korrespondanse mellom Eilert Sundt og biskop Essendrop i Tromsø, etter at førstnevnte hadde ivra for at det burde opprettes en privat forening for å ta seg av samenes og kvenenes språkproblemer, slo Essendrop fast at samene ikke hadde noen fremtid. For dem gjaldt «at blidgjøre deres Aftenstund».⁴⁹⁰ Kvenerne derimot hadde han stor tro på, men man måtte fornorske dem.

Sundt på sin side fremholdt at det måtte være ønskelig at kvener og samer gifta seg med hverandre: «De som hidtil have staaet paa det lavere Kulturtrin, skulde vinde derved, og denne Vinding skal igjen komme vor egen Stamme til tilgode. Jeg tænker mig, at Finne-Ætten skal blive dygtigere og Kvæne-Ætten medgjørligere, og dermed vilde de Norske have bedre Naboer».⁴⁹¹

1.8.7.1 Sosialdarwinisme

Det er flere som har satt fornorskingspolitikken i andre halvdel av 1800-tallet i sammenheng med biologen Charles Darwins naturvitenskapelige lære.⁴⁹² Denne læra som han lanserte i 1859 gikk som kjent ut på at bare de sterkeste og mest tilpassingsdyktige individene i en art overlevde mens andre gikk til grunne.⁴⁹³

Sosialdarwinismen overførte denne læra til menneskesamfunn og rangerte kulturene innbyrdes. Darwins eget bidrag til dette var en bok han utgav i 1871. Der hevda han at menneskearten bestod av mange ulike folk og raser, som var underkasta evolusjonsteorien som alle andre arter. De rasene som ble hengende etter i utviklingsprosessen ville tape i kampen om jordas ressurser, og forsvinne til fordel for en høyere sivilisasjon.⁴⁹⁴

488. FAB 1866–70, s. 57.

489. FAB 1866–70, s. 61.

490. Midbøe 1973: 36.

491. Som foran. Sitatet er hentet fra Folkevennen 1863, s. 549.

492. Jf. f.eks. Bull. T./Gaski, H., i NNK 2 1994: 246.

493. Verket het «Origin by Means of natural Selection» (Om artenes opprinnelse).

484. Etter amtmannens mening gikk «Indvandringen» fra Finland ikke lenger tilbake enn første halvdel av 1700-tallet.

485. FAB 1866–70, s. 54–55.

486. 1866–70.

487. FAB 1866–70, s. 58.

I Nordnorsk kulturhistorie beskrives hvordan sosialdarwinismen så på menneskene og forholdet mellom folkegrupper:

«Noen varianter av arten mennesker var mer utviklet og levdyktig enn andre og hadde i kraft av sin styrke også rett til å herske over andre samfunn, utrydde deres kulturer og absorbere dem i sin egen kultur. Den europeiske rasismen, dens nedvurdering av andre folkeslag og deres kulturer, fikk slik en «vitenskapelig» legitimisering. Europeeren kunne erobre verden i kraft av naturrett».⁴⁹⁵

Olav Christensen gir likeledes en god oppsummering av 1800-tallets evolusjonistiske og rasistiske teorier om den hvite rasens overlegenhet. I dette bildet kunne primitive mennesker bare skape primitive kulturer.⁴⁹⁶

For svensk og norsk tenkning om den egne «rase» nevner han blant annet påvirkninga fra den franske adelsmannen Arthur de Gobineau (1816–1882), som var fransk ambassadør i Stockholm. Han skreiv nemlig i 1853 en bok bygd på evolusjonistiske ideer hvor han hevda at «... nordiske germanere var overlegne og følgelig kallet til herskerrollen».⁴⁹⁷

Christensen ser også rasismen som en ideologisk legitimering av de overgrepene som de vest-europeiske kolonimaktene begikk i koloniene. Disse overgrepene mot ikke-europeere ble begrunna med at de var underutvikla eller mindreverdige på annen måte. I dette ideologiske klimaet ble ulike urfolksgrupper i evolusjonshierarkiet plassert nært dyreriket.⁴⁹⁸

I takt med evolusjonismens syn på menneskelig utvikling og kultur ble synet på samene mer negativt i andre halvdel av 1800-tallet, «... og i termer som «rase» og «raseegenskaper» fikk nedvurderingen stor gjennomslagskraft. Ettersom norske bosettere trengte lenger inn på samenes tradisjonelle områder ble samefolkets evner og muligheter vurdert som stadig dårligere ... Mot den overlegne norske kulturen ville samene nødvendigvis måtte

tape, «the survival of the fittest» ville bli deres undergang».⁴⁹⁹

Håvard Dahl Bratrein og Einar Niemi konstaterer at den norske nasjonalismen utvikla seg til en konformitetsideologi, og knytter dette til at rasismen og sosialdarwinismen rettferdiggjorde assimilasjonspolitikken ytterligere: «Rasismen opererte med en klar hierarkisk rangering av folkeslagene, med den germanske rase som den overlegne».⁵⁰⁰

Der fins imidlertid kritiske røster til bruken av begrepet sosialdarwinisme i forhold til fornorskingspolitikken i andre halvdel av 1800-tallet, og mener at kulturevolusjonismen ville kommet selv uten Darwins teorier.⁵⁰¹ Europeerne hadde nemlig i århundrer vært overbevist om at de var et «biologisk overordna folkeslag». Det nye var at nå kunne man bruke Darwins begrep om kampen for tilværelsen som et argument i rasedebatten. Med ham kunne man forklare at indianerbefolkninger og øvrige naturfolk, «... gikk til grunne som et uunn-gåelig resultat av kampen for å eksistere».⁵⁰²

I Sverige kan man til en viss grad registrere sosialdarwinistisk innflytelse på lovgivningsspørsmål allerede mot slutten av 1860-tallet, mens det bredere gjennombruddet skjer på 1880-tallet.⁵⁰³ Samene ble i rettslig sammenheng ikke sett på som likeverdige med andre folkegrupper. Grunnen var at deres kultur var annerledes og ble ansett som «lägre ståande».⁵⁰⁴

I den forbindelse uttalte en riksdagskomite om eiendomsretten i 1886, at samenes «besittningstaggande» ikke var av en slik natur at den omfatta alle beføyelser som ligger innenfor begrepet eiendomsrett. «Det sträckte sig icke till andra än dem, nomadlivets inskränkta behof fordrade». Derfor var samens rett til jorda helt fra begynnelsen av en slik natur, «... att den icke hindrade uppkomsten, så att säga, brädvid sig af eganderätt i kultursamhällets mening».⁵⁰⁵

Tidligere sameombudsmann i Sverige, Thomas Cramér; har i en spissformulering, med henvisning til den fysiske antropologiens skallemålinger, uttalt at det ser ut til at «... själva begreppet äganderätt endast är någonting för långskalliga folk (dolikocefaler). Kortsallar kan helt enkelt ej

494. «The Descent of Man and Selection in Relation to Sex». (Menneskets avstamning). Jf. f.eks. Nutti-Grankvist 1993: 4. Men – ennå på begynnelsen av 1880-tallet var ingen av Darwins egne skrifter oversatt til norsk eller gjort tilgjengelig for allmennheten. I Sverige og Danmark var imidlertid «Om artenes opprinnelse» oversatt i h.h.v. 1871 og 1872, og «Menneskets avstamning» kom på dansk i 1874. Jf. Lie 1985: 519.

495. Balsvik/Drake 1994: 99. De samme forfatterne skriver også at «Den norske rasismen overfor samene kaster utvilsomt ennå lange skygger inn i vår samtid». Sm. st.

496. Christensen 1997: 91/92.

497. Christensen 1997: 92/93.

498. Christensen 1997: 93.

499. Christensen 1997: 99.

500. Bratrein/Niemi 1994 1:188.

501. Jf. Jølle 1998: 205.

502. Jølle 1998: 203.

503. Eriksson 1975: 19. Når det gjelder sosialdarwinismen i Sverige og de internasjonale idéstrømningene som den var en del av, og hvilke virkninger dette fikk for samenes status, vises også til Svensson 1975 og 1997.

504. Eriksson 1975: 15.

505. Sitert etter Eriksson 1975: 15.

vara bärare av ett så kvalificerat rättsinstitut som äganderätten».⁵⁰⁶

Den sterke evolusjonistiske tankegangen i samtida finner man i Norge særlig klart uttrykt i synet på forholdet mellom jordbruk og nomadisme. Sistnevnte måtte vike for jordbrukets interesser. Lappekommisjonen av 1892 uttrykte blant annet at den såkalte felleslappeloven av 1883 – som gjaldt områdene sør for Finnmark – og som regulerte forholdet mellom reindriftssamene og jordbrukerne, blant annet gjennom et kollektivt erstatningsansvar for skader forvoldt av rein⁵⁰⁷, var «... det første Skridt til gjennomførelse af Regler sigtende paa en regulerende Indflydelse under den paagaende Kulturkamp, om hvis endelige Udfald i Tidens Løb Meningerne neppe kunde være delte».⁵⁰⁸

Med andre ord: Den samiske kulturen – i dette tilfellet representert av reindriften – var dømt til å bukke under i kampen mellom kulturene.

Uten å ta nærmere stilling til i hvilken grad man kan sette merkelappen sosialdarwinisme på den rasismen som utfolda seg både på det folkelige nivået, blant åndseltiten, og myndighetene i Norge, er det likevel klart at denne vitenskapsideologiske retninga også i høy grad kunne legitimere det norske samfunnets nedvurdering av sine egne innenlandske «ville» – nemlig samene.

Man behøvde ikke å ta hensyn til sedvaner og rettsoppfatninger hos en folkegruppe som stod på et mye lavere sivilisasjonsnivå enn det man selv befant seg på. I særlig grad behøvde man det ikke når ulikheta i siviliseringsgrad også kunne belegges vitenskapelig.⁵⁰⁹

1.8.8 Nordmennene – den herskende – germanske rase

Stadig uten å ta stilling til hvorvidt det rasistiske scenariet som utspiller seg innenfor litteratur, vitenskap, åndsliv og politikk mot slutten av 1800-tallet var sosialdarwinisme eller ikke, er det uansett påtakelig hvordan man i kanskje enda større grad enn tidligere rangerer folkegruppene – eller «Racene» som var den vanlige betegnelsen.

506. Cramér 1980: 3. (Samene var typologisert som kortskaller.) Se også Svensson 1997: 105.

507. Jf. Strøm Bull 1997: 17.

508. Siteret fra Indberetning 1894, etter Strøm Bull 1997.

509. Slik sett kom sosialdarwinismen inn som en ytterligere akademisk legitimering av det bildet av over- og underordning mellom folkegruppene, som var skapt av «den norske historiske skole» på 1830-tallet. I en slik forbindelse har det mindre betydning at den sistnevnte retningas innvandringsteori etter hvert ble sterkt anfekta.

Statistisk sentralbyrå som beskrev det etniske hierarkiet på begynnelsen av 1880-tallet er et godt eksempel på denne rangeringens vitenskapelige former: «Nordmændene er den herskende Stamme, de er i det hele taget mere velhavende, mere fremskredne i Oplysning end Finner og Lapper».⁵¹⁰ Likevel var man ikke helt sikker på om nordmennene i alle henseender var en overlegen rase i forhold til finnene (kvenene), men nasjonalfølelsen var nok sterkere hos dem, «... der høre til det herskende Folk, ...».⁵¹¹

Den ulike stilling som de ulike etniske gruppene stod i, hadde også klare virkninger for ekteskapsinngåelse mellom gruppene. Hvis en mann fra en «Nationalitet» som stod under kvinnens egen, kom med et ekteskapstilbud, ville hun frykte for å synke i sine landsmenns omdømme. Samtidig ville også engstelsen for å bli avvist, redusere antallet av slike tilbud.⁵¹²

Helt annerledes var det med en mann som søkte seg en ektefelle «... fra en under hans egen Nation staaende Folkestamme». For ham ville det ikke bli tale om å stige ned, «... men om at hæve Hustruen op til hans eget Standpunkt».

Den rangeringa mellom folkegruppene som statistisk sentralbyrå kom frem til var følgende:

1. Nordmenn
2. Personer av blanda herkomst
3. Finner
4. Samer («Lapper»).

Rasetenkning og gradering av de enkelte rasenes verdi som så tydelig kommer til uttrykk i statistisk sentralbyrås folketellingsanalyse, var ikke noe enkeltstående tilfelle. Det var vanlig å fremheve den norske rasens fortreffelighet. I studiene av «Norsk Folkekarakter», hevder Moltke Moe og J.E.Sars for eksempel at i samtidas politikk var «Stridbarheden og Kampglæden, som fra først av karakteriserer Racen ... atter bleven et av de iøjnefallende træk i Nationalfysiognomien».⁵¹³

510. DsC 1882: 147.

511. Sm. st. Når det gjelder nordmennene som den herskende rase, merker man seg at en forkjemper for samenes kulturelle rettigheter, professor J. A. Friis, i sin skjønnlitterære produksjon – bl.a. i den meget kjent romanen «Lajla», selv bidrog til denne oppfatninga. Hans Lindkjølen skriver nemlig i sin analyse av denne romanen som kom ut i 1881, at slik de tre etniske gruppene er fremstilt, «... kan det ikke være tvil om at nordmennene kommer fordelaktigst ut og trer fram som den herskende rase». Jf. Lindkjølen 1983: 50.

512. DsC 1882: 147–148.

513. Etter Hestmark 1998: 713. Sars' hovedverk «Udsigt over den Norske Historie», som utkom mellom 1873 og 1891, inneholdt bl.a. et stort kapittel med tittelen «Fællesarisk og fællesgermansk kultur». Jf. Stenseth 1998: 415.

På den annen side bodde det også folk i Norge som ikke hadde norsk folkekarakter. De hadde ikke frembrakt noe selv, og var heller ikke i stand til å gjøre det: «Det har været Lapperne Naboer som gjennem videnskabelige Undersøgelser har belyst deres Stilling, – deres Fortid, deres Sprog, deres Legemsbygning osv., kanskje uden at de selv har lagt Mærke dertil. Deres Syn gaar ikke ud over Øieblikkets Behov ... De synes heller ikke at kunne bringes til at sætte sig høiere Maal, og derfor maa dommen blive den, at de er en lavtstaaende Race».⁵¹⁴

Denne analysen var det etnografiprofessor Yngvar Nielsen som stod for, «... i ren forbauselse over en fullstendig uvitenskapelig, ugermansk kultur innenfor nasjonens grenser».⁵¹⁵

Det er ingen grunn til å tro at rasismen overfor samene avtok mot århundreskiftet, eller i begynnelsen av 1900-tallet. Amund Hellands nærmest offentlig autoriserte beskrivelse av de enkelte amtene i landet, gir i 1906 en særdeles god illustrasjon på hvilket syn man i ledende kretser i Norge hadde på de tre etniske gruppenes antropologiske egenskaper.

Samene hadde et mindre tiltalende utseende. Blant annet hadde de særegenheter ved øynenes som man ikke fant hos «sædvanlige Mennesker». Videre ble det slått fast at finnefylognomiets uttrykk «... er frygsomt og godmodig, nærmere dumt end klogt ... De er oftest hjulbenede og krogryggede».⁵¹⁶

De antropologiske og kranologiske egenskapene viste at samene hørte til den mongolske rase, og «... maalingen har vist, at finnerne har i almindelighed meget mindre kraft i hænderne enn vi».⁵¹⁷ Hvorvidt samene var degenererte var det ulike oppfatninger om. Men – etter det leger, prester og offiserer yttra, syntes sjøsamene å «... staa lavt og at være degenererede».⁵¹⁸ Øst- eller skoltesarame ble uten videre karakterisert som en «lavtstaaende Race».⁵¹⁹

Ut fra en uttalelse av professor Friis om at denasjonaliseringa og forjaginga av samene fra den finsk-karelske og russiske befolkningas side ville innebære at de siste levningene av samer ville bli gravlagt på norsk grunn, trakk Helland den slut-

ning at Friis' oppfatning var at samene i tidens løp ville vike for de andre nasjonalitetene.⁵²⁰

I følge en sjef for Varanger kompani savna samene mange av de nødtørftigste forutsetningene for det man skulle lære dem – og videre:

«De lever i gammer, ofte forpestede jordhuler, og spiser daarlig og slet tillavet mad uden afveksling og er over al beskrivelse skiddenfærdige. Det er en ynke at se, hvor mange af dem er deformerede, hofteskakke, haltende og lamme».⁵²¹ Samene var så svakt utvikla i både legemlig og åndelig henseende at de heller ikke var i stand til å avgi noen særlig betraktelig kontingent til forsvar av riket.⁵²²

Kvenene var sterke og kraftige mennesker selv om de heller ikke hadde vakkert eller inntakende ytre. Mistenksomhet, misunnelse og hevngjerrighet var blant karakteregenskapene deres, selv om de også kunne være både trofaste og gjestfrie. Det var en kraftig rase med både legemlig og åndelig seighet. Derfor måtte den kunne «bestaa i kampen for tilværelsen».⁵²³

Nordmennene var de to andre rasene overlegne både i legemlig og åndelig utvikling. Det så i det hele tatt ut til at nordmennene i Troms og Finnmark, «... besidder den *germanske* races beste egenskaper: stor og sterk benbygning, kraftig muskulatur, veldannede hænder og føtter og skarpt utviklede sanseorganer; ogsaa i aandelig henseende synes den norske befolkning at være høit begavet; derom vidner deres kloge, gløgge blik og hurtige opfatningsevne».

Selv om kvenene kunne være både slanke og velbygde, savna de imidlertid det kraftige og mandige trekk som nordmennene hadde, og som med én gang stempler dem som «den herskende race».⁵²⁴

I disse iakttagelsene og vurderingene fra tida rundt begynnelsen av 1900-tallet finner man altså at den norske – germanske – rasen var overordna de andre. I følge Sverre Jervell var pan-germanismen, med sine klare rasistiske undertoner, en viktig del av tankegodset i norske intellektuelle miljø til langt inn i mellomkrigstida. I den forbindelse viser han også til presten, språkforskeren, målmannen og venstremannen Christopher Bruun, som hevda at den germanske stammen var den som stod «fremst inden menneskeheden». Bruun laga også en rangering av verdens land hvor de nordiske stod øverst. Alle andre folkeslag stod i

514. Etter Hestmark 1998: 713.

515. Som foran. Yngvar Nielsen var en av de absolutte samfunnstoppene i Norge, både av fødsel og gjennom ekteskapet med datterdatter til grev Wedel Jarlsberg. Han var personlig venn av kong Oscar II og lærer til prinsene når disse var i Norge. Jf. Svendsen 1997: 23.

516. Helland II 1906: 3.

517. Som foran s. 4.

518. Som foran s. 5.

519. Som foran s. 6.

520. Som foran s. 5.

521. Som foran.

522. Som foran s. 11.

523. Helland II 1906: 7/8.

524. Som foran s. 11. Uvf.

skyggen for de germanske, og nordmenn var de som stod øverst på lista over rasereine folk».⁵²⁵

Rasismen ytra seg etterhvert også i rasehygienisk tenkning hvor raserenhet og vern av rasen stod sentralt, ut fra teorier om degenerering på grunn av dårlig arvestoff. Langt inn på 1900-tallet – i mellomkrigstiden – var det USA, Tyskland og de skandinaviske landene som hadde de mest offensive rasehygieniske programmene. Formannen i «Den norske rådgivende komité for rasehygiene», kjemikeren Jon Alfred Mjøen, advarte sterkt mot raseblanding. Blant annet hevdet han at avkom «... av samisk/norsk herkomst ville bli «disharmonisk» fordi foreldrenes egenskaper ble kombinert på en måte som gjorde avkommet «ubalansert» og derved lite funksjonsdyktig».⁵²⁶

1.9 Jordpolitikken – norske ble prioritert

1.9.1 Gratis jord til norske kolonister – samer og kvener måtte kjøpe

Det samiske rettsgrunnlaget ble altså definert bort omkring midten av århundret. Grunnlaget var tesen om at nomadisme ikke kunne konstituere eiendomsrett. Årsakene til dette var blant annet å finne i forhold som hadde med utviklinga av den norske nasjonalismen å gjøre.⁵²⁷ Etterhvert spilte også sikkerhetspolitiske spørsmål en vesentlig rolle når det gjaldt den negative behandlinga av samer og kvener.

Jordsalgslova av 1863 gav myndighetene frie hender for å kunne styre koloniseringa, blant annet å nekte den lokale befolkninga utmåling av jord. Denne fullmakten ble også benytta. I det følgende vil det bli gitt noen eksempler på hvordan denne politikken arta seg – og hvordan man prioriterte etnisk norske ved tildeling av jord.

I amtmannens femårsberetning for 1866–70 skreiv han at på grunn av den lette tilgangen på jord burde det vært gunstig for utvikling av jordbruket. På den annen side hadde man naturhindringer, tiltrekninga fra fisket, og på sine steder «Fjeldfindernes Herjinger».⁵²⁸ Likevel ville han ikke der gå nærmere inn på å forklare sammenhengen mellom jordbrukets og nomadevesenets uforenlighet. Det spørsmålet mente han var godt nok

opplyst gjennom den offentlige debatten som hadde funnet sted.

Det kunne også vært behov for en amtsagronom, men når flesteparten av de 17 000 menneskene i landdistriktene stod på «Lappens og Kvænnens lave Oppløsningstrin», var en slik stilling nesten en luksusgjenstand. Man måtte derfor i større grad satse på eksemplets makt fra mer opplyste og iherdige jordbrukere. Derfor var det av aller største betydning for amtets fremtid at man fikk «en Indflytning af Nordmænd med Kjærlighed til og Kyndighed i Jordbrug, ...» slik det ble drevet i de skarpere fjellbygdene sørpå.

Som stortingsmann hadde amtmannen selv de beste muligheter for å gjøre noe med saka. Sammen med en stortingskollega, fogd og sorenskriver Kjerschow i Varanger, skreiv han 12.2.1869 til Finansdepartementet, og bad om visse endringer av den jordsalgslova som var vedtatt i 1863.⁵²⁹

I henvendelsen viste de til at det nylig var bevilga 13 500 spesiedaler til forskjellige veianlegg i Sør-Varanger – et tiltak som hadde til formål «... at befordre Nordmænds Indvandring og Bosættelse i Districtet, ...». Dette håpa man skulle oppnåes gjennom at «... man til Veiarbeidere anvender en Stok af udsøgte norske Folk, ...». Når disse bestemte seg for å bli i distriktet, kunne man overlata dem høvelige deler av statens jord til boplasser.

Problemet slik Holmboe og Kjerschow så det, var at paragrafene 2 og 3 i jordsalgslova av 1863 fastsatte at når jord skulle overlates til private, skulle det skje gjennom salg etter konkurranseprinsippet. Etter deres syn var ikke dette hensiktsmessig i de delene av amtet hvor man ønska å gjøre kolonisasjonsforsøk. Der måtte jorda kunne utdeles til bestemte personer uten hensyn til mulig konkurranse.⁵³⁰

Dernest var det viktig å sikre seg at de nordmennene som fikk boplasser i distriktet ikke overløt disse til folk, «... hvis Bosættelse inden Districtet netop vilde modvirke det Maal, man har for Øie». Det gunstigste ville trolig være at slike boplasser ikke ble overdratt til eiendom, men til forpaktning, arvefeste, eller bygsel.⁵³¹

Når det «norske Element» hadde fått rot og feste kunne man rimeligvis la bruken gå over til eiendomsrett. Men – for ikke å forstyrre de bestående forholdene måtte også en slik overgang fra bruks- til eiendomsrett skje uten at medbydere

525. Jervell 1998: 12.

526. Christensen 1997: 95/96. Se også nærmere om Mjøen og andre som forfekta liknende synspunkter hos Slagstad 1998: 117 ff.

527. Se punkt 1.7.5.

528. FAB 1866–70, s. 3.

529. O. Nr. 52. 1868–69, s. 1.

530. Som foran.

531. Arvefeste var en spesiell form for jordleie hvor jorda ble leid ut ikke bare for jordleierens (festerens) eller hustruens levetid, men også for arvingenes i ett eller flere ledd, eller for et bestemt antall år. Jf. Gulbrandsen 1980: 24.

skapte vanskeligheter. De to stortingsmennene konkluderte derfor med at det på grunn av koloniseringa var nødvendig å gjøre unntak fra regelen om at jord bare skulle selges etter konkurranse.⁵³²

Finansdepartementet var enig i dette og fant at man kunne bruke samme fremgangsmåte som var fastsatt for leilendingers kjøp av eiendommer på statens eller det benefiserte gods, gjennom lover fra 1821 og 1827.⁵³³ Lovendringsforslaget hadde denne ordlyden:

«Bestemmelserne i § 3 af Lov af 22de Juni 1863 skulle ikke være til Hinder for, at der tilstaaes Brugere af Statens Jord i Finmarkens Landdistrict for eget samt Enkers og Livsarvingers Vedkommende de samme Forrettigheder med Hensyn til Erhvervelse til Eiendom af den Jord, de have forpagtet eller bygset som der ved Lovene af 20de August 1821 og 4de August 1827 ere tilstaaede Leilæendinge iøvrigt paa Statens og det beneficerede Gods samt deres Enker og Livsarvinger».⁵³⁴

I amtets femårsberetning for 1866–70, heter det at det «med Veiarbeidet forbundne Kolonisationsforsøg» hadde lyktes godt. Ti menn sørfra med familier hadde slått seg ned i Sør-Varanger.⁵³⁵ Det var godt håp om at mange flere ville bosette seg. Derfor måtte man opprettholde systemet med bevilgninger til veiarbeider. En slik tilflytting ville nemlig være av stor betydning for «... den allerede bosatte Befolknings Fremgang i Velstand og Kultur ...». Andre steder i Finnmark trengte også veier, og overalt «... tiltrengtes Indflytning af dyktige Nordmænd».⁵³⁶

Målet med dette var å sprengje den isolasjonen som samiske og kvenske bosettinger utgjorde, «... og dermed underminere de muligheter en slik isolasjon innebar for dyrking av egen kultur og eget språk».⁵³⁷

Likevel var det nok ikke enkelt å komme fra et helt annet miljø for å bosette seg, og skaffe seg et utkomme av naturen i Finnmark. Dette hadde vist seg også tidligere, da man på 16- og 1700-tallet prøvde å øke bosetninga i Finnmark ved hjelp av

«kunstige» midler – subsidier, forvisning og liknende.

En kilde fra 1877 gir nemlig et ganske dystert bilde av koloniseringsresultatet i Sør-Varanger:

«Den norske Befolkning er lidet skikket for Forholdene: Nedsænket i Mismod, Urenslighed, Aands- og Legemssløvhed gaar den mere og mere akterud saavel i Antal som i økonomisk Forfatning, og Velvære, medens Kvæernerne holde sig og ere i Tiltagende saavel paa den norske som paa den russiske Side af Grændsen».⁵³⁸

Derfor ble det ansett som nødvendig med nye tiltak. For å fremme koloniseringa – særlig i Sør-Varanger – ble det i 1899 stifta en privat sammenlutning som het «Selskabet til fremme af Finmarkens Jordbrug». Bak dette tiltaket stod en rekke sentrale politikere og embetsmenn.

I formålsparagrafen var det nedfelt en reint jordbrukspolitisk målsetting. Dyrkingsgraden i Finnmark burde økes og befolkninga få større kunnskaper om jordbruk. I paragraf 2 ble det skissert hvordan dette skulle gjennomføres: «Til oppnåelse af disse formaal vil man sørge for at lette og fremskynde bosættelse inden amtet af dertil skikkede jordarbeidere, væsentlig fra de sydligere deler af landet».

I reglementet ble det fastsatt at styret for selskapet hvert år skulle skaffe 10 jordarbeidere 150 mål fri jord i Sør-Varanger, fritt tømmer «fra statens skoger», et tiårig rente- og avdragsfritt lån, og dekning av reiseomkostninger om nødvendig. De som søkte skulle legge frem attest på at de var jordbrukskyndige, og eiendommen de fikk tildelt kunne ikke selges eller leies bort de tjue første årene uten styrets samtykke.⁵³⁹

Ett av styremedlemmene anførte at man gjennom dette kunne gjøre seg håp om «... en sterkere vækst af det norske element i amtet».⁵⁴⁰ Stortinget var svært velvillig til det nye selskapet, og bevilga nærmere 50 000 kroner i årene 1900–1904. Til sammenlikning fikk det atskillig eldre Finnmark Landbrukselskap, bare bevilga godt og vel 16 000 kroner i den samme perioden.⁵⁴¹

I forbindelse med den første bevilgninga til selskapet i 1900 uttalte statsråd Konow (H) at hensikten var å få en stamme av norske jordbrukere. Representanten Aasen var enig i dette. Disse strøkene måtte bli ordentlig koloniserte med folk sør-

532. O. Nr. 52. 1868–69, s. 1.

533. O. Nr. 52. 1868–69, s. 3.

534. O. Nr. 52. 1868–69, s. 4. Lovendringa ble sanksjonert av kongen på Stockholms slott, 8.5. 1869. Eriksen/Niemi 1981: 73, skriver at departementet meinte at en lovendring allerede da ville virke for drastisk, og at 1863-lova gav tilstrekkelig anledning til å ordne dette ad administrativt vei.

535. FAB 1866–70, s. 39. Om veibygging og kolonisering i Sør-Varanger, se bl.a. Eriksen/Niemi 1981: 70 ff, Røst 1978: 9 ff, Wikan 1980: 36 ff.

536. FAB 1866–70, s. 40.

537. Bratrein, H.D./Niemi, Einar 1994: 186. Veiarbeid ble også brukt andre steder for å fremme liknende målsettinger.

538. Sitert etter Wikan 1980: 43.

539. Åsmund Røst har skrevet en informativ hovedoppgave om dette tiltaket, hvor selskapets lover og reglement også er gjengitt. Jf. Røst 1978: 134–136.

540. Etter Røst 1978: 20.

541. Som foran, s. 24.

fra – «... thi derved oppnaaes at den norske tunge vil høres hvor før væsentlig den fremmed tunge lyder, og dette siste punkt har ikke minst betydning i denne sag».⁵⁴²

De første årene holdt man da også meget strengt på at kun etnisk norske kunne nyte godt av de gunstige vilkårene som selskapet tilbød. Et rekrutteringsrundskriv som styreleder, amtmann T.J.W. Graff, sendte til aktuelle lensmenn i 1901, kan ikke misforståes: «Det siger sig selv, at ingen kommer i betragtning, der ikke selv og hustru er af ublandet norsk herkomst».⁵⁴³

Lensmennene ble bedt om å arbeide for denne saka på beste måte, og styrelederen håpa at denne ville interessere seg for at «... kun gode, stræbsomme norske familier anbefales til antagelse».

1.9.2 Jordlova av 1902: Skjøte på jord bare til dem som kunne norsk – fullbyrdelsen av prinsippet om det herreløse land

I følge Eriksen/Niemi var «Selskabet til fremme af Finnmarkens jordbrug» et koloniseringstiltak retta mot «de fremmede Nationaliteter». Det andre var et nytt jordsalgslovverk.⁵⁴⁴ De tiltakene som var gjennomført så langt var etter myndighetenes syn ikke effektive nok.

Siden 1860 hadde det i prinsippet vært fri innvandring til Norge. Dette ble det stramma sterkt inn på gjennom statsborgerrettlova av 1888. Der ble det bestemt at bare norske og svenske statsborgere kunne erverve jord og fast eiendom i Norge. Videre ble det også fastsatt at statsborgerskap kunne nektes personer som ikke kunne norsk.⁵⁴⁵

I kjøvannet av denne lova finner man i 1891 ett av de få eksemplene på at myndighetene ønska å ta et visst hensyn til samene, fremfor de nyinnflytta finlenderne. Det skjedde i forbindelse med en drøfting om man burde nekte jord til folk som ikke kunne norsk. I den forbindelse uttalte amtmannen at en slik bestemmelse i høy grad ville gå ut over den samiske befolkning, som måtte ha de samme rettigheter som landets øvrige befolkning. Hva finlenderne og russere angikk kunne det ha mye for seg, men formålet kunne oppnåes gjennom at man ved søknad om statsborgerskap tok hensyn til språkferdigheta.⁵⁴⁶

Et nytt jordsalgsreglement av 1895 bestemte at et vilkår for å få utvist eiendom i Finnmark, var at

«... Ansøgeren har Betingelserne for at erhverve Jord her i Riget, ...».⁵⁴⁷ Selv om jordsalgsreglementet ikke oppstilte noen krav om kunnskaper i norsk, førte dette etter det Eriksen/Niemi skriver til en forskjellsbehandling av samer og kvener, i det samene automatisk hadde rett til å kjøpe jord. Til tross for at bestemmelsene heller ikke i vesentlig grad ble håndheva overfor kvenene, var det likevel første gang at statsborgerrett og jord ble kopla sammen.⁵⁴⁸

Men – under forberedelsene til en jordsalgslov som skulle avløse den gamle lova av 1863 – ble begge de «fremmede nasjonalitetene» sett under ett. De rasistiske og etnosentriske synsmåtene er meget fremtredende. Under forberedelsene til lova ser man for eksempel at landbruksdirektør Jonas Smitt hevda at det som svarte mest til hensikten, ville være å kreve at de som skulle få kjøpe jord i Finnmark burde «være af norsk Herkomst».

Selv om dette var et klart rasistisk prinsipp så landbruksdirektøren likevel ikke det som noe problem. Staten hadde en ubestridelig rett til å overdra jorda og lede bosetninga på den måten som var tjenlig for samfunnets interesser.

I følge landbruksdirektøren var det nest beste å tillate jordsalg bare til fornorska individer. Det burde derfor innføres en regel om at jordsøkeren skulle være født i landet, og «... at norsk Sprog fra Barndommen har været det raadende i hans Hjem og Omgivelser».⁵⁴⁹

I fremlegget til § 2 i ny jordsalgslov⁵⁵⁰, kom det inn en formulering som gav hjemmel til å gi forskrifter i tråd med det landbruksdirektøren hadde ønska – at hensynet til norskhet og norsk språk måtte stå sentralt. Der het det at til avhendelsen av jord kunne det knyttes betingelser, «... sigtende til at fremme jordstykkets bebyggelse, opdyrking eller andre formaal af almen interesse».⁵⁵¹

Slike formål av «almen Interesse» var at kun norsktalende skulle få adgang til å kjøpe jord. Det ble ivaretatt gjennom utkastet til reglement som også ble lagt frem for Stortinget – § 1 c:

«Afhændelse maa kun ske til norske statsborgere og under særligt hensyn til at fremme bosættelsen af en for distriktet, dets opdyrkning og øvrige nyttiggjørelse skikket befolkning, som

542. Jf. Røst 1978: 80/81.

543. Bekkelund 1977, vedlegg 1, s. 188.

544. Eriksen/Niemi 1981: 77. Om denne lova, se bl.a. Eriksen/Niemi 1981: 79 f, Røst 1978: 67, NOU 1984: 18, s. 408 ff.

545. Eriksen/Niemi 1981: 75.

546. Eriksen/Niemi 1981: 76.

547. Jordsalgsreglement av 1. juni 1895, § 1.

548. Eriksen/Niemi 1981: 76.

549. Landbruksdirektøren 1901: 42/43. Dette er tidligere gjen-gitt i Pedersen 1994: 82.

550. Nestsiste punktum.

551. Ot. prp. nr. 20, 1901–1902, s. 11. I § 1f var det i tillegg tatt inn en passus om at salg av statens jord til private ikke måtte finne sted når «dens afhændelse iøvrigt vilde være stridende mod landets interesser eller distriktets tarv». Jf. s. 10.

kan tale, læse og skrive det norske sprog og benytte dette til dagligt Brug».⁵⁵²

I reglementsutkastet ble det også tatt inn et punkt om at søkeren skulle opplyse om sin «Nationalitet», det vil si sin etniske herkomst. Dessuten skulle de utmålte jordeiendommene gis «særskilt norsk navn».⁵⁵³

Disse forslagene gikk enstemmig gjennom i Stortinget.⁵⁵⁴ Behandlinga i nasjonalforsamlinga gav da også klart bud om at landets øverste – kun norske – folkevalgte representanter betrakta grunnen i Finnmark som en *norsk* privateiendom som man kunne gjøre med som man ville. Nå ønska man å bruke denne eiendommen enda mer aktivt i fornorskingas tjeneste.

Statsråd Wollert Konow var helt utvetydig i at staten hadde uhindra rett til å gjøre det man ville.⁵⁵⁵ Han satte et likhetstegn mellom norskhet og staten, og hevda ut fra det at Finnmarksjorda var å betrakte som *norsk* jord i etnisk forstand: «Det er jo vor jord, det er norsk jord, statens jord, vi maa kunde tage det hensyn, naar vi giver jord bort, at det er for at styrke den norske nationalitet».⁵⁵⁶

Statsråden presiserte likevel at det ikke var slik at man ønska å ta noe fra noen. Alle borgerne hadde jo vanlige borgerrettigheter. Dette var imidlertid «en gave, staten giver». Derfor burde den gå til norske borgere.⁵⁵⁷

Påpekinga av at jorda burde gå til norske borgere er noe merkelig.⁵⁵⁸ Den kan tyde på at statsråden gikk ut fra at også samene var av «fremmed Nationalitet» – i betydninga ikke norske statsborgere – som en del kvener ennå var på den tida.

Den videre argumentasjonen bestyrker antakelsen om misforståelser når det gjaldt befolkningsforholdene i Finnmark. Det synes som om han har trodd at det også foregikk en samisk innvandring, og at denne ville fortsette. Han hevda nemlig at det langt fra var hans mening å utelukke

kvener og samer fra å få jord – «... men hvis det danner sig et helt bygdelaag, en strækning som man tror, eller man frykter vil blive befolket alene af en fremmed nationalitet, saa tror jeg, man maa tage visse hensyn for at forhindre det».

I forbindelse med jordsalget var det foreslått at hver kommune skulle være representert i jordsalgskommisjonen. Debatten i Stortinget kom til å dreie seg om vedkommende skulle velges av herredsstyret, eller oppnevnes av amtmannen.⁵⁵⁹

Statsråden var ikke i tvil om at vedkommende måtte oppnevnes, ellers kunne man risikere at det ble valgt en person av fremmed nasjonalitet til å forestå salget av «statens jord». Det var ikke kommunenes jord. Man måtte først og fremst ta stats-hensyn.

Dette fikk han sterk støtte for fra representanten Galtvik – Nordre Trondhjems Amt – som mente at man måtte se bort fra en del demokratiske hensyn når det gjaldt hovedhensikta med lova: «... at Finmarken skulde befolkes af nordmænd, nationaltfølende nordmænd, ...». Det hadde lenge vært en fare for at Finnmark kunne bli bebodd av en befolkning som nettopp ikke var norsk og nasjonal. Derfor kunne man heller ikke «strengt ... holde sig til den mest udprægede demokratiske linje».⁵⁶⁰

Den eneste som viste en litt mer åpen holdning når det gjaldt språkbestemmelsene, men som likevel stemte for innstillinga fra Regjeringa, var representanten Lützow-Holm (Østerrisør). Han ville gjøre et skille mellom samer og kvener når det gjaldt de foreslåtte strenge jordsalgs-kriteriene. Etter hans syn måtte kvenene, som «indvandrede», bare finne seg i det nye lov- og regelverket.⁵⁶¹ Med samene var det annerledes mente han: «Men lige overfor dem, som er saa at sige landets børn, som gjennom slegtled har siddet inde med landet der nord, mener jeg, at der maa iagttages nogen forsigtighed med hensyn til fordringer til sprogkyn-dighed».

Der fikk han ingen støtte hos representanten fra byene i Finnmark, Adam Egede-Nissen. Hans inntrykk var at den «... lappiske befolkning i Finmarken, ligger mere og mere under for hvad jeg vilde kalde en kvænfisering».

På grunnlag av den motbør han møtte i Odels-tinget, måtte Lützow Holm avvise beskyldninger

552. Som foran, s. 12.

553. Som foran, s. 13–14, §§ 2b og 5d.

554. Jordsalgslova av 22.5.1902 stod ved lag til 1965.

555. Man husker her Regjeringsadvokatens utsagn fra 1864 om at Finnmark hadde vært et herreløst område og at staten, «... benyttede denne Eiendom ganske som en Privatmand, der ikke er bunden af andres Rettigheder». Jf. Spilling 1920: 88.

556. Sitatene fra stortingsdebatten er henta fra NOU 1984: 18, s. 409.

557. Statsråd Konow var en av de fremste politikerne i landet på denne tida. Jf. omtale av ham i NBL VII, s. 566 ff.

558. Etter § 9 i statsborgerrettlova av 21.4.1888 var hovedprinsippet at kun norske og svenske statsborgere hadde rett til å eie jord eller fast eiendom i Norge. Det samme gjaldt bruksrett over grunn. Jf. Norsk Lovtidende, 2. avdeling. Christiania 1889.

559. Lovutkastets § 2, første punktum. Jf. Ot. prp. nr. 20, 1901–1902, s. 11.

560. Resultatet ble i overensstemmelse med proposisjonen.

561. Her har han trolig tenkt på de finske innvandrerne som kom etter midten av 1800-tallet. Imidlertid hadde en god del kvener allerede i 1902 en inntil tohundreårig tilknytning til Norge.

om at han ikke støtta fornorskinga. Kirka arbeidde – så langt den med god samvittighet kunne gjøre av religiøse grunner – for at «det norske sprog skulde bli det herskende». Selv hadde han ført flere samisktalende barnekull til konfirmasjon på norsk.

Han understreka at han var for at man måtte arbeide for å få «en sterk national stamme deroppe». Det måtte imidlertid ikke skje med urimelig strengt overfor dem som i århundrer hadde bygd og bodd deroppe.

Stortingets behandling av denne lova, viser at Regjeringas utsagn fra 1848 om kongens og statens eiendomsrett fra de eldste tider, nå var omsatt i praksis på en kvalitativt og enda strengere måte enn tidligere. Ganske få år etter 1848 hadde læra gitt rom for å sette til side samiske sedvaner og rettsoppfatninger når det gjaldt bruken av naturgodene. Det negative høydepunktet i denne tilside-settelsen av det gamle rettsgrunnlaget i Finnmark nådde man bare godt og vel femti år etter. Finnmarks urbefolkning – samene – skulle nå ikke engang ha rett til å *kjøre* jord på sitt eget gamle område og i sitt land.

Den samiske rettsoppfatninga om jordsalgslovas diskriminerende bestemmelser ble uttrykt på den offentlige arena gjennom den samiske og sosialdemokratiske kandidaten Isak Sabas spørsmål i den samiskspråklige avisa Sagai Muittalægje i 1906: «Vil ikke gresset vokse like bra på enga, om man taler norsk eller samisk? Holder det ikke med at samene må kjøpe den jord som fra gammelt av har vært deres egen?»⁵⁶²

Jordlova av 1902 er et meget klart eksempel på de praktiske utslagene av at Finnmark ble definert som et herreløst område bare 40–50 år tidligere. Man kunne uten videre sette til side den opprinnelige befolkningas anledning til å erverve jord på likeverdig basis med innflytterne.

De formelle allmenningsrettighetene for den fastboende samiske befolkninga hadde vært borte siden 1860-tallet, selv om det den gang ikke forelå noe eksplisitt vedtak fra statsmyndighetenes side om at det skulle være slik.⁵⁶³ Jordsalgslova av 1863 kan nemlig vanskelig tolkes som om sentralmyndighetene ønska å fjerne folks gamle bruksrettigheter, selv om det ble forutsatt at grunnen tilhørte staten.⁵⁶⁴

Det eneste som stod igjen av de gamle sedvane- eller allmenningsprinsippene i 1902-lova, var beskyttelse av beiteområder både for fastboendes

og fjellsamenes dyr. Det samme gjaldt fjellsamenes flytteveier og -leder som var nødvendige for de fastboendes ferdsel.

Idéen om Finnmark som det herreløse land hadde i 1902-lova funnet sin nesten ultimate utforming. I regjering og storting var man helt overbevist om at det ikke fantes noen andre rettigheter man behøvde å ta hensyn til, og ordna jordutvisninga helt og holdent etter slike prinsipper.⁵⁶⁵

1.10 Jakt – fra samisk til statlig enerett

1.10.1 Samisk enerett til jakt fra 1700-tallet

Foran har jeg gått ut fra at det iallfall til inn på 1860-tallet forelå en offisiell aksept for sedvanemessig bruksutøvelse, nedfelt i det man kan kalle allmenningsrettigheter. Slik det er vist i kapittel to viser kilder fra Vest-Finnmark at det ikke kan være noen tvil om at bygdefolk midt på 1820-tallet hadde allmenningsrettigheter, hvor beite og brensel ble omtalt særskilt. Spørsmålet man må stille er om de andre utnyttelsesformene, innlandsfiske, jakt, sennegress, torv, utslåtter, o.l., ikke var omfatta av allmenningsretten, siden de ikke var spesielt nevnt.

Det er lite som taler for at disse bruksmåtene var unntatt. All rimelighet tilsier at fogden i Vest-Finnmark bare nevnte de viktigste, eller de bruksformene som var de mest fremtredende også i allmenninger andre steder i landet.

I Øst-Finnmark viser fogdens utsagn at sedvaneretten må ha hatt enda sterkere vilkår. Når den lokale embetsmannen mente at staten ikke eide noe i distriktet, kan man gå ut fra at myndighetene heller ikke har hatt noe annet grunnlag for å hevde at statens rett gikk foran sedvanemessige bruksordninger. En naturlig konklusjon blir derfor at både samiske sedvaner og rettsoppfatninger må ha vært fullt virksomme midt på 1820-tallet. Det samme gjelder også for de bygdelagene som hadde norsk, kvensk eller blanda bosetning.

I det følgende skal vi gå litt nærmere inn på én spesiell form for allmenningsrettighet – nemlig jakt. Selv om den ikke var spesielt nevnt i 1825, er det liten grunn til å tro annet enn at denne næringa på det tidspunkt ble drevet etter nedarva prinsipper og sedvaner som i tillegg var blitt formalisert gjennom bestemmelser på 1700-tallet. Særlig vik-

562. Sagai Muittalægje, 1.3.1906. Oversettelse fra samisk v. forf. Dette er tidligere gjengitt i Pedersen 1994: 82.

563. Se punktene 1.7.1 – 1.7.2.

564. Se punkt 1.6.3.

565. I denne perioden ser man også at omtalen av finnmarks-jorda i offentlige dokumenter enda klarere enn tidligere markerer at den alltid hadde tilhørt staten. Begrepet er nå «Staten oprindelige grund» (uvf). Uten at det dermed er sagt at det er første gang, finner man iallfall en slik formulering i FAB 1906: 1910, s. 18.

tige er handelsforordninga for Finnmark av 1702, og § 6 i jordutvisningsresolusjonen av 1775.

Grunnen til at handelsforordninga av 1702 er viktig, er at kongen der formelt slo fast at jakt var en spesiell samisk næringsform som skulle skjermes mot skadelig konkurranse. I § 25 ble det nemlig fastsatt at sjøsamene i Finnmark ikke på noen måte skulle forhindres eller forbys å drive jakt og veiding, uansett om det var innenfor eller utenfor deres egne tingsteder.⁵⁶⁶

Ikke bare ble samenes jaktrettigheter slått fast. Det ble også tatt inn en bestemmelse i samme paragraf om beskyttelse mot konkurranse fra de tilreisende fiskerne – nordfarerne. Disse fikk et totalforbud mot å drive jakt, enten det nå var til lands eller vanns.⁵⁶⁷ Med andre ord ble det forbudt for tilreisende å drive jakt i Finnmark fordi det skada sjøsamenes næringsbruk.

I og med at samene i de aller fleste kjente kilder før begynnelsen av 1700-tallet er kjent som jegerfolket fremfor alle andre, illustrerer § 25 i handelsforordninga av 1702 også at samiske sedvaner og sedvanerett ikke var et fremmedelement på den tid – selv for myndighetene i København. Dette er nemlig et av de første og klareste eksemplene på at den samiske sedvaneretten i Finnmark har fått kongens eget stempel.

Det kan heller knapt være noen tvil om at man her hadde å gjøre med en tilnærma samisk enerett til å drive jakt. Det bestyrkes av at sorenskriver Hans Paus i 1769 anbefalte at bortforpaktninga av visse øyer med oter og kobbeveider, burde opphøre. Dette gjorde han fordi han mente at disse forpaktningsordningene var et hinder for samene i utøvelsen av den jaktretten de hadde. Samene burde «nøde deres gamle privilegium i at bruke deres jakt frit».⁵⁶⁸

Selv om handelsforordninga fra 1702 ble oppheva i sin helhet i 1778, betyr ikke det at det samiske jaktprivilegiet ikke lenger gjaldt. På det tidspunkt var det nemlig innført en ny bestemmelse om forvaltninga av naturgodene i Finnmark. Det var jordutvisningsresolusjonen av 1775 som i § 6 slo fast prinsippet om at ressurser som hadde vært brukt i fellesskap av allmuen som sådan, eller av enkeltbygder, fortsatt skulle brukes på samme måten som til da:

«De Herligheder, som hidindtil have været tilfælles for hele Bygder eller Almuen i Almindelighed, være sig fiskeri i Havet og de stor Elve, samt Landings-Steder og deslige, forblive fremdeles til saadan almindelig Brug».

Sverre Tønnesen skriver at denne bestemmelsen gjaldt all bruk som ikke var nøyere regulert av andre bestemmelser i resolusjonen. Blant annet gjaldt dette jakt og reindrift. Der skulle forholdene være slik de hadde vært.⁵⁶⁹ Etter hans oppfatning fikk bestemmelsene fra 1702 til og med et ekstra grunnlag gjennom § 6 i jordutvisningsresolusjonen. Synet på jaktretten i 1775 var at folk utenom Finnmark ikke hadde adgang til å drive jakt der.⁵⁷⁰

I og med at jakt formelt hadde vært en samisk enerett før den tid, er det neppe dristig å slutte at dette også var situasjonen etter 1775, gjennom den sterke betoninga i jordutvisningsresolusjonens paragraf 6, om at tingene fortsatt skulle være slik de hadde vært.

1.10.1.1 Lappekodisillens § 12. Jakt og fiske

Et annet viktig lovverk fra 1700-tallet med relevans for sedvanemessig bruk av ressursene, er lappekodisillen. Jakt var én av de næringene som ble ansett som så viktig for at samene skulle kunne leve videre som et eget folk, eller en egen «Nation», at jaktretten måtte sikres, uavhengig av grensa. Dette skjedde gjennom kodisillens § 12, hvor de svenskregistrerte samene fikk full rett til å drive jakt og fiske i Norge, på linje med norske undersåtter. Samene fra Norge fikk på sin side den samme retten i «Lapmarken paa den Svenske side». Det var altså helt og holdent tradisjonelle samiske rettigheter som ble formalisert.

For Finnmarks vedkommende vil dette si at i tillegg til den jaktretten amtets egne samer hadde, var det en annen gruppe som hadde tilsvarende rettigheter. Det var de svenskregistrerte samene som sesongmessig flytta over grensa.

1.10.2 1800-tallet: Samene stadig de fremste jegerne

I perioden mellom 1775 og 1825, da fogden i Alta avgav sin erklæring om allmenningsrettighetene, kom det ikke nye lover og bestemmelser som endra på dette. Det vil *formelt* sett si at jakt fortsatt var en samisk allmenningsrettighet midt på 1820-

566. FaaB 1702: 85. Når ikke innlandssamene nevnes, kommer det av at de ikke var den dansk-norske kongens undersåtter, kun skatteobjekter, på den tid.

567. Jf. Tønnesen 1979: 280, NOU 1993: 34, s. 317/18, Jebens 1993: 388, Pedersen 1994: 107.

568. Sitert etter NOU 1993: 34, s. 318.

569. Tønnesen 1979: 134.

570. Tønnesen 1979: 280. Samerettsutvalgets rettsgruppe er enig med Tønnesen i hans vurderinger av at jaktbestemmelsene fra 1702 stod ved lag etter 1775/1778. Jf. NOU 1993: 34, s. 317/18.

tallet. I den grad norske og kvener hadde begynt å drive jakt, var denne næringsformen i tilfelle en rettighet som tilkom de «Brugsberettigede» i bygdene. De aller fleste kildene peker likevel i retning av at det nok fortsatt var slik at det i det vesentlige var samene som dreiv jakt i noe omfang.

Hvis fogden i Vest-Finnmark hadde ment at jaktretten tilhørte andre enn bygdefolk som sokna til de enkelte allmenningene, for eksempel staten, ville han trolig ha skrevet det. Oppgava hans var jo å gjøre rede for alle forhold av betydning når det gjaldt statens allmenninger. Tvert imot konstaterte han at bygdefolk ikke ville få vesentlig bedre rettigheter enn de allerede hadde selv om de kjøpte allmenningene. Det peker i retning av at innholdet i allmenningsrettighetene var mer omfattende enn retten til beite og brensel.⁵⁷¹

Verken Sverre Tønnesen eller Samerettsutvalgets rettsgruppe beskriver eller drøfter når det skjedd endringer i denne samiske retten. Tønnesen skriver imidlertid at det med bakgrunn i jordsalgslova av 1863, i jordsalgsreglementet av 1876 ble tatt inn bestemmelser om at staten kunne bortforpakte jaktrett.⁵⁷² Rettsgruppa på sin side sier svært lite om jaktrettsutviklinga på 1800-tallet, før man går over på jaktlova av 1899.⁵⁷³

Det vil si at det ikke foreligger noen historisk beskrivelse eller fagjuridisk drøfting av omstendighetene omkring avviklinga av denne samiske rettigheten. Det er derfor et åpent spørsmål om det var doktrina om statens uinnskrenka eiendomsrett fra 1860-tallet som gjorde utslaget – at der ikke fra gammel tid heller forelå noen andre rettigheter enn statens?

1.10.2.1 Fortsatt samisk enerett på 1800-tallet?

Jeg skal ikke forsøke å svare på spørsmålet foran, utover å konstatere at Regjeringsadvokatens påstand fra 1864 om at ingen andre hadde hatt rettigheter i Finnmark enn staten, var direkte gal – blant annet i forhold til den klart dokumenterte samiske eneretten til jakt.

Ser vi på praksis slik den avtegner seg i offisielle kilder som amtmennenes femårsberetninger og fogdenes rapporter som danna grunnlaget for disse, finner vi at jakt stadig omtales som en nærmest ensidig samisk næringsvei. Faktisk holdt det

seg slik gjennom hele 1800-tallet. Kun i de færreste tilfeller omtales jakt uten at dette også helt eksplisitt knyttes til samene.

Et slikt tilfelle hadde man imidlertid i 1829, da fogden i Øst-Finnmark opplyste at allmuen den foregående vinteren hadde tjent godt på revefangst. Det var også blitt fanga et så stort antall ryper at allmuen hadde både til seg selv, og en stor del til salg. I tillegg var det utskipa et betydelig kvantum fjær.⁵⁷⁴

Til tross for at det ikke er sagt direkte, er det ikke grunn til å anta annet enn at det var den samiske allmuen som stod for denne delen av det lokale næringslivet. Noe seinere kilder er nemlig ganske utvetydige: «Jagten drives saa at sige udelukkende af Finner, der udmærket vel forstaae sig paa samme».⁵⁷⁵

Dette ble uttrykt enda klarere i den neste innberetninga fra fogden i Øst-Finnmark til amtmanden: «Jagten drives udelukkende af Finner ...».

Dette forklarte fogden med at samenes lyst til å flakke om på sjø og land, også her kom til uttrykk. Imidlertid var det bare en familie som hadde jakt som hovednæringsvei. Denne holdt til på «Varangerfjeldet» og beskjeftiga seg vesentlig med rype- og revefangst.⁵⁷⁶

Så seint som i første halvdel av 1840-tallet kan man registrere at den delen av samenes jaktrett som iallfall formelt sett stod ved lag på denne tida, ble bekrefta av amtmannen i Finnmark. Det var de grenseoverflyttende samenes rett til jakt i det andre landet. Denne retten, slik den var nedfelt i lappekodisillens § 12, fikk til og med et utvida innhold gjennom en tolkning fra de regionale myndighetenes side.

I femårsberetninga for 1840–45 kommer det nemlig frem at Finmarkens Amt heller ikke hadde noen problemer med å betale skuddpremie for rovdyr som var felt på den andre sida av grensa.⁵⁷⁷ Amtmannen uttalte nemlig at «... der kan blive udbetalt en enkelt Skudpræmie for Rovdyr, fældede af norske Undersaatter paa hiin Side af Grændsen, er vel rimeligt, men dog neppe stridende mod Lovens Aand».⁵⁷⁸

571. Til dette kan man tilføye at befolkninga i Finnmark ennå midt på 1820-tallet ikke bare har hatt allmenningsrettigheter på landjorda, men også i forhold til sjøen. Dette kom til uttrykk gjennom at tilreisende fiskere hadde uttrykkelig forbud mot å drive fiske i fjordene i Finnmark.

572. Jf. Tønnesen 1979: 280.

573. Jf. NOU 1993: 34:163 ff, s. 318.

574. SATØ. Pk. 414. ØFF til FA, 31.12.1829. Fogden opplyste dessuten at vinteren 1829–30 var det ikke ryper å få.

575. SATØ. Pk. 414. Femårsberetninger 1825–40. Fogd Saxlund i ØFF til FA, 23.9.1840. For øvrig opplyste han at ingen hadde jakt som særskilt næringsvei.

576. SATØ. Pk. 415. Femårsberetninger 1841–55. Kst. fogd Heyerdahl i ØFF til FA, 20.3.1846. I Troms var det noen flere samer som hadde jakt som hovednæringsvei. Jf. FAB 1840–1845: 202.

577. Det kan være enten Sverige eller Finland, men mest sannsynlig sistnevnte.

Like før midten av 1800-tallet var jakt en av de binæringene som ble omtalt som «ikke aldeles uvæsentlig». Som tidligere var det «fornemmelig Lapperne» som sysla med dette. Likevel var det kun én same som hadde dette som hovednæring, og da kombinert med ferskvannsfiske.⁵⁷⁹

1.10.2.2 Hvilke dyr og fugler ble fanga?

Amtmennene gav også fra tid til annen relativt detaljerte opplysninger om hvilke dyr og fugler som det ble drevet ervervsmessig jakt på – arter som skaffa kontantinntekter gjennom salg eller ved skuddpremie, og som ble brukt til mat. Rypefangsten var hele tida sentral.

Dette er også bildet i femårsberetninga for 1851–55.⁵⁸⁰ Ryper fantes så å si overalt i amtet. Derimot var storfugl – tiur og orrhane – mye sjeldnere. Det ble felt en del hare, men ikke så mye som bestanden gav grunnlag for, mente amtmannen. Villreinen ble sjeldnere og sjeldnere, og elg var ikke felt i amtet siden én ble nedlagt i Tana i 1850.

Det nevnes at ulv og bjørn gjorde stor skade. Amtmannen var imidlertid ikke helt fornøyd med intensiteten i beskatninga av rovdyrene. Fangsten av oter, rev og jerv gav godt utbytte. Årsaken var skinnhandelen med Russland.

Særlig samene tok en mengde sjøfugl på grunn av kjøttet. Ellers ble sjøfuglene beskatta for fjærenes skyld. Med hensyn til dette anførte amtmannen i den samme femårsberetninga at gjennomføringa av lova av 30.8.1842, om fredning av egg- og dunvær, ikke hadde vært vellykka.

Særlig fra Hammerfest fogderi ble det klaga over at denne verdifulle fuglen, «... som yder Menneskene af sin overflødige Dunbeklædning, nedskydes af Finnerne i Mængdevis om Vinteren inde i Fjordbundene». Dette var til skade for egg- og dunværene lengre ute, som i likhet med kobbeveider, var en ikke uvesentlig inntektskilde for innbyggerne i Amtet.⁵⁸¹

Fra om lag 1860-tallet begynner det også i offentlige kilder å tre frem et klart bilde av en sosial rangering mellom folkegruppene, hvor rase-

tenkninga var fremtredende. I en slik vurdering av de tre folkegruppene i Finnmark kommer amtmannen i femårsberetninga for 1866–70, i tråd med det som var det vanlige i samtida, med mange negative utsagn om samene. Der var få positive trekk. Unntaket var jakta: «Lapperne have imidlertid ogsaa egne Idrætter, hvori Nordmænd og Kvæner ikke kunne maale sig med dem. Jagten er en fortrinnsvis lappisk Bedrift ikke alene blant Nomaderne men ogsaa blandt Søfinnerne, ...».⁵⁸²

I den samme femårsberetninga sies det også at jakt ikke var en hovednæringsvei for noen, men at den som binæring var av «adskillig Betydning, især for den Lappiske Race».⁵⁸³ Dette gjaldt altså både de fastboende samene og de som dreiv med rein-drift.

På 1860-tallet har tydeligvis villreinen ennå vært et jaktobjekt, selv om betydninga av villrein- og harejakta ikke var særlig stor. Mer innbringende var derimot fangsten av rev, oter, kobbe, nise, samt av de rovdyr og rovfugler det ble betalt skuddpremie for.⁵⁸⁴ Faktisk nevnes villreinjakt også i den aller siste femårsberetninga på 1800-tallet.⁵⁸⁵

Amtets femårsberetninger også i andre halvdel av 1800- og inn på 1900-tallet, forteller at selv om jakta formelt sett var blitt borte som en samisk enerett, var samene stadig den folkegruppe i Finnmark som hadde den sterkeste tilknytninga til denne næringsvirksomheta.⁵⁸⁶

1.10.3 Samiske reaksjoner på sportsjakt – et brudd på sedvane og rettsoppfatning

Det viktigste viltet var rypa, selv om rypeforekomstene var meget ustadige. Rypene gikk for det meste til salg.⁵⁸⁷ I enkelte sammenhenger brukes

578. FAB 1840–1845: 202. Lappekodisillen, som utelukkende gjaldt samer, ble ikke direkte nevnt, men var fullt ut i funksjon på denne tida, og var det eneste hjemmelsgrunnlaget for jakt på den andre sida av grensa.

579. FAB 1846–1850: 7. Som en kuriositet kan nevnes at beretninga opplyser at det i 1850 var felt en elg i Tana, «... hvilket Dyr dog ellers neppe hører hjemme i disse Egne». Sm.st. For øvrig nevnes ferskvannsfiske også i FAB 1851–55:19: «Ørret fiskes i mange Fjeldvand og Elve og er den Ferskvandsfisk, som næst efter Laxen hyppigst forekommer».

580. FAB 1851–55:24.

581. Fogden i Øst-Finnmark hadde også tidligere klaga over at det var vanskelig å få gjennomført fredninger av egg- og dunvær. Det kom av «de hidhørende Bestemmelser foreskrevne private Rettergang», da tingene ble holdt sjelden, og ekstraretter var så kostbare på grunn av de lange reisene. Jf. SATØ. Pk. 415. FA. Femårsberetninger 1841–1855. ØFF til FA, 23.12.1850.

582. FAB 1866–70:61.

583. FAB 1866: 70:30. Tilsvarende formuleringer om samisk jakt finnes også i flere av de etterfølgende femårsberetningene.

584. FAB 1866–70:30.

585. FAB 1896–1900: 25.

586. En av de første gangene femårsberetningene nevner jakt, uten å knytte det direkte til samene, er for årene 1896–1900. Der heter det at av de forskjellige sjøfuglene ble en del fanga av «Sjøbefolkningen» og at de mange steder spilte en ikke ubetydelig rolle i «Fiskernes» husholdning. FAB 1896–1900: 25. I FAB 1866–70:29 var det derimot sagt at det var samene som utnytta en del sjøfugler til mat, og at man også brukte «Vandfugle» i innlandet til mat.

også formuleringer som understreker jaktas viktighet også ut over binæringsaspektet. I femårsberetninga for 1906–10, sies det særlig for Øst-Finnmarks vedkommende at «Jakten drives i flere distrikter som en hel næring om vinteren og har vært rig hva fuglevildt angaar».⁵⁸⁸

Ennå ved inngangen til 1900-tallet, for eksempel i 1905, var rypefangsten så viktig at den hadde «... betydning for befolkningens økonomi». Når det gjaldt fangstmetoden ved næringsjakt, var en forfatter som Amund Helland helt utvetydig. Snarefangsten var en ikke ubetydelig inntektskilde. Særlig viktig var den i Karasjøk og Kautokeino, men han nevner også en rekke andre kommuner hvor det ble drevet næringsmessig snarefangst.⁵⁸⁹

I Polmak og Tana ble det for eksempel brukt snarer om høsten og utover vinteren, til dels langt inne på vidda. Når de dreiv snarefangst bodde jegerne i jordgammer som var oppført for det formålet. Samla fangst for Polmak og Tana ble i gjennomsnitt anslått fra 20 til 25 000 ryper. Prisnivået lå vanligvis på fra 25 til 40 øre pr. rype. Vinteren 1903–04 hadde vært et særlig godt rypeår. Eksporten fra Finnmark ble da beregna til om lag 100 000 ryper. Førstehandsprisen var da 20–25 øre.⁵⁹⁰

Som vi skjønner var det den tradisjonelle snarefangsten som hadde betydning og som var den vanlige måten å fange ryper på.⁵⁹¹ Noen få år ut på 1900-tallet finner vi imidlertid også de første indikasjonene på at det ble drevet jakt som ikke hadde et næringsmessig siktemål.⁵⁹² Amund Helland opplyser nemlig i 1905 at det i Alta, Porsanger og Sør-Varanger ble drevet «lidt Sportsjagt». På et par dagers jakt kunne man få opptil et par hundre ryper.⁵⁹³

I samiske miljøer som frem til denne tid ikke hadde vært utsatt for konkurrerende bruk av dette naturgodet, er det tydelig at man oppfatta sportsjakta som et klart brudd med det som hadde vært den sedvanemessige ordning. Derfor vakte dette sterke reaksjoner blant dem som hadde rypejakt som en del av næringsgrunnlaget.

Reaksjonene var så sterke at de kom helt frem til Stortinget. En viktig årsak til det var selvsagt at

den samiske befolkninga for første gang i historia hadde en av sine egne i landets nasjonalforsamling. Det var Isak Saba fra Nesseby. Han ble i 1906 ble valgt inn på Stortinget fra landdistriktene i Øst-Finnmark, på grunnlag av et samepolitisk og sosialdemokratisk program.⁵⁹⁴

I 1907 fremma han sammen med de to andre representantene fra Finnmark et forslag om at jaktstidstarten for hare og rype måtte utsettes om høsten, og forlenges om vinteren.⁵⁹⁵ Begrunnelsen var at det var så lett å skyte rypekyllinger og hare tidlig om høsten. Dette hadde i følge Saba ført til at «byfolk og andre som har god tid, oversvømmer de indre fjorddistrikter og skyter ned omtrent hver eneste rypunge».

Argumentasjonen var at vanlige folk ikke hadde anledning til å drive jakt om høsten. Da var de opptatt med andre gjøremål. Enda verre var det at sportsjakta skada den uunnværlige snarefangsten om vinteren: «Naar vinteren kommer, faar fattigfolk ingenting paa sine rypesnarer». Dessuten pekte han på at også lokale handelsmenn ville bli skadelidende, fordi ryper var en av Finnmarks viktigste vintereksporartikler.⁵⁹⁶

Selv om staten formelt sett ikke lenger aksepterte den gamle samiske jaktretten i andre halvdel av 1800-tallet, skjedde det i praksis små endringer. I realiteten var jakt stadig en tilnærma samisk enerett. Dette fikk man ikke minst syn for når det på begynnelsen av 1900-tallet oppstod konkurrerende bruk i form av sportsjakt fra tilreisendes side i fjordstrøkene.

En slik opptreden ble åpenbart oppfatta som et brudd med den rådende rettsoppfatninga om at jakt var en næringsaktivitet som tilhørte dem som bodde i fjordene.⁵⁹⁷

1.10.4 Oppsummering – jakt

Ut fra de kildene det er vist til i det foranstående er det neppe dristig å trekke den konklusjon at den lokale befolkninga rundt om i bygdelagene, og reindriftssamene i sine vinterbeiteområder, var omtrent alene om å drive jakt helt til begynnelsen av 1900-tallet. Særlig gjaldt dette den viktige snarefangsten som kunne gi relativt betydelige tilskudd til husholdningskassene.

587. FAB 1896–1900: 24/25.

588. FAB 1906–10:20.

589. Helland I 1905: 513.

590. Sm. st., s. 513–514.

591. Jf. FAB 1901–1905: 16.

592. Når det gjaldt retten til å drive jakt i Finnmark opplyser Amund Helland at den etter jaktlova av 20.5.1898, var fri for alle norske statsborgere på «statens grunn» i Finnmark. Unntaket var innvandra kvener som ikke hadde erverva norsk statsborgerrett. De ble i jaktsammenheng behandla som utlendinger. Jf. Helland I 1905: 478.

593. Helland I 1905: 478.

594. Nærmere om Isak Saba: Se bl.a. Eriksen 1975, NBL XII, Jernsletten 1986.

595. Jf. Eriksen 1975: 86. Jaktstidstarten for småvilt var på den tid 25. august. Jf. brev fra Vadsø Jeger- og Fiskerforening til NJFF Finnmark, dat. 21.01.98.

596. Sitatene er også etter Eriksen 1975: 86/87. I følge Eriksen ble jaktstidsendringa vedtatt, jf. s. 87.

597. Ut over det Eriksen skriver har undertegnede ikke undersøkt det materialet som åpenbart må foreligge.

Det vil si at jakta ble drevet etter allmenningsrettslige prinsipper hvor lokalbefolkninga hadde førsteretten til dette naturgodet, og den også var en meget aktuell del av næringskombinasjonen i samiske strøk.

Selv om staten etter hvert – trolig i forbindelse med at man på 1860-tallet begynte å hevde at det ikke forelå noen som helst slags rettigheter i Finnmark fra tidligere – underkjente de samiske sedvanemessige jaktrettighetene, har det åpenbart vært en oppfatning blant den samiske samiske befolkninga at jaktretten fortsatt tilhørte dem. Dette ser man ikke minst av de sterke reaksjonene mot sportsjakta, når denne begynner å gjøre seg gjeldende på begynnelsen av 1900-tallet.

1.11 Samiske sedvaner og rettsoppfatninger i Finnmark – et offer for norsk nasjonsbygging og kolonirettslige teorier?

1.11.1 Fra bruk av naturgodene etter samiske sedvaner til forbud mot jordsalg til ikke-norsktalende

Utgangspunktet for denne fremstillinga er at de samiske bygdelagene i Finnmark frem til 1700-tallet hadde en så sterk sedvanemessig stilling i forhold til naturgodene at den var å sammenlikne med eiendomsrett. Den såkalte jordutvisningsresolusjonen som ble utstedt i København i 1775, fikk heller ikke negativ innflytelse på samenes sedvanemessige bruk av naturgodene utenfor de plassene som ble oppmålt til privat eiendom. Tvertimot skulle den tradisjonelle bruken i det alt vesentlige stå ved lag (punkt 1.1).

I kilder fra 1820-tallet finner man klare holdepunkter for at bygdefolk i amtet stadig hadde allmenningsrettighetene i behold. Det betyr at myndighetene respekterte bygdefolks sedvanemessige bruk ennå på dette tidspunktet. Likeledes finnes det også komiteutredninger fra det samme tidsrommet hvor det ble foreslått å gi beboerne eiendomsrett til de utmarksarealene som lå i tilknytning til hvert enkelt utmålt jordstykke.

Når det gjelder eiendomsrett til grunnen angår finner man også i de nevnte kildene fra 1820-tallet til dels diffuse, ja bortimot oppsiktsvekkende utsagn om den eiendomsrettslige statusen til jorda i Finnmark. Til og med benektes det fra regionale embetsnivå i amtet at staten var eier av allmennin- gene i Øst-Finnmark (punkt 1.2).

Ting var imidlertid i ferd med å endre seg. Historikeren Einar Niemi oppsummerer i verket «Nordnorsk kulturhistorie» møtet mellom samisk

bruk og rettsoppfatning og jordbruksinnvandringa sørfra til de samiske områdene, og statens syn på rettighetene i disse områdene. Frem til andre halvdel av 1700-, begynnelsen av 1800-tallet, respekterte staten de samiske rettsoppfatningene, men prinsippet om «alders tids bruk» begynte å vike fra da av.⁵⁹⁸

Det foreligger atskillig dokumentasjon på hvordan dette skjedde, men der er ikke noen omfattende spesifikk forskning som setter søkelys på hva som lå til grunn for at de samiske sedvanene og rettsoppfatningene ble trengt til side, og at de for Finnmarks vedkommende nærmest ble definert som ikke-eksisterende.

Som vist i punkt 1.3 var det i 1848 regjering og storting første gang gav til kjenne en «teoretisk» begrunnelse for at samene i Finnmark ikke kunne ha erverva eiendomsrett til grunnen, og hvorfor staten var eier. Samene hadde vært nomader. Derfor hadde kongen/staten vært eier fra gammel tid. De som hadde innvandret var heller ikke blitt jordeiere fordi Finnmark tidligere hadde vært en koloni. Men – allmennings-/bruksrettighetene ble likevel stadig respektert på dette tidspunktet.

I den videre utforminga av doktrina om statens gamle eiendomsrett står tingsrettsjuristen Fredrik Brandt sentralt. Det var han som på begynnelsen av 1860-tallet, med basis i utsagnet fra 1848, formulerte den juridisk læra om Finnmark som statens eiendom – og publisert som en monografi i 1867 – «Tingsretten fremstillet etter den Norske Lovgivning». Denne juridiske læra synes i betydelig grad å henge sammen med en rettsteoretisk modell som han også utforma, hvor det var en nesten organisk sammenheng mellom sedvaneretten, *folket*, den skrevne rett og staten. Dette var en monokulturell konstruksjon som gav lite rom for inkorpore- ring av samisk sedvanerett, i og med at samene ikke var det statsdannende folket.

En annen, kanskje avgjørende forutsetning for Brandts tese om Finnmark som statens eiendom, var påvirkninga fra «den norske historiske skole», som lærte at samene opprinnelig var et usivilisert nomadefolk uten eiendomsrett til jord, og at en slik eiendomsrett først oppstod når den mer siviliserte innvandrede norrøne, germanske stamme, tok jord til odell, og begynte med jordbruk (punkt 1.7). Langt på vei var dette også det generelt rådende samfunnsparadigmet når det gjaldt forholdet mellom nordmenn og samer, som man finner igjen i en rekke andre sammenhenger.

Dette er trolig en vesentlig bakgrunn for at de allmenningsrettighetene man tross alt aksepterte i

598. Niemi NNK 2 1994: 120.

1848, ble erklært som ikke-eksisterende fra 1860-tallet. I 1864 proklamerte nemlig regjeringsadvokaten at Finnmark hadde vært et herreløst område hvor det ikke fantes noen andre rettigheter enn statens, og at man var like ubundet i sin bruk av denne eiendommen som en privatmann i forhold til egen eiendom.

Selv om det var direkte ahistorisk å si at Finnmark fra *gammelt* av hadde vært eid av staten, i og med at de ulike delene av Finnmark ikke kom inn under dansk-norsk, eller norsk enejurisdiksjon før i 1613, 1751 og 1826, førte denne påstanden omkring midten av 1800-tallet ganske raskt til at samiske sedvaner og rettsoppfatninger ble ansett som ikke-eksisterende.⁵⁹⁹ Den juridiske doktrina som slo gjennom i lovgivning, forvaltning og rettsvesen var at man i Finnmark hadde å gjøre med et herreløst område som krona selv hadde kolonisert, og hvor ingen andre hadde verken eiendoms- eller bruksrettigheter.

Gudmund Sandvik skriver at Brandts «Tingsret» fra 1867 ble trykt i nye opplag i 1878 og i 1892. Seinere ble læra hans videreført av andre – Herman Scheel i 1912, og Nicolaus Gjelsvik i 1919, med nye utgaver i 1926 og 1936. Sistnevntes oppfatning om karakteren av statens eiendomsrett var enda skarpere enn Brandts. Riktignok hadde staten gitt folk bruksrett etter bestemte regler – men: «Den bruksret, staten saaledes har git i Finnmarken, er en ret, som staten kan ta tilbake, naar den vil, uten at der er at gaa nogen privatmands ret for nær ...».⁶⁰⁰

Forsiktig vurdert må man kunne si at i det øyeblikk Brandts syn på eiendomsretten til grunnen i Finnmark stod på jusstudentenes pensumliste, ble den nokså umiddelbart en «juridisk sannhet» som ingen stilte spørsmål ved. I en slik forbindelse er det særlig grunn til å peke på juristenes sterkere og sterkere stilling i samfunnet utover på 1800-tallet. I 1844 var det 800 jurister i landet mens det i 1895 var 2 000. I følge Rune Slagstad som gjengir disse tallene, var juristene dominerende i det norske systemet på 1800-tallet. Det gjaldt både i regjeringa, embetsverket, universitet, og til dels også Stortinget.⁶⁰¹

I et slikt bilde sier det seg nesten selv at når de juridiske kandidatene – som kom til å danne den norske politiske og administrative elite – ble utstyrt med den kunnskap fra universitetet at sta-

ten fra de eldste tider hadde *eid* all grunn i Finnmark, ble det til en lære hvor det ikke var rom for sprekkdannelser.

Ut fra rasetenkning og et rasehierarki med den ariske og germanske rase øverst, og samene nederst, ble det også fra andre halvdel av 1800-tallet iverksatt en rekke tiltak som hadde til hensikt å denasjonalisere de såkalte «fremmede folkeslagene», samer og finner (kvener). Dette prøvde man å oppnå gjennom en omfattende fornorskingspolitikk, hvor man via et bredt spekter prøvde å fjerne samisk (og finsk) språk og kultur. Én medvirkende årsak til denne politikken kan også ha vært den generelle norske nedvurderinga av samene (punktene 1.7-1.9).

Det som skjedde med det samiske sedvane- rettsgrunnlaget i Finnmark (og Norge) fra om lag midten av 1800-tallet, må også kunne sies å være etnosentrisme i en meget utvikla form.⁶⁰² Samtidig er det også en illustrasjon på maktrelasjonene mellom det norske og det samiske folket, og hvordan bare den ene partens kultur – jordbruk og jordeiendom i vest-europeisk forstand – gav grunnlag for formell hevdelse av rett til naturgodene. Jeg tar her forbehold om at reindrifta til en viss grad fikk aksept for sitt rettsgrunnlag.

Det var de norske statsorganene, hvor samene ikke hadde noen innflytelse, som definerte hvilken type bruk som skapte basisen for eiendomsrett. Innenfor det kulturelt betinga norske «agrare» rettssystemet, kunne man ikke forstå eller akseptere at eiendomsrett eller eiendomsrettsliknende bruksformer kunne skapes på annen måte enn gjennom de bruksmåtene som var vanlige i det norske bondesamfunnet.⁶⁰³ Nedarva lokale bruks-sedvaner i Finnmark ble ikke vektlagt i en slik forbindelse.

Regjering og storting uttalte i 1848 at Finnmark tidligere hadde vært en koloni. Satt på spissen kan man si at i forlengelsen av dette fortsatte man *i praksis* å behandle Finnmark som sin interne koloni med en primitiv samisk befolkning, og en kultur som etter myndighetenes syn ikke kunne gi grunnlag for verken materielle eller kulturelle ret-

599. Jeg minner igjen om at det i forhold til reindriftssamiske forhold er rom for visse nyanseringer sammenlikna med det generelle bildet, og viser til Kirsti Støm Bulls undersøkelse: Reindriftens rettshistorie i Finnmark 1852–1960.

600. Jf. Sandvik 1993: 39.

601. Slagstad 1998: 26.

602. Én definisjon på etnosentrisme er at «... trua på at ens egen måte å være på alltid er naturlig, god, fin, viktig, og at fremmede – i den grad de lever annerledes – er styrt av inhumane, frastøtende eller irrasjonelle standarder». (Ovf.) «The belief that one's own patterns of behaviour are always natural, good, beautiful or important and that strangers, to the extent they live differently, live by savage, inhumane, disgusting or irrational standards». Sisert etter Asch 1999: 38, fra Harris 1988: 125.

603. Et helt annet forhold er selvsagt at nyere forskning har vist at det har vært samisk husdyrhold i Finnmark siden 1300-tallet. Jf. Odner 1992: 181.

tigheter. I tråd med dette laga man også et forvaltningssystem som kunne bidra til at lokale rettighetsskranker ikke stod i veien for tilflytting og nyetableringer.

Hva naturgodene angår begynte man å gi fordel og subsidier til norske tilflyttere for å få dem til å slå seg ned i Finnmark. Dette skulle danne en motvekt mot de «fremmede folkeslagene» – samer og kvener. Denne politikken ble videreført helt frem til andre verdenskrig. Fordeling av jord som staten fra midten av 1800-tallet hevda at den eide fordi den alltid hadde vært herreløs, ble nå ett av midlene for å skape et «norsk» Finnmark.⁶⁰⁴

I Finnmark kunne man få plass til en del av befolkningsoverskuddet sør i landet. Det var et alternativ til Amerika. I andre halvdel av 1800-tallet falt dette sammen med fornorskingspolitikken. I begge henseender ble det ansett som formålstjenlig å få norske til slå seg ned i amtet, og flere koloniseringstiltak ble satt i verk. I flere kommuner ble det også fra om lag midten av 1860-tallet innført forbud mot jordsalg, etter sigende av hensyn til skogen og for å unngå språkblending.

Det mest manifeste utslaget av tilsidesettesen av det samiske sedvanerettsgrunnlaget var likevel jordlova og jordsalgsreglementet av 1902, som satte forbud mot salg av jord til andre enn norsktalende. Formelt stod disse bestemmelsene ved lag inntil 1965.

Et naturlig spørsmål er hvordan dette kunne skje uten at samene protesterte. Svaret ligger trolig i de høye kulturelle barrierene. Språkproblemer, skriftløshet, mangel på erfaring med byråkratiske og politiske systemer, og ikke minst oppfatninga av at samene var et laverestående folkeferd, gjorde det vanskelig eller umulig å nå frem eller bli hørt. Fra myndighetshold betrakta man til og med samisk og kvensk underrepresentasjon i kommunestyrene som et uttrykk for at de nevnte gruppene hadde akseptert den norske rases intellektuelle overhøyhet.

1.11.2 1814 – norsk nasjonsbygging og samisk sedvanerett

For å forklare hvordan flertallsfolket kunne definere bort det andre folkets rettsgrunnlag på et felles territorium, må man også se på relasjonene mellom det norske og det samiske folket i et lengre perspektiv. I en slik sammenheng synes Norges

nye statsrettslige stilling gjennom den relative selvstendigheta i 1814 å markere en viktig endring.

Det henger sammen med at Norge frem til 1814 hadde vært underlagt eller formelt sett vært en del av Danmark i fire hundre år. I store deler av denne perioden fantes det knapt noe materielt innhold i begrepet Norge. Sett fra København var det knapt noen kvalitativ forskjell på nordmenn og samer. De var to av mange folkegrupper i det danske veldet. I forvaltningsmessig sammenheng var de langt på vei både i prinsippet og i praksis likestilte. Samene hadde sine egne lensmenn og betalte sin sameskatt på etnisk grunnlag. Nordmennene i Finnmark hadde på sin side betalt sin nordmannsskatt til de ble fritatt for skatt fra slutten av 1600-tallet.⁶⁰⁵

Denne likeverdigheten mellom folkegruppene kom særlig tydelig til uttrykk midt på 1700-tallet, hvor det i forbindelse med grensetrekkinga mellom Norge og Sverige ble fremheva at man måtte komme frem til ordninger som kunne bevare den «Lappiske Nation». Gjennom Lappekodisillen ble det da også sikra at de samene som hadde behov for det skulle kunne bruke land og vann på begge sider av grensa. Videre ble det innført en betydelig samisk egenforvaltning blant annet gjennom en videreføring av ordninga med egne samiske lensmenn. Man instituerte også en intern samisk domstol og fastsatte at det skulle være samisk representasjon på herredsrettsnivå i det ordinære domstolssystemet – når en same fra det andre landet stod for retten.

Før 1814 er det med andre ord relativt uproblematisk at den danske staten som sådan respekterte samene som et folk på linje med andre folk innenfor sine grenser, og derigjennom respekterte man også de samiske sedvanene og rettsoppfatningene. Fra den danske sentralmaktas side ble det ikke gjennomført ordninger hvor norsk rettstenkning ble prioritert foran samisk i bruks- eller eiendomsrettslig forstand. Heller ikke jordutvisningsresolusjonen fra 1775 kan tolkes slik. Tvert imot var den en bekreftelse og formalisering av den sedvanemessige bruken av naturgodene.

Dette endra seg sterkt utover på 1800-tallet når man fra norsk side skulle bygge opp en egen nasjonal identitet og plassere seg i verden i forhold til sine nabofolk – i første rekke svensker og dansker. Før 1800-tallet hadde Norge i lange perioder fremstått som en «ubetydelig og nesten historieløs enhet».⁶⁰⁶ Det ble derfor nedlagt et stort arbeid i å

604. Ved sida av Eriksen/Niemi 1981 fins det også en god del annen litteratur om fornorskingsperioden. Bl.a. kan nevnes Bråstad Jensen 1991 og Dahl 1957.

605. Dette var et ledd i de kolonitiltakene som ble iverksatt for å holde oppe befolkningstallet på kysten. Forvisninger av forbrytere fra andre deler av det danske veldet til Finnmark var et annet virkemiddel. Jf. Pedersen 1994: 39 ff.

606. Jf. Storsveen 1998: 367.

viser at det norske folket hadde en minst like lang forhistorie i Skandinavia som dansker og svensker, eller at Norge egentlig hadde beholdt sin indre selvstendighet under dansketida.⁶⁰⁷ Man skulle skape en *norsk* identitet og bygge en norsk nasjon og stat.

Først fra 1820-årene begynte imidlertid en egentlig nasjonal tenkemåte å gjøre seg gjeldende, og vokste seg sterk i det neste tiåret.⁶⁰⁸ Rudolf Keyser stod sentralt i denne identitsbygginga og «beviste» et par tiår etter 1814 at nordmennene var det opprinnelige folket på den skandinaviske halvøya, i forhold til dansker og svensker. De øvrige beboerne i Skandinavia derimot, de såkalte «Finlapper», var et nomadefolk som ikke hadde noen «krigersk Kraft» og befant seg på det «laveste Dan-nelses-Trin». I følge Keyser kunne et slikt folk ikke bidra til noen utvikla statsdannelse.⁶⁰⁹

Den *norske* nasjons- og identitsbygginga etter 1814 – fremveksten av den norske nasjonalismen – er derfor viktige momenter når man skal forklare tilsidesettelsen av de samiske sedvanene og rettsoppfatningene, og også den negative kulturpolitikken som ble iverksatt. Den samiske befolkninga og den samiske kulturen i vid forstand var kommet i en kvalitativt annen situasjon under *norsk* styre etter 1814, enn under det tidligere *danske* styret.

Samene var nå blitt en minoritet på en helt annen måte enn i den gamle multikulturelle danske staten. Hovedstaden var ikke lenger i København – sentret i en stat med mange ulike språk og kulturer – og dermed også med tradisjon og kompetanse i flerkulturelle relasjoner. Det nye rikssentret var nå Kristiania – hvor man med alle midler prøvde å sikre sin nyvunne selvstendighet – og skape en egen *norsk-nasjonal* plattform i forhold til andre stater og folk, samtidig som man satt i et ubehagelig underdanighetsforhold til Sverige. Den norske nasjonalismen blomstrer, og norskhet og statens interesser ble i realiteten sammenfallende størrelser. Fra noe etter midten av 1800-tallet innretta man også politikken på at den lavtstående og usiviliserte samiske kulturen skulle bort.

Når man skal prøve å forklare de endringene som skjer rundt midten av 1800-tallet, skal man også ha øye for at man på den tid var i ferd med å gjennomføre et generasjonsskifte innen embetsverk og administrasjon. Ole Feldbæk skriver blant annet at årtiene rundt midten av 1800-tallet frem-

står som et skille når det gjelder arven og minnet fra fellestida. «Generationen fra 1814 var ved at dø ud».⁶¹⁰

Det faktum at den embetsmannsgenerasjonen som hadde erfaring med den danske helstatens administrative praksis ble borte, ikke minst hvordan man der respekterte og tok til følge ulikhetene mellom de enkelte statsdelene og folkegruppene, kan ha hatt noe å si for endringene i synet på same-nes materielle og åndelige rettigheter.

I dette bildet er det også et annet trekk man skal være oppmerksom på: Det er de gamle og til dels store motsetninger mellom nordmenn og samer. Blant annet finner man eksempler på at kongen i København i første halvdel av 1700-tallet måtte gripe inn overfor norsk trakassering av samene.⁶¹¹ Det vil med andre ord si at man på den tid hadde et overordna organ som kunne gripe inn når balansen mellom samer og nordmenn ble forrykka, og flertallsbefolkninga gikk over streken i forhold til minoriteten.

Etter 1814 hadde man ikke lenger en slik nøytral instans som «overdommer». Det samiske «sikkerhetsnettet» fra dansketida var borte. Staten var nå blitt det *norske* folkets redskap for å fremme *norske* interesser.

En av hovedgrunnene til at de samiske sedvanene og rettsoppfatningene ble tilsidesatt fra midten av 1800-tallet, har derfor i stor grad sammenheng med det ideologiske klimaet som var skapt i forbindelse med det *norske* folkets identitets- og nasjonsbygging etter 1814 – med nasjonalstatsideen – ett folk, én stat – som det grunnleggende prinsipp.

Sverre Jervell er inne på det sentrale i en slik forbindelse, i det han skriver at når «... et folk har en særlig rett til et landområde, er det kort vei til tanken om at «folket», altså flertallsfolket, har rett til å fortrenge eller undertrykke andre folk som bor på «deres» territorium».⁶¹²

610. Feldbæk 1998: 305.

611. Se reskript av 27.9.1726 til stiftsbefalingsmannen og biskopen over Trondhjems stift, bl.a om «... hvorledes de Norske Finner og Lapper skal omgaaes, ...». Der het det i innledningen at misjonen hadde liten fremgang på grunn av «... Lappers og Finners Forskrækkelse, Forførelse og Forhaanelse, samt Forurættelser af endeel Norske Indvaanere». Jf. Wessel-Berg I 1841: 489.

612. Jervell 1998: 35. Øystein Sørensen drøfter innholdet i nasjonalismebegrepet, og bruker Norge etter 1814 som eksempel på utviklinga av nasjonalismen. Blant annet viser han at undervisning og lærebøker særlig fra andre halvdel av 1800-tallet ble prega av nasjonale verdier og nasjonalistiske ideer. Sørensen 1997: 116. Når det gjaldt samer og kvener ble de «... forsøkt tvangsnasjonalisert inn i et norsk fellesskap ...» Som foran, s. 120.

607. Dahl 1976: 94.

608. Fjeldstad 1998: 165.

609. Seip 1997: 25/26. Keyserns ideal var et demokratisk samfunn basert på frie og likestilte bønder. Som foran, s. 26. Samene stod med andre ord langt fra dette idealet. Se også punkt 1.7.5.

Til nasjonalismens tankegods hørte også en forestilling om at enkelte folk eller raser stod over andre og hadde rett til å undertrykke dem. Nasjonalismen fikk derfor rasisme som en «følgesykdom» på slutten av 1800-tallet.⁶¹³

Det var langt på vei det som skjedde i Norge. Til tross for at samene hadde en mye lengre tilknytning til området enn staten, ble også de etter hvert definert som en av de «fremmede Nationaliteter». Når staten på 1800-tallet ble det norske folkets redskap og man fikk kombinasjonen av nasjonalisme, gammel antagonisme, og sikkerhetspolitisk nervøsitet på grunn av den finske innvandringa, fikk det konsekvenser for det samiske rettsgrunnlaget.

1.11.3 Finnmark og kolonirettslige teorier

Man må imidlertid spørre om det også kunne være andre grunner til at man på et visst tidspunkt kunne erklære at det i Finnmark egentlig ikke fantes noe rettsgrunnlag fra gammelt av. Et slikt spørsmål er relevant fordi det som skjedde med det samiske rettsgrunnlaget i Finnmark, har en prinsipiell likhet med urfolksrettighetene særlig i Australia, hvor den britiske kolonimakta definerte den opprinnelige befolkningas områder som «terra nullius», eller herreløst land.

Ekstra aktuelt blir en slik sammenlikning på grunn av at da staten i 1848 for første gang kom med en eksplisitt begrunnelse for sin eiendomsrett til grunnen i Finnmark, var det avgjørende argumentet at der bare hadde bodd et nomadefolk – samene – uten faste boliger, og at området hadde vært en *koloni*.

Spørsmålet er derfor: Hadde kolonirettslige prinsipper og teorier innflytelse på det som skjedde på det jordrettslige området i Finnmark rundt midten av 1800-tallet?

Hvorvidt kongens/statens erverv av eiendomsretten til Finnmark kan betraktes ut fra kolonirettslige synspunkter har vært relativt lite drøfta i norsk rettsteori. I historiske arbeider om statens innlemmelse av de samiske områdene har slike problemstillinger likeledes vært omtrent fraværende. Det er noe forbausende all den stund kolonistatusen i 1848 faktisk ble brukt som en del av begrunnelsen for den kongelige eller statlige eiendomsretten.

Spørsmålet om Finnmark som «koloni» ble imidlertid berørt i folkerettskapitlet i Samerettsutvalgets første delinnstilling i 1984. Der viste man til

synspunkter som ble fremma i forbindelse med Høyesterettssaka om utbygginga av Alta-Kautokeinovassdraget, og den kanadiske professoren Douglas Sanders' sakkynndige uttalelse til Høyesterett om at den norske statens forhold til samene i sin opprinnelse var av kolonial karakter. Dette på grunn av at samene – et urfolk – som kontrollerte sitt eget territorium, ble inkorporert i nasjonalstaten til et annet folk.⁶¹⁴

Sanders påpekte videre at man i et slikt tilfelle hadde å gjøre med en eksisterende stat som annekterte territoriet til en urbefolkning. På den annen side hadde man tilfeller hvor nasjonalstater ble skapt gjennom innvandring og urfolket derigjennom ble minoriteter, f.eks. i Canada. Som sakkynndig så han ingen prinsipiell forskjell på forholdet mellom statene og urfolkene, enten det hadde skjedd en anneksjon eller en innvandring.⁶¹⁵

I sin egen avveining og drøfting av kolonibegrepet anvendt på de samiske områdene, uttalte Samerettsutvalget selv, at det i norsk rettstenkning trolig er relativt fremmed å se den «... tusenårige sameksistensen mellom det samiske og norske folk som en form for kolonisering». Likevel påpekte utvalget at det foreligger både likheter og ulikheter i forhold til det som blir betrakta som en typisk kolonisituasjon.

Den viktigste likheta lå i ervervet av suverenitet over det samiske landområdet. Særlig pekte man på det vesentlige ervervet som skjedde i 1751, – «... uten forhandlinger med samene, og uten noen form for vederlag til samene».⁶¹⁶ I den forbindelse slutta man seg langt på vei til professor Sanders' vitneprov til Høyesterett, hvor han påviste at «... den norske stats erverv skjedde på en måte som ikke ville ha vært gyldig etter vår tids internasjonale rett».⁶¹⁷

På den annen side mente utvalget at den viktigste ulikheta i forhold til kolonibegrepet, lå i sameenes rettslige status etter norsk rett. I følge utvalget fikk samene fra første stund alminnelige rettigheter som norske statsborgere⁶¹⁸, og områdene ble en del av Danmark-Norge.⁶¹⁹ I tillegg gav lappedisillene særrettigheter til samene, i tillegg til de vanlige borgerrettighetene.⁶²⁰

614. NOU 1984: 18, s. 163.

615. NOU 1984: 18, s. 163–164.

616. Her kunne man også nevnt overtakelsen av det øst-samiske området (nå Sør-Varanger) i 1826.

617. NOU 1984: 18, s. 164.

618. Det er nok også et spørsmål som kan diskuteres, i og med at det i Finnmark fra slutten av 1600-tallet ble gjennomført stor ulikhet i beskatninga av samer og norske, eller tilflyttere fra andre deler av riket. Samene betalte skatt. De øvrige ble fritatt.

613. Jervell 1998: 35. Undertegnede vil nok anta at iallfall hverdagsrasismen var virksom en god del tidligere enn det.

Samerettsutvalget stilte i 1984 spørsmål om hvilken betydning det eventuelt ville ha å se den norske statens forhold til samene som en form for kolonisering, og presiserte at utvalget selv kun var opptatt av de *rettsvirkningene* en slik sammenlikning måtte ha. Derfor mente man det var viktig å gjennomgå rettsmateriale fra andre land, for å undersøke om det var rettslig betydningsfullt.⁶²¹

Selv om man i forhold til koloniseringsbegrepet altså fant både likheter og ulikheter i den måten den norske staten hadde erverva suvereniteten over de samiske bosetnings- og bruksområdene, meinte man likevel at man neppe løste noe retts-spørsmål ved «... på forhånd å ha bestemt om det foreligger kolonisering i forhold til norske samer». Man lot det derfor stå åpent om man rettslig sett hadde med en kolonisering å gjøre, eller ikke: «Intet materiale er derved utelukket, og ingen konklusjon er da foregrepet».⁶²²

1.11.4 Utslettelsen av aboriginernes sedvanerett i Australia og doktrina om «Terra nullius» i 1788

Selv om Samerettsutvalget i sin tid ikke tok stilling til spørsmålet om hvorvidt man kunne se forholdet mellom de samiske områdene og staten i et koloniperspektiv, anbefalte man likevel en gjennomgang av materiale fra andre land for å finne ut av eventuelle rettsvirkninger på dette feltet.

I den oversikta utvalget selv laga i 1984, fremgår det at det vanlige har vært at kolonimakter i betydelig utstrekning – under kolonimaktas suverenitet – i oversjøiske områder har anerkjent både den interne rettsorden, indre selvstyre, de privatrettslige rettighetene til folk og folkegrupper de underla seg.⁶²³

Utvalgets gjennomgang av de europeiske kolonimaktens praksis, konkluderte blant annet med

619. NOU 1984: 18, s. 164. Til dette må bemerkes at anvendelsen av dansk-norsk lov uten videre, uten å ta hensyn til det sedvanerettslige samiske rettsgrunnlaget, også kan sees på som en likhet i forhold til den måten man rundt om i verden erverva den typen kolonier hvor man meinte at det ikke forelå noen rettigheter fra tidligere. Unntaket fra dette var lappekodisillens bestemmelser fra 1751, om egen samisk rettsinstans, og samisk representasjon (etter bestemte regler) i det laveste rettsnivået i det ordinære rettssystemet.

620. Det er et spørsmål om man uten videre kan betegne lappekodisillen som en samisk særrett, i og med at den allerede formaliserte en eksisterende bruk. I ettertid har det jo også vært brukt mye energi og ressurser fra den norske statens side på å minimalisere rettsvirkningene av den. Man har hevda at den kun gjaldt reindriftssamer, og at den egentlig ikke gav dem heller særlige rettigheter.

621. NOU 1984: 18, s. 164.

622. NOU 1984: 18, s. 165.

at privatrettslige kollektive rettigheter til land og vann var i behold, og i regelen måtte løses ut ved særlig avtale eller ekspropriasjon. Jevnt over anerkjente man de innfødte folkenes eksklusive bruksrett, men innførte ofte en form for sentral forvaltning og kontroll med omsetning av slike landområder. Likeledes slo utvalget fast at

«Fullstendig mangel på privatrettslige særrettigheter for innfødte folkegrupper er det få eksempler på i kolonihistorien. Det var enda mer uvanlig at kolonimakten gjorde de innfødte uttrykkelig rettsløse i deres egne områder».⁶²⁴

Det eneste vesentlige unntaket man peker på er Australia, hvor man ikke fulgte den vanlige britiske fremgangsmåten – å inngå avtaler med de lokale befolkningene i koloniene. For Australias vedkommende bestemte London at de innfødte var rettsløse, og ble ansett for verken å ha territorielle eller privatrettslige rettigheter.⁶²⁵

Hvis man ser dette i forhold til Finnmark, er det nærliggende å hevde at hvis samenes privatrettslige rettigheter hva angår grunn og ressurser, eventuelt ble utsletta på de tidspunktene kongen/staten overtok enejurisdiksjonen over de enkelte delene av området (1613,1751,1826), ville det ha vært i uoverensstemmelse med den vanligste praksisen i de europeiske kolonimaktens suverenitets-overtakelse av innfødtes områder rundt om i verden. Der respekterte man jevnt over slike rettigheter. Det er imidlertid lite som tyder på at staten tok sikte på en slik utslettelse av rettigheter ved de forannevnte årstallene.

Der man imidlertid finner likhetstrekk, er i statens definering av Finnmark som et herreløst område i 1848 – og det tilfellet som danner det store unntaket i kolonihistoria, nemlig Storbritannias beslutning om at Australia var et «terra nullius». En interessant forskningsoppgave ville derfor være om det kan finnes noen felles teoretiske forutsetninger fra dette, til det norske eksemplet – defineringa av Finnmark som et herreløst område eller i praksis «terra nullius».

Her er det selvsagt bare mulig å *antydde* noen aktuelle momenter i en mulig sammenlikning mellom det som skjedde i forbindelse med kongens/statens overtagelse av Finnmark, og Englands behandling av aboriginernes sedvanerett da man starta koloniseringa av Australia. Ett felles

623. NOU 1984: 18. Se nærmere der f.o.m. s. 313 ff, om de viktigste kolonimaktens praksis. Mange av de samme momentene finner man i Arne G. Arnesens arbeid om samene og folkeretten. Jf. Arnesen 1983: 47 ff.

624. NOU 1984: 18, s. 317. Jf. Arnesen 1983: 63–65.

625. Arnesen 1983: 59/60, NOU 1984: 18, s. 315.

utgangspunkt er at før de to statene etablerte sin suverenitet over de respektive områdene, hadde det bodd folk der i svært lang tid. Finnmark hadde hatt bosetning i mer enn 10 000 år, hvorav samene har hatt den lengst kjente tilknytninga til territoriet. Australia på sin side har muligens hatt bosetning i så mye som 60 000 år.⁶²⁶

Det som skjedde der var at det i forbindelse med koloniseringa av kontinentet i 1788 ble etablert et nytt rettslig regime, basert på det engelske rettsystemet – «common law». I forbindelse med ervervet av landet, og bruken av engelsk rett, ble Australia behandla som en «settled colony» – det vil si et område som ikke hadde noe anerkjent («recognised») overhode, eller var bebodd av et folk uten påviselige/anerkjennbare («recognisable») institusjoner eller lover.⁶²⁷

Man betrakta det australske kontinent som «terra nullius», dvs. herreløst land: Den innfødte befolkning ble rett og slett «... ikke ansett som mennesker det kunne inngås avtaler med, og britisk suverenitet og kronens rett til land ble bygget på kolonistenes effektive besittelse (okkupasjon) av ubebodd land, og altså ikke avståelse ved avtale (sesjon) eller erobring».⁶²⁸

Av den grunn ble det ikke sluttet noen avtaler med aboriginerne – urfolket i Australia.⁶²⁹ Heller ikke ble det truffet noen formelle arrangementer med dem for å erverve landet deres, eller for å regulere forholdet mellom dem og kolonistene. De ble behandla som enkeltindivider, ikke som grupper eller samfunn.

Det samme prinsipielle utgangspunktet finner man igjen i Norge hva angår Finnmark, gjennom det som skjedde i 1848. Grunnen ble definert som herreløs før kongen/staten kom inn i bildet.

1.11.5 Urfolks manglende suverenitets- og eiendomsrett

I punkt 1.7 er det vist at Fredrik Brandt i sin utforming av doktrina om staten som privatrettslig eier av Finnmark, har bygd på at staten har fått eiendomsretten gjennom et eksisterende rettsteoretisk prinsipp på 1860-tallet om at staten også blir *eier* når den overtar jurisdiksjonen over et område hvor

det ikke foreligger noen privat eiendomsrett fra tidligere.⁶³⁰

Brandts tilknytning til «den norske historiske skole» og dens lære om at nomadisme ikke gir eiendomsrett, er også sentral når det gjelder å forklare hans juridiske konstruksjon om Finnmark som statens eiendom. Nettopp når det gjelder nomadismebegrepet og forholdet til eiendomsrett, er det også grunn til å henlede oppmerksomheta mot britisk rettstradisjon, og John Lockes verk fra 1690 hvor han gav en omfattende teoretisk begrunnelse for at staten hadde rett til å sette til side indianske (urfolks) rettigheter, både når det gjaldt suverenitet og eiendoms-/bruksrett.⁶³¹

Nils Oskal skriver at generelt kunne en stats erverv av *suverenitet* i følge Locke legitimt kun skje på tre måter:

- okkupasjon av eierløse områder
- overdragelse
- erobring i krig.

Locke argumenterte imidlertid sterkt mot at eiendomsrett skulle følge av suverenitet.⁶³²

Disse betraktningmåtene gjaldt imidlertid ikke urfolks suverenitet og eiendom:

«Deres territorier var ikke bosatt av mennesker som kunne erverve seg eiendomsrettigheter til jorda, da eiendomsrett bare kunne erverves ved arbeid forstått etter mønster av europeisk jordbruk. Den europeiske underleggelsen av disse territoriene kunne betraktes som okkupasjon av eierløse områder».⁶³³

Et «terra nullius» var ikke ubebodd, men

«... bebodd og besatt av folk som ikke kunne rangeres som verdige til å ha eiendomsrett, og som hadde et samfunn på et utvklingsstrinn uverdigg for et kvalifisert politisk organisert fellesskap».⁶³⁴

Urfolks sedvaner telte ikke som «etablert lov», og ut fra idealene til de etablerte statsdannelsene «... kunne ikke de indianske politiske fellesskapene være utøvere av suverenitet».⁶³⁵

I følge Oskal er Lockes argumentasjon presis og konsistent:

626. Clarke 1997: 141.

627. ALRC 31–1 1986: 34.

628. Arnesen 1983: 106, NOU 1984: 18, s. 331.

629. Man kunne forsåvidt også ha sagt urfolkene, all den stund man antar det var 200–250 distinkte språk, med dialekter i tillegg, før europeerne kom. I dag regner man med at det er mindre enn 150 aboriginske språk som daglig brukes av mer enn 100 mennesker. Jf. CAR 1994: 35.

630. Jf. punkt 1.7.3.

631. Jf. Oskal 1999. Sitatene er fra Nils Oskals norskspråklige manus som han foreleste over på seminaret om samiske sedvaner og rettsoppfatninger i Tromsø, februar 1999. Et manus er trykt på engelsk – Oskal 1999. Sidetallene i det følgende viser til den trykte teksten.

632. Oskal 1999: 108.

633. Oskal 1999: 108/109.

634. Oskal 1999: 109.

635. Oskal 1999: 109.

«Mennesket kan ikke gi fra seg en rett det ikke har i utgangspunktet. Urfolk har verken eiendomsrett til landområdene de bruker, eller politiske suverenitet over territoriene de bruker. Derfor er det heller ikke nødvendig å kunne begrunne forholdet mellom urfolk og europeiske statsmakter med de krav som kontraktuell overføring basert på frivillig samtykke ellers fastlegger for overdragelse av eiendom og suverenitet».⁶³⁶

I følge den australske lovreformkommisjonen ble den juridiske teorien om forskjellen på en erobra eller avstått koloni og en såkalt nybyggerkoloni («settled colony») utforma av Blackstone i 1765, i hans kommentarer til det engelske lovverket – «Commentaries on the Law of England».⁶³⁷ Så seint som i 1971 ble dette konkretisert på følgende måte av en australsk dommer:

«Der er en forskjell på nybyggerkolonier, hvor landet er øde og uoppdyrka, og hvor retten hviler på okkupasjon, og erobra eller avståtte kolonier. Ordene «øde og uoppdyrka» er Blackstones egne; de har alltid vært brukt for å beskrive territorier hvor det bor usiviliserte innbyggere i en primitiv samfunnstilstand. Forskjellen mellom lovene i de to typer kolonier er at i den første er alle engelske lover som er anvendelige på kolonien, øyeblikkelig i kraft når den grunnlegges. I den andre typen har kolonien allerede en egen lov, og den forblir ved kraft til den blir endra».⁶³⁸

Jennifer Clarke utdyper rettsforholdene i Australia med at koloniene ble inndelt i to klasser. Det var for det første de som ble erverva gjennom traktater som ble slutta på grunnlag av erobring eller overgivelse. Det var de såkalte erobra («conquered») eller avståtte («ceded») områdene. En slik erobra eller avstått koloni ble vanligvis administrert av det innfødte overhodet for kolonien gjennom egne institusjoner. Prinsipielt ble innbyggernes private rettigheter respektert og den lokale rettsordning beholdt, men under britisk kontroll.⁶³⁹

Den andre kategorien var de som ble tatt i besittelse gjennom nybygging. Disse ble definert som «terra nullius». Australia ble regna som et «terra nullius» fordi de som bodde der, i britiske øyne, ikke syntes å ha et overhode og et organisert politisk system. De koloniene som ble overtatt

gjennom nybygging ble derfor direkte underlagt det britiske parlamentet, og Englands «common law» skulle overta for lokal rett fra det øyeblikk koloniseringa fant sted.⁶⁴⁰

Australia ble definert som en slik nybyggerkoloni eller «settled colony» hvor man mente at det ikke fantes tidligere rettigheter eller rettsordninger – i motsetning altså til erobra eller avståtte kolonier. Den praktiske konsekvensen av dette var altså at britisk lov skulle være generelt gjeldende fra 1788 når den første ikke-urfolks bosetninga ble etablert på kontinentet.⁶⁴¹

Helt frem til begynnelsen av 1990-tallet har urfolket i Australia derfor ikke vært noen part som staten måtte forholde seg til, eller som den australske lovreformkommisjonen uttrykte det i 1986: «Ingen avtaler eller overenskomster, verken i eldre eller nyere tid er blitt slutta med aboriginerne eller øyfolket, av eller på vegne av krona».⁶⁴² Likeledes var kommisjonen klar når det gjaldt innføringa av engelsk lov i 1788: Det var midlet som ble brukt til å fornekte en anerkjennelse av aboriginernes sedvanerett («customary laws»)⁶⁴³

1.11.6 Debatten om omklassifisering av Australia fra nybyggerkoloni til erobra koloni

For å få anerkjent aboriginsk sedvanerett har det i Australia vært en omfattende debatt, og krav om at ervervet av landet måtte omdefineres fra *nybyggerkoloni* til *erobra koloni*. Synspunktet har vært at da ville man få en aksept for de rettsordningene og de rettighetene som forelå da Australia ble kolonisert.⁶⁴⁴ Fra aboriginsk hold ville man ha bort definisjonen av Australia som en nybyggerkoloni, og dermed bli kvitt stemplet om at dette hadde vært et herreløst område.

I forbindelse med dette ble det i første halvdel av 1980-tallet gjort et omfattende arbeid av den australske lovreformkommisjonen for å finne ut av hvordan man innenfor det australske rettsystemet – «common law» – kunne anerkjenne aboriginernes sedvanerett. To måter ble undersøkt. For det første gjennom en mulig anerkjennelse av sedvanerettigheter eller hjemler. For det andre om slik

636. Oskal 1999: 110/111. Uten engang å sette ting på spissen må det kunne sies at Lockes synspunkter var svært nær de prinsippene som ble anvendt for å fastsette Finnmarks eiendomsrettslige status midt på 1800-tallet.

637. Nybyggerkoloni tilsvarer åpenbart det Locke kaller et okkupert eierløst område.

638. ALRC 31–1 1986: 52. Ovf.

639. Clarke 1997: 189.

640. Som foran. Jf. også ALRC 31–1 1986: 34.

641. ALRC 31–1 1986: 34, og CAR 1994–4:3.

642. ALRC 31–2 1986: 135. Ovf. Dette ble uttalt i 1986, og har endra seg etter vedtakelsen av Native Title Act i 1993. «Øyfolket» er den delen av urfolket som bor på øyene i Torresstredet – «Torres Strait Islanders».

643. ALRC 31–1 1986: 52.

644. ALRC 31–1 1986: 49.

anerkjennelse kunne oppnåes gjennom å reklassifisere Australia som en erobra koloni.⁶⁴⁵

I argumentasjonen for at Australia burde omklassifiseres til å være en erobra koloni, for derigjennom å få anerkjent aborignisk sedvanerett, ble det overført lovreformkommisjonen blant annet hevda at den på den mest utvetydige måte måtte forkaste det begrepet som hadde hindra enhver anerkjennelse av aboriginernes sedvanerett – nemlig doktrina om at Australia var en nybyggerkoloni – «... et land som enten ikke hadde noen innbyggere fra før, eller at innbyggerne der ikke hadde en sosial organisasjon det var verdt å anerkjenne».

Videre ble det fremholdt at til tross for at både antropologer og historikere hadde vist at dette var fullstendig feil, fortsatte de australske domstolene å bygge på fiksjonen om den ubebodde koloni. Man måtte gjøre noe med dette:

«Det er verken korrekt eller rettferdig å si at der er «for seint» å endre på dette nå. Å erkjenne feilen og innrømme at landet var bebodd av mennesker («human beings») som kunne ha fått anerkjent sine sedvaner (slik de ble anerkjent på den andre sida av Torresstredet), betyr ikke at det australske rettssystemet blir kullkasta.⁶⁴⁶ Det betyr en innrømmelse («concession») av at det aborigniske folket er nekta rettferdighet ved at det er trukket rettslige («legal») konsekvenser ut fra en fundamental misforståelse av de faktiske forhold. Vi burde være modne nok til å gjøre en slik innrømmelse. Hvis vi ikke gjør det, vil det australske rettssystemet fortsette å hvile på ... et tvilsomt grunnlag av enten bedrag eller misforståelse av fakta».⁶⁴⁷

Den australske lovreformkommisjonen mente at reglene for anerkjennelse av sedvaner i «common law», kunne anvendes på en slik måte at de aksepterte iallfall visse lokale sedvaner. Alternativt – spesielt i sammenheng med landrettigheter – kunne «common law» direkte eller indirekte anerkjenne felles innfødt hjemmel – «communal native title».⁶⁴⁸ Det ville si anerkjennelse av spesielle kollektive rettigheter som innehas av en aboriginer-

gruppe, på grunn av dens langvarige tilhold og felles bruk av land og ressurser.⁶⁴⁹

Kommisjonen uttrykte også at 1788-klassifiseringa av Australia som ikke-erobra territorium, «terra nullius», meget vel kunne være ukorrekt hvis den skulle gjøres etter standardene i moderne internasjonal rett. På den annen side presiserte man at det nødvendigvis ikke var tilfelle på slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet.⁶⁵⁰

Kommisjonen pekte på at en ny gjennomgang av premisene for det britiske ervervet av Australia er en del av den moralske og politiske debatten angående de fortidige og nåværende relasjonene mellom australske aboriginere og ikke-aboriginere. Med hensyn til en *reklassifisering* av ervervet av Australia, skilte kommisjonen ut tre hovedspørsmål som måtte holdes fra hverandre:

1. Det britiske ervervet av suvereniteten over Australia i forhold til internasjonal rett, og de internasjonale konsekvensene av det for aboriginerne.
2. Bruken av britisk lov i Australia, og konsekvensene av det for aboriginernes sedvanerett og tradisjoner.
3. Konsekvensene av innrømmelse nå – som et resultat av større forståelse for disse sedvanene og tradisjonene – at ervervet av territoriet og lovanvendelsen, innebar en klassifikasjon av Australia som reflekterte uforstanden («insensitivity») som ble vist mot det aborigniske folket i Australia.⁶⁵¹

I forbindelse med vurderinga av en mulig avtale med en urfolksgruppe, drøfta også det australske senatets faste komité for konstitusjons- og lovs- spørsmål begrepet «Terra nullius» på begynnelsen av 1980-tallet. I den forbindelse uttalte man at en bedre og mer ærlig vurdering av aborignisk besittelse («occupation») på det tidspunktet bebyggelsen (dvs. den britiske) starta, og av det eurosentriske synet til de okkuperende kreftene, kunne føre til en konklusjon om at de aborigniske folkene hadde suvereniteten på den tid.⁶⁵²

Selv om komiteen etter gjeldende lovgivning ikke kunne gå inn for en avtale, la den likevel inn viktige premisser for den videre prosessen. Den uttalte nemlig at hvis det ble klart («recognized») at det hadde eksistert en suverenitet blant de aborigniske folkene på en måte som ikke var blitt forstått av dem som anvendte doktrinen om «terra

645. ALRC 31–1 1986: 49. Samerettsutvalgets arbeid kan i og for seg sies å være en parallell til arbeidet i Australia, selv om man bare i mindre grad har arbeidd med formell anerkjennelse av samisk sedvanerett.

646. Ministeren for aboriginerspørsmål, Clyde Holding. Henvisninga til den andre sida av Torresstredet gjelder åpenbart New Zealand, hvor det ble inngått en avtale mellom den britiske kolonimakta og urfolket der – maoriene. Det var Waitangitraktaten i 1840. Jf. f.eks. McHugh 1997: 193 ff.

647. ALRC 31–1 1986: 54. Ovlf.

648. ALRC 31–1 1986: 50.

649. ALRC 31–1 1986: 51.

650. ALRC 31–1 1986: 55.

651. ALRC 31–1 1986: 56.

652. ALRC 31–1 1986: 56.

nullius» da bebyggelse og okkupasjon fant sted, ville følgene av det naturligst bli behandla i en overenskomst («compact») mellom etterkommerne av disse aboriginiske folkene og andre australiere.

1.11.7 Mabosaka 1993 – «Terra nullius» satt til side

Etter at den australske lovreformkommisjonen fullførte sitt arbeid har utfallet av en sak for australsk høyesterett om eiendoms- og bruksrettsforholdene på Murray Island i Torresstredet, i betydelig grad endra aboriginernes formelle rettstilstand i forhold til land- og ressursrettigheter. Vedkommende urfolksgruppe som hadde reist saka, hevda at den fra alders tid – «time immemorial» – uten avbrudd hadde okkupert, brukt og nytt godene av landet, og derigjennom hadde eksklusive rettigheter til jakt, fiske og sanking. De hevda videre at da britene erverva suvereniteten over dette området i 1879, var disse rettighetene blitt anerkjent, og at de fortsetter å eksistere til de blir svekka på lovlig måte.⁶⁵³

Urfolksgruppa krevde å få en anerkjennelse («declaration») for at de i følge sedvanen var eiere, at de var i besittelse av den innfødte hjemmel («native title»), eller at det var de som hadde bruksretten («usufructuary rights»), og at disse rettighetene ikke var svekka («impaired»).

Denne epokegjørende saka ble avgjort gjennom den såkalte Mabodommen i 1992. Der satte australsk høyesterett til side det som hadde vært gjeldende rett siden 1788, nemlig at Australia var et «terra nullius» da koloniseringa skjedde. På den annen side stadfesta man at Storbritania hadde erverva de australske koloniene gjennom nybygging, og at «common law» gjaldt fra koloniseringstidspunktet. Men – retten gjorde imidlertid et unntak fra læra om at urfolkstradisjoner ikke ble anerkjent i nybyggerkolonier. Videre fremholdt Høyesterett at det i den erobrende common law fantes et prinsipp om respekt for urfolkstradisjoner når det gjaldt landområder. Dette prinsippet er kalt innfødte hjemmel.⁶⁵⁴

Tre av dommerne fremholdt at retten ikke kunne fortsette å bruke «common law» på en urettferdig måte som ikke respekterte alle australiere som like for loven, og var i utakt med internasjonale menneskerettighetsnormer. Ytterligere tre forkasta doktrinen om «terra nullius» som usmakeleg («repugnant») og i uoverensstemmelse med historiske realiteter.⁶⁵⁵

653. ALRC 31–2 1986: 136.

654. Clarke 1997: 189.

Som en følge av Mabodommen ble det i 1993 iverksatt ny føderal lovgivning for å bringe lovverket i overensstemmelse med dommen i høyesterett. Det er «Native Title Act» – lova om innfødte hjemmel. I korthet går den ut på følgende:

- den anerkjenner innfødte hjemmelsrettigheter, og fastsetter noen grunnleggende prinsipper når det gjelder innfødte hjemmel i Australia.
- den bestemmer at tidligere lover skal revideres («provides for validation of») på grunn av eksistensen av innfødte hjemmel.
- den fastsetter et fremtidig regime for beskyttelse av innfødte hjemmelsrettigheter, og premisser for lover som omhandler land og vann som berøres av innfødte hjemmel.
- fastsetter prosessen for hvordan innfødte hjemmelsrettigheter kan etableres og kompensasjon fastsettes, og hvordan fremtidige bevilgninger kan gjøres, eller lover fastsettes over land og vann som kommer inn under innfødte hjemmel, og
- gir retningslinjer for en rekke andre spørsmål, deriblant etableringa av et nasjonalt jordfond for aboriginere og de som bor på øyene i Torresstredet.⁶⁵⁶

1.11.8 Kan man sammenlikne Finnmark og Australia?

Man kan hevde at forholdene i Australia ikke er sammenliknbare med de man finner i Norge. Blant annet er de topografiske forholdene helt forskjellige. Australia er et kontinent mens Finnmark blir svært lite i forhold.

Videre har urfolket i Australia ikke hatt fulle statsborgerlige rettigheter før langt opp mot vår egen tid.⁶⁵⁷ Samene i Finnmark på sin side ble regna som det danske veldets undersåtter etter 1613 og 1751, og blant annet formelt underlagt det ordinære rettssystemet. Likeledes ble østsamene i nåværende Sør-Varanger, umiddelbart regna som ordinære norske undersåtter da dette området ble lagt inn under Norge i 1826.⁶⁵⁸

En parallell er imidlertid at begge steder ble urfolket definert som laverestående. I Australia var

655. Attorney-General's Department 1994:C1, Commentary on the Native Title Act. Man merker seg også med interesse at det ganske umiddelbart ble laga et omfattende informasjonsmaterieell for at folk lettere skulle kunne sette seg inn i denne fundamentalt nye lovgivninga. Jf. ATSIC 1994.

656. Attorney-General's Department 1994:C9, Commentary on the Native Title Act. En nærmere oversikt over hovedprinsippene i lova finner man også blant annet hos Clarke 1997: 155 ff.

657. Slike fulle statsborgerlige rettigheter ble oppnådd så seint som i 1967. Jf. Arnesen 1983: 106, NOU 1984: 18, s. 331.

det tilfelle fra første dag av den britiske koloniseringa, mens det i Norge blir mer og mer vanlig fra rundt midten av 1800-tallet.⁶⁵⁹ På den annen side kan man ikke sammenlikne brutaliteten i koloniseringa av Australia med koloniseringa av Finnmark. Selv om man i Norge gjennomførte hardhendte assimilasjonstiltak fra andre halvdel av 1800-tallet, og delvis også innførte regler i disfavør av urfolket for å fremme *norsk* nybygging, er dette langt fra at aboriginerne var *helt* rettsløse og at det ble gjennomførte massakrer på dem langt inn på 1900-tallet.

De markante *prinsipielle* parallellene ligger i tilsidesettelsen av aboriginsk sedvanerett i Australia, og tilsidesettelsen av samisk sedvanerett i Finnmark.

Både i Australia og i Norge skjedde det gjennom at defineringa av områdene som herreløse.

Det interessante spørsmålet er om det var noen forbindelse mellom de rettsprinsippene som lå bak den norske defineringa av Finnmark som

herreløst, som de som var bestemmende for at Australia fikk et slikt stempel – at der bare bodde folk som var så lavtstående at de ikke hadde noe samfunnssystem eller rettsprinsipper som man behøvde å ta hensyn til?

Etterskrift

Helt avslutningsvis finner jeg grunn til å understreke at dette arbeidet ikke gir seg ut for å være noe forsøk på å besvare de mange spørsmålene som knytter seg til at det gamle samiske sedvanerettsfundamentet, rundt midten av 1800-tallet, delvis ble definert som ikke-eksisterende i Finnmark. Dertil har tidsramma vært for knapp. Derimot er bidraget å betrakte mer som en antydning av en del problemstillinger som det bør være aktuelt å arbeide videre med, hvis man ønsker dypere innsikt i møtet mellom samiske sedvanerett og rettsoppfatning, og den oppfatninga staten hadde om de samme tingene.

658. Imidlertid er det en helt annen sak hvilken innflytelse dette hadde på øst-/eller skolttesamenes rettsstilling. Det spørsmålet er imidlertid ikke gjenstand for behandling her.

659. Se punkt 1.7.

Kapittel 2

Deanodat: Ei bygd innerst i Tanafjorden

2.1 Innledning

Ut fra prosjektets siktemål om å beskrive sedvaner og rettsoppfatninger knytta til bruk av naturgodene, vil jeg i det følgende forsøke å gi et historisk riss av ressursutnyttinga i et område med overveiende kyst- eller sjøsamisk bosetning. Det aktuelle området er bygda Deanodat/Vestertana innerst i den sørvestligste delen av Deanovuotna/Tanafjorden.

Det man uten videre kan si er at næringslivet – grunnlaget for menneskelig eksistens – har vært svært sammensatt. Befolkninga har bygd på en allsidig bruk av både havets og det nærmeste omlandets ressurser. Denne ressursutnyttinga avspeiler seg i kulturminner av både materiell og ikke-materiell art. Fortsatt finnes det også både overleverte og levende sedvaner og rettsoppfatninger som er knytta til bruken av naturgodene.

Dagens situasjon behandles av dr. phil. Elina Helander i hennes intervjuundersøkelse fra Deanodat. Denne framstillinga er mer å betrakte som en skissemessig bakgrunnspresentasjon for hennes undersøkelse. Det er all grunn til å understreke den skissemessige karakteren. Tidsrammene har nemlig satt sterke begrensninger på både omfanget av arbeidet, og muligheta for å gå dypere inn i materialet.

Når det gjelder stedsnavn vil som hovedregel de *viktigste* bli presentert både i samisk og norsk form første gang de opptrer – f.eks. Deanodat/Vestertana. Seinere brukes den samiske formen. Tilsvarende prinsipp vil gjelde stedsnavn hvor det er naturlig å bruke den norske formen først, f.eks. Berlevåg/Bearalváhki. I andre tilfeller brukes bare ett navn, norsk eller samisk. I slike tilfeller kan man som oftest søke den andre navneformen i en av de vedlagte stedsnavnlistene. I den ene finner samisk/norske navn, eller bare samiske (hvor norske navn ikke finnes). Den andre lista inneholder norsk-samiske former.

2.2 Kildesituasjonen

Verken for Deanu gielda-Tana kommune eller for det aktuelle området finnes det noen bygdebok eller liknende som beskriver den demografiske utviklinga, bosetningsutviklinga, seder og skikker og liknende. Litteraturen for øvrig er også sparsom med meddelelser om og fra den indre delen av Deanovuotna.

De første skriftlige kildene fra distriktet opptrer fra andre halvdel av 1500-tallet. Det er i første rekke skattemanntallslistene fra svensk side som ble ført i forbindelse med samenes tredobbelte skatteplikt på den tid.¹ Etter 1613 da kyst- og fjordområdene i Finnmark (minus nåværende Sør-Varanger/Mátta Varjjat) kom inn under ensidig dansk-norsk jurisdiksjon, får man også tingboksmateriale, etter hvert også skifteprotokoller, kirkebøker og andre protokoller ført i forbindelse med geistlige handlinger.

Fra slutten av 1600-tallet finner man en del enkeltopplysninger om den indre delen av Deanovuotna i trykte embetsmannsberetninger og referater fra kommisjoner som arbeidet med særtiltak for Finnmark i forbindelse med den norske befolkningsnedgangen i amtet på den tid.²

Fra 1700-tallet er det grunn til å peke på rapporter fra de samemisjonærene som fulgte i kjølvannet av Thomas von Westen fra om lag 1720 av utover. I Misjonskollegiets arkiv kan det derfor være mulig å finne opplysninger om dagliglivet i misjonsdistriktene.³

Den offentlig jordutvisninga etter 1775 brakte med seg nye kildekategorier som jordutvisningsprotokoller, pantebøker og liknende. De kan muligens også fortelle noe om det ble tatt hensyn til sedvanemessige forhold når det ble utvist jord. Fogdenes, amtmennenes og lensmennenes kopibøker og arkiver er naturligvis også viktige kilder.

1. Dansk-norske og russiske skattemanntallslistene fra dette området er mindre systematiske på den tid.
2. Disse er forsøkt brukt i størst mulig utstrekning.
3. Man skal også være oppmerksom på at den seinere finne- eller samemisjonen har vært i virksomhet i dette området gjennom hele 1900-tallet. Det er grunn å tro at også den virksomheta kan ha etterlatt seg relevant arkivmateriale.

Det samme er protokoller fra forlikskommissjonene. Referater fra de folkevalgte styringsorganene som har vært i virksomhet etter at formannskapslovene ble innført i 1837, er også en kildekategori som burde vært undersøkt.

Alle de forannevnte, og flere kilder, burde vært gjennomgått i sin helhet for å få et mer helhetlig bilde av ressursbruk, og sedvaner/rettsoppfatninger knytta til denne bruken.

Det har ikke vært mulig innenfor ramma for dette arbeidet. Den foreliggende skissen som gis i det følgende er derfor å betrakte som et forprosjekt som bygger på tilgjengelig litteratur og trykte kilder, fysiske spor etter menneskelig aktivitet, stedsnavn og til dels også intervjuer gjort i 1976 og 1978.⁴

2.2.1 Kulturminner

Selv om de skriftlige kildene kanskje ikke er så overveldende, blir dette langt på vei oppveid av de mange og rike kulturminnene i området. Mange av disse er åpenbart fra tida lenge før den nåværende bygda fant sin form, og skriver seg fra den tida samene levde i siidasamfunn som dekte større områder. Atter andre er trolig eldre enn 2–3 000 år. Det vil si fra den perioden av Finnmarks tusenårige bosetningshistorie før samene kan identifiseres som en egen etnisk gruppe i regionen.

De kulturminnene man finner er blant annet steinalderboplasser, oppmurte fangstanlegg og fallgraver for villrein, båtstøer, rester etter fangstinnretninger for større rovdyr, kjøttgjemmer (geadgeborat) i steinurer og levninger etter fangst av rovfugler på fjelltoppene.

Det man her har å gjøre med er et sammenhengende kulturlandskap hvor forsiktige spor etter menneskelig aktivitet kan spores fra fjære til høyeste fjelltopp. En stor del av de beboelige plassene langs fjorden har vært i bruk. Dermed finner man ikke bare steinalderboplasser, men også tufter fra sesongflyttingenes tid de seinere århundrene, og fra permanente bosetninger som nå er forlatt. Steingjerder og steinbåser i tidligere fjøsgammer er blant annet vitner om den arbeidsinnsatsen folk har nedlagt. Til og med på enkelte av holmene i fjorden finner man tufter hvorav enkelte er så gamle at folk i området ikke har noe kunnskap om opphavet.

Til langt etter andre verdenskrig levde det ennå gamle folk i bygda som var kjent med tradisjonen

fra sine sjøsamiske forfedre om hvordan folk levde før i tida. Når brensløt var oppbrukt rundt boplassen, flytta man bare til et nytt sted. Drømmen om en plass hvor det var brensel nok finner man også i en overlevering om den første bosetninga i Deanodat. Der heter det at da de første samene kom dit var det så mye skog at de kunne binde fast båten i nærmeste tre helt nede i strandkanten.

Fra bygda og innover til det faste ressursbruks- eller bygdebruksområdet finner man en rekke gamle stier. Flere steder ser man også at folk har utbedra og bygd opp vanskelige passasjer for at det skulle være lettere å ta seg frem med okse eller hest. I mellom- og etterkrigstid ble det også lagt ned et betydelig arbeid i å bygge en hestekjørevei opp en relativt bratt fjellside. Hensikten var å lette transporten av utmarksprodukter ned til bygda.

Området er også rikt på spor etter reindriftssamenes langvarige bruk av området. Det dreier seg i første rekke om gruer og lavvoplasser. Muligens kan også enkelte gammetufter tilskrives flyttsamene.

Ved fiskevatn kan man finne fordypninger i bakken, eller steinoppmuringer som viser at man der har oppbevart tønner hvor det er salta fisk. Ved vadesteder i elver og bekker, eller ved gode fiskeplasser langs innsjøene, ligger gruer og teltplasser både fra eldre og nyere tid.

I myrer kan man fortsatt se rester etter tregjerder som har vært brukt til å tørke myrgress, og i skogsområdene kan man mange steder se at det har vært utslåtter. Til dels store myrområder er også gravd ut for å skaffe brenntorv. I nærheten av disse finner man rester etter torvoppbevaringsgammer, og man kan ennå se spor etter veier som førte til de plassene hvor man tørka torva.

I gode jakt-, fiske- og fangstområder ligger det «konsentrasjoner» av gammetufter. De fleste av dem kan tidfestes til 1900-tallet, men mange er eldre. Til enkelte av disse gammetuftene er det også knytta en nesten mytisk sagntradisjon – at de har tilhørt fredløse og liknende.

I skoggrensa og i enkeltstående treklynger finner man avskårne kvister og greiner fra nyere tid. Det forteller om snarefangst etter rypen, som av enkelte i Deanodat ennå drives som en tilleggsnæring.

2.3 Begrepet Deanodat

I og med at samene er den eldst kjente befolkningsgruppa både i Finnmark og i Deanu gielda-Tana kommune⁵, er det naturlig at de fleste stedsnavnene i området har fått sin første utforming på

4. Forfatteren er fra Deanodat. Det kan antas at han derigjennom har fått med seg en del muntlige overleveringer om stedsnavn, seder og skikker og liknende.

samisk. Det opprinnelige ordet er *Deatnu* – som på samisk betyr stor elv. På finsk er dette avleda til Teno. Likevel er det av kildemessige forklarlige årsaker begrepet «Thanen» som først dukker opp i skriftlig materiale. Det skjedde i 1528.⁶

Uten at noen har påvist den eksakte sammenhengen, synes det klart at begrepet *Deatnu* henger sammen med *Deanodat* som er et av de eldst kjente stedsnavnene i området. I andre halvdel av 1500- og begynnelsen av 1600-tallet benevnes det på forskjellige måter. En dansk betegnelse fra 1598 er for eksempel «Thanneby». I russiske kilder er navnet gjerne «Tenotega».⁷ I svenske skattemanntallsliester finner man variasjoner over navnet som ligger tett opp til det man har nedtegna fra russisk side. Den samiske grunnformen *Deanodat* er imidlertid lett gjenkjennbar også i disse kildene.

Blant annet skrives det «Tenoteckiby, Teenotekiiby, Tennoteky».⁸ Man finner også former som ligger så nært opp til dagens navn *Deanodat* som det vel er mulig å komme. Det gjelder i første rekke «Thenedeth».⁹

Sammenhengen mellom begrepet *Deatnu* og *Deanodat* underbygges ikke minst av språkforskeren Knuud Leem som i 1768 satte et direkte likhetstegn mellom *Deanodat* og Tana:

«Dænodak; Thanen, en saa kaldet Lands-trækning beliggende i Øst-Finmarken i Kiøllefiords Præstegield, og beboet af Søe- og fjeld-Lapper; sammesteds haver en navnekundig og riig Laxe-elv sit Udløb i den salte Søe.»¹⁰

Seinere har både den samiske og norske navneformen vært brukt for å betegne den administrative enheten «Tanen herred» eller Tana kommune. Den tilsvarende samiske formen var «Dæno gielda». Sistnevnte er iallfall kjent så tidlige som i 1873.¹¹ Under omtalen av «Tanen Herred» i Amund Hellands mer eller mindre offisielle verk

om Finnmark på begynnelsen av 1900-tallet finner man likeledes under kommunebeskrivelsen at «Tanens finske navn er Dædno».¹² I dag heter kommunen som sådan *Deanu gielda/Tana kommune*.

Da stedsnavnet *Deanodat* for første gang dukker opp i skriftlige kilder i andre halvdel av 1500-tallet, er det grunn til å tro at begrepet dekte et større geografisk område enn bare selve bygda *Deanodat* gjør i dag. Det kan ha vært betegnelsen for området rundt hele, eller den indre delen *Deanovuotna*.

Setter man dette i sammenheng med den gamle veidesiidaen kan det være rimelig grunn til å anta at den samiske betegnelsen på denne siidaen kan ha vært *Deanodatsiida*. Navnet *Deanodat* gir for øvrig også grunn til refleksjoner omkring plasseringa av selve siidasenteret, eller det stedet hvor siidaen hadde sitt vinteroppholdssted – forutsatt at siidamedlemmene var noenlunde samla en viss tid av året.

Hvis man antar at det foreligger en ubrutt navnetradisjon – slik det synes å gjøre – kan navnet på siidasenteret være videreført i dagens *Deanodat*, og at det dermed kan ha vært lokalisert i en av de vestligste fjordene i *Siskkit-Deanovuotna/Indre-Tanafjord* – mest sannsynlig i *Deanodat* innerst i *Deanovuotna*.

Selv om vi ikke med sikkerhet kan si hvor siidasenteret lå, er dagens *Deanodat* etter alle solemerker en direkte navnemessig etterfølger etter den samiske siidaen eller beskatningsenheten ved den indre delen av *Deanovuotna* som for fire hundre år siden betalte skatt til tre konger.

Det er imidlertid all grunn til å presisere at betegnelsen *Deanodat* på den bygda som i dag kalles Vestertana på norsk, ikke opptrer før henimot 1800-tallet.

2.4 Hvor lenge har det bodd folk i Deanodat?

Som nevnt fins det omtrent ikke litteratur som omtaler distriktets eldre bosetningshistorie. Området er heller ikke undersøkt av arkeologer. Imidlertid finnes det et stort antall steinalderboplasser i strandområdet fra botnen av *Deanodatvuotna/Vestertanafjorden* utover på vestsida langs stranda av *Johkkan/Digermulen* til *Rohtuvággi*.¹³

5. Deretter fikk man finsk, og seinere også norsk bosetning.
6. Kong Fredrik kunngjorde da sin kommende kroning i Oslo og påla sjøsamene, blant annet i «Thanen», en ekstraskatt i den forbindelse Jf. *Diplomatarium Norvegicum VIII:697*. Se også Qvigstad/Olsen (red.) 1924: 220 og Sandnes/Stemshaug 1980: 311.
7. Jf. omtale av «Tenotega» i Broch/Stang 1961: 30, og note nr. 9, s. 36: «Tenotega [må] være det samiske Dænodak (Vestertana).»
8. Jf. Jöns Olssons *Rekenskapp för Tornnö fiellapper och Westersiöfinnarnne för dette Eftterskrefinne år 1602*, s. 14,15,36. Jf. Rauø/Larsen 1996 a. (De ulike bindene av Rauø/Larsens transkripsjoner inneholder flere dokumenter som begynner med ny paginering. Derfor vil man i det følgende finne at hvert dokument er angitt for seg i fotnoten, med henvisning til samlebindet hvor det fins.)
9. Jf. også «Manntallsliste for Torneå og Kemi Lappmarker år 1603», s. 27. Se Rauø/Larsen 1996 a.
10. Leem 1768: 193. Opplysning fra Kjell Kemi, Guovdageaidnu.

11. Jf. det samiskspråklige bladet, «Muitalægje», Vadsø, oktober 1873.
12. Helland III 1906: 363. Begrepet «finske» betyr samiske.

De eldste bosetningsfunnene fra den østlige nabofjorden, *Várjjat*/Varanger, er rundt 10 000 år gamle. Det er knapt noen grunn til å tro at livbergingsforholdene har vært dårligere ved den indre del av *Deanovuotna* på samme tid. I den grad arkeologene kan påvise ubrutt bosetning i *Várjjat*, fram til i dag, er det ikke urimelig at dette også kan gjelde den indre delen av *Deanovuotna*.¹⁴

2.5 Veiding og sjøfiske

Fra historisk og etnografisk litteratur vet vi at villreinfangsten i eldre tid var en svært sentral næring for samene. Denne næringsformen må også ha betydd mye for dem som brukte ressursene i og rundt *Deanovuotna*. De fysiske kulturminnene i omegnen bærer tydelig preg av det. (Når det gjelder stedsnavn – se f.eks. fig. 2.1. En del viktige stedsnavn i strandsona).

Fangstanlegg i form av hundrevis av steinoppmuringer og skyteskjul i ulike systemer, finner man nemlig på fjellhalvøya *Johkkan*, som skiller *Deanodat* og *Lággu*/Langfjorden.¹⁵ Det er vanskelig å si når de ble anlagt eller når bruken av dem opphørte. De må imidlertid ha vært bygd opp over et meget langt tidsrom når man tar hensyn til den arbeidsinnsatsen som må ligge bak.¹⁶ En faglig arkeologisk undersøkelse ville kunne fortelle mer om både alder og anleggenes funksjonsmåte.

De mest omfattende av disse villreinfangstsystemene ligger nesten helt ut mot spissen av halvøya. Av den grunn er det heller ikke forbausende at kilder fra begynnelsen av 1700-tallet angir at der lå en samisk offerplass.¹⁷

Der finnes også et meget spesielt sagn nettopp fra dette området – nedtegna for henimot hundre år siden. Det kan muligens ha sammenheng med

fangstanleggene for villrein og den gamle offerplassen.

Dette sagnet forteller om to reindriftssamer som ved hjelp av sine overnaturlige evner «låste» en reinflokk inne i ei ur. Dette kom andre for øre og to personer prøvde å få tak i den forheksta flokken. Det makta de ikke. En rein som så ut som den nettopp hadde svømt i havet hoppa frem fra ura og slo etter dem med frambeina. Den var vakt over flokken for at ingen skulle kunne få tak i den – «Čærbmak læi ælo fakta, amas guttege dam bæssak valddit».¹⁸ Avslutningsvis heter det at jorda forvandler slike skjulte reinflokker til ved eller som oftest til stein.

Oppmurte fangstanlegg for villrein finnes også i andre trebare fjellområder i tilknytning til *Deanodat*. I *Leaibbusvuovdi* – et skogområde nesten helt ned i bygda *Deanodat* – finnes dessuten et mindre antall fangstgraver. Det viser at folk også har benytta anledningen til å beskatte reinen om høsten mens den har vært på trekk fra den forannevnte halvøya *Johkkan* og innover i landet.

Når det gjelder det gamle næringslivet vet man at de aller fleste fjordene i Finnmark fra gammel tid har vært sterke samiske bastioner som i mange hundre år har hatt fiske som ett av sine aller viktigste fundamentet i en for øvrig allsidig næringstilpasning. Den gamle samiske tilpasninga – fiske og veiding – kommer klart til uttrykk i den første skriftlige kilda fra Finnmark.

Det er høvdingen Ottars øyenvitneskildring fra like før år 900. På sin ferd fra Tromsøområdet til Hvitehavet beretta han at landet var helt «ubebyggt». Kun på «... noen få steder her og der slår samene leir, for å gå på jakt om vinteren og for å drive fiske ved havet om sommeren.» Ottar og hans menn traff ikke på bebygd land i deres egen mening av ordet før de kom inn i Hvitehavet. Før det hadde de bare møtt «... fiskere og fuglefangere og jegere, og de var alle samer ...».¹⁹

Det viser at samene dreiv fiske allerede før den første varige norske bosetninga på Finnmarkskysten ble etablert fra 12–1300-tallet av. Samene i *Deanodat* har derfor ganske sikkert også utnytta fiskeressursene i fjorden og i de nære kystfarvannene, i likhet med de andre marine ressursene som sjøpatedyr og sjøfugler.

Havets ressurser, torsk, hyse, sild, kveite, laks, flyndre, sei, sil (tobis), med videre, har i manns minne gitt grunnlag for et godt utkomme. Dette har knapt vært annerledes historisk sett. Betegnende nok er det da også sjøfisket som nevnes i en

13. Dette baserer seg på en oversiktsregistrering undertegnede gjorde for Tromsø museum, samisk-etnografisk avdeling, sommeren og høsten 1978. Jf. uttrykt rapport 1978.

14. Den eneste større arkeologiske undersøkelse som er gjort i noenlunde nærhet, har man fra Vuoiddasvuotna/Iversfjord som er en sidefjord til Nuorevuotna/Hopsfjorden, 4–5 mil ute i Deanovuotna/Tanafjorden på sørsida av čorggaš/Nordkynhalvøya. Der har man undersøkt boplasser som er fra 5 000 til 2 600 år gamle. Jf. Trash Helsing:1983.

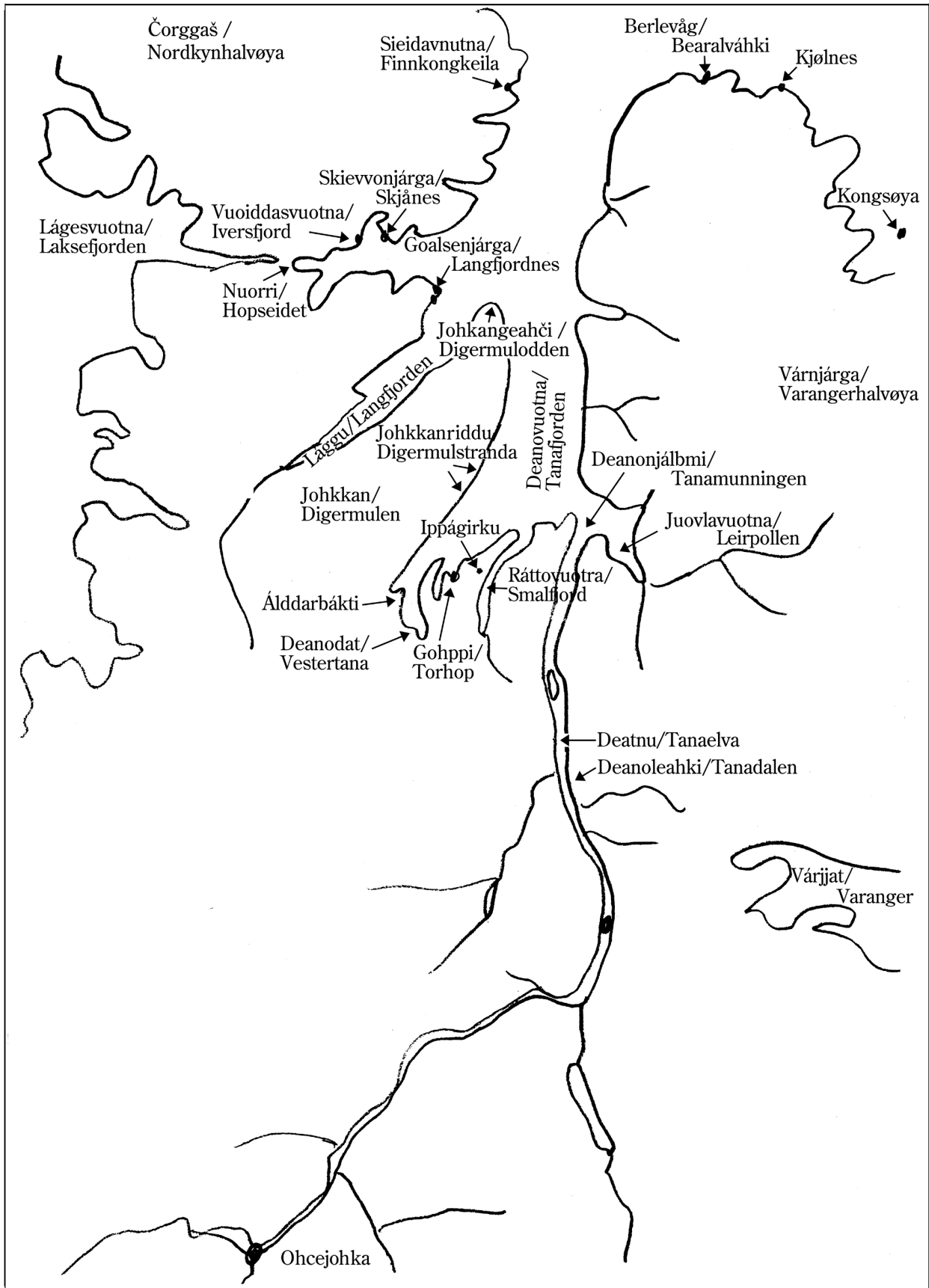
15. Opplysninga bygger på registreringer gjort for Tromsø museums samisk-etnografiske avdeling i 1978. Utført av forfatteren, sammen med Viggo Larsen, Deanodat.

16. Ørnulv Vorren som har gjort inngående studier av villreinfangsten, meiner at de eldste fangstanleggene i tilknytning til nabofjorden *Várjjat*/Varanger, iallfall kan være 3 000 år gamle. Jf. Vorren 1998: 202 ff.

17. Olsen, ca. 1715, utgitt 1934: 138. Han bruker betegnelsen «Jokel-Niarg». Trolig ble offerplassen lokalisert under registreringsarbeidet for Tromsø museum i 1978.

18. Jalvi 1966: 56.

19. NOU 1984: 18, s. 643.

Figur 2.1 En del viktige stedsnavn i strandsona

av de aller første skriftlige kildene som forteller noe om næringslivet ved den indre delen av *Deanovuotna*.

Det hadde sammenheng med at den svenske skatteopprekkeren ikke fikk inn noe som helst fra «Tenotecki» i 1606. Det skulle ha vært fem skattemenn i siidaen, derav to som var kommet fra Torne Lappmark – det vil si fra innlandet. Der var imidlertid ingen å kreve skatt av. Alle var på tvangsarbeid eller tvangsfiske for Vardøhus slott, ute på kysten – på grunn av gjeld. Skattefogden anførte nemlig at «Thesse Tenoteckii Finnar Wore alle Uth dragne till Wård Huus till Att Arbetha på Slothz Fiskeriet för sin gjeld skull.»²⁰

2.6 Generell historisk bakgrunn

Det forholdet at svenskene tok skatt av samene ved *Deanovuotna* hadde naturligvis sammenheng med den mangehundreårige kampen om hegemoniet over samenes landområder. Allerede Ottars beretning på slutten av 800-tallet fortalte at de varene samene produserte var svært verdifulle, og etter spurte langt ut over Norden. For å kunne profitere på den samiske produksjonen, var det derfor viktig å få kontroll over samene, og deres landområder og ressurser. Dette førte til sterk konkurranse mellom de nordiske statene og Novgorod – forløperen for Russland.

Dynamikken i spillet var at alle som gjorde krav på deler av det samiske landet, mente at kravene ble forsterka og underbygd, jo høyere skatt man makta å drive inn fra dem som bodde der. Mer eller mindre organiserte hær- eller røveravdelinger dro rundt om for å sikre sin konges eller stormanns interesser.

I muntlige overleveringer som har gått fra slektledd til slektledd er denne vanskelige tida reflektert i en rekke sagn om omreisende røvere. Et sentralt element i mange av disse er også hvordan samene klarte overliste dem – føre dem over stup, utfor fosser, og så videre.

Det er grunn til å tro at enkelte stedsnavn også i Deanodatområdet har sin opprinnelse i de urolige tidene da de omkringliggende maktene rivaliserte om herredømmet over samene og landet deres. Det gjelder blant annet *Ruoššaskoarro Fáhcapealn-járga* og *Olmmoščuohppanjohka*/Manndrapselva.²¹

Alle disse navnene tyder på tilknytning til de beryktede tsjudene som ved siden av stalloen var samenes verste plageånder. Tsjudene opptrådte «... massevis, enten som vilde, uordnede røverbander eller som nogenlunde organiserte og væbnede sværme under visse overbefalingsmænd eller anførere, ...»²² De beskrives i det alt vesentlige som røverflokker østfra og ble gjerne også kalt russetsjuder...

Slike oppfatninger om tsjudene kan forklare at det i Deanodat også finnes anskuelser om at det har vært ført regulære kriger mellom tsjudene og andre. Buemurer på halvøya *Johkkan*, vest for *Deanodat* – som utvilsomt har vært brukt som skyteskjul i forbindelse med villreinjakt i eldre tid – er nemlig i lokal tradisjon blitt forklart med at det har vært stillinger brukt i kriger mot tsjudene.²³

Flere informanter som kjente både til disse buemurene og tilsvarende anlegg på fjellet ovenfor *Goalsenjárga*/Langfjordnes vest for *Lággu*/Langfjorden og på *Čorggaš*/Nordkynhalvøya, kopla gjerne også disse til krigshandlinger i forbindelse med tsjudenes virksomhet.²⁴ Enkelte påpekte imidlertid også at de kunne ha sammenheng med villreinfangst.

Det trolignende vesenet *Stállu* eller stallo er også vel kjent i samisk tradisjonsstoff. Hovedmotivet er hvordan den lure og/eller sterke samer kjemper med stallo og dreper ham. Et sagn som er nedtegna i *Deanodat* på 1850-tallet viser at tradisjonen i enkelte tilfeller også har satt et likhetstegn mellom den danske (norske) fogden og stallo. Det forteller trolig noe om hvordan samene betrakta skattleggerne som trengte seg inn på deres områder.

I nedtegnelsen fortelles det om samer Andreas Bæjve som hadde rein på Varangerhalvøya/*Várnjárga*. Han hadde en gang vedda om en reinflokk med fogden i *Vadsø/Čáhcesuolu*. Fogden tapte men unnlot å gjøre opp for seg. Til alt overmål skapte han seg om til en stallo og kom tilbake for å plage Bæjve.

Det gikk mindre bra for ham. Andreas Bæjve makta å drepe stalloen/fogden og fikk den reinflokken de hadde vedda om.²⁵

Samene ble delvis oppfatta som statenes felles undersåtter. I den forbindelse finner man flere bilaterale avtaler hvor partene ble enige om at begge

20. Bernt von Kälens regnskap for Westersjøfinnerne år 1606, s. 15. Jf. Rauø/Larsen 1996 b. Se også i samme dok. s. 49, hvor de fem skattebetalerne i «Thenoteki» igjen er omtalt. Av sammenhengen synes det som om det der er oppført hva de skulle ha betalt.

21. Omtrentlig oversettelse – «Russeskaret», «Envottsnetset», «Elva hvor man skar mennesker».

22. Qvigstad/Sandberg 1885: 193.

23. Se punkt 2.5.

24. Opplysninger fra flere informanter under feltarbeid i 1978.

25. Jf. Friis 1856: 44 ff.

skulle ha skattleggingsrett. Slike avtaler kunne også inneholde bestemmelser om at bare den ene skulle utøve geistlig og verdslig jurisdiksjon.

Norge og Novgorod var sentrale aktører i kampen om det samiske landet som Finnmark var en viktig del av. Henimot 1330 ble de enige om et felles influensområde hvor samisk skattebetaling til begge statene var det sentrale.

Fra *Guoládatnjárga*/Kolahalvøya og vestover, skulle Novgorod ha skatterett til den såkalte Lyngstuva – i nærheten av Tromsø/*Romsa*. Den norske kongens rett til den samiske skatten strakte seg etter denne avtalen østover til Trjanema (på Kola/*Guoládat*), og derfra til Vælijoki ved *Vilgesáhpi*/Hvitehavet, der halvkarelerne eller halvsaamene bodde – de som hadde samisk mor.²⁶

Kalmarunionen, 1389–1521, hvor Danmark, Norge og Sverige, inkludert Finland, i prinsippet skulle være forent under et felles riksoverhode, fikk også en betydning for skattleggingen av og jurisdiksjonen over sjøsamene. På denne tida hadde de mektige birkarlene langs Bottenvika/*Bahtaluokta* allerede i lang tid skattlagt og handlet med samene øst for Kjølen – altså i de nåværende svenske og finske områdene. I unionstida fikk de også kongelig tillatelse til å drive slik virksomhet i forhold til sjøsamene på kysten og langs fjordene i Nord-Norge/*Davvi-Norga*.²⁷

Sverige/*Ruotta* utvikla seg etterhvert til en stormakt og brøt varig ut av Kalmarunionen i 1521. Dette la grunnlaget for en mer ekspansiv svensk politikk nordover mot Ishavskysten. Birkarlens gamle skattlegging av samene ble samtidig lagt inn under kronen, og danna grunnlaget for den svenske statens krav nordover.

Dette berørte også samene i *Deanodat*. I 1551 proklamerte nemlig Gustav Vasa at samene på en lang strekning av Ishavskysten – «Vesterhavet» – var Sveriges undersåtter. De var skattepliktige kun til ham, og han tok både dem og deres rørlige og urørlige gods under sin beskyttelse.²⁸

Den gamle avtalen mellom Norge og Novgorod om felles skattlegging var heller ikke oppheva. I tillegg kom at den russiske storfyrsten i 1517, hadde kommet med en nærmest tilsvarende proklamasjon for delvis de samme samene som Gustav Vasa i 1551 mente var hans undersåtter. Når det gjaldt samenes rettigheter hadde storfyrst Basilius muligens vært enda klarere enn svenskekongen. Han

forbød nemlig skattefogdene sine å fiske, eller drive jakt i samenes «*eyendoms Skoff och Mark*».²⁹

Motsetningene mellom de statene som deltok i konkurransen om herredømmet over samenes land hadde med andre ord den sidevirkning at samene eksplisitt ble anerkjent som eiendomsrettiga til sine egne områder. Det interessante aspektet i forhold til begrepet samiske sedvaner og rettsoppfatninger ligger i at det samiske landet på 1500-tallet ikke ble oppfatta som herreløst. Det var ikke et *terra nullius* men tilhørte dem som bodde der og brukte det. Proklamasjonene både fra russisk og svensk side kan betraktes som en anerkjennelse av samisk sedvanerett, eller at man på den tid anerkjente en form for samisk eiendomsrådighet etter prinsippet om opprinnelig okkupasjon.

I Teusina i 1595 overdrog Russland sin skattleggingsrett av samene vest for Varanger til Sverige. Dermed var det også slutt på russernes gamle skattlegging til Lyngstuva, slik den var blitt avtalt med den norske kongen mot slutten av 1320-tallet.

Teusinaavtalen førte til at den svenske kongen mente at hans rett til kyst- og fjordområdene var blitt styrka. Det første tiåret av 1600-tallet økte derfor den svenske aktiviteten sterkt, særlig i Finnmark. Man prøvde å etablere fysiske støttepunkter, og det ble sendt opp folk som på kongens vegne skulle organisere fisket i de største lakseelvene.³⁰

Blant annet striden om herredømmet over de samiske områdene på den nordligste delen av Nordkalotten, førte til den såkalte Kalmarkrigen, 1611–12. Sverige tapte. Gjennom freden i Knæred i 1613, ble det slått fast at de omtvistede kyst- og fjordområdene, ene og alene skulle tilhøre Norge. Skillet mellom det dansk-norske og svenske jurisdiksjonsområdet skulle gå et stykke innenfor fjorbotnene. Dermed fikk også samene i *Deanodat* bare én stat å forholde seg til, både i jurisdiksjonell og skattemessig forstand.

2.7 Norske og samiske bosetningssoner

En viss norsk bosetning i Deanodatområdet får man først noe etter midten av 1800-tallet, og da i forbindelse med den store norske befolkningsekspansjonen som fant sted i Finnmark på den tid.³¹ Når man ser på langtidskonjunktorene i næringslivet i Finnmark – de dårligere levevilkårene på kys-

26. NOU 1984: 18, s. 648.

27. Jf. Johnsen 1922: 37–40. I de periodene Sverige var ute av unionen ble svenskene hindra i å ta skatt ut mot kysten.

28. Jf. Hyvärinen 1979: 124.

29. Lilienskiold 1945: 44/45, 185 ff. Se også Johnsen 1922: 80 ff.

30. Blant annet gjaldt det Deatnu/Tana. Jf. Pedersen 1986: 7/8. Jf. også Rauø/Larsen 1996 a og b.

31. Se kap. 2.16.

ten etter at fiskeprisene begynte å synke fra andre halvdel av 1500-tallet – er det grunn til å spørre hvorfor man ikke i større grad fikk norsk bosetning innover i Deanovuotna eller andre samiske fjorder tidligere. Ved Deanovuotna hadde man for eksempel den innerste norske bosetninga i området ved Skjånes.

Den mest alminnelige forklaringa på hvorfor man fikk en mer enn tohundreårig norsk befolkningsnedgang i Finnmark og tilsvarende samisk befolkningsøkning, er at samene hadde større allsidighet og kunnskap i å utnytte de naturgitte ressursene. Det vil si at samene hadde den tradisjonelle kunnskapen som de norske mangla med hensyn til å bruke alle tilgjengelige nisjer i naturen, for å livberge seg i en situasjon hvor man ikke lenger kunne stole på pengeinntekter fra markedsfisket.

Hvorfor fikk man så ikke noen vesentlig *norsk* bosetning innover i de mye mer gjestmilde fjordstrøkene hvor samene holdt til. Hvorfor prøvde ikke de å livberge seg som samene? Hvorfor fortsatte den norske befolkninga i det alt vesentlige å bo på kyststripa?³² Vilkaarene for et variert kombinasjonsnæringsliv lå jo mye bedre til rette i fjordstrøkene.

En forklaring er selvsagt at samene ut fra sedvanerettslige forutsetninger hadde styrke til å motsette seg fremmed bosetning i sine områder. Slike eksempler finner man flere av fra 1700-tallet. Man betrakta fjordene som sine egne områder hvor de bestemte hvem som kunne slå seg ned.³³ Dette var likevel ikke helt lukka områder for norske. Norske menn fikk på 1700-tallet adgang til de samiske områdene gjennom giftermål med samiske kvinner. Som oftest måtte de i slike tilfeller «... forbinde sig til den findske levemaade og regne sig blant Finnealmuen.»³⁴

De skarpt atskilte bosetningssonene er likevel forunderlige. Ikke minst når man vet at den norske befolkninga hadde den dansk-norske statsmakta i ryggen – en statsmakt som fra slutten av 1600-tallet satte i verk en rekke tiltak for å øke andelen norske/danske i Finnmark. Disse tiltakene var en blanding av subsidier og tvangstiltak. Det gjaldt skattefritak for norske, gjeldsamnestier, fritak for militærtjeneste, forvisning av forbrytere til Finnmark, og liknende.

Der er kilder som peker i retning av at det ikke bare var manglende kunnskaper om utnyttelse av

naturen eller den samiske sedvanerettens styrke som lå bak opprettholdelsen av de atskilte bosetningssonene som ble etablert under den norske koloniseringa av kysten på 1300-tallet. Man må trolig også ta hensyn til samene ry som besittere og brukere av overnaturlige evner.

Det ble blant annet dokumentert da kong Christian IV i 1609 utstedte et reskript hvor det het at det var vel kjent at «Finske og Lappiske Folk» ... hadde en naturlig tilbøyelighet til trolldom. Derfor torde ikke «Nordmænd og andre fromme Folk» å bo nær dem. Langt mindre vågde de å bosette seg ved de fjordene hvor det var mange samer. Lensherren skulle derfor følge nøye med, og sørge for at det ble gjort kort prosess med dem som ble tatt i å bruke trolldom. De skulle dømmes, og «uden al Naade aflives.»³⁵

I dansk-norske kilder fra tida etter 1613, domboksmateriale og liknende, virker det også som om samene inne i Deanovuotna har hatt liten kontakt med offentlige myndigheter. I tingbøkene for Finnmark i perioden 1620–1633, er det omtrent umulig å finne en eneste sak som kan relateres direkte til samer fra dette området.³⁶ Heller ikke i trolldomsprosessene i Finnmark på 1600-tallet kan man se at samer fra den indre delen av *Deanovuotna* har vært tiltalt eller straffa.³⁷

Hvorvidt Tanasamenes «skjerma» situasjon hadde sammenheng med at myndighetene var forsiktige med dem på grunn av de spesielle evnene de skulle sitte inne med, skal imidlertid være usagt.

2.8 Offerplasser og hellige steder

Det som iallfall er klart er at man rundt den indre delen av *Deanovuotna* finner flere offerplasser og hellige samiske steder. Disse kan identifiseres via skriftlige kilder, stedsnavn og overleveringer, og ligger i og utenfor det nåværende tradisjonelle ressursbruksområdet for bygda *Deanodat*. Mange av dem har nok vært i bruk på 16- og kanskje også på 1700-tallet, og kan ha hatt en viss «avskrekkingseffekt» overfor norske myndigheter. Det som uansett er sikkert er at offerstedene har vært sentrale ankerfester når det gjelder videreføring av samiske sedvaner i vid forstand.

32. En viss flytting innover i fjordene hadde man likevel, blant annet i Alta på 1600-tallet.

33. Jf. Pedersen 1994, kap 4.5 og 4.5.1.

34. Paus ca. 1760: 272.

35. Norske Rigsregistranter IV:300. Jf. også Nielsen 1990: 107, Hagen/Sparboe (red.) 1998: 28, 63 og Pedersen 1994, kap. 2.5.

36. Jf. Sandvik/Winge (red.) 1987.

37. Jf. Hagen/Sparboe (red.) 1998.

2.8.1 Luohhtemuorjávrrit

Ett slikt sted finnes i den sørøstlige avgrensinga av den nåværende bygdas tradisjonelle ressursområde i innlandet. Det er *Luohhtemuorjávrrit* og *Luohhtemuorvárit*.³⁸ Førsteleddet i dette navnet – *luohhtemuorra* – betegner en kjepp, trestamme eller en trefigur som var sentral i forbindelse med ofringer.

Knuud Leem gir i 1768 denne leksikalske beskrivelse av *luohhtemuorra*:

«liet-muorak, *Kieppe*, som *Lapperne i Vanvit-tighedens* (= uvidenhets) Tiid besmurte med Blodet af det Dyr, der offredes, og derefter opreiste imod Offer-Stædet».³⁹

Selv om man ikke kan påvise det eksakte offerstedet er stedsnavnene en så sterk indikator at man kan gå ut fra at det har vært et samisk førkristent offersted i området ved *Luohhtemuorjávrrit/Luohhtemuorvárit*.⁴⁰

2.8.2 Ippágirku

Derimot er det et annet offersted som kan stedfestes helt eksakt. Det er *Ippágirku* eller *Jiehtanasgirku* vest for *Ráttovuotna/Smalfjord*. Det er en stor stein som fra langt hold kan se ut som ei kirke. I 1893 ble det opplyst at der var en steinring rundt den store steinen, og at det også lå reinhorn der. I selve steinen var det åpninger hvor det ble lagt fine småstein og horn.⁴¹ Dette stemmer godt med en beskrivelse som opprinnelig ble nedtegna på 1820-tallet hvor offersteinen beskrives som «ett hälleberg med flere ihåligheter».⁴²

Jacob Fellman som nedtegna den sistnevnte opplysninga på 1820-tallet, forteller videre at ved *Durevuopmi* – «Thors skog» – i «Vester-Tanen» lå *Ippás tempel*.⁴³ Om *Ibbá* visste man ikke annet enn at han hadde vært mannen til *Máinnasgálgu*, at han var svært sterk og hadde tre sønner. De var enda

sterkere enn ham. *Máinnasgálgu* hadde nemlig den egenskapen at hun kunne gi styrke til andre.⁴⁴

I de opplysningene Fellman samla kommer det også frem at sønnene først bodde sammen med mora i *Deatnu*. Imidlertid hadde de røva til seg så mye rein at de måtte bosette seg i innlandet – i *Ávjovárri* – som på den måten fikk sine første innbyggere.⁴⁵

Dette skulle ha skjedd i den første tida samene holdt til i disse traktene, og en stor *noaidi/sjaman* hadde reist rundt og bestemt hva slags folk som skulle bo på de ulike stedene. Det gjorde han med følgende sang eller joik som er nedtegna i *Deanu-leahki/Tanadalen* på 1820-tallet – her i hans svenske oversettelse:

«I Utsjoki äro afundsamma muddar
I Enare lustiga bröder,
I Karasjok de höghorniga och granna,
I Aviovara är skökornas kulle,
I Outakoski högljudda och skrikhalsar,
iKautokeino blodiga knifvar,
I Laxefjorden helt utslitta pelsar».⁴⁶

Sagnet om at *Ávjovárri* er blitt bebodd av folk som har flytta fra fjorden og innover i landet har to meget interessante dimensjoner, alt etter om man går ut fra at opplysningene om reinrøverier dreier seg om villrein- eller tamrein.

Hvis det dreier seg om tamrein er sagnet omtrent enestående i forhold til de tilvante forestillingene om at den nomadiske reindriften har utvikla seg i innlandet, og derfra har «pressa» seg utover mot fjord- og kyststrøkene. Her fremstilles det implisitt som nærmest omvendt.

Det kan man lese seg til av at sønnene til *Máinnasgálgu* måtte forlate *Indre-Tanafjord* til fordel for *Ávjovárri* fordi de hadde forsynt seg så grovt av andres reinflokker. Med andre ord kan dette sagnet indikere at det allerede hadde utvikla seg en tamreindriften i sjødistriktene, kanskje før det skjedde i innlandet.

38. Thor Frette tar utgangspunkt i *Luohhtemuorjávrrit* i en artikkel hvor han går nærmere inn på begrepet *luohhtemuorra*. Jf. Frette 1987: 38 ff.

39. Etter Frette 1987: 38. Sitatet er opprinnelig henta fra Lem 1768: 703. Opplysninga i parentes er Frettes innskudd.

40. I dette skogs- og fjellterrenget finnes det også mange beretninger om folk som i manns minne har hørt og sett uforklarlige ting.

41. Jf. Qvigstad 1926: 330.

42. Fellman, J II 1906: 175.

43. Fellman, J II 1906: 105. Ut fra Fellmans beskrivelser for øvrig synes det som om han kalte hele fjordområdet vest for munningen av *Deatnu* for «Vester-Tanen». I forbindelse med *Durevuopmi* bør man merke seg det gamle samiske navnet på den nærliggende bygda *Gohppi/Torhop*. Det var *Durevuohppi* (= Tors bukt).

44. Fellman, J II 1906: 105. *Máinnasgálgu* var den samiske betegnelsen på en hustru som var «beryktad, berømd, stor och namnkunnig», og kunne utrette mye gjennom trolldom og andre egenskaper. Jf. fotnote 1, Fellman, J II 1906: 121. Om «Ture vuobme» eller «Tures skog» som han også kaller den, skriver Fellman at det var vanskelig å avgjøre om der var noen sammenheng med finnenes «Turri, Tursas eller Turrisas». Selv antok han at det mest sannsynlige var at det var avguden Tor som hadde etterlatt et minne. Jf. Fellman, J II 1906: 175.

45. Fellman, J II 1906: 121.

46. Fellman, J. II 1906: 122. I en forklaring til bruken av nåtidsformen «-äro» – skriver han at det betyr «Skola blifva eller skall bo. Så uttryckes ofte i trollsånger det som skall hända; ty hvad Näiden ser i sin imagination, det sker eller har redan skett».

Den andre dimensjonen som kan ligge i sagnet er av klar sedvanerettslig karakter, hvis man tar utgangspunkt i at «reinrøveriene» gjaldt tida mens det ennå ble drevet villreinfangst i større stil. Da kan det tenkes at sagnet har sin opprinnelse i at sønnene til *Máinnasgálgu* måtte flytte fordi de hadde satt seg ut over de normene som gjaldt for fangst av villrein. I og med at de ble knytta til «røverier» av rein, er det nærliggende å tenke seg at de hadde utvist grådighet og drept flere rein enn de behøvde, slik at det gikk ut over andre som også hadde behov for og beskatta denne naturressursen.

2.8.3 Álddarbákti

Et annet interessant sted som ligger sentralt plassert i *Deanodats* ressursbruksområde er *Álddarbákti* – en fremspringende bergtunge mellom *Deanodatvuotna/Vestertanafjorden* og *Máldovuotna/Vesterbukta*.

Selv om dette ikke er nevnt som offerplass i eldre opptegnelser, er det både ut fra selve navnet og navn på andre lokaliteter som er knytta til dette berget, grunn til å tro at det har vært et hellig sted for samene i området rundt *Deanodat*.

Forstavelsen *álddar-* betegner noe hellig eller som har med det hellige å gjøre. Det andre leddet betyr kort og godt berg. Det skulle da bli noe i retning av «Det hellige berget».⁴⁷

Oppe på berget finnes en om lag fire meter høy stein som også har et spesielt navn – *Čuorvungeadgi*. – På norsk skulle dette bety «Ropersteinen». Men – navnet har en opptil tredobbelt betydning. Det kan både være en stein man roper til, en man roper fra, eller en man roper ved.

Čuorvungeadgi er derfor også en sterk indikasjon på at *Álddarbákti* har vært et samisk førkristent kultsted. Dette på grunn av at ofringer og påkalling av de høyere maktene nok kan ha skjedd gjennom rop og høylydt joiking.⁴⁸

I den grad et kultsted også var ment å ha innflytelse på landskap, ressurser og næringsaktivitet som lå innenfor synsavstand, var *Čuorvungeadgi* særlig gunstig plassert. Derfra har man nemlig et særdeles godt utsyn over de beste fiskeplassene i

Deanodatvuotna. Like innenfor ligger et fugleberg – *Loddebákti* – med et stort antall rugende måkefugler om våren. Dessuten har man også fri sikt til holmer med hekkende sjøfugl, og skjær hvor man kunne drive jakt på ulike sjøpattedyr.

Ett bestemt sjøpattedyr er også med på sette *Álddarbákti* i en spesiell stilling. I et stadig eksisterende sagn eller overlevering er nemlig hvalrossen knytta til *Álddarbákti* på en helt spesiell måte. Like i flomålet på den nordvestre sida av *Álddarbákti* finner man nemlig en stor stein som stikker et stykke ut over vannflata ved flo sjø. Om denne steinen som heter *Morššageadgi* (Norsk betydning: Hvalrossteinen) fortelles det at hvalrossen gjerne kom og hekta støttene sine på den fremspringende steinen. Der sov den med kroppen hengende ned i sjøen. Gamle folk meinte til og med at de kunne påvise merker etter støttene i selve steinen.⁴⁹

Hvalrossen har vært ett av de store havpattedyrene som har vært viktige for samene med tilknytning tilknytning til sjøen. Det har man belegg for allerede på slutten av 800-tallet gjennom Ottars beretning om de «skattevarer» samene på den tid måtte ut med. Det var blant annet reip av hvalrosskinn. Navnet *Morššageadgi* stammer derfor ganske sikkert fra den tida da hvalrossen var et viktig byttedyr for de samene som hadde tilhold i dette fjordområdet.⁵⁰

2.9 Differensiering av næringslivet

Det generelle bildet er at det finnmarkssamiske samfunnet på 15–1600-tallet gjennomgikk en differensieringsprosess fra veidesamfunn til en tilpasning hvor noen la større vekt på nomadiserende reindrift, mens andre igjen i større grad gikk over til husdyrhold og fiske.

Uten å gå inn på en nærmere drøfting av denne modellen, viser flere ulike kilder mot slutten av 1600-tallet at det var i ferd med å skje omfattende endringer i de samiske samfunnene i Finnmark. For samene ved den indre delen av *Deanovuotna* kan man også registrere en relativt betydelig befolkningsøkning i løpet av 1600-tallet. Fra et nivå hvor man sjelden var over 8–9 skattebetalere ved

47. I nabofjordene til *Deanovuotna*, *Várjjatvuotna* og *Lágesvuotna/Laksefjorden*, finner man også offersteder med tilsvarende navn. Det er h.h.v. *Álda* eller *Álddačohkka* i nærheten av *Unjárga/Nesseby*, og «*Álddabákti*» like ved *Idjavuotna/Ifjord*. Jf. Qvigstad 1926: 324,333.

48. En lokal forklaring på navnet er at landpostføreren i gamle dager pleide å klatre opp på steinen og rope over til østsida av fjorden for å bli henta med båt. Naturligvis kan dette heller ikke utelukkes, og kan ha vært med på å forsterke navnet.

49. Omtalen av *Álddarbákti* bygger på tradisjonsstoff i *Deanodat*. Jf. også Pedersen 1979.

50. I tillegg til *Morššageadgi* med tilknytning til *Álddarbákti*, finner man en stein med det samme navnet utenfor *Stáhpogieddi*, mer enn en mil utover på vestsida av fjorden, og ytterligere én på vestsida av munningen av *Čuollavuotna*, som er den nærmeste lille fjorden øst for selve *Deanodatvuotna/Vestertanafjorden*. Muntlig opplysning fra Reidar Larsen, *Deanodat*.

begynnelsen av århundret⁵¹, var man i 1694 oppe i ti fullskattemenn og seks halvskattemenn.⁵²

Den endringsprosessen man var inne i, kommer blant annet til uttrykk i klager fra sjødistriktene over at samer fra innlandet kom inn på deres enemerker med rein, eller dreiv ulovlig jakt der. Slike klager ble også fremma av samene ved den indre delen av *Deanovuotna* mot slutten av 1600-tallet.

Derigjennom får man imidlertid belyst de rådende rettsoppfatningene – blant annet hvilke områder de enkelte gruppene mente de hadde rett til. I den klagen samene fra *Deanovuotna* i 1690 i Kjøllefjord anførte mot samene fra Utsjoksiidaen og samene fra «Øvre-Tana», er det tydelig at de mente at vesentlige deler av *Čorggaš*/Nordkynhalvøya tilhørte dem.

De så det nemlig som «indpas og fortrengsel» at de forannevnte innlandssamene fra området rund Tanadalen nå dreiv villreinjakt på Omgangsfjellene utenfor Hopseidet/*Nuorri* og andre steder i sjøfjellene.⁵³ Klagen gikk også ut på at disse samene jakta på oter og rev nede ved sjøen.

Det siste kan vanskelig bety annet enn at jakt stadig var en viktig næring i 1690. Vi hører imidlertid også at samene fra «Nedre Tannen» som *Deanodatsiidaen* kaltes på dansk, hadde «reene», samt «fææ och smaler.» Problemet var at innlandssamenes, etter sigende, mange rein beita opp mosemerkene og gressgangene i sjødistriktet.⁵⁴

Andre kilder fra slutten av 1600-tallet bekrefter også at «Finnerne i Tanen» hadde et variert næringsliv. Det virker som om de fleste – muligens alle – hadde rein. Enkelte hadde også 1–2 kyr og noen sauer. De deltok i laksefisket i *Deatnu*, samtidig som det ble opplyst at det lå en god lakseelv i «Leer-baatnen» (*Juovlavuotna*/Leirpollen). Dessuten lå det en god lakseelv i *Lággu*.⁵⁵

Hva laksefisket i *Deatnu* angår virker det som om samene som bodde ved *Deanovuotna* og i nærheten av munningen av elva, utover på 1700-tallet styrka sin posisjon i laksefisket på den aller nederste strekninga i forhold til andre samegrupperinger. I 1727 var nemlig ett av vilkårene for å delta i fisket der at vedkommende stod i «Thanens finners» skattemanntall.⁵⁶

2.10 Siidagrenser – enerett til kobbe, hval og vrak

På slutten av 1600- og på 1700-tallet hadde samene ved *Deanovuotna* til dels enerett til å utnytte ressursene innenfor et omfattende område. Det er også helt klart at retten ikke bare omfatta den indre delen av *Deanovuotna*. Slik vi så foran mente man å ha retten til iallfall deler av *Čorggaš*, og at retten også strakte seg til kyststrekninga øst for *Deanovuotna*. I en Finnmarksbeskrivelse fra 1683 heter det nemlig at samene om vinteren slo hvite kobber på Kongsøya – en mil øst for Kjølnes.⁵⁷ Dette bruksmønsteret fanges inn av Ørnulv Voren i hans rekonstruksjon av de samiske veidesiidaene i Finnmark, hvor man også ser hans avgrensing av siidaen rundt *Deanovuotna*. Se fig. 2.2.

I sin doktoravhandling «Retten til jord i Finnmark» hevder Sverre Tønnesen at ikke bare innlands- men også sjøsamesiidaene følte seg eneberettiga til å utnytte ressursene innenfor sine respektive områder.⁵⁸ Allan Kristensen er kommet frem til en tilsvarende konklusjon etter en gjennomgang av ressursbrukskonflikter i tingbøkene for Finnmark i perioden 1620–1770. Han skriver at «... samene oppfattet det slik at retten til naturressursene tillå bygdelaget som en kollektiv rett».⁵⁹

Ialfall i første halvdel av 1700-tallet stemmer dette godt med den omfattende rådigheta over ressursene som samene ved *Deanovuotna* hadde innenfor sitt område. Blant annet finner man der et meget godt eksempel på at man ikke bare følte seg eneberettiga til ressursene, men at man også fikk domstolens stempel på at man hadde en slik rett.

Det kommer fram i forbindelse med at disse samene i 1713 hadde tatt opp på tinget hvem som skulle ha retten til ilanddrevet hval. Det ble da slått fast at hvalrettigheten rundt hele *Deanovutona* mellom *Johkangeahči*/Digermulodden og Kjølnes (øst for Berlevåg) tilhørte samene fra *Deatnu*. Hval som stranda på denne strekninga var det «... ower og Neder Tannens finner alene [som skulle] være berettigede at skjære oc Nyde».⁶⁰

Dette innebar en klar rettslig realitet noen få år seinere da samene fra *Lággu* hadde bemektiga seg en hval på den strekninga som skulle tilhøre samene fra *Deatnu*. De lot seg imidlertid ikke

51. Jf. Rauø/Larsen 1996 a og b.

52. Knag 1694 (utg. 1932):14.

53. Omgang. Samisk Vuoggá. Hopseidet. Samisk: Nuorri.

54. Adelaer 1690 (utg. 1938):297.

55. Knag 1694 (utg. 1932):14. Denne kilden nevner ikke sjøfiske som en del av næringsgrunnlaget. Muligens kommer det av at det ble oppfatta som helt selvsagt.

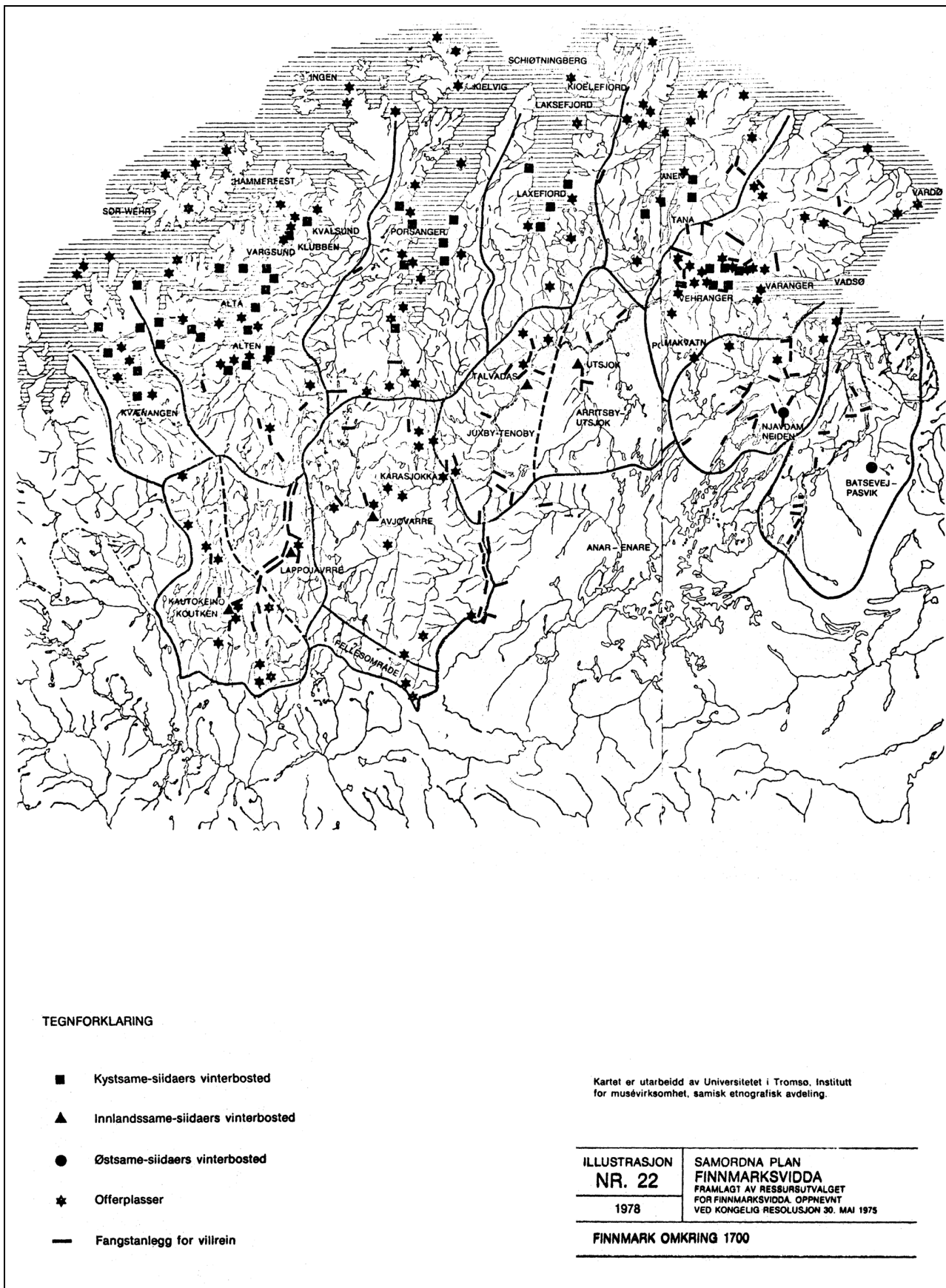
56. Jf. Pedersen 1986: 19.

57. Bertelsson Harøe, Christen (1683), utgitt 1938: 68. Det står ikke eksplisitt at det var samene fra *Deanovuotna*/Tana fjorden som stod for denne fangsten. Der finnes imidlertid få andre muligheter, særlig fordi denne formen for jakt fant sted om vinteren.

58. Jf. Tønnesen 1979.

59. Kristensen 1999: 33. Jf. også Kristensen 1999: 16.

60. Statsarkivet i Tromsø (SATØ). Tingbok (Tb.) for Finnmark (Fm.), nr. 31 – Folio 50. Omgang, 24.7.1713.

Figur 2.2 De samiske veidesidaene i Finnmark

behandle etter forgodtbefinnende og stevna samene fra *Lággu* for retten for at disse hadde forgrepet seg på deres hval.

De innstevna måtte ut med erstatning til de skadelidte. Det skjedde gjennom et forlik hvor samene fra *Lággu* skulle betale 2 1/2 anker tran for den skaden de hadde gjort «... hvor med de blefwe som før wenner og wel forligte, ...».⁶¹

Prinsippet om at stranda mellom *Johkangeahči* og Kjølnes tilhørte samene ved den indre delen av *Deanovuotna*, ble ytterligere forsterka av Omgangstinget i 1745. Spørsmålet var da hvem som skulle ha retten til ilanddrevet vrak. Tinget slo fast at vrak som måtte drive i land på den omtalte strekninga tilhørte Tanasamene.⁶²

Disse eksemplene viser at den samiske siidaen eller «bygdelaget» ved den indre delen av *Deanovuotna* i første halvdel av 1700-tallet hadde enerett til iallfall visse typer ressurser innenfor bestemte grenser. Disse ressursene hadde rettslig vern. Ved brudd på eneretten ble de rettighetsbærende samene tilkjent erstatning. De hadde også eneretten til laksefiske i den nederste delen av *Deatnu*. Se fig. 2.3.

2.11 Reindrift

Slik vi har sett foran holdt også samene ved *Deanovuotna* rein ennå på slutten av 1600-tallet – et vanlig trekk i det samiske næringslivet ved alle fjordene i Finnmark på den tid. Et interessant spørsmål er om sjøsamenes tamreinhold kan sees i sammenheng med utviklinga av tamreinnomadismen i sin alminnelighet i dette området.

Det generelle synet på utviklinga av den nomadiske reindriften i Finnmark er at etterhvert som villreinbestanden og andre jaktbare dyrearter avtok, oppstod det et økologisk behov for å kompensere denne svikten i næringsgrunnlaget. Dette skjedde blant annet ved at større reinflokker ble underlagt kontroll fra menneskenes side.

En utbredt oppfatning er at denne prosessen først og fremst begynte i innlandet, og at sesongflyttingene i forbindelse med dette gikk ut over de samene som hadde tilhold ved fjordene og havet. Klagene fra samene i «Neder-Tanen» i 1690 kan taes til inntekt for et slikt syn. Men – var det bare

slik at reinnomadismen ekspanderte fra innlandet og utover mot kysten. Hvordan utvikla «Neder-Tanens» samers eget reinhold seg etter 1690?

Hvis utviklingen her gikk i samme retning som ved fjordene vestover i Finnmark, *Lágesvuotna*/Laksefjord og *Porsángu*/Porsanger, kan en del av *Deanodatsiidaens* medlemmer, i likhet med mange innlandssamer, ha gått over til å bli reinnomader.⁶³ Utover på 1700-tallet viser da også kildene at noen reindriftsgrupper hadde sin basis i fjord- og kystdistriktene, mens andre igjen hadde sin opprinnelse i innlandet. Kyst- og fjordsamene begynte å flytte innover i landet med reinflokkene om høsten.

På det svenske tinget i *Ohcejohka*/Utsjoki i 1738 dokumenteres det helt klart at samer også fra *Deanovuotna* hadde opptatt en nomadisk livsform og var begynt å flytte til innlandet om vinteren.⁶⁴ Tingallmuen i *Ohcejohka* forklarte nemlig at de flytta ned til «Tanaby och Laxfiorden» om sommeren.⁶⁵ Det motsatte skjedde imidlertid også. Folk fra de to fjordene oppholdt seg nemlig en tid om vinteren», *med sine kreatur*» oppe hos dem.

I en sedvanerettslig sammenheng merker man seg at denne gjensidige tilpasninga mellom samene fra *Ohcejohka* og «Tanaby och Laxfiorden» ble omtalt som helt naturlig – trolig på grunn av at man brukte hverandres områder. Derimot ble det retta meget sterke anklager mot samene fra Porsanger for at de kom inn på markene som tilhørte samene fra *Ohcejohka* og dermed forringa næringsgrunnlaget deres. Hovedankepunktet var at det ikke var noen gjensidighet i dette. Samene fra *Ohcejohka* hadde i følge tingallmuen aldri vært inne på Porsangersamenes område.

Etter grensefastsettelsen mellom Norge og Sverige i 1751 fortsatte samene fra *Ohcejohka* i henhold til lappekodisillen å benytte sommerbeitene blant annet ved *Deanovuotna*. Tilsvarende brukte norskregistrerte samer vinterbeiter i Finland.

Flere forhold som ikke vil bli berørt her tyder på at det på flere plan var et ekstra tett og nært forhold mellom folk fra *Deanodat* og *Ohcejohka*. Det hang utvilsomt sammen med det flyttemønsteret til de finskregistrerte samene. Helt frem til grense-sperringa i 1852 – da det ble forbudt å flytte over den finsk-norske grensa med rein – hadde samene fra *Ohcejohka* trolig det viktigste sommeroppholdsstedet sitt nettopp i områdene vest for *Deanodatvuotna*.

Dette kommer tydelig frem i en utredning fra lensmannen i Utsjok i 1843.⁶⁶ Han beretta at i slut-

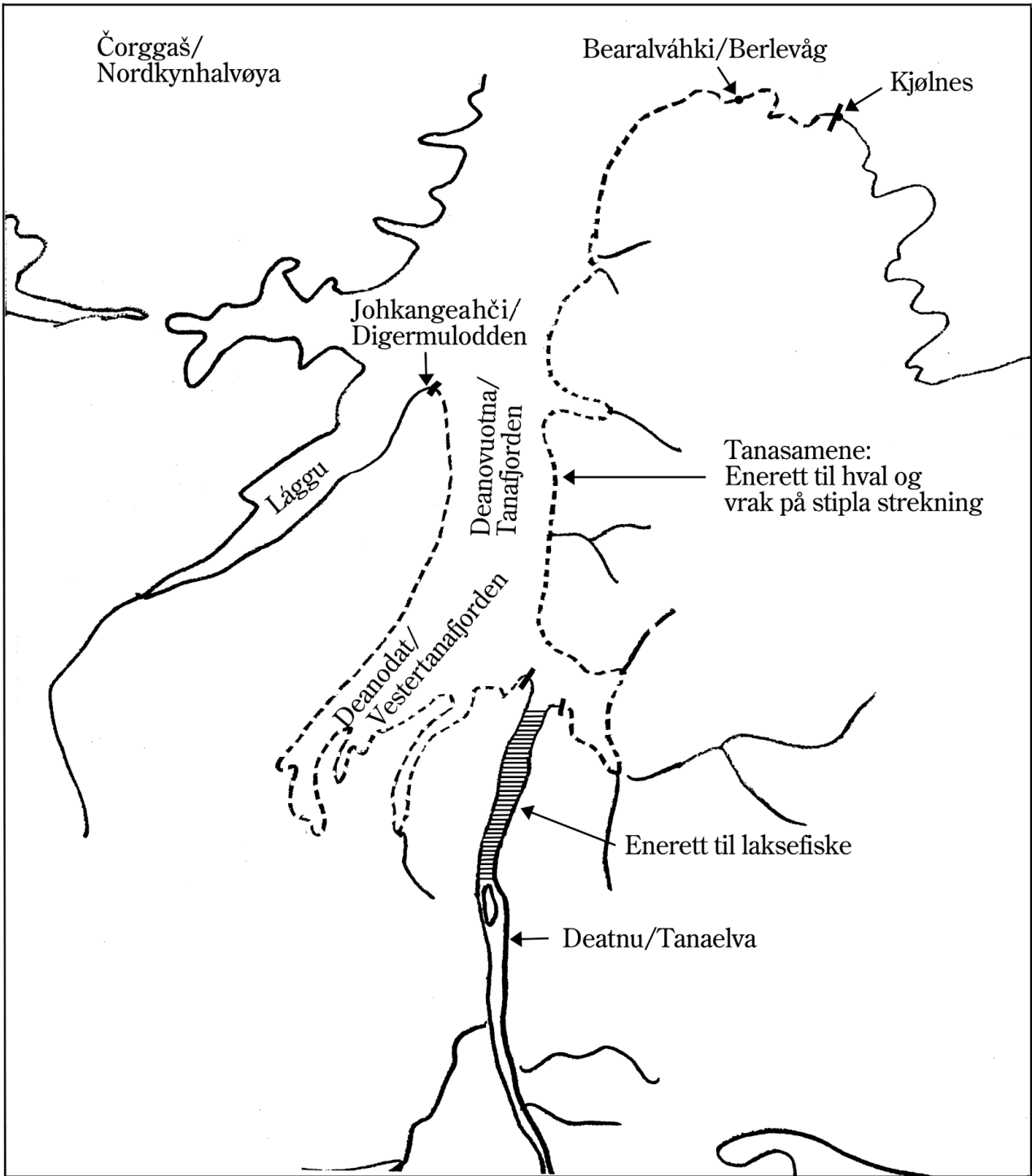
61. SATØ. Tb. For Fm. Nr. 31 – Fol. 262. Omgang, 24.7.1717. Jf. Også Pedersen 1994, kap. 4.5 hvor det gis flere eksempler på den samiske sedvanerettens styrke i kyst- og fjordområdene i Finnmark.

62. Kristensen 1999: 16.

63. Om denne utviklinga – jf. Pedersen 1994, kap. 5.3, 5.4.

64. Fellman, Isak I 1910: 496.

65. «Tanaby» er uten tvil *Deatnu* eller *Deanodat*.

Figur 2.3 Tanasamenes bruksområde i strandsona – første halvdel av 1700-tallet

ten av april eller begynnelsen av mai drog 15 hushold fra *Ohcejohka* og ett fra Anár/Enare, med reinflokkene over grensa til Norge. Der oppholdt de seg i den såkalte myggtida i juni og juli. I følge lensmannen hadde norske flyttsamer en noenlunde tilsvarende årssyklus som de finske.

Utredninga forteller også at de finske samene hadde sommerbeiteområdet på halvøya» ... *som bildas af Langfjord Ishafvet och Vester Tanenfjord ...*». Derfra begynte de i følge lensmannen å flytte tilbake til finsk område i august måned.

Slik den omtalte halvøya var avgrensa av fjordene, står man igjen med halvøya *Johkkan*. Det må ha skapt grunnlag for gjestevennskapsrelasjoner mellom de finskregistrerte reindriftsnomadene og sjøsamene i dette området.

Den finske presten Fellman som oppholdt seg i Ohcejohka på finsk side av Tanadalen gjennom hele 1820-tallet, gir også en indikasjon på kontakten mellom Deanodat og hans eget sogn. Som kjent samla Fellman inn mange tradisjonelle samiske joiker, «nationalsånger» som han kaller det. Norske samer, blant dem Lars Larsson «från Tana eller Wester Tana», hadde vært blant bidragsyterne.⁶⁷

2.11.1 Forholdet mellom gruppene

Etter at de finskregistrerte reindriftssamene var ute av bildet etter midten av 1800-tallet, ble sommerbeiteområdet rundt *Deanodat* overtatt av norskregistrerte flyttsamer, og det ble utvikla et nettverk av sosiale og slektsskapsforbindelser som også gav seg klare praktiske utslag. Den oppfatningen som i manns minne har gjort seg gjeldende om forholdet mellom de fastboende i bygda og flyttsamene, er at dette var både godt, gjensidig og funksjonelt.⁶⁸ De fastboende hadde for eksempel gjerne sytingsrein hos slektninger blant flyttsamene.

Et meget spesielt trekk ved dette gjensidighetsforholdet var ennå i funksjon så seint som på 1920/30-tallet. Rovdyrplagen var på den tid stor, og de fastboende hadde et klart behov for å gjete de småfeet om sommeren. Dette ble løst på den måten at enkelte familier overløt sauene til de flyttsamene som hadde sommerleir i nærheten av bygda. Der ble de så gjet sammen med reinflokkene. Den var jo likevel under konstant oppsyn. Som gjenytelse for gjetinga kunne reindriftssamene melke sauene.

Melka ble det blant annet laget kaffeost av. For øvrig har heller ikke noen informanter antydning på sau og rein ikke kunne gå sammen på beite, eller at de ødela for hverandre på beitenene.

Også på andre måter gjorde de fastboende og flyttsamene hverandre tjenester. Om sommeren var det en god del varer, mel, salt, osv. som skulle fraktes opp til leirene som de førstnevnte hadde. Denne transporten var det i stor utstrekning yngre menn fra bygda som sto for. Betalingen var gjerne ferskt reinkjøtt. Det var et kjærkomment mattilskudd midt på sommeren.⁶⁹

2.12 Oppsplitting av siidaområdet. Husdyrhold og sesongflyttinger

I 1690 hørte vi at «Neder-Tanens» samer også holdt kyr og sauer – «fæ smaler». Dette er første gang våre kilder helt klart nevner husdyrhold i denne siidaen. Dermed kan man selvsagt ikke si at det ikke har eksistert tidligere. Allerede i 1553 ope- rerte nemlig det svenske skattemanntallet med ett innbetalt kalveskinn, nettopp fra denne siidaen, noe som *kan* være en indikasjon på husdyrhold allerede da, uten at det kan sies med sikkerhet.

Foran har vi konstatert at en del av siidaens medlemmer utover på 1700-tallet må ha opptatt en nomadisk livsform og begynt å flytte mellom kyst- og innland i takt med reinens årssyklus. De øvrige utvida etter all rimelighet husdyrholdet mens fis- ket, samt jakten, stadig var viktige deler i nærings- kombinasjonen. Disse har også vært det viktigste grunnlaget for bosetninga rundt de indre delene av Deanovuotna/Tanafjorden frem til i dag.

Mye tyder på at det gamle siidaområdet var i fred med å stykkes opp i grender i løpet av 1700-tallet. Det vil si at man fikk en mer stasjonær bosetning med større vekt på husdyrhold. Trolig var det i denne perioden de nåværende bygdene langs Deanovuotna/Tanafjorden utvikla seg. Ser man bort fra en del mindre steder fikk man fra øst *Juovlavuotn*, *Ráttovuotna*, *Gohppi* og aller vestligst *Deanodat*, altså overtok det navnet som den gamle veidesiidaen hadde hatt.

Flyttinger for å utnytte ressursene fortsatte man imidlertid med også etter at husdyrholdet fikk større innpass. Om vinteren bodde folk i *Deanodat* inne i fjordbotnen. Om sommeren flytta de med buskapen utover fjorden, særlig langs Digermulstranda. Slik flytting har vi belegg for både fra muntlig tradisjon, stedsnavn og skriftlige kilder

66. Oulun maakunta arkisto (OMA.) Utsjoen piirin nimismiehen (Upn.) Kirjekonseptit (Kk.) 1839–1881. D I a:1:1. Dat. 3.6.1843.

67. Fellman, J IV 1906: 448.

68. Se for eksempel Lindkjølen 1995.

69. Opplysning fra bl.a. Ole Solli.

som beskriver slike flyttinger direkte og indirekte.⁷⁰

Til den siste kategorien kan man regne pantebøkene for jordeiendom fra første halvdel av 1800-tallet, som viser at det til hovedeiendommen ofte har vært matrikulert en rekke tilleggseiendommer som har vært så langt unna, at de vanskelig kan ha vært utnyttet på annen måte enn ved lengre opphold på dem. Fysiske kulturminner som tufter etter bolig- og fjøsgammer kan i flere tilfeller også settes i direkte sammenheng både med skriftlige kilder og muntlig tradisjon.

Av direkte beskrivelser om sesongflyttingene er Keilhaus fra 1827 en av de mest opplysende. Han oppholdt seg da midt i juli i flere døgn ved *Olmnoščuohppanjohka*/Manndrapselva på vestsida av fjorden, et par mil utenfor *Deanodat*, hvor det i en sommergamme bodde en sjosamefamilie inne fra bygda. De hadde 3 kyr og noen sauer. Hver ku gav nok melk til produksjon av ca. 20 kg. smør pr. år, men oppholdet på sommerplassen var også betinget av fisket i sjøen.⁷¹ Det funksjonelle forholdet mellom fastboende og flyttsamer kommer for øvrig også frem i Keilhaus beskrivelse. Mannen i huset fortalte nemlig at kona vevde vadmél om vinteren. Dette produktet brukte de til byttemiddel mot reinskinn og reinkjøtt.

Sesongflyttingene med husdyr opphørte antakelig mot slutten av forrige århundre. Uten at det er gjort nærmere undersøkelser om det, kan det også virke som om en del av de tidligere sommerboplassene utover langs *Johkkan*/Digermulen etter hvert ble helårsboplasser. Det kan ha sammenheng med befolkningsutviklinga i distriktet i løpet av 1800-tallet.

I 1801 bodde det godt og vel 70 mennesker i «Westertanen».⁷² Dermed er det ikke sagt at dette begrepet var strengt avgrensa til den nåværende bygda *Deanodat*. Trolig var også Torhop og Smalfjord med i dette tallet.

Forutsatt at så er tilfelle skjedde det en dramatisk folkeøkning i løpet av 1800-tallet. I år 1900 hadde disse tre bygdene i det vestre fjordområdet i den indre delen av *Deanovuotna* hele 341 innbyggere.⁷³ En skarp iakttaker som prost Stockfleth kunne for øvrig allerede i 1829 fortelle at han samme høst hadde vært inn til «... Vestertanen, en af Søfinner stærkt befolket Arm af Tanafjorden».⁷⁴

Mye taler derfor i retning av at folkeøkninga i distriktet har gitt mindre rom for sesongflyttinger, og at man derfor kan ha tatt i bruk tidligere sommerboplasser til helårsbruk. Samtidig fikk man også en viss norsk tilflytting til steder på vestsida av fjorden som naturlig har vært brukt som samiske sommerboplasser.⁷⁵ Det kan også ha bidratt til å avvikle sesongflyttingene.

En annen er påvirkninga fra offentlige reguleringer. Særlig kan man tenke på jordlovgivninga som åpnet for privat eiendomsrett til jord i 1775, og som i dette området begynte å få visse konsekvenser om lag et halvt hundreår seinere.

Den faste bosetningen med husdyrhold på disse tidligere sommerboplassene ble heller ikke langvarig hvis man ser det lys av hele det tidsrommet det har bodd folk i området. Fraflyttingsprosessen fra *Johkkanriddu*/Digermulstranda begynte allerede i mellomkrigstida og var omtrent fullført midt på 1970-tallet.

Johkkanriddu er imidlertid fortsatt i bruk av folk fra *Deanodat* om sommeren.⁷⁶ Stadig er det folk på de samme stedene utover fjorden som tidligere, men nå i forbindelse med sjølaksefisket som i en hundreårsperiode har vært en av bærebjelkene i kombinasjonsøkonomien i distriktet.⁷⁷

På en måte kan man si at ringen når det gjelder sesongflyttinger nå er sluttet. Laksefisket kan nemlig på en måte sammenlignes med de aller første flyttingene utover langs strendene som også foregikk uten husdyr, og hvor fisket utvilsomt var en av de viktigste drivkreftene.

Når det gjelder bruken av de 2–3 milene på vestsida av fjorden, utover langs stranda *Johkkanriddu*, og sommerflyttingene i den forbindelse, kan man skjematisk sett finne fire faser:

1. Fiske og fangst, blant annet av villrein, før husdyr ble en del av økonomien.
2. Flytting med husdyr, men kombinert med jakt og fiske, 17- og 1800-tallet.
3. Fast bosetning på de tidligere sommerboplassene, 18- og 1900-tallet.
4. Laksefiske om våren og forsommeren – 1900-tallet.

74. Stockfleth 1860: 72. Samme sted opplyser han også at en av sjosamene hadde fått seg en kamin i sin «renlige, lyse og rummelige Jordgamme».

75. I følge NOU 1978: 18 A, s. 165, hadde området ingen norsk bosetning før på 1800-tallet, og finsk/kvensk bosetning forekom ikke så langt som til 1888 (Friis etnografiske kart).

76. Likeledes av folk fra *Gohppi* og *Ráttovuotna*.

77. Etter at lakseoppdrett begynte å bli vanlig fra 1970-tallet av, har prisen på villaks omtrent ikke økt nominelt. Det vil si at den var flere ganger mer verdt for 20–30 år siden.

70. Også folk fra andre bygder enn *Deanodat* hadde sommerboplasser langs den nevnte stranda.

71. Jf. Keilhau 1831.

72. Mikروفilmutgave av 1801-tellinga. Historisk institutt, Univ. i Bergen 1980.

73. Jf. Gjerde 1986: 19.

2.13 Stedsnavn

Vi har allerede vært inne på noen stedsnavn som knytter forbindelsene både til den gamle religionen og til den gamle fangstkulturen. Navn som binder fortid til nåtid har man mange av i *Deanodat* Slik det generelt er i bygder, grissgrendte strøk, langs kyst og fjord og i skog og fjell er stedsnavnene blitt til som en følge av menneskelig aktivitet. Man har satt navn på lokaliteter etter hvilken bruk av naturgodene som fant sted der, hvem som brukte stedet, etter dyr og fugler, hva slags fisk det var i vatna, om skogen var egna til emneved, og så videre.

Til forskjell fra i byer og tettsteder er disse stedsnavnene ikke vedtatt av noen. Derfor er de på mange måter en refleks av historia i et avgrensa område. De kan også bidra til å belyse sedvaner og rettsoppfatninger. Stedsnavnene blir enda viktigere kilder i en kultur som frem til det aller siste har bygd på muntlighet, og hvor skriftlige kilder på det språket som har vært snakka blant folk i området er omtrent fraværende. Dette er tilfellet i samiske distrikter og generelt i urfolksområder rundt om i verden.

En kanadisk stedsnavnforsker har sagt at nettverket av stedsnavn er et uttrykk for en kollektiv identifisering av en gruppe mennesker til et avgrensa område. Stedsnavnene er et speil, et register, et vitnemål for etterkommerne. De er elementer i et sammenhengende system – med andre ord indikasjoner på sammenhengen mellom et samfunn og et territorium. Blant annet i Canada finner man derfor at stedsnavn i større og større grad blir vektlagt som rettskilder også i forbindelse med avklaring av landrettighetsspørsmål hvor flere ulike grupper er inne i bildet.⁷⁸

For *Deanodats* vedkommende er det i årene 1989–90 laga en stedsnavnoversikt som grovt sett dekker strandsona i selve bygda og lokaliteter i den aller nærmeste omegn av denne.⁷⁹ Denne oversikta inneholder om lag 70 navn. De fleste av dem er forklart gjennom terrengbeskrivende terminologi og/eller med tilknyttede sagn og fortellinger. Mange av dem gir gode opplysninger om ulike bruk av naturen. Flere er også knytta direkte til personer. Navnetilfanget er så å si av hundre prosent samisk opprinnelse. Av de 70 navnene som fins i oversikta er det kun ett som har norskspråk-

lig bakgrunn. Det er «*Dagsver(k)geaidnu*» – Dagsverksveien.⁸⁰

I det følgende vil det bli henta stedsnavneksampler både fra den nevnte oversikta, og fra bygdas øvrige ressursbruksområde – både til fjells og langs fjorden. De sistnevnte bygger på Norsk Kartverks, tidligere Norges Geografiske Oppmålings navnefestinger på kart, egen bakgrunnskunnskap, og intervjuer som ble gjort blant bygdefolk i *Deanodat* i 1976 og 1978. Vi skal først se på en del navn i selve bygda, eller i umiddelbar tilknytning til den.

2.13.1 Steder med overnaturlig tilknytning

Flere av stedsnavnene i bygda eller i nærheten av den, har en eller annen form for tilknytning til det overnaturlige, utenom de det allerede er redegjort for i punkt 2.8 – «Offerplasser og hellige steder».

2.13.2 Noaiddeleahki

I skogområdet sørøst for bygda, en knapp kilometer fra den nærmeste nåværende bebyggelsen, finner man et stedsnavn som forteller om den samiske sjamanens aktivitet. Det er *Noaiddeleahki* – sjamanens eller noaidiens dal.⁸¹

Til denne lokaliteten er det også knytta en interessant overlevering om *Máhtte* (Mattis) som nettopp i *Noaiddeleahki* hørte barnegråt en mørk høstkveld. Det var en såkalt *eáhparaš* – et utbør.⁸² Ut fra den kunnskapen han satt inne med døpte han barnet ved å lese Fadervår baklengs, og gav det navnet *Juhánná*. Man visste jo ikke kjønnet på en *eáhparaš*. Derfor måtte man velge et navn som kunne passe for både jenter og gutter.⁸³

2.13.3 Snoallaluohkká⁸⁴

Bare noen få hundre meter fra *Noaiddeleahki* finner man *Snoallaluohkká*.

Det første leddet har sammenheng med begrepet *snoalla* – usedelig tale, mens det andre leddet – *luohkká* – betyr bakke.

Dette er et spesielt navn. Enda mer spesielt blir det når man vet at *Snoallaluohkká* og *Noaiddeleahki* ligger så nært hverandre. Ut fra det Isaac Olsen forteller fra begynnelsen av 1700-tallet, henger nemlig begrepene *noaidi* og *snoallat* nøye

78. Jf. Dorion 1987: 120.

79. Pedersen, Terje: Samiske stedsnavn i Vestertana-området. Utrykt oversikt 1990. Laga for (daværende) Vestertana skole i forbindelse med undervisning i historie/kulturhistorie etter M 87. Jf. omtale i Nytt om navn, nr. 13 – 1991: 27 f. Oslo. (Kalt Pedersen 1990).

80. Dette navnet stammer fra sysselsettingsarbeid på 1930-tallet. Jf. Pedersen 1990.

81. Noaidi = sjaman, leahki = dal.

82. Etter alt å dømme kan denne hendelsen tilbakeføres til andre halvdel av 1800-tallet.

83. Etter Pedersen 1990.

84. Forklares ikke i Pedersen 1990.

sammen, og har å gjøre med den sjamanistiske ekstasen.⁸⁵

Etter å ha gitt en dramatisk beskrivelse av hvordan noaidien eller sjamanen bringer seg i trance, og blir liggende som livløs, forteller Olsen at når noaidien gikk inn i dvalen, kaltes det på samisk «Die Zammeli».⁸⁶ Dette skulle bli det samme som «*de čáknjali*» – «nå krøp han inn, nå krøp han under». Isaac Olsen skriver at det nevnte begrepet «... betyr saaledis som skulle ducke under, lige som under vand, eller under Jorden, og som ned under til helvede, eller han ducker under konsten for at hente wiisdom, og at faa svar om det som han agter at Erfare, ...».⁸⁷

Mens noaidien var på sin sjelsreise skulle ei kvinne – helst ei ugift jente – overta for ham og «Joige og Runne» inntil han våkna igjen. Vedkommende skulle være lært opp til dette av noaidien selv eller av andre sjamaner, og lede ham opp fra der han måtte befinne seg.

I følge Olsen sa de som hadde vært med på dette at enkelt ganger fant de ham i berghuler langt borte i marka, noen ganger i helvete og under jorda, eller i vannene.

Hvis hun som skulle leite etter noaidien ikke var forstandig nok eller tilstrekkelig utlært og ikke fant ham, ville han dø under dvalen: «... saa dør han viserlig med det samme og aldrig op vogner mere igjen, ...».

Det samme kunne skje hvis han hadde hatt konflikt med en annen noaidi om hvem «... som skal være En andens mæstere og overmand i deris konstners strid, ...». Da kunne den andre også dukke under og sperre veien for ham når han skulle tilbake. I et slikt tilfelle ville også noaidien dø og aldri komme tilbake mer.

Sjelsreisa må derfor ha vært sett på som et meget farlig foretak, og Olsen skriver da også at «... det er mange af Noiderne som saaledis dør i den *Zammel i* eller ducke færd, i deris troldmesse, ...».

Når alt gikk bra og kvinnen eller jenta fant ham, førte ham til denne verden og vekte ham, begynte han straks å joike, eller gjøre en «oration, tacksigelsesmesse og sang» til henne. Der sang og joika han «... det aller ledt færdigste og Utugtigste som være

kand ...», til ære for at hun hadde arbeidd for ham og vekt ham opp.

Det er i forbindelse med denne oppvåkningen og bæringsjoiken vi trolig finner forklaringa på ordet *Snoallaluohkká*, eller de andre stedsnavnene som også henger sammen med dette – *Snoalla-jávri* og *Snoallavárri*.

Isaac Olsen skriver nemlig at denne joiken hadde noaidien lært hos både «*Noide-gadze* og *snola-gadse* og de andre smaa Dievele ...».⁸⁸

«*Noide-gadze*» eller *noaidegázzi* som man ville sagt i dag, var fra andre sammenhenger kjent som noaidiens usynlige hjelpere. Her får man imidlertid kjennskap til ytterligere en kategori følgesvenner – «*snola-gadse*» eller *snoallagázzi*. Qvigstad anfører i den forbindelse at «*snola*» har forbindelse med det samiske «*snoalla*» – utuktig tale.

I følge Isaac Olsen var det som ble fremført så vederstyggelig at selv en hund ikke ville hørt på hvis den hadde forstått det som ble sagt. Utenom mye som han ikke ville nevne, joika noaidien eller sjamanen blant annet at han selv skulle kysse henne foran og bak for hennes store velgjerninger mot ham, og for hennes store kunst og visdom – «... og hun skal nu have og bruge mands lem effter sin villie og som hun behager, og hun skal nu bruge den til kiøre vad⁸⁹ siger hand, og til drage baand, og drage den over sine axeler og skuldre som en prydelssse, og hun skal have den til hammel baand⁹⁰ og Jocka baand⁹¹, og om sin hals som En kiæde, og over sine skuldre som en smykke og prydelse, og binde den om kring sit lif som Et belte, ...».

Først når han var ferdig med denne delen av «troldmessen» fortalte han hva han hadde sett, hørt og erfart mens han lå i sin «*Dievele Dvalle*».

Det er knapt en dristig hypotese å hevde at stedsnavnparet *Noaideleahki* og *Snoallaluohkká* har sammenheng med hverandre. Ikke bare har de geografisk men også funksjonell nærhet. Det er trolig mer enn tilfeldig at ordet *snoalla* dukker opp i forbindelse med en lokalitet hvor stedsnavnet viser at noaidien eller sjamanen har utøvd sin gjerning.

85. Isaac Olsen hadde førstehånds kjennskap til samisk levevis og samiske skikker, i det han virka som lærer for, og bodde blant samene i Øst-Finnmark fra 1703 til 1717. Om ham: Se bl.a. Løøv 1994: 9–34, Nissen MCMXLIX:447–455, Qvigstad 1910: 3–6.

86. I en fotnote på dette punktet sier Qvigstad at det kommer av det samiske ordet «*tsjangali*» – smyge. Kolasamisk: *Dukke under*.

87. Den følgende omtalen av det som skjer i forbindelse med den sjamanistiske ekstasen er henta fra Olsen/Qvigstad 1910: 45–47.

88. «*Snola*» er uthevet av undertegnede.

89. «*kiøre vad*» er trolig det samme som en kjøretøm, selv om vad i dagens språkdrakt vanligvis betegner ei line (fiske-redskap).

90. Hammel var en tverrstang festet med en jernkrok fremme på plog eller harv, og til denne var det festet ett eller to par skjæker. Jf. Norsk Historiske Leksikon 1974: 123 og 133. «*Hammel baand*» må derfor være en form for bånd eller tau som ble brukt i forbindelse med dette.

91. Qvigstad forklarer *Jocka baand* med at det er skinnhempa i forenden på en «*lappeslæde*» – I dagens nordsamisk er *juhkkolávži* selve dragtømmen eller dragreipet.

Det er med andre ord flere grunner som taler for at stedsnavnet *Snoallaluohkká* har å gjøre med sjamanens oppvåkning fra dvalen, og den «utuktige» hyldningsjoik han fremførte til kvinna som fant ham på hans sjelsreise og førte ham tilbake til den materielle verden.⁹²

2.13.4 Ciikanjárga og Šluhttágeadgi

To uforklarte navn som henger sammen er *Ciikanjárga* og *Šluhttágeadgi*.

Det er førsteleddet i begge navnene som volder problemer. Andreleddene *njárga* og *geadgi* betyr henholdsvis et nes og en stein, og *Šluhttágeadgi* er da også en stein som står like ovenfor flomålet på *Ciikanjárga*.

En mulighet er at *Šluhttágeadgi* har vært en offerplass (*sieidi*).⁹³ Denne forklaringa kan absolutt ha noe for seg hvis man tar utgangspunkt i begrepet *šluhttá*.

Det kan nemlig ha sammenheng med det transitive verbet *šluhttit*, eller slik Konrad Nielsen skriver det i sin ordbok – «*šlut'tit*». Han forklarer det med at det er noe man blir ferdig med, noen man ikke lenger vil ha noe å gjøre med, slutte med, eller opphøre med å.⁹⁴

Ut fra dette vil det ikke være en helt urimelig hypotese at *Šluhttágeadgi* kan ha vært en *sieidi* – offerstein – i den førkristne tida. Under en slik forutsetning stammer navnet fra den tida samene i Deanodatområdet ble kristna og tok avstand fra sin gamle religion og de tidligere hellige stedene. Derav navnet *Šluhttágeadgi* – en stein man har avslutta sitt forhold til, en stein man tar avstand fra.

Den andre mulige betydningen av ordet *šluhttá* er at det har sammenheng med begrepet *šludas* – noe som er vanstelt (særlig kommager), «*šluhttá tižga* – vanstelt ting».⁹⁵ Sammen med dette henger også begrepet «*šluhttu*» – en slurvet og skjødesløs person.

Hvis den første forklaringa om at denne steinen var noe man tok sterkt avstand fra etter å ha gått over til kristendommen, støttes den også av den andre mulige betydninga – slurvet, skjødesløs, vanstelt – med andre ord at dette var en stein man så på med misbilligelse.

92. Mellom *Snoallaluohkká* og *Noaideleahki* fins det for øvrig også en gammetuft av ukjent opprinnelse. I den grad den har noen sammenheng med noaidens gjerninger, må den sies å være svært strategisk plassert. (Opplysninga om gammetufta fra Nils Larsen (f. 1947), *Deanodat*.)

93. Vedkommende som laga stedsnavnoversikta for *Deanodat* i 1990, har muntlig antyda en slik mulighet.

94. Jf. Nielsen III 1962: 661.

95. Jf. Nielsen III 1962: 658.

Uhca duvdni og Guhfihtarboldni

Uhca duvdni – «den lille kollen», ligger mellom *Njáško* og *Guivvešgieddi*. Der skal underjordiske ha hatt tilhold. Det samme gjelder *Guhfihtarboldni* – «haugen til de underjordiske». Den ligger i *Leaibusvuovdi*.

2.13.5 Stedsnavn knytta til personer

Mange stedsnavn er knytta til personer. Det er grunn til å tro at når en bestemt lokalitet fikk navn etter en person, kan det bety at vedkommende person har hatt en sterk tilknytning til den aktuelle lokaliteten og derigjennom har fått navnet sitt knytta til den. I sedvanerettslig sammenheng er det naturlig å tenke seg at når en person fikk navnet sitt knytta til en slåtteplass, et fiskevatn, ei sennegressmyr, eller liknende, kunne det indikere en aksept fra lokalsamfunnets side om at man anerkjente vedkommende som rettmessig bruker av ressursen på det stedet.

I den stedsnavnoversikta som fins fra selve bygda *Deanodat* har man blant annet følgende navn som knytter seg til personer:

Vullebieski – et dalføre som går over fra *Deanodat* til *Čuollavuotna*, har trolig navn etter *Vulleáddjá* – Ole Olsen Biehta.⁹⁶

Ristenluováš – et toleddet navn som forteller at her hadde *Risten* (Kirsten, Kristine) en *luovvi* eller høykrake som det heter på norsk. Ingen kjenner til hvem *Risten* har vært.

Siggáduvdni – en liten kolle som skal ha navnet etter ei tjenestejente som het *Siggá*.⁹⁷

Mortendearbmi – Mortens bakke

Nillájeaggi og *Nilláleahki -Nillá* (Nils) sin myr og dal, godt og vel en kilometer fra sjøen på vestsida av *Leaibbosleahkki/Leibosdalen*. Det er ikke kjent hvem den omtalte *Nillá* var.

Nillánjárga – et nes på vestsida av den innerste fjordarmen – *Nillás* nes – navnet skal stamme fra en reindriftssame som het *Nillá* og slo seg ned der når han slutta med rein. Hvorvidt han også har bidratt til å gi navn til de to forannevnte lokalitetene vites ikke, men er neppe usannsynlig.

Nillágohppi – ei bukt som ligger like vest for dette neset har utvilsomt sammenheng med det samme mannsnavnet – *Nillá*.

Hánasleahki – det er uforklart hvem eller hva som har gitt navn til denne dalen, eller til bekken som følger dalbotnen – *Hánasleahkjohka*. Det første leddet kan være et personnavn. I et slikt tilfelle kan det dreie seg om *Hánnu*, *Hánasa*, eller liknende.

96. Levde til slutten av 1800-tallet.

97. Kan være rundt hundre år gammelt.

Áhkándaras čohkka – en fjelltopp like i nærheten av *Hánasleahki*. Det første leddet betyr bestemor. Det andre viser til personnavnet *Ándaras* (Andreas), mens *čohkka* betyr fjelltopp. Det skulle da bli bestemors Andreas sin fjelltopp. Det er ikke kjent hvem denne *Ándaras* var.⁹⁸

Vulletgurra – en trang dal med en av de gamle stiene innover fjellet vest for bygda. Førsteleddet har trolig sammenheng med mannsnavnet *Vulle*. Der er ikke sikre opplysninger som knytter dette til noen identifiserbare personer fra de siste generasjonene. Til *Vulletgurra* hører også *Vulletgurgu-olbba* – det siste leddet betyr slette.

Gunnánbáiki – *Gunnán* sitt hjem/sted (*báiki*) en eiendom som ikke har vært bebodd etter andre verdenskrig. Har navn etter en same fra Ohcejohka/Utsjok i Finland som flytta dit under første verdenskrig. Han het Klemet Helander men gikk under navnet *Gunnán*. Ned den nærmeste bratte dalen som fører ned til boplassen brakte han brennveden. Derfor er den blitt oppkalt etter ham – *Gunnánleahki*.

Ándarládjusadji – *Ándar* (Anders) sin slåtteplass.⁹⁹

Guivvešgieddi – satt sammen av leddene *Guivveš* som trolig er en diminutivform av *Guivi*, og *gieddi* – jordstykke, eng. *Guivi* er et personnavn av samisk opprinnelse. Det er opp gjennom århundrene kjent i formen *Kvive* med ulike variasjoner.¹⁰⁰ Det vil si at navnet kan bety *Guivveš* sitt jordstykke. Imidlertid kan navnet ha forbindelse med den gamle samiske religionen. Begrepet *Guivi* er nemlig kjent som et kultsted eller offersted både fra sørsamisk, kolasamisk og nordsamisk område (*Ohcejohka*).¹⁰¹

Det man iallfall kan slå fast er at bosetninga på *Guivvešgieddi* har gammel opprinnelse, enten navnet har sammenheng med et offer- eller kultsted, eller det stammer fra personnavnet *Guivi* eller lille *Guivi*, slik diminutivendelsen *-eš* indikerer.

I mellomkrigstida kom det også noen innflyttere – norske og delvis kvenske – til *Deanodat*. Både de og etterkommerne deres er flytta bort. De er likevel ikke glemt. Uavhengig av om eiendom-

mene deres nå måtte ha skifta eier lever disse navnene stadig:

Oidnás báiki (Oinas sin plass), *Oidnás Olaf báiki* (plassen til Oinas sin Olaf), *Álffa báiki* [stedet til Alf (Pettersen)] og *Čiilla báiki* [stedet til Kiil (etter Edvin Kiil)].

2.13.6 Stedsnavn etter funksjon

*Searvegieddi*¹⁰² – av ordene *searvi* – fellesskap, forening, lag, og *gieddi* – jordstykke, eng. Et navn som ganske enkelt forteller at opphavet til dette navnet er at dette er et jordstykke som har vært brukt i fellesskap.¹⁰³

Vuolit lavdnjejeaggi – den nedre torvmyra. Der ble det tatt ut brenntorv iallfall frem til 1944.¹⁰⁴

Bajit lavdnjejeaggi – den øvre torvmyra. Det opprinnelige navnet på denne myra er *Moalkenjeaggi*.

Liidnabákti – et bratt berg som stuper ned på vestsida av fjorden. Det er sammensatt av ordene *liidna* (line) og *bákti* (berg). Dette peker ganske bestemt i retning av det har vært drevet linefiske der.

Loddebákti – ligger innenfor *Liidnabákti* og betyr kort og godt Fugleberget. Flere sjøfuglarter hekker der, med krykkja som den viktigste. Særlig før i tida ble det fra dette berget henta en god del egg i hekketida.

Jovonna-uffir – ei ur nede ved sjøen, like sør for *Loddebákti*, som har fått navn etter Jovonna (Jon). I følge Qvigstad er en *uffir* en storsteina ur nede ved sjøen, hvor oteren gjerne gjemmer seg.¹⁰⁵ Ut fra det kan man igjen tenke seg at *Jovonna* på ett eller annet tidspunkt har drevet oterjakt i den omtalte ura, og at han har gjort det så ofte at den ble oppkalt etter ham – *Jovonna sin uffir*.

Gáldogohppi – et navn som kort og godt betyr et sted hvor det har vært en brønn.

Mieskaluovvi – betyr rett og slett en morkna høykrake. Det tyder på at der må ha vært en slåtteplass. Ingen kan imidlertid erindre denne høykraken.

98. Et slikt navn kan ha sin opprinnelse i at omtalte *Áhkándaras* hadde én eller flere fangstinnretninger for rovfugl på denne toppen. Slike innretninger finner man spor etter på et stort antall fjelltopper rundt *Deanodat*.

99. Personnavn knytta til slåtteplasser finnes i meget stort antall, særlig i nærheten av bygda.

100. Jf. Itkonen 1962: 129. Blant annet ble en samisk sjaman ved navn *Qvive Baarsen* dømt til døden på *Hasvogtinget* i Vest-Finnmark i 1627. Jf. Hagen/Sparboe 1998: 108 ff.

101. Jf. Itkonen 1962: 128.

102. Uforklart hos Pedersen 1990.

103. Enkelte trekk av livet på denne eiendommen og i *Deanoda*, fra begynnelsen av 1900-tallet og utover, omtales av Møller 1986. Der kalles eiendommen «Fellesjord».

104. Selv om utnyttelsen av dette naturgodet også til en viss grad kan ha skjedd etter sedvanerrettslige regler, var uttaket av torv offentlig regulert fra slutten av 1800-tallet. Jf. NOU 1993: 34, s. 180 ff.

105. Qvigstad 1944: 69.

2.14 Det tradisjonelle ressursbruks-/ bygdebruksområdet

Bygda *Deanodat* har et *tradisjonelt* ressursbruks- eller bygdebruksområde – det området hvor bygdefolket utnytta naturgodene før det ble vanlig å bruke mekaniserte fremkomstmidler – som det stadig er fullt mulig å lokalisere ut fra muntlig tradisjon. Gammene er svært viktige i en slik sammenheng. Generelt kan man si at hvis man vet hvem som bygde og brukte gammene i et område før snøscooteren, traktoren, terrengbilene, og to-, fire- eller sekshjulsmotorsyklene kom i allmenn bruk, kan man også med stor grad av sikkerhet si hvilket bygdelag som har brukt et bestemt område.

I det tradisjonelle ressursområdet til *Deanodat* kan man uten vanskeligheter lokalisere minst 30–40 tufter etter gammer som har vært i bruk på 1900-tallet. Nesten samtlige av disse er reist og brukt av folk fra bygda. I tillegg kommer noen som er av eldre dato, hvor man ikke kjenner opprinnelsen. I tilknytning til disse tuftene fins også et rikt tradisjonsstoff som forteller om en intensiv utnytting av naturen helt frem til de aller siste tiårene.

Det er likevel nødvendig å presisere at det kan finnes ulike avgrensninger av bygdebruksområdet alt etter hvorvidt det dreier seg om samling av sjøfuglegg, jakt på sjøpattedyr, snarefangst etter ryper, innlandsfiske, multeplukking, fangst av rovfugl, geværjakt etter hvitrype, utslåtter, mosetaking, sennegresskjæring, torvtaking, hogging av emneved eller ordinær vedhogst.¹⁰⁶ Det ligger også i sakas natur at visse områder har vært brukt mer intensivt enn andre, hvor kanskje alle de forannevnte bruksmåtene har vært inne bildet. I den grad man skal prøve å definere «yttergrensene» for området er i første rekke hvitrypejakt med gevær, snarefangst, innlandsfiske og multeplukking, de av bygdefolks utnyttelsesformer som best kan gi en indikasjon om det.¹⁰⁷

Selv om man bør være varsom med å trekke slutninger ut fra kildenes taushet, er det påfallende at det i muntlige overleveringer så å si ikke finnes beskrivelser av interne konflikter rundt utnyttelsen av naturgodene innenfor bygdebruksområdet. Det tyder på at de normene – rettsoppfatningene – som det samiske lokalsamfunnet hadde utvikla, ble

respektert av de som deltok i bruken av naturgodene. Man synes å ha fulgt visse uskrevne regler, og brukte ressursene innenfor sosialt akseptable rammer.

2.14.1 Innlandsfiske

Innlandsfisket har også vært av stor betydning, i første rekke i husholdninga, men også som salgsvare. Så tidlig som i 1744 kom major Schnitler inn på innlandsfisket under sin beskrivelse av forholdene i den indre delen av *Deanovuotna*, selv om han sjelden ellers kommenterte innlandsfisket i sine undersøkelsesforhør i kyst- og fjordstrøkene:

«I Vestre Tanas Vestre Botten løber Laud-jok fra Syd-vest ud af det Vand Laud-jaure 1/4 Miil lang i N.ost; Laud-jaure er rundt, et par Bøsseskudd over vidt, havendes Aurer-Fisk.»¹⁰⁸

Det tradisjonelle innlandsfisket i *Deanodat* har i stor utstrekning foregått som isfiske med garn under isen – *juožasteapmi*. Det ble ansett som den mest heldige økologiske metoden. Dette fisket foregikk fra isen la seg i oktober/november til januar/februar måned. På den måten ble ikke gytebestanden beskatta. Det kom av at fiskerne var lokalkjent til minste detalj. De fiska ikke på de feltene hvor gyterøya var samla. Et slikt fiske ble ansett for å være i strid med sedvanen og en uakseptabel økologisk handling.

De som dreiv fiske for salg i 1920 og 30-årene opererte innenfor en vesentlig del av bygdas ressursområde. Enkelte trakk skikjelken sin mellom så mange vatn at de måtte ha tre gammer for å komme gjennom ruta.¹⁰⁹

Isfiske med pilk seint på våren var også vanlig. I grunne vatn var det også tradisjon å ta fisk som gikk opp i kalde kilder i varmeperioder om sommeren.

Et betegnende trekk når det gjelder forbindelsen mellom utnyttelsen av sjøens og innlandets ressurser, finner man i levnetsløpet til mange av de robåtene som ble brukt til sjøfiske. I den grad man dreiv fiske på isfritt fjellvatn, ble det gjerne brukt utrangerte spissbåter. Disse ble trukket til fjells på sommerføre av et tilstrekkelig stort mannskap. Når disse båtene hadde nådd det stadium at de ikke kunne brukes på fjellvatna heller, endte de gjerne sine dager som brensel, eller som «panel» i gammer i skogløse områder.

106. Skogen ble lagt inn under offentlig oppsyn rundt 1860-tallet.

107. Det må også understrekes at det, før motoriserte fremkomstmidler kom i bruk, i forhold til nabobygdene naturligvis har vært visse overlappende områder når det gjelder ressursutnyttelsen.

108. Schnitler utg. 1962: 303. Det korrekte samiske navnet er Loavddajávri.

109. Opplysning fra John Larsen.

2.14.2 Rypejakt

Av innlandets ressurser har rypejakt og -fangst lenge hatt stor betydning og deltakelse. Fra historia kjenner man blant annet til at Tanasamene allerede på slutten av 1600-tallet brukte ryper som skatte- og avgiftsbetalingsmiddel.

Den rypejakta som har vært drevet i *Deanodat* og andre samebygder har vært basert på helt andre sedvanemessige økologiske prinsipper enn de som ligger til grunn for dagens jaktlovgivning, hvor rypa er jaktbart vilt allerede fra 15. september i Finnmark, og 10. september andre steder i landet.

Folk fra bygda begynte ikke jakta med gevær før rypa var blitt helt hvit. Det ble heller ikke brukt hund. Hvis sneen kom tidlig, var det ikke mulig å drive høstjakt. Hovedtyngden av jakten var derfor snarefangst om vinteren. Det var heller ikke uvanlig at man kombinerte snarefangst og innlandsfiske.

2.15 Stedsnavn i bygdebruksområdet

I selve bygda finner man at boplasser og eiendommer gjerne er gitt navn etter den som slo seg ned der. I bygdebruksområdet innover i landet finnes det ingen matrikulerte eiendommer. Der er likevel mange lokaliteter som er navnsatt på samme måte som boplasser og eiendommer nede i bygda.

Stedsnavn som kan knyttes til en bestemt form for bruk er for eksempel

Gunnánládjosajluoppal [det lille vatnet (som det løper ei elv gjennom) som ligger ved *Gunnán* sin slåtteplass].¹¹⁰ Tilsvarende har man *Sáraládjosajluoppal* [det lille vatnet (som det løper ei elv gjennom) som ligger ved *Sára* sin slåtteplass].¹¹¹

I bydebruksområdet fins det også flere fiskevatn som knyttes til personer:

- *Márgget-Elle jávri* – Ellen Margitdatters vatn
- *Olle-P(i)er jávri* – Per Ollesøns vatn
- *Hánnujávri* – Hánnu sitt (Hans) vatn¹¹²

Uhccájávri – *Uhccá* sitt vatn. Navnet *Uhccá* finner man også i mindre vatn som *Uhccit Uhccájávri* (det mindre *Uhccájávri*) og *Uhccájárluoppal*¹¹³ og fjellet *Uhccájároaivi* (oaivi = topp, egentlig betyr det

hode). *Uhccá* er et personnavn som det hviler et visst halvmytisk preg over.¹¹⁴ Noen hjemmelspersoner forteller at dette var en fredløs som gav navnet til *Uhccájávri*. Han skulle hatt tilhold i ei steinur i det nordvestre hjørnet av vatnet, men at et steinras seinere dekte bua hans.

Ei lita sammenrast steinbu på østsida av *Uhccit Uhccájávri*, nær utløpet, tillegges også *Uhccá*. Noen mente også å vite om denne *Uhccá* at døpenavnet hans var Herman Lille, og at han også hadde hatt ei gamme ved utløpet av *Čearretjávri* – åtte kilometer lengre øst.¹¹⁵

Mákkoaivi – Maggas topp – går også igjen i et par mindre fiskevatn like ved – *Mákkoaivi(vve)láddut (láttu* – tjern, dam).

To vatnavn som er uforklarte er *Báhparjávri* og *Vátneljávri*. Det er ikke umulig at dette kan være meget gamle samiske personnavn. I et slikt tilfelle skulle navnene bety henholdsvis *Báhpars* og *Vátnels* vatn.

Juovssutája – kilden til *Juovssut* (Josef?), ligger 6–7 kilometer fra bygda på østsida av *Leaibbus*.¹¹⁶ Der kilden har utspringet skal det være flere gammetufter. Gunnar Johnsen (*Ándde Gutnár*, f. 1902) kunne fortelle at disse gammene ikke var i bruk mer da han begynte å ferdes på fjellet. Hans far hadde imidlertid fortalt ham at de hadde vært brukt i forbindelse med vedkjøring ned til bygda. Det skulle også ha vært en stall for okse/hest i tilknytning til disse gammene.¹¹⁷ Ut fra tidsangivelsene har disse gammene iallfall vært i bruk så seint som i andre halvdel av 1800-tallet.

I det største og viktigste fiskevatnet som har vært brukt av folk fra *Deanodat* – *Geassejávri*/Sommer vann, finner man et nes som heter *Árbejovnnjárga* (Arve-Jon sitt nes). Der finner man også tufta etter ei gamme som etter den lokale tradisjonen tilhørte nettopp *Árbejovnna*.¹¹⁸

I *Geassejávri* finner man også et nes som kalles *Ánddirnjárga*. Det er et navn som stammer fra første halvdel av 1900-tallet. Det har sin opprinnelse etter reindrifts- og utmarksnæringsutøveren *Ánddir* som var fra *Hillágurra* ved Tanaelva.¹¹⁹

110. *Gunnán* – samisk innflytter fra Ohcejohk i Finland, i tida rundt første verdenskrig.

111. *Sára* er et mansnavn, men det er ukjent hvem han var. Begge disse småvatna og slåtteplassene ligger ved elva *Leaibbus* om lag 6–7 kilometer fra bygda.

112. Det er ukjent hvem disse tre personene var.

113. Se forklaring på ordet *luoppal* foran.

114. Jf. Pedersen 1979: 31 ff.

115. For en veidemann og innlandsfisker ville ikke det ha vært unaturlig, men forsøk på å finne denne gammetufta har ikke ført frem.

116. Ukjent hvem *Juovssut* var.

117. *Ándde Gutnár*/Gunnar Jonsen i intervju. Jf. Pedersen 1978: 67.

118. Jf. Pedersen 1979: 33/34.

119. Dette er ett av de få kjente navnene i området som uten videre kan sies å tilhøre en person som ikke er fra *Deanodat*. *Ánddir* er identisk med Anders Persen Guttorm, f. 1879. Jf. Blix 1967: 185.

2.15.1 Stedsnavn som forteller om bruk

I likhet med stedsnavn nede i selve bygda finner man også i bygdebruksområdet navn som forteller om hvilken utnyttelse av naturgodene som har funnet sted der.

Heargečohkka – den mest markerte fjelltoppen et par kilometer sør for bygda. Navnet betyr «kjørereintoppen». Det kan vise tilbake på at reindriftingsamene har hatt kjørerein på beite der når de har vært nede i bygda. Siste gang det skjedde var rundt 1950.¹²⁰ Navnet kan også stamme fra den tida sjøsamene selv hadde et visst reinhold, blant annet kjørerein til transportformål. Den tredje muligheta er at dette er et område hvor kjøre- og okserein har hatt sommer og høstbeite – da oksereinen gjerne holder seg for seg selv om sommeren.

Sørover fra *Heargečohkka* fortsetter en rekke med småtopper som går under navnet *Heargečohkkat* (kjørereintoppene). Videre har man *Vuolit* og *Bajit Heargejávri* (nedre og øvre kjørereinvatn), *Heargejohka* (johka = elv), *Heargegorsa* (gorsa = et skare) og *Heargejokguolbanat* (sletter på begge sider av *Heargejohka* nærmere utløpet i *Leaibbus*).

Et interessant navn er *Čearretjávri* – et vatn som ligger henimot en mil sør for bygda. Det kan ha navn etter fuglen *čearrit* – terne. Like sannsynlig er det imidlertid at det har sammenheng med verbet *čearidit* – å slå gress som stikker opp over isen. Mulighetene for det skulle være svært gode på dette vatnet. Det er grunt og der er flere mål med gress som kunne utnyttes gjennom den nevnte teknikken.

Et stedsnavn som kan gå tilbake til villreinfangstens tid er *Duvdegáldu*. Det er en relativt mektig canyon vest for *Leaibbus*, med bratte sider. Navnet er sammensatt av *duvde* – som kan ha sammenheng med *duvdi* som betyr å skyve, og *gáldu* som betyr brønn.

Det skulle da bli en «brønn» som man skyver noe ned i. Både sør og nord for dette skaret har det vært gode muligheter for å anlegge ledegjerder hvis man ville drive villrein utfor stupet. Navnet kan dermed bety en «brønn» som man skjøv villreinen ned i.¹²¹

Øst for *Geassejávri* finner man *Ridoaivvit*. Det betyr etter all sannsynlighet toppene hvor det har vært store fangstfeller.

Soahttojeaggi (Vedsåtemyra) – 7 – 8 kilometer fra bygda finner man med en viss avstand to slike

120. Så langt Pedersen 1990.

121. Det er heller ikke utenkelig at Duvde har vært et personnavn. I så tilfelle blir forklaringa på navnet Duvdes «brønn».

navn som uten videre kan knyttes til gammel vedhogst.¹²²

Áhkalakohppi (Håkjerringbukta) – ligger på vestsida av fjorden, godt og vel en mil fra fjordbotnen. Navnet har trolig sammenheng med det tidligere samiske håkjerringfisket.

Juopmuskoarru – betyr syregresskaret – ligger henimot en mil fra fjordbotnen på vestsida av fjorden. *Juopmu* eller syregress var en viktig c-vitaminressurs.

Mádjitsuovka.

I bygdebruksområdet har man også stedsnavn som forteller om jakt på dyr som lenge har vært utrydda i dette fjorddistriktet. Ett av disse er beveren.

De skriftlige kildene fra 15-1600-tallet vet å fortelle at den var ett av de dyrene som sto under vei-desiidaens fellesutnyttelse og administrasjon på grunn av at den var så verdifull. Den hadde fint kjøtt, kostbart skinn, for ikke å snakke om bever-gjelet som var et viktig råstoff i medisinproduksjon av forskjellige slag.

Det samiske ordet for bever er *mádjit*. Det er et begrep som i manns minne har vært helt ute av bruk i *Deanodat*. Likevel har det eksistert i stedsnavnet *Mádjitsuovka*¹²³, som ligger i tilknytning til *Kiillaš*, en av de mange elvene som munner ut på vestsida av fjorden. Eldre folk fra bygda kunne ikke gi noen forklaring på navnet før de igjen ble kjent med ordet *mádjit* gjennom sendingene til NRK Sami Radio.¹²⁴

2.15.2 Nye navn

De fleste stedsnavnene både i selve bygda og i bygdebruksområdet innover i landet og utover langs vestsida av fjorden er så gamle at man ikke kjenner opprinnelsen til dem. Der finnes også en del navn som ikke lar seg forklare ut fra den samiske dialekten som snakkes i dag, og navn som inneholder arkaiske språklevninger.

Imidlertid er det også eksempler på at lokaliteter er blitt navnsatt godt innenfor manns minne. Det gjelder for eksempel *Luovvarjávri*¹²⁵, og *Bánnujávri*.¹²⁶ Et annet tilfelle er *Niillasjávri*.¹²⁷

122. Ved registreringsarbeid i 1978 kunne man ennå ane ei nedmorkna vedsåte ved den ene myra.

123. «Beverkrattet».

124. Opplysning fra John Larsen, f. i Deanodat i 1917, i intervju med forfatteren i 1976.

125. «Kløvervatnet». Det ser ut som en kløver fra en bestemt vinkel.

126. «Pannevatnet» De to siste vatna har John Larsen (f.1917) vært med på gi navn til i forbindelse med kommersielt innlandsfiske på 1930-tallet.

Når det gjelder stedsnavnene i det tradisjonelle ressursbruksområdet til *Deanodat*, skal man være forsiktig med uten videre å tilskrive alt navnetilfanget lokal opprinnelse. Det henger blant annet sammen med at dette området ble brukt av reindriftssamer fra svensk (1751–1809) og finsk side frem til grensesperringa i 1852. Både før og etter den tid har også norske reindriftssamer brukt området. Lokaliteter med tilknytt personnavn kan derfor ha minst tre mulige opphav. Navnet kan stamme fra en person fra *Deanodat*, fra den perioden samene fra *Ohcejohka* dreiv reindrift her, eller de er en dokumentasjon på de norske reindriftssamenes bruk – kanskje særlig etter 1852.

2.16 Sjøfiske

Fra andre halvdel av 1500-tallet begynte en sammenhengende befolkningsnedgang som bekymra sentralmyndighetene sterkt.¹²⁷ Dette førte til at man rundt begynnelsen av 1700-tallet begynte å favorisere fiske som ble drevet av dem som bodde i Finnmark. Blant annet kom det restriksjoner på det fisket som ble drevet av de tilreisende norske fiskerne fra Nordland og Troms – nordfarerne. Innskjerpinger ble også vedtatt overfor det russiske fisket på 1740- og 1770-tallet. Nye og strengere reguleringer fulgte også for nordfarerne i 1778. Fra da av hadde tilreisende ikke rett til å drive fiske inne på fjordene i det hele tatt. Dette kom naturligvis også samene til gode.

I forbindelse med grensefastsettelsen mellom Norge og Sverige i 1751, merker man seg også i fiskerisammenheng grensetraktatens tillegg om de overflyttende samenes rettigheter (lappekodisillen). Den sikret blant annet i § 12 de svenskregistrerte samenes rett til å drive fiske i sjøen på linje med norske undersåtter. Etter at Finland/*Suopma* ble utskilt fra Sverige/*Ruotta* i 1809 gikk denne retten over til de finske samene. Det er i den forbindelse helt utvilsomt at de reindriftssamene fra *Ohcejohkaområdet* som flytta til vestsida av *Deanodatvuotna* frem til midten av 1800-tallet, også dreiv fiske i fjorden.

En ny fiskerilov i 1830 fjerna det aller meste av restriksjonene på tilreisendes fiske i Finnmark. En sterk tilstrømning av fremmede fiskere førte utover i århundret til gnisninger med lokale brukere. Fra enkelte fjorddistrikter kan man også anta tilløp til en lokal samisk rettighetsargumentasjon

basert på prinsippet om gammel bruk. I Varanger forelå det fra myndighetshold også et seriøst forslag om at samene der burde få et eget fiskevær og avgrensa et eget sjøområde.¹²⁹

Tilflytting til Finnmark blant annet i forbindelse med godt fiske og gode markedsmuligheter – herunder pomorhandelen – førte til det man må kalle en befolkningseksplasjon. Mellom 1835 og 1900 ble befolkninga tredobla. Nordmennenes antall ble nesten femdobla, mens kvenene tredobla sitt antall. Rundt midten av århundret var samene ikke lenger amtets flertallsbefolkning.

2.16.1 Ressursvernsspørsmål – århundreskiftet 18/1900

Omkring århundreskiftet kommer samiske rettsoppfatninger om lokal førsterett til de tradisjonelle fiskefeltene klart frem i Finnmark.¹³⁰ Fjordfolket som for det meste var samer deltok nemlig bare i mindre grad i den moderniseringsprosess som var i gang innen fiskeriene. De følte trykket fra den nye teknologien særlig sterkt, og det kom en rekke krav om vern av fjordressursene og førsterett for lokalbefolkninga til fiske i sine nærområder. I flere tilfeller finner man også at lokalbefolkninga hadde pålagt seg selv uskrevne reguleringer for fisket i sine lokalfarvann. Derfor er det ikke til å undres over at de stod sterkt på for å få også formelle fredningsordninger.

Tidsavgrensa forbud mot bruk av seigarn var et svært aktuelt tema. I flere tilfeller nådde man også fram med sin argumentasjon. Verre var det å få etablert forbud mot dragnetfiske etter torsk, som man særlig i samiske fjordstrøk i Vest-Finnmark så på med særlig uvilje, og sammenlikna det med vikingenes herjinger. Den nye seisnurpenota var også introdusert før første verdenskrig. Fra flere samiske distrikter ble det gjort mange intense men forgjeves forsøk på å få et forbud mot denne. Derimot kom det forbud mot dynamittfiske etter sei. Det nye industrifisket etter sild ble også sett på med stor uro i tradisjonelle fiskerkretser. Utlendingenes begynnende tråldrift utenfor Finnmark møtte også en kompakt motstand.

2.16.2 Motstand mot monopolisering av agnforsyninga

Fra begynnelsen av 1900-tallet har man et interessant tilfelle fra den indre delen av *Deanovuotna* som viser hvordan man prøvde å forsvare et gam-

127. «Nils sitt vatn». Dette navnet er fra etterkrigstida og bærer navnet etter ham som satte ut fisk der.

128. Se punkt 2.7.

129. Jf. Pedersen 1994: 91.

130. Om tida før første verdenskrig, se Pedersen 1994: 96 ff.

melt privilegium.¹³¹ Det hadde sammenheng med at det ikke var seien som var det viktigste sommerfiskeslaget, men derimot torsk og hyse. Derfor var linefiske det vanligste. Frem til om lag 1905 hadde fiskerne skaffa seg agn ved å spa fram sil, «tobis», fra sandbankene ved uløpet av *Deatnu*.¹³² Derfor var også fisket desentralisert. Det foregikk gjerne langt inne i fjorden nettopp på grunn av nærheten til agnessursene. Russerne var nødt til å komme dit fisken var.¹³³ De fleste fikk derfor tak i vintermel relativt lettvis så lenge den enkelte fisker skaffa agn sjøl.¹³⁴

Etter 1905 hadde det utvikla seg et omfattende silnotfiske ved munningen av *Deanojohka*. Silen ble lasta ombord på motorskøyter og ført ut til fiskeværene lenger ute for salg. Pomorene slutta å komme innover i fjorden. Derfor måtte også de aller minste båtene søke ut til særlig *Sieidavuotna*/Finnkongkeila.

Agnprisene vakte stor forbitrelse. For en kasse sil krevde skøytene 20 – 30 kroner eller 4 – 5 kroner for ei bøtte. Ofte måtte de som ikke hadde råd til å kjøpe ei hel kasse greie seg uten sil til agn. Selgerne så det ikke umaken verd å måle opp så lite som ei bøtte. «Dermed blir mange fattige uten agn («... ja daina lagin baccek manga gæfhes olmus rievo sevitaga»).

Vedkommende som skreiv dette i den samiske avisa *Sagaid Muittalægje*, Amund Johnsen, *Deanodat*, gav uttrykk for en klar rettsoppfatning. Silen var noe som tilhørte fjordbefolkninga.

Han var svært hard i sin dom over monopoliseringa av agnforsyninga, og spådde ei utvikling hvor bare motorskøyter som selv kunne hente sil direkte fra notbrukene fikk tak i agn. Folk i fjorden burde se lenger enn til sine egne komagupper og kreve et forbud mot silnotdraging.

Amund Johnsen presenterte her en variant av det som gjennom hele 1900-tallet er blitt den klassiske kampen om utnyttning av fiskeressursene i fjordene: Fjordbefolkninga i forsvar for et lønnsomt lokalt fiske mot konkurranse fra tilreisende eller store enheter. Han hevda nemlig at et forbud mot silnotdraging ikke ville være til skade for de store båtene. Ute i havet var fisken ikke så nøye på agnet. Der kunne annet agn brukes like godt som sil. Inne på fjordene hvor fisken var mer kresen,

var silen helt nødvendig som agn for de som dreiv fiske med små båter.

Han trodde imidlertid på en vei ut av vanskene for fjorddistriktene i indre Tanafjord: «Dere undertrykte, rop så høyt at kommunestyret, ja selv Stortinget hører det».¹³⁵

Fredningskravene fra før første verdenskrig viser at det ikke bare var fortvilelse over at det økonomiske grunnlaget for bosetninga var trua, som lå til grunn for at man ønska forbud mot visse redskaper og lokal førsterett til ressursene. I like høy grad er det også en økologisk tenkning og en lokal rettsoppfatning om at de som hadde utnyttat ressursene fra gammelt av hadde størst rett. Likeledes finner man også klare oppfatninger om at disse ressursene burde fordeles slik at alle som hadde behov for det, skulle få sin rettferdige og rimelige andel til livsoppholdet.

2.16.3 Pomorhandelens sammenbrudd og følgene av den

Selv om samene fra den indre delen av *Deanovuotna*, inklusive *Deanodat*, på 1800-tallet dreiv russehandelsfiske relativt langt inne i fjorden, hadde de likevel også lange tradisjoner i et mer kystbært fiske. Berlevåg hadde vært en viktig base på 17- og iallfall første halvdel av 1800-tallet. Blant annet opplyste prost Stockfleth i 1825 at «Finnetolken og Skolemesteren» fra *Deatnu* i siste halvdel av juni lå på fiske i Berlevåg.¹³⁶

I tradisjonsmateriale i bygda virker det som om Finnkongkeila – langt ut mot kysten på vestsida av *Deanovuotna* – i andre halvdel av 1800-tallet ble sentret for vår- og sommerfiske for folk fra fjordområdet, og for de som bodde oppover Tanadalen. I muntlig overleveringer finner man indikasjoner på at det nettopp var folk fra *Deanodat* som først etablerte seg med fiskegammer i Finnkongkeila.

Om fisket som foregikk der har man hatt en sikker tradisjon og gode opplysninger i tradisjonsstoff i *Deanodat*. Det eldre folk særlig vektla var den betydning russerne og deres oppkjøp av fisk om sommeren hadde for økonomien i fjorden. De som opplevde sammenbruddet i russehandelen da første verdenskrig brøt ut i 1914, kunne nærmest datofeste når forholdene for fjordbefolkninga ble dårli-

131. Dette omtales også i Pedersen 1994, kap. 7.15.9.

132. Jf. Saraksen 1979.

133. Et eksempel på hvordan det hadde vært, finner man i «Den Constitutionelle», nr. 25 – 1839. Der het det at: «I den sidste Trediepart af Makketiden skal Fiskeriet og Søgningen af Russer have været særdeles god for Thansens Fjordbeboeren.

134. Sagai Muittalægje 1.3.1910.

135. Sagai Muittalægje 1.3.1910. Oversettelse v/ forfatteren. Også andre innsendere fra *Deanovuotna* gav uttrykk for liknende synspunkter som Amund Johnsen. Når sistnevnte appellerte til Stortinget har det utvilsomt sammenheng med at man på den tid hadde fått valgt inn den aller første samer i landets nasjonalforsamling.

136. Stockfleth 1860: 10 f. For øvrig opplyste han at der var en handelsmann og at stedet tidligere hadde vært «meget beboed».

gere. Hjemkallelse av militære mannskaper til Russland, det vil si mannskapene på pomorskutenene, kom helt uventet. Folk fra fjordstrøkene hadde derfor ennå ikke begynt å hamstre mel til vinteren, før russeskutene måtte forlate Finnkongkeila og de øvrige værene i nærheten.

Dette skjedde i en situasjon hvor man på kysten, blant annet gjennom gunstige offentlige ordninger delvis hadde modernisert fiskeflåten. Der var man følgelig ikke så avhengig av et godt sommerfiske for å skaffe seg vinterforsyninger. Sjøsamene hadde derimot i mindre grad deltatt i motorisering av fiskefartøylene og hadde i utprega grad bygd sin forsyningssituasjon på byttesystemet innenfor pomorhandelen. Da pomorene ble borte slo det derfor ekstra negativt ut for dem.¹³⁷

I den lokale tradisjonen framstår sammenbruddet i pomorhandelen som en ulykkelig hendelse. Det kan knapt heller være særlig tvil om at de dårlige materielle vilkårene i mellomkrigstida hadde sammenheng med at denne økonomiske kraftåren ble skåret over.¹³⁸

I den litteraturen som fins om sjøsamenes situasjon i mellomkrigstida tyder det meste på at sjøsamene i de fleste tilfeller falt utenom de offentlig støttetiltakene som ble satt i verk, til støtte og hjelp for fiskeribefolkninga. Forklaringa på dette ligger i følge flere forfattere i at de organene som hadde hånd om støttetildelingene i første rekke prioriterte eneyrkefiskere på kysten.

Fjordbefolkninga ble definert som mindre støttetrengende på grunn av at de også dreiv litt jordbruk. Enkelte peker også på at den etniske sammensetning av de kommunale organene spilte inn, og at manglende beherskelse av norsk gjorde at sjøsamene ikke makta å slå igjennom i de politiske, administrative og faglige organene som hadde hånd om hvem som skulle få offentlig støtte til båter og redskaper.

2.16.4 Ressursvernspørsmål etter første verdenskrig

Allerede før første verdenskrig var ressursvernsspørsmålene blitt svært aktuelle, og det ble utfolda en ganske intens aktivitet for å få fredningsordninger mot redskaper folk mente var skadelige for bestandene, og som bidro til å undergrave de lokale fiskernes mulighet til å utnytte fiskeforekomstene med sine tradisjonelle redskaper. Bøl-

gen av fredningskrav som var begynt å komme før første verdenskrig fortsatte med uforminska styrke inn i mellomkrigstida. Forbud mot bruk av not og snurrevad i gytetjordene var det sentrale stridsemnet, men heller ikke det omfattende sildefisket gikk fritt. Grupper av fiskere stod mot hverandre, «... som regel kystfisker mot fjordfisker».¹³⁹

En generell vurdering er at lite ble gjort for å etterkomme fjordfredningskrav bygd på samiske og lokale rettsoppfatninger.¹⁴⁰ Samekomiteens innstilling av 1959 tok opp dette forholdet og pekte på sjøsamenes innskrenka sjøfiskemuligheter, fordi «... fiskere fra andre steder, med moderne redskaper, har hatt mulighet til å brannskatte fiskebankene inne i fjordene».

I den forbindelse slo komiteen fast at det burde «... være en av samfunnets viktigste oppgaver å verne om samenes tradisjonelle næringsveg». Derfor burde det blant annet overveies å forby notfiske av alle slag i en del trange fjordarmer.

Forslagene ble ikke fulgt opp. Fiskeridirektøren anførte at det allerede var kommet forbud mot bruk av not i flere av fjordene hvor sjøsamene dreiv fiske. Han fant ikke å kunne ta standpunkt til en utvidelse av notforbudet. Fiskeridepartementet slutta seg til disse uttalelsene, noe også stortingskomiteen gjorde.¹⁴¹

Likevel er det først etter at Samekomiteen la frem sin innstilling for førti år siden, og sentrale myndigheter valgte å se bort fra forslagene den kom med, at de som bor ved den indre delen av *Deanovuotna* virkelig har fått føle virkningene av prinsippene om havets frihet. På 1960-tallet ble sild i alle størrelseskategorier håva opp av havgående snurpere.¹⁴² På det meste telte lokalbefolkninga hele 60 snurpere samtidig nesten helt inne i fjordbotnen, eller så langt inn som det var mulig å komme.

Kveite fins nesten ikke mer, iallfall ikke i en slik grad at det betyr noe økonomisk. Heller ikke kveitebestanden er ødelagt av lokale fiskere.

Situasjonen i dag er at den indre delen av *Deanovuotna* freda mot snurrevadfiske i gytetida, og også stengt for rekefiske. Den havgående flåten, både sei-, silde-, og loddesnurperne har imidlertid stadig den samme uhindra tilgangen til selv de minste fjordarmene hvor båt kan flyte, som de hadde i de periodene da både silda og lodda ble

139. Richter Hanssen 1990: 351.

140. En skisse av behandlinga av samiske interesser i fiskerisammenheng i Finnmark fra første verdenskrig til begynnelsen av 1990-tallet. Jf. Pedersen 1997.

141. Innst. S. nr. 196 – 1962 – 63, s. 481.

142. Sildebestanden ble som kjent nesten helt utsletta for en periode.

137. Litt om pomorhandelen og Deanodat finner man i Møller 1986.

138. De problemene sjøsamene stod overfor i denne perioden er særlig godt beskrevet fra den vestlige nabofjorden – Lágesvuotna. Jf. Falkenberg 1941.

nesten helt nedfiska. I tillegg har man de siste tiårene også hatt store og meget effektive autolinebåter som har drevet fiske langt inne i fjordene.

2.16.5 Retten til fiske

Småskalafiskerne i *Deanodat* og i mange andre fjordstrøk står i større og større grad overfor en situasjon hvor man i større og større grad er i ferd med å tape mulighetene til å drive fiske i sitt eget, tradisjonelle hjemmefarvann. I forhold til torskefisket skjedde det en dramatisk endring i forhold til tidligere, på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet.

Da hadde det i en tiårsperiode vært omtrent fritt for torsk inne i fjorden – innenfor aksjonsradiusen til småbåtene inne i fjorden. Årsaken til det var sammenhengende selinvasjoner i perioden 1979–88. Torsken kom ikke inn i fjorden. I den situasjonen bestemte myndighetene at for å få såkalt fartøyskvote skulle man ha fiska et visst kvantum torsk de tre foregående årene.

For de aller fleste småbåtfiskerne var dette umulig å oppfylle, all den stund det ikke hadde vært noe å fiske på. De fikk dermed ikke noen fartøyskvote, men man har kunnet fiske en del innenfor en såkalt maksimalkvoteordning.

En beregning av den lokale torskestammene i hele Tanafjorden viser at den i årene 1970 til 1993 gav et gjennomsnittlig fangstgrunnlag på henimot et par tusen tonn.¹⁴³ Det utgjør etter dagens priser en førstehåndsinntekt på mellom 30 og 40 millioner kroner.

På grunn av blant annet de adgangsbegrensningene til fisket som ble laga i 1989/90, er dette likevel en ressurs som får mindre og mindre betydning for den lokale befolkninga i sjøsamiske bygder som *Deanodat*. Det henger sammen med at regulerings- og adgangsbegrensningsregimet har tatt lite hensyn til områdetilhørighet eller til samisk tradisjon og sedvane.

I sedvanerettslig sammenheng betyr dette at man i løpet av et par hundre år har gått fra en situasjon hvor samene ved *Deanovuotna* hadde eneretten til visse ressurser i strandsona, og skjerming mot tilreisendes fiske iallfall frem til 1830, til en tilstand hvor den lokale befolkning er pålagt meget strenge begrensninger for deltakelse i fisket i sitt hjemmefarvann.¹⁴⁴

143. Jf. Eriksen 1996: 34.

2.17 Oppsummering

Bosetninga ved den indre delen av *Deanovuotna* har trolig en fleretusenårig kontinuitet. Blant annet finner man en rekke kulturminner i form av steinalderboplasser og fangstanlegg for villrein. Likeledes forteller kulturminnene at den gamle samiske religionen har stått sentralt i dette fjorddistriktet.

Stedsnavnene forteller også om en lang samisk bosetningskontinuitet. En del navn er så gamle at de ikke lar seg forklare ut fra dagens samiske dialekt i distriktet. Andre forteller om verdifulle byttedyr som bever, som har vært utrydda i flere hundre år. Atter andre har mytisk preg og kan knyttes til den gamle samiske religionen.

Den gamle samiske veidesiidaen ved den indre delen av *Deanovuotna* opptrer for første gang i russiske og svenske kilder på 1500-tallet. Frem til begynnelsen av 1600-tallet betalte samene i dette området skatt til både Sverige, Russland og Danmark-Norge, og kom inn under ensidig dansk-norsk jurisdiksjon i 1613. Denne siidaen må ha blitt kalt *Deanodat* – et navn som på 17–1800-tallet er gått over til å betegne bygda *Deanodat*.

Samene ved *Deanovuotna* hadde på 1700-tallet rettslig vern for sine nærmeste ressurser, blant annet gjaldt det enerett til ilanddrevet hval og skipsvrak. Østover strakte disse rettighetene seg forbi nåværende *Berlevåg*. Når disse rettighetene formelt falt bort er ukjent. Men – man må anta at folk langs den indre delen av *Deanovuotna* har vært omtrent alene om å utnytte fjordressursene – fisk, sjøpattedyr og sjøfugler – til langt inn på 1900-tallet.

Så langt tilbake man kan ha oversikt over har de bofaste samene i *Deanodat*, sammen med flytt-samene når de var der om sommeren, i langt på vei vært enebbrukere av innlandets ressurser innenfor et område som det var praktisk mulig å utnytte uten motoriserte fremkomstmidler. Kun når det gjelder brensel – ved og torv – har man fra andre halvdel av 1800-tallet hatt en offentlig oppsyns- og utvisningsordning.¹⁴⁵ Til langt etter andre verdenskrig var folk fra *Deanodat* omtrent uten vesentlig

144. Hvorvidt slike faktorer har innvirkning på befolkningsutviklinga skal være usagt, men befolkningsnedgangen er meget sterk. I år 1900 var det 341 innbyggere i Ráttovuotna, Gohppi og *Deanodat* (Jf. Gjerde 1986: 19), mens tallet i 1980 var 209. (Jf. Statistisk sentralbyrå 1981: 31.) Ser man bare på Gohppi og *Deanodat* som ble telt sammen både i år 1900 og 1980, er tallene 206 og 117. Det er grunn til å tro at det siden da har skjedd henimot en halvering av befolkninga i dette distriktet.

145. Jeg ser her bort fra de seinere tiårenes utbygde fjellpolititjeneste, fjelltjenesten, mv.

konkurrerende bruk av utmarksgodene innenfor sitt tradisjonelle bygdebruksområde.

Denne gamle bruken er imidlertid ikke blitt anerkjent som grunnlag for stiftelse av formelle rettigheter, for eksempel fortrinn for bygdefolket når det gjelder å utnytte ressursene i sitt gamle bygdebruksområde – slik ulike allmeningsordninger fungerer andre steder i landet. Årsaken til dette ligger historisk sett i utforminga av doktrina

om Finnmark som statens ubeskårne eiendom fra gammelt av. Det var ei doktrine som ble til noe etter midten av 1800-tallet, og som bygde på «den norske historiske skoles» lære om at samene opprinnelig var et mindreverdige nomadefolk uten eiendomsrett til jord, og fordi Finnmark hadde vært en koloni. Derfor var staten eier.¹⁴⁶ Dette førte ganske raskt til at man heller ikke anerkjente noen bruksrett for bygdefolk – uansett hvor langvarig eller sedvanemessig den enn måtte ha vært.

146. Mer om dette i punkt 1.7 i undertegnede fremstilling, «Fra bruk av naturgodene etter samiske sedvaner til forbud mot jordsalg til ikke-norsktalende».

Vedlegg 1**Noteverk til kapittel 1***Litteratur*

- Andenæs, Johs.: Statsforfatningen i Norge. 7. utg. Oslo 1994
- Arnesen, Arne G.: Samenes stilling i folkeretten. I Diedut nr. 4. Guovdageaidnu/ Kautokeino 1983
- Asch, Michael: The Role of Cultural Context in Reconciling Indigenous and State Law: Examples from the Canadian Experience. I. Svensson, Tom G., red., 1999
- ATSIC: Information Kit on Native Title. Canberra 1994
- Attorney-General's Department: Native Title – Native Title Act 1993. Canberra 1994
- Australian Law Reform Commission: Report No 31. The Recognition of Aboriginal Customary Laws. Volume 1/2. AGPS. Canberra 1986
- Australians for Reconciliation Study Circle Kit. Canberra 1993
- Balsvik, Randi Rønning/Drake: Menneskene i Nord-Norge. Fra istid til nåtid – fra vogge til grav. I NNK 1. Oslo 1994
- Barth, J. B.: Om Skovforholdene i Finnmarken. Indberetning til Departementet for det Indre. Christiania 1858
- Bekkelund, Per Kristian: Veibygging i Finnmark ca. 1870–1905. Bevilgning – Rekruttering – Lønn. Hovedoppgave ved Norges Handelshøyskole. Våren 1977. Utrykt
- Berg, Per R. M.: Nils Chr. Vibe Stockfleth. Liv og misjon blant Finnmarks samer. Trondheim 1989.
- Bottolfsen, Øystein: Finnmark fylkeskommunes historie 1840–1990. Vadsø 1990
- Brandt, Fredrik: Brudstykker of Forelæsninger over Tingsretten. I «Ugeblad for Lovkynlighed, Statistik og Statsøconomi», nr. 22, 19.11.1863
- Brandt, Fredrik: Om den Plads, som den sædvansmæssige Ret hos os indtager. I ULSS, nr. 16–17, 16.10.1862. Kristiania
- Brandt, Fredrik: Tingsretten fremstillet efter den norske Lovgivning. Kristiania 1867
- Bratrein, Håvard Dahl/Niemi, Einar: Inn i riket. Politisk og økonomisk integrasjon i tusen år. I NNK 1. Oslo 1994. Red. Drivenes, Einar, Hauan, Marit Anne og Wold, Helge A.
- Brun, Abraham: Finnerne i det egenlige Finnmarken. Avskrift etter artikler i Finnmarksposten 1866 (Vadsø). Utlånt fra Thor Thrane, Karasjok
- Bråstad Jensen, Eivind: Fra fornorskningspolitikk mot kulturelt mangfold. Nordkalott-Forlaget 1991. (Utgiversted ikke oppgitt.)
- Bull, Tove/Gaski, Harald: Fornorskningspolitikk og språkundertrykking. I NNK 2 1994.
- Christensen, Olav: Diskriminering og rasisme. I Hylland Eriksen, Thomas (red.): Flerkulturell forståelse. Oslo 1997
- Clarke, Jennifer: Den rettslige stilling for Australias urbefolkning, representative organer og landrettigheter. I NOU 1997: 5 Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett
- Council for Aboriginal Reconciliation: Adressing the Key Issues for Reconciliation. Overwiev og Key Issue Papers No. 1-8. Canberra 1993
- Council for Aboriginal Reconciliation: Sharing History. Key Issue Paper No. 4. Canberra 1994
- Cramer, Thomas (red.): Samernas Vita Bok III:2
- Cramer, Thomas (red.): Samernas Vita Bok VII:1. Stockholm 1980
- Cramer, Thomas: Långskallelagen 1886. I Samernas Vita Bok VII:1. Stockholm 1980
- Dahl, Helge: Språkpolitikk og skolestell i Finnmark – 1814 til 1905. Oslo 1957
- Dahl, Ottar: Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre. Oslo-Bergen-Tromsø 1976
- Drivenes, Einar, Hauan, Marit Anne og Wold, Helge A. (red.): Nordnorsk kulturhistorie. I og II. Oslo 1994
- Eriksen, Knut E./Niemi, Einar: Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i Nord 1860–1940. Oslo 1981
- Eriksen, Leif: Isak Saba, stortingsmannen. Hovedoppgave i historie, Univ. i Oslo. Høsten 1975. Utrykt
- Eriksson, Gunnar: Utlåtande i skattefjällsmålet. I Samernas Vita Bok III:2. Fyra utlåtanden i hovrätten i Skattefjällsmålet. Stockholm 1975
- Feldbæk, Ole: Danmark-Norge 1380–1814. Bd. IV. Nærhed og adskillelse 1720–1814. København/Oslo 1998

- FID: Beskrivelse over Statens Eiendomme, forfattet deels i Aaret 1825 og deels i 1826. Christiania 1827
- FID: Fortegnelse og Beskrivelse over Statens Eiendomme, tilfølgte høieste Resolution of 9de Marts 1842 forfattet, deels i Aaret 1842 og deels i Aaret 1843. Christiania 1845
- Fjeldstad, Anton: Fedreland og nasjon. I Johnsen, E. B./Berg Eriksen, T. (red.): Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995. Bind I. Oslo 1998
- Gjelsvik, Nicolaus: Juridisk ordliste. Med ei utgreining um den juridiske stilen. Oslo 1929
- Gjessing, Guttorm: Changing Lapps. A Study in Culture Relations in Northernmost Norway. London 1954
- Gjessing, Guttorm: Kulturkontakt i Karasjok. I Norveg nr. 3. Oslo 1953
- Grankvist-Nutti, Karin: Samerna i svenska läroböcker 1865–1971. Centrum for arktisk forskning. Rapport nr. 25. Umeå Universitet. Umeå 1993
- Gulbrandsen, Egil: Juridisk leksikon. Oslo 1980
- Hansen, Lars Ivar: Konstruksjoner av etniske og religiøse skillelinjer i landskapet. Foreløpige merknader til en studie av landskapstegnelse på Nordkalotten i eldre tid. I «Stat, religion, etnisitet». Red. Finstad, B.-F., m/fl. Tromsø 1997
- Harris, Marvin: Culture, People, Nature: An Introduction to General Anthropology, Fifth Edition. New York 1988
- Hauglid, Anders O./Minde, Henry: Sesongboplass – Finnerydning – Gård. I Heimen nr. 4, 1980
- Hegel, G. W. F.: Grundlinien der Philosophie des Rechts. Frankfurt am Main 1970
- Helland, Amund: Topografisk-statistisk beskrivelse over Finmarkens Amt. Del I. Kristiania 1905. Del II. Kristiania 1906
- Hestmark, Geir: En nasjonal-evolusjonær katekisme. I Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995. Red.: Johnsen, E. B./Berg Eriksen, T. Bd. I. Oslo 1998
- Hubbard, Myhre, Nordby og Sogner, red.: Making a historical Culture. Historiography in Norway. Oslo-Copenhagen-Stockholm-Boston 1995
- Hylland Eriksen, Thomas (red.): Flerkulturell forståelse. Oslo 1997
- Hylland Eriksen, Thomas: Det multietniske samfunn. I Hylland Eriksen, Thomas (red.): Flerkulturell forståelse. Oslo 1997. (a) Hylland Eriksen, Thomas: Kultur, kommunikasjon og makt. I Hylland Eriksen, Thomas (red.): Flerkulturell forståelse. Oslo 1997. (b)
- Hyvärinen, Heikki J.: Samenes rettslige stilling i Finland. I NOU 1997: 5 Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett
- Hågvar, Geir: Nomadisme og eiendomsrett. I «Lappcodicillen av 1751 var det samernas Magna Charta?» Diedut nr. 1, 1989. Guovdageaidnu
- ID (Departementet for det Indre): Forskjellige Indberetninger fra de ved Statens Forstsvæsen ansatte Funktionærer. (1857–1873). II. Det Nordenfjeldske. Christiania 1874
- Jebens, Otto: (Jebens 1993 a): Spørsmålet om eiendomsretten til den tidligere umatrikulerte grunn i Finnmark, spesielt med henblikk på Indre-Finnmark. I NOU 1993: 34 Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark
- Jebens, Otto: (Jebens 1993 b): Om bruk og rettsoppfatning i Finnmark under en historisk synsvinkel. I NOU 1993: 34 Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark
- Jebens, Otto: Eiendomsretten til grunnen i Indre Finnmark. Oslo 1999
- Jebens, Otto: Samenes land – en rettslig realitet? TfR nr. 4/1982. Oslo
- Jernsletten, Regnor: Samebevegelsen i Norge. Idé og strategi 1900–1940. Hovedoppgave i historie. UiTø våren 1986. Utrykt
- Jervell, Sverre: Norge foran oppbruddet. Internettutgave. Nettsted: <http://www.i.telia.no/norge> Oslo 1998
- Johnsen, Egil Børre/Berg Eriksen, Trond (red.): Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995. Bind I. Oslo 1998
- Joki, Olav: Forvaltning av statens umatrikulerte grunn. Finnmark jordsalgskontor, oppgaver, ansvar. Utrykt notat av 07.10.1988
- Jølle, Harald Dag: Sosialdarwinisme som historisk forklaringsfaktor. I HT nr. 2 1998.
- Kaartvedt, Alf: 1814 – 1905. Unionen med Sverige. I NUPH I. Oslo 1995
- Keyser, Rudolf: «Om Normændernes Herkomst og Folkesslægtsskab». I samlinger til Det Norske Folks Sprog og Historie, sjette bind, første hefte. Christiania 1838, og i Samlede Afhandlinger. Rygh, O., red. Christiania 1868
- Keyser, Rudolf: Norges Stats- og Retsforfatning i Middelalderen. I Efterladte Skrifter. Rygh, O., red. Christiania 1867
- Keyser, Rudolf: Norges Stats- og Retsforfatning i Middelalderen. Utg. v/ Oluf Rygh. Christiania 1867
- Keyser, Rudolf: Udsigt over den norske Samfundsordenens Udvikling i Middelalderen. I Samlede Afhandlinger. Rygh, O., red. Christiania 1868

- Kraft, Jens: Det Nordenfjeldske Norge topografisk – statistisk beskrevet. Anden Deel. Christiania 1835
- Kåven, Brita, m.fl.: Sami – daru Satnegirji. Samisk – norsk ordbok. Karasjok 1995
- Landbruksdepartementet: Innstilling om lov og forskrifter om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke, avgitt til Landbruksdepartementet, 29.09.1962
- Landbruksdirektøren: Forestilling til Det Kongelige Landbruksdepartement angaaende Landbruget og Eiendomsforholdene i Finmarken. Kristiania 1901
- Lavik Dikkanen, Siri: Sirma – Residence and Work Organization in a lappish-speaking community. Oslo 1965
- Lie, Thore: Darwinisme og utviklingslære i Norge. I Johnsen, E. B./Berg Eriksen, T. (red.): Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995. Bind I. Oslo 1998
- Lindkjølen, Hans: J. A. Friis og samene. Trondheim 1983
- Lunde, Aage: Sør-Varangers historie. Sør-Varanger kommune 1979
- Maurseth, Per: Sentraladministrasjonens historie. Bd. I. 1814–1844. Oslo 1979
- McHugh, Phil G.: Urbefolkningens rettslige stilling i New Zealand. I NOU 1997: 5 Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett
- Michaelsen, Dag: Ny og gammel rettskildelære. I TFR 1–2/94. Oslo-Copenhagen-Stockholm
- Midbøe, Øyvind: Eilert Sundt og samene. Trondheim 1973
- Morrice, F. L. H.: The Nightless North. A Walk across Lapland. Cambridge/London 1881
- Nielsen, Konrad/Nesheim, Asbjørn: Lappisk ordbok – Lapp Dictionary. Oslo 1962
- Niemi, Einar: «Den lange, sti over myrene og ind i skogene. Hvem har traaket op den?» I NNK 2. Oslo 1994
- Niemi, Einar: «History of Minorities. The Sami and the Kvens», i Hubbard, Myhre, Nordby og Sogner, red. 1995
- Niemi, Einar: Kultur- og utdanningspolitikken i historisk perspektiv. Trykt som kapittel 4.1 i NOU 1985: 14 Samisk kultur og utdanning
- Niemi, Einar: Når man skyter hunder. En debatt om reindrift i Finnmark ved midten av 1800-tallet og den minoritetspolitiske kategorikløyvinga. I Sköld/Lantto, red. 2000
- Niemi, Einar: Oppbrudd og tilpasning. Den finske flyttingen til Vadsø 1845–1885. Vadsø 1977
- Nordby, Trond: «State- and Nation-building». I Hubbard, Myhre, Nordby og Sogner, red. 1995
- Norsk Biografisk Leksikon V, Oslo MCMXXXI, VII, Oslo MCMXXXVI, XII, Oslo MCMLIV, XIV, Oslo MCMLXVI, XV, Oslo MCMLXII
- NOU 1978: 18 A Finnmarksvidda – natur – kultur
- NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling
- NOU 1985: 14 Samisk kultur og utdanning
- NOU 1993: 34 Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark
- NOU 1994: 21 Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv
- NOU 1997: 4 Naturgrunnlaget for samisk kultur
- NOU 1997: 5 Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett
- Odner, Knut: Firmer og terfiner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandinavia. Oslo 1983
- Odner, Knut: The Varanger Saami. Habitation and Economy AD 1200/1900. Oslo 1992
- Olsen, Bjørnar: Material metaphors and historical practice: A structural analysis of stone labyrinths in coastal Finnmark, Arctic Norway. I Fennoscandia Archaeologica VIII. 1991
- Osherenko, Gail (red.): The Ponoï River Report: Sport Fishing in the Kola Peninsula. Draft. Dartmouth College, Hanover, New Hampshire. Utkast, 16.07.98
- Oskal, Nils: Nomaden – tenkning om nomader og nomadetenkning. I Reindriftnytt, nr. 2, juli 1998. Alta
- Oskal, Nils: The moral Foundation for the Disqualification of aboriginal People's proprietary Rights to Land and political Sovereignty. I Svensson, Tom, G., red., 1999
- Owe, Stein: En undersøkelse av rettsoppfatninger i Finnmark. Washington, april 1998. Utrykt
- Pedersen, Steinar: «Sami Rights: A contemporary Outlook – A Nordic Sami Convention and the Lapp Codicil of 1751». I Essays on Indigenous Identity and Rights. Helsingfors 1996
- Pedersen, Steinar: «The Lappcodicil of 1751 – Magna Charta of the Sami?» I Mennesker og rettigheter, nr. 3, Oslo 1987
- Pedersen, Steinar: «The State and the Rejection of the Saami Customary Law – Superiority and Inferiority in Norwegian-Saami Relations». I Svensson, Tom, G., red., 1999
- Pedersen, Steinar: Bruken av land og vann i Finnmark inntil første verdenskrig. I NOU 1994: 21 Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv
- Pedersen, Steinar: Glimt fra Gollesuolu/Gullholmen. I Deatnu – Teno – Tana. Årbok for Tana historie- og museums lag. 1984

- Pedersen, Steinar: Glimt fra Tanas administrative historie. I *Deatnu – Teno – Tana. Årbok for Tana historie- og museumslag*. 1980.
- Pedersen, Steinar: Kodisillen – en generell sikring av rettighetene til «Den Lappiske Nation?» I *Diedut* nr. 1 1989. *Guovdageaidnu*
- Pedersen, Steinar: Momenter om Lappekodisillen og samiske rettigheter i Finnmark, 1751–1889. I *NOU 1997: 5 Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett*
- Pedersen, Steinar: Norsk-svensk nei til å overta det nordligste Finland i 1859. I *Rett og historie. Fedstskrift til Gudmund Sandvik. Red. Michaelsen, Dag og Sprauten, Knut*. Oslo 1997
- Pedersen, Steinar: Sjøfisket og lappekodisillens bestemmelser i grenseområdet mellom det nordøstligste Finland og Øst-Finnmark, 1830/1852. I *Diedut* nr. 3, 1998. *Lappekodisillen – den første nordiske samekonvensjon? Guovdageaidnu 1998 (a)*
- Pedersen, Steinar: State or Saami ownership of Land in Finnmark? I *Readings in Saami History, Culture and Language II*. Umeå 1991
- Pedersen, Steinar: Statens eiendomsrett til grunnen i Finnmark – en del av den interne «kolonihistorie». I *Eidheim, Harald, red.: Samer og nordmenn*. Oslo 1999
- Pedersen, Steinar: Synet på samenes rettigheter etter grenseperinga i 1852. I *Diedut* nr. 3, 1998. *Lappekodisillen – den første nordiske samekonvensjon? Guovdageaidnu 1998 (b)*
- Qvigstad, Just: *Lappische Sprichwörter und Rätsel. Kristiania Etnografiske Museums Skrifter. Bd. I. Hft. 3. Kristiania 1922*
- Qvigstad, Just: *Lappischer Aberglaube. Kristiania Etnografiske Museums Skrifter. Bd. I. Hft. 2. Kristiania 1920*
- Ræstad, Arnold: *Fra Stettin til Strømstad. De norsk-svenske reinbeitespørsmål og grenseoppgjøret 1751. HT 1930–33. Oslo*
- Røst, Asmund: *Selskabet til fremme av Finnmarkens jordbruk. Bureising eller fornorskning? Hovedoppgave i historie. Utø. Våren 1978. Utrykt*
- Salvesen, Helge: *Sami Ædnan: Four States – one Nation? I Tägil, Sven, red., 1995*
- Sammallahti, Pekka: *Sami – Suoma – Sami Satnegirji. Ohcejohka 1993*
- Sandvik, Gudmund: *Om oppfatninger av retten til og bruken av land og vatn i Finnmark fram til 1960-åra. I NOU 1997: 4 Naturgrunnlaget for samisk kultur*
- Sandvik, Gudmund: *Prestegard og prestelønn. Oslo 1965*
- Sandvik, Gudmund: *Statens grunn i Finnmark i et historisk perspektiv. I NOU 1993: 34 Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark*
- Seip, Anne-Lise: *Det norske «vi» – kulturnasjonalisme i Norge. I Sørensen, Øystein, red., 1998*
- Seip, Anne-Lise: *Nasjonen bygges 1830–1870. Aschehougs norgeshistorie bd. 8. Oslo 1997*
- Sköld, Peter/Lantto, Patrik, red.: *Den komplexa kontinenten. Staterna på Nordkalotten och samerna i ett historiskt perspektiv. Umeå 2000*
- Slagstad, Rune: *De nasjonale strateger. Oslo 1998*
- Solem, Erik: *Lappiske rettsstudier (2. opplag.) Oslo 1970*
- Spilling, Knut: *Av Finnmarkens Skogret. Bilag til Norsk Retstidende no. 4–6. Oslo 1920*
- Statskog: *Statskog – til tjeneste – en presentasjon. (Brosjyre, u. å.)*
- Steen, Adolf: *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888. Oslo 1954*
- Stenseth, Bodil: *Ernst Sars' historiske utsikter. I Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995. Bind I. Red.: Johnsen, E. B./Berg Eriksen, T. Oslo 1998*
- Stockfleth, Nils Vibe: *Bidrag til Kundskab om Finerne i Kongeriget Norge. Christiania 1848*
- Stordahl, Vigdis: *Samene: Fra «lavtstaende race» til «urbefolkning». I Hylland Eriksen, Thomas (red.): Flerkulturell forståelse. Oslo 1997*
- Storsveen, Odd Arvid: *Historiens lys, nasjonens glans. I Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995. Bind I. Red.: Johnsen, E. B./Berg Eriksen, T. Oslo 1998*
- Strøm Bull, Kirsti: *Studier i reindrifftsrett. Oslo 1997*
- Sundland, Erik: *Jordsalgslovgivningen av 1863. Avskrifter av lova, reglementet, og de vesentligste forarbeidene til lova. Utført for Finnmark jordsalgskontor. Vadsø 1995. Utrykt*
- Sveli, Arvid: *Skogbruk i Nord-Norge – streiftog gjennom historien – 2. utg. Mosjøen 1990*
- Svendsen, Asmund: *Konservativ og nasjonsbyggende historieskriving? Ludvig L. Daaes og Yngvar Nielsens konservative nasjonalhistoriske fortelling 1882–1884. Oslo 1997*
- Svensson, Tom: *The Sami and their Land. Oslo 1997*
- Svensson, Tom G., red.: *On Customary Law and the Saami Rights Process in Norway. Proceedings from a Conference at the University of Tromsø 1999. Skriftserie nr. 8. Senter for samiske studier. Univ. i Tromsø 1999*
- Svensson, Tom G.: *Tre perspektiv på samernas minoritetssituasjon. Inlaga til skattefjällsmålet 1975. I Samernas Vita Bok III:2. Fyra utlåtan-*

- den i hovrätten i Skattefjällsmålet. Stockholm 1975
- Sørensen, Øystein, (red.): Jakten på det norske. Oslo 1988
- Sørensen, Øystein: Nasjon og nasjonalisme. I Hylland Eriksen, Thomas (red.): Flerkulturell forståelse. Oslo 1997
- Tanner, Väinö: Antropogeografiska studier inom Petsamo-området. I. Skolt-Lapparna. Fennia 49, N:o 4. Helsingfors 1929
- Tägil, Sven, red.: Ethnicity and Nation Building in the Nordic World. London 1995
- Tønnesen, Sverre: Kap. 4.1 Om retten til jorden i Finnmark, i NOU 1978: 18A, Finnmarksvidda – natur – kultur
- Tønnesen, Sverre: Retten til jorden i Finnmark. Rettsreglene om den såkalte «Statens umatrikulerte grunn» – en undersøkelse med særlig sikt på samenes rettigheter. (2. utg.) 1979
- Vinje, Aasmund Olavsson: Om Finmarken, i Dølen nr. 43, 1866
- Wikan, Steinar: Kolonisering og bureisning i Pasvikdalen. Oslo 1980
- Woodman, Gordon R.: «Customary Law and Legal Rights: A Comparative Consideration of their Nature and of Relationships between Laws». I Svensson, Tom G., red. Tromsø 1999
- Zorgdrager, Nellejet: De rettferdiges strid. Kautokeino 1852. Oslo 1997
- Trykte kilder*
- Arntzen, Karelius August (red.): Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.V. der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, i tidsfølgende Orden ... 8de Bind, indeholdende Aarene 1835, 1836 og 1837, med hosfølgende Registre. Christiania 1839
- DsC: Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik. Indledning til Tabeller indeholdende Resultaterne af Folketællingen i Norge i Januar 1876. Kristiania 1882
- Finmarkens amts femårsberetninger (FAB):*
- Det Kongelige Finants-, Handels- og Told-Departement:*
- Oversigt over de af Amtmændene afgivne Rappporter angaaende Norges oeconomicke Tilstand m.m., ved Udgangen af Aaret 1829
- Beretninger om Den oeconomicke Tilstand m.m. i Norge ved Udgangen af Aaret 1835, underdanigst afgivne af Rigets Amtmænd. Christiania 1836
- Beretning om Kongeriget Norges oeconomicke Tilstand i Aarene 1836–1840. Christiania 1843
- Den Norske Regjerings underdanigste Indstilling af 18de Januar 1854, som ved Kongelig Resolution af 31te samme Maaned Naadigst er bifaldt. Stortingsproposisjon nr. 13, andre del. Se Kongelige Propositioner og Meddelelser fremsatte paa fjortende ordentlige Storthing i 1854
- Departementet for det Indre (ID):*
- Beretning om Kongeriget Norges økonomiske Tilstand i Aarene 1840–1845 med tilhørende Tabeller. Christiania 1847
- Beretning om Kongeriget Norges økonomiske Tilstand i Aarene 1846–1850 med tilhørende Tabeller. Christiania 1853
- Beretning om Kongeriget Norges økonomiske Tilstand i Aarene 1851–1855 med tilhørende Tabeller. Christiania 1858
- Beretning om Kongeriget Norges oeconomicke Tilstand i Aarene 1856–1860 med tilhørende Tabeller. Christiania
- Beretning om Kongeriget Norges oeconomicke Tilstand i Aarene 1861–65 med tilhørende Tabeller. Christiania
- Det statistiske Centralbureau:*
- Finmarkens Amt. Underdanigst Beretning om Finmarkens Amts økonomiske Tilstand m.V. i Femaaret. 1866–1870
- Underdanigst Beretning om Finmarkens Amts økonomiske Tilstand i Femaaret. 1876–1880
- 1881–1885. Kristiania 1889
- 1886–1890
- 1896–1900
- Finmarkens Amt. Beretning om den økonomiske tilstand. 1901–1905. Kristiania 1910
- 1906–1910. Kristiania 1915
- Departementstidende 1868. Christiania
- Dølen nr. 43, Christiania 1866
- FID: Beretninger om Den oeconomicke Tilstand m.m. i Norge ved Udgangen af Aaret 1836, underdanigst afgivne af Rigets Amtsmænd. Christiania 1836
- FID: Beretning om Kongeriget Norges oeconomicke Tilstand i Aarene 1836–1840. Christiania 1843
- Indstilling 1904: Indstilling fra den ved Storthingets Beslutning af 27de Juli 1897 og kongelig Resolution af 9de September s.A. nedsatte Kommission, der har havt at tage under Overveielse, hvilke Lovregler m.V. vedkommende Lappevæsenet der bliver at istandbringe, efterat Lov om Lapperne i de forenede Kongeriger

- Norge og Sverige af 2den Juni 1883 er traadt ud af Kraft
- Indstilling O. No. 79. (1863) Indstilling fra Kommitte for Næringsveiene No. 2 angaaende den Kongelige Proposition til Lov om Afhændelse af Statens Jord i Finmarken. I Syttende ordentlige Storting. Indstillinger og Beslutninger i Aarene 1862–1863. Anden Deel indeholdende Odelstingets og Lagthingets.
- Indst. O. No. 88. Indstilling fra Kommitte for Næringsveiene No. 2 angaaende den Kongelige Proposition til Lov om Bevogtning af Rensdyr i Finmarken. (O. No. 25.) I Kongeriget Norges syttende ordentlige Storthings Forhandlinger i Aarene 1862–63. Tiende Deel indeholdende Indstillinger og Beslutninger af Odelthinget og Lagthinget. Christiania (u.å.)
- Indst. O. No. 90. Indstilling fra Kommitte for Næringsveiene No. 2 angaaende Repræsentanterne Foged Holmboe, A. Holmboe og Forslag til Lov indeholdende Forandringer i den finmarkske Handelslovgivning. Dokument No. 61
- O.No. 39. Om Deling af Nordlands og Finmarkens Amter. Indre-Departementets underdanigste Indstilling af 6te Marts 1863, som ved Kongelig Resolution af samme Dato naadigst er bifaldt. Se Kongelige Propositioner og meddelelser fremsatte paa syttende ordentlige Storting i 1862–1863. Sjette Deel, indeholdende de Kongelige Propositioner O. No. 13 til og med 40, fremsatte for Odelstinget. Christiania U.å.
- Ot.prp. nr. 20, 1901–1902. Angaaende udfærdigelse af en lov om afhændelse af statens jord og grund i Finmarkens amts landdistrikt. Fins i kgl.prp. og medd. fremsatte for enogfemtiende ordentlige storting i 1901/1902. Tredje del a, indeholdende de for odelstinget fremsatte sager, ...
- Indstill. O. No. 82. Indstilling fra Konstitutionskomiteen angaaende den Kongelige Proposition til Lov, indeholdende Bestemmelser med Hensyn til Benyttelsen af visse Strækninger i Finmarken til Reenbete og Bevogtning af Reenhjorde, m.v. Trykt i Storthings-Forhandlinger i Aaret 1854. Niende Deel, indeholdende Stortingets Forhandlings-Protocoller. Christiania U.å.
- Kong Christian den Femtes Forordninger og Aabne Breve, som paa Prent ere udgangne fra Lovens Publications Dato Indtil høystbemeldte hans Majests. dødelige Udgang den 25 Augusti 1699. Kjøbenhavn 1751
- Kongeriget Norges syttende ordentlige Storthings Forhandlinger Aar 1862–1863. Sjette Deel.
- Konvensjon angaaende fastleggelse av grensen mellom Norge og Russland. 14(2) mai 1826. Fins i UD 1967
- Mikkelsen, Magnar/Pålsrud, Kari: Kautokeinodokumentene. 177 arkivsaker om prosessene i 1851–1867 mot 48 flyttsamer fra Kautokeino. Veidnesklubben 1997
- Norsk Lovtidende. 2den Afdeling. Samling af Love, Resolutioner m.m. Christiania 1889
- Norsk Retstidende, Christiania
Nr. 16, 1838
1852
Nr. 22, 1880
- Ot.prp. nr. 21 1848: Angaaende naadigst Proposition til Norges Riges Storting om Udfærdigelse af en Lov om Ophævelse af § 38 i Lov af 20de August 1821 om det beneficerede og Statens Gods
- Ot.prp. nr. 42. (1854) Angaaende naadigst Proposition til Norges Riges Storting betræffende Udfærdigelse af 2de Love om Reenbete og om Betalingen for Reenskyds i Finmarken
- O.No. 33. (1862/63) Om Udfærdigelse af en Lov angaaende Afhændelse af Statens Jord i Finmarken. Den Norske Regjerings underdanigste Indstilling af 18de Juni 1862, som ved Kongelig Resolution af 10de Juli s.A. naadigst er bifaldt
- O.Nr. 52. 1868–69. Om Tillæg til Lov af 22de Juni 1863 angaaende Afhændelse af Statens Jord i Finmarken. Finants-Departementets underdanigste Indstilling af 6te Marts 1869, som ved Kongelig Resolution af samme Dato naadigst er bifaldt
- Ottesen, Peter Martin (red.): Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne breve, Resolutioner m.m., ... 3die Bind, indeholdende Aarene 1820, 1821 og 1822, Christiania 1823
- Reglement angaaende Fremgangsmaaden ved Afhændelse af Statens Jord og andre den tilhørende Herligheder i Finmarkens Amts Landdistrikt i Henhold til Lov af 22 Juni 1863. Givet ved Kongelig Resolution af 1ste Juni 1895. (Avtrykk i pk. 10.12/20. 1–4, DSS.)
- Saxlund, Even – fogd i Øst-Finnmark: Erklæring af 28 marts 1844 (til FA) til Brug for den ved kgl. Resolution af 1 April 1843 nedsatte Lappekommisjonen. Bilag 18 i Indstilling 1904 – Lappekommisjonen av 1897
- Schnitler, Peter – major: Deduction af 26 Juni 1745 angaaende det Svenske Pro Memoria, Bilag nr. 7 i Indstilling 1904 – Lappekommisjonen av 1897. Christiania 1904

Wessel Berg, Fr. Aug.: Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge. Bd. I. Christiania 1841
 UD: Norges traktater 1661–1966. Bd. I. 1661–1944. Oslo 1967

Arkivmateriale

NRA. FID. Ak. SE. Fort. o. SE. 1827–70. Eske nr. 221
 NRA. FID. E. Nr. 233. 1831
 NRA. FID. Journ. E. Nr. 238a. 1826
 NRA. FID. Pks. E. 349. SE. 1818–1841
 NRA. FID. Pks. E. SE. 1842–49. Eske nr. 350. Forklaring over de til Udgangen af Aaret 1849 solgte Statseiendomme
 NRA. Ss. Kgl. Prp. og Medd. til Stortinget. 13/2 1827 – 21/7 1827
 NRA. SS. Kgl. res. Nr. 431 – 429, 2. halvår 1832

NRA. Pk. Ss. Nr. 1. Skjøteoppgaver, SG 1823–31
 NRA. FID. 645. SG. 1823–45. «Afslutningsbog for Regnskab over solgt Statens Jordegods»
 NRA. Registrene til FID's kopibøker. Kpb. E. Nr. 228–1826, og Kpb. E. Nr. 229–1827
 NRA. Ss. 1814 – Konsepter til regjeringsinnstillinger. 1827. Jan.-mai
 NRA. Ss. Sportelkassen. Nr. 1. Indkomne Breve 1814–1822
 NRA. Ss. Sportelkassen. Indkomne Breve 1823–1838
 NRA. Prp. og Medd. til Stortinget 1848. 31/1–21/8. (Prot.)
 SATØ. FA-journ. 1823–26
 SATØ. FA. Kpb. Nr. 4, 1824–1827
 SATØ. VFFS-kpb. Nr. 3. 1824–26
 SATØ. ØFFS. Kpb. E. 13/10 1825–30/4 1826
 SATØ. ØFFS-kpb. 11
 SATØ. ØFFS-kpb. Nr. 15

Vedlegg 2**Forkortelser til kapittel 1**

Ak	Administrasjonskontoret	Ot.prp.	Odelstingsproposition
AGPS	Australian Government Publishing Service	Ovf	Oversettelse ved forfatteren
ALRC	Australian Law Reform Commission	Pks	Pakkesaker
AFRSCK	Australians for Reconciliation Study Circle Kit	Prot	Protokoll
ATSIC	Aboriginal and Torres Strait Islander Commission	Qv	Qvigstad (Just)
Bd	Bind	Res	Resolution
CAR	Council for Aboriginal Reconciliation	Rt	Retstidende (Norsk)
DsC	Det statistiske Centralbureau	Sa	Statens allmenninger
DSS	Direktoratet for statens skoger	SATØ	Statsarkivet i Tromsø
DT	Departementstidende	SE	Statens Eiendomme
FA	Finmarkens Amt	SG	Statens Gods
FAB	Finmarkens Amts Femaarsberetning ¹⁴⁷	Sm. st.	Samme sted
Grl	Grunnlova	Spd	Spesiedaler
Hft	Hefte	Ss	Statssecretariatet
Fort	Fortegnelse	STE	Storthings Efterretninger
HT	Historisk Tidsskrift	STF	Storthings-Forhandlinger
ID	Indredepartementet (Departementet for det Indre)	Stort. prp.	Stortingsproposisjon
Jf.	Jamfør	SRU	Samerettsutvalget
Journ	Journal	Tfr	Tidsskrift for rettsvitenskap
Kpb	Kopibok	UD	Utenriksdepartementet (Det kongelige Norske Utenriksdepartement)
Medd	Meddelelser	UiTØ	Universitetet i Tromsø
NBL	Norsk biografisk leksikon	ULSS	Ugeblad for Lovkyndighed, Statistik og Statsøkonomi
NJFF	Norges Jeger- og Fiskerforbund	Uvf	Understreking ved forfatteren/utheving ved forfatteren
NNK	Nord-norsk kulturhistorie	u.å.	uten år
NUPH	Norsk utenrikspolitikk historie	VFFS	Vest-Finnmark fogderi og sorenskriveri
o	Over	ØFF	Øst-Finnmark fogderi
		ØFFS	Øst-Finnmark fogderi og sorenskriveri

147. De av Amtets femårsberetninger som er brukt her er alle merka FAB, selv om de frem til første halvdel av 1860-tallet ikke var trykt separat, og slik det fremgår av lista over trykte kilder også har hatt ulike offentlige instanser som utgivere.

Vedlegg 3**Litteratur og kilder til kapittel 2**

- Adelaer, Henrich (Utgitt v/Ole Solberg). Henrich Adelaer i Finnmark 1690. I Finnmark omkring 1700. Nordnorske samlinger (NNS) I, 4. Oslo 1938.
- Bertelssøn Harøe, Christen: I Brock Utne Brendel, Martha og Solberg, Ole, red: Findmarchens Beskrivelse 1683. I Finnmark omkring 1700 NNS I. Annet hefte – Topografika 1683–1717. Oslo 1938.
- Blix, Erik Schytte: Nesseby og Polmakslekter. Oslo 1967.
- Broch, Olaf og Stang, Chr. S: Russiske aktstykker fra det 17de århundrede til Finnmarks og Kola-halvøens historie. Oslo 1961.
- Den Constitutionelle, nr. 25 – 1839. Christiania.
- Diplomatarium Norvegicum VII. Christiania 1869.
- Dorion, Henri: Toponymy and Territorial Rights. Trykt i Acta Borealia 1/2–1987. Oslo.
- Eriksen, Inge A: Beregning av torskeressursen i Tanafjorden i Finnmark. Fiskerikandidatoppgave. Norges Fiskerihøgskole/Universitetet i Tromsø. 1996.
- Falkenberg, Johs: Bosetningen ved Indre-Laksefjord i Finnmark. Opptegnelser fra 1938. Nordnorske samlinger II. Oslo 1941.
- Fellman, Isak: Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne, I – IV. Helsingfors 1912.
- Fellman, Jacob: Anteckningar under min vistelse i Lappmarken II, IV. Helsingfors 1906.
- Frette, Thor: Luohhtemuorra. I Tana historie- og museumslags årbok – Deatnu-Teno-Tana 1987.
- Friis, J. A: Lappiske Sprogprøver. Fortellinga: «Čacce-sullu sunde, gutte lagedii ječas Stallon». (Vadsøfogden som skapte seg om til en stallo.). Christiania 1856.
- Gjerde, Arild: Samisk befolkning i Nord-Norge år 1900. Utrykt undersøkelse for Nordisk Samisk Institutt i 1986. Guovdageaidnu. (Kalt Gjerde 1986)
- Hagen, Rune og Sparboe, Per Einar (red.): Lilienskiold, Hans H. Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark. Tromsø 1998.
- Helland, Amund: Finmarkens Amt III. Kristiania 1906.
- Historisk institutt, Univ. i Bergen: Mikrofilmutgave av 1801-tellinga. Bergen 1980.
- Hyvärinen, Heikki: Den samiska fastigheten inom vårt rättsväsen. Diedut nr. 5. 1979. Guovdageaidnu.
- Itkonen, T.I: Kuivi, ein heiliger Ort der Lappen. Trykt i Memoires de la Societé Finno-Ougrienne, nr. 125. Helsinki 1962.
- Jalvi, Pedar: Sabmela??ai maidnasak ja muihtalusak. Red. Aikio, Samuli. Helsinki 1966.
- Johnsen, Oscar A: Finmarkens politiske historie. Kristiania 1923.
- Keilhau, B.M: Reise i Øst- og Vest-Finmarken samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen i Aarene 1827 og 1828. Christiania 1831.
- Kirke- og undervisningsdepartementen: Innstilling fra komiteen til å utrede samespørsmål. Oslo 1959.
- Knag, Niels (Utgitt v/O.Solberg/M.B. Utne.) «To jordebøker fra 1694». I NNS I. Finnmark omkring 1700, Første hefte. Oslo 1932.
- Kristensen, Allan: Samiske sedvaner og rettsoppfatninger i tingbøker fra Finnmark (1620–1770). Utrykt manus 1999, skrevet for sedvane-rettsprosjektet. (Kalt Kristensen 1999).
- Kåven, Brita m/fl: Sámi – dáru Sátnegirji. Samisk – norsk ordbok. Karasjok 1995.
- Leem, Knuud: Lexicon Lapponicum. København 1768.
- Lilienskiold, amtmann. Speculum Boreale II. I «Nordnorske samlinger» IV, Bd. 3, v/Solberg, O. Oslo 1945.
- Lindkjølen, Hans: Sameradioens mor. Karasjok 1995.
- Løøv, Anders: Samemisjonæren Isaac Olsen (1680–1730) og han «Underdanigste Undretting om Norlandenne». (1718). Snåsa 1994.
- Møller, Arvid: Ellen Anna. Oslo 1986.
- Nielsen, Jens Petter: Altas historie. Bd. I. Alta 1990.
- Nielsen, Konrad/Nesheim, Asbjørn: Lappisk ordbok I-IV. Oslo 1962.
- Nissen, Kristian: Olsen, Isaac. Artikkel om ham i Norsk Biografisk Leksikon X, Oslo:MCMXLIX. Norsk historisk leksikon. Oslo 1974.
- Norske Rigs-Registranter IV. Christiania 1870.

- Norske Rigs-Registrarer. Fjerde Bind, 1603–1618. Christiania 1817.
- NOU 1978 18 A. Finnmarksvidda -natur – kultur.
- NOU 1984: 18. Om samenes rettsstilling.
- NOU 1994: 21. Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv.
- Nytt om navn. Meldingsblad for Norsk navnelag. Nr. 13. Oslo 1991.
- Olsen Isaac: Om Lappernes Vildfarelser og Overtro. Trykt i Qvigstad, Just (red.): Kildeskrifter til den lappiske mytologi II. Trondheim 1910. (Sitert fra som Olsen/Qvigstad 1910).
- Olsen, Isak: Finnernis Afgudssteder. (Utgitt ved Martha Brock Utne Brendel og Ole Solberg). I Finnmark omkring 1700 NNS I. Annet hefte – Topografika 1683–1717. Oslo 1938.
- Paus, Hans: Samling til Finnmarkens Beskrivelse. Ca. 1760. Håndskrevet manus. Kildeskriftfondets samling nr. 272. Oslo.
- Pedersen, Steinar: – Aldarbak'ti – et berg ved Tanafjorden. Trykt i diverse nordnorske aviser i serien «Gløtt fra Tromsø museum, bl.a. i «Nordlys», 6.10. 1979.
- Pedersen, Steinar: Bruken av land og vann i Finnmark inntil første verdenskrig. Trykt som del I, i NOU 1994: 21 – Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv.
- Pedersen, Steinar: Feltarbeid 1976 og 1978. Vestertanaområdet. Utrykte rapporter som beror ved Tromsø museum, samisk etnografisk avdeling. (Her kalt Pedersen 1976 og 1978). En del av opplysningene fra 1976-rapporten er brukt som underlag for Tromsø museums bidrag, kap. 3.2.3., pkt. C, s. 166 ff, i NOU 1978 18A. Finnmarksvidda – natur og kultur.
- Pedersen, Steinar: Gammetuffer. Trykt i Dædno – Teno – Tana. Tana historie og museumslag 1979.
- Pedersen, Steinar: Laksen, allmuen og staten. Fiskerett og forvaltning i Tanavassdraget før 1888. Diedut nr. 2. Sámi Instituhtta. Guovdageaidnu 1986.
- Pedersen, Steinar: Laksen, allmuen og staten. Fiskerett og forvaltning i Tanavassdraget før 1888. Trykt som Diedut nr. 2, 1986. Forlag: Sámi Instituhtta. Guovdageaidnu/Kautokeino 1986.
- Pedersen, Steinar: Samisk bruk av sjøressursene i Finnmark. Kap. 3 i Innstilling fra Samisk fiskeriuvalg. Avgitt til Fiskeridepartementet 10.4.1997.
- Pedersen, Terje: Samiske stedsnavn i Vestertanaområdet. Utrykt oversikt. Utarbeidd i årene 1989–90, for Vestertana skole i forbindelse med undervisning i historie/kulturhistorie etter M 87. (Kalt Pedersen 1990).
- Qvigstad, J./Sandberg, G.: Prøver af lappiske eventyr og folkesagn. Trykt i Norsk Maanedsskrift for Literatur, Kunst og Politik. Andet Bind 1885. Kristiania.
- Qvigstad, Just (red.): Kildeskrifter til den lappiske mytologi II. Om Lappernes Vildfarelser og Overtro. Af Isaac Olsen. Trondheim 1910.
- Qvigstad, Just/Olsen, Magnus (Bearbeidelse og redaksjon): Norske Gaardnavne (av O. Rygh). Kristiania 1924.
- Qvigstad, Just: De lappiske appellative stedsnavn. Oslo 1944.
- Qvigstad, Just: Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen. Oslo 1926.
- Rauø, Kåre og Dag A. Larsen (transkripsjon): Fogderegnskap for Torneå Lappmark og «Wästersjöfinnmarken» 1602–1605. Lenvik bygdemuseum 1996 (a).
- Rauø, Kåre og Dag A. Larsen (transkripsjon): Fogderegnskap for Torneå Lappmark og «Wästersjöfinnmarken» 1606–1609. Lenvik bygdemuseum 1996 (b).
- Rauø, Kåre og Dag A. Larsen (transkripsjon): Fogderegnskap for Torneå og Kemi Lappmarker 1612–1620. Lenvik bygdemuseum 1996 (c).
- Richter Hanssen, Einar: Nordkapp – En fiskerikommune – Fra de eldste tider til i dag. Nordkapp kommune 1990.
- Sagai Muittalæggje 1.3.1910.
- Sandnes, Jørn/Stemshaug, Ola: Norsk stadnamleksikon. Oslo 1980.
- Sandvik, Hilde/Winge, Harald (red.): Tingbok for Finnmark. 1620–1633. Oslo 1987.
- Saraksen, Per E: Silnotfangsten ved Tanamunningen, 1905–1941. Trykt i Dædno – Teno – Tana. Tana historie og museumslag 1979.
- Schnitler, Peter: Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–45. Bd. I. v/Kristian Nissen og Ingolf Kvammen. Oslo 1962.
- Sombi, Aslak: Jávvásan goahtesajit. Kárášjohka 1996.
- Statistisk sentralbyrå: Folke- og bolig telling 1980. 2025 Tana. Konsvinger 1981.
- Stockfleth, Niels J. Chr: Dagbog over mine Missionsreiser i Finmarken. Christiania 1860.
- Trash Helskog, Ericka: The Iversfjord Locality. A Study of behavioral Patterning during the Late Stone Age of Finnmark, North Norway.
- Tønnesen, Sverre: Retten til jorden i Finnmark. Rettsreglene om den såkalte «Statens umatrikulerte grunn» – en undersøkelse med særlig sikt på samenes rettigheter. (2. utg.) 1979.
- Vorren, Ørnulv: Villreinfangst i Varanger fram til 1600–1700 årene. Tromsø 1998.

<i>Báikenamat/stedsnavn</i>	Juovssutája
Áhkalakgohppi	Kiillaš
Áhkándaras čohkka	Lágesvuotna/Laksefjorden
Álaheadju/Alta	Lággu/Langfjorden
Álda eller Álddačohkka	Leaibbosleahkki /Leibosdalen
Álddarbákti	Leaibbus/Leiboselva
Álddarbákti	Leaibbusvuovdi
Álffa báiki	Liidnabákti
Ándarládjusadji	Loavddajávri
Ánddirnjárga	Loddebákti
Árbejovnnjárga	Luohthemuorjávrit
Ávjovárri	Luohthemuorvárit
Báhparjávri	Luovvarjávri
Báhparjávri	Mádjitsuovka
Bánnujávri	Mákkoai (vve)láddot
Ciikanjárga	Máldovuotna/Vesterbukt
Čearretjávri	Márgget-Elle jávri
Čiilla báiki	Mieskaluovvi
Čohkalas	Moalkenjeaggi
Čorggaš/Nordkynhalvøya	Mortendearbmi
Čuollavuotna	Morššageadgi
Čuorvungeadgi	Niillasjávri
Deanodat/Vestertana	Nillájeaggi
Deanodatsiida	Nilláleahki
Deanodatvuotna/Vestertanafjorden	Nillángohppi
Deanoleahki/Tanadalen	Nillánjárga
Deanovuotna/Tanafjorden	Nissujohka
Deanu gielda/Tana kommune	Njáško
Deatnu/Tana	Noaiddeleahki
Duvdegáldu	Ohcejohka/Utsjoki
Fáhccapealnjárga	Oidnás báiki
Gáldogohppi	Oidnás Olaf báiki
Geassejávri	Olle-P(i)er jávri
Goalsenjárga/Langfjordnes	Olmmoščuohppanjohka/Manndrapselva
Gohppi/Torhop	Porsángu/Porsanger
Guhfihtarboldni	Ráttovuotna/Smalfjord
Guivvešgieddi	Ristenluováš
Gunnánbáiki	Ridoaivvi
Gunnánládjosajluoppal	Rohtuvággi
Gunnánleahki	Ruoššaskoarro
Guoládat/Kola	Sáraládjosajluoppal
Hánnujávri	Searvegieddi
Heargegorsa	Sehpadat
Heargejohka	Sieidavuotna/Finnkongkeila
Heargejokguolbanat	Siggáduvni
Heargečohkka	Siskkit-Deanovuotna/ Indre-Tanafjord
Heargečohkkat	Skievvonjárga/Skjånes
Idjavuotna/Ifjord	Snoallaluohkká
Ippágirku eller Jiehtanasgirku	Soahttojeaggi
Johkkan/Digermulen	Šluhttágeadgi
Johkkanriddu/Digermulstranda	Šuoššjohka
Jovnna-uffir	Uhca duvni
Juopmuskoarru	Uhccájárluoppal
Juovlavuotna/Leirpollen	Uhccájávri.
	Unjárga/Nesseby

Várjjatvuotn/Varangerfjorden
 Vátneljavri
 Vullebieski
 Vulletgurguolbba.
 Vulletgurra
 Vuolit/Bajit lavdnjeaggi

Stedsnavn/báikenamat

Alta/Álaheadju
 Berlevåg/Bearalváhki
 Bottenvika/Bahtaluokta
 Digermulen/Johkkan
 Digermulodden/Johkangeahči
 Enare/Anár
 Finland/Suopma
 Finnmark/Finnmárku.
 Hopseidet/Nuorri
 Hvitthavet/Vilgesáhpi
 Iversfjord/Vuoiddasvuotna
 Kalmar
 Karasjok/Karášjohka
 Kautokeino/Guovdageaidnu
 Kjølnes

Kola/Guoládat
 Kolahalvøya/Guoládatnjárga
 Kongsøya
 Lyngstuva
 Nord-Norge/Davvi-Norga
 Nordkalotten/Davvi-Kálohitta
 Norge/Norga
 Novgorod
 Omgang/Vuoggá
 Outakoski/Vuovdaguoika
 Skjånes/Skievvonjárga
 Sverige/Ruotta
 Sør-Varanger/Mátta-Várjjat
 Tana/Deatnu
 Tanadalen/Deanoleahki
 Teusina
 Trjanema (på Kola)
 Tromsø/Romsa
 Utsjoki/Ohcejohka
 Vadsø/Čáhcesuolu
 Varanger/Várjjat
 Varangerhalvøya/Várnjárga
 Vardø/Várggát
 Vælijoki (ved Hvitthavet)

Del VII

Elina Helander:

*Samiska rättsuppfattningar i Tana
og
Rätt i Deanodat*

Kapittel 1

Samiska rettsopfatninger i Tana

1.1 Inledning

1.1.1 Externt rettsgrundlag

I NOU 1993: 34 (s. 24–30) räknas sedvanor och rettsopfatninger som en rettskälla när man skall ta ställning till rättsliga problem i samband med den norska sameutredningens arbete. I NOU 1993: 34 (s. 29) konstateras att det särskilt i Finnmark kan förekomma «sedvaner eller festnet bruk som går på tvers av landets allmenne lovgivning». Samiskt bruk av naturresurser har ända fram till de senaste decennierna reglerats eller regleras på sina håll fortfarande på basis av samiska rättsnormer såsom det framgår av några undersökningar och texter som direkt eller indirekt berör sedvanor och/eller rettsopfatninger.¹ I gamla tider, hade byn inom sig i sin egenskap av en kollektiv sammanslutning ensamrätt till nyttjande av byns område i förhållande till andra byar eller enskilda personer. I Finnmark är staten samernas «viktigste motpart som rettighetspretendent» (Tønnesen 1977, s. 126). Men när det gäller «jordrettens område» har man inte gjort «noe for å undersøke om samisk bruksform krevet andre synsmåter enn det som var vanlig ellers i landet ... Man har her stort sett konstatert at samene ikke hadde tilknytning til noe bestemt jordstykke, men flyttet sine telt og gammer snart hit og snart dit innen bygda. De drev som påvist heller ikke jordbruk» (Tønnesen 1972, s. 179). Rettsgrundlaget när det gäller bedömning av samernas rätt härstammar så att säga från en extern, icke-samisk, kulturform. Det förhållandet att staten har undertryckt samiska rättigheter innebär inte att dessa rättigheter har försvunnit (jf. Borrow 1996, s. 635: not 23). Grunden för samernas rättigheter vilar på deras relation till mark och vatten, dvs. de områden som de enligt sedvana sedan gammalt har brukat för sitt uppehälle och betraktar som ett säte för sin kultur.

1. Se texter av t.ex. Lina Gaski, Otto Jebens, Kaisa Korpi-jaakko-Labba, Robert Paine, Steinar Pedersen, Hans Prestbakmo, Gudmund Sandvik, Erik Solem, Kirsti Ström Bull och Sverre Tønnesen

1.1.2 Siida-systemet

Såsom det konstateras i NOU 1984: 18 (s. 72) är siida ett centralt begrepp för förståelsen av samernas traditionella organisering av sitt samhälle och samernas anpassning till landskapet med dess resurser. Örnulf Vorren beskriver i NOU 1978: 18 A det samiska bosättningsmönstret och resursbruket.² Av de kartor som framställts av Vorren (s. 148–149) framgår att den samiska samhällsstrukturen består av separata siidaer. En siida i inre Finnmark, såsom den var organiserad omkring år 1700, hade vattendrag och andra konturer i landskapet som gränser. Vattendrag fanns även centralt inom siidaområdet. I utkanten av siidan låg fjällryggarna, ofta som ett gränsland. Siidan som samhällsorganisation förvaltade sina områden på basis av en kollektiv rätt (jf. Jebens 1993, s. 387) och försvarade sina områden mot inträngare genom ett territoriellt beteende. Vidare tilldelade siidan de enskilda familjerna vissa områden för nyttjande. De enskilda familjernas eller individernas rätt att bruka resurser och rätt till delaktighet i gemensam fångst var väl befast. Bruket av resurser skedde då som nu regelbundet enligt de olika årstidernas variation. Fler slags resurser på land och i vatten var föremål för användande. Siidan var en självständig administrativ och geografisk enhet med en egen styrelse. Bruket av resurserna byggde siidan på samisk sedvanerätt (Tønnesen 1977, s. 131; se också Solem 1970 och Tønnesen 1972), dvs. att man hade egna rettsopfatningar.³ De inre områdena av Finnmark var länge bebodda av enbart samer.

1.1.3 Samiska sedvanor och rettsopfatninger som uppdrag

År 1980 blev det norska Samerettsutvalget inrättat för att klarlägga samernas rättsliga ställning när det gäller rätten till och nyttjandet av land och vat-

2. Se också Eidlitz-Kuoljok 1987, Vorren 1980, Tanner 1929 och Tegengren 1952 mfl.

3. Max Gluckman (1971, s. 202) menar att alla samhällen har regler, dvs. lagar. Enligt Gluckman är sedvanorna inkluderade i begreppet «lag»

ten, særskilt i Finnmark. Några år senere utnåmndes en subkommission, den såkallade «Rättsgruppen», bl.a. med oppgitt att undersöka samiske sedvaner och rettsoppfatningar (NOU 1993: 34, s. 16). Rättsgruppen skulle också utvärdera betydelsen av eventuelle samiske rettsoppfatningar. Gruppen fann det emellertid svært att oppfylle denne del av sitt oppdrag av skål som angivits i NOU 1993: 34. Man har antagitt att det skulle ha kråvts en omfattende og tidskråvende undersøkning av de lokale forholdene i Finnmark, något som Rättsgruppen «hverken har hatt kompetanse, kapasitet eller praktisk mulighet» att utföra (op.cit., s. 17). Vidare hade man vissa betånkligheter betråffande vårdet av sådana studier. Man förmodade att resultatene skulle ha blitt osåkra bl.a. på grund av metodproblem. Eventuelle avvikende rettsoppfatninger antogs ha varit av lokal karakter og avgrånsade till enskildte resurser og bruksområdene. Det sades dessutom att eventuelle samiske sedvaner knappast hadde varit av sådan karakter att de skulle ha utgjort grunn for att hævde att det i dag eksisterer ett samisktt rettssystem. Man antog alltså att det inte eksisterer något eget samisktt rettssystem. Åven om ett sådant system skulle finnes, skulle det inte utan vidare ta över «overfor ensartet lovgivning og rettspraksis» (op.cit.).

Hår framkommer en reserverad hållning gentemot samiske sedvaner og rettsoppfatninger som rettsskål. «Frem til vår tid har det syn som staten og embedsmennene sto for, fått stadig mer dominerende innflytelse» (Jebens 1993, s. 391). Det kan vara en fråge om de svårigheter som våsterlåndske jurister har når det gåller att forstå urbefolkningars rettstånkende. Dette diskuteres av bl.a. Michael Asch og Robin Ridington i boken «Aboriginal Title in British Columbia: Delgamuukw v. The Queen» (1992). Deras eksempel år från Brittiske Columbia i Kanada og gåller Gitksan og Wet'suwet'en indianer som har försøkt få formell kontroll over sitt territorium. Man försøkte delvis på grundval av kanadensisk lagstiftning og delvis med stød av egne kulturbaserede regler legitimere sine krav. Indianernes vårldsbild, regler og begrepp skiljer sig avsevårt från kanadensarnes. Gitksan-hövdingen Delgam Uukw beskrev 1987 (se Monet & Skanu'u 1992, s. 22) fundamentet for deres lag med følgende ord: «For oss år ågandet av territorium lika med ett åktenskap mellom Hövdingen og landet. Varje Hövding har en förfader som møtte og erkånde naturen som levande. Från sådana møten kommer makten. Landet, våxterne, djuren og människorne år alle andlige – man måste vise respekt for dem alle. Dette år grundvalen for vår lag.»⁴

1.2 Syfte, metode og begrepp

1.2.1 Om syfte, metoder og materialinsamling

Syftet med denne undersøkning år att utrede de samiske sedvanerne og rettsoppfatningerne i fråge om nyttjande av land og vatten. Av tidligere undersøkninger og beskrivelser framgår att samerne långe har varit ensamme om att anvånde resurser innen sitt bosåttingsområde. Långe tids bruk av ulike resurser og områdene har påvisats i tidligere utredninger. Dagens forholdene år emellertid något oklare vilket föranleder mig att ågne mitt interesse åt nu gållende rettsoppfatninger. Jag har samlet material innen Tana kommune i byerne Sirma, Båteng, Horma og Hillågurra med omnejd.⁵ Det geografiske området for undersøkningen omfattar også renbetesdistrikt nr. 9 (Čorgas). Tana kommune hør till det samiske kårnområdet i Norge. Over 50 % av dess befolkning år samer (NOU 1985: 14).

Jag har systematisk diskutert med/intervjuet 60 personer. Informanterne år i åldrerne 20–93 år. Diskusjonerne/intervjuerne har skett på samiske. Ett frågeformulår utarbejdet for dette åndamål. Frågeformulåret anvåndes som en erinran om relevante fråger. Dessutom har jag diskutert spesifikke frågestållninger med ett ytterligere tjugo-tal personer. Min åmbisjon har varit att i første hand nå sådana personer som år eller har varit verksamme innen de tradisjonelle samiske næringerne. Jag har alltså søkt mig till sociale miljøer og økonomiske aktiviteter som med en stor sannolikhet år tradisjonsbårende (jf. Honko 1981).⁶ Den korte projekt-

4. «For us, the ownership of territory is a marriage of the Chief and the land. Each Chief has an ancestor who encountered and acknowledged the life of the land. From such encounters come power. The land, the plants, the animals and the people all have spirit – they must all be shown respect. That is the basis of our law.»

5. Dessa år samiske lokalsamfund i inne Finnmark. Begreppet «lokalsamfund» år mångtydigt. Med lokalsamfund avses «et avgrenset lokalsamfund hvor flertallet av befolkningen er samisk, og hvor den tradisjonelle økonomiske tilpassningsform er eller har vært reindrift og/eller kombinasjon av ulike næringer som fjordfiske, jordbruk og utmarksnåring» (Gjerde og Mosli 1985, s. 31; se også Altern 1996). Också begreppet «bygda» år interessant i dette sammenheng. Hans-Erik Varsi (1992, s. 11) talar om bygda med følgende karakteristik: 1) primærnåringerne utgör en grunn for tradisjonell bosåttning 2) spredd bosåttning og 3) relativt sterke kulturelle særdrag, egne nærings- og høstingsområdene og social gemenskap. Når det gåller definition av samiske næringer, hånvisas till Nordiske Samerådetets definition från 1983; se också NOU 1988: 42. Næringskombinasjoner i samiske bosåttingsområder. Gållende studieområdet, se særskilt Strategisk Næringsplan for Tana Kommune 1997–2000.

perioden har inneburit att man inte som forskare har kunnat fördjupa sig i många av de frågor som informanterna anser vara viktiga eller som ter sig betydelsefulla utifrån forskningsuppdragets allmänna karaktär och målsättningar.⁷

Inlandsfiske, ripjakt med snara, laxfisket i Tana älv och hjortronplockning har varit de näringsfång som studerats. Under diskussionerna berördes också frågor gällande renskötsel. Förutom spörsmål om bruket av resurser och landarealer har jag tagit reda på samernas rättsuppfattningar i det studerade området i Öst-Finmark.

I samiska sammanhang har man inte haft behov av att förklara sina rättsuppfattningar för någon. De har enligt tradition praktiserats i konkreta situationer. Den engelska sociologen Anthony Giddens (1984, s. 281–282) lägger stor vikt vid människors kunnighet. Handlande människor (aktörer) har skäl för sina aktiviteter. Om någon skulle ställa frågor om deras aktiviteter kan de ge en förklaring till varför de handlar på ett visst sätt. De vet en hel del om betingelserna för och följderna av vad de gör i sina vardagsliv (op.cit., s. 281).⁸ Det viktiga härvid är enligt Giddens att försöka komma åt den kunskap som de tillfrågade (informanterna) redan innehar och som utgör grunden för deras liv. Peter L. Berger och Thomas Luckman (1980, s. 39) konstaterar att det finns en ackumulerad kunskapsmassa i ett givet samhälle. Denna kunskap överförs från generation till generation. Individerna har tillgång till den i sitt vardagsliv. Inget samhälle kan existera utan normer och regler som styr dess verksamhet och överlevnadspotential. De samiska rättsuppfattningarna lever kvar som ett slags minnesstoff. I de lokala miljöerna kommer de till uttryck och lever vidare i olika vardagssammanhang. Rättsuppfattningarna är inte kodifierade eller nedteknade i skriftlig form som något man kan hänvisa till. Rättsuppfattningar behöver inte vara kodifierade. Det viktiga är

att man kollektivt i ett samhälle godkänner eller binder sig till dem (Bromley 1989, s. 44).

I ett samiskt samhälle existerar inte rättsuppfattningarna i en inför varje situation kommunicerbar form i människors medvetande och tankevärld. Därför är det så att en metod som går ut på att ställa direkta frågor i väntan på direkta svar kan ge dåliga resultat. Det är inte heller ett traditionellt samiskt sätt att främst kommunicera genom direkta frågor och direkta svar. Kommunikation baseras hellre på personens (talarens) egen och den andras (lyssnarens) delaktighet i den kontextuella kunskaps- och erfarenhetsmassan i det lokala samhället, egna erfarenheter och personliga sätt att transformera dessa kunskaper och erfarenheter till en «berättelse».

Min ambition har varit att försöka se tingen utifrån de lokala samernas perspektiv såsom de uppfattar sina liv (jf. Cohen 1985, s. 19–20⁹). Det geografiska området för denna studie är en lokalitet där mina egna livs- och arbetsvillkor placerar mig (jf. Foucault 1980, s. 126), dvs. att jag är uppvuxen och lever i en kultur- och språkmiljö av samma typ. Genom diskussioner, berättelser och frågor blev jag delaktig i informanternas rättsuppfattningar. Dessa förklarades eller framgick av deras redogörelser för sina aktiviteter utan att jag egentligen alltid behövde ställa frågor. Rättsuppfattningarna uppfattas här som en kulturkomponent ingående i den idéella, icke-materiella, kulturen eller i kulturens materiella uttrycksform (se också avsnitt 1.2.2 nedan). Jag har också varit intresserad av den rationalitet eller tolkningsuppsättning som samerna eventuellt ger uttryck åt, dvs. hur de förklarar sitt beteende i tillägg till och med beaktande av de uppvisade rättsnormerna (jf. Geertz 1973 och Peters 1996). En sådan rationalitet har faktiskt framkommit i samband med diskussionerna med dem.

Samiska rättsuppfattningar bör inplaceras i en kulturell kontext, genom vilken förståelse och insikt kan uppnås (jf. Borofsky 1994, s. 13). Därigenom får det som verkar främmande och oförståeligt klarare konturer.¹⁰ Jag har undersökt samiska sedvanor och rättsuppfattningar i relation till nyttjandet av land och vatten i ljuset av samiska traditi-

6. Min avsikt har inte varit att beskriva de olika intressegrupps specifika uppfattningar i fråga om de olika näringsaktiviteterna.

7. Det samiska samhällets sedvanerätt och rättsliga uppfattningar synes hittills ej ha studerats i tillräcklig omfattning. Det föreligger ett stort behov av att vidare undersöka samernas rättsuppfattningar, sedvänjor och uppfattningar om användande och ägande i anknytning till utnyttjandet av mark och vatten. Påverkan av de specifika norska lagarna och regleringar och deras tillämpning på samernas kultur, liv och näringar borde också undersökas närmare.

8. «All human beings are knowledgeable agents. That is to say, that all social actors know a great deal about the conditions and consequences of what they do in their day-to-day lives.»

9. Cohen (1985, s. 19–20): «Instead, we try to understand 'community' by seeking to capture members' experience of it. Instead of asking, 'what does it look like to us? what are its theoretical implications?', we ask, 'What does it appear to mean to its members?' Rather than describing analytically the form of the structure from an external vantage point, we are attempting to penetrate the structure, to look outwards from its core.» Se också Foucault (1980, s. 126–129), som menar att lokala perspektiv håller dörarna öppna för relativitet av gjorda anspråk på sanningen

oner. Med tradition avses sådana kulturelement som överförts från det förflutna till nutid (Shiels 1981, s. 2; se också Hultkrantz 1960 och Radcliffe-Brown 1952, s. 5). Shiels lägger vikt vid det förhållande att en tradition överförs från en generation till en annan efter att den har bildats genom mänsklig tanke och aktivitet. En tradition behöver en kulturform som underlag (Honko 1981, s. 16). Traditioner och kulturer har en tendens att förändra sig med tiden. Det viktiga är inte hur genuin en tradition är, utan det viktiga består av dess förmåga att förbli relevant i en föränderlig värld (Borrows 1996). En kultur har rätt att utvecklas och därvid utgöra föremål för respekt och erkännande.

1.2.2 Begreppsförklaring

Begreppet kultur har i vetenskapliga sammanhang ett i tid och rum varierande innehåll vilket sammanhänger med förändringarna i ett givet samhälle med dess ideologi och ekonomi. En av de mer kända definitionerna är den av Tylor (1871): «That complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any of the capabilities and habits acquired by man as a member of society». Många beskrivningar som gäller den samiska kulturen har ett liknande alltomfattande innehåll. I en standardbok om samer kan man läsa både om den materiella kulturen (t.ex. renskötsel och slöjd) och den andliga kulturen (t.ex. jojk och religiösa föreställningar).¹¹

Jag går utifrån att begreppet «kultur» innefattar både materiella och andliga element. I NOU 1984: 18 (s. 264 ff.) och i NOU 1993: 34 (s. 46–50) diskuterar man den förstnämnda komponentens plats inom en kultur i förhållande till art. 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter.¹² Man betraktar materiell kultur som en förutsättning för samisk kultur i sin helhet. Man ser också de materiella sidorna av en kultur som en betingelse för de andliga sidorna av densamma (NOU 1993: 34, s. 49). Två ting i denna diskussion

bör särskilt uppmärksammas, dels att man ser ett livskraftigt samiskt lokalsamhälle i traditionella samiska områden som en förutsättning för samekulturens överlevnad, dels ser man också samband med den fysiska miljön eller naturen (NOU 1997: 4, s. 60). En tillräcklig mängd naturresurser är därvid en förutsättning för en materiell betingelse för en kultur. Den norska regeringen har «fastslått at staten har plikt til «positivt å bidra til at den samiske folkegruppe har forutsetningene for å dyrke sin kultur», og at denne plikt også omfatter vern av «de materielle forutsetninger» for kulturen» (Smith 1990, s. 515). Enligt denna tankegång stöder artikel 27 samernas rättigheter bl.a. till naturresurser inom samiska områden.

Det finns en komponent till som jag skulle vilja foga till en diskussion om den samiska kulturens innehåll och överlevnad, nämligen betydelsen av plats eller lokalitet. Man har använt mycket textutrymme för att beskriva de samiska traditionella aktiviteterna i förhållande till de olika årstiderna, som en del av samernas «jähkodat».¹³ Men dessa aktiviteter är också strukturerade utifrån ett rumsbegrepp (jf. Giddens 1994) i konkreta platser (se Casey 1996), dvs. en kultur är lokaliserad eller befintlig någonstans. I samiska sammanhang kan detta «någonstans» finnas vid en sjö, i en myrmark eller också vid en trädgräns uppe i fjällen. De olika platserna eller befintligheterna utformar en ram till den växelverkan som sker i en lokalitetsdimension (jf. Paasi 1984, s. 13). Urbefolkningarnas egna religioner var animistiska, vilket medfört en speciell syn på förhållandet mellan människan och naturen. Detta kommer bl.a. till uttryck i samernas sätt att tillgodogöra sig och förvalta naturresurserna. Naturen, dvs. marken, vattnen, djuren, fåglarna, fiskarna och växterna har rätt till ett eget liv, skall föröka sig, leva vidare i och för många generationer framöver.¹⁴ Genom befintlighet (dvs. liv och aktiviteter någonstans) har man som same en relation till «eana» (sv. land). Denna relation har varit motståndskraftig mot tidens tand, oavsett vilken form – kolonialism, diskriminering, assimilation, modernisering, integration m.m. – den tagit.

I det att man talar om samiska rättigheter borde man således också tala om «beskyddandet» av de platser (landområden, vatten, stigar, kåtor) som

10. Enligt idén om kulturrelativism måste varje kultur förstas utifrån dess egna premisser. Kulturrelativism bidrar till en befrielse från ett etnocentriskt sätt att se världen på (Asch 1992, s. 228–331)

11. Det har blivit en slags tradition att beskriva den samiska kulturen utifrån ett brett innehåll, se texter av Phebe Fjellstöm, Odd Mathis Haetta, Ernst Manker, Karl Nickul, Israel Ruong mfl.

12. Artikel 27 anges här på norska: «I stater hvor det består etniske, religiøse eller språklige minoriteter, skal de som tilhører slike minoriteter, ikke berøves retten til, sammen med andre medlemmer av sin gruppe, å dyrke sin egen kultur, bekjenne og praktisere sin egen religion, eller bruke sitt eget språk.» (Översättningen från engelska är inhämtad från NOU 1984: 18, s. 264.

13. Med «jähkodat» avses ett tidsutrymme av ca. ett års varighet.

14. Det är ett vida accepterat faktum att urbefolkningarna har en speciell relation till naturen, så att stora landområden utgör ett hem och en identitetsgrundval för människan, en lokalitet för djur och växter och en vistelseort för olika andeväsen. Om de olika formerna av en sådan relation, se t. ex. Brody 1981, Knudtson & Suzuki 1992, Sara 1978 och Svensson 1997.

samerna traditionellt har bevistat och nyttjat (se Borrow's 1996, s. 643–644). Motsvarande tankegångar kommer till uttryck i en text av Gaski (1993, s. 62) där det står: «Gjennom bruk av naturen vedlikeholdes bånd til fortiden, og her forutsettes kunnskaper man får i kraft av nettopp å høre til i *dette* lokalsamfunnet. Naturen fungerer med andre ord på bestemte måter i kommunikasjonen mellom mennesker, som en del av et større kulturelt system.»

En informant ger ord åt sina tankar om detta på följande sätt:

«Go boadát nu guhkás ahte oainnát dan guovllu, de dovddat ahte dus leat dovddut. Don dovddat ahte dat lea oahpes báiki ja danin don leat oadjebas dan báikái. Mon in liiko mannat eará olbmuid báikkiide. Don leat čatnasan iežat guvlui, danin dat orru dutnje dehálaš. Áiggi mielde válddát vára dan guovllus, dat galgá bistit. Eará olbmot geat dáppe orrot, guovllu olbmot ja daid báikkít. Ithan don dasa reagere jos siida-guoi bmi boahat. Buot dat guovlu gullá midjiide.»

«Du känner att du har känslor när du har kommit så långt att du börjar se dina platser. Dina känslor talar om att det är frågan om en bekant plats vilket medför att du känner dig trygg i den platsen. Jag far inte gärna till andras platser. Du är bunden till ditt eget område. Därför är de av en stor betydelse för dig. Med tiden tar du hand om det området. Det måste bevaras. Några andra människor befinner sig också där, platserna tillhör lokalbefolkningen. Du reagerar ju inte om dina grannar visar sig där. Hela området tillhör oss.»

Vederbörande informant fortsätter:

«Don go leat eará guovlluin ja leat eará sajis, dat lea eará, in mana dohko earáid báikkiid ala. Iežat guovllus, dat buot lea min báiki. Juohke báikki dovddat. Ja diet oassi lea hui dehálaš, ahte meahcis go jodát, vieččat doppe maidnu, ahte galggašii leat das ávki, it leat beare fitnamin. Dat maid lea dehálaš ahte beassá doppe čilget iežas mánáide, ahte dan guovllus leat máttarat maid orron. Eahkedis láviimet ságastallat, mo olbmot barge ovdal. Nu ahte mu mánat áddejit ahte eai leat amas báikkiin ja ahte doppe leat dálostallan sin máttarvánhemat maid, ahte dat leat oahpes báikkít.»

«När du befinner dig i andra områden och du befinner dig på en annan plats, då förhåller det sig på ett annat sätt, jag tränger mig inte in där. Inom vårt eget område tillhör alla platserna oss. Varje plats känner du. Och det är mycket viktigt att vara medveten om, att du hämtar någonting i utmarken, någonting av nytta för dig. Du är inte på vilken tur som helst. Det är

också viktigt att man där får ett tillfälle att förklara för sina barn att också deras förfäder har vistats i samma platser. På kvällarna brukar vi diskutera om hur arbetet gick till förr i världen. Så att mina barn förstår att de inte är i främmande platser, att deras förfäder har haft sina hushåll där och att dessa platser är bekanta.»

Vederbörande meddelare talar om sin tillhörighet och sina förpliktelser gällande vissa platser. De utgör områden med en kulturell kontinuitet i tid och rum. De utgör platser att stanna i och inte enbart att fara igenom (jf. Lash och Urry 1994, s. 13). Förbindelser med förfäderna utgör hjälp för kontakt med en speciell plats där en känsla av tillhörighet och mening överförs från en generation till en annan (jf. Svensson 1978). Social och kulturell reproduktion är bunden till en plats där en viss aktivitet äger rum (Giddens 1984). Det hänvisas i uttalandet till naturresurser som man kommit för att inhösta.

Nedan förklaras de samiska ord som beskriver lokalitet och som förekommer i den samiska texten ovan.

- Sadji = plats, begränsat område, rum, ställe, tillräcklig plats, tomt, position, situation, m.m.
- Buoddosadji, ett ställe för ett fiskestängsel
- Goahtesadji, en plats för en kåta
- «Okta goahtesadji ii rehkká buohkaide.» = En kåtaplats räcker inte till för alla.
- «Buodu jos rivttes sadjai fidne, de manná guolli.» = Man får lax, om man placerar ett stängsel i ett rätt ställe.
- «Geavgná vuolde lea Jovnnuhiid bivdosadji.» = Nedanför Storfossen är Jovnnut-gruppens fiskeställe.
- Báiki = plats, bebodd plats, hem, gård, del, lokal
- «Dán báikái gullá bivdovuogiatvuohtha.» = Fiskerättigheter tillhör den här markegendomen.
- «Geasseorohakii go boahat, bohccot mannet iežaset guohtonbáikkiide.» = Renarna söker sig till sina betesplatser så snart man kommer till sommarbeteslandet.
- Guovlu = ett stort område, distrikt, trakt, region, lokalitet, riktning
- Rosteniid guovlu = ett område som tillhör Trosten-familjen
- «Boazodoallu lea álo geavahan olles dán guovllu.» = Rennäringen har alltid använt hela detta område.
- «Guovllu olbmot leat gáržžohallan odda motorjohtinlágain.» = Lokalbefolkningen har blivit trängd pga. den nya motorfärdsellagen.
- Meahcci = skog, utmark, obebott område, ödemark, vildmark

- «It sáhte mannat olggos ja dadjat ahte ‘mon manan meahccái’, dat eai oppa diedege man meahccái.» = Du kan inte bara säga till folk att du skall till skogen. De vet inte ens vilken skog som avses.

När det gäller begreppet «sedvana» så har jag utgått från den betydelse som kommer till uttryck i «Webster's Third New International Dictionary» (1986) där man talar om sedvana som en aktivitet och bruk av lång tids karaktär.¹⁵ Sedvanorna och rättsuppfattningarna utgör en del av det samiska kulturmaterialiet. Gudmund Sandvik konstaterar i sitt resonemang gällande rättsuppfattningar att ett regelmässigt bruk (av land och vatten) är lika med sedvana (NOU 1997: 4, s. 601).¹⁶ Jag betraktar i detta sammanhang vissa begrepp som forskningsverktyg som möjliggör en tematisering och konkretisering av min forskningsuppgift. I korthet kan konstateras att jag intresserar mig för samernas beteende och aktiviteter (bruk av resurser och arealer) samt deras idévärld (betydelser, begrepp, m.m.).¹⁷

När det gäller rättsuppfattningar har jag i ett initialt skede i min undersökning utgått från följande definitioner som presenteras i en icke-hierarkisk ordning. Det är värt att notera att jag har tagit med i beräkningen att samerna i det berörda området kan ha en annan uppfattning än det som anges nedan. Det kan vara frågan om ett slags traditions-element eller en norm som har en rättslig karaktär och som urskiljer sig i det lokala vardagslivet med dess mångfascetterade situationer.

Jebens (NOU 1993: 34, s. 385) definierar en rättsuppfattning:

- «generelt og noe unøyaktig som hva folk i et bestemt miljø mener at de må rette seg etter

15. Man anger följande innebörd:
1 a: a form of course or action characteristically repeated under like circumstances:
a usage of practice that is common to many or to a particular place or class or is habitual with an individual
1 b: (1): long-established, continued, peaceable, reasonable, certain, and constant practice considered as unwritten law and resting for authority on long consent: a usage that has by long continuance acquired a legally binding force (2): the usage of a country or particular locality having the force of law in that country or locality
1 c: repeated practice
1d: the whole body of usages, practices or conventions that regulate social life: usual manner and method of living and doing: social habit.

16. Av Sandviks tankegång framgår att bruk kan berätta något om rättsuppfattningarna och sedvanerätten. Enligt honom, bruk = sedvana = rättsuppfattning. Och bruk + rättsuppfattningar = sedvanerätt.

17. Se Goodenough 1961, s. 521–522; se också Borofsky 1994, Clifton 1968, Geertz 1973, Harris 1994 och Keesing 1981.

i kontakt med andre mennesker.» Efter en snävare mening syftar begreppet på

- «en oppfatning man mener å kunne få gjennomslag for hos statens domstoler.» I en videre mening och särskilt i en äldre tid kan det också vara tal om
- «oppfatningen hos en befolkning som ikke reflekterer over hva som måtte være myndighetenes syn, men utspringer av det som i bydgemiljøet anses riktig mht. rettigheter og forpliktelser.» Sedan kan det dessutom vara frågan om
- «hva befolkningen i et område anser som rimelig og rettferdig, ut fra de faktiske forhold i området, og derfor retter seg etter.»

Gudmund Sandvik diskuterar i NOU 1997: 4 (s. 579–580) historiska rättsuppfattningar. I detta sammanhang konkretiserar han begreppet rättsuppfattning som lyder:

- «oppfatningar av rett til å bruka og gjera seg nytte av fornybare ressursar på land og i vatn, som vilt og fisk, skog og beite»,
- «oppfatningar av rett til å gjera varige disposisjonar over land og vatn, omtrent som ein-eigar i våre dager»,
- «oppfatningar av statsrettslege forhold, f.eks. av rett som borgar.»

Stein Owe (1998, se speciellt s. 7–10) skriver om alternativa rättsuppfattningar, dvs. sådana som inte stämmer överens med det officiella norska regelverket. En alternativ rättsuppfattning kan enligt Owe vara:

- «en oppfatning om eksistensen av en norm som personen subjektivt oppfatter som en rett og bindende for seg og/eller andre, selv om brudd på normen ikke vil kunne bli gjort til gjenstand for reaksjoner innenfor det norske rettssystemet.»

Vid tillfällen då en person har handlat på ett visst sätt utan att göra en reflexion över detta talar Owe om «en ubevisst rettsoppfatning».

Erik Solem (1970) menar att olika kulturstadier har olika rättsuppfattningar, som i sin tur är beroende av såväl materiella levnadsvillkor, «hver enkelt naeringsvei krever sine regler.» (op.cit., s. 2), som av immateriella villkor. I en tidig fas av människornas kulturutveckling var det sedvanorna som utgjorde rättsuppfattningarna. Solem pekar också på det faktumet att i «enkla» samhällen har man lika stor respekt för samhällets egna regler som man har i en rättstat. Man vet också att «menneskene gjennomgående er meget konserva-

tive når det gjelder rettsoppfatninger, iallfall inntil det moderne samfund griper inn med sin lovgivningsvirksomhet» (op.cit., s. 3). Han påpekar også at man inte skall pressa «primitiva» folkstammars rettsoppfatninger in i de mønster som gæller moderna rettsnormer (op.cit., s. 4). Som källa för rettsoppfatningar definierar Solem «de skrevne beretninger om lappene» (op.cit., s. 4) och «de nulevende lappers egne fremstillinger» (op.cit.).

1.3 Samiske sedvaner och rettsoppfatninger i anslutning till vissa næringsaktiviteter

Jag kommer nedan att beskriva några næringsaktiviteter samt omstændigheterna rundt dem. Avsikten är inte at systematisk gestalta de ulike tradisjonella næringarna. Dæremot avser jag at belysa de aspekter som tydlig framkommer i diskussioner med informanterna om deras nyttjande av naturen. Avsikten är at skapa forståelse for samisk sett at se på saker og ting. Informanterna inom det studerte området har vid samtaler og intervjuer gitt uttrykk for sinar rettsnormer. De rettsoppfatninger som sammanhænger med aktiviteterna, dvs. anvændet av en bestæmd resurs og ett resursunderlag (=land og vatten) återges. Jag gör ett försök at skapa forståelse for detta genom at belysa og i viss mån ogsâ teckna konturene av den betydelse som informanterne sjælva tilldeleer virkeligheten eller laddar sin kultur med. I beskrivningen nedan ges eksempel på informanternes uttalen om skildre sakforhællanden. De enskildre personernes utsagor og aktiviteter bær dærvid en kollektiv, kulturell prægel.

1.3.1 Ripjakt med snara

Samerna¹⁸ har alltid kombinert flere resurser for at livnære sig. Utmarksresurserne utgør en del av de totale kombinasjonsmøjligheterna. Existens og tilgæng til sådane resurser fungerer ogsâ som en stabiliserende faktor nær det gæller at hâlde befolkningen kvar i glesbygdsområdene. Områdets resurser har betydelse for den lokale samiske kulturens vitalitet og fœrmåge at behâlde sine særdrag. En person uttrykker denne aspekt i forhællende til utmark:

- «Meahcci lea doallan min bajás.»
«Utmarken har gitt oss livsuppehælle.»

Och:

- «Dâžas lea ruvnu ja evre, sâpmelaččas fas lonuhus.»
«Norrmen har sine kroner og øren og samerna sine kombinasjonsnæringer.»

Under dette århundrede har ripjakten varit en av de viktigaste vinteraktiviteterna inom Tana kommun.¹⁹ Jag har i dette sammenheng intressert mig for en gammel jaktmetode, næmligen ripjakt med snara. I dag finns det fortfarande samer som jager ripa på dette tradisjonelle sett. Ripjakt med snara æger rum under vinteren dâ det finns lagom mycket snø.

1.3.1.1 Ripjaktens betydelse

På sine hâlde hadde ripjakten en stor økonomisk betydelse t.o.m. bœrjan av 1970-talet.²⁰ Ripor har fræmst jagats for fœrsælning. Enligt oppgitt fikk man under 1950-talet 4 kroner for en ripa. Varje familj ægnade sig dâ at ripjakt. En familjs ripjaktsområde (sa. gårdun-eatnamat)²¹ ingikk i regel i familjens totale område (sa. guovlu) for utmarksaktiviteter, liksom fængst, inlandsfiske, bærplockning, samlande av skohø (no. sennegras) m.m. De «store» ripjaktsområdene låg i regel lite længre bort fra en persons hem eller hovedbostad. Av den undersœkning som Hans-Erik Varsi (1992) har gjennomfœrt i Tana kommune i Polmak/Alleknjarg og i Torhop/Vestertana framgær at fængst og jakt dâ fortfarande betydde mycket for befolkningen i dessa bygder, dels som næring, dels for hushællet og dels som fritidssysseletting. Gællende mitt geografiske studieområde har man ett inntrykk av at de

18. Med «samerna» syftas på samer i det berœrte studieområdet i Tana kommune.

19. Beskrivningen avser inte aktive renskœtere. Rettsnormerna angæende ripjakt gæller emellertid stort for alle kategorier av samiske jægere i det berœrte området. Det pœngteras dock at renskœtere har ett interesse av at begrænse andres aktiviteter og færdsel i utmarken. Dærutœver ligger det i deres interesse at begrænse stugbygginge i utmarkerna.

20. Man jagade ogsâ rævar, harar og hermeliner forutom en del fægelarter. Ålgjakten har blitt betydelsefullt under senere år.

21. På samiske kan ett sådant område kallas «gårdun-eatnamat» (marker for ripjakt med snara) eller «bivdo-eatnamat» (jaktmarker). «Eana» (pl. eatnamat) avser grund, mark, terræng, land og jordglob. Man hœr ogsâ betegnelsen «fieski» som annars anvænds av renskœtere og avser bl.a. ett område dær det finns renspar at se. Ibland anvænds ogsâ ordet «{guovlu}» (sv. trakt, område) i dette sammenheng. Inom ett stort ripjaktsområde kan man ha flere «ringar», på samiske «bivdo-rieggat», dær man placerer sine snaror. Fængstanlæggningerna (snarorna) kallas man «gårdiddit»: «gårdiddit lusa vuolgit» betyder «att ge sig ivægg til snarorna».

två førstnämnda betydelsekategorierna är de väsentliga för befolkningen där. Men särskilt när det gäller jakt och fiske i insjöar tycks den rekreativsmässiga betydelsen ha en ökande betydelse.

Dagens ripjakt har inte samma ekonomiska betydelse som före 60-talet. Antalet personer som deltar i jakten är mindre och ripbeståndet har minskat. Det har blivit svårt att livnära sig själv och sitt hushåll med inkomsterna från en enda näringsgren. Redan på 50- och 60-talet sökte sig många till diverse arbeten utanför hemmet som snickare, vägarbetare m.m. Dessa aktiviteter kunde inte förenas med ripjakt eftersom man tidvis bodde på andra orter. Tidigare fick man under goda år eller «jahkodat»²² över 500 fåglar. Antalet kunde faktiskt under goda år uppgå till 1000–2000 ripor per vinter. Märk att flera familjemedlemmar tidigare deltog i jakten. Fångsten sålde man till lokala uppköpare på den norska respektive finska sidan av gränsen. Man kunde även byta till sig varor. Nu får man räkna med fångst av ett mindre antal fåglar. Dessutom varierar förekomsten av ripor kraftigt från år till år. Vissa år får man endast 80 ripor och andra år 400–500 eller fler. Priset är f.n. 50 kronor per styck.

1.3.1.2 Fasta platser m.m.

Tidigare använde man flera bostäder (kåtor och stugor) inom sitt totala resursområde. «Ordning» manifesterades genom fasta (strategiska) bosättningsförhållanden, bestämda platser för inhöstningsaktiviteter och fasta partner²³. Detta bidrog till att andra respekterade en familjs/persons aktivitetsmönster och bruk av ett område inklusive dess resurser. En kontinuerlig sed och aktivitet länkades därigenom samman med bruksrätt. Detta bekräftas av utsagor av följande karaktär:

- «Ovdal lei olbmuin fásta báiki ja fásta ski-hpár. Earát eai boađe dohko, go lea fásta báiki.»
«Tidigare hade man en fast plats och en fast kamrat. Andra kommer inte dit, eftersom man har en fast plats.»

Också när det gäller andra näringsaktiviteter talar man om sådana vanor som har en i tid och rum fast karaktär:

- «Lubmemis mus leat dološ áigge rájes fásta báikkít.»
«När det gäller hjortronplockning så har jag av gammalt bestämda inhöstningsplatser.»

En kåta kunde byggas för ett enda bruksändamål, t.ex. för att användas i samband med slätter.²⁴ Det man behövde var ett skydd eller ett hem. En person kunde ha flera kåtor.²⁵ Ofta byggdes en kåta gemensamt av ett par-tre män som var släkt med varandra eller var partner i förhållande till varandra. Så sker det även i dag. Flera har då tillgång till kåtan. Då satte man inte upp sin kåta i närheten av någon annans plats, vilket sammanhänger med respekt för den andras fångstområde. Man var därvid och överhuvudtaget också noggrann med att inte tömma ett område på ved. Det var brukligt att flytta från ett område och sätta upp en kåta på en annan plats för att spara ved eller låta träden växa i det område där man tidigare hade vistats. Kåtorna behölls öppna så att även andra än ägaren kunde vistas där, speciellt under den tid vederbörande ägare inte själv var närvarande. Detta skedde så att ägaren behöll sina rättigheter. Många informanter vittnar om nackdelarna med att kåtorna (eller stugorna) även i dag står öppna för allmänheten. Numera kan detta medföra oordning och att saker kommer bort. Förr hade man inte liknande problem.

Tidigare vistades man i regel inom ett avlägset jaktområde 1–4 veckor i taget. Förr i världen jagade man också i lag och delade fångsten. I början av 50-talet använde man renhärk och skidor som transportmedel. Man använde också oxer som transportdjur, även på vintern. På 50-talet började man anskaffa traktorer, på 60-talet kom snöskotrar och så småningom även andra terrängfordon. Skidor är fortfarande i bruk. De kombineras med användandet av snöskoter. Användningen av motordrivna fordon medför att man inte nödvändigtvis behöver stanna någon längre period inom sitt jaktområde uppe i fjällen. Men man måste hålla sitt område under uppsikt.

1.3.1.3 Sedvanor och rettsoppfatningar har kontinuitet

Inom området för en bys jaktaktiviteter ligger den enskilda individens platser, förr som nu. En persons huvudsakliga jaktområde ligger även i dag långt borta från den fasta bostaden. Andra respekterar hans område och han respekterar andras områden. Hans kontinuerliga aktivitet signalerar till de andra jägarna att bestämda «gårdun-eatnamat» (marker där man har sina fångststängsel) är förbehållna honom. De andra jägarna känner till att

22. Angående ordet «jahkodat», se not 13.

23. När det gäller partnerskapsförhållanden i samiska sammanhang, se t.ex. Valonen 1956 (ripjakt), Dikkanen 1965 (laxfiske i Tana älv) och Paine 1970 (renskötsel).

24. Ett samiskt ord för en sådan kåta är «ládjo-gohti».

25. En informant berättar att hans far hade 8 kåtor i utmarken.

det är en sedvana hos en viss bestämd familj att bruka vissa bestämda områden. De som snarar ripa berättar att de i första hand använder sina traditionella fångstområden, dvs. sådana områden som också använts av deras föräldrar. En man berättar:

- «Sámit fitnet dihto marrasiin. Mii vázzit dihto báikkiid. Mun in vuolge Hillágura bivdit. Mu eana lea dáikko. Mun diedán gosa galgga geahččat. Diedán juo ahte dan mestaga lea rievssat.»
- «Samerna jagar inom bestämda fjällområden. Vi går längs bestämda platser. Jag far inte ut för att jaga i platser som tillhör Hillágurra. Mina land ligger här. Jag vet var jag skall leta. Jag känner till bakom vilken buske riporna är.»

Och det bekräftas, att

- «Ásllat-Niillas gárdu Samper-rođu.»
- «Aslak-Nils snarar i Samper-rohtu.»

Kunskaperna har man lärt sig av sina föräldrar eller äldre släktingar/jägare:

- «Ii leat ávki mannat gasku vuomi ja dohko bidjat gárddi. Lean oahppan gándan gárdut: Lásse-Ovllá ja Pávvel-áddjá leaba mu oahpan.»
- «Det är ingen mening med att man sätter upp en ripstängsel mitt i en skog. Jag har lärt mig att snara som ung: Lars-Ole och Pávvel-áddjá har undervisat mig.»

De olika utmarksaktiviteterna sker med utgångspunkt från en stuga eller en kåta. En stuga eller kåta kan även fungera som en ytterligare markering av ett område i förhållande till andra personer som kan ha tänkt sig att bruka samma platser. En kåta är i detta hänseende en rättslig markör.²⁶ Tidigare behövde man inget tillstånd för att sätta upp en kåta inom sitt eget resursområde (jf. Prestbakmo 1994, s. 177). Följande är en ofta förekommande kommentar till dagens förhållanden:

- «Dál galgá justa čilget: lea hirbmat báberdoallu jos galgá goadi hukset ... Dat ii leat šat

dat ovddes, dán áigge galgá leat bábermáhppa fárus, gos lea gárdon. Beaiválaččat galgá ččállit.»

«Nu måste man redogöra för detaljer: det uppstår en enorm pappersexercis om man vill sätta upp en kåta ... Det är inte längre det samma som förr i världen. Numera måste man ha en pappersmapp med sig med uppgifter om där man snarat. Dagligen måste man göra anteckningar.»

Antalet fåglar och fåglarnas rörelseschema kan variera från år till år. I det område där man snarat kan antalet ripor plötsligt minska. En del flyttar ut eller rör sig i en annan riktning. Samhället befinner sig också i en förändringsprocess. En del samer upphör med att jaga och det sker ett naturligt bortfall av jägare. Det kommer också andra intresserade till de gamla jaktområdena. Jägaren anpassar sig till förändringarna genom att utvidga sitt område, ta nya platser i användning eller tillfälligt bruka andra områden. Härvid kan en jägare närma sig och korsa andras jaktområden. Detta accepteras av de andra lokala jägarna om de samiska normerna iaktas i övrigt.

1.3.1.4 Landskapet, vädret och ripans beteende har en kausal effekt

Kontexten för en ripjaksaktivitet är inte enbart avhängig av en människas intentionalitet, regelverk och planering. En exakt planering av aktiviteterna för att uppnå målen tar sig många gånger onödig och irrationell. Men en viss planering behövs dock, vilket förutsätter ett antal möjligheter (formella tillstånd) att använda en snöskoter eller eventuellt skida för att se var riporna befinner sig. Man far upp till sina områden för att se om det finns spår av fåglar och/eller om man hör «skeaikkas» (sv. ripans läte).

- «Olmmoš láve fitnat vus guldaleamen gos lea rivttes skeaikkas ja jietna, dohko heive fitnat bivdosiid bidjamin.»
- «Man brukar fara upp för att lyssna var ripans läten och skrik hörs. Där placerar man vid ett senare tillfälle snaror.»

Avgörande i samiska sammanhang är: landskap, väder och ripans beteende. Dessa faktorer har en kausal effekt på ripjakten. Man måste ha god kännedom om och lyhördhet för dessa förhållanden. Man tar därvid också hänsyn till släktområden och andra personers avsikter.²⁷

26. Kåtor, stugor, stigar och leder, heliga platser och höstningsplatser med omgivande geografiska områden bildar ett kulturellt landskap. Platserna har i alla fall delvis formats av mänsklig aktivitet. Man talar om «sohka-goadi», dvs. kåtor som ägs och utnyttjas av en viss släkt. De utgör en förutsättning för att bedriva de näringar som bedrivits och som alljämt bedrivs. En kåta är ett ställe där man bor och gör sina dagliga sysslor. De olika kåtorna bildar ett nätverk av boställen som tillsammans har betydelse för organisationen av hushållets ekonomiska och kulturella aktiviteter. Vidare utgör kåtan en samlingsplats där man umgås, diskuterar med varandra och överför traditioner till de yngre generationerna.

27. Det är mycket viktigt att jämt hålla sig informerad om andra personers planer beträffande deras näringsaktiviteter.

Samverkan sker mellan människan och naturen. En jägare måste ha insikter i hur samverkan sker och reella möjligheter att anpassa sina strategier till de olika påverkande faktorerna. Om det finns lite snö, rör sig ripan över stora områden. Kanske flyttar fåglarna till «jeaggi» (sv. myrmark) eller till «vadda» (sv. ett stort område utan träd). Dessa områden är inte bra för en fångstaktivitet. Inom «vuopmi» (sv. skog) kan det vara svårt att finna fångstplatser. Om snön täcker bäckar, kvistar och buskar kan riporna röra sig mot områden högre upp. Där kan man fånga dem lättare. Det gäller alltså att hålla reda på var fåglarna befinner sig. Sedan tar man sig dit. Detta kräver en mer eller mindre kontinuerlig närvaro inom jaktområdet. Också korpar och rävar «jagar» ripa, dvs. de tar ripor från snarorna. Detta är en av orsakerna till att man måste bevaka och ofta besöka sina gärderna. Om det finns för många rävar och korpar inom ett visst område eller när det på vårvintern börjar bli ljus, är det inte längre särskilt bra förhållanden för ripjakt med traditionell metod. Vidare tar man hänsyn till snömängden i relation till snarorna. För mycket snö kan helt eller delvis täcka snarorna, vilket får inverkan på fågelns sätt att fastna i fångstställningen. Detta i sin tur påverkar andra fåglars och rävars beteende i förhållande till ripan som byte.

Det ideala området för jakt är ett landskap med en naturlig variation, t. ex.:

- «vuopmi» = skog
- «maras» = låg fjällterräng, låg fjällsida
- «ávzi» = dal med branta väggar, en bäck i en sådan dal
- «orda» = övre delen av ett fjäll, ett trädlöst område högst upp
- «johka» = bäck, älv

Den här typen av information är en förutsättning för framgång med ripjaksaktiviteterna. För att hålla sig informerad om dessa förhållanden och för att justera sina fångstställningar och platser behöver en jägare regelbundet och ofta komma till sina snaror. Vissa restriktioner (lagar och förordningar) angående färd i utmarken sätter dock begränsningar för användandet av snöskoter med syfte att röra sig i terrängen. En informant säger om detta:

- «Ráfálaččat ii beasa olmmoš dál johtit meahcis. Galggašii beassat ráfis johtit: geahččat ja ohcat.»
«Numera kan man inte färdas i skogen utan att bli störd. Man borde kunna färdas ostörd: se sig omkring och leta.»

Och en annan fortsätter:

- «Rievssatmeahccái ii sáhte olmmoš šlumpa mannat. Don fertet fitnat vus geahččamin.»
«Man kan inte fara till riplanet på måfå. Man måste först fara dit för att rekognoscera.»

Dessutom måste man som jägare vänta på «jearga», dvs. de rätta förhållandena:

- «Don fertet geahccat dan beaivái, leago odne gárdejearga.»
«Man måste undersöka dagen, se om förhållandena är de rätta för en ripjakt.»

Ibland hinner det bli december innan det blir «jearga».

1.3.1.5 Påverkan utifrån

Det är både i detta och i andra sammanhang vanligt att ge uttryck för den meningen, att samerna har haft en slags inre autonomi i förhållande till staten och att man nu håller på att förlora den inre styrningen:

- «Vuoigatvuohta lea dál heajubut. Dalle ovdal ii lean oktage mearrideamen.»
«Rättigheterna är försämrade, då var det ingen som fattade beslut för en.»

Vidare sägs det, att:

- «Máddin dat ráhkadit lagaid. Doppe dat ieža hutket ja sáddejít deike mearrádušaid. O.m.d. jos aiggut meahccái, de galggaht lohcat lobbi. Jos aiggut jávrriid bivdit, de fertet dihtoštít, maid jávrriid oazžut bivdit ja mainna sáimmaiguin. Ášši sáhtta leat nu ahte iežat gáttuid mielde dus lea lohpi, muhto dáža lága mielde leat lobihuššamin.»
«Lagarna instiftas i söder. Där undersöker de våra saker på egen hand och sänder hit bestämmelserna. Man måste ansöka om tillstånd när man skall till utmarken. Om man vill fiska i sjöar, då gäller det att undersöka vilka sjöar har man tillstånd till och med vilken typ av garn. Det kan ju vara så att man tror att man har ett tillstånd, men enligt norska lagar handlar man olagligt.»

Och att:

- «Dat maid ahte go odđa njuolggádušaid ráhkadit de hui unnán guldalit sámiiid ákkaid eaige váldde vuhtii. Eai dáhto guldalit guovllu olbmuid ákkaid ja rádiid. Dat mearridit dego sin mielde lea buorre.»
«Också det att när man inför nya bestämmelser så tar man lite hänsyn till samiska argument. Man vill inte lyssna på lokalbefolk-

ningens argument och råd. De bestämmer såsom det är bra för dem.»

Numera konkurrerar samerna om skogens resurser med jägare från andra orter. När det gäller resurserna i de traditionella (bygdens) områdena så anser man att dessa resurser tillhör lokalbefolkningen:

- «Rievssahat ja luopmánat gullet báikegotti olbmuid, seammá dat guolitge.»
«Riporna och hjortronen tillhör lokalbefolkningen, det samma gäller för fisk.»

Man är särskilt upprörd över de icke-lokalt boende som jagar under sin fritid inom sådana områden som upplevs tillhöra lokalbefolkningen. Man måste hela tiden hålla i minnet att det finns många faktorer som bidrar till att rättsnormerna omvandlas i brytningen mellan det gamla och nya. Ökad fritid, penningsekonomi, framkomlighet (öppna spår och vägar, terrängfordon), «gynnsam» lagsättning och föreskrifter medför att fler och fler söker sig till de områden där de berörda samerna länge har varit ensamma om att nyttja naturresurserna. Utomstående har andra uppfattningar och vanor gällande användandet av utmarksresurserna. Deras uppfattning om naturen har också en annan karaktär. Ett och samma landskap har olika betydelse för olika personer och grupper. Lokalbefolkningen vill kunna leva kvar i trygghet inom sitt traditionella område. Lokalbefolkningen är beroende av det som skogen och vattnen kan ge. I och med de icke-lokalt boendes närvaro och aktivitet krymper den lokala befolkningens möjlighet att ha en traditionell ripjaksaktivitet som en (tilläggs)inkomst och/eller en del av dess «birgejupmi» (birget = ha tillräckligt för att klara sig). Jag skall citera en informant:

- «Dat bohtet váldit beatnagiin rievssahiid. Daidda lea suohtas, midjiide fas báhcá nealgi.»
«De kommer och tar riporna med hundar. Detta är ett nöje för dem. Det som blir kvar för oss är hunger.»

Ett annat citat:

- «Dán áigge mearráduusat ja hervvoštallan manná luonddu olbmo vuostá.»
«Nutida bestämmelser och förnöjelser går emot naturmänniskan.»

Det riktas från de fastboende samernas sida mycket kritik mot motorfärdsellagen från 1977. Den innebär vissa restriktioner gällande färdsl i utmarken vilket medför effekter av flera slag.²⁸ Det upplevs som svårt att få tillstånd att använda ter-

rängfordon i utmarkerna. Ansökningsprocedurerna kräver mycket möda och arbete. Man anser också att den berörda lagen och reglerna i den utgör hinder för att komma fram till sitt område och till sin stuga eller kåta. Det uppges vidare att det numera är svårt att få använda invanda stigar och de rakaste vägarna i utmarkerna. Ett landskaps konstituella spatiala element är enligt Christian Norberg-Schulz (1971, s. 18) platser, områden och stigar. I samiska sammanhang kan man till lista foga existensen av stugor och kåtor, tidigare även offerplatser. Många informanter framhåller att bruket av ett område förutsätter tillgång till området, möjligheter till transport, möjligheter att bruka en kåta som boställe m.m. Bevistandet skall helst ske så att familjerna kan vara samlade om de så önskar. Såsom det är i dag så kanske bara en medlem av en bestämd familj får reella möjligheter till en kontinuerlig vistelse i fjällen. Frågan gäller också möjligheter till förmedling av traditionella kunskaper, sedvanor, värdenormer och rättsregler till kommande generationer på ort och ställe.

1.3.1.6 Upplevd orättvisa

Många anser att sameområdena tillhör samerna, i vart fall har länge tillhört dem:

- «Sámieana orui gullamin sámiiide hui guhká. Dál ii šat oro gullamin sámiiide.»
«Samelandet verkade tillhöra samerna mycket länge, men nu verkar det som om sameområdet inte längre är samernas.»

Om ingenting annat så var i alla fall fjällen samernas:

- «Dat mii min mielas lei hui čielggas – mii eat oppa eahpidange dan – lei dat ahte geasa duottar gullá.»
«Det var mycket klart för oss vem fjällen tillhörde – det rädde inget tvivel om detta.»

Det föreligger bland mina informanter en upplevd känsla av orättvisa. Många menar att det inte är rätt att uttunna samernas eller lokalbefolkningens rättigheter inom deras egna områden:

28. Motorfärdsellagen (Lov av 10. Juni 1977 nr. 82 om motorferdsel i utmark og vassdrag) har som utgångspunkt att motoriserad färdsl i utmarken och längs vattendrag är förbjuden. Färdsl är tillåten då den är av nyttokaraktär av bestämd typ, t.ex. då ens verksamhet räknas som jordbruks-, skogbruks-, eller renskötselnäring. Verksamheten skall ha en viss omfattning och intäktsmässig betydelse. Enligt föreskrifter kan man få särstillstånd att använda motorfordon för andra ändamål. De fastboende samerna kan här hämta stöd för sina behov att använda motorfordon för t.ex. transport mellan en bilväg och stuga, körning pga. utmarksnäring m.m.

- «Diet lea hui boastut ahte máilmmi olbmuin leat seammá vuoigatvuodat go gili olbmuin.»
«Det är inte rätt att den stora allmänheten har samma rättigheter som lokalbefolkningen.»

Vilket bekräftas av bl.a. följande uttalande:

- «Ii leat riektá ahte báikki olbmuin rivvejit eret vuoigatvuodaid.»
«Det är inte rätt att man tar ifrån lokalbefolkningen dess rättigheter.»

En person uttrycker sin mening på följande sätt:

- «Mii oaidnit ášši eará láhkái: mii eat leat adán gárdunlobi eret. Earát leat dan váldán mis eret. Mii eat oainne ahte dárbašat lobiid, go gearddi ovdalge eat leat dárbašan.»
«Vi ser saken på ett annat sätt: vi har inte givit bort vårt tillstånd att snara ripor. Andra har tagit det ifrån oss. Enligt vår uppfattning behöver vi inte några som helst formella tillstånd, eftersom vi inte har behövt sådana förr.»

1.3.2 Bärplockning

Bärplockning är en av de traditionella närings- eller hushållsaktiviteterna. Hjortron (no. multer) utgör den viktigaste bärsorten inom det berörda området. Hjortronplockning är mycket viktig, såväl som inkomstkälla som för eget bruk. Därför har jag valt hjortronplockningen som en komponent i resursutnyttjandet och därmed sammanhängande rättsuppfattningar.

1.3.2.1 Hjortron och birgejupmi

Tidigare plockade man mycket hjortron: ibland upp till 400–2000 kg per familj. Stora mängder inskaffa(de)s i regel från de långt borta liggande myrmarkerna, vilket förutsätter goda transportmöjligheter. Häst och traktor användes för transport. Före 50-talet färdades man med härk. Numera har man moderna terrängfordon, men användningen av dem har begränsats av samhällsliga åtgärder.

Av det material som redovisas av Varsi (1992, s. 21 och 30) framgår att bärplockningen då främst hade betydelse för hushållet. Dock sålde 30 % av den undersökta befolkningen i Polmak/Alleknjarg och Torhop/Vestertana bär (op.cit.). Det uppges i dag vara få som plockar för att sälja. De som säljer, försöker att få inkomster från många håll, dvs. kombinera olika aktiviteter. Detta utgör en del av

«birgejupmi» för dem.²⁹ Bärplockning tar tid i anspråk och förutsätter transportmöjligheter. Gaski 1993 (s. 48) anger att man plockar 300–400 kg hjortron för försäljning. Hennes uppgifter gäller Sirma. Enligt mina informanter säljer man i dag även mindre mängder: mellan 10–100 kg. För närvarande kan man få 30–70 kr per kg för hjortronen. För eget bruk plockar man upp till ca. 80–100 kg hjortron beroende på hushållets storlek och matvanor.

1.3.2.2 Samiska rättsuppfattningar i anslutning till bärplockning

För hjortronplockning har man i princip samma regler som för annan verksamhet. Många anger att de plockar bär där de också plockat tidigare. Man har lärt sig sina inhöstingsvanor från sina föräldrar och äldre släktingar och följer därvid en familjetradition. En man bekräftar, att:

- «Mu vánhemat leat johtán doppe. Mun maid jodán doppe gos dat bivde ja lubmejedje.»
«Mina föräldrar brukade fara omkring där. Jag far också dit där de inhöstade och plockade hjortron.»

En annan menar:

- «Luopmániid čoakkán gos mánnáge lean čoaggán.»
«Jag plockar hjortron där jag har plockat som barn.»

Och en berättar:

- «Olbmot mannet dohko gos ledje ovdalge murjemin. Láksjoga guovllus, gosa huksejit hyhtáid, doppe čogget murjiid ja bivdet.»
«Folk far dit där de även tidigare har plockat bär. I trakten av Láksjohka, där man bygger stugor, där inhöstar man fisk och vilt och plockar bär.»

Dessa «barndomens hjortronland» befinner sig inom ett inhöstingsområde tillhörande en bygd. Det har redan sagts, att inom en bygds område

29. «Birgejupmi», det att man klarar sig, man har tillräckligt för sitt livsuppehälle, man behärskar sitt liv. Begreppet har med ekonomiskt mångsyssleri att göra, med samiska kombinationsnäringar och självhushållning. Det anses fortfarande i dag som viktigt att man kan «birget» (klara sig), även om många upplever att naturen (bl.a. av staten) i dag tillskrivs sådana värden att de går före lokalinvånarnas intressen och rättigheter. Det att man kan hämta mat för livsuppehälle från sin miljö sammanhänger med «birgejupmi». Variationen i matvanor sammanhänger med tillgången på resurser. För att alla i respektive samiskt lokalsamhälle skall kunna uppnå «birgejupmi» så har man av tradition (urminnes hävd) organiserat och reglerat åtkomsten till och fördelningen av resurserna.

finns släkt/familjeområden för vilka många all-
tjämt hyser en stor respekt:

- «Diet lea mis vuohkin: Mii leamašan Njuorggánváre birra, Jovnnuhat johtet Erkeládduid, Gárcovárri lea Ballovárain. Mii leat otná beaivve rádjái čuvvon dáid njuolg-
gádusaid.»
«Detta har varit en sedvana hos oss: Vi har plockat runt Njuorggánvárru, Jovnnut-gruppen håller sig till Erkeláddot, Gárcovárri tillhör Ballovara-familjen. Vi har följt dessa regler ända fram till i dag.»

En annan hävdar, att:

- «Min lubmenguovlu lea Jeakkáš ja Fanasskáidi. Hilláguraid ja dieid guovlu lea Máskevárri.»
«Vårt område för hjortronplockning är Jeakkáš och Fanasskáidi. Máskevárri är ett område tillhörande Hillágurraborna och andra därborta.»

Och det sägs, att

- «Savetvuopmi gullá álletnjárgalaččáide. Dat lea sidjiide lagamus.»
«Savetvuopmi tillhör de från Alleknjarg eftersom det ligger i anslutning av Alleknjarg.»

Det har redan sagts att många lokalt boende samer är irriterade över de icke-lokalt boendes aktiviteter i utmarken. Deras aktiva närvaro förenas med orättvisorna i samhället. Denna tankegång sammanhänger med uppfattningen att man är ett slags rättighetsinnehavare, eftersom man länge har inhöstat i sina traditionella områden och är i behov av områdets resurser för «birgejupmi». Utredningar (se NOU 1978: 18A, s. 57 och Varsi 1992, s. 40–41) visar att lokalbefolkningen menar att bruket av utmarksresurser för rekreativ ändamål medför obehag för dem som är avhängiga av dessa resurser. Av Varsis undersökning i Polmak/Alleknjarg och Torhop/Vestertana (op.cit.) framgår att hela 70 % menar att «hösting i dessa områdena burde vaert forbeholdt til kun lokal- og kommunens befolkning».

1.3.2.3 Flexibla regler

I de stora myrmarkerna möts samer från olika bygder. Men särskilt tidigare då det var litet folk på myrarna kom man inte nära varandras specifika platser. De närliggande myrarna reserverade man på sina håll åt äldre personer och barn. Man har överhuvudtaget haft som vana att plocka bär först i de områden som ligger närmast till och/eller där

bären mognar först. Väderleksförhållandena inverkar naturligtvis. Förekomsten av bär har således en naturlig årlig variation, vilket innebär bl.a. att man plockar bär där de finns. Sålunda berättas att:

- «Olmmoš manná dohko gos lea luomi.»
«Man går dit där det finns hjortron.»

Hjortronmarkerna ingår i byns/släktgruppernas totala inhöstingsområde. Det berättas från Sirma, t.ex. att Njuorggánvuopmi och Báljosvuopmi har varit i bruk hela året. Där sker bärplockning, fiske, slätter, ripjakt, vedhuggning m.m. Aktiviteterna växlar efter olika årstider. De olika bygdernas inhöstingsområden kan delvis överlappa varandra.³⁰ Här följer man en logik, som påverkas bl.a. av «jahkodat», de andra plockarnas (eller jägarnas/fiskarnas) intentioner och aktiviteter och de icke-lokalt boendes närvaro. Genom flexibilitet i systemet och genom (tidigare) tillgång till många resurser och områden och pga. avsaknad av utifrån kommande restriktioner har man (förr) alltid kunnat inhösta någonting. De olika platserna inom ett stort inhöstingsområde, t.ex. inom en bygds totala resursareal, har en samlad betydelse i förhållande till varandra och genom sina kombinationsmöjligheter för de olika näringsaktiviteterna och resurserna i relation till varje återkommande «jahkodat» (jf. Helander 1999b). Inhösting av en enda enskild resurs garanterar inte «birgejupmi» eller tillräckliga inkomster. Enligt informanterna tar norsk lagstiftning inte tillräcklig hänsyn till flexibiliteten av natur-människa relationen och den rationalitet som ligger däri. Lagstiftningen tar inte heller hänsyn till «birgejupmi» som är ett samiskt kulturellt och ekonomiskt begrepp.

Det är underförstått som en samisk kulturbestämd tankegång att man inte kan bilda helt rigida regler gällande nyttjandet av naturresurser. Om det t.ex. inte finns hjortron i de närmast liggande myrarna, så finns det möjlighet att ta sig till fjällmyrar några mil bort. Det gäller i sådana fall att vara först på plats. Eller om det är dåligt med hjortron i Sirma kan Sirmaborna ta sig till områden tillhörande t.ex. Fanasgieddi (Båteng). Man plockar dock inte gärna hjortron för försäljning på myrar, som uppfattas tillhöra andra.

Det bör också påpekas att normuppfattningen gällande bärplockning inte är så förpliktigande som reglerna för en del andra aktiviteter. Detta kan illustreras med hjälp av en person som säger:

30. Läsaren görs också uppmärksam på att de fastboendes resursområden och renskötarnas arealer överlappar varandra.

- «Olmmoš ii leat jekkiin nu nöya go jávre-bivddus.»
«Gällande myrar är man inte så noggrann som när det gäller insjöfiske.»

1.3.2.4 Rättsuppfattningarna i förändring

Man måste konstatera att samiska sedvänjor och rättsuppfattningar kommit och kommer i kontakt med nya företeelser.

När folk från andra orter började strömma till samernas traditionella områden, något som började ta fart på 1970-talet, blev lokalbefolkningen tvungen att ta sig till områden längre och längre bort. De närmaste inhöstingsplatserna och områden till vilka en väg eller en godkänd stig (no. löype) leder nås lätt av utomstående. De lokalt boende samerna måste ta sig till områden längst bort samtidigt som deras möjligheter till transport och framkomlighet begränsas av norska föreskrifter och myndigheternas tillsyn.

Påverkan utifrån (ex. motorfärdsellagen, närvaron av icke lokalt boende personer) har bidragit till förändringar i beteendemönstret gällande bärplockning. Det finns gott om exempel gällande dagens förhållanden som visar att man drar sig dit där hjortronen är. De som flyttat till de berörda bygderna från andra orter och tillfälliga besökare saknar vanligen kunskap om de lokala reglerna. Divergerande sätt att utnyttja ett landskap och isärgående regler för detta bidrar lätt till motsättningar mellan lokalbefolkningen och andra grupper. Det sker förändringar avseende normuppfattningen hos många vilket framgår av bl.a. följande påstående:

- «Maŋimuš jagiid leat deike boahtán eará olbmot ja maid sápmelaččat eará vieruiguin ja lágaiguin, ja dat ráhkadit riidduid. Divrras ja buorre vuogit leat rievdan, muhtin olbmot eai šat beros oppa oktavuodage doallat.»
«Under de senaste åren har det kommit hit andra människor, också samer, med andra vanor och lagar. De förorsakar osämja. Goda seder har förändrats. Några personer håller inte ens någon kontakt längre med andra.»

Och det händer, att:

- «Sámiid regeliid ii šat sáhte čuovvut. Iihan dál leat šat lohpi maidige, dál lea láhka maid ferte čuovvut.»
«Man kan inte längre följa samiska regler. Ingenting är längre tillåtet, man har norska lagar att följa.»

Men ju fastare en person är knuten till ett lokalt samiskt nätverk av sociala relationer och ju mer han/hon deltar i det lokala samiska vardagslivet och de traditionella höstingsaktiviteterna, desto mer angelägen tycks vederbörande vara att följa sedvanorna i dessa hänseenden. De individuella traditionerna ansluter sig till de kollektiva traditionerna.

1.3.3 Fiske

Inlandsfisket har av gammalt varit en viktig näring och aktivitet i det berörda området. Här ligger ett stort antal älvar, biälvar och sjöar. Mycket fisk har av tradition använts i hushållet som mat, men man har också sålt stora kvantiteter.

1.3.3.1 Fiske med tre garn

Huvuddelen av fisken från de olika sjöarna används numera för en egen konsumtion. Mängden fisk som en familj behöver är beroende av familjens matvanor, storlek, tillgången på andra varor (havsfisk, tanalax, ren- och älgkött osv.), hushållets förutsättningar för «birgejupmi» och andra faktorer. Under hösten fiskar man fisk för vinterns behov. En genomsnittsfamilj klarar sig med ca. 30 kg insjöfisk (fjällröding, laxöring). Tidigare då familjestorleken var annan hade man ännu mer fisk för hushållets konsumtion under vintern. Då fick man ha ett större antal nät och man fiskade mycket under vintern. Man passade också på att fiska medan man snarade ripa. Framkomligheten var bättre eftersom färdseln i fjällen var mer fri.

Tidigare hade man garn av en annan kvalitet. Med dessa garn var det fördelaktigt att fiska när det var mörkt. Senare tiders användning av s.k. monofilnät har möjliggjort inhösting av fisk «året runt». En genomsnittlig fångst av inlandsfisk per person mellan 16–69 år beräknas vara 8,5 kg i Tana (se Varsi 1992, s. 32). Man kan numera maximalt använda 3 nät per person. Många uppger att det inte lönar sig att fara upp till en fjällsjö för att fiska med ett par nät. Som följd av vissa förordningar uppges att några av de sjöar som man traditionellt fiskade i inte längre nyttjas. Under sommaren fiskar man med nät mest för sitt eget hushåll. Det är ett mindretal av informanterna som säljer fisk. Försäljningspriset är för närvarande 50–70 kronor per kg.

1.3.3.2 Kontinuerligt nyttjande ger rättigheter

Det har framgått av ovan att man för fiske har strängare normer än för hjortronplockning. Det finns

goda beløgg hos informanterne for dette. Spesielt tidligere hadde varje familj och bygd sitt eget fiskeställe. De andra familjerna och bygderna var angelägna om att ta hänsyn till detta. Om man var i behov av att fiska i en sjö som tillhörde en annan familj bad man om den ägande familjen om tillstånd för detta, vilket bl.a. framgår av det följande citatet:

- «Dolin eai earát boah tán dan jávrái maid ledje gullan nuppi bivdit. Jos earát bohte, dat jerre ožžotgo bivddestit mátkeguoli.»
«Förr i världen kom de andra inte till en sjö om de hade hört att någon fiskar där. Om några andra kom dit, bad de om tillstånd att fiska matfisk för sin färd.»

Fortfarande har man en ömsesidig respekt för varandras fiskeställen, vilket bekräftas av informanter:

- «Mii eat suohpo earáid sáibmasajiide.»
«Vi lägger inte ut garn i andras fiskeställen.»

Och:

- «Sombby-gázzi manne Gurte-diehko. Mii eat bahkken Bihtošjávrii, Erkke-Hánssa ja Pedara báikái. Midjiide gulai ja gullá Miennajávri.»
«Somby-gruppen for åt Gurte-hållet. Vi närmar oss inte Bihtošjávri, stället av Erkke-Hánssa och Pedar. Miennajávrii tillhörde och tillhör oss.»

Det som alltså är viktigt angående bruket av sjöar, är reglerna om de olika bygdernas områden: varje bygd oavsett om där finns ett stort antal hushåll eller bara några enstaka hus har ett eget inhöstingsområde. Och inom ett sådant område finns specifika platser och områden för enskilda familjer. En person berättar:

- «Ovdal ledje Máhtejávrii beare dáid dáluid olbmot. Sirmálaččat johtet Gurtejogas ja daid jávriin, dat eai láve dása bahkket. Fanasgieddelaččat lávejit datge johtit Máhtejávrii.»
«Tidigare fanns det vid Máhtejávri enbart folk från dessa hus. Sirmaborna brukar bevista Gurtejohka och sjöarna därborta. De har inte den vanan att tränga sig på här. Även Båtengborna kommer till Máhtejávri.»

Man är också mån om att strukturera sitt ställe. Detta bidrar till att andra människor förstår att det stället redan är i bruk. Man ger uttryck åt en uppfattning att ett kontinuerligt användande av ett ställe ger upphov till och signalerar ägande eller

rättighet. Denna rättseffekt förstärks genom existens av en kåta eller stuga. En man berättar om en sjö ovanför Sirma där han fiskar och har sitt specifika fiskeställe med en stuga, vilket utgör ett tecken på vissa rättsliga normer:

- «Mun in bahkke dohko gos earát leat. Mu oaivvis lea dološ láhka. Mus lea visti ja gallis eai fina dan jávrii bivdimin. Go dat dihtet ahte mon lean dan bivdán, de eai boade.»
«Jag tränger mig inte på de ställen där andra är. Jag har i mina tankar en gammal sedvana att iakta. Jag har en stuga vid en sjö. Det är inte många som kommer för att fiska i den sjön. De känner till att jag har fiskat där och därför kommer de inte.»

En annan säger mer generellt, att:

- «Geavaheami oktavuodas sáhtta dadjat dan ahte gos jođat ja gos máidnu barggat, don leat doppe geavaheamen luonddu. Dat báikki gullá dutnje, go don leat dan geavahan. Buot maid geavahan dat lea mu jurdagis: anán daid iežan eatnamin. Dološ áigge geavahuvvon báikkít galggáshedje leat vuogitavuoda vuoddun.»
«Gällande användandet kan man säga att där du far och där du arbetar med någonting, där håller du på att inhösta naturen. Platserna tillhör dig, eftersom du har använt dem. Alla områden jag brukar är i mina tankar. Jag betraktar dem som mina land. De platser som har använts av gammalt borde utgöra grunden för rättigheterna.»

1.3.3.3 Friluftslivet

Informanternas uttalanden angående fisket ligger i linje med de utsagor som man också har lämnat om andra inhöstingsaktiviteter i förhållande till den stora allmänheten. De flesta informanterna har aktualiserat frågor om det de upplever som orättvisa och som medför olägenheter. Många informanter upplever att närvaron av dem som är bosatta på annat håll har påverkan på många ting: fiskebeståndet beskattas, samiska regler och folkskick nonchaleras osv. Man kan i detta sammanhang ansluta sig till den lista av negativa argument som upprättats om saken i NOU 1978: 18A (s. 258). Lite tillspetsat kan konstateras att man i dag riktar kritik mot de norska myndigheternas sätt att förhålla sig till och handlägga vissa samiska frågor. Enligt NOU 1978: 18A (op.cit.) anser 1/3 delar av befolkningen i Porsanger och Kautokeino, att det föreligger konkurrens mellan olika näringsutövare och andra om utmarksresurser. Besökande från andra orter står alltså i ett konkurrensförhållande

med lokalbefolkningen. Varsis (1992, s. 40) undersökning gällande Tana kommun visar, såsom redan konstaterats i avsnitt 1.3.2.2 ovan, att majoriteten av de tillfrågade där menar att inhösting i de berörda områdena borde vara förbehållen enbart lokalbefolkningen.

Tana kommun är ett fritidsområde för många utanför lokalsamhället. Dit kommer besökande från andra håll i närområdet och även från det övriga Norge och från utlandet. Det har kommit nya inslag i de kulturella traditionerna. En väsen-skild aspekt är detta med rekreation och fritids-nöje. Traditionellt har samerna inte gjort någon skillnad mellan fritid och arbete. Särskilt de personer som rör sig i fjällen på våren ser naturen på ett nytt sätt. Också en del lokalt boende samer har börjat ägna sig åt isfiske som en fritidssyssla. Särskilt ungdomen drar gärna upp till fjällen under våren. Där finns markerade skoterleder. Man måste hålla i minnet att fritid och rekreation inte enbart handlar om isfiske och terrängkörning. Att vistas i stugan eller kåtan och njuta av naturen tycks ha betydelse, särskilt för de grupper, oavsett om de är samiska eller inte, som inte i sin vardag kan bevista utmark eller andra naturområden. Som Gaski (1993) påpekar är naturen ingen neutral enhet. «Det gir ulik mening for ulike mennesker avhengig av de spesielle erfaringer enkeltpersoner har, og hvilke sosiale relasjoner som knytter dem til landskapet» (op.cit., s. 62).

Roger Pedersen har under 1998 genomfört en undersökning om betydelsen av snöskotern för friluftslivet i Tana kommun. Av undersökningen framgår att nästan 90 % av snöskotrarna i kommunen är anskaffade för friluftssändamål. Över 80 % av de tillfrågade ägde eller hade på annat sätt tillgång till en snöskoter. Det framgår av undersökningen att utflykter och rekreation dominerar snöskoterkörning. De friluftsinriktade aktiviteterna uppgår till 90 %. Avkoppling, hälsa och naturupplevelser är viktiga element i detta. Populära platser är bl.a. Lávdnjoš, Geassejávri (Sommervann) och närområden väst om Tana bru.

Enligt Pedersens undersökning utgör användning för renskötsel och utmarksnäringarna en mycket liten del av den totala användningen av motorfordon under vintern i Tana kommun.

Man måste vara medveten om att begreppet «friluftsliv» kan innebära annat än rekreation. I Pedersens rapport (op.cit., s. 7–8) får man läsa att det i Norge finns två traditioner när det gäller friluftslivet: 1. tradition med vandring i skog och fjäll, skidåkande, m.m. som inslag och 2. tradition med jakt, fiske och bär- och svampplockning som inslag. Snöskoterkörning kan betraktas som en ny

typ av friluftaktivitet. Utav dessa tre är främst de två sistnämnda kategorierna som medfört mest kritik och osämja.

1.3.4 Inhästingsområden i utmarkerna

De inhöstingsområden och platser som ofta omnämns är³¹:

- Roavvegiédi och Luosnjárga:
- Luosnjárvárri, Suohpasjávri, Alggávárri, Levsse, Silboahkajávri, Gáissárohtu, Baisjávri, Baisvuopmi, Vidis, Vidisvuopmi, Borsi, Roancejávri, Rátkkájávrrit.
- Sirma:
- Bihtošjávri, Gurteluoppal, Gurtejávri, Gurtejo-hka, Miennajávri, Bihtošjávri, Lávdnjoš, Njirren, Latnajávri.
- Báteng:
- Lasajávrrit, Ilis, Gárpejohka, Čiikojohka, Háv-gajávri, Látnjá, Fanasgiette-skáiddit, Hánáskáidi, Stuorra maras, Ruohcanoaiivi, Sampervuovdi, Guhkečeros, Guhkečerosjávri.
- Hillágurra och Leaibenjárga:
- Máskevárri, Máskeávzi, Áhkájávri, Lingonjávri, Lismájávri, Rivttotjeakkit, Čoarveskáidi, Uvjalátnjá, Cáhkkarjávri.
- Horma och Alleknjarg:
- Gollevárri, Rávdojávri, Savetvuopmi, Savetvárri, Roavvevárri, Buolbmátvárri, Buolbmátjávri m.m.

1.3.5 Lagstiftning bidrar till kulturell förändring

Av beskrivningen ovan angående olika utmarksaktiviteter framgår att samerna i området har vant sig vid att inhösta vissa resurser enligt gamla traditioner. Man har upplevt att det funnits fri tillgång till markens resurser. Samerna har länge varit ensamma om att använda naturresurserna inom sina inhöstingsområden. De har bildat ett nyttjandemönster där markanvändningen grundar sig på lång tids bruk. I dessa hänseenden har de uppfattat sig själva som ett slags rättighetsinnehavare. De har också tillämpat och tillämpar egna regler för användandet av resurserna och områdena.

Många informanter upplever att de restriktioner av olika slag som det norska samhället genomfört medfört svårigheter att kombinera olika traditionella näringar. Bestämmelserna angående mot-

31. Som sagt, de olika bygdernas resursområden kan överlappa varandra. Som exempel kan nämnas att invånarna av Sirma respektive Báteng delvis fiskar i de samma sjöarna.

orfärdseln i utmarken, stugbyggande, användande av nät m.m. upplevs göra det svårt, om inte omöjligt, att förverkliga sina intentioner i förhållande till sedvanorna. Som illustration på detta uppger en av mig intervjuad person:

- «Sápmelaččain leamašan vierrun geavahit iežaset lahkaguovllu, dasa eai dárbbášan lo-biid.»
«Vi samer har haft som sedvana att använda våra närområden. Vi behövde inget formellt tillstånd till detta.»

Vidare anför man, att:

- «Lágat leat dagahan ahte olmmoštiitšat beasa gosa áigu. Ovdal mis ledje dihto báikkit gos finaimet. Mii jodiimet doppe gos dál lea goahti.»
«Lagarna har medfört att man inte längre kan fara dit man vill. Förr i världen hade vi vissa platser dit vi tog en tur. Vi brukade fara dit där vi nu har en kåta.»

Och, att:

- «Dál meahccái illá oppa beasságe. Diekko dáža lea unnudan vuogiatvuodaid.»
«Numera är det svårt att komma sig till utmarken. I det hänseendet har det norska samhället förminskat rättigheterna.»

Det måste påpekas att man inte är emot begränsningarna i sig. Opinionen bland informanterna är att det är bra att begränsa en onödig körning och vistelse i fjällen. Dock menar många av de tillfrågade, om inte alla, att lokalbefolkningen måste ha mer inflytande över de olika procedurerna vid införandet och tillämpningen av bestämmelser och särordningar som angår dem.

Som same lämnar man gärna utrymme för olika alternativa möjligheter när man företar sig någonting. Detta har bl.a. samband med observerade förändringar i förhållande till naturen. Därvid tar man även hänsyn till mänskliga relationer. Den ordning som kommer till uttryck i diverse norska bestämmelser och förordningar går i många fall emot det samiska sättet att tänka och handla. Ett exempel på detta framgår av följande uttalande:

- «Mii leat dáppe muosáhan, ahte ii sáhte njulgestit. Moai áhčiiintfitniime sáhku go njulgesteimme. Olmmoš ferte dál smiehttat, ahte leago lága mielde johtimin, iige dakko gokko lea vuohkkaseamos ja álki.»
«Vi har fått erfara att man inte kan ta den rakaste vägen. Min far och jag, vi blev förelagda böter då vi for den rakaste vägen. Man måste nu komma ihåg att följa lagar i stället för att köra där det är lättast och mest passande.»

Många informanter menar att myndighetstillsynen med vissa administrativa procedurer inte tar hänsyn till samernas kulturella vanor. Bland samerna anses det inte passande att i efterhand redogöra för alla detaljer om den aktivitet som man har genomfört. Ett sådant förfaringssätt kan inverka negativt på inhöstingslyckan. Samerna har egna regler även för kommunikation och informationspridning. Enligt dessa anses det inte som särskilt ändamålsenligt att berätta detaljer om sina göromål utan att det har samband med samiska kulturella betydelsefält.

Den stora allmänhetens omfattande användande av de samiska närområdena upplevs som ett hot mot samernas möjligheter att ha inkomstmöjligheter i utmarkerna. Det på sedvana grundade nyttjandet av områdena kan således inte ske ostörd. Naturresurserna upplevs vara på upphällningen. Som en konsekvens av detta anses norska lagar och föreskrifter på längre sikt utgöra ett hinder för idkandet av traditionella näringsaktiviteter.

Vidare befarar många att det inte längre kommer att finnas möjlighet att undervisa samiska barn kulturella färdigheter. Detta i sin tur kan leda till att de samiska barnen fjärras sig från naturen, de traditionella inhöstingsaktiviteterna och de platser som upplevs tillhöra samer eller en viss släkt. Deras identitet kan på längre sikt komma att sakna en platsdimension. Det moderna samhällets påverkan är mycket stort överhuvudtaget. Anthony Giddens (1990, s. 14–21) talar om att människorna i ett senmodernt samhälle lyfts ut ur sitt sammanhang avseende «tid och rum». Sociala relationer fjärras från lokala kontexter. Ett modernt samhälle företrar kortvariga och osammanhängande sekvenser av skeenden (se Lash & Urry 1994, s. 16), vilket är motsatsen till det traditionella livet där man befinner sig i en kontinuitet avseende sin placering i tiden och rummet. Modernitet karaktäriseras likaså av mobilitet vilket bidrar till en ökande känsla av icke-tillhörighet i förhållande till en plats. Det kan bli svårt att reproducera traditionella aktiviteter vilket i sin tur på längre sikt kan förorsaka påtagliga kulturella förändringar. Det måste understrykas att en traditionell samisk näringsaktivitet inte enbart handlar om ekonomi, utan om ett sätt att föra ett kulturellt och socialt system vidare som en målsättning och en faktor att ta hänsyn till.

Stat och lag är länkade samman.³² Den europeiska modellen av stat karaktäriseras av territorial exklusivitet (eng. exclusivity of territorial

32. Legal centralism kallas det förhållande att man begränsar begreppet «lag» att gälla enbart staten och dess institutioner (Benda-Beckmann 1997, s. 15).

domain) och av hierarkisk, centraliserad auktoritet (se Anaya 199, s. 11). Moderna stater har flere «element» for å oppfylle sine intentioner: politiske, administrative, militære og rettslige (McCormack 1993³³). En lag kan anvendes for å få kontroll over den gruppe som man ønsker å dominere. Lag har i dette henseende en ideologisk rolle (Merry 1991, s. 917). For å reproducere seg selv må en stat tillegge sin suverenitet hvilket inkluderer kontroll over disse områdene og befolkningsgrupper (se McCormack op.cit., s. 92; les også Anaya 1996, s. 9–15).

I samband med samerettsutredningens arbeid vill man tydelig gjennom diskursive metoder se over lagstiftningen gjallende samerne. Det er av interesse å konstatere, at samerne har stått i ett kolonialt forhold til Norge.³⁴ Införandet av främmande lagar ingår i ett sådant förhållande (Merry op.cit., 890). En kolonialmakt implementerar sin makt bl.a. gjennom lagstiftning. Lagen används i en kolonialiserande process som ett sätt att omforma kulturen och medvetandet hos den undertryckta gruppen (op.cit., s. 891). I en sådan process baseras de för den undertryckta kulturen nya, främmande lagarna på extern kunnskap, förklaringsmodell och representation.

Mot bakgrunn av det som berättats av informanterne kan man spørre seg om inte de norske lagarna og deras tillegning sterkt bidrar til å slå sønder sentrale delar av den tradisjonelle samiske kulturen.

1.3.6 Laxfiske i Tana älv³⁵

Tana älv med dess biälvar är den fiskrikaste älven i Finnmark og i hela Norge (se NOU 1999: 9, s. 158–161: tabeller). Den og Miramichi-systemet i Kanada «er de to i særklasse største lakseførende vassdragene med utløp i Atlanterhavet» (op.cit., s. 47). Den ligger inom det samiske kärnområdet og har utgjort ett centralt landskaps- og nærings-system redan i det gamle fangstsamhället såsom det beskrivits av bl.a. Vorren. I Tana förekom redan på 1500- og 1600-tallet en omfattande handel og eksport av lax (op.cit., s. 48) Samiske siidaer drev fiske i Tana (Pedersen 1986, s. 7) og erlagde skatt med lax (Itkonen 1948 I, s. 553).³⁶

33. McCormacks inndeling baserer seg på en tekst av Ralph Miliband, 1973.

34. «The relationship between the Norwegian state, the Swedish state, the Finnish state and the Soviet/Russian state, on the one hand, and the Sámi people, on the other, is colonial in origin» (Magga 1994, s. 14; se også Helander 1996).

35. Laxfiske heter «luossabivdu» på samiske. Tana älv heter «Deatnu».

1.3.6.1 Tana älv ligger inom det samiske kärnområdet

Tana utgör gränsväld mellom Norge og Finland. Totalfangsten av lax år 1998 var 56.962 kg i huvudälven og dess biälvar. Andelen på den finske siden av älven var 45.666 kg.³⁷ Av 1992 års oppgifter framgår att man på den norske siden fikk 16.542 kg med pata (laxstängsel), 4.858 kg med stående garn, 4.246 kg med drivgarn, 131 kg med not (tillåtet ovanför Levajok) og 2.542 kg med spö (no. stang). Dessa oppgifter gäller laxbrevägarna. Lokale fiskere utan laxbrev fangde 22.601 kg lax med spö og tillresande sportfiskere 6.042 kg. I tillegg kommer andelen havslaxöring med 2.019 kg. Oppgiftene på den norske siden av Tana älv avser også disse bifloden.

Försäljning av fisk tycks förekomme særskilt hos laxbrevägarna. 54 % av dem anger att de selger mer eller mindre av sin fangst (se Hansen 1988, s. 33). 23 % av de lokale fiskerne utan laxbrev selger fisk (op.cit.). Beregninger gjorda av Ketil Hansen og Hans-Erik Varsi tyder på att inkomstene från laxfisket inte är særskilt store. Den gennemstittlige fangsten av lax ligger enligt Varsi (1992, s. 32) på 31,1 kg per person.³⁸ Eksakte oppgifter därom är forstås svære å erhålle. For nærvarande (1999) får man 50 kroner per kg når man selger fisk. Dette gjelder større lax. Det tycks vara en allmän åsikt att laxfisket inte utgör en selvstendig næring. I stället regnes det som biinntekt. Förtjensten påverkas av att bensinpriset är høgt, båt, motor og redskap är dyre.

1.3.6.2 Lagstiftning m.m.

Laxfisket i Tana älv är reglerat av Lov om Retten til Fiskeri i Tanavassdraget i Finnmarkens Amt av 23. Juni 1888 og av Kongelig resolusjon av 1. April 1911. Lagen från 1888 reglerer vem som får fiske i älven og resolutionen från 1911 definerer fiske-

36. Några vanlige samiske benæmninger på lax: veajet = fiskyngel; diddi = smålax mellom 0,5–3 kg; luosjuolgi = lax mellom 3–6 kg; luossa = lax (avser en fisk med vikt over 6 kg); duovvi = honlax; goadjin = hanlax; vuorru = overvintrande lax. Merk att enbart større fisk kallas lax (sa. luossa).

37. Disse oppgifter är från Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos, Maija Länsman i Utsjoki og från Miljövernavdelingen, Fylkesmannen i Finnmark, Kjell Moen i Vadsö. Kjell Moen har også 15.6.1999 og vid andra tilfällene lämnet mig opplysninger om regler gjallende fiske i Tana älv, bl.a. rörande fiskeavgifter, fisketider og regelverket i øvrigt.

38. «Den totale laksefangsten av Tana kommunes befolkning i kommunens del av Tanavassdraget er for 1989 beregnet til 35475 kg (laxefangsten i Tanafjorden er ikke medregnet). Dette gir en gennemsnittlig fangst på 31,1 kg (i Polmak/Alleknjarg var mennenes gennemsnittlige fangst 59, 8 kg).»

metoder m.m. Laxbrevägarna får fiska med alla de metoder som är tillåtna enligt gällande lag och föreskrifter. Stängsel och drivgarn är de vanligaste fiskemetoderna för laxbrevägarna i det området som undersökningen gäller (jf. Hansen 1988, s. 31: tabell). Villkoren för att få eller behålla rätt till garnfiske är att man bor fast på den jord där man bor samt odlar hö. Jordegendomen bör ligga inom 2 km från älvbrinken. Där skall produceras minst 2000 kg hö «år om annet» (se närmare om detaljer, Kongelig Resolusjon Av 1. April 1911, par. 2). Som bevis för att man uppfyller dessa villkor erhåller man ett laxbrev.

Majoriteten av laxbrevägarna, ca. 290 ägare är bosatta i Tana kommun.³⁹ Annan lokalbefolkning har tillgång till «billig stangfiske» (jf. NOU 1997: 4, s. 281 och 284). Gruppen utan fiskerätt (dvs. rätt att fiska med garn)⁴⁰ består av «familjemedlemmar till laxebrevägarna, folk utan jordegendommen och de flesta tillflytterne» (Hansen 1988, s. 26).

Jag har i mina diskussioner med informanterna varit särskilt intresserad av fiske med pata (sa. buoddun) respektive drivgarn (sa. gologadeapmi). Fiske med garn⁴¹ ingår i de metoder eller aktiviteter som enbart jordbruksbefolkningen (laxbrevägarna) enligt norsk lag har rätt till. Baserad på omfattande undersökningar, argumenterar Steinar Pedersen (1986, s. 145) för att «hovedintensjonen var derfor ikke i utgangspunktet å knytte laksefiskeretten til en bestemt naering». Fast anknytning till Tanadalen var då det centrala. Lagen från 1888 framstår «som en aksept av, og en ytterligere kodifisering av fiskeretten til Tanadalens befolkning, erverva gjennom «alders tids brug» (op.cit.; jf. NOU 1997: 4, s. 281).

Enligt paragraf 5 av 1911-års resolution kan älven delas in i fiskeområden (no. soner). I Tana kommun finns i dag ca. 70 sådana områden. Det finns en zonstyrelse och möten som fattar beslut om dess inre ärenden, dvs. «hvordan garnfisket i sonen skal utøves» (NOU 1997: 4, 287). Inom en zon har upp till 10 laxbrevägare fiskerätt. Enligt föreskrifterna skall man sätta upp sin «buoddu» (sv. pata) inom det område (zon) man tillhör och «gologadeapmi» skall även ske där. Före 1937

kunde man fiska med drivgarn över från en fiskezon till en annan.

I princip har man i dag två lovliga metoder för att fånga lax: fiske med garn och fiske med spö. De utan laxbrev fiskar alltså med spö från land eller från båt, en aktivitet som också kan företas av den förra gruppen. Laxbrevägarna kan dock utnyttja en person utan laxbrev som hjälp när de skall sätta upp en pata eller när de använder «gologadat» (sv. drivgarn). Både laxbrevägare och andra fiskare måste erlægga en årsavgift för fiske med spö. Dessutom måste man ha ett säsongkort. Ett säsongkort kostar för närvarande 50 kr. Många laxbrevägare uppvisar missnöje mot att de måste köpa ett säsongkort. De är inte heller nöjda med de ändringar som gjorts 1953 och 1979 angående vissa utgifter (se också NOU 1997: 4, s. 284). Prisökningen gällande säsongkort uppfattas som orimlig.

En del av laxbrevägarna befarar att man håller på att frånta samerna rätten till de traditionella fiskeaktiviteterna eller att man inskränker deras nuvarande rättigheter genom att utvidga andra gruppers rättigheter. Många är också emot att utvidga garnrätten till de sistnämnda. Reglerna är enligt några uppgiftslämnare för rigida, vilket bl.a. leder till att samer som har fiskat hela sitt liv, kan utestängas från fiske om de inte tillfredsställer alla de krav som uppställs i den norska statens regler. Missnöjet riktas bl.a. mot att man måste vara fast bosatt på sin jordbruksegendom. En del anser veckofredningen som för sträng. De som innehar en rätt att fiska med spö vill naturligtvis stärka sin rättsställning.⁴²

1.3.6.3 Om fiskemetoder

När man fiskar med spö, kan detta ske från land och då ägnar man sig alltså åt «slivgun». Med «oaggun» avses dörja, dvs. fiska med spö från båt. Ordet används också i en mer generell mening och betyder då fiske med spö och mete. «Oaggun» har antagligen förekommit i Tana från slutet av 1700-talet (se Helander 1985). I Åbo tidning skriver man år 1772 att man fiskade i Utsjoki med nät, krok och mete (Itkonen 1948 I, s. 548: not 1). På 1800-talet kom några engelsmän och skottar för att fiska i Tana (op.cit., not 2). De bästa fiskeställena var mellan Storfossen och Ailestrykene. Man har också haft «noddu-oaggun» som den första formen av fiske med spö (NOU 1997: 4, s. 283). Vidare har man också haft «sluppot», en slags klubba omkring vilken man virade lina.⁴³ Den användes på sina håll alljämt på 50-talet.

39. De andra är bosatta i Karasjok.

40. Märk att här menas inte att personer utan laxbrev inte har någon fiskerätt alls. Det hänvisas till NOU 1997: 4, s. 285 där det står att «det meste taler for at lokalbefolkningen i Tana etter gjeldende rett har en stangfiskerett».

41. Nät = fierbmi; joddofierbmi eller joddu = ett nät i ett laxstängsel; njanggofierbmi eller goatnelfierbmi = stående nät (no. stågarn); golda = flera drivgarn som är fästade ihop; gologadat = drivgarn; nuohhti = fisknot och säibma = nät för småfisk (harr, laxöring osv.)

42. Här hänvisas till lokala fiskeföreningar.

Redan år 1872 förbjöds vissa fiskemetoder såsom «duhasteapmi» (sv. ljustring), «goldin» (sv. bruk av drivgarn mot fasta redskap)⁴⁴ och överstängning. De två förstnämnda metoderna utövades likaväl, enligt uppgifter från informanterna, fortfarande i början av detta århundrade, väl över 50 år efter förbudet (jf. Itkonen 1948 I, s. 550 och Pedersen 1988, s. 53–55⁴⁵). Det kan i detta sammanhang nämnas att en 80-årig informant har lämnat en detaljerad beskrivning av ljustring. Här återges ett par uppgifter: Tidigare var älvbåtarna (johkafanas = älvbåt) lite annorlunda genom att man inte hade någon utombordsmotor.⁴⁶ Till bakre ändan (manjstávdni⁴⁷ = bakstamn) kopplades en anordning så att man kunde tända en eld som lyste i mörkret för att attrahera lax. Denna aktivitet pågick således under hösten när det var mörkt. Två män deltog i fiskeaktiviteten: den ena mannen styrde båten med «čuoibmi» (sv. båtstake), den andra fångade fisk med «hárset» (sv. ljusterjärn).

«Nuohttun» eller «nuohtte-bivdu», fiske med ett laxnot, förekom fortfarande på 1950-talet och på sina håll även senare. En man som deltog i ett nuohttun-lag nedanför Storfossen, berättar att det kunde vara upp till fyra personer i en båt. Man kunde få 60 laxar under ett och samma kast varav några kunde väga över 20 kg. Han fortsätter:

- «Dat luossabivdu lei dalle eallimii, birgenvuohki. Mis lei fásta báiki. Dat ledje oahpes báikkít. Ii dalle dárbbašan áiggi smiehttat: goas manai ja bivddii, de oaččui ja gottii. Láviimet maid šlivgut gáttis ja manaimet beare bajás, vulos Deanu eat mannan ... Ovdal lei olbmos fásta báiki ja fásta skihpár. Eai earát boade fierpmástallat go lea fásta báiki.»

«Laxfisket var då en livsnödvändighet, ett sätt att klara sig. Vi hade ett fast ställe. De var bekanta ställen. Man behövde inte tänka på tid; man fick fisk när man for ut för att fiska. Vi brukade också fiska med spö från

stranden. Vi for bara uppför älven, aldrig nerför ... Tidigare hade man ett fast fiskeställe och en fast kamrat. Andra lägger inte ut garn där man har ett fast ställe.»

Av utsagon ovan framgår, att man hade fasta ställen och fasta fiskekamrater. Detta förhållande hade en normativ betydelse. Den här informanten är bosatt i Båteng och berättar att han skickades av sin mor att fiska ensam redan då han var 8 år gammal, vilket vill säga att han ägde tillräckliga kunskaper allaredan i den åldern. Man fiskade med spö i Bildán och i Jalvi. Men man kunde också vid speciella tillfällen fiska utanför sina reguljära områden. Mannen förklarar:

- «Mii finaimet dalle gitta Gava bajábealde Guollemarsavvonis. Čuimmiin. Goarknui-met go ii lean mohtor. Mii leimmet gullan ahte doppe lei ollu luossa, danin finaimet doppe. Dábáláččat oakkuimet Bildán ja dieppe Jalvi, muhto sáimmastalaimet Geavgná vuolde. Dás gitta diehko bivddiimet.» «Vi for då ända upp till Guollemarsavu ovanför Gava. Vi använde båtstakar eftersom vi inte hade någon utombordsmotor. Vi hade hört att där fanns mycket lax. Därför tog vi oss dit. I vanliga fall fiskade vi med spö i Bildán och Jalvi, men vi lade ut nät nedanför Storfossen. Vi fiskade härifrån ända dit ner.»

Det är numera i huvudsak de äldre som ägnar sin tid åt «buođđun» och «golgadeapmi».⁴⁸ De yngre är de som hjälper till. I regel har man en fast partner, men om vederbörande avlider, flyttar osv., då skaffar man sig en ny fiskekamrat. Ett sätt att få en partner är att hjälpas åt, dvs. att en person hjälper den andra att bygga en pata och tvärtom.⁴⁹ Det är alltjämt så att man helst vill ha nära släktingar som partner.⁵⁰ Detta gäller särskilt för fiske med stängsel.

Fördelen är att detta möjliggör ett behållande av fångsten odelad inom kretsen av de sina. En per-

43. På 1950-talet hade man som bete «baste-oaivi» (no. skjedsluk eller drag) och «devon» (ett slags drag). Också «silkeguolli» (no. phantom-sluk) förekom. Många tillverkade själva dessa. Vidare hade man «muorra-guolli», ett drag gjort av trämaterial. Bönderna hade då mer tid åt fiske genom att jordbruksenheter var små med ett par kor, några får och en häst. Kvinnorna kunde ta hand om korna och hushållet i övrigt, medan männen ägnade sin tid åt jakt, fiske och renskötsel (i de fall de ägde renar).

44. Se om «goldin» som metod, Pedersen 1988, not 162; se också Itkonen 1948 I.

45. Enligt Pedersen (1988, s. 54–55) har s.k. Beangir-stängsel blivit brukat «på den tradisjonelle måten t.o.m. 1982».

46. På 1930-talet anskaffades de första utombordsmotorerna: handelsmän, tjänstemän, postbärare m.m. ägde de första motorerna.

47. «Stávdni» fanns också framme (sa. ovdastávdni).

48. Några fiskare från Norge kastade tidigare nät på den finska sidan av älven. En informant berättar att detta skedde i vart fall fram till 1950-talet, antagligen också senare. De från Finland kunde fiska med drivgarn på norsk sida fram till omkring 1970. En sådan aktivitet skedde med en kort varighet. En man berättar: «Dat suhppededje dán beale muhto eai ássan.» (De kastade nät på den här sidan med de dröjde inte länge här.)

49. Man kunde också ha en kamrat på finsk sida av älven, vilket på sina håll fortfarande förekom omkring år 1980.

50. Siri L. Dikkanen (1965) säger att i Sirma bodde man i grupper (eng. clusters), så att fadern och hans söner byggde hus nära varandra. Detta gjorde samarbetet mellan dem lättare. Fångsten hölls inom familjen. Man kan fortfarande se spår av detta.

son ger uttrykk åt dessa tankegångar med följande ord:

- «Mii eat fuolašii dien olbmos, muosehis bivdoskihpáris. Dat ii leat eisige fuolki: sier-ra sohka ja sierra oaivi.»
«Helst vill vi inte ha den människan som kamrat. En påfrestande fiskekamrat. Han är inte alls någon släkting: från en annan släkt med ett annat huvud.»

1.3.6.4 Om placeringen av en pata

När det gäller buoddu-aktivitet så sätter man gärna upp en pata där ens föräldrar också haft en, men under den förutsättningen att stället är bra. Vårflod, köld, förekomst av sand o.likn. företeelser kan förstöra ett fiskeställe tillfälligt eller för gott. En man berättar:

- «Jiekŋa lea moiven dan buoddosaji. Lean figgan buoddu dakko, muhto ii leat šat buorre. 62 rájes lea jiekŋa moiven juohke giđa dan báikki.»
«Isen har rört om mitt fiskeställe. Jag har försökt sätta upp en pata där, men stället är inte längre bra. Sedan år 62 har isen rört om den platsen varje vår.»

Traditionen är den att man ärver sitt fiskeställe från sin far, som i sin tur har ärvt platsen från sin far:

- «Buoddosadji boahá árbbis. Dat lea opmodat. Mun oamastan dan.»
«Stället för en pata erhåller man genom arv. Det stället är en ägodel. Det är i min ägo.»

Fiskestället för en pata (laxstängsel) är en större plats i älven inom vilken man kan flytta sitt laxstängsel beroende på omständigheterna, t.ex. om vattennivån i älven sjunker.

Nuförtiden föredrar många ett fiskeställe nära hemmet, speciellt om den traditionella ärvda platsen inte är bra eller om den numera tillhör en annan person och/eller en annan zon. Det kan nämnas att under de senaste åren har det i regel förekommit ca. 14 laxstängsel på norsk sida av älven inom ett område från Roavvegiiddi till Storfossen. Man kan säga att detta antal gäller mellan Ailestrykene-Storfossen eftersom det ovanför Roavvegiiddi inte på länge funnits några stängsel. Vid följande ställen har man exempelvis haft en pata: Ohcejotguoika, Gárnjáršuolu, Luosnjársavu, Bávttaguoika, Veahčatguoika, Gálgoguoika, Suveguoika, Duškánsavu/Ruovdesuolu, Duškánguoika, Jeagelveaisuolu, Vulle-Jon-Savu och Geavŋoáisuolu/Geavŋoáiguoika. Antalet pator varierar och ibland har antalet varit ca. 20.

Nedströms Polmak finns ett relativt stort antal fiskestängsel ända ner till Tana bru.

Exempelvis i Leaibenjárga, i Suolonjunni, och nedanför Gollevárri vid Edjásuolu och i Álletnjárgáddi.

Man utnyttjar två olika typer av «buoddu» (sv. pata): på våren «giddabuoddu» (sv. vårpata) och på sommaren «geassebuoddu» (sv. sommarpata).⁵¹ Patan för högvatten kallas «dulvebuoddu». Idén är att man kan ha fångst oberoende av olika omständigheter, bl.a. vattennivån. Bara några få har en särskild vårpata i dag. En orsak till det är att ställena för eventuella vårstängsel kan ligga utanför det område där man har fiskerätt. Det är mycket arbete med att flytta patan mellan olika ställen.

Man hade fortfarande på 1970-talet några mästare, dvs. duktiga samiska män som anlätades för att utse ett bra ställe för en pata. Man kunde anlita en sådan mästare även från den finska sidan av älven.⁵² En informant berättar:

- «Dalle olbmot háleštedje ahte gii dovddai čázi ja gokko guolli boahá.»
«Då diskuterade man vem som känner vatt-net och vilken väg laxen kommer upp.»

En annan bekräftar:

- «Guhkes-Ánte lei buoddomašttir ja Erke.»
«Guhkes-Ante var en stängselmästare, Erke likaså.»

1.3.6.5 Sedvanor i olika lokalsamfund

Det har redan av beskrivningen ovan framkommit att det förr då man inte hade någon utombordsmotor var en fördel att ta sig ett par mil uppför älven och ha sina speciella fiskeställen under den sträcka som därmed uppstod. Det fanns fasta regler i förhållande till detta:

Några hushåll hade ett sommarställe någon km från sin fasta bostad. T.ex. hade en familj från Roavvegiiddi sommarplats med kåta ca. en halvmil uppför älven i Goržán. Höet på Roavvegiiddis ängar kunde växa orört medan man var med sina kor på sommarstället. Vederbörande familj hade en kåta i Goržán. Vårstället för drivgarnfiske låg i Viddásnjárga ovanför Gáva.

De i Laksnes berättar att man tidigare tog sig ända upp till Ailestrykene för att fiska (oaggut). Sedan man skaffat utombordsmotor, kunde man ibland ta sig ända ner till Bildán ovanför Storfossen. Numera är Ovlásavu det huvudsakliga fiske-

51. Förr hade man också en höstpata, «čakčabuoddu».

52. Bland samer fanns (och finns) också särskild kunniga gällande «vuogga» (sv. metkrok, fluga, bete). De kallades «vuogga-meašttir».

stället (med spö) för Laksnesborna. Andra populära ställen är bl.a. Ohcejotguoika, Buollánsavu, Vidgaveaisavu och Luosnjársavu.

Sirmaborna håller sig till de närmaste områdena när det gäller fiske med spö: Bievrá. Duskán, Suveguoika. De fiskar också t.ex. i Ovllásavu och ibland i Luosnjársavu. Ovllásavu var fortfarande på 1960-talet ett populärt ställe. En man berättar att då fiskade «alla» med spö där. Särskilt de äldre är trogna sina tidigare vanor. Härom följande citat:

- «Deanu in mana vuollelii. Lea nohkka go oakkun Bievrás deike. Eanemus oakkun Bievrás gos dolinge lean oggon, doppe gos lea oahpis.»
«Jag far inte nerför älven. Det räcker att jag fiskar i Bievrá och nedströms därifrån räknat. För det mesta fiskar jag med spö i Bievrá, där jag fiskat förr, och där platserna är bekanta.»

Förr i världen for Sirmaborna ända upp till Ailestrykene. Och ibland for de nerför älven till Bildán och några till Storfossen. Áitesavu ovanför Utsjokimynningen var ett ställe där man kunde fiska i början av fiskesesongen, eftersom vattennivån där var lägre då. En Sirmabo i åldern över 60 beskriver detta med följande ord:

- «Áitesavu lei gidđaoaggunsadji, doppe lei coahkásit. Dáppe lei menddu dulvi. Ovddeš áigge lávii vahku ovdal dieppe dohppet, muhto go coagui de lávii dáppe dohppet buorebut ... Ovdal golgadeimmet juohke saji, čakčatge vel. Biret Per-báikke vulobealde gitta Oiva sátkui.»
«Áitesavu var ett ställe för vårfiske med spö. Vattennivån var lägre där. Här var det för mycket vatten. Tidigare nappade det en vecka tidigare där borta, men när vattennivån sjönk fick man ett bättre napp härnere ... Tidigare fiskade vi även om hösten med drivgarn överallt från nedanför Biret Piera ända ner till Oivas plats.»

Som en kommentar kan sägas att det är svårt att fiska med spö medan det är vårflod, eftersom vattnet är grumligt och drivved, kvistar, löv, skräp m.m.flyter längs älven. Av beskrivningen ovan framgår att Sirmaborna fiskade med drivgarn inom ett relativt stort område, från Čudegurra ovanför Laksnes ner till Forsholmen ovanför Lákšjohka.

En man från Sirma berättar att han och hans far tidigare hade en vårpata vid Jaegelveaisuolu (nedanför Sirma) och en sommarpata i Bávttaguoika nedanför Laksnes.⁵³ De for uppför älven, fiskade med spö och vittjade sedan sina garn i laxstängslet innan de for hem på natten.

Fiskarna från Båteng håller sig till Storfossenområdet. En äldre informant från Båteng berättar att man brukade fiska med drivgarn oberoende av «sonegrener» lite här och där⁵⁴:

Följande kommentar lämnades:

- «Oačču golgadit gos vain.»
«Man fick fiska med garn där man ville.»

Vidare meddelar informanten att hans föräldrar fiskade mest med «nuohtti» strax nedanför Storfossen. Informanten själv brukade före kriget hålla sig till Geavgñoáisuolu (vid Lákšjohka). Efter kriget fiskade han med spö för det mesta i Jalvi. Det kunde hända att man fick «5 stora laxar per timme, från 14 kg uppåt». För 30 år sedan fiskade han fortfarande i Storfossenområdet, men numera sker det mest bara som «sport».

Fiskarna från Båteng håller sig till Jalvi, Storfossen och Bildán. Några av dem är specialiserade på šlivgun (fiske med spö och bete från land). I Bildán går det bra att fiska med spö från båt, i Bildánguoika likaså. Många anser att det i Bildán inte finns bra ställen för gologadeapmi. I Bildánguoika fiskar man på sommaren. En person berättar om en av sina många fisketurer:

- «Álggos ledjen Geavgñá vuolde. Mañná go doppe heiten, de oggon Bildánguoikkas. Dalle lei jo geasseáigi.»
«I början var jag nedanför Storfossen. När jag hade fiskat klart där, fortsatte jag att fiska med spö i Bildánguoika. Då hade det redan hunnit bli sommar.»

Och han fortsätter, att:

- «Mis lea gidđaoaggun Geavgñá vulobealde. Go coahku de mihamáraid fárret Bildámii.»
«Vårt fiske på våren äger rum nedanför Storfossen. När vattennivån sjunker flyttar vi vid midsommaren till Bildán.»

Också Jalvi lämpar sig som fiskeställe under sommaren (sa. geasseoaggunsadji). Boratbokcá utgör ett bra ställe för «gidđadulveoaggun» (sv. fiske med spö under vårflod).

1.3.6.6 Fördelningen av fångst

Det finns vissa regler för hur man fördelar fångsten. I Sirma är det vanligt att man delar fångsten lika mellan dem som deltar i fisket. En

53. Märk att en vårpata också kan byggas vid stranden som en del av ett fiskeställe, om omständigheterna tillåter det, dvs. om platsen är lämplig med tanke på bottnet och vattennivån.

54. Denna samiska regel gäller på sina håll ännu i dag.

person meddelar, att de som deltar i fiske alla är delaktiga i fiskelyckan. Således får alla deltagande fiskare en lika stor andel av fångsten.

På andra håll förekommer mer komplicerade delningsprinciper. Man kan därvid ta hänsyn till de olika personernas kunskaper, rättigheter, fiskeredskap, arbetsinsats m.m. Man behöver inte nödvändigtvis ge någon fisk till en person som saknar kvalifikationer. När det gäller fiske med stängsel tar man inte gärna en utomstående som partner. Därigenom kan fångsten behållas inom kretsen av familjen. Tillfälliga medhjälpare erhåller fisk enligt avtal. Om man vill behålla fisken själv kan man köpa tjänster. Två laxbrevägare är i regel fulljämnade parter i förhållande till varandra. Om man har ett fiskestängsel gemensamt, dvs. att båda har garn och andra redskap m.m., då delar man fångsten så att båda får lika stor mängd fisk. Men om en partner t.ex. saknar garn, då får han kanske bara en tredjedel av fångsten om ingenting annat har avtalats.

1.3.6.7 Turister och fiske

Många uppger att de inte fiskar längre med spö. En man berättar:

- «Ihku eat baesa gosage, go turista lea dievva Deanu. Doppe ii leat skihkka. Ovdal beasai orrut doppe, dál olmmoš finasta oaggumin ... Jos buođuin olmmoš beassá bivdit, de fidne borranuoli.»
«På natten ryms vi ingenstans, då turisterna fiskar överallt i Tana. Där finns ingen ordning. Förre kunde man stanna där, nu fiskar man som hastigast ... Man får matfisk i fall man kan fiska med pata.»

En annan säger:

- «Dolin lean oggon Deanu, dallego dárbašin, moaddelot jagi dassái. Turista lassánnii, iige leat šat sadji. In šat liikon oaggut. 70-logus heiten. Muhtimin finihan velge, muhto diethan ii lohkkko oaggumin.»
«Förr i världen, för ca. 30 år sedan, brukade jag fiska lax i Tana älv, då jag behövde göra det. Antalet turister ökade och det fanns inte längre någon plats. Jag trivdes inte mer med fiskande. Och slutade på 70-talet. Ibland fiskar jag som hastigast, men det räknas inte som fiskande.»

Man anser att det finns för många turister.⁵⁵ Hans-Erik Varsis undersökningar (1992) visar liknande resultat (se också Hansen 1988). Ökad turism

anses att medföra påverkan i följande avseenden⁵⁶ (Varsi op.cit., s. 37):

- bortträngning av lokalbefolkningen
- ökad fara för föroreningar och
- mindre att dela på flera och mindre lax till lokalbefolkningen.

En informant konstaterar:

- «Dat turisttat mat dál leat, bilidit Deanu ja guoridit guovllu. Turisttain ii leat ávki. Mađe eambo dat bivdet, dađe eanet guorus lea savu. Ja doppe ii leat šat maid goddá.»
«De turister som nu fiskar i Tana älv ödelägger älven och tömmer området. Det är ingen nytta med turisterna. Ju mer de fiskar dess tommare blir det i vattnen.»

1.3.6.8 Älven borde få vila

Samerna har också varit angelägna om att låta älven «vila». Tidigare fiskade man inte på dagtid så mycket. Dessutom tar man hänsyn till vädret och fisketiderna. Detta är samiska sedvanor som man vill följa och också följer. En man berättar:

- «Ii doppe leat ráfi ii mangge láhkái. Oaggunsadji galggašii beassat orustit, jos doppe galggaš maidige fitnet. Ii olbmo gánnet oaggut, jos báikkít eai vuoinnas. Dalle ovdal lei savu ja guoikka beavvi ráfis.»
«Man kan inte fiska där ostörd. Ett fiskeställe borde få vila upp sig. Annars får man ingen fisk där. Det lönar sig inte att fiska om fiskeställena inte vilar. Tidigare fick vattnen vara ostörda hela dagen.»

En annan hävdar:

- «Luonddus lea mánga mii doibme su láhkái. Mun in vuolgge buot beivviid oaggut. Finan vus geahččamin čázi, ahte leago dulvamin vai coahkumin. Geahčan maid ábmui. Jos menddo bieggá ja lea stoarbma, de in vuolge Deanu ala. Dálki ferte stemmet, nu ahte ii oaččo leat garra bieggá, ii garra beavváš. Guolli ii dalle dohppe.»
«Naturen fungerar i många avseenden på sitt sätt. Jag far inte ut för att fiska varje dag. Först ser jag efter hur vattnet är, om det håller på att stiga eller om vattennivån sjunker. Jag ser också mot himlen. Om det är stormigt och blåser starkt, då ger jag mig inte ut på fiske. Vädret måste stämma så att det varken blåser hårt eller är för soligt. Vid sådant väder nappar inte lax.»

55. Om den ekonomiska betydelsen av turism finns flera uppfattningar hos lokalbefolkningen.

56. Finska turister utgör en av de stora konfliktskapande faktorerna, kanske den största gällande fiske i Tana älv (jf. Hansen 1988, s. 43 och 46).

1.3.6.9 Samisk rationalitet, norske lagar

Den samiska befolkningen, oavsett yrke, ålder och ställning – i förhållande till rättigheter – har ett intressant levande traditionsförråd, dvs. sedvanor som man kan basera sina rättigheter på. Fiske är för många samer både en kulturell och social aktivitet i tillägg till dess ekonomiska fördelar. Man är angelägen om att följa samiska regler gällande fiske. Generellt är det så, och detta gäller också för utmarksnäringarna, att norska lagar följs i den utsträckning som de verkar att uppfylla sitt ändamål. Men «laglydigheten» uppges ha ökat under de senaste tio åren:

- «10 jagi dás ovdal lei vel nu ahte olbmot eai berostan lágain.»
«För 10 år sedan var det fortfarande så att människorna inte brydde sig om norska lagar.»

En annan informant förklarar:

- «Maŋimus jagiid dážat leat álگان čavget lágaid ja olbmot leat maid kánske álگان eambo doahttalit daid.»
«Under de senaste åren har man skärpt lagarna och folk har kanske också blivit mer fogliga.»

Det har redan framkommit ovan, att man tidigare hade skilda vår-, sommar-, och höstställen för fiske med drivgarn. Dessa platser kunde vara ganska långt från varandra. Bestämmande för val av fiskeplats har varit familjetraditioner. Vidare tog man hänsyn till en del andra faktorer, bl.a. sådana omständigheter som har med kvalitén på fiskestället att göra, vilket är beroende på vattennivån, förändringarna i bottenkvalitén, isens rörelse, köld m.m. Bottenkvalitén och vattennivån kan ändras under en och samma vår och sommar en eller flera gånger. Fiskaren måste justera sina metoder i enlighet med detta. Och man har kollektivt en förståelse för detta:

- «Sámiid gaskkas leamaš áddejupmi dasa ahte dihto sona olbmot golgadiit doppe gos Deatnu lea čázis.»
«Samerna förstår att folk tillhörande vissa zoner måste fiska med drivgarn där vattennivån i älven är lagom.»

Men enligt gällande norska regler skall fiske med drivgarn ske inom den zon där man är tillhörig i. Man skall inte på egen hand fiska med garn inom andra zoner.⁵⁷ Inom några zoner har man av skäl som redan redovisats ingen «golgadatsadji» (sv. ställe för golgadeapmi) eller «buoddosadji» (sv.

ställe för en pata). Detta föranleder en person att söka sig till andra zoner. Många ger en förklaring liknande följande uttalande:

- «Mii eat láve sona siste golgadiit. Golgadat lea dakkár ahte muhtin sonain eai leat golgadatsadji: sáhtá leat dulvi iige sáhte golgadiit. Dahje ii leat ollenge golgadatsadji.»
«Vi fiskar inte med drivgarn inom vår zon. Fiske med drivgarn är av den karaktären att inom några zoner har man inga bra fiskeställen. Vårfloden kan ha förstört platserna. Kanske det överhuvudtaget inte finns någon bra plats inom en viss zon.»

En närmare förklaring erhålles:

- «Olmmoš sáhtá soahpat nuppi sonain ahte sáhtá bivdit doppe dan sonas. Buorre ustibat go leat, de manná bures. Mun lean earáge sonas bivdán, diekko leamaš buorre. Ovtta sajis lea unnán čáhci, nuppi sajis fas ollu. Jus mus lea unnán čáhci, de sáhtán fitnat bivddesteamen doppe.»
«Man kan bli överens med en annan zon att man kan fiska med drivgarn i den zonen. När man har bra vänner, så går det bra. Jag har också fiskat inom en annan zon. I det hänseendet har det varit bra. I en plats är det lite vatten, i en annan plats däremot mycket. Om jag har för mycket vatten inom mitt område, då kan jag fiska inom ett annat område.»

Av det sista uttalandet framgår att när man fiskar inom en annans zon med drivgarn, fiskar man där som hastigast⁵⁸. Genom att följa samiska sedvänjor och regler bidrar man till att reproducera samisk samhällelig och kulturell ordning och strukturering. Som en medlem i ett lokalt samhälle har man skyldigheter mot dess övriga medlemmar. Man har därvid särskilda förpliktelser mot sina föräldrar och släkten i övrigt. Utifrån samiskt sätt att se måste man hjälpas åt och leva i «soabalašvuohta»⁵⁹. En invånare i en av byarna inom mitt studieområde berättade att en annan person i vederbörandes by inte har något ställe för fiske med drivgarn inom sin zon. Informanten menar, att:

- «Jos mii čuvošeimet lagaid, de ii sáhtáii son golgadiit.»
«Om vi skulle följa lagarna, då skulle han inte kunna fiska med drivgarn.»

57. No. sone kallas på samiska «sona». En sonemedlem kallas «osolaš» på samiska.

58. Det samiska verbet «bivddestit» anger en aktivitet av kort och begränsad karaktär.

59. «Soabalašvuohta» betyder det att följa koncensus, det att ha tyst överensstämmelse, samförstånd mellan parterna.

Samerna har egna regler gällande sådana omständigheter:

- «Fierbmebivddus lea mearrádus sámiiid gaskkas.»
«När det gäller garnfiske, så har samerna egna överenskommelser.»

Det har varit och är således sedvana att fiska med drivgarn där omständigheterna medger det, men dock inom det område som upplevs utgöra ett möjligt fiskeställe för den familj man tillhör eller befolkningen i den bygd där man bor. Som ett exempel kan nämnas att före kriget fiskade man kollektivt inom Sirma genom flera zoner. Om detta berättas:

- «Ruovdesuolu. Golgadatmiellevuolle, das lei ovdal vel goahti golgadat várás. Das lávejedje buot báikki olbmot golgadit golmma zona čada Jeagelveainuori oaivái. Dat juogadedje visot guliid buohkaide. Dahke vel fitnejedje geat eai goddán.»
«Ruovdesuolu. Golgadatmiellevuolle. Där fanns tidigare en kåta som användes när man fiskade med drivgarn. Där brukade lokalbefolkningen fiska med drivgarn genom tre zoner ända ner till den översta delen av Jeagelveainuorri. Fiskarna delade fångsten mellan sig. De som inte fångade någon fisk, erhöll också sin andel.»

Karaktären av «jahkodat» styr människan, då hennes liv är delat i «dálve-eallin» (livet på vintern), «giddaeallin» (livet på våren), «geasse-eallin» (livet på sommaren) och «čakčaeallin» (livet på hösten). Under ett dåligt laxår blir vintern svår. Denna avhängighet gällde i alla fall tidigare:

- «Dálve-eallin leai avhengig luosas. Jos lei fuones luossajahki de lei vátis dálvi.»
«Livet på vintern var beroende av laxbeståndet. Vintern blev hård om det var ett dåligt laxår.»

Laxfiske har dock fortfarande en betydelse såsom redan konstaterats:

- «Golgadeapmi lea okta árbevirolaš doaibma. Dat lea lassisisboahu šibitolbmuide.»
«Fiske med drivgarn är en traditionell syssla. Det medför tilläggsinkomster för bönderna.»

Mot denna bakgrund är det naturligt att man inte följer alla norska lagar och föreskrifter fullt ut. Det gäller att nå «birgejupmi». Samisk näringsaktivitet är bunden till samiska normer. Om man strängt följer norska lagar och förordningar, riskerar man att bryta mot samiska normer och regler. Det har också framkommit av beskrivningen ovan om att

man äger en viss rationalitet i förhållande till hur naturen fungerar. Som same har man en speciell kontextuell kunskap om naturförhållanden vilken utgör grund för den enskildes verksamhet.

1.3.7 Norska lagar uppfyller inte lagstiftarens intentioner?

Sally Moore's begrepp «semi-autonomt socialt fält» (eng. semi-autonomous social field) har inom vissa kretsar blivit ett populärt sätt att lokalisera lagen och dess betydelse i ett givet samhälle i samband med empirisk forskning i ämnet (se Benda-Beckmann 1997, s. 11). Jag har tagit en samisk traditionell aktivitet «golgadeapmi» som exempel på en aktivitet för lokalisering av norsk lagstiftning gällande laxfiske och för att se hur den lagstiftningen verkar. Det framgår av mitt material att de berörda lagarna har vissa svårigheter att göra sig gällande trots att det finns norska normativa regler och en effektiv administration med tillsyn och förvaltning som metod för att tillämpa dem. Man kan också se att informanterna känner till betingelserna för sina liv och aktiviteter och kan ge förklaringar om man ställer frågor om och diskuterar dem. Samerna lokalt är medvetna om och reflekterar över distinktionen mellan samiska rättsuppfattningar och norska lagar.

Samiska rättsliga normer har uppstått i en samisk kulturell och social kontext (jf. Borrows 1996). Till detta hör att samerna är ett folk som länge behållit sin kontakt med naturen. Vi ser t.ex. hur samerna tar hänsyn till förändringarna i naturen och i sin verksamhet försöker förhålla sig till dessa. Att leva betyder för dem i första hand att leva lokalt inom sitt bosättningsområde. Att befinna sig lokalt på en plats är att man är i position att känna till och förstå sina platser (jf. Casey 1996, s. 18). Berger och Luckman (1980, s. 19–40) fäster stor vikt vid en människas vardagsvärld. I vardagslivet sker arbete, socialt umgänge och interaktion i «ansikte-mot-ansikte»-situationer. De sociala relationerna utgör ett viktigt element av vardagslivet (op.cit., s. 32).⁶⁰ De mer abstrakta situationerna, relationerna och elementen av ens liv – de människor som bor på andra orter och de skeenden som äger rum långt borta – har en mindre relevans i den omedelbart upplevda vardagen i de lokala miljöerna.

Som medlemmar av ett lokalt samhälle följer de i första hand dess regler och sedvänjor och känner att de har förpliktelser mot släktingar, partner och andra medlemmar av samhället. Samerna har också levt länge i de områden där de nu bor. Många samer kan, om man ställer frågor om detta,

såga att «på denna plats bodde mina förföräldrar redan på 1700-talet». Samhället och kulturen har varit föremål för förändringar, men trots detta lever många traditioner kvar på sitt sätt. Sådana traditioner är knutna till bestämda platser där bestämda aktiviteter äger rum.

Moore argumenterar för att en lokalitet, där en lag placeras, finns inom halvautonoma fält av ett givet samhälle. Sådana «fält» är egentligen lika med en social grupp som engagerar sig i utfärdande och tillämpning av egna normer och regler (Griffith 1986, s. 36⁶¹). Detta leder till att externa lagar eller regler kan få vissa svårigheter att göra sig gällande i en sådan miljö. Den är ju nämligen redan fylld av normer. De som stiftat lagarna och bestämt reglerna har alltså svårigheter med att få befolkningen att efterleva lagarna och reglerna. I korthet kan konstateras att de berörda samerna som en social grupp har utvecklat lokala sedvanor och rettsuppfattningar som de i större eller mindre grad är bundna till. Antagligen är det så att i stora delar av Nord-Norge finns det i praktiken två fungerande rättssystem, det sedvanerättsliga och de av norska staten stiftade lagarna. Beroende på

respektive individs etniska tillhörighet, kännedom om lokala sedvanor och kunskaper m.m. tillämpas det ena eller det andra rättssystemet, vilket följaktligen leder till icke önskvärda konflikter.

Försiktigt uttryckt kan man också säga, att det har funnits en viss frihet för den samiska befolkningsgruppen i förhållande till den norska staten, vilket kan sägas att utgöra en inre «grupp-frihet» eller autonomi⁶². Det verkar klart att norska lagar och tillämpningen av dem många gånger ter sig irrationellt och uppfattas vara förenat med orättvisor i samhället (jf. Eythorsson 1991, s. 124; se också Gaski 1993). Lagarna bygger på främmande kunskap, rationalitet och samhällssystem. Tillämpning av norsk lagstiftning har med maktutövande att göra. När maktutövandet uppfattas som icke-legitimt, kan man lätt förlora förtroendet för dess utövare.

Denna genomgång av «samiska rettsuppfattningar kontra norska lagar» skall inte missförstås. Det är inte fråga om att gå tillbaka till gamla tider. Det gäller att få förståelse för kulturella olikheter angående sådana begrepp som lag, norm, sedvana och underliggande rationalitet. I vidare betydelse handlar det om upphävande av historiska orättvisor, erkännande och ökat inflytande avseende samernas rätt till land och vatten (jf. ILO-konventionen nr. 169 om urbefolkningar och stamfolk i självständiga stater (1989); FN-konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (1966) och FN-konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter m.m.).

1.3.8 Renskötseln i Olggut Čorgas

Mitt material gäller Östra Finnmark, och den grupp av renägare som håller till på Nordkynnhavöya (Olggut Čorgas) under sommaren, dvs. renbetesdistrikt nr 9. Detta distrikt har 12 aktiva driftsenheter och 73 personer ingår i dessa.⁶³ Renantalet har inom distrikt nr. 9 varierat under de senaste trettio åren och uppgår för närvarande till ca. 2500 renar.⁶⁴

60. Ian Whitaker (1955) ha påvisat att det bland samer finns en mycket klar social struktur. Sociala relationer är viktiga ingredienser i denna. En avancerad terminologi gällande släktskap (se Solem 1970) visar släktens betydelse. Till denna kategori räknas också släktskap genom giftermål. Äldre samer kan räkna upp sina och andras släktingar i flera släktled. Familjen är den grundläggande enheten i en samisk social organisation. Inom renskötseln utgör siidan, en sammanslutning av flera familjer och personer på en frivillig basis, en viktig social kategori. Rent generellt är det så, vilket också framgår av mitt material, att man i första hand väljer nära släktingar som sin partner. Ett bilateralt socialt system (Pehrson 1964) möjliggör att man kan välja vänner och partners både från fars och från mors sida. Om man är gift så kan man välja, om man samarbetar med syskon och kusiner från ens eget släkt eller om man väljer samarbetspartner från sin makas/makes släkt. I laxfiske i Tana älv samarbetar man gärna med personer från faderns släkt. Ett bilateralt släktsystem innebär alltså en stor flexibilitet. Om man av någon anledning inte kan samarbeta med nära släktingar, väljer man «släkt» på längre håll (även faddrar, personer med samma namn och grannar) eller utomstående (tidigare drängar, bekantas söner m.m.). Nära släktingar och personer som är partner med varandra har som ömsesidig skyldighet att hjälpas åt och vid behov ge varandra hjälp, t.ex. bensin, reservdelar, mat, husrum o.dyl. Det förekommer också gruppsolidaritet inom vissa kategorier av sociala grupper. En sådan solidaritet kan finnas t.ex. inom den laestadianska gruppen, bland renskötare tillhörande samma siida, samma distrikt eller samma kommun, bland laxbrevägarna och bland invånarna inom ett litet lokalsamhälle. Många talar dessutom om «soabalašvuotta» (tyst överenskommelse) som en slags norm att följa. Det verkar också uppenbart att de intervjuade samerna i de berörda lokalsamfundet kategoriserar sig själva som en «vi»-grupp i förhållande till normmännen och andra som uppfattas som «dem».

61. «Moore defines a «semi-autonomous social field» as an identifiable social group which engages in reglementary activities.

62. I Webster's Third New International Dictionary (1986) definieras autonomi t. ex. som: «the quality or state of being independent, free, and self-directing: individual or group freedom» (se punkt 1 under «autonomy»). Diskussion gällande autonomi i politisk betydelse, se NOU 1997: 5, s. 61–63.

63. Uppgifter från Reindriftsforvaltningen i Öst-Finnmark och avseende 1997; jf. med Ressursregnskap for reindriftsnaeringen 1998.

1.3.8.1 Ett selvstendig rettsgrundlag

Renskötseln betraktes som en samisk næring genom att rätten att bedriva renskötsel innanför renbetesområdet är förbehållen personer av samisk härkomst. Dessutom krävs antingen att en av föräldrarna eller far/morföräldrarna har haft renskötsel som huvudnäring. Renskötseln anses vara starkt kulturbärande. Renskötseln är reglerad och skyddad genom speciell lagstiftning. Men «gjennom rettspraksis er slått fast at reindriften har sitt eget rettsgrunnlag uavhengig av loven» (Ström Bull 1997a, s. 46) och den har «etablert gjennom sedvane og alders tids bruk» (op.cit., s. 47). Den offentliga förvaltningen fortsätter emellertid att betrakta renskötseln enbart som «en tålt bruk» (se mer Ström Bull 1999).

Rätten till att driva renskötsel är en kollektiv rätt vars innehavare är rensköttande samer som grupp (op.cit., s. 49 och 51). Rätten att utöva renskötsel är en bruksrätt enligt Lov om reindriften 1978, par. 9⁶⁵ och omfattar:

1. rett till att uppehålla sig med ren, ferdas och flytta
2. rett till bete
3. rett till att uppsätta anleggninger for reindriften behov
4. rett till bränsele och trævirket
5. rett till jakt, fangst og fiske.

1.3.8.2 Distriktsindelning

Amtmannens distriktsindelning från 1892 var «egentlig den første offentlige inndelingen av fylket i reinbetedistrikter» (Reindriften i Finnmark 1994, s. 46).⁶⁶ Då kallades betesområdena norr om Storfjordbunnen i Laksefjord-Vestertana för Čorgasnjárga. Genom ett beslut på länsnivå (fyl-

kesmannen) 1892 var Nordkynnhálvöya en del av Čorgasnjárga vilket blev sommarbetesland för Polmak renskötselområde. Men år 1914 tilldelades Polmak distrikt nr. 9. Det övriga området (ett område söder om Hopseidet) tilldelades rensköttarna från Karasjok. En orsak till denna tilldelning var att Karasjok behövde en större sommarareal (Situasjonsrapport i Öst-Finnmark Reinbeteområde, s. 23).

På basis av 1933-års renbeteslag blev Finnmark delat in i fyra renssocknar och i ett antal distrikt. Kirsti Ström Bull (1977b, s. 22) menar, att den berörda distriktsindelningen skedde på grundval av samiska sedvanor. Finnmark delades in i fyra renssocknar enligt följande indelning: Kautokeino, Karasjok, Polmak och Varanger. Dessa indelades i distrikt. Polmak renssocknen har 6 distrikt: Rággonjárga (Rbd. 7), Searbaičohkka (Rbd. 8), Yttre Čorgas (Rbd. 9), Oarje Deatnu (Rbd. 10), Buolbmát dálveorohat (Rbd. 11) och Leavvajohka (Rbd. 12) (se Reindriften i Finnmark 1994).⁶⁷ I fylkesmannens förordning 1934 blev Čorgas «opprettet som sommerbeiteland for rein fra Polmak» (Reindriften i Finnmark 1994, s. 88).

Av naturliga skäl finns det inte många bland mina informanter som kan redogöra för sina personliga erfarenheter gällande 1930-talets distriktsindelning. En person berättar dock, att det fanns en del oklarheter angående de nya distriktsgränserna eftersom de uppfattades som alltför exakta. De interna driftsförhållandena fortsatte i princip som förr. Därvid tog man hänsyn till de olika årstidernas variation i förhållande till bete och andra faktorer.⁶⁸ Rensköttarna hade fram till 1933 själva bestämt över bruket av sina områden. Det meddelas således av en äldre informant, att:

- «1933 rádjái oáččuimet johtit gii gosa áigui. De galggái diedihit, gosa lea mannanin, man orohakkii. Mii čuovuimet buorre muddui 1933 orohatrájaid. Muhto jus o.m.d. gumpe rikkerii dahje skoaddu šattai de eat čuvvon rájaid. Badjeolbmui lei vuogiatvuohat čatnasan dáidda áššuide: mo lei luondu ja dálki.»
- «Fram till 1933 fick vi flytta och ferdas hur vi ville. Men sedan skulle man anmäla, vart man var på väg, till vilket distrikt. Vi försökte följa 1933-års gränser så gott vi kunde. Men om t.e.x. vargen härjade i flokken eller det uppstod dimma iakttog vi inte gränser-

64. Några termer avseende ren återges: boazu (ren); varris (-boazu) (hanren); heargi (härk, tam hanren, arbetsren); miessi (renkalv); čearpmat (renkalv, äldre än miessi, kallas så till ca. ett års ålder); geažot-beallje-čearpmat/miessi (omärkt renkalv); vuonjal (renko, två år gammal); áldu (vuxen renko, vaka); varit (hanren, ca. två år gammal); spáillit (hanren, otränad och kastrerad hanren); sarvviss (rentjur); rotnu (renko som inte har någon kalv).

65. 23.2.1996 ändrades rennæringslagen.

66. Arbete med en ny distriktsordning påbörjades under 1992. Ett förslag till en ny indelning föreligger. Därvid ser man distriktsgränser som rättighetsgränser (se Reindriften i Finnmark 1994; se också Förslag til ny distriktsindeling 1999, s. 6, där det står att distriktsindelningen måtte «antas å ha samme juridiske betydning her som i de øvrige reindriften fylker, at distriktsgrænsen i tillegg til en intern forvaltningsgrænse også er en rettighetsgrænse.» Om betydelsen av sedvanemæssigt bruk i detta hänseende, se Ström Bull 1977a, s. 97.

67. Renskötselområdet i Norge är numera indelat i 6 renbetesområden. Ett av dem är Öst-Finnmarks renbetesområde inom vilket de berörda distrikten ligger.

68. Om olika siidaers anpassning till olika årstider, se Sara 1993.

na. En renskötarens rättigheter var bundna till naturen och vädret.»

Karasjokborna började under kriget använda Čorgas som sitt distrikt. De disponerade området fram till 1958. Under tiden vistades Polmakborna i Johkan (Digermulen). Inom Čorgas-gruppen finns emellertid en mycket klar uppfattning om att Nordkynnhalvöya tillhör och har tillhört den.

En man berättar:

- «Čorgas gulai midjiide, muhto soadi áigge álge Kárášjot-olbmot doppe orrut.»
«Čorgas tillhörde oss, men under kriget började Karasjok-gruppen vistas där.»

Vidare sägs att,

- «Čorgas gullá midjiide.»
«Čorgas tillhör oss.»

När det gäller Johkan (Digermulen) har det området sedan 1958 utnyttjats som betesland av renskötarna från Karasjok (Lágesduottar), men Polmakborna, dvs. Čorgas-gruppen anser att området tillhör Polmak.⁶⁹

1.3.8.3 Flyttning med renar

Renskötseln baseras på nyttjande av olika betesområden. Inom ett distrikt måste det finnas vissa nödvändiga landskapstyper och resurser. Dvs. att betesområdena måste vara av sådan karaktär att det är möjligt att variera driftsmönstret utifrån växlande väderleks-, snö- och betesförhållandena. Som exempel kan nämnas att en liten mängd snö medför andra betesförhållanden och driftsaktiviteter än en stor mängd snö. När det är liten snömängd kan man hålla renarna länge i «vuopmi» (sv. skogsområde). Isskorpa på marken har också en avgörande betydelse för vilken betesstrategi man väljer. Flockens sammansättning vid flyttningen är även beroende på betesförhållanden vilka delvis beror på väderleken och snömängden/konsistensen. Betesförhållandena får också inverkan på flyttningen med renarna. Av naturliga skäl flyttar man på våren där det finns barmark.

En informant säger, att:

- «Olmmoš ferte johtit doppe gos guohtun lea.»
«Man måste färdas där det finns tillgång till bete.»⁷⁰

69. I samband med den pågående distriktsindelningen och diskussioner föranledda av den förväntar sig kretsar tillhörande Čorgas en lösning avseende Johkan. Man vill att rennäringsmyndigheterna avgör frågan «om Johkan skal tilfalle D9 eller D13 på permanent basis» (Forslag til ny distriktsinndeling 1999, vedlegg 4).

Nordkynnhalvöya är Čorgas-gruppens sommarbetesland. Man flyttar nu till Čorgas omkring den 1. maj och stannar där till ca. den 1. oktober. Till och från sommarbeteslandet flyttar man genom Inre Čorgas och Johkan (Digermulen) vilket upplevs som ett traditionellt flyttningsstråk (sa. johtolat). Man har härvid en viss betesrätt och den betesrätten är mycket betydelsefull för renskötseln. Flyttningen till sommarlandet startas ungefär i mitten av april. Numera deltar inte hela familjen i flyttningen utan endast de som aktivt arbetar med renskötseln. Sista delen av flyttningen sker genom renbetesdistrikt nr. 13 (Siskkit Čorgas⁷¹ och Lágesduottar) tillhörande Karasjok. Den nordliga delen av Inre Čorgas används av distrikt nr. 9 som samlingsplats för dess renar för att få möjlighet att föra renarna förbi Hopseidet på kortast möjliga tid. Om detta berättar en renskötare, Lars M. Gaup (Forslag til ny distriktsinndeling 1999, vedlegg 4).

«Etter at Nordkynvegen er kommet og sperrer for en oavhengig reinflytting forbi Hopseidet om våren, er det etter hvert blitt behov for Rbd 9 å bruke den nordlige delen av Indre Čorgas som et slags oppsamlingsområde for de respektive adskilte vintersiidaene for å ha en mulighet å føre reinen forbi Hopseidet på kortest mulig tid, fordi lokalbefolkningen og næringslivet på öya ikke aksepterer at veien holdes så lenge stengt».

Flyttningsvägarna är ungefär de samma som förr, eller som en av de personer som jag intervjuat berättar:

- «Johtin lea áhkkorat seammá go ovdal. Veahá dat sáhtta muhttašuvvat. O.m.d. barttat huksejuvvojit ja geainnut bohtet. Mii geavahtat dan seammá johtolaga, bohccot leat oahpásmuvvan daidda.»
«Flyttningen sker exakt som förr. Lite kan den ha ändrats. Exempelvis har stuge- och vägbyggandet påverkat flyttningsaktiviteterna. Men vi använder samma flyttningsstråk som förr. Renarna har lärt sig att känna dem.»

Flyttningen på våren och hösten sker efter bestämda flyttningsvägar (jf. Solem 1970, s. 192). Men ett flyttningsområde och en färdväg är inte alltid exakt det samma i konkret arbete i konkreta

70. Märk att man talar om «guohtun», med vilket avses det förhållande att man har tillgång till bete. Man kan ha bra «guohtun» med dåligt med bete eller mat. «Dán áigge lea guohtun vaikko man buorre, muhto ii leat jeagil maid borrat. Eatnamat leat guorban.» (Numera kan man ha bra betesförhållanden, men det finns inte någon lav. Markerna har blivit förstörda.

71. Inre Čorgas.

situationer (se NOU 1993: 34, s. 204) Man kan även behöva alternativa vägar (Ström Bull 1997a, s. 76–77). Också renarna följer sin «geinnodat» (ett stråk där renarna färdas och går). De vet vart de skall. Beteslandet «drar» dem: på hösten områdena med «guoppar» (sv. svamp) och «sidnosuoidni» (sv. fjällgräs). När dalarna täcks av djup snö («go joavgá») söker sig renarna t.ex. mot fjällen. Mot våren tar sig renarna norrut mot havet där det blir tidigt «bievla» (sv. barmark).⁷²

Ett förhållande till som omnämns av mina informanter är att flyttning faktiskt kan ta en längre tid än beräknat beroende på diverse omständigheter:

- «Giddat ii sáhte nu beare johtit. Dalle eai leat bohccot gievrra mannat.»
«På våren är det inte så lätt att flytta. Då är renarna inte tillräckligt starka för att färdas.»

Čorgas är ett sommarområde med gräs och sommarväxter som bete, vilket betyder att så snart det börjar bli kallt eller snöa, måste man flytta därifrån. Flyttning från sommarbeteslandet sker då det blir slut på grönbetet. Flyttning till området kan inte heller ske innan det blir grönt på våren. En renskötare berättar om detta med följande ord:

- «Dálkkit mearridit goas mii johttát. Jos muohta boahdá, de ferte vuolgit. Doppe ii leat jeagil, muhto beare ruonas, mii goldná.»
«Vädret bestämmer tidpunkten för flyttande. Vi måste ge oss i väg om det börjar snöa, då måste vi ge oss av. Där finns inte någon lav, utan enbart grönbete som vissnar.»

1.3.8.4 Om sommaraktiviteter

Sedan slutet 1950-talet har Čorgas-gruppen haft en blandflock hela sommaren. Kalvningslanden ligger utspridda. Renkorna väljer sådana områden som ligger skyddade och där det tidigt finns bete: t.ex. områdena nära Stjärnvatn (Nástejávri), i Kåifjord och mot Risfjord m.m. En person förtydligar:

- «Oahpes áldu manná birra njárgga, dat lea veaittalas ealli, manná gii gosa lea hárvánan.»
«En renko som är bekant med platserna, går fritt omkring i området och går dit där den är van att vara.»

Under sommaren är vaktande och annat arbete organiserat så att driftsenheterna (sa. doallu) turas om med vaktande. Andra arbetsmoment, såsom arbete med gården, kalvmärkning m.m. sker gemensamt. I sommarbeteslandet hade man tidi-

gare flera gården för samling och kalvmärkning, nämligen i Skjånes, Stjärnvatten, Skjötningsberghalvöya, Kifjord och Aslakhaugen (Čáloaivi). Numera använder man huvudsakligen en rensamlingsplats, den i Aslakhaugen. Där pågår märkning, slaktning och försäljning av renar på hösten. Det uppfattas som en fördel att slippa samla renkalvar flera gånger. Renkalvarna kommer lätt ifrån sina mödrar och blir uttröttade:

- «Miesit billašuvvet go gártet mánggii gárdái.»
«Renkalvarna förstörs av flera samlingar.»

Man hade tidigare gemensamma stugor nära gården, bl.a. i Nástejávri och Čáloaivi. Man började bygga renvaktarstugor i Čorgas under 60-talet. Man har också stugor/kåtor i Levsse. I tillägg har man tillgång till enstaka renvaktarsvisten på andra håll. Rengården och stängsel saknades förr i världen. Man började bygga dem på 50-talet.

1.3.8.5 Renbetesdistrikten 10–13

Distrikt nr. 10 (Oarje Deatnu; Vestertana), området söder om riksvägen på Ifjordfjället, används av Čorgas -gruppen som höst-, vinter- och vårbete (Reindriften i Finnmark 1994, s. 89). År 1934 upprättades distrikt nr. 11 (Buolbmát dálveorohat; Polmak vinterbete) som ett vinterbetesområde för Polmak. Renar från distrikt nr. 9 kommer under oktober in där och kan nyttja området tills de flyttar till sommarbeteslandet. Renarna från distrikt nr. 7 (Rággonjárga) får använda ett bestämt område som vinterbete, vilket också sker under 2–3 månader på vintern (op.cit.). Betesrätten avser området mellan Máskejohka och Tana älv söderut mot Hílágurra. För närvarande föreligger vissa oklarheter angående nyttjandet av Digermulen (se Forslag til ny distriktsinndeling 1999).

Distrikt nr. 12 (Leavvajohka; Levajok) tillfördes Polmak år 1934, dock med en viss betesrätt för Karasjok i samband med flyttning (op.cit.). Renarna från Karasjok betar inom området från september till november/december, och inom västliga områden även efter det. Renarna från distrikt nr. 9 betar i de östliga delarna av distriktet från januari fram till mars/april. Under senvintern betar och förflyttar sig renarna från distrikt nr. 9 genom områden som hör till distrikt nr. 13 på sin väg mot sommarbeteslandet.

Att man använder samma siidaområden varje vinter innebär att man väl känner till dessa områden och kan planera sin markanvändning. Man vet vilka områden som ägnar sig bäst för att användas och när (Solem 1970, s. 190–191). Men utnyttjan-

72. När det gäller renskötarens språk, se Eira 1994.

det av marker varierar bl.a. beroende av væderleksforhållanden. Som en slags generell regel säger man, att:

- «Badjeolmmoš galgá beassat geavahit daid eatnamiid ja čáziid maid lea ovdalge geavahan.»
«En renskötare bör kunna använda de landarealer och vatten som de också tidigare har brukat.»

Man hänvisar gärna till lång tids bruk, men Čorgas-gruppen har vissa problem och mödor när det gäller bruket av sina traditionella betesområden. Hans Prestbakmo (1999, vedlegg 1) beskriver de svårigheter som Čorgas-gruppen har pga. betessituationen generellt och genom andra renbetesdistrikts nyttjande av samma betesområden. Mot och under hösten betar renarna från Karasjok inom det område dit renarna från distrikt nr. 9 kommer efter sommarvistelsen på Nordkynnhalvöya. Medan Čorgas-gruppen befinner sig inom sina höstområden från Lákšjohka och nordöver, betar renarna från distrikt nr. 13 söderut mot Tanadalen i områdena söder om Lákšjohka. Särskilt områdena mot Tanadalen, distrikt nr. 11, ett vinterbetesområde för Čorgas-gruppen, blir starkt betade (op.cit., s. 5). Karasjokrenarna betar i distrikt nr. 11 och 12 fram till skiljningen till vinterhjordar. På vårvintern kan renar från distrikt nr. 13 ha kommit tillbaka till distrikt nr. 11 och 12 (se mer om saken, Prestbakmo 1999 och Reindriften i Finnmark 1994). Men uppfattningarna är ändå bestämda gällande beteslanden. Som exempel på detta nämns:

- «Valljot-guovlu gullá midjiide, muhto Karasjot-olbmot guoduhit dan.»
«Valjok-trakten tillhör oss, men Karasjok-gruppen betar sina renar där.»

Jämför med ett uttalande (Forslag til ny distriktsindelning 1999, vedlegg 4) av en renskötare, Lars. M. Gaup, tillhörande distrikt nr. 9 angående bruket av distrikt nr. 12:

«Det rettighetsfortrinn som Karasjok forövrig nå, i distriktsinndelingssammenhengen har påberopt seg over distrikt 12 utover den gjeldende forordninga på grunnlag av de siste 20 års faktiske bruk, har ingen relevans i denne sammenhengen fordi Polmak aldri har godkjent denne «overtakelsen».

Sammanblanding av renar sker. Skälet för sammanblandningen uppges vara: brist på naturliga gränser mellan de berörda distrikten, avsaknad av gården, ökat behov av betesarealer, samt driftsmässiga orsaker, bl.a. behov av uppsamling av

renar vid vissa tider/platser m.m. (se vidare Prestbakmo 1999, s. 5–7). Avsaknaden av en spärr mellan de olika distrikten 10/11 och 13 gör att renarna från Karasjok tidvis även betar inom distrikt nr. 11. Renar från renbetesdistrikt 9 betar i sin tur inom distrikt nr. 13. Polmak-gruppen skiljer sina renar från Karasjok-renarna i samband med renskiljningen på senhösten. Skiljningen sker vanligen i Uvjalátnjá. Härvid är man bl.a. bekymrad över «omärkta öron» (sa. geažotbeallji), särskilt de omärkta renkalvarna (sa. geažotbeallje-miessi eller -čearpmat). Man är intresserad av att behålla omärkta renar inom rätt flock. I diskussioner har hänvisats till mellanstängsel och eventuella lösningar i samband med distriktsindelning.⁷³ Sammanblandningen av renar medför olägenheter i form av merarbete, merkostnader och slitage.

Man hade fortfarande i början av 1980-talet bra betesförhållanden med relativt goda lavmarker. Av flera skäl (se Sara 1993 och Nielsen & Mosli 1994) ökade renantalet i hela Finnmark kraftigt under 1980-talet, vilket innebar stark betning av vissa arealer och därav följande behov av större betesområden. Som en följd har lavmarkerna försämrats, vilket lett till behov av «biebman» (sv. ge föda, mata med foder) under vintern och vårvintern. «Biebman» innebär ökade kostnader och medför merarbete.

1.3.8.6 Siiddastallan

I renskötselsamhället har resursfördelningen i stor utsträckning varit underlagt hushållet och siidan (se Betydning av produktionsfaktorene 1990, s. 13). Renägarna organiserar sig – då som nu – i driftsgrupper (siidaer), som delar distriktets arealer mellan sig. I samband med 1996 års lagändring avseende rendriften har rendriftsmyndigheterna fått «hjemmel til å foreta fordeling mellom siida'ene» (Ström Bull 1997a, s. 91). Härmed ökar det inflytande som är präglat av norsk förståelse. Mikkel Nils Sara (1993, s. 31) skriver:

«Retten til å ha sine rein i et område er riktig nok ikke noe flyttsamen arver eller får fra myndighetene, men opparbeider seg ved å bli godtatt som arbeidskollega så og si fra dag til dag over lengere tid. For å flyttsamen skal kunne slå seg ned i et område, må to ting vaere oppfylt: For det første langsiktige mellommenneskelige overenskomster og at flyttsamen selv har tilpasset seg forholdene. Det andre, at reien gjennom lengere tid har slått seg til ro og

73. Man använder det samiska ordet «eanajuohku» (eana = land; juohku = indelning) i detta sammanhang.

klarer seg i området.» (Se også Björklund & Brantenberg 1981, s. 35–36.)

Ivar Björklund och Terje Brantenberg (op.cit., s. 30) argumenterar för att det norska samhällets förståelse för renskötseln «er knyttet til den næringsøkonomiske siden av driften som kan uttrykkes i faste økonomiske størrelser» (op.cit., s. 30) «og hvor eventuelle problemer er en konsekvens av manglende kontroll fra det norske samfunns side» (op.cit., s. 32). Det är för invecklat att översätta rendriften från en samisk kulturell uttrycksform till norskt tänkande (op.cit.). Men samernas egen förståelse ger en tolkningsmodell som gör den samiska verksamheten (renskötseln) logisk och synlig även för utomstående. Att försöka se helheten är ett sätt att komma närmare förståelse för ämnet.⁷⁴ En renskötare säger, att

- «Badjeolmmoš ii álge, iige heaitte. Dat lea giddalagaid visot.»
«En renskötare varken börjar eller slutar. Allting hänger samman.»

De olika årstiderna berättar vad man arbetar med, var, när, med vem och varför. Renskötare styr renen under de olika årstiderna så att han kan få sitt ekonomiska livsuppehälle därav. Allmänt kan sägas att de platser som är viktiga för renen också är av vikt för renskötaren. Renen styr människan genom sitt beteende och sina betesvanor. Det förekommer samtidigt både stabilitet och flexibilitet i de bådas bruk av naturen. När man talar om siida, talar man samtidigt om förhållandet mellan människan, renen och beteslandet.

John Henrik Eira (1999), själv renskötare, ger en definition av ordet «siida» utifrån hur en renskötare ser på saken. Siida förutsätter enligt honom, att:

1. det existerar en renflokk
2. renflocken hålles samlad och att det föregår aktivt betande/vaktande
3. en eller flera renskötande familjer deltar i gemenskapen med sina renar.

Enligt Nils Isak Eira (1994, s. 59), en annan renskötare, ingår i «siiddastallan» vallande, dvs. renarna betar på ett ställe och inte skingrar sig till vida områden. De renar som lämnat hjorden måste hämtas tillbaka. Vidare håller man därvid enligt honom «goastan» under uppsikt, dvs. hur renarna förmår att röra sig⁷⁵. Enligt mina informanter inver-

kar även rovdjur⁷⁶ inom betesområdena på siidans aktiviteter.

«Siiddastallat» är ett samiskt begrepp som betyder att man håller renar i enmans siida eller tillsammans med andra «doallu» (driftsenhet) inom ett visst betesland som man också brukat tidigare. En informant säger om detta:

- «Siiddastallat lea dat ahte olmmoš doalaha bohccuid dainna eatnamiin maid mii leat härjehan iežamet geavahit.»
«Med siiddastallat avses, att man håller renar inom de betesland som vi har vant oss att bruka.»

Nils Isak Eira (op.cit., s. 23) beskriver genomförandet av arbete (sa. bargguid ollašuttin) i renskogen och poängterar härvid följande aspekter:

1. Man måste kunna sitt arbete.
2. Man diskuterar inom siidan olika strategier inför en arbetsuppgift. Det måste föreligga en bra kommunikation mellan «siida-guimmežat» (personer tillhörande samma siida). Alla inblandade måste kunna renskötarspråket väl med dess många betydelsenysanser så att de verkligen förstår varandra.
3. De föreslagna åtgärderna måste vara rationella i förhållande till olika omständigheter. «Siida-guimmežat» är jämställda i förhållande till varandra. Detta innebär att order inte följs blint. Det krävs alltså att varje medlem av en siida fattar självständiga beslut.
4. Arbetsfördelningen sker rättvist.
(Jf. Paine 1970.)

Många informanter talar om betydelsen av «soabalašvuohta» (tyst överenskommelse). «Soabalašvuohta» styr beteendet. En person berättar:

- «Mis leat oktasaš eatnamat. Orohatolbmot fertejit soabadit.»
«Vi har gemensamma landområden. Människorna inom ett distrikt måste vara överens om olika ting.»

(Jf. Solem 1970, s. 197.)

En äldre f.d. renskötare berättar om gamla tider, att:

- «Mis lei iežamet siida-ortnet ... Mii sápmelaččat fertiimet diggot ja soabadit gaska-neamet. Muhtimin manahii bohccuid dohko gosa eai galgan. Bievla-bohccot eai ádján guhká mannat juohke guvlui.»
«Vi hade en egen siida-ordning ... Vi samer

74. Pga. en kort projekttid har det inte varit möjligt att följa renskötselns arbetsår under denna studie.

75. Exempelvis kan nämnas att medan det är «cuoŋu» (sv. skare) går det lätt att röra sig.

76. «Geatki» (sv. järv) och «albbas» (sv. lodjur; no. gaupe) är vanligt förekommande inom vinterbetesområdena. På sommaren kan «goaskin» (sv. örn) ta renar. Även i sommarbeteslandet har man upptäckt förekomsten av järv.

höll egna ting och enades med varandra. Ibland kunde man mista sina renar dit vart de inte skulle. På barmarken tar det inte tid innan de har spridit sig åt alla håll.»

Såsom framgått av ovan, diskuterar man inom och mellan olika siidaer driftsmässiga strategier. Bra kunskaper och strategisk informations spridning utgör viktiga ingredienser vid genomförandet av olika arbetsuppgifter inom en siida. Ofta är det nödvändigt att fatta beslut «här och nu» utan någon föregående planering eller diskussion. Detta förutsätter en förmåga till självständigt beslutsfattande och handlande hos den enskilde renskötare. De olika siidaerna var då och är även nu angelägna om att ta hänsyn till varandras nyttjandemönster. Det berättas, att:

- «Sápmelaččat orro lahkalašgaid. Lávejedje háleštit, gii gokko lea bohccuiguin. Erenoamážit gránjásiiddat ledje hui soabalaččat. Dat geat dobbelis orro, dat ii lean nu dárki. Gokko muhtin olbmuid ovddit olbmot ledje orron, dat lei daid guovlu. Nuppiid guovlu fas lei dieppe.»
- «Samerna levde nära varandra. De brukade diskutera, vem stannar var med sina renar. Speciellt de siidaer som låg nära varandra hade en överenskommelse. Man var inte så noggrann med de siidaer som var lite längre borta. Områden där en persons förfäder hade hållit till tillhörde personen. Någon annans område låg någon annanstans.»

En informant berättar hur det förhåller sig nu:

- «Olbmot eai sáhte summil mannat nuppiid eatnamiid ala. Mis lea dát ášši ortnet siste. Mis lea dat árbevierru ahte eat mana earáid eatnamiidda, ovdamearkka dihtii gos Ánttirat leat. Dát lágat eai leat čállon gosage. Olmmoš lea álo dušše gullan dan, don gulat daid máidnasiid go leat meahcis mielde. Doppe olmmoš boahotá diehtit, gii gos lea fitnan. Dat orru ártet, ahte mun galggašin mannat dakkár sajiide. Dohko gos in leat ovdalge fitnan.»
- «Man kan inte på måfå flytta till andras betesområden. Vi har den här saken i ordning. Vi har den traditionen att vi inte far till andras områden, t.ex. där Anttir-gruppen håller till. Dessa lagar är inte nedtecknade någonstans. Man har jämt hört om detta. Man hör berättelser i renskogen. Där får man veta, vem som har varit på ett visst ställe. Det ter sig märkligt om jag skulle fara till sådana platser där jag inte varit tidigare.»

Vid «siiddastallan» tar man hänsyn till betes-, snö- och väderleksförhållanden, renens vanor, andras planer och nyttjandemönster, sedvanemässigt

bruk och andra liknande faktorer. Man justerar sina betesstrategier i förhållande till påverkan från andra distrikt och påverkan i övrigt. När man inte har bra «guohtun» (sv. tillgång till mat), måste man låta sina renar beta inom stora områden. Då sker lätt en sammanblandning med andras renar. Sedan de dåliga åren i slutet av 1980-talet⁷⁷ har man börjat utfordra renarna på vintern.

En renskötare arbetar inom siidan med sina släktingar och också med sina partners och drängar. Ibland kan det ju vara så att en person eller familj inte har guohtun inom sitt område och då ansluter han sig med siidans samtycke till en siida, som har bra betesförhållanden. En renskötare beskriver en annan persons situation:

- «Diibmá das ii lean guohtun nu ahte dat jearai mis eatnama.»
- «I fjor hade han inte bra bete, då anhöll han hos oss om land.»

Inom det egna distriktet anordnas inte rensamlingar om det inte föreligger något behov av det. Man ser det inte som nödvändigt att skilja ut andras renar från en hjord. Men om renarna blandar sig med djuren från andra distrikt, uppstår behov av att förrätta en renskiljning:

- «Mis ii leamaš siiddaid gaskkas riidu. Jos mastá bohccuid, das ii leat soahiti, eatge mii álge dan dihte rátkkašit. Min orohagas mii eat dan bargga. Jos Kárášjohkii mastá, de galgá rátkit.»
- «Vi har inte haft bråk mellan våra siidaer. Det uppstår inte något krig om de olika hjordarna blandar sig. Inom vårt distrikt börjar vi inte med skiljningar för den skull. Om våra renar blandar sig med renarna från Karasjok, då måste vi anordna en renskiljning.»

1.3.8.7 Levsse

Från Ifjord till Vestertana uppfördes ett spärrstängsel under 1950-talet. Längs Ifjordstängslet kommer renarna mot Vestertana på hösten. Man släpper renarna mot Máskejohka. I skogspartierna finns under vissa år gott om svamp. Under oktober och november hålls renarna i distrikt nr. 10 och de norra delarna av distrikt nr. 11.⁷⁸ Inom distrikt nr. 9 skiljs renfloeken till 3–5 siidaer vanligen under januari efter samlingen i Levsse. Om det är ett

77. I 1988 hade man 7281 renar inom distriktet. Numera är en motsvarande siffra ca. 2500.

78. Råggonjårga-gruppen är också på vintern i distrikt 11 ända fram till Hillágurra och Máskejohka.

dåligt år skiljer man inte. Renarna betar då i stora arealer.⁷⁹

Vid Levsse skiljer man ut de renar som tillhör andra distrikt. De familjemedlemmar, som kan, deltar i aktiviteterna. Kvinnorna deltar i princip i samma arbetsuppgifter som männen (jf. Flyttesamkvinnens arbeidssituasjon 1979). En kvinna berättar, att:

- «Mus lea iežan sadji boazodoalus. Láven doahput bohccuid, go bohccot bohtet jorrai. Dovddan iežan dehálážžan.»
«Jag har min egen plats i renskötseln. Jag brukar ta fast renar när de kommer in i en inhägnad. Jag känner att jag behövs.»

Vid vissa tider föreligger det större behov av att öka arbetskraften. Det är upp till det enskilda hushållet att avgöra vilken arbetskaperitet man har till sitt förfogande. Ett hushåll eller driftsenhet kan ha egen arbetskraft. Men en del kvinnor förvärvsarbetar. Barn har ett eget renmärke och egna renar – ett system som delvis har en pedagogisk målsättning och effekt. Barn medtas i en ung ålder i arbete och lär sig på så sätt de i renskötseln nödvändiga kunskaperna. Förutom nära familjemedlemmar kan man ha andra släktingar, siida-medlemmar, drängar, gästväner (sa. verdde) m fl. som arbetskraft.

Solem (1970, s. 190) hävdar att fördelningen av vinterbetesplatserna mellan de olika

siidaerna är av gammalt ursprung. Antalet siidaer är beroende av «jahkodat». Också renarnas rörelseschema inom ett visst område varierar. Det är möjligt att i förväg göra en exakt planering av de olika siidaernas befintlighet, men förändrade förhållanden medför oftast behov av att flytta på en renflock till ett annat ställe. Informanterna berättar att deras vintersiidaer för närvarande är belägna enligt följande:

En siida ligger från Luosnjárvárri norrut i ett område: Luosnjárvárri, Guovžavárri, Ánttešvárri, Bievrráoaivi, Marsavarri, ända fram till Lákšjotvárri norr om Lákšjohka, i Rávdovárri och Fanasgiesskáidi.

En annan är i Noaskeoaivvit i början av året och flyttar mot våren till trakterna mot

Geassejavri och Čohkalas.

En enmans vintersiida ligger mot Tanamynnningen i Álggosvárri och däromkring.

En traditionell vintersiida ligger i området runt Borsi. Detta område utnyttjas när och om betes-

och driftsförhållandena i övrigt medger utnyttjande.

1.3.8.8 Om förhållandena förr

Tidigare fanns mycket vargar (sa. gumpe) i norr, vilket innebar merarbete under vintern i form av en ständig vallning. Då blev det inte mycket tid för fiske, jakt och bärplockning.⁸⁰ Pga. vargbeståndet var man således tidvis, under vintern och även under hösten, tvungen att valla sina renar dygnet runt. Då hade man hundar som hjälp. Ofta förlorade man sina renar i ett dåligt väder. Renarna blandade sig med andra hjordar, eller for åt fel håll på andras marker. Vallandet skedde bl.a. med följande inslag och procedurer:

- «Láviimet ealu birra čuoigat. Dálvi miehtá guoduheimmet, goas guoduheimmet de juoiggaimet, vuojehettiin ja guoduhettiin. Láviimet gumppiid baldit. Easka booahtán gumppet balle, muhto nuppit eai berostan, lávejedje doahppadit. Láviimet juoigat váriid, eatnamiid, olbmuid, gánddaid ja nieiddaid, buot seahkalaid juoiggaimet ja birra ain čuoigat.»

«Vi brukade skida omkring renflockarna. Genom hela vintern vallade vi renar. Vi jokade medan vi drev och vallade. Vi försökte skrämja vargarna. De vargar som nyss hade anlant var rädda, medan de andra vargarna hade vant sig vid människan. Vi brukade joika om fjäll, land, människor, pojkar och flickor, och om allt i salig blandning. På så sätt skidade vi om och om igen runt flocken.»

Tidigare kunde det uppstå konflikter mellan de olika siidaerna, men man löste i regel konflikterna internt. Så sker fortfarande.

- «Mii digguimet, muhto eat lága ovddas.»
«Vi höll ting, men inte inför lagen.»

En informant berättade om flera sätt att tillrättavisa en person eller en grupp som brutit mot normerna. Man gav personen stryk rätt och slätt. Vidare kunde man skada vederbörandes aktiviteter eller egendom (renar) (jf. Solem 1970, s. 192). Om en renägare med stor hjord försökte utvidga sina betesområden eller flyttade genom en annans område utan tillstånd kunde man skada denne med en gemensam aktion mot hans hjord t.ex. genom

79. Termen «lavda» anger att man betar vida områden: lavda guohtut = beta vitt och brett.

80. Rensköterna deltar i vissa utmarksaktiviteter (bärplockning och insjöfiske) och får därigenom tilläggsinkomster och mat för hushållet. Några innehar också rättigheter avseende fiske med garn i Tana älv. I princip följer rensköterna i dessa hänseenden samma sedvanor som de andra yrkeskategorierna.

att skrämja hjorden tills den blev utspridd på stora områden. Detta förorsakade mycket merarbete. Man kunde också genomföra sanktioner genom att slakta andras renar.

I fråga om större konflikter med ett annat distrikt anlätade man norska myndigheter. Också numera kan man vid vissa tillfällen ta kontakt med myndigheter, t.ex. gällande stängning av märkta leder.

1.3.8.9 Ingrepp, aktiviteter och konflikter

I NOU 1978: 18A (s. 230–236) räknas en del konflikter upp som kan uppstå mellan renskötseln och annat utnyttjande av utmarksarealer. Där omnämns bl.a. påverkan från jordbruk, skogsbruk, byggande för fritidsändamål, friluftsliv, motoriserad färdsl, kraftutbyggande, vägar, försvarets verksamhet, gruvdrift, naturskydd m.m.⁸¹ I detta sammanhang poängteras följande påverkan: byggandet av kåtor och stugor i utmarkerna och därav medföljande färdsl, aktivitet och åverkan inom rennäringsområdet. I och med byggande och motorfärdsl har allmänhetens aktiviteter i utmarken ökat, vilket kan både på kort sikt och på lång sikt påverka negativt renskötseln och överlag den samiska kulturen. Vidare omnämns av informanterna förekomsten av jägare (turister) på hösten, bönders och andra fastboendes verksamhet och beivstade i utmarken liksom «urbanisering» inom renskötselområdet, t.ex. etablerande av ett kommuncenter i Tana bru.

1.4 Avslutningsvis om samiska rättsuppfattningar

Avslutningsvis några ord om samiska rättsuppfattningar. Jag har fått fram uppgifter som visar på ett gammalt och ännu i bruk varande system av regler för nyttjandet av land och vatten utifrån samiskt samhälle och tänkande. Det norska samhällets regelsystem och det samiska samhällets regelsystem bygger på skilda kulturella förutsättningar och behov. Det framstår som angeläget att den norska staten/lagstiftaren i realiteten utgår ifrån lokalbefolkningens rättsuppfattningar och behov. Om inte detta sker blir klyftan mellan lag och verklighet djupare och djupare.

81. Se också Prestbakmo som räknar upp några ingrepp och aktiviteter i sin skrift om Čorgas (1999: vedlegg 1): vägbyggande, kraftutbyggande, byggande av stugor och kåtor, motorfärdsl i utmarken och turism. Enligt Prestbakmo sker också påverkan från aktiviteterna av andra rendistrikt.

Rent allmänt kan sägas att de samiska rättsuppfattningarna sammanhänger med det samiska samhället och kulturen och reglerar beteendet mellan människorna i förhållande till nyttjandet av resurser. Jag har i denna studie varit särskilt intresserad av de regler som förekommer i dag och som sammanhänger med nyttjandet av utmarksresurser, laxfiske i Tana älv och renskötsel. I korthet kan konstateras att de berörda samerna som en social grupp har utvecklat lokala sedvanor och rättsuppfattningar som de i större eller mindre grad är bundna till.

De samiska rättsuppfattningarna i fråga om rätten att tillgodogöra sig med resurser är intimt sammanknippade med och bygger i huvudsak på:

- traditionella samiska levnadssätt som i sin tur bygger på ekologiskt kunnande och tänkande. Därvid är samspelet mellan människan och naturen viktig.
- den samiska synen på familj, släkt, partners, sidamedlemmar och andra: närboende och avlägset boende, dvs. samiska sociala relationer och normer.
- långvarigt nyttjande av områden och resurser.

Det är uppenbart att lokalbefolkningen här anser sig ha nyttjanderätt till mark och vatten. Denna nyttjanderätt betraktas som så stark att den kan jämföras med en äganderätt, enskild eller kollektiv, då vissa områden nyttjas sedvanemässigt av olika grupper under olika delar av året. Det framstår som uppenbart att distinktionen mellan nyttjanderätt och äganderätt varit och är av underordnad betydelse för det traditionella nyttjandet av markens och vattnens resurser. Det framhålls dock att staten t.ex. genom lagstiftning skall skydda samernas nyttjande av mark och vatten från andra utifrån kommande intressenter och deras aktiviteter.

Kapittel 2

Rätt i Deanodat

2.1 Inledning

2.1.1 Oppdraget og dess gjennomføring

Føreliggende arbeid har tilkommit som en del i projektet «Samiske sedvaner og samiske rettsoppfatninger». Projektet har tilkommit med anledning av den sedan 1980-talet i Norge pågående diskussionen om samernas rätt till mark och vatten. Såväl Sametinget som Justitiedepartementet har tagit initiativ till forskning om samiske rettsoppfatninger. Prof. Tom G. Svensson leder det första större projektet i ämnet. Han skriver i förordet till den första presentationen i form av tryckt text av detta sedvaneprojekt (1999, s. 3), att «our main concern is customary law as a process», dvs. sedvanerätten är föränderlig, en process. Mitt bidrag är avsett att utgöra en del av denna process på vägen till implementeringen av de fakta som uppdragas bl.a. i samband med det samlade sedvaneprojektet.

Syftet med föreliggande arbeid är att utröna samernas sedvaner och rettsoppfatninger i anknytning till utnyttjande av land och vatten. För detta arbeid har jag använt samma metoder och i stort sett samma begreppsunderlag som vid tidigare studie i samma ämne i andra delar av Tana kommun. För att få fram information om sedvaner och rettsoppfatninger har jag diskuterat och genomfört intervjuer med ett antal personer om deras resursbruk i utmarkerna och i Tanafjorden. Samtalen och intervjuerna har förts på samiska.¹

Min avsikt har varit att undersöka de rettsoppfatninger som gäller i dag. Informanterna, har beroende på åldern, lämnat information om tidigare förhållanden. De har låtit mig ta del av sina minnen och kunskaper om den traditionella kulturen i Vestertanaområdet. Detta har skett genom

berättelser från en svunnen tid och beskrivningar av enstaka händelser i det förflutna. Informanterna är aktörer i samtiden och deras beskrivningar gäller också nutid. Man kan se, att de olika näringarnas specifika arbetsmoment ger invånarnas sociala tillvaro och livet i övrigt dess rytm, riktning och innehåll, nu som förr.

Jag har i ett initialt skede i min undersökning utgått från att rettsoppfatningarna lever kvar som ett slags minnesstoff och lever vidare i samband med olika situationer/aktiviteter. Min oppgift har varit att placera samiske rettsoppfatninger i en kulturell kontext.² Att lösgöra samiske rettsoppfatninger från sin kulturella kontext verkar inte meningsfullt. Jag har i min undersökning om samernas rettsoppfatninger utgått från informanternas eget sätt att gestalta sin kultur. Utan att definiera begreppet «kultur» alldeles för strikt – jag har velat lämna dörrarna öppna för informanternas synsätt – har jag tagit i beaktande att begreppet innehåller både materiella och andliga element. Jag har gått till fältet med lyhördhet för informanternas egen verklighetsbild. I samband med diskussioner har vissa teman visat sig uppta informanternas tankevärld. Ett sådant tema är näringsaktiviteter. Ett annan ofta förekommande samtalsämne är resursförvaltning. Under arbetets gång har jag justerat mina metoder och teorier. Därvid har jag lagt vikt vid «innsikt over fastlagt opplegg» och «innlevelse og oppdagelse over nitid verifisering» (Wadel 1991, s. 22).³

2.1.2 Sjøsamerna i Vestertana

Vestertana (sa. Deanodat) ligger i den nordvästra delen av Tana kommun i Finnmarks län. Vestertana ligger innerst i den 75 km långa och 10 km breda Tanafjorden (sa. Deanovuotna). De flesta

1. Jag har haft tillgång till några intervjuer som genomfördes på 1970-talet och har delvis kunnat intervju samma personer. Under hösten 1999 har jag samlat material bland invånarna i Vestertana. Därutöver har jag läst litteratur och en del offentliga dokument om ämnet. Som brist ser jag i detta sammanhang att det inte finns någon litteratur av etnografisk/antropologisk eller samhällsvetenskaplig karaktär som enbart och specifikt handlar om Tanafjordområdet.

2. Frågan handlar inte enbart om att ge en kulturell beskrivning och förklaringsmodell av verkligheten. Snarare, och därutöver, handlar det om att ifrågasätta livskraften av existerande sätt att tillskapa verklighetsbilder och forma begrepp om minoriteter (Featherstone 1992, vii-viii; se också Helander 1992 och Brantenberg 1999).

3. Se också de inledande kapitlen i min rapport «Samiske rettsoppfatninger i Tana».

som bor eller bodd där är samisktalande samer (se Gjerde & Mosli 1985, s. 71 och Varsi 1992, s. 5: tabell 4). Sjösamerna («sjösamer» heter på samiska mearrasápmelaš; meron) har haft en egen «dialekt» på 1600-talet och 1700-talet. Den dialekt som talades i Vestertanaområdet har varit mycket nära besläktad med eller en del av den östsamiska (enare- och skoltsamiska) språkgruppen (Solem 1970, s. 30). Språkolikheterna i förhållande till nordsamiskan har med tiden försvunnit bl.a. genom att kontakterna förstärkts med nordsamiska renskötare. Samiska är ännu i dag det språk som talas mellan bygdens invånare. Den nuvarande dialekten i Vestertana står nära den nordsamiska variant som talas i inlandet.⁴ Bland barnen och ungdomarna finns både samisktalande och norsktalande.

Under den senaste 15-års perioden har folk-mängden halverats, från 40 invånare år 1985 till dagens 23⁵ invånare. Om man ser till de befolkningsförändringar som skett inom Vestertana och den närliggande bygden Torhop (sa. Gohpi) så fanns där 228 invånare vid förra sekelskiftet, 119 invånare år 1980, 89 invånare år 1990 och 81 invånare år 1994. Folkmängden har också minskat under senare hälften av 1990-talet (Strategisk næringsplan for Tana kommune 1997–2000; se också Varsi op.cit.). På 1970-talet var fortfarande 40 % av Vestertanas befolkning unga. I dag bor några få barn och ungdomar i bygden. Barnen och ungdomarna är strukturellt integrerade i det norska utbildningssystemet på andra orter. De flesta av dagens invånare är över 50 år gamla, vilket tyder på att rekryteringen till primärnäringsarna och det traditionsbundna levnadssättet har försvagats. Vestertana är inte unik i detta hänseende. Uppgifterna (Årsmelding fra Tana kommune om næringsutvikling, 1998) tyder på att antalet invånare i hela Tana kommun minskar. En stor del av kommunens invånare är i åldern 40–66 år.

I Vestertana är alla släkt med varandra. Allt vittnar om att bygden har varit större. Tomterna är stora och många hus är obebodda. Nu finns där en livsmedelsbutik och en kapell. Det gamla internatet står tomt. Man kan se att förr har bygden varit mer vital. De som stannat kvar delar sitt sociala rum med varandra. Besök är önskvärda och frekventa. Vid kajen finns ett slags aktivitetshus för de lokala fiskarna. Där har jag vid skilda tillfällen varit

närvarande i olika arbetssituationer. Där lyfts den traditionella livsstilen till vardagslivets verklighet i nuet. Känslan stärks av att husen i Vestertana är moderna och bilderna på väggarna inomhus på sitt sätt knyter nuet till gången tid och bidrar till att ge en känsla av kontinuitet till scenerna från informanternas berättelser och aktiviteter. Moderna föremål och redskap – båtar, snöskotrar, symaskiner och barnens datorer – omger och ingår i de lokala miljöerna och tränger in i traditionernas och sedvanornas värld. Traditionerna framflyttas i tid och rum och tar form i mötet med det moderna. Regler och förordningar från det norska samhället tränger i snabb takt fram och utmanar de lokalt förankrade uppfattningarna och försöker dominera de lokala livsformerna.

Av Steinar Pedersens beskrivning av Vestertanabygden (1999) framgår att det inom området finns gott om samiska kulturlämningar bl.a. i form av heliga platser och gamla boplatser. Samiska namn på orter, sjöar, berg, myrmarker och annat visar på samiska bosättnings- och näringsförhållanden genom tiderna. Man får också information om ägande när det gäller nyttjandet av vissa bestämda områden m.m. Ortnamnen och kulturlämningarna visar således att bosättningen i området härrör sig från mycket gammal tid. De markerar för sin del samernas tillhörighet till området och de rättsliga normerna gällande nyttjandet av de olika land- och vattenområdena och de olika resurserna däri.

Samernas kultur har sedan gammalt karaktäriserats som en jakt- och fångstkultur. Sjösamerna bedrev jakt, fångst och fiske. De bedrev tidigare i stor utsträckning också näringsverksamhet i inlandet, men när den delen av deras verksamhet avtog blev den sjösamiska kulturen mera präglad av havsfiske (Vorren & Manker 1976, s. 82). Sjösamerna i Tanafjorden hade i slutet av 1600-talet renar samt kor och får. Differentieringen till olika former av näringsverksamheter är av relativt sent datum (NOU 1978: 18 A). Under 1700-talet var samerna fortfarande halvnomader med flera boplatser. Säsongsvis utnyttjades de olika resurserna längs kusten och de inre delarna av fjordarna samt i utmarkerna. Inom den gamla sjösamiska siidan i Tanafjordområdet började stationära bosättningar utveckla sig på de tidigare sommarboplatserna under 1700-talet. Nu bor sjösamerna vid havet (sa. áhpi; mearra) och inne i fjordarna på de tidigare sommarboplatserna. Deras näringsanpassning kom att likna den övriga kustnära näringsformen, vilket innebär att sjösamerna har på sina håll haft svårt att framträda med specifika särdrag i anknytning till näringsutövande, speciellt eftersom deras kultur har varit föremål för nertryck-

4. En äldre informant säger att samiskan i Vestertana tidigare var mycket renare än vad den är i dag.

5. Uppgiften om befolkningsmängden 1999 baseras på mina egna undersökningar på orten. Enligt muntlig information från Ligningskontoret i Tana bru bodde i oktober 1999 3069 personer i hela kommunen.

kande och osynliggörande. Det finns en stor variation avseende sjösamernas näringsutövande samt språkliga och kulturella situation.

2.2 Sjösamiska näringar och resursutnyttjande

Tanafjorden ligger i en syd-nordlig riktning och mynnar ut i Barents hav. Barents hav är ett av världens rikaste fiskeområden. Tanafjorden är sedan länge känd för sin rika och varierande tillgång på fisk. De samer som bott i området har utnyttjat de möjligheter som fjordfiske har givit för att upprätthålla bosättningen, näringarna och kulturen. Fjordfiske har kombinerats med andra näringar. Den allsidiga näringsanpassningen till naturresurserna har också bidragit till att bevara nyttjandet av flera resurser i kombination. Den sjösamiska kulturformen, såsom den varit under detta århundrade, har utvecklats kring fiske, jordbruk och utmarksnäringar. I och med moderniseringen av arbetslivet har också andra näringar eller intäktsmöjligheter vuxit fram. En del sjösamer har arbetat och arbetar numera säsongvis eller permanent utanför bygden inom fiskeindustrin, i vägverket, inom byggnadsbranschen, inom den kommunala sektorn m.m. Lönearbete och införing av nya näringar är för många ett sätt att hålla sig kvar inom kombinationsnäringarna och på orten.

2.2.1 Fjordfiske

Ursprungligen har fisket i Barents hav bedrivits i närheten av kusten (sa. riddu). Fiskeförekomsten är beroende av planktonproduktionen vilken omsätts av planktonätarna sill och lodda. Dessa drar med sig mängder av fisk från mer avlägsna havsområden till kusten och in i fjordarna (Hamre 1991). Karakteristiskt för fjordfisket (sa. vuotnabivdu) i Vestertanaområdet och på andra håll i de nordnorska fjordarna är att fiskarna använder sig av små båtar och låga investeringar i redskap. Sjösamerna har i första hand bedrivit «et utprega hjemmefiske» (Pedersen 1994, s. 21). Vidare är fjordfisket en näringsverksamhet bland andra näringar där specialisering knappast förekommer. Man fiskar året runt olika fiskarter beroende på när dessa kommer in i fjorden och beroende på tillgång. Speciellt tidigare, t.o.m. 1950-talet förekom många fiskarter i fjorden.

Fisket har varit en förutsättning för det jordbruk (sa. eanadoallu) eller egentligen kreaturshåll (sa. šibitdoallu) som bedrivits. Kreaturen utfordrades med fiskhuvuden och småfisk som kokts till-

sammans med alger, tång m.m. Från kreaturen erhöles mat och kläder i form av ull och skinn vilket i sin tur gav möjligheter för att delta i fisket (se Björklund 1985, s. 194). Om man sålde något, t.ex. hantverksprodukter, fick man kontanter som man också hade behov av.

I Tanafjorden bedrivs sedan gammalt husbehovsfiske. Fisket har fram till 1970-talet skett genom att fiskarna dagligen besökt fiskeplatserna i fjorden där familjens matfisk fångats. Genom den frekventa närvaron i fiskevattnen har den enskilde fiskaren ackumulerat en ingående kunskap om fiskbestånden i fjorden, fiskens befintlighet och rörelser och deras respektive årscyklar, strömförhållanden i fjorden, lokala vindförhållanden m.m. Befolkningen i Vestertana fäster stor vikt vid de erfarenhetsbaserade kunskaperna och det kunnande som Vestertanaborna har. Speciellt tidigare då man inte hade några avancerade instrument var man tvungen att lita på sina egna kunskaper. Men också nu räknar invånarna i Vestertana kunskaperna som en resurs (jf. Tanafjordprosjektet 1993, s. 64).⁶

2.2.1.1 «Fjordmåten» – om den sjösamiska kulturen av i dag

Före andra världskriget var det allmänt förekommande att de olika hushållen i Vestertana hade ett par kor, ett antal får och annan kreatur. Arbetstempot var hårt.⁷ Man kombinerade fjordfisket med jordbruk och utmarksnäringar. Några ägde också renar. Några män arbetade säsongvis eller under en längre tid utanför bygden. Detta var fortfarande på 1960-talet vanligt.

2.2.1.1.1 Före och efter kriget

Fångsterna från vinterfisket (sa. dälvebivdu) var av stor betydelse för fjordbefolkningen då försäljning av dessa fångster gav familjen möjlighet att betala hela eller delar av sina tidigare inköp hos den

6. En del forskare i Norge har påvisat att sjösamernas kunskaper saknar status i det officiella norska förvaltningssystemet. Då händer det, att «manglande vitenskapelig kunnskap brukes fortsatt til å avvise fjordfiskernes krav» (Maurstad & Sundet 1998, s. 19). Fiskarnas erfarenhetsbaserade kunskaper har således stor betydelse i lokala fiskemiljöer. I perioder med lite fisk är dessa kunskaper särskilt viktiga (Eythorsson 1991, s. 117). Värdering av egna kunskaper tar uttryck i hur man karakteriserar andras kunskaper eller förståelse av olika saksförhållanden:

–«Kántorolbmot ráhkadit lágaid, dat eai ádde ieš eai duon eai dán.» (Tjänsteinnehavarna på kontoren utformar lagar, de själva begriper varken det ena eller det andra.) Uttalandet gäller laxfiske i havet.

7. Hur mödosamt arbetet har varit, beskrivs i boken «Ellen Anna» av Arvid Möller. Oslo 1986.

lokala handelsmannen. Sommartid fiskades – fram till 1917 – likaså stora mängder fisk. Sommarfisket var av stor betydelse såväl för sjösamerna som för den övriga befolkningen längs de nordnorska kusterna genom den s.k. pomorhandeln. Detta var en byteshandel mellan den nordnorska kust- och fjordbefolkningen och nordryska fiskarbönder (pomorer) främst från Vita havsområdet. Pomorerna medförde främst mjöl, men även byggmaterial i form av tjära, timmer, näver och rep samt tyger, porslin och karameller. Varorna hade rysarna ofta själva bytt till sig på handelsplatser i hemlandet. Sejfishet var den huvudsakliga bytesvaran för handeln med pomorerna. Pomorhandeln gav sjösamerna en viss självständighet i förhållande till de norska handelsmännen och fiskeripolitiken i landet. Efter pomorhandelns upphörande blev laxfisket, torskfisket och flundrafisket allt viktigare för kust- och fjordbefolkningens försörjning, liksom utmarksnäringarna.⁸

Enligt information i Reidar Nielsens bok «Folk uten fortid» (1986) började sjösamerna känna sig nedvärderade i samband med den näringsutveckling som har skett i Nord-Norge under den första hälften av 1900-talet (se också Larsen 1979, s. 9). Man skulle rationalisera sin verksamhet och modernisera den. Förändringarna i fiskeindustrin och uppbyggandet av Finnmark efter kriget innebar stora förändringar för sjösamerna. Man blev på många sätt beroende av de nationella handelskonjunkturerna. Fjordfolket hade inte beredskap inför de förändringar som pågick, dvs. stora båtar, moderna redskap, låne- och investeringsmöjligheter samt tillräckligt goda kontakter med de inflytelserika handelsmännen och tjänsteinnehavarna i den norska administrationen och bankväsendet.

Den sjösamiska kulturen passade inte in i den nya norska samhällsordningen och den blev av många utomstående betraktad som ålderdomlig och bakåtsträvande. Efter andra världskriget gällde det att bygga upp Nord-Norge i materiellt hänseende. Den sjösamiska kulturen hade låg status. De förslag som gjordes i samband med Samekomiténs arbete år 1959⁹, fick inget större stöd från kustkommunerna i Finnmark (Aarseth 1983): bl.a. «Tana og Nesseby kommunestyre fant att innstillingen fra Samekomitéen var uten aktualitet for deres kommuner» (op.cit., s. 12). Många kustkommuner var inte, enligt Björn Aarseth, intresse-

rade av en ny samepolitik. Å andra sidan hade inte sjösamer egna intresseorganisationer och samefrågan blev associerad med Inre Finnmark. Sjösamerna har på sina håll fått en känsla av att de varken ingår i den samiska eller den norska gruppens intressesfärer. En informant bekräftar detta avseende havsfiskenäringen med följande ord:

- «Mii eat gula dáččaid beallái, eatge sámiiid beallái.»
«Vi tillhör varken den norska eller den samiska sidan.»

I Tana kommun liksom på flera andra håll i Nord-Norge skedde tidigare en viss rangordning mellan de olika samiska grupperna (Nielsen 1986, s. 126–127) där sjösamerna hamnade långt ner i hierarkin. Alla i dagens Vestertana delar dock inte i dag den uppfattningen att de skulle ha blivit utsatta för nedvärdering av andra samegrupper i Tana kommun. Vestertanaborna har länge behållit goda kontakter till renskötarna och de förstnämnda har fått många kulturella uppslag och idéer från de sistnämnda. Det tidigare gästvänförhållandet (sa. verddevuotta) mellan Vestertanabor och inlandsamer, liksom släktbanden mellan sjösamer och inlandssamer, har givit en grund för fortsatt kontakthållande och samexistens.

En person säger om detta ämne, att:

- «Mon in jáhke ahte dáppe leat mearrasámit deddon.»
«Jag tror inte att sjösamerna här har varit undertryckta.»

Däremot finns det enighet om att man blivit utsatt för en orättfärdig behandling från de norska myndigheternas sida, såväl från centrala som regionala håll.

2.2.1.1.2 Jojk och renar är inte det som hörs och syns

Milton M.R. Freeman skriver i en uppsats från 1988 (s. 5; jf. Svensson 1999, s. 10.), att det för en social grupp gäller att överleva och stanna kvar i livets spel (eng. «stay alive»; «stay in the game»). Sjösamerna har med tiden förändrat sin kulturella position för att anpassa sig till den föränderliga miljö inom vilken de är verksamma och för att kunna fortsätta med sitt liv baserat på den egna kulturen. De har så att säga omformat sin kultur (jf. Bourdieu 1977). I detta hänseende är de handlingsorienterade aktörer (Giddens 1984) som i konkreta situationer använder sina kunskaper och erfarenheter för att dra fördelar av de föränderliga omständigheterna.

8. Se också Pedersen 1994, s. 111–116

9. Innst. S. nr. 196 (1962–63). Om kulturelle og økonomiske tiltak av saerlig interesse for den samisktalende befolkning. Se, St.meld. nr. 21 (1962–63): Om kulturelle og økonomiske tiltak av saerlig interesse for den samisktalende befolkning

Den samiska etnopolitiska rörelsen har en av sina rötter bland sjösamerna under det tidiga 1900-talet. Namnen Anders Larsen och Isak Saba är i detta sammanhang bekanta för många. Den nya stora sjösamiska resningen skedde först på 1980-talet (se Nilsen 1998, s. 72–73). Sjösamerna själva har nu blivit etniskt medvetna och har omdefinierat sig «fra norsk til sjösamisk» (Eythorsson 1991, s. 90). Deras etnopolitiska medvetenhet innehåller kritik gentemot staten och mot intrång med statens tillstånd i samernas land och vatten.¹⁰ Den kritiska tonen bottnar ofta i en rädsla för att resurserna inom deras områden tryter:

- «Váttis orrut dáppe go resursavuoddu nohká. Bálddis lea nohkan, sildi nogai, luosas lea haddi mannan vulos. Bálddis nogai bivdduin.»
«Det är svårt att stanna kvar om resurserna tar slut. Hälleflundra finns inte mer, sillen tog slut, priset på lax har gått ner. Man har rovfiskat hälleflundra.»

En annan person konstaterar, att:

- «Dorskehivvodat lea uhcon ja uhcon. Sáhttet vel boahit buorre jagit.»
«Torskebeståndet har minskat och minskat. Goda fiskeår kan dock komma ännu.»

Färggranna samekläder med intressanta mössor och smycken, jojk och renar är inte det som syns och hörs i Vestertana. På 1950- och 60-talen var det populärt att lägga koftan, mössan och andra etniskt samiska rekvisita åt sidan. Det samiska språket bevarades dock som dagligt kommunikations-språk i Tanafjordområdet. Samekoftan används all-tjämt av några personer på orten.

Vestertana verkar livaktig utan samemössor och utan industrier, företag, kontor, post, skola eller hamburgerkiosk. De kriterier som informanterna använder för att beskriva sig själva är emellertid, när de omvandlas till praktik i det dagliga livet, osynliga för utomstående.¹¹ Det gäller att bli synlig även i det norska samhället, utanför de

lokala miljöerna. De sjösamiska frågorna bör så att säga främjas genom offentliga samhällsorgan och lagstiftning. Deras kultur och identitet bör synliggöras. Sjösamernas specifika problematik har under 1990-talet uppmärksammats inte minst av Sametinget.

När det gäller dagens sjösamiska kulturella komponenter är det inte särskilt ändamålsenligt att beskriva dem med hjälp av speciella särdrag, beroende på att sjösamerna har varit utsatta för en stark förnorskningprocess (Eidheim 1971; Halonen & Turi 1983; se också Pedersen 1987). Den kulturella positionen kan beskrivas på flera sätt eftersom en kulturs alla komponenter stöder denna strävan att överleva (Freeman 1988) och den näringsanpassning som följer därav. Sammantaget kan sägas, att mycket av den «gamla» samiska kulturen finns all-tjämt kvar hos samerna i Vestertana som ett slags traditionsförråd som legitimerar den nutida kulturella situationen. De kan beskriva både den materiella och andliga kulturen i form av redskap, matvanor, hantverkstraditioner, släktlinjer m.m. Några av dessa egenskaper förankras av informanterna också i samtid. Berättelsekonsten lever också kvar. Den sjösamiska kulturens karaktär i dagens Vestertana ser man kanske tydligast i samernas näringsutövande och i deras medvetenhet om betydelsen av en bra resursförvaltning. Kust- och fjordfisket har en särskild roll som sjösamisk kulturbärare. Såsom redan framkommit, kombineras fjordfisket med utmarksnäringar, fårbruk och med mer eller mindre tillfällig sysselsättning inom den moderna yrkesssektorn.

I samband med diskussioner med informanterna om detta ämne har ofta en eller flera av de följande kriterierna framträtt tydligt:

- näringsutövningen,
- fjordområdet och de där befintliga resurserna,
- resursutnyttjandet och förvaltningen samt därmed sammanhängande normativa regler,
- släkttillhörigheten,
- «mentaliteten» (sociala umgängesformer, hän-syn till andra lokalt boende, tidsbegreppet, liv utan jakt och pengar, personlig frihetskänsla),
- det samiska språket och
- de lokalt relaterade kunskaperna.¹²

Dessa kännetecken sammanfaller åtminstone delvis med de etnicitetskriterier som räknas upp i NOU 1984: 18 (s. 115–117), nämligen

- betydelsen av släkt,
- områdestillhörighet,

10. Nordiskt Samiskt Institut anordnade ett seminarium i april 1982 (se Halonen & Turi 1983) om de samiska kust- och fjordområdena. På seminariet krävde man bl.a. fredning av fjordar, styrkande av småbåtsflottan, stöd åt kombinationsnäringar jordbruk och fiske samt styrkande av utmarksnäringarna (op.cit., s. 87). Därutöver främjade man krav om forskning och kulturella och språkliga åtgärder. Efter detta seminarium fick sjösamernas kultur inklusive näringar uppmärksamhet från flera håll från norskt och samiskt samhälle.

11. Läsaren görs uppmärksam på att etnisk identitet, dvs. etnicitet, innehåller även andra element än de synliga (ex. kläderna, språket). Också värderingar, normer, trosföreställningar m.m. ingår i etnicitet hos ett folk (jf. Barth 1969, s. 13–14).

12. De enskilda individerna kan naturligtvis även ha associationer till andra kriterier.

- næringstraditioner,
- kulturelle värden,
- religiösa värden och
- social organisation.

(Se också Gjerde & Mosli 1985, s. 36 och Stordahl 1996, s. 146–147.)

2.2.1.1.3 Resursvänlighet

Einar Eythorsson (1991, s. 19) skriver i sin studie av en fjordbygd i Finnmark, att «den norske og kvenske tilpasning i Nord-Norge var mer innrettet på intensiv ressurshesting og bofasthet, dyrking av jord och pengeökonomi, mens den typiske samiske tilpasning var basert på ekstensiv ressurshesting med stor vekt på jakt, mobil bosetting og husdyrhold basert på høstingsbruk.» Eythorsson (op.cit., s. 12 och 19–24) kallar den här (samiska) typen av anpassningsform för «multitilpassning», dvs. en allsidig och flexibel anpassning till ekosystemet under loppet av en årscykel.

I sin beskrivning av vissa fjord- och kustbygder beskriver Ragnar Nilsen (1998) «fjordmåten» som ett sätt att anpassa sig till de förändrade omständigheterna såsom förminskade resurser och nya ramvillkår. Rationaliteten ligger i att acceptera en samhällelig situation med låga inkomster samtidigt som man fortsätter med de traditionella höstingsaktiviteterna och omvandlar dem till en ny kombination. Detta har Vestertanas befolkning gjort. Man ökar inte heller inhösten för att konkurrera med andra och för att höja sin levnadsstandard. Många informanter är medvetna om att de måste hålla levnadsstandarden nere, speciellt när resurserna i utmarkerna och i fjorden tryter.

Man måste också hålla i minnet att dessa villkor har tvingats fram av det norska samhällets regelverk: fjordfiskarna i norr i alle fall inntil nylig – har vaert presset inn i en økonomisk situasjon med lavere inntekter og med en mer belastende arbeids- og livssituasjon enn den norske befolkninga i de samme utkantområda» (Nilsen 1999, s. 93). Informanterna poängterar också värdet av att ha en personlig frihet, man är herre över sig själv, såväl i fiskerinäringen som i utmarksnäringarna. De poängterar att det finns andra värden i livet än jakt och konsumtion. «Fjordmåten» är således ett sätt att «stay in the game», dvs. att klara sig (sa. birget) inom ett system för vilket de samiska näringarna och resursutnyttjandet utgör grunden men som är påverkat av yttre omständigheter. En informant beskriver fiskare med följande ord:

- «Bivdit leat spesialolbmot. Bivdi ferte leat nanus olmmožin ja sus ferte leat hárváneapmi ja diehtu. Fiskáriin leat eará várdinorpmat: don leat iežat hearrá ja ruhta ii leat dehálaš.»
- «Fiskarna är speciella som personer. En fiskare bör vara stark som person och han bör ha erfarenhet och kunskaper. Fiskarna har andra värderingar: man är herre över sig själv och pengarna är inte viktiga.»

Man kan också se det traditionella sättet att bruka resurser bland sjösamerna som ett sätt att förvalta resurser såsom ovan antytts. Man har hushållat eller levt sparsamt med de resurser som man haft till sitt förfogande, vilket visar att man har varit medveten om begränsningarna i resurssituationen i naturen. Man är väl medveten om naturen som en begränsad resurs. En informant säger, att:

- «Stuorámus riggodat mis lea luondu. Luondu sáhtášii min ealihit go dat dikšojuvvo.»
- «Den största resursen vi har är naturen. Naturen kan ge oss uppehålle om man tar hand om den.»¹³

Fikret Berkes och M. Taghi Farvar (1989, s. 6) hävdar att det är pga. de traditionella systemen för resursförvaltning som man i dag överhuvudtaget har naturresurser kvar på jorden. Ragnar Nilsen (1998, s. 145–147) talar om fångstdämpande strategier i fjordarna och vid kusten. Kritiken mot de icke-lokala fiskarna gäller ofta redskapstyper. Fjordfiskarna använder selektiva redskap – garn, juksa och lina – som väljer ut vuxna mogna fiskar vilket betyder att fiskarna får leva tillräckligt länge för att säkra reproduktionen. De lokala fiskarna har traditionellt haft små båtar, såsom redan angetts.¹⁴ Selektivt fiske i liten skala inne i fjorden är lika med bärkraftig, långsiktig, ekonomisk verksamhet (jf. Helander 1996, s. 2–3). Också andra faktorer har fångstdämpande effekt. Trots den kulturellt inbyggda resursvänligheten av «fjordmåten» har de sjösamiska fiskarna stora problem när det gäller att få offentligt stöd från storsamhället för sitt levnadssätt.

13. Uttalandet gäller specifikt utmarkerna.

14. Fördelarna med liten båt är litet behov av manskap, liten kapitalbindning, bra beredskap till omläggningen av fiskeredskap samt möjligheter att fiska flera arter. Med små båtar har man inga möjligheter till rovfiske. Nackdelarna är: flera dagar på land pga. dåligt väder, liten mobilitet avseende långa sträckor, begränsningar avseende lastkapacitet och begränsningar gällande transport av fisk längs långa sträckor över öppet hav (Tanafjordprosjektet 1993, s. 11).

2.2.1.2 De ulike marina arterna – betydelsen og sedvanorna

Kust- og fjordbefolkningen har haft og delvis all-
tjåmt har lokala kulturspecifika regler for vilka fis-
kearter som kan fiskas då vissa betraktas som
«ufisk», dvs. for menneskan oätbar fisk. De viktigaste fiskarna av dem som fångats har varit kveite, lax, sej, torsk, sill, kolja och havslaxöring. Till gruppen «ufisk» eller liknande räknas: rognkjeks, stenbit, lodd, krabbor, räkor och musslor. En informant lämnar följande information:

- «Luossa, finddar, sáidi, diksu, bálddis ja dor-
ski ledje guolit. Dát ledje guolit maid olbmot dáppe bivde. Eará lei ufisk.»
«Lax, flundra, sej, kolja, hälleflundra och torsk räknade vi som fisk. Det var dessa fiskarter som fångades här. De andra arterna räknades som ofisk.»

Som allmän regel kan sägas att man helst har fångat sådana arter som har gått att använda som mat i hushållet eller som foder åt kreaturen. Numera har man ändrat matvanorna avseende fångsterna från havet. Exempelvis används krabba och rom (no. rogn) av rognkjeks i viss utsträckning vid matlagningen i Vestertana. Å andra sidan har många vardagliga rätter fallit bort. Som exempel kan nämnas att man tidigare brukade rensa torskmagen och fylla den med torsklever och havregryn. Ingredienserna saltades och pepprades. Därefter kokade man denna korvrätt som kallas på samiska «guhtamágat». Det kan tilläggas att torsklever och rom fortfarande används, t.ex. som tillbehör till kokt torsk.

Nedan tar jag upp en del av de marina arter som funnits och alltjämt finns i Tanafjord och sådana arter som påverkar fisket där.

2.2.1.2.1 De viktigaste arterna

Torsk (no. torsk; sa. dorski¹⁵)

Torsken i Finnmark indelas i två grupper, nämligen norsk-arktisk torsk och kusttorsk. Det är den norsk-arktiska torsken som bidrar till de största kvantiteterna torsk. Inge Arne Eriksen skriver om detta (1996, s. 5): «När torsken samlar seg på gytefeltene i Tanafjorden kalles den for «gotfisk», og blir gjenkjent som den fisken som oppholder seg i fjorden hele året. Hvis lodd, siger inn i Tanafjorden i mars-april, samlar det seg som regel mye torsk i området. Denne torsken skiller seg fra got-

fisken ved at den er storvokst og ikke kjønnsmoden, og lokalt i Tanafjorden kaller denne for «jupta-fisk».¹⁶

Kusttorsken uppehåller sig i huvudsak utmed kusten och inne i fjordarna hela livet. Den torsk som stannar i fjordarna året om har medfört en viss stabilitet för fiskenäringen i området och har också bidragit till en stabil grund för bosättningen (jf. Pedersen 1994, s. 94). Kusttorskens biologi skiljer sig från den norsk-arktiska arten (Eriksen 1996). Kusttorsken som kan indelas i flera underarter växer och mognar fortare än den norsk-arktiska torsken. Den nationella fiskeförvaltningen gör dock ingen skillnad mellan de olika arterna utan baserar sina bestämmelser på de uppgifter som avser den norsk-arktiska torsken.

Många prioriterar numera att fiska torsk eftersom inkomsten från torskfisket bedöms som god. Enligt informanterna blev torsken på 1970-talet den viktigaste fiskarten pga. de höga priserna och den goda tillgången har påverkat utfallet av torskfisket. Den sälinvasion som började i slutet av 1970-talet har bidragit till en kraftig reduktion av fiskbeståndet i fjorden. Under de dåliga torskåren mellan 1987–1990 var fångsten av torsk liten (Information från Fiskeridirektoratet i Finnmark), vilket avspeglas i fiskestatistiken avseende Tana kommun. Den i Tana kommun hemmahörande fiskeflottans fångst var 145 tonn år 1986; 20 tonn år 1987; 31 tonn år 1988; 43 tonn år 1989 och 154 tonn år 1992.

Den viktigaste tiden för torskfiske är under april och maj. En informant berättar att det tidigare fanns mycket torsk i fjorden, också under senhösten och vintern, men att den nu lämnar de innersta delarna redan på hösten. Inne i fjorden är det överlag dåligt med fisk numera jämfört med hur fiskbeståndet har varit. Under hösten fiskas torsken med lina inom de yttre delarna av fjorden. En del av torsken behålls som matfisk i hushållet. Invånarna är angelägna att fästa vikt vid matfiskets betydelse:

- «Borranguoli olmmoš oažžu beare viežžat vuonas. Dat lea dehálaš dállodollui go addá

15. Man använder också det samiska ordet «rutnot» som benämning på torsk.

16. Einar Eythorsson har gjort en studie i Lille Lerresfjord i Alta kommun. Han skriver i sin rapport (1991, s. 114) att lokalbefolkningen där talar om tre olika sorter av fjordtorsk förutom den norsk-arktiska torsken: 1) taretorsk som under hela sin levnad uppehåller sig i fjorden, 2) fjordtorsk som uppehåller sig i grunda vatten under en period på våren, då den kan fångas med garn. Från sommaren fram till årsskiftet befinner den sig på djupt vatten inne i fjorden. Den har smal buk och stort huvud. 3) vandringsorsk som betar ute i havet om sommaren och hösten. Vandringstorsken utgör enligt Eythorsson det viktigaste grunden för vinterfiske.

borramuša.»

«Matfisk får man bara hämta från fjorden. Detta är viktigt eftersom det ger matfisk åt hushållet.»

Efter vårens torskfiske börjar man med laxfångsten:

- «Go mii dorskiin geargat máj-mánus de álgit luosa bivdit.»
- «När vi är färdiga med torskfisket i maj, börjar vi med laxfångsten.»

Vildlax (no. laks; sa. luossa)

Laxen är en anadrom art: som unga vandrar laxarna från älvarna dit de vänder tillbaka i vuxen ålder (NOU 1999: 9, s. 42). På våren vandrar laxen in i det fjordsystem varifrån den kommer. Inne i fjorden simmar laxen nära ytan och land.

Det samiska laxfisket i fjordarna går långt tillbaka i tiden. Laxfiske med fasta redskap är också av gammalt datum. Fiske med krokarn och kilnot introducerades i Finnmark under senare hälften av 1800-talet. Under perioden från slutet av 1950-talet till 1970-talet genomgick laxfisket stora förändringar i Norge (NOU 1999: 9, s. 50). Drivgarnsfisket ökade åter i början av 1960-talet. Omkring år 1970 fiskades det med ca 10.000 drivgarn, sju år senare var antalet 31.000. Under 1970-talet ökade också antalet krokarn från 1500 till 6000. På 1980-talet började man på många håll på allvar med fiskodling vilket ledde till lägre priser som blivit bestående. De stora fångsterna med drivgarn och minskningen av laxfångsternas storlek både vid kusten och inom fjordområdena förde till begränsningar i drivgarnsfisket. Drivgarnsfiske i havet förbjöds 1989. Redan tidigare förbjöd man drivgarnsfisket öst om Nordkapp (NOU 1999: 9, s. 52). Tiden för fiske med fasta redskap blev också reducerad på 1980-talet, antalet laxfångstplatser likaså.

De lokalt boende fiskarna fångar lax med kilnot och krokarn. För denna typ av redskap har man som fiskare en registreringsplikt. Tidigare var det tillåtet att fiska i havet från 15. april till 24. augusti med kilnot och krokarn. Gradvis har fisketiderna ändrats. I Finnmark är fisket med kilnot tillåtet under perioden 15.5–4.8 och fisket med krokarn under perioden 1.6–15.7 (Forskrift om fisketid för fiske etter anadrome laksefisk i sjöen 1993). Fiskarna är kritiska mot den korta fångsttiden. Systemet med krokarns- respektive kilnotreglering upplevs av fiskarna som krånglig och onödig. Krokarn t.ex. passar inte för fiske i kraftigt strömmande vatten.

Fiske med bundna redskap på statens mark kan bara ske i havet «etter utvisning» av de berörda myndigheterna. (Forskrift om fiskeriforvaltning på statsgrunn 1992). I Finnmark förvaltas lax- och inlandsfiske på statsmark av Finnmark Jordsalgskontor. Mot en avgift tilldelas man en fiskeplats i statens vatten. Vid tilldelningen av fiskeplats tar man hänsyn till fiskets näringsmässiga betydelse, fiskarnas bosättning och biologiska faktorer. En sådan laxfiskeplats kan tas ur bruk när den blir ledig. Markägaren har motsvarande fiskerätt i havet med fasta bundna redskap «så langt hans grunn går». Också dessa privata laxplatser måste registreras hos en behörig myndighet. Man är också skyldig att redovisa fångsten för offentlig statistik.¹⁷

Den fångade laxen säljs eller används i hushållet:

- «Luossa lea vuovdin- ja borranuolli.»
- «Lax används både för avsalu och som mat.»

En fiskare från Vestertana hävdar att laxfisket sedan krigsåren har varit den viktigaste fiskeformen förutom torsk (Pedersen T. 1995, s. 74). Om man så räknar värdet av fisket, så är det enklast att räkna värdet av den fisk som går till försäljning. Laxpriset har inte följt den allmänna prisökningen i samhället utan priset ligger på den nivå som det hade under 1970-talet. Lönsamheten för laxfiske i Tana fjord bedöms f.n. av fiskarna som dålig. Informanterna menar att olönsamhet i näringen klart sammanhänger med laxodling. Inköparna föredrar att köpa in odlad fisk bl.a. med anledning av det låga priset och den regelbundna tillgången. Men man kan inte enbart beräkna fiskets värde genom de monetära inkomster det ger. Man måste också framhäva och inse den kulturella betydelsen och den betydelse det har för bevarande av befolkningen i fjordbygden och för hela regionen.

Kolja (no. hyse; sa. diksu)

Man fångar kolja med lina på sommaren och med lina och juksa på hösten och vintern. Under januari-mars befinner sig koljan utanför Tanafjorden. Man fiskar kolja både för avsalu och husbehov.

17. Inom Tana kommun finns 25 privata fiskeplatser år 1999 (information från Miljövernavdelingen vid Fylkesmannen i Finnmark). 72 platser finns i statens vatten. Antalet anvisade laxplatser på statens vatten har sjunkit från 90 till 72 platser mellan 1994 och 1999. År 1999 fångades den mesta av den i Finnmarks fylke fångade laxen inom Tana kommun. År 1999 fångades 19 381 kg och år 1998, 11 719 kg.

Sjurygg (no. rognkjeks; sa. rončeaksa eller rundierpmes)

Rognkjeks fiskas under april och maj månad då fisken befinner sig i grundare vatten. Fångsten av rognkjeks är ett exempel på hur en art eller näringssektor kan få en förändrad betydelse. Förr brukade man få rognkjeks med laxgarn och fiskrommen användes som foder åt korna:

- «Mii čohkkiimet rundierpmes meadđemiid ruitui gusaide. Návehis lei ruitu.»
«Vi samlade rom av rognkjeks åt korna. I ladugården hade vi en gryta i vilken rommen lades.»

Numera fångar man rognkjeks för rommens skull. Efterfrågan uppstod redan under 1970-talet. Rognkjeks upplevs ha blivit ekonomiskt betydelsefull som avsalufisk under 1980-talet och 1990-talet i Tana fjord pga. stor efterfrågan och höga priser. Inkomstmöjligheterna från rognkjeksfisket bedöms av lokalbefolkningen i Vestertana för närvarande som goda. Rompriset har varierat och är för närvarande ca. 30 kr liter.

Krabba (no. krabbe; sa. reabba)

Krabban är en annan art som plötsligt fått ekonomisk betydelse pga. efterfrågan från konsumenterna. I slutet av 1960-talet dök den «ryska» krabban upp i Tanafjorden där man fångade den första krabban i början av 1970-talet. Krabbfångsten ger goda förtjänster i dag. Den bästa tiden för fångst är under perioden oktober-december.

I bygderna runt Tanafjorden pågår en del diskussioner om krabban, då den delvis förstör fiskeredskap genom att äta agn från fisklinorna. Beståndet uppges öka. Diskussionerna gäller också antalet kvotinnehavare. Då inkomsten från detta fiske av de lokala fiskarna bedöms som bra, och beståndet är stort, menar man att de från bygden borde få flera fisketillstånd.

Sill (no. sild; sa. sildi)

Vissa år när Golfströmmen är stark, driver sillynkeln in i Barentshavet. Dessa stannar några år i Barentshavet innan de vandrar vidare. Tidigare fiskade man sill nästan året runt. Man använde då också sill som foder åt korna. Därutöver användes sill som mat och som agn. Av småsill (no. kril) tillreddes kryddsill. Också nu skulle man vilja använda sillen från närområdena som agn, men pga. reglerna är det inte möjligt.

En informant berättar att det fortfarande på 1960-talet fanns gott om sill i Tanafjorden. Men redan på 1950-talet hade fiskare från andra orter och fylken börjat fiska intensivt med snörpvad (no. snurpenot). Efter en tid tömdes fjorden på sillbeståndet. Fjordbefolkningen fiskar sill med garn och not från mitten av augusti t.o.m. december.

Fiskarna menar att reglerna för sillfiske, bl.a. avseende den minsta tillåtna storleken, inte är fördelaktiga för dem.

Hälleflundra (no. kveite; sa. bálddis)

Hälleflundrafisket sker under oktober-december, med garn, men det lönar sig inte längre att fiska hälleflundra för försäljning pga. dess obetydliga förekomst inne i fjorden. En informant berättar att det senast under 1970-talet fanns stora flundror kvar i fjorden. Då lönade det sig att fiska hälleflundra. Många menar att rovfisket starkt har bidragit till att det nästan inte längre finns hälleflundra i fjorden.

Hälleflundra används saltad, kokad, torkad och i soppor. Enligt Larsen (1979, s. 22) var ett kokt hälleflundrahuvud förr i världen en särskild delikatess.¹⁸

Uer; kungsfisk (no. uer; sa. vuoskku)

Fisket av de olika arterna har sina särdrag och kräver speciell utrustning, speciella kunskaper och ger varierande mängder fångst. Att fiska uer förutsätter att fiskaren har exakt kunskap om botten- och strömförhållandena för att kunna lägga ut ett garn på ett rätt ställe. Uer fångas med garn och med pilk.

Inne i fjorden är kungsfisken i regel liten till växten:

- «Vuskon ii leat vuonain go smávva. Juovvasajiin fidnejit olbmot vuskoniid.»
«Inne i fjorden är kungsfisken liten. Kungsfisk fångar man i klippiga ställen.»

Man använder kungsfisken som matfisk och tillreder den genom kokning. Större uer kan saltas och rökas.

Sej (no. sei; sa. sáidi)

Sej fiskas traditionellt under sommaren och under tidig höst från juli till oktober. Fisket sker av gammalt med not, garn och dörj.^{19,20} Ibland fastnar större sej också i laxnät. Sej används förr i världen

18. Hälleflundra offrades också till gudarna vid offerstenar.

19. Dörja heter på samiska «uštít».

som matfisk i hushållet. Sejen hade också en avgörande roll under den s.k. pomorhandeln. Numera lönar det sig inte att fiska och sälja sej även om förekomsten är relativt god. Pga. de låga priserna krävs stora fångster innan fisket av sej blir lönande (jf. Eikeland 1998).

Sej förekommer fortfarande inne i fjorden:

- «Sáidi lea ain vuonas ... Gos vuohtta lea vuonain doppe lea sáidi.»
«Sej finns fortfarande i fjorden ... Där det finns fiskmat i fjorden där finns sej.»

2.2.1.2.2 Nya odlingsmöjligheter

Räka (no. reke; sa. reahkká)

Räkfångst är numera förbjuden i Tanafjorden. Räkfångst har för närvarande ingen ekonomisk betydelse för lokalbefolkningen. Man diskuterar möjligheten att starta räkodling i fjordarna i Finnmark.

Mussla (no. skjell; sa. skálžu)

Mussla användes förr som agn för fisket av torsk, kolja osv. På våren när torsken inte har någon större aptit, använde man mussla som agn. För närvarande diskuterar man möjligheten att börja odling av musslor.

2.2.1.2.3 Arterna med ingen eller liten betydelse i dag

Tumlare (no. nise; sa. nissu)

Fram till 1950-talet användes tumlare som agn för kolja. Köttet åt man och även lungorna och tarmarna användes som foder och i hushållet. Under de senaste åren har det förekommit tumlare i liten mängd inne i fjorden. De kan ibland fastna i laxnät. Tidigare fångades tumlare med gevär och med garn.

Bläckfisk (no. blekkfisk; sa. áhkkár)

Under hösten kommer bläckfisken in i fjorden där den stannar till årsskiftet. Tidigare användes bläckfisk som fiskagn:

- «Ovdal bivde áhkkára seaktin. Skábman bivde veahá, jede vuvde seaktin.»
«Tidigare fångade man bläckfisk som agn. På senhösten fångade man lite och sålde den Sedan.»

Den har således varit en försäljningsvara. Senare användes bläckfisk på sina håll i fiskkakor och i andra maträtter. Man fiskade «áhkár» med ett slags drag kallat «áhkárókkon».

Tobis (no. sil; sa. sivla)

Förr fiskade man sil med not. Man fiskade på sommaren och hösten. Man använde den som agn på lina. Mot slutet av 1930-talet upphörde silfångst i större omfattning. Sil förekommer fortfarande inne i Tanafjorden.

Håkjäring (no. hákjerring; sa. áhkkalat)

Före kriget fångade man håkjäring. Levern, av vilken tran producerades, såldes. Man brukade torka håkjäring och använda den som föda.

Späckhuggare (no. spekkhogger; sa. fáhkan)

Man kan fortfarande ibland se späckhuggare inne i fjorden även om förekomsten är liten.

Tång (no. tang; sa. deabbu)

Tillsammans med fiskhuvud, rognkjeks, lav, ljung, hö m.m. kokades tång som kraftfoder åt korna.

Alger (no. tare; sa. stárrá)

Alger brukade man ge som foder till korna. Alger har nästan helt försvunnit från Tanafjorden. På 1970-talet rev man fortfarande tång och alger för att användas som boskapsfoder under vintern.

Sjöborre (no. kråkeboller; på samiska hör man ordet «krokebolla»)

Man har enligt informanterna inte haft någon direkt nytta av sjöborrar. Sjöborren äter alger som växer under sommaren. Småfisken som äts av större fiskar kan gömma sig bland alger. En man berättar också, att:

- «Stainnir ja finddar borrá smávva krokebolaid.»
«Flundran och stenbiten äter upp små sjöborrar.»

Sandmask (no. sandmakk; sa. máhka eller fiervámáhtu)

Fortfarande på 1950-talet använde man sandmask som agn vid kolja- och torskfisket. Då grävde man efter mask på stranden. Man hade ett särskilt red-

20. Sejkrok (sa. roahkkaruovdi) är ett gammalt samiskt fiskeredskap (Larsen 1979, s. 33).

skap för detta ändamål kallad «horka». Numera finns det ingen i Vestertana som gräver fram och använder sandmask:

- «Dál olbmot eai šat máhkke.»
«Numera gräver man inte längre sandmask.»

2.2.1.2.4 Arterna som medför åverkan

Säl (no. sel; sa. njuorju; njuorju)

Sjösamiskan har haft flera benämningar på säl beroende på färg, utseende och ålder. Ordet «njuorju» är ett urgammalt ord och man är inte säker på dess språkliga tillhörighet. Ordet «njuorju», liksom «bossu» (en valart), kan vara en kvarleva från en äldre språkform (Samuli Aikio, muntlig information 1999; jf. Solem 1970, s. 31).

Före kriget fångades säl med nät och gevär. Före Larsens tid²¹ (se Larsen 1979, s. 27) användes spjut och harpun och ibland käpp. Späcket användes som föda tillsammans med fisk. En äldre informant ger följande upplysning:

- «Eadni lávii njuorjjobuoiddi sárgulit ja bidjat ruitui guoli ala go vuoššai boahkkeguoli. Guliin borai njuorjjobuoiddi. Soadi maŋŋá olbmot eai šat ollu bivdán njurjo.»
«Min mor brukade skära sälspäck i tärningar och lägga i grytan ovanpå fisken när hon kokade halvtorkad fisk. Tillsammans med fisk åt hon sälspäck. Efter kriget avtog säl-fångsten.»

Sälblod användes i matlagningen som en av ingredienserna i blodkakor. Späck och skinn såldes till lokala handlare. Vinter- och sommarskor tillverkades av sälskinn.

Säl fastnade tidigare ibland i hälleflundranät vilket på sitt sätt bidrog till att balansera sälmängden. Sälarna kommer in i fjorden under januari eller februari och stannar där några månader. Från 1970-talet har sälstammen ökat och fjordområdena har under åren 1977–1989 invaderats av säl som ett led i deras jakt på föda. Bland informanterna finns ett stort intresse av att reducera sälbeståndet. Detsamma gäller även för uttern. De sälarter som informanterna i Vestertana berättar om är havert och grönländssäl. Sälarna uppges av informanterna medföra parasiter. Parasiterna i fisk försämrar fiskkvalitén, vilket i sin tur påverkar försäljningen negativt. Havert uppges ha vållat problem sedan 1980-talet. Enligt informanterna äter haverten upp fisk, bl.a. lax och torsk, från garn samt ska-

dar fiskeredskap. Ibland tar sälarna bara fisklevern. En man berättar:

- «Njuorju boahdá ja gáikkoda firpmiid. Juohke sajis leat borrit, buohkaide galgá leat oassi ... Muhtimin go njuorju ii leat nealggas, de váldá beare vuoivasa. Dábálaččat báhca dušše guolloaivi fierbmái.»
«Sälen kommer och förstör näten. Överallt finns rovdjur, var och en vill ha sin del ... Ibland när sälen inte är hungrig tar den bara levern. Bara fiskhuvudet är kvar i nätet i vanliga fall.»

Utter (no. oter; sa. čeavrris)

Tidigare fångade man utter och sålde skinn. Köttet åt man. Uttern fångades med nät, med uttersax eller sköts med gevär. Man har också använt ett slags snara gjord av garn (se Larsen 1979, s. 28–29). Uttern, liksom minken, uppges ha ökat och skapar problem för fiskarna. Som exempel kan nämnas att den äter fisk från fiskodlingar.

En person reflekterar:

- «Dán áigge leat juohke sajis fáktemin diet borrit.»
«Dessa rovdjur finns numera överallt på vakt.»

2.2.1.2.5 Arterna som nästan eller helt försvunnit

Stenbit (no. steinbit; sa. stáinnir)

Stenbit har nästan försvunnit från fjorden och har ingen större ekonomisk betydelse för närvarande. Gråstenbit förekommer inne i fjorden och fläckstenbit lite längre ut. Den kommer in i fjorden under april där vattnet är grunt. Stenbit användes förr som foder åt korna. Numera har man dock börjat använda den i hushållet.

Flundra (no. flyndre; sa. finddar)

På femtitalet fanns fortfarande gott om flundra och stenbit i Tanafjorden. Flundra fiskades förr från augusti till slutet av december med garn och lina. Fortfarande i mitten av 1980-talet fångade man flundra. Lokala fiskare hävdar att det stora sälbeståndet i fjorden har beskattat flundran.

Havslaxöring (no. sjö-örret; sa. guvžá)

Havslaxöring fiskades tidigare med garn året runt. Under hösten skedde fisket också med not. Om hur det är nu, berättas bl.a. följande:

- «Dál oazžu guvžžá basteoivviin.»
«Nu fångar man havslaxöring med drag.»

21. Anders Larsen levde 1870–1949.

Den bästa fisketiden var hösten. Under perioden augusti t.o.m. början av september användes not. Informanterna har berättat, att det på 1950-talet fortfarande fanns mycket havslaxöring inne i fjorden. Numera förekommer havslaxöring inne i Tanafjorden i små mängder och man fiskar den ibland för husbehov.

Havsröding (no. sjöröye; sa. valas)

Havsröding förekommer fortfarande i Tanafjorden. Tidigare fiskade man havsröding för försäljning men numera har den ingen ekonomisk betydelse.

Lodda (no. lodde; sa. loddu)

Loddan leker längs Finnmarkskusten under våren och ynglen driver med strömmen norrut till Barentshavet där den växer upp. Under lekvandringen blir loddan ett bytesdjur för torsken som följer loddan in till kusten. Det mesta av loddan dör efter leken. Informanterna har observerat att småtorsk kommer in i fjorden efter lodda. Lodda fiskades förr för att användas som agn. Nu berättar man i Vestertana att loddan har försvunnit från fjorden.

Val (no. hval; sa. fális)

Under årens lopp har val ibland synts till inne i fjorden. I gamla tider har man fångat val med ett slags järnlans.

Springare (no. springer; sa. springár)

Springaren har även under de senaste åren observerats inne i fjorden, bl.a. under sommaren 1999. En man berättar att man tidigare sköt springare:

- «Sieidevuonas, doppe šárkkas dološ áigges báhçe springáriid.»
«Förr i världen sköt man i Finnkonkeila springare från sjark-båtar.»

2.2.1.3 *Fiske och redskaptyper i relation till årstiderna*

Olika fångstredskap används beroende på årstid (jf. Tanafjordprosjektet 1993):

- *Januari – mitten av april:*
Torskfiske med nät
- *Mitten av april – juli:*
Rognkjeksfiske med nät
Torskfiske med juksa
Laxfiske med nät eller kilnot

- *Juli-mitten av augusti:*
Laxfiske med nät eller not
Torskfiske med juksa
Sejfiske med dörj
Koljafiske med lina
- *Mitten av augusti – oktober:*
Sejfiske med nät och not
Torskfiske med lina och juksa
Koljafiske med lina och juksa
Sillfiske med nät och not
- *Oktober -december:*
Torskfiske med lina
Koljafiske med lina
Sillfiske med nät och not
Hälleflundra med nät
Krabba med ryssja (teine)

2.2.2 **Utmarksnäringar**

Jakt och fiske är som näringar av gammalt ursprung bland samerna. Ripan har länge varit det viktigaste viltet som jagats inom Tana kommun. Man har också jagat andra djur, såsom t.ex. räv och utter men den jakten har inte varit lika inkomstbringande som ripjakt. Jakt på rovdjur skedde sporadiskt. Det var vanligt i Vestertana att indela bygdens resursområde i mindre områden för bygdens olika jaktlag. Detta avser ripjakten. Det har inte funnits konflikter hos fjordbefolkningen om jaktmarkerna.²²

I dag utgör insamling och fångst i utmarkerna mattillskott till hushållet. Flera invånare i Vestertana ägnar sig åt ripjakt, insjöfiske och hjortronplockning, men för de flestas del sker försäljning sporadiskt och i mycket liten omfattning. Resurserna är på upphällningen och det har blivit svårt att ha utmarksnäringar som en inkomstkälla. Det är inte många som bedriver utmarksnäringar i större skala. En företagsekonomisk verksamhet i utmarken i modern mening är inte lönande. Kostnaderna med utmarksverksamheten är höga i jämförelse med inkomsterna. De som driver utmarksverksamhet vill vara verksamma med små investeringar. Man följer den traditionella inhöstingsmodellen.

2.2.3 **Jordbruk**

Sjösamer har bedrivit jordbruk under lång tid. Deras jordbruk har haft karaktären av boskapskötsel.

22. Detta gäller också för annat resursutnyttjande i Vestertana.

2.2.3.1 Små jordbruksenheter

Finnmark är kanske inte känt för sitt jordbruk, men faktum är att redan på 1300-talet och även tidigare hade samerna i Finnmark får och getter. Man flyttade säsongvis med djuren, vilket har pågått i liten omfattning i Tanafjordområdet så sent som i början av detta århundrade. Jordbruk bedrevs i Vestertana primärt för hushållets eget behov. Men det gav tidvis vissa inkomster, speciellt före andra världskriget. Man hade i regel ett par kor, kanske upp till tjugo får och annan boskap. Före 1950-talet hade några hushåll dessutom en oxen bl.a. för vedtransporter från skogen. Osttillverkning var en viktig inkomstkälla och fortfarande på 1930-talet mjölkades fåren. Fåröst såldes bl.a. till rensköterna.²³ I Vestertana blev inte modernt jordbruk, med stora investeringar och ett stort antal djur med omfattande kött- och mjölkproduktion, populärt. Detta sammanhänger delvis med kulturella och samhälleliga faktorer (jf. Brox 1964), men också med att de ekologiska betingelserna skiljer sig mellan fjordområdena och inlandet i Finnmark.

Den undersökning som genomförts av Gjerde & Mosli (1985) visar att det i de undersökta kommunerna i Troms och Finnmark fanns skillnader i yrkesanpassning mellan samer och norrmän (op.cit., s. 55–57). Gruppen med norsk bakgrund har en större andel av högkapitaliserade primärnäringsutövare jämfört med personer av samisk härkomst. Jordbruksverksamhet med liten areal och små investeringar skapar problem vid övergång till verksamhet i större skala. Samiska lokalsamhällen har också färre arbetsplatser inom den offentliga och privata servicesektorn. De samiska yrkeskombinationer som bedrivs faller lätt utanför det officiella stödsystemet trots att den näringsformen utgör grunden för bevarande av samiska lokalsamhällen.

Ännu på 1960-talet, då många slutade med jordbruk, fanns enheter med några kor (mjölk) och ett antal får (kött). En informant berättar²⁴ att han på 1960-talet hade två kor och 15–20 får. I mitten av 1970-talet hade han 30 får. Korna betade i Leibosdalen. Fåren däremot betade inom ett ganska vitt område från Gillás i väst, Geassejávri i söder till Leibos i väst. Hans familj hade en egen torv-

myrmark på den västra sidan av fjorden i närheten av gården. Skohö hämtade man från Suoršjokdalen (Fielbmá), Mádjitsuovka och Gillás.²⁵ Många familjer i bygden hämtade torv från ett annat ställe kallat Moalkenjeaggi. Mycket torv gick till bränsle. Skohöplatserna (sa. gáma-suoidne suovka, sing.) var gemensamma för bygdens familjer. På 1970-talet gick den största delen av fårköttet till försäljning. I dag finns inga djur kvar på gården. De söner som nu bor kvar på gården för gårdens traditioner med fjordfiske och utmarksnäringar vidare men kombinerar dessa med mer eller mindre kortvariga sysselsättningar utanför bygden.

2.2.3.2 Kombination med andra näringsformer

Jordbruk har varit en delnäring kombinerad med andra näringar. Jordbruk kan således inte ses fristående från andra näringar. Som exempel kan nämnas att jordbruket tidigare har varit beroende av bl.a. fjordfiske (se Eythorsson 1991, s. 92) då fiskhuvuden m.m. användes som djurfoder. Detta beroendeförhållande har också förekommit i relation till utmarkerna där man hämtade ljung, kvistar, löv, hö och annat foder åt boskapen. En del kreatur var på bete i utmarken. I utmarken hade dessutom varje familj av tradition ett område där hö hämtades.

Kombinationen av olika näringar och yrken skiljer sig från storsamhällets organisation av arbetslivet där sektoriseringen och målsättningar om heltidsarbete är dominerande (Ballari 1995). «Den framtida utvecklingen och förståelsen av jordbruket i samiske områden må baseras på att näringen i stor grad är ett lokalt samspill med andra näringar och yrken» (op.cit., s. 161).

2.2.3.3 Jordbrukets ställning i dag

Tana kommun är en av Finnmarks mer betydande jordbrukskommuner. Jordbruket har utgjort och utgör alltjämt en betydande del av kommunens näringsliv. Så sent som i slutet av 1990-talet sysselsatte jordbruket ca. 10 % av kommunens arbetsföra befolkning. Jordbruket bedrevs länge, på sina håll t.o.m. 1960-talet, för egna behov. Litet fårkött kunde ofta säljas, ibland även nötkött och smör. Det mer marknadsekonomiskt inriktade jordbruket kom sent till Finnmark. Efter andra världskrigets slut skedde stora förändringar i samhället. Penningsekonomi blev alltmer betydelsefull även i de små lokalsamhällena och försäljning av jordbruksprodukter, dvs. kött och mjölk gav möjlighe-

23. Det var brukligt att rensköterna hyrde får från sjösamerna för att få mjölk och ost. Fördelen utifrån sjösamisk synpunkt var att sjösamerna genom detta fick hjälp med vallandet av fåren. Vallande på sommaren var en nödvändighet pga. de dåliga stängslen och rovdjursplågan.

24. Informationen är från intervjumaterialet på 1970-talet. Vederbörande informant har jag också själv intervjuat.

25. Informationen är från 1970-talets intervjuer.

ter till regelbundna penninginkomster. Jordbruket bedrivs även i dag på många håll i små enheter och ofta i kombination med andra primärnärings, hantverk, turism och tillfälliga anställningar. I Tana kommun finns meieri och lantbruksskola.

För närvarande finns en lantbrukare i Vestertana. Han bedriver fårskötsel i kombination med fjordfiske. Hustrun har förvärvsarbete i kommunens centralort. Barnen synes ha lämnat orten då de studerar och arbetar på annan ort.

2.2.4 Om kvinnornas och männens arbete

Den undersökning som genomfördes på 1970-talet om renskötande kvinnors arbetssituation (Flyttasamekvinnens arbeidssituasjon 1979) visar att det egentligen inte var någon särskilt stor skillnad mellan kvinnors och mäns sysslor avseende renskötelsen. Samma intryck har jag när det gäller sjösamernas näringar. Det var den dagliga praktiska situationen som avgjorde vem som gjorde vad.

2.2.4.1 Djurens skötsel, insamling av foder m.m.

Av tradition har kvinnorna i Vestertana skött de inom jordbruket förekommande arbetsuppgifterna. De har haft ansvar för djur, mjölkning, rengöring och övrig skötsel av ladugården, insamling av vinterfoder osv. Det är först med mekaniseringen inom jordbruket som männen har fått en större roll i jordbruksarbetet.

Det traditionella jordbruket har byggt på de lokala resurserna. Detta innebar t.ex. att djuren utfodrades med sörpa, dvs. en slags soppa kokad på vatten, renlav, ljung, gräs, bark, kvistar, fiskhuvuden, tång m.m. Före andra världskriget använde man också sill som foder. Det berättas också att rognkjeks fastnade ibland i laxgarn. Därigenom fick man rom som också användes som föda åt kreaturen.

På västra sidan av fjordstrandens branta sluttningar växte hö som slogs med lie eller revs med bara händerna. Man fick också hö från slätterängar i utmarken. Informanterna bedömer höinsamlingen som ett mycket tungt arbetsmoment:

- «Mis lei lossa eallin boares áiggis. Liššáin galggai láddjet ja sealggis viežžat suinniid. Váriin láddjedje. Snuollajávri, doppe ledje buorre suoidnesajit.»
- «Vi förde ett hårt liv tidigare. Man var tvungen att slå hö i utmarken med lie och frakta höet därifrån på ryggen. Snuollajávri, där hade man bra ängar.»

Varje familj hade sina egna slätterområden i utmarkerna. I rättsligt avseende är det av intresse att konstatera, att de olika familjerna förfogade över sina respektive ställen av hävd.²⁶ Höet torkades på plats och lagrades och hämtades i en slags stack kallad «stávrris» eller «stávrá» på samiska. 1/3 del av maten åt korna hämtades från utmarken. Hö fick man naturligtvis också från ängsmarkerna i närheten av gården. Männen deltog i slätterarbetet innan fjordfisket återupptogs.

Kvinnor och barn samlade lav, mossa, ljung, kvistar och löv som användes som tilläggsfoder åt djuren. När snön kom, hämtades det insamlade foder materialet med oxe från utmarken hem till gården. Man körde också veden och höet ner till gården med oxe, häst eller bar på rygg. I transporten deltog både kvinnor och män beroende på vem som hade tid. Barnen hjälpte till där de kunde. På vintern då snön var djup transporterades höet ner till gården med kälke. Lav samlades i klumpar som man på samiska kallade «limpu». Många familjer sålde lav till renskötande samer eller bytte till sig renkött och renskinn.

2.2.4.2 Hemarbete och arbetsfördelning

Jordbruksaktiviteter, tillsyn av barn, beredning av skinn, dvs. «mjukt» handarbete m.m. var kvinnogöra. Före kriget sydde kvinnorna kläder åt familjemedlemmarna samt för avsalu. Man använde sig av skinn från renar, kor, får, säl och utter. Man bytte till sig skinnvaror av renskötare och sydde skor och kläder.

På 1960-talet och i början av 1970-talet hade man alltså egna får och man tillverkade garn hemma. Kvinnorna kardade, spann och färgade ullen. Av den ull som spunnits till garn stickade man vantar och av den ull som inte spunnits tovade man ullsockar och ulltofflor. När det gäller handarbete tillverkar kvinnorna i dag alster till vilka idéerna har inhämtats från norska veckotidningar. Männen tillverkade bl.a. kälkar, båtar, bänkar och kärl. Vidare tillverkade de nät och övriga fiskeredskap. De fullvuxna männen och sönerna gjorde det tyngsta arbetet när de var hemma. De fällde träd och höll på med slätter. Alger rev man i strandbädden (fjaera) för att ges till kreaturen. Männen var behjälpliga i arbetet med alger och tång.

Såväl män som kvinnor har av tradition deltagit i fiske, både i insjöfiske och fjordfiske. Eythorsson

26. Informationen är lämnad av Nils Ole Larsen på 1970-talet. Larsen använde uttrycket «god moral» om ordningen med fasta platser för utmarksslätter och för den respekt som man visade för detta. Det uppstod inga konflikter om användandet av ängarna.

(1993, s. 20) ser dette som ett viktig særdrag for det sjösamiska samhället. Ännu i dag deltar kvinnor i fiske, men endast då det sker för familjens behov eller då man fiskar för nöjes skull. Det yrkesmässiga fisket, dvs. det som sker för avsalu, är i dag ett mansgöromål. Männerna sköter även förberedelserna inför fisket, dvs. gör nät och agn i ordning. Ripjakt är männens arbete.

Ved och vatten hämtades av kvinnorna. Männerna hjälpte till och speciellt sönerna var behjälpliga vid vedhämtningen. Från myrarna hämtade de torv. På sommaren slog man det hö som skulle användas som skohö. Både kvinnor och män deltog i arbetet. Detta hö transporterades till gården där kvinnor och barn bankade höet mot stenar med en träklubba för att få det att mjukna. Sedan torkade man skohöet och flätade eller rullade det till ringar.

När det gäller bärplockningen så plockade och plockar alltså både männen och kvinnorna i Vestertana bär. På många orter är plockning av blåbär, lingon och kråkbär ett typiskt kvinnoarbete. Förr utgjorde havsfisk huvudfödan och fisk åts dagligen. Husdjuren gav mjölk och kött och av mjölk tillverkades ost och smör. I dag har matvarorna förändrats. Många av de gamla traditionella rätterna, t.ex. vattenkakan i vilken bl.a. rom (no. rogn) ingick, har ersatts av nyare tiders allmänt förekommande maträtter och bröd. Den gamla vattenkakan (sa. čáhce-gáhkku) har gått ur bruk. Några gamla maträtter förekommer alltså, bl.a. «sáme-mális» (samisk köttsoffa). I köttsoffan har man «surpmi» (havregryn) och «boahkke-sávzza-biergu» (lätt torkat fårkött). Numera används även lök och andra grönsaker i soffan. Tran tillverkas fortfarande för hushållets egna behov. Under 1970-talet åt man fortfarande stjälen på kvanne tillsammans med tran. Kvanne hämtades ända från yttersta spetsen av Digermulen (sa. Johkan). Kvanne hämtades också från Duvdegáldu.²⁷

2.3 Resursutnyttjande och rättsuppfattningar

De utmarksnäringar som är relevanta för denna studie är ripjakt, hjortronplockning och insjöfiske.

2.3.1 Mer om utmarksnäringar

Samerna i Tanafjordområdet som kollektiv har ett bruks- eller resursområde i utmarkerna som de håller sig till. Det är frågan om ett relativt stort område inom vilket man av gammal sedvana skördar markens och vattnens resurser. Inom ett sådant område har de olika släkterna eller lagen sina specifika områden. Vestertanas resursområde är ett område som man delar med renskötare i och med att renbeteslanden överlappar utmarksområdena. I söder och öster gränsar Vestertanas resursområde mot inlandssamernas resursområden.

I Vestertanas utmarker har man haft tre huvudsakliga «släktområden»: ett som är lokaliserat till ett område runt Sommervann, ett till öster därom och ett till väster därom. Detta är en mycket grov indelning. Man har emellertid ibland gjort särskilda avtal med varandra så att de olika lagen har delat ett stort område mellan sig. De släktgrenar som har bedrivit utmarksnäringar i stor skala har också fått använda resurser utanför släktens primära resursområde. Detta har skett så att man undvikit överbeskattnings av resurserna. Överbeskattnings av resurserna har överhuvudtaget undvikits.

Kombination av de olika årstidsbundna resurserna utifrån tillgång/bestand har varit en viktig faktor i den lokala resursförvaltningen. Kännedom om andras behov och inhöstningsvanor, arternas biologi och beteende, hydrologiska och ekologiska faktorer, väder och vind, sociala relationer och normer har naturligtvis också inverkat på resursförvaltningen.

De olika platserna inom ett stort bruksområde kan också ses som delar i ett kulturlandskap i vilket förutom resursområden (t.ex. fiskesjöar) också ingår stigar och leder, kåtor och stugor samt heliga platser. Dessa ingår i ett nätverk av platser som tillsammans möjliggör ett flexibelt och bärkraftigt resursanvändande. Traditionellt sker på dessa platser en kulturell överföring av kunskaper och erfarenheter från en generation till en annan. De aktiviteter som äger rum bidrar således till en kulturell produktion och reproduktion (Bourdieu 1977; Giddens 1984 och Helander 1999). Det har konstaterats ovan (se kapitel 2 ovan) att samernas traditionella näringar har betydelse som en inkomstkälla och kulturform samlad och inte var för sig isolerad.

2.3.1.1 Ripjakten

Säsongen för ripjakt med snara (sa. «rievssat-bivdu») börjar så snart det blivit tillräckligt mycket snö för att bygga gården, dvs. sätta upp snarorna.

27. Den läsare som är intresserad av matvanor, kläder och andra liknande traditioner, hänvisas till Kolsrud 1955, Larsen 1979 och Thomassen 1999.

Den effektiva ripjaksperioden är mellan december och februari. Mot vårvintern blir de så pass ljusst att korp och räv lätt ser riporna och kan ta dem från snarorna. Också järv, hermelin och mus medför åverkan på jaktbytet.

2.3.1.1.1 Aktiviteterna förr

Informanterna berättar att de för det mesta har jagat ripa på det traditionella sättet genom snarning (sa. gárdun), men under hösten har man också använt gevär. Därvid väntar man tills ripungarna är stora. Om en jägare skjuter fågelungar när de är försvarslösa blir de lätt uppskrämda och därigenom lättåtkomliga. Om man i en sådan situation skjuter ungarnas mor blir ungarna ännu mer vilsna. Samerna väntar tills ripan hinner ändra färg till vitt innan de börjar jaga.

Före kriget kom 50 % av inkomsterna från utmarksnäringarna.²⁸ Tidigare, t.ex. under 1930-talet, har ripjakten haft en särskilt stor betydelse i de fall man inte hade fått tillräckligt med fisk i fjorden. En av mina informanter berättar om sina jaktaktiviteter före andra världskriget. Då jagade han både ripa och hare. En lokal uppköpare, Kristian Børresen, köpte bytet. Inkomsten varierade beroende på till vem man sålde. På 1930-talet fick man bara 40 öre per ripa från lokala inköpare men priset gick senare efter andra världskriget upp. På 1970-talet fick man strax över tio kronor för en ripa. För närvarande är priset ca. 50 kronor.

På 1950-talet hade en informant under en höst-vinter skjutit 500 ripor. En informant beskriver sin ripjakt med snara från 1960-talet och berättar att han då ensam fick 50 ripor per vecka. Han hade skjutit ripor under oktober-månad. Denna jakt skedde emellertid i en mycket begränsad omfattning. Om det var goda ripår, kunde man skjuta 30–50 ripor per vecka.²⁹ Ibland hände det att man fick samma antal under en dag. Huvuddelen av ripjakten skedde med snara under senare delen av vintern. En informant berättar att man på 1930-talet kunde få 1600 ripor på en månad.

Före den tid då snöskotern kom i allmänt bruk var det tidsödande och mödosamt att ta sig till de mer avlägsna ripjaksområdena. Efter några vec-kors jakt transporterades fångsten hem. För transporten användes en lokalt tillverkad släde (sa. savetgielká). Man lastade upp till 70 kg på en sådan släde. Dessa aktiviteter förenades med isfiske. Även hemfärden var mödosam beroende på snödjupet och snöns beskaffenhet. Under ripsåsongen

återvände man till fångstområdet med ny proviant så fort man avlämnat fångsten i hemmet eller till uppköparna.

Numera får man 300–500 ripor under en säsong. Om det är gott om ripor under en vinter är fångsten naturligtvis större.

2.3.1.1.2 Rättsuppfattningar gällande ripjakt och arealutnyttjande

Sönerna tog över eller ärvde ripjaksområden av sina föräldrar. Man jagade ripa där fadern hade varit verksam. En informant t.ex. berättar att han huvudsakligen brukade hålla till i området runt Sommervann men också inom Digermulenområdet. Överhuvudtaget fortsätter man alltjämt med en del av de aktiviteter som ens föräldrar ägnat sin tid åt. En man berättar:

- «Mu vanhemiin lei áhkkorat seamma hom-má: dálvit gárdun ja bivdin. Muduid maid muoraid geassin ja moadde šibiha.»
«Mina föräldrar gjorde exakt samma arbete: på vintern snarade de och fiskade. Därutöver hämtade de ved och hade några kor.»

De olika byarna och byalagen har haft och har alltjämt sina respektive områden. En informant berättar att det har varit viktigt att hålla sig under-rättad om de olika byalagens respektive område:

- «Mii didiimet máskejotlaččaid gos dat ledje. Dat eai bohtán min omrodai.»
«Vi kände till var Maskejokborna höll till. De kom inte till vårt område.»

Ibland gjorde man särskilda överenskommelser mellan olika jaktlagen för att reglera jakten. I ett sådant jaktlag ingick i första hand 2–3 personer som var släkt med varandra. Alla involverade respekterade sådana överenskommelser. En informant berättar t.ex. hur han och andra jägare från Vestertana delade ett stort område mellan sig:

- «Mii juogadeimmet guovllu. Moai manaime buot johkagežiide, ja duot leigga vuolleleb-bos. Moai leimme goadi ráhkadan dohko.»
«Vi delade området mellan oss. Vi två höll oss högre upp i fjällen och de där två upphöll sig längre ner. Vi byggde en kåta där.»

Aktivitet i utmarkerna förutsatte förr tillgång till en kåta. Kåtan är alltjämt av stor betydelse. Därutöver markerade den en persons rättigheter i anknytning till ett bestämt område.

Numera är det få som med traditionella metoder jagar ripa i större omfattning. Detta har gjort det möjligt för de enskilda jägarna att utvidga sina områden eller söka sig till nya områden inom byg-

28. Informationen är från 1970-talets intervjumaterial.

29. Informationen är från 1970-talets intervjumaterial.

dens totala resursområde. En person i Vestertana jagar ripa i stor omfattning. Man måste också hålla i minnet att det är naturen själv som bestämmer den exakta lokaliteten och tiden för ripjaksaktiviteterna. En jägare säger om detta:

- «Gos rievssat doppe gárdu.»
«Man lägger ut snarorna där det finns ripor.»

En ripjägare berättar:

- «Ovdal gárdon Geassejávrris, Njukčajávrris, diekko bajás; dihto sajiid Leibosvuomis ja ovdal diekko máttás; Lákku, Gilláza, guovdu Idjavuonduoddara.»
«Förr snarade jag ripa i området runt Geassejávri, Njukčajávri och därifrån uppåt. Vidare i Leibosvuopmi och förr därifrån söderut, i Lággu, Gilláš, mitt i Ifjordfjellet.»

En annan ripjägare berättar att han såväl tidigare som i dag håller sig till i Gilláš-området. Tidigare sköt man ripor även i Digermulen och tog sig med båt till de platser där man visste att det fanns fåglar.

Informanterna uttrycker den tankegången att de lokalt boende behöver utmarksresurserna för sitt hushåll och som en inkomstkälla. Dessutom är det ju fråga om samiska områden där man som urbefolkning borde ha företrädesrätt (sa. vuosttas vuogatvuoha). Tankegången är att resurserna i närområdena omkring Vestertana tillhör lokalbefolkningen. En person bekräftar detta med följande ord:

- «Mun meinen ahte dat lea dán guovllu resursaomroda.»
«Jag menar att detta är ett resursområde som tillhör denna trakt.»

Kombination av olika inkomstkällor är en förutsättning för att man skall kunna bo kvar i Vestertana. Informanterna ser fortfarande möjligheter för att få sin totala inkomst från flera källor:

- «Lotnolasealáhussii lea ain vejolašvuoha. Mis leat gárdesajit ja juonastansajit.»
«Det finns fortfarande möjligheter för kombinationsnäringar. Vi har platser för ripjakt och platser för isfiske med garn.»

Dessa möjligheter förutsätter emellertid begränsning (sa. gáržžádus) av utifrån kommandes påverkan och intrång. Helt generellt menar man att utmarksresurserna inte räcker till för alla:

- «Midjiide ii leat maid viežžat jos earát vižžet.»
«Det blir ingenting kvar för oss att inhösta om andra gör det.»

För att kunna avgöra var det finns gott om ripor måste man befinna sig uppe i riplanden en hel del. För detta och andra ändamål behöver jägaren färdas med motorfordon och vistas i fjällen. Ripjägare behöver alltså tillstånd att använda motoriserade färdmedel (bl.a. snöskoter) i utmarkerna:

- «Vejolašvuodat leat jos bivdi oččosii vuodjit gárddiid ja jávrriid mielde.»
«Möjligheterna förutsätter att en jägare och fiskare har ett tillstånd att köra med snöskoter till sina ripgården och sjöar.»

2.3.1.1.3 Kritik av de icke lokalt boendes närvaro och aktiviteter

Till och med 1970-talet har det varit få icke lokalt boende som bevisat Vestertanasamernas områden. Samerna i Vestertana kunde och utnyttjade sina bruksområden utan några som helst konflikter. Det uppstod inte heller konflikter med byalagen från andra bygder. Informanterna har berättat att de på 1970-talet var i stort sett ensamma om att nyttja sina områden. Man kunde påträffa någon enstaka turist som gick till fots eller åkte skidor i fjällen. Om de icke lokalt boende som bevisar utmarken under sin fritid talar man med följande ord:

- «Dat leat hervvoštallit.»
«De är folk som roar sig.»

De lokalt boende samerna har byggt en traktorväg från Vestertana till Sommervann. Denna väg byggdes för bygdens eget bruk och i början körde man där med häst. Irritation och känslor av orättvisa har uppstått när man nu ser att alla som får tillstånd från kommunen kan använda den vägen för att komma till utmarkerna. Antalet jägare från andra orter har ökat. Bättre kommunikationer och ökad fritid har medfört tillströmning av folk från andra orter. Antalet turister och andra icke lokalt boende började öka drastiskt inom Vestertanas resursområde i mitten av 1980-talet. Lagstiftningen och därmed sammanhängande förordningar gör det möjligt för utomstående att bevista och tillgodogöra sig de samiska områdenas resurser på samma villkor som dem som alltid har utnyttjat områdena.

Det gamla samiska rättssystemet avseende utnyttjandet av utmarkerna har nästan brutit samman pga. storsamhällets definition av utmarksresurserna som en allemansrätt. Byborna i Vestertana är kritiska till att icke lokalt boende kan tillgodogöra sig naturresurserna i det område som Vestertanaborna betraktar som sitt eget. Detta strider mot samisk sedvana och rettsoppfatning.

En person säger, att:

- «Mu mielas diet lea jorgut. Dainna ii leat dárbu bivdit.»
«Enligt min mening är detta fel. De har inget behov av att fiska.»

Man är mycket kritisk till att de icke lokalt boende jägarna jagar med hund och börjar sin jakt i mitten av september. De icke lokalt boendes jaktverksamhet står i motsats till samisk tradition och rättsuppfattning. Man befärar att jakten med hund beskattar ripbeståndet för hårt. Lokalbefolkningen förlorar sina möjligheter att förvalta ripan som resurs. Därutöver skrämmer gevärsjakten riporna. Av dessa skäl vill man senarelägga jakttiden.

- «Mii háliidat sirdit vuosttas oktoberii dan bivddu álggu.»
«Vi vill att ripjakten påbörjas den första oktober.»

Terrängfordon gör framkomligheten i utmarkerna lättare. Under 1990-talet har användningen av motorfordon ökat i samband med turism och icke lokalt boendes närvaro och aktivitet i utmarkerna. Onödig motorfärdsel kan störa ripjakten eftersom riporna lätt blir skrämde och som följd därav flyttar till annat område. Detta medför medarbete för de samer som håller på med ripjakt.

2.3.1.2 Hjortronplockningen

Numera anses inte hjortronplockning (sa. luomečoaggin) vara en god inkomstkälla. Några bybor plockar dock för avsalu. Man är däremot mer angelägen om att plocka hjortron för hemmabruk.

2.3.1.2.1 Avsalu och hemmabruk

Förr kunde man under en och samma dag gå flera mil för att hämta 30–40 kg bär. Enligt en informant³⁰ plockade en 4–6 medlemmars familj 100 kg för sitt eget bruk. Ca. 200 – 300 kg plockades för försäljning. En annan berättar att de plockade 30–50 kg för sitt eget behov. Man kokade bären och förvarade dem därefter i ett träkärl. Dessa uppgifter gäller för ett normalt hjortronår under 1920- och 30-talen. Möjligheterna för transport begränsade bärplockningen. Bären transporterades i beredda fårmagar som lades i en slags rygg-säck. En mage innehöll ca. 10 kg bär. Man tillverkade också näveraskar att bära i. Även kvinnorna bar ner 30–35 kg bär från myrmarkerna i fjällen, dels på ryggen, dels i händerna.

30. Informationen är från 1970-talets intervjumaterial.

I dag har man möjligheter att få bären transporterade ner från fjällmyrarna med motorfordon. Under 1960-talet började man få tillgång till traktor. Dessförinnan var man tvungen att färdas till fots. Ibland hämtades hjortronen med oxe och senare under 1950- och 1960-talen också med vanlig cykel.

Hjortronplockningen har under goda år givit goda extra inkomster till hushållet. En informant säger, att:

- «60-vuoddalogs ledje manimus buorre luomejagit.»
«Under 60-talet hade vi de sista bra hjortronåren.»

Förr var bärplockning en näringsaktivitet som också kvinnorna fick egna inkomster av:

- «Lubmen lei dalle nissoniid dinenvuohki.»
«Hjortronplockningen förr inbringade egna inkomster åt kvinnorna.»

Sommartid förenas alltjämt bärplockningen i fjäl-lens myrmarker med insjöfiske. Genom fisket erhålls mat under fjällvistelsen. Detta är en delförklaring till att röding (sa. rávdu) och laxöring (sa. dápmot) av tradition utgör en viktig sommarföda. De bär som plockas under sommaren för försäljning är främst hjortron, men även lingon och blåbär. Kråkbär plockas för eget bruk. Bland sjösamer är t.ex. kråkbär blandade med surmjölk en traditionell maträtt. Av kråkbär kokas även saft. Förr har förvaringen av bären inneburit vissa problem men tillgången till glaskärl och frysboxar har medfört förbättringar i detta avseende.

2.3.1.2.2 Rättsuppfattningar och behov

En slags generell regel i dag är, att myrmarkerna är öppna för alla. De yngre plockarna lär sig från sina föräldrar var man skall plocka bär. När det gäller de mindre myrmarkerna tenderar någon enstaka person fortfarande att följa vissa regler baserade på lokal samisk sedvana. I början av 1900-talet hade de olika familjerna sina specifika hjortronland. En person berättar, att hennes familj bl.a. plockade bär inom området Čearretjávri, Hännöjávri och Luohttemuorjávrit. Men det var tillåtet att plocka utanför sitt egentliga område. Således hade vederbörande familj även skördat bär inom områden runt Njukčajávri och Lodejotmohkki.³¹ Det kan tilläggas att hjortronförekomsten var mycket bra under den första delen av 1900-talet.

31. Informationen är från 1970-talets intervjumaterial.

«Jahkodat» (karaktären av ett års period) och «hivvodat» (mängden resurser) är på sitt sätt bestämmande för valet av ett hjortronland. Bären mognar på olika ställen under olika tider. Först plockar man bär där de mognar först. Plockningen börjar således i myrmarkerna i öst. Förekomsten av hjortron varierar mycket från år till år. Dvs., om det inte finns hjortron i den myrmark där man traditionellt plockar, beger man sig till andra områden och man plockar där det finns bär.

Detta tolereras av de andra lokalt boende eftersom man i sitt rättstänkande tar hänsyn till andras behov. Man vill garantera att alla får sina behov tillfredsställda för att försäkra sig om byggemenskapens fortsatta existens och därigenom också sin egen existens (jf. Yudkin 1978, s. 2).³² Den sociala gemenskapen med dess ömsesidiga plikter och rättigheter förutsätter att man hjälper andra och därmed tar man också själv emot hjälp vid behov.

I ett samhällssystem där man är beroende av vad naturen ger, löper varje medlem av samhället faran av att, på grund av mer eller mindre tillfällig resursbrist, hamna i en situation där man måste avvika från de generella reglerna för beteende. En renskötarens siidatillhörighet kan bestämmas utifrån behovet av betesmarker. Vid renstöder tar man, speciellt förr, hänsyn till behov. Det var mer tillåtet för en fattig man som behövde mat för sin familj att stjäla en ren än för en rik som inte hade liknande behov. En familj som plockar hjortron för sitt hushålls behov kan gå till andras hjortronområden. En person som behöver matfisk kan fiska i andras sjöar eller inom andras zoner i Tana älv. Dessa samiska regler går i många fall emot norskt juridiskt rättstänkande.

Informanterna både i Vestertana och i de andra bygderna talar om behov som bestämmande för vem som skall få tillgodogöra sig markens och vattens resurser. Man talar således här utifrån samiskt sedvanerättsligt tänkande.

2.3.1.3 Insjöfisket

En av komponenterna i den samiska kombinationsnäringen är alltjämt insjöfiske.

2.3.1.3.1 Fångsten

Under vintern är isfiske med nät (sa. juonasteapmi) vanligt. Under våren använder man pilk för

fisket i insjöarna. Fångsten används i hushållet. Matfisk fångas i regel i små sjöar. Förr saltades eller röktes en del av fångsten på plats. Fisken röktes genom att den hängdes upp i kåtans innertak. En sådan kåta kallades áragohti (sv. kåta med öppen eld).

De lokalt boende tillgodogör sig naturresurserna på ett sätt som är resursvänligt. I fråga om fiske i insjöarna väntar man med att börja fiska till efter fiskens lekperiod. Av tradition undviker man fiskens lekplatser:

Flera bekräftar, att:

- «Mii eat gotte godduguliid.»
- «Vi fångar inte fisk som leker.»

Det huvudsakliga fisket sker främst vintertid. Fiske förekommer endast i begränsad omfattning under sommaren och den tidiga hösten. Förr skedde sommarfisket ibland intill kalla källutlopp eftersom fisken under den varma årstiden söker sig till kyligare vatten. Detta fiske skedde för hushållets behov. Fångsten delades lika mellan de fiskande. Förr fiskades matfisk under den period man plockade hjortron på fjällmyrarna eller slog hö på utmarksängarna.

En av informanterna har berättat om ett par fiskelag som fiskade mycket för avsalu under 1930-talet. Självt hade han fiskat i 51 fiskevatten, dvs. i så gott som samtliga bygdens fiskevatten. Han hade således fiskat i många sjöar som egentligen hörde till andra. Han kunde fiska i dem bl.a. för att det inte var alla familjer som fiskade för försäljning i större omfattning. De flesta fiskade endast för husbehov eller för avsalu i begränsad omfattning. Informanten berättar att fångsterna transporterades på slädar från fjällsjöarna.

I sin ungdom har informanten fiskat i inlands-sjöarna inom ett stort område som sträcker sig från Storelva på Ifjordfjället till Tranevatna mot söder, och österut till Uhca Geassejávri (Lille sommervatn) och norrut till Vestertana. Hans familjs egentliga fiskeområde har sedan 1800-talet varit från Geassejávri till Njukčajávri mot Illás-hållet. Han berättar att han haft kåtor bl.a. på följande platser: Gillášjohka, Njukčajávri, Duvdegáldu, Geassejávri och Suolovuonluokta (vid fjorden). En annan person har berättat, att hennes familj har en över 100 år gammal tradition att fiska med nät främst i Čuollavuonjávri. Ripor har han fångat inom området från Loddejotmohkki (Fuglevanskroken), Svanevatnet, till Uhca Geassejávri i öst.

Under åren 1928–1939 såldes fångsterna till en firma i Oslo. Före andra världskriget var priset på laxöring mycket högre än på lax och torsk. Som exempel kan nämnas att man i slutet av 1920-talet

32. Jf. med en persons uttalande om fisket för hela bygden: – «Jos nuppi bivdi goarida, de goarida milljea, je goarida heilla guovllu.» (Om man förorsakar skada för en annan fiskare, skadar man också fiskarmiljön och därmed hela bygden).

på sina håll endast fick 3–4 öre för ett kilo torsk. För ett kilo större laxöring fick man 2 kr 15 öre. Rödningpriset var mellan 40 öre och 1 kr 15 öre beroende på storleken och kvalitén i övrigt. Varorna transporterades med båt till Trondheim och därifrån med tåg. Orsaken till att man sålde fisken till Oslo var att ingen av de lokala inköparna på den tiden handlade med insjöfisk. Däremot köpte de ripor och hjortron. En del av den fångade fiskmängden förbrukades i det egna hushållet. (Jf. Prestbakmo 1994, s. 174.)

Före andra världskriget kunde några familjer under bra år få 50 % av sin inkomst från inlandsfisket. Sommervatnet (sa. Geassejávri) var den viktigaste sjön för avsalufisket. Speciellt under mellankrigsåren var det mycket lönsamt att bedriva insjöfiske och andra utmarksnäringar. Ett fiskelag kunde få 2000–3000 kg fisk under en säsong och ibland även mer. En informant berättar att ett fiskelag faktiskt fick 5000 kg insjöfisk under en vintersäsong. Inlandsfisket var då mer lönande än havs- eller fjordfiske. På 1970-talet gällde det omvända förhållandet, fjordfisket var mer lönsamt. En informant berättade i 1970-talets intervjuomgång att 1/5 av hans årliga inkomster kom från insjöfisket. Man sålde fisken färsk till lokala inköpare. Några familjer sålde således så sent som under 1970-talet fjällfisk i stor omfattning och fick goda inkomster därigenom.

2.3.1.3.2 Om de lokala kunskapernas betydelse för resursförvaltningen

Informanterna är måna om att påpeka att man som fiskare måste ha de rätta kunskaperna om hur naturen fungerar. Man har noggranna kunskaper om de olika sjöarna, bl.a om vattennivån på olika ställen, fiskbestånd samt lekplatser och lektider. Fiskarens redskap och metoder skall anpassas till detta. De icke lokalt boende fiskar med nät under sommaren. Speciellt de äldsta informanterna menar att det är först efter det att fisken har lekt som det är ekologiskt försvarligt att inhösta sjöarna. Vidare skall isfiske ske på rätt sätt i förhållande till hur djupt vattnet är i en sjö. Annars finns det en risk att garnen fryser fast i isen. Då får man varken upp garnen eller fisken.

Den sjösamiska fiskemetoden, såväl i insjöfiske som i fjordfiske, har varit och är ännu i dag skoningsamt mot naturen, med hänsyn till återväxten av fisk och miljön. En äldre informant berättade att det mot slutet av 1920-talet uppstod en möjlighet att sälja insjöfisk i stora mängder vilket medförde ett plötsligt behov av att fiska i ett stort antal sjöar inom bygdens resursområde. Av tradition hade

han och de andra i hans lag fiskat i bestämda sjöar. Nu fanns det ett behov av att fiska i andra sjöar också, sjöar om vilka man inte hade någon exakt erfarenhetsmässig kännedom. Detta medförde att, han och hans fiskekamrater, studerade och gjorde observationer om de olika sjöarna, deras fiskbestånd och fiskens rörelseschema under en period. Detta gjordes för att kunna avgöra hur mycket fisk det gick att fånga utan att tömma sjöarna.

De erfarenhets- och upplevelserelaterade kunskaper som man erhöll användes som grund för den vidare inhöstingsaktiviteten. I resurssparandet tog det redan omnämnda fiskelaget således hänsyn till fiskens lektider och lekplatser (som man undvek) och sjöarnas bärämne.³³

Informanten berättar, att:

- «Mii fárrimet jávrris nubbaí nu ahte dat eai gurjejuvvo.»
«Vi flyttade från en sjö till en annan så att de inte blev utfiskade.»

En annan säger, att:

- «Dalle olbmot dihte man ollu ovttá jávrrí gíerdá bivdit.»
«Då visste man hur mycket det går att fiska i en sjö.»

De andra inom bygden accepterade detta storfiske pga. att de berörda fiskarna följde lokala handlingsnormer.

Det kan också tilläggas att medlemmarna av ett fiskelag delade fångsten jämt mellan sig. Generellt gäller detta särskilt för nätfisket. En sådan delning av fångst förekom i början av 1900-talet liksom fortfarande på 1970-talet.

2.3.1.3.3 Rättsuppfattningar i anknytning till insjöfiske

Rättstänkandet är i korthet det att vissa bestämda områden och dess resurser i utmarkerna tillhör lokalbefolkningen. De lokalt boende samerna är måna om sina resurser som grund för och del av sitt uppehälle och samhällsordning. Man är missnöjd med de norska bestämmelser som möjliggör att också de icke lokalt boende åtnjuter samma rättigheter för nätfiske i de sjöar som traditionellt har inhöstats av samerna i Vestertana:

- «Guovllu olbmuide galggašii vuosttas vuogatvuoha.»
«Lokalbefolkningen borde ha företrädesrätt.»

33. Brist på bra fiskeredskap satte också begränsningar på fiskeaktiviteterna.

Det har av det ovan redovisade framkommit att de olika bygderna hade var sitt område. Släkterna hade sina områden inom bygdens område. Ett annat sätt att dela det stora området är mellan jaktlagen (som i stort sammanföll med familjeindelningen). För näringsfisket under vintern delade de olika lagen de mindre sjöarna mellan sig. En informant berättar, att:

- «Jávrrit ledje ovdal bearrašiid mielde.»
«Tidigare var sjöarna delade mellan olika familjer.»

En annan säger, att:

- «Fulkkežat johte dihto guovllus ovttas bivdimin guoli. Nuppit fas johte nuppi guovllus.»
«De som var släkt med varandra utnyttjade ett visst område för fiske. De andra utnyttjade andra områden.»

En tredje hävdar, att:

- «Dihto olbmot johte gudetge gudege omrodas.»
«Vissa personer vistades inom vissa bestämda områden.»

Det har redan framkommit, att det fanns tre stora utmarksområden för resursutnyttjandet. En person bekräftar, att:

- «Jovnna lei Geassejávrris Illásii, earát Geassejávrris Deanu beallái, earát fas Idjavuona vuostá dieid jávrriid.»
«Jon bevistade området från Geassejávri till Illás, de andra från Geassejávri mot Tana älv och övriga fiskade sjöarna mot Idjavuotnahället.»

Dessa är traditioner sedan mer än 100 år tillbaka i tiden. Alla informanter kan redovisa motsvarande praxis av lång tids karaktär.

Det har varit praktiskt att hålla sig inom ett visst område och bedriva de olika aktiviteterna där. Den kunskapen man hade skaffat sig genom erfarenhet och från de äldre gällde en bestämd lokalitet. Man hade också byggt en eller flera kåtor inom de områden där man vistades. Transport av fångsten var lättare att organisera om inhöstringen var koncentrerad. Släktingarna med skyldighet att vara behjälpliga befann sig inom samma område. En man bekräftar:

- «Eanemus práktiikkalaš lei ahte guolástii, bivddii ja čohkkii seamma sajis.»
«Det var det mest praktiska att man fiskade, fångade djur och samlade på samma ställe.»

Det har redan framgått av ovan, att det under vissa omständigheter anses rätt att fiska i andras sjöar. En person beskriver detta med följande ord:

- «Dat ii lean gildojuvvon johtit earáid jávrrin. Erenoamážit stuorát jávrrit leat oktasáčat.»
«Det var inte förbjudet att fiska i andra sjöar. Särskilt de stora sjöarna var gemensamma.»

Numera är inte insjöfiske lönande eftersom fiskbeståndet är litet. Många som fortfarande på 1970-talet höll på med detta näringsfång har inte längre någon motivation att fortsätta. Man menar att man för att bedriva yrkesmässigt insjöfiske måste ha möjlighet att förvalta sjöarna (jf. Prestbakmo 1994, s. 174–175). Förvaltningen är nödvändig för att kontrollera fisket, dvs. hålla fiskbeståndet intakt. Lokalförvaltning innebär även tillämpning av lokala regler för resursutnyttjande. På 1960- och 70-talen hade man fortfarande fiskelag som delade områden mellan sig. Då skedde stora förändringar angående bruksmönstret.

2.3.2 Fjordfisket och dess förvaltning

Tana fjord är känd som en resursrik fjord. Av Tana kommuns strategiplan för näringslivet för åren 1997–2000 uppges fjordfisket ha dålig lönsamhet.³⁴ År 1996 uppgick antalet registrerade fiskare inom Tana fjordsområdet till 120 (Eriksen 1996, s. 9). De båtar som används för fiske i fjorden är små. Till fiskeverksamheten i Vestertana är två «större» båtar knutna, varav en är 26 fot och den andra något längre. Fiskebeståndet och artvariationen har minskat kraftigt i fjorden sedan 1970-talet enligt informanterna. Många produktionsanläggningar är nedlagda i fjordområdena. Småbåtarnas möjligheter att leverera fisk har försämrats. Fiskarna i Vestertana levererar fisk bl.a. till Skjånes, Tana bru och en fiskemottagning i Vardö. De aktiva fiskarna har gemensamt inrättat en fiskemottagningsanläggning på kajen i Vestertanas hamn. De lokala fiskarna upplever en stor konkurrens i relation till fiskare från andra orter och nationer. Denna utveckling gäller egentligen för hela Finnmark. (Se också, Mottakssituasjon i Finnmark. Problemstillinger og aktuelle tiltak. Notat. Fiskerisjefen i Finnmark. 27. mars 1996.)³⁵

34. Den främsta målsättningen för näringsutveckling inom Tana kommun uppges vara följande: «Hovedmålet for kommunens næringsutviklingsarbeid er å tilrettelegge for et variert og lønnsamt næringsliv basert på tilgjengelige ressurser og lokale tradisjoner» (se Strategisk næringsplan for Tana kommune 1997–2000, s. 31). Kommunen ser det som viktig å forsikre lokale marina resurser gjennom lokal forvaltning (op.cit., s. 23).

Rekryteringen till havsfiske sker inte i den uträkning som är nödvändig för att upprätthålla lokala fiskemiljöer. Statistik visar att andelen heltidsfiskare i Tana kommun har minskat sedan 1984 (Fiskeridirektoratet/SSB). Särskilt markant är denna utveckling avseende heltidsfiskare i åldern under 30 år. År 1984 var antalet 18 och år 1997, 8. En sned åldersutveckling har således skett i små lokalsamhällen som Vestertana. De som nu fiskar i näringsssyfte är omkring 50 år eller äldre såväl i Vestertana som i hela kommunen.

I fritidsfiske och hemfiske deltar även andra familjemedlemmar än de som är aktiva i den dagliga fiskeverksamheten. Ett par pensionärer är aktiva fiskare. En pensionär berättar, att:

- «Bivddán vuona, muhto in eambo go iežan atnui.»
«Jag fiskar i fjorden, men enbart för eget bruk.»

Den lokala fiskekulturen i Vestertana har behållit många av sina särdrag. Fisket i Vestertana sker fortfarande i huvudsak enligt gamla mönster, dvs. med små fartyg, selektiva redskap, liten mobilitet samt med korta avstånd till fiskefälten. Detta har blivit identitetsskapande för de fjordsamiska miljöerna. Lokalbefolkningen i Vestertana vill utveckla sitt näringsliv utifrån detta.

En man från Vestertana förklarar:

- «Ii dáppe lean ovdal dárbu vuolgit dobbelii. Luossabivdu leai nana ja dasa ii dárbbášan stuorra fatnasiid. Soadi áigge ledje šárkkat. Mu mielas orru ahte dáppe eai áiggo stuorra fatnasiid háhkat. Olbmot fitnet vuotnačiegain smávva fatnasiiguin.»
«Förr hade man här inget behov av att fara längre ut i fjorden. Laxfisket var viktigt och man behövde inga stora båtar för det. Under kriget fanns några sjark-båtar. Enligt min mening har folk här inte tänkt sig att skaffa några stora fiskebåtar. Folk far längs fjorden med små båtar.»

2.3.2.1 Tanafjordprosjektet

Vestertana är avbefolkningsbygd. En man uppger:

- «Muhtimat eai oainne eallingeainnu dáppe.»
«En del ser inga inkomstmöjligheter här.»

Orsakerna till utflyttning är många. Arbete och utbildningsmöjligheter på andra orter har säkert samband med frågan. En annan viktig orsak till att man flyttat är att det är svårt att få sitt uppehälle från primärnäringarna. Människornas önskemål att stanna kvar i eller återkomma till bygden och «behovet» av fiske kan inte tillfredsställas i framtiden om man inte har kontinuitet i resursunderlaget. Resurserna måste alltså expanderas in i framtiden. Regelverket måste även gynna ungdomen.³⁶ Detta är särskilt viktigt i en glesbygd som Vestertana.

Vestertana skall dock inte uppfattas som en från utveckling avskärmat bygd. De som bor kvar i bygden har gjort ett medvetet val att bo kvar. De lever av och med naturen. I bybornas framtidsperspektiv framträder fortfarande en dynamisk vilja att utveckla det lokala näringslivet. Några fiskare i Vestertana har i början av 1990-talet prövat fiskodling under några år, men verksamheten var inte ekonomiskt lönande pga. utter, höga foderkostnader m.m. Lokal tillgång till billigt foder, t.ex. småsill, kunde ha gjort fiskodlingen lönsam. Det kan tilläggas att man numera köper agnfisk vilket på sitt sätt förhöjer driftskonstnaderna för fiske.

Man har under 1990-talet genomfört ett lokalt projekt inom Tanafjordområdet, det s.k. Tanafjordprojektet. Den ovannämnda fiskodlingen var en del av detta projekt. Ett syfte med Tanafjordprojektet har varit att undersöka möjligheterna för kombination av näringar omfattande fiske, jordbruk och icke traditionella näringar (Sluttrapport for Tanafjordprosjektet, 31.8.1999). Man har därvid önskat att förankra det traditionella levnadssättet i det moderna. Ett annat syfte med projektet har varit att registrera fiskenäringens resursunderlag och anpassning inom detta område. Vidare har man velat öka vetandet och kompetensen inom näringsfisket samt utreda möjligheterna för lokal förvaltning (Tanafjordprosjektet. Organisationsplan 11.11.1993).³⁷

I augusti 1999 hölls ett möte i Tana bru med titeln «Tanafjordprosjektet – hva nå?». I referat

35. Det bör påpekas, att situationen inte är identisk överallt i de sjösamiska områdena. De bygder som är större och som har en fördelaktig infrastruktur har en större vitalitet. Inom Tanafjordområdet finns också bygder som tycks ha en relativt bra situation avseende fiskenäringen. Många lokalsamhällen har inte klarat av att utveckla fiskenäringen till lönsamhet och har följaktligen litet kapital för investeringar.

36. Avseende ungdomens levnadsvillkor i Tana kommun, se Olsen 1997.

37. Inom projektet arbetade man med en reselivsplan för Tanafjordområdet, rekrytering av ungdom till fisket, anordnande av diverse kurser, utfordringen av torsk och uppförande av anläggningar. I slutrapporten för projektet (1999, s. 7) konstateras, att man mycket ofta var «i motsetningsforhold til den generelle utvikling i samfunnet og samfunnssystemene syntes å ha dårlig tro på det en holdt på med.

(16.8.1999) från detta möte kan man läsa att det rådde enighet bland mötesdeltagarna om «at det er viktig å iverksette tiltak for å sikre fiskeressursene i fjorden for lokale fiskere for det er for seint.» Förvaltningen av kust- och fjordresurser diskuterades. Kommunerna Berlevåg, Gamvik och Tana fick ansvar för att vidareföra initiativet från mötet.³⁸

2.3.2.2 Fiskeredskap och resurser – vad är problemet?

I början av 1900-talet kom fiskare från andra orter och andra län med modernare redskap (aktiva redskap), större båtar och med andra livsvärden och vanor för att skörda kust- och fjordresurserna. Konflikten mellan modern och traditionell teknologi i fiskerinäringen började göra sig gällande. Motsättningarna mellan lokalbefolkningen och de icke lokalt boende fiskarna blev med tiden starkare pga. lagstiftningen, regleringarna och samhällsutvecklingen som främjade den sistnämnda gruppens intressen. Samerna har egna uppfattningar om hur fisket skall ske vilket bidragit till ett intresse för resursförvaltning hos dem. Av den beskrivning som Steinar Pedersen ger om lokala regler och resursvård i fjord- och kustområdena i Finnmark (1994, se särskilt s. 95–106) framgår att fjordbefolkningen länge har varit mån om att värna om och reglera resurserna i fjorden. «Det klassiske mønsteret fra 1900-tallets Finnmark når det gjelder fjordbefolkningens kamp for vern av de naere fiskefeltene mot aktive redskaper og en økologisk forsvarlig beskatning av fiskeressursene, var altså allerede trukket opp for naermere hundre år siden» (Pedersen 1997, s. 26).

De lokala fiskarna fick på sina håll medhåll från myndigheterna i sina strävanden att förvalta fisketillgången på ett sätt som var rimligt i förhållande till lokalbefolkningens situation och rättsuppfattningar. «Amtstinget fulgte for det meste de råd og krav som kom fra lokalt hold. Sentralmyndighetene synes deretter å ha lagt avgjørende vekt på amtstingets uttalelse når det ble gitt kongelige resolusjoner om slike reguleringer» (Pedersen 1994, s. 98).³⁹

Efter pomorhandelns slut hade fiskarna svårt att göra sin verksamhet gällande. De hade varken kapital eller de nödvändiga kontakterna med beslutsfattare. Handelsmännen visade föga sympati för

fiskarna i fjordområdena. Under dessa decennier utkonkurrerade de som fiskade med stora båtar dem som fiskade med mindre båtar, särskilt när det gäller leveranserna av vårtorsk. Uppköparna inhandlade torsk hos dem som hade mest att sälja.

De lokala samiska fiskarnas tänkande präglades av den fiskekultur de levde i. Deras tradition manifesterades genom små båtar, som sagt, och redskap som inte betraktades som tidsenliga efter storsamhällets sätt att se på saken. Båtmotorer hade man inte råd att skaffa förrän under 1950-talet. Med sådana redskap var det naturligt att fiska nära hemområdet. På några håll, t.ex. i Manndalen, fanns en större beredskap att möta den nya situationen. Byborna i Manndalen hade skaffat sig «det tidsmessige utstyret» (Schjøtt 1958, s. 41), dvs. stora båtar och tidsenliga redskap som möjliggjorde större mobilitet och fiske i stor skala.

På 1920- och 1930-talen var priserna på lax och torsk låga. Informanterna berättade för mig, att det i den situationen var mer lönande att fiska insjöfisk. Fattigdomen var stor under mellankrigsåren inom fjordområdena. Myndigheterna räknade inte nödvändigtvis sjösamerna som en specifik etnisk befolkningsgrupp (Falkenberg 1941, s. 70) och deras näringsformer hamnade lätt utanför de officiella stödsystemen. Efter det andra världskriget betraktades hela den sjösamiska kulturen som «gammeldags og akterutseilt» (Nielsen 1986, s. 126). På många håll verkade den gamla sjösamiska kulturen att försvinna helt (Björklund 1985) tills den kulturella vitaliseringen tog form under 80-talet.

Av tradition har fjordsamerna endast utnyttjat en del av resursbeståndet för att försäkra sig om en ekologiskt hållbar utveckling. Som exempel kan nämnas att när det gäller reglerna för sejfiske, var de lokalt boende fiskarna emot att påbörja fisket för tidigt på sommaren. Detta hänger ihop med resurssparandet. Sej var förr en av de viktigaste resurserna för befolkningen i fjordarna. Snörpvad (snurpenot) har vållat mycket diskussion. Redan i början av 1900-talet påbörjade man användningen av sejsnörpvad i Finnmark, vilket motarbetades av de lokala fjordfiskarna. De sistämnda betraktade fjordarna som sina fiskefält. Snörpvadfisket efter sill, var ett stort problem för fiskarna, eftersom det ödelade fiskbeståndet i fjordarna. I Tanafjorden fanns gott om sill under 50-talet då fisket efter sill påbörjades på allvar med snörpvad. Fiskare från andra håll kom in i fjorden. En lokal fiskare (Pedersen T. 1995, s. 73–74) säger om detta:

«Snurpenotfisket etter sild er vel det mest makabre fisket som har foregått i Norge, og er

38. På mötet var representanter för de 3 lokala kommunerna och för Indre Tanafjord Fiskarlag, Fiskeridirektoratet i Finnmark, Sametinget, Tanafjordprosjektet, Finnmark Fylkeskommune och Fylkesmannen i Finnmark närvarande.

39. Citatet gäller sejfiske i början av 1900-talet.

et godt eksempel på hva fiske uten styring er ... I enkelte sildefangster må det ha vært flere titalls tonn med torsk, alt fra mort til svært torsk.»

En annen drar sig till minnes:

- «Maŋŋá soadi bohte stuorra snurpenot fatnasat. 80 sala lei vuoksá. Gitta Máttá-Norggas bohte, gitta Vestlánddas. Vuonas lei valji juohkelagan guolit: sáiddit, báldát, luosat, dorskit, silddit, guvččát ja hivvodat eará. Dat snurpenot lei loaktán silddi.»
«Efter kriget kom de stora snörpvadbåtarna. Djupet och bredden var 80 famnar. De kom ända från Vestlandet i Syd-Norge. I fjorden fanns all slags fisk: sej, flundra, lax, torsk, sill, havslaxöring och mycket annat. Fiskande med snörpvad gjorde slut på sillen.»

Man har byggt upp sillbeståndet i fjorden, men man får inte ta upp sill under 25 cm längd. Denna regel förenad med de nya kvotreglerna passar inte för fjordfisket och har lett till att fjordbefolkningen är eller har varit utesluten från sillfisket. En lokal fiskare kommenterar detta:

- «Deike ii heive diet mearrádus.»
«Den regeln är inte ändamålsenlig här.»

Einar Eythorsson beskriver i en uppsats (1993) resursförvaltningen i fjordområdena i Finnmark och hur de norska regleringarna har påverkat fiskarnas situation. Eythorsson beskriver många fall där lokalbefolkningen arbetat aktivt för att värna (freda) om sina resurser i fjordarna. Ofta hänvisar fiskarna till sina egna observationer angående fiskens beteendemönster och ekologi. De har bl.a. varit medvetna om att det finns lokala torskbestånd i fjordsystemet (op.cit., s. 38; se också Eriksen 1996). Därutöver reagerar de mot att aktiva redskap används inne i fjordområdena. Parallellt med argument för resurssparande och emot ovänliga redskap oroades lokalbefolkningen också över att tillresande båtar hade tillstånd att ta näringsunderlaget ifrån fjordfiskarna.

De krav som de lokala fjordfiskelagen i Nord-Norge framfört till «Rådgivende utvalg for lokale reguleringer» 1974–93 visar att det ställs krav avseende redskap enligt följande: förbud (sa. gielddus) (fredning) mot bruk av vissa redskap inom ett område och utvidgande av existerande förbud eller fredning. De fiskeredskap vilkas användning, av fjordbefolkningen, krävs reglerad i Finnmark är främst snörpvad, räkträl och not. Från samiskt håll har man framfört liknande krav (se Innstilling fra samisk fiskeriutvalg 1997, s. 101–104).

2.3.2.3 Orättfärdigt straffade

Vestertana har som ett marginaliserat samiskt fjordsamhälle tydliga kulturella gränser mot det norska samhället. Vad detta innebär i praktiken har fjordbefolkningen fått uppleva gång på gång. Rättvisa är en av de frågor som ofta tas upp. Konflikter (eller möten) finns mellan två kulturer, den norska och den samiska, med olika synsätt på en hel rad frågor, bl.a. fiskeförvaltning. «I sådana möten konkretiseras kulturens essens» (Ehn & Löfgren 1982, s. 114), dvs. de kulturella olikheterna, den etniska identiteten, framträder med tydlighet. I påtagliga konfliktsituationer kommer rättsuppfattningarna fram (Svensson 1997, s. 189–190).

Mängder av säl kom in i fjorden under 1977. Därpå följde en rad sälår. Torskbeståndet minskade och en kris för fisket uppstod i fjorden. En man berättar:

- «70-logu álggus lei mis buorre dorskebidvu. 77:s bohte njurjot ja njuorjjoagit biste gitta 89 rádjái. Dalle ii lean šat miħkkige mearas.»
«I början av 70-talet hade vi här bra torskfångst. År 77 kom sälen och sälåren fortsatte ända till år 1989. Då var ingenting kvar i havet.»

En dramatisk nedgång i torskbeståndet överlag har lett till stora begränsningar av torskfisket i Norge. Före 1990 fanns endast mindre regleringar beträffande torskfiske med konventionella redskap. Därefter infördes ett nytt regleringssystem avseende deltagande i fisket, tillgång till fiskeutrustning och fångststorlek. Reglerna avsåg såväl små som stora fiskebåtar. De fiskare, som fiskade på heltid (blad B), som hade fiskat en viss mängd under åren från 1987 till 1989 och som hade registrerat sitt fartyg på ett behörigt sätt, tilldelades en individuell «fartygskvot» utifrån båtens storlek. De som inte uppfyllde dessa villkor för fartygskvot lydde under andra regler, nämligen reglerna om «maximalkvot» (deltidsfiskare, blad A). Många båtar från fjordkommunerna inordnades under maximalkvotreglerna. De som inordnades under maximalkvot kunde bara fiska tills den för ett antal båtar gemensamma maximala fiskemängden hade fångats. Nord-Troms och Finnmark fick en nedgång i antal egna båtar.

Kvotregleringarna sker årligen. Förhandlingarna om kvot sker först internationellt och sedan nationellt.⁴⁰ Kvoten bestäms för trålfiske och fiske

40. Regleringarna grundas på råd från Reguleringsrådet som leds av Fiskeridirektören. I rådet finns representanter från näringsorganisationer och Sametinget.

med konventionella redskap (garn, lina, juksa m.fl.). Fiskare som förfogar över konventionella fartyg indelas i grupp 1 med fulla rättigheter (blad B) och grupp 2 (deltidsfiskare, blad A) med begränsade kvoter.⁴¹

I början av 1990-talet var fiskekvoterna små och det var svårt att få en fiskekvot. Sedan dess har man justerat kvotorganisationen. Under 1990-talet har t.ex. tillkommit en ordning med «garantert kvantum» så att kvotordningen kanske på ett bättre sätt tillvaratar fjordfiskarnas intressen. Som exempel kan nämnas att de som fyller kraven för att få fiska med maximal kvot (grupp 2) enligt reglerna och som fiskar med fartyg under 10 meter, kan fortsätta med torskfiske innanför «garantert kvantum» även om gruppkvoten eller periodkvoten är fångad.⁴²

Fiske är en internationell näring. Fiskebeståndet delas med andra länder vilket föranleder internationellt samarbete om resursförvaltningen. Mer än 90 % av de norska fångsterna exporteras i mer än 2000 produktvarianter till över 150 land. Exportvärdet har nästan fördubblats under den sista 10-års perioden. (St.meld. nr. 51, s. 7, 17.) Den viktigaste exportvaran, när det gäller fiskprodukter, är den odlade laxen som står för en tredjedel av exportvärdet.

Den norska fiskeripolitiken har som målsättning att «legge til rette for en lønnsam utvikling av fiskerinaeringen. En baerekraftig ressursforvaltning er en forutsetning for å oppnå dette» (op.cit., s. 15). Lönsamheten i näringen har ökat sedan år 1990. Den strukturförändring som har skett inom den norska fiskeripolitiken från 1980-talet har syftat till att rationalisera näringen med anledning av överkapacitet i form av alltför många båtar, företag och produktionsanläggningar. Under perioden 1990–97 reducerades antalet små båtar med 40 % (St.meld. nr. 51, s. 46: tabell 6.1). Antalet större båtar (20–28 meter) ökade däremot kraftigt under

samma period. I de samiska områdena används i regel båtar under 10 meters längd. I Tana kommun har antalet båtar i storleken 5–9.9 meter minskat sedan 1980-talets början.⁴³ Antalet båtar under 5 meter är oförändrat.⁴⁴ Fisket med småbåtarna sker, såsom redan konstaterats, i närområdena. Torskfångsterna i de nordligaste länen har minskat under perioden 1980–1997. De stora båtarna fångar en ökande mängd torsk medan de små båtarna tar en mindre mängd.

Den ekonomiska utvecklingsprocessen centralt leder till marginalisering och social och kulturell orättvisa i periferin. Den fjordsamiska kulturen blir särskilt trängd. En marginaliserad minoritet förblir marginaliserad och blir kanske ännu mer marginaliserad. Kvotregleringen har påverkat fjordsamerna på ett negativt sätt. De hade nyss upplevt svåra fiskeår och mängden redovisad fångst har varit liten. Många som var registrerade som deltidsfiskare riskerade att falla ut ur systemet och många fjordfiskare i de nordliga länen förlorade plötsligt sina fångsträttigheter. En lokal kombinationsutövare från Vestertana uttrycker bl.a. följande tankegångar om kvotsystemet från det tidiga 1990-talet (Pedersen T. 1995, s. 76):

«Detta med kvotene oppfattet alle, og med rette, som blodig urettferdig og meningsløst. Folk følte at de ble straffet urettferdig og meningsløst hardt for noe de ikke hadde gjort. Det var ikke vi med vår måte å fiske på som hadde tømt havet. Folk følte at det blev ført en helt gal fiskeripolitikk. De mistet troen på styresmaktene ...»

Informanterna upplever att kvotordningen överhuvudtaget medför många slags olägenheter, bl.a. försvåras rekryteringen till fiskaryrket och konkurrens uppstår mellan fiskarna:

- «Kvohta lea biliidan guollebivddu mángga láhkái, oktage ii beasa álgit bivdit, mii heađušta rekryterema. Fanaskvohta lea váttis fidnet. Váttis lea maid behollet kvohta. Dihto meari galgá bivdit jos áigu behollet dán kvohta. Badjána gilvobivdu go lea kvohta. Jos kvohta manná vulos, de gártá okto bivdit. Olus fertejit dál bivdit okto, go ii gánnat skihpára doallat. De ii leat sihkkarvuhta.»
- «Kvotsystemet har förstört fisket på många sätt, ingen kan påbörja fiske, vilket försvårar rekryteringen. Fartygkvot är svår att

41. De fartyg som f.n. har tillgång till torskfiske med konventionella redskap i grupp 1, bör uppfylla följande villkor: fartyget måste vara märkesregistrerat och vara under 28 meters längd, ägaren av fartyget måste vara uppförd på blad B i fiskarlängden, fartyget måste ha haft tillgång till att delta i grupp 1 under 1998 och 1999 och ägaren måste ha levererat minst 15 % av fartygets torskkvot under 1998 eller 1999. De fartyg som inte uppfyller dessa krav kan delta i grupp 2 om vissa villkor är uppfyllda. (Forskrift om adgang til å delta i fisket etter torsk for fartøy under 28 meter største lengde som fisker med konventionelle redskap nord for 62° N i 2000, Fiskeridirektoratet.

42. År 2000 är den maximala mängden torsk som får fiskas med båtar under 8 meter 12,1 ton, varav 6,1 ton är garanterad. För fartyglängder mellan 8 och 9,99 meter gäller maximum 17,4 ton med 8,7 tons garanterad kvantitet. Detta gäller för båtarna från Nord-Troms och Finnmark.

43. År 1982 hade man 91 båtar, år 1988 59 båtar, år 1990 36 båtar, år 1994 29 båtar och år 1998 33 båtar (Fiskeridirektoratet).

44. År 1998 fanns 22 registrerade båtar inom denna kategori (Fiskeridirektoratet).

erhålla. Att behålla kvoten är också svårt. För att upprätthålla sin kvot måste man fånga en viss mängd fisk. Kvotsystemet leder till konkurrens bland fiskarna. Om kvotmängden går ner, måste man fiska ensam. Många måste bedriva fiske på egen hand eftersom det inte lönar sig att behålla någon fiskekamrat. Och då är man inte trygg.»

Man är kritisk till att fisket med små båtar är reglerat:

- «Smávit flohta ii galggašii reguleret.»
«Mindre båtar borde man inte reglera.»

Inkomstmöjligheterna minskar. Många befarar i själva verket, att det snart blir slut på fisket som näring och denna oro sammanhänger inte bara med resurssvikten men också med regleringarna från storsamhället.⁴⁵

- «Kvohtat gáržudit dinenvejolašvuoda.»
«Kvotordningen försvårar inkomstmöjligheterna.»

Och man befarar, att:

- «Mearrabivdu jávká go ii leat lönsamhehtta.»
«Havs fisket försvinner då det inte längre är lönsamt.»

Vardagen för dem som bor i fjordarna påverkas av beslut som fattas på andra håll. Informanterna är medvetna om att statens makt är kopplad till lagarna. En person bekräftar detta med följande uttalande:

- «Stáhtta mearrida min áššiid lágaid bokte.»
«Staten bestämmer våra förhållanden genom lagarna.»

De många föreskrifterna och lagarna verkar snåriga:

- «Jos olmmoš lágaid mielde galgá eallit, de illá fidne oppa dorskige.»
«Om man lever efter lagen, då får man knappast ens torsk.»

Utbildning förenas också med det levnadssätt som kan medföra liten förståelse för de som lever av och med naturen:

45. Björn Hettne (1992, s. 152) skriver att en etnisk grupps öde sammanhänger med det sätt på vilket deras område och där befintliga resurser utnyttjas. Etniska grupper är ofta lokalt förankrade och deras kulturella identitet hänger intimt samman med ekologiska och resursmässiga egenheter. Om utvecklingen hotar ett områdes ekologiska system och resurser hotar man samtidigt den kulturella grupp som lever inom området av områdets resurser (op.cit., s. 44).

- «Nuorat leat skuvlejuvvon báberbarggu vuostá. Sii eai šat viečča ealáhusa luonddus.»
«Ungdomarna är utbildade för kontorsarbete. De hämtar inte längre sin näring från naturen.»

Denna maktkonstellation och detta maktutövande har inte nödvändigtvis legitimitet i lokalbefolkningens tankevärld och för deras handlingar. Befolkningen i fjordområdena, inklusive Vestertana, har alltid haft en kritisk inställning till många av de norska lagarna och regelföreskrifterna, dvs. till de bestämmelser som negativt påverkar samernas möjligheter att stanna kvar och få sitt uppehälle i hembygden. Ur lokalbefolkningens perspektiv är det en alltomfattande, avlägsen maktapparat som förorsakar dem mycket obehag. Exempel på sådant som upplevs medföra obehagliga konsekvenser är: lagstiftningen, centralstyrningen av fisket, kvotregleringarna av fisket, den nationella naturskyddsverksamheten, den ökande och komplicerade byråkratin, Norges fiskarlag, de stora fiskeflottorna från avlägsna hamnar, det dominerande kunskapsregimet, de varierande priserna och marknaderna, de internationella förhandlingarna om fiskekvot osv.

Sametingets kommentar till statens regleringspolitik avspeglar även de lokalt boendes uppfattningar:

«Det kan påvises et klart misforhold mellom de statlige målsettingene i samepolitikken og den faktiske utviklinga som er i gang i de sjösamiske områdene. Utvalgets arbeid, og dagens forskning, dokumenterer at nedgangen i tallet på fiskere og det sjösamiske tapet av fangstretigheter på 1990-tallet, i stor grad kan tilbakeføres til reguleringsordningen av 1990. Utviklingen viser også tap av tradisjonelle fangstretigheter i de sjösamiske områder siden slutten av 1980-tallet ...»

Som Samisk fiskeriervalg berører, har innføringa av reguleringene i 1990 utradert fisket i noen tradisjonelle og viktige sjösamiske fjordområder. Sametinget finner dette paradoksalt i en tid hvor den norske stat har inngått forpliktelser i forhold til urfolksrettigheter nasjonalt og internasjonalt. Den samme stat innfører et system der det nå er dokumentert at urfolksrettigheter i praksis blir rettslig underminert» (Sak 13/98 Innstilling fra samisk fiskeriervalg – Høring. Møtebok 1/98, s. 167).

Betydelsen av fjordfisket som grund för bosättningen framgår av bl.a. följande uttalande av en av de personer som jag intervjuat:

- «Mii geat leat vuonaid siste, mis leamaš seammá vuoigatvuodat go eará bivdiiguin.»

Jos vuonain nohká resursa, de mis ii leat šat eallin grunnlag. Juohke guollesorta manná dál maŋos.»

«Vi som bor inne i fjordarna har haft samma rättigheter som andra fiskare. Livsgrundvalen är borta om resurserna tar slut. Varje fiskart minskar i mängd.»

Alla regler som är knutna till fisket passar inte dem som bor i fjordarna. En lokal fiskare (1995, s. 77) säger, att:

«Det er faktisk slik at skal forskriftene følges så er det slutt på fiske inne på fjordene.»

2.3.2.4 Fiskekvoten, Sametinget, Smiths utredning och St.meld. nr. 51

Såväl forskningen som fiskesamernas egna uttalanden indikerar att livsformerna i sjösamiska samhällen inom fjordområdena är kraftigt utsatta. Samerna i Vestertana är territoriellt förankrade inom Tanafjordområdet, inom ett område som har attraktiva resurser i form av fisk. Befolkningen i Vestertana lever där kulturer möts. Befolkningens egen kulturella identitet har sin grund i resursutnyttjande och områdets miljö-ekologiska egenskaper. Den norska fiskenäringens utveckling i fråga om ekonomisk tillväxt, lönsamhet och nationellt regleringssystem utgör ett kulturellt hot mot den samiska gruppen som urbefolkningsgrupp och som etnisk minoritet. De samiska kraven går ut på att utveckla de lokala miljöerna utifrån lokala och samiska kulturella villkor. De lokalt boende samerna vill överleva såväl materiellt som kulturellt, dvs. få sin utkomst i hembygden och samtidigt bevara sina kulturellt betingade normer, kunskaper och sedvänjor. (Jf. Brox 1964.)

Sametingets inrättande och tingets verksamhet har bidragit till att under 1990-talet synliggöra sjösamernas förhållanden. Den av Sametinget bedrivna fiskeripolitiken fick en konkret innebörd genom krisen i den sjösamiska fiskerinäringen. Sametinget tog upp frågan om sjösamernas fiske med Fiskeridepartementet som bad juristen Carsten Smith att utreda frågan. Efter avslutad utredning ändrades kvotordningen något i Finnmark och Nord-Troms. Parallellt styrkte Sametinget sin status genom olika arrangemang i formella styringsorgan bl.a. genom att tinget erhöll plats i det s.k. Reguleringsrådet.

En grundläggande syn för Sametingets fiskeripolitik och målsättningarna för dess fiskeripolitik framgår bl.a. av Sametingets behandling av Innstilling fra samisk fiskeriutvalg, Handlingsplan for samiske kyst- og fjordområder 1997–2001 och

överlag av mångfalden av beslutsärenden som behandlats i tinget under 1990-talet (Sametingets vedtak i fiskerisaker 1990–1998). Sametinget ger uttryck för att fiskenäringen bidrar till «å sikre og utvikle samisk kultur og samfunnsliv i sin helhet» (Sak 13/98 Innstilling fra samisk fiskeriutvalg – Höring). Man hävdar också att det samiska områdets naturresurser är helt avgörande för utvecklingen av samisk kultur. Och man understryker betydelsen av fiske som sjösamisk kulturbärare och «at det sjösamiske fisket må kunne utøves på en slik måte at det ivaretar samenes næringsgrunnlag og tilpasningsbehov, saerlig i forhold til utøvelsen av kombinasjonsnæringsvirksomhet» (Innstilling fra samisk fiskeriutvalg 1997, s. 134).

Sametinget (Handlingsplan for samiske kyst- og fjordområder 1997–2001, s. 7–8) föreslår att man inrättar en fiskeripolitisk zon för förvaltning av kust- och fjordsystem. Man föreslår att försök genomförs i Tanafjorden, Lyngenfjorden och Tysfjorden. Vidare vill man införa «naerhets- og avhengighetsprinsippet i forvaltning og beskatning av maritime ressurser», dvs. att de som bor i närheten av eller har ett stort behov av resurser för att säkerställa områdets bosättning skall ha den främsta rätten till resurserna. Sametinget stöder flerbeständs-förvaltning. Därutöver kräver man att det införs fritt fiske för fartyg under 10,66 meter, att infrastrukturen med mottagningsanläggningar förstärks, att rekryteringen förbättras, att fiskarnas sociala situation inklusive pension m.m. förbättras. Sametinget vill öka sitt inflytande i fiskerifrågor. Man vill också genom lagstiftning få följande ändringar:

- ekologisk hösting av havets resurser,
- kombinationsnäringsutövare får rätt till fiske,
- företrädesrätt ges för traditionellt kust- och fjordfiske och
- regional styrning av resursförvaltning.

(Se också Sametingets vedtak i fiskerisaker 1990–1998 och Innstilling fra samisk fiskeriutvalg, kapitel 7.)

Carsten Smith hade som uppdrag att utreda «hvilke rettslige forpliktelser myndighetene er bundet av overfor den samiske befolkningen ved reguleringer i fisket» (1990, s. 507). Smith skriver att samiska intressen har blivit skadelidande, inte minst när det gäller ordningen med fartygskvot (op.cit., s. 509). Enligt honom har Samekulturutvalget och Samerettsutvalget på 1980-talet framfört en samepolitisk grundsyn som kräver att statsmyndigheterna aktivt skall bidra till att säkerställa att samerna kan bestå som ett eget folk. Parallellt med andra åtgärder (inrättande av Sametinget m.m.) är

detta uttrykk for ny syn på samiske rettigheter og samepolitiken i Norge.

Smith framholder starkt, at artikkel 27 i den internasjonella FN-konventionen om medborgerlige og politiske rettigheter⁴⁶ ger samerna en sterk rettsskydd. Enligt honom måste artikkel 27 «anerkjennes som en sterk rettskilde for samiske rettigheter, både for politiske, kulturelle og økonomiske rettigheter, og herunder rettigheter til naturressurser i samiske bosettings- og bruksområder» (op.cit., s. 516). Grunntilagens paragraf 110 a⁴⁷ från 1988 «forsterker de folkerettslige regler ved at de nå også har fått grunnlovens styrke i norsk rett» (op.cit., s. 519). Vidare hävdar han (op.cit., s. 521) att särregler kan krävas för sådant traditionellt resursutnyttjande som utgör grundval för samisk kultur. Dvs. att också kust- och fjordfiske måste räknas som en näring som i förhållande till artikkel 27 bör värnas. Särreglerna gällande fisket skall enligt honom knytas till samiska geografiska bosättningsområden. Beträffande evalueringen av fiskeregleringarna måste, enligt Smith, en sådan utvärdering ske utifrån en helhetsbedömning varvid effekterna av den samlade samepolitiken granskas. Det innebär att summan av de enskilda åtgärderna för samernas möjligheter att bevara och utveckla sin kultur, inklusive traditionella näringar, skall utvärderas. Vid en sådan totalbedömning kan det också fastställas hur starkt pressad den samiska kulturen är (op.cit., s. 524–526).

Fiskeridepartementet tar upp frågan om fiske i samiska bosättningsområden i Stortingsmelding nr. 51, s. 57–58. Där står: «Myndighetene ønsker at rammebetingelsene for fiskerierne skall gi grunnlag for livskraftige lokalsamfunn. Dette gjelder også for fiske i samiske bosettingsområder.» När det gäller förvaltning av resurserna så förkunnar man att myndigheterna är beredda att diskutera lokala förvaltningsåtgärder «der det er hensiktsmessig» och man önskar att fortsätta samarbetet med «samiske interesser» bl.a. genom Reguleringsrådet. Samtidigt påminner man om den förvaltningsstrategi som man redan har i Norge och som skall läggas som grund för de fortsatta strategierna. Man efterlyser mer forskning om lokala fis-

kbestånd och dokumentation av lokala resurser och lokala regleringsformer. Viljan till engagemang finns (Carstens Smiths utredning, Samisk fiskeritvalg osv.). De konkreta åtgärderna på lokala nivåer utifrån lokala villkor och värderingar saknas i stort sett.

2.3.2.5 Rättsoppfatningarna i anknytning till fjordfiske

I Tanafjord har det funnits en mängd olika fiskarter. Resursbasen har försämrats, men det finns fortfarande fisk att fånga i fjordområdet. Samerna har egna traditioner och regler för fjordfisket. Redskapstyperna har möjliggjort selektivitet i relation till fångsten. Fisket i fjorden anpassas till väder och vind och ekologi. Efterfrågan på de lokala och nationella marknaderna har alltid påverkat urvalet och fångsternas storlek. Utomstående utövar inflytande på situationen i fjorden, liksom de där gällande norska reglerna.

Några enstaka informanter säger, att:

- «Áhpi lea rabas buohkaide.»
«Havet är öppet för alla.»

Men de fjordområden som ligger närmast, och dess resurser – särskilt torsk och lax – uppfattas tillhöra lokalbefolkningen. Att man betraktar närområdena som sina egna är för övrigt också en uppfattning som gäller för utmarksnäringarna. Samernas rätt är inte inskriven i någon jordebok eller fastighetsbok. Man har inte haft behov av att göra det. Samerna i Vestertana har av gammalt utövat sina näringar i anslutning till närområdena. Detta gäller såväl för utmarkerna som för områdena i och runt Tanafjorden. Informanterna menar, att de har vissa rättigheter avseende resurserna i fjorden. Men när det gäller t.ex. torskfisket har de förlorat sina rättigheter i och med fiskekvotsförändringarna. En informant förklarar, att:

- «Mearrasámiin ii lean fápmu doaridit ruoktut bivdovuoigatvuodaid.»
«Sjösamerna hade inte makt att ta tillbaka sina fiskerättigheter.»

En annan ger uttryck för, att:

- «Guovllu olbmui galggašii leat vuosttas vuogitvuohhta.»⁴⁸

46. Texten i artikkel 27 lyder: «I stater hvor det består etniske, religiøse eller språklige minoriteter, skal de som tilhører slike minoriteter, ikke berøves retten til, sammen med andre medlemmer av sin gruppe, å dyrke sin egen kultur, bekjenne og praktisere sin egen religion, eller bruke sitt eget språk.» (Översättningen från engelska är inhämtad från NOU 1984: 18, s. 264.)

47. Teksten i grundlagens paragraf 110 a lyder: «Det paaligger Statens Myndigheter at lægge forholdene til Rette for at den samiske Folkegruppe kan sikre og udvikle sit Sprog, sin Kultur og sit Samfundsliv.»

48. Begreppet «vuosttas vuogitvuohhta» förefaller delvis oklart. Det har inte tydligt framkommit huruvida det avser företrädesrätt eller ensamrätt. Jag har ett intryck av att man ibland med uttrycket avser ensamrätt att tillgodogöra sig områdets resurser. Uttrycket innebär i vart fall företrädesrätt.

«De lokalt boende borde ha den sterkaste rätten.»

Den förra informanten konstaterar, att:

- «Earáid ii sáhte luoitit vutnii.»
«Man kan inte släppa in andra i fjorden.»

Man anser att de andra skall utestängas särskilt när fiskbeståndet är litet. Att man vill begränsa de icke lokalt boendes fiskeaktiviteter i fjorden sammanhänger delvis med rättsuppfattningen enligt vilken närområdena tillhör lokalbefolkningen.

Sjösamerna har länge varit under hård press från storsamhällets sida. Deras sedvanor, normativa regler och kunskaper är förbisedda. Det är naturligt, såsom det framkommer av ovan, att man i en sådan situation upplever en känsla av social orättvisa. Genom att de stora havgående båtarna har tillgång till fjordens resurser och de norska reglerna främjar detta, ser man som fjordsame tydligt vad en utifrån samisk synpunkt bristfällig resursförvaltning kan medföra. Man befarar, att storsamhället med sitt regelverk och med sin fångstkultur (stordrift) förstör resurser för kommande år och kommande generationer. Man har upplevt att nya regler ofta medför förändringar till det sämre. I många fall har näringsgrundvalen försämrats. Parallellt med minskande resurser i Tanafjord känner man sin existens hotad. Traditionella kunskaper och egna sätt att förvalta resurser däremot leder, och har i vart fall tidigare lett, till situationer som man upplever sig ha inflytande över. Vid en jämförelse mellan de samiska reglerna och normerna för fiske och storsamhällets regler framstår de samiska reglerna som mer trygga för den samiska kulturens och det samiska samhällets fortlevnad, liksom för en uthållig förvaltning av naturresurserna. Att värna om fjordens resurser och anse sig ha rätt att (med)förvalta resurserna är att uppfatta som en samisk rättsuppfattning, särskilt när sjösamerna har främjat sådana frågor sedan minst 100 år tillbaka.

När det gäller fiske av annan art än lax, här avses främst torsk, är alla fiskare från Vestertana hänvisade till samma platser. Torsken befinner sig inom bestämda vatten vilket medför att flera fiskare har sina nät på samma ställen. Dessa fiskbackar eller garnbackar kallas på samiska «njuorat» (sing. njuorra). Den som kommer först till ett ställe har fördelen att välja plats för sina nät enligt egna önskemål.

- «Vuosttas gii boahá guollesadjái, váldá buoremus báikki. Earát sáhttet suohpput badjel, doarrás suhppet firpmiid ala.»
«Den som kommer först till ett fiskeställe

upptar den bästa platsen. De andra kan lägga ut sina nät i rät vinkel mot den förstas eller den förras nät.»

Det intressanta är att det inte uppstår några konflikter omkring detta. Man använder sina ekologiska kunskaper för att lägga ut nät på ett sätt som inte stör andras placering av garn. Härvid kommer insikterna om djupet, strömförhållanden och vindförhållanden till användning. Också insikter om och tillhörigheten till lokala sociala mönster är av betydelse. Goda sociala relationer utgör en del av rättstänkandet. Man har inte den ambitionen att utesluta andra lokalt boende från fisket. Man känner till varandras behov och vanor och andras närvaro accepteras. Fjordbefolkningen i Vestertana är också van vid att fördela fångsten och ge fisk till dem som inte själva kan delta i fiske. Man är överlag angelägen om att stödja andra lokala fiskare och deras fångstutfall.

Ibland uppstår en situation i den lokala fiskarmiljön i vilken en fiskare upptäcker en bra garnbacke, lägger ut sina nät där och håller kunskapen om denna backe hemlig.⁴⁹ Efter en tid upptäcker också de andra i fiskelaget platsen i fråga och kommer dit för att fånga fisk. Detta bryter inte mot de lokala normerna. Men man måste följa vissa regler. Man skall inte vara alldeles för girig (sa. vuovdnái). Man skall tolerera andras närvaro och man får inte störa den andres fiskeverksamhet. Det gäller alltså att lägga ut sina nät på rätt sätt i förhållande till andra nät. För området fiskare är fjorden ett bekant territorium som de förutsätts känna väl. Den fiskrika garnbacken kan vara liten i storlek och då är det särskilt viktigt att ha god kännedom om fjorden som arbetsmiljö. Med sina kunskaper om fiskevattnen och om lokala normer påvisar den enskilda fiskaren sin tillhörighet till gruppen och sin behörighet (rätt) till fisket i en bestämd lokalitet. Detta överensstämmer enligt min bedömning med det som Maurstad beskriver i en uppsats (1997, s. 58–61), nämligen att man som fiskare måste kvalificera sig till rättigheter. Fiskarna måste vara duktiga. De måste känna till var och hur man skall fiska och ha kännedom om de lokala reglerna. Först då får de tillträde till havets resurser inom de lokala fiskefälten.

Fiske i liten skala för husbehov och fritidsfiske sker gärna på bestämda platser. Härvid har de olika familjerna utvecklat en sedvana att år efter år, om fiskbeståndet tillåter det, bevista vissa ställen. Också andra lokalt boende fiskare har tillgång till

49. Hemlighetsmakeri gäller också för fisket med andra redskapstyper.

samma ställen. Men man måste hålla i minnet, att man fiskar där det finns fisk:

- «Guolli mearrida gos bivdit bivdet.»
«Fisken bestämmer var en fiskare fiskar.»

När det gäller platsen för laxfiske så har man tidigare ärvt en sådan plats efter sin far. Så sker alltså alltjämt. Detta gäller alltså laxfiske med nät. Man har fiskeplatser antingen på statens område eller på privata vatten. Men den plats som man blir anvisad är kanske inte ett bra fiskeställe. Laxfiskaren kan samarbeta med någon annan fiskare så att han får tillgång till flera fiskeplatser. Fångsten delas jämt mellan dem som deltar i ett sådant fiskelag.

Det berättas att de olika lokalsamhällena med anknytning till Tanafjord tidigare kunde fördela fjorden mellan sig. Varje fiskare höll sig troget till sitt eget fält och fiskade inte inom andras fiskebackar (jf. Eythorsson 1991, s. 105, som skriver om «garnplasser i arvebakken»). Systemet med olika fiskefält upphörde i Tanafjordområdet under 1960- och 70-talen. Det var inte längre någon status att vara fiskare och många avvecklade sin verksamhet. Som följd av flyttning från fjordområdet upphörde de egentliga rättighetsinnehavarna att utnyttja sina fiskefält och andra övertog fälten. Fiskarna skaffade motorer till båtarna vilket medförde större mobilitet och bidrog till att man också prövade andra fiskeområden.⁵⁰

2.4 Rätt i Deanodat – sammanfattning

Syftet med denna studie har varit att undersöka samiska sedvanor och rettsuppfattningar när det gäller utnyttjandet av naturresurserna. Jag har letat efter mönster avseende bruket av utmarkerens och fjordområdets resurser. En del kulturella egenskaper har presenterats i syfte att få fram hur kulturbetingade företeelser tar sig uttryck i informanternas vardagsliv, dvs. där de olika näringsrelaterade aktiviteterna äger rum.

Den samiska kulturen och samhället med dess regler, dvs. icke-kodificerade lagar, är en levande del av det dagliga livet i Vestertana liksom de andra orterna som jag studerat inom Tana kommun. De samiska rettsuppfattningarna föreligger inte i skriftlig form eller annan lätt presentabel form. Något behov av att få sedvanorna och rettsuppfattningarna nedskrivna har aldrig uppstått i det samiska samhället. Trots att rettsuppfattningarna

inte är samlade i skrift har de varit och är lika gällande ändå.

Rettsuppfattningarna lever i informanternas kulturella idévärld i växelverkan med de dagliga aktiviteterna i olika situationer. En del av de situationer där rettsuppfattningarna framträder är mer synliga än andra. Synliga är t.ex. sådana situationer där konflikter uppstår pga. storsamhällets regelverk och implementeringen av regelverket. Där möts olika kulturer med var sina uppfattningar och begrepp. En del av de samiska reglerna är tånjbara och tillämpningen sker från fall till fall. Det norska samhällets regelverk och sättet att diskutera och tillämpa reglerna är i många fall främmande för de samiska uppfattningarna om verkligheten.⁵¹

Av mitt material framgår att tidigare generationers handlande och normuppfattningar har bildat mall för nuvarande generationers handlingar och uppfattningar. De samiska rettsuppfattningarna avseende nyttjanderätt och sedvänjorna kommer som tradition från det förflutna och transformeras i nuet för samtida behov. Informanterna ger uttryck för att de bedriver sina näringsaktiviteter där deras föräldrar har bedrivit dem och i många fall också med samma metoder och t.o.m. med samma redskapstyper. Som exempel kan nämnas, att en jägare snarar ripor inom samma områden som hans fader. Han har «ärvt» sina ripland på samma sätt som man tidigare ärvt och alltjämt ärver fiskeplatser i Tanafjorden.

Sedvana och lång tids bruk berör övergripande villkor för samtida sjösamiska rättigheter eller uppfattningar om dem. Informanterna kan redovisa lång tids bruk av sina områden. Rettsuppfattningarna går bakåt i tid genom att aktiviteterna sker på platser som länge har använts av bygdens folk, dvs. jakt- och fiskelagen och släkterna. De förankras i samtiden genom vardagens aktiviteter, handlingar och sociala relationer. Hos dem som lever kvar på orten finns inga ambitioner att bryta mot de lokala reglerna. Men man måste hålla i minnet att de norska lagarna och reglerna inkräktar på möjligheterna att följa traditionerna. Samhällsförändringarna i stort främjar inte traditioner.

50. Information om dessa backar har lämnats av en person från Tanafjordområdet. Jag har inte tillräckligt mycket material för att kunna avgöra huruvida denna ordning har ägt giltighet i hela Tanafjorden.

51. Detta framkom tydligt vid ett samtal med en ung kvinna om fjordfisket. Hon berättade bl.a. att hennes far har som vana att om och om igen använda vissa bestämda fiskeplatser för fiske med för ändamålet passande fiskeredskap. Jag kommenterade hennes berättelse genom att säga att detta handlar om samiska «regler». Hon invände mot att samerna i Vestertana skulle ha samiska regler att följa, detta var i alla fall ingen regel, trots att hon precis hade beskrivit en sådan. Efter att vi diskuterat frågan kom vi fram till att hon inte var van vid att kategorisera samiska rättsnormer som «regler» eftersom detta och liknande ord, och företeelser de beskriver, i vanliga fall förknippas med det norska regelverket.

För utnyttjandet av de olika resurserna i utmarken finns regler som man i viss utsträckning fortfarande följer. Härvid följer man en traditionell fördelning av områden och resurser. Närområdena, såväl i utmarkerna som i och runt Tanafjorden tillhör befolkningen. Lokalbefolkningen anses ha företrädesrätt (sa. vuosttas vuoigatvuohta) till de lokala resurserna. Vissa områden har man ärvt efter sina föräldrar. Existensen av kåtor bidrar till att befästa rättigheterna. Tidigare gjorde man särskilda avtal mellan de olika jakt- och fiskarlagen om resursutnyttjandet. Genom förhandling och därpå följande överenskommelse, har man tidigare kunnat förvärva rättigheter av mer eller mindre permanent karaktär. De som är beroende av utmarksnäringar och resursutnyttjandet i fjorden uppges av informanterna att ha den största rätten till resurserna. Kännedom om de andra lokalt boendes behov och planer bidrar till att förstå deras handlingar i relation till resursutnyttjande.

En förutsättning för att sjösamerna skall kunna livnära sig är att de har den främsta rätten till de

olika naturresurserna inom deras bosättningsområde. De lever av naturen och behöver dess resurser för sitt livsuppehälle på orten. Det innebär att sjösamerna skall kunna kombinera nyttjandet av olika resurser. Informanterna anser att de har rätt att försörja sig genom kombination av olika näringar.

Det har framkommit att samerna har speciella miljö-ekologiska betraktelsesätt som innebär att man har förvaltat och vill med/förvalta sina egna områden och resurserna inom dessa. Detta synsätt avseende förvaltningsrätten gäller såväl utmarkerna som fjordområdena. Man vill helst begränsa de icke lokalt boendes aktiviteter och närvaro. Till saken hör, såsom redan framgått av ovan, att informanterna anser att de närliggande resurserna tillhör lokalbefolkningen. Viljan att med/förvalta närområdena och där befintliga resurser kan också sättas i samband med kontakter med norsk administration och lagstiftning.

Vedlegg 1**Litteratur til kapittel 1**

- Altern Inger (red.), 1996. Lokalsamfunn og lokalsamfunnsforskning. En artikkelsamling. Tromsø universitet. Stensilserie A 96/83.
- Anaya James S., 1996. Indigenous Peoples in International Law. Oxford University Press. New York, Oxford.
- Asch Michael, 1992. Errors In *Delgamuukw: An Anthropological Perspective*. I: Frank Cassidy (red.). Aboriginal Title in British Columbia: *Delgamuukw v. The Queen*. Oolichan Books & The Institute for Research on Public Policy. 221–243
- Benda Beckmann Franz, 1997. Citizens, Strangers and Indigenous Peoples: Conceptual Politics and Legal Pluralism. I: Law and Anthropology. International Yearbook For Legal Anthropology. Vol. 9. Martinus Nijhoff Publishers. The Hague, Boston, London. 1–42.
- Berger Peter L. & Thomas Luckman, 1980. The Social Construction of Reality. A Treatise in Sociology of Knowledge. Irvington Publishers, Inc. New York.
- Betydning av produksjonsfaktorene og produksjonsfaktorenes sammensetning for avkastningen i reindriftsnaeringen. Bajos. Guovdageaidnu. 1990.
- Björklund Ivar & Terje Brantenberg, 1981. Samisk Reindrift – Norske Inngrepp. Om Altaelva, reindrift og samisk kultur. Universitetsforlaget. Tromsø, Oslo, Bergen.
- Borofsky Robert, 1994. Introduction. I: Robert Borofsky (red.). Assessing Cultural Anthropology. McGraw-Hill, Inc. New York, St. Louis, San Francisco. 1–22.
- Borrows John, 1996. With or Without You: First Nations Law (in Canada). I: McGill Law Journal/Revue de Droit de McGill. 41. 630–664.
- Brody Hugh, 1981. Maps and Dreams. Indians and the British Columbia Frontier. Douglas & McIntyre. Vancouver, Toronto.
- Bromley Daniel W., 1989. Economic Interests & Institutions. The conceptual foundations of public policy. Basil Blackwell.
- Casey Edward S., 1996. How to Get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena. I: Steven Feld & Keith Basso (red.). Senses of Place. School of American Research Press. Santa Fe, New Mexico. 13–52.
- Clifton James A. (red.), 1986. Introduction to Cultural Anthropology. Essays in the Scope and Methods of the Science of Man. Houghton Mifflin Company. New York, Atlanta, Geneva, Ill.
- Cohen A.P., 1985. The Symbolic Construction of Community. Ellis Horwood Limited & Tavistock Publications. Chichester, London, New York.
- Dikkanen Siri L., 1965. Sirma. Samiske Samlinger. Bind VIII. Norsk Folkemuseum & Universitetsforlaget. Oslo.
- Eidlitz-Kuoljok Kerstin, 1987. Den samiska sitan – en utmaning. I: Rig 3/87. 74–76.
- Eira John Henrik, 1999. Notat til møte i styringsgruppa for distriktinndelingen i Öst-Finnmark. Forslag til ny distriktinndeling. Öst-Finnmark reinbeiteområde. Reindriftsforvaltningen i Öst-Finnmark. Vedlegg 5.
- Eira Nils Isak, 1994. Bohccuid luhtte. DAT. Guovdageaidnu.
- Eythorsson Einar, 1991. Ressurser, livsform og lokal kunnskap. Studie av en fjordbygd i Finnmark. Hovedfagsoppgave i samfunnsvitenskap. Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.
- Flerbruksplan For Tanavassdraget. Norsk-Finsk Grensevassdragskommisjon. Fylkesmannen i Finnmark. Miljøvernnavdelingen. Rapport nr. 34. 1990.
- Flyttsamekvinnens arbeidssituasjon 1979. Diedut 4/79. Sámi Instituhtta.
- Forslag til ny distriktinndeling. Öst-Finnmark Reinbeiteområde. Reindriftsforvaltningen Öst-Finnmark. 1999.
- Foucault Michel, 1980. Power/Knowledge. Pantheon Books. New York.
- Gaski Linna, 1993. Utnyttelse av utmarksressurser; endringer i samhandlingsmønstre og kulturell betydning. Hovedfagsoppgave. Planlegging og lokalsamfunnsforskning. Institutt for Samfunnsvitenskap.

- Gaski Linna, 1994. Konsekvenser lokalt av statlig ressursforvaltning. I: Tidsskrift for Naturforvaltning 2/94. 42–45.
- Geertz Clifford, 1973. *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, Inc., Publishers. New York.
- Giddens Anthony, 1976. *New Rules of Sociological Method*. Hutchinson. London.
- Giddens Anthony, 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Polity Press. Cambridge.
- Giddens Anthony, 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press. Cambridge.
- Gjerde Arild & Jens H. Mosli, 1985. Samiske Næringsers Plass i Samfunnsplanlegginga. *Diedut* 5/85. Sámi Instituhtta.
- Gjessing Gutorm, 1954. *Changing Lapps*. Department of Anthropology. The London School of Economics and Political Science. London.
- Gluckman Max, 1971. *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*. Basic Blackwell. Oxford.
- Goodenough W.H., 1961. Comment on Cultural Evolution. I: *Daedalus* 90. 521–528.
- Griffith John, 1986. What is legal pluralism? I: *Journal of Legal Pluralism* 24/86. 1–55.
- Hansen Ketil, 1988. Laks til alle – alle til lags. Om laksefisket i Tanavassdraget. NIBR-rapport 9/88. Norsk Institutt for By- og Regionforskning. Oslo, Alta, Trondheim.
- Harris Marvin, 1994. *Cultural Materialism Is Alive and Well and Won't Go Away Until Something Better Comes Along*. I: Robert Borofsky (red.). *Assessing Cultural Anthropology*. McGraw-Hill, Inc. New York, St. Louis, San Francisco. 62–75.
- Helander Elina, 1996. The Status of the Sami People in the Inter-State Cooperation. I: Jyrki Kähkönen (red.) *Dreaming of the Barents Region. Interpreting cooperation in the Euro-Arctic Rim*. Research Report 73/96. Tampere Peace Research Institute. Tampere. 297–306.
- Helander Elina, 1999a. Land and Saami Traditional Rights. I: Tom G. Svensson (red.). *On Customary Law and the Saami Rights Process in Norway*. Proceedings from a Conference at the University of Tromsø. Skriftserie 8/99. Sámi Dutkamiid Guovddáš/Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø. 143–164.
- Helander Elina, 1999b. Sami subsistence activities – Spatial aspects and structuration. I: *Acta Borealia* 2/99. 7–25.
- Helander Johannes, 1985. Tenojoen vesistön kalastusoikeuksista. I: *Tenojoen Kalastustoimikunnan mietintö I*. Komiteanmietintö 9/85. Helsinki.
- Honko Lauri, 1981. Traditionsekologi – en introduktion. I: Lauri Honko & Orvar Löfgren. *Tradition och miljö. Ett kulturekologiskt perspektiv*. LiberLäromedel. Lund. 9–64.
- Hultkrantz Åke, 1960. *General ethnological concepts*. Copenhagen.
- Häkli Jouni, 1992. *Sosiaalset Prosessit, Tila ja Lokalteettitutkimus*. Tampereen yliopisto.
- Aluetieteen laitos. *Tutkimuksia B 63*.
- ILO-convention no 169 concerning indigenous and tribal peoples in independent countries.
- Itkonen T.I., 1948. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. I: Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo, Helsinki, Juva.
- Jebens Otto, 1993. Om bruk og rettsoppfatning i Finnmark under en historisk synsvinkel. I: NOU 1993: 34. Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget. Vedlegg 2. 382–399.
- Knudtson Peter & David Suzuki, 1992. *Wisdom of the Elders*. Stoddart.
- Korpijaakko Kaisa, 1989. *Saamelaisten Oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa*. Lakimiesliiton Kustannus. Mänttä. (Publicerats i svensk översättning 1994.)
- Lash Scott & John Urry, 1994. *Economies of Signs and Space*. Sage Publications. London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Magga Ole Henrik, 1994. *Sámi Past and Present and the Sámi Picture of the World*. I: Lassi Heininen (red.). *The Changing Circumpolar North: Opportunities for Academic Development*. Arctic Centre Publications 6. 13–20. (Publicerats också i *Diedut* 4/96 av Sámi Instituhtta.)
- McCormack Patricia A., 1993. *Romancing the Northwest as Prescriptive History: Fort Chipewyan and the Northern Expansion of the Canadian State*. I: Patricia A. McCormack & R. Geoffrey Ironside (red.). *The Uncovered Past: Roots of Northern Alberta Societies*. Canadian Circumpolar Institute. University of Alberta. Circumpolar Research Series 3. 89–104.
- Merry Sally Engle, 1991. *Law and Colonialism*. Review Essay. *Law and Society Review*. 25: 4.
- Miliband Ralf, 1973. *The State in Capitalist Society*. Quartet Books Limited. London.
- Monet Don & Skanu'u (Ardythe Wilson), 1992. *Colonialism on Trial. Indigenous Land Rights and the Gitksan and Wet'suwet'en Sovereignty Case*. New Society Publishers. Philadelphia, Pa., Gabriola Island, BC.
- Nilsen Ragnar & Jens Halvdan Mosli, 1994. *Inn Fra Vidda*. Hushold og økonomisk tilpasning i rein-

- drifta i Guovdageaidnu 1960–1993. Bajos & Norut. Guovdageaidnu, Tromsø.
- Norberg-Schulz Christian, 1971. *Existence, Space and Architecture*. London.
- NOU 1978: 18A. Finnmarksvidda. Natur-Kultur.
- NOU 1984: 18. Om samenes rettsstilling.
- NOU 1985: 14. Samisk kultur og utdanning.
- NOU 1988: 42. Naeringskombinasjoner i samiske bosettingsområder.
- NOU 1993: 34. Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget.
- NOU 1994: 21. Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget.
- NOU 1997: 4. Naturgrunnlaget for samisk kultur.
- NOU 1997: 5. Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget.
- NOU 1999: 9. Til laks åt alle kan ingen gjera? Om orsaker til nedgangen i de norske villaksbestandene og forslag til strategier og tiltak for å bedre situasjonen.
- Nordiska Samerådet. Samekonferensen 1983. Samiska näringar. Utsjoki.
- Oskal Nils, 1997. Nomaden – Tenkning om Nomader og Nomadetenkning. Inlegg på landsmötet til Norske Reindriftsamers Landsforbund 12.6.97.
- Owe Stein, 1998. En undersökelse av rettsoppfatninger i Finnmark. En uppsats. Stencil.
- Paine Robert, 1970. *Lappish Decisions, Partnerships, Information Management, and Sanctions – A Nomadic Pastoral Adaptation*. I: *Ethnology* 9/70:1. 52–67.
- Paasi Anssi, 1984. Aluetietoisuus ja alueellinen identiteetti ihmisen spatiaalisen sidoksen osana. Suunnittelumaantieteen yhdistyksen julkaisuja 13. Helsinki.
- Pedersen Roger, 1988. Snøscooteren. En forutsetning for et vellykket friluftsliv? En intervjuundersökelse i Tana kommune. Hovedoppgave. Institutt for Naturforvaltning. Norges Landbrukshögskole.
- Pedersen Steinar, 1986. Laksen, allmuen og staten. Fiskerett og forvaltning i Tanavassdraget för 1888. Diedut 2/86. Sami Instituhtta. Guovdageaidnu.
- Pedersen Steinar, 1988. Konflikten mellom Karasjokfolks laksefiske og det offisielle lov og regelverk. Ca. 1870–1919. Diedut 1/88. Sami Instituhtta. Guovdageaidnu.
- Pehrson Robert N., 1964. *The Bilateral Network of Social Relations in Könkämä Lapp District*. Bind VII. Samiske Samlinger. Norsk Folkemuseum. Universitetsforlaget.
- Peters Bernhard, 1996. *On reconstructive legal and political theory*. I: Mathieu Deflem (red.). *Habermas, Modernity and Law*. Sage Publications. London, Thousand Oaks, New Delhi. 105–134.
- Prestbakmo Hans, 1994. Bruken av utmarksressursene i Finnmark i dette århundret. I: NOU 1994: 21. Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget. 135–203.
- Prestbakmo Hans, 1999. Distrikt nr 9 Corgasnjárga – Driftsforholdene for reindrifta i distriktet m.m. I: Forslag til ny distriktsinndeling. Öst-Finnmark Reinbeiteområde. Reindriftsforvaltningen i Öst-Finnmark. Vedlegg 1.
- Radcliffe-Brown A.R., 1952. *Structure and Function in Primitive Society*. Cohen/West. London.
- Reindriften i Finnmark. Lovgivning og distriktsinndeling. Forslag til ny distriktsinndeling i Finnmark. 1994.
- Ressursregnskap for reindriftsnaeringen. For reindriftsåret 1. april 1996–31. mars 1997. Reindriftsforvaltningen. 1998.
- Ridington Robin, 1992. *Fieldwork In Courtroom 53: A Witness To Delgamuukw*. I: Frank Cassidy (red.) *Aboriginal Title in British Columbia: Delgamuukw v. The Queen*. Oolichan Books & The Institute for Research on Public Policy. 206–220.
- Sammallahti Pekka, 1989. Sámi-Suoma sátnegirji. Saamelais-suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy. Ohcejohka.
- Sandvik Gudmund, 1993. Statens grunn i Finnmark. Et historisk perspektiv. I: NOU 1993: 34. Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget. Vedlegg 1. 334–380.
- Sandvik Gudmund, 1997. Om oppfatninger av retten til og bruken av land og vatn i Finnmark fram mot slutten av 1960-åra. I: NOU 1997: 4. Naturgrunnlaget for samisk kultur. Vedlegg 1. 578–607.
- Sara Aslak Nils, 1978. Grunnprinsipper i urbefolkningens politikk. I: *Kultur på karrig jord*. Festschrift til Asbjörn Nesheim. Oslo. 275–283.
- Sara Mikkel Nils, 1993. Reindriftsnaeringens tilpasning og reindriftspolitik. Diedut 2/93. Sámi Instituhtta.
- Shiels Edward, 1981. *Tradition*. Faber & Faber. London, Boston.
- Situasjonsrapport i Öst-Finnmark Reinbeiteområde. Arbeidet med ny distriktsinndeling. Reindriftsforvaltningen i Öst-Finnmark.

- Smith Carsten, 1990. Om samenes rett til naturressurser – særlig ved fiskeriureguleringer. I: Lov og rett. 507–534.
- Solem Erik, 1970 (1933). Lappiske rettsstudier. Universitetsforlaget. Oslo, Bergen, Tromsø.
- Strategisk Næringsplan for Tana kommune 1997–2000.
- Ström Bull Kirsti, 1997a. Studier i reindriftsrett. Tano Aschehoug.
- Ström Bull Kirsti, 1997b. Sedvanemessig arealbruk. (Rettsforhold – eksterne og interne). I: Reindriftsnytt 4/97. 16–24.
- Ström Bull Kirsti, 1999. The Legal History of Reindeer Herding in Finnmark County. I: Tom G. Svensson (red.). On Customary Law and the Saami Rights Process in Norway. Proceedings from a Conference at the University of Tromsø. Skriftserie 8/99. Sámi Dutkamiid Guovddáš/Senter for samiske studier. Universitetet I Tromsø. 115–126.
- Svensson Tom G., 1978. Culture Communication and the Sami Ethnic Awareness. I: Ethnos 78:3–4. 211–235.
- Svensson Tom G., 1997. The Sami and Their Land. Novus forlag. Oslo.
- Tanner Väinö, 1929. Skoltlapparna. Antropogeografiska studier inom Petsamo-området. Fennia 49:4. Helsingfors.
- Tegengren Helmer, 1953. En Utdöd Lappkultur i Kemi Lappmark. Acta Academiae Aboensis. Åbo Akademi. Åbo.
- Turi Johan, 1987 (1910). Muitalus sámiiid birra. Sámi Girjjit.
- Tønnesen Sverre, 1972 (1979). Retten Til Jorden i Finnmark. Rettsreglene om den såkalte «Stattens umatrikulerte grunn» – en undersøkelse med særlig sikt på samenes rettigheter. Universitetsforlaget. Bergen, Oslo, Tromsø.
- Tønnesen Sverre, 1977. Om retten til jorden i Finnmark. I: Knut Bergsland (red.). Samenes og sameområdenes rettslige stilling historisk belyst. Universitetsforlaget. Oslo, Bergen, Tromsø. 124–155.
- Tylor E.B., 1871. Primitive Culture: Researchers into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom. John Murray. London.
- Valonen Niilo, 1956. Ptarmigan Trapping in the Village of Nuorgam in Utsjoki. I: Studia Ethnographica Upsaliensia XI. Arctica. 164–174.
- Varsi Hans-Erik, 1992. Reiseliv i samiske områder. Diedut 6/92. Sámi Instituhtta.
- Vorren Örnulv, 1962. Finnmarksamenes nomadisme. Tromsø Museums Skrifter Vol. IX, 2. Universitetsforlaget. Oslo.
- Vorren Örnulv, 1980. Samisk Bosetning på Nordkalotten, Areal disponering og Ressursutnyttning i Historisk-Ökologisk Belysning. I: Nord-Skandinaviens historia i tvärvetenskaplig belysning. Acta Universitatis Umensis. Universitetet i Umeå. Umeå. 235–261.
- Vorren Örnulv, 1989. Veidekulturens arealfordeling, siidagrenser og ressursutnyttning i Samelands nordöstlige strök. I: Grenser i Sameland. Samiske Samlinger. Bind XIII. Norsk Folkemuseum. Oslo. 12–42.
- Webster's Third New International Dictionary of the English Language. Merriam – Webster Inc. Springfield, 1986.
- Whitaker Ian, 1955. Social Relations in a Nomadic Lappish Community. Bind II. Samiske Samlinger. Norsk Folkemuseum. Oslo.

Vedlegg 2**Litteratur til kapittel 2**

- Ballari Öystein, 1995. Samisk Jordbruk. Skriftserie nr 3. Sámi dutkamiid guovddáš/Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø. 157–167.
- Barth Fredrik, 1969. Introduction. I: Fredrik Barth (red.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Universitetslaget. Bergen, Oslo. 9–38.
- Berkes Fikret & M. Taghi Farvar, 1989. Introduction and overview. I: Fikret Berkes (red.). *Common Property Resources. Ecology and community-based sustainable development*. Belhaven Press. London. 1989.
- Bjørklund Ivar, 1985. Fjordfolket i Kvaenangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980. Universitetsforlaget. Tromsø, Oslo, Bergen, Stavanger.
- Bourdieu Pierre, 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Brantenberg Terje, 1999. Samisk sedvane og norsk rett. I: Ivar Bjørklund (red.). *Norsk ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold*. Ad Notam Gyldendal. 158–181.
- Bromley Daniel W., 1989. *Economic Interests and Institutions. The Conceptual Foundations of Public Policy*. Basil Blackwell.
- Brox Ottar, 1964. «Avvisning av storsamfunnet» som økonomisk tilpassningsform. I: *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 3/64. 167–178.
- Ehn Billy & Orvar Löfgren, 1990. *Kulturanalys. Ett etnologisk perspektiv*. Liber.
- Eidheim Harald, 1971. *Aspects of the Lappish Minority Situation*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Eikeland Sveinung, 1998. Kommunal forvaltning av torske-, rognkjeks- og villaksfisket? I: Björn K. Sagdahl (red.). *Fjordressurser og Reguleringspolitikk. En utfordring for kystkommuner? Kommuneforlaget AS*. Oslo. 229–239.
- Eriksen Inge Arne, 1996. Beregning av torskeressursen i Tanafjorden i Finnmark. Fiskerikandidatoppgave. Norges fiskerihøgskole. Universitetet i Tromsø.
- Eythorsson Einar, 1991. Ressurser, livsform og lokal kunnskap. Studie av en fjordbygd i Finnmark. Hovedfagsoppgave i samfunnsvitenskap. Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.
- Eythorsson Einar, 1993. Fjordfolket, fisken og forvaltningen. FDH-rapport 12/93.
- Falkenberg Johs., 1941. Bosettingen ved Indre Laksefjord i Finnmark, opptegetninger fra 1938. Nordnorske samlinger II. Oslo.
- Featherstone Mike, 1992. *Cultural Theory and Cultural Change. An Introduction*. I: Mike Featherstone (red.). *Cultural Theory and Cultural Change*. Sage. London, Newbury Park, New Delhi. vii–viii.
- Flyttsamekvinnens arbeidssituasjon. Dieđut 4/79. Sámi Instituhtta.
- Freeman Milton M.R., 1988. *The Significance of Animals in the Life of Northern-Foraging Peoples and its Relevance Today*. Departement of Anthropology and Boreal Institute for Northern Studies. University of Alberta. Edmonton.
- Giddens Anthony, 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Polity Press. Cambridge.
- Gjerde Arild & Jens H. Mosli, 1985. Samiske næringers plass i samfunnsplanlegginga. Dieđut 5/85. Sámi Instituhtta.
- Halonen Leif & Else Turi, 1983. De samiske kyst – og fjordområder. Rapport fra seminar 23.–25. April 1982 i Lakselv. Dieđut 1/83. Sámi Instituhtta.
- Hamre Johannes, 1991. Barentshavets fiskeressurser – utvikling og potensiale. I: Nils Chr. Steneth, Bina Trandem & Görill Kristiansen (red.). *Forvaltning av våre fellesressurser. Finnmarksvidda og Barentshavet i et lokalt og globalt perspektiv*. Ad Notam forlag. Oslo. 231–242.
- Helander Elina, 1992. Sámi knowledge – subjective opinion or science? I: Diehtogiisá. Newsletter from Nordic Saami Institute. 1/92. 3–4.
- Helander Elina, 1996. Sustainability in the Sami area: The X-file factor. I: Elina Helander (red.). *Awakened Voice. The Return of Sami Knowledge*. Dieđut 4/96. Nordic Sami Institute. 1–6.
- Helander Elina, 1999a. Sami subsistence activities – spatial aspects and structuration. I: *Acta Borealia* 2/99. 7–25.

- Helander Elina, 1999b. Samiska rättsuppfattningar i Tana. Manuskript.
- Helander Elina & Kaarina Kailo, 1998. The Nomadic Circle of Life. A conversation on the Sami knowledge system and culture. I: Elina Helander & Kaarina Kailo (red.). No Beginning, No End. The Sami Speak Up. Circumpolar Research Series 5/98. Canadian Circumpolar Institute. 163–184.
- Hettne Björn, 1992. Etniska konflikter och internationella relationer. Studentlitteratur. Lund.
- Hågvar Geir, 1989. Nomadisme og eiendomsrett. I: Kjetil Steinsholt (red.). Perspektiver på eiendom. Kompendium. Norges landbrukshøgskole. Ås. 245–272.
- Innstilling fra Samisk fiskerirutvalg. Oppnevnt av Fiskeridepartementet 21. juli 1993. Innstilling avgitt 10. april 1997.
- ILO-konvensjon nr. 169 om urbefolkninger og stammefolk i selvstendige stater.
- Jebens Otto, 1999. Om eiendommen til grunnen i Indre Finnmark. Cappelen Akademisk Forlag.
- Kalstad Johan Albert, 1982. Utmarka som økonomisk ressurs for samene ved kysten. I: Ottar. Kystsamisk bosetting. 4/82. 30–35.
- Kolsrud Knut, 1955. Sjöfinnane i Rognsund. I: *Studia Septentrionalia* VI. Oslo. 81–174.
- Larsen Anders, 1979. Maerrasámiid birra. *Acta Borealia. B. Humaniora* nr. 16. Tromsø museum. Tromsø.
- Maffesoli Michel, 1996. The time of the tribes. Sage. London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Maurstad Anita, 1997. «Du har satt i mina tall» – Om fiskeripraksis og forvaltning i sjarkfiske. I: Johnny-Leo Ludviksen (red.). Kunnskap, politikk og ressursforvaltning. Forskningens rolle i samisk bygdeutvikling. Skriftserie nr. 3. Sámi dutkamiid guovddáš/Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø. 57–72.
- Maurstad Anita & Jan H. Sundet, 1998. Den usynlige torsken – Forsker- og fiskerkunnskap om lokale fiskeressurser. I: Björn K. Sagdahl (red.). Fjordressurser og Reguleringspolitikk. En utfordring for kystkommuner. Kommuneforlaget. Oslo. 9–25.
- Nielsen Reidar, 1986. Folk uten fortid. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo.
- Nilsen Ragnar, 1998. Fjordfiskere og ressursbruk i nord. Ad Notam Gyldendal.
- Nilsen Ragnar, 1999. Naeringstilpassninger og ressursbruk i samiske fjordstrøk. I: Ivar Björklund (red.). Norsk ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold. Ad Notam Gyldendal. 89–105.
- NOU 1993: 34. Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget.
- NOU 1997: 4. Naturgrunnlaget for samisk kultur.
- NOU 1999: 9. Til laks åt alle kan ingen gjera? Om orsaker til nedgangen i de norske villaksbestandene og forslag til strategier og tiltak for å bedre situasjonen.
- Olsen Nancy Vibeke, 1977. Håper det e' plass til mae også. Samiske ungdoms utvikling og forvaltning av en samisk identitet i et flerkulturelt samfunn. Hovedoppgave i sosiologi, Institutt for Samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.
- Paine Robert, 1957. Coast Lapp Society. I. A study of neighbourhood in Revsbotn fjord. Tromsø Museum. Tromsø.
- Pedersen Steinar, 1987. Fornorskning på nye måtar. I: Syn & Segn. 3/87. 202–208.
- Pedersen Steinar, 1994. Bruken av land og vann i Finnmark inntil første verdenskrig. I: NOU 1994: 21. Bruk av land og vann i Finnmark. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget. 13–133.
- Pedersen Steinar, 1977. Samisk bruk av sjøressursene i Finnmark. I: Innstilling fra Samisk fiskerirutvalg. Oppnevnt av Fiskeridepartementet 21. juli 1993. Innstilling avgitt 10. april 1997. 20–44.
- Pedersen Steinar, 1999. Samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Deanodat – siida og bygd. Manuskript.
- Pedersen Terje, 1995. Fiskeripolitikken sett ut fra et lokalt ståsted. I: Johnny-Leo Ludviksen (red.). Kunnskap, politikk og ressursforvaltning. Forskningens rolle i samisk bygdeutvikling. Skriftserie nr. 3. Sámi dutkamiid guovddáš/Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø. 73–79.
- Prestbakmo Hans, 1994. Bruken av utmarksressursene i Finnmark i dette århundret. I: NOU 1994: 21. Bruk av land og vann i Finnmark. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget. 135–201.
- Ridington Robert, 1988. Knowledge, Power, and the Individual in Subarctic Hunting Societies. I: *American Anthropologist*. 90/88. 98–110.
- Schjøtt Turid Blytt, 1958. Bosetning og erverv i Manndalen. I: Polmak og Manndalen. To samebygder. Samiske samlinger, Bind IV, 2. Norsk Folkemuseum. Oslo.
- Smith Carsten, 1990. Om samenes rett til naturressurser – særlig ved fiskeriureguleringer. I: Lov og rett. 507–534.
- Solem Erik, 1970 (1933). Lappiske rettsstudier. Universitetsforlaget. Oslo, Bergen, Tromsø.

- St.meld. nr. 21 (1962–63). Om kulturelle og økonomiske tiltak av særlig interesse for den samisktalende befolkning.
- St.meld. nr. 51 (1997–98). Perspektiver på utvikling av norsk fiskerinaering.
- Stordahl Vigdis, 1996. Same i den moderne verden. Endring og kontinuitet i et samisk lokalsamfunn. Davvi Girdi O.S.
- Strategisk Naeringsplan for Tana kommune 1997–2000.
- Svensson Tom G., 1978. Culture Communication and the Sami Ethnic Awareness. I: *Ethnos* 78: 3–4. 211–235.
- Svensson Tom G., 1997. *The Sami and Their Land*. Novus forlag. Oslo.
- Svensson Tom G., 1998. Om samisk sedvanerrett og rettsoppfatninger. I: Else Grete Broderstad (red.). *Samiske rettigheter – utfordringer lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt*. Skriftserie nr. 5. Sámi dutkamiid guovddáš/Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø. 41–52.
- Svensson Tom G., 1999. Introduction. I: Tom G. Svensson (red.). *On Customary Law and the Saami Rights Process in Norway*. Skriftserie nr. 8. Sámi dutkamiid guovddáš/Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø. 2–11.
- Thomassen Ole, 1999. Lappenes forhold nedskrevet 1896–98 av skolelaerer Ole Thomassen om Lyngen og Porsanger herreder. Sámi Giellaguovddáš, Gáivuona suohkan.
- Thuen Trond, 1995. *Quest for Equity. Norway and the Saami Challenge*. Institute for Social and Economic Research. Memorial University of Newfoundland.
- Varsi Hans-Erik, 1992. *Reiseliv i samiske områder*. Diedut 6/92. Sámi Instituhtta.
- Vorren Örnulv & Ernest Manker, 1976. *Samekulturen. En kulturhistorisk oversikt*. Universitetsforlaget. Tromsø, Bergen, Oslo.
- Wadel Cato, 1991. *Feltarbeid i egen kultur*. Seek A/S. Flekkefjord.
- Yudkin John, 1978. Introduction. I: John Yudkin (red.). *Diets of man: needs and wants*. Applied Science Publishers LTD. London. 1–4.
- Aarseth Björn, 1983. Hvilke tiltak av generell karakter er gjort for den samiske befolkning? Hvilke begrensninger finnes for den kystsamiske befolkning? I: Leif Halonen & Else Turi. *De samiske kyst- og fjordområder*. Rapport fra seminar 23.–25. April 1982 i Lakselv. Diedut 1/83. Sámi Instituhtta. 10–15 (med debatt).

Del VIII

Bård A. Berg:

*Samiske sedvaner og rettsoppfatninger
på Gearretnjarga
(halvøya mellom Revsbotn og Repparfjord
i Vest-Finnmark)*

Forord

Navnet «Gearretnjarga» brukes ikke i dag av den fastboende befolkningen på halvøya mellom Revsbotn og Repparfjord, heller ikke av de samisktalende. Det er imidlertid et meget gammelt navn. «Gearretnjarga» er også navnet på reinbeitedistrikt nr. 21 i Finnmark, som omfatter hele halvøya, og dessuten store arealer mot Porsanger (jf. kpt. 5).

«Njarga» betyr som kjent nes eller halvøy. Verken reindriftssamene eller de fastboende er sikre på betydningen av forstavelsen «gearret», men de fleste mener det er en avledning av ordet «gearadit», et verb som oversettes med «skylle (mot stranda); bryte (om bølge)».¹ Den som har opplevd havsjø og uvær på utsiden av halvøya har ingen problemer med å akseptere denne betydningen av navnet! Det er ytterst værhardt på utsiden, og dønningene fra storhavet slår alltid inn mot land, uansett vindforhold.

Hovedvekten i min framstilling er lagt på forholdene i 1950-årene, mens både de fastboende samene og reindriftssamene ennå drev sine næringer på forholdsvis tradisjonell måte. Det vil imidlertid bli gitt en skisse av den historiske bakgrunnen helt tilbake til det 18. århundre, og linjene vil også bli trukket fram mot dagens situasjon. Dette er en stor oppgave, som jeg dessverre ikke har hatt mer enn fem måneder til rådighet for å løse. I denne perioden har jeg – med utgangspunkt i min arbeidsplass ved Institutt for historie, Universitetet i Tromsø – foretatt tre reiser til Gearretnjarga. Jeg har gjort meg kjent med og gjennomgått tilgjengelig skriftlig materiale (se litteraturlisten). Jeg har foretatt befaringer i terrenget, og besøkt alle bygdelag hvor det i dag bor folk.

Som den sist tilsatte i prosjektet kunne jeg ønsket meg noe mer tid, bl.a. for å få satt de innhentede opplysningene inn i en teoretisk sammenheng. Jeg har imidlertid måttet akseptere at det var nødvendig å levere manus nå i september, og i større grad enn jeg selv ønsket måtte dette dermed bli en rent empirisk framstilling.

I løpet av den tiden jeg har hatt til rådighet har jeg intervjuet en rekke personer, og hatt samtaler med enda flere. Jeg vil takke alle som har tatt seg tid til en prat. Spesielt stor nytte har jeg hatt av de mange samtalene med kirketjener og slektsgransker Ole Johan Nikodemussen i Kokelv. Jeg har også fått tilgang til en del intervjuer foretatt av Marion Palmer og Svanhild Andersen, med havfisket som tema. Arbeidet med denne utredningen har vært en svært interessant oppgave – ikke minst fordi jeg selv vokste opp i Klubbukt, ytterst på nordsiden av Repparfjorden. Mine egne barndomsminner måtte da nødvendigvis bli en del av det materialet utredningen bygger på.

Tromsø, september 1999

Bård A. Berg

1. Kåven, Jernsletten m.fl.: «Sámi-dáru sátnegirji (samisk-norsk ordbok)»

Kapittel 1

Tema, problemstillinger og historisk bakgrunn

1.1 Tema og problemstillinger

I det allmenne mandatet for prosjektet «Samiske sedvaner og samiske rettsoppfatninger» heter det at det «*har som målsetting å gi en redegjørelse og analyse av samiske sedvaner og rettsoppfatninger som har gjort seg gjeldende i forhold til retten til og bruken av land og vann i samiske områder. Undersøkelsene bør legge vekt på historiske såvel som samtidige forhold. Prosjektet bør dessuten redegjøre for eventuelle uoverensstemmelser mellom den historiske og eksisterende samiske sedvanerett på den ene siden og gjeldende norsk rett på den annen side.*»

Sedvane defineres i mandatet som «faktisk bruk eller atferd», mens rettsoppfatninger defineres som «meninger om retten, enten retten er gjeldende eller ikke».

I brev fra prosjektets leder, professor Tom G. Svensson, til undertegnede av 11. januar 1999, ber han meg konsentrere meg om «sedvanerettslige forholdene hos den bofasta samiska befolkningen med utgangspunkt i nærings- og livsformarna jordbruk och fiske». Disse næringsformene omfatter ulike utmarksnæringer, som også må kartlegges. I min prosjektskisse av 5. mars 1999 foreslo jeg – og fikk aksept for – at jeg skulle begrense mine undersøkelser til fjorden Revsbotn i Vest-Finnmark. Seinere er jeg kommet til at undersøkelsesområdet bør endres en smule til å omfatte sørsiden av Revsbotn og nordsiden av nabofjorden Repparfjord – dvs. «Gearretnjarga», halvøya mellom de nevnte fjordene. Næringsstilpasningen og kulturen i de to fjordene er ganske lik, og de har tradisjonelt delt utmarksområdene på halvøya mellom seg. En tredje gruppe som også bruker dette området er reindriftssamene som har sommerbeiteland på Gearretnjarga. Lengst inne på halvøya er det områder som nesten utelukkende har vært brukt av reindriften. En framstilling av samiske sedvaner og rettsoppfatninger i området må nødvendigvis også omfatte reindriften bruk av det – samt en drøfting av relasjonene mellom reindriftssamene og «fiskerbøndene».

Som nevnt i forordet er denne utredningen på grunn av knapp tid blitt svært empirisk betont, dvs. at det er blitt en framstilling av den rent faktiske

bruken av det aktuelle området. I tillegg har jeg reflektert over lokale, sedvanerettslige forhold. Det som i tillegg burde vært gjort var å drøfte forholdene på Gearretnjarga i en større komparativ og teoretisk kontekst. Dette får jeg forhåpentligvis anledning til å komme tilbake til i en annen sammenheng.

Gearretnjarga er utvilsomt den delen av Kvalsund kommune, som halvøya i sin helhet ligger i, som er «mest samisk». Med dette mener jeg at den er det området hvor samisk språk og kultur er best bevart. På Revsbotn-siden kan de fleste «innfødte» over 40 år samisk, på Repparfjord-siden de fleste over 55–60 år. I motsetning til mange steder ellers på kysten av Finnmark er den samiske bakgrunnen ikke noe folket prøver å skjule. Den yngre generasjon beklager stort sett at de ikke behersker samisk språk. Som det vil framgå av utredningen var den tradisjonelle sjøsamiske næringsstilpasningen på Gearretnjarga fortsatt levende i etterkrigstiden og på 1950-tallet. Hovedvekten av utredningen er lagt på denne tiden, som ennå er høyst levende i manns minne. Det som er typisk er at man utnyttet nær sagt alle tenkelig ressurs. Særlig utsiden av halvøya er marginal i forhold til jordbruk, og man måtte utnytte enhver tilgjengelig forressurs til februket. Jordflekkene var små, og det var ikke mye man kunne dyrke der. Utmarksnæringerne var derfor av avgjørende betydning. Men viktigst av alt var havfisket. Fisken i havet var garantien mot sult og nød, og i tillegg hovedkilden for pengeinntekter.

Hvilke ulike næringsaktiviteter var viktigst om våren, sommeren, høsten og vinteren? Hvilke jordbruksaktiviteter drev man? Hvilke utmarksnæringer var av betydning for næringskombinasjonen? Hvilke fiskeslag fisket man etter i havet – og hvor fisket man? Hvordan var forholdet til reindriften – var det preget av motsetninger eller av fredelig «sameksistens»? Hvem var det som faktisk utnyttet de ulike delene av Gearretnjarga? Alle disse spørsmålene har i større eller mindre grad med samiske sedvaner å gjøre.

Når det gjelder samiske rettsoppfatninger i området, er det av interesse å undersøke oppfatningene av hvor man hadde rett til å drive utmarksnæ-

ringer. Det er av stor interesse å undersøke oppfatningene av hvor den enkelte hadde rett til å drive havfiske. Var det akseptert at fiskere fra andre bygdelag fisket i andres nærrområder? Gjaldt dette i så fall alle typer fiske, året rundt? Hva skjedde da trålerne og sildesnurperne invaderte Revsbotn og Repparfjord omkring 1960, og bl.a. utryddet de lokale sildestammene? Hvordan ble dette oppfattet av de lokale fiskerne?

Eller mer allment: Vernet de enkelte bygdelagene om de lokale ressursene, eller ble de ansett som tilgjengelige for alle? Var det ulike oppfatninger om dette i forhold til ulike typer ressurser? I hvilken grad oppfattet folk i bygdelagene seg som en enhet – hvor sterk var avgrensningen mot andre bygdelag?

Såvel sedvaner som rettsoppfatninger vil bli drøftet og kommentert fortløpende i de enkelte kapitlene. I utredningens siste kapittel («Epilog») skal vi med bakgrunn i det vi har gjennomgått til slutt trekke en del linjer fram mot dagens situasjon på Gearretnjarga.

1.2 Historisk bakgrunn

Samisk bosetting på 1700-tallet

Hvis vi går tilbake til 1700-tallets Finnmark, forteller en beskrivelse fra rundt 1750 at nordmennene holdt til ute på nakne klippeaktige øyer og kyststrekninger. Der var det lite gress og ingen skog. De brente torv. Med stort besvær og fare måtte de dra langt over fjordene eller havet for å hente høy, lav, brensel og bygningsmaterialer fra fastlandet.

På denne tiden vurderte man helt klart fjorddistriktene som de mest attraktive bosetningsområdene. Vi skulle derfor tro at de norske kystbeboerne ville sette mye inn på å slå seg ned der – men det skjedde ikke. Der bodde nemlig samene, som anså dette som sine områder, og de avviste annen bosetning. I omegnen av Hammerfest var de markerte bosetningssonene, barrierene og kulturforskjellene mellom gruppene levende realiteter i 1720-årene.

En sogneprest i Hammerfest forteller at samene, både når det gjaldt levemåte, boplasser og næringsbruk, var atskilt fra nordmennene. De samiske ungdommene ville heller ikke ta tjeneste hos andre enn sitt eget folkeslag.

Sjøsamene i sognet hadde de beste fiskeplassene, bjørkeskog og gressrike enger. De vernet bevisst om sin rett og sine bruksområder. Samene aksepterte verken at nordmennene brukte deres

områder eller at de kom inn i fjordene for å bosette seg hos dem. Derfor bodde nordmennene på øyene, hvor det på langt nær var så gode vilkår.

Fastlandsdelen av Hammerfest sogn tilhørte samene fullt ut. Uttrykk som «finnefjordene» og «nordmannsøyene» ble brukt, men også landsida av øyene hørte med til den samiske sonen. Før dette hadde for øvrig både Hammerfest og Rypefjord vært bebodd av samer. På denne tiden var det samisk bosetning på den beste delen av Kvaløya, den som lå inn mot fastlandet (Stallogargo).

Det er ikke bare fra Hammerfestdistriktet vi hører at samene hadde betydelig bestemmelsesrett over hvem som kunne bosette seg i deres områder, slik at norsk bosetning var avhengig av samisk samtykke. Fra Måsøydistriktet har vi en noe senere kilde som forteller at det midt på 1700-tallet bare bodde samer i Snefjord og Revsbotn. Tidligere hadde det imidlertid også bodd nordmenn der – «de som kunne komme overens med samene». Dette kan tyde på at den norske bosetningen i fjorddistriktene måtte skje etter en eller annen form for avtale med de samene som bodde der.

Samene hadde altså i visse tilfeller styrke til å motsette seg norsk innflytting. Det til dels motsetningsfylte forholdet mellom samer og nordmenn må også ha påvirket den faktiske bruken av land og vann og opprettholdt bosetningssonene i Finnmark. Nordmennenes frykt for samenes antatte trolldomskunster var nok stadig virksom på 1700-tallet, og har trolig bidratt til at den norske delen av befolkninga var forsiktig med å slå seg ned i de samiske områdene.

Thomas von Westen har klare beskrevet hvor dårlig forholdet mellom nordmennene og samene kunne være. Nordmennene kalte samene for hunder («Ganhunder») og mente at det å slå i hjel en same kunne sammenliknes med å slå i hjel en hund. En nordmann spiste aldri sammen med en same. I kirkene var det visse plasser, gjerne ved kirkedøra, som var tilvist de samiske kirkegjengene.

Giftermål mellom samiske menn og norske kvinner forekom ikke – mens norske menn derimot ofte inngikk ekteskap med samiske kvinner. Slike ekteskap hadde imidlertid i de fleste tilfeller den klare konsekvens at mennene ble en del av det samiske samfunnet. Det er et faktum at mange norske menn gjennom slike giftermål fikk adgang til å bruke ressursene i de attraktive fjordområdene i Finnmark, hvor nordmenn ellers hadde vanskelig for å slippe til.

Samisk ressursutnytting på 1700-tallet

Nordmennenes hovednæring på 1700-tallet var fortsatt handelsbasert fiske med tillegg av fehold for de fleste. Andre næringer eller binæringer nevnes så å si ikke hos dem, mens den samiske ressursutnyttinga viser et mye mer allsidig mønster.

Både sjø- og fjellsamene hadde et vidt spektrum av ressurser til rådighet. Samene levde under mye gunstigere betingelser enn nordmennene. De bodde på fastlandet eller nær skogen, som skaffet både brensel og bygningsmaterialer. De hadde også muligheten til å rydde engmark. Like utenfor stuedøra hadde de fjorden til sjøfiske. Bak seg hadde de fjellene hvor de kunne holde rein, skyte vilt, drive innlandsfiske og samle reinlav som ble brukt til husdyrfor om vinteren.

Alle arter ferskvannsfisk ble fanget. Fiskemåtene varierte, men både sommer og vinter ble det brukt garn. Vinterfisket med garn under isen var trolig den vanligste fiskemetoden i ferskvann. Gjedder ble gjerne stukket med spyd på grunt vann om sommeren. Fiskekroker av einer med agn på ble også brukt. En effektiv fiskemethode om høsten var å slå hardt på isen der de så at det sto fisk under.

Det ble drevet jakt på de fleste dyre- og fugleslag. Bjørnen var det fornemste jaktbyttet. Den ble enten skutt eller drept med spyd og øks ved hi-jakt. Ulven ble tatt av dage med saks eller ved skyting. De forskjellige revetyperne var ettertraktet som pelsverk. Spesielt etter store lemenår kunne sjøsamene gjøre seg håp om en rik revefangst. Mår og røyskatt ble fanget med saks og feller.

Hare ble enten skutt eller fanget i snare og saks. I enkelte strøk jaktet de på bever. Ekorn ble det også drevet jakt på. Oteren må ha vært et viktig byttedyr, siden den hadde mange og detaljerte navn etter alder og kjønn. Oteren kunne forøvrig temmes. Da kunne den gjøre nytte for seg ved å fange fisk til eieren.

Sel og hvalross var de viktigste havpattedyrene. Selen hadde blant annet svært mange og detaljerte navn. Jakta ble drevet med gevær, køller og jernkroker. Varangersamene drev tidlig hvalfangst med selvgjorte redskaper. I fjordene i Finnmark var det en mengde niser. Nisekjøttet var ettertraktet av både samer og nordmenn.

Mange forskjellige fugler ble fanget til mat. Den fuglearten som har hatt størst betydning for Finnmarkssamenes økonomi er selvsagt rypa. Den vanlige fangstmåten for rype var snarer om vinteren. Ærfuglen skaffet dun og bidro også til kjøttforsyning. Lundefugl ble solgt i knipper på markedene.

Villreinjakten var ennå rundt 1730 av betydning både for sjø- og fjellsamer. Jakten på villrein ble drevet både sommer og vinter. Ved sommer- og høstjakta var det vanlig å bruke hund. I brunstida ble tamme simler brukt som lokkedyr, mens det om vinteren ble drevet sporjakt. Enkelte steder ble det også brukt spyd under vinterjakten. Tidligere hadde man også drevet jakt med spyd fra båt i fjellvannene.

På midten av 1700-tallet var det inntruffet en helt avgjørende teknologisk endring når det gjaldt villreinjakt: Geværet var blitt dominerende. Villreinfangst med gjerder ble omtalt som noe som hadde foregått tidligere. Innføringen av geværet medførte et tidsskille i den samiske jakttradisjonen. Det nye jaktvåpenet bidro også til oppløsning av siidafelleskapet – det var ikke lenger behov for samarbeidet om de store fangstanleggene.

Et annet vesentlig moment i forbindelse med den omfattende samiske jaktvirksomheten var at praktisk talt alle typer dyr og fugler som ble nedlagt, også ble utnyttet som mat. Nordmannens kresenhet gjorde at han mange ganger var sulten. Når en same ved hjelp av sitt gevær kunne skaffe seg måker, kråker, rev, oter, bjørn og annet vilt, brukte han både skinnen og kjøttet.

Samene hadde også når det gjaldt håndverk en avansert sjølbergingsteknologi. Kvinnene beredde bl.a. reve-, oter- og reinkalvskinn. De vevde ulltepper (grener) som ble brukt av både sjø- og fjellsamer. Mennene laget skåler og fat av treknuter, skeier av reinhorn, og flere andre pryde- og nyttegenstander. De bygde sleder og pulker, og kokte lim av fiskeskinn eller av reinhorn. Noen bygde også båter til eget eller andres bruk. Det var ikke behov for å kjøpe noe for å få lys i mørketiden. Alt som hørte til tranlampa var enten hjemmelaget eller hentet fra naturen.

Samisk jordbruk omkring 1750

Amtmannen hadde generelt et negativt syn på sjøsamenes levesett. Han hevdet at sjøsamene ved sin «omflakking» hadde ødelagt landet ved å hogge ned bjørkeskogene – og på denne måten også tilegnet seg de fleste engslettene.

Sjøsamene hadde fremdeles sesongboplasser som de vekselvis oppholdt seg på. Ved valget av vinterboplass så de etter om det var nok lett tilgjengelig skog. De måtte alltid ha mye ved på grua for å holde varmen ved like. Der de hadde holdt til, var det store trestubber over alt. Når skogen var brukt opp i nærheten, så de seg om etter en ny vinterboplass. Når stubbene råtnet, gjødslet dette jorda, slik at det ofte vokste godt med gress der. Disse

plassene mente de seg berettiget til å slå siden de hadde ryddet dem. Amtmannen antok at de fleste samene hadde ervervet sine engsletter på den måten.

Ved sjøsamenes sommerboplass måtte det være gress nok til dyra. Amtmannen klaget over at ved ikke å gjete dyra, var de til skade for andre som hadde inngjerdede engstykker i nærheten.

Et direktiv om jordbruket fra amtmannen fra 1757 forteller indirekte en god del om hvordan det stod til med det daværende jordbruket i Finnmark:

1. Alle skulle sørge for at buskapen ble vokter eller gjetet.
2. Hver mann skulle skaffe seg 6 grunder som kunne settes sammen til en innhegning nær huset. Der skulle dyra stå når de ble melka.
3. Ingen skulle la sjøen skylle bort gjødsel. Den skulle spres på rydningsstedene hver enkelt fikk anvist.
4. Ingen måtte ta torv til tekking like ved husene.
5. Når noen reiv ei gamle eller en annen bygning og ikke bygde noe nytt der, skulle tomte jevnes, slik at den kunne bære gress.
6. Fiskesloet skulle legges i ei grøft, så det ikke skulle lukte. Seinere skulle det brukes som gjødsel.
7. Der det fantes tang og tare, skulle alle ha plikt til å føre 20 pulkelas på rydningene sine.
8. Hester skulle holdes tjoret, så de ikke reiv ned gjerdene.

For overtredelser av disse reglene skulle det fastsettes straff. Statstjenestemennene skulle se til at reglene ble overholdt. Hvis ikke, skulle de selv bøtelegges.

Fiskeriene i Finnmark på 1800-tallet

Ved inngangen til 1800-tallet var det lite som tydet på at Finnmark sto foran store endringer på fiskerisektoren. Og det skulle ennå gå en stund før restriksjonene på de tilreisendes fiske ble opphevet og nye redskapstyper kunne tas i bruk.

Slike nye redskapstyper var for eksempel garn, som heller ikke lokale fiskere kunne bruke uten spesiell tillatelse. I 1816 ble det gitt tillatelse til forsøksfiske med garn i Varangerfjorden i to år. Det var tatt inn bestemmelser som skulle hindre brukskollisjoner med line og med synkenøter på seigrunnene.

Fiskerne i Vadsø gikk imidlertid til direkte aksjon og ødela garnene. De hevdet at garnene ville ta all fisken, og siden bare de rike hadde råd til å kjøpe slike redskaper, ville det oppstå nød blant de fattige. Forsøket måtte oppgis. Noen få år sei-

nere ble garn likevel tatt i bruk andre steder i amtet, blant annet ved skreifisket ved Sørøya.

Selv om fiskerne også i Vest-Finnmark stort sett var motstandere av det «nye» redskapet, er det likevel nyanser i bildet derfra. I Porsangerområdet var det en mer positiv holdning til garnfisket. Det heter også at det var samer som innførte garn i Kjøllefjord omkring 1790.

Fiskeriloven av 1830 innførte det nye prinsippet at alle norske undersåtter skulle stilles likt ved utøvelse av fiske i Finnmark. Dette var et klart brudd med et gammelt og etter hvert lovbestemt prinsipp om finnmarkingenes førsterett til å utnytte fiskeressursene i fylket. Nyordningen ble derfor ikke akseptert uten videre, og enkelte steder holdt det gamle systemet ennå en tid.

I de første årene etter at fiskeriloven av 1830 trådte i kraft skjedde det ingen store forandringer. Men vilkårene for utnytting av fiskeressursene i større skala var nå på plass. Og på 1840-tallet fikk man en ren «invasjon» sørfra, da loddetorskefisket slo til for alvor. Det trakk til seg folk utenfra i store mengder. Allerede få år seinere var nordfarerne i flertall i mange fiskevær i Finnmark. Loddetorskefisket førte med seg en sesongflytting som man aldri hadde opplevd maken til i Finnmark.

Etter midten av århundret kan man registrere at også samer fra innlandet i Finnmark deltok i vinter- og vårfisket. Som et eksempel kan nevnes at det omkring 1870 var ca. 40 personer fra Karasjøk som dro ned til havet for å delta i loddetorskefisket. Dette fisket ble dermed et svært viktig tilskudd til økonomien i indre strøk av Finnmark, som ennå slet med virkningene av grensesperringen i 1852.

Ved siden av det rike naturgrunnlaget i havet og de gunstige handelsforholdene, var det den generelle befolkningsøkningen ellers i Norge som sterkest bidro til at sesongbosettingen i stor grad gikk over til permanent bosetting. Dette gjaldt særlig folkeøkningen i de typiske fiskedistriktene. Fordi loddetorskefisket kom senere på våren enn Lofotfisket, begynte mange å dra direkte fra Lofoten til Finnmark. Våronna ble overlatt til kvinner og barn.

Etter loddetorskefisket kom sommerfisket. Da kunne fiskerne nyttiggjøre seg gunstige bytte- og handelsordninger med russerne. Også på den måten fikk fisket større og større betydning for dem som kom til Finnmark for å delta i fiskeriene. Pendlingsperiodene for «nordfarerne» ble lengre og lengre – og førte etter hvert til fast bosetting for mange. Slik ble det i løpet av ganske kort tid etablert en ny og tallmessig stor gruppe mennesker på finnmarkskysten, med fiske som tilnærmet eneyrke.

I 1860 kom det en ny fiskerilov, som gikk enda lengre i retning av å fjerne restriksjoner på fiskefeltene i Finnmark. Det er grunn til å anta at spesielt samene – ut fra sin økonomiske tilpasning og tradisjonelle tilhørighet til bestemte distrikter – var talsmenn for en mest mulig lokal bruk av sjøområdene. I en samtidig kommentar til bruken av sjøressursene uttalte da også amtmannen at det kun var sjøsamene som beklaget seg over å bli fortrengt av utenforstående.

Fiskeriene på begynnelsen av 1900-tallet

Mange av mønstrene for utviklingen innen fiskeriene i Finnmark helt fram til i dag har sin bakgrunn i tiden omkring århundreskiftet. Blant annet ble forskjeller når det gjaldt båter og utstyr mer synlig, også innad i amtet. I amtmannens første femårsberetning på 1900-tallet er det opplyst om stor overgang til båter med dekk og skøyter. Finnmarksfiskerne hadde også så vidt tatt i bruk motorer.

Fra sentralmyndighetenes side var det et klart ønske om at fiskerne burde gå over til større båter. På grunn av de særegne forholdene i fylket opprettet Stortinget i 1905 et eget lånefond for Finnmark. Her kunne fiskerne få lån på gunstige vilkår til kjøp av skøyter med dekk. Totalt sett ble det i Finnmark i løpet av tiårsperioden 1905–15 anskaffet eller modernisert mer enn 120 båter ved hjelp av lånefondet. Med få unntak var det kyststedene som nøt godt av denne ordningen. I de samiske fjordkommune var det så godt som ingen som fikk skaffet seg moderne båter.

På lokalt hold i enkelte fjordkommuner var man oppmerksom på ulikhetene som var i ferd med å oppstå. Det var tilfelle i en av de største samekommunene i landet på den tid, Kistrand – nåværende Porsanger. Allerede året etter at lånefondet var kommet i drift, tok kommunestyret opp fjordfolkets problemer med å skaffe seg båter gjennom fondet. Årsaken til problemene var at fiskerne på kysten gjerne var knyttet til en bestemt handelsmann som både leverte varer og mottok fangsten. Det var derfor i handelsmennes interesse å låne «sine» fiskere den egenandelen som skulle til for å fullfinansiere en mer moderne båt. Dermed kunne fiskerne levere et større fiskekvantum – og kjøpmannen øke sin egen fortjeneste.

Fjordbefolkningen – dvs. samene – sto i et friere forhold til handelsmennene. Det skyldtes at de fortsatt hadde relativt større handelskontakt med russerne enn sine norske naboer. Dermed fikk de heller ikke samme tilgang til kapital fra handelsmennene til satsing på større båter. Utlånsreglene og praksis ble imidlertid ikke endret i den retning Kistrand kommune ønsket.

Den oppgradering av fiskeflåten i Finnmark som startet med lånefondet av 1905, la grunnlaget for en ulik utvikling i kyst- og fjorddistriktene. Kystdistriktene fikk nesten alle tildelingene fra det offentlige i forbindelse med «moderniseringsprogrammet». Dette fikk naturligvis konsekvenser for hva man etter hvert greidde å fiske opp av sjøen.

De som fisket med mindre båter uten motor, ga uttrykk for at konkurranseforholdene deres ble sterkt forverret. I 1909 ble det rapportert fra Kiberg at fisket var noenlunde bra, men at fortjenesten likevel ble svært liten på grunn av dårlige priser. Et leserinnlegg i den samiske avisa «Sagai Muittalægje» mente at dette var skøytenes og fiskekampskipenes skyld, fordi de ilandførte så mye fisk. De kunne dra ut på feltene selv i stille vær, og så langt de ønsket. På denne måten hadde de brakt mye fisk på land mens det ennå var gode priser, mens seilbåtene så vidt fikk fisk nok til å greie seg. Innsenderen mente at folk burde slutte seg sammen og arbeide for et forbud mot moderne båter. Ellers kom de som ikke klarte å skaffe seg skøyter, til å sulte.

Før 1910 hørte likevel motorfartøylene for det meste hjemme utenfor amtet. Først da skjøt motoriseringen virkelig fart også i Finnmark: (Se tabell 1.1.)

For dem som fisket med de minste båtene, var det særlig alvorlig at den generelle utvidelsen av fangstkapasiteten førte til vansker også med omsetningen til pomorene, som de i stor grad bygde sitt økonomiske fundament på. De minste båtene fikk etter hvert reduserte muligheter til å handle direkte med russerne.

Det hang sammen med den måten russerne fra gammelt av organiserte oppkjøpet. Russeskutene lå spredt innover i fjordene og kjøpte opp fisk, men etter hvert samlet de seg der de fikk tak i mest. I 1909 var det f.eks. mange oppkjøpere i Hammerfest, men svært få inne i Porsangerfjorden. Moder-

Tabell 1.1

År:	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1920
Båter m/motor:	22	49	112	202	294	450	1117

niseringen av fiskeflåten med større og motoriserte fartøyer var hovedårsaken til denne utviklingen. De russiske oppkjøperne kunne nå ligge på samme sted og motta større kvanta fra færre leverandører på kortere tid.

Også de russiske oppkjøpsfartøyene ble etterhvert mye større. For slike fartøy svarte det seg ikke å ligge inne i en liten fjordarm og kanskje risikere ikke å få full last. De var heller ikke interesserte i å selge mel i smått. Modernisering og utbygging til større kapasitet i kyst- og havfiskeflåten hadde altså sitt motstykke på den russiske kjøpersiden.

Sammenbrudd i pomorhandelen

Pomorhandelen kan for en stor del av Finnmarks befolkning betegnes som en periode som gjorde det mulig for dem «å fiske mel opp av havet». Det var også slutten på en epoke med forholdsvis stor grad av økonomisk uavhengighet for sjøsamene, da de siste russiske fartøyene forlot Finnmark i årene 1914–17. Etter revolusjonen i 1917 forbød det nye styret i Russland pomorene å reise til Norge.

Sammenbruddet i pomorhandelen må regnes som den mest ødeleggende faktoren for sjøsamenes tradisjonelle tilpasning. Denne handelen var uunnværlig for dem som ikke klarte å følge med i den moderniseringen som etterhvert kom innen fiskeriene. For dem var det en katastrofe da pomorhandelen opphørte.

Sjøsamenes båter og redskaper var tilpasset et typisk hjemmefiske, og utilstrekkelige til vinterfisket på kysten i konkurranse med skøyter og større motorfartøyer. Nye redskaper ble tatt i bruk på deres tradisjonelle fiskefelter, og fredningskravene fra fjordfiskerne vant bare i liten grad fram. Dette bidro til å forverre situasjonen. Også sammenliknet med andre grupper innenfor Norges grenser har sjøsamene aldri vært verre stilt enn i 1920- og 1930-årene.

Med pomorhandelens opphør var det forbi med den relative økonomiske uavhengigheten samene i Finnmark i århundrer hadde hatt i forhold til de danske, norske og vest-europeiske handelssystemene.

Fra nå av var også deres økonomi plutselig blitt helt avhengig av norske myndigheter og norske kjøpmenn.

Utviklingen i jordbruket

Ved inngangen til 1900-tallet sies det i en offisiell rapport at jordbruket i Finnmark stadig ble drevet i kombinasjon med andre næringer, selv om jordbruket nå mange steder var blitt viktigere enn de andre delene av kombinasjonen. For fylket sett under ett var jordbruket bare rent unntaksvis blitt eneyrke.

Den gamle sjøsamiske tilpasningen med sesongflyttinger hvor husdyrene var med, levde stadig rundt århundreskiftet. I f.eks. Nesseby var jordeiendommene delt i en mengde smålapper som lå spredt omkring – ofte langt fra eierens boplass. Familiene flyttet regelmessig et par ganger om året mellom de forskjellige stedene hvor de eide jord, og hadde altså flere boplasser. Agronomene så på dette som uheldig for jordbrukets utvikling og ga uttrykk for at slikt måtte unngås ved nye utmålinger.

Vi kan ta jordbrukstilpasningen i Karasjok som et annet eksempel. Også den var basert på sesongflyttinger. Beboerne i Karasjok kirkested tok med seg buskapsen og flyttet opp til seterplassen ved Ássebákti, der de også hadde det viktigste laksestengslet. Også andre seterplasser ble brukt, ofte i forbindelse med innlandsfiske, utslåtter og multeplukking.

Fylkesagronomen i Finnmark ga i en rapport like etter århundreskiftet et godt bilde av forskjellen på samisk og norsk jordbruk. Han uttalte at en nordmann pga. driftsmåten faktisk behøvde mer jord enn en same. Samene brukte ikke bare høy til husdyra. Nede ved kysten utnyttet de fiskeavfall, tang og ris. Inne i landet, blant annet i Karasjokdistriktet, var reinlaven, som det var store mengder av, tilleggsfor. Om høsten ble laven lagt i såter, som ble kjørt hjem om vinteren.

Fylkessagronomen gikk så langt som til å hevde at nordmennene var uskikket til å drive jordbruk i deler av Finnmark!

Kapittel 2

Etterkrigstiden: Havfisket

2.1 Innledning

I det innledende kapitlet var vi inne på de ulike spørsmålene vi må stille oss i forhold til samiske sedvaner og samiske rettsoppfatninger innen havfisket. Hvilke fiskeslag fisket man etter – og hvor fisket man? Var det akseptert at fiskere fra andre bygdelag fisket i andres nærområder? Gjaldt dette i så fall alle typer fiske, året rundt? Vernet de enkelte bygdelagene om de lokale ressursene, eller ble de ansett som tilgjengelige for alle? Var det ulike oppfatninger om dette i forhold til ulike fiskeslag?

Kapitlet er i hovedsak basert på egne og andres intervjuer med fiskere fra de fleste bygdelagene omkring på Gearretnjarga, og fiskernes egne beretninger og kommentarer er satt i fokus. Vi skal omtale og drøfte forholdene inne i Repparfjorden, forholdene på yttersida av halvøya (Brensvika og Revsnes) og forholdene inne i Revsbotn hver for seg. Det var i hovedsak snakk om ulike tilpasninger, og man fisket i ulike områder. Men i hvor stor grad var det også «overlappinger» (f.eks. i forhold til spesielle sesongfiskerere) der man kunne dra til nabofjorden og fiske? Helt til slutt i kapitlet skal vi oppsummere og konkludere i forhold til de nevnte problemstillingene.

2.2 Forholdene inne i Repparfjorden

Oddvald Rønquist, Erdal, født 1930¹, begynte å fiske sammen med sin far som 13-åring – torskefiske fra robåt inne på fjorden. Han forteller at det var stor aktivitet på fjorden: «Her var masse båter. Det var småbåter. Det var vel i 1949 oppe i noen og femti småbåter ifra Fæg fjordholmen og innover fjorden. Fisken var seget så langt inn. Det var to mann på hver båt så det var jo en hel sysselsetting.» I den beste sesongen kunne disse småbåtene på ca. 30 garn få 5–600 kg stor torsk i sjøværet. Fiskerne kom fra hele Repparfjorden: «Det var disse fjordafiskerne fra Kvalsund og innover til Repparfjorden og ut til Klubbukt og Brensvik.»

Mange av Kvalsund-båtene brukte å overnatte i Erdal, der Rønquist er født og oppvokst:

«Det var masse av disse Kvalsund-båtan som fikk hus hjemme hos oss i ytre Erdal. Vi hadde bare et lite hus der. Mange rodde lenger inn der inn i Lier og Råkeluft. Det var så fullt i det lille huset der at de som hadde hus hos oss de måtte reie opp på kjøkkengulvet når vi hadde lagt oss. Så måtte de stå opp før vi sto opp for at det skulle være plass. I den tida var det hjerte-rom. De var her hele uka. De for hjem og leverte på fredagen. Da lastet de båtene ... du vet på den tiden fraus de fisken om vinteren. De kalte det for skank. De sløyde den, la den i sneen og lot den fryse slik. Ordet fabrikktråler hadde vi ikke hørt den gang, nei!»

Vintertorskefisket etter gottfisk (gytefisk) varte fra midten av februar og ut april: «Det var liksom sesongen her inne. Det var jo i gytetida da. Men ellers var det jo en god del fisk om høstan også. Det er det jo ikke mere nå.» Var dette en lokal torskestamme? Selmer Samuelsen Kvalsund, er ikke sikker på om den utelukkende er lokal:² «Den er vel helst det. Det sier nå forskerne, jeg vet ikke. Men man har nå av og til fått mye skrei også inne i fjorden. Og jeg har fått torsk her i fjorden som er merket andre steder, for eksempel i Altafjorden.»

Torskefisket begynte omtrent ved hjemplassen til Oddvald Rønquist, og «så fulgte vi fisken helt innover til Repparfjordpollen som vi kalte det for. Han seig innover til gyteplassene.» Han forteller videre at han kan huske fra barneårene at det var store mengder storsei inne på fjorden: «Det var bare slike 3–4–5-kilo's seier. Han kjørte silda opp i fjæra. Vi sto i fjæra og kleppa han på land. Og nå ser du ikke ei storseispøa inne på fjorden. Den sorten som er på fjorden nå er ikke storsei. I år var det litt av denne halvannen oppi par kilos sei. Men ellers går det ut på denne halvkilos seien, men det er jo fin fisk å koke, du verden.»

Når det gjaldt vintertorskefisket forteller Rønquist videre at det ikke bare var småbåter som deltok: «Det var jo rundfisktrålere og slepenot ... De har vært fra gammelt av fra jeg var bitte liten. Men

1. Intervjuet av Marion Palmer, 7.1.99.

2. Intervju 23.7.99.

så ble jo denne fjorden fredet for notfiske. Den ble fredet omtrent på midten av 50-tallet for ikke å si det 100 % sikkert. Rundfisktrålerne kan ennå fiske, men ikke fra Fæg fjordholmen og inn. Da er halve fjorden fredet for rundfisktrål.» På spørsmål om hvor mange som til sammen kunne delta på vintertorskefisket svarer Rønquist slik: «Opptil 50 småbåter ... Så hadde du disse torskesnurperne og rundfisktrål. Det måtte jo være flere hundre mann fordi på hver av disse torskesnurperne var det som regel en syv åtte mann, så det var mye folk i aktivitet da.»

Marion Palmer spør om hver båt hadde sine faste fiskeplasser fra år til år, og får følgende svar: «Det kan du trygt skrive nei på. Der var det førstemanns-regelen, som gjaldt. Du måtte selvfølgelig følge fisken. Det var den som var snarest å få bruket i sjøen som hadde retten.»

Rønquist forteller at det likevel på en måte var akseptert at andre båter sette redskap på felt som allerede var tatt i bruk: «Det gikk ganske greit. Av og til var det mye avvel å bale med; især med garnan vet du. Du vet at når fisken seig inn på fjorden så ble det trangt. Da vet du at det ble mye avvel og sånt. Det blei trengsel. Det skjedde så og si hvert år i den tida. Det var trengsel på slutten av sesongen.» Han fortsetter: «Jeg og far min satte over de andre når fisken sto der. Så det var obligatorisk. Men så var jo alle båtene samtidig om morran ute og begynte å trekke, så det gikk jo ganske greit for seg.» Det kunne likevel forekomme at det ble kranget: «Det var ikke alle som var like medgjørilige, vet du, kanskje som i dag. Men det var jo aldri så galt ment, vet du. Vi var jo like gode busser etterpå. Det var ikke noe agg til noen.»

Han understreker at det på ingen måte var slik at de som bodde i nærområdet hadde noen fortrinnsrett til de lokale grunnene: «Det skulle bare mangle. *Havet må jo være for alle.* Det mener i alle fall jeg.»

For de som bodde inne i fjorden var det mange muligheter for å få levert fisken, både før, under og etter krigen: «Det var to fiskekjøpere i Fæg fjord. Det var Johnsen og Samvirkelaget i den senere tid. Så hadde du her i Kvalsund Gulbrandsen og Figenschau før krigen. De bygde ikke opp her etter krigen, men Figenschau bygde opp i Fæg fjord. Karl Berg hadde på Klubben, så det var ingen problemer å levere i den tid. Alle ville ha fisk. Før krigen var det i Repparfjorden også. Det var Øyen som hadde det, men han bygde ikke opp etter krigen, han.»

Når det gjelder hvilke fiskeslag man fisket etter på denne tida sier Oddvald Rønquist at det i hovedsak var torsk og sei, men også hyse, og dessuten

sild. Han fortsetter: «Så var det kveiteskotter og flyndreskotter, ikke sant. Du lå med en sjøkikkert og gløtta og så hadde du en sånn tung ting med et spyd.» Uer, som er dypvannsfisk, finnes ikke inne i fjorden.

Ekkoloddet kom i bruk i 1949. Men både før og etter dette var kunnskapene om méer (merker i landskapet for å «krysspeile» seg inn på fiskeplassene) helt avgjørende: «Det lærte jeg av far min. Hvis jeg skulle ramse opp alle mean av bakkan jeg har vært inni fjorden, så har du altfor lite ark. Alle fjelltoppene og alt dette. Nå har man selvfølgelig glemt mye. (...) Det lar seg heller ikke gjøre å sitte på land og fortelle mean. Fjelltoppene du ser; et hakk der og et punkt der osv. Den humpen skal komme i den humpen så er du der på den grunnen. Det er slik det foregår. Det hustaket skal være mot det hustaket osv.»

Oddvald Rønquist forteller at han som 18-åring i 1948 begynte med et annet fiske: «Da begynte jeg å reise utmed kysten med en 60-fots båt med garn og juksa og line. Og i 1967 så sluttet jeg på sjøen. Da begynte jeg på fjellarbeid som skytebas. Jeg gikk et kurs. Jeg jobbet på Follidal Verk³ i 13 år.» Han sluttet å fiske fordi det ble for tungvint og for lite fortjeneste. I 1959 begynte han med laksefiske (kilnot) som binæring, noe han framdeles holder på med på hobbybasis. Utbyttet av laksefisket har variert for ham som for de fleste andre: «Det har vært kjempelakseår, men den plassen jeg har er ikke god. Jeg har vært nede i 4 på sesongen, og av og til hatt bra sesonger, så det har vært så variabelt.»

Selmer Samuelsen, Kvalsund,⁴ ble født i Smørfjord (Porsanger) i 1922, og flyttet til Kvalsund i 1950. Han har vært av dem som har fisket lengst ute i havet med egen båt, og har også vært trålfisker.

De første årene etter at han kom til Kvalsund rodde han med småbåt inne på Repparfjorden, og forteller at det tok sin tid før han ble akseptert: «Du vet, jeg var ikke kjent her. Jeg prøvde nå å skippe meg med folket her. De var ukjent med meg.» Samuelsen hadde tidligere fisket i Porsangerfjorden og ute ved Magerøya. Han forteller om forskjellige teknikker man anvender i fisket, som kan gjøre hele forskjellen mellom å få mye eller lite fisk: «Det kom an på bruket. De skaut ikke bruket som det skulle skytes. Jeg skaut bestandig under femti prosent. Tenk deg at du strekker et gjerde, rett ut. Det blir stående – og et garn som står slik kan ikke

3. Follidal Verk drev koppergruvedrift i Repparfjorden på 1970- og 1980-tallet.

4. Intervju 23.7.99.

fiske. Du må skyte garnene slik at de står som en pose. Det var de ikke gjorde, og da kunne de ikke få fisk. Det er kun sei man kan få med et garn som står slik, seien svømmer mot strømmen. Jeg har fisket laks med drivgarn ute i havet også. Hvis du ikke skaut garnene slik det skulle gjøres fikk du ikke engang kokfisk! Laksen rak også med strømmen, og da måtte garnene stå som en pose. Man skulle ikke tro det, men sånn er det.»

2.3 Forholdene på yttersiden av halvøya

Forholdene i Brensvika

Arne Hansen, Klubbukt, er født 1925, og bodde i Brensvika fra 1935 til 1959, da han flyttet til Klubbukt.⁵ Hansen begynte å fiske i 1941: «Jeg rodde med stefaren min. Da rodde og seilte vi. Vi rodde mest uti Sammelsundet. Det var virkelig et slit å trekke garn med handmakt i fra 80–90 favner. Full av tare, full av fisk og full av stein og rusk mange ganger. Du verden hvor man sleit. (...) Der ute var det liksom fiske hele vinteren. (...) Så rodde vi hele vinteren, ja faktisk hele høsten før jul rodde vi med garn. Og når jula var over fortsatte vi med garn hele vinteren. Det gikk helt til sesongslutt og det var i midten av april. Så var det slutt.»

Hansen forteller at det først og fremst var fiskerne fra Brensvika som rodde i Sammelsundet. Fiskerne fra Klubbukt og innover fjorden kom sjelden så langt utover, og hadde kortere sesong: «Vanligvis her inne på fjorden så var det slik at fisken ikke seig inn før sist uti februar og mars.» Og fisket der varte heller ikke like lenge utover våren. Men det hendte at det kom folk fra Repparfjorden utover når det ikke var fisk å få der. Men for disse fiskerne, som ikke var kjent i området, kunne det være problematisk å finne fisken: «Man måtte være grunnkjent. Det var ikke bare å hive ut lenka hvor som helst. Du måtte vite hvor fisken gikk. Vi som rodde der ute vi hadde hundrevis av merker i fjellet, og jeg husker en gang han gamlingen – han Henrik; stefaren min – han fortalte til Johan og Oddvald (Rønquist) – de hadde dratt ei lenka garn og ikke fått fisk – at de ikke fikk fisk der men at de måtte følge med en knaus oppi bakken og en knaus på øversida av Brensvikvannet – når de fikk knausen i det hakket der da skulle de sette der. Men da sa Oddvald at «fisken svømmer vel ikke etter de merkene i fjellet». Men fisken sto der i bakkekanten, viste det seg. Og det var det som var viktig.»

Arne Hansen forteller at det i riktig gammel tid – før krigen – kom fiskere helt fra Revsbotn for å fiske i Sammelsundet: «I Revsbotn var det ikke fiske midt på vinteren; det var vårfiske. Mens det var det kjempegodt med fiske på den tida der ute i sundet om vinteren.»

På spørsmål om fiskerne fra Brensvika reagerte på at det kom båter utenfra, svarer Hansen at «det gjorde vi ikke. *Havet var jo til for alle*. De fikk jo ro der.» En annen sak var det – som nevnt ovenfor – at de fremmede fiskerne hadde problemer med å finne fram til fiskegrunnene: «Det var vel så som så med resultatet deres. Men de ble jo henvist til forskjellige fiskeplasser hos de som var der. De fikk jo litt informasjon, og det var jo plass nok å sette etter så der var ikke mange kollisjoner.»

På spørsmål om det hendte at noen fra Brensvika fisket inne i Repparfjorden sier han at det nesten ikke forekom: Det var altfor langt å ro inn dit: «Når vi skulle dit inn så måtte vi jo få bo der.»

Stort sett var fisket bra i Sammelsundet, men ikke alltid: «Av og til kunne det være brukbart, men det var ikke alle årene. Jeg husker under krigen; da var det spesielt en vinter hvor det var så elendig med fisk, det var ikke fisk her inn igjen. Så folk som bodde her rodde ikke i det hele tatt. Det var nå vi som rodde der borte, og da brukte de komme over fjellet (fra Klubbukt) to ganger i uka og hente kokfisk. Men det var slik; 10–15–20 fisk på lenka. Det var ikke mere. Det var sånn at vi holdt oss selv med kokfisk. Det var 10-garnslenke. Det var nesten svart hav. Normalt var det fiske hele vinteren så vi holdt det gående.»

Det var ikke fiskebruk i Brensvika, og Arne Hansen forteller at fiskerne måtte levere i Kvalsund, ytterst på sørsida av Repparfjorden. Dette måtte de gjøre helt til det i 1955 ble etablert et fiskemottak i Klubbukt. Før dette grov man fisken ned i snøen, slik at den frøs til: «Det var ikke så voldsomt med fisk, så vi var nå toppen to ganger i uka i Kvalsund. Så lastet vi den frosne fisken; så var det å karre og ro til Kvalsund. Det var ikke alltid det var seilevind heller. Men vi hadde det ganske bra forsåvidt i forhold til dem i Torskefjorden.⁶ De hadde adskillig lenger vei. Men de kom seilende inn igjennom; de seilte i motvind og under fastlandet og seilte over på andre siden og krysset inn i gjennom der.» Det var omtrent like langt i distanse til Revsnes som til Kvalsund, men fiskerne fra Brensvika leverte aldri fisken sin der. Det var van-

5. Intervjuet av Marion Palmer, 13.1.99.

6. Bosetning på innsiden av Kvaløya, nå fraflyttet. Selmer Samuelsen, Kvalsund, forteller at fiskerne fra Torskefjorden på denne tiden leverte enten i Revsnes eller i Kvalsund, avhengig av vind og vær.

ligvis dårligere seileforhold den veien, og dessuten mer værhardt ut mot storhavet.

Marion Palmer spør om det var eller er mye krangel båtene imellom, og får til svar at «nei, det er sjelden vi er i kollisjoner.» Snurperne er ikke lenger inne i fjorden: «Det er så mye fisk på yttersida at de holder seg der. Men de årene det var mye småfaren sei her, og de satte de store nøtene ned på dypet, så når de snurpet opp dette så flotna mes-teparten av seien opp og døde. (...) Slike ting reagerer man på.»

Arne Hansen fortsetter: «Før var det kolossalt med båter innpå fjorden. Ikke bare her, men på Revsbotn også. Det var tett i tett med garnlinjer. I dag er det bare bagateller. På den tida hendte det seg jo at det var brukskollisjoner og det var enkelte som hevnet seg hvis de kom i kollisjon. Vi var to båter som rodde på en plass – jeg var ikke gamle karen da – en sjark fra Slotten som hadde satt der. Så kom vi tilfeldigvis på dem. Vi hadde 24 garnslenke; 16 garn i dunge. Vi måtte bare ta i søkka og hive på dekket og kjøre på land og greie. Vi gikk ikke bevisst inn for sånt. Vanligvis var det slik at når vi fikk ei lenka oppå, så dro vi vår lenke og dro den andre lenka over rekka og uti sjøen etterhvert. Selvfølgelig var det ikke helt fritt for vas, men det ble ikke på den måten. Den lenka ble iallefall sånn noenlunde strukket ihvertfall. Vi ble beskyldt for å rane og ... Det var småbåter imellom dette, og de på Revsbotn likte ikke at vi kom dit. De hadde så mange båter der selv. Hele Revsbotn og Lillefjord og Slotten og så videre.»

Arne Hansen understreker imidlertid igjen at havet i prinsippet er for alle: «Det eneste som har vært på fjordan har vært havdeling. At notflåten har rodd på halve fjorden og garnflåten har rodd på andre halve fjorden.» Dette ble innført på 1960-tallet: «Repparfjorden var så smal at det ikke var plass å dele på langs, så her ble det totalforbud mot notfiske innafor ei linje fra Fægfjordholmen og over til Råkeluft.»

Forholdene i Revsnes

Abraham Andersen, født 1913, bodde tidligere i Gottaluft, Revsnes, og er i dag bosatt i Kokelv.⁷ Andersen forteller at han begynte som yrkesfisker 17–18 gammel, og drev med småbåt inntil siste krig: «Med de småbåtan. Voi, stakkar – æ har rodd også kor mye der ute på Revsnes. Og ikke bare der. Æ har vært på fiske med småbåta på Porsanger og Gjesvær og Hjelsesøya og allesteds. I den tida. Åpen robåt. Sånn fireroring.»

På spørsmål om hva slags fiske de drev svarer han: «Loddetorsk, og lina brukte vi no og. Garn har æ også brukt, omså kor mye. Da vi var i Porsanger, da rodde vi bare med juksa. I mai og juni. Sånne tura kunne man ikke ta anna enn på sommarstid. Men der var litt av en krig der borte. Men på Hjelsesøya og Ingøy, der har vi begynt i april måned og utover mot sommarn.»

Han forteller at de drev fiske stort sett året rundt: «Ja, vi stoppa jo når vi holdt på med arbeid som torva og sånt. Og når vi skulle slå. Da måtte man jo stoppe. En fjorten dagers tid. Og da vi bodde i Revsnes arbeidde vi jo mye på land åsså. Med fiskarbeid. Han Sørensen (fiskekjøperen) var frøktelig hård å kjøpe fisk. Og kunne ha masse arbeidsfolk.

Til sine tider var det et stort fiske utenfor Revsnes, med et stort antall båter: «Det var hundrevis. Massevis. Masse båta.» Fisket foregikk i små, åpne båter: «Om sommern brukte vi å ro med dorg der utfor Forsøl. Og du kan tru, der var så mye sei at når du rodde der ute på ei grunna, seien han vaka rundt åran omså kor mye. Du kunne nesten ta han med nevan. Om våren og sommeren kom det også båter langtveisfra for å delta i fisket utenfor Revsnes, forteller Andersen – både fra Troms og Nordland. Særlig på våren i loddetorskefisket. Noen av dem fisket lodde med not, andre torsk med juksa og garn.

Med så mange båter samlet var det uunngåelig med brukskonflikter. Det kunne være harde tak, men man kom stort sett bra overens: «Det gikk vel det. Når man ble enig så greide man ut. Og ble ferdig med det. Det va ikke verre som det.»

Når det gjelder klær og annet utstyr man brukte på sjøen, var det ikke ullgarn å få kjøpt Abraham Andersen begynte som fisker, og kona Borghild forteller: «Man måtte sjøl gjøre det. Spinne garn. Æ har rokk enda. Den er så fin den rokken. Så den gjømme æ. Vi har ikke plass her. Men no har æ funne ut at hvis æ kjøpte ferdigkarra ull, så kunne æ spinne. Det hadde vært artig. Det eneste som dugde på nevene på sjøen var godt tøvde ullvotter: «Hvis du døppa i sjøen og toilla rundt i sneen hvis det va sne i båten. Dem va så varm at ... Æ vet ikke ka det kommer av. Det kommer vel av at det blei tett. Andersen forteller at de hadde oljehyre ute på Revsnes helt fra han begynte som fisker: «Jada, det hadde vi, men ikke den sorten som vi no har. Det va mye dårligare sort. Dem varte en fjorten daga så va det håll. Han har aldri brukt tradisjonell skinnbukse på sjøen, men det lever ennå folk i Kokelv som har brukt det: «Her inne i Kokelv brukte dem lenge de skinnbuksan.

7. Intervjuet av Marion Palmer, 14.1.99 og 21.1.99.

Men ikke på Revsnes. Da var det oljebukse dem kunne kjøpe.»

Verken Abraham eller Borghild har noen gang brukt kofte, men enkelte folk som var eldre enn dem i Revsnes gjorde det. Borghild forteller: «Ho Gunnhild. Og Ragnhild. Dem brukte kofte. Der kor vi kjøpte eiendommen. Dem brukte kofte. Dem va så fin ... Æ vet ikke ka slags stoff det kunne være. Det var sånn bredt rødt band som dem sydde fast. Mørk. Mørkeblå farge. Og så var det sånn gull også som dem pynta rundt halsen. Dem var kjempefin. Jo, dem var fin!»

Etter krigen ble ekkoloddet innført (1949), men kunnskapene om méer var helt vesentlige i flere tiår ennå. Og alle var ikke like begeistret for ekkoloddet. Andersen forteller: «Etter krigen hadde vi også en båt som hadde ekkolodd. Men det var ikke sånne instrumenta som dem no har. Men folk var imot det. Folk forsto ikke så mye da. De var nesten sint på det derre der»

Marion Palmer spør om det hendte at kvinnfolkene deltok i noen former for havfiske, og Andersen bekrefter at dette hendte, men det var ikke vanlig. Han forteller om et eksempel på dette fra Vargsundet: «I 1938 var æ og rodde der i Vargsundet. Der var kvinnfolk i båtan. Med seigarn og alt. Det hadde æ aldri sedd før.» Han fortsetter: «Da æ var som guttunge og begynte å ro not der inni Repparfjorden. Vi rodde med torskenot der. Da var det en kar der. Og han hadde to jenter som han hadde med seg. Sjøl satt han bare i atterskotten og lodda etter torsk. Og de to jentene, dem rodde i ett, døgnet rundt. Dem var no ungjenter. En 15–16–17 år. Dem rodde døgnet rundt. Alle veier. Helt ut til Kvalvika.»

Andersen forteller at han helt siden 1938 har drevet laksefiske med kilenot. Han har framdeles lakseplass ute i Gottaluft ved Revsnes. At kilenøtene bare kan være åpne fra 15. mai til 5. august mener han er bra: «Jo, det er greit. Det er derfor laksen aldri blir utrydda.» Han ser imidlertid elvefiskernes laksefiske i f.eks. Altaelva som direkte truende for laksestammen: «Ja, det er dem som kan ødelegge. Æ ser Altaelva. Hvis du har følgt med. Det er bare storlaks dem dreger. Gytelaks. Det er dem som ødelegger. Dem får jo så masse storlaks at du blir forfær når du ser i avisan. Rognlaks. Det er det dem tar. Dem som går dit og gyter i elva. Sjølaksefiskeran dem får jo masse rognlaks dem og. Men det er ikke sånn som elvefiske.»

Andersen har opplevd en enorm utvikling i såvel fiskebåter som fiskereredskaper. Han forteller om det første nylongarnet som kom til Revsnes: «Sørensen (kjøpmannen) hadde fått ett garn en gang. Det var trådnylongarn. Det var etter krigen.

Og vi sa vi skal prøve det garnet, og se hvordan det virker. Og vi laga det ferdig og satte det i lag med de andre garnan som vi brukte. Vi trekker – og når det garnet kommer, er det så fullt med fisk at vi måtte ta garnet vekk, og sette en mann til å greie det og ta laus fisken. Det var stappe fullt med fisk! Kjempesvære torsk. Æ huske ikke ka vi betalte. Jo, 300 kroner kosta det. Ja, det var rart. Og da begynte de å komme de der garnan og juksa-nylon og de der greian.»

Fiskeprisene var elendige tidlig på 1930-tallet. Andersen har vært med på å selge torsk for 4 øre kiloen. Hyse ble da betalt med 2–3 øre kiloen. Han forteller at han har vært med på å kaste hyse på hav for å laste opp båten med torsk, som altså var litt bedre betalt. Fiskekjøperne samarbeidet om å holde prisene nede. De elendige fiskeprisene førte til at fiskerne på Revsnes organiserte seg i 1936, og dette ble ikke godt mottatt av fiskekjøperne:

«Dem va så sint de her fiskekjøperan da vi organiserte oss. Dem kjøpte ikke fisk. Alle fiskeran organiserte seg. Æ huske ikke kor mange. Men det var masse. Du skjønne det. Vi hadde vært og trekt garn. Sørensen var frøktelig sint på den der organisasjonen. Han kjøpte ikke fisk. Så ble vi enig om å ro til Lillefjord og selge fisk der. Til han Hjalmar. Æ fylte 27 år enda akkurat den dagen. Æ va sånn hovedsmann enda på den båten. Så sier han kjøpmannen i Lillefjord: Dokker kan jo fære med den fisken til England. Og selge fisken der. Nei, han kjøpte ikke. Ikke snakk om. Og vi rodde hjem med den fisken. Og vi hengte den fisken. Og så ble det andre året. Da hadde vi organisert alle. Og så blei det frøktelig tørrfiskpris. Sørensen han kjøpte det som han klarte av tørrfisk. Han for allesteds. Sauhavna og Kvaløya og alle steds. Kjerringa hannes hadde skjentes enda: Du toilingen fær å kjøpe fisk allesteds. Men du kjøpe omså kor mye. Men så hadde han Sørensen sagt: Om han går konkurs. Det gjør ikke nåkka. Han ska kjøpe så mye som han klare. Og han henta fisk fra Kvaløya og Forsøl og Torskefjorden. Allesteds. Og du høre det når det ble høst. Det ble så god pris på tørrfisk. Han slo seg opp med en gang. Dem arbeide hele sommarn med den tørfisken. Han hadde et svært pakkhus. Det var stappe fullt. Han la enda under kaia, med presenning over. Sørensen, han gjorde penger da!»

Fiskekjøperne måtte gi opp motstanden mot at fiskerne organiserte seg. Det var kolossal oppslutning om organisasjonsmøtene, forteller Andersen – og prisene begynte etter hvert å stige. Marion Palmer spør hva de levde av når de ikke fikk solgt fisken: «Vi hadde jo kokfisk. Og enkelte hadde jo

penger såpass at man levde. Og så hadde dem jo kreatur. Vi slakta en sau om sommern eller en kalv eller nåkka. Det var det som berga. Du vet. Og på den tida var det jo billig alt sammen. Tobakkseska kosta ikke mer enn 70 øre. Æ vet ikke ka det koste nu ...»

Andersen legger til at Sørensen, kjøpmannen, hadde mange gode sider: «Han var flink til å hjelpe folk. Det mangla ikke på det. Du skjønne at her i Kokelva var det ikke butikk da. Folk herfra brukte å dra til Revsnes under krigen også. Om de ikke hadde penger. Dem kunne ta ut varer, omså kor mye. Så betalte man seinere de der varan med fisk. Hvis man hadde tatt på bok og sånn. Og folk betalte det de skyldte.»

*Charles Aslaksen, Revsnes,*⁸ er født i 1936, og har stort sett drevet med fiske hele sitt liv. I tillegg til å være fisker har han vært snekker og arbeidet på fiskebruk. Han har arbeidet mest som mannskap på ulike fiskebåter, men også drevet litt for seg selv: «Jeg har også hatt en liten sjark til hjemmefiske. Men da har det bare vært her rundt støkanten – helt i nærheten!»

Når det gjelder hva slags fiske han har drevet, forteller han: «Jeg har jo vært på silda og lodda – de båtene kunne vel ha vært en 80–90 fot. Snurpere. Men ellers har det vært fra 50 fot og nedover – de her vanlige gammeldagse fiskeskøytene. Som «Liv», vet du.⁹ Jeg arbeidde masse år ombord i «Liv». Vi brukte not og lina. Og så var det da sildefiske før jul og litt etter jul. Og vårfiske med garn, etter vårtorsken.» De leverte selvsagt til fiskebruket på Revsnes: «Det var et svært fiskebruk her. Bevare meg vel. Da var det aktivitet her. Det var arbeid nok, for alle som kunne krype og gå. Det var arbeid i overflod. Her i Revsnes var det arbeid hele året. Men den store sesongen hadde man om våren. Vårtorskefisket. Men så kjøpte han jo også sei her, og da var det full aktivitet. Han Sørensen kjøpte mye sei her. Vi kan si at fra februar og helt til, ja august-september, var det full drift her på bruket.»

På slutten av høsten og tidlig på vinteren var det mer rolig: «Når vi rodde med lina kunne det være to, tre båter som leverte, det var ikke så mange. Det ble ikke så mange fiska av det. Det ble ikke så store kvanta da.»

Aslaksen forteller at det var god plass på havet for alle før i tida, det var lite kiv og strid om fiskeressursene: «Vi brukte å si at vi har plass nok!» Det er kun laksefisket som på en måte var «privatisert»: «Ja, der har vi anviste plasser – det er noe helt

annet! Der må man også holde en viss avstand mellom brukene.»

2.4 Forholdene inne i Revsbotn

Abraham Andersen fisket også etter at han flyttet inn til Kokelv, og det var nok av fisk der også: «Det mangla ikke på det. Du vet. Her var ikke fiskekjøper her. Dem førte til Revsnes og Lillefjord. Og den veien. En gang satte vi not her ved Russelva. Vi hadde skøyta. Vi hadde sånn spell på andre sida. Vi fikk 10.000 kg. På en gang.» De måtte føre fisken på land, og sløye den på snøen: «Og så va det en båt som hørte til han Sørensen på Revsnes. Det var han som brukte å føre den fisken til Revsnes. De kom og henta fisken. Så kom dem med matvaran til folket her. Dem selte kollosalt med matvara. Det var flere båta her inne.»

Andersen forteller om skarpe brukskonflikter mellom notfiskere og garnfiskere allerede i 1930-årene, som resulterte i deling av fjorden mellom not og gran mot slutten av tiåret: «*Dem fikk ikke lov å bruke not ifra Russelva og bortover. Der var det garnhav. På den sida. Og på denne sida var det nothav. Sånn var det. Det ble satt opp merker på land. Ved Russelva. Det var det to stolpa. Den ene oppe i bakken, den andre var nede i fjæra. Når stolpene var på linje sett fra sjøen var man på grensa. Det var frøktelig nøye med det her. I førstninga kunne man bruke not overalt. Men dem setta inni garnan. Og reiv garnan sund. Æ va enda på et møte dem hadde der på skolen, da dem delte. Æ va der da dem delte havet. Lensmannen var der og. Politi og alt av myndigheta. Da ble det mer orden.. Da torde ikke garnkaran heller sette her på nothavet! Det ble jo orden da.*»

Abraham Andersen forteller at det var mange harde tak på havet før delingen: «Den fisken som kommer inn i fjorden når det er gottfiske (gytetorsken) kommer inn på den sida av fjorden først. Og så siger han rundt fjorden til den her sida. Sånn gjør han bestandig. Derfor var det sånn kamp der borte kor det var garnhav. For det var der han seig inn først. Det var et frøktelig liv mange ganger. Det va jo mange gang at dem nesten slåss.. De derre karan. Voi, æ huske omså kor godt det derre der! Men du vet den tida da far min var ung – han var fødd i 1870. Han har bodd her i Kokelv. Da var det ikke sånn. Det var ikke da sånn krig dengang. Dem hadde mindre nøter og mindre båta.»

*Ole Johan Nikodemussen, født 1931, Kokelv, svarer følgende på spørsmålet om hvordan han fant fram til fiskeplassene da han begynte som fisker:*¹⁰ «Vi hadde jo vært med far og de andre fiskeran.

8. Intervju 9.9.1999.

9. Skøyte eid av kjøpmann Karl Sørensen på Revsnes.

Man visste jo om de grunnan og garnplassan. Man tok jo mea og følgte no etter det. Satte garn. Og hvis det no var ei grunne der man satte lenka først fra en nokså tørr grunn og så nerigjen. Var det fisk oppmed grunnen, satte man lenka lenger opp, var det mere på jupta fløtta du lenger ut. Det var alt ettersom kor fisken sto».

Det kunne også være «fremmenbåta» langt inne på fjorden, store båter, som skapte problemer for de lokale fiskerne: «Dem brydde seg ikke. For dem var jo motoriserte folk med spell og alt. Så vi satte våres lenka på tverra. Og de kunne sette langsetter jupta, Og når de derre storingan kom og satte lenka på langs ... For det første var det no å slite opp den derran skøytelenka, den der storlenka. I tillegg. Kanskje det var en ni, ti lenke enda som var fast i den lenka på tvers. Og så skulle du slite det der opp. Vet du at når vi fikk den der ila opp, altså før garnan kom, vet du det at fingran dem var pressa. Du fikk dem nesten ikke bøyd ut. Så hårdt var det å ta i. For det va ikke sånn at du kunne ta en halvmeter i slengen. Ne, det var ti centimeter – og seksti, søtti meters jupta. Da kan du sjøl tenke deg ka slags tyngde det var. Æ skal si det var et slit uten like. Og det va ikke nok med det. Når du kom på land, så va det å bære opp den fisken, og sløye og ... bare slit.»

Nikodemussen forteller også om delinga av fjorden, mellom garnfiskere og notfiskere: «Det var på grunn av brukskollisjona mellom nøter og garn. Så måtte dem søke om den havdelinga. Og dermed ble det satt sånne «overrettsstolpa» så du kunne se fra land, ka tid du er på garnhavet eller ka tid du e på nothavet. Men så blei det til det at det ble litt for lite nothav. Så fløtta dem da en hundre meter lenger østover de der to merkan. Det var fiskarlaget som avgjorde det. Det var lovmessig. Det va jo også i vedtektan i politiet. Og så va det ikke lov å fiske der mer. Du fikk mulkt.»

Hvis garnene ble satt over hverandre var ikke det noe stort problem: «Det gikk forsåvidt greit. For du vet at alle var småbåta. Det var dårlige krefter. Det var mannskraft bare. Så det var ikke så vanskelig det. Men det var jo slik at noen var liksom mer høvdinga på havet enn de andre. Du vet, slik er det i alt sammen.»

2.5 Oppsummering

Vi har i dette kapitlet hørt at fiskerne på Gearretnjarga tradisjonelt drev hjemmefiske i nærområdene omkring de ulike bygdelagene. Fiskerne i Repparfjorden holdt seg her, på yttersida fisket de henholdsvis i Sammelsundet og utenfor Revsnes, og fiskerne lenger inne i Revsbotn holdt seg innenfor denne fjorden. Før det ble vanlig med motor i båtene var dette først og fremst motivert av de store avstandene, men det var også et faktum at det var mye fisk over alt. Videre var havfisket bare en del av en næringskombinasjon, der jordbruk og ulike utmarksnæringer var de andre delene. Havfisket var riktignok det viktigste – men mennene kunne ikke være for lenge hjemmefra, det var også andre arbeidsoppgaver som skulle utføres.

Etter hvert som fiskeflåten ble motorisert ble den mer mobil. De større båtene kunne dra lenger av sted, også til nabofjordene, for å delta i ulike sesongfiskerier, f.eks. de rike sildefisket inne i Repparfjorden og vårtorskefisket i begge fjordene. Hvordan ble dette sett på av de lokale fiskerne? Svaret som går igjen når man stiller eldre fiskere dette spørsmålet er at «havet må være fritt», «havet var jo til for alle» og liknende. Dette gjaldt alle fiskeslag, og alle typer fiskerier (unntatt kilenotfisket etter laks, som sto i en særstilling). Dette synspunktet er grunnleggende for alle som er intervjuet, og må nærmest betraktes som en overordnet ideologi. På den annen side var man lite villig til å røpe lokale «hemmeligheter» om hvor fisken sto – kunnskaper om fiskegrunner o.l. Alle fikk komme og delta i fisket, men de fikk finne fisken selv! Likeledes kunne det være vanskelig for en fisker som kom flyttende fra et annet sted å få full aksept fra de andre fiskerne i fjorden.

10. Intervjuet av Marion Palmer, 20.1.99.

Kapittel 3

Etterkrigstiden: Jordbruket

3.1 Innledning

Vi har tidligere nevnt at sjøsamene på Gearretnjarga ennå i etterkrigstiden stort sett drev sine næringer på tradisjonelt vis. Dette gjelder også deres jordbruk, som var en del av en næringskombinasjon med havfiske og ulike utmarksnæringer.

Dette innebærer at mange av opplysningene om sjøsamisk jordbruk i det 17. og 18. århundre som ble gjengitt i kapittel 1 («Historisk bakgrunn») er relevante også for etterkrigstiden. For øvrig skal vi også her forholde oss til de problemstillinger vi reiste i det innledende kapitlet. I dette kapitlet skal vi først beskrive hvordan jordbruket faktisk ble drevet på denne tiden. Sedvanerettslige «jordbruksspørsmål» oppsto først og fremst i forhold til utmarksnæringene, som blir særskilt drøftet i et eget underkapittel.

3.2 Det tradisjonelle jordbruket på Gearretnjarga

Det var ikke vesentlige forskjeller i jordbruksaktivitetene rundt omkring i de ulike bygdelagene på Gearretnjarga, og vi skal i liten grad skille mellom bygdene når vi skal beskrive disse aktivitetene.

De klimatiske forholdene gjorde at hovedvekten i jordbruket nødvendigvis måtte legges på februk – det eneste alle dyrket var poteter, og de fleste dyrket også egne gulrøtter. Noen dyrket også neper. Alt dette ble dyrket kun til eget bruk.

Det fantes også ville vekster som ble brukt i husholdningen, f.eks. syregress (*juobmo*). Ole Johan Nikodemussen forteller: «Vi kunne jo spise litt av det som vokste på jorda, men ikke mye. I dag er det nesten ingenting igjen, av en eller annen grunn.» En annen vekst han nevner er viltvoksende gressløk: «De kunne vel hente det her løkgresset. Det gjør man nu også. Det er jo lite av det, så det er ikke sikkert man snakker sant når man forteller hvor man fant løkgresset. Og så var det noen som brukte å fortelle at jordløken vokste utav «mannskit», for at de andre ikke skulle bli så hippen på den (latter). Men vi bruker løken den dag i dag.»

Charles Aslaksen forteller fra Revnes at når det gjaldt februket, kunne man ha opp til 3–4 kyr på hver gård, avhengig av hvor mye jord man hadde – og hvor mye tilleggsfor man klarte å skaffe. Man hadde dessuten 10–30 sauer, også avhengig av hvor mye for man kunne skaffe. Sauene kunne trekke ganske langt av gårde, oftest til Guomma-landet og innover mot Kokelv.

Under (og muligens før) krigen hadde man geiter, det ble det helt slutt med etter evakueringen. Høns var det mange som holdt for eggenes skyld. Noen hadde også gris, men det var ikke vanlig. Aslaksen forteller at det kun var én hest på Revnes, den hadde hans far med seg tilbake fra evakueringen på Fosen i Trøndelag (som føll).

Slaktingen foregikk om høsten. Man tok vare på alt – ikke minst blodet fra dyrene. Man tok også vare på dyretarmene, og laget blodpølse. Blodmaten var en viktig del av kostholdet utover høsten.

Charles Aslaksen forteller at ingen var sultne på Revnes – det sørget de store mengdene med fisk i havet for. Man tok også vare på hverandre. Eldre og uføre fikk for eksempel kokfisk av fiskerne, slik at de alltid hadde mat. Aslaksen mener det kunne være vanskeligere å klare seg lenger inne i fjorden, hvor det ikke var så rikelig med fisk.

3.3 Hovedproblemet: Å skaffe for til dyrene

Forholdene for jordbruk er helt marginale på Gearretnjarga, særlig på utsiden av halvøya. Hovedproblemet innen fedriften var å skaffe nok for til dyrene. Når det gjaldt dyrefor, hadde man for det første høy fra egen jord, og også fra utmarkslåtter. I utmarka hentet man også ulike former for tilleggsfor: Sennagress, jordris, krøkebærlyng mv. (se nedenfor).

Også tang og tare var viktig som tilleggsfor. Man skar tang og tare med en spesiell lå når det var stor fjære, og hentet hele båtlaster hjem. Dette ble kokt i løypingsgryta (samisk *navetkruito* = fjøsgryte) sammen med fiskehoder, fiskerygger, småfisk og mel. Dette var en svært næringsrik mat for

dyrene, som likte det veldig godt. Fjøsgrya der Charles Aslaksen vokste opp tok ca. 200 liter.

Ole Johan Nikodemussen forteller fra Kokelv at det kunne være konkurranse om de ulike formene for tilleggsfor. Krøkebærlynga, for eksempel, var en høyt skattet ressurs: «Den brukte man til for, mest til saufor. Der man reiv laget man såter, som kunne være en meter brei, og kanskje en 3–4 meter lang. Alt etter hvor mye det var. Så hadde man stein oppå, slik at det ble press på lyngen. Og om vinteren når det ble kjelkeføre så dro man det ned på kjelken. Og det var enda en annen ressurs man brukte, og det var jordris. Det brukte man mer til kretturan. Til kyrne. Det var ikke de mengdene som lyngen, men man brukte nå det også.»

Også Charles Aslaksen forteller at krøkebærlyng og jordris var skattet som tilleggsfor. Lyngen ble gjerne blandet med høy. Når man hadde revet lyng ble den samlet på stake, forteller ham, og hentet ned til gården om vinteren når det ble kjelkeføre. På Revsnes var det nok med lyng, men jordris måtte man litt lenger av gårde for å finne – helt opp mot vannene som lå ovenfor bygda.

På spørsmål om det var konkurranse mellom folk om lyngen og jordrisen svarer han: «Å, jada, det var det. Det kan du regne med! Det kunne være litt avindsjukhet også. Hvis du fant en plass der det var mye, så var det bare å sette i gang. Å berge mest mulig. Aslaksen fortsetter: «Litt kiving mellom naboene kunne det vel være. Men vi hadde jo hest, så vi stakk litt lenger unna. Vi hadde en fordel på den måten.»

Ole Johan Nikodemussen forteller om en spesiell skikk i forbindelse med lyngtakingen: «Det var også slik at hvis noen gikk i gammelmåned og reiv lyng, så fikk de kjeft.» Hvorfor? Han forklarer: «Månen har innvirkning på alt. Når du reiv under nymåned, så ble ikke marka mørken. Men hvis du reiv i gammelmåned, så ble marka mørken. Da daua liksom vegetasjonen der.»

Nikodemussen avkrefter på direkte spørsmål om hver gård i Kokelv hadde sine bestemte plasser å skjære lyng og ris på: «Nei, ikke her. Men det var ikke fritt for at det var litt konkurranse også. Med alt. Især når det gjaldt lyng, hvis man ville samle mye, kunne man gå å rive litt lyng mange steder, og lage små dunger her og der – liksom «skjerpe», vise at dette var mitt område.»

På samme måten var det også med dem som slo sennagress på myrene, forteller Nikodemussen: «De kunne slå litt for å vise at her er det folk som tar gress, og så gå videre til ei anna myr. Og også sennagresset satte man opp i såter, som man hentet om vinteren. Sennagresset hentet man egentlig lenger opp i dalene, da måtte man bruke hest. Da brukte man en slags, hva skal vi si, en grind som var laget av netting som man slepte etter hesten. Den kunne være en par meter høy og halvannen meter brei, for eksempel.» Sennagresset ble delvis brukt som «skohøy» i komagene (jf. kap. 4), delvis til dyrefor.

3.4 Oppsummering

Sedvanerettslig kan vi oppsummere at det særlig var i forhold til innhenting av tilleggsfor i utmarka konflikter kunne oppstå innen jordbruket. Der det var rikelig av en gitt ressurs, var det ingen problemer. Som alltid ellers var det førstemannsretten som gjaldt: Den som først fant fram til et område med tilleggsfor hadde retten til å høste dette området. Der ressursene var knappe, slik det spesielt kunne være på yttersiden av Gearretnjarga (Revsnes, Brensvika, Klubbukt) kunne det derimot bli en viss kamp om dem, og de som forsynte seg med for mye av slike ressurser kunne bli beskyldt for grådighet.

Kapittel 4

Etterkrigstiden: Utmarksnæringene

4.1 Innledning

Når det gjaldt sanking av ulike former for dyrefôr, omtalte vi dette i kapitlet om jordbruk. I dette kapitlet skal vi omtale følgende «utmarksaktiviteter»: Jakt og innlandsfiske, skjæring av sennagress, plukking av molter og annen bær, torving (torvta-king) og sanking av rekved.

Hvem (hvilke bygdelag) var det som brukte de ulike områdene av Gearretnjarga – og til hva?

Det vil bli gitt en framstilling av sedvanene omkring de ulike utmarksaktivitetene, som alle var svært viktige deler av næringskombinasjonen. I den grad rettsopfatningene omkring de ulike aktivitetene har vært mulig å frambringe, vil også disse bli giengitt og drøftet. Utmarksnæringene er spesielt interessante i forhold til rettsopfatningene i området, ettersom ikke bare de forskjellige næringsutøverne, men også de ulike bygdelagene, er potensielle rivaler om ressursene i utmarka.

Dette kapitlet er som utredningen for øvrig basert på intervjuer med eldre personer fra Gearretnjarga, og disse personenes egne beretninger og kommentarer er satt i fokus.

4.2 Jakt og innlandsfiske

Jakt

Hvis vi går tilbake til etterkrigstiden, var jakt en vanlig tilleggsnæring for mange. Det ble jaktet på rype, hare, rev og oter. Særlig rypejakta var viktig for mange. Charles Aslaksen forteller at «det var masse rype her etter frigjøringen». Ettersom det ikke fantes skog ytterst på halvøya kunne man ikke drive snarefangst, så det ble kun jaktet med haglgvær. Rypejakta var forøvrig den aktiviteten som lokalbefolkningen på Gearretnjarga drev lengst borte fra bygda. Den foregikk i stor grad langs fjellryggene helt inne på halvøya.

Midt i 1950-årene ble det betalt fire kroner stykket for ei rype i Revnes, og så ble det mer etter hvert. Charles Aslaksen forteller: «Alle drev egentlig jakt, mer eller mindre. Alle solgte til Sørensen. De kom også fra Slotten og solgte, rett over fjorden her.» Han fortsetter: «Det var en god del med hare

også. I dag er det nesten ingenting. Men til gjengjeld har vi ørn, og den er det mye av. Alt skal jo være freda nå. Ørna tar mye hare og småvilt. Oteren og kobben er jo også freda, og det er for mye av det også. Kobben ødela et helt laksegarn for meg her i sommer. Og oteren ødelegger mye for fiskeoppdretterne. Og den spiser smålaks av laksegarnene mine!»¹

Innlandsfiske

Fra Kokelv forteller Ole Johan Nikodemussen at det for det meste ble fisket ørret, men også røye (flere vann ble kultivert etter hvert). Det ble fisket med stang, og etter hvert med oter. Om høsten ble det fisket med garn. På spørsmål om hvor folk fra Kokelv fisket i Gearretnjarga forteller han:²

«Vi var ikke så veldig langt inne, vi var med Juk-savannet, og Masterelvvannet, og vi visste at det var fisk i Holmevannet. Det er jo de nærmeste. Men så hadde vi jo de vannene her oppe som vi kalte for «Hjerte-smerte-vannene». Og ellers de vannene her oppe mot Kokelv-vannene, hele det her vassdraget oppover fisket vi. Det var her hovedfisket gikk. Etter ørret.»

Nikodemussen forteller at han kun fisket til eget bruk, ikke for salg. Det var meget sjeldent at noen fisket for salg: «Man ga det heller bort, hvis man fikk mye». Den fisken man ikke spiste fersk ble saltet: «Men det var ikke så mye vi saltet. Det var ikke så svære mengder man hentet».

På spørsmål om hvor han mener folk som bodde utover langs sørsiden av fjorden fisket (Seterjord, Turineset, Jåvik osv.) svarer Nikodemussen som følger: «Jeg tror de også har vært i de nærmeste vannene. Jeg tror ikke de har hatt behov for å dra lengere. De kan ha vært på en eller annen tur lengre inn, på speidertur» (latter).

Fra Revnes forteller Charles Aslaksen at innlandsfisket var viktig i sommerhalvåret ennå i etterkrigstiden. Han forteller at det var mye fisk å få, og at redskapene var stang og oter, som han mener ble innført i 1950-årene («det var jo svære

1. Intervju 9.9.99.

2. Intervju 8.9.99.

greier»). Om høsten ble det fisket mye med garn. Også i Revnes ble det kun fisket til eget bruk, og mindre mengder av fisken ble saltet. På spørsmål om det ble fisket så mye at man hadde utover høsten og vinteren svarer han: «Nei. Vi har jo sjøen like utafor stuedøra, så det var nå det som var spiskammerset våres. Innlandsfisken spiste vi fersk, og litt av den saltet vi. Men det var jo særlig havlakken vi saltet. Og til dels kveita, til pålegg.»

På spørsmål om hvilke utmarksområder folket fra Revnes brukte før i tida svarer Aslaksen kontant: «Du skjønner det, vi for på slike plasser hvor det var fisk i vannene, og ellers ingen steder. Det var jo ikke fisk i vannene lenger inne på halvøya da. Ikke i Guommavannet, og ikke i vassdraget opp fra Sommervika. Fisken kom seg ikke opp.»

Det ble fisket i de syv vannene som ligger på rekke og rad fra Storvannet innover mot Kokelv, og andre steder dro man stort sett ikke: «De eneste turene vi ellers tok var opp på Storfjellet – helt opp til varden. Men det var bare for artighet, bare for turens skyld.»

I dag er det satt ut fisk i vannene lenger inn, så i våre dager drar man faktisk lenger inn på halvøya enn før. Ikke minst om vinteren: Snøscooteren gjør at man lett kommer inn til områder som nærmest var utilgjengelige før. Man hadde sjelden anledning til å bruke mange dager på en fisketur, og hadde heller ikke utstyr for slike ekspedisjoner.

På Gearretnjarga-siden av Repparfjorden er forholdene helt tilsvarende. Det ble fisket i de nærmeste vannene: Langvannet, Smalvannet og særlig i det store Brensvikvannet. Folket i Brensvika fisket også oppover Kvalvikdalen. Lenger inne i Repparfjorden ble det bl.a. fisket opp langs Erdalvassdraget. I områder som ble særlig mye brukt til jakt og innlandsfiske var det fra gammelt av gammer eller hytter. De fastboende i Erdal hadde før i tida en gamme ved Storvannet i Hærgerassa-området. Ole Johan Nikodemussen forteller at folket i Kokelv hadde en gamme ved Kokelv-vannet. Det var også et hytte i dette området, som imidlertid ble brent ned. En annen informant i Kokelv forteller at den hytta som ble brent var ei som både reindriftsamene og de fastboende brukte: «At den ble brent var nok av avindsjuka. Vi vet jo hvem som gjorde det.»

Det finnes også en gamme litt lenger oppe i fjellet, «det er en slik «kombigamme» med fjellsamene.» Nikodemussen fortsetter: «Det er mange som sier at fjellsamene er «nøye» (gjerrig), og sånn. Men de har mange ganger sagt at vi kan bare bygge gamme på deres bekostning, så kan både vi og de bruke den.» På spørsmål om han vet om fjellsamene har gjeterhytte lenger inne i Gearretnjarga

svarer han: «Det vet jeg ikke. Vi er lite kjent der borte. Det er de nærmeste områdene her som lik som er våres områder.»

Fra Revsnes forteller Charles Aslaksen om ei fiskerhytte som ble satt opp i Sommervika: «Det var far min og noen andre som hadde kvelvet en gammel nordlandsbåt og laget en hytte. De hadde laget dør i den. Den sto lenge der. For de fisket laks der. På Revsnessia av elva, Guommavann-sia, helt nede ved sjøen.»

På Kvalvikneset (litt nærmere Klubbukt enn Revsnes) var det også ei hytte, som var satt opp av Henrik Juliussen fra Brensvika. Charles Aslaksen: «Den var aldri stengt, og det var mange som brukte den. Reindriftsamene har også benyttet seg av hytta utpå Kvalvikneset. Hvis der hadde vært ei gjestebok hadde det stått mange interessante navn i den! De fisket sjøl mest laks der.» Aslaksen fortsetter: «Og nå har Ingvald Pettersen bygd seg ei ny hytte der. Rett nedenfor der den gamle hytta sto. Og så er det faktisk kjørt opp en gumpi³ fra Klubben oppi Kvalvikdalen her. Det var en virkelig fin sak, men den er blitt ødelagt. Den står bare der. Meningen var vel å bruke den til sommerbruk, til fisketurer og slikt. Vi har jo sagt det, at hadde vi hatt helikopter skulle vi tatt den med oss i Guommavannet. Der hadde den blitt brukt!»

På spørsmål om reineierne har hatt gammer eller hytter i nærheten av Revsnes svarer Charles Aslaksen: «Nei, de har ikke det. De har snakket om det, men det er aldri blitt bygd hytter. I dag bruker de jo motorbåter, og det tar ikke lang tid å komme seg ut hit for å se etter reinen.» I gamle dager («etter frigjøringen») mener Aslaksen at det var lavvu-er ved Guommavannet, og at dette var en tradisjonell sommerboplass for reineierne i Gearretnjarga. Aslak J. Eira – en av dagens reineiere – nevner imidlertid ikke denne lavvu-plassen når han forteller hvor han kan huske at de har hatt lavvu-, gamme- og hytteplasser. Han er født ca 1950, og dette må bety at reineierne må ha sluttet å ha lavvuer ved Guommavannet i løpet av dette tiåret.

4.3 Skjæring av sennagress

Når det gjelder skjæring av sennagress, har Ole Johan Nikodemussen følgende å berette fra Kokelv: «Det fant vi jo mange steder. Noen hadde det jo på jordet, f.eks. svigerforeldrene mine hadde det på jordet. Men ellers for vi opp til Russelvdalen og skar komagsenna. Jeg husker jeg brukte å være

3. Flyttbar hytte.

sammen med mor og skjære komagsenna, og vi laget, ja vi kalte det for sennadukker, for å holde gresset sammen. Og vi var også oppe i Kokelv-dalen, en tre kilometer oppover, jeg var sammen med mor der og skar sennagresset.»

Noen hadde imidlertid gress på eiendommene sine, og de skar der. Kvaliteten på gresset varierte, og det gjaldt å finne fram til de beste plassene. Nikodemussen forteller: «Du vet sennagresset, det er helt rundt i rota, og det er nesten som du ser på enden av tømmerstokker. Du ser slike ringer inni der. Så banket du gresset slik at det ble tynt og mykt, du hadde slike trekubber som du banket med. Gresset er godt å ha i skoene, det former seg etter foten.» Nikodemussen kan ikke huske at det var særlig konkurranse om de beste plassene i Kokelv-området: «Det var nok av sennagress, det var andre utmarksressurser det var mer kamp om.» Han mener at det ble slutt på sennagress-skjæringen i løpet av 1950-årene.

Også Charles Aslaksen fra Revsnes kan godt huske skjæringen av sennagress: «Jada, det husker jeg jo. Vi har ei myr her borte som jeg husker ho bestemor brukte å være i. Rett bak her. Der var det sennagress. Der brukte ho å være, og banke og tørke gresset også. Det gikk jo en god del sennagress.» Aslaksen kan ikke huske dette sikkert, men regner med at andre i bygda måtte gå lenger etter sennagress enn hans familie. Han forteller at det var vanlig å bruke komager «en god stund etter krigen», og så lenge man brukte komager trengte man selvsagt sennagress. Som Aslaksen sier: «Sennagresset trekker jo fukt til seg, og føttene puster bedre.» Dessuten isolerer gresset godt mot kulde. Charles Aslaksen nevner at sennagresset også ble brukt til dyrefor.

4.4 Plukking av molter og annen bær

Moltebærplukking har alltid vært en svært viktig tilleggssnæring i Finnmark. Moltebæra (og annen bær) har hatt stor betydning som C-vitaminskudd i vinterhalvåret, og ble i løpet av det 20. århundre også viktig som inntektskilde. Det ble plukket både i nærområdene til den enkelte bygda og på vidda. Fra Kokelv-området forteller Ole Johan Nikodemussen følgende:

«Før var det rikelig med molter. Nå holder skogen på å komme seg igjen her i Kokelv. Før var det nesten bart her, og da var det mer bær enn nå. Etter frigjøringen var det veldig mye bær. Jeg husker jeg og far vi gikk oppover og plukket bær, vi hadde sånne 10–12 liters bøtter, og plukket oppe i dalen. Etter hvert ble det

magrere med bæra, og det skyldtes nok at det var veldig mye dyr og rein som var i området. Om de ikke spiste så mye så trødde de bæra ned. Men nu igjen, i den senere tid, har det kommet seg igjen. Både skogen og bæra har faktisk kommet seg.»

Nikodemussen forteller at hans familie likhet med mange andre faktisk har endel moltebær på eiendommen: «Bare der finner vi i gode år en 20–25 kilo. Ellers er det bær overalt her oppe, du trenger ikke gå mer enn 4–500 meter for å finne ganske rikelig med bær. Det er jo mye folk som går der, men bær er det.»

Det er imidlertid ganske lang tradisjon på å plukke bær på vidda: «Like etter frigjøringen dro vi f.eks. også opp på Sennalandet, hva er det det heter, ved brua der, det området kalte de for «Lille-Kokelv», det var liksom våres bærplukkested. De gikk da mot Lektorvannet og den veien. Det var mye kokelvinger som var der!»

Moltebærplukkingen på vidda var for salg: «Mange kjøpmenn kjøpte bær. Jeg husker i den magre tida, lite var det med penger, og jeg husker jeg hadde plukket endel bær. Jeg var ombord på hurtigruta i Hammerfest med bæra, og da solgte jeg for 600 kr – og syntes jeg hadde gjort en forferdelig god butikk! Det var mye penger den gangen!» Når det gjaldt mengden av bær man plukket, forteller Nikodemussen at dette kom an på hvor mye tid man ville eller kunne bruke på plukkinga. Det var store mengder med bær!

Tyttebær og blåbær ble plukket både til eget bruk og for salg, når de visste de fikk avsetning: «Og i den senere tid har jeg hørt at man har plukket både tyttebær, blåbær, moltebær og krøkebær til vinproduksjonen i Lakselv. Og jeg vet ikke, men vi har jo hørt at det er blitt plukket moltekart, med blomsten og det hele. Hvis det er tilfelle, så er det en dårlig utvikling. Da kan man plukke et år eller to, men så er det ikke mer å plukke. Kona mi, som har vært endel oppe i marka, sier det er litt rart. De har sett bær, men når de kommer tilbake finnes det ikke noe igjen. Man vet ikke hvem som har vært der, men kanskje de har plukket til det formålet.»

Holdningen blant bygdefolket er at *alle har rett til å plukke bær i utmarka* – men kartplukking blir ikke tolerert, av ovennevnte grunn. Bæra som vokser på privat grunn regnes som privat eiendom, men utenfor de private eiendommene er det fritt frem for alle. På spørsmål om det blir akseptert at folk utenfra plukker bær i nærområdene rundt Kokelv svarer Nikodemussen som følger: «Ja, men du vet det er så mye folk fra bygda som plukker, og de er så kjent, de vet hvor bæra vokser, at det blir ikke så mye igjen til fremmede folk. De kan gå og

gå, men de finner ikke bær! Årsaken til at vi som bor her finner litt bær er at vi er så kjent.»

Selmer Samuelson fra Kvalsund (opprinnelig fra Porsanger) forteller at da veien over til Kokelv var ferdig, begynte det å komme folk langveisfra for å plukke bær omkring bygda – helt fra Tromsø!⁴ Ole Johan Nikodemussen bekrefter dette, men avviser at bygdefolket i særlig grad reagerte på denne plukkingen: «Nei, vi har ikke gjort noe med det, det skulle bare mangle. Mange har jo hatt sine tanker, men vi har vel ment at det er bær nok uansett.»

Det er et faktum at moltebæra på kysten av Finnmark har høyere kvalitet enn bæra i innlandet. Likevel hender det at folket på kysten drar innover, ikke bare til Sennalandet, men også helt til Kautokeino-traktene. Ole Johan Nikodemussen forteller:

«Joda, jeg har vært for eksempel i Jergul der oppe engang, vi kjørte med traktor. Men jeg må si at det terrenget der inne, ja, det var u-terreng må man si. Det ser veldig slett ut, men når du trør der kan du gå igjennom. Og så steinete det er. Jeg hadde ikke trodd at det var slik. Og for det andre, den andre grunnen til at vi ikke drar dit mer, er at den bæra som er der inne i Indre Finnmark, den er ikke spiselig for oss! Det er ikke den kvaliteten som her, ikke på langt nær. Jeg vil si at kvaliteten er 50 % dårligere enn her ved kysten. Jeg hørte her i sommer at reindriftssamene på Skaidi, som driver i Gearritnjarga, de plukker i Indre Finnmark for salg, for der er alvorlige mengder på sine plasser. De selger alt de plukker der inne. Men når de skal ha til seg selv, så kommer de hit! Her har vi bedre smak, og bedre farge på bæra. Og ute i øyene, der er det enda finere bær.»

Bærplukking var fra gammelt av viktig også ytterst på halvøya. Men det er mye mindre moltebær her enn innerst i fjordene. Charles Aslaksen forteller fra Revsnes at folket herfra dro innover fjorden (og enda lengre) på bærtur: «Etter frigjøringen – jeg vet ikke om de for til Kokelv før frigjøringen også og plukket moltebær – men etter frigjøringen brukte vi å dra innover, til Kokelvdalen, Hatter og deromkring, og plukke bær. Det var oftest den yngre garden som for innover. Jeg kan huske engang vi seilte innover, det er lenge siden, like etter frigjøringen, og plukket tyttebær. Vi fant masse tyttebær.»

Aslaksen forteller at det eneste det er mye av på Revsnes er blåbær, og enkelte år kan det også være bra med tyttebær. Det har imidlertid aldri vært aktuelt å plukke bær for salg – det ble for tungvint

å reise så langt etter bæra. Som Aslaksen sier: «I Kokelv – det blir på en annen måte. De er jo på plassen. Vi måtte jo tatt en ekstra tur for å komme fram til bæra.»

4.5 Torving

De klimatiske forholdene på Gearretnjarga kan være knallharde, med lave temperaturer og sterk vind. Det finnes knapt nok noe som kan kalles for skog på hele halvøya. Å skaffe brensel for vinteren var livsnødvendig, og som Ole Johan Nikodemussen sier: «Torvinga var en alvorlig sak. Da var hele bygda i aksjon. – Jeg husker under krigen, da var også tyskerne med og skar torv.» Det var torvmyrer rett ovenfor bygda. Nikodemussen forteller at «om høsten når alle hadde laget såter så var det en hel liten landsby der oppe. Og om vinteren ble det kjørt ned til bygda.» Man arbeidet familie for familie, men var stort sett samtidig på myra: «Og du vet, i alt menneskelig blir det fort en konkurranse. Når noen først var ferdig med spaden, da gikk det som en nyhet over hele myra: Nå er dem ferdig med spaden! Da var man ferdig med å ta opp lompen. Det var mye arbeid enda, med å klyve og reise torva. Det var ungene sitt arbeid.»

Nikodemussen forteller at torvinga kunne vare en fjorten dagers tid: «Vi begynte allerede straks sneen gikk av marka. Da laget man seg en plass, kanskje en par meter brei og en 4–5 meter lang, kanskje litt mer. Og så begynte man å ta vekk den øverste torva. Og så gikk de da med et par dagers mellomrom og skar nye lag. Du vet det var enda tele i marka.»

Årsaken til at man begynne så tidlig som mulig på våren, var ifølge Nikodemussen ganske enkelt at torva var best å ta da. De som hadde et godt torvsted kunne fyre med denne torva straks. Andre steder var torva mye dårligere, og måtte tørkes godt. Inne i Kokelv var det lite ved man kunne fyre med, men det hadde åpenbart vært en stor skog der tidligere: «Når vi hadde skåret oss ned til bunnen av torvmyra, viste det seg at det hadde vært svær skog her før. Det kunne være kjempestore bjørkerøtter som lå i bunnen av myra.»

Innerst i Repparfjorden var det bedre tilgang på bjørkeved til fyring, men også her torvet man. Og lenger utover i fjorden var torvingen like nødvendig som i Revsbotn. Også her arbeidet man familievís, på tilsvarende vis som i Kokelv.

På yttersiden av Gearretnjarga brukte man en del rekved til brensel (se neste underkapittel), men torva var likevel en svært viktig ressurs. Charles Aslaksen forteller at det også i Revsnes, der tilgan-

4. Intervju 23.7.99.

gen på rekved var best på hele halvøya, gikk mye på torv. Torva ble hentet fra myrene rundt vannene like overfor bygda: «Du kan ennå godt se merkene etter torvinga fra den tida.»

Her som andre steder begynte man med torvinga straks tela gikk av bakken. På spørsmål om hvordan han i ettertid vil vurdere torva som brensel, svarer Aslaksen: «Torva var vel brukbar den. Nå er det jo stor forskjell på torva. Du har den som det bare ble aske av. Og så har du den knallhårde, den er nesten som kull. Så det er stor forskjell.»

Han forteller at torvmyrene rundt Revsnes hadde ulik kvalitet. Den beste torva fant man på øversiden av Storvannet. Der hadde de heldige funnet seg en «flekk» – men alle var ikke så heldige. Og det var helt uakseptabelt å torve på andres «flekker», selv om de lå på statsgrunn – ikke på privat eiendom. Aslaksen forteller at det også ble skåret noe som de kalte for lyngtorv – rett av bergene: «Det var mest bare mold. Det brant godt, men fort!»

Charles Aslaksen bekrefter at det på Revsnes var konkurranse om det beste torvplassene: «*Det var den som fant ei god torvmyr som hadde retten til den. Den kunne holde i mange herrens år, den. Så den myra var det ikke konkurranse om. Hadde man en myrflekk så hadde man en myrflekk. Det var ingen andre som kom dit.*»

4.6 Sanking av rekved

Ytterst på Gearretnjarga, i Klubbukt og Brensvika på Repparfjordsiden, men særlig på Revsnes (som ligger ut mot storhavet) var sanking av rekved en viktig næringsaktivitet. Charles Aslaksen forteller at det var så mye rekved der at noe av den kunne brukes til brensel. Aller mest var det imidlertid på andre siden av fjorden, på Selkop-siden. Man så først etter om rekveden kunne brukes til noe annet enn brensel: «Man laget jo alt sjøl. Ved som kunne brukes til annet enn brensel ble gjømt bort som emner. Stemner til en båt, kjøll eller hva det kunne være.» Rekveden ble også brukt til gjerdestolper. Det var stor konkurranse om rekveden, og Aslaksen forteller om hvordan det kunne være etter et uvær:

«Den står jo rett på land her, nordvesten. Man sto tidlig opp om morgenen for å finne rekveden. De sto opp midt på natta, og så var det ut med lommelykt. De slo ikke lyset på kjøkkenet, da kunne naboene se dem.»

Når man hadde funnet rekved, ble eiendomsretten markert slik: «Hvis du klarte å snu den med spiss

sen opp i fjæra, var det et tegn på at noen hadde funnet den. Da skulle ingen andre røre den! Du kunne i tillegg merke rekveden med navn eller bumerke. Far min merket den veden han fant med to kryss. Det var hans ved. Andre kunne for eksempel ha tre hakk som merke. Det var ei artig tid. Men stokker blir jo brukt den dag i dag. Her i alle fall.»

En rask tur langs fjæra rundt Appenjarga i Revnes i sommer viste at alle rekved-stokker ligger med spissen opp – de er altså markert «funnet». Charles Aslaksen forteller at det faktisk kan være mer rekved i dag enn det var før: «Men det er jo heller ikke så mange som er interessert nå som før. Før samlet man rekved over alt. Slik er det jo ikke nå.»

Lenger inne i Revsbotn var og er det mye mindre rekved. Konkurransen om det som fantes var desto hardere. Ole Johan Nikodemussen forteller:

«Det som var av rekved, gikk til andre formål enn brensel. Til gjerdestolper og slike ting. Det kunne man også hente andre steder. Jeg har for eksempel vært med på å hente rekstokker ute i Sammelsundet. Til gjerder. Man kunne bruke bjørk også. Men vi brukte av og til å ta oss slike «stokketurer» både utover i fjorden og lengere.» Han forteller videre at rekveden også ble brukt som byggematerialer: «Ja, jeg husker at bestefaren min bygde sånn fjøsgamme av rekved. Man kløv stokkene i to, og brukte dessuten skiferstein når man bygde fjøsgammene. Og så med torv rundt. Men man kunne vel bruke det til byggematerialer også.»

Nikodemussen bekrefter at eiendomsretten ble markert når stokkene var funnet av noen. Det hendte at man merket stokkene med bumerke, men det vanligste var «å snu stokken slik at den ikke lå på langs av fjæra. Det var et merke på at noen hadde funnet stokken. Da hadde det vært noen før deg og tatt stokken. Hvis den lå på langs i fjæra kunne hvem som helst ta den.»

4.7 Oppsummering

Hvis vi oppsummerer det folket i Kokelv, Revsnes og på nordsiden av Repparfjord forteller om bruken av Gearretnjarga, så er det svære områder som nesten ikke er brukt av noen av de fastboende på halvøya. De eneste aktivitetene man drev utenfor nærområdene var sauesanking og rypejakt. I dag har snøscooterne gjort det mulig med isfiske langt inne på Gearretnjarga, men før i tida var det ingen som verken fisket eller på annen måte utnyttet de indre områdene. Charles Aslaksen formulerer

rer dette slik: «Det er slikt ingenmannsland. Man kan si det. Det er et svært område, med masse vann.»

Når det gjelder rettsoppfatningene omkring de ulike næringsaktivitetene, er utgangspunktet alltid at ressurser utenfor privat eiendom i prinsippet er åpne for alle. Men det viser seg likevel at der det er knapphet om ressurser blir det konkurranse om

dem. Vi hørte i dette kapitlet at ytterst på halvøya gjaldt dette f.eks. de beste torvplassene. Lenger inne i fjorden var det større og bedre torvmyrer, og der var kivingen om de gode plassene langt mindre. I forrige kapittel hørte vi at det til og med ble konkurrert om krøkebærlyng, som ble brukt til dyrefor.

Kapittel 5

Forholdet til reindriften før og nå

5.1 Innledning

Reindriften er ingen hovedsak i denne utredningen om samiske sedvaner og rettsoppfatninger på Gearretnjarga. Som nevnt innledningsvis er mitt mandat å undersøke «sedvanerrettslige forholdene hos den bofasta samiska befolkningen med utgangspunkt i nærings- og livsformarna jordbruk og fiske». I den grad det har vært næringsmessig og annen kontakt mellom reindriftssamene og de bofaste samene er det likevel av interesse å få kartlagt dette. Det må også være relevant i forhold til mitt mandat å kartlegge reindriftssamenes faktiske bruk av Gearretnjarga, hvor de hadde lavvuplasser, gammer og hytter mv. Likeledes må det ha stor verdi å undersøke reindriftssamenes forhold til de fastboende før og nå. Var det et vennlig eller et uvennlig forhold? Var forholdet preget av samarbeid eller konflikt? Hvilke sedvaner og rettsoppfatninger regulerte forholdet mellom de fastboende samene og reindriftssamene?

5.2 Gearretnjarga reinbeitedistrikt

Gearretnjarga er reinbeitedistrikt nr. 21 i Finnmark, og har et areal på i alt 463 km². En ganske stor del av arealet befinner seg øst for en linje mellom fjordbunnene i Revsbotn og Repparfjord, den egentlige halvøya Gearretnjarga. Distriktets nåværende grenser ble fastsatt i 1934, tidligere inngikk det i et større distrikt. Gearretnjarga er en del av *Nuortabealli*, østre flyttesystem innenfor Kautokeino reinsogn. Distriktets østgrense er identisk med grensen mot Karasjok reinsogn. I 1984 ble det fastsatt et øvre reintall på 3000 rein i Gearretnjarga. Beitetiden i distriktet er fra 1. mai til 30. september.¹

Reindriftsforvaltningen i Finnmark omtaler i en utredning fra 1994 Gearretnjarga reinbeitedistrikt som «godt og veldrevet, med jevn og tilfredsstillende produksjon» (s.s.). I det sist utkomne «Resursregnskap for reindriftsnæringen» fra Rein-

driftsforvaltningen (januar 1999) opplyses det at det er 7 aktive driftsenheter i distriktet, ett oppbyggingsbruk og en omstillingsenhet. Det er ialt tilknyttet 32 personer til driftsenhetene. Reintallet har lenge ligget på vel 2000 rein, men gikk betydelig ned fra 1997 til 1998, da det kom helt ned mot ca. 1500 dyr («ukorrigert reintall»). Tapstallene dette året var på hele 44 %. Gearretnjarga reinbeitedistrikt er det distriktet i Finnmark som har klart høyest andel simlerein i flokken – hele 96 % pr 31. mars 1998. Dette er åpenbart en av grunnene til distriktets høye og jevne produksjon over tid.

To av formennene i «Norske Reindriftsamers Landsforbund» har hatt Gearretnjarga som sommerland. Den første var nå avdøde Johan J. Eira, som var formann fra 1978 til 1982, og også i andre sammenhenger var en svært aktiv organisasjonsmann. Den andre er dagens NRL-formann, hans bror Aslak J. Eira, som har vært formann siden 1998. Deres far, Johan Mathis I. Eira («Iskon-Máhtte»), var en av organisasjonspionerene innen reindriften i Finnmark, og var blant annet formann i Kautokeino Flyttsamslag på 1960-tallet. Han har også vært styremedlem i «Norske Reindriftsamers Landsforbund». Johan Mathis I. Eira er fortsatt aktiv som reineier i Gearretnjarga.

5.3 Forholdet til reindriften før og nå

Reindriften i Vest-Finnmark har gjennomgått store forandringer siden ca. 1960, teknologisk, økonomisk og organisatorisk – tildels også sosialt og kulturelt (se f.eks. Berg 1996 og 1999b). Hvis vi går tilbake til 1950-tallet ble reindriften fortsatt drevet på ganske tradisjonell måte, i likhet med de fastboendes ulike næringsaktiviteter.

«Verdde»-forhold

Det samiske begrepet 'verdde' oversettes til norsk som 'gjestevenn'. «Verdde-forhold» (verddevuohta) må vi da oversette med «gjestevennforhold». Dette var forhold til gjensidig nytte, som reindriftssamene tradisjonelt hadde både til jordbrukerne i innlandet («dálonat») og til fiskerbøn-

1. Opplysningene i dette avsnittet er hentet fra Hætta, Sara og Rushfeldt 1994 (s. 98).

dene ved kysten («meronat»). To mennesker som hadde et slikt forhold tiltalte hverandre som 'verdde'. I innlandet var det et nært forhold mellom reineierne og dálon. Disse næringskombinasjonene var såpass like (og krevde såpass like kunnskaper og ferdigheter) at det muliggjorde en overgang fra dálon til reindriftssame og omvendt.

Hvilken nytte hadde så reineierne og «kystfolket» av et gjensidig gjestevenskap? For dem som skulle «svømme» rein over til øyene om våren, var det helt nødvendig å få hjelp med båter og roere. Kystfolket hadde også kunnskaper om lokale strømforhold og annet som var vesentlig for «svømmingen». Hjelpen var like nødvendig for tilbaketuren om høsten. I eldre tider var det i tillegg viktig å kunne låne båt av sine gjestevenner om sommeren for å fiske til eget forbruk.

Det var mange ting reindriftssamene fikk byttet til seg fra kystens folk: Okse- og selskinn til komager og annet bruk, tran, forskjellige matvarer m.m. Reineiernes viktigste byttmiddel var kjøtt og reinost.

Hvor godt verdde-forholdet var i de enkelte tilfellene, og hvor tilfreds de to partene var med hverandre, kunne nok variere. Kautokeinosamen Johan Turi, som levde størsteparten av sitt liv i Jukkasjärvi, skriver en del om reineiernes forhold både til bøndene i Sverige og til folket i «Havlandet». Han tar bl.a. opp sytingsrein-institusjonen.²

«Och bönderna ha fått renar av lapparna, när de kommit med brännvin, som de själva kokat av korn, och de ha supit lapparna fulla och ha tagit renar og lämnat dem i vård hos dessa sammas lappar. (...) I Havlandet ha de gjort på samma sätt med lappen; de ha också supit lapparna fulla och ha tagit renarna för brännvin på samma sätt, och så har de satt lapparna till att sköta dem.»

Han nevner også andre eksempler på at reinsamene er blitt utnyttet – noen ganger sier han av nordmenn, andre ganger sier han bare at det er skjedd «i Havlandet». Johan Turi omtaler i hovedsak forholdene i Jukkasjärvitraktene og i Troms. Kanskje var forholdet mellom folkegruppene dårligere der enn i Finnmark? Det er ihvertfall sikkert

at det i Finnmark var vanligere med verdde-forhold der begge parter var samer enn det var i Troms.

Men heller ikke i Finnmark var forholdene alltid like bra. Og heller ikke sjøsamene var alltid like fornøyd med sine reinsamiske gjestevenner. Sjøsammen Anders Larsen var omgangsskolelærer i Kvalsund kommune (både i Revsbotn og Repparfjord) fra 1902 til 1918. I sin bok «Om sjøsamene» forteller han om verdde-forholdet:³

«Sjøsamer og reinsamer er i slekt, men forholdet mellom dem har ikke alltid vært godt. Når reinsamene om våren kommer ned med reinene, pleier de om sommeren å oppholde seg på sjøsamenes gårder. Sjøsamene er ofte gjestfrie. Reinsamene er som gjester. De får spise og drikke, fersk fisk og rømmekolle. Men jeg har hørt folk si både i Kvænangen, Rafsbotn og Kvalsund at reinsamen er nidsk, da han meget sjelden gir kokekjøtt, og når han kommer til Bossekopmarked med kjøttlass, da er det som han ikke mer kjenner sin gjestevann i hvis gård han var om sommeren. Det er riktignok ikke alle reinsamer som er sådanne.»

De lokale forholdene sett fra de fastboendes synspunkt

Reineiernes mest verdifulle byttmiddel i forhold til kystens befolkning var utvilsomt reinkjøtt. Deres sjøsamiske gjestevenner forventet å få «kokekjøtt» til gjengjeld for de tjenester de ytet reinsamene – og dessuten å få kjøpt reinkjøtt billigere enn kystbefolkningen for øvrig. I tider hvor utkommet var magert for mange, både blant kystens og viddas innbyggere – og vennskapet i utgangspunktet var basert på gjensidig nytte – kunne det fort skje at man baktalte hverandre og klaget over den andres gjerrighet.

Det slektskapet Anders Larsen omtaler mellom sjøsamer og reinsamer kunne i mange tilfeller være nærmere enn bare det at begge parter var samer. I tidenes løp hadde mange av reindriftsamisk slekt giftet seg med kystsamer, og de og deres etterkommere ble dermed naturlige gjestevenner for sine slektninger fra fjellet. Også i Gearretnjarga finnes det slike relasjoner, men ikke i stor utstrekning. Forholdet mellom de fastboende samene og reindriftssamene har tradisjonelt sett vært nært og godt.

Ole Johan Nikodemussen fra Kokelv forteller at han ikke vet så mye om hvordan forholdet har vært andre steder, men, som han sier: «vi har hatt

2. Turi 1917. «Sytingsrein» er rein som andre eier, men som tas inn i flokken og gjetes av noen som har reindrift som hovedyrke. Kompensasjonen for dette kunne være tjenester den andre veien – eller betaling i rede penger. Sytingsreinen kunne være eid av andre samer, men også av ikke-samer med forskjellig bakgrunn – vanligvis bønder. I ettertid har mange pekt på at sytingsrein-ordningen var en institusjon som bandt reneiere og fastboende sammen omkring en felles materiell interesse for reindriften.

3. Larsen 1950.

veldig rolige forhold når det gjelder forholdet til reindriften.» Ifølge Nikodemussen har det ikke vært noe utstrakt samarbeid med reineierne, men derimot sporadisk byttehandel «med litt kjøtt og melk og sånne ting».

Han forteller at det engang var snakk om å gjerde inn bygda mot dyr, både rein og sau, «slik at de ikke akkurat gikk på veien i bygda. Men de som hadde de dyrene mente at det skulle ikke være sånn. Det har vært mange meninger om dette.» Det har også vakt irritasjon hos bygdefolket at reneierne i medhold av Reindriftsloven har rettigheter i «deres» utmark: «Skulle vi bygge noe så måtte vi på en måte spørre dem om lov».

Nikodemussen forteller at reindriftssamer gjennom flere generasjoner har slått seg ned i bygda, og at det også har vært inngifte. Han tilhører selv Magga-folket, som kom til bygda allerede på 1700-tallet. I dag finnes det bl.a. folk som heter Eira i Kokelv, med slektsbakgrunn i Karasjok. På spørsmål om folk i Kokelv har hatt sytingsrein hos reindriftssamene sier han følgende: «Noen kunne kanskje ha en rein eller to. Som de hadde fått som gave eller slikt. Det var alt.»

Men, sier Nikodemussen, «hvis vi går riktig langt tilbake i tida, så hadde jo sjøsamene rein. Og etter hva jeg har hørt, så fikk ikke fjellsamene komme nærmere enn 2 kilometer. Nærområdene var den gang beiteområder for sjøsamenes rein.» På spørsmål om hvor lenge siden dette er svarer han at det må være «100–150 år siden. I forrige århundre».

Fra Revsnes forteller Charles Aslaksen følgende om forholdet til reindriften: «Jeg vil si at forholdet mellom oss og de reneierne som holder til her på Gearretnjarga har vært veldig, veldig godt i alle år. Det har aldri vært noe kiving. Aldri noe krangling og spetakkel. Det har ikke forekommet.»

Det har vært en del byttehandel med reneierne: «Men ikke mye. Vi kjøpte av og til reinkjøtt. Eller byttet til oss kokekjøtt mot kokfisk.» Aslaksen forteller at han engang selv prøvde seg med sytingsrein: «Jeg prøvde engang, jeg kjøpte en simlekalv, og tenkte at det kanskje kunne bli til en 4–5 rein. Men det var mislykket. Jeg så ikke mer til den reinen. Jeg måtte fremdeles kjøpe kjøtt!»

Charles Aslaksen kjenner alle som driver reindrift på Gearretnjarga, og ser på reindriften her som helt uproblematisk for de fastboende: «Det er jo bare tre siidaer her på det svære neset. Og nå har de jo minket på flokkene også. Så jeg tror det er mer enn nok med mat her. Det er vel på vinterbeitene det kan bli for lite.»

De lokale forholdene sett fra reneieernes synspunkt

En av dagens aktive reneiere, Aslak J. Eira, forteller at reneierne i Gearretnjarga fra gammelt av hatt mange ulike gammeplasser, men mest i de østlige delene, mot Hatter.⁴ I dag har de hytte ved Rassa-javri (Storvannet) i Hærgerassa-området (Erdalsfjellene). Her sto det før en gamme. Også de fastboende i Erdal hadde en gamme ved dette vannet. Den andre av dagens gjeterhytter ligger i den østligste delen av distriktet, ved grensa mot nabodistriktet (som samtidig er grense mot Karasjok reinsogn). Før krigen var dette en gammeplass, etter krigen bygde man hytte.

Fra gammelt av var det også en gammeplass ved Russajavri (ned mot Kokelv). Tradisjonelle lavvu-plasser var for det første på øversiden av Brensvik-vannet, for det andre i fjellet overfor Erdal. Aslak vet ikke om verken gammeplasser eller faste lavvu-plasser (gjeter-lavvuer) ut mot Revsnes. Lavvu-plassen ved Guomma-vannet som Charles Aslaksen fortalte om har han ikke hørt om, men sier det kan ha vært vanlig å ha gjeterlavvuer der før hans tid (han er ca. 50 år).

Før i tida gikk reingjeterne noen ganger i løpet av sommerhalvåret gjeterturner rundt på hele halvøya. Disse turene tok ca. 14 dager. Siden de fikk motoriserte båter (midt på 1960-tallet) har de imidlertid brukt båt på disse turene, som da går langt raskere unna.

Aslak J. Eira understreker at de alltid har hatt et godt forhold til den fastboende lokalbefolkningen på Gearretnjarga. På spørsmål om reneierne før i tida eller nå overhodet traff fastboende innerst på halvøya, svarte han at sauene brukte å trekke ganske langt innover i løpet av sommeren, og at man om høsten særlig før i tida kunne treffe sauesankere langt inne – mye lengere enn de gikk for å fiske. Men lengst innover gikk (og går fremdeles) rypejegerne. Også i gamle dager jaktet rypejegerne på fjellryggene over hele halvøya. Før i tida var det de fastboende fra de ulike bygdene på halvøya man møtte – i dag er det mest tilreisende, hammerfestinger og andre. Aslak forteller at de man nå treffer i fjellet kan passere på femti meters avstand og late som om de ikke ser reneierne. Slik var det ikke før i tida, da kjente man stort sett alle man traff i fjellet, og pratet kjenning med alle man møtte.

Eira forteller at reneierne fremdeles ofte snakker samisk med folk fra de ulike bygdene. På Revsbotn-siden snakker de fleste over 40 år samisk. På Repparfjord-siden er det folk fra 55–60 år og oppover som snakker, eller i hvert fall forstår, samisk.

4. Intervju 23.7.99.

5.4 Oppsummering

Hvis vi går tilbake til begynnelsen av 1950-årene, drev både reindriftssamene og de fastboende sine næringer på tradisjonell måte. Samisk var fremdeles det mest brukte språket i alle bygdene på Gearretnjarga, og ble brukt i forhold til reineierne som en naturlig ting. Såvel reineierne som de fastboende understreker at forholdet dem imellom har vært og er godt. Det mer enn nok plass på Gearretnjarga, også for reindriften, er holdningen fra de fastboendes side.

Den eneste «skurringen» i forholdet har utgangspunkt i at reineierne har rettigheter i området, nedfelt i Reindriftsloven, som de fastboende ikke har. Fra Kokelv ble det fortalt at reineierne har satt stopper for de fastboendes ønske om å gjerde inn bygda, og det er en viss oppgitthet over at lokalbefolkningen må søke reineierne om tillatelse til byggearbeider og andre aktiviteter i egen utmark. Det er en vanlig oppfatning at reineierne har større rettigheter i utmarka enn de selv har. Dette oppfattes som en strukturell urett, som mange håper vil bli endret gjennom Stortingets behandling av Samerettsutvalgets innstilling.

Kapittel 6

Den nye tiden: Konkurransen med trål- og snurperflåten

«– Du var formann i Kvalsund Fiskarlag på denne tida, dere hadde en kamp med snurperne? – Ja, men i ledelsen for Finnmark Fylkesfiskarlag satt det mest «sildhunder» – så vi kom ingen vei.»
Selmer Samuelsen, Kvalsund¹

6.1 Innledning

Vi har hittil i utredningen hørt at den rådende ideologien – i fiskeriene og ellers – var at ressursene både i havet og i utmarka var for alle, og at førstemannsretten til en gitt ressurs bør gjelde. Men hva skjedde da trålerne og sildesnurperne invaderte Repparfjorden og Revsbotn omkring 1960, og bl.a. utryddet de lokale sildestammene? Hvordan ble dette oppfattet av de lokale fiskerne? Og hva var konsekvensene for de lokale fiskeriene – og for næringstilpasningen på Gearretnjarga mer generelt?

6.2 Repparfjorden

Oddvald Rønquist, Erdal, forteller at det fram til silda var oppfisket først på 1960-tallet var et stort, tradisjonsrikt sildefiske på Repparfjorden. Men i årene omkring 1960 tok dette fisket helt overhånd: «Det var hundtjukt med snurpere inne på fjorden her før jul, ifra oktober og ut. Så de tok både torsk og hysa og sild og alt annet.»

Sildesnurperne kom fra både nært og fjernt: «Det var fra Alta. Det var fra Korsfjorden. Det var båter austfra. Jeg vil si det var fra hele fylket. Og det var jo også snurpere fra Troms og Nordland her inne på Repparfjorden. Om kvelden når de lå og lystret sild med disse svære lysene de hadde på for å få ho «i lett», vet du, var hele Repparfjorden opplyst»

Selmer Samuelsen (Kvalsund) drev småbåtfiske da snurperne herjet som verst i Repparfjorden. Han forteller en historie som på mange måter er typisk for det som skjedde: «Man måtte bare holde seg unna. I høstmørket. De stakkars små-

båtan måtte bare holde seg i fjærsteinan. Vi var mange ganger forbannet på snurperne. Jeg mistet en høst ei lenke med garn der inne i fjorden. Det var den godeste NN. Men han innrømmet det ikke. Men jeg fikk vite det av en båt fra Høneby. Står du ved det du sier, spurte jeg. Men da sa han at han ville ikke blande seg opp i saken. De hadde snurpet sammen hele lenka og dumpet den lenger ut i fjorden. Det var avdøde Johan Olaussen som fant lenka, han bar fast i den da han dreiv og juksa utpå fjorden. Da bar han fast i lenka, og han berget den.»

6.3 Revsbotn

Abraham Andersen (Kokelv, tidligere Revsnes) forteller: «For nå år siden. Det va fullt med sild i den her fjorden. Da tok dem jo kolossalt med sild her. Dag og natt holdt dem på å fiske, snørperan. Det kunne ha vært cirka 1960. Da dem fiska så frøkteli mye sild.»

Borghild Abrahamsen, Abrahams kone skyter inn: «Vet du, det var så mye lys utpå sjøen. Og så va dem da så nært at vi kunne se. Vi slo av lyset. Vi hadde jo ennå da parafinlamper. Vi blåste den ut. Så mye lys var det. Enda det var bekmørkt. Vet du, det va så lyst. Akkurat som midt på dagen.»

Abraham Andersen understreker at sildestammen i Revsbotn ble ødelagt av dette fisket: «Dem ødela den silda i det året. Siden har det ikke vært sild, men no begynner det å komme igjen. No begynne den å veks. Dem har ikke lov å ta den der småsilda. Men da, da tok dem jo alt.» Han forteller at det samme skjedde i Repparfjorden, der han også har drevet fiske. Repparfjorden var fra gammelt av en enestående god sildefjord: «Ja, Repparfjorden. Det var virkelig en sildfjord, den Repparfjorden. Ja, der var jo omså kor mye. Æ huske, ja, det var etter krigen. Da låg vi i Fæg fjord. Det var så mye sildebåta der, at det var nesten ikke kommanes over på andre sida. Ja, så masse, så masse. Ja, sild, det va nok utav den sorten. Repparfjorden var jo stappfull med sild.»

Charles Aslaksen, Revsnes, forteller samme historie – om da snurperne og trålerne begynte å

1. Intervju 22.7.99.

tømme fjordene for fisk – og understreker at det skulle vært regulering på et mye tidligere tidspunkt. De lokale fiskestammene ble langt på vei ødelagt: «Og hvis den lokale stammen blir fisket opp er den ødelagt «forever». Og så er det noe svi-neri som vi ikke har sett med blide øyne på: Snur-revad, eller rundtråler. Den er veldig effektiv, og den pløyer opp hele havbotnen, alt av vegetasjon. Alt som lever der nede blir drept og ødelagt. Det tar flere år før de ødelagte feltene tar seg opp igjen. Og i den perioden finnes det ikke en fisk der. Og det er ikke bare her, det er langs hele kysten. Det er de største båtene som gjør størst skade – de har kraftige motorer, og kan ha om så kor mye søkke og tyngde på trålene.»

Johan Eliassen, Kokely, fisker og organisa-sjonsmann, forteller:² «Vi her i fjordene begynte tidlig på 50-tallet å advare mot rovfisket som fore-gikk, spesielt når det gjaldt sild. Men havfiskerne var ikke klokere den gang enn at de påstod at det som vi kalte for småsild – som var så lang at det gikk en 20 stykker i fyrstikkeska – da kalte havfor-skerne det for mussa. Og den stammen ble ikke større, påstod dem. Devold, han var hovedforske-ren i direktoratet i Bergen. Han påstod at mussa – den ble ikke større, og det var bare å fiske. Det tok aldri slutt på det der. Men vi som bodde inne i fjor-dene – bl.a. min far som var en ivrig organisasjons-mann – vi visste at småsilda blir til storsild. Og begynte å skrike opp tidlig på 50-tallet – det her går ikke an. Det blir oppfiska. Og plutselig så var det krakk. Og det viste seg selvfølgelig at av småsilda så blir det storsild. Og når maten uteble for fisken inne på fjordene – og det var spesielt på høsten det her – så ble det fritt for fisk på høstfisket.»

Også når det gjaldt loddefisket tok havfor-skerne feil, mener Johan Eliassen: «Så var det lodda. Å, neida, Barentshavet er fullt av lodda. Gutta dokker skal bare fiske. Det tar aldri slutt. Og det også – vi ropte opp i de her fjordtarman – for det er jo maten til fisken dere tar opp. Og lodda

kommer fra Barentshavet og svømmer mot finn-markskysten for å gyte. Og fisken følger etter. Og det er klart at når maten er borte så har ikke fisken noe her å gjøre. Naturen har ordnet det så naturlig at torsken må inn på fjordene for å gyte, på grunt vann. Og da satt vi til slutt igjen med den stammen som må komme inn i fjordan for å gyte. Og det er naturen og vår herre som regulerer det der. Hel-digvis hadde ikke havforskerne hånd om akkurat det.»

6.4 Oppsummering

Invasjonen av trålere og snurpere på Repparfjor-den og Revsbotn omkring 1960, og tømningen av fjorden for både sild og annen fisk, står som et tids-skille i historien om fiskeriene i dette området. Den rådende og overleverte ideologien, at «havet er for alle», og at førstemannsretten må gjelde, ble i virkeligheten tomme fraser etter dette. Vi kan si det slik at det var det moderne, norske samfunnet som på denne måten for alvor gjorde sitt inntog i disse sjøsamiske områdene. Det materielle grunn-laget for de tradisjonelle næringskombinasjonene forsvant i og med at fjordene ble tømt. De lokale fis-kerne sto maktesløse overfor det som skjedde, og tilliten til både regionale og sentrale myndigheter (inkludert havforskerne) ble kraftig redusert. Fis-kerne opplevde også at deres egen organisasjon på det regionale og sentrale planet var dominert av trål- og snurperinteresser, og at de dermed heller ikke fikk støtte der. Mange mistet troen på fisker-yrket, og søkte til andre yrker. Andre ble trålerfis-kere, eller skaffet seg større båter selv og fisket lenger ute i havet. *Uansett*: Det som skjedde omkring 1960 var begynnelsen til slutten for fjord-fiskerne i Vest-Finnmark, som hadde hatt havfisket som den viktigste delen av en allsidig næringskom-binasjon.

2. Intervjuet av Svanhild Andersen, 15.6.96.

Kapittel 7

Epilog

«Det kom en hel armada av sildebåter inn i fjorden, store båter. Med svære nøter. Det var som en landsby her ute på fjorden. Og vi som fisket, vi skulle jo også ha litt av den torsken, det fulgte mye torsk med silda – sildetorsk. Så vi prøvde å lure oss ut dit vi også. Fysisk ble vi ikke jaget på land. Men vi ble jaget på land bruksmessig. Og når vi så kom på land, og sommerstid skulle gå opp til marka igjen, så bruker jeg å si som så at da kom fjellsamene og sa at kom bare ikke hit, for her er våres land. Og skulle vi bygge noe så måtte vi på en måte spørre dem om lov. Så bruker jeg å si at vi sjøsamene her, vi ble balanserende på denne kyststripa. Ikke kunne vi komme på havet, for da kom storsnurperne og sa: Kom bare ikke hit, for her har dere ingenting å gjøre. For vi hadde ikke slikt bruk som de hadde. Og når vi skulle opp i landet så sa fjellsamene: Kom ikke hit, for her er våres land. Så vi måtte balansere på den heran kyststripa! I fjærsteinan!»

Ole Johan Nikodemussen, Kokelv¹

Det ovennevnte sitatet fra kirketjener og slektsgransker Ole Johan Nikodemussen, som har skrevet et omfattende verk om de gamle slektene i Kvalsund kommune (og nå arbeider med tilsvarende verk for Måsøy og Porsanger) er en bevisst spissformulering fra hans side for å peke på situasjonen for sjøsamene i det området denne utredningen omfatter. Fjordfiskerne havnet mellom barken og veden, og oppfattet seg selv som nærmest rettsløse «alle veier». De hadde selv alltid levd etter rettesnoren om at man skulle dele på ressursene, og hadde i manns minne ikke praktisert noen eksklusivitet i forhold til naturressursene i sine nærområder. Så opplevde de å bli invadert av utenforstående, som raserte deres viktigste ressurs: Fisken i fjordene. Dette skjedde med myndighetenes velsignelse, og med tilslutning fra deres egen organisasjon: Norges Fiskarlag.

Bitterheten i forhold til de rettighetene reindriften har i medhold av Reindriftsloven er av nyere dato, men er også en realitet i dagens situasjon. Lokalbefolkningen i fjordene i Finnmark har oppdaget at reineierne faktisk har større formelle rettigheter i deres egne nærområder enn hva de selv

har. Slik jeg forstår dette har dette ingenting med personlige motsetninger i forhold til reineierne å gjøre, det er mer en oppgittethet over det man opplever som enda en urettferdighet man må tåle. Jeg har imidlertid også registrert den holdning at det ikke er reineierne som har for mye rettigheter, men de selv som har for lite. Disse personene setter sin lit til at resultatet av Samerettsutvalgets innstilling til syvende og sist vil gi lokalbefolkningen i fjordene større rettigheter i nærområdene, inkludert fjordfisket, som de mener bør være fritt for båter under en viss størrelse.

I innledningskapitlet reiste vi bl.a. problemstillingen om i hvilken grad de enkelte bygdelagene før i tida oppfattet seg selv som en enhet – og hvor sterk avgrensningen mot andre bygdelag var. Svaret må bli at jo lenger vi går tilbake i tida, jo sterkere var følelsen av samhold og enhet. Noe av forklaringen på dette er at avstanden mellom de enkelte bygdene (Kokelv, Revsnes, Brensvik, Klubbukt osv.) var relativt stor. Før man fikk motorbåter, og før det ble etablert båtruter mellom bygdene, var det ikke enkelt å reise mellom de ulike bygdene. Revsnes har den dag i dag ikke fått bilvei, og Klubbukt og Brensvik fikk ikke vei før sist på 1960-tallet. Vi har i denne utredningen hørt at man tradisjonelt drev havfiske i nærområdene omkring de enkelte bygdene, og at også utmarksnæringene ble drevet i nærområdene. Det sier seg selv at den indre enheten i bygdene under slike omstendigheter måtte bli sterk.

Den indre enheten gjenspeiler seg også i språkb Bruken. Begrepet «siida»² brukes i dag oftest innen reindriften, men brukes fremdeles i samisk dagligtale på Gearretnjarga i betydningen «hjem», når man befinner seg utenfor bygda. Hvis en person fra Revsnes befinner seg i Hammerfest og skal reise tilbake til bygda, finnes det ikke noe annet ord som betegner «hjem» enn nettopp «siida». Dette viser tilbake til et samhold og et samarbeid som var sterkere og mer omfattende enn hva vi ser

1. Intervju 8.9.1999.

2. Jf. Lars Ivar Hansens definisjon av «siida» i Norsk Historisk Leksikon: «Samisk bruksfelleskap, bestående av flere samarbeidende familie- eller husholdsenheter, som utnytter et felles flyttings-, fangst- eller ressursområde».

i dag. Fra nordsiden av Revsbotn (Snøfjord) forteller Gjertrud Matheussen³ at ordet «siida» brukes om hele (den lille) fjorden, mens «ruoktot» betegner selve hjemstedet.⁴

Vi har i denne utredningen dokumentert at de enkelte bygdelagene tradisjonelt har utnyttet sine nærområder ganske intensivt, mens de fjernere områdene har vært relativt lite brukt. Det vil være i tråd med samisk rettsoppfatning i de aktuelle områdene at folk i bygdelagene blir gitt betydelig utvidede rettigheter i sine nærområder. Ikke minst gjelder dette ferskvannsfisket i de nærmeste vannene, som alltid har vært en viktig matressurs for den samiske fjordbefolkningen i Finnmark.

Jeg vil avslutte utredningen med et sitat fra en anonym mann fra Kokelv, som på en god måte illustrerer hvordan «utviklingen» siden ca. 1960 har fungert i forhold til de tradisjonelle næringstilpassningene i bl.a. Gearretnjarga:⁵ «Skulle du dra nytte av fiskeriavtalen, så måtte du fiske så og så mye. Skulle du ha ordentlig nytte av jordbruksavtalen, så skulle du ha så og så stor drift. Og det har jo egentlig tvunget folk til å spesialisere seg mer i en eller annen retning eller rett og slett gi svarten og finne på noe annet.»

3. Se Davidsen 1996.

4. «ruoktu s. hjem, ruovttus hjemme» (Kåven, Jernsletten mfl.: «Sámi-dáru sátnegirji»).

5. Sitatet er hentet fra Andersen 1997 (s. 37).

Litteratur

- Andersen, Svanhild: *Ressurskamp og møter med offentlige instanser – noen utfordringer i en norsk og samisk utkant*, hovedoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Tromsø 1997
- Arnesen, Arne G.: *Samenes stilling i folkeretten*, Nordisk Samisk Institutt, Kautokeino 1983
- Berg, Bård A.: – *Samisk tradisjonskunnskap, naturatferd og kulturøkologi i den moderne verden*, foredrag på Sametingets seminar «Nasjonalparker, naturvern og naturvernforvaltning i samiske områder», Karasjok, 20. september 1995
- Government Intervention into Sámi Reindeer-Management in Norway: Has it prevented or provoked «Tragedies of the Commons»? paper skrevet til konferansen «Re-inventing the Commons» (Bodø 24.–28.5.1995). Trykt i tidsskriftet «Acta Borealia» 2:1996, Novus forlag, Oslo 1996 (a)*
- Norsk reindriftspolitik etter 2. verdenskrig – en politikk for utvikling eller avvikling?*, artikkel i boka «Spenningen land – Nord-Norge etter 1945», Ad Notam Gyldendal, Oslo 1996 (b)
- Næring og kultur – Ealáhus ja kultuvra. Norske Reindriftsamers Landsforbund 50 år (1947–97)*, forlaget «Davvi Girji», Karasjok 1997
- Reindriftens rettigheter og plikter. Fra lappkodusill til felleslappelovgivning, reinbeitekonvensjoner og intern reindriftslovgivning i Norge og Sverige*, artikkel i «Diedut» 3:1998, Sámi Instituhtta, Kautokeino 1998 (b)
- Mot en korporativ reindrift. Samisk reindrift i Norge i det 20. århundre -eksemplifisert gjennom studier av reindriften på Helgeland*, avhandling til dr.art.-graden, Universitetet i Tromsø, 1999
- Kautokeino Flyttsamelag 50 år – Guovdagainnu Johtisápmelaccaid Searvi 50 jagi (1949–1999)*, Bjørkmanns Trykkeri, Alta 1999
- Verneplanen for Tysfjord-Hellemo-området sett i forhold til ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater*, utredning skrevet på oppdrag fra «Rådgivende kontaktutvalg for verneplanutredningen for Tysfjord-Hellemo-området, finansiert av fylkesmannen i Nordland, Bodø 1999
- Bergsland, Knut (red): *Samenes og sameområdenes rettslige stilling historisk belyst*, Universitetsforlaget, Oslo 1977
- Bjørklund, Ivar; Drivenes, Einar-Arne & Gerrard, Siri: *På vei til det moderne. Om jordbruk, fiske, reindrift og industri 1890–1990*, artikkel i «Nord-Norsk Kulturhistorie», bind 1, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1994
- Bromley, Daniel W.: *Environment and Economy. Property Rights & Public Policy*. Oxford UK & Cambridge USA: Basil Blackwell Ltd., 1991
- Brox, Ottar: *Nord-Norge – fra allmenning til koloni*, Universitetsforlaget, Oslo 1984
- Kan bygdenæringene bli lønnsomme?* Gyldendal, Oslo 1989
- Brantenberg, Terje: *Indigenous Rights and Norwegian Law: The problem of Sámi Customary Law and Pastoral Rights in Norway*, paper til den 5. «Common Property Conference», Bodø 24.–28. mai 1995
- Brækhus, Sjur & Hærem: *Norsk Tingsrett*, Universitetsforlaget, Oslo 1971
- Davidson, Knut: *Den sjøsamiske kulturen – en glemt del av vår historie*, «Ultima Thule»; Måsøy historie- og museumslag, 1996
- Eidheim, Harald: *Aspects of the Lappish Minority Situation*, Universitetsforlaget, Oslo 1971
- Eidheim, Harald (red): *Samer og nordmenn. Temaer i jus, historie og sosialantropologi*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 1999
- Erke, Reidar & Høgmo, Asle (red): *Identitet og livsutfoldelse*, Universitetsforlaget, Oslo 1986
- Fjellheim, Sverre: *Kulturell kompetanse og område-tilhørighet*, Samien Sijte, Snåsa 1991
- Gaski, Lina: *Utnyttelse av utmarksressurser; endringer i samhandlingsmønstre og kulturell betydning*, 1993
- Hansen, Lars Ivar: *Sápmi i et landskapsperspektiv*, artikkel i Drivenes, Hauan og Wold (red): «Nordnorsk kulturhistorie 2», Gyldendal, Oslo 1994

- Siida*, artikkel i «Norsk Historisk Leksikon», under utgivelse
- Jacobsen, Ragnvald: *Kvalsund, Finnmark. Bygdebok om Kvalsunds folk og arbeid*, Kvalsund kommune, 1987
- Larsen, Anders: *Om sjøsamene*, Tromsø Museum, Tromsø 1950
- Lasko, Lars-Nila (red): *Tradisjonell samisk kunnskap och forskning*, samling av papers fra seminar i Kautokeino 28.1.1993, Sámi Instituhtta 1993
- Nielsen, Reidar: *Folk uten fortid*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1986
- Nikodemussen, Ole Johan: *Finnmark fylke. Kvalsund kommune*, «Norsk slektsleksikon, N 2017», 1993
- NOU 1984: 18; NOU 1988: 42; NOU 1993: 34; NOU 1994: 21; NOU 1997: 5.
- Paine, Robert: *Coast lapp society. A study of neighbourhood in Revsbotn fjord*, Tromsø Museum 1957
- Coast lapp society II. A study of economic development and social values*, Universitetsforlaget, Tromsø/Oslo/Bergen, 1965
- Pedersen, Steinar: *Momenter om lappekodisillen og samiske rettigheter i Finnmark 1751–1889*. Vedlegg til NOU 1997: 5
- Rossvær, Viggo: *Ruinlandskap og modernitet*, Spartacus forlag, Oslo 1998
- Sara, Mikkel Nils: *Reindriftnæringens tilpasning og reindriftpolitikk*, Nordisk Samisk Institutt, Kautokeino 1993
- Smith, Carsten: *Samerett og samepolitikk*, art. i «Nytt norsk tidsskrift», 2:1986, Oslo 1986
- Solem, Erik: *Lappiske rettsstudier*, Universitetsforlaget, Oslo 1970 (1933)
- Stordahl, Vigdis: *Same i den moderne verden. Endring og kontinuitet i et samisk lokalsamfunn*, Davvi Girji, Karasjok 1996
- Turi, Johan: *Muitalus samid birra. En bok om lapparnas liv*, Uppsala 1917
- Tønnesen, Sverre: *Retten til jorden i Finnmark*, Universitetsforlaget, Oslo 1978
- Vorren, Ørnulv: *Bosetning og ressursutnyttning under veidekulturen og dens differensiering* (i NOU 1978: 18A)
- Åhrén, Ingvar: *Det samiska rummet*, artikkel i årbok nr. 3 for Saemien Sijte/Samisk kultursenter, Snåsa 1988

Del IX

Stig Gøran Hagen:

Bufébeite på statens grunn i Finnmark

Kapittel 1

Innledning

1.1 Presentasjon av tema og problemstilling

Beite med bufé er en bruksform som har lange tradisjoner innenfor jordbruket. Denne bruksutøvelse må ses i sammenheng med en bondekultur hvor feavl har vært, og fortsatt er viktig. Beitet har da blitt utøvet på arealer hvor privat eiendomsrett ikke har vært til hinder. En typisk gammel beitehindring har vært bebyggelse på eiendommen, eller at den har vært brukt til produksjon av vinterfôr. Beite har dermed vært en utnyttelse av en tilgjengelig naturressurs, og det må fremheves at den også har vært en vesentlig del av husdyrhold som næringsvei. Det kan sies at beite har vært, og er en naturlig følge av husdyrhold praktisert over det ganske land.

I Finnmark har det vært utøvet et slikt beite i forholdsvis lang tid, noe som arkeologiske funn av levninger av sau, geit og kyr datert til tiden mellom 1300- og 1500-tallet bekrefter.¹ Det bør vel dermed kunne legges til grunn at befolkningen i den nordligste landsdelen også har utnyttet ubesatte og tilgjengelige arealer til både vinterfôr og beite.

Hvilke husdyr² som faller inn under begrepet *bufé* synes å være litt uklart, men jeg vil legge til grunn at dyr som tradisjonelt har opptatt beite på gressletter over hele landet omfattes.³ Husdyr som dermed vil falle inn under betegnelsen, er småfe som sauer og geit, samt storfe som kyr, ungdyr av disse, okser og hester. Selv om begrepet husdyr i utgangspunktet favner videre enn bufé vil jeg i

denne avhandlingen bruke disse likestilt, og i den mening at det omfatter typiske beitedyr som nevnt ovenfor.

I denne rettshistoriske avhandlingen vil temaet omhandle retten til beite på statens grunn i Finnmark, med de dyreslag som er nevnt ovenfor. Perioden jeg fortrinnsvis vil forholde meg til strekker seg fra tiden omkring slutten av 1600-tallet og frem til midten av vårt århundre. Bakgrunnen for en slik avgrensning er at husdyrholdet etterhvert fikk en større betydning, og det samtidig med at Kongens/statens eiendomspretensjon til grunnen i Finnmark blir klarere. Det var også i denne perioden de største endringene vedrørende jordforholdene i Finnmark skjedde, derfor har jeg funnet det hensiktsmessig og mest interessant å gjøre denne begrensningen. Beiteretten for reinsdyr vil bli holdt utenfor.

Jeg har valgt å bruke betegnelsen statens grunn om utmarksarealene i Finnmark som tradisjonelt har blitt brukt, og som fortsatt brukes som beitemark for bufé.⁴ Dette har sammenheng med de reguleringer som ble iverksatt fra Kongens side på slutten av 1600-tallet. Disse tiltak som i korte trekk gikk ut på å regulere skogressursene, samt få mer ordnede jordforhold i landsdelen, var i stor grad bygget på en kongelig eller statlig eiendomsrett til *all grunn* som ikke var underlagt private personers eiendomsrett.

Blant disse tiltakene var *jordsalgslovgivningen*, som for øvrig fremheves i avhandlingens undertittel. Denne lovgivningen fikk sin begynnelse 27. mai 1775 med den «Kongelige resolusjon ang. Jorddelingen i Finmarken samt Bopladses Udvisning og Skyldlægning sammesteds» (jordutvisningsresolusjonen). Denne og de følgende jordsalgslovene hviler i stor grad på den ovenfor nevnte forutsetningen om statlig eiendomsrett. Forutsetning kommer da til uttrykk i «Lov om Afhændelse af Statens (min uth.) Jord i Finmarkens Landdistrikt» av 22. juni 1863 (Jordsalgsloven av 1863). Dette ble da også fulgt opp i «Lov om Afhændelse af Statens Jord og Grund i Finmarkens

1. Funnene er gjort av Knut Odner. *The Varanger Saami. Habitation and Economy AD 1200-1900*. Oslo 1992. I Varanger-området viser det seg at sau/geit har inngått i husholdet til samene allerede på 1300-tallet. Her er det og funnet levninger av storfe som skriver seg fra tiden omkring 1450-1300. Odner sier at det er mulig at disse grensene kunne flyttes enda lengre tilbake i tid om det hadde blitt forsket mere. Funn gjort på Isnestofen i Alta kan indikere at det på 1400-tallet også her var en viss fedrift, da på begynnerstadiet. Se Nielsen Jens Petter. *Altas historie* 1990 s. 144.

2. Når man tar for seg en bruksutøvelse som beite så vil en jo gjennom dette begrense begrepet. I denne sammenheng gir beiteloven av 16. juni 1961 nr. 12 § 6 en anvisning. Her brukes begrepet husdyr om dyr som «... hest, storfe, gris, sau, geit og fjørfe ...».

3. Se Rt. 1997 s. 1341.

4. Skillet mellom inn- og utmark må i dag ses i forhold til fri-luftslovens § 1 bokstav a første og andre ledd.

Amts Landdistrikt» av 22. mai 1902 (Jordsalgsloven av 1902). For dagens «Lov om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke» av 12. mars 1965 gjelder den samme forutsetning, og her kommer det da også uttrykkelig frem i § 3 at staten er eier av all grunn som ikke er matrikulert. Det skal for øvrig nevnes at loven ikke er helt i samsvar med de faktiske forhold, da all grunn i Finnmark i løpet av 1980-årene ble matrikulert, og hvor det i dag er Statskog SF som har hjemmel som eier av den tidligere umatrikulerte grunn. Videre brukes benevnelsen siden den i dag er en alminnelig beskrivelse av utmarksarealene i fylket blant befolkningen. Mitt utgangspunktet vil være å bruke benevnelsen statens grunn som en beskrivelse på beitearealene i utmarken, og ikke som en erkjennelse av at det faktisk er staten som eier av disse. Dette har sammenheng med at statens eiendomsrett i historien har vist seg å være svakere i Finnmark enn hva tilfellet er i landet for øvrig.

Det jeg i all hovedsak vil konsentrere meg om når det gjelder jordsalgslovgivningen, er spørsmålet om *hvilken betydning* den fikk i forhold til bufébeitet som tidligere hadde vært utøvet, og som etter jordutvisningsresolusjonen av 1775 ble utøvet på den grunn som ikke ble avhendet til private. At jeg i denne sammenheng vil måtte komme inn på spørsmålet om statens eiendomsrett, eller i det minste statens eiendomspretensjon til grunnen i Finnmark er klart nok. Selv om denne særlovgivningen for Finnmark fylke bærer i seg en klar forutsetning om at den grunn som ikke ble utvist eller solgt til private er statens, vil jeg ikke gå nærmere inn på en drøftelse av den statlige eiendomsrett, men mer gjøre rede for den måten grunneierpretensjonen kom til uttrykk på. Dette gjøres da denne kan ha virket inn på både lovgivningens betydning og rettsoppfatninger vedrørende retten til bufébeite på den grunn som etterhvert ble omtalt som statens.

Rettsoppfatningene vedrørende bufébeite på de arealer som omtales som statens grunn vil også bli undersøkt. I denne sammenheng vil bl.a. jordsalgslovgivningen, samt dens forarbeider kunne gi anvisninger for hvilken oppfatning *staten* og dens representanter hadde omkring rettsforholdet. Der nest vil jeg undersøke om det hos *befolkningen* som utøvet bufébeite forelå noen forestillinger vedrørende retten til å utøve bufébeite i utmark. Innbakt i denne problemstillingen vil det være vesentlig å få undersøkt på hvilken måte det offentlige reguleringer ble oppfattet av utøvere av bufébeite.

1.2 Bakgrunn

Retten til å beite med bufé i Finnmark har aldri blitt stadfestet i særlovgivningen gjeldene for fylket. Selv om det forut for jordutvisningsresolusjonen av 1775 hadde vært utøvet beite i forholdsvis lang tid, ble det ikke gitt en slik bestemmelse. I følge Sverre Tønnesen var det verken i landmålerinstruksen eller skjøteformularene sagt noe om at det forelå en rett til beite.⁵ Heller ikke den påfølgende jordsalgslov av 1863 hadde en slik lovregel. Nytt ved denne lov var at § 1 satte forbud mot avhendelse av grunn som ble benyttet til bufébeite. Den neste jordsalgsloven som fulgte i 1902 inneholdt også dette forbud.

I de to sistnevnte lovene viser det seg at arealer brukt til bufébeite og reinbeite gis den samme beskyttelse. Ser man så hen til dagens jordsalgslov av 1965, oppdager man at forbudet vedrørende avhendelse av arealer brukt til bufébeite er fjernet. Når det så gjelder reinbeite finner man en lovregel i § 2 bokstav a som unntar for salg arealer staten anser «nødvendig til beiteområder for reinsdyr». Det fremstår for meg som litt merkverdig at man gjør så vidt stor forskjell på to forholdsvis like og nødvendige bruksutøvelser. Min interesse for å undersøke dette rettsforhold i et rettshistorisk perspektiv har blitt styrket av uttalelser av både Hans Prestbakmo og Sverre Tønnesen. Førstnevnte fremhever at den fastboende befolkning som holdt husdyr, «i historisk perspektiv» har «utnytta utmarksbeitene like intenst og like lenge som rein-drifta». Tønnesen på sin side sier at beite har blitt utøvet i lang tid før jordutvisningsresolusjonen av 1775, og at det antas å være eldre enn «Kongens oppfatning av seg selv som eier av allmenningen».⁶

I den senere tids utredninger⁷ vedrørende retten til og forvaltningen av grunnen i Finnmark viser seg at det foreligger en *uklarhet* om hvilken rett gårdbrukere har til å utøve bufébeite på statsgrunn. Det har da også det vært en medvirkende årsak til denne avhandling.

En av disse utredningene er NOU 1993: 34. Denne omhandler rettsstillingen vedrørende retten til land og vann i Finnmark, og er foretatt av en rettsgruppe opprettet av Samerettsutvalget i 1984.⁸ Bufébeite på statsgrunnen i Finnmark er blitt behandlet i denne utredningen. I Rettsgruppen,

5. Sverre Tønnesen *Retten til jorden i Finnmark*. 2. utg. 1979 s. 263.

6. NOU 1994: 21, *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv* s. 194 og Tønnesen *op.cit* s. 263.

7. Se særlig NOU 1993: 34, s. 108 flg. og NOU 1997: 4 *Naturgrunnlaget for samisk kultur*, s. 219.

8. NOU 1993: 34 side 108 flg.

som bl.a har bestått av flere fremtredende jurister er det dissens vedrørende grunnlaget for denne bruksutøvelsen. For tiden frem mot jordsalgsloven av 1863 foreligger det her enighet om at bufébeite mest sannsynlig kunne betraktes som en allmeningsrett. Det uenigheten dreier seg om er spørsmålet om man ved innføringen av reglement⁹ gitt i medhold av jordsalgsloven av 1863 fikk en endring i rettstilstanden. I reglementets § 3 bokstav b ble det gitt en bestemmelse som sa at skjøtene ved utskilling av nye gårdsbruk skulle inneholde klausuler vedrørende retten til å beite på usolgt grunn. Dette reglement vil bli behandlet nærmere i kapittel 4. Kort fortalt er *flertallet* av den oppfatning at man ved å innføre en slik ordning, endret forholdet så mye at det er utenkelig at noen i dag kan påberope seg beiterett på «allmeningsrettslig eller annet generelt grunnlag».¹⁰ *Mindretallet*, som består av Otto Jebens, har i sin dissens forfektet det syn at det ikke foreligger noe endring i rettstilstanden fra tiden forut for jordsalgsloven av 1863. Han ender dermed opp på det standpunkt at det i Finnmark i dag, «... fortsatt består en alminnelig felles beiterett for gårdbrukernes vinterfødde bufé på den umatrikulerte grunn». Noe forenklet begrunner han det med at bruken har blitt utøvet helt frem til i dag av de med et behov for beite til den vinterfødde buskap. Videre fremholder han at de «faktiske forhold representerer en *fortsettelse av den tidligere rettstilstand* i Finnmark, som har rot i de eldste forhold i denne landsdel. Det synes å være tale om en ubrutt tradisjon, såvel i bruksutøvelse som i *rettsoppfatning* blant gårdbrukere i Finnmark».¹¹ (mine uth.) Denne dissens har medført at jeg har valgt å undersøke betydningen av jordsalgslovgivningen sett i forhold til det utøvde bufébeite.

I NOU 1997: 4 side 479 settes det frem et lovfor-slag om å lovfeste retten til beite med bufé. Denne retten skal i følge § 3–2 nr. 2 begrense seg til den buskap som kan føres på gården. Her sies det da at; «den foreslåtte regel slår uttrykkelig fast at fylkets jordbrukere – *i samsvar med gammel bruk og rettsoppfatning* – har rett til utmarksbeite.» (min uth.) Siden det her settes frem et lovfor-slag som synes å være i tråd med mindretallets oppfatning i NOU 1993: 34, har jeg funnet det interessant å undersøke hvilke forestillinger som gjorde seg gjeldende vedrørende retten til å nyttegjøre utmarken til bufébeite. Avhandlingens kapittel 5 vil i sin hel-

het bli viet rettsoppfatningene som gjorde seg gjeldene både hos staten og befolkningen. Da den ovenfor nevnte lovbestemmelsen, slik jeg har forstått det, skal avhjelpe en noe uklar rettstilstand, vil jeg altså gjennom denne studien av jordsalgslovgivningen og rettsoppfatninger forsøke å komme nærmere svaret på hva som er årsaken til uklarheten.

Det faktum at det nå foreligger en forskriftshjemmel som bestemmer at storfe eldre enn seks måneder skal være ute i minimum 8 uker i sommerhalvåret, kan også sies å ha medført at en klargjøring av rettstilstanden er nødvendig.¹² Forskriftens § 10 som omhandler dette sier ikke uttrykkelig at dyrene skal ut på beite, men at de kan gå i en luftegård. Jeg anser det som svært sannsynlig at de gårdbrukere som tidligere ikke har hatt dyr som faller inn under denne bestemmelse ute i sommerhalvåret, vil ta i bruk statsgrunn i denne forbindelse. Dette har sammenheng med at arealene til produksjon av vinterfôr i Finnmark, nok for mange av gårdbrukeren ikke er kalibrert for å kunne avse arealer til en luftegård. Det er da viktig å ha klart for seg at det å ha dyrene i en luftegård vil medføre at disse måtte føres, Dette fordi arealene i en luftegård ikke vil være ment dekke et beitebehov.

1.3 Kort om metoden og den videre fremstilling

For å kunne belyse avhandlingens tema vil det være viktig å se hen til noen deler av fylkets særegne historie. Kapittel 2 vil derfor i all hovedsak være en fremstilling av historiske forhold jeg mener har hatt betydning for bufébeitets rettslige stilling. Tross min begrensning til en bestemt periode vil jeg også gjøre rede for statsrettslige, befolknings- og bruksmessige forhold som strekker seg lengre bakover i tid. Dette gjøres for å gi en innsikt i de faktiske forhold, og dermed danne en plattform for den videre fremstillingen av jordsalgslovgivningen og rettsoppfatninger. I denne sammenheng vil Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller fra tiden 1742–1745 være en svært sentral kilde.¹³

At statens stilling som eiendomspretendent har hatt en sentral posisjon når det gjelder utøvelsen av bufébeitet kan jo ikke underslås. Det er jo grunn til

9. Reglement gitt ved kgl.res. 2. juni 1864 § 3 bokstav b. Jordsalgsloven av 1863 § 3 var hjemmelen for denne regulering.

10. NOU 1993:34 s. 111. Denne drøftelsen tar nok utgangspunkt i Tønnesens resonnement s. 263 flg.

11. NOU 1993: 34 s. 114 – 120. Otto Jebens særuttalelse.

12. Forskrift omhold av storfe og svin av 15 januar 1996 gitt med hjemmel i dyrevernsloven av 20. desember 1974 § 30.

13. Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745, utgitt av Kjeldeskriftfondet. Bd. I 1962 ved Kristian Nissen og Ingolf Kvamen og Bd. III 1985 ved Lars Ivar Hansen og Tom Schmidt.

å hevde at statens pretensjon som grunneier har blitt sterkere med årene, og at den da særlig har kommet til uttrykk gjennom lovgivningen. Derfor har jeg i kapittel 3, ved en gjennomgang av både uttalelser gitt av embetsverket fra omkring slutten av 1600-tallet, offentlige reguleringer av skogressursene samt jordsalgslovgivningen ment å vise hvordan statens eiendomspretensjon har kommet til uttrykk i Finnmark. Jeg er av den oppfatning at nettopp spørsmålet om hvordan befolkningen så på staten og dens posisjon i forhold til jorden vil være vesentlig både sett i forhold til jordsalgslovgivningens betydning og befolkningens rettsoppfatninger vedrørende retten til bufébeitet.

Som nevnt tidligere vil jeg i kapittel 4 ta for meg jordsalgslovgivningen. Jeg vil i forbindelse med denne undersøke hvilken betydning den hadde for bufébeitet som ble utøvet. Ved drøftelsen av denne problemstilling vil jeg i all hovedsak støtte meg til skrevne rettskilder, som lovgivning (kgl.res. av 1775, jordsalgslovene av 1863 og 1902), forarbeider, og den senere tids offentlige utredninger ved-

rørende rettsforholdene i Finnmark. Dernest vil jeg i kapittel 5 gi en fremstilling av hvilke rettsoppfatninger både staten og befolkningen i landsdelen hadde når det gjaldt retten til å utøve beite på den grunn som etterhvert har fått betegnelsen statens. Når det gjelder statens rettsoppfatning vedrørende bufébeitet vil jeg se hen til den ovenfor nevnte lovgivningen, reglement og praksis. Videre vil jeg ved undersøkelse av befolkningens forestillinger omkring beiteretten se hen til de kildene som kan gi anvisninger på hvordan den faktiske bruksutøvelsen har pågått opp gjennom tiden. Her vil også de senere tids offentlige utredninger være sentrale. Også drøftelser i juridiske teori vil være viktige. Årsaken til en slik vinkling er fordi bruksutøvelsen karakter i et historisk perspektiv kan være med på å illustrere hvilke rettsoppfatninger som gjorde seg gjeldene. Avslutningsvis vil jeg komme med en del bemerkninger omkring de drøftelser som er gjort, og videre komme med min mening på årsaken til dagens uklare rettsstilling for bufébeitet på statens grunn.

Kapittel 2

Historiske forhold vedrørende befolkningen, bruk og dannelsen av Finnmark fylke

2.1 Innledning

Avhandlingens tema dreier seg om en forholdsvis gammel bruk av utmarken i Finnmark. I lys av dette og for dermed å kunne utdype problemstillingene i tilstrekkelig grad, har jeg funnet det nødvendig å trekke frem deler av Finnmarks noe særegne historie, som antas å ha hatt betydning for utnyttelsen av naturressursene. Siden bufébeite er en utnyttelse av utmarken og andre tilgjengelige arealer i Finnmark, som har pågått uavbrutt i forholdsvis lang tid, vil nok mange av de endringene som har skjedd i samfunnet hatt en betydning for dens innhold.

Av hensyn til at formålet med avhandlingen er å gjøre rede for rettshistoriske sider vedrørende bufébeitet i Finnmark, har jeg forsøkt å begrense omfanget av denne del. Av den grunn jeg vil allerede her si at fremstillingen kan bli elementær.

Under punkt 2.2 vil det hovedsakelig være Finnmarks befolkning, og at Finnmark etterhvert «gror» sammen med resten av kongeriket Norge fra og med 1300-tallet, som behandles. Hensikten er med dette å vise befolkningens sammensetning, og at det lenge var uklarhet om hvilket land som hadde suvereniteten over de store landområdene i nord. Dernest vil jeg i punkt 2.3. fremstille de faktiske forhold vedrørende bosetningen. I Finnmark med sine ulike befolkningselementer er det svært viktig å få klarlagt bosetningsstrukturen. I de fleste skriftlige kilder jeg har tatt for meg omtales ulike bosetningssoner blant befolkningen.¹ Med benevnelsen bosetningssoner menes, geografiske områder som hovedsakelig var bosatt av en folkegruppe. Jeg vil altså beskrive hvem som bodde hvor og hvordan soneinndelingen var. Videre vil jeg også beskrive næringsveiene i de ulike sonene. Årsaken til at jeg har funnet det nødvendig å gjøre rede for disse forhold er at de henger nøye sammen med både jordsalgslovgivningens virkning, og rettsoppfatningene. Deretter i punkt 2.4 vil jeg konsentrere meg om befolkningens fehold. I denne sammenheng vil jeg forsøke å gjøre rede for

hvilket omfang og utstrekning beitet til ulike tider har hatt. Hvilken betydning beitet hadde for utøverne vil også bli belyst. Å gi en slik historisk redegjørelse vil være nødvendig for den videre fremstilling, da den faktiske bruksutøvelse er sentral både i forhold til jordsalgslovgivningens virkning og rettsoppfatninger vedrørende utøvelsen.

2.2 Generelt om befolkningen og dannelsen av Finnmark fylke

Mye av vår kunnskap om Finnmark fra svært gammel tid har vi fra den nordnorske «høvdingen» Ottars beretninger til den engelske kong Alfred fra før år 900. Hans skrifter fra reiser langs kysten av landet og helt opp til Hvitehavet, viser oss bl.a. at området var bebodd av samene. Selv om Ottar bruker ordet «ubebygd» om kyststrekningen, nevner han at på sine reiser så «fiskere og fuglefangere og jegere, og de var alle samer».²

Den *samiske befolkningen* hadde stort sett sine boplasser inne i fjorden og innlandet. Her drev de sine veidesamfunn etter egne veidefolksregler, nærmest uforstyrret. Å si at Finnmark frem til 1300-tallet i all hovedsak var et samisk område synes å være riktig. Dette kan man si fordi den *norske koloniseringen* langs kysten først begynte omkring 1200-tallet.³ Begrepet kolonisering brukes i denne sammenheng som beskrivelse på det faktum at området ble bosatt av nybyggere. Det var hovedsakelig fiskeressursene i havet som trakk nordmenn nordover, og derfor bosatte de seg ute på kysten.⁴ En av de viktigste indikasjoner på den norske koloniseringen, er at fastboende nordmenn nevnes i lovmateriale i 1384.⁵ Nordmennene som hadde bosatt seg i fylket var ikke i noe stort antall.

1. Eks; Schnitler, Tønnesen, NOU 1994: 21, NOU 1993: 34.

2. NOU 1994: 21, Bruken av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv, s. 18.

3. At nordmenn «flyttet» nordover var mye på grunn av Hanseatenes inntreden i Nord – norgeshandelen på slutten av 1200-tallet. Hanseatene kom fra Bergen. De kjøpte opp tørrfisk, som de betalte godt for. Denne fisken ble solgt videre ut i Europa, som igjen medført en vekst i Finnmarksfisket.

At dette landområdet var utsatt for hyppige besøk av «skatteoppkrevere» fra både Russland, Norge og Sverige kan vel sies å ha vært en medvirkende årsak til at lysten for å bosette seg her ikke var særlig stor.

At fylket likevel begynte å få en norsk befolkning synes å være en indikasjon på at Finnmark fikk en sterkere tilknytning til kongeriket Norge, men noen nøyaktig tidfesting av når Finnmark ble underlagt norsk suverenitet synes å være vanskelig. Å anføre at byggingen av kirke og festning i Vardø på begynnelsen av 1300-tallet var ment som en markering av norsk herredømme synes for meg å være riktig. Det faktum at det ble oppført en festning fremstår slik jeg ser det som at man fra den norske side ville vise og eventuelt hindre andre stater å befesten en lignende stilling.⁶

Det var andre som også utviste interesse for området, nemlig Håloygene.⁷ Deres viktigste kilde til rikdom mot slutten av 800-tallet var nettopp basert på innkreving av skatter fra samene. Skatten bestod som regel i dyrehuder, fuglelfær, hvalbein og skipstau som var tilvirket av hval- og selhud. Denne virksomhet ble til de innbringende finneferder.⁸ Beskatningen av samene ble etterhvert overtatt av Kongen på Harald Hårfagres tid. Dette skattlegging- og handelsregale var en viktig inntektskilde som ble vel vaktet mot inntrengere.⁹ Dette kunne ikke karakteriseres som en vanlig skattlegging av norske statsborgere, men det som ble betalt var et utenlandsk folks fredsskatt til Norges Konge.¹⁰ Denne skattleggingen av befolkningen i Finnmark og frem mot 1600-tallet, kan vel ikke sies å være en bekreftelse på at Håloygene

eller Kongen forsøkte å tilegne seg Finnmark i privatrettslig forstand.

Den norske Konges «utvidelse» av riket nordover gjennom koloniseringen og byggingen i Vardø, medførte at fyrsten i Novogrod beordret sine karelere og russere til å angripe og plyndre fiskevær helt ned til Malangen. Disse stridighetene førte til fredsavtalen med Novogrod i 1326. Gjennom denne overenskomsten mellom Russland og Norge ble det enighet om at begge land kunne kreve skatter i området som strakte seg fra Lyngen i sør til Kvitsjøen i nord. Til tross for avtalen fortsatte plyndringene i ca. 150 år. Slik jeg ser det får en norsk hevdelse av suverenitet over Finnmark et «skudd for baugen». I og med denne avtale vil jeg legge til grunn at det viktigste på denne tiden ikke var å hevde suverenitet over området, men å skaffe inntekter til Norge gjennom innkreving av skatter.

I tiden fremover mot 1600-tallet ble det av den norske kongen utført grep som gir inntrykk av at den ytre kyststripe, som etterhvert ble tettere bosatt av nordmenn, ble ansett underlagt kongeriket Norge. I denne forbindelse vil jeg nevne at Vardøhus len oppstår som en administrativt enhet, og i følge forleningsbrevene skulle lensherren holde «Bønderne, dertil liggendes er, ved Norges Lov, Skjel og Ret ...».¹¹ At det da også ble opprettet en tingordning utover på 1500-tallet, hvor det var norsk lov som skulle anvendes, tyder jo på at man i alle fall anså kysten som tilhørende kongeriket Norge.

Tingstedene var lagt til kystområdene. Disse var Vardø, Vadsø, Kiberg, Makaur, Omgang, Skjøtningsberg, Sverholt, Kjelvik, Stappen, Hjelmsøy, Gåsnes, Mefjord, Hammerfest, Hasvåg, Sørvær og Loppa.

Tiden frem mot 1600-tallet skjedde det likevel ikke de helt store endringer sett i forhold til hevdelsen av norsk suverenitet over hele Finnmark. Befolkningen her var fortsatt under russisk, svensk og norsk beskatning, og det hersket dermed en uklar situasjon med henblikk på hvilket land som hadde den reelle suverenitet. Man kan jo tenke seg at det også på svensk og russisk side var en interesse for å få Finnmark knyttet nærmere til deres landområde, og at de derfor ville beskatte befolkningen som «sine undersåtter». Det fremstår for meg slik at årsaken til denne usikkerheten henger sammen med at det ikke var klare landegrenser i dette området. Man ser jo at det ved etableringen av grensene for Finnmark fylke, som utdypes ned-

4. I NOU 1994: 21 s. 23 stilles spørsmål om det i Finnmark på denne tiden var en fastboende norsk befolkning, i den forstand at de bodde der i flere generasjoner. Det sies at det kan virke som om det var vanlig at de som kom til Finnmark, og kun var der for en kortere periode, gjerne til at de hadde «oppnådde den økonomiske profitt de var ute etter».
5. Andreas Holmsen, Finneskatt og nordmannskatt. I «Samenes og sameområdenes stilling rettslig belyst». Red. Knut Bergsland (1977) s. 67, jf. NGL III: 222.
6. Se NOU 1994: 21 s. 22. Det fremkommer også her at kirken ble vigslet i 1307. Det antas at festningen også ble bygget på denne tiden. For en nærmere drøftelse av betydningen av dette se også; Johnsen Oscar Albert, Finmarkens politiske historie. Kristiania 1922 s. 22. og Niemi Einar, Vadsøs historie. Bd. I 1983 s. 74.
7. Dette er benevnelsen som gjerne brukes om storbøndene i Hålogaland (Hålogalánda).
8. Finneferdene var reiser hvor skattlegging og handelsvirksomhet ble kombinert.
9. Einar Niemi er klar på dette punkt i Vadsøs historie, 1983 Bd. 1 s. 65. Han mener at man ved å lese sagatekstene kan kalle mye av den norske handels- og skattleggingen for plyndring.
10. I følge Tønnesen s. 9, et Tributum.

11. Norske Rigs-Registranter, bd. X s. 145. Kristiania 1887. Forleningsbrev til Jørgen Friis 1651.

enfor, blir slutt på skatteinnkrevingen fra Russland og Sverige.

2.2.1 Grensene trekkes opp

Finnmark fylke slik det fremstår i dag med henblikk på landegrensene, har blitt etablert fra 1500-1600-tallet og frem til 1826. Det var på slutten av 1500-tallet at striden om samenes landområder begynte å tilspisse seg. Kalmarkrigen mellom Sverige og Danmark – Norge var blant annet et resultat av denne stridigheten. Ved fredsslutningen i Knæred i 1613 ble kyst og fjordstrøkene i Finnmark underlagt Danmark – Norge.¹² Forholdene i de indre delene av landsdelen forble uklare, samt i det vi nå kjenner som Sør – Varanger.¹³ I perioden videre frem til 1751 ble det ikke gjort noen vesentlige endringer statene i mellom.

Fra 1740-tallet var Sveriges makt svært beskåret, noe som medførte at Danmark-Norge og Sverige var ganske jevnbyrdige.¹⁴ På bakgrunn av dette ble det lettere enighet om å trekke en landegrense gjennom de samiske områdene. Forhandlingene, som bygde på en grenseundersøkelse som strakk seg over flere år, endte med grensetraktaten av 1751. Dette medførte at Finnmark mer enn fordoblet sin utstrekning. Kautokeino, Karasjok, Porsanger, Alta og største delen av Tanadalen, samt deler av Nesseby og Lebesby kom dermed under Danmark – Norges jurisdiksjon. I følge Gudmund Sandvik var reindriftssamenes sesongbaserte flyttinger ned til kysten som var underlagt dansk – norsk jurisdiksjon i henhold til fredsavtalen i Knæred, et avgjørende moment ved grensefastsettelsen.¹⁵ Øvrigheten var klar over denne praksis, og det ble dermed tatt hensyn til at store deler av det svensk-norske fellesområdet ble anvendt av samene som vinterbeite for rein.¹⁶ Grensene ble så trukket slik at de fortsatt hadde et stort område for å kunne fortsette med denne næringen.

Som bakgrunnsmateriale ved forhandlingene med Sverige ble major og jurist Peter Schnitler grenseeksaminasjonsprotokoller brukt. Schnitler hadde fått i oppdrag av den dansk-norske regje-

ring å undersøke forholdene omkring en mulig grensefastsettelse mellom Sverige og Danmark – Norge. Denne grenseundersøkelsen som ble benyttet under forhandlingene med Sverige var en bred drøftelse av hvilke standpunkter det var grunn til å innta på den dansk-norske side. I det «7. volum», som var innrettet på den såkalte «Finnmarkstvisten»¹⁷, blir forholdene i de nordlige områdene gjort rede for.

Som tillegg til grensetraktaten kom «Første Codicill og Tillæg til Grendse-Tractaten imellem Kongerigerne Norge og Sverrig Lapperne betræffende» (Lappekodisillen) av 2. oktober 1751. Slik jeg forstår den, ble samenes rettigheter anerkjent, og samene kunne fortsette med sine sesongbaserte flyttinger med reinsdyr. Dette til tross for at det nå var opprettet statsgrenser som delte beiteområdene.¹⁸ Her ble altså adgangen for reindriftsamene fra Sverige¹⁹ (daværende), og Norge til å flytte med deres rein over landgrensene sikret.²⁰ Det neste hovedelement i lappekodisillen var at den innførte regler for hvilket statsborgerskap den enkelte same skulle ha, og hvem som skulle ha jurisdiksjon over de ulike områdene. De indre strøkene av dagens Finnmark, var altså helt frem til 1751 underlagt svensk jurisdiksjon.

Den endelige grensefastsettelsen for Finnmark fikk vi når grensekonvensjonen med Russland ble inngått i 1826. Bakgrunnen for at grenseforhandlingen kom i gang nå var at Norge i 1814 var blitt tvunget inn i personalunionen med Sverige. Dette samtidig som forholdet mellom den russiske tsar og storfyrste over Finland, Aleksander I og kongen av Sverige – Norge, Karl Johan, var svært godt. I og med denne konvensjon avsluttes kapitlet om gren-

12. Reelt sett hadde vel den ytterste kyststripe vært underlagt Danmark – Norge allerede før denne tid, men dette var ikke fullt ut akseptert av Sverige som så sent som i 1608 hadde krevet skatter av nordmenn i vadsøområdet.

13. Med de indre områder av fylket menes det, Kautokeino og Karasjokdistriktet, Teno, Utsjok og Enare.

14. Årsaken til Sveriges svake stilling var nederlagene i «den store nordiske krigen» (1718) samt en krig med Russland i 1743.

15. Gudmund Sandvik, Ei forelda lære: «Statens umatrikulerte grunn i Finnmark» Lov og rett 1980 s. 112 flg.

16. I følge Schnitler bestod dette fellesdistriktet av Kautokeino, Avojavrrer (Karasjok), Tenoby (ved Tanaelven), Arrisby (Utsjok) og Enare. Ved grensefastsettelsen kom altså Kautokeino, Avojavrrer og en del av Tenoby inn under Danmark – Norges statsrettslige suverenitet. Dette fremkommer av grensetraktaten 2. oktober 1751 artikkel II, som lyder; «I følge heraf, tilkommer Kongeriget Norge allene, at tage, og nyde Skat, samt at eksersere Aandelig og Verdslig Jurisdiction over Kautokeino og Afjovara, som dets eenskylte Land, og dets Eenraadige Herre – Vælde undergivet. Og Kongeriget Sverrig tilkommer Eensidig og alleene at oppbære Skat af Utziocki og Teno Lapper, saavelsom Norge tilforne havde Opbørsel af Enare – Lapper». Denne traktat finne i Norges traktater Bd. I 1661- 1944, Oslo 1967 s. 1.

17. Schnitler, Bd. III. Ved Lars Ivar Hansen og Tom Schmidt. Oslo 1985. s. VII.

18. Dette fortsatte frem til den såkalte grensesperringen mellom Norge og Finland i 1852. Ved denne sperringen av grensen mistet samene i Finnmark vinterbeiteområdene som var på den finske siden.

19. Grensetraktaten ble inngått med Sverige siden Finland på denne tiden ennå var under svensk jurisdiksjon.

20. Dette pågikk helt til grensesperringen i 1852.

sene mellom statene, og vi får de någjeldende grensene for Finnmark fylke.

2.2.2 Fra amt til fylke

I det ovennevnte er det skrevet om Finnmark, men man må tenke på at landet på denne tid ikke var inndelt i fylker slik vi kjenner de i dag. Landet var under det gamle veldet i perioden frem til 1814, administrativt inndelt i områder som ble kalt len (lenstiden). Områdene ble forlenet til adelsmenn på vilkår fastsatt i forleningsbrevene. Forleningsbrevene gav lensherren en rettledning fra Kongen om hvilke oppgaver han mente skulle løses.²¹ Rundt år 1690 ser man at reskriptene fra Kongen ble utstedet til amtmannen i Finnmark. Fra denne tid er vel benevnelsen for området, Finmarkens amt.

Sør for Finmarkens amt lå Nordlandens amt, som i lenstiden hadde vært oppdelt i mange smålen. Under Cristian IV i 1604 ble det foretatt en samling av disse lenene og man fikk da det store Nordlandenes len. I Nordlandenes amt lå de fem fogderiene; Helgeland, Salten, Lofoten/Vesterålen, Senja og Tromsø. Fogderiene Senja og Tromsø, som var de to nordligste i Nordlandenes amt, ble i 1787 lagt under Finmarkens amt. Disse to fogderiene var innlemmet i Finmarkens amt frem til 1867.

Som følge av lov om forandring av rikets inndelingsnavn av 14. august 1918 nr. 1 ble betegnelsen amt endret til fylke. Fra og med 1. januar 1919 har man brukt betegnelsen Finnmark fylke om denne landsdel.

2.3 Befolkningens bosetningssoner

Som nevnt ovenfor bestod befolkningen i Finnmark lenge hovedsakelig av samer og nordmenn. Men utover på 1700-tallet skjedde det en innvandring av kvener.²² Vi får med dette en tredje etniske gruppe i Finnmark som også tok til å bruke av det samme ressursgrunnlaget. Kvenene som var finsktalende kom fra nordlige deler av daværende Sverige. Finland var en del av Sverige på denne tiden. Denne befolkning hadde en forholdsvis sterk jordbrukstradisjon, og deres leveveier var knyttet til elvefiske og jordbruk. Fra norsk side ble den kvenske befolkning gruppe tatt godt i mot, og mye kan

nok tilskrives den jordbrukskulturen de bragte med seg.

Befolkningsutviklingen var slik at antallet nordmenn fram mot 1800 tallet var begynt å synke, samtidig som antallet samer steg. Dette var noe som bekymret de sentrale myndighetene, og det ble ansett som et tegn på at det var behov for tiltak rettet mot å holde på, og gjerne øke den norske befolkningen i Finnmark. I denne sammenhengen støter man på begrepet «Finmarkens opkomst». Begrepet dekker tiltakene som ble innført i Finnmark fra slutten av 1600-tallet, for å stanse det stadig synkende antall nordmenn. Skattefritak for nordmenn, forvisning av kriminelle til Finnmark og gjeldsavskrivning var blant tiltakene som ble innført. Tanken bak var at befolkningen skulle livberge seg her på en best mulig måte. Jordutvinningsresolusjonen av 1775 passer godt inn som et av tiltakene, siden den innførte privat eiendomsrett til boplassene.

For å klargjøre bosetningens soneinndeling vil Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller være en sentral kilde.²³ Schnitler deler Finnmarks befolkning inn i fem forskjellige grupper. Det var: «1) Normænd, 2) Norske Søe-Finner, 3) privative Norske Field-Finner, 4) Fælles Field-Finner og 5) Qvener». Disse «bosatte» seg på en slik måte at man stod overfor soner hvor befolkningen hadde så og si samme etniske bakgrunn og næringsart.

Den *ytterste* bosetningssonen som lå ut mot Ishavet, bestod av øyene og fiskevær (den ytterste kyststripe). Denne sone var i all hovedsak bosatt av nordmenn. Om *nordmennene* sier Schnitler at de var kommet fra Bergen stift, noen fra Trondhjems amt, og at de bodde ute på øyene og på «den Halvøe Omgang» (Nordkyn halvøya). Noen bodde på sjøkanten mellom fjordene. Fiske i havet var hovednæring, men de holdt også husdyr. Jorden ble ikke dyrket så det feholdet ble basert på høsting av stråfôret i utmarken.

De *norske sjøfinner* holdt for det meste til inne i fjordene og langs fjordbreddene. Fiske både i sjø og ferskvann var viktig. Også jakt i nærområdene av stor betydning. Schnitler fremholder at det her ble holdt «nogle køer, faar og endeel tamme Reen». Å ha «Sommer- og vinter- Bye», var vanlig. Sommerboplassen lå ute i fjorden, for fisket sin del. Vinterboplassen lå inne i fjorden «ved de nærmeste Fielde, for Bierke-Skovens, og for Moesens Skyld, at have Brændsel og Foder til Creaturene». Noen hadde da også en boplass om høsten inne i fjordbotnen, og dette var «for Græssets skyld til Qvet». Det var heller ikke noen bearbeidelse av jor-

21. Den første som forlenes med Vardøhus og Finnmarken er i følge Tønnesens. 16, Didrik Pining i 1490.

22. Schnitler omtaler kvenene som «Svenske Bønder fra Torne Lapland eller Ost – Finland. Bd. III s. 108.

23. Schnitler Bd. III s. 54-57.

den blant denne befolkningsgruppe på Schnitlers tid.

Schnitler beskriver fjordene som i begynnelsen var kun bosatt av samer slik, «Finnenes vilkaar er og bedre, end Normandens: Hin bor paa det faste Land i -eller nær Skoven, hvoraf han har Brænde- og Bygnings Veed; samt, om han vill, Leilighed til at rødde Eng- land; fremmen for sin Stue- Dør har han Fiorden til Søe- Fiskerie, og bagen – til, Fiel- dene, til at holde Reen, skyde Vildt, og tage Reen – Moese, som bruges til Qvæggets Foder om Vint- ren, nær hos sig.» Om nordmenns forhold sier han, «Normænd sidde derimod ude paa skallede klipak- tige Øer og Søe- Koster, hvor lidet Græss og ingen Skov, de brænde der Torv, og maa hente langt over Fiordene eller Havet deres Foder af Høe og Moese, deres Brænde- og Bygnings- veed med stor Besværd og farlighed fra det Faste Land».²⁴ Dette synes å være en svært god beskrivelse av hvordan de faktiske forhold var på denne tid, og av disse er det jo lett å slutte at dersom folket skulle kunne drive med jordbruk, var det påkrevet å flytte inn- over i fjordene.²⁵ Man ser da også at det var tilfelle, selv om det blant nordmenn var en skepsis mot å blande seg med samene. Samtidig var det slik at den samiske befolkningen gjerne holdt seg for seg selv, og ikke ville ha noen særlig kontakt med nord- menn.²⁶

Videre tar han for seg de «*Privative-Norske Field-Finner*». Disse holdt også til på steder som rundt midten av 1700-tallet lå under norsk suverenitet, jf. fredsavtalen i Knæred i 1613. Med dette forstår man at de ikke ble beskattet av andre land. Schnitler sier at disse hadde sine boplasser i den nordligste delen av Finnmark. Her drev de med rein og jakt. Noe annet dyrehold nevnes ikke blant denne gruppe. Denne og de andre gruppene står da i motsetning til de «*Fælles Field-Finner*», som før grensetraktaten av 1751 betalte skatt til flere land. Denne gruppen «bodde» da hovedsakelig i den delen av Finnmark som blir karakterisert som et fellesområde. De drev i all hovedsak med rein. Schnitler oppfattet det slik at denne befolknings- gruppe var underlagt et annet lands jurisdiksjon. Han uttrykker slik: «Felles Fjeld Finner ere de,

som svare Skat baade til Norge og til de Naboelige Puissancer, men staae under deres, nemlig en fremmed jurisdiksjon.»

Om *Kvenene* sier Schnitler at disse kunne reg- nes til gruppen med norske sjøfinner. De var «sven- ske» bønder som slo seg ned på steder som var egnet til jordbruksdrift og elvefiske. Deres leve- veier medførte at de slo seg ned i de samme områ- dene som sjøsamene, og av den grunn henfører vel Schnitler disse til denne gruppe. Blant denne delen av befolkningen var det vanlig å dyrke jorden.

Til tross for at Schnitler foretar en såvidt bestemt soneinndeling var det slik at nordmenn søkte lenger innover i fjordene, som lenge hadde vært sjøsamenes enemerker. Dette for å oppveie synkende fiskepriser på 1600-tallet med hold av bufé. I kjølvannet av dette ser man bl.a. at det i Alta- fjorden oppstod konflikter når nordmenn tok over gamle sjøsamiske boplasser.²⁷ Det vel grunn til å tro at det skjedde en lignende utvikling i andre deler av Finnmark på denne tiden.

Etterhvert utover på 1700- og 1800-tallet ser man at befolkningen i fjordområdene fremstår som mer blandet enn hva tilfellet hadde vært tidligere. Både *nordmenn*, *sjøsamere* som hadde gått bort fra sitt tradisjonelle flyttemønster og *kvenene* etablerte seg i disse områdene. Her slo de seg ned, og fehold blir en viktig næring sammen med sjø og elvefiske. Slik jeg ser det, oppstår det dermed en slags «mel- lomsone» som står i kontrast til de ytre og indre delen av Finnmark. Ute ved kysten var nordmenn fortsatt dominerende, mens i innlandet var det samene som var i klart flertall. Næringsveiene var hovedsakelig relatert til henholdsvis fiske og rein- drift. Dersom man så tar for seg behovet for arealer i disse delene av Finnmark var det nok i fjordområ- dene og innlandet behovet var størst. Dette har jo sammenheng med at man her, i motsetning til på kysten, drev mer arealkrevende næringer. I så hen- seende kan man vise til fjordene hvor behovet for slåtte- og beitemark for bufé klart var tilstede, sam- tidig som reindrifutøvere bosatt i indre Finnmark hadde behov for forholdsvis store beitearealer.

2.4 Befolkningens fehold og utnyttelse av arealer til bufébeite

2.4.1 Innledning

Det å slippe dyr på beite i utmarken var tidligere av større betydning for gårdbrukere enn hva tilfellet er i dag. Dette har bl.a. sammenheng med at den gamle måten med henting av fôr i utmarken er blitt

24. Schnitler op.cit. s. 108.

25. Det å se at det ikke kunne være særlig muligheter for å drive med jordbruk ute langs kysten er jo også greit å konstatere i dag. Kystens topografi har jo ikke endret seg, og dermed kan man jo med selvsyn se at det er svært få steder ut ved kysten som det ville la seg gjøre og bare leve av jordbruk. Dette til tross for at det på denne tiden ikke var de samme krav til størrelsen på gården. Se for øvrig en annen forklaring i Heimen.

26. Det var også en frykt blant nordmenn om samenes antatte troldomskunster.

27. Jens Petter Nilsen, *Altas historie*, 1990 Bd. I s. 124.

avløst av produksjon av vinterfôr på jordveier som enten eies eller leies. Videre har den teknologiske utviklingen medført at innhøstingen av fôret er blitt mindre arbeidskrevende, samtidig som mengden vinterfôr har økt. Behovet for å slippe ut dyrene har på den måten avtatt. Det skal likevel ikke ses bort fra at bufébeite fortsatt er svært viktig. Behovet vil jo svinge med avlingene fra år til år, og jo mindre fôr man får, jo viktigere blir det å kunne slippe dyrene ut på tilgjengelig beite om våren.

Beite med bufé er en bruksform som alltid har vært selvsikret for den som har hatt dyr som kan nyttegjøre seg av plantevekstene som vokser fritt i både ut- og innmark. Beitebruk er da også en typisk bruksform utøvet av husdyrholdere i hele landet. Når det gjelder Finnmark, så kan man stå overfor en landsdel hvor beite i sommerhalvåret var av større betydning enn hva tilfellet var sørover i landet. Jeg vil allerede her bemerke at eiendomsrett til grunn her ble innført forholdsvis sent, og noen dyrking av jorden var det lenge smått med. Dermed lå det til rette for at beite var en absolutt forutsetning for i det hele tatt å kunne holde husdyr her.

Hensikten med å gjøre rede for beitebruken i et historisk perspektiv har sammenheng med at den faktiske bruksutøvelsen vil være svært viktig for de følgende drøftelsene vedrørende jordsalgslovgivningen og rettsoppfatningene. Jeg er mener at man ved en slik gjennomgang vil få et bedre grunnlag for å kunne trekke frem relevante momenter for de videre drøftelsene.

2.4.2 Fehold og utøvelsen av beite

Det fremkommer i avhandlingens innledning at samene i Finnmark holdt bufé forholdsvis tidlig. Selv om jordbruket, og med det husdyrholdet ikke fikk særlig utstrekning i Finnmark før ut i vårt århundre, bekrefter forskningen at bufé har vært å finne i Finnmark på 1300-tallet.²⁸ Dermed kan man vel legge til grunn at bufébeite i alle fall har blitt utøvet i Finnmark i 600 år, og således over 300 år før man med jordutvisningsresolusjonen av 1775 fikk innført privat eiendomsrett til boplass og grunn i denne landsdel. Til tross for at feholdet ikke hadde særlig omfang så tidlig, bør det ikke ses bort fra av den grunn. Jeg vil karakterisere dette som et begynnerstadium for utøvelsen av bufébeite i Finnmark.

Vedrørende nordmenn som kom til denne landsdelen og bosatte seg ute ved kysten, finnes

det beretninger som sier at det blant disse ble holdt bufé på slutten av 1500-tallet.²⁹ Det berettes om at det i Vardø var både storfe, sauer, geiter, griser og høns.³⁰

Siden antall bufé og beitets omfang hører svært tett sammen vil jeg for oversiktens del se hen til noen beskrivelser som gir anvisninger på dyretallet. I så måte vil fogd Niels Knags beskrivelse fra 1694 være av verdi.³¹ I Knags «matricul» sies bl.a. at bøndene i Loppa holdt fra fire til åtte kyr, samt en del sauer og geiter. Videre uttales det at sjøsamene i Hasvåg tingsted også holdt husdyr. Sjøsamene i Porsanger og Laksefjord hadde gjerne noen kyr og sauer, men de hadde også rein. Opplysninger her angir dyreholdet blant nordmenn og samer i kyst og fjordstrøkene som på denne tiden var underlagt norsk jurisdiksjon. Når det gjelder forholdet i de indre delene av Finnmark var det ikke slik at samene levde av rein og andre utmarksnæringer alene. Rundt 1750 synes det å ha vært vanlig at bofaste samer i Kautokeino holdt bufé i tillegg til at de hadde rein i flyttsamenes hjorder.³²

Videre kan man se hen til hva Schnitler sier om dyreholdet blant annet i Altafjorden. Han skriver at «Til Creaturer haves Køer, Faar, nogle Stædz Jeder, Faa Søe-Finner holde nogle tamme Reen, som de hos Field- Finnerne have i Fieldene».³³ Lignende beskrivelse når det gjelder dyreholdet har Schnitler, bl.a. fra Porsanger og Tana.

Man kan vel si at noe som kjennetegner denne periode var utøvelsen av flere næringskombinasjoner. Slik jeg ser det er det vel grunn til å hevde at det blant nordmenn og sjøsamer var svært vanlig og både holde bufé og rein i kombinasjon med fiske i sjø og elv.

Til tross for at det på denne tiden ikke var de helt store forekomstene av bufé i Finnmark, er det vel ikke til å komme bort fra at de dyrene som ble holdt måtte ut på beite i sommerhalvåret. Tilgjengelige og dermed ubebodde arealer i Finnmark, som kunne gjøre nytte som beitemark, ble nok tatt i bruk. Når det gjelder praktiseringen av bufébeitet er det vel grunn til å tro at dyrene ble sluppet ut forholdsvis tidlig om våren, siden fôrreservene ofte

28. Se fotnote 1.

29. Walkendorf Erik, Finnmarkens beskrivelser 1901 s. 7. Her gjengitt etter NOU 1994: 21 s. 72. Se også Claussøn Peder, Samlede skrifter 1881 s. 404.

30. Alf Ragnar Nielssen, «Animal Husbandry among the Norwegian population in Finnmark» 1984 b s. 85.

31. Niels Knag, «Matricul oc Beschrifuelse ofuer Findmarchen for Anno 1694», Nordnorske samlinger. Oslo 1938 Bd.1 s. 1–32. Særlig sidene 2, 5 og 12.

32. Adolf Steen, Kautokeinostudier Bind III av samiske samlinger s. 32.

33. Schnitler, Bd. I, ved Kristian Nissen og Ingolf Kvamen side 228. Eksaminasjonsretten den 6. april 1744 i Alta.

var heller marginale. Her trer sammenhengen med liten dyrkning av jorden i Finnmark, og førmangel rimelig klart frem.³⁴ Den vanligste måte å skaffe vinterbeholdningen av stråfôr på var gjennom høstingen av utmarksslåtter, noe som ofte gav dårlig resultat. Det medførte at dyrene både ble sulteføret, og at man brukte kokt fiskeavfall, tang og tare til å kompensere manglene vinterfôr. Når våren kom og sneen smeltet var det nok om å gjøre og slippe husdyrene ut på de stedene som først ble fri for sne, slik at dyrene ved egen hjelp kunne ta til seg føden. Lengre utpå våren når det begynte å vokse mer i utmarken ble nok dyrene sluppet mer fritt, men de måtte nok gjetes mer enn hva tilfellet er i dag. Dette har nok sammenheng med at rovdyrtrusselen var større, samt dagens erstatningsordninger. Siden det var vanlig med en liten besetning, som man var svært avhengig av, ble den nok vaktet godt. Man forsøke nok å ha dyrene til å beite der det vokste godt, og samtidig unngå og miste noen av dyrene. Det er også grunn til å bemerke at som følge av, særlig sjøsamenes omstreifende leve-måte, beitet dyrene på forskjellige steder avhengig av hvor de valgte å nedsette seg. Dermed dekket nok bufébeite rimelig store arealer tross et lavt dyretall.

Som følge av endringene i bosetingsmønsteret, hvor man i tiden omkring 1700-tallet ser at befolkningen i fjordområdene økte, og ble sammensatt av både sjøsamer, nordmenn og kvener trer det frem konturer av små jordbruksbygder. I dag ser man jo at det på disse stedene som blant annet Alta og Tana er to store landbruksområder i Finnmark. Jeg vil si at som følge av denne befolkningskonsentrasjon økte antall bufé i disse strøk, og beitet ble utøvet mer i et slags fellesskap. Man kan jo si at felles beite oppstod på den måten at dyrene beitet og sterifet om hverandre i utmarken.

Siden det ikke var noen privatmann som hadde eiendomsrett til grunn som ble dyrket i den hensikt å produsere vinterfôr, er det vel grunn til å tro at beitende bufé fikk gå rimelig fritt også i umiddelbar nærhet av boplassen. Det var som følge av den manglende eiendomsrett ikke vanlig at det ble satt opp gjerder og andre stengsler, dog med mulige unntak i forbindelse med enkelte utmarksslåtter. Disse områdene var jo særdeles viktige, og om de som holdt bufé skulle slippe dyrene på beite i disse strekningene ville vinteren bli svært vanskelig å klare seg gjennom. Av den grunn passet man nok på at beiteende bufé ikke kom til der. Til tross for dette vil jeg si at det var fritt frem for befolkningen å slippe dyrene ut på beite, og for å kunne gjøre det

trengte man ikke noens tillatelse. Landet lå altså til en felles utnyttelse på denne tiden, og at dette vil være svært viktig sett i forbindelse med både jordsalgslovgivningen og rettsoppfatningene er vel på det rene.

Dette at landet lå til utnyttelse i fellesskap synes å komme klart frem hos Schnitler, når han sier:³⁵ «Friheden, jeg forstaaer, er Landets Fællesskab, eller Communio Terræ, at Folk her i Landet sætte sig ned, hvor de Lyste, uden at spørge Nogen; Hvor 1.2. eller fleere Mænd før boe, der have saa mange, der vill, Frihed til at nedlade sig, og at benytte sig av Øen og Jorden derpaa saa frit og fuldkommen, som de gamle Opsiddere. Ligesom, Havet for alle, saa er og landet alle tilfælles; Alt hører Alle til, og Ingen har Noget for sig sær; Deraf er det, at Ingen i sær stræber, at forarbeide, eller forbedre den Jord, som geraader ikke sig allene, men Fremmede til Nytte.»

Når det gjelder den geografiske utstrekningen for beitearealene som ble brukt, satte nok topografien de største begrensningene og beitet skjedde dermed på arealer som i utgangspunktet nærmest var å betrakte som eierløse, eller som «kongens allmenning». Hvilken betegnelse som enn brukes om grunnen i Finnmark på denne tiden er i og for seg ikke det viktigste. Av større betydning er vel det faktum at grunnen ble benyttet til bufébeite av alle de ovenfor nevnte befolkningsgruppene, og det siden beiteresursene var en nødvendig forutsetning for i det hele tatt å kunne fø bufé i denne landsdelen. Man stod altså overfor en felles bruksutøvelse uten særlige hindringer.

Når man så kommer over på 1800-tallet er det slik at omfanget av husdyrholdet økte, og med det antallet beitende bufé.³⁶ Selv om det var slik at dyretallet steg viste det seg at her ikke var mange som drev med husdyr alene. Eksempelvis så var det på begynnelsen av dette århundret bare en i Altaområdet som hadde jordbruk som eneyrke, og det var fortsatt kombinasjonsdrift som rådde.³⁷

Det fremkommer i NOU 1994: 21 side 76 at det fra 1801, hvor det i Altaområdet bare var en som drev jordbruk som eneyrke, skjedde en forholdsvis stor endring. I 1865 var det ifølge en uoffisiell statistikk 308 personer som drev med jordbruk som eneste næring. Det reises da en del innvendinger mot dette, som tar til orde for at denne statistikken ikke kunne fange opp de ulike næringskombi-

35. Schnitler, Bd. III s. 125.

36. Se Åmund Helland, Topografisk – statistisk beskrivelse over Finmarkens amt. Del I s. 373 flg. Se også NOU 1994: 21 s. 76.

37. Henry Minde, Folketilveksten i Alta. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Tromsø 1975, s. 111–112.

34. Se punkt 2.3 om soneinndelingen.

nasjonen som faktisk ble utøvet. Det er vel grunn til å reservere seg mot det denne statistikken sier, men det bør vel kunne legges til grunn at jordbruket etterhvert ble en viktigere del av de utøvde næringene.

Helt frem til omkring 1850 hadde det ikke foregått noen særlig dyrkning av jorden, og vinterfåret ble fortsatt hentet i utmarksslåttene.³⁸ Dermed var bufébeite fortsatt en svært viktig bruksutøvelse, og som hadde samme karakter av nødvendighet som tidligere. Ses det så hen til Åmund Hellands beskrivelser, så fremkommer det her at dyretallet på slutten av dette århundre hadde et rimelig stort omfang.³⁹ Sett i lys av dette måte tilgjengelige arealer etterhvert bli utnyttet rimelig intensivt i forbindelse med bufébeite.

I vårt århundre var det fortsatt slik at husdyrholdet ble drevet i kombinasjon med andre næringer. De som bodde helt ute langs kysten livberget seg fortsatt hovedsakelig av fiske, mens de som bodde i fjordstrøkene, i tillegg til jordbruk og fiske hadde andre utmarksnæringer som ble utnyttet. I innlandet var det jordbruk og andre utmarksnæringer sammen med reindriften de levde av.

Når det gjelder utøvelsen av bufébeite i de to seneste århundre etter at det var blitt innført eiendomsrett til grunn i fylket, skjedde nok beitebruken fortsatt etter samme prinsipper som nevnt ovenfor. Likevel skjedde det en reduksjon av tilgjengelige beitearealer etterhvert som det ble opprettet flere eiendommer, og som til en viss grad ble inngjerdet. Det er vel også grunn til å tro at befolkningen ble mer oppmerksom på hva som var deres eiendom, siden de nå hadde et skjøte på denne, og som følge av det gjorde sitt for å holde beitende bufé borte.

Som en oppsummering av tiden fram mot midten av vårt århundre så kan det sies at ble drevet med husdyr i alle lag av befolkningen som var bosatt slik at det lot seg gjøre. Ved å se hen til dyretallet tidlig i dette århundret er det vel på det rene at jordbruket må ha hatt en forholdsvis stor utbredelse.⁴⁰ Dermed ville også beite med bufé på denne tiden ha et relativt stort omfang.

Jeg vil som en følge av denne redegjørelse av fehold og bufébeite hevde at til tross for et noe lavt dyretall i tidligere tider, så ble det etterhvert svært vanlig at det ble holdt husdyr over hele landsdelen. Beite var dermed en klar følge av dyreholdet, og ble utøvet på de arealene som var tilgjengelige. Når det gjelder beitets betydning for utøverne så hadde det et sterkt preg av nødvendighet, og det ble nok sjelden eller aldri gjort noe for å innhente noen tilatelse til å utnytte denne ressursen hos den øvrige befolkning. Det synes dermed som om det å gjøre seg nytte av utmarken til beite for bufé var noe som befolkningen så på som en rettighet som hadde sitt grunnlag i en gammel bruksutøvelse, eller sagt med andre ord, beitebruken var basert på en sedvanlig bruksutøvelse blant befolkningen som holdt bufé. At det dermed kunne foreligge en oppfatning omkring rettmessigheten av en slik bruk, synes å være rimelig, men dette vil gjort nærmere rede for i kapittel 5. I kapitlene 4 og 5 drøftes henholdsvis jordsalgslovgivningen og rettsoppfatninger vedrørende retten til å ha bufé til å beite på statens grunn i Finnmark, og jeg vil der i stor grad se hen til den faktiske bruksutøvelse som ovenfor er presentert.

38. Drivenes Einar Arne, Åkerbruk og fedrift i Altafjorden på 1800-tallet. Hovedfagsoppgave i historie, Tromsø 1975, s. 199.

39. Helland. Op.cit s. 378.

40. Når det gjelder dyretallet så var antallet storfe og sau i 1907 henholdsvis 10493 og 25516. Antallet steg etter dette helt fram rett før siste krig da antallet for storfe var 16030 og for sau 41650. Når det gjelder antall storfe så har det stadig gått nedover, frem til den tellingen i 1969, da det var 7802 storfe i fylket. Etter dette har det skjedd en økning frem til den siste tellingen i 1989 da det var 9196 storfe. (Tallene er hentet fra NOU 1994: 21 s. 167).

Kapittel 3

Benevnelsen «Statens grunn» i Finnmark – dens forhistorie

3.1 Innledning

I dag er den alminnelige betegnelsen på jord som ikke er underlagt private personers eiendomsrett i Finnmark, statsgrunn. Det å betegne grunnen som statens er synonymt med å si at det er statens eiendom. Til tross for at spørsmålet om retten til land og vann i Finnmark i den senere tid er blitt utredet, og hvor en av problemstillingene har vært om staten kan anses som eier av all grunn som ikke er underlagt privat eiendomsrett, vil ikke jeg gå særlig inn på dette. Det jeg vil forsøke å vise er hvordan begrepet «statens grunn» er blitt innført i Finnmark, og med det hvordan statens eiendomspretensjon har kommet til uttrykk. Formålet med dette er å vise at det dermed skjer en innholdsmessig endring av retten til å utøve bufébeite. Det etableres med tiden en statlig eiendomsrett til den grunn private ikke hadde i sin besittelse, eller som de etterhvert ble eiere av. På den måte vil man stå overfor et tidsskille hvor man går over fra å ha utøvet bufébeite på nærmest eierløs grunn til å nå utøve bruk på fremmed eiendom.¹

I den någjeldende jordsalgslov av 12. mars 1965 betegnes arealet som ikke er underlagt private personers eiendomsrett som «statens umatrikulerte² grunn». I § 3 sies det da uttrykkelig at det er staten som *eier* den umatrikulerte grunn. Som begrunnelse for statens eiendomsrett anføres det i forarbeidene³ til loven at; «Så langt tilbake som den norske søge vet å berette, var all jord og grunn i det egentlige Finnmark betraktet som statens eiendom».

Det fremheves da også at dette stod i «... motsetning til forholdene sør i landet, hvor privat eiendomsrett til jord alt i sagatiden var fast instituert, fantes i Finnmark ingen private jordeiendommer. Dette forhold vedvarte opp gjennom tidene i flere hundre år, helt fram til midten av det 18. århundre.» Denne begrunnelsen synes å hvile på et noe sviktende grunnlag. Det blir blant annet hevdet av

Otto Jebens i NOU 1993: 34 side 266 at denne lære i følge nyere undersøkelser «neppe er holdbar». Sverre Tønnesen synes også å være av denne oppfatning i sin avhandling, hvor han fremholder at det ikke forelå noen eierpretensjon eller besittelsesvilje fra statens side over «Finnmarksalmenningen» før på slutten av 1600-tallet (nærmere bestemt etter at eneveldet ble innført i 1660). Han fremhever da også at det ikke, uttrykkelig i noe kongebud i tiden frem mot 1700-tallet var avgitt noen direkte erklæring hvor Kongen eller staten ble sagt å være eier av grunnen i Finnmark i privatrettslig forstand.⁴ Dette står da i motsetning til det Solem mente. Han uttalte at i «Finnmark hadde staten alltid ansett sig som eier av all grunn, men denne grunneier rett ble ikke lenger håndhevet».⁵

Det er nok grunn til å stille spørsmålet om *når* man kan si at statens eiendomspretensjon har kommet til uttrykk i Finnmark, og av den grunn vil det stå sentralt for meg å se hvordan arealene i Finnmark er blitt beskrevet. En fellesnevner for betegnelsene er at de fleste gir oss grunn til å anta at man i utgangspunktet omtaler en eiendomsrett for Kongen eller staten. Første gang arealene i lovgivningen beskrives som statsgrunn er i «Lov om Afhændelse af Statens Jord i Finmarkens Landdistrict» av 22. juni 1863. Denne begrepsbruken ble også fulgt opp i den følgende jordsalgslov, «lov om Afhændelse af Statens Jord og Grund i Finmarkens Amt» av 22. mai 1902.

Jeg vil i det følgende forsøke å gjøre rede for forhistorien til begrepet «statens grunn» i Finnmark, og det vil dermed være nødvendig å se hen til beskrivelser av jorden og jordforholdene i Finnmark, forut for innføringen av betegnelsen «statens jord» i jordsalgsloven av 1863. Dette vil bli gjort fordi det her i lovs form brukes betegnelsen «Statens Jord» eller «Statens Grund», og man har kommet frem til det tidspunkt hvor betegnelsen blir vanlig ved omtale av usolgt grunn. Siden det i mange av de kilder jeg har tatt for meg, og som jeg finner å være svært betydningsfulle, synes å være slik at Kongen (staten) eller hans embetsmenn

1. Her tas det høyde for at man etterhvert kan si at bufébeitet ble utøvet på et allmenningsrettlig grunnlag.

2. Se innledningen punkt 1.1.

3. Innstilling om lov og forskrifter om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke av 29. september 1962 s. 5.

4. Tønnesen, s. 10 og 11.

5. Erik Solem. Lappiske rettsstudier 2. oppl. Oslo 1970 s. 35.

først fra slutten av 1600-tallet begynte å gi uttrykk for en rettstilstand der det var Kongen som eide grunnen, vil også jeg ta utgangspunkt i denne perioden.

Det jeg vil forsøke å vise er hvordan statens *eiendomspretensjon* har kommet til uttrykk i ulike rettskilder, og det gjennom en begrepsbruk som gikk i retning av å omtale jorden i Finnmark som kongens eller statens eiendom. Det vil være viktig å merke seg at det i all hovedsak er beskrivelser av jordforholdene fra øvrighetens side som her vil bli gjennomgått, og på den måten vil man også se hvilken rettsoppfatning som var rådende hos statsmakten, og dets representanter. Det vil bl.a. være en del sentrale benevnelser som har kommet frem både i fredlysninger, skogreskripter⁶ og lovgivning. Noe som kjennetegner disse er at de var rettet spesielt mot skog- og jordforholdene i Finnmark.

3.2 Fra «Kongens Almind og Skove» til «Statens Jord og Grund»

En av de første benevnelser jeg har valgt å undersøke fremkom under en *fredlysning* av Altaskogen i 1693. Denne ble foretatt av Fogd og sorenskriver Niels Knag på tinget i Hasvåg på Sørøya. Her bruker Knag uttrykk som «Hans Majestets Almind og Skove» og «hans K.M. land og Ejendom». Der som man tar for seg ordlyden i disse beskrivelser, er det vel grunn til å si at det allerede her ble lagt for dagen et syn som klart gikk i retning av at grunnen i denne landsdelen var kongelig eiendom. Det vil jo være nærliggende å si at det ligger en forholdsvis klar eierpretensjon i uttalelsene.

Man kan så spørre om fredlysningen ble foretatt bare for å verne om, og fastslå at dette var kongens eiendom, eller om *formålet* var å verne om skogressursene til det beste for befolkningen i Finnmark. Ut fra fredlysningen kan man lese at trevirke til husbruk (for befolkningen) kunne utvises av «underfogden», og ikke av «høi øvrighet» slik det var om man skulle anvende tømmeret til for eksempel bygging av hus, båtmaster e.l. Det er vel grunn til å se denne «lille» oppmykningen for bruken av skogen ut fra det synspunkt at noe av formålet var å verne om befolkningens interesser, og det gjennom en kontroll av de større uttak av tømmer. Det er jo viktig å huske på at man fra øvrighetens

side var opptatt av å ha en bosetning i Finnmark, og verne om deres interesser, men det er vel ikke til å se bort fra at de styrende var interessert i å etablere forståelse hos befolkningen om at det var Kongen som eide jorden.

Til tross for at man bruker benevnelsen «hans K.M. land og Ejendom» sies det om samme areal at det er «hans K.M. Almind og Skove». Ses disse utsagn i sammenheng, kan det tyde på at områdene ble sett på som allmenninger eiet av Kongen. Begrepet «Kongens Almind» Fremkommer i Christian V's Norske Lov av 15. April 1687 3–12–2, som var blitt kunngjort på tingene i Øst Finnmark i 1688. På denne måten ble kongens allmenning et begrep som ble innført for befolkningen i Finnmark. Å si at begrepet allmenning ikke var kjent i Finnmark før denne tid vil nok ikke være riktig, dette siden nordmenn som var kommet sørfra mest sannsynlig var kjent med det gamle rettsinstituttet som allmenningsretten var.

Hvordan disse begrep ble *oppfattet*, og om de ble forstått av befolkningen kan man spørre seg om. Det er jo grunn til å stille seg litt kritisk til dette av den grunn at det i Finnmark var en befolkning som hadde flere språk, hvor lese og skrivekyndigheten muligens kunne være en skranke for forståelsen av øvrighetens forsøk på å klargjøre jordforholdene. At slike benevnelser nok ikke kom ut til store deler av befolkningen må nok kunne legges til grunn. Om dette fikk noen betydning når det gjaldt beite med bufé, vil jeg komme nærmere inn på senere i avhandlingen.

Begrepsbruk som «Kongens Almind» stemmer for øvrig med det som hadde skjedd ellers i landet. Her hadde man etterhvert begynt å anse Kongen som eier av allmenningene. Kongen som ble ansett som eier av allmenningene på 1600-tallet begynte å selge allmenningsstrekninger og på den måten oppstod de ulike allmenningstypene.

Selv om fredlysningen i 1693 kun var rettet mot forholdene i Altafjorden kan en muligens si at dette var en begynnelse på det som senere skulle vise seg å bli forutsatt i lovverket, nemlig at staten var eier av grunn i Finnmark som ikke var avhendet til private. Men å si at de ovennevnte uttalelser alene skulle dannet grunnlaget for statens eiendomspretensjon vil ikke være tilstrekkelig, og derfor er det påkrevet å fortsette undersøkelsen av andre rettskilder.

På midten av 1700-tallet finnes flere indikasjoner på at øvrigheten forsøkte å gjøre eierposisjonen til Kongen tydeligere. I så henseende er skogreskriptene fra henholdsvis 31.01.1753 som gjaldt forbud mot å hugge furu uten utvisning fra amtmanden, ved hans skogfogd, og 31.10.1753

6. Reskripter var lovregler som ble gitt i brev til de embetsmenn som skulle rette seg etter bestemmelsene eller som skulle kunngjøre de. Reskriptene ble også benyttet når det skulle gis et pålegg som ikke var en lovregel. Reskriptene kunne bli kalt instruksjon, anordning, reglement o.l.

som gjaldt fredning og bevaring av bjørke- og annen løvskog av interesse. Slik jeg ser det, har man vel her noen av de første sterke indikasjoner på at Kongen forvalter grunnen i Finnmark som sin eiendom. I det førstnevnte reskriptet legger Kongen ned forbud mot hogst uten utvisning av amtmanden ved hans skogfogd, jf. punkt 1. For øvrig inneholdt det forholdsvis strenge bestemmelser om benyttelsen av skogen.

Det kan vel stilles spørsmål om disse rettslige skritt, i likhet med ovenfor nevnte fredlysning, kan sies å være et utslag av en eiervilje, eller om dette også var vedtatt ut fra *formålet* om å forebygge en ødeleggelse av skogen, som kunne medføre en forverring av befolkningens levkår. Det bør vel kunne legges til grunn at det var en kombinasjon av disse forhold. Kongen ville forsøke å markere for folket at det var han som var eier av grunnen, og dermed gjøre det klart at det var hans embetsmenn som skulle forvalte den og ressursene på hans vegne. Likevel bør det jo ikke underslås at det var viktig for kronen at det ble opprettholdt en stabil befolkning i Finnmark, og at det derfor ble ansett for nødvendig å vedta slike forbud, som reskriptene inneholdt. Om det kunne hugges fritt i skogen ville det muligens ha medført en rovhugst også av andre enn de som var bosatt i fylket, derfor forsøkte man å forvalte skogen slik at det ble innbyggernes beste, jf. reskriptet fra 31.01.1753. Her sies at: «som os (Kongen) allerunderdanigst er foredraget, hvorledes den udi Finmarken tilhørende Altens Skov befindes paa et og andet Sted at være forhuggen, samt i andre Maader ilde medhandlet ihvorvel dog denne skovs conservation til vore boende kiære og troe Undersaatters beste er høyt fornøden.»

I eldre juridisk teori finnes en som hadde en klar oppfatning om statens posisjon i Finnmark. Det var sorenskriver Spilling⁷. Han mente at allerede ved vedtakelsen av skogreskriptene var det slik at staten var eide både grunn og skog. Han sa videre at skogen og grunnen måtte ses i sammenheng. Spilling var så sikker at han hevdet at de ovenfor nevnte skogreskriptene var det «første legislative uttrykk for statens uinnskrenkede eiendomsrett over skogen i Finmarken». Han fortsetter med å si at når det gjelder grunnen så må man «Holde sig for øie, at paa disse reskripenes tid eiet staten ogsaa al grund, hvorpaa skogen stod.»

Spilling var da ikke alene å mene at grunnen i Finnmark var statlig eiendom, også Fr. Brandt⁸

stod for dette syn. Brandt sa at: «Det *egentlige Finmarken* har lige fra den ældste Tid været betragtet som den norske Stats *Ejendom* (forf. uth.). Først langt ned i den historiske Tid er dette District blevet bebygget av Indvandrede; men disse ansaaes ikke som ejere af Grundene».⁹

Forsøker man å finne bakgrunnen for Brandt's oppfatning vil man legge merke til at hans ordvalg er svært likt det som var fremholdt i Oth.prp. No. 21 for 1848.¹⁰ Her sies det fra finansdepartementet at: «... de Finmarkske Almindinger, hvortil Grunden, er at disse blive at betragte fra et andet Synspunct og at behandle efter andre Regler end de almindinger, der i Almindelighed benævnes Statens. Det Egentlige Finmarken har nemlig fra gammel Tid af været *betragtet som tilhørende Kongen eller Staten* (min uth.), fordi det oprindelig kun var beboet af et Nomadefolk, Lapperne uden faste Boliger. Lidt efter lidt blev dog en Deel deraf bebygget af Indvandrede, hvilke dog ei betragtedes som eiere af Jorden.»

Selv om det ikke her slås fast at grunnen tilhører staten som eier, virker det klart å være det som ligger til grunn for denne uttalelse. Her nevner man hvem som ikke kan være eiere av grunnen, og samtidig sier at grunnen tilhører staten. Dersom man så ser hen til forarbeidene til dagens jordsalgslov finner jeg at begrunnelsen for statens eiendomsrett i Finnmark er svært lik den som ble anført av Brandt. Det vil være fristende å si at man ved forberedelsen av *dagens jordsalgslov* i stor grad har sett hen til hvilke oppfatninger som hadde utkrystallisert seg i juridisk teori, og i særdeleshet Brandt.

Setter man dette i et større perspektiv, og trekker inn det at grensen mot Sverige var blitt fastsatt bare noen år før tilblivelsen av de ovenfor nevnte reskriptene, nærmere bestemt i 1751, kan det vel tenkes at det fra Kongens side ble ansett som svært viktig å gjøre det klart for befolkningen at det faktisk var den norske Konge som eide og forvaltet landområdet som nå strakte seg innover vidda. I denne sammenhengen er det verdt å legge merke til Lappekodisillen § 30 1. ledd som gir rikene en suverenitet som var ubeskåret innenfor grensene. Det sies i denne bestemmelse at; «Men hvert Rige skal herefter paa sin side av benevnte Grendse alleene og ubeskaaret være berettiget, alle Regalia og Jura Majestatis, saavel i Geistlige som Verdslige Sager, at øve og bruge».

9. «Det egentlige Finmarken» hos Brandt, tilsvarer det nåværende Finnmark fylke.

10. Oht.prp. No. 21 for 1848 s. 23, 2. sp. Denne gjaldt spørsmålet om å oppheve ved ny lov forbudet mot å selge allmenninger i lov av 20. august 1821 om det benefiserte gods, § 38.

7. Spilling, Av Finmarkens skogret. s. 7.

8. Fr. Brandt, Tingsretten, fremstillet efter den norske Lovgivning, 3. utg. 1892 § 39, s. 188.

Ved den fulle suverenitet over landområdet fulgte retten til å bruke norsk lov her. Lappekodisillens § 30 kan vel også ses på som en bestemmelse som gav uttrykk for den oppfatningen om at grunnen var Kongens land.¹¹

Hvorvidt denne bestemmelse kan sies å angi en slik oppfatning synes å være omdiskutert. I den senere tid har det blitt hevdet at, ved å legge indre deler av Finnmark inn under norsk jurisdiksjon ikke endret sedvaneretts fastede privatrettslige rettigheter. Men forholdet var tvert i mot at man gjennom § 2 i kodisillen støtter at samene hadde «en slags eiendomsrett» i de områder kodisillen omhandlet.¹²

Ut fra tankegangen som var vanlig hos juristene på 1700-tallet, om at all grunn som ikke var underlagt privat eiendomsrett tilhørte Kongen¹³, ble det sannsynligvis ansett for å være et behov for å vise denne holdningen også i Finnmark. Man bør vel kunne legge til grunn at reskriptene fra 1753 var utslag av disse holdningene, som nok også var å finne hos statens embetsmenn. At disse dermed kan sies å ha medvirket til å gjøre statens posisjon i Finnmark sterkere synes å være riktig.

Oppfatningen om at staten eide grunnen i Finnmark, og med det statens eiendomspretensjon fikk med vedtakelsen av jordutvisningsresolusjonen av 1775 et sterkere grunnlag. Resolusjonens § 1 var hjemmelen for utvisningen av jord til private. Til tross for at det her blir gitt en hjemmel til å begynne å vise ut jord i Finnmark, sies det ikke i resolusjonen at det er staten som eier grunnen. Men når så utvisningen av boplassene starter med embetsmenn som kompetente, vil det vel fremtre som forholdsvis klart at dette måtte bero oppfatningen om at staten var eier av grunnen.

Til tross for at man her får et sterkere grunnlag for å hevde at staten var berettiget til å selge gjennom det å ha eiendomsretten, så var ikke *formålet* med resolusjonen å etablere eiendomsrett for staten. Hovedformålet var å begynne utvisning av jord

til eiendom for private.¹⁴ Det ble anset som svært viktig å starte jordutvisning om det skulle skje en bedring av jordbruket og husdyrholdet i landsdelen. Otto Jebens fremhever i NOU 1993: 34 side 285 dette synspunkt. Han sier at ved «jordutvisningsresolusjonen av 1775 var antagelig det formelle utgangspunkt fra statens side oppfatningen om at kongen var eier og derfor kunne overdra jorden til boplasser for privatpersoner. Men *formålet* med resolusjonen var ikke å vareta eiendomsrettslige eller økonomiske interesser for staten, men å sikre et bedre grunnlag for jordbruket i Finnmark, og samtidig en mer stabil bosetning i landsdelen, ved at oppsitterne ved å bli eiere til sine boplasser, ble mer fast knyttet til dem.» (min uth.)

Det er vel grunn til å si det slik som Jebens gjør det i fortsettelsen av det ovenfor nevnte sitat, at formålet i blant annet de ovennevnte disposisjoner var motivert ut fra den samfunnsmessige siden, hvor man kan si at formålet med de disposisjonene som ble foretatt, var av mer forvaltningsrettslig art enn de var motivert av å fremme staten som privat grunneier. Likevel hva enn formålet bak denne resolusjonen var, bør man vel kunne legge til grunn at statens posisjon som grunneier ble styrket. Det er vel dermed nærliggende å trekke den konklusjon at i alle fall de som ble eiere av grunnen fikk en bedre forståelse av statens posisjon i Finnmark. Jeg vil være av den oppfatning at *de private* som ervervet jord ble klar over at det var staten som stod for utvisningen. Det bør vel dermed kunne forutsettes at *de* som ervervet grunn i medhold av resolusjonen etter dette oppfattet staten som eier av det øvrige areal.¹⁵

Dersom man ser hen til bestemmelsene i reskriptene gitt i 1753 og jordutvisningsresolusjonen av 1775 viser det seg at reguleringene var svært *behovsbestemt*. Behovet for ordnende skog og jordforhold medvirket konkret til de ovenfor nevnte bestemmelser. Det kan jo lede frem til spørsmålet om resolusjonen av 1775 ble vedtatt siden behovet for ordnede jordforhold, og en «effektiv» utvisning medførte at man fra Rente-kammerets side etablerte staten som grunneier.

I den tiden som fulgte var det ikke så stor aktivitet når det gjaldt å vise statens posisjon i Finnmark, men at man brukte betegnelsen allmenning om jord og skogforholdene helt frem til omkring 1825 synes å kunne legges til grunn.

11. Se NOU 1993: 34 s. 358–59, Vedlegg 1, Statens grunn i Finnmark. Et historisk perspektiv. Av Gudmund Sandvik. Sandvik synes å være av den oppfatning at Kongens suverenitet over de indre områdene, i følge Lappekodisillens § 30, medførte at staten fikk den samme rettslige stilling i indre deler av Finnmark som det fra før av hadde hatt i ytre deler. I motsatt retning, Steinar Pedersen, Vedlegg 1 til NOU 1997: 5 s. 81. Han hevder da at meningen med regelverket ikke var å endre de eiendomsrettslige forhold, men heller var ment som en klargjøring av de statsrettslige forhold.

12. NOU 1997: 5 s. 74–75.

13. Denne oppfatning sies å ha sitt utspring i datidens teori om kongens «overeiendomsrett» (dominium directum). En som fremhever dette er Gøsta Åquist, Rättsbegreppens historiska användning på samiskt område, I Samenes og sameområdenes rettslige stilling belyst, Oslo 1977 s. 21.

14. Se nærmere om dette i kapittel 4 punkt 4.2.4.

15. I denne sammenheng må det jo ikke glemmes at selve utvisningen ikke var særlig virkningsfull og at de fleste fortsatte sin utnyttelse av grunnen som før. Se nedenfor punkt 4.2.4.

Betegnelsen allmenning ble også brukt av amtmann Fielsted i 1775, hvor han i sitt pro meomoria til Rentekammeret i København 31.03.1775 sier at: «Efter som ald Landgrunden i Finmarken anses som *uafdelt Alminding* Hans Majestet allene tilhørende.» (min uth.) Videre i et pro memoria fra Rentkammeret til amtmann Sommerfelt i 1801 brukes beskrivelsen «de Kongelige Almenninger i Amtet». Også i en kunngjøring av amtmannen fra 1825 brukes en betegnelse som også tyder på at det var en oppfatning som gikk i retning av at man i Finnmark hadde allmenningsgrunn. Her omtales det «... Misbrug ved Hugst i Altens Almennings-skov ...».¹⁶ En slik klar og konsekvent benevnelse av grunnen i Finnmark som allmenning gir klare assosiasjoner til bufébeitet som en allmenningsrett.

Når man så kommer frem til midten av 1800-tallet finner man eksempler på at grunnen i Finnmark omtales som «de staten tilhørende strekninger» og den statlige eiendomsrett får en klarere fremtoning.¹⁷ Denne betegnelsen, vil slik jeg ser det, ikke være like klar som de som fremkommer i den følgende jordsalgslov som ble vedtatt den 22. juni 1863. Her blir grunnen i Finnmark for første gang omtalt som statens grunn. Dette bør vel sies å være den viktigste lov sett i forhold til innføringen av betegnelsen statsgrunn i Finnmark. De som ervervet grunn i medhold av denne lov, og dermed fikk skjøte på grunnen, hadde jo i dette klare henvisninger til at den øvrige grunn var statlig eiendom. Det fremkommer jo av skjøtene at grunnen ble solgt med hjemmel i jordsalgsloven. I skjøtene henvises det da også uttrykkelig til loven som bruker beskrivelsen «Statens Jord».¹⁸ Den som derved ble eier av jord fikk dermed en skriftlig bekreftelse på at de arealer som ikke var blitt underlagt privates eiendomsrett i Finnmark var å betrakte som statsgrunn.

Jeg vil dermed være av den oppfatning at begrepet statsgrunn i etterkant av jordsalgsloven av 1863 ble et forholdsvis kjent begrep for befolkningen i Finnmark, og på den måten fikk altså statens eiendomspretensjon en bredere fot og stå på,

enn hva tilfellet var før. Det skal jo dog ikke ses bort fra det forhold at enkelte deler av, da særlig de indre strøk ikke merket den helt store effekten av jordutvisningen, men tross dette ser en jo at det i etterkant av 1863 loven også i indre Finnmark ble etablert eiendomsrett og utstedet skjøter på eiendommer.

Av det som er anført ovenfor vil det synes å være sannsynlig at grunnen i Finnmark fra *statens side* har blitt oppfattet som statens eiendom i alle fall fra omkring midten av 1700-tallet, jf. skogreskriptene fra 1753 og den følgende jordutvisningsresolusjon av 1775. Dette og de følgende jordsalgslovene (1863, 1902 og 1965) som har regulert stadig flere bruksformer, vil fort lede tanken i den retningen at det var staten som eide grunnen i Finnmark. I og med loven av 1863 synes det som om tankegangen at ingen i Finnmark hadde bruksrettigheter til grunnen uten at det enten var forutsatt i lovgivningen, reglement, eller at det forelå en statlig tillatelse for den enkelte, i alle fall hos øvrigheten har vært grunnleggende.

Dersom man tar de faktiske forhold i betraktning ved at befolkningen kjøpte grunnen hos staten, og fikk utstedet et skjøte som sa at den øvrige grunn var statens, anser jeg tiden fra 1863 frem mot vårt århundre som en periode hvor den statlige eiendomsrett bør ha blitt oppfattet som reell blant et flertall i befolkningen som utøvet bufébeite. Dette har jo sammenheng med at man ved århundreskiftet kan se at det var, befolkningsantallet tatt i betraktning, skyldsatt forholdsvis mange eiendommer.¹⁹ At statens eiendomspretensjon også i indre deler av Finnmark må ha fått en viss betydning på denne tid synes også å kunne legges til grunn. Dette har sammenheng med at det også her fantes flere private grunneiere.

På bakgrunn av drøftelsen ovenfor anser jeg tiden frem mot 1900-tallet som det tidspunkt hvor det bør ha blitt klart at bufébeite nå, for det meste, ble utøvet på arealer som var underlagt statens eiendomsrett. Hvordan eierpretensjon ble oppfattet sett i forhold til retten til bufébeite på det som etter 1863 ble omtalt som statens jord og grunn i Finnmark, er et spørsmål som vil bli behandlet i kapittel 5.

16. Se Spilling, s. 3, 14 og 24 – 25.

17. § 1 i lov av 7. september 1854, som gjaldt fredning for reinbeite i sommerhalvåret i Øst-Finnmark. Dette var en følge av grensesperringen mellom Norge og Finland i 1852.

18. Utskrift av skjøter brukt i Finnmark etter 1895. Statsarkivet i Tromsø.

19. Helland, s. 342–343.

Kapittel 4

Jordsalgslovgivningen i Finnmark

4.1 Innledning

I denne delen av avhandlingen vil jeg ta for meg den lovgivningen som særlig var ment å regulere forholdene i Finnmark. De aktuelle lovene vil da bli drøftet for å se hvilken betydning de hadde, sett i forhold til bufébeite utøvet på statsgrunnen. Først vil jeg ta for meg jordutvisningsresolusjonen av 27. mai 1775. Selv om resolusjonen ikke gir hjemmel for salg av jord, men en gratis utvisning vil den bli tatt med under denne delen av avhandlingen. Dette fordi den markerer starten på overdragelse av jord til eie for enkeltmann i Finnmark. Til tross for at det ikke finnes bestemmelser som direkte nevner noe om *beiterett* for bufé, må denne undersøkes.

Lov om Afhændelse af Statens Jord i Finnmarkens Landdistrikt av 22. juni 1863 er den neste lov som vil bli drøftet. Denne lov, som kan sies å springe ut fra resolusjonene av 1775, inneholder særlig en bestemmelse som vil være av stor interesse. Dens § 1 innfører nemlig et forbud mot avhendelse av statsgrunn som ble anvendt som beiteområde for de fastboendes husdyr.

Jeg vil da også ta for meg Lov om Afhændelse af Statens Jord og Grund i Finnmarkens Amts Landdistrikt av 22. mai 1902. Denne loven videreførte det samme vern for arealer som ble benyttet til bufébeite, som jordsalgsloven av 1863.

Når man så ser hen til de rådende forhold i Finnmark, da særlig frem til 1775, kan det vel være grunn til å spørre seg hvilken lovregulering som gjaldt på det tingsrettslige området frem til dette tidspunkt. De første tegn på at Norges lovgivning også skulle gjelde i Finnmark har man fra fem brev som forelå i perioden 1526 og 1536. I disse sies det uttrykkelig at Norges og sankt Olavs lov skulle gjelde i Finnmark.¹ Videre når det gjelder Christian IV Norske lovbog av 1604, som var en ny utgave av landsloven, ser man av tingbøkene fra 1620 ble benyttet i Finnmark. Dette tas i NOU 1993: 34 side 352 som «uomtviselige bevis for at norsk lov ble brukt i Finnmark». Selv før 1775-reso-

lusjonen kom hadde folk fått stiftet lovlig adkomst til sin grunn. Denne i kraft av Magnus lagabøters norske lov. De hadde fått sin rett fredlyst på tinget. Som eksempel høsttinget i «Kibergh» den 19. oktober 1626.² Her er et eksempel på at en bestemt tilstand som eksisterer blir ført inn i tingboken, nærmere bestemt en «tilhjemling» av boplass på tinget.

4.2 Jordutvisningsresolusjonen av 27. mai 1775

4.2.1 Generelt

Tilblivelsen av jordutvisningsresolusjonen av 27. mai 1775 blir sett på som en av de viktigste begivenheter som har skjedd når det gjelder jordretten i Finnmark. Man fikk innført en helt ny klasse, nemlig de private jordeierne. Med utgangspunkt i resolusjon og senere jordsalgslover har det nå i litt over 200 år blitt utvist og solgt jord til boligtomter, gårdsbruk o.l. i 1775 var dette en helt ny situasjon her. Tidligere var jorden nærmest et allemannseie, og det bl.a. på den måten at den som ville kunne ta seg boplass hvor som helst.

Dog må det jo kunne tenkes at man var forsiktede med å slå seg ned på steder som allerede var tatt i bruk av andre. Dermed forsøkte nok de som ville finne seg en boplass, å slå seg ned slik at det var muligheter til å bl.a. ha noen dyr til å beite i nærheten, og det uten å komme i konflikt med naboen. Her finnes det da selvsagt unntak, og som det tidligere er nevnt forekom det at nordmenn tok over samiske boplasser når de begynte å flytte innover i fjordområdene. Altafjorden er da nevnt som et eksempel på dette.³

Resolusjonen ble utstedet i København, og var en rettleiding til amtmannen i Finnmark. Det var amtmann Collet som gikk i bresjen for denne reguleringen, som gjorde det mulig å eie privat eieendom i denne landsdelen. Han gjorde det klart gjennom flere beretninger at et av de tiltakene som burde gjennomføres var jordutvisning. En tildeling

1. NOU 1993: 34 s. 352. Se også Tønnesen s. 18 hvor brevet av 14.04.1526 er gjengitt.

2. Avskrift fra Finnmark tingbok 1620-1627.

3. Jens Petter Nilsen, Altas historie. 1990 Bd. I s. 124.

av jord til befolkningen var et tiltak som var i tråd med tanken om «Finmarkens Opkomst».⁴

Amtmann Collet som dermed var en av jordutvisningsresolusjonens foregangsmenn mente at landbruk aldri ville bli særlig viktig i denne landsdelen, men en lovgivning som gjorde det mulig for innbyggerne å eie jord kunne føre til at de begynte å rydde jord for å få «engsletter». Folket kunne da klare seg uten det før de før hadde hentet med båt ute på øyene. Collet var altså av den oppfatning at de uklare rettsforholdene omkring jorden i Finnmark, var en av årsakene til at det ikke ble drevet et skikkelig landbruk her. På bakgrunn av sine erfaringer ville han at det skulle foretas en oppmåling og kartlegging av jorden, for så å utvise boplasser til innbyggerne i fylket.

Collets tanker ble ikke virkeliggjort før i 1775 da Fieldsted var amtmann.⁵ Det var han som hadde skrevet ned forslag til resolusjon og skjøteformular. Disse la han fram for rentekammeret under et opphold i København våren 1775.⁶ Fieldsteds forslag ble vedtatt og 1775-resolusjonen var et faktum.

Man kan jo stille seg spørsmålet hvorfor 1775 res kom i 1775. Det var muligens slik at Kongen ville befeste sin stilling, og med 1775-resolusjonen som grunnlag kunne holde borte bl.a. hollendere og russere fra Finnmarks kysten. Øyene og fastlandet ble tatt i bruk av disse, og Kongen hadde ikke noe rettslig grunnlag til å stoppe dette. Inntrengningen fra hollenderne og russerne som skulle jage bort Hasviks befolkning og benytte områdene i forbindelse med monopolhandelen, ledet til Hasvik-opprøret i 1772–73. Når man så ser at resolusjonen blir vedtatt noen få år etter, kan man jo lede tankene i retning av at dens tilblivelse bør ses i sammenheng med dette.⁷

4.2.2 Formålet med resolusjonen

Resolusjonens hovedformål var å innføre privat eiendomsrett for enkeltpersoner til jorden i Finnmark fylke. På den måten ville man fremme jordbruksinteressene og trygge jordbrukernes kår. Man hadde da særlig sett at det i de områdene hvor den kvenske innvandringen var størst, oppstod et behov for å få ordnede jordforhold. Denne innvan-

drende folkegruppe hadde en sterk jordbrukstradisjon som trolig medførte at tanken om privat eiendomsrett til jorden fikk en sterkere grobunn. Man kan jo tenke seg at det blant den jordbrukende delen av befolkningen var et ønske om å få eiendommer som kunne gjerdes inn, og på den måten holdes bedre i hevd. Det ble antatt at man ved å innføre eiendomsrett til grunnen ville få en mer fast bosetning i denne landsdelen. Eiendomsretten skulle føre til at oppsitterne fikk en sterkere tilknytning boplassen, og på den måten ville bli mer fastboende enn hva tilfellet var.

Det kan jo være grunn til å spørre seg om resolusjonen var tilpasset de rådende forhold i Finnmark på denne tiden. Jeg finner det i likhet med mange andre litt underlig at det ikke ble tatt mer hensyn til den tradisjonelle sesongbaserte flyttingen som da særlig ble foretatt av den samiske befolkningen.⁸ Det til tross for at rentekammeret var blitt informert om disse forhold av både major Schnitler og sorenskriver Paus, som begge hadde kommet med forslag om å tildele to bosteder som kunne benyttes til henholdsvis vinter og sommerbosted for sjøsamene. I den videre saksgangen hvor amtmann Fieldsted blir bedt om å gjøre rede for disse forhold av rentekammeret, ser man at det i fra hans side ikke blir gjort et større poeng ut av dette.

Tønnesen er av den oppfatning at Fieldstedt tydelig var «bedre orientert med «norsk» bruk i Finnmark enn med samisk», og dette medførte nettopp at den samiske bruk ikke ble tatt hensyn til.

Man kan tenke seg at det på amtmannen, som var opptatt av å få ordnede forhold omkring jorden i Finnmark, kunne virke som en endring i motsatt retning om man nå skulle innføre en praksis med to bosteder. Situasjonen kunne jo da ha blitt mer uoversiktlig enn den var dersom man skulle forholde seg til personer som hadde eiendomsretten til to bosteder.

Det kan jo også være grunn til å se hen til de synspunkter som fremkommer i NOU 1994: 21 side 75. Her trekkes det frem at det i forskningen er blitt hevdet at resolusjonen var et «instrument som kunne få slutt på de sjøsamiske sesongflyttningene». Dette bør vel langt på vei sies å være riktig, særlig når man tenker på at formålet med resolusjonen var å få en mer bofast befolkning som drev jordbruk. Man ser jo tydelig av amtmann Collets uttalelser at han ikke var særlig begeistret for sjø-

4. Se andre avsnitt kapittel 2 punkt 2.3.

5. NOU 1994: 21 s. 74. Amtmann Fjeldsted hadde selv skrevet utkastet til resolusjonen. Han gikk bort fra amtmann Collets tanker om «hans majestæts faste bønder». (en listeføring av de som fikk utmålt jord.) Fjeldsted var amtmann i Finnmark i perioden 1771-78. Fjeldstedt var av den oppfatning at boplassene skulle være i selveie.

6. Tønnesen, s. 134 flg.

7. Denne tesen fremkom i et møte med representanter fra jordsalgskontoret i Vadsø.

8. Det var ikke bare den samiske befolkningen som var mobile, også nordmenn flyttet rundt og tok seg boplasser i nærheten av de stedene hvor fisket slo til.

samenes flyttinger. Han sa at samene med sin sesongbaserte flytting hadde «ruinert landet».⁹ På de stedene samene hadde hatt sine boplasser var bjørkeskogen i nærheten hogd ned og det på en slik måte at det stod igjen lange stubber. Det er vel grunn til å tro at siden denne mobiliteten ikke ble sett på med blide øyne av øvrigheten ville dette være noe man forsøkte å få slutt på.

Det kan vel så stilles spørsmål om hvorvidt resolusjonens formål var mer en bare det å fremme jordbrukets interesser. Det synes jo å være nærliggende tanke at Kongen gjennom innføringen av resolusjonen ville vise ovenfor befolkningen at jorden var kongelig eiendom. Om man ser hva som faktisk skjedde, så var det «kongens menn» som stod for utvisningen av boplasser, og på den måten utøvet en eierrådighet på vegne av Kongen. Til tross for dette så bør det vel legges til grunn at formålet ikke var å etablere kongen som eier av grunnen, men å etablere en privat eiendomsrett for enkeltpersoner til jorden.

4.2.3 Resolusjonens bestemmelser

Resolusjonen av 1775 har ikke noen bestemmelse som direkte tar for seg bufébeitet som ble utøvet på arealer som ikke ville bli avhendet. Det brukes begreper her som kan lede tanken i den retning at man var klar over at man ved utvisningen av eiendommene burde ta hensyn til at det ble beitet med husdyr i utmarken. Den bestemmelsen som vil være av interesse, er resolusjonens § 1 som lød;

«Til enhver fast Boplads anvises saa megen Grund, som udfordres for en Familie, omtrent til fire Qvæg-Høveders, eller for hvert Hoved otte Faars, Græsning og Vinter-Foder, dog at derved iagttages: a. hvor En eller Anden har i Brug visse allerede opryddede Pladser, samme Pladser ham da, saavidt mulig er tildele...»

I følge *ordlyden* i resolusjonens § 1 skulle dermed hver familie få utvist jord nok til, «4 Kvæg- Høveders» eller «for hvert Hövd 8 Faars *Græsning* og *Vinter-Foder*» (min uth.). Eiendommene som ble overdratt i medhold av denne skulle være gratis.

Slik jeg ser det, kunne bestemmelsen ut fra sin ordlyd tolkes på den måten at det skulle utvises et areal som *både* var nok til beite *og* fôrproduksjon. Dette følger av at det sies det skulle utvises «saa megen Grund» som familien trengte til å dekke behovet for «... *Græsning og Vinter- Foder* ...» (min uth.). «*Græsning*» er slik jeg forstår det bare et eldre ord for beite. Min oppfatning vil dermed

være at ordlyden i seg selv kan være et argument for at det skulle utvises areal som var tilstrekkelig for å dekke både behovet for beite og vinterfôr.

Ses det hen til resolusjonens forarbeider, kan det vel tyde på at det bare var areal til produksjon av fôr som skulle utvises.¹⁰ Det følger av at det her sies; «aaltså bliver vel ingen Plads at udvise som kan *foere meere end* ...» (min uth.). Meningen var sannsynligvis at eiendommene ikke skulle være større enn at man kunne få høstet nok høy til å fôre dyrene over vinteren. Videre sies det at eiendommene som ble utvist ikke skulle overskride fire kufor, dette fordi det skulle være areal igjen til andre som ville bosette seg her. Denne begrensningen kan vel også tolkes i den retning at eiendommen ikke skulle inkludere beiteareal, siden en slik praksis ville medført at eiendommene ville ha fått et større omfang.

Det vil fremkomme nedenfor at den praksis som fulgte førte til at det ble utvist eiendommer i små parseller som ikke var tilstrekkelig til å dekke både beite og fôr behovet.¹¹ Det synes jo å være klart at embetsmennene tolket bestemmelsen slik at eiendommene ikke skulle dekke begge de ovennevnte formål.

Årsaken til at beite på uavhendet grunn ikke blir omtalt i resolusjonen kan vel tilskrives det faktum at det i Finnmark på denne tiden ikke var en særlig stor befolkning, og husdyr var det heller smått med. Det var dermed ikke noen særlig konflikter som gjaldt beitearealer, og det å få satt bufébeitet på sin plass i rettssystemet ble nok ikke sett på som nødvendig. Til tross for at behovet for en lovregulering av beitet på denne tiden ikke var særlig stort, var det slik at det ble beitet i utmarken med bufé. Denne bruken hadde, slik jeg har forstått det, vært utøvet av alle i fellesskap. Det er vel grunn til å tro at beite i utmarken var en over-skuddsressurs som det ikke var behov for å regulere.

Selv om det ikke kan snakkes om de store bygdene i Finnmark på denne tiden, er det grunn til å være klar over at det også her var slik at folket gjerne var bosatt flere familier i nærheten av hverandre. Slik var det jo særlig ute langs kysten hvor man slo seg ned i fiskevær, som lå nært opptil fis-

9. NOU 1994: 21 s. 74 jf. Collet 1757: 86/87.

10. Fremkommer av rentekammerets notat på ekstrakten av Fieldsteds promemoria av 31. mars 1775: «... altsaa bliver vel ingen Plads at udvise som kand foere meere end 4. Kiør siden samme ere tilstrækkelig til at ernære en Beboer Hvoraf desuden den Nytte flød at det lidet blev bedre dyrket, og med Tiiden, om gud velsigner Landet med Folke-Mængde haves Plads til at dyrkes og Middel til at søge deens Næringsvei ...». Her gjengitt etter Tønnesen s. 139.

11. Se punkt 4.2.4.

kefeltet. Det var jo videre slik på 1700-1800-tallet at deler av befolkningen flyttet innover i fjordene og jeg vil anta at det etterhvert ble dannet bygdesamfunn på de områdene som var mest populære. Befolkningen i slike bygdesamfunn bestod nok til en viss grad av alle de tre befolkningsgruppene. Det er vel grunn til å anta at bufé her ble sluppet ut på beite av alle, og at det dermed ble utøvet et felles beite i nærområdene. I denne sammenheng er det jo et vesentlig poeng at noen særlig dyrkning av jorden rundt boplassene var ikke å finne på denne tiden, og av den grunn vil jeg tro at buféet gikk forholdsvis fritt i nærheten av boplassen. I denne situasjonen var jo det å ha bufé på beite en rett som kan sies å være svært lik det som sør i landet var en allmenningsrett.

Ser en det forhold at resolusjonen ikke omtaler retten til beite for befolkningens husdyr i sammenheng med at grunnen var blitt omtalt som «Kongens Alminding i tiden forut, fremtrer det som om lovgiver her har ment å ikke røre ved denne bruksutøvelse siden den var en typisk, og nødvendig bruk av allmenningsstrekningene. En uttalelse som kan støtte synspunktet om at grunnen ble sett på som en allmenning hvor gammel bruk skulle respekteres av staten, kan jo sies å fremkomme bl.a. hos Tønnesen.¹² Han viser til amtmann Collets reskript av 1751 som sier at: «Saa og at ej heller nogen bliver betagen den ret, som de til deres Brug havende Engeslaater med Billiged kan og bør have.» Det meste tyder dermed på at bufébeite i Finnmark ikke stod i en annen stilling her enn hva tilfellet var i allmenningene i Sør-Norge.¹³

4.2.4 Jordutvisningen i praksis

Når det gjelder den utvisningspraksis som fulgte var det et skår i det hele at nettopp utvisningen av boplasser gikk ganske tregt. Noe av årsaken kan nok tilskrives det forhold at det kun var to landmålere i Finnmark. En var stasjonert i Vest- og en i Øst-Finnmark. Det sier vel seg selv hvor vanskelig jobb de hadde, med store avstander og dårlig kommunikasjon. Selv 20–30 år etter at resolusjonen var trådt i kraft, var det så og si kun i Vest-Finnmark at utvisning var kommet i gang. Det var særlig i Alta-Talvikområdet at resolusjonen ble brukt. I Tanaområdet som i likhet med Alta er det stedet som jordbruket er mest utbredt, finnes de første opptegnelser i panteboka, først godt og vel 20 år etter at resolusjonen ble gjort virksom.

At det var i Alta og Talvikområdet utvisningen først tok til kan nok tilskrives det faktum at den første landmålere og hans assistent var stasjonert i her. I Altafjorden var det også gode forhold for å drive jordbruk. Den norske og da særlig den kvenske delen av befolkningen hadde en sterk jordbrukstradisjon, noe som også medførte et behov for å få orden i jordforholdene. At den private eiendomsretten var et fremskritt i jordbruksdistriktene er vel ikke til å undervurdere.

Ennå 50 år etter at jordutvisningsresolusjonen hadde trådt i kraft, var det blant samene som bodde ved sjøen fortsatt en svært mangelfull etterlevelse av retningslinjene i resolusjonen. Disse slo seg ned på steder som de fant egnet som boplass. Sjøsamene hadde som regel et sommer- og et vinter sete. Dette kan nok være en av årsakene til at deres etterlevelse av jordutvisningsresolusjonen ikke var slik som blant den norske befolkningen. Boplassene ble benyttet til den nærmeste skogen var hogd ned, og dette var en praksis som ble stekt kritisert av Finnmarkskommisjonen i 1826.¹⁴ Det ble hevdet av kommisjonen at sjøsamene tok seg til rette på «Statens Jord». Som man ser her var det fortsatt en negativ holdning til den sjøsamiske flyttinger, og dens omgang med skogen. Likevel var det ikke bare forholdet til skogen som ble kritisert. Det ble også sett på som negativt at sjøsamene ikke tok vare på jorden. Man var opptatt av at jorden skulle ryddes og dyrkes slik at det den ble utnyttet bedre, noe som for øvrig ville være i samsvar med formålet til resolusjonen.

Det ble videre fremhevet av kommisjonen at resolusjonen heller ikke fikk noe særlig gjennomslag i Øst-Finnmark. Her ble fortsatt jord tatt i bruk uten noen form for godkjenning av øvrigheten, som f.eks. amtseddel. Det fremkommer av Lars Hess Bings beskrivelse hvor han sier at «Jorddelingen til visse bopladse igjen ble ophævet» og det hadde sin bakgrunn i «Landets Beskaffenhet».¹⁵ Han var av den oppfatning at det var deres levesett og tenkemåte som var en skranke for jordutvisningen. Han uttaler det med ganske sterke ordelag når han sier at «Jorddelingen ville være unyttig» her.

Som sagt tidligere skulle landmålere forestå utvisningen, og i følge resolusjonens § 2 skulle han nøyaktig beskrive og avmerke eiendommens grenser. Når landmålere skulle foreta en utvisning foregikk det gjerne på den måten at han bare var på

12. Tønnesen, s. 102.

13. Se nærmere om dette i kapittel 5 punkt 5.3.1.

14. NOU 1994: 21 side 76, jf. Den Constitutionelle (1839): Nr 26. Christiania Det Kongelige Selskab for Norges Vel (1830): Om Finmarken. I «Budstikken».

15. Lars Hess Bing, Beskrivelse over Kongeriget Norge, Øerne Island og Færøerne, samt Grønland. København 1796. Her gjengitt etter NOU 1994: 21 side 75.

boplassen, og anviste denne med noen alen i hver kant. Eiendommene var som regel små, bare noen få dekar. Noen varige grensemerking ble ikke foretatt. Dette medførte da at det ble behov for utmarksslåtter, og det ble dermed ofte utvist en rekke slike. Disse ble ikke angitt i alen, men ved navn sammen med en beskrivelse over hvor de lå. Til en enkelt boplass kunne det bli utvist mange slåtter, som igjen kunne ligge svært spredt. Retten til å utvise utmarksslåtter finnes i landmålerinstruksens § 9 bokstavene c og f. Når landmåleren hadde merket eiendommene skulle det utferdiges skjøter av amtmannen. Disse skulle dernest sendes til rentekammeret for ratifikasjon.¹⁶ Det følger av § 8 i resolusjonen.

Når det i flg. resolusjonen var slik at hvert enkelt skjøte skulle sendes til rentekammeret for ratifikasjon, er det jo innlysende at det på den tid måtte være en svært tidkrevende prosess. Det oppstod dermed, som følge av denne tregheten et behov for en midlertidig ordning. Det var da man fikk innført *amtssedlene*. Ved innføringen av amtsedlene ble ordningen med plassedler fra tiden før 1775 resolusjonen gjenopplivet. Amtssedlene ble utstedet av amtmannen, og den som var innehaver av en slik seddel fikk en *livslang bruksrett* til jorden. Slik var det også med de tidligere plassedlene. Det oppstod da ikke bare en bruksrett for innehaveren men også en plikt til å rydde og dyrke arealet innen en bestemt tid. Dersom dette ikke var gjort ville jorden falle tilbake på det offentliges hender. Dette fulgte av resolusjonens § 7 c. Her stod det at, «dersom Pladsen forlades öde henstaaende over 3 Aar, var saadan Plads efter derover erhvervende Lovlig beviis, Eders Mayt. igjen hiemfalden og til andre blir at overdrage». Slike bestemmelser var nok på sin plass, da sett i sammenheng med det faktum at befolkningen på denne tid var svært mobil. Siden hensikten med resolusjonen var å få en bofast befolkning som dyrket jorden forstår man jo at en slik bestemmelse nesten var påkrevet. Ordningen med amtseddene opphørte når man fikk jordsalgsloven av 1863, dens § 9 og videre i reglement av 1876 § 6 og reglement av 1895 § 5.

De utviste boplassene og utmarksslåttene ble da skyldsatt, og på dermed fikk men den første jordmatrikkel i Finnmark. De skyldenhetene som ble bruk var «Ko» og «Faar».

Denne skyldenheten var altså slik at en ku tilsvarte 8 sauer. Det ble da også brukt skyldenheter som hest og kjøreokse selv om det ikke var i samsvar med resolusjonen.

Det vil dermed stå for meg som om resolusjonen ikke fikk den helt store virkningen i Finnmark. Det var helst i de tettest befolkede områdene det ble foretatt en utvisning, og det var dermed mange som hadde besittelse av arealer uten hjemmelsdokument.

4.2.5 Resolusjonens betydning for jordforholdene

Isolert sett bør man vel kunne si at man ved å få innført privat eiendomsrett til grunnen i Finnmark stod overfor en stor omveltning i denne delen av landet. Arealene ble for første gang delt opp i private eiendommer som eieren kunne la inngjerde, og dyrkes med grunnlag i en lovbestemmelse. Den private grunneier fikk dermed et sterkere grunnlag, og overfor andre hevde sin rett til grunnen. Dersom man ser dette i en større sammenheng så fikk man i de områdene hvor resolusjonen var virksom mer ordnede jordforhold. Til en viss grad kan man si at resolusjonen medførte en trygghet for den som ville drive jorden. Med hjemmel i skjøtet kunne han som var eier holde borte andre som forsøkte å ta i bruk eiendommen innenfor han grensemerker.

For reindriften sier Tønnesen at 1775-resolusjonen ikke fikk noen betydning. Til dette stiller jeg meg litt kritisk. Etter mitt skjønn, vil nettopp innføringen av privat eiendomsrett til grunn i Finnmark ha en svært så viktig plass sett i forbindelse med utøvelsen av reindriften. Det er jo klart nok at selve reindriften ikke blir berørt direkte i resolusjonen, men å si at den ikke fikk betydning er vel å gå litt langt. Man kan jo bare tenke seg hva som kunne skje når reinen begynte å trekke ned til kysten om sommeren. At det oppstod konflikter mellom de private jordeierne og reindrifutøverene er vel på det rene, og det var vel særlig i de tilfellene når reinen hadde benyttet privat grunn som beitemark at problemene oppstod. Man har da også beskrivelser fra Langfjorden i Alta hvor nettopp dette har skjedd. Her var tilfellet at reinene hadde kommet inn og beitet på sjøallmuens «Engsletter».¹⁷

Jeg vil si at innføringen av jordutvisning medførte endringer for reindriften, siden de fastboende nå hadde fått et sterkere grunnlag, for å kunne holde reinen borte fra deres nå private eiendommer.

Til tross for at det nå faktisk ble mulig å få utvist eiendommer i Finnmark viste det seg at denne utvisningen ikke var særlig virkningsfull andre steder enn i Vest- Finnmark. På den måte vil jo resolu-

16. Se et eksempel på et «Kongeskjøde» eller «Amtsskjøde» hos Spilling s. 8 flg.

17. NOU 1994: 21 s. 64. Av Steinar Pedersen.

sjonens betydning for jordforholdene i utgangspunktet ikke være særlig stor. Det bør vel i denne sammenheng kunne anføres at jo lenger ut på 1800-tallet en kommer så kunne man nok i de beste jordbruksdistriktene etterhvert finne forholdsvis mange utviste eiendommer. Dette bør kunne ses i sammenheng med at disse stedene ble tettere befolket. Dersom man tar for seg de beste jordbruksdistriktene i Finnmark så kan det meste tyde på at resolusjonen på disse stedene fikk en viss betydning for jordforholdene. Men ser en hele fylket under ett, så synes det generelle bildet å være at resolusjonen ikke fikk den helt store betydningen for jordforholdene.

4.2.6 Resolusjonens betydning for bufébeitet på statens grunn

Som det så klart anføres av Tønnesen¹⁸, så har aldri staten vedrørende beite med husdyr «foretatt noen regulering enn si nektelse av retten til denne bruken. Heller ikke i 1775 ble det foretatt noen slik regulering. Verken resolusjonen, landmålerinstruksen eller skjøteformularene omhandler beitebruken.» Som Tønnesen, sies det også i NOU 1993: 34 s. 109 at nettopp det forhold at beiteretten ikke ble omtalt kan tyde på at det fra det offentliges side var ment at forholdet skulle fortsette som før, nemlig at bufébeite fritt kunne utøves på den grunn som ikke var blitt ervervet av private.

Helt konkret sies det jo ikke noe om hvilken beiterett som skulle foreligge på statens grunn, så beitet som hadde foregått før resolusjonen, og det som da fortsatte, ble vel utøvet uendret i fortsettelsen. Årsaken til at beite med bufé ikke ble regulert ved resolusjonen kan nok tilskrives det faktum at utmarksbeite på denne tiden var en overskuddsressurs uten reguleringsbehov, og at det muligens av øvrigheten ble ansett for å være en allmenningsrett.

Når det gjelder selve innholdet i beiteretten fikk altså resolusjonen ikke noen direkte betydning. Men resolusjonen må jo sies å ha hatt en indirekte betydning for utøvelsen av beitet med bufé. I og med at man fikk flere som eide jorden, eller satt med amtssedler, ble den øvrige befolkningens muligheter til å utøve bruk noe begrenset. Man kan jo tenke seg at det var de plassene som var best egnet til å kunne drives med tanke på husdyrhold som først ble utvist, og på denne måten ble andres husdyr drevet til å beite på andre steder.

Når en så ser at jordutvisningsresolusjonen av 1775 ikke fikk annen betydning enn at folk kunne

få en eiendomsrett til jorden, vil den ikke få annen betydning for bufébeitet, enn at det medførte at beitearealene ble litt innskrenket. Beite på statens grunn fortsatte altså uforstyrret videre.

Slik jeg ser det var altså forutsetningen med resolusjonen at beitet skulle kunne utøves som tidligere. Grunnlaget for denne bruken kan dermed sies å ha vært allmenningsrett, eller i alle fall, allmenningsrettslige prinsipper.

4.2.7 Bufébeite etter 1775 – en allmenningsrett?

I Allmenningsretten har *Hovedprinsippet* hele tiden vært at allmenningsbruken skal utøves som *fra gammel tid*.¹⁹ I dette prinsipp ligger det en forutsetning om at dersom det skal foreligge en rett til bruk i allmenningen, må den ha sitt grunnlag i en bruk utøvet i alders tid. Man kan si det slik at det er alders tid bruk som danner grunnlaget for allmenningsrettens opprinnelige karakter, og at det er bruken i alders tid som er bestemmende for rettens omfang og begrensninger. Av den grunn vil det måtte avgjøres konkret om det er snakk om en allmenningsstrekning, eller om det i det enkelte tilfelle kan dreie seg om en allmenningsrett til for eksempel beite. Allmenningsrettighetene er realrettigheter av begrenset karakter, og dette fordi det er gårdsbrukets behov setter grensen for bruksutøvelsen.²⁰ Beite med bufé har da også sin plass blant de typiske allmenningsrettighetene, og det er vanlig at man da har beiterett for det antall dyr som kan vinterfôres²¹ på gården. I forarbeidene²² til de nye allmenningslovene fremheves det at de opphevede bestemmelsene fortsatt vil være en rettskilde for løsningen av allmenningsrettslige spørsmål i dag.²³

Det var jo slik at bruksutøvelser som hadde vært utøvet fra gammelt av var allmenningsrettigheter som kunne utøves av de som tilhørte bygdelaget. Det følger av Christian V Norske Lov av 1687 (kap. 3.12.1 flg.).²⁴ Dens bestemmelser hadde gyl-

19. Robberstad Knut, Gulatingslovi, Oslo 1932 s. 143. I følge Robberstads oversettelse finnes prinsippet i Gulatingslovens del VII Um Tingbod kap. 15.

20. Bruksretten er knyttet til jordbrukseiendommen og de kan bare utøves av den som til enhver tid er eier av det.

21. Det kreves at minst 50 % av føret er selvprodusert. NOU 1985: 32 Revisjon av allmenningslovgivningen, s. 64.

22. Ot. prp 37 (1991–92) s. 81.

23. Det var lagmann Ola Rygg som uttalte dette. Rygg var også formann i utvalget som fikk som mandat å «foreta en omfattende gjennomgåelse og revisjon av samtlige lovbestemmelser vedkommende allmenninger med unntak av fjelloven av 1975. Utvalget skal videre vurdere behovet for nye bestemmelser, både til utdypelse og utfylling av gjeldende rett».

18. Tønnesen, s. 263.

dighet helt frem til de formelt ble opphevet med de nye allmenningslovene som trådte i kraft 1. januar 1993. Art. 3–12–1 lød; «Saa skal alminding være, som den haver været af gammel Tid, baade det øverste og nederste». Når det gjelder retten til beite så har den vært hjemlet i NL art. 3–12–3, hvor det sies at; «En hver skal nyde Sættre og Fædrift i den Alminding, som ligger til hans Bøygdelag».

Om det var disse reglene som ble lagt til grunn når man ikke gjorde noe med bufébeitet i 1775-resolusjonen kan det ikke gis et sikkert svar på, men slik jeg ser det kan det ikke utelukkes. Noe som kan være med på å styrke det synspunkt at man ikke regulerte beiteretten ved resolusjonen som følge av allmenningsbestemmelsene i NL, er at grunnen i fylket ofte ble omtalt som «Kongens Alminding» av det offentlige.²⁵ Også i Amtmann Fieldsteds Pro memoria til rentekammeret av 31. mars 1775 brukes en slik beskrivelse, så det kan vel synes som om amtmanden mente at grunnen i Finnmark var allmenningsgrunn.

I Fieldstedes Pro memoria²⁶ heter det: «--- 2. Uagtet at det i Finmarken forefindes Jordbrug hos de fleste Beboere endogsaa Kornavling i Vestfinmarken saa er dog hele Grundforfatningen med Jordbruget i største Uorden. Vel er der en stor Deel Bopladse, som deels de nærværende deels de afdøde Opsiddere have optaget af Rydningsmark; hvilke ikke have anden Adkomst til sitt Brug ikke heller andre Grændseskiæl end de som hiemles ved de Plads Sedler og Jord Udvisninger som Amtmændene utstæde til dem det begiære, hvilke dog ikke giælde videre end til hver Opsidders Brug for Liivstiid, effter som ald Landgrunden i Finmarken ansees som *Uafdelt Aldminding* Hans Majestet alleene tilhørende.» (Min uth.)

Slik jeg har forstått det, har både flertallet og mindretallet i NOU 1993: 34, side 109, oppfattet det slik at beitebruken i Finnmark, også i tiden etter 1775-resolusjonen var å anse som en allmenningsrett. Det sies jo av flertallet at; «Det synes dessuten mest forenlig med at beitebruken ble ansett som allmenningsbruk at beite ikke er nevnt i skjøtene som ble utferdiget i medhold av resolusjonen. Rett til beite ville da uten videre tilligge det overskjøtede bruk. Det meste tyder på at beite i utmarka i Finnmark ble ansett som allmenningsbruk på linje med beite i «Kongens allmenninger» i de øvrige landsdeler.»

Når det som sagt ovenfor ikke var noe i hverken resolusjonens bestemmelser eller skjøteformularene som regulerte denne bruksutøvelsen, vil det vel ikke være grunn til å anta noe annet enn at beite med bufé på denne tiden var legalt, og mest sannsynlig hadde sitt rettslige grunnlag i allmenningsretten. At bufébeitet som pågikk i tiden som fulgte var en allmenningrett styrkes, slik jeg ser det, av de uttalelser som ble fremsatt i «Beskrivelse over Statens eiendomme» 1825–27, hvor grunnen i Finnmark omtales.²⁷ Her sies at «I Det Egentlige Finnmarken hvor lidet eller ingen matrikulert jord findes, må vel alt det øvrige i vidløftig forstand kaldes almindinger». I denne uttalelse synes det, jf. begrepet vidløftig forstand, at man ville reservere seg mot at grunnen i Finnmark i ethvert henseende var slik som i det øvrige land. Denne følges da også opp av en lignende uttalelse i fra 1842–43 hvor det sies om grunnen i «Det egentlige Finnmarken, ...» at «formentlig alt ansees som almenning» med unntak av det som var ervervet av private.

I denne forbindelse kan en også se hen til Lorents Rynning.²⁸ Han skriver at all uopptatt statsgrunn må betraktes som statsallmenning. Slik jeg har forstått det, har han kommet frem til denne konklusjon etter å ha sett på «Fortegnelse og Beskrivelse over Statens Eiendommer, forfattet i 1842 og dels i Aaret 1843» (nevnt ovenfor). Her blir det sagt vedrørende forholdene i Finnmark at: «*I det egentlige Finmark* eller de 3 Fogderi, Alten, Hammerfest og Østfinmarken, hvor kun lidet matrikulert Jord findes, maa *formentlig Alt ansees som Alminding*, dog med Undtagelse af en Deel, som er oppryddet og overdraget til Private, overensstemmende med Kongelig Resolution af 27. Mai 1775 og højeste Resolution af 3die September 1816.»

Også i Oth. prp. No. 21 for 1848²⁹ fremkom det en uttalelse som kan være med på å styrke oppfatningen av at man også så sent anså bufébeitet som en allmenningsrett. Her sies at, «I forhold til de Udstykkede Lodder, bliver den øvrige del av Finnmarken at betrakte som Alminding se §§ 3, 4, 5 og 6 i den formeldte resolusjon». Her sies det da også videre at, «Ved siden av denne brugsrett (til skogen) som de faste innbyggere haver over det fældes Territorium, må og merkes den rett til *Havnegang*, jakt, Fiskeri ...» (min uth.). Disse rettighetene tilkom også norske og svenske finner jf. lappekodisillen av 1751 og reskript av 27. september 1726.

24. Se nærmere om allmenningsretten nedenfor i kapittel 5, punkt 5.3.1.

25. Se drøftelsen; fra «Kongens Aldminding» til «Statens Jord og Grund» kapittel 3 punkt 3.2.

26. Se Spilling, s. 3–4.

27. Beskrivelse over Statens Eiendomme. 1826–27 (Finansdepartementet). Her gjengitt etter NOU 1993: 34 s. 304.

28. Lorents Rynning, Bidrag til norsk almenningrett bind 1. side 89.

29. Oth. prp. No. 21 for 1848, s. 23 flg.

4.3 Jordsalgsloven av 22. juni 1863

4.3.1 Generelt

Dette var den første loven som innførte *salg* av grunn til eiendom i Finnmark.³⁰ Man kan vel si at denne loven var en fortsettelse av de reguleringer som ble innført med resolusjonen av 1775, og på den måten nærmest fulgte et opptrukket spor. Likevel innførte denne jordsalgslov en rekke nye lovregler, som også opphevet flere av bestemmelsene i resolusjonen.

Forslaget til loven ble utarbeidet av en kommisjon oppnevnt av departementet.³¹ Lovforslaget som kommisjonen gikk inn for, ble sendt til departementet for videre bearbeidelse. Etter endt behandling i departement og Storting ble loven vedtatt, dog med noen endringer fra det opprinnelige forslag. Det fremgår av NOU 1993: 34 side 370 at denne loven var «et ledd i det nye riksomfattende skogvernet som ble innledet med den nye skogloven av samme dato». Som det fremkommer ovenfor var skogen tidlig ansett som viktig å verne om i Finnmark.

Bakgrunnen for at man gikk bort fra gratis utvisning av jord, og i stedet innførte *salg* av grunnen, var antakelsen om at det ville føre til flere selveiere som kunne drive og holde jorden i hevd. Mange folk som manglet egenskapen til å dyrke jord var noe man helst ikke ville ha. Det sies i forarbeidene til loven at, ved å utvise jorden gratis i små parseller i skogen, som ikke var tilstrekkelig til å drive et «fordelaktig Brug for den som faaer dem», begikk en feil som kunne medføre «Ruin for den omliggende Skov».³² Forstmesteren som skrev denne forestilling var av den oppfatning at en gratis utvisning var med på å «opelske et tarvigt, fattigt, utilfreds og illoyalt Jordbruker-Proletariat». Kommisjonen som behandlet saken sluttet seg til forstmesterens mening, og etter endt behandling fikk man innført regelen om at jorden skulle utvises etter takst, eller på grunnlag av bud på auksjon, jf. lovens § 3 bokstav c. Inntektene i forbindelse med salg av jord skulle gå til finansieringen av statens skogvesen i fylket. Dette kan også vise at skogvern var fremtredene i jordsalgsloven. At det også ble gitt en skoglov 22. juni 1863 bekrefter at

vern om skogressursene på denne tiden var et «satsningsområde».

Det ble ansett som viktig at det ble skapt gunstige vilkår for de som ville kjøpe seg jord å dyrke. Fra lovgiverhold ble det forutsatt at dersom man innførte regelen med salg av jorden, ville det kunne medføre at folket begynte å bearbeide jorden som de selv hadde kjøpt. Det er vel grunn til å tro at den som kjøpte jord også følte at man måtte holde jorden i hevd, siden han hadde vært nødt til å betale for den. De boplassene det ikke var betalt for var det klart nok lettere å forlate.

Det inntrykk jeg sitter igjen med etter å ha gått gjennom forarbeidene, var at det offentlige fortsatt anså det som svært viktig at det skulle bli drevet et levedyktig jordbruk i Finnmark. Men likevel ble det forutsatt at det ikke ville være mulig å få de fleste til å drive jordbruk som et eneyrke. Rent faktisk var det slik at jordbruket ble drevet i kombinasjon med andre næringer, og det i særdeleshet fiske. Selv om så var tilfelle var meningen med loven, gjennom innføringen av *kjøp* av jord, å få flere sterke selveiene bønder i Finnmark.

4.3.2 Bufébeite i jordsalgsloven av 1863, samt jordsalgsreglement av 1864

Loven omtaler bare bufébeite i forbindelse med spørsmålet om hvilken jord som var aktuell å selge til private. I § 1 sies det at; «*Statens* i Finnmarken beliggende Jord *maa ikke* afstaaes Private til Eiendom, naar dens Afhændelse vilde være stridende mot Disrictets Tarv, saasom navnlig naar det befindes a) at den udfordres til *Sommerhavn* for de Fastboendes eller for Fjeldfinnernes Dyr eller til Torvskjær; ...» (mine uth.).

Det fremkommer jo forholdsvis klart i bestemmelsen at det skulle være forbudt for staten å avhende grunn til private, om det ville stride mot «Distriktets tarv». At det var et forbud mot avhendelse ser man jo av ordene «Maa ikke» i § 1,1. ledd. De fastboendes beite («Sommerhavn») med bufé var dermed en bruksform beskyttet med et avhendelsesforbud. Det vil dermed være slik å forstå, at når staten skulle avhende grunn til private ville det i utgangspunktet ikke finne sted om det ville stride mot behovet for beiteområder for bufé.

Bakgrunnen for forbudet i denne bestemmelse var at det var oppstått en del konflikter mellom reindriftsutøvere og bønder.³³ Dette kan dermed ses på som et forsøk på å forhindre at arealene som

30. Det var forstmester i Finnmark og Troms, Johannes M Normann som tok initiativet til jordsalgsloven av 1863 gjennom en henvendelse til Departementet for det Indre i 1862.

31. Denne kommisjon ble oppnevnt etter et initiativ fra forstmestrene Barth og Nordmann.

32. Oth. prp. nr. 33 av 1863, Om Lov om afhændelse af Statens Jord og Grund i Finmarkens Landdistrikt s. 2 sp.2.

33. Etter grensesperringen mellom Norge og Finland i 1852, for reinbeite ble nok konflikten mellom fastboende som holdt husdyr og reindriftssamene også intensivert.

skulle kunne anvendes i forbindelse med disse næringene ble innskrenket. Noe som i denne sammenheng vil være verdt å merke seg er at rein- og bufébeite gis samme beskyttelse i loven. Det kan synes som lovgiver ved å forby avhendelse av grunn nødvendig for både rein- og bufébeite, ville forsøke å hindre at salg av arealer skulle være med på å skjerpe konkurransen mellom disse to bruksformene. Meningen var nok også å hindre konflikter mellom de fastboende. Om det ikke var blitt gitt en slik bestemmelse så kunne salg av grunn som var uunnværlig som beite for rein og bufé ha skapt en uholdbar situasjon. Begge næringene var (og er fortsatt) avhengig av å ha beiteareal for dyrene. Dersom det ikke skulle tas hensyn til disse, kunne det ha medført at en eller begge næringene hadde blitt skadelidende. Flere konflikter om beitearealer kunne dermed ha oppstått.

At det i lovsform ble gitt et forbud mot avhendelse av grunn anvendt til beite for bufé, må kunne sies å være med på å styrke oppfatningen om at øvrigheten anså dette beite som en *rettighet* hvor behovet for et vern var tilstede. For meg synes det som om bufébeite ble ansett for å være en legal bruksutøvelse. Det kan virke som om man i utgangspunktet ville videreføre den rådende rettsstillingen, nemlig der beite med bufé antas å ha vært betraktet som en allmenningsrett, eller en bruksrettighet som fulgte tidligere allmenningsrettlige prinsipper.

Synspunktet om bufébeite på allmenningsrettslig grunnlag, må i følge flertallet i NOU 1993: 34 side 110 flg. anses å ha blitt forlatt ved kongelig resolusjon av 2. juni 1864 (jordsalgsreglement). Dette inneholdt bestemmelser om hvordan bufébeite i utmarken skulle reguleres. Reglement ble gitt i medhold av jordsalgslovens § 3. Fra da av ble det vanlig at skjøtene inneholdt klausuler som gjaldt beiteretten til de utmålte jordstykkene. Klausulene som ble inntatt i skjøtene var i overensstemmelse med de dagjeldende lovregler og reglement. Likelydene formulering fantes også i reglement av 6. mai 1876 og 1. juni 1895.

I følge reglementets § 3 bokstav b skulle det selges et areal som «etter Egnens Forholde findes passende til Hjemmemark og Utmark for en Boplass». Dette ble fulgt opp av et unntak som lød:

«Hvor særegne Omstendigheter skulde gjøre det utilraadeligt at tillægge en boplads en bestemt Strækning til Udmark, kan det, ved *udtrykkelig Bemærkning i Forretningen* tillades Opsidderen for et bestemt antal Huusdyr at benytte *Havnegangen paa Statens tilstødende eller nærliggende Eiendom*, med de *Indskrænkninger* som det Offentlige til enhver Tid maatte

anses fornødne af *Hensyn til Skoven*, samt med Forbehold for det Offentlige til enhver Tid at *afløse* saadan Brugsrett ved *Ud-viisning* af et i Forhold dertil bestemt stykke Udmark.» (Mine uth.)

I utgangspunktet fikk beitet en annen rettslig karakter enn hva tilfellet hadde vært. For første gang ble det gitt bestemmelser som direkte rettet seg mot utøvelsen av bufébeite på statsgrunn. I følge reglementet skulle hovedregelen være å *utvise* utmark til boplassen. Utmarken som skulle utvises var nok ment å dekke beitebehovet. Dette fordi det uttrykkelig i bestemmelsen sies at dersom det ikke ble utvist slik utmark kunne det tillates beite på statsgrunn. Tønnesen sier at det likevel var unntaket (beiteklausuler i skjøtene) som ble anvendt.³⁴ Ses det hen til størrelsen på eiendommene utvist i medhold av disse bestemmelser, vil man nok klart se at disse ikke bestod av særlige utmarksområder. Følgen ble dermed at utøvelsen av bufébeite *måtte* foregå på statsgrunnen.

Ordlyden i skjøtene som ble utstedet i tiden som fulgte, viser at reglementet ble fulgt opp. Det sies uttrykkelig i disse at:

«Det tillades Grundstykkets Eier at benytte *Havnegangen* paa Statens tilstødende eller nærliggende Eiendom for et Antall af ... Kjør, Faar med de Indskrænkninger som det Offentlige til enhver Tid maate anse fornødne af Hensyn til Skoven, samt med Forbehold for det Offentlige til enhver Tid at afløse saadan Brugsrett ved Udvisning af et i Forhold dertil bestemt Stykke Udmark».³⁵ (min uth.)

Når det gjelder reglementet og de bestemmelsene som nå ble inntatt i skjøtene synes Jebens³⁶ og være av den oppfatning at disse ikke hadde «tilstrekkelig materiell hjemmel i delegasjonsbestemmelsen i lovens § 3, i det bestemmelsen på dette punkt synes å gå utenfor det som var forutsatt i loven.» Selv om så var tilfelle fikk ikke det betydning for den praksis som fulgte, og jeg har ikke funnet at det på denne tiden ble gjort noen slike innvendinger fra hverken befolkningen eller øvrighetens side.

Skjøtene viser at det også skulle føres opp det antall dyr som kunne beite på statsgrunn. Om det i det hele tatt ble satt begrensinger i antall dyr som

34. Tønnesen, s. 265.

35. Avskrift av skjøte hentet fra statsarkivet i Tromsø. Kopi bok for Finmarkens Amt. At jeg her benytter et skjøte som ble utstedet etter et senere reglement har sin årsak i det at jeg ikke fant skjøter utstedet i henhold til reglementet av 2. juni 1864. Men det forutsettes at det i ordlyden i det tidligere reglement var den samme.

36. Se NOU 1994: 34 side 117.

skulle slippes på beite er ikke sikkert, og i de fleste kilder jeg har tatt for meg sies det at beitebruken kunne omfatte det antall dyr som gården hadde før til. Det kan jo tenkes at det var det antall som ble satt opp på skjøtene. I dagens fjellov § 15, 1. ledd sies det uttrykkelig at beiteretten i statsallmenningene begrenses til det antall dyr som kan vinterføres på gården.

Jeg vil tro at dersom man i Finnmark begrenset beiteretten til et *bestemt antall dyr* så ville nok det fort bli overskredet. Dette fordi utviklingen stadig gikk i retning av større besetninger, og sett i forhold til de små arealene som ble utvist, ville det nok medføre at man likevel opptok det beiteareal som var nødvendig for å dekke behovet.

I følge rettsgruppens flertall medførte reglementet § 3 bokstav b og skjøteklausulene en vesentlig realitetsendring vedrørende retten til bufébeite på statsgrunnen. Det sies at «Bestemmelserne i reglementets § 3 b synes uforenelig med at man nå på statlig hold forutsatte at rettsreglene for beite i allmenning gjaldt for statens umatrikulerte grunn i Finnmark».³⁷ Videre fremheves at «Uansett hva som i henhold til utviklingen frem til 1863 må anses å ha vært den rettslige stillingen for beite på statens grunn i Finnmark på denne tid, ble det fra nå av – for såvidt angår beite for nye bruk – forbeholdt som om staten stod i samme frie stilling som eier av grunn som ikke var underkastet reglene for beite i allmenning eller noen sedvane-rettsregel av lignende innhold.» Konsekvensen av dette blir at bufébeitet som ble utøvet ses på som en bruksutøvelse på fremmed grunn. Altså en bruksrett basert på avtale med staten. Det konkluderes altså med at «Rett til beite for gårdsbruk som er oppstått ved salg fra staten i medhold av reglement fra og med 1863 – loven, og opptagelse av nytt beite, fordrer kontrakt med staten som grunneier eller beiterettshaver.» Det begrunnes med at den fra da av praktiserte ordning må anses som en festnet rettstilstand.

Jeg vil i likhet med mindretallet i rettsgruppen, Otto Jebens³⁸, være av en annen oppfatning, men dog med en annen begrunnelse. I så måte finner jeg god grunn til å spørre om reglementets § 3 bokstav b, samt skjøtene kan tolkes som en erkjennelse og stadfestelse av at det allerede forelå beiterettigheter. Bakgrunnen for denne spørsmålsstillingen er både avhendelsesforbudet i jordsalgslovens § 1, og at det av reglementet og skjøtene fremkommer at beitet bare kunne begrenses, eventuelt avløses mot et bestemt stykke utmark. Det siste er

til forveksling likt det vi i dag finner regulert gjennom jordskifteloven § 2, 1. ledd bokstav d jf. §§ 36 og 37.

Ordlyden i både lov, reglement og skjøter gir forholdsvis klare holdepunkter for at bufébeite ble sett på som en bruksrettighet av en viss styrke. *For det første* viser lovens avhendelsesforbud at lovgiver var klar over at det ble utøvet et bufébeite med behov for et vern.³⁹ *For det andre* innebar reglementsbestemmelsen § 3 bokstav b at beiteretten bare kunne begrenses om hensynet til skogen gjorde det nødvendig («... af Hensyn til Skoven, ...»). Dette må ses i sammenheng med hjemmelsloven (jordsalgsloven av 1863). Hensynet til skogen var her viktig. Slik jeg forstår det var det i utgangspunktet *bare* hensynet til skogen som kunne medføre en begrensning av beitet i et område. Det synes da som om formålet med statens adgang til å sette begrensninger var nettopp å hindre at beite i utmarken forringet skogressursene. Det var altså et vilkår for å kunne begrense beitet, og ikke noen hjemmel for å ta fra brukerne beitemulighetene. Siden formålet var å ta vare på skogen kan det vel tenkes at beitet ble oppfattet som en bruksutøvelse med sitt grunnlag i en gammel ensartet praksis, og at det var derfor man bare kunne foreta begrensninger med hensyn til skogressursene. Sammenholdt med forarbeidene, hvor det ble ansett som viktig å ha et levedyktig jordbruk, kan man si at det offentlige her ikke gjorde noe forsøk på å endre de bestående forhold med henblikk på grunnlaget for retten, men heller innføre en mulighet til å forvalte skogen til det beste for befolkningen. Når så også Skogloven av 22. juni 1863 §§ 56 og 60 nærmest forutsatte at statens skog i Finnmark gikk inn under betegnelsen statsallmenning, vil dette også kunne ses på som et moment i retning av at bruk som var utøvet i lang tid skulle anses som en rettighet med et rettsvern.

For det tredje kan dette støttes i reglementet, som sier at ved avløsning skulle brukeren få utvist et stykke utmark. En slik avløsning av beiteretten ville ikke være annet enn en mulighet for bytte bruksrettigheten mot et annet utmarksareal (jordskifte). Beiteretten på et sted ville dermed *ikke* bli fratatt utøveren, men han skulle derimot få tildelt et annet utmarksareal. Det forutsettes at det her var snakk om utmark til eie for brukeren, siden det etter hovedregelen skulle utvises utmark til eienommen. For meg ser det dermed ut som om beite med bufé var ansett for å være en sterk bruksrett, som det ikke kunne gjøres særlige innskrenkninger i uten at hensynet til skogen var tvingende.

37. NOU 1993: 34 s. 110.

38. Se nærmere nedenfor, pkt. 4.3.3

39. Se punkt 4.3.2.

Denne avløsningsadgangen bør etter mitt skjønn sies å gi klare indikasjoner på at øvrigheten mente at bufébeitet var en bruksrettighet som hvilte på statsgrunnen. For dersom dette ses fra synspunktet om at det ikke skulle ha hvilt noen beiterett på statsgrunnen, hvorfor skulle det da skje en avløsning av en bruksrett? En avløsning forutsatte jo at det skjedde en ombytting, bruksrett mot annet utmarksområde.

Trekker enn en parallell til tidligere forhold, så var det ikke satt noen slike beitebegrensinger for de som satt med «skjøte» utstedet i medhold av 1775-resolusjonen.⁴⁰ Situasjonen blir dermed slik at man ville stå overfor forskjellige grunnlag for beiterett på statsgrunn. De som drev på jord utvist i medhold av resolusjonen hadde sannsynligvis et allmenningsrettslig grunnlag for sin bruk. Eiere som kjøpte jord etter det ble inntatt beiteklousuler i skjøtene skulle da ha utøvet beite på statsgrunn i samsvar med hjemmelsdokumentet, og andre forutsetninger inntatt i kjøpekontrakten. I tillegg kunne det være personer som ikke hadde fått beiteklousuler inntatt i skjøtene, eller som ikke hadde noen hjemmelsdokument på jorden, men som likevel hadde dyr som beitet på statsgrunn. For de som drev beite uten at det var tilsagt en slik rett i skjøte, eller det var forutsatt en slik rett ved kjøpsavtalen, ville situasjonen i følge rettsgruppens flertall være slik at de drev et uhjemlet beite.

I denne situasjon vil det være et kjernepunkt at mange av de som etter 1864 fikk skjøte på grunnen hadde fra tidligere brukt grunnen med sitt grunnlag i amtseddel eller plasseddel.⁴¹ Et spørsmål som da bør stilles er om disse ved utstedelsen av skjøtene fikk beiteretten som de opp gjennom tiden hadde utøvet, «med et sverds slag» innskrenket. Det bør vel kunne antas at de som satt med amtseddel bare hadde bruksrett til *boplassen*, og at et eventuelt bufébeite i utmarken ble utøvet på et allmenningsrettslig grunnlag. Det bør også i denne sammenheng kunne legges til grunn at det ikke var meningen å forringe beiteretten for denne gruppen, siden det fremkommer i lovens forarbeider at beitet som var utøvet også i tiden forut for loven skulle anses forsatt å være berettiget. Dersom man skulle innskrenke beiteretten til de som drev beite på statsgrunn på et grunnlag som lå forut for loven av 1863, så måtte det ha kommet til uttrykk i loven.

40. Det er her grunn til å bemerke at det ikke var mange som fikk skjøte på eiendommen i medhold av 1775-resolusjonen, men heller satt med plasseddel som sitt hjemmelsdokument.

41. Plassedlene som første gang ble utstedet på tinget i Talvik 18. juni 1760, var amtets garanti for at innehaveren kunne sitte på boplassen for sin levetid.

For de som hadde bosatt seg et sted uten å ha noe «dokument» å vise til var forholdet tilsvarende. De fikk et skjøte på boplassen med de begrensingene som fulgte av beiteklousulene.

Det bør uansett være viktig å se hen til hvor lang tid de enkelte husdyrholderne hadde utøvet bruken. Om den var blitt utøvet i lang tid vil det vel være riktig å si at bruk i tid sannynligvis medførte en rett til beite. Dersom det bare var gått noen få år fra plassen var blitt bosatt, til man fikk skjøte, bør man vel legge til grunn at skjøteklousulene i utgangspunktet regulerte beitebruken. Flertallet i NOU 1993: 34 er av den oppfatning at en utøvelse av bufébeite på statsgrunnen uten hjemmelsdokument med beiteklousuler var urettmessig.

Mye tyder på at det beitet som hadde pågått frem til vedtakelsen av loven ble anset for å være legalt. Dersom man legger rettsgruppens flertalls syn til grunn, ble beiteretten til gårdbrukere i Finnmark nå reelt avhengig av at skjøtene inneholdt beiteklousuler. Om en slik forståelse skal følges ville dette måtte ses på bakgrunn av at det i Finnmark på midten av 1800-tallet ikke var en like sterk bondekultur som i Sør-Norge. I sør hadde gårdbrukere større muligheter til å påvirke både lovgivningsprosessen og de øverste myndighetene. En slik skjøtepraksis i Finnmark ville dermed ha medført en vesentlig forskjellsbehandling av en klart svakere bondestand i det nordligste fylke. Dette finner jeg å ikke ha vært tilsiktet.

Siden det faktisk i jordsalgslovens § 1 var satt et forbud mot avhendelse av grunn brukt til bufébeite, må man kunne gå ut fra at det fra statens side ble sett på som en rettighet med et forholdsvist sterkt rettsvern. Det sies jo heller ikke noe i forarbeidene om at det beitet som ble utøvet på statens grunn ikke kunne fortsette som før. Som det vil fremkomme nedenfor medførte ikke beiteklousulene noen endring i den faktiske bruksutøvelse, så på den måte ble de uten virkninger.

På bakgrunn av drøftelsen ovenfor finner jeg at det vil være riktig å anse både jordsalgsreglementet og skjøteklousulene som en stadfestelse av at det i Finnmark forelå en beiterett for bufé på statsgrunnen.

4.3.3 Jordsalgsloven av 1863 med jordsalgsreglement av 1864 – betydningen for bufébeite

Etter denne tid ble det altså vanlig at det ble inntatt bestemmelser i skjøtene vedrørende retten til bufébeite på statens grunn. Det kan så stilles spørsmål om klousulene som ble innført, med hen-

hold til bufébeite på statsgrunn, fikk noen reell betydning for beitebruken utøvet i Finnmark.

Hensikten med lovforslaget i jordsalgslovens § 1 var å «... indføre Salg som Regel for Avhendelse af den uoptagede Jord i Finmarkens Landdistrikt, medens disse Staten tilhørende Grundstykker efter de nu gjældende Bestemmelser udvises Nybyggere uden Betaling».⁴²

I følge Jebens inneholder ikke denne innstilling noe som helst som gir uttrykk for en endret oppfatning med hensyn til rettsforholdene vedrørende den usolgte grunn, eller at det var hensikten å forandre rettsforholdene med hensyn til denne grunn.⁴³ Vedrørende beiteretten sies det jo uttrykkelig i forarbeidene⁴⁴ til loven at; «Man anseer det i al fald *ikke* for tiden tilraadeligt at de Jords-trækninger, som bruges af inddvaanerne fælles til *Betning* for de Fastboendes eller Fjellfinnernes Dyr, eller som Torvemark blive Gjenstand enten for Salg eller Bortforpaktning.» (mine uth.).

Her fremkommer det at beitet som ble utøvet på statens grunn skulle gis et klart vern ved salg av statsgrunn til private. Selv om dette er tilfelle, så sies det ikke at det å ha dyr på beite er en rett som enhver gårdbruker skal ha. Men dette bør nok likevel oppfattes slik at den felles beitebruk som ble utøvet av de som holdt husdyr, var en så nødvendig bruksutøvelse at det ikke burde avhendes grunn som ble anvendt til dette formål.

Noe som da kan tyde på at det *var* meningen å endre det bestående forhold med henblikk på bufébeitet, er nettopp at det ble innført beiteklausuler i skjøtene. At det ble gjort slik vil jo fremtre som et klart grunnlag for å hevde at staten oppfattet beitet, som en bruksrett hvor innskrenkninger kunne foretas om det ble nødvendig. Tross i det, så kan det stilles spørsmål om det var en faktisk begrensning som kunne bli foretatt av staten. Virkningene var, at dersom det av hensyn til skogen ble ansett for å være nødvendig kunne staten avløse beiteretten i det området hvor hensynet til skogen tilsa det. Avløsningen skulle da skje på den måten at gårdbrukeren skulle få utvist et «i Forhold dertil bestemt Stykke Udmark». Så vidt meg bekjent har det bare vært foretatt en avløsning av beiterett.⁴⁵

Å si at det fra statens side ikke har blitt foretatt begrensninger, med en slik virkning at utøvere av bufébeite har sett på denne adgangen som en fare for retten til å utøve beite, synes for meg som svært rimelig. Dermed fremstår det slik at beitet fra og med den første utvisningsloven, og helt opp til vår tid har vært en sak som har blitt ansett som lite viktig å gripe inn i. Det kan muligens ha sammenheng med fylkets store areal og et jordbruk som i et historisk perspektiv ikke har hatt et særlig omfang.

Etter en samlet vurdering vil jeg være av den oppfatning at staten ikke gjorde annet enn å innføre klausulene som kunne brukes som grunnlag for en begrensning. Men det kan jo også ha vært slik at det ikke var begrensningene som var viktigst, men nettopp det å stadfeste retten til bufébeite.

Det er vel også grunn til å hevde at staten i det hele tatt har vært særdeles passiv når det gjelder forholdet til beiteretten, og på den måte muligens ha medvirket til at det har dannet seg en oppfatning i Finnmark om at det faktisk foreligger gammel rett til å beite med bufé på statsgrunn. Som følge av statens passive holdning til bufébeite i Finnmark vil jeg si at innføringene av beiteklausulene i skjøtene ikke fikk noen særlig virkning. Folket utøvet beite på statsgrunnen som de hadde gjort fra gammel tid, og det er vel grunn til å tro at klausulene ikke ble oppfattet som reelle begrensninger. Man kan vel derimot tenke seg at klausulene ble sett på som en bekreftelse av retten til beite. Det foreligger heller ikke noe som tyder på at befolkningen har innrettet seg på en slik måte at man har utøvet beite med tanke på at denne bruksutøvelse kunne bli begrenset i henholdt til bestemmelser som var å finne i skjøtene. Den faktiske beitebruk som har foregått, fra langt tilbake i tiden viser vel heller det motsatte, nemlig at folket har innrettet seg etter at det foreligger en vernet bruksrett. Det kan endog sies at den på bakgrunn av sin nødvendighet er blitt tatt for gitt.

4.4 Jordsalgsloven av 22. mai 1902 med reglement av 7. juli 1902

Denne loven har vært virksom i største delen av dette århundret, og den var en videreføring av loven fra 1863.⁴⁶ Her ble også de omtalte forbudene

42. Indst. O nr. 79, 4. mai 1863 side 524. I Stortingsforhandlingene årene 1862–63.

43. NOU 1993: 34 s. 116.

44. Dette sies i Oth. prp. for 1863 s. 9.

45. NOU 1993: 34 s. 118. Det er ikke foretatt slik avløsning fra statens side, men det har kommet søknader fra grunneiere om å få avløst beiterett på statsgrunn mot å få en parsell lagt til hovebølet. Disse har blitt avvist men i et tilfelle fra Porsanger har avløsning funnet sted, men det ble foretatt etter jordskiftelovens bestemmelser.

46. Jordsalgsloven av 1902 er vel mest kjent for vilkåret for salg som gikk ut på å ikke selge jord til andre enn norske statsborgere. Den som søkte om kjøp av jord måtte gi opp sin nasjonalitet og fødested, samt om han kunne snakke, lese og skrive norsk og om det ble benyttet i den daglige bruk.

mot salg av jord gjentatt i lovens § 1. (Dvs. Sommerhavning for fastboendes bufé.) Loven inneholdt heller ingen vesentlige endringer i de bestående rettsforhold. Man fortsatte på det opptrukne spor hvor det ble sagt at grunnen ikke skulle selges om det ville være til skade for skogen eller stride mot «Distriktets tarv». Dette ble da også utvidet til å gjelde «Landets interesser». At bufébeite på statsgrunn fortsatt var en av de interessene som ikke skulle være skadelidende ved salg av grunn til private, bør klart kunne legges til grunn.

Denne loven er vel mest kjent for sine språkklausuler. Bakgrunnen for dette kan vel tilskrives frykten for den russiske naboen i regjering, embetsverk og Storting. Disse klausulene ble innført på en tid da Russland forsøkte å russifisere Finland, og man var vel redd for at man fra russisk side også ville forsøke seg på det samme i nord-Norge. Dette må nok også ses i sammenheng med en frykt for at det i Finnmark skulle bli en for stor andel finsk befolkning.

Etter denne loven ble det gjort en endring i skjøteklausulene. Denne endring bestod i at beiteretten ikke skulle være til hinder for fremtidig utnyttelse og avhendelse til oppdyrking og bebyggelse. Bestemmelsene om at det offentlige kunne regulere, og flytte beitingen fra et sted til et annet uten erstatning, samt adgangen til å avløse beiteretten mot utmåling av et stykke utmark ble videreført. Sett i forhold til skjøteklausulene innført i 1864 skjedde det ikke særlige endringer.

Det nye var altså at bufébeitet ikke skulle bli en skranke for en både utviklingen av jordbruket og den øvrige utvisning av boplasser. Slik jeg ser det, er det naturlig å se på dette som den samme form for stadfestelse av beiteretten som skjøteklausulene gitt i medhold av jordsalgsreglementet av 1864. Likheten til allmenningslovgivningen synes også å være påfallende da beiteretten her også forholdt seg til det antall dyr som kunne føres på gården.

Når man så kommer frem til 1955 viser det seg at det skjedde en nokså markant endring i skjøteklausulene. Da ble det i skjøtene inntatt en bestemmelse som sa at en beiterett kunne inndras med 1 års varsel uten erstatning. Sett ut fra et formalistisk synspunkt er dette et vendepunkt i det som tidligere har vært sagt om klausulene som en stadfestelse av beiteretten. Det offentlige fikk med dette et rettslig grunnlag til å kunne frata brukerne med denne skjøteklausul retten til beite på statsgrunnen. Dette var dermed første gang at det offentlige i henhold til skjøtene kunne inndra beiteretten. Under de undersøkelser jeg har gjort så finner jeg ikke eksempler på at det har skjedd noen eksplisitt

inndragning av beiteretten.⁴⁷ For meg synes det heller å ha skjedd en gradvis og «stille» reduksjon av beitearealene over tid. Etter min oppfatning kan dette ses i sammenheng med at det i Finnmark ikke har vært samme bondekultur som i sør-Norge. Jeg er av den oppfatning at denne endring i skjøteklausulen bør ses i sammenheng med jordloven som ble gitt i 1955. Her var jo formålet å legge til rette for at all landgrunn i landet skulle utnyttes til samfunnets og landbrukets beste. Det er fristene å anta at det offentlige har blitt oppmerksom på bufébeitet i Finnmark. På bakgrunn av statens store eier andel i Finnmark har behovet for å kunne regulere beitebruken vært tilstede, og man vedtok denne utvidelsen av beiteklausulene.

Når det gjelder praktiske virkninger denne lov og beiteklausuler fikk på utøvelsen av beitet, så kan ikke jeg se at det skjedde noen særlige merkbare endringer i forhold til hva tilfellet var ved jordsalgsloven av 1863. Av den grunn viser jeg til drøftelsen ovenfor.

4.5 Jordsalgsloven av 1965

Dette er den lov som i dag regulerer forvaltningen av statens grunn i Finnmark. I henhold til lovens § 2 kan statens «umatrikulerte» grunn i Finnmark overdras (selges og festes bort) til private. Sammenlignet med den tidligere jordsalgslovgivningen viser det seg at man, sett i forhold til beite med bufé, foretok en vesentlig forandring av § 2. De tidligere lovene hadde et utrykkelig forbud mot avhendelse av grunn brukt som beiteområder for bufé. Dette ble utelatt i den någjeldende lov. Etter min mening gis det i forarbeidene ikke noen entydig begrunnelse for hvorfor denne bruksutøvelsen på statsgrunnen er utelatt. Motivene til loven baserer seg i overveiende grad på en forestilling om at beite med bufé var av en annen karakter enn hva situasjonen var ellers i landet. Slik jeg har forstått forarbeidene begrunnes det i at beiteretten var avhengig av at det var inntatt klausuler om beiterett i skjøtene, slik praksisen hadde vært fra 1864.

Dersom man, slik jeg ser det, kan anse skjøteklausulene som en stadfestelse av beiterett på statsgrunnen, i hvert fall fram til endringene av klausulen i 1955, må motivene til loven basere seg på praksisen fra og med disse endringene. Om så ikke var tilfelle, har det etter min mening blitt lagt til grunn et feilaktig syn på den beiterett som hadde vært, og som fortsatt ble utøvet. I så fall har da også

47. Opplysninger fra jordsalgskontoret i Vadsø, samt NOU 1993: 34 s. 118

flertallet i NOU 1993: 34 konkludert på et noe tynt grunnlag. Når de har sagt at den praktiserte ordning har medført en festnet rettsstilstand, og at beite på statsgrunnen er avhengig av slike skjøteklausuler, må det etter min mening først ha vært situasjonen fra og med 1955.

4.6 Oppsummering

Som det fremkommer ovenfor er jeg av den oppfatning at jordsalgslovgivningen ikke fikk særlig betydning på bufébeitet. Den faktiske utøvelsen av beitet fortsatte som før, selv om det i utgangspunktet ble foretatt relativt store endringer i rettsstilstanden. Ser man hen til hva som faktisk skjedde, så fikk man bare satt begrensningene i skjøtene, uten at det, meg bekjent, hverken etter jordsalgsloven av 1863 eller 1902 har blitt gjort noe fra statens side som har utløst en eventuell avløsning, flytting eller inndragning av beiterett i Finnmark.

Jeg vil dermed være av den oppfatning at beite med husdyr har skjedd uten at de ulike bestemmelsen om statens adgang til regulering hatt noen reell betydning *utøvelsen*. Beitet har helt frem til siste krig vært særdeles viktig for gårdbrukerne og utøvelsen har skjedd etter de sammen prinsippene som fra da de første dyrene ble sluppet ut på beite i fylket. Det kan vel hevdes at beitet også i dag utøves så å si på samme måte, men at man i dag har begynt å oppdage at staten er av den oppfatning at den kan sette begrensninger i utøvelsen av bufébeite på statsgrunn.

Om det f.eks. i skjøtene stod at man hadde en bruksrett som var begrenset til et bestemt antall dyr, kunne det fort skje at den som utøvde bruken

overskred det antall som var bestemt, og på den måten ikke forholdt seg i henhold til begrensningene. Det er jo på det rene at utviklingen har gått i retning av at gårdene har blitt større, og som følge av det har også den enkelte gårdbrukeres behov for beitearealer økt. Det at begrensningene som var satt i skjøtet muligens ikke ble holdt, eller ikke ble oppfattet som reelle, kan jo ha sin årsak i at det var dannet en rettsoppfatning i Finnmark som gikk i retning av at det for gårdbrukere var en generell rett til å ha husdyr på beite på arealer som ikke var i privat eie.

Etter en samlet vurdering av både jordsalgslovgivningen og skjøteklausuler vil jeg være av den oppfatning at det offentlige helt frem til 1955 både erkjente og stadfestet at beite med bufé i Finnmark var en bruksrett på statsgrunnen. Dersom det offentlige skulle bringe bruken til opphør måtte dette kompenseres enten i form av annet område eller i form av en vederlag.

For utøvere av bufébeite med skjøte fra tiden etter 1955 vil forholdet fortone seg anderledes. Det må legges til grunn at staten inndragningshjemmel i skjøteklausulen og forskrift av 15. juli 1966 § 7 har medført at bufébeite på statsgrunnen kan tolkes som å være en svak bruksrett, endog bare en tålt bruk. Dette vil altså innebære at jeg ikke kan finne det riktig slik flertallet i NOU 1993: 34 at ordningen med beiteklausuler fra 1864 har medført en festnet rettsstilstand, hvor beiterett på statsgrunn er avhengig av avtale med staten. Jeg vil heller være av den oppfatning at det først er fra og med endringene i skjøteklausulene i 1955 at bufébeitet på statsgrunnen får en slik karakter som hevet av flertallet i den ovennevnte NOU.

Kapittel 5

Rettsoppfatninger vedrørende bufébeite på «statens grunn» i Finnmark

5.1 Innledning

Rettsoppfatninger som gjorde seg gjeldende med hensyn til bufébeitet i Finnmark skal her undersøkes. Nærmere bestemt vil jeg forsøke å vise hvilke oppfatninger som gjorde seg gjeldende vedrørende *retten* til å beite på det som i dag omtales som statsgrunn i Finnmark. Perioden jeg hovedsakelig vil forholde meg til strekker seg fra slutten av 1600-tallet og frem til midten av vårt århundre. Men for å kunne gi et riktig bilde av oppfatningene vil det også være nødvendig og til en viss grad se hen til tiden forut for denne periode.

Man vil dermed stå overfor en problemstilling hvor det må undersøkes hvilken rettsoppfatning som gjorde seg gjeldende hos *staten*, som etterhvert anså seg som eier av den grunn som ikke var underlagt private personers eiendomsrett, og hvilke forestillinger som gjorde seg gjeldene hos utøvere av beite på disse arealene.

Når det gjelder den statlige rettsoppfatning så vil den i stor grad fremkomme av jordsalgslovgivningen og dens forarbeider, som er blitt gjort rede for i kapittel 4. Og man vil der se et skille når ordningen med beiteklausuler i skjøtene ble innført ved reglement i 1864. Da hensikten med den ovenfor nevnte del ikke var å klargjøre den statlige rettsoppfatning, samtidig som det også ble foretatt andre inngrep fra statens side, som i denne forbindelse kan sies å være viktig, har jeg funnet det nødvendig å fremstille de statlige oppfatninger som både kom til uttrykk gjennom offentlige tiltak og administrativ praksis.¹

Konkret vil det her dreie seg om det Gudmund Sandvik omtaler som «historiske rettsoppfatninger».² Jeg vil som Sandvik gjør, forsøke å komme rettsoppfatningene hos befolkningen vedrørende bufébeite nærmere ved trekke inn den *faktiske*

bruksutøvelsen, som jeg for øvrig har gjort rede for i kapittel 2. Den bruk som opp gjennom tiden har blitt utøvet kan gi oss en anvisning på hvilke forestillinger som gjorde seg gjeldende ved *retten* til å *bruke* arealer, som ikke var underlagt privatpersoners eiendomsrett til beite for bufé. Sandviks forutsetning er at «*bruk* (= regelmessig bruk = sedvane) = *rettsoppfatning*» (forf. uth.).³ Når det gjelder bufébeite i Finnmark er det vel rimelig klart at man her står overfor en regelmessig bruk med røtter forholdsvis langt tilbake i tiden. Siden befolkningen i Finnmark etterhvert ble sammensatt av både samer, nordmenn og kvener vil det jo være grunn til å både se hen til de ulike grupperes «opprinnelige» oppfatninger vedrørende retten til å benytte seg at utmarksresusser, og da særlig bufébeite.

Det vil i det følgende, etter en presisering av begrepet rettsoppfatning, bli gjort rede for den statlige rettsoppfatning. Her vil jeg først ta for meg tiden frem mot jordsalgsloven av 1863 for så å ta for meg perioden opp mot midten av vårt århundre. Deretter vil befolkningens rettsoppfatninger være gjenstand for undersøkelse, og her vil den samme periodebegrensning bli brukt.

I den situasjonen som rådet i Finnmark må en være klar over at det var amtmannen og embetsverket i Finnmark som svært selvstendig tillempet rikets lovgivning i forhold til denne landsdelen, og samtidig i stor grad skrev både forslagene til forordninger, reskripter og jordutvisningsresolusjonen. På denne måten var de først kongens og så senere statens representanter, som skulle sette øvrighetens rådende rettsoppfatning i verk.

Ser man statens og befolkningens oppfatning under ett viser det seg fort at den statlige oppfatning har kommet mye bedre frem enn hva tilfelle er for befolkningens. Det har nok sammenheng med at de fleste samtidskildene som kan vise den statlige oppfatning har blitt til i regi av staten og dens representanter. Det som sett i forbindelse med befolkningens forestillinger vil være det vesentlige er bruksutøvelsen som har skjedd opp gjennom tiden. Om denne finnes det en rekke

1. Herunder vil jo tidligere omtalte fredlysning i 1693 og skogreskriptene av 1753, samt den praksis som ble utøvet ved jordutvisning og salg i etterkant av 1775 resolusjonen og jordsalgslovene være av interesse.

2. NOU 1997: 4, Vedlegg 1, Gudmund Sandvik: Om oppfatninger av retten til og bruken av land og vann i Finnmark fram mot slutten av 1960-åra s. 578 flg.

3. NOU 1997: 4 s. 585.

beskrivelse fra samtiden og i senere skrevne kilder.

Befolkningens rettsoppfatninger er et forholdsvis vanskelig tema. Dette har sin bakgrunn i at det her er snakk om å finne frem til hvordan befolkningen tenkte når det gjaldt deres rett til å utnytte utmark og andre tilgjengelige arealer til bufébeite. Jeg vil igjen minne om at den bruk som har skjedd opp gjennom tiden kan gi oss anvisninger i så måte. Men selv om statens representanter i Finnmark, i overveiende grad har gitt uttrykk for statens oppfatning, bør enn også kunne tolke forholdet slik at noen av deres uttalelser er gitt som følge av klager fra befolkningen. På den måten kan disse være med på å indikere brukernes forestillinger om retten til å utøve bruk på statens grunn.

Formålet med å undersøke rettsoppfatningene som forelå i Finnmark frem til midten av vårt århundre er å gi en bedre innsikt i hvorfor det i dag hersker en uklarhet når det gjelder retten til å beite med bufé på statsmark i Finnmark fylke.

5.2 Rettsoppfatninger generelt

Rettsoppfatning er et begrep som i utgangspunktet kan sies å ha flere betydninger. Det kan bl.a. bety at det foreligger en forestilling hos en eller flere personer om hva som er rett. Det brukes også ved beskrivelser av en mening om hva som er rimelig og rettferdig, og som derfor bør være rett.⁴

Til grunn for slike oppfatninger ligger gjerne en vurdering av de faktiske forhold, og med bakgrunn i disse dannes en mening om hvordan rettsforholdet bør løses for at det skal være mest mulig rettferdig. Rettsoppfatning som sådan kan også sies å være det som en eller flere tror at domstolene vil akseptere som gjeldende rett i en konflikt-situasjon. Om A (enten en gruppe eller enkelt individ) oppfatter situasjonen i den retning at beiteretten har et rettslig grunnlag som vil medføre at denne vil bli stadfestet av retten, vil det kunne sies å foreligge en rettsoppfatning. Også uttalelser i rettspraksis, lovforarbeider og juridisk litteratur vil kunne gå under den samme betegnelsen.

Slik jeg oppfatter det kan man trekke et skille mellom *den alminnelige rettsoppfatning* blant «folkets store masse», og mer *spesielle rettsoppfatninger* som kan sies å foreligge i et mer bestemt miljø.

Læren om den alminnelige rettsoppfatning har sannsynligvis sprunget ut fra den historiske skole i Tyskland i det forrige århundre. Her var utgangs-

punktet at loven og sedvanen nærmest var en kodifikasjon av den rett som allerede eksisterte i «den alminnelige rettsbevissthet», eller «der Volksgeist» (folkesjelen) som Savigny var en tilhenger av.⁵ I dagens rettsvitenskap ser man at det er tatt til dels sterk avstand fra denne lære.⁶

En kan jo reise spørsmål om det faktisk var en alminnelig rettsoppfatning i folkets store masse det ble anført av Savigny. I følge Anners⁷ synes det som om «der Volksgeist» ikke var ment å dekke «folkeopinionen», men heller var et uttrykk for «... den historisk gitte rettslige idétradisjon slik den ble tolket og uttrykt av de historisk skolerte rettsvitenskapsmenn.»

Rettsoppfatningenes betydning som rettskilde-faktor er generelt sett ikke særlig stor. Og i rettsvitenskapen i den senere tid ser man at det fremheves at domstolene bør være varsomme med å ta hensyn til den alminnelige rettsoppfatningen.⁸ Bakgrunnen for dette synes i stor grad og skyldes vanskeligheter med å trekke frem sikre og allmenne oppfatninger i forbindelse med rettsspørsmål. Også det at slike oppfatninger kan være preget av både moral, rimelighet og rettferdighets betraktninger kan i denne sammenheng sies å ha hatt betydning. Det skal likevel ikke underslås at domstolene unntaksvis tillegger slike oppfatninger betydning. I slike tilfeller må det foreligge rimelig klare signaler på at befolkningen i et rimelig stort omfang stiller seg kritisk til en regel.

Ser en derimot til det jeg har valgt å omtale som spesielle rettsoppfatninger, viser det seg at de kan få en forholdsvis avgjørende betydning. Men en må da stå overfor oppfatninger som lar seg dokumentere i ulike miljøer eller grupper spørsmålet har betydning for. Dog fremheves det også at man ved slike «gruppeoppfatninger» bør utvise forsiktighet hos domstolene. Dette fordi slike oppfatninger ofte vil være preget av ensidige interesser.

Konkret sett i forhold til avhandlingens tema som dreier seg om en sedvanlig bruk av arealer i Finnmark over svært lang tid, så vil man nok kunne si at brukernes oppfatninger bør tillegges vekt. Av domspraksis ser man jo klart at slike oppfatninger også *blir* lagt vekt på ved domsavsigelsen i forbindelse med sedvanebaserte rettigheter.

Fra rettspraksis vil jeg vise til Rt. 1995 side 644 (Balsfjorddommen). Dommen tar for seg spørsmå-

4. Torstein Eckhoff: Rettskildelære 3. utg. Oslo 1993 s. 241. Samme Per Augdahl: Rettskilder 3. utg. 1973 s. 183.

5. Augdahl, op.cit. side 9 og 182 flg.

6. Augdahl, op.cit. s. 183, og Eckhoff op.cit. s. 241.

7. Erik Anners, Den Europeiske rettens historie. 1983, s. 273. I juridisk teori har Knoph i Rett og rettsbevissthet, Oslo 1923 hevdet at den «alminnelige rettsbevissthet» skulle tillegges betydelig vekt på av domstolene.

8. Se Augdahl, op.cit. s. 183, og Eckhoff op.cit s. 241.

let om en felles beiterett som var praktisert i 150 år, kunne anses som tålt bruk, eller om grunneierne i hverandres utmark hadde en beiterett med sitt rettslige grunnlag i lokal sedvanerett. Når det gjelder rettsoppfatningene i denne saken sier førstvoterende: «Det er nok så, som de ankende parter har anført, at det er til dels uklart hvilket rettslig grunnlag de forskjellige vitner har bygget sin rettsoppfatning på. Man bør imidlertid her ikke stille krav om en mer detaljert underbygd rettsoppfatning på dette punkt. Heller ikke finner jeg å kunne legge særlig vekt på at det nærmere innholdet av beiteretten for enkelte har fremstått som uklart. Det avgjørende må være at den helt dominerende oppfatning har vært at det beitet som ble praktisert, hadde et rettslig grunnlag.»

Også i Rt. 1978 side 916 som var en sak om medeiendomsrett i Høvreslien sameies hjemsetermark i Gol var rettsoppfatninger et tema. Tvisten stod mellom gården Engene som ved makeskifte i 1843 hadde fått hjemseter i området og gården Frøysok. Seteren ble i 1847 ved makeskifte lagt til gården Frøysok. Under en delvis utskiftning av sameiet i 1909–27 ble det i 1915 ved voldgiftskjennelse sagt at grunneierrett lå til Engene. Ved en videre utskiftning i 1969 ble det fremmet krav fra eieren av Frøysok om å bli anerkjent som grunneierendomsberettiget til det som nå skulle utskiftes. Høyesterett kom til at grunneierretten lå til Engene. Som begrunnelse anfører førstvoterende at: «Det som for meg står som det sentrale, er at Erik Frøysok inntil begynnelsen av 1970 årene ikke noen gang har gjort det klart at han som eier av Holtelisetere mente å ha grunneierrett i Høvresliensameie til fortrensel for den som er tillagt gården Engene. Det kan så være at det i løpet av årene ikke har foregått noe som det var grunn til direkte å aksjonere mot. Likevel måtte han hatt all mulig grunn til å markere sin oppfatning. Slik jeg ser det, har det i tidens løp festnet seg en rettsoppfatning som det vanskelig kan brytes med.»

Selv om bruken har vært utøvet i samsvar med en rettsoppfatning, vil spørsmålet avgjøres etter en helhetsvurdering, hvor man bl.a. drøfter om bruken har vart lenge nok, og om det her er snakk om en fast praksis.

Ved en tvist om bruk over lang tid skal hjemles i f.eks. *lokal sedvanerett*, vil rettsoppfatningene, som påvist i petitavsnittet ovenfor, være et moment som kommer inn i bildet. Har bruken vært utøvet i samsvar med en alminnelig og gjensidig oppfatning (*opinio juris*) om at bruken har hatt et rettslig grunnlag, vil det kunne være avgjørende. Etter min mening, trer dette forholdsvis klart frem i den sistnevnte dom gjengitt i petit ovenfor.

Selv om jeg ikke har tatt stilling til om bufébeitet i Finnmark har sitt rettslige grunnlag i lokal sedvanerett, finner jeg det svært relevant å likevel reise problemstillingen vedrørende befolkningen og statens rettsoppfatning. Bakgrunnen er at bufébeitet i Finnmark har manifestert seg i en bruksutøvelse som strekker seg lang tilbake i tiden, og at en dermed står overfor en sedvanlig bruksform.

5.3 Statens oppfatning av retten til å beite med bufé i Finnmark

5.3.1 Tiden frem mot jordsalgsloven av 1863

Av det som har fremkommet hittil i avhandlingen synes det å være rimelig klart at bufébeitet kan sies å ha skiftet karakter. Innholdsmessig har det gått fra å være en bruksutøvelse på arealer som var «eierløse», til å bli en bruk av statens eiendom. Dermed vil det være interessant å undersøke når og hvordan en statlig oppfatning har kommet til uttrykk angående retten til å beite på det som etter hvert ble omtalt som statens grunn i Finnmark.

Det som kan sies å kjennetegne tiden fra slutten av 1600-tallet og frem til slutten av 1700-tallet er at det fra statens side ble vist en aktivitet som kan sies å ha gått ut på å etablere staten som grunneier.⁹ De reguleringer som ble innført, og som her vil kunne sies å ha betydning, hadde som sitt hovedformål å verne om skogen.¹⁰ Spørsmålet blir så om disse tiltak og andre uttalelser kan avdekke hvilken oppfatning staten satt inne med vedrørende beite med bufé i utmarken. Selv om denne bruksutøvelse ikke omtales direkte kan disse gi oss anvisninger på hvilket syn øvrigheten hadde til gamle bruksutøvelser i Finnmark. Bakgrunnen for at det fra statens side ikke ble vist noen klar oppfatning omkring bufébeite, må nok ses i sammenheng med at man her ikke hadde en slik gruppe med sterke selveiende bønder som sørover i landet. Enn kan jo tenke seg at om det hadde vært utøvet et jordbruk som det skjedde i sør, ville nok behovet for en regulering av disse forhold oppstått. Når så ikke var tilfelle må en være klar over at det på denne tiden nok hersket en usikkerhet fra statens side hvor langt en eventuell eiendomsrett her kunne medføre begrensninger i befolkningens gamle bruksutøvelser.

Med utgangspunkt i de rådende forhold i tiden opp mot 1775 hvor det hos staten og dens embets-

9. Se kapittel 3. Denne viser at det først er på slutten av 1600-tallet at den statlige eiendomspretensjon til land og vann i Finnmark får sin begynnelse.

10. Se hen til drøftelsen av fredlysningen av Altaskogen i 1693 og skogreskriptene av 1753 som ble gjort i kapittel 3.

menn i Finnmark ikke forelå noen sikker erkjennelse av at grunnen var statens eiendom, vil det være hensiktsmessig å gripe fatt i de reguleringene som ble foretatt gjennom fredlysning og reskripter.¹¹

Slik jeg ser det, synes det tidligere å ha vært en oppfatning hos staten om at grunnen i Finnmark var å betrakte som en *allmenning* eiet av kongen. Gjennomgangstonen var at benevnelsen «Kongens Aldminding», og denne ble i overveiende grad anvendt i forholdsvis lang tid når det offentlige og dets representanter beskrev skog og jordforholdene i Finnmark. Spørsmålet som da reiser seg er om grunnen i Finnmark av øvrigheten ble sett på som en allmenning hvor befolkningen hadde bruksrettigheter i kraft av allmenningslovgivningen, og da rett til beite i medhold av NL 3–12–3.

Allmenningsretten må jo sies å allerede på denne tiden ha vært et rettsinstitutt med en forholdsvis lang historie. Rettigheter i allmenningene er nevnt så tidlig som i middelalderen, og finnes i Gulatings- og frostatingslovene som ble nedtegnet i det 11. og 12. århundre. Man antar at allmenningsretten var rettslig regulert allerede før denne tid og reguleringen i landskapslovene dermed var en kodifikasjon av uskreven rett. Magnus Lagabøters Landslov av 1274, som i 1604 ble avløst av Cristian IV's Norske Lovbog videreførte dette rettsinstitutt. Også Cristian V's Norske Lov av 1687 inneholdt slike allmenningsrettslige bestemmelser, som før øvrig hadde gyldighet helt frem til de nye allmenningslovene trådte i kraft 1. januar 1993. Jeg antar at det dermed kan legges til grunn at allmenningsretten hadde et så godt «ankerfeste» i øvrigheten rettsbevissthet omkring 1775, og at det muligens ville bryte med denne om man innførte en annen ordning for bruksrettigheter som befolkningen fra gammelt av hadde utøvet i Finnmark.

De tidligere omtalte tiltak i henholdsvis 1693 og 1753 synes å være av en slik art at likheten med forholdene i sør-norske allmenninger på denne tiden trer frem. Der var altså kongen etterhvert blitt ansett som eier og befolkningen var berettiget til å utøve bruk. Nærmer man seg problemstillingen fra et slik ståsted fremtrer slektskapet mellom forholdene i sør-Norge og Finnmark klarere, og det fremstår slik at den grunn som ikke var underlagt privat eiendomsrett ble betraktet som en allmenning hvor kongen var eier og hvor skogen ble forvaltet etter bestemmelser gitt av kongen.

Å gi et entydig svar på om øvrigheten var av den oppfatning at det var NL 3–12–3 som var grunnla-

get for en utøvelse av bufébeite synes å være vanskelig. Men det faktum at en ikke har anvendt denne bestemmelse, eller NL 3–12–1 uttrykkelig i Finnmark, må jo kunne sies å være et moment som tyder på at staten oppfattet forholdet, å være litt annerledes her enn ellers i landet. Til tross for dette kan enn i fredlysningen av Altaskogen i 1693, skogreskripter fra 1753 og jordutvisningsresolusjonen av 1775, som gir inntrykk av at statens oppfatning var at gamle bruksutøvelser utøvet av Finnmarks befolkning skulle beskyttes, og samtidig videreføres som fra gammel tid, se en likhet til allmenningsretten. I jordutvisningsresolusjonen, som i denne forbindelse kan sies å være viktig, fremkommer dette bl.a. i § 1 bokstav a. Her viser det seg at boplasser som allerede var tatt i bruk, såfremt det var mulig, skulle utvises til vedkommende. Muligens kan det sies at likheten til allmenningsretten fremkommer klarere i § 6 hvor det sies at, «De Herligheder, som hidintil have været tilfælles for hele Byder og almuen i sin Almindelighed, være sig til Fiskeri i Havet og de store Elve, samt Landings-Steder og deslige, forbilve fremdeles til saadan almindelig brug.» Dette er til forveksling svært lik allmenningsrettens hovedregel om *gammel bruk* som grunnlaget for bruksrettigheter i allmenningene. Det kan jo for øvrig bemerkes at resolusjonens § 6 gjelder fortsatt.

I 1775-resolusjonen brukes ikke ordet allmenning, men noe som kan være med på å lede tanken i retning av at oppfatningen også i København gikk i retning av at man stod overfor et allmenningsområde, er som nevnt resolusjonens § 6. For meg fremstår her likheten til allmenningsretten forholdsvis klart. Det man her gjør er jo å forutsette at det i utgangspunktet allerede på denne tiden forelå felles rettigheter for bygdene i Finnmark. Og grunnlaget for bruksutøvelsen var den bruk som «hidintil» hadde vært utøvet. Jeg har vurdert det dithen at man nærmest vedtar det som i henhold til allmenningsretten har vært hovedregelen, at bruk fra gammel tid er grunnlag for bruksrettigheter i allmenningsområdet.

Det sies da også om dette i NOU 1993: 34 side 109 at: «beite med bufé hadde foregått i over to hundre år før resolusjonen av 1775, og at det fra kongemaktens side ikke på noen måte synes å være grepet inn overfor beitebruken, eller foretatt eller ytret noe som skulle tyde på at «finnmarksallmenningene» hva beitebruk angår sto i en annen stilling en «Kongens allmenninger» i de øvrige landsdeler.»

Også Tønnesen skriver at statens oppfattet grunnen i Finnmark som en allmenning. Han beskriver forholdet slik, da han viser til Fieldsted's

11. Se kapittel 3 punkt 3.2. Her omtales både fredlysning i 1693 og reskriptene fra 1753.

promemoria fra 1775: «Jeg har ikke funnet noe utslag av den tankegang at Finnmarksalmenningen ikke skulle være almenning. Tvert i mot ser man til stadighet at almenningsrettens hovedregel skinne i gjennom: Gammel bruk skal beskyttes, og få vedvare, som den har vært fra gammel tid av».¹²

Hva man fra offentlig hold har lagt i betegnelsen «kongens allmenning», som ble brukt om grunnen i Finnmark fra slutten av 1600- og frem mot midten av 1800-tallet, synes ikke å komme frem. Men ser man isolert på det faktum at benevnelsen er brukt i forbindelse med uttalelser avgitt av både embetsverket sentralt i København og senere i Christiania, samtidig som embetsmenn i Finnmark brukte den samme, tyder dette på at jordforholdene i landsdelen på denne tiden kan likestilles med allmenningene i resten av landet. For meg fremstår det som rimelig klart at dersom det hadde vært meningen å etablere en annen ordening i Finnmark enn hva tilfellet var i allmenningene for øvrig, ville dette sannsynligvis ha blitt *presisert* av øvrigheten ved de tiltak som ble iverksatt allerede på 1700-tallet.

Legger man så til grunn at det ut fra ordlyden i embetsverkets beskrivelser var meningen at arealene i Finnmark ikke skulle forvaltes på en annen måte enn hva tilfellet var sør i landet, så kan likevel det faktum at det ikke ble bortbygset grunn til befolkningen her, noe som var hjemlet i NL 3–12–4, også anføres som et argument mot at grunnen i Finnmark var allmenning i tradisjonell forstand, og at befolkningen dermed hadde bruksrettigheter med hjemmel i almenningsretten. Men slik jeg ser det vil dette moment ikke kunne tillegges særlig vekt siden oppfatningen hos øvrigheten klart var at befolkningen skulle livberge seg her på best mulig måte, og i stor utstrekning fortsatt ha adgang til å fortsette sine gamle bruksutøvelser uten at det offentlige skulle beskjære deres nødvendige rettigheter gjennom de reguleringer som ble vedtatt. For tiden frem mot vedtakelsen av jordutvisningsresolusjonen synes oppfatningen hos staten, når det gjaldt bruksrettigheter for befolkningen i Finnmark å ha vært at disse hadde sitt grunnlag i en almenningsrettslig tankegang. Dette da man i stor grad både gjennom reskriptene om skogvern og jordutvisningsresolusjonen forsøkte å verne om befolkningens interesser. At også senere lovgivning bygger på dette syn synes det også å være grunnlag for å hevde.

Når det gjelder bufébeitet etter vedtakelsen av resolusjonen av 1775 virker det som om oppfatningen hos staten ikke har blitt endret med henblikk

på utøvelsen på den grunn som i fortsettelsen forble uavhendet. I og med at oppfatningen mest sannsynlig var at den grunn som ikke ble utvist var allmenning, vil det være riktig å betrakte beitet som en bruksrettighet i allmenningen på linje med forholdet i resten av landet.¹³ Det kan for øvrig også bemerkes at jordutvisningsresolusjonen passer svært godt inn i det bildet som etterhvert tegnet seg når det gjaldt kongens rett i forhold til allmenningene. Etter eneveldet i 1660 ble innført fikk kongen en stadig sterkere posisjon, og ble etterhvert ansett som berettiget til å selge allmenningene.

Kongens rett i forhold til allmenningene styrket seg utover på 1700- og 1800-tallet og det ble etterhvert en klar oppfatning hos øvrigheten om at kongen hadde eiendomsretten i allmenningene. På 1800-tallet hadde denne lære bred støtte blant rettshistorikeren, som hevdet at kongens rett kunne føres tilbake til Harald Hårfagres tid. Denne oppfatningen fikk på 1900-tallet til en viss grad motbør i juridisk litteratur.¹⁴ Her ble det reist tvil omkring den statlige eiendomsretten til allmenningsstrekningene. Dette fikk sin endelige avgjørelse i Vinstra saken Rt. 1963 s. 1263, hvor det ble fastslått at statens rett ikke bare var av forvaltningsmessig karakter men også en eiendomsrett.

Dersom man tar i betraktning de faktiske forhold i etterkant av jordutvisningen, så fremstår det som rimelig klart at det offentlige ikke kan ha ment at husdyr skulle beite på de «små» eiendommene som ble utvist. Både boplassen som ble utvist sammen med en rekke utmarksslåtter var ikke ment å dekke behovet for bufébeite, og befolkningen ble nødvendigvis nødt til å slippe dyrene ut på den grunn som fortsatt var i statens besittelse. Heller ikke de hjemmelsdokumentene som ble utstedt i medhold av jordutvisningsresolusjonen inneholdt bestemmelser om hvordan en skulle forholde seg til bufébeitet som ble utøvet. En nærliggende tanke vil dermed være at beitet i Finnmark av staten ble ansett for å være en bruksutøvelse som i likhet med allmenningene i øvrige deler av landet baserte seg på om lovbestemte vilkår var innfridd. Staten hadde (og har) ikke noen myndighet til å bestemme av hvem og hvor det kunne utøves bruk, da slik rett fulgte om lovgivningens vilkår var innfridd.

Som det har blitt fastslått tidligere i avhandlingen ble begrepet allmenning bruk om grunnen i

13. Se kapittel 4 punkt 4.2.7

14. Åsmund Scheifloe, Hovedlinjer i norsk almenningsrett, s. 13–14 Oslo 1955. O Solnørdal, Rettleiing i almenningslæren, Oslo, 1958.

12. Tønnesen, s. 101.

Finnmark helt frem til omkring 1850. På bakgrunn av dette, og at bufébeitet ikke var blitt regulert på noen annen måte enn i NL, vil det være mest naturlig å si at dette faktisk var en allmenningsrett på lik linje med resten av landet også ut over midten av 1800-tallet.¹⁵

5.3.2 Statens oppfatning av bufébeitet i tiden etter 1863

I og med at det offentlige sannsynligvis betraktet bufébeite som en allmenningsrett vil det i tiden etter jordsalgloven av 1863 vise seg et skifte i det offentlige språkbruk vedrørende retten til jorden i Finnmark. Det som nå skjer er at den tidligere offentlige begrepsbruken, som i stor grad baserte seg på allmenningsrettslige betraktninger svekkes, og det blir innført en noe klarere statlig eiendomspretensjon. Med denne loven kommer man frem til det tidspunkt som kan sies å være viktig både sett i forhold oppfatningen av statens eiendomsrett over land og vann i Finnmark, og forestillingen om grunnen som en allmenning. Også i forbindelse med bufébeitet har det blitt hevdet at den fikk stor betydning.¹⁶

Jeg har ovenfor vist av jordsalgloven av 1863 § 1 bokstav a satte et forbud mot avhendelse av grunn som var nødvendig til bufébeite. På bakgrunn av at man her setter et forbud mot avhendelse av arealer som heretter får ordlyden *statens jord og grunn* i Finnmark, vil det være interessant å undersøke hvilken oppfatning som fra statens side var bakgrunnen for at bufébeite nå, sett i forhold til jordutvisningsresolusjonen, ble ansett for å være en bruk av statens arealer som skulle beskyttes.

Svaret anser jeg også her for i stor grad å ligge i at beite da faktisk ble utøvet over hele Finnmark, og at denne hadde sitt grunnlag i en kontinuerlig bruk utøvet av samer, nordmenn og kvener fra lang tid tilbake.¹⁷ At noe av bakgrunnen til forbudet kan ha sitt utspring i en oppfatning hos øvrigheten om at jordbruket (og med det bufébeitet), ble ansett som en viktig næring med tanke på å opprettholde befolkningen i Finnmark, er heller ikke til å se bort fra. I forarbeidene til loven kommer det rimelig klart frem at det hos det offentlige var en oppfatning som gikk i retning av at bufébeite var en bruk som pågikk, og selv om det ikke sies uttrykkelig

virker det sannsynlig at man oppfattet bruksutøvelsen som legal.¹⁸

I denne sammenheng er det også verdt å se at det offentlige i nesten 200 år, konsekvent hadde brukt benevnelsen allmenning i forbindelse med uttalelser knyttet til både skog og jordforholdene i Finnmark. Dermed kan det tenkes at det fortsatt var en oppfatning hos embetsverket om at bufébeite var en bruksrett som hadde sitt grunnlag i gammel bruk, og som dermed kunne sidestilles med allmenningsretten i landet for øvrig, og at dette var bakgrunnen for forbudet i § 1 bokstav a.

Det kan jo også bemerkes i denne sammenheng at man i tidligere nevnte Skoglov av 22. juni 1863 §§ 56 og 60 nærmest forutsetter at statens skog i Finnmark gikk inn under betegnelsen statsallmenning. Dette kan jo også være med på å styrke tanken om at staten fortsatt hadde en rettsoppfatning som gikk i retning av at statsgrunnen i Finnmark var en allmenning.¹⁹

Men så i 1864 ble det, som nevnt tidligere, gitt et reglement hvor hovedregelen i § 3 bokstav b bestemte at det ved salg enten skulle tildeles tilstrekkelig utmark (slik at også beitebehovet ble dekket), eller at det i skjøtene fra nå av skulle innntas bestemmelser som regulerte utøvelsen av bufébeitet på «... Statens tilstødende eller nærliggende Eiendom ...».²⁰ Reglement blir av flertallet i NOU 1993: 34 hevdet å være uforenelig med at det nå fra statlig hold ble forutsatt «... at rettsreglene for beite i allmenning gjaldt for statens umatrikulerte grunn i Finnmark.» Som begrunnelse for dette syn hevdet det at i allmenningsstrekningene ville nye gårdsbruk som ble oppført i bygdelag hvor det forelå en allmenningsrett til bufébeite i medhold av NL 3–12–3 også være berettiget uten noen tillatelse fra staten, og dette siden staten aldri har hatt noen rådighet over hvem som faller innenfor kretsen av bruksberettigede. Videre fremheves det at den ordning som da ble innført i Finnmark ikke var i overensstemmelse med de dagjeldene lovbestemmelser vedrørende nyetablering av nye gårdsbruk i allmenningene.²¹ Resonnementet gir etter min mening ikke et riktig bilde av forholdet. Man må her ta i betraktning at reglene nok ikke hadde til hensikt å skape en situasjon hvor man lett kunne stå overfor husdyrholdere som hadde et ulikt grunnlag for retten. Det er i denne sammenheng viktig at husdyrholderne i utgangspunktet hadde praktisert bufébeitet på samme måte, og den

15. Tidligere omtalt i kapittel 4 om jordsalgslovgivningen Punkt 4.2.7 Bufébeite etter 1775 en allmenningsrett?

16. NOU 1993: 34 s. 110.

17. Se kapittel 2 punkt 2.4.

18. Oth. prp. nr. 33 for 1863 s. 9.

19. Slik også hos Fr. Brandt, § 39 s. 188–190.

20. Tidligere omtalt i kapittel 4 om jordsalgslovgivningen.

21. NOU 1993: 34 s. 110.

eneste forskjellen var at noen satt med hjemmelsdokument fra tiden før 1864.

Det faktiske forhold var som nevnt tidligere slik at mange som fikk utstedet skjøte etter 1864 satt på amtssedler, eller i det hele tatt manglet noen formell hjemmel til grunnen som de faktisk hadde tatt i bruk både som boplass, og hvor en benyttet den omkringliggende grunn som beitemark for bufé. I den ovenfor nevnte NOU sier man at for de som hadde fått skjøter på eiendommen før 1864 vil beiteretten selv om den ikke er nevnt i hjemmelsdokumentet «trolig» være «hjemlet på allmenningsrettlig grunnlag».²² For meg fremstår dette som om beiteretten for de som utøvet bufébeite i Finnmark på denne tiden skulle ha vært basert om brukeren hadde vært så «heldig» å få et hjemmelsdokument på jorden. Situasjonen ville dermed ha vært slik at de som ikke hadde noen hjemmel før etter 1864, til tross for at man hadde bodd og utøvet beite i lang tid gjerne på samme sted ville ha beiterett i medhold av hjemmelsdokumentet, mens en annen gjerne i samme bygdelag kunne ha sin beiterett på allmenningsrettlig grunnlag. For å utdype dette litt kan enn tenke seg det tilfellet hvor en som hadde bodd på en plass i lang tid, og satt med skjøte utstedet før 1864, og som etter innføringen av beiteklausuler fikk utstedet skjøte på tilleggsjord. Her ville enn dermed stå ovenfor en situasjon hvor han (brukeren) i sitt opprinnelige skjøte hadde en beiterett på allmenningsrettlig grunnlag, men hvor det for tilleggsjorden var satt begrensinger for antall dyr i skjøtet.

I denne forbindelse finner jeg det interessant å reise spørsmålet om hvilken oppfatning som kan ha vært bakgrunnen for reglementets § 3 bokstav b. Dersom jordsalgslovens § 1 bokstav b tas som utgangspunkt synes den klare hovedregel å ha vært at arealer som var nødvendig i forbindelse med bufébeite ikke skulle selge om det ville stride mot «Districtets tarv». Sammenholder en dette med reglementet som ble vedtatt i 1864, fremstår det som om det offentlige har sett på bufébeitet som en bruksrettighet av en slik karakter, at det ble ansett som hensiktsmessig å selge utmarksarealer det hvilte slike beiterettigheter på (gjerne med sitt grunnlag i allmenningsretten). Ses dette i sammenheng med at jordbruket av det offentlige på denne tiden ble ansett som svært viktig, synes det som om man forsøkte å klargjøre forholdet gjennom at den enkelte bruker i utgangspunktet skulle få tillagt gården tilstrekkelige arealer som sin eiendom, og at dermed beitet kunne utøves som i resten av landet, i allmenningen.

Dersom man tar forholdene i allmenningsstrekningen sørover i landet i betraktning er det jo på det rene at rettsforholdene i Finnmark, etter statens oppfatning må ha vært av en annen karakter enn på de stedene i sør hvor det forholdsvis tidlig fantes selveiende bønder. Konkret når det gjelder husdyrholderne i Finnmark så viser historien at det her ikke var en slik sterk bondekultur og som dermed heller ikke utgjorde en maktfaktor på landsbygden. Noe som så kan vise forskjellen er et eksempel fra Østerdalen. Bøndene her satte seg til motverge når kongen skulle selge allmenningen. To av gårdbrukerne dro selv til København og klaget for Kongen personlig. Dette ble tatt til etterretning og salgene stanset. Det er vel dermed grunn til å tro at, selv om det viser seg at det ble klaget på tingene rundt om i Finnmark så hadde ikke husdyrholderne en slik gjennomslagskraft hos øvrigheten i Finnmark. Dermed kan det vel også tenkes at det har blitt oversett at bufébeite var en bruk utøvet fra gammel tid.

Til tross for at oppfatningen kan ha vært slik, ble ikke hovedregelen i reglementet praktisert.²³ Det som skjedde var at embetsmennene i Finnmark forholdt seg til unntaket og gjorde anmerkninger om beiteretten på statens grunn i skjøtene. Slik jeg ser det, kan dette i motsetning til rettsgruppens flertall, anses som en stadfestelse av at det faktisk forelå en beiterett på statsgrunn som antakelig hvilte på allmenningsrettlig grunnlag. Jeg vil altså ikke som rettsgruppens flertall si at dette var med på å markere en stor endring i den statlige rettsoppfatning. Skjøteklausulene kan heller ses på som en formell stadfeste av beiteretten.

5.3.2.1 Endringer i den statlige oppfatning og skjøteklausuler

I tiden som fulgte ble det altså vanlig ved utskilling av eiendom fra staten å innta beiteklausuler, og den statlige oppfatning kan dermed sies å ha vært at beite på statens grunn kunne reguleres i henhold til disse skjøteklausulene. Det var altså bruksrettigheten for de eiendommer som ble solgt i etterkant av jordsalgslovens reglement av 1864 som her ble berørt. Jordsalgsloven var bare ment å regulere forholdene ved avhendelse av nye eiendommer. Dermed oppstod den situasjon at de som satt med skjøte på eiendommer staten hadde avhendet tidligere, fortsatt hadde sin opprinnelige beiterett i behold.

Når det gjelder den statlige oppfatning av grunnen i Finnmark som en allmenning synes den i

22. NOU 1993: 34 s. 111.

23. Tønnesen, s. 265.

utgangspunktet klart å bli forlatt med fjelloven av 12. mars 1920 § 50.²⁴ Her sies det uttrykkelig at, «Denne lov kommer ikke til anvendelse på statens jord i Finnmark fylke.» Dette er ikke særlig godt begrunnet, men jeg vil anta at oppfatningen nok har blitt forlatt som følge av en forvaltningspraksis som i stor grad gikk ut på at det var staten som har den fulle eiendomsrett over den grunn som forble uavhendet i Finnmark. Som følge av denne oppfatningen påhviler det ikke denne grunn noen rettigheter til fordel for folket uten at det er uttrykkelig sagt i lovgivningen. Bakgrunnen for denne bestemmelse kan nok ha vært «den store skogsaken fra Alta» i 1914 hvor det i innledningen sies at:²⁵ «Statens skoger i Finnmarken er ikke statsalmenning og skoglovens matriellrettslige regler om statsalmenninger gjelder ikke dem.» Denne rimelig klare uttalelse viser seg i dommen å bli modifisert litt da det senere sies at: «skoglovens materiellrettslige bestemmelser om statsalmenninger» ikke gjaldt i Finnmark av den årsak at, «... disse ikke er statsalmenninger i almindelig forstand.» (min uth.)

Fra rettspraksis som for øvrig er rikholdig når det gjelder skogen i Finnmark finnes nok den umiddelbare begrunnelsen for at en etterhvert forlot klar oppfatning og praksis som kan sies å ha vært i overensstemmelse med at grunnen i Finnmark kunne anses som allmenning. En forløper i så henseende kan regjeringsadvokatens tilsvare datert 18. mai 1864, i forbindelse en straffesak vedrørende skogen i Alta, som pågikk i årene 1864–69 være.²⁶ Spørsmålet var om de saksøkte var pliktig å betale rekognisjon for furutømmer som jordutvinningsresolusjonen § 5 forbeholdt staten eiendomsretten til. I denne sammenheng er det interessant å se hvordan regjeringsadvokaten gjør rede for den særstilling som ble ansett for å råde i Finnmark, både sett i forhold til statens eiendomsrett og bruksrettigheter for befolkningen. Her sies det: «Finnmarken, det gamle Skatteland uden fastboende jordbrugende Indvaanere, er som bekjendt taget i uinskrænket Besiddelse og koloniseret af selve Kronen. Den fuldt organiserede Stat under-

lagde sig det herreløse af Nomader gjennom farne Land som Eiendom ganske som en Privatmand, *der ikke er bundet af anderes Rettigheder.*» (min uth.)

Jorsalgsloven av 1902 videreførte ordningen med skjøteklausuler og disse hadde samme ordlyd helt frem til 1955. Som tidligere nevnt ble det her foretatt en endring i klausulene og den beiteberettigede kunne bli fratatt sin beiterett uten erstatning. Dette vil slik jeg ser det være tidspunktet for

I og med endringen i synet på beiteretten, med henblikk på etableringen av nye gårdsbruk, vil den dermed fortone seg som en tålt bruk, som ikke har en særlig beskyttelse, da den er avhengig av og må justeres etter de endringer eieren eventuelt måtte gjøre.

Til tross for at man nok på denne tiden oppfatte bufébeitet som en bruksutøvelse som statens hadde myndighet til å regulere vil jeg si at det gjennom vedtakelsen av reindriftsloven i 1933 ble forfektet et syn som igjen gir en assosiasjoner til at der i forbindelse med gårdsbruk nærmest var å finne allmenningsrettigheter. I denne loven sin § 41, som for øvrig gjaldt helt frem til den någjeldende reindriftslov av 9. juni 1978 nr. 48, ble det sagt at reineiere i Finnmark ble pålagt erstatningsansvar for reinskade på åker og eng innenfor en avstand av to km fra jordbrukerens bopel. Til tross for at to km grensen kan oppfattes i retningen av en allmenning i nærheten av gårdene var nok hensikten å beskytte gårdbrukernes slåttemark fra å bli utsatt for skader i forbindelse med reinbeite.

Når en så skal oppsummere den statlige oppfatningen så synes det å ha vært slik at man i tiden fram mot jordsalgsloven av 1863 med stor sikkerhet kan si at den alminnelige oppfatning både hos de sentrale myndigheter og statens representanter i Finnmark var at bufébeitet på den usolgte grunn var å anse som en bruksrett med sitt rettslige grunnlag i allmenningsretten, eventuelt i medhold av allmenningsrettslige betraktninger. Men som vi har sett skjedde det en endring, og man fikk etterhvert en oppfatning som nok fra slutten av 1800-tallet og helt opp til vår tid som rimelig klart, var grunnet i den oppfatningen at staten hadde eiendomsretten, og for at det skulle foreligge en beiterett måtte dette være sagt i gårdbrukerens skjøte. I denne sammenheng vil det være på sin plass å vise til de uttalelse som på begynnelsen av 1960-tallet kom i forbindelse med utarbeidelsen av dagens jordsalgslov av 12. mars 1965. Her sies det da uttrykkelig i jordsalgskomiteéns innstillingen²⁷ at det fra lovgiver var en slik oppfatning på denne

24. Någjeldende fjellov av 6. juni 1975 nr. 31, § 1 sier uttrykkelig at denne gjelder for «statsalmenningane», og dette må nok oppfattes som om lovgiver anser at det ikke er statsallmenning i Finnmark. Noe som dog kan åpne for en motsatt løsning er at det i forarbeidene (Ot. prp. nr. 55 for 1972–73 s. 25) sies at: «Men skulle det bli rettslig fastslått at noko av den umatrikulerte statsgrunn i Nord-Noreg er statsallmenning, følger det av seg sjølv at lova dermed også gjeld for slike område».

25. Rt. 1914 s. 509 flg.

26. Se Spilling s. 87–93. Regjeringsadvokatens anførsel synes å være overensstemmende med det som var anført i Oth. prp. No. 21 for 1848. Omtalt tidligere i kapittel 3 punkt 3.2.

27. Innstilling av 29. september 1962 s. 25.

tiden. Ordlyden her taler sitt klare språk da det sies at:

«Utvalget vil her peke på at beiteretten som blir utøvet på statens umatrikulerte i Finnmark har en ganske annen karakter enn beiterett i landet ellers. Som følge av de særlige rettsforhold som har rådet og fortsatt råder i Finnmark og som det er redegjort for tidligere, er det ikke tenkelig at beiteretten kan ha hjemmel i sedvanerett. Beiteretten utøves således i samsvar med de bestemmelser som er inntatt i hjemmelsdokumentene, og som nevnt foran, er meget begrenset.»

Om man så trekker frem det som nok kan sies å være den oppfatning som er rådende ved jordsalgskontoret i dag, så presiseres det i et brev på forespørsel fra Otto Jebens.²⁸ Her sies det bl.a. at: «Finnmark jordsalgskontor har aldri hevdet et strengt grunneiersyn, men akseptert beiting som om tillatelse forelå. I denne forstand betraktes utøvd beite som tålt bruk uten vederlag.» Dette følges opp med en bemerkning om at «Beiteretten kan karakteriseres som en «svak» bruksrett, som ikke er begrenset til et bestemt klart definert areal, og heller ikke er en enerett for det enkelte bruk.»

For meg fremstår dermed forholdet slik at den statlige oppfatningen klart har gått i retning av en svekkelse av beiteretten, og at dersom man skal legge denne til grunn er realiteten at man sitter igjen med en stilling som for gårdbrukere i Finnmark helt klart gir en svært dårlig forutberegnelighet. Men avslutningsvis er det vel grunn til å bemerke at dette er en oppfatning som staten som grunneier i Finnmark har hatt, og det som da gjenstår å se er om befolkningen i fylket kan sies å dele denne, eller om der foreligger en annen.

5.4 Befolkningens rettsoppfatninger

5.4.1 Innledning

Ettersom den offentlige rettsoppfatning er presentert ovenfor, vil det være nødvendig for å få kunne gi et fullstendig bilde, å reise spørsmålet om hvilke forestillinger som har gjort seg gjeldene hos befolkningen i Finnmark, i forbindelse med retten til å utøve bufébeitet på den grunn som ikke har blitt avhendet private i Finnmark. Det skal for øvrig sies at befolkningens rettsoppfatninger vil måtte ses i nær sammenheng med avhandlingens kapittel 2 og da særlig punkt 2.4 hvor jeg har tatt for meg husdyrholdet og beitebruken opp gjennom tiden.

Jeg vil nedenfor først ta for meg problemstillingen om hva som kan ha vært den opprinnelige rettsoppfatning hos befolkningen i Finnmark opp mot 1863. Bakgrunnen for at jeg her har valgt en slik fremgangsmåte er at det i og med reglement av 1864 kan sies å ha skjedd en endring i statens oppfatning, og det underliggende vil dermed i den videre fremstillingen være å undersøke hvorvidt den statlige oppfatning kan sies å ha blitt en del av befolkningens rettsbevissthet, eller om man i tiden forut stod overfor en rettsoppfatning hos befolkningen som kan sies å fortsatt å eksisterer ved siden av det offentlige syn på beiteretten etter 1864.

5.4.2 «Opprinnelige» rettsoppfatninger i Finnmark i tiden frem mot 1863

Som det har fremkommet tidligere i avhandlingen ble det forholdsvis tidlig utøvet beite med husdyr i Finnmark. Denne bruksutøvelse skjedde da både av samer, nordmenn og etterhvert også kvener. Når jeg så i det følgende vil undersøke disse befolkningsgruppers rettsoppfatninger vil det være viktig å se hen til den faktiske bruk som ble utøvet. Og i denne sammenheng vil det etter min oppfatning være på sin plass å fremheve at situasjonen, i alle fall opp mot slutten av 1600-tallet, var at befolkningen i sin bruk av tilgjengelige arealer til beite for sine husdyr, sannsynlig ikke hadde noen direkte forestilling om hvilken rett som forelå, eller hvilket rettslig grunnlag bruken hvilte på. Dette hadde da sammenheng med at en for befolkningen nok kan si at det i forhold til grunnforvaltningen var å finne en tildels usynlig konge/statsmakt. Dermed var nok det vesentlige for befolkningen hvordan en skulle forholde seg til andre som holdt til i nærheten, og hvordan man skulle dele naturgodene på en slik måte at de kunne livberge seg best best mulig. Likevel er det jo ikke til å komme bort fra at det også på denne tiden var konflikter som igjen kunne være med på å styrke oppfatningen om hva som var rett i forhold til øvrige folk, og om hvem som hadde en mulig fortrinnsrett eventuelt en særrett til å utøve bruk i bestemte områder.

Når det gjelder *samene* så var det siidaordningen som i så måte kan gi en anvisning om deres rettsoppfatning. Det enn må ha for øyet når det gjelder denne ordningen er at samene både i indre deler av Finnmark (fjellsamene), og den sjøsamiske befolkningen var organisert i slike.²⁹ Men som følge av reindriftsnomadismen ble siidagrensene i fjordom-

28. NOU 1993: 34 s. 118. Her er gjengis hovedinnholdet i brevet fra jordsalgskontoret i Vadsø datert 6. januar 1993.

29. NOU 1978: 18 A, s. 155. Her fremkommer det at omkring 1694 var hele Finnmark inndelt i siidaer.

rådene og ett stykke innover fjellene etterhvert utvisket. Den sesongbaserte flyttingen blant sjøsamene ble foretatt innenfor siidaens grenser.

Siidaens område hadde relativt faste grenser, og innenfor dette var det en oppfatning om at siidaens medlemmer hadde enerett til all aktuell bruk, det være seg jakt, fangst og fiske.³⁰ Når det gjelder oppfatningen av enerett til bruk innenfor siidaens område viser den seg ved at den enkelte siida forsøkte å holde samer fra andre siidaer borte fra «deres» områder. Om det eksempelvis skulle jakes på en annen siidas område måtte det innhentes samtykke før jakt kunne starte. Tønnesen viser i denne forbindelse til en av hans kilder, J Fellman. Fellmann hadde erfart at Enare-samer leiet jaktfelt hos skoltesamene, mot å betale avgift. Tønnesen fremholder da videre at det hadde funnet sted en rekke grenseoppganger mellom de forskjellige «fjell- og skogsamebyer». Hensikten med disse sakene var at samene ville vise at «... innenfor grensen hadde angjeldende bymenn eneretten til utnyttelsen av godene».³¹ Jeg vil da legge til grunn at dette også gjaldt beite med bufé.

At forholdene har vært slik som beskrevet ovenfor et godt stykke inn på 1700-tallet synes å være en riktig antakelse. Her må det dog gjøres en reservasjon mot forholdet i de indre delene av Finnmark da siidaordningen må sies å være av betydning for reindriftsutøvere den dag i dag.

Det er vel grunn til å tro at for samene, som lenge kunne ha utnyttet naturressursene i fjordstrøkene nærmest alene, med ekspansjon av *norsk bosetning* innover fjorden følte at deres gamle og tradisjonelle bruksrettigheter innenfor siidaens områder ble truet. Samene som også holdt bufé måtte se at nordmenn både tok til å utnytte nærområdene på en tilnærmet lik måte. Dermed ble det nok på de stedene hvor befolkningsveksten var størst at man vil kunne se en del konflikter.³²

Når det gjelder retten til å utøve beitet med bufé så bør denne bruksutøvelse ikke isoleres, men heller ses i sammenheng med de øvrige og for befolkningen nødvendige bruksformene. I denne forbindelse vil det nok være grunn til å hevde at også nordmenn som bosatte seg i Finnmark var av den oppfatning at man var berettiget til å utnytte de naturressursene som var å finne innenfor tildels fastsatte grenser. Derfor kan det i denne sammenheng være relevant å trekke frem en sak som ble ført på tinget i Vardø 21. mai 1625. Her ble det

fremstilt klager fra Kiberg, Vadsø og Ekkerøys folk om at noen samer fra Varanger hadde ført deres rein over dette folks grunn og engsletter. Jeg går ut fra at det man her stod overfor var en «krenkelse» av oppfatninger om at dette faktisk var et område som tilhørte denne befolkning. Her vises det da også til en kontrakt som sa at på denne grunn kunne ikke reinen være lenger en fjorten dager etter pinse.³³

Det er antas at man blant den norske befolkningen som var kommet til Finnmark var å spore en oppfatning om rettigheter i det som sør i landet ble oppfattet som allmenninger. Allmenningsrettigheter for bygdefolket var jo på denne tiden hjemlet i lov, og oppfatningen av bruksrettigheter hadde nok en solid forankring i nordmennenes rettsbevissthet.³⁴ At de dermed kan antas å ha hatt med seg en slik forestilling om rett til bruk i sine nærområder er vel ikke til å se bort fra. Når det gjelder den norske oppfatning så synes jeg Tønnesen gir en svært treffende beskrivelse da han sier:³⁵ «Man kan vel temmelig sikkert anta at befolkningen mente å ha en allemannsrett til de goder som almenningen hadde å tilby. Og dertil at man mente at denne allemannsrett tillå dem som var bosatt i det området (bygdelag/tinglag) der godet fantes.» Dog må det jo på denne tiden tas høyde for at man ikke hadde noen formell eiendomsrett til grunnen, så rettighetene i utmarksområdene kan i utgangspunktet ikke anses å være av samme karakter som rettighetene i de sør-norske allmenninger. Dette kan jo sies å ha sammenheng med skillet om reelle og personlige rettigheter. De reelle er knyttet opp mot jordbruket, mens de øvrige som bl.a. fiske og jakt tilkommer alle i bygdelaget. Av reelle rettigheter kan det jo vises til at bufébeite har en slik karakter. Sett i forhold til den norske befolkningens rettsoppfatninger vil jeg anta at dette skillet ikke har hatt særlig betydning. Dette fordi jeg finner grunn til å tro at når noen bosatte seg på et sted oppfattet en nok stuen/gammen som ble oppført som sin, og det samme når det gjaldt området i umiddelbar nærhet av boplassen, og det til tross for manglende formell hjemmel. Jo lenger en hadde vært bosatt på det samme stedet jo sterkere ble nok også oppfatningen av at der forelå en faktisk rett til og utøve nødvendig bruk av naturressurser i nærområdet.

30. Tønnesen, s. 51.

31. Tønnesen, s. 52.

32. Se fotnote punkt 2.3 og for en nærmere redegjørelse henvisningene i fotnote 24.

33. Finnmark Tingbok 1620-1627. Avskrevet, konferert og innbundet i Statsarkivet i Trondheim 1966-1967. Samme sak blir referert i NOU 1993: 34 s. 389. Den kontrakt det her ble vist til var i flg. Jebens i samsvar med «Norges lov og gammel sedvane».

34. Se punkt 5.3.1.

35. Tønnesen, s. 49.

Sammenligner man dette med hva som kan sies å ha vært den rådende oppfatningen hos samene innenfor siidaens område, så må det sies å ha vært en oppfatning som var svært sammenfallende.

Sett på bakgrunn av at det i de gamle siidaområdene i kyst og fjordstrøkene skjedde en endring i befolkningens sammensetning, hvor man ser en blanding av sjøsamere og nordmenn, vil jeg anta at det som følge av denne befolkningskonsentrasjon etterhvert kan ha oppstått en ganske overensstemmende og muligens ens oppfatning vedrørende retten til å gjøre seg nytte av utmarksressursene. Dette til tross for at oppfatningene i utgangspunktet kan sies å ha et ulikt grunnlag, hvor den norske oppfatning antakelig var basert på den oppfatning om allmenningsrettigheter som var å finne i NL, mens den samiske hadde sitt utspring fra de gamle og sedvanlige brukstradisjoner allerede fra same-nes gamle veidekulturs tid.

For meg fremstår det slik at man i fjordene og dalene som strakte seg et stykke innover i landet nærmest står overfor en «mellomsone» (fjordstrøkene), hvor en for øvrig i dag også finner de største jordbruksbygdene. Det var disse områdene som egnet seg best for jordbruk, hovedsakelig i form av husdyravl.³⁶ Når jeg her bruker benevnelsen sone har det sin bakgrunn i den synsvinkel Schnitler omkring midten av 1700-tallet hadde på forholdet i Finnmark.³⁷ Dette var områdene hvor det etterhvert skjedde forholdsvis synlig assimileringssprosessen. Forskningen viser at samene blir å se på som den tapende part hvor deres verdier og kulturelle mønstre blir undertrykt av de norske. Det var i stor grad nordmenn som antas å ha bestemt både sosiale og kulturelle normer. Til tross for denne utviklingen sies det at i de samiske primærnæringene finnes overleverte sedvaner og rettsoppfatninger om bl.a. «arverett, bruksdeling og bruksrett, spesielle oppfatninger av jakt og fiskeregler, eiendomsrett, strafferett ...».³⁸ I blant det som omtales som samiske primærnæringer finner enn også hold av bufé, så det er vel dermed grunn til å anta at også oppfatninger vedrørende retten til beite har blitt videreført.

Når det så viser seg at befolkningen etterhvert ble blandet og hvor kombinasjon jordbruk-fiske etterhvert ble å anse som den viktigste næringsvei, samtidig som de nyttiggjorde seg av andre utmarksressurser, synes det som det også skjedde

en sammensmeltning av befolkningens i utgangspunktet ulike bruksmønstre og rettsoppfatninger. Om man ser litt stort på det, ble leveveiene til de som holdt til i strøk egnet til jordbruk, forholdsvis lik.

Som følge av disse endringene vil det være grunn til å spørre om det i disse distriktene kan ha oppstått rettsoppfatninger angående bruk av statsgrunnen som kan ha sin bakgrunn i befolkningsgruppens forhistorie og avstamning. Etter min vurdering kan nettopp denne sone ses på som en smeltedigel når det gjelder rettsoppfatninger. Man bør vel kunne gå ut fra at det var slik at folk som slo seg ned på nye plasser innover i fjorden, i utgangspunktet forsøkte å ha et godt «naboskap» med de som var der før dem. Den lokalkunnskapen som disse var i besittelse av var nok tilflytterne interessert i å tilegne seg. At både de som holdt til i fjorden og tilflytterne, var i besittelse av oppfatninger om bruken som baserte seg på at enn burde forholde seg til gammel og fast praksis når det gjaldt den felles bruk av naturressursene bør vel kunne legges til grunn.³⁹

Jeg vil til tross for at Schnitler på midten av 1700-tallet sier at nordmenn i stor grad var å finne ute langs kysten hvor det holdt til i sine fiskevær, si at helheten viser en trend som allerede på denne tiden gikk i retning av en norsk og samisk befolkning i de beste jordbruksdistriktene. Selv om det nok viser seg at den samiske befolkning tildels ble drevet bort fra deres, i utgangspunktet gamle områder, vil det være usannsynlig at det sett i forhold til den befolkningsveksten som skjedde ikke medførte at begge befolkningsgrupper med tiden lærte å forholde seg til hverandre. Enn kan jo se at de som drev med husdyr til en viss grad stod sammen og forsøke å verne sine områder mot samene som om sommeren flyttet med reinen fra innlandet og ned til kysten.⁴⁰ Noe som i denne sammenheng kan vise at det blant husdyrholderne var en felles forestilling av at områdene nede ved kyst og fjordstrøkene var forbeholdt dem, kan vel vise seg i den oppfatning amtmann Collet viste da han fremholdt at det ble gjort forsøk på å forby fjellsamene å la reinen beite «... nærmere sjøen enn en halv mil».⁴¹ Selv om han var en av øvrighetens

36. For en nærmere redegjørelse om produksjon av korn i Finnmark, og da særlig i Alta – Talvik området, se hen til Helland, s. 344 flg. Se også Drivenes op.cit s. 85–94.

37. Se kapittel 2 punkt 2.3.

38. NOU 1984: 18 s. 75 og 116.

39. Se NOU 1997: 4 s. 593. Gudmund Sandvik. Han sier at det var dårlig folkeskikk om en ikke forholdt seg til gammel praksis.

40. Se Tønnesen s. 70. Han viser at domsprotokollene fra 1740 og til 1790 ikke gir inntrykk av at sjøsamene mente at de ble fratatt noen rettigheter ved at andre (nordmenn og kvener) etablerte seg i fjordområdene. Imidlertid fremkommer det i NOU 1994: 21 s. 45 at sjøsamene inne i noen fjorder motsatte seg den norske ekspansjonen.

41. NOU 1994: 21 s. 64.

representanter er det vel grunn til å tro at han som følge av klager fra de som holdt bufé forsøke å få gjennom en slik begrensning av reinbeite. Dette ble for øvrig ikke noe av, og det fremstår dermed slik at buféet og reinen beitet side ved side i disse distriktene. I denne sammenheng kan det være relevant å se at det var fremsatt klager av både nordmenn og sjøsamer over at reindriftssamenes flyttinger ned til kysten medførte skade på husdyrholdernes engsletter.⁴² Hvorvidt dette kan tas som en indikasjon på at det blant de nordmenn og sjøsamer som holdt husdyr, allerede på denne tiden forelå en nærmest felles oppfatning, som må kunne sies å ha gått ut på at beiteretten var forbeholdt de som holdt til i bestemte områder, er ikke sikkert, men jeg anser det som svært sannsynlig. Det skal jo også i denne sammenheng sies at det, slik jeg har oppfattet det, ikke var direkte konflikter om beitearealer som enten skulle brukes som bufé eller reinbeite, men heller var konflikter som gikk på at innlandssamenes rein kom inn på engsletter og utmarksslåtter som av befolkningen i de kystnære områdene ble anvendt til samling av vinterfôr for buféet.

Som det har vært sagt ovenfor ble egnede jordbruksområder besatt av både nordmenn og samer, men det må jo likevel være på det rene at man nok enda et godt stykke ut på 1800-tallet nok så ulikheter med henblikk på rettsoppfatningenes grunnlag. Nordmenn som hadde den beste kontakten med øvrigheten hadde nok en rettsoppfatning som tildels bygget på allmenningsrettslige betraktninger og gammel bruk.⁴³ I så henseende vil vel de inngrep som av det offentlige ble foretatt i tiden fra slutten av 1600-tallet, også ha vært med på å gi den norske befolkning forestillinger om at den bruk som ikke ble regulert var å betrakte som rettmessig og ikke underlagt noen begrensning. Som fremholdt flere steder tidligere ble grunnen av det offentlige og dets representanter omtalt som allmenning, og sett i forhold til nordmenn vil det vel ikke være til å komme bort fra at nettopp slike beskrivelser kan ha vært med på å styrke denne befolkningsgruppes oppfatning av at bufébeite var basert på allmenningsretten. Dette ville være i tråd med hva som gjaldt sør i Norge og dermed stedene

som mange av nordmennene opprinnelig var kommet fra.

Når det gjelder rettsoppfatningene så må det reises spørsmål om hvilken betydning jordutvisningsresolusjonen av 1775 fikk i så måte. I forhold til de som ervervet boplassen og fikk formell hjemmel bør utgangspunktet være at de fikk en oppfatning av at det var staten som eide grunnen siden det var den som stod for utvisningen. Når så skjedde bli det jo et spørsmål om staten som grunneier ble oppfattet som en begrensning i retten til å utnytte tilgjengelige arealer til bufébeite. En må i denne forbindelse trekke frem det som faktisk skjedde i.h.t. øvrighetens utvisningspraksis. Gjennom denne kan en jo si at staten på en måte var med på å videreføre en oppfatning av at det på uavhengig grunn faktisk forelå bruksrettigheter. Etter resolusjonens § 1 bokstav b skulle den som hadde tatt seg en boplass etter hovedregelen tildeles han. Samtidig viste det seg at det ikke i skjøtene ble tatt noen begrensning i deres bruk av omkringliggende grunn til beite. I denne sammenheng kan en jo også se at eiendommenes utstrekning ikke var særlig stor og de som holdt bufé måtte slippe dyrene på den grunn som ikke var underlagt den private eiendomsrett.⁴⁴ Samlet synes dette klart å ha medført at de som fikk hjemmel til boplassen, og som dermed bør ha oppfattet staten som eier av øvrige arealer, anså forholdet slik at beitet måtte være en rett som kunne praktiseres på den grunn som var i statens besittelse. Faktisk ville forholdet bli at bufébeite var å anse som en bruksrett på fremmed eiendom. Spørsmålet blir så om befolkningen anså beite for å være en slik rettighet. Her må også eiendommenes utstrekning komme inn som et moment da husdyrholderne, slik jeg ser det, ikke på noen måte kan ha tenkt at de bare måtte ha dyrene til å beite på de «små» boplasser som var blitt utvist. Spørsmålet om befolkningen betraktet det som en bruksrett må da heller ses i sammenheng beites karakter som en svært nødvendig bruksutøvelse, og det både for samer, nordmenn og kvener.

Det må også være klart at jordutvisningen ikke var så virkningsfull som den var ment å skulle være. I denne sammenheng viser det seg jo at det var mange som verken fikk amtssedel eller skjøte, og for disse vil det vel ikke ha skjedd noen endring i forhold til rettsoppfatningene vedrørende retten til å beite med bufé. Forskjellen var nok at de med en form for hjemmelsdokument hadde fått en klarere oppfatning av statens var grunneier i Finnmark.

42. Det var fremsatt slike klager av både nordmenn og sjøsamer i Varanger (ting i Vardø 21. mai 1625) og Alta (ting i Talvik 15. august 1692). Se også Solem s. 198. Se også NOU 1994: 21 s. 64 flg.

43. Noe som kan vise at det var en kontakt mellom nordmenn og embetsverk er at tingstedene var i de steder som i hovedsak var bosatt av nordmenn. På denne måten ble statens oppfatning formidlet til denne befolkningsgruppe.

44. Se kapittel 4 punkt 4.2.4 jordutvisningen i praksis.

For den samiske befolkning som fortsatt var svært mobile fikk ikke jordutvisningen særlig betydning, men selv om så var tilfelle må det vel kunne sies at den beitebruken som ble utøvet fortsatt ble betraktet som rettmessig. Man må nok kunne legge til grunn at selv om samene ved kysten også var representert på tingene, kan vel ikke den statlige eiendomspretensjon sies å ha medført noen endringer sett i forhold til deres oppfatninger om retten til å utøve beite med deres bufé. Selv om siidaens grenser etterhvert ved kysten ble utvisket kan det vel ikke ses bort fra at sjøsamene fortsatt utøvet deres gamle og sedvanlige bruksutøvelser etter de samme prinsippene, hvor i deres gamle områder forelå en oppfatning om enerett til bruk. Hvorvidt dette var grunnet i en oppfatning om eiendomsrett synes å være diskutert i teorien, men da jeg i alle fall finner at det var en oppfatning om rettmessig bruk, legges det til grunn at samenes oppfatninger i tiden opp mot 1863 baserte seg på at man hadde rett til å utøve bufébeite i de områdene som de fra gammelt av hadde vært alene om å bruke.⁴⁵

Det er i tilknytning til jordutvisningsresolusjonens tilblivelse verdt å merke seg at man enkelte steder i Finnmark hadde en innvandring av kvener. Behovet for ordnede jordforhold ble på disse steder merkbart større, ettersom kvenene var et folk med gode jordbrukstradisjoner. For denne befolkningsgruppe må det vel kunne legges til grunn at det sett på bakgrunn av deres jordbrukstradisjoner var å finne en oppfatning av retten til å utøve bufébeite. Da det var i de områdene den kvenske innvandringen var størst at jordutvisningsresolusjonen først ble virksom, må det vel kunne antas at disse også fikk utvist eiendommer i samme størrelsesorden som nordmennene. At det dermed oppstod en forestilling om å kunne gjøre seg nytte av omkringliggende grunn til beite synes å være rimelig.

Som det har vært sagt tidligere var det slik at det kom til konflikter mellom fastboende og reindriftssamer i forbindelse med at reinen beitet på deres «gressletter». Som følge av dette ble fremsatte klager omkring 1815 tatt til følge av amtmannen som utstedet en bestemmelse om at fjellsamene under erstatningsansvar var forpliktet til å gjete reinen slik at den ikke kom inn på fastboendes gressletter ved sjøen.⁴⁶ Dette ansvar var likevel begrenset på en slik måte at om de fastboende ikke holdt sine dyr borte fra de samme områdene var det ikke grunnlag for erstatning. Videre så fremhever Gudmund Sandvik at det foreligger en uttalelse

fra en reindriftssame fra Polmak i forbindelse med beite for rein og bufé. Denne same hadde at skrevet at:⁴⁷ «både bufé og rein trong grønt og friskt gras om våren og førsommaren. Difor hadde dei fastbuande og reindriftssamane rett til å beite i «dalen». Men når det tok til å bli beite i fjellet, da skulle både rein og buféet til fjells – dei skulle ikkje beite opp det buféfôret som no skulle veksa i korte sommarmånader.» Amtmannen tinglyste ordningen for Kautokeino og Avojavrrer i 1827. Av dette kan det jo utledes at amtmannen betraktet både fastboendes beite med bufé og reinbeite, som likestilte rettigheter på bakgrunn av de forestillinger som gjorde seg gjeldene blant befolkningen.

Av det som er kommet frem ovenfor synes jeg det meste å tyde på at man blant Finnmarks befolkningen i tiden frem mot 1863 finner en rimelig klar rettsoppfatning vedrørende bufébeite. Sammenholder en de ulike befolkningsgruppene så synes det som det også kan sies og etterhvert ha blitt en felles oppfatning. Hovedsakelig gikk den ut på at det å gjøre seg nytte av statlige og andre tilgjengelige arealer til bufébeite var en rettmessig bruksutøvelse, som ble ansett for å være forbeholdt husdyrholdere i bestemte lokalsamfunn.

5.4.3 Rettsoppfatninger i tiden etter 1863 og frem mot midten av 1900-tallet

Bakgrunnen for at jeg har valgt å se hen til oppfatningene hos befolkningen etter 1863 har sammenheng med at det med hjemmel i jordsalgsloven, som nevnt tidligere, i 1864 ble gitt et reglement som gjorde endringer i den statlige oppfatning vedrørende retten til å ha husdyr til å beite på statens usolgte grunn. Som følge av reglementets § 3 bokstav b skulle det for fremtiden i skjøtene inntas bestemmelse som sa at beiteretten kunne begrenses på ulike måter. Slike bestemmelser ble da også videreført i tiden som fulgte. I dagens jordsalgsforskrift fremkommer dette av §§ 6 og 7.⁴⁸ Disse bestemmelsen vil dermed kunne sies og både være uoverensstemmende med statens og befolkningens forestillinger av forholdet opp mot vedtaket av dette reglementet i 1864. Jeg vil derfor forsøke å se om endringen i den statlig rettsoppfatning og praksis kan ha medført en forandring i det som ovenfor har blitt sett på som opprinnelige rettsoppfatninger hos befolkningen.

47. NOU 1997: 4 s. 590.

48. Jordsalgsforskriften fastsatt ved kgl.res. 15. juli 1966 med hjemmel i lov av 12. mars 1965 om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke.

45. Se bl.a. Tønnesen s. 395, Solem s. 81 flg.

46. NOU 1994: 21 s. 64.

Utgangspunktet vil dermed være at det blant befolkningen var en alminnelig oppfatning om at bufébeite på arealer, som fra nå av hadde fått betegnelsen statens grunn, faktisk var en rettighet som lå til de som holdt til i og var bosatt på bestemte områder. På denne tiden var det klart nok etablert enkelte små bygder og lokalsamfunn rundt om i Finnmark som igjen bestod av både samer, nordmenn og kvener. I denne forbindelse må det nok også kunne sies at det blant den husdyrholdende delen av befolkningen forelå en felles oppfatning, men som historisk vil ha hatt et ulikt grunnlag.

Det spørsmål som reiser seg er, hvordan og om beiteklausulene inntatt i skjøten ble oppfattet av befolkningen som i medhold av jordsalgsloven og dets reglement av 1864 nå ble eier av jord. En slik problemstilling vil ha i seg flere viktige elementer. For det første hadde man de som allerede hadde skjøte. For det andre var det noen som satt på såkalte amtssedler. Dernest var det flere som ikke hadde noen formell hjemmel til grunnen, men som likevel hadde tatt i besittelse arealer til boplass og hvor enn benyttet omkringliggende statsgrunn slik som de med skjøte eller amtssedel. Som det har vært fremholdt ovenfor fikk ikke jordutvisning noen særlig betydning på oppfatningen til utøvere av bufébeite. Og det er antatt at denne bruksutøvelse hvilte på allmenningsrettslige betraktninger fra statens og den norske befolkningens side. Det som dermed må ha vært bestemmende for beiterettens innhold var stedfunnen bruk. I så måte bør det kunne legges til grunn at oppfatningen var av en slik karakter at man hadde rett til å utøve beite med det antall bufé som ble føret over vinteren. For de med skjøte på boplassen i medhold av jordutvisningsresolusjonen vil enn vel i utgangspunktet si at skjøteklausulene ikke fikk noen betydning for deres rettsoppfatning.

Dette kan muligens måtte modifiseres, da det som følge av at eiendommene utvist fra staten i tiden forut for jordsalgsloven av 1863 var forholdsvis små, nok i mange tilfeller oppstod et behov for tilleggsjord. Dette behovet kom som en følge av at besetningene med tiden økte. Dermed bør det vel kunne legges til grunn at det ble vanlig at man kunne sitte på eiendommer som kan ha vært utvist i medhold av jordutvisningsresolusjonen, jordsalgsloven av 1863 og 1902. Man kan vel også tenke seg tilfeller hvor de med skjøte utstedet på tilleggsjord i medhold av jordsalgsloven av 1965, har skjøter på boplassen fra tiden før 1864. At man her har stått overfor en slik praksis må vel antas å være riktig. Dermed er det vel ikke til å komme bort fra at det også for de med skjøter fra tiden 1775-1864 må ha fått i hende et hjemmelsdoku-

ment hvor det finnes klausuler vedrørende bufébeite.

Når en så tar for seg de som satt med amtssedel, eller som hadde dyrket og gjerdet inn jord eller oppført hus på boplassen, så kunne de i medhold av jordsalgslovens § 9 få skjøte til eiendommen etter bestemmelsene i jordutvisningsresolusjonen og senere. En kan i denne sammenheng spørre om det i disse skjøtene ble inntatt bestemmelser om beite på statens grunn. Dersom en ser hen til at man nok kan finne skjøter utstedet etter 1864 hvor det ikke finnes noen beiteklausuler, så kan det tyde på at årsaken til dette er at skjøtene er utarbeidet i samsvar med reglene i 1775-resolusjonen, og at beite dermed var å anse som rettmessig i.h.t. den tidligere oppfatning. Hvorvidt det foreligger slike skjøter er for meg ukjent, men enn kan nok ikke se bort fra at det ved en nærmere undersøkelse av skjøtene utstedet etter § 9 vil finnes slike. Selv om så var tilfelle kan det vel tenkes at det også for disse oppstod et behov for tilleggsjord så dermed vil situasjonen etterhvert fortone seg sånn som beskrevet ovenfor.

Konkret kan økningen av husdyrhold og behovet for tilleggsjord tyde på at den største delen av den husdyrholdende befolkningen ble innehaver av et skjøte hvor det var gjort anmerkninger om statens adgang til å foreta inngrep i denne bruksutøvelse. Jeg vil dermed være av den oppfatning at statens adgang til begrensning av beiteretten etterhvert utover i vårt århundre, i utgangspunktet vil ha vært å finne i et skjøte hos de fleste som drev med husdyr. Dette vil jeg legge til grunn, og dermed vil enn stå overfor spørsmålet om og hvordan disse beiteklausulene ble oppfattet av befolkningen.

Utgangspunktet mitt er at bruken i stor grad vil vise hvilken oppfatning som forelå, og om man bare forholder seg til denne, viser historien at beitet også i vårt århundre ble utøvet slik som det var gjort i Finnmark fra langt tilbake i tiden. Som det ovenfor har blitt vist var det sannsynligvis en forholdsvis felles og enhetlig oppfatning om at beite med bufé var en rettighet med en viss styrke. Med dette utgangspunkt vil det være et vesentlig moment at de som nå var blitt innehaver at et skjøte, slik jeg ser det, må ha oppfattet staten som en grunneier. Jeg finner at det må ha vært en oppfatning som fulgte naturlig da det faktisk var av staten man ervervet grunnen. At staten var berettiget til å selge grunn som enhver eier synes da å ha vært akseptert. Det meste tyder på at det å kunne få en formell hjemmel til sin boplass av de fleste ble sett på som et «gode» da man faktisk fikk et dokument som gav et sterkt vern.

Da jeg ovenfor fortrinnsvis har valgt å forholde meg til de områdene som enn i dag kan se at jordbruket er en vesentlig del av næringsutøvelsen, er det likevel grunn til å spørre hvilken oppfatning en kan ha funnet i den indre delen av Finnmark. Det er på det rene at det også her var blitt drevet med bufé av de som var bofaste, eller som ikke var med på flytting med reinen ned til kysten. Når det gjelder disse stedene var det nok også slik, de som drev med husdyr muligens anså det som riktig å få skjøte på den grunn enn hadde bosatt seg på. I denne forbindelse kan det vises til at det i Kautokeino ved århundreskiftet var å finne 44 «særskilt skyldsatte jordbrug og jordlodder ...».⁴⁹ Dersom man ser hen til denne befolknings oppfatning av staten som grunneier så synes jeg i alle fall at det for de som ervervet grunn i utgangspunktet bør ha oppfattet staten som en grunneier.

Dersom det så antas at det i alle fall blant de som holdt bufé må ha blitt en oppfatning av staten som grunneier, og det som følge av at det i stor grad er denne befolkningen som har fått ervervet større eiendommer til bruk i forbindelse med forproduksjon, så vil jo nettopp denne form for kontakt og kjøp av grunn ha vært en klart viktig årsak til en oppfatning av staten som eier av den usolgte grunnen. At man hos jordbrukere oppfattet staten som eier rundt århundreskiftet vil jo kunne gi grunn til å reise spørsmålet om en slik erkjennelse kan ha medført at befolkningen oppfattet sin rett til å beite som en bruk undergitt skjøtenes begrensings adgang. Noe som i denne forbindelse må kunne sies å være et moment som kan tyde på at begrensningene i skjøtene blant den samiske befolkning ikke ble oppfattet, er det faktum at skrive og lesekyndigheten av det norske språk ikke var særlig god.

Sett i forbindelse med disse beiteklausulene bør enn vel også komme inn på det faktum at det i Finnmark, selv om man var kommet inn i dette århundre var slik at det nok blant nordmenn og samer kan sies å ha vært en viss forskjell på deres kontakt med staten. Til tross for at man ser en slik forskjell må vel helhetsinntrykket være at man i lokalsamfunnene stod overfor en generell oppfatning at bufébeite var en bruksutøvelse som ble utøvet av befolkningen i fellesskap, og at bestemmelsen i skjøtene ble oppfattet som «papirbestemmelser» som enten ikke ble ansett som avgjørende eventuel at utøverne betraktet klausulene som bekreftelser på at det forelå en beiterett. Jeg vil være av den oppfatning at beitebruken ble ansett som nødvendig, og at den dermed ble utøvet uav-

hengig av bestemmelsen i skjøtene, og at behovet var bestemmende for utøvelsen. Hans Prestbakmo i hans utredning for samerettsutvalget mener at: «Beiting og sanking av fôr i utmark har de aller fleste tidligere sett på som naturlige rettigheter de hadde i den bygd der de bodde».⁵⁰ En slik oppfatning synes det faktisk å ha vært enda opp mot vår tid. Et brev fra samerettsutvalgets medlem Leif Kristensen peker da også i denne retning han her sier at; «Etter min oppfatning er de fastboendes beiterettigheter undergitt samme vern som rein-driften».⁵¹ At det generelle bildet når det gjelder gårdbrukernes rettsoppfatninger i dag er av en slik art har jeg selv erfart både i forbindelse med utøvelse av bufébeite fra familiens gårdsbruk i Altafjorden, og i uformelle samtaler med andre gårdbrukere under arbeidet med denne avhandling. Jeg har spurt om de vet hva som er bestemmende for deres beiterett på statens grunn. Det hovedinntrykket jeg sitter igjen med er at de fleste er av den klare oppfatning at dette er en rett som hviler på en gammel bruk av nærområdene. Når jeg har fortalt disse at det i utgangspunktet er skjøtene som regulerer retten til beite, og at staten kan foreta begrensinger i denne uten at det gis noe vederlag dersom eventuelle inngrep varsles i.h.t. jordsalgforskriftens § 7, har det for dem nærmest fremstått som ukjent og svært merkverdig at en beiterett som har blitt praktisert i lang tid fra bruket, kan falle bort. De har jo i denne forbindelse stilt seg undrende til statens optrenden både ved oppmuntring til og støtte til nye og større bruk, hvor behovet for beiteareal har vært tilstede, og det uten at en slik begrensings adgang for staten har blitt uttrykkelig nevnt. Gårdbrukerne har da også anført at dersom retten til å beite med bufé på statens grunn vil reguleres slik at det ikke blir noe igjen av denne bruksformen så vil også deres næringsvei bli rasert.⁵²

Forsøker en så å se hva som kan ha vært bakgrunnen for at det blant befolkningen i Finnmark som har holdt bufé, til tross for begrensningene satt i skjøtene har vært og ennå finnes en slik forestilling, må man trekke frem den statlige jordsalg- og forvaltningspraksis.⁵³ Dersom en, som det for øvrig er gjort av Jebens, stiller spørsmålet om det

50. NOU 1994: 21 s. 184.

51. NOU 1993: 34 s. 392. Vedlegg 2. Av Otto Jebens.

52. Selv om forholdet fortøner seg slik for mange av gårdbrukerne er det nok grunn til å ha klart for seg at det og her finnes de som har festet grunn fra staten til felles beite for buskapen. Det er jo også slik at gårdbrukere i dag også har skaffet seg tilstrekkelig arealer slik at en kan ha bufé å beite på disse om sommeren, men slik jeg har oppfattet de faktiske forhold, er dette nok mindretallet.

53. Se kapittel 4 punkt 4.2.4.

49. Helland s. 342.

har blitt foretatt begrensinger av beiteretten med hjemmel i skjøteklausulene så vil en finne at dette ikke har blitt gjort.⁵⁴ Dermed har staten heller ikke utøvet en slik aktivitet at det vil være grunn til å skille mellom jord utskilt før eller etter 1864. I denne sammenheng viser det seg jo at staten i Finnmark ikke har utvist en særlig aktiv rolle som grunneier, men nærmest har overlatt gårdbrukere som har utøvet beite på statsgrunn til seg selv. For meg fremstår det dermed som om det fra statens side har blitt utvist en så passiv holdning at det for utøvere av beitet i alle fall i tiden frem mot midten av vårt århundre ikke har vært grunn til å anta noe annet enn at man har stått overfor en reell og vernet bruksrett.

Hvis en så trekker paralleller til tiden etter andre verdenskrig vil det vise seg at det til tross for at det stadig har skjedd en gradvis innsnevring av buféets beitearealer både gjennom tettstedsutviklingen og andre samfunnsnyttige tiltak, hvor behov for arealer til allmenntilgjort formål har vært tilstede, ikke med hjemmel i jordsalgforskriftene har blitt foretatt noen begrensning av beiteretten. På bakgrunn av dette kan det vel også i dag kunne hevdes at oppfatningene kan ha sin årsak i den statlige passivitet.

Selv om det i utgangspunktet ikke har blitt utvist en særlig aktivitet fra staten som grunneier i forbindelse med bufébeite, skal det jo likevel mye til for at grunneieren ikke har sin rett i behold. Det skal atskillig til for at grunneierens passivitet alene gir grunnlag for at andre erverver rettigheter. Sett i forhold til at skjøteklausulene ikke har hatt noen praktisk betydning for utøvelsen på statens grunn vil det vel være nærliggende å tro at også befolkningens rettsoppfatninger har blitt videreført. I teorien anføres det av Falkanger⁵⁵ at det ved avgjørelser om en rett skal være tapt som følge av passivitet vil det være et moment å se hen til at om den egentlige berettigede har «tiet og latt A få den oppfatning at alt er i orden, slik som i Rt. 1902 s. 641 er det liten

grunn til å beskytte ham.» Når det gjelder beitet i Finnmark finner jeg forholdet å være av en slik karakter.

Om man i dag spør en eldre gårdbruker om hvordan enn har sett på retten til å beite med bufé på statens grunn, så vil man nok få til svar at beite var en bruksutøvelse det sjelden eller aldri ble tenkt på, og det vesentlige i denne forbindelse var å få dyrene ut på tilgjengelige arealer da det var nødvendig for deres eksistens. Sagt med andre ord så var rettsoppfatningen hos gårdbrukere at beitebruken måtte ha en form for vern (rettsvern) da det var en sentral del av næringsgrunnlaget.

Avslutningsvis vil jeg vise til en uttalelse gitt av Høyesterettsdommer Saxlund i forbindelse med Junkerdal-saken⁵⁶ fra 1885. I denne dommen foretar Saxlund en sammenligning mellom beiteretten i Nordland og Finnmark og sier:

«Men med Hensyn til Beiting i Statens Strækninger antager jeg at det Samme gjælder for begge Distrikter og den som vilde paastaa, at Almuen i Finmarken ikke skulde have Ret til at lade sine Kreaturer beite i Statsstrekningerne, vilde ikke faa Medhold af Nogensomhelst. Det har jo der fra gammel Tid aldri været anseet tvivlsomt, at Almuen har Ret til at føre sine Kreaturer paa Beitning i Statsskovene.»

Jeg vil da på bakgrunn av min redegjørelse om bruken som opp gjennom tiden har vært utøvet, sammenholdt med befolkningens rettsoppfatninger si at ordene fra Saxlund også i dag bør kunne sies å være svært treffende. Saxlund hadde både vært fogd i Finnmark og stortingsmann derfra så han bør ha hatt god innsikt i den bruksutøvelse som skjedde og hvilke oppfatninger som forelå hos befolkningen. For meg synes det dermed å være god grunn til å hevde at de rettsoppfatningene som i avsnittet ovenfor har blitt omtalt som opprinnelige har blitt videreført til tross for den endrede statlige oppfatning etter 1864.

54. NOU 1993: 34 s. 119.

55. Falkanger s. 222.

56. Rt. 1885 s. 602 flg. særlig side 606.

Kapittel 6

Avsluttende bemerkninger

Som vi har sett, viser historien at når det gjelder beite med bufé, så står man overfor en faktisk bruksutøvelse som har foregått etter en rimelig konsekvent og samsvarende praksis over hele fylket. Både samer, nordmenn og kvener har utøvet beite med deres bufé både på statlige og andre tilgjengelige arealer i Finnmark. Når det gjelder perioden jeg fortrinnsvis har valgt å forholde meg til har jeg i kapittel 2 vist at det til tross for en soneinndeling, med henblikk på bosetningen, etterhvert ble dannet bygdesamfunn bestående av alle befolkningsgrupper. I denne forbindelse viste de frodige fjordområdene seg å være svært viktig. Som følge av at det etterhvert ble en blandet befolkning her sitter jeg igjen med et helhetsinntrykk som går ut på at den enkelte utøvers etniske bakgrunn ikke har hatt en avgjørende betydning for brukens karakter. Uansett om en var same, nordmann eller kven, ble den grunn som etter behov var nødvendig til bufébeite tatt i bruk til dette formål. Utviklingen gikk da også i fra 1600- 1700-tallet i retning av at husdyrholdet ble viktigere og som en følge av dette ble også utøvelsen av beite intensivert. Denne utviklingen fortsatte da også utover på 1800- og 1900-tallet.

Det har i kapittel 3 blitt gjort rede for den statlige eiendomspretensjon, og her har jeg kommet frem til at de som fikk utvist eiendommer fra staten i medhold av 1775-resolusjonen bør ha fått en oppfatning av at det var staten som eide det øvrige areal. Likevel har jeg i denne forbindelse ansett jordsalgsloven av 1863 som vesentlig, da det både i loven og skjøtene utstedet i medhold av denne uttrykkelig ble sagt at det usolgte areal var statens. Selv om beitebrukeren som følge av disse tiltak fikk en oppfatning av staten som grunneier har ikke dette hatt noen større innvirking på brukens karakter. Dette synes jeg å ha påvist i kapittel 4 hvor jeg har tatt for meg jordutvisnings- og jordsalgslovgivningen.

Dersom man så sammenholder det som i dag kan sies å være en generell rettsoppfatning av at beite på statens grunn er en rettmessig og vernet rettighet blant den husdyrholdende befolkning, så vil jeg mene at dette har sin bakgrunn i at denne oppfatningen har blitt videreført fra gammelt av

som følge av statens passivitet i forbindelse med utøvelsen av denne gamle og tradisjonelle bruksform.

Om man ser hen til både den oppfatning som gjorde seg gjelden ved innføringen av jordsalgsreglementet i 1864, og som i den senere tid både har kommet til uttrykk i forarbeidene til dagens jordsalgslov, sammen med uttalelser fra det lokale embetsverk kan man si at denne rettsoppfatning satt opp mot befolkningens, viser at det kan ha vært en manglende innsikt i de faktiske forhold hos embetsmenn i fylket og det sentrale embetsverk. Dette har da igjen medført at staten i dag innehar oppfatningen om at beitet er en svært begrenset bruksrett.

Sammenligner en hvordan bufébeitet i øvrige deler av landet er blitt håndtert, dersom det har blitt lagt frem for domstolene, viser det seg at denne bruken blir ansett for å være en bruk med sitt rettslige grunnlag i allmenningsretten. I så måte kan det vises til Rt. 1991 1311 (Skjerstad/Beiarne i Nordland) hvor dette ble slått fast som følge av utmarkskommisjonens dom 26. april 1990. Det ble da uttrykkelig i denne dommen sagt at «Utmarkskommisjonen har kommet til at beite har vært utøvet og fortsatt kan utøves etter allmenningsrettens regler. Forsåvidt beite angår, kan man derfor si at man har med et allmenningsområde å gjøre.» Dette ser enn jo er blitt fulgt opp også i Troms, ved utmarkskommisjonens dom av 10.12.1996, hvor en rekke bruk i Målselv og Bardu ble tilkjent beite på statens grunn på allmenningsrettslig grunnlag. Det bør da sies at forholdene i Målselv og Bardu er svært lik de vi finner i Finnmark. Det vises i denne sammenhengen til den koloniseringen som skjedde på begge stedene.

Ser videre hen til de faktiske forhold med henblikk på beitebruken på statens grunn i både Troms og Nordland, så synes det å være en samsvarende bruk fra gammelt av. Så jeg finner at om det i Finnmark skulle bli reist en eventuell sak om beiteretten på statens grunn så hadde den mest hensiktsmessige og riktige løsning vært å stadfeste at beite med bufé på statens grunn var en bruksrett hvilende på et allmenningsrettslig grunnlag.

På bakgrunn av gårdbrukernes bruk og rettsoppfatning, sammenholdt med at det nå foreligger en forskriftshjemmel som påbyr gårdbrukere å ha storfe som er over 6 måneder ute i 8 uker hver sommer, synes det å være på sin plass å gi bufébeite på statens grunn et bedre vern enn hva som er tilfelle om det offentliges syn om at beite er avhengig av tillatelse fra staten skal legges til grunn. Behovet som i dag gjør seg gjeldene i forhold til allmennhetens bruk av utmarken i Finnmark, er atskillig mer omfattende enn hva tilfelle var ved dagens jordsalgslovs tilblivelse. Behovet

for rekreasjonsområder for befolkningen, etter spørnelsen etter hyttetomter ute i distriktene, og den øvrige tettstedsutviklingen har medført at trykket på gamle beiteområder både brukt i forbindelse med bufé og reinbeite har tiltatt betraktelig. Dersom gårdbrukere i Finnmark ikke skal se sine gamle beiteområder innsnevres, bør denne bruksutøvelse styrkes. Jeg er av den oppfatning at det rette vil være å vedta en lovbestemmelse overensstemmende med statsallmenningen for øvrig, hvor beiteretten er hjemlet i loven på grunnlag av gammel bruk.

Forkortelser

Lover

Beiteloven, Lov om ymse beitespørsmål av 16. juni 1961 nr. 12.
 Friluftsløven, Lov om friluftslivet av 28. juni 1957 nr. 16.
 Fjellogen av 1975, Lov om utnyttning av rettar og lunnende m.m. i statsallmenningane av 6. juni 1975 nr. 31.
 Jordutvisningsresolusjon av 1775, Kongelig Resolusjon ang. Jorddelingen i (Resolusjon) Finnmarken samt Bopladses Udvisning og skyldlæging sammesteds av 27. mai 1775.
 Jorsalgsloven av 1863, Lov Om Afhændelse av Statens Jord og Grund i Finnmarkens Landdistrikt av 22. juni 1863.
 Jordsalgsloven av 1902, Lov om Afhændelse af Statens Jord og Grund i Finnmarkens Landdistrikt av 22. mai 1902.
 Jordsalgsloven av 1965, Lov om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke av 12. mars 1965.

Lappekodisillen, Første Codisill og tillæg til Grendse- traktaten imellem Kongerigerne Norge og Sverrig Lapperne betreffende av 2. oktober 1751.
 NL, Kong Christian den Femtes Norske Lovbog. Offentliggjort ved forordning 14. april 1688.
 Reindriftsloven av 1933, Lov om reindriften av 12. mai 1933.
 Reindriftsloven av 1978, Lov om reindrift av 9. juni 1978.

Andre forkortelser

Bd. Bind
 Indst. O Innstilling til odelstinget
 Kgl.res. Kongelig resolusjon
 K.M Kongelig majestet
 NOU Norges offentlige utredning
 Oth.prp. Odelstingproposisjon
 Ot. prp. Odelstingsproposisjon
 Rt. Norsk rettstidene

Litteratur

- Anners Erik*: Den Europeiske rettens historie 1983.
- Augdahl Per*: Rettskilder 3. utg. 1973.
- Bergsland Knut*: Samenes og sameområdenes rettslige stilling, Oslo 1973.
- Brandt Fr.*: Tingsretten, fremstillet efter den norske Lovgivning 3. utg. 1892.
- Claussøn Peder Friis*: Samlede skrifter, Kristiania 1881.
- Drivenes Einar Arne*: Åkerbruk og fedrift i Altafjorden på 1800-tallet. Hovedfagsoppgave i historie, Tromsø 1975.
- Eckhoff Torstein*: Rettskildelære 3. utg. Oslo 1993.
- Falkanger Thor*: Tingsrett 4. utg. Oslo 1993.
- Holmsen Andreas*: Finneskatt og nordmannskatt. I «Samenes og sameområdets stilling rettslig belyst» Red. Knut Bergsland 1973.
- Helland Amund*: Topografisk – statistisk beskrivelse over Finnmarkens amt. Første Del Kristiania 1905.
- Jebens Otto*: Om bruk og rettsoppfatning i Finnmark under en historisk synsvinkel. NOU 1993: 34, vedlegg 2 s. 382–399.
- Johnsen Oscar Albert*: Finnmarkens politiske historie, Kristiania 1922.
- Knoph Ragnar*: Rett og rettsbevissthet, Kristiania 1923.
- Minde Henry*: Folketilveksten i Alta. hovedoppgave i historie, Tromsø 1975.
- Niels Knag*: Matricuel og Beschrifvelse ofour Findmarchen for Anno 1694. I Nordnorske samlinger 1938.
- Nielssen Alf Ragnar*: Animal husbandry among the Norwegian population in Finnmark. I Acta borealia 2/1984.
- Nielsen Jens Petter*: Altas Historie, 1990.
- Niemi Einar*: Vadsøs historie, Bd. I, 1983.
- Odner Knut*: The Varanger Saami. Habitation and Economy AD 1200-1900, Oslo 1992.
- Pedersen Steinar*: Bruken av land og vann i Finnmark inntil første verdenskrig, NOU 1994: 21, s. 13–133.
- Pedersen Steinar*: Momenter om Lappekodisillen og samiske rettigheter i Finnmark, 1751–1889. NOU 1997: 5, vedlegg 1 s. 78–89.
- Prestbakmo Hans*: Bruken av utmarksressursene i Finnmark i dette århundret. NOU 1994: 21 s. 135–203.
- Robberstad Knut*: Gulatingslovi Oslo 1932.
- Rynning Lorents*: Bidrag til norsk almenningsrett bind I.
- Tønnesen Sverre*: Retten til jorden i Finnmark, 2. utgave, 1979.
- Sandvik Gudmund*: Ei forelda lære: «Statens umatrikulerte grunn i Finnmark» Lov og rett 1980.
- Sandvik Gudmund*: Om oppfatningar av retten til og bruken av land og vatn i Finnmark fram mot slutten av 1960 -åra. NOU 1997: 4, vedlegg 1, s. 578–607.
- Sandvik Gudmund*: Statens grunn i Finnmark i et historisk perspektiv, NOU 1993: 34, vedlegg 1 s 334–380.
- Scheifloe Asmund*: Hovedlinjer i norsk almenningsrett, Oslo 1955.
- Solem Erik*: Lappiske rettsstudier 2. utg, Oslo 1970.
- Solnørdal O*: Rettleiing i almenningsslæren, Oslo 1958.
- Spilling Knut*: Av Finnmarkens skogret.
- Steen Adolf*: Kautokeinostudier, Bind III av samiske samlinger, Oslo 1956.
- Walkendorf Erik*: Finnmarkens beskrivelser, 1901. (Gjengitt etter NOU 1994: 21. s. 72).
- Åquist Gøsta*: Rättsbegreppens historiska använding på samiskt område. I Knut Bergsland red 1973.
- Andre kilder – (Lovforarbeider og andre offentlige dokumenter)*
- Innstilling 29. september 1962.: Om lov og forskrifter om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke
- Indst. O. No 79 for 1863: Om Lov om Afhændelse af Statens Jord og Grund i Finnmarkens Landdistrikt.
- Norges lover 1687 – 1997: Oslo 1998
- Norges traktater: 1661–1944, Oslo 1967
- Nordnorske samlinger: Bd. 1 Oslo 1938 Ved Martha Brock Utne og O. Solberg

Norske Rigs Registranter: Bd. X 1650–1653. Kristiania 1887. Ved Dr. Yngvar Nielsen og E:A Thomle

NOU 1978: 18: Finnmarksvidda Natur og kultur.

NOU:1984: 18: Om samenes rettsstilling.

NOU:1985: 32: Revisjon av allmenningslovgivningen.

NOU: 1993: 34: Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark.

NOU: 1994: 21: Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv.

NOU: 1997: 4: Naturgrunlaget for samisk kultur.

NOU: 1997: 5: Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett.

Oth.prp. No. 21 1848: Om Udfærdigelse af en Lov om Ophævelse af § 38 i Lov af 20 de. august 1821 om det beneficerede og Statens Gods. I

Oth.prp. No. 33 1863: Om Lov om afhændelse af Statens Jord og Grund i Finmarkens Landdistrikt.

Ot. prp. 37 1991–92: Om A Lov om bygdealmenninger, B Lov om skogdrift mv. i statsalmenninger og C Lov om opphevelse av og endringer i gjeldende lovgivning om almenninger.

Schnitler Peter: Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745, utgitt av kjeldeskriftsfondet,

Bd. I, ved Kristian Nissen og Ingolf Kvamen, Oslo 1962.

Bd. III, ved Lars Ivar Hansen og Tom Schmidt, Oslo 1985.

Stortingsforhandlingene 1862–1863

Stortingsforhandlingene 1848 1

Domsregister

Rt. 1885 s. 603

Rt. 1902 s. 614

Rt. 1914 s. 509

Rt. 1963 s. 1263

Rt. 1978 s. 916

Rt. 1995 s. 644

Rt. 1997 s. 1341

Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms:

Sak 3/1987 Skjerstadfeltet, jfr Rt. 1991 s. 1311 – Dom avsagt den 26. april 1990

Sak 1/1996. – Dom avsagt den 10. 12.1996.

Tingsaker i Finnmark:

(Avskrevet, konferert og innbundet i statsarkivet i Trondheim 1966–1967.)

Ting i Vardø 21. mai 1625

Høstting i «Kibergh» den 19. oktober 1626.

Del X

Peter Thomas Ørebeck:

Sedvanerett i fiskeriene – sjøsamene i Finnmark

Forord

«Blandt Næringsveiene er Fiskeriet ei alene den viktigste, men fast den eneste, der kan tillegges nogen alminnelig Vigtighed eller Betydning. Med Undtagelse af Fjeldfinnerne og Værksarbejderne i Kaafjord, som vel paa det Nærmeste ere uafhængige af Fiskeriet, er ellers dette, middelbart eller umiddelbart, Betingelsen for alles Existence»

Frededrik Rode: Optegnelser fra Finmarken, samlede i Aarene 1826–1834; og senere udgivne som et Bidrag til Finmarkens Statistik (Skien, 1842)

I perioden mai 1998 til oktober 2001 har jeg drevet undersøkelser av sedvanerett generelt og av samiske og indiansk sedvanerett spesielt. Fra august 2000 til august 2001 har arbeidet vært gjennomført i forbindelse med et forskningsopphold ved Chicago Kent College of Law.

Forskning på sedvanerett er ikke enkelt. Fordi normene kun eksisterer i dypet av folkesjelen hos urinnvånerne, strekker ikke vanlige juridiske metoder til. Resultatet har fremkommet gjennom analyser av rettspraksis fra sedvanerettens område kombinert med innsikt i normforestillinger innhentet gjennom intervjuer.

Hovedsiktemålet med arbeidet er å fastslå om kystbefolkningene har en spesifikk samisk identitet som kan skape og opprettholde samiske sedvaner, i dette tilfellet i de samiske fiskeriene. Hvis en slik sedvane innen fiskeriene eksisterer, er neste spørsmål hvorvidt den er gammel, årvisst og rettskapende, dvs. tilfredsstillende vilkårene for sedvanerettsdannelse.

Gjennom intervjuer med eldre samer bosatt i Finnmark er sjøsamenes «normoppfatning» rekonstruert og analysert. Intervjuerne, som kommer fra lokale sameforbund, er godt kjent med de lokalsamfunn som de har intervjuet. Prosjektet har samlet inn mer enn 70 intervjuer. I tillegg er faglitteratur og historiske dokumenter gjennomgått.

På et folkemøte i Billefjord 5. september 1999 fikk jeg anledning til å legge fram konklusjoner fra prosjektet. Mange takk til Anders Henriksen, Porsanger kommune, for invitasjonen som gav meg anledning til å presentere mine synspunkter.

Videre skylder jeg stor takk til prosjektmedarbeiderne Reidar Elias Hansen, Janne Johansen, Geir Liland, Magnar Mikkelsen, Hjørdis Nilsen, Hilmar Nilsen, Marion Palmer, Gunnbjørg Pettersen, Harry Pettersen, Svanhild Samuelson og Mona Steffensen for gjennomføringen av intervjuene og innsamlingen av det omfangsrike grunnlagsmaterialet.

Prosjektet har mottatt støtte fra Norges forskningsråd. Jostein Hansen ved Nordisk sameinstitutt, Einar Eythorsson og Stein M. Mathisen ved Høyskolen i Finnmark har gitt meg mange referanser, dokumenter, intervjuer og annen litteratur. Rapporten ble opprinnelig skrevet på engelsk. Oversettelse til norsk har vært foretatt av Magnus Håheim. Mange takk!

Arbeidet er à jour pr. 22. oktober 2001, dvs. at de seneste dommer vedr. samiske rettigheter *Svartskogsaken*¹ (eiendom) og *Selbudommen*² (beitemark) er innarbeidet.

Tromsø, 22.10.01

Peter Ørebech

Denne avhandling beskjeftiger seg i hovedsak med følgende tre problemstillinger: For det første, har sedvaneretten en plass i norsk rett? For det annet, hva er kvalifikasjonskravene (vilkårene) for en slik sedvanerett? For det tredje, finnes det en fiskeribasert sedvanerett med basis i sjøsamiske miljøer, og hvilket innhold har den? Fordi den første problemstilling vel er forholdsvis avklart etter norsk rett,³ vil hovedtyngden falle på de siste to spørsmål. Torstein Eckhoff, som i utgangspunktet er skeptisk til at sedvaneretten skal ha noen fremtredende plass i norsk rett, er likevel åpen for at lokale tingsrettslige sedvaner har det:

«Utenfor kontraktsretten spiller private sedvaner forholdsvis liten rolle som rettskildefaktor nå for tiden. Bare ett område hvor slike sedva-

1. HRD av 5 oktober 2001.

2. HRD av 21 juni 2001.

3. Det er fortsatt atskilling skepsis til sedvanerettens stilling i norsk rett, se f.eks. Erik Boe. Innføring i juss. Juridisk tenkning og rettskildelære (Oslo 1996) s. 267 ff.

ner nokså ofte påberopes, skal omtales her. Det gjelder sedvaner som påberopes som grunnlag for bruksrett (f.eks. hugstrett eller fiskerett)». Torstein Eckhoff. Rettskildelære (TANO 1993) s. 222–23.

Da arbeidet startet, var hypotesen at det finnes sedvaner som gir sjøsamene særlige rettigheter i fiske. Jeg fant riktignok sjøsamiske sedvaner, men i en ganske annen retning enn opprinnelig antatt. Jeg kommer tilbake til det.

Arbeidet er inndelt som følger: Første kapittel omhandler de rettslige, historiske og politiske rammer for sedvaneretten, herunder også en komparativ undersøkelse av sedvanerettens plass etter angloamerikansk rett.⁴ Mens annet kapittel behandler norsk sedvanerett generelt, gjelder tredje og fjerde kapittel sjøsamisk sedvanerett mer

4. NFR prosjekt 124718/520: Urbefolkning, sedvanerett og lokale, bærekraftige fiskeregimer. Den komparative undersøkelse av indianske og samiske sedvaner er under avslutning.

spesielt. Det undersøkes først om det finnes tegn til etnisk betinget sedvanerett. I siste kapittel er temaet lokal sedvanerett i sjøsamiske kjerneområder.

Både i norsk (se f.eks. *Svartskogsaken*⁵ og *Selbudommen*⁶) og angloamerikansk rett (*Thornton v. Hay*)⁷ gjelder at domstolene knytter seg nøye opp mot anerkjente kriterier for sedvanerettsdannelse og ev. alders tids bruk, slik det er nedfelt i juridisk teori.⁸ Oppgaven her blir derfor nøye å saumfare norsk rettspraksis med sikte på å undersøke de tingsrettslige sedvanerettsvilkårene.

5. HRD av 5. oktober 2001 s. 12.

6. HRD av 21. juni 2001 s. 25.

7. Or., 462 P.2d 671.

8. For angloamerikansk rett se William Blackstone, *Commentaries on the Laws of England* (1857) Vol. I, s. 50. For norsk rett gjelder nyere henvisninger i rettspraksis særlig S. Brækhus & A. Hærem. *Norsk tingsrett* (Universitetsforlaget 1964).

Kapittel 1

Om rammene for samisk sedvanerett

1.1 Hva som drøftes

En avklaring av gjeldende samisk rettsoppfatning, *opinio juris*, og rettsregler («klarlegge de gjeldende rettsoppfatninger og gjeldende rettsregler og generelle rettsforhold ellers»)⁹ har lenge stått på Samerettsutvalgets dagsorden.¹⁰ Med unntak av Torgeir Austenås bidrag fra 1984¹¹ har rettsoppfatningene på området hittil i første rekke vært behandlet historisk.

Samisk sedvane har lenge vært anerkjent som norsk rett. Blant annet fastslås det i Lappekodisillen av 1751 i § 10 at samiske reineiere «i henhold til gammel skikk» kan drive reinflokker over den svensk-norske grensen. Som Samerettsutvalget påpeker ble samisk skikk og bruk gjort til sedvanerett:

«de eldre samiske sedvaner som kodisillen henviser til og derved gir kvalitet som sedvanerett ...».

NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 190.

Bestemmelsen i Christian IV's Norske Lov (NL) om at St. Olavs lov fra og med 1605 skal gjelde for hele landet, herunder Finmarken, avgjør ikke sedvanerettens fortsatte skjebne. Avgjørende er hva NL selv bestemmer om den eldre sedvanerett. Fordi preamblet i NL redegjør for at loven opphever eldre skrevne regler, må det bety at den eldre sedvanerett skal gjelde som før:

«... alle forrige Love, Ordinantz, Recesser og Forordninger, saa vit de her ikke findis indførte, ville ganske have ophævede, og ej i nogen maade, tillade, at, saasom de til ævig Tid bør at være magtisløse, og uden nogen, de da efter denne dag enten af Parterne i nogen Rettergang maa brugis.»

Fortalen i Kong Christian den Femtes Norske Lov 15de April 1687.

Dette innebærer at samiske sedvaner gjaldt som norsk rett, altså som *regler i lovverket*. Som følge av

Kongens beslutning hadde eldre sedvanerett fortsatt status som norsk rett. NL 1687 gjorde ingen forandring i dette. Sedvaneretten var med dette gjort til norsk rett!

Nyere lovgivning har bekreftet den gamle samiske sedvaneretten.¹² Samisk sedvanerett som institusjon har altså en historisk eksistens. Den avgjørende oppgaven nå er å undersøke om samisk sedvanerett fortsatt eksisterer og hva som er dens materielle innhold. Har samefolket i dag sedvanerett innen fiskerierne? Kodisillen gav åpenbart kystbeboerne en viss beskyttelse, jf. § 13:

«De svenske Lapper, som vel flytte med deres Dyr over Grendsen ind paa Norsk Grund, maa dog ikke komme til Havet eller Fjordene, og sammesteds noget Fiskerie eller Kobbekyrtterie bruge ...»

Fjord- og kystfolkets fiske og selfangst var altså rettslig beskyttet i forhold til flyttsamer som måtte ta seg inn i området. Tilsvarende gav § 32 i handelsforskriftene av 20. august 1778 intern norsk beskyttelse for fjordboere mot fiskere utenfra, uansett etnisk bakgrunn.

Siden siktemålet er å kartlegge samiske rettigheter i fisket, blir oppgaven å undersøke om det finnes en særegen samisk sedvanerett, alternativt om rettigheter i fiske er nedfelt i alminnelig norsk tingsrett, dvs. lokal sedvanerett, hevd eller alders tid (kap. 4). Fordi «i enkelte tilfelle går alders tids bruk og lokal sedvanerett helt over i hverandre» og fordi «Alders tids bruk kan også danne utgangspunkt for en sedvanerettsdannelse»,¹³ vil Høyesteretts avgjørelse i *Svartskogsaken*¹⁴ og *Selbudommen*¹⁵, som begge gjelder samisk alders tids bruk, være av betydning for studier av sedvanerettsdannelsen i samisk fiskeri. Fordi «folkets rettsoppfatning» er i fokus, må denne vurderes opp mot sedvanerettskriterier fastsatt av norske domstoler. Det er først hvis disse tilfredsstilles at sedvanen er «rett». Hovedspørsmålet er om sjøsamene i Finn-

9. Se NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 43.

10. Se mandatet slik det gjengis i sin helhet i NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 42–46.

11. Se Torgeir Austenås: «Diskusjonen om samiske rettigheter» i NOU 1984: 18 s. 119–153.

12. NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 192.

13. Slik S. Brækhus & A. Hærem. Norsk tingsrett (Universitetsforlaget 1964) s. 613.

14. HRD av 5. oktober 2001 s. 12.

15. HRD av 21. juni 2001 s. 25.

mark har sin egen sedvanerett innen fiskeriene. Hvis ikke, blir neste spørsmål om det finnes en sedvanerettslig ordning som tilgodeser personer som driver fiskeri i samiske kjerneområder.

Historisk har det trolig vært en forholdsvis ensartet samiske sedvaneordning, jf. Robert Paine om det samiske kulturlivet i Finnmark før 1600.¹⁶ De samiske organisasjonene kalt «siida» stod for fordeling og forvaltning av ressursene. Retten til ressursutnyttelse ble gitt til medlemmene av siidaen. Forskjellige skikker kan ha utviklet seg ut fra lokale behov. En kan ikke se bort fra at Varjjsiidaen, som kontrollerte Varanger,¹⁷ Neidensiidaen, som hersket over den østligste delen av Norge og deler av Finland og Russland¹⁸ og siidaer i Vest-Finmarken (Troms)¹⁹ etterhvert utviklet forskjellige sosiale normer for fiske.

Hver siida hadde enerett til ressursene i et visst område. Vel fungerende nett av kystsiidaer eksisterte rundt 1700,²⁰ men de ble gradvis avvirket i andre halvpart av 1700-tallet, trolig på grunn av interne konflikter mellom nomadiske reindriftssamer og fastboende sjøsamer.²¹

«I den senere tid har samene fra Avjovarri og Kautokeino mot gammel skikk kommet ned til sjøsiden med sine rein, og på den måten påført oss stor skade, fordi de holder seg ved sjøen nesten hele sommeren og fisker og lager stort oppstyr på ness og i fjorder med ild og røyk. Dette skremmer bort kobber og andre ville dyr, slik at vi ikke kan søke vår næring ... Derfor ber vi ydmykt om at dette blir gjort kjent med Han Kongelige Majestet, med underdanig bønn om at fjellsamene må få ordre om å bli i grensefjellene, og at de må kunne straffes for å komme til kysten og påføre oss skade og ulempe».

Brev av 22. august 1690 fra alle samer tilknyttet Alta herredsrett til Finnmarkskommisjonen av 1690.

Som Kommisjonen av 1690 påpekte, er dette ikke noe isolert tilfelle, men snarere en illustrasjon på en vedvarende konflikt. Norske myndigheter var

altså tvunget til å gripe inn. Som Jostein Hansen sier i forbindelse med laksefisket i Finnmark i dag:

«Når det så ... oppstår intern samisk strid ... gjennom konkurrerende foreninger, blir ballen så og si spilt rett i hendene på den sentrale forvaltninga».

Jostein Hansen. Porsanger: Ressursforvaltning, livskarrierer og kulturtradisjoner i et etnisk sammensatt område (Prosjektnotat nr 4, Nordisk samisk institutt 1988) s. 21–22.

Etter hvert som konfliktene ble flere, ble lovreguleringene hyppigere, slik nevnt i Lappekodisillen § 13. Avskaffelsen av lokale siidainstitusjoner kombinert med statlig sentralstyring ødela gradvis de sosiale normer som tidligere hadde styrt ressursforvaltningen.

Tomrommene som oppstod da kystsiidaene ble avvirket, ble fylt av nye normer. En ordning var utviklingen av privat eiendomsrett til bestemte fiskeplasser.²² Noen tilfeller av «først til mølla», hvor det ble gitt første rett for hele sesongen, kan imidlertid ha blitt forvekslet med eiendomsrett: På spørsmål 14 i dette prosjektet, «Ble det respektert at hver båt hadde sine faste plasser fra år til annet?», svarte en fisker fra Lebesby kommune (Godvik):

«Ikke fra år til annet. Men når du kom på et felt og satte bruk, så var det om å gjøre å holde plassen. Stort sett respekterte man settene, men det var noen utskudd som var og presset og satte på og over, og liksom presset vekk de som kom dit først. Men stort sett var det folkeskikk. Det var ikke sånn at man kom år etter år og sånn hadde rett til feltet her på fjorden.

Men sånn kunne det være ute ved kysten. Det var mye av det – nedfor Nordkapp – nedfor Magerøya. Hvis du kom på et felt hvor en mann hadde bruk ute året før eller/og de påstod at de hadde hatt rodd der i 20 år selv om de ikke hadde rodd der i 20 år, så hadde de rodd der i 20 år og hatt samme plassen hele tiden. Og det var liksom argument for at ingen annen skulle sette der. Dette var noe de hadde tatt seg til. Og hvis du kom i det området så klarte de å presse deg vekk. Selv uten å komme i konflikt. Jeg vet ikke hvordan de gjorde det men de var så vant med forholdene. Sånn at du egentlig ikke hadde noen sjangs. Du måtte bare trekke deg unna for å berge redskapen».

22. Knut Robberstad. «Historisk oversyn» Notat til Utenriksdepartementet av 20/2 1950. Se også Knut Robberstad «Tingsrettssoga» i Torgeir Austenå (red.): Jus og Jord. Heidersskrift til Olav Lid (Samlaget Oslo 1978), s. 186–87 om privat eiendomsrett i Varangerfjorden. Robberstads tolkninger drøftes i Peter Ørebech. «Sedvanerett som grunnlag for bærekraftig forvaltning av fiske i de «ytre almenninger» i Bjørn Sagdahl: Fjordressurser og Reguleringspolitikk (Kommuneforlaget Oslo 1998) s. 141 ff.

16. Robert Paine: Coast Lapp Society I (Tromsø 1957).

17. Oddvar Kristian Nilsen: Eiendom på sjøen? Fjordfiske i et sjøsamisk område (Institute of Social Science, University of Tromsø 1995) s. 47.

18. Steinar Wikan. Grensebygda Neiden. Møte mellom folkegrupper og kampen om ressursene (Sør-Varanger museums forlag 1995).

19. NOU 1978: 18A. Finnmarksvidda.

20. Fjellsidaene eksisterer fortsatt, men i en litt annen form enn de gamle. Ett eksempel er Halkavárresiidaen, se Dag T. Elgvin. En natur – to administrasjoner (Høgskolen i Finnmark 1998: 3) s. 67–74.

21. Otto Jebens: «Om bruk og rettsoppfatning i Finnmark under en historisk synsvinkel». Vedlegg 3 til NOU 1993: 34 Retten til og forvaltning av land og vann i Finnmark s. 391. Se også NOU 1978: 18A Finnmarksvidda, Natur – Kultur s. 155.

De som overså regelen om at den som kom først hadde retten, viste ikke «folkeskikk». Det kan diskuteres hvorvidt først i tid, best i rett, er en rettslig norm. Uansett foreligger tegn på en sosial norm: en fisker som la beslag på en fiskeplass, kunne fortsette med det hele sesongen hvis han straks satte redskapen på samme sted. En mulig forklaring her er at «forkastrett»²³ eller «*preoccupation collective*»²⁴ har blitt forvekslet med privat eiendomsrett.

Annen del av svaret illustrerer at rå makt alene kunne stenge konkurrenter ute fra fisket. Slik motvillig tilbaketrekning skaper imidlertid ikke anerkjente rettigheter eller sedvanerett. Til tross for de mange forsøkene på å «rane allmenningen»²⁵ har ingen av angrepene hittil lyktes. Selv om det har vært vanlig i Norge at enkeltpersoner har gjort krav på å eie fiskeplasser, har det ikke oppstått noe system med privat fiskerett. Se som en illustrasjon notfiskesaken i Repvåg:

«og så va det en i fra ... Olderfjorden ... så skal dem utover til Repvåg og fiske småsei ... og dem kom til Repvåg og Bull [væreieren] nekte, får ikke lov å fiske i hannes våg, og dem brydde sæ nu ikke om det, dem kasta nu alikevel, og då rodde han [Bull] sjøl dit og skar av armen på nota demmes og reiv den nota sund, nå så måtte dem nu reise derifra, og fikk ikke lov å fiske i hannes våg ... Så kommer karene hjem igjen ... så treffe han ... derre læreren i Kistrand, han hette Per Larsen, Per Larsen e sakfører i Hammerfest og det va hannes bestefar, traff han ja ... ja så fortell nu han Samuel [fiskeren] ... at Bull nekte, det va hannes våg. Nei sier han [læreren], det kan ikke han Bull nekte ... Nei sier Per Larsa ... han skal skrive til politimesteren. Så skriv han nu ser du, til politimesteren og her blir det ... hållloi, så går den til sak ser du ... Bull va den som ble dømt».

Se Magnar Mikkelsens intervju fra 1976 med Ivar Utsi, Repvåg, Porsanger kommune (født 1904) s. 54–55.

Sedvaneretten gav ikke hjemmel for private fiskeplasser. Utviklingen gikk snarere i motsatt retning, med fri adgang til fisket, og det som etterhvert skulle bli omtalt som den såkalte «allmenningens tragedie»²⁶. Spørsmålet er om åpen allmenning og fri likestilt adgang til fiske er en rettsnorm.

23. Peter Ørebech. Regulerings i fisket (Tromsø 1986) s. 151 flg.

24. Peter Ørebech. Norsk havbruksrett (Grøndahl 1988) s. 164 med videre henvisninger.

25. Se Peter Ørebech: Islandske høyesterett avviste «ranet av Allmenningen»: Merknader til en nylig avsagt dom i Kritisk Juss (1999) s. 37.

26. Se Garrett Hardin. «The tragedies of the commons». Science 162 (1968) s. 1242–48 og Garrett Hardin: «The tragedy of the unmanaged commons». TREE vol. 9, no 5 (1994) s. 199.

Grunnlaget for denne avhandling er at skikk og bruk under visse forutsetninger (se kapittel 2) er rettskilde. Således er «folket» ikke kun lovens adressat («des destinataires du droit»), men også lovgiver («des auteurs»)²⁷. Fordi sedvaneretten har vært stemoderlig behandlet i norsk rett, og fordi sedvanerettens stilling faktisk er omtvistet,²⁸ er det nødvendig å undersøke rettsgrunnlaget for retten og den rettspraksis som anerkjenner slik folkelig rettsproduksjon. Den norske rettsvitenskapelige tradisjon i dag føyer seg da inn i skeptisismen fra forrige århundre, jf. motstanden mot å godta det parlamentariske prinsipp som rettslig:

«I juridisk teori venta dei og svært lenge med å godta parlamentarismen som ein sedvanerettsregel ... dette skjedde første gong i 1918 i ein artikkel skriven av Frede Castberg (TfR 1918 særleg s. 291)».

Per Stavang. «Grunnlova frå 1814 til 1989. Grunnlovbrigde, grunnlovfolkning og sedvanerett» (Injuria, Bergen 1989) s. 8, se s. 16 sp. 1.)

For at samiske normer skal bli lov, må de vinne anerkjennelse hos alle fjordfiskere. De involverte parters anerkjennelse, likegyldighet eller motstand er avgjørende. I sistnevnte tilfelle vil sedvanerettsutviklingen stoppe opp. Betydningen av felles oppfatning *inter partes* for å oppnå en sedvanerettsregel beskrives fullgodt av en samisk fisker:

«Ja, du vet at det va enkelte ganga de derre notkaran, når dem kom så ... va det jo ikke bra. For folk her på plassen, dem rodde jo bare med småbåta ... Å jo, det va jo forferdelig spetakkel. Og kjeffbruk selvfølgelig ... Nei dem [småbåtfiskerne] va helt maktesløse. For det nøtta – nøtta ikke bare å kjeftes på dem».

Intervju nr. 5 (Kokelv). Einar Eythorson og Stein R. Mathisens «Man and Biosphere» (MAB)-prosjekt «Local knowledge in relation to the management of renewable common pool resources» s. 3.

Ved mangel på støtte *inter partes* opphører gamle normstrukturer. Dette gjelder også for samisk sedvanerett. Situasjonen er kritisk ved et «paradigmeskifte», f.eks. ved økt deltakelse. Hvis ikke «nykommerne» retter seg etter gammel skikk, forsvinner den og nye normstrukturer overtar.

Ved første øyekast ser det ut til at rettssituasjonen i de indre fjordene i Finnmark er preget av en overgang fra særsamisk sedvanerett til alminnelig norsk tingsrett, som omfatter alle fiskere uten hensyn til etnisk opprinnelse. Det er ikke uten videre gitt at dette er og har vært situasjonen.

27. Bjarne Melkevik. *Légalité et légitimité*. Les Cahiers de Droit (1999) vol. 40 s. 459, se s. 473–74.

28. Erik Boe. Innføring i juss. Juridisk tenkning og rettskildelære (Oslo 1996) s. 267 ff.

1.2 En grunnleggende forutsetning

Mens det er allmenn enighet om at rettsregler kun finnes *inter partes* i samfunn, er det gjenstand for diskusjon om rettsregler finnes *dyadisk* (tosidig), eller om rettens eksistens først manifesterer seg i et triadisk forhold, etter en autoritativ avgjørelse av en domstol *ex ante*.²⁹ Rettsfilosofen J. Walter Jones har gjort en interessant observasjon. Han hevder at:

«Vitenskapelig juss, når vi med dette uttrykket mener formulering av prinsipper og begreper ved hjelp av analyse og syntese av rettsregler, hviler på en antakelse om at rettsforholdene mellom menneskene, uten direkte henvisning til staten eller samfunnet i sin helhet, på tilbørlig vis kan gjøres til gjenstand for systematisk teori. Om denne antakelsen ikke godtas, betyr det at det kan finnes rett uten juss, og det har vært hevdet at antikkens rett, med unntak av romerretten, var en rett uten rettsvitenskap.»

J. Walter Jones. *Historical Introduction to the Theory of Law* (Greenwood Press, Connecticut 1970) s. 1. (Oversettelsen her og i senere sitater av engelskspråklig litteratur er gjort av Magnus Håheim.)

Retten finnes dyadisk og kan studeres *inter partes*. Rettsvitenskapen kan «finne rett» og oppstille antakelser *de sententia ferenda* uten hensyn til om myndighetsorganer har vært involvert. Romersk rettsvitenskap synes utelukkende å avdekke betydningen av private rettsforhold *per se*. Siden romerretten og dens rettsvitenskap var de fleste vesteuropeiske rettssystemers mor, er det vanskelig å forestille seg at ikke ideene om retten som eksisterende forut for evteuell domstolsbehandling, også er en del av det norske rettskonseptet.

Selv om Det hellige romerrikets nordgrense mellom det romerske Britannia (England og Wales) og Skottland var Hadrians mur (bygget i 122–130 e.Kr.), og mellom det vestromerske riket og Danmark murene ved Rendsburg ved elven Ejderen («Eidora Terminus Romani Imperii»),³⁰ sivet romerske tradisjoner og romersk rettstankgang inn i de nordiske landene og Skottland via religion, lovgivning og skolevesen, og for Skottland gjennom unionen med England og Wales.

Jones' observasjon bekrefter at den dyadiske romerrettstradisjonen ofte var gjenstand for rettsvitenskapelige studier. Romerrettslig dyadisk *ius privatum*-tradisjon har influert på angloamerikansk rett. Både det angloamerikanske og det norske rettssystemet anerkjenner sedvaneretten som

tidlige, historiske komponenter i sine nasjonale rettsordninger. På grunn av det norske «dobbeltsporede» rettssystemet³¹ har den sedvanerettslig utviklede privatrett en plass selv på saksfelter som er dominert av offentligretten. Videre har vi i Norge ingen borgerlig lovbok (jf. grl. § 94), fordi ideen om denne døde sakte henimot 1845.³² Tingsrettslig sedvanerett ble stående ved makt på områder som var tenkt lovregulert. Også av denne grunn må man forvente at sedvaneretten er solid forankret i norsk rett og rettstradisjon. Sedvaneretten har åpenbart gitt «rettigheter til mennesker hvis nøyaktige identitet var ukjent og ubestemt».³³

1.3 Avgrensning

1.3.1

Siden behandlingen her gjelder nasjonal norsk rett, faller internasjonale urbefolkningsrettigheter utenfor: Jeg kommer således ikke inn på disse gruppers rettsvern etter Artikkel 27 i FN-konvensjonen av 1966, ILO-konvensjon nr. 169 av 1989³⁴ eller Den Europeiske Menneskerettskonvensjons regler om ikke-diskriminering i artikkel 14³⁵, jf. også begrepet «eiendom» [*possession*]³⁶ i første tilleggsprotokoll (FAP) artikkel 1. Disse norske forpliktelser er kun av interesse som tolkningsmomenter ved analyse av nasjonale norske forpliktelser («harmoniformodningen»). Dette gjelder uavhengig av om Stortinget beslutter å transformere eller inkorporere norske internasjonale forpliktelser.³⁷

Norsk sedvanerett og lovgivning må harmoniseres med de folkerettslige forpliktelser. Et slikt harmoniseringsframstøt finner vi i grl. § 110 a, som forplikter staten til å verne og støtte samisk språk, kultur og samfunnsliv. Se også lov av 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stil-

29. Slik Alf Ross. *Om ret og retfærdighet. En indførelse i analytisk retsfilosofi* (1971).

30. Ole Fenger. *Romerret i Norden* (København 1977) s. 154.

31. Peter Ørebech. *Om allemannsrettigheter* (Oslo 1991) avsnitt 1.4 s. 10.

32. Knut Robberstad. *Retts saga I* (Universitetsforlaget 1971) s. 236.

33. Carol Rose. *The Comedy of the Commons: Custom, Commerce, and Inherently Public Property*. *The University of Chicago Law Review*. Vol. 63 (1986) s. 711, se s. 727.

34. Se Carsten Smith: «Rettslige forpliktelser myndighetene er bundet av overfor den samiske befolkningen ved regulering av fiske». *Juridisk betenkning til Fiskeridepartementet* 1990.

35. Gudmundur Alfredsson: «Equality and non-discrimination: minority rights» i *Council of Europe. 7th International Colloquy on the European Convention on Human Rights* (Copenhagen, Oslo, Lund 1990) s. 255, se s. 259.

36. Peter Ørebech «Er retten til fiske en menneskerettighetsvernet possession?» (Chicago, 10. juni 2001).

37. Jf. Samerettsutvalgets diskusjon i NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 571–576.

ling i norsk rett (menneskerettsloven), særlig § 2 nr. 3. I fiskeri er «harmoniformodningen» gjort eksplisitt i saltvannsfiskekloven av 3. juni 1983 nr. 40 § 3 i.f.

I vurderingen av samisk fiskerirett skal folkerettslige plikter inngå som fortolkningsfaktor. Selv om utenlandsk rett ikke er fortolkningsfaktor, vil den illustrere hvordan rettsområder er regulert. Komparative studier vil kunne gi viktige innsikter mht. sjøsamiske rettigheter i fiske og storsamfunns behandling av minoriteter og urbefolkninger.³⁸ Her vil slike tema ikke bli berørt.³⁹

1.3.2

Sedvaner i fiskeri kan gjelde en lang rekke forskjellige forhold. Fordi utøvelsen av fisket endret karakter i takt med ny teknologi og nye fangstmetoder, kan vi ikke forvente å finne spesifikt samiske sedvanebaserte regler for *atferd*. I vår sammenheng må restene etter samisk sedvanerett søkes i reglene om *adgang*. Siden de samiske reglene ikke har stått i veien for storsamfunnets krav om fritt fiske, antas det samiske normsystemet med fri adgang å ha overlevd ganske godt.

Jeg skiller derfor mellom *atferdsregler* og *adgangsregler* (*deltaksreglene*), og vil her kun fokusere på sistnevnte tema. Grunnen til å velge ut adgangsreglene er ganske enkelt at det ikke finnes noe særsmisk fiskeri som kunne frambringe særsmiske rettsregler tilsvarende f.eks. indianernes laksetrappfiske i Canada og USA.⁴⁰ Samisk fiske er identisk med norsk fiske,⁴¹ det benyttes tilsvarende utstyr og mekanikk og det fiskes på de samme fiskebestander. Utøvelsen og atferden må følgelig bli identisk, jf. den samiske politikeren og fiskeren Peder Mathisen fra Snefjord i Måsøy kommune:

«Det er bare samiske fiskerier. Eller [rettere sagt], samiske områder, det er ikke samiske fiskerier».

Peder Mathisen, Snefjord, i et intervju ved Tore Nesheim høsten 1994 s. 6.

38. Til det generelle spørsmålet om betydningen av komparative rettsstudier, se Gordon R. Woodman: Customary Laws and Customary Legal Rights: A comparative Consideration of Their Nature and of the Relationship Between Laws (Sami Customary Law Seminar 11–12 February 1999) s. 1–2.

39. Se imidlertid mitt forskningsprosjekt under Norges forskningsråd, «Komparative indianske og samiske studier av rettigheter i fisket» (under arbeid).

40. Se Hilary Stewart. Indian Fishing. Early Methods on the Northwest Coast (Douglas & McIntyre 1982) s. 99 ff.

41. Jostein Hansen. Porsanger: Ressursforvaltning, livskariærer og kulturtradisjoner i et etnisk sammensatt område (Prosjektnotat nr 4, Nordisk samisk Institutt 1988) s. 23.

På følgende spørsmål fra intervjueren:

«klarer du hvis du tenker deg godt om [å] komme på noe som skiller deg som same og fisker fra en nordmann og fisker, hvis dere har samme type båt og fisker på det samme ...»

Peder Mathisen, Snefjord, i et intervju ved Tore Nesheim høsten 1994 s. 19.

var svaret «nei». På oppfølgingsspørsmålet «Ingen-ting?» svarte Peder igjen:

«Nei, ikke i dag. Kunnskapen er likt fordelt hos alle [fiskere], så det er ikke det det går ut på».

Hvis samiske fiskere avstår fra å hevde samisk fiske på etnisk grunnlag, hva skal da andre gjøre?

Verken dokumenter eller intervjuer gir holdpunkter for at det eksisterer særlige samiske fiskerier. Selv landnotfisket etter sild, torsk og sei som ble drevet langt inn på 1960-tallet, var ikke typisk samisk.⁴²

Mindre båter og enkel teknologi er nok et kjennetegn ved samisk fiske. Dette er imidlertid ikke et fast kjennetegn siden fiskere fra de samiske kjerneområdene også driver «moderne» fiske med avansert utstyr og effektive fangstmetoder.⁴³ Nordmenn driver også fiske med enkel teknologi. Samiske fiskere benytter den vanlige norske fiskeriteknologien, noe som kan resultere i lokal sedvanerett som derved tar opp i seg det som kan ha vært gamle samiske sedvaneløsninger.

Et illustrerende eksempel er det angivelig truede snurpenotfisket i fjordbunnene i Finnmark: Snurpenotfisket som ble så sterkt kritisert i Revsbotn, Snefjord og andre steder, var ikke et typisk ikke-samisk fiske. Lokale fiskere deltok også:

«Ja æ kan nevne om det derre notfiske i Snefjord at det er ei litt artig fortelling i fylkestingsforhandlingen fra rundt århundreskifte, altså 1897, så trodde sterke Snefjordinga på at det var så mange fremmedbåta som dreiv med notfiske ... Så at dem ble jo sendt folk da for liksom å undersøke om det der var virkelig rett. Og da fant dem ut at ja, dem hadde noen nøter, men dem var så små sa dem at det gjorde ikkeno skade».

MAB-intervju 1996 Snefjord (Eythorsson & Mathisen) s. 3.

I likhet med nordmennene fisket samene torsk i Lofoten, i de indre fjordene i Finnmark og på storhavet (Bjørnøya og Spitsbergen).⁴⁴ Siden det ikke

42. NOU 1997: 4 Naturgrunnlaget for samisk kultur s. 307 sp. 1.

43. Personlig uttalelse til forfatteren fra Torulf Olsen, medlem av det samiske fiskeriutvalget.

44. Se for eksempel Magnar Mikkelsens intervju fra 1976 med Togo Jensen, Honningsvåg, Nordkapp kommune (født 1904).

finnes noe spesifikt samisk fiskeri, er en spesifikk samisk atferd i fisket vanskelig å tenke seg. Man kan altså ikke forvente å finne noen fiskeriatferd som er utelukkende samisk. Likeledes forventer jeg ikke å finne noen særlige rettsregler utledet av en samisk fiskeripraksis.

Det man derimot kunne vente å finne spor av, er spesielle adgangsregler for fisket – regler om adgang til fiskefelter i samiske kjerneområder. Har samene etterlevd spesielle adgangsregler? Regler av sedvanerettslig karakter?

Denne studie er begrenset til norsk rett. Én grunn til å avstå fra et videre skandinavisk perspektiv er at sjøsamene utelukkende er norske. En annen grunn er at Sverige i motsetning til Norge avviser sedvanerett som uavhengig rettskilde.⁴⁵ Når det gjelder samiske rettigheter, kan uttalelser fra dissenterende medlem av Sveriges høyesterett, Bertil Bengtsson, etter *Skattfällsaken* i 1981⁴⁶ illustrere mangelen på kontradiktorisk sedvanerett:

«Deres [samenes] krav gjaldt imidlertid ... ikke godtgjørelse for denne type urett, men gikk snarere ut på at disse rettighetene fortsatt eksisterte uavhengig av lovgivningen ... Men domstolen *har bare* ansett det som mulig å se bort fra gjeldende lovgivning hvis lovgivningen var grunnlovsstridig ... Resultatet ble altså at samene ikke har noen andre rettigheter til det skattlagte fjellet enn dem lovgivningen tilkjenner dem (min utheving).»

Bertil Bengtsson: Etterord s. 250 i Birgitta Jahreskog (red.). *The Saami National Minority in Sweden* (Stockholm 1982).

Eldre sedvanerett ble avskaffet ved svensk lovgivning på 1800-tallet. Samiske jordrettigheter var i «Skattfällsaken» ikke *gyldige* i kraft av sedvanerett. Bare konstitusjonell lov kunne tilsidesette rikets lover. Rettigheter hjemlet i samisk sedvane ble avvist, noe som innebærer at Sveriges høyesterett i en motstridssituasjon avsto å gi ikke-konstitusjonell sedvanerett forrang foran skrevne lover. Ny lovgivning erstattet altså gammel sedvane, slik det ble dokumentert i «Skattfällsaken».⁴⁷

Etter hawaiiisk lov ble «Den store Mahele av 1848» – oppdelingen av kongens jordeiendommer på høvdingene og kongen – ansett for å ha opphevet all gammel og ikke kodifisert sedvanerett, slik tilfellet også var i Sverige. I *Kalipi v. Hawaiian Trust Co.* sa domstolen med henvisning til *Oni v.*

*Meek*⁴⁸ at «De konkluderer derfor med at ingen sedvanerett utover den som er nedfelt i loven, overlevde Mahele». 130 år senere avviste Hawaiis justitiarius Richardson denne oppfatning, og introduserte i stedet en avveiningstest: «Vi tror snarere at opprettholdelsen av en hawaiiisk tradisjon i hvert enkelt tilfelle bør avgjøres ved å veie de respektive interessene opp mot skaden [ved at rettighetene var borte] når det først er fastslått at anvendelsen av skikken har vedvart i et bestemt område» (*Kalipi v. Hawaiian Trust Co.*).⁴⁹ Hawaiis høyesterett fant da at hawaiiisk sedvanerett som fortsatt ble praktisert, hadde overlevd til tross for den opprinnelige forståelsen som var nedfelt i den hawaiiiske grunnloven (§ 7–1).

Mens forutsetningen om at det ikke finnes noen rett utenom lovgivningen⁵⁰ ligger til grunn for en moderne lovgivning som den svenske,⁵¹ godtar Norge det «dobbeltporede» rettssystem som grunnlag for individuelle rettigheter basert på sedvane. Selv om enkelte innvendinger har vært reist,⁵² er sedvanerett utvilsomt en norsk rettskilde, som også omfatter samiske forhold.⁵³ Den norske tilnærmingen følger romerretten:

«En velbegrunnet sedvane er gyldig lov, og det er dette som kalles sedvanerett. Fordi lovgivningen forplikter oss uten annen grunn enn en beslutning i folket, må rettsregler som anerkjennes av folket ved enstemmig samtykke, uten noen skriftlig erklæring, også rimeligvis være bindende for alle; for hvilken forskjell gjør det om folket uttrykker sin vilje gjennom vedtak eller ved stilltiende samtykke i det levende liv? Derfor kan man godt si at lovgivning ikke bare kan oppheves ved politiske vedtak fattet av lovgiveren, men også blir tilsidesatt ved enstemmig, stilltiende samtykke».

Keiser Julian *Digestae*, I. 32 § 1, sitatet er hentet fra Holger Federspiel. *Romerske Retskilder* (København 1932) s. 2–3 og gitt norsk språkdrakt av forfatteren.

I eldre tid ble ingen lov ansett som gyldig før den var bekreftet i sedvane. Lovgivning som manglet folkets anerkjennelse, ble ikke lov, jf. kanonisk rett (*Decretum Gratiani 1, IV c.3*):

«Loven etableres når den kunngjøres, og bekrefte ved de facto stilltiende godtakelse

45. Stig Strömholm: *Rätt, rättskällor och rättstillämpning* (Stockholm 1992) s. 285 ff.

46. Av 29. januar 1981.

47. Gerhard Hafström: *Judgement in the Taxed Mountains Case* s. 128–129 i Birgitta Jahreskog (red.). *The Saami National Minority in Sweden* (Stockholm 1982).

48. 2 Haw. 87, se s. 91 (1858).

49. 656 P.2d 745.

50. Severin Christensen. *Vad är Rättvisa* (Natur och Kultur, Stockholm 1954) s. 43.

51. Steffan Westerlund: *Rätt och miljö* (1988) s. 177, jf. Peter Ørebech. *Om allemannsrettigheter* (Oslo 1991) s. 2.

52. Erik Boe. *Innføring i juss. Juridisk tenkning og rettskildelære* (Oslo 1996) s. 267 ff.

53. NOU 1993: 34 *Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark* s. 320–321.

blant allmennheten. På samme måte som noen lover i dag tilsidesettes av kontradiktorisk sedvane blant publikum, er bekreftelsen av lover avhengig av denne sedvanen.»

Sameretten gir ingen grunn til å undersøke om sedvaneretten er gyldig norsk rett. Som det framgår nedenfor (kap. 2), anerkjennes lokal sedvanerett selv om den strider mot lovfestet rett. Regelen i *Digestae* og *Decretum Gratiani* viser at den same-rettslige løsningen er i tråd med romerretten og kanonisk rett. Forutsatt at denne sedvaneretten er en gyldig rettskilde, båret frem av folkelig samtykke, blir spørsmålet i kapitlene 3 og 4 om sjøsamene har vedlikeholdt sin egen sedvanerett. Om så er, med hvilke midler kan forvaltningen legge beslag på tradisjonelle fiskerettigheter? Dette er i realiteten et spørsmål om hvorvidt skrevne lover har opphevet sedvanerett.

1.4 Det rettshistoriske «bakteppe»

Utgangspunktet for dagens sedvanerettssystem finnes i rettshistorien. Arnold Ræstad hevder at Norge ble delt inn i fiskeridistrikter på grunnlag av sedvane.⁵⁴ Sverre Tønnesen trekker en lignende konklusjon:

«Det har sikkert i Finnmark som ellers i gammel tid, vært oppfattet som gjeldende rett at sjøfisket på et bestemt sjøområde tillå nærmeste værs befolkning. Og med den tids farkoster medførte det antagelig ikke noen problemer å etterleve denne sedvanen, idet fiskerne vel ikke dro lenger avsted enn at de kom hjem til kvel-den».

Sverre Tønnesen. Retten til jorden i Finnmark. Reglene om den såkalte «statens umatrikulerte grunn» – en undersøkelse med særlig sikte på samenes rettigheter. Universitetsforlaget 1979 s. 93.

Denne situasjonen ble sementert av handelsforordningen av 20. august 1778 § 32:

«Iøvrigt skal det være Nordlandenes Indbyggere uformeent, som sedvanligt været haver, at søge Fiskeriet paa Udøerne i Finmarken, hvor det maatte tilgaae, og de finde deres Næring, men paa Indfjordene maae de ikke opholde dem, eller sætte Garn, hvor Landets Almue har sine Linesætninger».

Det etablerte rettsvern for samiske fiskeplasser i fjordbunnene lot feltet åpent for samisk sedvanerett. Selv om fiskerilovgivningen for Vest- og Øst-

Finmarken Fogederier av 13. september 1830 ikke uttrykkelig satte den samiske sedvaneretten ut av kraft, ble det samiske hegemoniet naturlig nok redusert ved at hele den norske befolkningen fikk adgang til innfjordene. Det springende punkt var imidlertid om den samiske sedvaneretten ble overtatt eller avvist av de tilreisende fiskere.

For å gjøre framskritt og unngå tap av samiske normstrukturer er det viktig at nye deltakere etterlever, eller i hvert fall ikke avviser, samenes samfunns- og rettsnormer. Hvis den sosiale praksisen endres, vil dette ikke lett bli resultatet. Som Arnold Ræstad uttrykker det, vil det praktiske behovet i fisket strukturere og restrukturere de sosiale normer.

«Den norske kyst er saa vidstrakt at der i tidligere tider kun untagelsesvis kunde bli spørsmål om, at norske fiskere deltok i fiskerier utenfor sin hjemstavn. Fiskere i forskjellige distrikter sognede saa at si til det fiskeri som pleide at slaa til i nabolaget».

Arnold Ræstad. Kongens Strømme. Historiske og folkerettslige undersøkelser angaaende sjøterritoriet (Kristiania 1912) s. 117.

Etter bortfallet av fiskeforbudet i Finmarksfjordene i 1830,⁵⁵ økte deltakelsen fra fremmedfiskere som gjorde fisket til en multietnisk næring. En opprettholdelse av gammel samisk sedvanerett fordrer oppslutning også fra de nyankomne. Anerkjente rettsoppfatninger krever at de nye deltakere i det minste stilltiende godtar den praksis som oppfatningen munner ut i. Hvis ikke kommer skikken under press og opphører. Hovedspørsmålet i denne avhandlingen er om visse sider av gammel sjøsamiske fiskeripraksis har overlevd norsk inntrenging.

Innfødte fiskere som har tapt kampen om oppfyllelse av eldre normer *inter partes*, tvinges til å følge de sosiale normer som utvikler seg under det multietniske fiske. Én ankenmulighet er fiskerimyndighetene, en annen er domstolene. Etter å ha tapt den første kampen og unnlatt å ta opp den andre, må samene følge de nye sosiale normene.

Ett av formålene med denne avhandlingen er å undersøke om samiske fiskerisedvaner har overlevd sammenbruddet i rettsbeskyttelsen av samiske fiskeplasser som inntraff i 1830. Etter at fiskerettighetene ble et felles gode for fremmede og lokale fiskere, fikk de etnisk orienterte sedvanene motbør. I denne situasjon kan det hevdes at lovgivningen av 1830 åpnet for fremmed inntrenging og derved for konkurranse om de sosiale nor-

54. Arnold Ræstad. Kongens Strømme. Historiske og folkerettslige undersøkelser angaaende sjøterritoriet (Kristiania 1912) s. 117.

55. Peter Ørebech. Om allemansrettigheter (Oslo 1991) s. 310.

mer som skulle «råde grunnen». Spørsmålet blir da om en deltakerregel som gir fri adgang til fiske-riet, er en samisk sedvane.

Informanter i dette prosjektet anser seg selv som innfødte samer, eller er bosatt i samiske kjerneområder. Informantenes rettsoppfatninger kan kvalifisere som lokale samiske rettsløsninger. Intervjuobjektene uttalte at deres fiske var basert på en oppfatning av næringen som en ikke-ekskluderende virksomhet. Den ikke-ekskluderende yrkespraksis kan kanskje sees som en sjøsamisk praksis. Hvis andre, ikke-samiske fiskere også overholder samme praksis, blir denne mer geografisk enn etnisk orientert. I så fall står vi overfor *lokale* sedvaner, ikke etniske.

I rettshistorisk perspektiv vil noen kanskje hevde at reglene om deltakerrettigheter verken er lokale eller spesifikt samiske. Det kan anføres at sedvanerettsregelen om fri adgang til de samisk fiskeriene er gyldig ved at den er smeltet sammen med romerrettens regel om *mare liberum*. Fjellsamene, som erobret siidaene ved å neglisjere forbudet i avtalen av 1751 mot selfangst og fiske i fjordene og på kysten, startet liberaliseringsprosessen. Da forbudet av 1778 mot fremmed deltakelse i fjordfisket ble opphevet i 1830, forsvant siste skanse i det lokale vernet.

Samer bosatt langs Finnmarkskysten måtte, etter å ha tapt kampen mot lokale fiskere om særrettigheter i fiskeriene, rette seg etter prinsippet om *mare liberum*. Da er den ubegrensede adgangen blitt lov for de samiske kjerneområdene. I tråd med dette kan det kanskje hevdes at samene har overtatt det norske rettssystemet, ikke omvendt!

Jeg avviser et slikt syn fordi det ikke tar hensyn til at ordningen i det gamle samiske forvaltnings-systemet var fri adgang for alle folk i siidaen, dvs. medlemmer i samfunnet. Dette samfunnet fulgte prinsippet om jevnlikhet, dvs. lik rett til å delta i fisket. Siidainstitusjonen var altså, i likhet med nordmennenes «ytre allmenninger»,⁵⁶ styrt av jevnlikhetsprinsippet alle medlemmer av samfunnet (siidaen) hadde lik adgang til å høste av de tilgjengelige ressursene. Ved endringer av fjordvernet for de fastboende ble eneste forskjell fra tidligere at området for fisket ble suksessivt utvidet. Prinsippet om at alle samfunnets medlemmer er like berettiget, er en levning fra den gamle samiske sedvaneretten.

56. Se Peter Örebech: «Sedvanerett som grunnlag for bærekraftig forvaltning i fiske» i Bjørn Sagdahl: Fjordressurser og Reguleringspolitikk (Oslo 1998) s. 148–50.

1.5 Til det metodiske

Undersøkelser av sedvaneretten er belemret med metodologiske problemer, ettersom svaret ikke kan utledes direkte av spørsmål av typen «mener du at det finnes samiske sedvaneregler?» Bare gjennom spørsmål vedrørende faktum som berører de kritiske kjennetegn, kan sedvanerettsinstitusjonen avdekkes.⁵⁷ Dette prosjektet har tatt hensyn til slike vanskeligheter, og spørsmålene som er stilt er derfor alle knyttet til faktiske forhold. Se spørreskjemaet i vedlegg 1.

Som rettesnor for hvilken «folkelig praksis» som har karakter av sedvanerett, er domstolsavgjørelser av vesentlig betydning. Ved analyse av norske høyesterettsdommer har jeg kartlagt domstolskriterier for sedvanerettsdannelse.

Siden anerkjent «skikk og bruk» skaper sedvanerett, tar granskningen av samisk sedvanerett utgangspunkt i dagliglivets atferd og folks normbevissthet. Undersøkelsesmetoden må være basert på en kombinasjon av sosialantropologi og juss ved bruk av *intervjuer*, *deltakende observasjon* og *juridisk analyse*. Mens formålet med sistnevnte er å finne vilkår for sedvanerettsdannelse, har førstnevnte som formål å studere om samiske normstrukturer faktisk tilfredsstillende disse kravene. Bare da løftes de sosiale normene opp i sedvanerettens sfære.

Norske domsavgjørelser sier ikke eksplisitt om rettslige observasjoner er knyttet til «en praksis eller handlemåte» eller til de implisertes egen juridiske forståelse av normene. Et annet spørsmål som må avklares, er om alle personer som er bundet av en sedvane må kjenne alle dens detaljer. Er det tilstrekkelig at sedvanen i sin allminnelighet er godt kjent i samfunnet?

I *tangskursaken*⁵⁸ bekreftet Høyesterett nødvendigheten av en «alminnelige oppfatning i distriktet også fra grunneierens side ... men at en sådan oppfatning har vært alminnelig, er etter min mening langt fra oppfylt.» (s. 505). Høyesterett avviste forklaringene til over 20 vitner om at tangskuren hadde pågått i lang tid uten protester. Domstolen la grunneierens personlige oppfatninger til grunn. Grunneierne hevdet at ikke alle impliserte sluttet seg til den ellers utbredte lokale oppfatningen at tangskuren *de facto* var et resultat av regelen om frie adgangsrettigheter.

57. Dette er også Stein R. Mathisen og Einar Eythorssons erfaring, jf. MAB-prosjektrapport «Lokal kunnskap i relasjon til forvaltning av fornybare fellesressurser» s. 5.

58. Rt. 1896 s. 500.

I *Bolstadfjordsaken*⁵⁹ vektla Høyesterett «praksis eller handlemåte» som var fulgt i fjordfisket. Deltakernes uttrykte rettsoppfatning ble ikke vurdert under rettssaken. Etter å ha gransket fisket og tilsynsvirksomheten, og etter å ha konstatert at innbyggerne ikke hadde reagert mot at eierne innførte restriksjoner på det frie fisket, uttalte høyesterettsdommer Skattebøl: «Dette tyder ikke paa nogen sterk tro paa en dem [ikke-grunneierne] tilkommende ubestridelig ret ...». (s. 443 jf. s. 436). Tilsvarende ble det i saken om *fiske i Jølstervannet*⁶⁰ bare lagt vekt på de ytre utslag av den faktiske virksomheten, fordi det ble tatt for gitt at «alminnelig praksis» er det synlige tegn på et uskrevet, underliggende rettsprinsipp. I *beitesaken i Fluberg* synes Høyesterett nesten utelukkende å støtte seg til rettsuttalelser fra rundt 80 personer bosatt i området. Siden disse uttalelsene går i forskjellig retning, fant retten det ikke bevist at sedvanerett forelå. Den faktiske situasjonen ble ikke vurdert. I *lågsildsaken*⁶¹ ble «vanlig praksis» rettslig undersøkt. Retten avviste at en samstemmig og ensartet folkelig oppfatning av sedvaneretten var en forutsetning:

«at grunnhåvfiskerne har drevet sitt fiske i den tro at de hadde rett til det, og at grunneierne ikke kunne nekte dem å drive når de ikke kollidert med, eller kom i veien for, faststående redskaper. At de har gitt innbyrdes forskjellige svar, når de nå i forbindelse med saken har vært spurt om begrunnelsen for sin rett, kan jeg ikke legge noen vekt på»
(s. 376).

Om grunneiernes rettsoppfatning mener Høyesterett at

«[d]ersom det hadde vært grunneiernes oppfatning at grunnhåvfisket hadde vært avhengig av deres tillatelse, skulle man vente at de i slike situasjoner hadde gitt uttrykk for dette ...» (s. 377) ... Grunneiernes «holdning i den tiden man har noenlunde sikre opplysninger om, peker i retning av at de har avfunnet seg med fisket, enten fordi de har gått ut fra at de ikke kunne nekte det, eller fordi de har vært i tvil om sin rett og derfor ikke har grepet inn. Grunnhåvfisket av folk uten spesiell fiskerett har utviklet seg i ly av denne konsekvent gjennomførte passivitet fra grunneiernes side ...»
(s. 378).

I *Vansjøsaken*⁶² tok flertallet, etter en gjennomgang av dokumenter fra femten- og sekstenhundretallet, for seg forklaringene fra de involverte parter og vitner:

«På grunneiersiden har det etter min oppfatning foreligget en rettsoppfatning som går ut på at de har hatt eneretten til alt fiske i Vansjø ... Hos utøverne kan man ikke finne en rettsoppfatning av et slikt innhold at den kan begrunne et rettserverv fra almenheten ... Man står ... ikke her overfor noen ensartet eller fundert rettsoppfatning på brukersiden ... Man finner således ikke her den gjensidige oppfatning om rett og plikt som er krevd i teori og rettspraksis»
(s. 584–85).

Høyesterett vurderte altså gamle dokumenter, utøvd praksis og partenes rettspåstander. Hver for seg var ingen av disse beviskildene avgjørende.

I *Balsfjordsaken*⁶³ baserte Høyesterett sin beslutning på langvarig bruk kombinert med den alminnelige oppfatningen av beitebruk som en juridisk rett. Det er tilstrekkelig at aktiviteten er basert på

«den bruk og rettsoppfatning som har foreligget ... på den langvarige og festnede praksis som er konstatert i det aktuelle området ... Det har «aldri ... vært praktisk eller aktuelt å forsøke å holde buskapen på egen eiendom»
(s. 648).

Høyesterett viser til at herredsretten og lagmannsretten har

«lagt til grunn at det i det aktuelle området har vært en alminnelig oppfatning om at beiting i utmarken uten hensyn til eiendomsgrenser var noe man hadde rett til ... den helt dominerende oppfatning på stedet har vært at gårdbrukerne har vært berettiget til å la dyrene beite i hverandres utmark ... Det er nok så, som de ankende parter har anført, at det til dels kan være uklart hvilket rettslig grunnlag de forskjellige vitner har bygget sin rettsoppfatning på. Man bør imidlertid her ikke stille krav om en mer detaljert underbygd rettsoppfatning på dette punkt ... Det avgjørende må være at den helt dominerende oppfatningen har vært at det beitet som ble praktisert, hadde et rettslig grunnlag»
(s. 648).

«Beiterettens innhold og omfang beror på det rettslige grunnlaget for den. Utgangspunktet

59. Rt. 1912 s. 433.

60. Rt. 1935 s. 838.

61. Rt. 1963 s. 370.

62. Rt. 1983 s. 569.

63. Rt. 1995 s. 644.

blir derfor den bruk og den rettsoppfatning som her har foreligget»
(s. 649).

Vi ser altså at beiteretten er konstatert som en festnet praksis, bl.a. fordi beitet slik det har vært utøvd, har vært praktisk (behov), og noe annet er umulig eller upraktisk.

Hovedpremiss for rettsanvendelsen er en vel-dokumentert praksis som samsvarer med den pretenderte sedvaneretten. Videre må partenes individuelle rettsforståelse vurderes. Det er ingen ting som tyder på at retten krever at den berørte part faktisk hadde innsikt i sedvaneretten i sin helhet eller i dens enkeltheter. Det finnes imidlertid enkelte spor av et slikt gjensidig rettsoppfatningsprinsipp. Men som Høyesterett påpeker i *Balsford-saken*, omfatter «kravet om gjensidig oppfatning» ikke en samstemt tro på sedvaneretten i alle dens detaljer. Dette er forståelig, siden ingen sedvanerettssak i motsatt fall ville havnet for retten. Det er tilstrekkelig at partene *før konflikten oppstod*, har utøvd en praksis som viser en eller annen form for felles normforståelse. Geiter som fritt beiter på annen manns grunn er f.eks. det synlige tegn på fellesbeite. Hva som er den enkeltes rettsoppfatning er usynlig, men heller ikke av betydning for rettsdannelsen. Da er sedvaneretten et faktum.

At *noen* blant allmennheten manglet den felles normforståelse, vil ikke ødelegge for rettsdannelsen, jf. «god-tro-kravet» under alders tids bruk vedr. samisk eiendomsrett og beiterett i hhv. *Svartskogsaken*⁶⁴ og *Selbudommen*.⁶⁵

«Jeg tilføyer at når det som i vår sak er tale om rettserverv for en næring, kan det ikke kreves at samtlige samer innenfor næringen – eller en sektor av den – har vært i aktsom god tro. Det samme gjelder for øvrig også i andre sammenhenger hvor det er tale om rettserverv for en større krets av personer, jf. Brækhus/ Hærem: Norsk Tingsrett side 612 og Falkanger: Tingsrett, 5. utgave side 319».

Det er her vi er i denne sak, et rettserverv for en større krets av personer til å drive næring, *in casu* fiske. Det kreves ikke at samtlige har hatt like god tro på at en og samme oppfatning er rettsriktig.

64. HRD av 5. oktober 2001 s. 12.

65. HRD av 21. juni 2001 s. 25.

1.6 Det politiske klima (1). Verbal støtte kontra «den skjulte agenda»⁶⁶

Fiskeridepartementet stenger allmenningen med den følge at samiske og andre kystfiskere mister næringsgrunnlaget. Den *skjulte dagsorden* for lukkingen fører til at positiv forskjellsbehandling *til fordel for* samisk fiske, som tidligere leder av Same rettsutvalget, Carsten Smith,⁶⁷ og den norske regjeringen⁶⁸ gikk sterkt inn for, er erstattet av *ran* av samisk fiskeri.⁶⁹ En samisk talsmann antar at myndighetenes endelige mål er å avfolke kommunene langs fjorden:

«Hvis regjeringen ikke lykkes i å tømme fiskeværene i fjordene, da ...»

Intervju (ved Svanhild Andersen 1996) med Johan Eliassen, Kokelv (Kvalsund kommune).

Sitatet gir uttrykk for en gjengs oppfatning om den pågående utviklingen.⁷⁰ De samiske fiskerne lider under den skjulte dagsordenen. Siden det til syvende og sist er borgerne som vedlikeholder loven, fins det ingen legalitet uten legitimitet.⁷¹ Uten legitimering vil en slik politikk ikke lykkes. Legitimeringen av «utestengningspolitikken» må forankres i anerkjente politiske målsetninger. Politiske mål for medlemsstatene i Europarådet motarbeides av departementet, jf. *James-saken*:

«Det å eliminere forhold som anses som sosialt urettferdige, er et eksempel på en fungerende demokratisk lovgivningsmakt».

Dom av 21. februar 1986, Series A no. 98, paragraph 47.

Politiske beslutninger legitimeres ved en offentlig politikk som motvirker skjevheter i markedet. I fiskeriene derimot innfører fiskeriforvaltningen sosial urettferdighet! Dette har fått utvikle seg på tross av en betydelig politisk støtte for et levedyktig samiske kystfiske. Som Samekomitén uttrykker det: «En av samfunnets viktigste mål er å

66. Om de beslutningsteoretiske perspektiver, se Peter ørebech: «Tvers i gjennom lov til seir» (avhandling til Makt og demokratiutredningen desember 2001).

67. Carsten Smith: «Rettslige forpliktelser myndighetene er bundet av overfor den samiske befolkningen ved regulering av fiske». Juridisk betenkning til Fiskeridepartementet 1990.

68. St.meld. nr. 58 (1991–92) Om struktur- og reguleringspolitikken overfor fiskeflåten.

69. Peter Ørebech: Islandske høyesterett avviste «Ranet av Almenningen»: Merknader til en nylig avsagt dom. Kritisk Juss 1999 s. 37.

70. Se Svanhild Andersen: Ressurskamp og møter med offentlige instanser (Institutt for samfunnsvitenskap 1996) s. 109.

71. Bjarne Melkevik. *Légalité et légitimité*. Les Cahiers de Droit (1999) vol. 40 ss. 459–477

beskytte tradisjonelle samiske næringer [herunder fiskeri]». ⁷² Uansett muntlig og skriftlig støtte har de samiske fiskeriene i 40 års tid gradvis avtatt eller forsvunnet. ⁷³ Viktigste grunn til dette er den «skjulte agenda» for å stenge allmenningene og kaste ut de samiske fiskerne. ⁷⁴

«Åsså – ble det da sånn vet du at da myndighetene begynte med den hær reguleringa av fisket. Hvis du ikke hadde fiskesedler å vise fra året før, så hadde du ikke rett å fiske. Åsså va det masse folk som mista retten til å fiske. Å den retten har dæm ikke enda fått tilbake ... Ja antakeli, antakeli va det derfor [mangel på ressurser som forårsaket reguleringen]. Mænn æ trur nu at mest va nu det at dæm skulle få bort de hær småfiskeran, fjordfiskeran. Det va vel det som va planen».

Intervju (ved Svanhild Andersen 1995) med Gunvald Mathisen, 63 år, Kokelv (Kvalsund kommune).

Her konfronteres vi altså på nytt med den «skjulte dagsordenen». Hvem ville ha ventet et «ran av allmenningen» *iscenesatt* av fiskerimyndighetene?

«[Tapet av] fiskekvoten var det hardeste sparket fra myndighetene for oss som driver kombinasjonsnæring. Kvoten var forbeholdt store fiskebåter. Det var straffbart for oss å selge fisk. Vi kunne heller ikke gi fisk til våre barn».

Intervju i Finnmark Dagblad 27. februar 1993 med Dagny Larsen, siste samekvinne i Porsanger kommune som hadde tradisjonell sjøsamisk næring som levevei. ⁷⁵

Historikeren Steinar Pedersen spør: på hvilken måte blir regler for samisk fiske støttet, fremmet og gjennomført av Stortinget? «Svaret er enkelt. Det ble ikke gjennomført.» ⁷⁶

Det offentlige har forpliktet seg til å sikre fremtiden for den sjøsamiske bosettingen, i form av å bedre livsvilkårene, legge til rette for næringsdrift, tilgang til ressurser osv. Den norske regjering har «plikt til aktivt å medvirke til at samisk kultur blir videreført». ⁷⁷ Regjeringen sier, med en henvisning til Carsten Smiths «fiskeriettsutredning», ⁷⁸ at

72. Samekomiteen: Innstilling fra komiteen til å utrede same-spørsmål (Kirke og undervisnings-departementet 1959) s. 48.

73. Einar Storslett: Samiske fiskerier mot år 2000 (14. januar 1995).

74. Se Kongelig resolusjon av 8. desember 1989 om forskrift om adgang til å delta i fisket etter norsk arktisk torsk med konvensjonelle redskap nord for 62 grader N i 1990.

75. Intervju i Finnmark Dagblad 27. februar 1993 med Dagny Larsen, siste samekvinne i Porsanger kommune som hadde tradisjonell sjøsamisk næring som levevei.

76. Steinar Pedersen. Bruken av sjøressursene i Finnmark. En kortfatta oversikt med hovedvekt på samiske interesser (12. Oktober 1994) s. 30.

77. See NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 285.

«[S]taten har en rettsplikt til å gi den samiske befolkning muligheter til å sikre og utvikle sin kultur, herunder det materielle kulturgrunnlag, som f.eks. fisket. Dersom dette nødvendiggjør særtiltak, har samene krav på det».

St.meld. nr. 58 (1991–92) Om struktur- og reguleringspolitikken overfor fiskeflåten s. 107 sp. 1.

Men der er det motsatte som skjer. Fiskeridepartementet kaster ut samiske fiskere. Intet særlig vern er etablert.

1.7 Det politiske klima (2). Sjøsamiske reaksjoner

Det er i dette klima at politikken overfor sjøsamene må vurderes. Hvis samefolket har avstått fra å begrense adgangen til fisket og derved innrømmet andre fri deltakelse, kan det argumenteres for at allemannsretten til fiske er en samisk sedvane.

Det har vært sagt at allemannsretten til ressursutnyttelse i samiske områder er «en konstruksjon». ⁷⁹ Det kan i så tilfelle ikke gjelde for sjøområdene. Samiske fiskere unnlot ikke bare å vise bort utenforstående. Tvert imot, de ønsket dem velkommen og gav dem til og med råd om hvor de burde fiske:

«Fremmede fiskere ble godt mottatt av lokale fiskere og ble guidet ved at de fulgte med lokale båter og satte så sine bruk. De merket seg sine framtidige méer til framtidig bruk.»

Intervju med Arne Lillebo (87 år), Porsanger, 8. juli 1998.

En av de utenforstående, en fisker fra Troms fylke, forteller:

«Vi brukte å delta i linefisket utenfor Kjøllefjord, vi deltok år etter år og ble behandlet som innfødte».

Intervju med Salamon Salamonsen (85 år), Djupvik i Kåfjord 30. mars 1999.

Den samiske skikken med å ta imot fremmede som gjester, med en varm velkomst og fri adgang til fisket, synes å være vanlig for de fleste fjordene i Finnmark. Tilfredsstillende den samiske skikken kravene til sedvanerett? Er åpent fiske samisk sedvanerett?

78. Carsten Smith: «Rettslige forpliktelser myndighetene er bundet av overfor den samiske befolkningen ved regulering av fiske.» Rapport til Fiskeridepartementet, 1990. Også trykket i Lov og Rett 1990 s. 507 og i Carsten Smith. Rettstenkning i samtiden (Oslo 1992) s. 188 flg.

79. Jostein Hansen: Verdier knyttet til lokal og samisk sedvanebasert bruk av utmarka. (Foredrag på utmarksseminar i Tana 10.–11. mars 1989.) s. 3.

Samenes holdning overfor fremmede, slik den fremgår av disse intervjuene, illustrerer at fremmede fiske med redskap som var identisk med samenes, ble ønsket velkommen.

«Men vi har aldri sagt at folk i fra andre plassa ikke fikk komme hit å fiske. Men hvis dæm kommer med sånt bruk – ikke med trål, men med garn og juksa og lina og sånn der, da va jo alle velkommen».

Intervju (ved Svanhild Andersen 1995) med Gunvald Mathisen, 63 år, Kokelv (Kvalsund kommune).

Utstyr som trål og snurrevad endret den vennlige holdning:

«Kokelv fiskarlag vedtok på sitt årsmøte i februar 1962 på nytt å bemyndige sitt styre til å fortsette videre arbeid med reguleringssaken mellom sild- og torskefisket i Revsbotn. Formannen fremla befaringsutvalgets og Finnmark fiskarlags vedtak av 25/11–61, og beklaget den beslutning Finnmarks fiskerimyndigheter hadde foretatt mot sine egne medlemmers, fjordfiskernes rettmessige krav ... Så lenge sildefisken får fortsette slik beskyttet av norsk lov å fiske på våre gamle naturlige fiskeplasser inne i fjordene, ser vi vårt hovednæringsgrunnlag å være alvorlig truet».

Uttalelse fra Kokelv fiskarlag (Kvalsund kommune), februar 1962.

«Møtet skal nøye drøfte torskefiskerinæringen som hvert år blir totalt lammet av sildeflåten. Det fører praktisk talt til fullstendig ruin for oss torskefiskere inne i fjordene. Det må være en feil ett eller annet sted. Vi torskefiskere er ubeskyttet av den norske lov i slike tilfelle».

Brev fra Finnmark fiskarlag (formann Elias Eliassen) av 6. januar 1962 til ordføreren i Kvalsund.

Konfliktene ble betydelig redusert ved at det offentlige foretok soneinndelinger der snurpenot og snurrevad fikk fiske på ett sted, mens juksa ble tildelt andre områder.⁸⁰ I andre tilfeller nådde ikke samiske fiskere fram med sine krav.

I Indre Revsbotn (Kvalsund og Måsøy kommuner) ble krav om soneinndeling ignorert på 1950- og 1960-tallet, og endelig avvist i 1970.⁸¹ Et nytt forsøk på å ta saken opp var delvis vellykket; Fiskeridepartementet fastsatte bruksdeling i deler av fjorden 3 måneder av året.⁸² Reguleringen ble opphe-

vet 31. desember 1981 og ble ikke fornyet. Forsøket på å reservere indre del av fjorden i Revsbotnen for håndline og juksa hadde strandet.⁸³ En viss kompensasjon fikk man ved at snurrevad etter torsk ble forbudt i perioden 1. februar til 31. mai.⁸⁴ Snurpenot og snurrevad kunne imidlertid brukes fritt etter sild, brisling, hyse osv. året rundt. De samme reaksjonene opplevde man i Varangerfjorden: Også her ble krav om begrensninger i fangstperiode og område avvist:

«Ja, det va å frede fjordn ... men det var ingen vei med det, ingen ville høre på oss ... Kommunen henvendte seg til fylkesmannen ... der stoppa det alt bestandig, men så var det, Finnmark fiskarlag va ikke enig heller, dem trenerte også de sakene».

Intervju med Olav Dikkanen i Nesseby kommune 26. oktober 1995 (ved Pål Nilsen, Høgskolen i Finnmark).

Grunnen til en slik fullstendig avvising fra myndighetenes side var klar. En samisk fisker uttalte:

«Æ skjønne heller ikke myndighetan. Dæm regulere og regulere. Men det e den lille mann dæm regulere. De dærrer tråleran, det regulere dem ikke. Du ser myndighetan kor vanskelig dæm kan være ... Nei vet du – dæm vil ikke høre. Ikke! Her har vært stilt krav – i hvert fall i 60 år – har folk forlangt å få freda fjorden. Mot nøtter og snurrevad. Ikke forbanna heller! Ikke tale om».

Intervju (ved Svanhild Andersen 1995) med Gunvald Mathisen, 63 år, Kokelv (Kvalsund kommune).

Selv om mye kan tilskrives Norges fiskarlags utrettelige kamp for å stenge allmenningen, har Fiskeridepartementet et selvstendig ansvar. Unnlattelse av å gripe inn medførte at fiskefeltene unektelig var fritt tilgjengelige, noe som innebar at ingen hadde fortrinn eller privat eiendomsrett til noen del av havet:

«Det va ingen som hadde eiendomsrett over havet, de som kom først fikk sette».

Intervju med Salamon Salamonsen (85 år), Djupvik i Kåfjord, 30. mars 1999.

«Nei de hadde ikke spesielle fiskeplasser, alle fisket på de samme plassene. Alle dro dit det var fisk ...»

80. Se for eksempel reguleringen for Kokelv av 1959, jf. fiskeinspektøren i Finnmark: Brev til Kokelv fiskarlag av 13. august 1959 om fiskerisoner. Se også rapport fra Finnmark fiskarlag 22.–24. juni 1961 om brukskollisjoner. Om slike utøvelsesreguleringer, se Peter Ørebech. Reguleringer i fisket (Tromsø 1986) s. 278 flg.

81. Se Fiskeridepartementets vedtak av 22. juni 1970, referert av Fiskeridirektoratet i brev til Kokelv fiskarlag av 26. november 1970 (j.no. 9475/70).

82. Se Fiskeridepartementets forskrift av 29. mars 1976 om havdeling for bruk av snurpenot og faststående redskaper i Finnmark.

83. Se fiskeriminister Karl Eirik Schjøtt-Pedersens endelige avgjørelse av 14. april 1997, oversendt Kvalsund kommune (j.no.2747/97).

84. Se Fiskeridepartementets forskrift av 4. oktober 1989 om forbud mot bruk av snurpenot, snurrevad og andre notredskaper etter bestemte fiskeslag i Finnmark.

Intervju med Ole Roska (80 år), Varangerbotn i Nesseby kommune, 26. januar 1995 (ved Pål Nilsen, Høgskolen i Finnmark).

En annen informant fra Nesseby kommune sier at:

«Folk hadde ikke spesielle fiskeplasser hvor ingen andre fisket. Det fantes ingen steder hvor man ikke skulle fiske. Det var ikke konflikter om fiskeplasser. Folk oppførte seg broderlig mot hverandre».

Intervju med Aslak Eijkjok (74 år), Varangerbotn i Nesseby kommune, 21. januar 1995 (ved Pål Nilsen, Høgskolen i Finnmark).

Andre informanter bekrefter disse resultatene. Samiske fiskere, som hadde forholdt seg til reglene om fri adgang og allemannsrett, ble tvunget til å anerkjenne skikkene til den sterke, nasjonale fiskeflåten. Det manglende vern for samisk fiskerinæring illustrerer svakheten i de gamle samiske normene. Ved at de fremmede fikk adgang til fisket, var den samiske sedvaneretten prisgitt storsamfunnets vilje til å respekterte den. Da den langveisfarende fiskeflåten som ventet ikke ville godta at noen del av havet, selv ikke den innerste fjordbunn, skulle kunne høstes kun med tradisjonell redskap, ble mesteparten av lokal fiskerisedyne med ett slag satt til side. Helt svart var det imidlertid ikke. En fhv. fisker fra Havøysund forteller at sildesnurpere ikke kastet i fjordbunnen før de gjennom kontakt med lokale fiskere visste om mulige kollisjoner.⁸⁵ Dette var mer en kulans overfor lokale fiskere enn et utslag av rettsoppfatning. Det ble tidlig klart at den samiske sedvaneretten ikke kunne stå imot imperialistiske norske fiskeritradisjoner.

Utgangen av disse konflikter var nederlag på alle kanter. Samtidig som offentlige myndigheter sviaktet samiske fiskere, avsto disse fra å bringe sakene inn for retten. Områder for samiske fiske ble følgelig raskt erobret av fremmedbåter.

1.8 Det politiske klima (3). Sedvanerettens plass. Noen fundamentale innvendinger

Det hevdes ofte at sedvaneretten er usikker og vag. Illustrerer slike uttalelser en mangel på grundige juridiske studier av fagområdet? Er studiet av sedvanerett en farefylt vandring i fortidens ruiner? Med utgangspunkt i de kriterier norske og amerikanske domstoler vektlegger, vil jeg hevde at sed-

vaneretten er mye mer eksakt en de ivrigste kritikere vil ha det til. Flere innvendinger er imidlertid gyldige. Jeg skal i fortsettelsen se på dette.

Etter en drøftelse av grunnleggende filosofiske problemer med ikke-representative organers lovgivningsmakt (pkt. 1), kommer turen til prosessuelle sider ved sedvaneretten. Hvordan bevise sedvaneretten (pkt. 2)? Deretter drøftes om retten eksisterer *ex ante* eller *ex post*, dvs. om retten kun er fiksjoner som vekkes til live gjennom etterfølgende rasjonalisering (pkt. 3). Til sist noen merknader til innvendingenes betydning i Norge (pkt. 4).

1. Filosofen og rettsvitenskapsmannen Francesco de Suárez (1548–1617) hevdet at verken privatpersoner eller «ufullstendige samfunn» kunne skape sedvanerett.⁸⁶ Det springende punkt blir å avgjøre hvilke samfunn som er «ufullstendige». Suárez sier at få samfunn er «fullstendige nok». Adgangen til å etablere sedvanerett er sterkt begrenset. Kun den som vinner hegemoniet er rettslig kompetent, det vil i prinsippet si staten. Suárez' motstand mot uautoriserte gruppers lovkompetanse støtter etableringen av sterke stater, kongedømmet, diktaturet og sentraliseringen i senmiddelalderen og renessansen. John Salmond inntar, mht. lovgivningskompetansen, samme holdning som Suárez:

«Å hevde ... at moderne sedvane blant kjøpmennene eller en annen samfunnsklasse gir noen alminnelig tillatelse til å fravike loven, om vi ser bort fra de unntak som kan gjøres etter uttrykkelig samtykke, ville være å etablere et vidtrekkende og revolusjonerende system av uante dimensjoner og konsekvenser, uten tilstrekkelig begrunnelse i prinsipp eller autoritet».

John Salmond. Jurisprudence (Sweet & Maxwell 1924) s. 229.

Det er klart at uformelle institusjoner uten egen myndighet ikke normalt har lovgivende makt.

Ja, det ville være i strid med de fleste lands forfatninger og vel også med grunnleggende demokratiske rettigheter om de hadde det. Som høyesterett i staten Maine uttrykker det i *State v. Bunker*.⁸⁷

«Det er også klart at uten lovgivende myndighet har innbyggerne i en by ingen fullmakt til å vedta forskrifter eller reguleringer for å kontrollere kystfisket».

86. Francesco Suarez: Treatise on Laws and God the Lawgiver (1612, reprint Oxford University Press, London 1944). s. 448.

87. 57 A. 95, se s. 96.

85. Kjell Olsen, nåværende rektor ved Norges fiskerihøgskole i personlig meddelelse til undertegnede.

Lokal sedvane er en trussel mot «landets etablerte lov som det permanente og ensartede», og utbredt sedvane må ikke være til hinder for å gjennomføre den moderne tids lovgivning:

«Den offentlige interesse krever at moderne sedvane må være i tråd med loven, ikke at loven automatisk skal være i pakt med nyetablerte sedvaner».

John Salmond. Jurisprudence (Sweet & Maxwell 1924) s. 229.

Sedvanerett er ingen umyndiggjøring av Stortinget fordi lovgiver kan avskaffe enhver sedvanerett. Til tross for innvendingene mot sedvanerettens gyldighet innrømmer John Salmond at «loven er imidlertid ikke alltid logisk». ⁸⁸ Uformelle organisasjoners lovgivningskompetanse er ikke rasjonelt villet, men er et resultat av en spontan politisk prosess. Følgelig blir det springende punkt om domspraksis virkelig krever at grupper som anerkjennes som lovproduserenter, kun er slike som er delegert lovgivningsmyndighet.

Domstolene anerkjenner fra tid til annen folkelig praksis som statens lov. På den annen side finnes det ingen domsavgjørelse som bestemmer at sedvanerett skal være produsert av formelle organer. Formelle beslutninger er uansett ikke nødvendige. Sedvanerett er folkelig praksis som oppstår i det levende liv:

«Ettersom loven er en rettferdig regel tilpasset tingenes tilstand, må den endre seg etter hvert som den tingenes tilstand som den regulerer, også endrer seg. (*Blundell v. Catterall*)

5 B. & ALD.282 (1821).

Jeg er enig i denne påstanden og i at et dynamisk element som produserer legitime resultater er den bærende ideen som begrunner sedvanerettens posisjon i en periode med sterke positivistiske strømninger i rettstenkingen. Det skrevne lovverket er ufullstendig, statisk og noen ganger uegnet til å produsere håndfaste resultater («den offentlig beslutningslabyrinth» ⁸⁹). Når en lov ikke får folkets tillit, vil både folk flest og domstolene og andre mellomledd ha lettere for å ty til sedvanerettslige løsninger. I *Delaplane v. Crenshaw & Fisher* ⁹⁰ uttalte høyesterett i Virginia:

«Heller ikke kan jeg se at det er noe angrep på folkets rett å benekte eksistensen av slik sedvanerett med mindre den er anerkjent av den lovgivende makt, slik advokaten hevder. Tvert om kan det i våre dager og med vårt styresett ikke være noe stort behov for å søke rettslige sanksjoner fra en kilde som sedvaneretten. Og siden grunnloven gir all lovgivende makt til den lovgivende forsamling, er det vanskelig å se hvordan noen forholdsvis få enkeltpersoner kan skape en sedvanerett som skal være bindende for publikum i sin helhet ... Og skulle den lovgivende makt uttrykkelig erklære at sedvane kan danne lov, kan man godt spørre om ikke en slik bestemmelse ville være tom, ettersom den lovgivende makt ikke har anledning til å utstyre et fåtall mennesker med myndighet til å skape rett ved å konstruere en sedvane»

(s. 886).

Selv om dette er mer treffende for forretningspraksis nedtegnet i standardkontrakter, er innvendingen også gyldig i tingsrettslige forhold. Stilt overfor to separate, kontradiktoriske og fullt forsvarlige løsninger, den ene basert på sedvane og den andre på lov, vil rettsanvendelsen hyppig gå i sistnevntes favør fordi «kvasio-rganene» mangler konstitusjonell lovgivningsmakt. Dette var tilfellet i *Delaplane v. Crenshaw & Fisher*. ⁹¹ Slik også i Oregon, se *Portland Fish Co. v. Benson*. ⁹² «Heller ikke kan en sedvane med å fiske i disse elvene hjelpe saksøkerne, for når en sedvane motsier de uttrykkelige bestemmelsene i en lov, går loven foran» (s. 124).

2. Selv om formell lov hyppig går foran sedvaneretten, er sistnevnte også statens rett. Sedvanen må tilfredsstillende vise formelle krav og den må finnes bevist. I mange samfunn legger domstolene lokalsamfunnets bevisvurdering til grunn.

Paul Vinogradoff gir følgende illustrasjon fra India under britisk styre: «Det ville være den groveste tilsidesettelse av rettferdigheten hvis engelske dommere i sin vurdering av sedvanen lot seg lede utelukkende av europeiske begreper om rett og galt. Fremmede folkelige skikker ble behandlet med respekt.» I en sak fra 1906 – *Musammatt Lali v. Murli Dhar* – gjaldt det en tvist om arvefølge. Den innstevnede gjorde krav på en eiendom i henhold til et testamentarisk utsagn («wajib-ul-arz»), noe som var et lokalt rettslig bevismateriale som en engelsk

88. John Salmond Op.cit.

89. Se også R. H. Coose: «The Problem of Social Cost», 3 J.L. & Econ. 1 (1960) s. 1, se s. 18: «It is my belief that economists, and policy-makers generally, have tended to overestimate the advantages which come from governmental regulation».

90. 56 Va. 880.

91. 56 Va. 880.

92. 108 P. 122 (1910).

domstol derfor fant at en *måtte* ta i betraktning.⁹³

En lignende situasjon finner vi innen privat eiendomsrett i Hawaii. Siden hawaiiske jordlover er basert på gammel tradisjon, sedvane, skikk og bruk, blir grensene mellom privat og offentlig grunn (langs kysten), kalt «me ke kai», fastsatt ved hjelp av såkalte «kamaaina-vitner», dvs. personer som «er godt kjent på et sted fra barnsben av».⁹⁴ Som justitarius Richardson sier i *In re Ashford*:⁹⁵ «Metoden for å fastsette grensene mot sjøen var vitnemål fra kamaainaer og sedvane og praksis hos landmålingsmyndighetene ... I denne jurisdiksjonen har det lenge vært en nødvendig regel å tillate vitnemål fra kamaaina-vitner i jordtvister».

Når man skal undersøke samiske skikker i Norge, kunne man vente at samiske «sjamaner» (noiader) ville gi viktige bidrag til forståelsen av rettsoppfatninger. I motsetning til USA har Norge ingen rettsavgjørelser som gir urbefolkningen en spesiell bevismessig stilling *de sententia ferenda*.

3. Sedvaneretten eksisterer enten *ex ante* eller *ex post*. Det er altså et spørsmål om retten er en fiksjon som kun vekkes til live ved *etterfølgende rasjonalisering*, i praksis domstolens avgjørelse. Amerikanske og nordiske rettsteoretikere tolker sedvaneretten ulikt. Den skandinaviske skolen, anført av den danske rettsfilosofen Alf Ross,⁹⁶ holder seg til en *ex ante*-forståelse av loven: Det er ikke spørsmål om å «ha rett», men om å «få rett». Sedvaneretten kan finnes, men først må den finnes bevist. Ingenting *er* lov før lovgiver eller domstol har talt. De henvisninger til loven som går forut for domsslutning, er bare forutsigeler; erklæringer *de sententia ferenda*. Den faktiske rettsituasjonen, *de lege lata*-situasjonen, fremkommer først ved domstolens rettsanvendelse. Mens norske jurister forholder seg til domspremissene i saker som «konverterer» sedvaner til rettsregler, ser vi eksempler på at amerikanske domstoler anser folkelig praksis som sedvanerett *ex tunc*, som kun kan tilsidesettes ved dom dersom sedvaneretskriteriene ikke er oppfylt:

«en slik bruk som ved *alminnelig samtykke* og *ensartet praksis er blitt* stedets lov ...»

1 Bouv. Law Dictionary, Rawle's Third revision s. 742.

Ensartet praksis og alminnelig anerkjennelse initierer og iverksetter den nye sedvaneretten. Domstolens funksjon er å bekrefte gammel og veletablert sedvane. Domstolen avgjør i siste instans hvorvidt folkelig praksis *er blitt* stedets lov. Det domstolene i første rekke skal ta stilling til, er derfor om det finnes en ensartet og anerkjent praksis blant folk. Den folkelige oppslutningen er det konstitutive element. Dens betydning er basert på følgende konsept i romerretten (før det keiserlige tyranniets tidsalder):

«For ettersom (sier Julianus) den skrevne loven ikke er bindende for oss av noen annen grunn enn at den er godtatt ved folkets dom, må også de lover som folket har godkjent uten at de er skrevet, være bindende for alle. For hva er forskjellen på om folk erklærer sitt samtykke til en lov ved avstemning eller ved samlet å opp-
tre i samsvar med den?».

William Blackstone, Commentaries on the Laws of England (1857) Vol. I, s. 50.

Samstemt oppslutning om visse prinsipper er tilstrekkelig. Folkets spontane lov er gyldig uten avstemning. Disse anerkjenner ved stilltende overenskomst en sosiale norm.⁹⁷ Når sedvaneretten er omtvistet, er imidlertid domstolsautorisasjon nødvendig. Domstolens spiller da ikke bare en etterfølgende konstaterende rolle, men er også rettsskapende:

«Myndigheten som partene har tildelt dommeren, er større enn det som vi kan finne som et resultat av tankenødvendige slutninger fra et sett av rettslige premisser – kun sammenlignbar med kompetansen som fulgte av «*responsa prudentum*» i Roma».

Edouard Lambert. Codified law and Case-law: Their Part In Shaping the Policies of Justice i «Science of Legal Method. Selected Essays by Various Authors (The MacMillan Company, New York 1921) s. 257.

Domstolen vil legge «noe» inn i dommen som ikke kan utledes av faktorer som tekst, forarbeider, forhistorie og praksis. Dette er en lite demokratisk prosess på linje med vedtak i forvaltningen. Dette er verken bedre eller verre enn at ikke formelt bemyndigede personer etablerer rett *ad hoc*.

4. Norsk privatrett har tradisjonelt anerkjent sedvanens rettskarakter. Flere privatrettslige lover sier uttrykkelig at eiendoms- og næringspraksis («serlege rettshøve») er prinsippal rettskilde,

93. Paul Vinogradoff. Common Sense in Law (xxx) ss. 161–62.

94. In re Boundaries of Pulehunui, 4 Haw. 239, se s. 245.

95. 440 P.2d 76.

96. Alf Ross. Om ret og retfærdighet. En indførelse i analytisk rettsfilosofi (1971).

97. Josiah Ober: The Athenian Revolution. Essays on Ancient Greek Democracy and Political Theory (Princeton University Press 1996) s. 174.

jf. f.eks. lov av 16. juni 1961 nr. 15 om rettshøve mellom grannar § 1. Dette kan sees som en delegering av lovgivende myndighet til en ukjent, ufullstendig og uformell gruppe mennesker. Hvis vilkårene for sedvanerrettsdannelse er oppfylt, er den publikumsskapte retten obligatorisk.

Rettspraksis tyder også på at retten legger til grunn at befolkningen har evne til å etablere og opprettholde normative strukturer med lovs status. Jeg avviser derfor den positivistiske maksimen om *auctoritas facit legem* (at myndighetene alene lager loven).⁹⁸ Folk og domstoler respekterer folkelige normer. Deres bindende kraft baserer seg på folkets anerkjennelse, ikke nødvendigvis domstolenes etterfølgende tilslutning:

«[S]edvanerettens gyldighed ... lader sig [ikke] udlede af en stiltiende indrømmelse fra lovgivningens side. Den dybere kilde til begges forbindende kraft er at søge i undersaaternes anerkjendelse af reglene».

Francis Hagerup. Retsencyclopaedi (Aschehoug 1919) s. 12.

Domstolen kan enten avvise en sosial norm eller godta den som den er. Domstolen skal i prinsippet ikke endre eller omgjøre normen. Man kan si at «loven» skapes av normative beslutninger som «fødes» i dypet av folkesjelen, godtas *inter partes* og får sin endelige autorisasjon av domstolene.

Sedvaner som utfyller smutthull i loven, er mindre problematiske enn motstridende sedvaner. Sistnevnte er et eksempel på *usurpasjon*. Det skal tungtveiende argumenter til for å godta en folkelig rett som neglisjerer lovlige instansers demokratiske vedtak. Siden domstolene har lettere for å godta komplementær enn kontradiktorisk sedvanerett, vil en samisk rett av førstnevnte art ha større muligheter for rettslig gjennomslag. Som jeg skal vise etter hvert, er det samiske fiske et tilfelle av komplementær rett.

1.9 Det politiske klima (4). Veier videre

Jakten på samisk rettsvern i fiske har resultert i forestillinger om samisk eiendomsrett til lokale fis-

keplasser eller et eget vern mot inntrengere. Same rettsutvalget av 1997 synes imidlertid å tenke i retning av fritt fiske iht. tradisjonell allemannsrett, men med store fullmakter for myndighetene til å regulere fisket.⁹⁹ Mine funn peker klart i sistnevnte retning.

Slik utviklingen har gått siden opphevelsen av de særlige samiske fjordbunnsregimer i 1830, er hovedspørsmålet i dag om samene har *rett til fritt fiske*. Er regimet sedvanerettslig? I forhold til bærekraftig utvikling er det trolig ett fett om normen er rettslig eller sosial. Det samme gjelder imidlertid ikke i forhold til fiskeriforvaltningens stenging av allmenningen. Her vil sosiale normer ikke ha like stor gjennomslagskraft. Garrett Hardins tenkning om bærekraftig utvikling baserer seg nettopp på vitaliteten i et normsystem som er basert på underliggende, normative strukturer (såkalte *subtle signs*).¹⁰⁰

Garrett Hardins poeng er at enkelte «miljøvernere ikke har sett de subtile forvaltningstegnene i tradisjonelle samfunn». Disse samfunnene kontrollerte adgangen til ressursene på en effektiv måte: «En slik styrt allmenning er ikke noe problem for teorien om uregulerte allmenninger».¹⁰¹ «Allmenningstragedien» gjelder altså ikke her! Allmenningens tragedie skyldes ikke allmenningssystemet, men snarere mangelen på normer som kan styre overgangen fra ett teknologisk nivå til et annet:

«Første gang jeg leste Hardins artikkel, undret jeg meg på om ikke brukerne av de tidlige engelske allmenningene var forhindret gjennom en slags 'bioetikk' i form av moralsk press fra naboene i å begå den fatale feilen å overbeite. Allmenningssystemet ble jo brukt med hell i England i flere hundre år. Nå leser vi at man i Sahel, før kolonitiden, unngikk 'overbeiting' ved hjelp av regler som stammehøvdingene avtalte. Da det ble boret dype brønner for å få tak i vann, 'ble det tradisjonelle beitebrusystemet basert på avtaler mellom stammehøvdingene styrtet ut i kaos'. Vi ser altså allmenningens tragedie ikke som en defekt i begrepet 'allmenning', men som et resultat av den katastrofale overgangsperioden fra en effektiv bioetikk gikk tapt og til den ble erstattet av en ny bioetikk som på nytt kunne bringe biologiske realiteter og menneskelige verdier i likevekt på en levelig måte».

Van Renssalaer Potter, Science 185 (1974) s. 813.

98. Se Francesco Suarez: Treatise on Laws and God the Lawgiver (1612, reprint Oxford University Press, London 1944). Alvorlige innvendinger reises også hos John Salmond. Jurisprudence (Sweet & Maxwell 1924) s. 229. Se diskusjon i Peter Orebech & Fred Bosselman (red.) Customary Law and Sustainability (Island Press, under publisering).

99. Se NOU 1997: 4 Naturgrunnlaget for samisk kultur, kapittel 5.6.5. s. 311.

100. Garrett Harding: «The tragedy of the unmanaged commons». TREE vol. 9, no 5 (1994) s. 199.

101. Garrett Harding: «The tragedy of the unmanaged commons». TREE vol. 9, no 5 (1994) s. 199.

Tradisjonelle normer, dvs. det usynlige men uunnværlige sedvanerettssystemet, har styrt. Tragedien er ikke et produkt av allmenningen, men av mangelen på verktøy som kan videreføre tradisjonell ressursutnyttelse fra ett stadium til et annet. Avgjørende er om overgangen til stadig høyere «high-tech-nivåer» kan skje uten at det går ut over tradisjonell rettslig beskyttelse.

Bærekraftig ressursforvaltning er imidlertid ikke temaet her. Spørsmålet er om ikke-folkevalgte offentlige organer har myndighet til å stenge de ytre allmenningene og ekskludere samiske fiskere fra videre deltakelse. I forhold til Fiskeridepartementets «skjulte dagsorden» for privatisering av allmenningene er sedvaneretten vital. Hvis fiske er sedvanerettslig fastslått, kan stenging av det åpne fiske kun skje ved stortingsvedtak. Har overgang fra sosiale normer til sedvanerett funnet sted? Er fritt fiske sedvanerettslig nedfelt i kystområdene? Jf. Samerettsutvalgets mandat:

«utvalget [bør] utrede hvordan samefolkets eventuelle rettigheter innen sitt bosettingsområde skal *avgrenses mot* og fungere sammen med den øvrige lokalbefolkning og andre gruppers rettigheter og interesser (kursiv tilagt).

Se NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 44.

Justisdepartement antyder klart muligheten av å finne egne etniske lovsystemer som lar seg skille ut innenfor ett enkelt geografisk område, jf. uttrykket «avgrenses». Historisk finnes det klare holdpunkter for den etniske atskillelse:

«Finnerne, der i Leve-maade, Boepladser og Næringsbrug ere adskilte fra Nordmænnene»
Peder Harboe. Om Hammerfest Sogn med Betenkning over Finnmarks Befolkning, m. m. (1725–1727) Hammerfest Historielag 1952 s. 11.

Er dette fortsatt tilfelle? Er et mangfold av etniske normsystemer og lokale sedvaner i det hele tatt mulig (kapittel 3)? Dersom det ikke kan påvises noen etnisk rett, vil oppgaven bli å undersøke «lokal lovgivning» (se kapittel 4). Her er basis norsk ulovfestet tingsrett.

1.10 Komparativ rett – et utsyn

Fokus i sammenligningen er satt på de grunnleggende vilkårene for angloamerikansk sedvanerett, dvs. «uformell bruk og oppfatninger som anses som bindende av dem som praktiserer og deler dem»¹⁰² (pkt. 1) og fiskerienes plass innenfor sedvanerettssystemet (pkt. 2).

Sedvanerett må atskilles fra sedvane, bruk, skikker, faktiske fordeler, precario osv., dvs. mellom forhold som initierer rettigheter og slike som skaper faktiske fordeler. Det er forskjell på løselige *de facto* virkninger av en eiers velvillighet slik som *precario* eller «rechtliche Reflexwirkung» og servitutter (*profit à prendre*) og allemannsrettigheter. En komparative studie må også ta hensyn til at angloamerikansk rett skiller mellom *common law* og sedvanerett. Førstnevnte utgjøres av Kings Courts' anerkjente universelle sedvaner, mens sistnevnte begrep omfatter folkelig, lokal skikk og bruk.

Ved å begrense drøftingen til forutsetningene for sedvaneretten, unnlater jeg å komme inn på konstitusjonelle spørsmål som er nært knyttet til sedvanerettsproblemer, for eksempel spørsmålet om reguleringsinngrep etter Fifth Amendment i USA.¹⁰³ Se høyesterettsdommerne Scalia og O'Connor i *Stevens v. City of Cannon Beach*.¹⁰⁴

I henhold til angloamerikansk rett, se bl.a. *Blundell v. Catterall*¹⁰⁵, er grunnlaget for sedvanerettigheter enten «fravær av forbud» (s. 284), «nødvendighet» (s. 301) eller lokal praksis som fra gammelt av er «skikken på et bestemt sted». Den «alminnelige skikk i riket (som) er sedvaneretten» (s. 302). Sistnevnte finner støtte i «universell praksis». «Rettigheter etter *common law* er enten å finne i domstolskjennelser, avsaagt som aksiomer, eller de utgjøres av universell og alders tids bruk landet over» (*Ball v. Herbert*).¹⁰⁶ I studiet av uskrevne rettskilder bør en undersøke både sedvanerett og *common law*. Engelsk rettshistorie tyder på at juristene i mange år var «villige til å definere *common law* som sedvane og å forsvare sedvanen mot skrevne lover».¹⁰⁷

1. Blackstones kriterier atskiller seg fra de norske sedvanerettsvilkår. Mens amerikanske domstoler går ut fra Blackstones syv kumulative vilkår, varierer kriteriene i henhold til norsk rettsvitenskap fra to (gammel bruk og *opinio juris et necessitatis sive obligationis*) til seks separate vilkår (gammel bruk, *opinio juris*, *rationem vincat* (moralsk velfundert), offentlig, rettferdig-

102. David L. Bederman. The Curious Resurrection of Custom: Beach Access and Juridical Takings, 96 Columbia Law Review 1375.

103. Se drøfting av disse spørsmålene i Melody F. Havey. «Stevens v. City of Cannon Beach: Does Oregon's Doctrine of Custom find a way around Lucas». Ocen and Coastal Law Journal 1994 s. 109.

104. 510 U.S. 1207. Se også Lucas v. South Carolina Coastal Council, 505 U.S. 1003.

105. 5 B. & ALD.268 (1821).

106. 3 T.R. 261.

107. Randall Bridwell & Ralph Whitten, The Constitution and Common Law (Lexington Books 1977) s. 32.

gjort, ikke villedende). I England har en – i alle fall i noe eldre tid, se *Littlefield v. Maxwell* – operert med åtte kriterier: 1) uminnelig tid, 2) vedvarende skikk, 3) fredelig og omforenet, 4) rimelig, 5) tilstrekkelig kjent og sikker, 6) obligatorisk, 7) at andre personer hadde brukt plassen til andre formål, hindrer ikke sedvanen, og 8) plassen trenger ikke være innskrenket til bygrensene.

«Uttrykket 'sedvane' har vært brukt i rettspraksis i Oregon, i varierende sammenhenger, om alt fra 'en praksis eller handlemåte' ... til en gammel, vedvarende, rimelig, bestemt, obligatorisk praksis som ikke er uforenlig med andre sedvaner eller lover». ¹⁰⁸ Det er klart at Blackstones 7 forutsetninger for transformering av folkelig praksis til sedvanerett er innført i USA: dvs. kravet om lang tids bruk, ingen konkurrerende bruk, fravær av verbal uenighet, ingen mangel på rimelighet, visshet samt obligatorisk og konsekvent anvendelse. Senere teoretikere har formulert en lignende definisjon:

«Sedvane er en skikk som ved langvarig og ensartet praksis er blitt lov for det den gjelder. En sedvane har lovs kraft, og gir en målestokk for mange av menneskets rettigheter og handlinger. Den må være sikker, ellers vil målinger etter denne standarden bli ulike eller urettferdige. Den må være ensartet. For dersom den varierer, gir den intet sammenligningsgrunnlag. Den må være kjent, eller må være så ensartet og vitterlig at ingen person med normal intelligens som har å gjøre med det forholdet den gjelder for, og som viser tilbørlig aktsomhet, ville være uvitende om den.

5 Willistone, *Law of Contracts* (7–11) Jaeger 3rd ed. 1961) s. 649.

Vilkårene er kumulative. Blackstone-kravene har vært lagt til grunn ved beslutninger i delstatenes høyesterett og føderale distriktsdomstoler. I noen tilfeller har domstolene imidlertid holdt seg til en «kortversjon» av de engelske kravene; se bl.a. *State of Idaho ex rel. v. Fox*:

«Tilegnelse av rett gjennom sedvane krevde i England at bruken «måtte» ha pågått i uminnelig tid, uten avbrudd og som en rettighet; den måtte være sikker med hensyn til stedet og personene, og den måtte være sikker og rimelig med hensyn til emnet eller de rettigheter som ble skapt»
(s. 1101).

Et særlig spørsmål under sedvanerettsvilkårene er om «manns minne» gjelder hukommel-

sen til mennesker som lever i dag, eller om det referer til det minne som er tilgjengelig i skrevne kilder. I *Delaplaine v. Crenshaw & Fisher* går domstolen inn for at skjønnstema gjelder det minne som kan dokumenteres i skrevne kilder. ¹⁰⁹

«Det er heller ikke nødvendig at dets opprinnelse, eller en tid da det ikke eksisterte, må kunne påvises av et levende vitnes hukommelse: det 'manns minne' som det her er tale om, er ikke å forstå som de levendes hukommelse, men hukommelse ved hjelp av opptegnelser eller andre skriftlige kilder»
(s. 885–86).

Samme oppfatning er å finne i *Blundell v. Caterall*: ¹¹⁰ «Hvis retten eksisterer nå, må den ha eksistert til alle tider» (s. 311). Denne oppfatningen har imidlertid endret seg med årene, siden «manns minne» nå oppfattes som minnet til nålevende mennesker. Dette indikerer at langvarig og alminnelig bruk er tilstrekkelig.

Sedvane skapes ikke uten at i det minste noen personer følger atferden. Slik britiske Court of King's Bench i *Ball v. Herbert* (1789). ¹¹¹

«Jeg husker at da saken *Peirse v. Lord Fauconberg* ble oversendt hit fra Court of Chancery, var det vanlig oppfatning i *Westminster Hall* at retten til å taue var avhengig av skikk og bruk, idet den ikke ville ha eksistert uten. Det har vært sagt at retten det her gjelder er av stor betydning for skipstrafikken gjennom flere grevskaper; dersom denne trafikken har vært drevet i en årrekke, og taueretten har vært utøvd uavbrutt, ville det foreligge rikelig sedvane til å underbygge den ... Lord Hale har ... avgitt et votum mot retten ... Og noen av avsnittene i Lord *Hale*, som synes å tale til fordel for sedvaneretten, gjelder snarere for bankene til sjøs og for havner, noe som nylig skjedde i *Liverpool*. Bygger så dette på bruk gjennom uminnelige tider? Retten hevdes ikke på den ene eller andre siden, slik det ville passe best, men på begge sider av elven. Men dette er direkte i strid med vanlig erfaring; tar vi for oss hvilken som helst av de store offentlige elvene, finner vi at den ikke benyttes selv om det ville være ytterst bekvemt for de personene som benytter seg av skipstrafikken. Tvert om, de seilende må flere steder gå fra den ene siden av *Themsen* til den andre, til stor ulempe og tids spille ... At det foreligger en slik sedvane langs

109. 56 Va. 880.

110. 5 B. & ALD.268 (1821).

111. Charles Durnford & Edward East. Court of King's Bench Reports Vol. 1–8 (1785–1800) s. 253.

108. 890 P.2d 1377, se s. 1384.

de fleste seilbare elvene er det ingen tvil om, men retten er likevel utelukkende grunnlagt på *sedvanen*; her fremsettes kravet uten noen som helst sedvane»

(s. 260–61).

Det må altså foreligge en faktisk bruk som klart indikerer en gyldig sedvanesituasjon. Tilsvarende anerkjente høyesterett i Oregon i *McDonald v. Halvorson*¹¹² et krav om faktisk bruk og drøftet anvendelsen av *Thornton v. Hay*.¹¹³

«Vi tar som et første premiss at et stykke jord for å ha 'lignende beliggenhet' må grense mot havet. Det trenger imidlertid ikke ha en klassisk, tørr sandstrand som den som finnes i Cannon Beach. Uttrykket 'tørt sandområde' som benyttes i nevnte sak, kan også omfatte grusdekte strender; strender strødd med stor stein eller endog bestående av stor stein ... som stranden i Hay har lenge vært brukt av publikum til rekreasjonsformål ... Whale Cove er et område som Hay-regelen ikke gjelder for ... Det finnes ikke noe vitneutsagn i disse sakspapirene som viser sedvanlig bruk av den smale stranden ved bredden av viken».

Mens offentlig adgang og kontinuerlig bruk var entydig i Cannon Beach, ble ikke det samme dokumentert i Whale Cove. Som følge av de ulike faktiske forholdene ble *Hay*-dommen ikke ansett som relevant i *Halvorson-saken*.

Ikke alle folkelige skikker etablerer sedvanerett. Som et «bolverk mot populistisk sedvane»¹¹⁴ må enhver skikk oppfylle forutsetningene for sedvaneretten. Selvsagt er det nødvendig å skille mellom populistiske dreininger og festnet bruk og praksis. Ellers kunne farlige tendenser utvikle seg. Slik eksempelvis dommer Story i Massachusetts' høyesterett:

«Jeg regner meg ikke som venn av den nesten ukritiske vanen vi har sett de senere år med å etablere spesiell bruk eller sedvane i nesten alle former for næring og handel for å kontrollere, variere eller annullere de allminnelige forpliktelsene partene har etter vanlig rett og handelsrett. Det har lenge forekommet meg at det ligger en ikke ubetydelig fare i å godta slike løse og ufyllestgjørende skikker og sedvaner, som ofte er ukjent for bestemte parter og har lett for å skape store misforståelser og feiltolkninger

og misbruk, for å sette til side de velkjente og veletablerte rettsprinsippene».

Mass. Case no. 11, 657.

Det har vært tatt til orde for kvalitetssikring av sedvaner ved offentlig godkjenningsordning. Enten ved godkjenning av «det sedvanerettsskapende» organ,¹¹⁵ eller ved individuell etterprøving. Problemet er at en offentlig godkjenning ignorerer at skikker kan ha «normativ kraft selv før de oppnår positiv sanksjon fra en domstol eller en lovgivende forsamling».¹¹⁶ Det kommer an på om sedvane som faktum (*usus*) er gått over til sedvane som lov (*consuetudo*).¹¹⁷ Se forskjellene mellom handlinger mennesker utfører regelmessig og de handlingene som utføres fordi folk er nødt til det.¹¹⁸

2. Utnyttelse av fiskeressurser er blant de virksomheter som er hjemlet i sedvaneretten. Dette gjelder deltakelse i privat fiske, se retten til *profit à prendre* – Oregons høyesterett i *Hume v. Roque River Packing Co. (1907)*.¹¹⁹ Det gjelder det som er vårt tema her, allmenningsfiske (navigable waters). Som det påpekes av høyesterett i North Carolina i *Bell v. Smith*:

«Retten til å fiske i statens seilbare farvann tilhører hele folket, som skal utøve den idet de tar tilbørlig hensyn til hverandres rettigheter, og kan ikke reduseres til eksklusiv eller individuell kontroll verken gjennom overdragelse eller noens langvarige bruk på noe gitt punkt. Slik rett må utøves i fravær av uttrykkelig statlig regulering og idet det tas tilbørlig hensyn til alles rettigheter i henhold til alminnelig fiskeris Sedvane ...»

87 S. E. 987, se s. 989.

Også i angloamerikansk rett vil *precario* bruk forhindre sedvanerettsdannelse. Bruken kan, slik det sies i *Blount v. Layard*, være hjemlet i «overbærenhet eller skjødesløshet eller velvilje hos dem som måtte ha rett til grunnen; men noen rett i seg selv som publikum har de ikke til å fiske». Godtakelsen kan ikke anses som noen overdragelse av rettigheter, se uttalelse i *Graham v. Walker*¹²⁰ («Denne retten ble ikke

112. 780 P.2d 714, Supreme Court of Oregon.

113. Or., 462 P.2d 671.

114. David L. Bederman. *The Curious Resurrection of Custom: Beach Access and Judicial Takings*, 96 Columbia Law Review 1375, se s. 1448.

115. Carol Rose. *The Comedy of the Commons: Custom, Commerce, and Inherently Public Property*. The University of Chicago Law Review vol 53 (1986), 711, se s. 742.

116. David J. Bederman. *The Curious Resurrection of Custom: Beach Access and Judicial Takings*. 96. Colum. L. Rev. 1375, se s. 1381.

117. Skillet kan spores tilbake til Francesco Suarez: *Treatise on Laws and God the Lawgiver* (1612, reprint Oxford University Press, London 1944).

118. L.c. s. 442–443.

119. 92 P. 1065, se s. 1070.

120. 78 Conn. 130.

antatt å være oppstått ved overdragelse fra grunneier eller ved servitutt i grunnen»). Hvis spørsmålet oppstår, må eieren gjøre det klart for nyttehaven at godtakelsen er en ren tjeneste som ikke skaper rett.

At fisket er fritt, setter begrensninger for den reguleringsmyndighet som statlige og føderale myndigheter kan iverksette. Se som illustrasjon Alaskan Circuit Court of Appeals i *Canoe Pass Packing Co. v. U.S (1921)*, som forkaster den delvise stengningen av allmenningene.¹²¹ Det må bli resultatet også i Norge dersom noen prøver ranet for retten.

121. 270 F 533.

Kapittel 2

Norsk sedvanerett

Samisk fiske som fram til 1830 n t s rskilt rettsbeskyttelse, er nå sterkt begrenset pga. Fiskeridepartementets ran. Hvis sedvaneretten gir fri adgang til kystfisket, er departementet avskåret fra å oppheve allmenningene. Kun Stortinget er kompetent.

Dersom sedvanerettsvilkårene er oppfylt, f r «fritt fiske» karakter av sedvanerettsbasert allmannsrett. I så tilfelle er departementets lukking av allmenningen tvilsom fordi opphevingen krever vedtak i Stortinget. Det springende punkt blir om Stortinget har stengt de ytre allmenningene. Her er to alternativer. Enten at slikt vedtak allerede er gjort. Sedvaneretten er da *kontradiktorisk*. Hvis Stortinget ikke har stengt allmenningen, er spørsmålet om lokal samisk sedvanerett er motstridende til departementets forskrifter. Hvis så er tilfelle, går sedvaneretten foran iht. *lex superior*-prinsippet.

Ved undersøkelse av sedvaneretten blir spørsmålet hvor en skal lete. Kan manifestert sedvanerett bare påvises gjennom atferdsstudier? Kan skikker basert på overtro virkelig skape «sedvanerett»? Forutsetter ikke «rett» en ønsket og tilsiktet aktivitet mellom mennesker?

Atferdsintensjoner og menneskelig vilje er avgjørende for klassifiseringen. Mennesket forfølger, i likhet med dyr, sine mål instinktivt. Men til forskjell fra dyrene forholder ikke mennesket seg til instinktet alene. Vi er faktisk velsignet med sjel, fornuft og fri vilje, noe som tvangsmessig skiller oss fra dyrene. Forveksler vi sedvanerett med praksis, vaner og levesett, reduseres *homo sapiens* til nettopp dyr. Sedvanerett er *ikke identisk* med skikk og bruk. Sistnevnte kan kanskje tjene som belegg for at normative strukturer fungerer som gjeldende rett i samiske samfunn og andre steder, men det er alt.

Studier av skikker gir opplysninger om «levesett», ikke om «livsnormer». Samspillet mellom «folkelig rettsoppfatning» og atferd som manifesterer seg i samiske skikker, er som følger: Gjengs rettsoppfatning b r ifølge *Bolstadforddommen*¹ være bekreftet av relevant praksis. Hvis ikke er oppfatningen ikke bevist, og er derfor bare en *påstått* rett.

1. Rt. 1912 s. 433.

Et annet spørsmål er hvordan rettsoppfatninger kan studeres. Normer utspiller seg nødvendigvis *inter partes*. Mens «rett og galt» og «rettigheter og plikter» gjenspeiler mellommenneskelige forhold, er «skikk og bruk» ikke forankret i et dyadisk forhold. Utsagn om skikker er deskriptive, ikke normative. Kunnskap om sedvanerett må slå bro mellom deskriptive og normative utsagn. Det kan ikke være fullt så instrumentelt at

«Tankegangen bruk (= regelmessig bruk = sedvane) = *rettsoppfatning* ligg til grunn for framstillinga i det f reg ende hovudavsnittet».

Gudmund Sandvik. Om oppfatningar av retten til og bruken av land og vatn i Finnmark fram mot slutten av 1960- ra i NOU 1997: 4, vedlegg 1 s. 578, se s. 585.

Utsagn om intensjonsfri atferd er rent deskriptive, mens utsagn om sedvanerett er normative. Regelmessig bruk *kan være bevis* for rettsoppfatning, men er ikke identisk med slik oppfatning. Studieobjektet er «folks oppfatning av rettferdighet eller rettsanvendelse». Dette fordrer et element av *opinio juris*. Sosiale normer kan ikke utforskes ved å vurdere skikker isolert. Folkelig praksis kan skape sedvanerett, hvis samstemt atferd bekrefter den påståtte regelen. I dette prosjektet er problemet l st ved å intervjuere fiskere bosatt i samiske kjerneområder.

Denne delen av prosjektet unders ker de uformelle rettsstrukturene, som må adskilles fra tradisjonell kunnskap, atferdsholdninger eller handlinger. Forståelse og aktiviteter vil i mange tilfeller ikke gjenspeile rettslige normstrukturer. Siden samene var nært forbundet med hekseri,² vil det sikkert m te motstand om alle samiske sosiale normer skulle utvikle sedvanerett. Observert atferd kan karakteriseres som manifestasjoner av instinktive, guddommelige eller overtroiske oppfatninger³ som fra tid til annen bidrar til den ene

2. Se Stein R. Mathisen. «Det er forskjell på folk og finner». En analyse av etnisk katagorisering i fortellertradisjoner (Etno-folkloristisk institutt Bergen 1983) s. 33 f.f.

3. Se den interessante beskrivelsen av den overtroiske hekseridimensjonen i Snorre Sturlasons norrøne konges ger som beskrevet av Steinar Pedersen. «Tradisjonell samisk kunnskap i historisk perspektiv (manuskript 1998) ss. 7–14.

eller andre praksis. Skikken med å kaste fisk i havet for å bryte en truende bølge er illustrerende.⁴ Skaper irrasjonelle handlinger «sedvanerrett»? Selv rasjonelle handlinger, basert på nedavet innsikt og kunnskap, er klart utilstrekkelige for å etablere rettslige strukturer. Tradisjonell samisk kunnskap kan betraktes som en historisk kilde,⁵ men er ingen dokumentasjon på sedvanerett.

Sedvaneretten som «skjult institusjon» er mer subtil enn et sett atferdsmønstre! Dette er vel en av grunnene til at Samerettsutvalget har hatt vansker med å påvise sedvaneretten.⁶ Innfødt eller lokal sedvane er ikke direkte tilgjengelig for retts- og sosialvitenskapene.

Faste og eksplisitte prinsipper for etablering av rett er *alma mater* i selvstyrte samfunn. *Siden ingen dommer kan ignorere folkelig praksis som oppfyller sedvanerettsvilkårene*, er enighet om vilkårenes innhold av avgjørende betydning. I fortsettelsen står de faste vilkår for sedvanerettsdannelse til debatt. Men aller først vil jeg foreta en undersøkelse av hva som er de vesentlige forutsetningene for sedvaneretten.

2.1 Skillet mellom sedvanerett og lovfestet rett

I eldre tider var formen for folkets anerkjennelse av normer avgjørende for skillet mellom sedvanerett og skrevne lover. Skrevne lover utviklet seg fra *expressus consensus populi*, mens de uskrevne lovene stammet fra *tacitus consensus populi*. Begge skrev de seg fra den samme kilde, nemlig folks vilje. Sedvanerett ble også betegnet som uskreven romersk lov, *jus ex non scripto, jus moribus constitutum* eller *consuetudines*.⁷ Sedvaneretten har bindende kraft uten at offentlig myndighet behøver foreta seg noe. Derfor er det nødvendig å fastsette vilkår for sedvanens bindende kraft.⁸ Den middelalderske rettsstrukturen *inter partes* er altså dyadisk og ikke triadisk.⁹ Det kan således hevdes at

4. Se Eivind Thorsvik. I storm og stilla. Fiskerihistorie for Nordland (Nordland Fylkes Fiskarlag 1982) s. 136.
5. Steinar Pedersen. «Tradisjonell samisk kunnskap i historisk perspektiv (manuskript 1998) s. 4. Det var imidlertid ikke kun samene som kunne trolldomskunster, se ørnulf Hodne. Norsk folketro (Cappelen 1999) s. 199–217.
6. En drøftelse av samiske rettsoppfatninger finnes i NOU 1994: 21 Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv s. 290–292, NOU 1993: 34 Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark s. 320–321.
7. Paul Vinogradoff. Custom and right (Oslo, Leipzig, Paris, London and Cambridge, Mass. 1925) s. 22.
8. Walter Ullmann. The Medieval Idea of Law (Methuen, London 1946) s. 63.
9. Thomas Hobbes: Leviathan Part 2 chapter XXVI.

retten er «noe» som ligger i *inter partes* relasjonene. En tredjeparts (triadisk) avgjørelse er ikke nødvendig for at folkets stilltiende samtykke skal bli lov. Tredjeparts avgjørelse eller aktuell presens ble ikke ansett som rettskilde i seg selv, bare som belegg for de sedvanene som sedvaneretten sprang ut av.¹⁰

Norge har full suverenitet over alle deler av kongeriket, også de samiske kjerneområdene i Finnmark. Norsk jurisdiksjon gir utvilsomt adgang til å sette sedvanerettsregler ut av kraft. Omvendt kan lokal sedvanerett tilsidesette ellers gjeldende lovgivning. I 1854 godkjente Høyesterett at sedvanen med eiendomsverv av innsanket, uidentifisert drivtømmer var gyldig selv om den stred mot alminnelige norske regler om eiers vindikasjonsrett:

«de, der paa de finmarkske kyster indbjerge Driftetømmer, efter gammel Sædvane betragtes som dets Eiere».

Rt. 1854 s. 412.

Folkelig rettsoppfatning kan omstøte vanlig lov, på samme måte som nasjonal lovgivning kan gjøre slutt på lokal sedvanerett. Spesifikt samisk sedvanerett kan altså erstatte generell norsk rett dersom det kan bevises at førstnevnte er gyldig.

Domstolen avgjør endelig om sedvaneretten finnes. Dommerne anvender retten *ex officio* iht. tvistemålsloven av 13. august 1915 § 191. Sedvaneretten er en norm og intet faktum som skal dokumenteres.¹¹ Retten er forpliktet til uoppfordret å undersøke, tolke og anvende loven.¹²

2.2 Noen elementer som diskvalifiserer sedvaneretten: Tålt bruk (*precario*)

Tålt bruk (*precario*) er av betydning i to retninger. For det første om staten kan hevde å være eier av allmenningen og at samisk fiske kun kan skje så fremt og så langt staten vil. Samenes fiske er kun tålt bruk. For det annet oppstår problemstillingen dersom samene som pretendert eneberttiget til fiske i samiske kjerneområder kan si at fremmedfiskerne kun deltar på de lokale fiskeres nåde, som tålt bruk.

10. John W. Salmond. Jurisprudence (Sweet & Maxwell, London 1924) s. 207.
11. Oscar Platou; Retskildernes Theori (Kristiania 1915) s. 90.
12. Se f.eks. Kai Krüger: «Bør fagjurister avstå fra å uttale seg om saker som står for domstolene». Kritisk Juss (Oslo 1998) s. 33.

Et uttrykkelig eller implisitt samtykke til å drive fiske fra eier eller annen med fiskerett, vil hindre at sedvanerett utvikler seg. Det er uten betydning hva som er formålet med velviljen. En grunneier må kunne tillate at et visst fiske i liten skala vedlikeholdes uten å frykte at hans sjenerøsitet skaper utilsiktede rettigheter, dvs. at et beskjedent fiske utvikler seg til et kvalitativt annerledes fiske. I så fall må sedvanerettsvilkårene vurderes i forhold til den nye situasjon. En illustrasjon er *kile-notsaken*. Etter først å ha konstatert at laksefisket som opprinnelig var drevet, var beskjedent og ikke av stor interesse for grunneierne, bruken av småskalateknologi tatt i betraktning, heter det at

«Fra Midten av Ottiaarene kom det mere udviklede og langt virkningsfuldere Redskap, Kilenøter i Bruk, og Fiskeriet fik derved en temmelig forandret Karakter. Det synes derfor vel forklarligt, at Væreiernes tidligere Likegyldighed ved eller Overseen af Husmændenes Laxefiskeri paa Værene, ved dettes forandrede Karakter og betydelig større Udbytte, ogsaa kunde komme til at undergaa en Forandring, saa at de fandt sin Interesse ved at Haandheve sine Rettigheder ogsaa med Hensyn til denne «Fiskeavl», som de forhen havde ladet upaaagtet».

Rt. 1905 s. 797, se s. 798.

Om de tidligere hadde gått med på småskalafiske, kan det ikke tas for gitt at grunneierne også skulle tolerere innføringen av ny og forbedret teknologi. Noe som er *precario* ved småskalafiske, blir ulovlig fiske når det benyttes moderne, effektiv teknologi. Velviljen grunneierne tidligere hadde vist, gjelder ikke når en ny og fundamentalt forskjellig situasjon oppstår.

En annen, men noe forskjellig illustrasjon er *Lågsildsaken*¹³. Rettens mindretall påpekte at det:

«må betraktes som et tålt fiske og ikke kan bygges på noen rett i medhold av lokal sedvanerett eller med utspring i alders tids bruk. Hadde det dreiet seg om særrettigheter til fordel for beboerne på bestemte gårder eller plasser kunne forholdet muligens stillet seg annerledes. I denne sak gjøres det imidlertid gjeldende at en krets av personer som tross alt til enhver tid må ha vært nokså begrenset, gjennom bruksutøvelse skal ha skapt en rett for en ubestemt almenhet».

Tidligere grunneieres velvilje overfor noen få fiskere skapte ikke sedvanerett for de mange. Danselsen av individuelle rettigheter må adskilles fra alminnelig lov: «Ved tålt (*precario*) bruk har en forlatt nivået for objektiv rett (lovnivået) og er over i

nivået for subjektiv rett.»¹⁴ *Precario* er et rettsmiddel som regulerer forhold mellom personer på et individuelt plan, som tillater enkeltmennesker å handle i strid med det allminnelige lovverket uten å gi subjektive rettigheter eller etablere lokal sedvanerett. Det fins en rekke gode grunner for å anerkjenne et slikt rettsinstitutt som gir fordeler som ikke har karakter av «rettigheter». Grunneiere føler ofte sterkt behov for å vise generøsitet og ikke være for strenge, i visshet om at en slik holdning ikke «brenner alle broer» og ikke avskaffer deres egen private eiendomsrett. I *Lågsildsaken* sier Høyesterett at det

«dreiet seg om en bruk som er tålt og har utviklet seg i ly av en velvillig holdning fra grunneiernes side ... Det ville neppe ha vært i samsvar med god bygdeskikk om grunneierne hadde nektet et så uskyldig fiske, og de fiskerene det den gang har dreiet deg om, må etter min mening ha vært klar over at fiskeretten egentlig tilkom grunneierne eller eiere av særlige fiskerettigheter»

(s. 373).

Flertallet ved annenvoterende supplerer dette og påpeker at forholdet med stang- og oterfiske på flere punkter ligger annerledes an enn tilfellet er for grunnhåvfisket:

«Riktignok har man også her å gjøre med en langvarig utøvelse – for stangfiskets vedkommende like langvarig som for grunnhåvfisket, – og fisket har ikke vært påtalt fra grunneiernes side. Men utøvelsen har vært mer spredt og tilfeldig. Fisket har ikke som grunnhåvfisket vært konsentrert på bestemte steder i elven og i en kort tid på en bestemt årstid ... Jeg kan heller ikke anta at stangfiske har hatt noen vesentlig økonomisk betydning for utøverne ... [J]eg [ser] forholdet slik at det på den ene side har vært mindre grunn og mindre anledning for grunneierne til å gripe inn mot stang- og oterfiske enn mot grunnhåvfisket, og at på den annen side stang- og oterfisket har vært av mindre betydning for utøverne og utøvelsen mindre fast og regelmessig»

(s. 378–79).

Tredjevoterende er imidlertid noe i tvil for så vidt angår fiske med stang og oter. Han sier:

«I løpet av forrige århundre har det ... festnet seg en oppfatning av utstrekningen av grunneiernes rett, og denne er som følge av utviklingen etterhvert blitt ytterligere forsterket. Opplysningene i saken om utøvelsen av stangfiske mv.

13. Rt. 1963 s. 370, se s. 374.

14. S. Brækhus & A. Hærem. Norsk tingsrett (Universitetsforlaget 1964).

i Lågen, og også i andre vassdrag på Østlandet, tyder imidlertid på at denne forsterkede eierrett har hatt vanskelig for å slå igjennom, i ethvert fall utenfor de interesserte grunneiernes krets. På denne bakgrunn forekommer det meg at det ikke bør stilles altfor strenge krav når det spørres om almenhetens angivelig «tålte» bruk har ervervet karakter av en virkelig rett»

(s. 379).

Selv med denne påpeking finner tredjevoterende ikke grunnlag for å fastslå tilstedeværelsen av en slik rett. Det som likevel kommer til uttrykk, er at det antakelig skal mindre til i en labil situasjon med tendenser til forsterket eierrett for at det tålte fiske skal utvikle seg til en rett enn utgangspunktet for precario-læren i juridisk teori tilsier. Et tilfelle av stilltiende godtakelse av sporadisk og tilfeldig bruk av fiske finner vi i *Vansjøsaken*:¹⁵

«Det må sies å ha dreiet seg om en bruksutøvelse som har fått utvikle seg i ly av en velvillig holdning fra grunneiernes side. Det har neppe vært ansett for å være i samsvar med god skikk og bruk å nekte folk å drive slikt fiske. Jeg viser i denne forbindelse til dom i Rt. 1963 side 370 – Lågen-dommen. Det går etter min oppfatning frem blant annet av denne dommen at en bruksutøvelse i et vassdrag som finner sted spredt og tilfeldig, og som ikke har økonomisk betydning for grunneierne eller brukerne, i alminnelighet må betegnes som et tålt fiske. Ut fra dette utgangspunkt kunne man si at vilkårene for et rettserverv ved bruk i alders tid ikke foreligger. Det går imidlertid frem av den dommen jeg har nevnt, Lågen-dommen, at et tålt fiske gjennom tidene kan ha festnet seg til en rettighet. Om man kan fastslå en slik utvikling vil bero på omstendighetene i det enkelte tilfellet»

(s. 583).

Det som opprinnelig var «tålt» kan ha «festnet» seg som fullverdig rettighet. Har Kongen (som mulig eier av den ytre allmenning) «måttet tåle fiske» siden gammel tid, på en slik måte at det har festnet seg som rettighet? Kriteriene for rettsdannelse er viktige fordi de angir overgangen fra «anfektet» til «etablert» rett. Før jeg kommer inn på detaljene her, skal jeg undersøke en del dommer som viser innholdet i tålt-bruk-læren. I *Agnskjell-dommen*¹⁶ frifinner Høyesterett de tiltalte og mener at man

«med Tryghed kan gaa ud fra, at det forholder seg saa, at de Tilt. overensstemmende med hvad der fra gammel Tid har været Skik og

Bruk, i Aarrækker har taget Skjæl i Sundstrømmen uten at der er lagt dem nogensomhelst Hindring iveien forinden den omtalte Fredlysning for et Par Aar siden fandt Sted»

(s. 684).

Førstevoterende finner det «ufornødent» å uttale seg om betydningen av denne fredlysning. Om bruken har vært tålt før fredlysningen, er det ikke holddepunkter for å hevde, noe som heller ikke er anført av grunneierne. Tredjevoterende (som også tilhører flertallet) sier imidlertid følgende:

«En stedfunden Fredlysning virker Intet og bevirker Intet, medmindre den gjennom en længere Aarrække er bleven respekteret. Gaar man tvertimot ud fra, at Grundeieren præsumtivt har Eneret og at derfor det af Fremmede paa hans Grund øvede Skjæltag alene maa antages at have hvilet på en Stiltiende Tilladelse fra hans Side, da faar selvfølgelig en Stedfunden Fredlysning strax afgjørende Betydning og da bliver det ... ialdfald tvivlsomt om Angj.s (feilaktige) Formening om Berettigelse kan anerkjendes som god Tro i Lovens Forstand, naar det er paa det Rene, at han har kjendt Fredlysningen»

(s. 684–85).

Tredjevoterendes uttalelse her er interessant, fordi han under forutsetningen om formodet enerett for eieren («præsumtivt») antar at andres bruk av fiske bygger på en stilltiende tillatelse (tålt bruk). Uttalelsen er derfor ikke utslagsgivende for resultatet. Resultatet kom, som vi så av det første sitatet, etter en vurdering av tidselementet («gammel tid») og passivitetselementet («uten nogensomhelst Hindring»). Se også *Sperillensaken*.¹⁷ Flertallet sier:

«Fra omkring århundreskiftet har nok enkelte fisket i videre omfang og med løsere tilknytning til gårdene, men dels er dette blitt påtalt, dels er det gitt tillatelse til fisket»

(s. 82).

Grunneierne har som vi ser påtalt dette fisket og derfor ikke forholdt seg passive. Når det gjelder tillatelsen til fiske, som nevnt, tyder dette på en uttrykkelig tillatelse. Men som flertallsvotumet angir kan det også dreie seg om et stilltiende samtykke:

«Noe fiske fra andre enn den her omhandlede personkrets i et slikt omfang at det kan bety noe for avgjørelsen av fiskets rettslige karakter, er ikke påvist. Jeg nevner i denne sammenheng at fisket like til siste krig var rikt, og at spillerommet for «tålt fiske» av folk med en personlig

15. Rt. 1983 s. 569.

16. Rt. 1888 s. 682.

17. Rt. 1972 s. 77.

tilknytning til miljø og eiendom rundt Sperillen naturlig må ha vært rommelig»
(s. 82).

Mindretallet mener derimot, av samme grunn, at fisket ikke kan anses som tålt:

«Og er det slik som lagmannsretten har gått ut fra, at i Sperillen var det fisk nok og plass nok til alle, kan jeg i motsetning til lagmannsretten og førstvoterende ikke finne at det bare er et «tålt» fiske man her står overfor fra allmennhetens side»
(s. 87).

Vi må derfor kunne konkludere slik: Tålt bruk er navnet på et legitimt ressursuttak som ikke skaper rettigheter for brukeren. Over tid kan imidlertid tålt bruk gå over til å bli rett: Jf. *Lågen-dommen*¹⁸ og *Vansjøsak*.¹⁹

«Det går imidlertid frem av ... Lågen-dommen, at et tålt fiske gjennom tidene kan ha festnet seg til en rettighet. Om man kan fastslå en slik utvikling vil bero på omstendighetene i det enkelte tilfellet»
(s. 583).

Retten til ressursuttak kan således ikke avvises med at dette i utgangspunktet har vært «tålt bruk». Hvilke omstendigheter er det så som «festner» bruken «til en rettighet»? *Balsforddommen* vier sin oppmerksomhet bl.a. til dette problem. En enstemmig Høyesterett kom til at hvis

«beitingen var utslag av tålt bruk, ville den enkelte grunneier hatt anledning til når som helst å nekte fortsatt beiting i utmarken, og da uten hensyn til om beitingen var til ulempe for ham. Slik forholdene her har vært, kan jeg ikke se at han har hatt rett til dette»
(s. 649 – uth. her).

Med andre ord: Selv om utgangspunktet for fellesbeitet opprinnelig var tålt bruk, har den utviklet seg i årenes løp. Vi behøver altså ikke ta stilling til beitet i sin opprinnelse og hva som dannet grunnlaget for det. Det er tilstrekkelig å fastslå at bruken slik den manifesterer seg i dag, ikke lenger har karakter av tålt bruk. Den har antatt rettighetskarakter.

Det er to elementer i denne vurdering: For det første at grunneier har hatt anledning til når som helst å nekte fortsatt beiting i innmarken. Selv om den alt overveiende del av de berørte grunneiere svarer ja på dette spørsmål, vil dette likevel ikke tilfredsstillende kravet om «tålt bruk», fordi det også kre-

ves at nektingen måtte kunne ha skjedd *selv om* beitet ikke var til ulempe for eier. Hvis svaret på det siste spørsmål er nei, vil beitet ikke kvalifisere som tålt bruk. Det vil i så fall enten ha skapt særlige rettigheter iht. alders tids bruk eller sedvanerett.

Vender vi blikket mot samisk fiske utøvet i den ytre allmenning, ser vi at et viktig element i tålt bruk er den passivitet staten kan ha vist. Jeg behandler derfor dette særskilt i fortsettelsen:

2.3 Elementer som diskvalifiserer precario: Passivitet og derelictio

Problemstillingen tålt bruk oppstår her på følgende måte: Innen rammen av en *statlig* ytre allmenning kan det spørres om samisk fiskeri er tålt, dvs. at staten som eier av allmenningen når som helst kan stenge denne for alminnelig bruk. Er samiske fiskere uten juridiske rettigheter?

Precario er nært knyttet til eierens passivitet. Ifølge rettsvitenskapen medfører eierens unnlatelse av å gjøre krav på sin rettighet ifølge prinsippene for *precario*-bruk ikke en juridisk rettighet til fordel for deltakerne. Mangel på aktivitet eller innvendinger opphever altså ikke de opprinnelige rettighetene. Denne oppfatningen deles imidlertid ikke av alle, siden noen kvalifiserte tilfeller av passivitet i virkeligheten ser ut til å produsere nye juridiske rettigheter for deltakergruppen. Derfor undersøker jeg her de mer detaljerte betingelsene for at *precario* skal gå over til juridisk bindende rettigheter. Tidligere eier mister sine rettigheter. Utgjør mangelen på aktivitet et tilfelle av *derelictio*?²⁰

En domsavsigelse som gir en viss innsikt, er *Lågsildsaken*²¹, jf. flertallets uttalelse angående grunneiernes *opinio juris*:

«[D]ersom det hadde vært grunneiernes oppfatning at grunnhåvfisket hadde vært avhengig av deres tillatelse, skulle man vente at de i slike situasjoner hadde gitt uttrykk for dette ...»
(s. 377). Grunneiernes «holdning i den tiden man har noenlunde sikre opplysninger om, peker i retning av at de har avfunnet seg med fisket, enten fordi de har gått ut fra at de ikke kunne nekte det, eller fordi de har vært i tvil om sin rett og derfor ikke har grepet inn. Grunnhåvfiske av folk uten spesiell fiskerett har utviklet seg i ly av denne konsekvent gjennomførte passivitet fra grunneiernes side ...»
(s. 378).

18. Rt. 1963 s. 370.

19. Rt. 1983 s. 569.

20. Peter Ørebech. Norsk havbruksrett (Grøndahl 1988) s. 93 ff.

21. Rt. 1963 s. 370.

Hvordan skal dette forstås? En mulig tolkning er at grunneiere og allmennhet har sammenfallende rettsoppfatning. Som følge av håvfiskernes aktivitet og grunneiernes passivitet kan det tyde på felles rettsforståelse. Men en annen mulig tolkning er at domstolene likestiller naturressurser med løsøregjenstander, ved å anta at begge opphører ved *derelictio*, dvs. at den begunstigende gjennom samtykke gir avkall på en juridisk rett. *Vansjøsaken*²² støtter den siste tolkningen:

Privat eiers og allmennhetens sammenfallende rettsoppfatning kan etter dette «konstrueres» på grunnlag av eiers passivitet. Grunnhåvfisket er et utslag av lokal sedvanerett fordi grunneierne ikke har påtalt dette fiske. De antas stilltiende å ha godtatt den rettsoppfatning at fisket var åpent for alle. For kystfisket blir den parallelle problemstilling hvorvidt statens manglende inngripen vis-à-vis fisket har skapt rett. *Vansjøsaken* berører også passiviteten. Høyesterett viser til at det

«går frem av Lågen-dommen at grunneiernes passivitet etter omstendighetene kan få betydning ved vurderingen når det drøftes om et tålt fiske har utviklet seg til en rett ... I tiden etter 1950 ... kan grunneierne ikke sies å ha utvist passivitet. I 1956 stiftet de sitt lag som blant annet har til formål å ivareta deres interesser» (s. 583–84).

I de neste dommene ble det ikke ansett å foreligge lokal sedvanerettsdannelse. Passiviteten er drøftet slik i *Tangskursaken*:²³ Etter først å ha drøftet andre elementer for dannelse av lokal sedvanerett, fremhever Høyesterett at

«Dertil kommer, at den omhandlede Tangskur, saaledes som av de foregående Retter nærmere utviklet, ikke har været uomtvistet eller upåttalt» (s. 505).

Det følger altså av rettens *ratio decidendi* at grunneierne ikke har vært passive og at enighet i rettsoppfatninger således ikke kan konstrueres. En tilsvarende problemstilling er oppe i *Bolstadfjordsaken*:²⁴ Saksøkerne anfører bl.a. at fiskeriet etter laks og ørret har vært forbeholdt grunneierne i Bolstadfjorden og allmennheten har måttet spørre grunneierne om tillatelse til å sette garn. Dels har dette fisket vært påtalt, dels tolerert, så lenge det ikke har kommet i veien for grunneierne. Overretten, med tilslutning av Høyesterett, kommer

«til det resultat, at indstevnte ikke har opfylldt den bevisbyrde, som maa antages at maatte paahvile ham for, at fisket i Bolstadfjorden med hjemmel i alders tids brug er frit for alle og enhver, uanseet om han er grundeier eller ikke. Dertil maatte det kræves, at denne ret havde været udøvet ubestridt, saalenge den nulevende slegt kan mindes. Men dette kan her ingenlunde siges at være tilfældet» (s. 443 – uth. her).

Dette må bety at grunneierne ikke kan forholde seg passive og unnlate å påtale en annen brukers angivelige rett hvis de ønsker å opprettholde sin egen. Så lenge privat eiendomsrett påvises og andres bruk av denne eiendom bestrides (påtales), vil dette moment komme til å tale imot at fisket er fritt for alle og enhver. I *Flubergsaken*²⁵ er begrunnelsen for den påståtte sedvanerett at forholdet med beiting i fremmed skog ikke bare har vært tålt uten erstatning, men at grunneierne har vært av den oppfatning at de ikke hadde rett til å kreve erstatning. De hadde derfor en oppfordring til å gripe inn. Høyesterett kunne imidlertid ikke, på grunn av endret skogsdrift hos grunneierne fra den tidligere «plukkhøst» til den nå mer utbredte «flatehugst»,

«finne at den alminnelige unnlattelse av å gjøre bruk av de nevnte rettigheter tidligere, da det ikke var noen særlig oppfordring til det, er tilstrekkelig til at det er dannet sedvanerett som har fortrent gjerdeloven § 24 a.»

Undersøkelsesgjenstand er rettsoppfatningen hos den som har grunn til å føle seg krenket; dvs. *in casu* eieren. Har eier hatt særlig oppfordring til å påtale rettskrenkelsen? Sett i sammenheng med tidskravet («ubestridt, saalenge den nulevende slegt kan mindes») vil passivitet over lengere tid lett føre til rettighetstap. Slik situasjonen er på kysten, synes *precario* ikke å være anvendbar for samisk fiskeri.

2.4 Sedvanerettens forutsetninger

Hvorvidt retten til kystfiske i samiske kjerneområder er hjemlet i sedvanerett, avhenger av sedvanerettstvilkårene. Disse er fleksible i den forstand at overoppyllelse av et element kan redusere kravet til et annet.²⁶ Bare tradisjonelle, faste skikker med basis i *opinio juris* tilfredsstillende kravene til sedvanerett.

22. Rt. 1983 s. 569.

23. Rt. 1896 s. 500.

24. Rt. 1912 s. 433.

25. Rt. 1959 s. 1321, se s. 1324.

26. Jeg finner holdepunkter for dette bl.a. i Selbudommen (HRD av 21. juni 2001) s. 26, dommer Matningsdal.

Ikke alle sedvaner kvalifiserer som sedvanerett. Et vanlig, men uriktig, utgangspunkt er at misoppfatninger om retten ikke kan skape rett. Det motsatte er tilfelle både etter angloamerikansk²⁷ og norsk rett.²⁸ Begge steder vil *communis error facit ius* – en folkelig misoppfatning om retten kunne skape ny rett.

Videre gjelder at sedvaneretten i eiendomsforhold og eiendomsutnyttning ofte er *lex superior* i forhold til skreven rett, jf. f.eks. granneloven av 16. juni 1961 nr. 15 § 1. Sedvaneretten går foran den kodifiserte privatretten og er således viktigste rettskilde.

En tilsvarende løsning følger av det «dobbeltsporede» rettssystem. flere domsavgjørelser innen bygningsforhold, erstatning, fiskeri etc. viser at offentligretten ikke er ment å uttømme mulige sedvanerettslige grunnlag.²⁹ Offentlig tillatelse til å drive havbruk fritar for eksempel ikke løyvehaveren fra å betale ulemperstatning til grunneiere, fiskere osv. som lider skade ved den nye næringsvirksomheten. Her er det altså duket for mange vanskelige rettsspørsmål.

Under innflytelse av den «historiske skole»³⁰ ble det ikke stilt andre krav til sedvaneretten enn at den var enstemmig anerkjent og oppfylte den «allminnelige rettferdighetssans». I dag er forutsetningene mer spesifikke fordi sedvaneretten antas å være et produkt av kumulative vilkår.

Å avgjøre hva som er de gyldige kriteriene for sedvaneretten, er en juridisk oppgave: «Definisjonen av 'sedvane' ... er utledet av *common law*» (*In re Porter*).³¹ Sedvanerett er forestillingen om normsystemer som eksisterer på uformelle arenaer i «den borgerlige offentlighet»³², og som produseres i «former for lokalsamfunn som er ukjent i denne staten» (*Graham v. Walker*)³³ av mennesker hvis identitet er ukjent eller ubestemt. Men spørsmålet om hva som er sedvanerett, står fortsatt ubesvart, og vil bli undersøkt nærmere. Her står vi selvsagt overfor det filosofiske spørsmålet om hvor grensen går mellom utenomrettslige normer som

folkeskikk, sedvaner og bruk, og rettslige normer. Omdannelsen av sedvaner til sedvanerett symboliseres ved at denne grensen krysses.

2.5 Et blikk på nordisk rettsteori

Alf Ross (1899–1978) avviser at *opinio necessitatis sive obligationis*, følelsen av å være bundet av forpliktelser som er avledet av en sedvane, alene kvalifiserer som sedvanerett.³⁴ På den annen side definerer ikke Ross sedvaneretten som en rettsoppfatning blant borgere – som ev. vinner støtte i fremtidig rettsavgjørelse. Professor Ross sier at sedvaner kvalifiserer som sedvanerett hvis de er knyttet til *et samfunnsområde som er underlagt lovregulering*. Denne oppfatningen forklarer ifølge Ross hvorfor dommeren i noen saker finner anledning til å dømme etter sedvanen. Hvis Ross' definisjon er korrekt, kan sedvaner utenfor lovregulerte områder *ikke* anerkjennes av domstolen som sedvanerett. Dette avgrensningskriteriet er imidlertid forvirrende, siden en felles oppfatning av forpliktelse (*opinio necessitatis*) er knyttet til enhver rettsforestilling uten hensyn til om folk vet om samfunnsområdet er lovregulert eller ei. Det er enhetlige forestillinger av rett det hele dreier seg om. Ingen prosesspart kan på forhånd (*ex ante*) være oppmerksom på om disse forestillinger er utenfor eller innenfor et slikt lovregulert område.

En annen oppfatning finnes hos Frede Castberg (1893–1978).³⁵ Hans hovedanliggende er tolkningen av de aktuelle vilkårene for sedvaneretten. Castberg hevder at prinsippene for tolkning av sedvaneretten er å anse som gyldige metanormer. Disse normer er hjemlet i et postulat, ikke ulikt andre metanormer som all rettsanvendelse baserer seg på. Det fins folkelige normer som kvalifiserer som sedvanerett, som landets lov. Man må ganske enkelt godta at prinsippene for omgjøring av sedvane til sedvanerett er gyldige. Som Frede Castberg påpeker, er definisjonen av sedvanerett et mindre problem. Den viktige og vanskelige oppgaven er å finne de holdbare utelukkelseskriteriene, for derved å kunne se bort fra utenomrettslig bruk, moral, skikker og etikk. Selv om Castberg beskriver problemet, gir hans bidrag ingen økt forståelse av hva som er kriterier for sedvanerettsdannelse.

27. John Salmond. *Jurisprudence* (Sweet & Maxwell 1924) s. 167.

28. Oscar Platou; *Retskildernes Theori* (Kristianinia 1915) s. 51.

29. Se Peter Ørebech. *Om allemannsrettigheter. Særlig med henblikk på rettsvernet for fiske ved igangsetting og utøving av petroleumsvirksomhet* (Osmundsson, Oslo 1991) s. 27–35.

30. Se i.a. Fr. von Savigny. *System des heutigen Römischen Rechts* (1840).

31. 890 P.2d 1377, se s. 1384.

32. Jürgen Habermas. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu eier Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (H.Luchterhand Verlag 1962).

33. 61 A. 98 (1905) se s. 99.

34. Alf Ross. *Om ret og retfærdighed* (København 1971) s. 109.

35. Frede Castberg. *Forelesning over rettsfilosofi* (Universitetsforlaget, Oslo 1965) s. 50.

Per Augdahl (1889–1978)³⁶ tar for seg sedvane-rettslige kvalifikasjonskrav. Augdahl sier at sedvaner som skal bli lov, må gjenspeile folkeviljen («*tacito consensu omnium*»)³⁷. Sedvanerett blir stilltiende vedtatt som lov. Samtidig som han henviser til teorier fra romerretten, kritiserer han den historiske skolen, hhv. von Savigny (1779–1861) og G. F. Puchta (1798–1846), idet han hevder at det ikke finnes noe slikt som en «felles samfunnsvilje» eller en «felles rettsoppfatning». På den annen side avviser han et potensielt krav på keiserlig anerkjennelse eller uttrykkelig tilslutning fra lovgivernes side som bindende forutsetning for sedvanens rettsgyldighet, som faktisk var en del av 1700-tallets dansk-norske rettstradisjon. Denne oppfatningen ble ifølge Oscar Platou (1845–1929) forlatt på begynnelsen av 1900-tallet: «Læren om, at Sædvaneretten skal hvile paa Lovens Samtykke, er uriktig, thi ikke alene er Sædvaneretten den ældste Retskilde og gaar saaledes forud for den skrevne Lov».³⁸ Augdahl henviser til den tyske resepsjonen av romerretten i 1495 («*Deutsches Reichskammergericht*»), som resulterte i øyeblikkelig og direkte godtakelse av romerretten uten noen form for kodifisering. Domstolene ble tvunget til å rette seg etter den i sin autentiske form. Augdahl tar deretter for seg spørsmålet om sedvanerettens stilling *de lege lata*, og inntar den salomoniske holdning at lover som uttrykkelig opphever sedvanerett, er gyldige.

På den annen side avviser ikke Augdahl en sedvanerett i strid med skrevne lover. Muligheten av at lovgiverne kunne nedlegge forbud mot etablering av en fremtidig sedvanerett, blir diskutert, men det foreslås ingen løsning. Dette er imidlertid strengt tatt teoretisk, siden det aldri har vært foreslått noen slik lovgivning i Norge. Et annet tilfelle inntreffer ved *consuetudo contraria*, der de folkelige skikkene er i strid med loven. Dette avviker fra loven er selvsagt ugyldig, og bør ikke bli lov. I en *desuetudo*-situasjon (vanemessig ikkebruk) blir imidlertid den skrevne loven opphevet, og kan i dette tilfellet bli erstattet av en *derogatorisk* sedvanerett (i strid med den skrevne teksten).³⁹ Under henvisning til høyesterettsavgjørelser påpeker professor Augdahl at domstolen faktisk støtter *desuetudo-bruk* og derved setter til side *preceptorii*-lovgivning, dvs. bestemmelser som ikke kan fravikes

ved avtale mellom partene,⁴⁰ i likhet med den mer opplagte *declaratorii*-lovgivningen (som kan fravikes).⁴¹

Anders S. Ørsted (1778–1860) hevder, i strid med eldre danske teorier, at sedvaner kan få lovs kraft.⁴² Det nye elementet (introdusert av von Savigny og Pucta) er at den konkrete praksisen som skal bli lov, må formidle en følelse av rettferdighet. Menneskets handlinger er diktert av følelsen av å være juridisk forpliktet til å følge praksisen, dvs. *ex opinione obligationis*.

Oscar Platou (1845–1929) går videre på denne vei gjennom sin beskrivelse av sedvanerettens stilling etter norsk lov. Han inntar samme holdning som Ørsted: skikker som tilfredsstillende visse krav, er fullt anerkjent rett. Sedvanerett er den opprinnelige rettskilden. Med den organiserte nasjonalstaten får skrevne lover en dominerende stilling. Som mange forfattere påpeker, må en sedvane være gammel for å bli lov. Problemet er imidlertid hvordan vilkåret om lang tids bruk skal tolkes. Oscar Platou er overbevist om at det *diakrone* perspektivet ikke er knyttet til en formell fastsettelse av varighet. Han sier at gammel praksis *ikke* er en forutsetning, men et kjennetegn ved sedvaneretten. Tidsaspektets betydning ligger i at varigheten *både skal hindre at midlertidige skikker som ikke er modne, får status som sedvanerett, og at skikken har vært langvarig nok til at bruken får preg av å være godtatt etter folks rettferdighetssans*.⁴³ Jeg tror Platou har gjort en distinkt observasjon.

Nikolaus Gjelsvik (1866–1938) reduserte antall forutsetninger for sedvanerett til to: at folk etterlever en bestemt skikk, og at etterlevelsen er diktert av en overbevisning om at det anvendte normsystemet er lovlig.⁴⁴ Professor Gjelsvik sier at lang tids bruk gjør det klart at folk virkelig overholder regelen som om det var en lovregel, eller som om det var en *opinio necessatis*.

Arnold Ræstad (1878–1945) sa i sin doktordisputas ved universitetet i Christiania (Oslo) i 1913 at norsk rettsvitenskap ikke har ytt noe viktig bidrag til forståelsen av gyldig lokal sedvanerett.⁴⁵ Etter min mening har Ræstad rett. Ifølge Ræstad kompliseres den uklare situasjonen ytterligere av de lite uttrykkelige og nokså forskjelligartede begrepene som brukes i Høyesteretts domsavgjørelser. Som

36. Per Augdahl. *Rettskilder* (Oslo 1973) kapittel 26–28.

37. *Op.cit.* s. 191

38. Oscar Platou; *Retskildernes Theori* (Kristiania 1915) s. 51.

39. Romerretten synes ikke å gi noe entydig svar ettersom *Digestae* 1–3 anbefaler en slik løsning, mens *Codex* 8–52 peker i motsatt retning.

40. Rt. 1915 s. 81 og Rt. 1939 s. 725.

41. Rt. 1919 s. 819 og Rt. 1927 s. 706.

42. Anders S. Ørsted: *Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed* bd. I (Kjøbenhavn 1831) s. 81.

43. Oscar Platou; *Retskildernes Theori* (Kristiania 1915) s. 73.

44. Nikolaus Gjelsvik. *Innleiing i rettsstudiet* (Oslo 1945) s. 79.

45. Arnold Ræstad: *Om gyldigheten av lokal sedvanerett efter norsk ret* Rt. 1913 s. 241.

Ræstad bemerket i 1913, er dette viktige emner som ikke er blitt mindre viktige med årene. Jeg går ikke inn på enkeltheter her, men vil bare understreke at betydningen av å grave videre i disse emnene heller ikke er blitt mindre i årene som har gått. Vi står fortsatt overfor et meget komplisert og lite utforsket rettsområde. Ræstad fulgte i Platous fotspor og hevdet at problemet med å skille mellom institusjonene sedvane og sedvanerett, bare er ett av mange som melder seg i utforskningen av sedvaneretten. Hans første skritt var å skille ut forbindelsen mellom sedvanerett og vanlige uskrevne, rettskonstituerende prinsipper. Det han fant, var forskjellen mellom offentlig og folkeskapt sedvanerett.

Fra et system med faste kriterier har den senere utvikling gått i retning av en mer all-round, skjønnsmessig vurdering: Norsk rettsteori har diskutert hvorvidt sedvanerettsvilkårene er faste, uttømmende og uforanderlige forutsetninger som, hvis de ikke oppfylles, hindrer sedvanerettens etablering, eller om bare «løse elementer» bør tas i betraktning etter skjønnsmessig vurdering. Sistnevnte løsning indikerer at elementene verken er nødvendige eller tilstrekkelige. En skjønnsmessig rettsanvendelse kunne konkludere med at en etablering av sedvanerett har funnet sted uten at hvert av vilkårene var fullt utviklet. Mens hovedlinjen i norsk rettsvitenskap går ut på å holde seg til metoden med «faste vilkår», har professor *Eckhoff* holdt seg til skjønnsmessig helhetsbedømmelse.

«Den tradisjonelle lære om sedvaneretten er ... dårlig egnet til å gi veiledning om hva som faktisk tillegges vekt ved løsning av rettsspørsmål ... For ved bedømmelsen av hvilken vekt de skal tillegges, er både varigheten og rettsoverbevisninger relevante momenter. Men som før nevnt, tas det også hensyn til mange andre kjennetegn ved sedvanene. Og ingen av de relevante kjennetegn har karakter av faste betingelser, fordi det beror på en skjønnsmessig helhetsbedømmelse om en påberopt sedvane skal legges til grunn.»

Eckhoff: Rettskildelære s. 230.

Er dette en veloverveid observasjon? Etter å ha studert norsk rettspraksis, finner jeg ingen *ratio decidendi* som dokumenterer avgjørelser truffet på grunnlag av et klart fri-rettslig skjønn. Domstolen synes overalt å foreta en vurdering av om vilkårene for sedvanerettsdannelse er tilfredsstillt, men jeg har ikke funnet noen spor av at domstolen ser *bort fra* vilkårene i den betydning at de straks lander på en *all-round-vurdering* av om det er heldig, rettfærdig, rimelig eller på andre måter godt at en ev. sed-

vane legges til grunn. Det finnes altså ingen spor av den foreslåtte skjønnsmetoden. Jeg holder derfor fast ved den veietablerte lære om fastlagte kumulative vilkår.

2.6 Rettspraksis: Sedvanen må være gammel

«En vannrettighet som har bestått i uminnelige tider, har en behørig begrunnet eksistens»

Keiser Justinian, Justinian, Digest of Roman Law, the Pandects, 43. 20.3.

Har samenes frie adgangsrett vært gjeldende ordning i uminnelige tider? Er dette grunnleggende sedvanerettsvilkåret oppfylt for det samiske fisket i Finnmark?

Blackstone hevdet at for at en sedvane skulle bli lov, måtte den ha vært brukt så lenge «at det motsatte ikke har forekommet i manns minne». Kravet om *alders tids bruk* er avgjørende både etter amerikansk og norsk rett. Det er klart at alders tid både kan utløse sedvanerett og særlige individuelle rettigheter. Men kravets diakroniske rekkevidde må anses å være identisk i begge tilfelle. Vi kan således også dra nytte av rettsavgjørelser som erkjenner dannelsen av særrett som følge av alders tid når vi skal vurdere sedvaneretten.⁴⁶

Det er noe uklart hva som legges i begrepet *alders tid*. En liten omvei innom angloamerikansk rett vil vise hvordan begrepet har vært oppfattet der og trolig også skal oppfattes innen norsk rett. Fremstillingen i fortsettelsen er komparativ, dvs. at de norske betingelser for sedvanerettsdannelse settes i sammenheng med de angloamerikanske.

2.6.1 I uminnelig tid

Eldre angloamerikansk rettsteori hevdet at kravet om «alders tids bruk» innebærer at sedvanen må strekke seg tilbake til begynnelsen av Kong Richard I's regjeringstid (år 1198), som var anerkjent som utgangspunkt for uminnelig tid.⁴⁷ En slik tolkning eliminerte ethvert dynamisk element i folkelige lovproduksjonen. En utvikling av moderne sedvanerett var således umulig.

Ettersom vilkåret om «uminnelig tid» etter hvert ble omdefinert av domstolene i Storbritannia og USA, ved at det kun inneholdt et krav om nålevende «manns minne», oppstod «sedvanens merk-

46. Slik S. Brækhus & A. Hærem. Norsk tingsrett (Universitetsforlaget 1964) s. 613.

47. Ackerman v. Shelp, 8 N.J.L. 125, se s. 130 (1825).

verdige gjenoppstandelse» i amerikansk rettsvitenskap.⁴⁸

Noen hevder at den folkelige praksisen bør være kombinert med (eller erstattes av) i «uminnelig tid», eller som det het på gammelnorsk, «af år alda» (siden tidenes opphav).⁴⁹ Denne forestillingen uttrykker imidlertid *ikke* at det kreves en gammel praksis fra skapelsen av for å etablere sedvanerett. I Norge synes kravet hele tiden å ha vært relatert til nålevende manns minne. Som Oscar Platou forklarer, ligger tidselementets betydning i at bruken må være tilstrekkelig lang til å sikre at bruken får karakter av å være godtatt etter den folkelige rettferdighetssans.⁵⁰ Langvarig bruk viser at den aktuelle bruken eller skikken ikke er rent forbigående og at skikken er anerkjent som legal kategori. Dette er kanskje forklaringen på at ingen domstol har ansett et bestemt tidsrom som minstekrav, slik tilfellet er ved hevd.

Dette reiser flere spørsmål. For det første om norske og amerikanske domstolsvedtak støtter «uminnelig tid»-synspunktet i betydningen levende generasjoners hukommelse, som strekker seg over maksimalt 120–130 år. En gammel nålevende person (født 1920) kan huske hva hans bestefar fortalte ham om sin barndom (rundt 1870). Det må selvsagt stilles spørsmål ved om et eksplisitt antall år i det hele tatt er et obligatorisk vilkår. For det andre melder spørsmålet seg om det er slik at langvarig bruk ikke har karakter av et absolutt vilkår, men mer er et beviskrav som, når det er tilfredsstillt, gir belegg for at de involverte har etterlevd det uskrevne rettsprinsippet. I dette tilfellet ville sedvanerett kunne oppstå øyeblikkelig. Den aktuelle bruken markerer ytterrammene for sedvanerettens geografiske rekkevidde.

Et annet spørsmål er om sedvanen må ha vært praktisert ensartet gjennom hele tidsrommet. Kan selv små avvik eller endringer i forhold til en gammel skikk utgjøre en ny skikk som er i motstrid med den gamle? For å svare på disse spørsmålene må man ta for seg rettstradisjoner dokumentert gjennom rettspraksis.

2.6.2 Manns minne: Tilstrekkelig tidsrom

Problemene med å definere hva som er et tilstrekkelig tidsrom, illustreres ved *Agnskjell-saken*,⁵¹ der

to fiskere fanget skjell ved munningen av et vassdrag. Flere sjøgrunneiere beskyldte fiskerne for å plyndre bestanden. Fiskerne hevdet at folk flest i årevis hadde fisket skjell samme sted. Skjellfangsten ble etter hvert godtatt som folkelig bruk fra gammelt av i Trondheimsfjorden og i det omstridte vassdrag. Høyesterett fant at de anklagede i henhold til godtatt skikk i årevis har fanget skjell i bekken slik det «fra gammel Tid har været Skik og Bruk» (s. 684). Hvor gammel skikken var, ble det ikke tatt standpunkt til.

*Lågsildsaken*⁵² avklarer mer uttrykkelig hva som er gyldig tidsrom. I denne saken ble det omstridte fisket i Gudbrandsdalen hevdet å være privat. Denne påstanden var basert på forestillingen om at mens hovedregelen i saltvann er fritt fiske, er ferskvannsfiske privateid. Ferskvannsfisket antas derfor å være lukket. En dom i allmenhetens favør i denne situasjonen indikerer at det er konstituert sedvanerett, i strid med skrevne lovbestemmelser. Flertallet sa at

«[P]ersoner som uten spesiell fiskerett har drevet grunnhåvfiske, rekker i hvert fall tilbake til første halvdel av det forrige hundreåret, men jeg må legge til grunn at opprinnelsen til fisket ligger lenger tilbake enn opplysningene rekker»

(s. 379).

En periode på over 120 år er tilstrekkelig. En nyere høyesterettsdom, *Balsfjordsaken*, fastslår at et tidsrom på rundt 150 år tilfredsstillt kravet om gammel tid: I saken om *Fellesbeite Jessheim*⁵³ opereres det med en mer rund angivelse: «så langt tilbake som opplysningene foreligger». Dette er også innholdet i *Bolstadjordsaken*⁵⁴ selv om ordbruken er noe annerledes; «maatte det kræves, at denne ret havde været udøvet ... saalenge den nuværende slegt kan mindes» (s. 443), jf. også *saken om fiskerett Jølster vannet*:⁵⁵ «[B]ruken maa for at faa denne karakter [bindende sedvane] ... paavises at ha fundet sted saa langt tilbake at de eldste nulevende folk ikke vet noget andet» (s. 843). I *Vansjødommen*⁵⁶ er uttrykket «må fortape seg i fortidens mørke» (s. 579).

I den nyeste dommen på området, *Svartskogsaken*,⁵⁷ er skjønnsstema «en viss bruk, som har funnet sted i lang tid, og har skjedd i god tro» (s. 8). Dommen angår samiske rettigheter til land, dvs. den

48. David J. Bederman. The Curious Resurrection of Custom: Beach Access and Judicial Takings. 96. Colum. L. Rev. 1375.

49. J.R. Hagland & J. Sandnes. Frostatingsloven (Det Norske Samlaget, Oslo 1994) s. XI.

50. Oscar Platou; Retskildernes Theori (Kristiania 1915) s. 73.

51. Rt. 1888 s. 682.

52. Rt. 1963 s. 370.

53. RG 1962 s. 265.

54. Rt. 1912 s. 433.

55. Rt. 1935 s. 838.

56. Rt. 1983 s. 569.

57. HRD av 5. oktober 2001.

indre allmenning i Manndalen i Troms. Jeg vil anta at skjønntema her ligger nær opp til hva som kan bli lagt til grunn i de ytre allmenninger i Troms og Finnmark. Det påberopte tidselementet som retten legger til grunn er «bruk i mer enn 100 år» (s. 8).

Som det fremgår av *Svartskogsaken*⁵⁸ og *fellesbeitedommen*,⁵⁹ godtas det at en folkelig sedvane som er rundt *ett hundre år gammel*, skaper særlige rettigheter og sedvanerett i motstrid med nylig etablert skreven lov. Det er imidlertid intet i disse rettsavgjørelser som utelukker at kortere tidsrom kan anerkjennes som «alders tid». Brækhus & Hærem nevner 50–60 år, «den tid gamle folk husker tilbake».⁶⁰ Dette kravet er trolig for lavt fordi Høyesterett ved i alle fall én anledning avviste at 70 år var tilstrekkelig.⁶¹

2.6.3 Utilstrekkelig tidsrom: Ingen sedvanerett

*Tangskursaken*⁶² illustrerer den nedre grensen for kravet om «alders tid»:

«Det er ved de fremskaffede Oplysninger bragt paa det Rene, at Tangskuren ved Andenmands Strand i Distriktet først er begyndt i [18]20-Aarene og sandsynligvis først senere har antaget betraktelige Dimensioner. Allerede det Tidsrum, hvori dette Forhold saaledes har fundet Sted, er efter min mening kort, hvor der som her spørges om, hvorvidt der derved har dannet sig en Sædvanemesig Ræt i Strid med den alment gjældende Regel» (s. 505).

Vi ser altså at i den første tiden var omfanget av tangskjæringen ikke tilstrekkelig idet den fornødne intensitet manglet. Derfor kan man ikke si at det har vært fast praksis. Retten fant at en kontinuerlig pågående praksis i et tidsrom på 70 år var utilstrekkelig.

I *kilenotdommen*⁶³ påberopte en husmann seg forgjeves sedvane som grunnlag for rett til å fiske med kilenot utenfor væreierens strand. Han begrunnet kravet med at husmenn i distriktet hadde drevet slikt fiske lenge og aldri var blitt nektet før. Høyesterett anførte:

«Appellantens Anførende, at der i Væreierens ovennevnte Holdning skulde være at se et

Udtryk for en lokal Sædvaneregel for Nordmøre, kan ikke gives Medhold, da Forholdene før Kilenøternes Indtrængen i Fisket, efter det ovenanførte, ikke skjønnes overhovedet at indeholde de nødvendige Elementer til en Sædvanemæssig Retsdannelse, og Tiden efter, alt-saa neppe et Snes Aar, antages at være altfor kort, og de foreliggende Oplysninger heller ikke afgjørende nok til at statuere, at der i dette forholdsvis korte Tidsrum skulde have udviklet seg en for alle væreierne inden Distriktet bindende Sædvaneretsregel ...»

(s. 798).

Fiske med annet utstyr kvalifiserte ikke som del av sedvanen med kilenotfiske. Tiden fra 1880, da kilenoten kom i bruk, til saken kom opp omkring århundreskiftet, var altså etter Høyesteretts mening altfor kort til å danne grunnlag for sedvanerett. Hva er så minstekravet til tidsrom for å etablere sedvanerett? *Bolstadfjordsaken* viser til nålevende generasjons hukommelse:

«maatte det kræves, at denne ret havde været udøvet ... saalenge den nuværende slegt kan mindes»

(s. 443 jf. s. 436).

I saken vedrørende *fiskerett Jølstervannet*⁶⁴ finner en at Høyesterett legger en lignende formulering til grunn i en sak vedr. strandeierens enerett til å drive fiske med faststående redskaper så langt ut som de i alders tids bruk har drevet notfiske:

«[B]ruken maa for at faa denne karakter [bindende sedvane] ... paavises at ha fundet sted saa langt tilbake at de eldste nulevende folk ikke vet noget andet»

(s. 843).

I saken om *beiterett Fluberg*⁶⁵ var lokal sedvanerett i strid med positiv lov:

«[D]et ... kan [ikke] antas å bestå noen slik lokal sedvanerett ... [D]a det er spørsmål om lokal sedvanerett i strid med positiv lov, måtte det kreves et sterkt bevis for fast praksis i strid med loven i lengere tid ...»

(s. 1322).

I *Vansjødommen*⁶⁶ ble det påberopt

«en bruk fra almenhetens side som strekker seg henimot 100 år tilbake i tiden, og et fiske av en slik varighet må danne grunnlag for erverv av rett i alders tid»

(s. 576).

58. HRD av 5. oktober 2001.

59. RG 1962 s. 265.

60. Slik S. Brækhus & A. Hærem. Norsk tingsrett (Universitetsforlaget 1964) s. 611.

61. HRD 1896 s. 710.

62. Rt. 1896 s. 500.

63. Rt. 1905 s. 797.

64. Rt. 1935 s. 838.

65. Rt. 1959 s. 1321.

66. Rt. 1983 s. 569.

Høyesterett ser derfor på om vilkårene for alders tids bruk foreligger. Om dette tidskravet sier Høyesterett:

«Det er i teori og praksis stilt opp en rekke vilkår som må være oppfylt for at en rett skal være ervervet på det grunnlag jeg nå behandler. Av vesentlig betydning er den betingelse som går frem av selve det navn man setter på dette rettsinstitutt, bruken som må være utøvd i alders tid. Man kan ikke, som når det gjelder hevd, operere med et bestemt tidsforløp. For alders tids bruk har det vært sagt at bruksutøvelsen må fortape seg i fortidens mørke, om man enn ikke må feste seg for meget ved en slik uttrykksmåte. Jeg antar at det må være gjenstand for en konkret bedømmelse hvor langt man skal kunne kreve at opplysninger skal gå. Det må iallefall forlanges et meget langt tidsrom»

(s. 578–79).

I en nærmere bestemt epoke innenfor det aktuelle tidsrom er det på det rene at allmennheten har drevet et fiske i Vansjø som har hatt et ganske stort omfang, og har vært vesentlig mer omfattende enn tidligere, sml. kapittel 1 a. Det kan likevel

«ikke være tvilsomt at denne bruksutøvelse gjennom så kort tid ikke har kunnet danne grunnlag for erverv av fiskerett i henhold til bruk i alders tid.»

(s. 582)

Det mest omfattende fisket ble drevet fra 1950 til 1983, dvs. i 33 år, noe som er utilstrekkelig til å etablere individuelle rettigheter under henvisning til alders tids bruk eller sedvanerett. I denne situasjonen kunne man hevde at fiskeriet i seg selv var gammelt nok til å oppfylle kravet. Men aktiviteten i fisket har bare vært av tilstrekkelig varighet til oppfylle kravet om «fast praksis» eller kriteriet om uavbrutt praksis i henhold til kapittel 2.7.

Noen ganger er tidskravet et relativt begrep, f.eks. «gammel tid» eller «meget langt tidsrum». Andre ganger mer konkret, f.eks. «et snes år er altfor kort». Høyesterett gir likevel ingen klar angivelse av hvor lang tid som under enhver omstendighet er tilstrekkelig eller nødvendig, f.eks. at tiden må være *minst* X antall år. I alle fall synes tidskravet å være et viktig vilkår for lokal sedvanerettsdannelse i tråd med det som den tradisjonelle lære har oppstilt.

Til sjøs, der allmennhetens bruk ikke skal overvinne en motstridende grunneierrett, er det trolig ikke grunn til å kreve så langvarig bruk som på landjorden.

2.6.4 Noen konklusjoner

Generelt gjelder at kravet til gammel tid synes å være enten relativt («fra gammel tid», «uminnelig tid» etc.) eller angitt som et bestemt tidsrom («33 år er for kort»). Ingen av domsslutningene ovenfor avklarer hva som er de konkrete elementene i kravet om gammel tid. Som Høyesterett sier i *Vansjø-saken*,⁶⁷ er kravet om gammel tid relativt. Hvis utøvelsen i tidsrommet er tilfeldig og lite intensiv, synes det å være nødvendig med et lengre tidsrom.

Ved kystfisket er trolig oppfyllelsen av tidskravet mindre komplisert. Fraværet av eiere som bestrider lovligheten av fiske, utelukker konfliktfylt flerbruk. Situasjonen med lokale fiskere som står mot langveisfarende i de samiske fiskeområdene, utløser også her kravet om en viss langsiktig felles forståelse, tilsvarende den situasjon som kan iakttas på landjorda. Grunnet denne konfliktsituasjon kan det hevdes at «gammel bruk» til sjøs burde manifestere seg som et tidsrom identisk med det som kreves på land. Siden det samiske fisket med lik deltakerrett – slik det blir dokumentert i intervjuene fra Finnmark – har pågått i sin nåværende form i alle fall siden 1830, er kravet om gammel tid klart innfridd.

2.7 Rett som utøves i henhold til sedvane, må være utslag av fast praksis

Spørsmålet her er om jevnlikhetspraksisen i de samiske fiskeriene er fast og uten avbrudd. Kravet om at skikken må ha pågått uavbrutt, er i norsk rett klassifisert som «kravet om fast skikk og bruk», og er i det vesentlige identisk med det angloamerikanske kriteriet om fast praksis. I den seneste rettsavgjørelse på området, *Svartskogsaken*,⁶⁸ er skjønns tema «en viss bruk» (s. 8). Brukskriteriet synes her å være formulert på samme måte som i *Selbudommen*.⁶⁹ Fordi samiske rettigheter er berørt kan disse rettsavgjørelser ha en viss relevans for samisk fiskeri.

«Rettserverv ved alders tids bruk hviler på tre elementer: Det må foreligge en viss bruk, som må ha funnet sted i lang tid, og ha skjedd i god tro. Man har imidlertid ikke faste kriterier ved avgjørelsen om de enkelte vilkår er oppfylt. Brækhus/Hærem: Norsk Tingsrett side 610 fremhever at vilkårene ikke er uavhengige –

67. Rt. 1983 s. 569.

68. HRD av 5. oktober 2001.

69. HRD av 21. juni 2001.

«en kan for eksempel slippe noe på kravene til tiden, dersom bruksutøvelsen har vært mer markert og omvendt, og for det annet tas det også hensyn til andre momenter som for eksempel rettighetens art og kvalitet, hvor tyngende den er for den tjenende eiendom og hvor nødvendig den er for den eller dem som påstår å ha retten». Dette er etter min mening en dekkende beskrivelse»

(dommer Matningsdal, s. 12).

Sedvaneretten kan utvikle seg selv om ikke alle de begunstigede har *identisk* oppfatning om det rettslige grunnlag for bruken. Hvis for eksempel én gruppe fisker i den tro at adgangen er fri i kraft av allemannsrett, mens andre tror at det er en allmenningsrett, kan dette ikke diskvalifisere et sedvanerettsbasert åpent fiske. Derimot vil det trolig anses som en rettsavbrytende motpraksis dersom noen utenforstående har lykket i å hindre fiskernes frie bruk av fiskefeltet. Slik avbrytelse kan skyldes konkurrerende bruk av havet, for eksempel oljevirksomhet.⁷⁰ Hvis andre fiskere med samme redskapsteknologi blander seg inn, er dette en konkurrerende bruk som ikke bryter med en ellers etablert sedvanerett.

Det som diskuteres her er faktiske avbrudd, for eksempel en privat handling som har skadelig innvirkning på et pågående fiske. Statlige vernetiltak som hindrer overbeskatning gjennom regulering av *utøvelsen* (dvs. ikke deltakelsen) av fiskeriene, er i denne henseende uten betydning for sedvanerettsutviklingen. I Norge⁷¹ og i USA⁷² har offentlige reguleringer i lang tid redusert friheten i fiskeriene uten å fjerne det sedvanerettslige grunnlaget i fiskeriene.

2.7.1 Noen norske saker. Praksisen er fast

Det første vilkår for sedvanerettsdannelse er gjerne at praksisen (sedvanen) er fast. Da tidsperspektivet er et eget vilkår, se kapittel 2.6, må fasthetskravet gå i andre retninger.

I saken om *agnskjell i Sundstrømmen*⁷³ anførte fiskerne at de og andre fiskere var berettiget til å ta skjell fordi de «har taget Skjæl paa dette Sted i mange og lange Aarekker». Videre anføres at «det

i Alders Tid har været Skik og Bruk, at Trondhjemsfiskere have taget Agnskjæl langs hele Fjordkysten», samt at fiskerne har forsynt seg «med Agnskjæl hele Trondhjemsfjorden udover lige til Ørlandet og specielt stadig i Sundstømmen» (s. 684). Høyesterett mente at man

«efter disse Oplysninger, der ikke har mødt nogen Indsigelse under sagen ... med Tryghed kan gaa ud fra, at det forholder seg saa, at de Tilt. overensstemmende med hvad der fra gammel Tid har været Skik og Bruk, i Aarrækker har taget Skjæl i Sundstrømmen ...» og frifinner de tiltalte.

(s. 684).

Vi ser at Høyesterett i denne saken gjør en samlet vurdering av flere momenter hvorav et viktig kjennetegn for fast praksis synes å være at fiskerne *stadig* fisket i Sundstrømmen. Kravet om festnet bruk står sentralt. Dette er slik formulert i den aller nyeste saken på området, *Svartskogsaken*:⁷⁴

«utnyttningen har skiftet karakter i samsvar med hva som har vært naturlig utnyttelse i de ulike periodene. I stikkords form preges bruken av kontinuitet, at den har vært altomfattende og intensiv, og av fleksibilitet. Kravet både til brukens omfang og varighet for erverv av eiendomsrett er etter dette oppfylt»

(s. 9).

For rettserverv gjelder det et intensitetskrav.⁷⁵ Men kravet er likevel ikke slik å forstå at det forbyr en vekslende bruk eller at bruken utøves forskjellig av de forskjellige brukere.

Innholdet i kravet om *alders tids bruk* må tilpasses de særlige forhold innen fiske.⁷⁶ Gyldig sedvanerettsdannelse ble konstatert i *Lågendommen*.⁷⁷ Saken gjaldt spørsmålet om fiske med stang, oter og grunnhåv i Gudbrandsdalslågen var en enerett for grunneierne, eller om også andre hadde rett til å fiske. De saksøkte (allmennheten) anførte at det var en festnet praksis for at fiske med stang, oter og grunnhåv også kunne utøves av andre enn grunneierne – en praksis som kan føres tilbake i hvert fall til begynnelsen av forrige århundre, samtidig som det kreves at det aldri vites å ha vært annerledes. Dette fiske hadde ifølge disse parter hjemmel i lokal sedvanerett eller alders tids bruk. Høyesterett tilkjente grunneierne enerett når det

70. Som er hovedproblemstillingen i Peter Ørebech. Om allemannsrettigheter (Oslo 1991).

71. Se Peter Ørebech. Konesjoner i fisket (TANUM, Oslo 1982).

72. Se i.a. *Lawton v. Steele*, 152 U.S. 133 – 1880 New York Statute on preservation from extinction fisheries within its jurisdiction og *Manchester v. Massachusetts*, 139 U.S. 240 – the Act of Legislature of Massachusetts of 1886 «for the protection of the fisheries in Buzzards Bay».

73. Rt. 1888 s. 682.

74. HRD av 5. oktober 2001.

75. Om kravet ved etablering av rettsvernede allemannsrettigheter, se Peter Ørebech. Om allemannsrettigheter (Oslo 1991) s. 290–294.

76. Jf. den tilsvarende argumentasjon vedr. reindriften i HRD 21. juni 2001 (Selbu – plenumsdom).

77. Rt. 1963 s. 370.

gjaldt stang- og oterfiske, men når det gjaldt grunnhåvfiske var det flertall (3–2) for et fiske som var åpent for allmennheten. Rettens *ratio decidendi* ligger innbakt i følgende setning:

Grunnhåvfisket «har vært utøvd direkte for synet på grunneierne, på faste plasser over et avgrenset område og konsentrert i en kort periode om høsten når silden går opp i elven ... [G]runnhåvfiskerne har deltatt årvisst ... Grunnhåvfisket ... har fått stor fasthet og stabilitet. Et forhold som på denne måte og i den grad er festnet, bør ikke og kan ikke nå rives opp»

(s. 377–78).

Vi ser her bl.a. at grunnhåvfisket har vært en årvis foreteelse. Med *årvis* forstår en det samme som gjentakende og må ikke blandes sammen med f.eks. «en Aarrekke»⁷⁸ eller et annet tidsperspektiv. I den nyeste dommen hvor lokal sedvanerett ble ansett å foreligge, *Balsfjordsaken*,⁷⁹ sier Høyesterett:

«Beiterettens innhold og omfang beror på det rettslige grunnlag for den. Utgangspunktet blir derfor den bruk og rettsoppfatning som har foreligget» ...» [B]eiteretten har sitt grunnlag i lokal sedvanerett» ... som er bygget «på den langvarige og festnede praksis som er konstatert i det aktuelle området» ... «Geithold er en tradisjonell form for husdyrhold i Balsfjord. Det har i lang tid i en viss utstrekning vært drevet med geit i det aktuelle området»

(s. 651–652).

Det har

«aldri ... vært praktisk eller aktuelt å forsøke å holde buskapen på egen eiendom»

(s. 650–651).

Vi ser altså at beiteretten er konstatert som en festnet praksis, bl.a. fordi beitet slik det har vært utøvd, har vært praktisk (behov), og noe annet er umulig eller upraktisk.

Et lignende synspunkt finnes i *fellesbeitedommen, Jessheim*⁸⁰: Tvisten gjaldt spørsmål om plikt til å gjerde inn innmark og erstatningsplikt etter lov av 16. mai 1860 om jords fredning § 24 a for den skade som brukerens bufe måtte volde på grunneierens innmarksteiger. Tvisten gjaldt om fellesbeitet i distriktet hadde etablert en rettslig plikt for jordbrukerne til å holde sin innmark inngjerdet mot egen utmark, hvor fellesbeiting finner sted og mot offentlig vei. Brukerne hevder at en slik plikt foreligger, og mener at denne er begrunnet i alders

78. HRD Rt. 1888 s. 682.

79. Rt. 1995 s. 644.

80. RG 1962 s. 261.

tids bruk eller lokal sedvanerett. Det er ikke beiteretten som er til vurdering i denne dommen, men om det gjelder en rettsregel i distriktet. At det har vært fast praksis med slikt gjerdehold finner lagmannsretten at må antas fordi

«gjerdeholdet har ikke bare vært naturlig men også nødvendig av hensyn til den særegne bruksmåte. Fellesbeitingen har formentlig på grunn av de stedege forhold vært ansett som en hensiktsmessig og grei ordning for distriktet i sin helhet, og det har under disse omstendigheter formodningen mot seg at enkelte brukere skulle kunne ta fordelene uten også å være med på byrdene, bl.a. det gjerdehold som måtte til for at beiteordningen skulle kunne virke tilfredsstillende»

(s. 265).

Fordi det er på det rene at ordningen med fellesbeiting har funnet sted, har det også vært et praktisk behov for gjerdehold rundt innmarken.

2.7.2 Noen norske saker (2). Mangel på fast praksis

Spørsmålet i forhold til samisk fiske er om fri adgang og likeverdig deltakerrett er fast praksis i de samiske kjerneområdene i Finnmark. Siden langt fra all slags praksis initierer rettsnormer, må skillet mellom sedvanerettsskapende praksis og utenomrettslig ikke-fast praksis tas i betraktning for nøyaktig å fastslå avgrensningen av kriteriet fast praksis. Er den samiske deltakerpraksisen av den rettslige sorten?

En dom som klart avviser sedvaneretten er *tangskursaken*,⁸¹ som løste tvisten om eventuell rett til å sanke tare på privateide strender og sjøgrunn. Det rettslige spørsmål er om tangskuren er fri for alle og enhver som følge av sedvanerettsdannelse, eller om det er en rett som utelukkende er forbeholdt eieren av de tilgrensende strender. Høyesterett sier at tangskuren først var tilfeldig og sporadisk, og at den

«sandsynligvis først senere har antaget betraktelige Dimensioner. Allerede det Tidsrum, hvori dette Forhold saaledes har fundet Sted, er efter min mening kort, hvor der som her spørges om, hvorvidt der derved har dannet sig en Sædvanemesig Ræt i Strid med den alment gjældende Regel»

(s. 505 – uth. her).

Vi ser altså at i den første tiden var omfanget av tangskjæringen ikke tilstrekkelig fordi den for-

81. Rt. 1896 s. 500.

nødne intensitet manglet. Man kan således si at praksisen ikke tilstrekkelig lenge har vært «fast».

*Bolstadjordsaken*⁸² gjaldt for det første om Bolstadjorden er en arm av havet eller et vassdrag.⁸³ For det andre er spørsmålet om laks- og ørretfiske ved sedvane eller alders tids bruk tilligger alle og enhver. Fiskeretten derimot ble antatt å tilhøre grunneierne som enerett. I denne dommen påberoper grunneierne (saksøkerne) seg en subjektiv rettighet og anfører bl.a. at

«Fiskeriet): laks og ørretfisket ... fra Arilds tider [har] været grundeierne forbeholdt i Bolstadjorden».

Representantene for fiskerne (de saksøkte) hevder derimot at under

«enhver omstændighed er dog fisket frit i Bolstadjorden, ... thi her har det fra saa lang tid tilbage, som nogen nulevende slegt kan mindes, altid været fisket av alle og enhver, uanset de har været grundeiere, husmænd, inderster eller strandsiddere, udenat grundeierne i saa henseende har havt fortrin, medmindre det har gjældt benyttelse af deres strand og eiendom forøvrig. Retten er altsaa erhvervet ved alders tids bruk, ...»

(s. 441).

Når det så gjelder fast praksis i denne saken finner Høyesterett at allmennheten (de saksøkte)

«har fundet sig i at blive afvist, og navnlig ved, at de, da fiskeretten var bortleiet, i flere aar ganske ophørte med at fiske»

(s. 436).

Vi ser altså at i den tiden hvor saksøkte mener de har ervervet fiskeretten, mangler fisket tilstrekkelig intensitet. Mønsteret er brutt i en viss tid, slik at man ikke kan tale om en fast, konsekvent praksis.

I saken om *Brændved Trysil*⁸⁴ hevdet noen småbrukere å ha rett til å ta tørre trær og grener i annenmanns skog, noe som bl.a. var begrunnet i gammel skikk og bruk om rett til mose, løv og ris samt tørt trevirke hvorsomhelst i bygden. Småbrukerne fikk ikke medhold av Høyesterett, som sluttet seg til underrettens begrunnelse:

«... om den omhandlede bruk skulde opfattes som noget mere end en uskyldig nyttesret, tør jeg ikke ved den anse fastslaat en ret til ved, som gaar videre end til de gjennom alders tids bruk hævdede brukere selv eller deres gaarde og som er av saa omfattende art, at den skulde

tilligge ogsaa alle fremtidige indflyttere i bygden. Jeg fremhæver, at bruken ikke har en almenningbruks beskaffenhet»

(s. 266 jf. s. 262).

Høyesterett betraktet bruken som et utslag av uskyldig nyttesrett og som således ikke hadde status av allmenningsrett.

*Frostasaken*⁸⁵ gjaldt spørsmålet om husmenn hadde en selvstendig hugstrett iht. lokal sedvane i strid med alminnelig allmenningsrett. Lokal sedvane ble forkastet pga. manglende bevis bl.a. fordi

«at nogen sikker, regelmessig, selvstendig bruk fra husmennes side har der neppe egentlig vært tale»

(s. 430).

I *Flubergsaken*⁸⁶ var det spørsmål om det var lokal sedvanerett i distriktet for at den skade som beitende dyr forårsaket på fremmed utmark hvor dyreeieren ikke har beiterett, ikke kan kreves erstattet etter gjerdeloven. Høyesterett mente at

«det ikke kan antas å bestå noen slik lokal sedvanerett ... [D]a det er spørsmål om lokal sedvanerett i strid med positiv lov, måtte det kreves et sterkt bevis for fast praksis i strid med loven...»

(s. 1322).

Tilstrekkelig bevis for slik fast praksis finner ikke Høyesterett ført. Dommen viser altså klart at det for å konstatere lokal sedvanerett må foreligge *fast praksis*, og i tillegg at når det er spørsmål om at denne strider mot formell lov, må det kreves et sterkt bevis for en slik praksis.

Saken om *fiskerett i Sperillen*⁸⁷ gjaldt spørsmålet om innsjøen har et midtparti hvor fisket var fritt for allmennheten, eller om hele innsjøen var undergitt privat eiendomsrett. Subsidiært var spørsmålet om allmennheten i Ådal hadde fiskerett med hjemmel i lokal sedvanerett eller alders tids bruk utenfor molbakken. Vedr. eiendomsretten delte Høyesterett seg i tre ulike fraksjoner, og både flertall og mindretall ga til kjenne forskjellige syn på dette spørsmålet. Retten unnlot å ta stilling til det prinsipielle spørsmål (s. 83) idet de kun avgjorde fiskeretten.⁸⁸ Hvordan skulle allmennhetens fiske vurderes? Flertallet kom til at saksøkte «kjennes uberettiget til fiske i Sperillen» fordi

85. Rt. 1931 s. 428.

86. Rt. 1959 s. 1321.

87. Rt. 1972 s. 77.

88. Redaktøren av Norsk Retstidende synes å drive «rettskappende redaksjonell virksomhet» når han antar at «Høyesterett fant at grunnen i innsjøen ikke i sin helhet er privat eiendom, og at det således er et eiendomsfritt midtparti», jf. ingressen s. 77.

82. Rt. 1912 s. 433.

83. Peter Ørebech: «Hav eller vassdrag?» Lov og Rett 1988 s. 334 se s. 338 flg.

84. Rt. 1918 II s. 261.

«grunneierne gjennom det fisket som har vært foretatt fra gammel tid, har ervervet en privat fiskerett over hele Sperillen» ... Dette er «med utgangspunkt i utviklingen av bosettingen og fiskerettens karakter av næringsgrunnlag og dets spesielle form, slik jeg tidligere har nevnt [faste fiskeplasser som endres etter årstidene]. Jeg legger til grunn at fisket i Sperillen som helhet har vært ansett som en herlighet til gårdene, at bruken av de enkeltes setter har vært oppfattet av alle som utslag av rett til fisket i hele sjøen innenfor de enkelte eiendommers forlengende grenser, og at dette har festnet seg som en rettsoppfatning som gjaldt hele sjøen ...»

(s. 83).

Mindretallet delte opp sjøen i soner. For den mellomste delen av sjøen var det ingen dissens idet det var enighet om at grunneierens fiskesett var helt dominerende i forhold til allmennhetens. For den nordre og søndre delen av Sperillen er bildet imidlertid noe annet. I den nordre del av sjøen

«er der verken dokumenter eller vitneforklaringer som kan underbygge en antakelse om at grunneierne har utnyttet denne del, enn si har hatt en eksklusiv utnyttelse av den. Garnfiske har det på grunn av dybdeforholdene formodentlig vært lite eller ingenting av, og annet fiske som vel har foregått i en viss utstrekning, har ikke vært eksklusivt forbeholdt grunneierne»

(s. 85).

I den sydlige delen

«finner man de fleste av allmenhetens setter som synes mest brukt. Grunneiersetter er det ikke så mange av her, og en del av de setter det foreligger opplysninger om, synes for lengst å være gått av bruk ... At grunneierens bruksutøvelse i denne delen av sjøen er langt svakere og mindre konsekvent enn i den midtre del, kan jeg ikke finne tvilsomt»

(s. 86).

Som vi ser gjelder drøftelsene grunneiers bruk og ikke allmennhetens. Momentene gir likevel en pekepinn på hva *fast bruk* innebærer, fordi det legges vekt på brukens styrke og konsekvens. Når det gjelder allmennhetens fiske, er det særlig kretsen av fiskere flertall og mindretall i Høyesterett har vurdert noe ulikt. Dette skal vi se på i *kap. 2.10.3*.

*Vansjø-dommen*⁸⁹ gjaldt prinsipielt spørsmålet om allmennheten har rett til fritt fiske med all slags redskap i Vansjø, subsidiært om det er fritt fiske med løst redskap i innsjøen. Det ble hevdet at ret-

ten til fritt fiske tilkom dem som hadde bopel eller fritidshus i en av de kommunene som omgav sjøen. Subsidiært ble det gjort gjeldende at almenheten iallefall hadde rett til fritt fiske med løs redskap fra båt og på isen. Som grunnlag ble det prinsipielt anført alders tids bruk, subsidiært hevd (hevdsloven § 8). Disse anførsler førte ikke frem idet Høyesterett enstemmig fant at grunneierne hadde enerett til allslags fiske i Vansjø. Allmennheten fikk ikke rett til fritt fiske fordi det har dreiet seg om et fiske som i forskjellige epoker innenfor det aktuelle tidsrom har

«skjedd i liten utstrekning» (s. 581), «vært av lite omfang» (s. 583), «vært av ringe omfang og betydning» (s. 582), eller «et fiske som har vært spredt og tilfeldig» (s. 583).

Sitatene knytter seg til omfanget av fisket, og viser at tilstrekkelig fast praksis ikke foreligger. At det påberopte rettsgrunnlag i Vansjø-tilfellet var alders tids bruk, ser ikke ut til å ha innvirket på realiteten i spørsmålet om objektiv rettsdannelse. Ei heller til å ha oppfordret Høyesterett til å avklare om det eksisterer et skille mellom dette rettsgrunnlag og lokal sedvanerett. Dette skal vi imidlertid se nærmere på i kapittel 3.

Etter dette må vi kunne anta at *fast* antakelig må være sedvane av en viss intensitet, fasthet i betydningen et visst mønster, likt og regelmessig (ikke «spredt og tilfeldig»). Mens *fast praksis* betyr at sedvanen er konsekvent anvendt og fulgt på samme måte («stabil»). Som følge av konflikten med grunneierne i Vansjø-saken, som jo ikke er tilstede ved fiske på det åpne hav, vil fasthetskravet trolig ikke ha samme styrke ved saltvannsfiske.

2.8 Fredelig og uomtvistet: En samstemt rettsoppfatning

Denne delen tar for seg kravet om fravær av verbal uenighet, dvs. at ingen bestrider den felles oppfatningen om «lang tids bruk» (fredskravet). Forestillingen om «fredelig og uomtvistet» krever at det ganske enkelt ikke reises innvendinger mot den felles oppfatning. Verbal uenighet trenger ikke ha form av aktuell domstolskonflikt. En gryende konflikt er nok. En sedvane eller bruk er omtvistelig dersom verbal uenighet foreligger. Det norske kravet om at sedvaneretten må være en allmenn oppfatning, kan ses fra denne synsvinkel: Den uomtvistelige oppfatning av bruken som et utslag av et rettsprinsipp er ikke oppfylt dersom den rettslige status er omtvistet. Dokumentasjon for fellesopp-

89. Rt. 1983 s. 569.

fatningen knytter seg til situasjonen før konflikten. Bevis for den finnes i folks vanlig atferd.

Det er ikke nok at praksis er et utslag av «folkets alminnelige atferd».⁹⁰ Denne felles atferd skal være et utslag av folks vilje.⁹¹ Det grunnleggende problem er om en konkret atferd er allment akseptert eller ikke. Viser lang tids praksis at noe oppfattes som lov, og dermed adlydes? En forkledd praksis anerkjennes ikke for det den gir seg ut for å være, men tas for noe annet. Folk som plukker bær under allemannsrett, vil ikke kunne skape noen særlig rett for seg på en måte som utsletter privat eiendomsrett.

Tradisjonelt gjelder en tredje betingelse for sedvanerettsdannelse ved at den langvarige praksis er *utøvd i den tro at det var en rettsregel som ble fulgt*. Men ikke hvilken som helst slags regel. Som vist i saken om *brændved Trysil*⁹² kan man ikke stifte subjektiv rett ved ressursutnytting som skriver seg fra utøvelse av anerkjent allemannsrett. Altså, dersom eier stilltiende anerkjenner bruken som uskyldig nyttesrett, kan passiviteten ikke tolkes som en forestilling om lokal sedvanerett. Jf. retten, som legger til grunn at det vel må

«forutsættes, at der ikke tidligere har været noget stort antal, som utøvet selvstændig hugst av tørt og avfald. Det skulle derfor ikke tidligere foreligge nogen opfordring for skogeierne til at skride ind, da de visselig, som ogsaa av partene forutsat, har betraktet den stedfundne bruk som en uskyldig nyttesret, som var uten skade for skogen»
(s. 265).

Det er ikke nok at kun rettighetssubjektene enes om regelforståelsen. Også pliktsubjektene – her som regel grunneierne – må være enige. I *Tangskurdommen* heter det:⁹³

«For at en sådan sedvanemessig rett skal kunne sies at ha dannet seg, måtte det være påvist at det var den alminnelige oppfatning i distriktet også fra grunneierens side, at de ikke har rett til at forby tangskur på sine strender; men at en sådan oppfatning har vært alminnelig, er etter min mening langt fra oppfylt.»
(s. 505)

Det er således ikke nok at oppfatningen om lokal sedvanerett har festet seg hos allmennheten. Det er også nødvendig at de pretenderte pliktsubjekter – vanligvis grunneierne – har samme oppfatning.

Det springende punkt er hvor meget som skal til for at domstolene vil si at en *identisk* oppfatning har manifestert seg også her (*kap. 2.10.3*). I *Bolstadfjordsaken*⁹⁴ sa Høyesterett at det

«er ført et efter omstændighederne fydestgjørende bevis for, at der med hjemmel af sedvane eller alders tids brug har dannet seg en retsregel, at lakse- og ørretfisket i Bolstadfjorden tilligger grundeierne og dem alene. Jeg finder videre, at denne opfatning paa fyldestgjørende maade er haandhvet af grundeierne bl.a. ved, at de, naar andre har udsat garn, har ladet disse optage eller paabyde flyting, og navnlig ved, at de har bortleiet fiskeretten til en fremmed. I det siste ser jeg et vitnesbyrd om, at de har følt sig trygge med hensyn til sin ret. At ogsaa ikkegrundeierne har havt den samme opfatning, finder jeg stadfæstet ved, at de har fundet sig i at blive afvist, og navnlig ved, at de, da fiskeretten var bortleiet, i flere aar ganske ophørte med at fiske.»

(s. 436)

Om denne bortleien sier overretten, med tilslutning av Høyesterett:

«Dette tyder ikke paa nogen sterk tro paa en dem [ikke-grunneierne] tilkommende ubestridelig ret, ...».
(s. 443 jf. s. 436).

Videre ser vi av saken om *brændved Trysil*⁹⁵ at småbrukere som hevdet at de hadde rett til å ta tørre trær og grener i annenmanns skog, ikke fikk medhold i Høyesterett:

«... hvor det gjælder erhvervelse for en stand av en rettighet paa en anden stands bekostning og ikke regulering av indbyrdes retsforhold f.eks. i tjener- og leieforhold o.l. maa forlanges at ogsaa de, paa hvis bekostning rettigheten skulle være erhvervet, har hat den forstaaelse at rettighetens utøvelser har været retmæssig, eller med andre ord erkjendt rettens eksistens»
(s. 265).

Dette vilkår, dvs. en rettsoppfatning også hos motparten, var ikke oppfylt. Samme holdning finner vi i saken vedr. *fiskerett i Jølstervannet*.⁹⁶ Høyesterett gir ikke saksøkte medhold i at fisket er en allemannsrett iht. lokal sedvanerett:

«Når man efter dette skal besvare spørsmålet om det utøvende fiske paa annen manns grunn i Jølstervannet gir uttrykk for en rett hjemlet ved alders tids bruk eller lokal sedvane, kan

90. Francesco Suarez op.cit. s. 448.

91. Paul Vinogradoff. Custom and right (Oslo, Leipzig, Paris, London and Cambridge, Mass. 1925) s. 22.

92. Rt. 1918 II s. 261.

93. Rt. 1896 s. 500.

94. Rt. 1912 s. 433.

95. Rt. 1918 II s. 261.

96. Rt. 1935 s. 838.

den nektende besvarelse herav ikke være syndelig tvilsom. Den eldgamle regel at grunneieren er eneberettiget til i ferskvann at fiske utfor sitt land har faat uttrykk i alle vaare lovbøker og kan ikke endres ved at et relativt faatall som før drev dette fiske har ment at ha rett der-til. Ingen kan alene ved sin adferd skape bindende sedvane, men bruken maa for at faa denne karakter ha funnet sted med en gjensidig bevissthet om positiv berettigelse og forpliktelse, liksom den maa paavises at ha funnet sted saa langt tilbake at de eldste nulevende folk ikke vet noget annet»

(s. 843).

De samme synspunkter finner vi igjen i *beiterett Fluberg*,⁹⁷ hvor det var spørsmål om eier av dyr iht. lokal sedvane var ansvarsfri for beite på fremmed eiendom. Høyesterett uttalte bl.a.:

«Jeg antar således at da det er spørsmål om lokal sedvanerett i strid med positiv lov, måtte det kreves et sterkt bevis for fast praksis i strid med loven i lengere tid og ut fra den oppfatning ikke bare hos dyreeierne, men også hos grunn- (skog) eierne at erstatning etter gjerdelovens § 24 a tross lovens bestemmelse ikke kan kreves»

(s. 1323).

I lagmannsrettens dom, som Høyesterett slutter seg til, heter det:

«Anerkjennelsen av denne sedvane som en lokal rettsregel beror imidlertid på, om den av dyreholderne er utøvet og av grunneierne tålt som en rett. Det er her ikke tilstrekkelig at enkelte innen de to grupper har vært av denne mening, det må være den alminnelige oppfatning blant begge, og dette foreligger det etter rettens mening ikke tilstrekkelig holdepunkter til å kunne konstatere»

(s. 1330 jf. s. 1323).

Utfallet av vurderingen blir annerledes i *Lågen-dommen*: Høyesterett finner

«at grunnhåvfiskerne har drevet sitt fiske i den tro at de hadde rett til det, og at grunneierne ikke kunne nekte dem å drive når de ikke kolliderte med, eller kom i veien for, faststående redskaper. At de har gitt innbyrdes forskjellige svar, når de nå i forbindelse med saken har vært spurt om begrunnelsen for sin rett, kan jeg ikke legge noen vekt på»

(s. 376).

Om grunneiernes rettsoppfatning mener Høyesterett at

«[d]ersom det hadde vært grunneiernes oppfatning at grunnhåvfisket hadde vært avhengig av deres tillatelse, skulle man vente at de i slike situasjoner hadde gitt uttrykk for dette ...»

(s. 377).

... Grunneiernes «holdning i den tiden man har noenlunde sikre opplysninger om, peker i retning av at de har avfunnet seg med fisket, enten fordi de har gått ut fra at de ikke kunne nekte det, eller fordi de har vært i tvil om sin rett og derfor ikke har grepet inn. Grunnhåvfiske av folk uten spesiell fiskerett har utviklet seg i ly av denne konsekvent gjennomførte passivitet fra grunneiernes side ...»

(s. 378).

For så vidt har ikke grunneierne en rettsoppfatning som er identisk med brukernes (*samsvarskravet*), og vi finner derfor ikke igjen det samme krav til gjensidighet som synes å følge av dommene om *brændved Trysil*⁹⁸ og *beiterett Fluberg*.⁹⁹ Snarere taler vi her om tålt bruk og passivitet (*kapittel 2.2 & 2.3*). Dette har imidlertid ikke hatt noen utslettende virkning på dannelsen av lokal sedvanerett. Det kan kreves at det er en felles oppfatning om at rettigheten har ett eller annet rettsgrunnlag. Det er intet krav om at oppfatningene er identiske. I *Vansjø-dommen*¹⁰⁰ uttaler Høyesterett at

«På grunneiersiden har det etter min oppfatning foreligget en rettsoppfatning som går ut på at de har hatt eneretten til alt fiske i Vansjø ... Hos utøverne kan man ikke finne en rettsoppfatning av et slikt innhold at den kan begrunne et rettserverv fra almenheten ... Man står ... ikke her overfor noen ensartet eller fundert rettsoppfatning på brukersiden ... Man finner således ikke her den gjensidige oppfatning om rett og plikt som er krevd i teori og rettspraksis»

(s. 584–85).

Det kan her virke som om retten henholder seg til et krav om identisk oppfatning. Jeg tror ikke det, fordi kravet her havarerte som følge av at rettighetshavergruppen ikke selv – innbyrdes – hadde noen ensartet rettsoppfatning. I *Balsfjordsaken*¹⁰¹ er detaljeringsgraden i *samsvarskravet* neddempet. Høyesterett viste til at herredsretten og lagmannsretten har

«lagt til grunn at det i det aktuelle området har vært en alminnelig oppfatning om at beiting i

97. Rt. 1959 s. 1321.

98. Rt. 1918 II s. 261.

99. 1959 s. 1321.

100. Rt. 1983 s. 569.

101. Rt. 1995 s. 644.

utmarken uten hensyn til eiendomsgrenser var noe man hadde rett til»

(s. 648).

Høyesterett legger også til grunn

«at den helt dominerende oppfatning på stedet har vært at gårdbrukerne har vært berettiget til å la dyrene beite i hverandres utmark ... Det er nok så, som de ankende parter har anført, at det til dels kan være uklart hvilket rettslig grunnlag de forskjellige vitner har bygget sin rettsoppfatning på. Man bør imidlertid her ikke stille krav om en mer detaljert underbygd rettsoppfatning på dette punkt ... Det avgjørende må være at den helt dominerende oppfatningen har vært at det beitet som ble praktisert, hadde et rettslig grunnlag»

(s. 648).

... «Beiterettens innhold og omfang beror på det rettslige grunnlaget for den. Utgangspunktet blir derfor den bruk og den rettsoppfatning som her har foreligget»

(s. 649).

Hjemmel må selvsagt foreligge, og de involverte må tro på en fullt ut lovlig praksis basert på en aller annen juridisk rettighet. Men når en situasjon oppstår der lokal sedvanerett er etablert, er det uten betydning hvilken type juridisk rettighet folk tror at de bygger på. Når det gjelder å erkjenne hvilke forhold som gir opphav til sedvanerett, er det ikke desto mindre nødvendig å foreta en mer detaljert undersøkelse av rettsgrunnlaget (s. 649). Et grunnleggende krav synes å være at det finnes en noenlunde samstemt oppfatning om rettsgrunnlaget: I *fellesbeitetaken Jessheim*¹⁰² uttalte domstolen at nesten alle vitnene (22 personer fra alle deler av kommunen) gav

«så og si enstemmig uttrykk for at de mener å ha «plikt» til å gjerde inn innmarken mot utmark og vei, og at dette er den alminnelige oppfatning i distriktet ... De iakttagelser retten hadde anledning til å gjøre under åstedsbefaringen bestyrker også, at det må ha vært den alminnelige oppfatning i distriktet at gjerdeplikt foreligger som nevnt ... Det kan vanskelig tenkes at gjerdeholdet ville hatt et slikt omfang som tilfellet er om jordbrukerne ikke anså seg forpliktet til det»

(s. 265).

Høyesterett legger stor vekt på den lokale rettsoppfatningen. Brukeren må ha vært i god tro mht. sin rett og at denne må bygge på en ensartet rettsoppfatning. Generelt synes dommene å stille krav

om at den gode tro må være tilstede hos begge parter, men det er *ikke et krav* om en gjensidig *identisk* oppfatning om rett og plikt. Det så vi i *Lågen-dommen*. Et slikt krav kan også virke «umulig» fordi partene i så fall er enige, og da foreligger jo heller ingen tvist!

Rettsoppfatninger er flyktige og kan til enhver tid bli omstøtt, både stilltiende av folket og av lovgiver, jf. *vårjakt på ender i Kautokeino*.¹⁰³ Tiltalte mente at han som reindriftsman hadde rett til å drive jakt på ender iht. lokal sedvanerett, uavhengig av viltlovens fredning. Han hevdet

«at det ved en langvarig tradisjon og rettsoppfatning blant samer i Kautokeino er etablert en sedvanemessig tilstand, som tillater ... [vårjakt, som] må slå gjennom overfor viltlovens generelle bestemmelser»

(s. 378).

Høyesterett dømte tiltalte fordi det må «ha vært vel kjent for kommunens innbyggere, iallefall i de senere år, at vårjakt på ender ikke var lovlig, ...» (s. 380). Ny lovgivning erstatter vanligvis eldre lovgivning. Gammel sedvanerett er intet unntak. Når skrevne lover oppheves, vil gammel sedvanerett igjen bli norsk rett så fremt sedvanerettsvilkårene er oppfylt. Dette var situasjonen ved opphevelsen av NL 3–12–1 («Saa skal Alminding være ...»). Rettsstilstanden skulle ikke endres. Den åpne allmenningen skulle leve videre, men nå hjemlet i sedvaneretten.¹⁰⁴

Oppsummert gjelder at den gode tro på praksisens lovlighet bør være til stede hos begge parter. Gyldig samisk sedvanerett forutsetter at både de samiske og langveisfarende retter seg etter den. En felles oppfatning om sedvanens detaljerte rettigheter og plikter er imidlertid ikke nødvendig. Den felles oppfatning er ikke til stede etter at konfliktsituasjonen er oppstått. Det kritiske tidspunkt må være rettssituasjonen før konflikten.

2.9 Sedvanen må være rimelig

Manglende rimelighet vil hindre sedvanerettsutviklingen. Som New Hampshires høyesterett fastslår i *Knowles v. Dow*, er «en sedvane ikke urimelig bare fordi den er i strid med en maksime i *Common Law*».¹⁰⁵ Hvis alle er enige, er sedvanen rimelig.

103. Rt. 1988 s. 377. Det hører med til historien at etter tapet i Høyesterett ble lovverket endret slik at vårjakt på ender i Kautokeino ble tillatt.

104. Dette følger av Ot.prp. nr. 37 (1991–92) s. 80–83, Innst. O. nr. 67 (1991–92) s. 11–13, NOU 1985: 32 s. 9–15 og Innstilling fra landbrukskomiteen av 2. juni 1992 s. 579–89.

105. 22 N.H. 387 (1851).

102. RG 1962 s. 26.

Dersom praksisen er omstridt, avgjøres sedvanens legalitet ved rettslig prøving. Rimelighet blir da en del av domstolens juridiske bedømmelse. Ingen rett vil bekrefte en ellers gammel og uavbrutt praksis hvis den anses urimelig.

I fiskeriene vil bevis for lang tids bruk medvirke til oppfyllelse av rimelighetskravet. En kontrafaktisk hypotese kan kanskje gi støtte som følger: Er den antatt sedvanlige bruk møtt med sanksjoner eller reaksjoner? Høyesteretts dom i *saken om «Foreningen til Fremme af Fiskeriet udenfor Drøbak»*¹⁰⁶ illustrerer dette. Foreningen satte ut østers på en østersgrunne for å fremme fisket. Men da ikke-medlemmer begynte det gamle fellesfisket, ble det hindret av foreningen og saken brakt for retten. Dommen gikk enstemmig i fiskernes favor. Tilsvarende ble resultatet i USAs høyesterett i saken *Martin et al. v. Waddell*:

«Ingen som planter en østersbanke i en seilbar elv, har slik eiendomsrett til østersen at han kan hevde at den som tar seg til rette der, krenker hans private eiendomsrett.»

41U.S. 347 (1842) se s. 419.

Som en enkeltstående hendelse var ikke utsettningen av østers et utslag av alders tids bruk. Rettens konklusjon er at utsetter mister eiendomsretten ved *derelictio*. Retten, mer enn å bekrefte rimeligheten av fri adgang til østersfisket, fordømte foreningens praksis som urimelig. Utestengelsen av fiskere som benyttet allemannsretten, ble ikke oppveid av potensielle økonomiske fordeler av privatisering av fiskefelter (se kap. 2.10.1).

2.10 Hvilke argumenter er holdbare?

Mangel på rimelighet hindrer at sedvanen utvikler seg til sedvanerett. Dette gjelder blant annet fravær av økonomi, spesifikke persongrupper og nøyaktig geografisk avgrensning. For eksempel kan geografisk uforutsigbare sedvaner, som fullt ut tilfredsstillende alle de andre kravene, bli avvist.

2.10.1 Det økonomiske argument

Har innflytelsen fra moderne, effektivt fiskeri på tradisjonelt samisk fiske noe å si for vurderingen av sedvanerettens gyldighet? Vil den bedriftsøkonomiske lønnsomhet som følge av ny praksis medvirke til at eldre sedvaner underkjennes av domstolene?

106. Rt. 1899 s. 225. Mer om dommen i Peter ørebech. Norsk havbruksrett (Grøndahl 1988) s. 8 og 108.

«Law and economics»-tradisjonen anser «verdimaksimering» og «økonomisk effektivitet» som ethvert rettssystemets bærende element. Ja, noen setter økonomisk rasjonalitet i forbindelse med dommers intuitive avgjørelser basert på «sunn fornuft».¹⁰⁷ Også til Norge har teorien funnet veien.¹⁰⁸

Høyesterett vektlegger økonomisk effektivitet. Argumentet er relevant for begge konfliktparter (dvs. allmennheten og grunneierne eller langveisfarende og lokale fiskere). Betydningen av økonomisk effektivitet er imidlertid ikke klar. Oppgaven her er dels å undersøke om manglende økonomisk effektivitet kan hindre en sedvanerettsutvikling og om høy økonomisk verdi for den fremvoksende praksis kan reparere en ellers ikke fullt utviklet sedvane. En tredje mulighet er at økt effektivitet kan stanse en forestående sedvanerettsprosess på en slik måte at kravet om lang tids bruk må bedømmes på nytt.

Er økonomiske effektivitet en selvstendige sedvanerettsbetingelse? Vi ser først på to saker hvor lokal sedvanerett ble fastslått, deretter på to med motsatt utfall. For det første *Lågen-dommen*.¹⁰⁹ Høyesterett legger her

«betydelig vekt på at grunnhåvfisket er et utpreget matfiske – og nyttefiske – som har hatt og fremdeles har reell økonomisk betydning for utøverne, slik at det ville innebære et tap for dem om de måtte unnvære det. Noen synderlig sportslig interesse har fisket derimot ikke, og det må derfor være nytteverdien som har begrunnet deltakelsen»

(uth.her).

Rettens motargument var at det potensielle tapet som ble påført andre brukere, var alvorlig. Dette argumentet støttet bygdefolkets krav om å få nyte en lokal sedvanerett til fiske. Høyesterett hevdet det samme standpunktet i *Balsfjordsaken*.¹¹⁰

«[Beite-]deltagerne har vært tilnærmet likestilte parter som har hatt gjensidig nytte av ordningen. Denne felles utnyttningen, som har skapt en gjensidig avhengighet mellom gårdene, har vært av vesentlig betydning for næringsgrunnlaget»

(s. 648, uth.her).

107. Se i.a. Paul H. Rubin, Why Is the Common Law Efficient?, 6 J. Legal Stud. 51 (1977). Paul Rubin, Business Firms and the Common Law (1983); Robert Cooter & Lewis Kornhauser, Can Litigation Improve the Law Without the Help of Judges?, 9 J. Legal Stud. 139 (1980).

108. Erling Eide og Endre Stavang: Rettsøkonomi – analyse for privatrett og miljørett (J.W. Cappelens Forlag 2001).

109. Rt. 1963 s. 370, se s. 377.

110. Rt. 1995 s. 644.

Rettens standpunkt viser at tap av beite ville ha resultert i reduksjon i husdyrholdet og dermed i bøndernes inntekter. God næringsøkonomi støttet den anfektede sedvanerett til felles beite.

I *kilenotsaken*¹¹¹ er argumentet at økt effektivitet ved ny fangstredskap skaper et paradigmeskifte. Den historiske «lavprofilbruk» ble avløst av mer intensivt fiske. Dette nødvendiggjorde at sedvanerettsprosessen startet på nytt. Retten hevdet at

«saa maa hertil bemærkes, at Laxefisket i tidligere tider maa antages at have været temmelig ringe og uden nogen større Interesse for Væreierne, saalænge der kun anvendtes Laxevarp. Fra Midten av Ottiaarene kom det mere udviklede og langt virkningsfuldere Redskap, Kilenøter i Bruk, og Fiskeriet fik derved en temmelig forandret Karakter. Det synes derfor vel forklarligt, at Væreiernes tidligere Likegyldighed ved eller Overseen af Husmændenes Laxefiskeri paa Værene, ved dettes forandrede Karakter og betydelig større Udbytte, ogsaa kunde komme til at undergaa en Forandring, saaat de fandt sin Interesse ved at Haandheve sine Rettigheder ogsaa med Hensyn til denne «Fiskeavl», som de forhen havde ladet upaaagtet» (s. 798).

I *Vansjø-dommen*¹¹² ser vi at Høyesterett gjør en oppdeling av ulike perioder hvor fisket har vært utøvd, og det økonomiske element er hele veien berørt. I tidsrommet 1950–1983 er det

«på det rene at almenheten ... har drevet et fiske i Vansjø som har hatt et ganske stort omfang, og har vært vesentlig mer omfattende enn tidligere ... Det kan dog ikke med rette tales om et nytte- eller næringsfiske» (s. 582, uth. her).

Bruksutøvelsen var da utøvd i for «kort tid». I tidsrommet 1930–1950 derimot

«ble det i de økonomisk vanskelige [mellomkrigs]årene ... drevet et fiske som man kan betegne som et nytte- eller næringsfiske ... Dette fisket har dog vært av ringe omfang og betydning» (s. 582, uth. her).

I tidsrommet før 1930 legger Høyesterett til grunn

«at dette fisket fra almenhetens side, ... har vært av lite omfang. Videre må jeg bygge på at det ikke har hatt noen økonomisk betydning for grunneierne. Det har ikke representert noen folbar konkurranse med disses eget fiske» ... Man får

etter dette det samme bilde av vitneprovne som av de skriftlige beviser når det gjelder epoker som ligger tilbake i tiden. Ut fra det som slik går fram, må jeg legge til grunn at det i Vansjø i tiden forut for 1920-årene fra almenhetens side har vært drevet et fiske i innsjøen som av omfang har vært beskjedent, og som ikke har hatt økonomisk betydning for grunneierne. Det har dreiet seg om et fiske som har vært spredt og tilfeldig»

(s. 583, uth. her).

Høyesterett viser forøvrig til tidligere rettspraksis og sammenligninger med *Lågen-dommen*.¹¹³

«Når det gjelder fisket fra almenheten i de senere tidsom i Vansjø, peker jeg på at den bruk man i denne saken står overfor, savner en rekke av de kriterier som det i *Lågen-dommen* ble lagt vekt på for grunnhåvfiskets vedkommende. Fisket i Vansjø har ikke foregått på faste plasser over et begrenset område. Det har ikke vært drevet 'direkte for synet' på grunneierne. Når man ser bort fra enkelte familiers fiske i mellomkrigstiden, har det ikke hatt økonomisk betydning for utøverne»

(s. 583–84, uth. her).

Kan «økonomisk betydning» være rettsstiftende kjensgjerning? En mulig løsning er som følger: Det økonomiske element er berørt i et fåtall av dommene. Dersom økonomi skulle ha avgjørende betydning, burde momentet vært til stede i de fleste saker og vært drøftet mer inngående. Imidlertid er det økonomiske element vektlagt i to av tre saker hvor lokal sedvanerett ble ansett å foreligge. I de to nyeste, *Lågsild*¹¹⁴ og *Balsfjorddommen*,¹¹⁵ ble det vektlagt at bruksutøvelsen hadde økonomisk betydning for utøverne. I den tredje av sakene, *agnskjellsaken*,¹¹⁶ har økonomiske forhold ingen betydning. I allefall er det ikke drøftet. Økonomien er derimot berørt i *kilenotdommen*.¹¹⁷ I tiden før kilenøter ble tatt i bruk, var husmennenes laksefiske av liten økonomisk betydning for væreierne. Disse fant seg i fisket på en måte som vel nærmest kan karakteriseres som tålt bruk. Da fisket utviklet seg gjennom ny redskap (kilenota), ble det tatt til motmæle. Her kan man ikke tale om rettsverv med grunnlag i lokal sedvanerett.

I de tilfeller der lokal sedvanerett ble påberopt, men ikke førte frem, ser vi at økonomihensynet bare berøres i to tilfeller. Bortsett fra *kilenotsaken* er det kun i *Vansjønsaken* at allmenhetens begren-

113. Rt. 1963 s. 370.

114. Rt. 1963 s. 370.

115. Rt. 1995 s. 644.

116. Rt. 1888 s. 682.

117. Rt. 1905 s. 797.

111. Rt. 1905 s. 797.

112. Rt. 1983 s. 569.

sede økonomiske interesse klart svekker retten til fritt fiske.

Felles for de fire sakene er at retten ikke drøfter den økonomiske betydning isolert, eller at dette hensynet alene ikke tillegges avgjørende vekt. Et kritisk spørsmål som ble stilt, var om fiske-riene hadde betydning for allmennheten. Hvis ikke svekker dette anerkjennelsen av sedvaneretten. Noe fast, nødvendig vilkår for å etablere sedvanerett er «økonomisk effektivitet» imidlertid ikke.

Noen dommer har uttrykkelig vektlagt de økonomiske hensyn ved å påpeke brukens betydning for utøvernes økonomi og velferd.¹¹⁸ Mens *agnskjellsaken*¹¹⁹ ikke nevner økonomien spesifikt, vektlegger *kilenotsaken*¹²⁰ og *notsaken*¹²¹ virksomhetens økonomiske betydning. Noen forskjeller mellom de to sakene kan påpekes. I den nyeste avgjørelsen argumenteres det for eksempel med grunneierens økonomiske stilling. Og som nevnt i 1905-dommen var påvirkningen på private rettigheter beskjeden som følge av «primitiv» redskap. Med ny redskap ble grunneierne mye sterkere berørt. Som følge av protest hadde det gamle, primitive fisket status som «tålt bruk», dvs. at fisket fra først av var tildelt allmennheten av veldedighetsgrunner. En kan således ikke si at det i dette tilfelle var mangelen på økonomiske interesser som diskvalifiserte en sedvanerett som ellers var i ferd med å etablere seg.

Som en konklusjon kan man si at argumentet om økonomisk effektivitet, knyttet til allmennhetens krav om sedvanerettslig hjemmel, styrker kravets stilling og øker mulighetene for at ordningen blir allment akseptert. Her er underforstått at ingen bør motsette seg en slik økonomisk fordelaktig ordning. Viktigheten for husdyrholdet er nevnt i *Balsfjordsaken*. I *Vansjønsaken* (s. 582) vektlegges at økonomisk ineffektivitet diskvalifiserer publikums eventuelle rett til fiske. Retten antyder at rekreasjonsfiske vil være lettere å tåle slik at det ikke skaper subjektive rettigheter iht. alders tids bruk eller lokal sedvanerett. Drives fisket yrkesmessig, blir det fort mer enn tolerert bruk. Grunneierne må reagere. Mangler reaksjonen, vil ny sedvanerett etableres. Det er dette som er avgjørende, ikke at yrkesfiske er mer økonomisk viktig enn fritidsfiske.

Videre kan man vurdere de økonomiske hensyn i relasjon til grunneierne. Dommen i *Vansjønsaken* sier at det allmenne fisket var uten økonomisk

betydning for grunneierne. Det var sporadisk og hadde kun ubetydelig innvirkning på de private rettigheter (s. 581). Argumentet har ingenting å gjøre med de økonomiske interessene som rettslig vilkår for å skape sedvanerett. Dette var tydelig fordi det omprosederte allmenne fisket ikke stod i noen reell konkurranse med det privateide fisket (s. 583).

I vurderingen av om sedvaner som tilfredsstillende de vanlige vilkår for sedvanerettsdannelse er rimelige, vil økonomien i sedvanen spille en rolle for gyldigheten. Hvis det er dårlig økonomi i den pretenderte sedvanerett, vil pretensjonen svekkes. Annerledes dersom en bestemt skikk innenfor næringslivet så å si bygger opp under økonomien. Da skal det nok en del til før normen underkjennes som ikke sedvanerettslig fundert.¹²²

2.10.2 Geografisk område

Lokal sedvanerett gjelder nødvendigvis innenfor geografiske grenser. Men eliminerer mangelen på slike grenser en ellers velutviklet sedvanerett? Er i vårt tilfelle de sedvanerettsløsningene som kan observeres i samiske kjerneområder, virkelig «lokale»? I *tangskursaken* heter det:¹²³

«For at en sådan sedvanemessig rett skal kunne sies at ha dannet seg, måtte det være påvist at det var den alminnelige oppfatning i distriktet også fra grunneierens side, at de ikke har rett til at forby tangskur på sine strender; men at en sådan oppfatning har vært alminnelig, er etter min mening langt fra oppfylt» (s. 505).

Retten antar at rettsoppfatningen må relateres til et spesifikt område. Men må området være eksplisitt definert? *Beitesaken i Fluberg*¹²⁴ kaster lys over spørsmålet: Høyesterett finner at det

«ikke ... ble dannet noen lokal sedvanerett i distriktet før den moderne form for skogskjøtsel ble utbredt, da jeg ikke finner godtgjort at en slik regel har vært praktisert som en rettsregel. Det ville også ha vært meget vanskelig å avgrense distriktet for en slik sedvanerett. Etterat den moderne skogskjøtsel er blitt utbredt, er det i alle tilfelle gått for kort tid til at det kan bli tale om lokal sedvanerettsdannelse» (s. 1325, uth. her).

Uvissheten omkring geografisk avgrensning ble ikke satt på spissen på grunn av fraværet av lang

118. Rt. 1963 s. 370 og Rt. 1995 s. 644.

119. Rt. 1888 s. 682.

120. Rt. 1905 s. 797.

121. Rt. 1905 s. 797.

122. Jf. Ekkerhart Schlicht. *On Custom in the Economy* (Oxford Clarendon Press 1998).

123. Rt. 1896 s. 500.

124. Rt. 1959 s. 1321.

tids bruk. I *Lågsildsaken*,¹²⁵ som bekreftet sedvaneretten til fiske, ble det geografiske området definert som «den nedre del av Lågen». Dette var tilstrekkelig, og den noe vage geografiske avgrensningen hindret ikke retten i å anerkjenne sedvaneretten. Snarere er geografisk vaghet og uvisshet bare noe som utelukker visse *ytre* områder fra sedvanerettsdistriktet.¹²⁶ Som Høyesterett sa i *Vansjø-saken*,¹²⁷ burde bruken ha foregått i hele det området som kravet om fritt fiske omfatter:

«Det må iallefall i utgangspunktet foreligge bevis for at bruken i dette tidsrom har vært utøvd med de redskapstyper det er spørsmål om å nytte, og for at *utøvelsen i denne tid har gått fore seg i hele det området som omfattes av påstanden om fritt fiske*»
(s. 579, uth. her).

Det ble imidlertid ikke ansett å foreligge bevis for dette fordi

«[n]år det gjelder fisket fra almenheten i de senere tidsrom i Vansjø, peker jeg på at den bruk man i denne saken står overfor, savner en rekke av de kriterier som det i Lågen-dommen ble lagt vekt på for grunnhåvsfiskets vedkommende. *Fisket i Vansjø har ikke foregått på faste plasser over et begrenset område*»
(s. 583, uth. her).

I noen tilfeller dekkes sedvanerettsområdet åpenbart av skikken, og her kan domstolen avstå fra å konkludere om yttergrensene, se bl.a. *beitesaken i Balsfjord*:

«Den lokale sedvanerett som her foreligger, kan ikke anses begrenset til de eiendommer som omfattes av samme gårdsnummer, og de to ankende parter står derfor her i samme rettsstilling. De betraktninger som jeg forankrer den lokale sedvanerett i, har en videre rekkevidde enn bare til å omfatte partenes eiendommer. Jeg vil imidlertid understreke at jeg ikke har foranledning til eller grunnlag for å ta standpunkt til den geografiske utstrekning av området for den lokale sedvaneretten»
(s. 649).

Selv om det i dette tilfellet ikke var noen foranledning for å avgjøre i hvor stor utstrekning sedvaneretten gjelder, drøfter retten dette. Det konstateres at sedvaneretten er så lokal at den gjelder innen de

samme gårdsnummer, men i en viss grad også mer enn dette.

Det er ingen minstekrav for sedvanerettens utstrekning. I *fellesbeitesaken*¹²⁸ konstateres det at selv små områder kan ha uavhengige lover:

«Man finner også at distriktet hvor den særegne bruksmåte har funnet sted og som etter opplysningene for lagmannsretten er atskillig mer omfattende, bl.a. vestover mot Gardermoen og Nordmokorset enn det fremgår av herredsrettens dom, er *tilstrekkelig stort* til dannelsen av lokal sedvanerett»
(s. 266, uth. her).

Spørsmålet er om sedvanerettens utstrekning er identisk med området for bruken. Selv om sedvanerettsområdet er vanskelig avgrensbar, vil det ikke diskvalifisere sedvaneretten. Ved usikkerhet om de geografiske begrensningene er det tilstrekkelig at retten fastslår at sedvanen i det minste er gyldig i det omtvistede område. Det er således intet argument mot samisk sedvanerett at den geografiske ytterramme er usikker. Dette er også flertallets standpunkt i *Selbudommen*.¹²⁹

2.10.3 Involverte persongrupper

Et tredje moment som ikke inngår i de tradisjonelle vilkår, gjelder personkretsen, dvs. spørsmålet om personkretsen for rettsoppfatningen. Stilles det krav om at rettsoppfatningen hos de berettigede og tjenende personer er sammenfallende? I *kilenotdommen*¹³⁰ dreide det seg om

«den almindelige Brug og Sædvane ved Fiskeværerne i Nordmøre med hensyn navnlig til Husmænds Laxefiske»
(s. 797).

Den *almindelige Brug* kan forstås som det fiske som brukes av alle og enhver. *Husmænds Laxefiske* gjelder derimot en mer bestemt krets av personer. Høyesterett tar imidlertid ikke stilling til dette spørsmålet fordi husmennene verken oppfylte intensitets- eller tidskravet:

Laksefisket «antages at have været temmelig ringe» ... og tiden «antages at være altfor kort»
(s. 798).

Forøvrig legger Høyesterett til at forholdene

125. Rt. 1963 s. 370, jf. s. 375.

126. Dette er synspunktet også i plenumsdommen av 21. juni 2001 (Selbudommen), jf. forskjeller i vurderingen hos flertall og mindretall vedr. det ytre område (tvisteområdet i Riast/Hylling).

127. Rt. 1983 s. 569.

128. RG 1962 s. 261.

129. Plenumsdom av 21. juni 2001, vedr. området Riast/Hylling.

130. Rt. 1905 s. 797.

«ikke skjønnes overhovedet at inneholde de nødvendige Elementer til en sædvanemæssig Retsdannelse»
(s. 798).

Det må skilles mellom «rettsskaper» og «rettsnyter», dvs. mellom dem rettsoppfatningen må være til stede hos, og dem som nyter godt av retten. Et eksempel på det første er *Brændved Trysil*.¹³¹ Småbrukeren som mente at han hadde rett til å ta tørrved til brensel fra annenmanns skog, påberopte seg at

«han har handlet i henhold til en ret, der tilkommer alle fastboende smaabrukere, nybyggere og inderster i Trysil. Denne ret mener han er hjemlet ved en bestemmelse i en skogdelingsforretning vedrørende Trysil fra 1786, samt derhos ved sedvanerett og ved alders tids bruk.»
(s. 263).

Retten *ratio decidendi* ligger bl.a. innbakt i følgende setning:

«... hvor det gjælder erhvervelse for en stand av en rettighet paa en anden stands bekostning og ikke regulering av indbyrdes retsforhold f.eks. i tjener- og leieferhold o.l. maa forlanges en gjensidig erkjennelse av rettens eksistens»
(s. 265).

I *Fiskerett Jølstervannet* er følgende vektlagt.¹³²

«Den eldgamle regel at grunneieren er eneberechtiget til i ferskvann at fiske utfor sitt land har faat uttrykk i alle vaare lovbøker og kan ikke endres ved at *et relativt faatall som før drev dette fiske har ment at ha rett dertil. Ingen kan alene ved sin adferd skape bindende sedvane*, men bruken maa for at faa denne karakter ha funnet sted med en gjensidig bevissthet om positiv berettigelse og forpliktelse ...»
(s. 843, uth. her).

Når det gjelder hvem som nyter godt av retten, vises til *Lågen-dommen*.¹³³ Flertallet sier at de

«opplysninger man for Høyesterett har om personer som uten spesiell fiskerett har drevet grunnhåvfiske, rekker i hvert fall tilbake til første halvdel av det forrige hundreåret ...»
(s. 376).

Fisket som i gammel tid bare ble drevet av husmenn, gårdsarbeidere og folk med tilknytning til gårder med fiskerett, har nå

«endret seg etter som befolkningen økte, og fra siste halvparten av det forrige århundret har man opplysninger om [at] grunnhåvfiske også har vært drevet av folk som ikke kan antas å ha hatt noen tilknytning til gårdene, således av befalingsmenn på Jørstadmoen ... [F]isket har vært drevet av de folk i bygden som har vært interessert i fiske, uten hensyn til om de har hatt noen tilknytning til gårdene eller ikke, og det er ikke holdepunkter til å tro at det har vært noe annerledes i eldre tider ... ; man har etter min oppfatning dekning i opplysningene for å si at det har vært en bred og alminnelig deltagelse»
(s. 376).

Når Høyesterett her viser til utøvelsen av «folk i bygden», kan man bli fristet til å tro at dette ikke gjelder en allemannsrett (lokal sedvanerett), men snarere en allmenningsrett, dvs. en rettighet for en begrenset krets av personer. Retten ser imidlertid slik på dette:

Man må «anta at fisket fra gammelt av i det vesentlige har vært drevet av folk fra distriktene omkring den elvestrekning saken gjelder, folk som bodde slik til at det var praktisk mulig og lønnsomt for dem å delta. Etter min oppfatning må retten til grunnhåvfiske begrenses i samsvar med dette. Jeg ser med andre ord ikke retten som noen allemannsrett i vanlig forstand, men som en rett for folk fra distriktet hvor det fra gammelt av var vanlig å delta i fisket. Man må se bort fra utviklingen i den senere tid – spesielt tiden etter den siste krigen. Da er det kommet til folk fra fjernere steder hvor det før ikke var vanlig å delta. Det kan ikke danne grunnlag for noen rett»
(s. 378).

At det ikke er en allemannsrett i vanlig forstand, må vel bety at det er en allmenningsrett, dvs. en lokal sedvanerett for en ubestemt krets av personer innen dette distriktet.

Kravet om tilknytning til gårder med fiskerett som drøftes i *Lågen-dommen*, finner vi igjen i *Fiskerett Sperillen*.¹³⁴ Som nevnt i kapittelet om festnet bruk var det ved siden av brukens fasthet, ett punkt som fler- og mindretall i Høyesterett vurderte ulikt, nemlig om andres fiske skulle vurderes. Flertallet sluttet seg til lagmannsretten i det syn at det fisket som hadde tradisjon, gjaldt personer som hadde fisket

«i forbindelse med eller i nær tilknytning til en fiskeberettiget eiendom, enten som husmann, bygselsmann, forpakter, tjenestefolk eller

131. Rt. 1918 II s. 261.

132. Rt. 1935 s. 838.

133. Rt. 1963 s. 370.

134. Rt. 1972 s. 77.

arbeider, eller ved at nær familie har vært i denne situasjon. De har stort sett bare fisket på området utenfor vedkommende gårds strandlinje ... Noe fiske fra andre enn den her omhandlede personkrets i et slikt omfang at det kan bety noe for avgjørelsen av fiskets rettslige karakter, er ikke påvist»

(s. 82).

Fisket var en del av gårdens fiskerett, og resultatet ble da det motsatte av *Lågen-dommen*. Dette skyldtes at det ikke kunne påvises at bosetningsmønsteret rundt Sperillen hadde endret seg (slik tilfellet var rundt Lågen). Mindretallet vurderte imidlertid dette spørsmålet annerledes, og er

«ikke enig i at man uten videre må regne husmenn, og arbeidere på gården i samme klasse som grunneierne selv og heller ikke at man utenfor denne krets finner ytterst få som har fisket med garn uten uttrykkelig eller stilltiende samtykke av grunneierne. Her nevner jeg først at etter hvert som husmanns- og bygselsforhold ble avvirket, synes etterkommerne av de siste husmenn og bygslere som en selvfølge å ha fortsatt fisket uten at det er grepet inn overfor dem av grunneierne. Den omstendighet at de fleste som har fisket fra allmennheten har hatt tilknytning til en eller annen gård, kan etter min mening ikke medføre at man setter dem ut av betraktning når det gjelder allmennhetens fiske. Dette ville innebære at i en bygd hvor alle fisket og alle hadde tilknytning til gårdene, skulle grunneierne ervervet enerett for fisket slik at allmennhetens fiske kunne bringes til opphør etter hvert som dens tilknytning til den enkelte gård løsnet»

(s. 87).

Selv om mindretallsvota selvsagt ikke kan legges til grunn, viser det dog at husmanns-, arbeider- og bygselsfiske ble ansett som et utslag av allemannsrett.

I *Vansjøaken*¹³⁵ gjaldt spørsmålet om allmennheten har rett til fritt fiske med ethvert redskap, subsidiært om det er fritt fiske med løst redskap i innsjøen. Høyesterett fant enstemmig at grunneierne hadde enerett til allslags fiske i Vansjø, jf. hovedregelen i § 76 i innlandsfiskeloven av 6. mars 1964. I denne saken drøftes personkretsen til dels inngående, først ved behandlingen av hva man om bruksutøvelsen kan slutte fra vitneprovene i saken. Etter Høyesteretts mening må

«en rekke av de forklaringene som gjelder egen eller andres bruksutøvelse, tillegges liten vekt.

I noen prov er det redegjort for fiske som har vært drevet av folk som har hatt tilknytning til gårder som har hatt strandlinje til Vansjø. Det gis beretninger om folk som har fisket sammen med grunneiere eller personer som har stått i slektskapsforhold til disse. Det fortelles også om fiske fra folk som har vært i tjeneste på gårdene omkring på vannet. Man kan ikke si at de grupper jeg nå har omtalt, har utøvd et almenfiske»

(s. 581).

Høyesterett sier dessuten at som det går frem av ankemotpartens prosedyre

«hevdes det at de som har fisket fra det som har vært kalt fiskebaser, har utøvd en allemannsrett. Jeg er ikke enig i dette. Disse «fiskebaser» er hytter som ligger ved innsjøen. Det er da naturlig å gå ut fra at folk som har drevet fiske med utgangspunkt og tilknytning til disse eieendommene, har gjort dette med grunnlag i den fiskerett eieren har»

(s. 582).

Likevel går følgende frem av premissene:

«Man har dog mange prov som går ut på at fiske har vært utøvd av folk som ikke har slike tilknytninger som dem jeg nå har nevnt»

(s. 582).

I ulike tidsepoker som utøvelsen refererer seg til er det

«på det rene at *almenheten* ... har drevet et fiske i Vansjø som [til dels] har hatt et ganske stort omfang, og har vært vesentlig mer omfattende enn tidligere»

(s. 582).

Det er ikke tvilsomt at det her siktes til en *ubestemt* personkrets, men det er andre grunner til at den lokale sedvanerett ikke førte frem. For det første fordi det ikke kunne tales om et nytte- eller næringsfiske, og fordi almenhetens fiske har vært av lite omfang, uten økonomisk betydning som har representert en følbart konkurranse med grunneierne fiske. For det andre drøftes personkretsen i forhold til rettsoppfatningen.

«På grunneiersiden har det etter min oppfatning foreligget en rettsoppfatning som går ut på at de har hatt eneretten til alt fiske i Vansjø ... Hos utøverne kan man ikke finne en rettsoppfatning av et slikt innhold at den kan begrunne et rettserverv fra almenheten ... Man står ... ikke her overfor noen *ensartet eller fundert rettsoppfatning* på brukersiden ... Man finner således ikke her den *gjensidige oppfatning om rett og plikt* som er krevd i teori og rettspraksis»

(s. 584–85).

135. Rt. 1983 s. 569.

Oppsummert viser dommene at et fritidsfiske utøvet i alders tid ikke gir rett til yrkesfiske. I *Vansjø-saken* presenteres vi for et uforpliktende fritidsfiske drevet av en liten gruppe personer. Selv om den folkelige rettsoppfatning påvirkes av persongruppen som driver virksomheten, må de berørte ikke-utøverne vise at de har tilpasset seg brukeroppfatningen.

2.11 Sedvanen må være viss

I angloamerikansk rett er «visshet» en kumulativ forutsetning for sedvaneretten. Kravet om visshet knytter seg til det synlige ytre som manifesterer de fysiske grenser for sedvaneretten. Synlighetskravet knytter seg til den stabile fiskeripraksis, her i de samiske kjerneområdene. I kystfisket er kravet om synlighet ofte oppfylt. Bukter, sund, odder mv. (mea) danner synlige grenser. Likevel er spørsmålet om fiskefeltet er synliggjort som sådan. I hovedsak er dette klart, fordi fiske er en tradisjonell virksomhet utøvet på «fiskebankene».

Selv om lokal sedvanerett må være geografisk avgrenset, har visshetskravet i angloamerikansk rett intet motstykke i norsk rett. Norsk rett vektlegger sedvanerett selv om den ikke håndfast dokumenteres gjennom synlige grenser eller områdets karakter. Dette er klargjort senest i plenumsdommen vedr. samisk beiterett, *Selbudommen*.¹³⁶

2.12 Sedvanen må være obligatorisk

Sedvanen må være obligatorisk, ellers vil den ikke skape sedvanerett. Den obligatoriske status følger av en etisk overbevisning. Det skal være en overholdelse av en rett, dvs. *opinio necessitatis*. En frivillig praksis, som ikke oppfattes som grunnlagt på noen regel, rettighet eller forpliktelse, er ikke juridisk bindende. Dette krav til sedvanerett innebærer selvsagt at ingen part kan velge om de vil anerkjenne allmennhetens rett til å fiske i kystfarvann. Kystfarvann utenfor USA og Norge har lenge vært brukt til publikums fordel som en rettighet. Slik er også situasjonen i de samiske kjerneområdene i Finnmark. Menigmanns bruk har sjelden vært trukket i tvil av private eiere av fiskerettigheter så lenge allmennheten har avstått fra å fiske i private farvann. I Finnmark fylke har den norske stat som grunneier aldri satt spørsmålsteget ved den frie adgangen til fiske. Tvert om, nasjonalstaten har ved den fortsatt gjeldende kongelig forordning av

13. mai 1775 anerkjent allmennhetens rett til fiske. Det har ikke vært reist innvendinger mot den obligatoriske statusen verken til norsk eller amerikansk sedvanerett i fiskeriene, verken av staten eller av grupper i allmennheten.

Oppsummert kan man si at sjøgrunneiere og andre brukere av kysten anerkjenner en sedvanerettslig alminnelig rett til fiske. I Finnmark fylke har den norske stat som grunneier aldri søkt å begrense den frie adgangen til fiskeriene.

2.13 Avsluttende bemerkninger, sedvanerettsvilkårene

Sedvanerettens plass varierer med rettsområdet. I norsk privatrett manifesteres sedvaneretten som *lex superior*, og tjener derfor som hovedkilde.¹³⁷ Ved manglende sedvanerett har de skrevne lover høyeste rang. Dette er også situasjonen for de «ytre allmenninger» og allemannsretten til fiske langs norskekysten. Se Sivillovbokutvalets utredning nr. 14, som kapitulerer overfor kravet om lovregulering av den ytre allmenning, og at tvilsspørsmål derfor henhører under domstolene.¹³⁸ Nye sedvaner kan faktisk tjene til å justere rettssystemet i henhold til endringer i det sosiale liv. Norsk rett vektlegger ikke motstridskravet hos Blackstone.

Hovedtyngden av rettspraksis gjelder bruken av privat land. Sakene kjennetegnes ved allmuens og de private eieres konkurrerende bruk. Konfliktsituasjonen til sjøs, bl.a. mellom fiskere eller mellom fiskere og andre allemannsrettshavere, er annerledes. Fraværet av private eiere reduserer konfliktpotensialet og forenkler sedvaneretttdannelsen. Sedvanerett i fiskeriene kan bare settes til side ved Stortingets lovgivning. Jeg kommer tilbake til hvilken betydning disse observasjonene har for den lokale sedvaneretten i fiskeriene i samiske kjerneområder (kapittel 3).

En annen forskjell mellom sedvanerettspraksis til sjøs og på land gjelder «*precario*» som gir *de facto* adgang til privat land uten at det skaper rettigheter for bruker. Et velvillig småskalafiske vil ikke uten videre initiere rettigheter for bruker eller allmennhet. Mens *precario* kan hindre utvikling av eiendomsrett til jord, er denne institusjonen fraværende i det marine miljøet på kysten. *Precario* hin-

136. HRD av 21. juni 2001.

137. Jf. Lov om rettshøve mellom grannar av 16. juni 1961 nr. 15 § 1, Lov om sameige av 18. juni 1965 nr. 6 § 1 og Lov um særlege råderettar over framand jord av 29. november 1968 § 1.

138. NOU 1988: 16 Eignedomsgrenser og administrative inndelingsgrenser s. 56 sp. 2.

drer ikke at et alminnelig fritt fiske utvikler sedvanerett. I det samiske kystmiljøet er konfliktsituasjonen mellom fiskere, ikke mellom grunneiere og innehavere av allemannsrett. Det fremmede fisket

i de samiske kjerneområdene som før 1830 – om det i det hele foregikk – var tålt bruk, er i dag en fullt utviklet sedvanerett som også omfatter utlendinger.

Kapittel 3

En etnisk samisk sedvanerett i fiskeriene?

Formålet med kapitlet er å fokusere på den etnisk baserte sedvanerett. Sedvaneretsregler for samisk fiske, som gjenspeiler en ordening med fri deltakelse, har holdt stand opp gjennom årene. Fordi gamle samiske skikker har måttet tilpasse seg konkurrerende norske fiskerier, vil sider av samisk fiske ha mistet sin autoritet.¹ Hvis kun samiske deltakerregler har overlevd, vil disse være smeltet sammen med tilsvarende norske regler. Fokus vil i så fall måtte flyttes fra etnisk rett til lokal rett (kapittel 4).

3.1 Fiskeriene i Finnmark, kort om problemstillingen

Før en juridisk analyse kan foretas, må vi ha en liten forestilling om forvaltningssystemet for fiskeriene i Finnmark. Antall fartøyer og deltakere har minnet kraftig i løpet av det siste tiåret etter sterkt press fra Norges fiskarlag og fiskere som allerede har dratt fordel av omsettelige kvoter. Fiskere med lavt aktivitetsnivå eller som driver yrkeskombinasjon, er utelukket gjennom «trange» regler for manntallsregistrering og merkeregistrering og derfor også utestengt fra yrkesmessig deltakelse i fisket.² Fiskeridepartementet har lukket de ytre allmenningene, noe som har gjort at de tradisjonelle samiske fiskeriene er blitt sterkt redusert.

Den faktiske og historiske bakgrunn for samisk fiskerilovgivning er beskrevet i Samerettsutvalgets rapporter fra 1993,³ 1994⁴ og 1997.⁵ Fakta om fiske finnes også i rapporten om samiske fiskerirettigheter.⁶ Som Samerettsutvalget påpeker, er fiske av største betydning for sysselsetting og bosetting i Finnmark.⁷ Som jeg har dokumentert

gjennom tidligere arbeider,⁸ tilhører fisket kystbefolkningen.

Begrepet «ytre allmenninger» betegner havfiske med fri adgang. Ved å stenge ute nye fiskere og innføre omsettelige fiskekvoter, har Fiskeridepartementet «ranet allmenningen». Ranet er et resultat av en særlig norsk korporativisme som gir kapitalsterke grupperinger i Norges fiskarlag full kontroll over ressursuttaket.⁹ Alle fortsatte deltakere skulle ha deltatt i fisket i ett av de tre foregående år med en viss minste fangst som stod i forhold til fartøyets størrelse. Unge fiskere som er nye i næringen, kan naturlig nok ikke tilfredsstille slike krav. Eneste mulighet er kvotekjøp. Dette krever store investeringer. Det ulykksalige er at unge fiskere ikke har midler til å betale de markedsbestemte kvoteprisene.

3.2 Det rettspolitiske poeng

Data fra intervjuer viser at fjordbefolkningen i Finnmark ikke ekskluderte fremmede. Det ser snarere ut til at langveisfarende fiskere som brukte småskalateknologi lik den stedegne, for det meste ble ønsket velkommen.

Dataene viser en betydelig motvilje mot slik konkurranse som skyldes bruk av effektive og nye redskap på det samme område.¹⁰ De samiske interesser var uten innflytelse og makt til å ekskludere uønsket fiske. Til tross for en rekke forsøk ble tradisjonelle redskaper ikke innrømmet enerett i noen fjord i Finnmark.¹¹ Den frie ressursadgangen som klart har hindret samiske særrettigheter, jf.

1. Knut Kolsrud. Sjøfinnane i Rognsund. *Studia Septentrionalia*, Vol. 6 (Oslo 1955) s. 81, se s. 123.
 2. Se Peter Ørebech. Konesjoner i fisket (Tanum 1982) s. 54–55 og s. 218–19.
 3. NOU 1993: 34 Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark s. 540–547.
 4. NOU 1994: 21 Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv s. 83–110.
 5. NOU 1997: 4 Naturgrunnlaget for samisk kultur s. 304–318.
 6. Einar Storslett: Samiske fiskerier mot år 2000 (14. januar 1995).

7. NOU 1993: 34 Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark s. 541.
 8. Prosjekt nr. 105550/720 Norges forskningsråd – UNESCO-programmet Man and Biosphere (1995–1998). Se Peter Ørebech: «Sedvanerett som grunnlag for bærekraftig forvaltning i fiske» i Bjørn Sagdahl: Fjordressurser og Reguleringspolitikk (Oslo 1998).
 9. Peter Ørebech, «Tvers igjennom Lov til Seir!»: Ranet av fiskeriallmenningen – Om rettsregler, rettslige funksjoner og -virkninger i den korporative maktfylde (Arbeid for Makt & Demokratiutredningen, kommer desember 2001).
 10. Se krav fra lokale fiskarlag innsamlet av Marion Palmer angående Kokelv. Grunnlagsmateriale for dette prosjektet i regi av Norges forskningsråd.

fraværet av private fiskefelter,¹² er paradoksalt nok også sjøsamenes fremste styrke. Fordi sjøsamene aldri viste noen bort fra fisket, med hvilken rett har da Fiskeridepartementet utelukket samer fra fisket? Dette er sakens kjernepunkt.

3.3 Etnisitet som problem

Dersom en velger etniske og lokale forvaltnings-systemer, bortfaller muligheten for ensartede nasjonale rettslige ordninger. Juridisk likhet er *av vital betydning for demokratisk tenkning*: «Demokratiet som prinsipp korrumpes ... når likhetsånden blir borte».¹³ Mens stedlige særordninger kan aksepteres, er det problematisk å bryte prinsippet om likhet for loven ved å gi etniske grupper fritak. En sjøsamisk bonde sa en gang:

«De [reindriftssamene] bruker etnisitet som argument, at de kom her først. Sannheten er at mange reindriftssamer er innflyttere enten fra Finland eller Russland».

Dag T. Elgvin. *En natur – to administrasjoner* (Høgskolen i Finnmark 1998: 3) s. 66.

Konfliktsituasjonen samene imellom er komplisert. Mens for eksempel reindrift oppfattes som en minoritetsnæring, har saue- og storfenæringen blant sjøsamene ikke tilsvarende status. Som en annen sjøsamisk bonde sier det:

«Hvis det er noen som blir diskriminert, så er det sjøsamene, både av myndighetene og av reindriften».¹⁴

Dag T. Elgvin. *En natur – to administrasjoner* (Høgskolen i Finnmark 1998: 3) s. 98.

Formell likhet innen den etniske gruppen er ikke nok til å bevare den samiske minoritetens særtrekk.¹⁵ At alle medlemmene har de samme problemene, er ikke i seg selv noen trøst for gruppen. Ordninger som krever positiv diskriminering av samene forekommer.¹⁶ Spesielle tiltak og hensyn

er nødvendige for å oppnå reell likestilling mellom samene og andre norske kulturer.

På den annen side kreves det gode grunner for å gi særrettigheter til utvalgte etniske grupper. Det etniske alternativet reiser et ytterst alvorlig spørsmål når det hevdes at samene har spesielle rettigheter og plikter ene og alene på grunn av sin etnisitet. Som det er dokumentert i flere intervjuer, er etnisk forskjellsbehandling enda verre for Finnmarks vedkommende, fordi etnisitetsargumenter brukes mot kystboere til tross for at mange av disse kystboerne er samer. I mange områder hersker det nærmest «krigstilstand» mellom sjøsamere og reindriftssamer.¹⁷

Selv om våre dagers etniske betraktninger ikke må forveksles med attenhundretallets sosialdarwinisme,¹⁸ er det likhetspunkter. Den historiske erfaringen med skattemessig forskjellsbehandling av samene på grunnlag av deres etnisitet¹⁹ frister ikke til gjentakelse. Hvordan skal talsmenn for særbehandling av samene møte argumentene fra rasistiske grupper som for eksempel hevder at den germanske rases overlegenhet må sikres gjennom særrettigheter?²⁰ En samisk fisker ytret følgende kritiske bemerkning:

«Det at Snefjord men ikke Havøysund nu e blitt en del av samisk fiskerisone synes æ e nåkka fanskap den forskjellsbehandlinga der. Dem fiske jo på det samme havet så der burde ha vært like rettigheter. Den soneinndelinga synes æ ikke nåkka om. Æ vet ikke om dem må melde seg inn i det derran samemantallet eller nåkka sånt ... Dem som driv med sjarkfisket for eksempel skal dem ha fordela og ekstra tilskudd for at dem e fra Snefjorden? Det er jo rasisme det. Det går utenom det demokratiske styresettet lokalt og sentralt».²¹

Problemet som illustreres her, er blant de argumentene som kan hindre domstolene i å dømme til fordel for samiske etniske rettigheter. Spørsmålet

11. Se Finnmark fiskarlags protokoller av 9. september 1962 til 17. november 1966 og diverse fram til 16. desember 1985, innsamlet av Einar Eythorsson. Se også protokoller fra Kvalsund kommune (K.sak nr. 25/74, jnr 1712/74, jnr. 127/78, K-sak 75/79, K-sak 8/81, jnr. 193/81, k-sak 50/82, k-sak 12/85, jnr. 335/85, saksnr. 95/0111, jnr. 95700474), innsamlet av Marion Palmer og Svanhild Andersen.

12. NOU 1993: 34 Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark s. 120–121.

13. Baron de Montesquieu: *The Spirit of Laws*. Vol 1 (Reprint, The Colonial Press New York 1899) s. 109.

14. En tilsvarende oppfatning gir en sjøsamisk fisker, Peder Mathisen, Snefjord, uttrykk for i et intervju høsten 1994 ved Tore Nesheim s. 6.

15. Tidligere høyesterettsjustitiarius Terje Wold i St.meld. nr. 21 (1962–63) Om kulturelle og økonomiske tiltak av særlig interesse for den samisktalende befolkning s. 57.

16. Carsten Smith: «Rettslige forpliktelser myndighetene er bundet av overfor den samiske befolkningen ved regulering av fiske». Juridisk betenkning til Fiskeridepartementet 1990.

17. Dag T. Elgvin. *En natur – to administrasjoner* (Høgskolen i Finnmark 1998: 3) s. 101 ff.

18. Gunnar Eriksson. *Darwinism and Sami Legislation*. 89 ff. i Birgitta Jahreskog (red.). *The Sami National Minority in Sweden* (Stockholm 1982).

19. NOU 1994: 21 Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv s. 41.

20. Sametingsmedlem Nora Iversen bruker dette argumentet mot å la seg registrere i samemantallet, se Dag T. Elgvin. *En natur – to administrasjoner* (Høgskolen i Finnmark 1998: 3) s. 92.

21. Oppfatningen er tilsvarende hos kystfisker Peder Mathisen, Snefjord, i et intervju høsten 1994 foretatt av Tore Nesheim s. 18.

blir da om man i stedet for «etnisk samisk rett» (*lex peregrines*) heller burde satse på «stedsrett» (*lex loci*).

At dette puslespillet kan være mer komplisert i en hjemlig sammenheng enn i utlandet, ser vi blant annet på forskjellene mellom de nordamerikanske indianerne og de norske sjøsamene mht. innfødtes rettigheter. Nordamerikanske indianere oppnådde et visst vern gjennom USAs disintegrasjonspolitik, som opprettet indianerreservater utelukkende for urbefolkningen. Vern for indianernes rettigheter ble nedfelt i internasjonale konvensjoner.²² I et slikt miljø er positiv forskjellsbehandling av urbefolkningen legitimt.

Den samiske kystbefolkningen var derimot utsatt for sterkt integrasjonspress, de manglet «territorium» og hadde, med noen få unntak, ingen rettslige dokumenter som fastsatte spesifikke samiske rettigheter. Den samiske befolkningens mer uklare rettigheter er bare forankret i vage sedvanerettsregler.

I følge Samerettsutvalgets mandat og en rapport fra Nordisk sameinstitutt²³ kan samiske rettigheter i utgangspunktet begrunnes ut fra samebefolkningenes *særstilling som etnisk gruppe*. Det avgjørende spørsmålet blir da om sjøsamene er en spesiell etnisk gruppe.²⁴ Mangel på etnisk minoritetsstatus kan omstøte det politiske grunnlaget for å kreve et eget, sterkt og eksklusivt vern for den etniske gruppen. I så tilfelle er særbehandling bare mulig gjennom eksistensen av lokal sedvanerett.

3.4 Sedvanerettens vekst og fall

Temaet er en mulig sjøsamisk sedvanerett i kystdistriktene i Finnmark. Sandvik beskriver «ressursutnyttningen» som «sedvanemessig bruk» eller «lokal og regional sedvanerett». Etter hans mening har

«[d]enne bruken av naturgoda ... vore nødvendige for å halda oppe livet. Bruken har vore *livsnødvendig*. Følgelig er det også utanfor all tvil at dei som budde i Finnmark ... har meint at dei hadde *rett til å bruka naturgoda*».

Gudmund Sandvik. Om oppfatninger av retten til og bruken av land og vatn i Finnmark fram mot slutten av 1960-åra i NOU 1997: 4, vedlegg 1 s. 578, se s. 591.

Jeg er enig i at tvingende nødvendighet er ett av de elementene som gir grunnlag for juridiske rettigheter. Slutningen er slik: Livberging og rett til liv er en grunnleggende menneskerettighet.²⁵ Skogbruk, beitebruk, fiske og jakt har vært og er nødvendig for å opprettholde bosettingen i arktiske strøk i Norge. Slik bruk av naturressurser må derfor være en juridisk rett.

I praksis må studiet av sedvaneretten ta for seg den gjeldende normsituasjonen (dvs. dagens samiske sedvanerett). Siden det nå er slutt på den karakteristiske kooperative fiskeripraksisen som samene drev i generasjoner,²⁶ er samiske fellesfiskerier som opphørte rundt 1950-tallet ikke av interesse her. Historien er imidlertid relevant. Den er anvendelig som bakgrunn og fortolkningselement når dagens fiskerirettsproblemer skal løses. For å fastslå om gamle skikker oppfyller sedvanerettskriteriene, kreves rettshistorisk kunnskap og innsikt.

«Heimplassen var inni fjordbotten i Store Leresfjord. Der tok vi storsild, torsk og sei med landnot. Det var hovedfisket for oss. Med landnøter måtte det være mye folk. Den ble dratt på land med menneskemakt. Det var 10–12 mann i hver ende og drog. Unger og kvinner deltok også. Den ene enden ble satt fast i land, så kjørte man en runde rundt fisken og satte tauet i andre enden fast i land, og så var det å begynne å trekke. Noen båter måtte følge nota rundt til fisken var sikret inni nota slik at ikke fisken for ut. Det kaltes for å «skimle». Selve «skimla» var som ei fjøl, ca. en meter lang, hvitmalt, og med bly som var festa fast til den slik at den skulle synke. Den hadde et tau i ene enden og ble sluppet raskt ned i havet og så dratt opp igjen, sluppet ned igjen, og slengt i forskjellige retninger – der man så fisken komme. Når den var inne i nota så man at den kom i stim i forskjellige retninger. Man brukte årene også. Det måtte være flere båter som var med på å «skimle». Det var om å gjøre å holde fisken inne der nota enda ikke hadde rukket rundt. Den samme skimla brukte vi på snurpenøter også. Inntil man hadde fått ringene snurpa sammen. Dem stod der og skremte hvor nota ikke nådde – helt til nota var trekt til lands. Vi har enda «skimla» hengende. Med landnota måtte alle være med – også ungene. Alle måtte henge seg på. Det blei no kraft utav det og. Mange av ungene var sterke og snope. Ungene syntes det

22. Disse er nærmere omhandlet i mitt forskningsprosjekt under Norges forskningsråd, «Komparative indianske og samiske studier av rettigheter i fisket».

23. Se NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 114.

24. Tom G. Svensson. *Ethnicity and Mobilization in Sami Politics* (Stockholm 1976).

25. Se argumentasjonen for hvalens rettsstilling; Anthony D'Amato & Sudhir K. Chopra. *Whales: Their Emerging Right to Life*. *American Journal of International Law* 1991 s. 21.

26. Erik Solem. *Lappiske rettsstudier* (Scandinavian University Books 1970) s. 93.

var spennende å få være med. De fikk jo penger. Om ikke anna så holdt dem i ei kork. Noen kunne også komme roende og henge seg i nota bare for å få lott. Og det fikk dem».

Intervju med Sigvald Sjursen (70 år), Lerresfjord (Alta kommune) 28. september 1998.

Slik praksis var vanlig i andre samiske kjerneområder, jf. fisket i Snefjord (Måsøy kommune).²⁷ En kontinuerlige endring av normstrukturene drives fram av livets egen dynamikk. Mens noen fiskerier avvikles blir andre stående. I studiet av dagens rettssituasjon er det vår tids rådende skikker og praksis det gjelder. Landnotfisket, som en trodde var særlig samisk, var benyttet både av samer og nordmenn. Som Samerettsutvalget påpeker, ble «dragnet ... opprinnelig brukt både av tilreisende og lokale fiskere».²⁸ Typisk samisk var slikt fiske derfor ikke.

3.5 En annerledes samisk sedvanerett?

Særlige sjøsamiske rettigheter er i dag ikke lett synlige. Selv om sedvaner kan observeres blant samene, er det uklart om disse er særsamiske. Som følge av Fiskeridepartementets lukking av allmenningene må en undersøke sedvanebestemte ressursallokeringsystemer. Det klart at *sii'da*-institusjonen var egentlig eier av all sin jord, og at *sii'da*-rådet (*norraz*) «bestemte fordelingen av retten til å utnytte forskjellige ressurser mellom hushold innenfor en 'sii'da'. Bruksretten var ikke permanent, men gjenstand for årlig vurdering i 'norraz'».²⁹ Hovedfunksjonen til «norraz» var å etablere bærekraftige regimer for ressursutnyttelsen. Tilsvarende hadde den selvstyrte samiske forvaltningsinstitusjonen en viktig posisjon i kystdistriktene i Norge.³⁰

Siden «siida'en» ikke lenger er i funksjon, kan andre formelle eller uformelle forvaltningssystemer vurderes. I fiskeriene har det lokale fiskerietvalg fullmakt til å regulere fiskeriene i samsvar med saltvannsfiskeloven av 3. juni 1983 nr. 40 §§ 33–35. Utvalget har kompetanse til å fremme lokale samiske fiskerihensyn. Det viser seg imidlertid at lokale interesser har skuffende liten innflytelse på de vedtak som fattes. Etter å ha gjennomgått 22 krav om spesielle fjordreguleringer,

hvorav 21 ble avvist, konkluderte samfunnsforskeren Einar Eythorsson med at det etablerte systemet tilintetgjør nesten ethvert forsøk på å gjennomføre lokale reguleringskrav i fiskerisektoren.³¹ Lokale krav tas i praksis svært sjelden til følge. En forklaring er at antall fiskere ble sterkt redusert i den aktuelle perioden. En annen årsak er Norges Fiskarlags sterke innflytelse og denne organisasjons standpunkt om at alle med fiskelisens skal ha rett til å utnytte havet langs norskekysten uavhengig av hvor de bor.

Tanken om særlige fiskerettigheter i samiske kjerneområder er knyttet til etnisk minoritetsstatus. I levesett skiller sjøsamene seg klart fra reindriftssamene i indre Finnmark, og det finnes ingen likheter mellom sistnevntes sedvaner og rettssituasjonen til den sjøsamiske befolkningen. Omvendt har sjøsamene, som lever et ikke-nomadisk liv, trolig lagt seg til et levesett mer likt den øvrige befolkningen av norsk, finsk og svensk herkomst som bor i tilgrensende områder.

«Sjølappene i Finnmark har nu helt oppgitt sitt tidligere levesett. De er blitt fast bosittende ... De blir mer og mer denasjonalisert. De holder op å bruke sin lappiske drakt bruker i stor utstrekning norsk sprog. Hele deres levesett er nu som den norske bumans».

Erik Solem. Lappiske rettsstudier (Scandinavian University Books 1970) s. 33.

Etniske rettigheter er åpenbart knyttet til sosial identitet.³² Komponenter i en kulturell identitet er blant annet skikker, yrker, sosiale roller, felles atferd, oppfatninger og meninger, symboler og språk.³³ Samerettsutvalget hevder at samisk kultur er dynamisk og ikke knyttet til et gammelt levesett, men snarere til identifiserte samiske materielle og åndelige kulturkjenner.³⁴ Men hva om de dynamiske endringene blir for omfattende? Med andre ord, er sjøsamenes kultur og norsk kystkultur i sin alminnelighet i ferd med å bli ett? En samisk talsmann sier det slik:

«Vår kultur her ved sjøen er en sammensatt kultur. Man kan ikke snakke om samekultur, for den inneholder også norske og kvænske elementer. Dette er ikke en rein samekultur. Vi

27. MAB-intervju 1996 Snefjord (Eythorsson & Mathisen) s. 3.

28. NOU 1997: 4 Naturgrunnlaget for samisk kultur s. 307 sp. 1.

29. Se Tom G. Svensson: Local Communities in the South Sami Region s. 103 i Birgitta Jahreskog (red.). The Sami National Minority in Sweden (Stockholm 1982).

30. Erik Solem. Lappiske rettsstudier (Scandinavian University Books 1970) s. 105.

31. Einar Eythorsson. Ressurser, livsform og lokal kunnskap. Studie i en fjordbygd i Finnmark (Institutt for samfunnsvitenskap, Tromsø 1991) s. 138.

32. Tom G. Svensson: «Local Communities in the South Sami Region s. 102 i Birgitta Jahreskog (red.). The Sami National Minority in Sweden (Stockholm 1982).

33. Tor Arne Lillevoll. Åpen allmenning for fjordfiske i sjøsamiske områder? s. 68 i Bjørn Sagdahl: Fjordressurser og Reguleringspolitikk (Oslo 1998).

34. Se NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 382.

er samer som bor ved sjøen, vi hører til kystkulturen, men vi er samer».

Intervju i Ságat fra 30. oktober 1993 s. 10 med Hermann Kåven fra Brenna Porsanger kommune.

Det springende punkt er ikke næringsdrift og leve-sett, men om folk anser seg selv som samer.

«Denne etniske grensa mellom ei samisk og ei norrøn befolkning har stort sett vært forklart ved henvisning til tilpasningsformer og økologiske forhold ... Dette syn deles ikke av Schanke ... og O. Andersen ... som meiner at denne etniske grensa må forklares som en symbolsk grense som ikke produseres av funksjonelle aspekter, men av ei kognitiv oppfattelse. Det er faktorer som ulikhet i språk, historisitet, religion og verdenssyn som genererer denne etniske grensa mellom to forskjellige folkeslag».

Bjørn Hebba Helberg. Fiskeriteknologi som uttrykk for sosial tilhørighet. En studie av nordnorsk fiske i perioden 400–1700 e. Kr. (Stensilserie B nr. 38, Universitetet i Tromsø 1993) s. 220.

Det er et spørsmål om selvdefinering og selverkjennelse. Når forbindelsen mellom rettigheter og identitet brytes, svikter den etnisk-relaterte sedvaneretten: «Den gamle generasjonen av samiske bosettere tapte sin identitet for lenge siden og ble en del av den svenske befolkningen. På denne måten gikk mye av samenes skattlagte jord tapt som et uttrykk for samenes rett til denne jorda.»³⁵ Den svenske samebefolkningen oppfyller altså ikke identitetskravet. Er de tradisjonelle særsmiske åndelige og materielle kjennetegn fortsatt til stede i sjøsamiske lokalsamfunn? I følgende utdrag sammenligner Knut Kolsrud fjellsamenes og sjøsamenes assimilasjonsprosess:

«Sjøfinnane har mist fotfestet i den nedervde levevisa si fordi dei i samanlikning med fjellfinnane stod under mykje hardare kulturelt trykk utanfrå. I det økonomiske grunnlaget har det vore så liten skilnad mellom dei ... bufaste folkegruppene i nyare tid at dei [sjøsamene] ikkje har kunna dra seg unda konkurransen. Dei fekk ikkje fyremun av ei symbiotisk næringsform som reindrifta og vart liggande etter i økonomisk utvikling».

Knut Kolsrud. Sjøfinnane i Rognsund. Studia Septentrionalia, Vol. 6 (Oslo 1955) s. 81, se s. 123.

Identiteten er derved gått tapt. Oppgaven da er om mulig å gjenskape en sjøsamisk-lignende kultur. Den samiske politikeren og fiskeren Peder Mathisen er imidlertid nokså pessimistisk til «gjenreis-

ningen» av *sjøsamisk* identitet. På spørsmålet om hvorvidt «selvforståelsen» og identiteten noen gang vil kunne gjenopplives i tradisjonelt sjøsamiske områder, svarer Mathisen:

«Nei, jeg trur nok at de fordommene [mot samisk språk og kultur] er så fastgrodd at jeg trur ikke dem kommer til live igjen».

Peder Mathisen, Snefjord, i et intervju gjort av Tore Nesheim høsten 1994, s. 28.

Ikke desto mindre sier Samerettsutvalget at «[s]amene er utvilsomt en etniske gruppe som går inn under kulturvernet i artikkel 27 [i FN-avtalen av 1966 om sivile og politiske rettigheter]».³⁶ Er det reindriftssamene det tenkes på? Er dette en gyldig konklusjon også for sjøsamene? For noen geografiske distrikter er den samiske identiteten fortsatt ganske sterk. For eksempel bekreftet 83,6 prosent av befolkningen i Lille Lerresfjord (Alta kommune) sin samiske identitet i 1930, mens tallet i 1970 var 70,3 prosent.³⁷ Gitt disse tallene kan det altså ikke trekkes noen generell konklusjon. I stedet viser tallene at innbyggerne i enkelte regioner øyensynlig holder sin samiske identitet i hevd. Mens etnisiteten her er sterk, er den svakere i andre distrikter. Skal en anlegge et generelt perspektiv, synes «kyst- og fjordfolkets rettigheter» å være den eneste legitime vei gå. Med et slikt utgangspunkt kan det tas spesielt hensyn til fjordbygdene der samene tradisjonelt har bodd.³⁸

3.6 Manglende forståelse for etniske rettigheter?

Mens antall personer i sjøsamiske miljøer som kan klassifiseres som urbefolkning er avtakende, har rettsvernet for urbefolkninger gjennomgått en betydelig forbedring. I Norge var ikke samepolitikk et aktuelt tema før på slutten av 1950-årene.³⁹ Forandringen kom ved Samekomiteens innstilling av 1959 og Høyesteretts dom i «*Altevannsaken*»⁴⁰. FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter kom i 1966. Da hadde imidlertid assimilasjonsprosessen pågått i flere hundre år, og etnisk mangfold

36. Se NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 285 sp. 1.

37. Einar Eythorsson: Store Bekkarfjord, et historisk kulturlandskap og stridens eple. Altaposten 30. juni 1995 s. 12.

38. Dette er Tor Arne Lillevoll's synsvinkel. Åpen allmenning for fjordfiske i sjøsamiske områder? s. 72 i Bjørn Sagdahl: Fjordressurser og Reguleringspolitikk (Oslo 1998).

39. Samekomiteen: Innstilling fra komiteen til å utrede same-spørsmål (Kirke og undervisningsdepartementet 1959). Se også Steinar Pedersen. Bruken av sjøressursene i Finnmark. En kortfatta oversikt med hovedvekt på samiske interesser (12. Oktober 1994) s. 28 flg.

40. Norsk Retstidende (Rt.) 1968 s. 429.

35. Se Israel Ruong: Sami Usage and Customs s. 33 i Birgitta Jahreskog (red.). The Sami National Minority in Sweden (Stockholm 1982).

ble stadig vanskeligere. Norges urbefolkning fikk altså sine rettigheter, men hvem var kvalifisert? Hvor kunne man finne disse «innfødte»? Kanskje er det slik at alle innbyggerne i de samiske kjerneområdene er kvalifisert?

Det norske samfunnet er forholdsvis homogent. Det er heller ingen allmenn oppfatning blant Finnmarks innbyggere at noen av deres naboer på grunn av sin etniske tilhørighet alene skulle ha bedre rettsvern og rettigheter.⁴¹ Et argument som benyttes til støtte for denne «manglende forståelsen» er at folk som lever i samme område og driver samme næring, bør ha fordelene (eller ulempene) av samme normsystem. Det bør ganske enkelt være ett system med like rettigheter. Mangfoldet aksepteres kanskje i reindriftsnæringen, som jo drives av samefolket alene. Kystboerne, som lever ved de indre fjordene, har en mer utfordrende sak. Etter århundrer med blandingsekteskap kan man ikke sikkert fastslå at noen er etniske samer mens andre er etniske nordmenn eller finner (kvæner). Se for eksempel følgende utsagn fra en innbygger i Snefjord i Vest-Finnmark (Måsøy kommune):

«noen av det folket som æ stamme ifra, der er en gren som kom bortifra Ibestad. En gren kom ifra Tana og ja, på morsida så dem jo ifra Nord-Sverige, Pajala-strøket og Haparanda. Og det er vel en gren ifra Trøndelag ... Så det er en sånn passelig blanding».

MAB-intervju 1996 Snefjord (Eythorsson & Mathisen) s. 4.

Vi står altså overfor to oppgaver. For det første har vi undersøkelsen av sedvaneretten. Eksisterer det en sedvanerett i fiskeriene? Er disse rettighetene som regulerer de lokale fiskeriene, utelukkende avledet av sedvanerett? For det andre: er den observerte sedvaneretten en spesifikt samisk sedvanerett, eller er det en lokal sedvanerett som gjelder for bestemte geografiske områder? I sistnevnte tilfelle nyter for eksempel samer og andre etniske grupper lignende rettigheter som følger av identiske sedvanerettsregler. Samene er altså underlagt sedvanerett, men ikke en spesifikt samisk sedvanerett.

Siden jeg tolker mitt mandat til å gjelde sedvaneretten som regulerer samenes fiske, er en eventuell påvisning av slik lokal sedvanerett ikke til ugunst for samenes rettsbeskyttelse.

3.7 Er de observerte sedvanene særsamiske?

Sedvanerettsløsninger har sin plass og kan utfylle lovverket. Neste skritt blir da å bestemme om den sedvanerettslige praksis som følges, er av samisk karakter. De som krever særbehandling på grunnlag av etnisitet, må bevise sin etniske tilhørighet.⁴² Har samisk fiskeripraksis utviklet seg til en spesiell samisk sedvanerett for fisket? Eller sagt på en annen måte: finnes det bevis for at fiskeripraksis som observeres, virkelig er samisk og ikke en alminnelig skikk knyttet til en næring eller et bestemt område, ikke basert på etnisitet? Dette er en relevant betraktning siden fiske, i motsetning til reindrift, ikke er en rent samisk næring. Observert skikk og bruk er faktisk mer orientert mot praksis i fiskerinæringen enn mot etnisk samiske skikker.

Et vanskelig spørsmål er å fastslå forholdet mellom en samisk kulturbase og sjøsamenes selvaktelse. Israel Ruong har identifisert dette som en «uomtvistelig forbindelse mellom et folks rettigheter og dets identitet.»⁴³ Oppfatter kystbefolkningen i Finnmark seg selv som samer? Oppviser kystbefolkningen i «samiske kjerneområder» samiske tradisjoner og samisk identitet? Siden avhandlingen har et juridisk sikte, avstår jeg fra sosialantropologiske studier. I stedet velger jeg litteraturstudier og intervjuer i kystområdene i Finnmark. Det viktige er å dokumentere et levedyktig miljø for bevaring, opprettholdelse og utvikling av en særsamisk rett.

Etnisk samisk identitet er *alfa et omega*. Om et samisk krav på en rettighet fører fram, er avhengig av kystbefolkningens angivelig samiske identitet. I forhold til sedvaneretten består spørsmålet i om kystbefolkningen anerkjenner den samiske etnisitet. Hvis etnisitet defineres som en gruppes selvbevissthet knyttet til gruppens språk, næringsveier, levesett og tradisjoner,⁴⁴ har rettsgrunnlaget for særsamisk krav avtatt i det tyvende århundre. Opphøret av en spesifikk samisk identitet bekreftes i intervjuer gjort i kystområdene i Finnmark. De fleste intervjuobjektene snakket ikke samisk, og få bekreftet sin samiske opprinnelse. Noen avviste uttrykkelig enhver forbindelse med et samisk opphav. Som en innbygger i Repvåg (Nordkapp kommune) sier det:

41. Bjørn Olav Megard. Om å forstå «de lite samevennlige» i Finnmark og om forslaget til «Samisk grunnforvaltning». Kritisk Juss (Oslo 1999) s. 43 med videre henvisninger.

42. NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 114.

43. Se Israel Ruong: Sami Usage and Customs s. 33 i Birgitta Jahreskog (red.). The Sami National Minority in Sweden (Stockholm 1982).

44. Tom G. Svensson. Ethnicity and Mobilization in Sami Politics (Stockholm 1976).

«Repvåg har vært et attraktivt fiskevær fra hantsatiden og pomortiden. Den faste bosetninga har i vesentlig grad vært tilflyttere sørfra. Noen form for samisk bosetning her er ikke dokumentert. Men en tilstedeværelse antas å ha forekommet. Jeg har spurt alle på stedet om samisk bosetning og ingen har noe å bidra med».

Intervju av 26.09.1998 med Harry Hansen, (70 år), født og oppvokst i Repvåg.

Ifølge denne talsmannen benytter samene i det vesentlige samme redskap og metoder som de etniske nordmennene. Det kan se ut som om man i studiet av fiskerinæringen ikke kan skille mellom norsk og samisk fiskeripraksis. Dette er imidlertid ikke en ny observasjon fordi en lang rekke krav som tidligere har vært presentert som samiske krav, ved nærmere betraktning har vist seg å være lokalbefolkningens behov for vern mot inntrengere.⁴⁵

Den avgjørende særsamiske identiteten⁴⁶ er fraværende hos dem som gjør krav på en spesiell samisk sedvanerett. Nesten alle informantene benektet å ha noen samisk identitet. I tillegg, og enda mer tankevekkende, kommer at folk i samiske kjerneområder driver sitt fiske på en måte som ikke kan skilles fra norsk praksis i andre distrikter. Videre er det umulig å skille samiske og norske fiskeres praksis når begge folkegrupper bor i samme region. De grunnleggende kumulative elementene i en særsamisk *identitet* og en særsamisk *praksis* er altså fraværende. Det beste de etniske samene i dag kan håpe på er dermed at lokale, etnisk indifferente skikker kan oppnå status som sedvanerett.

Israel Ruongs henvisning til forfatteren Aslak Nils Sara støtter en slik oppfatning: «Sara benekter at samenes interesser er sikret gjennom storsamfunnets sosiale og politiske strukturer».⁴⁷ Siden sjøsamene har tapt sin etniske identitet gjennom økonomisk og kulturell assimilasjon, er eneste mulighet en lokal sedvanerettsløsning. Dette er emnet i kapittel 4.

45. Se Sverre Tønnesen i NOU 1978: 18A. Finnmarksvidda, natur – kultur s. 189–190.

46. Se Israel Ruong: Sami Usage and Customs s. 33 i Birgitta Jahreskog (red.). The Sami National Minority in Sweden (Stockholm 1982).

47. Se Israel Ruong: Sami Usage and Customs s. 33 i Birgitta Jahreskog (red.). The Sami National Minority in Sweden (Stockholm 1982).

Kapittel 4

En lokal sedvanerett i fiskeriene?

Sedvanen øver en «dyp og kontrollerende innflytelse på verdenshistorien».

Alfred Marshall. *Principles of Economics* 8th edn. (London Macmillan 1920) s. 465.

I en åpningsseremoni ved juridisk fakultet ved Universitetet i Tromsø¹ sa Carsten Smith at fremtiden for det samiske folk er ugjenkallelig knyttet til samiske rettigheter som institusjon.² Betydningen av forskning på sameretten må derfor understrekes.

Denne studien av samiske fiskerettigheter kan bidra til å nå dette målet. Dette til tross for at en etnisk basert samisk sedvanerett, som vi har sett i kapittel 3, er fraværende. Spørsmålet blir om samisk sedvane har bidratt til en lokal sedvanerett knyttet til samiske «kjerneområder». Et grunnleggende problem her er å fastslå utstrekningen av slike områder. Dette er ikke noe nytt problem, jf. regjeringens hodebry:

«Den alvorligste uklarhet som er oppstått gjelder imidlertid selve spørsmålet om *hvor* den samiske retten til reindrift gjelder»

St.meld. nr. 28 (1991–1992) En bærekraftig reindrift s. 83.

Ifølge professor Smith har «det indre liv i samiske samfunn ... i stor grad vært basert på gamle sedvaner, der mange antakelig kan ha rettskvalitet».³ Dette kapitlet har som mål å undersøke om fiskerisedvaner kvalifiserer som sedvanerett. Vi er altså opptatt av sedvaneretten i sjøsamiske kjerneområder. For å finne ut av dette må vi gå inn på sedvanerettens forutsetninger. Bare fast, intensiv praksis kvalifiserer som sedvanerett.⁴ Er samisk deltakelsesrett til fisket kvalifisert?

4.1 Har samene et sedvanerettsbasert fiske med fri adgang?

Særlige samiske rettigheter for Finnmarks urbefolkning kan oppstå gjennom lokal sedvanerett. Studien er basert på analysen av sedvanerettskriteriene (kapittel 2.4) kombinert med resultatene av spørreundersøkelsen i 1998 blant samiske innbyggere i de såkalte «kjerneområdene».

Det dreier seg her om situasjonen *de lege lata*. Siden tidlig på 1990-tallet er det tradisjonelt åpne torskefisket blitt lukket. Fiskerettighetene i «samiske kjerneområder» er redusert og småfiskerier er presset ut gjennom forvaltningsvedtak. Hovedspørsmålet er om sedvanerettslig adgang til fiske hindrer fiskeriforvaltningen i å stenge de sjøsamiske allmenninger.

Det legislative paradoks er som følger: Hvis samene i alders tid har drevet fiske under den åpne allmenning, hvordan kan da Fiskeridepartementet begrunne sin «lukking av allmenningen»? I stedet for positiv forskjellsbehandling *til fordel for* samisk fiske, *begrenser* norske myndigheter samenes fiske muligheter sterkt.

4.2 Finnes det lokal sedvanerett i samiske områder?

Rettspraksis som er gjennomgått i kapittel 2 er relatert til privat eiendomsrett. Til lands gjelder andre rammer enn dem vi finner til sjøs. De marine konflikter skjer i et miljø uten eiendomsrett eller grunneiere. Dette vil få konsekvenser for vurderingen av om lokale fiskerier kan sies å være sedvanerettslig fastslått.

Forskjeller i de faktiske rammebetingelser gjør i prinsippet ingen endring i de formelle kriterier vedrørende sedvanerettsdannelse. Imidlertid vil nok hensynet til at det sedvanlige skal manifestere seg i rettsoppfatninger, klart være enklere å tilfredsstillende til sjøs enn til lands idet nødvendig konform oppfatning ikke forutsetter enighet med grunneier.

Siden samiske og norske fiskerimønstre er identiske, er det ikke snakk om en spesiell samisk

1. 25. mars 1987.

2. Carsten Smith: Samerett – gamle rettskilder og ny rettsdisiplin (Institutt for rettsvitenskap skriftserie Tromsø, nr. 1 (1987) s. 1.

3. Op.cit. s. 2.

4. Sml. «alders tid»-kriteriet slik det ble utformet av Høyesterett i Svartskogsaken, HRD av 5. oktober 2001 s. 9.

fiskeriutøvelse.⁵ Etnisk orientert fiskeripraksis finnes ikke. Emnet er derfor om særskilte samiske *deltakelsesregler* har status som sedvanerett. Bidrar gamle samiske ordninger med fri adgang til en *lokal sedvanerett* for fjordene og kysten i Finnmark?

Alle svarene på spørsmål 14 i intervjuet («Ble det respektert at hver båt hadde sine faste plasser fra år til annet?») – fra Neiden og Nesseby i øst til Nervei, Lebesby, Porsanger, Kokelv, Repparfjord, Lerresfjord osv. i nord og vest – gikk ut på at fremmede fiskere ikke var utelukket fra å fiske på noe bestemt fiskefelt, verken i fjordbunnene eller på kysten. Ja, mer enn som så, det rapporteres at fremmede ble godt mottatt og assistert av lokale båter til de beste plassene.⁶ Dette inntrykket har også festet seg hos de gjestende fiskerne, jf. uttalelsen om at fiskere fra Kåfjord kommune i Troms fylke ble behandlet som innfødte.⁷

Vi har siden sammenbruddet i de lokale siidane i andre halvpart av 1700-tallet, eller i hvert fall siden lovgivningen av 1830, sett et fiskeri med fri adgang. Spørsmålet som må vurderes, er om denne praksisen har stilling som sedvanerett. Svaret avhenger av om anerkjente sedvanerettskrav er tilfredsstillt. Er fisket i fjordene og på kysten av Finnmark sedvanerettslig fundert?

4.3 Fjordfisket i Finnmark er ikke precario

Tålt bruk er ingen gyldig karakteristikk av de tradisjonelle samiske fiskeriene. Jeg skal ikke gå nærmere inn på detaljene her, siden en foreløpig observasjon klart viser at tålt bruk er uegnet. Med utgangspunkt i *Vansjøsaken*⁸ ser vi at bruken av fiskeressursene i Finnmark ikke er hjemlet i noen eiers sjenerøsitet. Det er en rekke holdepunkter for det. Det rettslige element fremkommer klart av Kongelig resolusjon av 13. mai 1775 § 6. Siden staten har gitt like deltakerrettigheter til alle innbyggerne i Finmarken amt, kan de samiske fiskevanene ikke ha utviklet seg i ly av statens uvitenhet.

5. Peder Mathisen, Snefjord, i et intervju høsten 1994 ved Tore Nesheim s. 6.
6. Intervju med Arne Lillebo (87 år), Porsanger 8. juli 1998.
7. Intervju med Salamon Salamonsen (85 år), Djupvik i Kåfjord 30. mars 1999.
8. Rt. 1983 p. 569.

4.4 Det frie fjordfisket i Finnmark er tilstrekkelig «gammelt»

Kravet om lang tids bruk (kapittel 2.6.4) står sentralt i sedvaneretten. Men det har aldri vært hevdet at identiske skikker må ha pågått siden en eksplisitt dato, f.eks. første dag av styringstiden til kong Rikard Løvehjerte (1189), slik anglosaksisk rett opprinnelig synes å ha krevet, eller at en samisk praksis har vart i et visst antall år.

Betydningen av varighetselementet ligger i å sikre at praksisen har vært drevet lenge nok til å fastslå at den er fullt innarbeidet og godtatt i folks rettsbevissthet.⁹ I Storbritannia har den også vært benyttet politisk som garantist for regelens «godhet». Var den anerkjent av *den gode* Rikard Løvehjerte, var regelen *også god* og noe man følgelig må holde på.¹⁰

Lang tids bruk er bevis både på at den faktiske bruken eller praksisen ikke er rent flyktig og at praksisen er anerkjent som en normativ rettslig kategori. I tillegg viser det at bruken eller praksisen ikke bare er fulgt av en tilfeldig gruppe mennesker som angivelig har fisket i et bestemt område, men at den er fulgt av flere generasjoner og i tilstrekkelig lang tid til å få karakter av en legal og gyldig normativ løsning. Dette er kanskje forklaringen på at ingen domstol har vurdert et spesifikt tidsrom som minstekrav, slik tilfellet blant annet er med hevdvunne rettigheter.

Spørsmålet er da om den samiske skikken med fri adgang til fiske i de ytre allmenningene er tilstrekkelig gammel til å tilfredsstillt sedvanerettskravet i norsk rett. Jeg tror at William Blackstones kjennetegn på langvarig sedvane, «at det ikke har vært annerledes i manns minne», er et fullgodt mål på hva som menes med alders tid. Som det illustreres av *agnskjellsaken*¹¹ og *Lågsildsaken*,¹² settes tidsrommet «uminnelig tid» i forbindelse med nålevende generasjoners hukommelse.

Med hensyn til varighet sies det i *Balsfjordsaken* at et tidsrom på ca. 150 år tilfredsstiller kravet.¹³ I saken om *fellesbeite i Jessheim* fra 1962 sies det at 100 år er tilstrekkelig.¹⁴ Samtlige informanter har anerkjent at reglene om deltakerrett i de samiske fiskeriene hjemler en fri adgang for alle fiskere. Ingen informanter vitnet motsatt. Det

9. Oscar Platou; Retskildernes Theori (Kristiania 1915) s. 73.
10. Peter Örebeck & Fred Bosselman (red.). Customary Law & Sustainable Development -Legal, Sociological and Philosophical Implications (Island Press, coming 2002).
11. Rt. 1888 s. 682.
12. Rt. 1963 s. 370.
13. Høyesterettsdom av 7. april 1995.
14. RG 1962 s. 261, se s. 265 og 266.

samme ble meddelt av de samiske fiskerne som Magnar Mikkelsen intervjuet i 1976. Flere av disse var født rundt 1900, og kunne gi førstehåndsopplysninger om fiskeriene tilbake til 1910. Disse fortalte at fiskere hadde fri adgang. Som en alminnelig regel kan vi derfor anta at sammenbruddet i de spesielle samiske privateide fiskeområdene i fjordbunnene i 1830 også innevarslet den helt åpne allemannsretten til fiske som fortsatt gjelder i dag.

Opplysninger om fisket i Varangerfjorden synes å antyde spesielle fiskerettigheter («sæteiere»). Det er uklart hvordan slike «teiger» skal oppfattes,¹⁵ men uansett ble rettighetene avskaffet rundt 1890.¹⁶ Det synes derfor klart at fri adgang har hatt hegemoniet i alle fjordområder i mer enn hundre år. Kravet om gammel praksis er derfor tilfredsstillt under alle omstendigheter.

4.5 Det åpne fjordfisket i Finnmark er tilstrekkelig «fast»

Som det er dokumentert ovenfor, er kravet om «fast praksis» i det vesentlige identisk med det angloamerikanske kriteriet om «uavbruttet». Kravet om fasthet knytter seg til praksisen og ikke til en tro eller oppfatning som deles av dem som nyter godt av sedvaneretten. Se *Balsfjordsaken*,¹⁷ som fastslo at det må være avgjørende om den faste og vedvarende bruk er tilstrekkelig til å bekrefte fellesbeite.

Den nødvendige vedvarende praksisen knytter seg til en intensiv, sedvanlig praksis som er et tilbakevendende, ensartet og ikke tilfeldig sosialt mønster. Med andre ord, praksisen må være stabil. Hvor stabil, knytter seg til de forskjellige bruksmåtene av havet og den potensielle konflikten mellom fastboende og fremmede fiskere. Hvis den påståtte sedvaneretten blir verifisert, fører mangel på potensiell konflikt til et redusert stabilitetskrav. En kortere periode med ensartet praksis kan da tilfredsstillende kravet om fast praksis. Se *agnskjellsaken*¹⁸ og *Lågsildsaken*.¹⁹ Det er altså viktig at kravet om konstant bruk av et fiskeri er tilfredsstillt. Hvis så er tilfelle, er det rimelig å anta at en så fast etablert utøvelse ikke skulle være omtvistet.

Det påstås at fiskerivirksomhet er tilbakevendende eller utøves gjentatte ganger. Dette er ikke identisk med kravet om gammel tid eller «en rekke

år» eller andre diakrone krav. Det har snarere å gjøre med den sterke innsatsen som har preget utøvelsen.

I bedømmelsen av hva «fast praksis» hadde å bety, la man i *beiterettsaken*²⁰ vekt på topografiske forhold og naturens rikdom. De naturgitte fakta underbygger at den utøvde faste praksis er naturlig og logisk. I det samiske kyst- og fjordfisket ser vi en identisk overflod i naturen. Siden det ikke er praktisk mulig å gjerde inne de samiske fiskeområdene i fjordene, «roper» de topografiske forholdene på et system med felles fiske.

Som intervjuobjektene antyder, har fisket i Finnmark gjentatte ganger bekreftet en stabil og gjentatt fellesbruk av sjøen, med unntak av noen forsøk rundt 1950 på å privatisere fisket sør for Magerøya (Nordkapp kommune). Dette er et tilfelle av rettskrenkelse og intet grunnlag for utvikling av et eget samisk fiskeriimperium basert på sedvanerett. Ingen fiskere, verken samer eller andre, har verken stilltiende eller uttrykkelig samtykket i slike uorganiserte private forsøk på ute-stengning. Fiskeriet i Finnmark er årvisst, og har aldri opplevd noen forbigående mangel på aktivitet som fra tid til annen har ødelagt en ellers fast og veletablert praksis. Fellesfiskeriet har ikke på noe tidspunkt vært avbrutt på en måte som skulle sette en stopper for en anerkjent sedvanerett til fritt fiske.

For å oppsummere er fritt fiske en gammel og fast praksis. De to grunnleggende sedvanerettskriteriene er klart oppfylt.

4.6 Oppfatningen av det frie fjordfisket i Finnmark må være «unison»

For å bli sedvanerett må sosiale skikker gjenspeile folks vanlige atferd. Oppfatningen av sedvanen må derfor være fredelig og uomtvistet. Berettigelsen ligger altså i god tro, og troen må være knyttet til den forståelse at en praksis er lovlig. Se kapittel 1.5, jf. hhv. *Svartskogsaken*²¹ og *Selbudommen*.²² En ensidig oppfatning er utilstrekkelig. Troen på at en vanlig praksis er «lov», må foreligge på begge sider. En felles oppfatning av de rettigheter og plikter som følger av sedvanen, er av innlysende grunner ikke nødvendig. Den nødvendige uomtvistelige oppfatningen av bruk eller sedvane som resul-

15. Se note 28.

16. NOU 1994: 21 Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv s. 88.

17. Rt. 1995 s. 644.

18. Rt. 1888 s. 682.

19. Rt. 1963 s. 370.

20. Rt. 1995 s. 644.

21. HRD av 5. oktober 2001 s. 12.

22. HRD av 21. juni 2001 s. 25.

tat av et rettsprinsipp eksisterer ikke hvis lovligheten er omtvistet.

Det grunnleggende problemet blir da om en bestemt atferd er allment akseptert eller ikke. Når man diskuterer fiskeriene, må man spørre om en langvarig praksis reflekterer en folkelig oppfatning av at noe er lov og dermed adlydes. For at en fullt ut anerkjent fiskerettighet skal foreligge, må en praksis representere den bestemte rettigheten som hevdes å være sedvanlig. Forkledd praksis anerkjennes ikke for det den gir seg ut for å være, men tas for noe annet. For eksempel kan felles fiskeripraksis ikke skape noe annet enn felles fiskerettigheter. Hvis bare noen få fiskere følger en bestemt regel eller atferd i sitt fiske, kan man hevde at disse fiskeriene ikke har ubegrenset fri adgang.

Ingen av disse innvendingene er til skade for sedvanerettskonklusjonen i det samiske kyst- og fjordfisket, siden disse fiskeriene drives med utgangspunkt i en fellesressurs. Langveisfarende fiskere nektes ikke adgang. Tvert om, som intervjuene dokumenterer, har lokale fiskere tatt vel imot fiskere som driver tradisjonelt fiske. Stilt overfor konflikter er den felles oppfatningen både hos saksøkere og saksøkte av avgjørende betydning. Som *beitesaken (Fluberg)* i 1959 viser, er det utilstrekkelig at noen på hver side i konflikten har lignende oppfatninger. For å oppfylle kriteriene må det ha vært en *felles* utbredt oppfatning.²³

Oppfatningen av detaljene trenger derimot ikke være identisk. Som Høyesterett bekreftet i *Balsfjordsaken* i 1995, fins det ingen rettsanvendelse til å underbygge krav om at alle involverte parter skal ha identisk rettsoppfatning på alle detaljnivåer. Det avgjørende er at den rådende *opinio juris* bekrefter at fiskepraksisen er basert på den ene eller den andre rettshjemmel som støtter ordninger med fri adgang (s. 648). For fiskerienes vedkommende står vi overfor den oppfatningen at disse er hjemlet i allemannsretten, i lovgivningen eller i retten til å utnytte de ytre allmenningene. Den folkelige oppfatningen av det frie fisket kan være basert på hvilket som helst av disse tre rettsgrunnlagene. Hvilket av dem deltakernes rettsoppfatning er basert på, gjør ingen forskjell.

En vurdering av dagens juridiske oppfatning av sedvaneretten er av interesse, derfor tar vi for oss *andejaktsaken i Kautokeino* fra 1988.²⁴ Ny lovgivning avløser regelmessig eldre lov. Gammel sedvanerett er intet unntak. På den annen side vil den gamle sedvaneretten ha lett for å gjeninnta sin

gamle posisjon når kodifisert lov forsvinner, dersom sedvanerettskriteriene er oppfylt. Vi må derfor forvise oss om at rettsoppfatningen som skal undersøkes, faktisk knytter seg til den foreliggende rettssituasjonen og ikke til gårsdagens situasjon.

Tar man for seg de samiske sedvanerettsreglene om fritt fiske, vil man se at alle forsøk på å stenge allmenningene i Repparfjord, Revsbotn og Porsangen i et forsøk på å kaste ut brukerne av snurpenot og trål på permanent basis, slo feil. Lokale fiskerorganisasjoner, støttet av lokale kommuner, mislyktes i å få fylkesfiskarlaget, Norges fiskarlag eller sentrale fiskerimyndigheter med på ordninger med begrenset adgang. Den lokale innsatsen for lukket adgang har lidd totalt nederlag siden liberaliseringen i 1830.

Seieren for et fiske med fri adgang, uten restriksjoner på tilreisende fiskere, gjenspeiler den nokså vanlige oppfatningen blant nordmenn og samer om at «havet er fritt» og at ingen mann eller bygd har fullmakt til å utelukke andre fiskere fra det lokale fisket. Det enstemmige svaret som gis av alle informantene på spørsmålet om lukkede områder eller fiskefelter med privat fiskerett, viser klart den universelle støtten til prinsippet om fiskerettigheter med fri adgang.

4.7 Oppfatningen av det åpne fjordfisket i Finnmark må være «rimelig»

For å ta stilling til hva som er rimelig, har en rekke elementer som fravær av økonomi, spesifikke persongrupper og distinkt geografisk avgrensning vært vektlagt. Geografisk uforutsigbare sedvaner, som fullt ut tilfredsstiller de andre kriteriene, kan for eksempel bli avvist på grunn av mangel på klare grenser. Det konkrete spørsmålet i forbindelse med fiskeriene i de samiske kjerneområdene er om den påståtte sedvaneretten er urimelig, her om det samiske distriktets sedvanerett faktisk mangler økonomiske betydning.

Som nevnt ovenfor anerkjennes det økonomiske argumentet, dvs. motivet økonomisk effektivitet. Se *Balsfjorddommen*: «Denne felles utnyttningen ... har vært av vesentlig betydning for næringsgrunnlaget» (s. 648). Muligheten av økonomisk rasjonalitet som støtte for en anerkjent sedvanerett ville altså styrke argumentasjonen. Som nevnt bidrar *Vansjøsaken* til den oppfatning at generell økonomisk effektivitet er et element som bør vurderes i forbindelse med en påstått sedvanerett:

23. Rt. 1959 s. 1321, se s. 1330.

24. Rt. 1988 s. 377.

«Det kan dog ikke med rette tales om et nytte- eller næringsfiske» (s. 582).

Til tross for antydningen av en slags mangel på økonomisk effektivitet tror jeg at uttalelsen ovenfor faktisk indikerer at rekreasjonsfiske kvalifiserer som precario lettere enn yrkesfiske. Siden fisket i likhet med landbruket krever faste, forutsigbare og rimelige rammer, går økonomiargumentet i Finnmarksfisket i samme retning.

4.8 Det åpne fjordfisket i Finnmark: En konklusjon

Sedvaneretskriteriene er etter dette oppfylt. I de samiske kjerneområdene er det dokumentert at fisket har vært åpent. Fisket er sedvanerettslig fastslått. En slik konklusjon forteller at kun Stortinget kan sette til side de samiske deltakerrettighetene. Sedvaneretten hindrer fiskeriforvaltningen, men ikke Stortinget, i å stenge allmenningene.

Så langt synes den rettslige statusen til deltakerrettighetene i samiske fiskerier å være klar. Men hva er det substansielle innholdet i sedvaneretten? Hvilke forskrifter som kan gis uten å ødelegge sedvanerettsregelen om åpen adgang til fiskerierne, avhenger av hva som er sedvanerettsregelen for deltakelse i sjøsamiske kjerneområder. Hva er det materielle innholdet i de samiske distriktenes fiskerettigheter?

4.8.1 «Jevnlighetsprinsippet»

Sentralt i evalueringen er om et prinsipp om likebehandling av utøvere i ytre allmenninger gjelder. Forskningen som er utført til dette prosjektet, viser at en av de sentrale komponentene i allmenningsordningen er «*jevnlighetsprinsippet*» («equal footing doctrine»)²⁵ Som Fredrik Brandt påpeker, synes uttrykket generelt å angi at den enes rett er like god som den andres.²⁶ Regulerings som privatiserer allmenningene gjennom oppstykkning og fordeling på noen få enkeltfiskere, er derfor ikke gyldige etter loven. Rettsteorien tolker uttrykket som sådan: Begrepet 'likeberettiget' er brukt for å karakterisere en bestemt rett som er den samme og lik for et bestemt antall mennesker.²⁷ Hvordan skal lik deltakerrett tolkes i de samiske fiskeområdene i Finnmark?

25. Martin v. Waddel, 41 U.S. (3 How.) 212 (1845).

26. Fredrik Brandt: Tingsretten fremstillet efter den norske Lovgivning (Kristiania 1867) s. 181.

27. Slik O. Solnørdal: «Den trønderske almenningsretten i gamalnorsk tid». TFR 1933 – Tillegg s. 53.

4.8.2 Samiske fiskeres fiskeområder

Flere av spørsmålene som ble stilt fiskerne, gjaldt de geografiske begrensningene på fisket i Finnmark. Er sedvanerettssystemet med like rettigheter underlagt noen geografisk begrensning? Kunne en samisk fisker sette sin redskap på ethvert sted han måtte ønske? På spørsmål 9 i undersøkelsen, om visse fiskevær hadde sine egne fiskefelter, var et typisk svar slik:

«det var ikke felt som var reservert. Vi rodde sånn som det falt oss inn».

Se intervju av 12.09.1998 med Henry Karlsen (Dyffjord, 73 år) ved Geir Liland.

På spørsmålet om lokale fiskere reagerte på at fremmede fiskere trengte seg inn, var et typisk svar:

«Neida, det gjorde vi ikke. Havet var jo til for alle. De fikk jo ro der».

Intervju av 13.01.1999 med Arne Hansen (Klubbukt, 74 år) ved Marion Palmer

«Man kunne jo ha sine spesialplasser, men det var ingenting som kunne hindre andre fiskere fra å komme dit. Vi eide jo ikke plassene».

Intervju av 16.08.1998 med Osvald Hansen (Langfjordnes, 60 år) ved Gunbjørg Pettersen.

Alle disse konklusjonene reflekterer den folkelige oppfatningen om fisket som geografisk ubegrenset. Likeretten til deltakelse i fiskeriet var knyttet til alle deler av de undersøkte områdene, fjordene og kystområdene i Finnmark. Fisket var geografisk begrenset av praktiske forhold. Hvorfor skulle fiskere fra de samiske kjerneområdene delta i eksterne fiskerier når de lokale ressursene var rikere?²⁸

4.8.3 Personer som nyter deltakerrett

Neste spørsmål er om bare enkelte ble ansett som kvalifisert til å delta innenfor Finnmarksfiskets område. Svaret for både øst og vest er nei. Selvsagt deltok alle som aktet å gjøre det, og nye utøvere kunne drive fiske hvor de måtte ønske. På spørsmålet om noen båter eide sine egne fiskefelter i løpet av året og fra år til annet, var svaret:

«Nei de hadde ikke spesielle fiskeplasser, alle fisket på de samme plassene. Alle dro dit det var fisk, både små og store båter».

Intervju av 26.01.1995 med Ole Roska (Varangerbotn, 80 år) ved Pål Nilsen.

28. Se bl.a. intervjuet av 23.09.1998 med Håkon Skogen (Børselv, 74 år) ved Hilmar Nilsen/HarryPettersen.

«Nei ikke spesielle regler [vedr. egne plasser], men der var litt sedvane i det at når du drog ei lenke og fikk masse fisk så var det ingen som kom og tok fra deg den setteplassen. Da fikk du satt tilbake på samme plassen».

Intervju av 14.01.1999 med Johan Eliassen (Kokelv, 56 år) ved Marion Palmer.

«Nei, det var ikke det. Det var ikke noe som het noe sånt [private hav]; det var allemannsrett. Og nå tenker jeg på torsken og ikke på laksen altså».

Intervju av 07.01.1999 med Oddvald Rønquist (Erdal, 69 år) ved Marion Palmer.

«Neida, og ikke over lang tid heller. Som jeg sa, hvis du holder på å dra ei lenke og fikk masse fisk, da var det ingen som kom og satte akkurat der du hadde dratt lenka. Men du ble presset ut til slutt fordi de kom så nært at du måtte flytte; det ble gjort».

Intervju av 14.01.1999 med Johan Eliassen (Kokelv, 56 år) ved Marion Palmer.

På tillegsspørsmålet: «synes du det var greit?» svarte fiskerne:

«Ja, det var helt rettferdig det».

Op.cit.

Her ser vi at alle informantene anerkjente et system av lik deltakerrett. Noen synes å basere sin oppfatning på et utenomrettslig normsystem («rettferdig»), andre på generell sedvanerett i distriktet (lokal sedvane), atter andre på allemannsretten. Som Høyesterett fastslo i *Balsfjordsaken* fra 1995, er det ingen sedvaneretskriterier som krever at alle involverte personer baserer sin oppfatning på identiske rettigheter. En foreslått sedvanerett for fiskerettigheter med åpen adgang er fortsatt levedyktig.

På spørsmålet om noen fisker, lokal eller fremmed, kan reservere et fiskefelt til seg selv, svarte alle informantene nei. De få tilfellene av privatisering som forekom, ble ikke regnet som lovlige, men snarere som en form for selvtekt, jf. erfaringene fra Magerøya/Honningsvåg der fiskere sa at de hadde vært der i 20 år og tvang nykommere ut av området:

«Men når du kom på et felt og satte bruk, så var det om å gjøre å holde plassen. Stort sett respekterte man settene, men det var noen utskudd som var og presset og satte på og over, og liksom presset vekk de som kom dit først. Men stort sett var det folkeskikk. Det var ikke sånn at man kom år etter år og sånn hadde rett til feltet her på fjorden. Men sånn kunne det være ute ved kysten. Det var mye av det – nedfor Nordkapp – nedfor Magerøya. Hvis du kom

på et felt hvor en mann hadde bruk ute året før eller/og de påstod at de hadde hatt rodd der i 20 år selv om de ikke hadde rodd der i 20 år så hadde de rodd der i 20 år og hatt samme plassen hele tiden. Og det var liksom argument for at ingen annen skulle sette der. Dette var noe de hadde tatt seg til. Og hvis du kom i det området så klarte de å presse deg vekk. Selv uten å komme i konflikt. Jeg vet ikke hvordan de gjorde det men de var så vant med forholdene. Sånn at du egentlig ikke hadde noen sjangs. Du måtte bare trekke deg unna for å berge redskapen».

Se intervju av 27.09.1998 med Knut Bjarne Lauritsen (54 år) ved Geir Liland.

På spørsmålet om unge fiskere eller nykommere måtte avstå fra å fiske i områder som veletablerte fiskere hadde lagt beslag på, var svaret i hele Finnmark nei. Det at erfarne fiskere fant plasser til unge, støtter opp om dette svaret. I mange tilfeller «arvet» de unge plasser fra sine forgjengere:

«De eldre ledet oss. Og vi lærte etterhvert. Far min var ikke fisker så jeg ble lært opp av de eldre. Det kunne hende jeg fikk ei åre i skoltan hvis jeg ikke gjorde riktig. Hvis du ikke lærte ordentlig var du ikke brukbar til å være på sjøen. Méa skulle være helt nøyaktig. Om så du bare så ei tue i tåka så måtte du vite at der er du og der skal du være. Hvis du bomma så var det kjeft å få. Méan skulle være nøyaktig. I dag vet jeg nøyaktig hvor de enkelte grunner i Porsanger er, så ekkoloddet kan de bare ha for min del, det er ingen problem. Fisken er sånn at på høsten søker den til dypere plasser. Om sommeren holder den til på de grunneste plassene».

Se intervju av 23.09.1998 med Sverre Mella (Porsanger, 67 år) ved Hilmar Nilsen/Harry Pettersen.

«Jeg hadde jo vært med far min så mean gikk jo i arv, og han jeg drev i lag med visste jo også om fiskeplasser».

Intervju av 16.08.1998 med Osvald Hansen (Langfjordnes, 60 år) ved Gunbjørg Pettersen.

Det er ingen opplysninger som antyder at nykommere ble nektet å fiske på forskjellige steder. Tvert om, som vi har sett, var det ikke bare slektninger, men også andre eldre som introduserte rekruttene til fiskeplasser og gammel kunnskap.

Ifølge den dokumenterte oppfatningen blant samene var retten til å delta i fisket ubegrenset. Det fantes ganske enkelt ingen ordning med begrenset adgang.

For å oppsummere: Vi finner at det sedvanerettsbaserte fisket med åpen adgang i samiske kjerneområder i Finnmark ikke tillater utestengning. Fisket er regulert av prinsippet om likerett til

deltakelse (jevnlighetsprinsippet). Fiskeridepartementets innføring av deltaksbegrensninger er i strid med det sedvanerettslige frie fiske. Siden lokale sedvaner i Finnmark har formell lovs rang, krever endringer i systemet med åpen adgang

beslutning i Stortinget. Ranet av de ytre samiske allmenninger er ingen enkel sak. Jeg tror virkelig ikke at noe politisk parti vil ta på seg denne oppgaven.

Vedlegg 1**Intervju-undersøkelse Finnmark: Samiske sedvaner i de ytre allmenninger (Tromsø, 02.06.98)**

Navn:
 adresse:
 alder:
 dato for intervjuet:

Jeg bekrefter at det som fremkommer i heftet er slik jeg fortalte det.

.....
 (intervjuperson)

(Det er viktig før intervjuene starter at alle får forståelsen av at arbeidet gjelder en nedtegning på papiret av seder og skikker innen fiske, av betydning for fremtidig fiskeri og næring i de sjøsamiske distrikter.)

1. Når startet du fiske? (første år)
2. Hvilket fiske? (fiskeredskap og fiskeslag).
3. Når på året ble fisket drevet (årstid til vanlig)
4. Var fisket årvisst?
5. Hvor lenge drev du dette fisket? (fram til år)
6. Hvor rodde dere? (fiskefelt).
7. Hvilke andre båter nyttet samme felt?
8. Hvor mange deltok tilsammen i dette fisket?
9. Hadde samme bygdelag samme felt?
10. Deltok fremmedbåter fra f.eks. Troms og Nordland?
11. Kunne andre båter sette redskap på felt som dere hadde tatt i bruk?
12. Kunne det skje i samme sesong?
13. Kunne det skje fra år til annet?
14. Ble det respektert at hver båt hadde sine faste plasser fra år til annet?
15. Hvordan fant nye båter som f.eks. unggutter hadde skaffet seg, fiskeplasser?
16. Hvordan fant fremmedbåter seg plasser på feltene?
17. Hvordan foregikk trekkingen på områder der mange hadde satt bruk?
18. Var noen fiskefelt forbeholdt båter fra bestemte plasser, slik at andre holdt seg borte?
19. Respekterte fiskere fra andre steder (vær, bygder) at fisket på bestemte felt var forbeholdt noen bestemte fiskere?
20. Hvor store fangster ble tatt?
21. Hvor lenge ble fisket drevet (av deg)?
22. Hvilke fiskeslag ble det fisket på?
23. Hvordan lærte du å finne fiskeplassene?
24. Kan du huske at generasjoner som levde tidligere fortalte noe om fisket eller fiskefeltene, som var annerledes enn det var i din tid? (Ble fisket drevet slik, på disse steder også av eldre generasjoner?)
25. Drives det fiske på disse plasser også nå, på samme måte som før?
26. Er det ellers noe du vil fortelle om fisket og måten fisket ble drevet på?

Del XI
Kortversjoner på samisk

Oassi XI
Oanehisveršuvnnat sámegillii

Kapihtal 1

Allan Kristensen:

Sámi vieruiduvvamat ja riekteoainnut diggegirjjiin Finnmárkkus (1620–1770)

Mu bargun lea guorahallat ja ságaškuššat 1620–1770 áigodaga diggegirjemateriála Finnmárkkus vásedin deattuhemiin gažaldagaid mat čatnašuvvet sámi vieruiduvvanriektái ja maid lea vejolaš gávnnahit vieruiduvvanrievttálaš dilálašvuodain eatnamiid ja čáziid rievtti ja geavaheami hárrái.

Vieruiduvvamat mearkkašit dás duodalaš geavaheami ja meanuid. Luonddubirrasiid dábuheavon geavaheapmi vieruiduvvá áiggi vuollái, ja go galgá geahččalit dadjat juoidá sámi vieruiduvvamiid birra, de ferte geahččat sámiid luondduvalldatváriid duodalaš geavaheami. Riekteoainnut čujuhit oaivilidiidda rievtti birra, lei dal gustojeaddji vai ii. Ferte mannat geavaheapmái, nappo geavadii, go áigu duodaštit dáid riekteoainnuid, ja doahpagat mannet muhtun muddui latnjalassii.

Namahuvvon áigodaga sámi vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid birra sáhtta diggegirjjiid vuodul gávnnahit ahte sámit leat ádden dan nu ahte riekti luondduvalldatváriide lea gullan siidii (giliide/báikegottiide) oktasaš riektin. Dát lea riekteoaidnu mii gávdno geardumassii beroškeahtta geavaheamis.

Boazodoalu hárrái oaidnit ahte mearrasámit leat oaivvildan alcceset vuoigadahttojuvvon guoh-tuneatnamiid iežaset siidda siskkabealde. Riiddut badjesámiiguin gittiid alde mat leat váldojuvvon atnui boazoguohtumin, čájehit čielgasit ahte mearrasámit leat oaivvildan iežaset oktovuoigadahttojuvvon geavahit iežaset guovlluid. Gilivuona dikkis 1682s váidalit mearrasámit go badjesápmelaš Niels Rasmussen lea bahkken bohccuiguin sin guvlui, ja mearrasámit oaivvildit su galgat bissut bohccuidisguin váris gos son boares árbevieu mielde galggašii leat.¹

Mii guoská mearrabivdui, de čájehit mánja ovdamearkka ahte vieris olbmot leat guolástan mearas ja ádján báikkálaš sámiid eret. Muhto váidalusain diggegirjjiin boahťa ovdan ahte mearrasámit leat oaivvildan iežaset vuoigadahttojuvvon dán guolásteapmái go leat siidda miellahtut.²

1600-logus seaguhii stáhta iežas Áltta ja Deanu luossabivdui, muhto diggegirjjiid áššiin oaidná ahte mánja sámi ja dáža joavkku duodalaččat leat geavahan eanuid ja muitalan ahte dán sii leat dahkan doloža rájes juo. Čielga mearkkat čájehit ahte siiddat leat ádden dan nu ahte sis lea oktovuoigatvuohta luossabivdui ja sáhtte mearridit geavaheami. 1692s háliidedje dážat ja álttasámit ovttas oktovuoigatvuođa Álttaeanu guolásteapmái amaset badjesámit beassat dohko³, ja 1735s suvai deanuálbmot várjjatsámiid guolástit Deanus. Áltta ja Deatnu vuovrruhuvvojedje eret 1600-logu mielde, muhto áššit 1692s ja 1735s čujuhit dan guvlui ahte riektedovdu siidda oktovuoigatvuođa hárrái luossabivdui dáid eanuin lei seilon ja ihtán fas. Stáhta seaguhii iežas Áltta ja Deanu luossabivdui, muhto dát ii dáhpáhuvvan galli eará luossajogas Finn-márkkus. Njávđánjoga, Báhcaveaji ja Vuorjánjoga geavahedje njávđansámit, báhcaveaisámit ja beahccánsámit, ja diggegirjjiid čuvgehusaid vuodul leat dát goltásámi joavkkut eanet dahje unnit iehčanassii geavahan jogaid miehtá áigodaga 1620–1770, ja leat atnán alldeset leamaš sierrarievtti luossabivdui iežaset jogain. 1747s gáibidedje ovdamearkka dihtii njávđansámit ahte sii galge oazžut dohkkehuvvot oktovuoigatvuođa Njávđánjoga luossabivdui⁴, ja seamma jagi gilde báhcaveaisámit dážaid bivdimis luosa Ruovdavuo-⁵. Jávre bivdu hárrái oaidná ahte maiddái báikkálaš sámejoavkkut leat oaivvildan iežaset oktovuoigadahttojuvvon dán guolásteapmái. 1705s oaidná ahte Ohcejoga sámit leat bivdán jávrris mii lea Lágesvuona sámiid siidarájá siskkabealde, ja go lohka diggegirjebájuhusaid, de oaidná čielgasit riekteoainnus čuovgamin čađa ahte dát guolásteapmi lei Lágesvuona sámiid sierrariekti.⁶

Maiddái fuođđobivddu hárrái čájehit diggegirjjiit ahte siidamiellahtut atne alldeset leamen

1. Tingbok nr. 14/fol 43b.

2. Tingbok nr. 24/fol 157 ja nr. 40/fol 340a.

3. Tingbok nr. 21/fol 113.

4. Tingbok nr. 39/fol 290.

5. Tingbok nr. 39/fol 278.

6. Tingbok nr. 25/fol 81.

oktasas geavahanrievtti iežaset siidda válljodatváride. 1688s váidalit várjjatsámi go Badje Deanu badjesámit leat bivdán fuodduid várjjatsámiid guovllu siskka-bealde, ja várjjatsámit leat dás čuočuhan ahte sis lei sierrariekti bivdit siiddaset siskka-bealde.⁷ 1701s váidalit njávdánsámit go várjjatsámit ja dážat leat bivdán fuodduid njávdánsámiid guovllus, ja njávdánsámit váidaledje dán ášši diggái ja gáibidedje ahte sisabahkkejeaddjit eai galgan bivdit sin guovllus.⁸

1701s váidalit njávdánsámit go várjjatsámit ja dážat leat bivdán njávdánsámiid guovlluin, ja njávdánsámit guoddaledje dán ášši diggái ja gáibidedje ahte sisabahkkejeaddjit eai galgan bivdit sin guovlluin.

Man muddui de deattuhii báikkálaš hálddahus sámi vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid riektesoahpameahttunvuodain?

Diggegirjijt čájehit ahte eiseválddit dávjá dikte vieruiduvvamiid, aitosáčat beroškeahtá etnalašvuodas, leat njuolggadeaddjin mearridit iešgudetlágan nákkuid. Áššis Goaskinvákki dikkis 1723s dáhtui dážaálbmot ahte fállát galget juhkkovuvvot dainna lágiin ahte dat mat cohkkojedje Reaponjárgga-Ávačuohtu-Vuohppegohipi gáttiide gulle sidjiide, ja dat dan vuotnaleappos fas sámiide. Dieinna lágiin galggai maiddái leamaš lean doložis, ja ámtamáni mearrida ahte dát ortnet galgá joatkašuvvat.⁹

Diggegirjemateriálas oaidná maiddái ahte báikkálaš hálddahus árvvusani erenoamáš sámi vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid, ja dát gusto goit maiddái goltásámiid vieruiduvvamiid ja riekteoainnuide. Diggegirjiin leat eatnat ovdamearkkat mat čájehit ahte dáža riekti dohkkeha njávdánsámiid sierrarievtti hálddašit luonduválljodatváriid iežaset guovlluin miehtá áigodaga. 1701s váidalit njávdánsámit dážaid ja várjjatsámiid go leat rihkon njávdánsámiid vuoigatvuodaid earret eará njuorjjobivdui. Njávdánsámit čilgejedje ahte rádja juoguid ja boares vieruid ja lágaid mielde lei sis oktovuoigatvuolta dása, ja gáibidedje ahte dážat eai galgan badjelduolbmat rájaid. Riekti doarjui njávdánsámiid ja dohkkehii dán láhkai sin sierravuoigatvuodaid.¹⁰ Dikkis 1747s nannejuvvo dasa lassin ahte njávdánsámiin lea oktovuoigatvuolta luossabivdui Njávdánjogas.¹¹ Eará goltásámiid guovdu čájehit diggegirjijt ahte dáža riekti maiddái deattuhii sin vieruiduvvanrievtti, ja áššis 1747s ožžot beahccánsámit dohkkehuvvot iežaset okto-

vuoigatvuoda luossabivdui Vuorjánjogas¹², ja 1678s oaidnit dasa lassin ahte fáldi skihkke dážaid Čáhcesullo, Lemiin, Suolováris ja Uvjjasláhpuiin vealtat bilideames Njávdáma ja Báhcaveaji sámiid godiid ja biergasiid go mannet njuorjjobivdui.¹³

Mii guoská várjjatsámiide, de oaidná diggegirjemateriálas ovdamearkkaid mat čájehit ahte báikkálaš hálddahus maiddái dohkkeha sin vieruiduvvan geavaheami. 1649s skihkkejuvvojit badjesámit Anáris, Ohcejogas ja eará báikkiin geat bahkkejit várjjatsámiid guvlui, ovtasbargat várjjatsámiiguin.¹⁴ Ášši 1680s čájeha ahte várjjatsámit ožžo dohkkehuvvot iežaset rievtti luossabivdui go fáldi burgui smávit borjjasfatnasiid bidjamis nu ahte šadde dahje dahke sámiid luossabivddu ovdii, mearrádus mii gustui Várggáid, Čáhcesullo ja Bierggi diggegoddái. Seamma áššis oaidná maiddái ahte fáldi burgo sin geat bardet jeahkála meahcis, dahkamis sámiid ovdii doppe.¹⁵ Muđui lohkkovuvvo geasku gulahussii 1687s ahte go várjjatsámit johtet Várggáide geasset, de ii galgga oktage bivdit meahccefuodduid Várjjatváriin.¹⁶

Mánaga ášši siskkildit riiddu badjesámiid ja vuotnagáttiid veahkadaga gaskkas go badjesámit bohtet bohccuideasetguin mearragáddái, ja dákkó čájeha diggegirjemateriála ahte eiseválddit váldde mearrasámiid dahje riddoveahkadaga beali muđui. 1679s váidalit várjjatsámit go badjesámit bohtet bohccuiguin ja bilidit sin guohtuneatnamiid, ja fáldi burgo badjesámiid bahkkemis várjjatsámiid guvlui.¹⁷ Áššit main mearrasámit ja riddoveahkadat muđui váidalit go badjesámit bahkkejit sin guvlui, leat eatnagat, ja dát dáhpáhuvet guhkes áiggiid badjel ja viidát guovlluid dáfus.

Sámi vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid vuoddoprinsihpat leat oalle ovttalárganat, muhto dás leat diehttelasat muhtun molsašuvvamat go juo vieruiduvvamat ja riekteoainnut leat báikkálaččat, ja leat váikkuhuvvon luonddu ja valljodatváriid iešgudetlágan geavaheamis. Diggegirjijt čájehit ahte badjesámiide lei boazodoallu erenoamáš deatalaš, ja ahte mearrasámiin ledje eanet mánngabeallasaččat heivehuvvon ealáhusvuogit, ja danne dáppe fertejit leamaš iešgudetlágan vieruiduvvamat ja riekteoainnut mearragáttiin ja siseatnamis. Goltásámit gal leat sierradilis vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid dáfus olles Finnmárkku ektui muđui. Goltásámiin lei ovdamearkka dihtii iežaset riektevuogádat mii ásahalai eanaguovlluid gea-

7. Tingbok nr. 18/fol 106.

8. Tingbok nr. 24/fol 25.

9. Tingbok nr. 33/fol 13.

10. Tingbok nr. 24/fol 25b.

11. Tingbok nr. 39/fol 290.

12. Tingbok nr. 39/fol 290.

13. Tingbok nr. 11/fol 68b.

14. Tingbok nr. 3/fol 20b.

15. Tingbok nr. 13/fol 11b.

16. Tingbok nr. 17/fol 90.

17. Tingbok nr. 12/fol 51.

vaheami, ja sin eanaguovlluid geavaheapmi siidda siskkabealde orru maid leamaš sierra. Dás sáhtta oaidnit erohusaid gaskal Nuorta-Finnmárkku, gos nuortalaččat ja várjjagaččat elle sámi vieruiduvvamiid mielde oalle guhká, ja Oarje-Finnmárkku gos stáhtalaš seaguheapmi lei garraset.

Diggegirjemateriálas lea váttis čujuhit konkrehta vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid earáhuvamiidda, muhto čielggas lea ahte sámi vieruiduvvama mielde lea leamaš váttis eallit guovlluin gos stáhtalaš seaguheapmi lea leamaš garraseamos, ja gosa eará siiddat leat bahkken. Oaidná ahte stáhtalaš seaguheapmi eahpitkeahttá lea lassánan 1700-logu mielde. Dát gusto erenoamážit Oarje-Finnmárkku, Sis-Finnmárkku 1751s, ja Finnmárkku rittu mángga sullui ja vutnii. Erenoamážit mearrasámit vásihedje ahte eará siiddat bahkkejedje sin guovlluide dán áigodagas, ja dat ferte gártadan čuolmmaid boares sámi riektevieruiduvvama gea-

vaheapmái. Eanadoalu ja boazodoalu vuostálasvuohta garai 1600-logu mielde, ja boazodoalu ođđa doaibmavuohki, mas lojes elliid doallan mángga láhkai hástali mearrasámi vieruiduvvama siidavuoigatvuodaid hárrái. Eatnáneaddji eanadoalu geažil šattai maid váttisin geavahit boares sámi riektevieruiduvvama. Vejolaš lei mearridit guđe siiddas lei vuoigatvuohta dihto jalggaide, muhto sámi vieruiduvvan ii sáhttan juohkit buriid siidda miellahtuid gaskkas. Dáppe ledje nappo muhtun gárgedussárgosat mat dahke ahte boares sámi vieruiduvvan juogo ii čuvvojuvvon dahje ii šat sáhttan geavahuvvot.

Gáldočujuhusat:

Finnmark tingbok (Finnmárkku diggegirji), nr. 1–42.

Kapihtal 2

Ingar Nikolaisen Kuoljok: Sámi vieruiduvvamat ja riekteoainnut – Sis-Finnmárkku riekteveahkkekantuvrra 1987–1997 áigebaji arkiivamateriála guorahallan

2.1 Álggahus

Sis-Finnmárkku riekteveahkkekantuvra (SRF) guorahalai 1998 dálvvi ja gida iežas 1987–1997 áigodaga materiála, ja ulbmil lei kártet vejolaš sámi vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid. Bargu lea raportahámis ovdanbuktojuvvon ja geigejuvvui vieruiduvvanriekteprojektii jagis 1998. Dás ovdanbuktit raportta váldoosiid. Mii eat váldde ovdan konkrehta áššiid, mat sisdollet sámi vieruiduvvamiid ja riekteoainnu, muhto čájehit dáid oktiigeassohámis.

Sis-Finnmárkku riekteveahkkekantuvra ásavuvvui geahččanlanprojektan jagis 1987. Projektta ulbmilin lei kártet riekteveahkkedárbbu sámi guovddášássanguovlluin Kárášjogas, Guovdageainnus ja Deanus. Mañil viiddiduvvui projektta ja Unjárga váldojuvvui fárrui. Jagi 1997 geasi rájes šattai Riekteveahkkekantuvra bistevaš fálaldahkan Sis-Finnmárkku veahkadahkii.

Oktiibuot leat mii guorahallan 2 444 ášši mat čálalaččat leat giedahallojuvvon. Dáid gaskkas gávnojedje 48 ášši mas sámi vieruiduvvamat ja riekteoainnut guoskkahuvvojit. Go dát sisaváldojuvvojedje, logahallojuvvui maiddái áššehasaid etnalašvuohta. Danne lea álki earuhit áššiid main leat sámi ja ii-sámi áššehasat.

Bargguid leat čadahan *Leif Dunfeld* (1987 – 92), *John B. Henriksen* (1992 – 94), *Gro Dikkanen* (1993 – 96) ja *Ingar Nikolaisen Kuoljok* (1994 – 99). Buohkat ledje virgáduvvon juristan SFR:i. SFR ovdalaš čállin, *Tove Anti*, doaimmai čállin.

2.2 Raportta bajásráhkadus

Raportta lea guovtti oasis. Vuosttaš oasis čilget mo bargujoavku ádde doahpagaidd sámi vieruiduvvamat ja riekteoaidnu. Materiála ráddjehumit leat maiddái digaštallojuvvon, ja mii leat geahččalan dovdahtit áigeguovdilis riektesurggiid. Dasa lassin leat oppalaš kommenttat daddjojuvvon daidda

gažaldagaide maid bargujoavku lea oidnosii buktán. Loahpas leat bargujoavku loahppaarvalusat ja ávžžuhusat. Raportta mañit oassi sisdoallá áššeoktiigeasuid – mas válldahuvvojit duohtadilit, juridihkalaš bealit – ovdanboahhti sámi vieruiduvvamat/riekteoainnut ja ášši loahppaboadus. Oktiigeasut eai leat dán ovdanbuktimii váldojuvvon fárrui.

2.3 Doahpagat sámi vieruiduvvan ja sámi riekteoaidnu

Sámi vieruiduvvan: Lea doaimmamálla man sámi álbmogis stuorat dahje smávit joavkkut leat čuvvon dahje čuvvot dihto dilálašvuodain ja eallindiliin.

Sámi riekteoaidnu: Áššehasaid iežaset áddejupmi áššis lea vuodduduvvon čielga oavilii dan hárrái mii lea rievttis čoavddus daid áddejumiid ja árbevieruid mielde mat ráddjejit sámi guovlluin. Dán čovdosa leat áššehasat duodaštan dan bokte go ovdandollet ollu čielga ákkastallamiid. Dain dáhpáhusain main riekteveahkkekantuvrra lea oavvildan sáhttit geavahit dáid ákkastallamiid, lea dát dahkkojuvvon. Áššiin, main dát ákkastallamat leat guddojuvvon, leat dát guddojuvvon danne go mii vásáhusaid vuodul diehtit ahte dát ákkastallamat eai deattuhuvvo iešgudetlágan hálddahusorgánain dahje duopmostuoluin. Dákkár áššiin lea áššehasat dábaláččat dovddahan vuolláneami ja rádehisvuoda dan dihtii go ii leat leamaš vejolaš oazžut dohkkhevuvvot dakkár čovdosa mii vástida sin iežaset riekteoidnui. Dákkár vieruiduvvamat ja ipmárdusat lea čielgasit ovdanboahhtán danne go áššehasain lea vuordámuš dan hárrái ahte sámi juristtat galget dovdat ja áddet dán sláijat ákkastallama mii ovdanbuktojuvvui.

2.4 Bargovuohki ja metodihkka

Juohke jurista suokkardii daid áššiid maiguin ieš lei bargan. Muhto dakkár áššiid suokkardeimmet

mii ovttasrádiid main áššehasat njuolgut dahje eahpenjuolgut ledje addán dovdosii sierralágan sámi riekte- dahje vieruiduvvanoainnuid.

Áššegiedahalli iežas čálašeamit ja dat maid muittu mielde sáhtii ovdanbuktit ášši hárrái, ledje kártenbarggus hui ávkkálaččat. Okta vuohki mo muittu mielde barggaimet, lei ođđasit muittohallat áššehasa birra – ja nu muittohallat ja guorahallat ášši iešgudetlágan čuolbmabidjamiid (čuolbmaása-hemiid).

2.5 Materiála ráddjejumit

Riekteoainnuid duodašteapmi – ii vuoruhuvvon áššesisaváldimis: SFR ii leat áššesisaváldimis ja áššegiedahallamis atnán vuoruhuvvon bargun duodaštit sámi riekteoainnuid ja sámi vieruiduvvamiid. Spiehkasteaddji riekteoainnut eai boade buot áššiin nu čielgasit ovdan das go SFR lea leamaš oktavuodas vuosteáššeasálaččain, danne go proseassa barggadettiin ii leat SFR atnán ávkkálažžan deattuhit dáid beliid. Hámolaš áššečilgehus ja ákkastallan lea dahkkojuvvon dábálaš norgga juridihkalaš ovdanbuktinvuogi vuodul.

Ráddjejumit áššešlájaid hárrái: SFR doaimmas lea mearriduvvon ráddjet makkár áššešlájaguin riekteveahkkekantuvra galgá bargat. Dát mearri lea biddjojuvvon danne go riekteveahkkekantuvrra vuoddoalahujoavku leat priváhta olbmot/geavaheadjit. Riekteveahkkekantuvrra juksanmearrin ii leatge jodihit áššiid dábálaš duopmostuoluid ovdii. Riekteveahkkekantuvra lea bargan vuoddoealáhusáššiiguin, nu mo boazodoaluin, meahcástemiin, guolástemiin ja lotnolasealáhusai- guin.

Ráddjejumit dan hárrái go njálmmálaš ráddead- din lea guđdojuvvon: Riekteveahkkekantuvra ii leat dán 10-jagi áigodagas dárkilit logahallan áššiid main olbmot njálmmálaččat leat váldán oktavuoda. SFR:s leat njálmmálaš áššit juohke jagi sullii seamma meari go dat áššit mat sisaváldjuvvojit čálalaš meannudeapmái. Dáid áššiid ii leat álki rekonstrueret go smiehttá sámi riekteoainnu hárrái.

Ráddjejumit riekteveahkkekantuvrra bargonáv- caid vuodul: Vuosttas 5 doaimmajagis lei duššefal 1 jurista kantuvrras virggis. Danne geahččaleimmet garvit dakkár erenoamáš áššiid mat gáibidit eambo barggu go kantuvrras ledje bargonávccat. Dát guoskkai eandalii boazodoalu siskkáldas riidoáššiide, ja Deanu luossabivdovuogavuodaide.

Ráddjejumit riekteveahkkekantuvrra bargovuogi hárrái: SFR vealtá buori muddui mannamis áššeasálašovddasteaddjin riidduide, main leat

eanebuš áššeasálaččat ja vuosttuhat, geat gullet jura daidda áššehasoavkkuide mat rievtti mielde leat kantuvrra olahusjoavku, geaid kantuvra galgá bálvalit. Dákkár áššiin lea kantuvra áššehasaid sádden advokáhtaid lusa.

2.6 Riektesuorggit main sámi riekteoainnut ja vieruiduvvat dávjá leat čuočuhuvvon

Boazodoalloriekti: Vuoigatvuolta boazodollui, vuoigatvuolta boazomerkii, nissoniid riektedilli boazodoalus, vuoigatvuolta guohtumiidda/orohagaide, vuoigatvuolta viežžat ávkki luondduvalldatváriin, meahcis vánddardeapmi, oktasaš ja oktagaslaš vuoigatvuodas ja geatnegasvuodas, dahkkojuvvon vieruiduvvanrievttálaš árvoštallamiid vuodul.

Eará árbevirolaš ealáhusat ja doaimmat: Meahceguovlluid geavaheapmi, bivdu ja guolásteapmi, luossabivdu, guollejávriid bivdin čálekeahtes juogadanvuogádagaid vuodul.

Árbi ja árbejuohkoriekti: Nuoramusa vuoigatvuolta, priváhta árbejuohkin – hui dávjá geavahuvvon priváhta árbejuohkin vai sáhttá árbbi juohkit sámi riekteoainnu vuodul, opmodaga friddja disponeren – norgga árberievtti geatnegahttonoasenujolgadusat dahket dávjá duhtameahttuvuoda sámi áššehasaide.

Bearašriehti: Sierraopmodatjuohku bealleláččain – sámi bearašrievttálaš vuogi váldoprinsihppa.

Šiehtadusriehti: Njálmmálašvuolta, goalmma- tolbmoproblematihkka.

2.7 Opmodatriekti

Áššiid hárrái mat gusket giddodaga eai- gáduššarriektái leat SFR:a iežas arkiivamateriálas áibbas unnán dán šlájat áššit maidda sáhttá čujuhit. Almmatge galget dat eatnat áššit, main SFR:a áššehasat leat máinnašan rievtti geavahit eatna- miid ja luondduvalldatváriid, gehččojuvvot danin ahte dás čuočuhuvvojit sierra geavahanvuoigat- vuodas ja muhtun muddui maiddá eai- gáduššarriekti.

Eanas áššiin mat dás ovdanbuktojuvvojit, ii leat oktiisoahppevašvuolta gaskal daid sávaldagaid maid áššehasat háliidedje ášši čoavdimii, ja daid vejolašvuodaid mat norgga riektevuogádagas gáv- dnojit. Dákkár áššedáhpáhusain lei SFR:i deatalaš gávdat čovdosiid mat sáhttet dohkkehuvvot

norgga riektevuogádagas, muhto mat seammás leat nu lahka sámi riekteoainnu go vejolaš.

2.8 Boazodoallu

Nissoniid sadi lea sámi servodagas árbevirolaččat leamaš hui nanus. Go boazodoallobearrašis náitalit, váldá nissonolmmoš dábálaččat iežasmearka bohccuid fárrosis. Náittosbárta doalaha opmodagas sierraopmodahkan. Dát boahá oidnosii náittosdilis, ja nu maiddá dalle juos juogada náittosdili searveopmodaga. Náittosdilis lea nissonolmmoš dábálaččat iežas opmodaga eaiggát ja rádde ieš opmodagas badjel dievaslaččat.

Go jagi 1978 boazodoaloláhka bodii fápmui, meroštalai §:s 4, 2. lađas ahte: Doaibmaovttadagain oaivilduvvo eallu mas lea okta eaiggádeaddji ja okta hoavda gii ovddasčuožžu doalu. Doaibmaovttadat sáhtá maiddá fátmastit bohccuid mat gullet eaiggádeaddji náittosguoibmái ...» Dađistaga ovdánii dakkár geavat, ii duššefal boazodoalohálddahas, muhto maiddá eará hálddahasorgánain, ahte bearraša dievdu (isit) čálihuvvui doaibmaovttadaga hoavdan ja ovddasčuožžun. Nuppiin sániin dadjat sisafievrriduvvui dása pater familias (bearašisit) dakkár eallinvuohkái mas náittosguimežat ovdal leigga leamaš dáseárvosaččat. Dát váikkuhii nissona dili boazodoalus dan bokte ahte son vearu ja sisabođu dáfus, ja eara láhkai biddjojuvvui isida nama ja registreremiid vuollasažžan. Nissona rievttálaš dili rašui, vaikko sus ain bisuhuvvui iežas árbevirolaš sosiála sajádat.

Riekti boazomerkii: Ovdal go boazodoaloláhka sisafievrriduvvui, ožžo siiddas vuoigatvuoda boazomerkii siskkáldas šiehttamiin ja soahpamiin. Šiehtadusat ledje njálmmálaččat. Lei maiddá lohpi atnit geahččobohccuid gos háliidii, ja maiddá dálolaččain lei riekti atnit geahččobohccuid. Go jagi 1978 boazodoaloláhka bodii, gáržžiduvvui boazomearkariiekti. De lei lohpi atnit geahččobohccuid duššefal lagaš fulkkiid luhte. Fuolkebiras gáržžiduvvui nu ahte geahččobohccot eai galgan leat eará go duššefal váhnemiid ja váhnemiid oappáid ja vieljaid luhte. Dát vuohki meroštallat «lagaš fulkkiid» rihkui sámi fuolkevuoda vuogádaga, mas fuolkevuoha adnojuvvo hui árvvus, ja árbevirolaččat adnojuvvojit fuolkin maiddá goalmátvilbealit/-oambealit. Dán vuogi sisafievrrideapmi njeiddii sámi sosiála konstellašuvnnaid, nu maiddá verddevuoda, mii lei huksejuvvon geahčakeahtá fuolkevuoda. Boazodoalolága §:s 3 albmadvuoigatvuohtat dárkilet eavttut dasa geas lea vuoigatvuohta bargat boazodoaluin. Juos dálá dilis galgá álggahit doalloovttadaga, de galgá juogo

nuppi váhnemis dahje áhkuin/ádjáin leat boazodoallu váldoealáhussan. Boazodoaluin álgima galgá guovllustivra dohkkehit. Juos vel deavdáge lága olmmošlaš eavttuid, de almmatge ii leat nu ieščuoovvovaš ahte leat vuoigatvuohta bargagoahtit boazodoaluin.

Boazodoalu siskkáldas njuolggadusat rivde go 1978 boazodoaloláhka bodii fápmui. Ovdal lei friddjavuohta šiehtadit gaskaneaset ja soabadit njálmmálaččat, muhto odđa lága vuodul ledje gáržžidusat ja ášahallamat. Vaikko vel odđa láhka leage, de goitge doibmet ain dálge boares njuolggadusat. Boares vuogádaga geavaheapmi ii daga makkárge váttisvuodaid nu guhká go soabalašvuoha bissu. Go riiddut čuožžilit, oaidnit ahte dalle baicca olbmot ovdandoaladit norgga rievtti go dat ovddida sin ášši.

Orohatstivrraid bajáshuksema vuodđun lea fápmojuogadanprinsihppa mii lea ášahuvvon norgga sosiála vuogádahkii, dat mearkkaša eanetlohkomearrideapmi. Orohagain leat mánja siidda, ja iešgudetge sturrodagas, ja dábálaččat leat stuoramus siiddain eanemus miellahtut orohatstivrras. Dát mielddisbuktá ahte smávimus siiddat báhcet váikkuhanválddihaga orohatstivrras, eaige beasa mearrádusain fárus. Nu sirdása dássedeaddu mii árbevirolaččat lei siiddain. Siiddat leat árbevirolaččat atnán ovttajenalašvuoda mearridanvuohkin. Orohatstivrrat leat sihke priváhta beroštusaid orgánat ja hálddahasorgánat, danne go juogadit almmolaš doarjaga jna. Šaddá eahpečielggasvuoha das goas orohatstivra doaibmá hálddahasorgánan ja gustojitgo hálddahasrievttálaš njuolggadusat.

2.9 Eará árbevirolaš ealáhusat ja doaimmat

Luossabivdovuoigatvuoda áššiin leat mis eanas leamaš luossareivve ruoktotmáchaheamit. Dát lei dakkár luossabivdu mii lea sirdasan buolvvas bulvii ja vuodđuduvvon sámi eallinvuohkái ja kultuvrii. Áššehasaid mielas lei guolásteami ášahallan oassin norgga eiseválddiid dáruiduhttinpolitihkas, ja sidjide lei váttis dohkkehit dakkár njuolggadusaid mat nu garrasit spiehkastedje eret vieruiduvvan oainnus. Luossareivviid ruoktotgohččun adnojuvui maiddá dakkárin mii galggai bissehit luossabivddu árbevirolaš diehto- ja máhttosirdima nuorat buolvvaide.

Áššehasaid vieruiduvvan oaidnu adnojuvui dakkárin mas ii lean doarvá áššáigullevaš deaddu, dahje buorebut daddjojuvvon, ii lean rivttes gullevašvuoha ja deaddu olahit ovdan. Dás oaidná

oaivilerohusa dan vuogádaga gaskkas, mii lea ása-huvvon áсахallat ja hálddahit valljodatváriid, ja daid oainnuid gaskkas, mat sis, geaidda áššit gusket, leat sajáiduvván.

Seamma lágan váttisvuohta go dát mii ovdalis lea čilgejuvvon, guoská maiddá mohtorfievro-jhtaleapmái dan oktavuodas go árbevirolaš ealáhusain galgá bargat ja oppalaččat ávkin atnit luonddu-valljodatváriid. Ovdalaš áiggi vánddardedje olbmot mehciid heasttain, noaddeherggiiguin dahje heargeráidduin. Dát fievrrut lotnahuvve dađistaga mohtorfievrruiguin. Boazodoalus, eanadoalus ja vuovdedoalus lea lohpi spiehkastit mohtorfievrolá-gas ja nu ii gustoge dáidda ealáhusaide lága oppalaš vuodjingielddus. Baicca bivdu, guolásteapmi ja muorječoaggin leat ealáhusat maidda mohtorfievrolága gielddus čuohcá. Maiddá dát meahcásteamat leat sámi guovlluid eallinvuogis oassin ja meahceguovlluid gáhtten šaddáge vuostálaga vieruiduvvan oainnuiguin. Meahcásteaddjit vásihit mohtorfievrogeavaheami rádd-jumiid sisabahkkemin sin vieruiduvvanriektái mat gusket meahci ávkinatnimii.

2.10 Árbi/Árbejuohku

Árbevuogatvuoda vuorroráidu norgga rievttis lea jura nuppeládje go dat oainnut mat sámiin leat. Norgga lágas lea boarráseamos mánás vuosttas-riekti árbe, muhto sámi riekteoinnus lea fas nuoramusas vuosttasriekti. Váhnemiin lea dasa las-sin ekonomalaš geatnegasvuohta veahkehit boarráseamos mánáid cegget iežaset birgejumi. Dán sáhtá geahččat paralleallan norgga árberievtti geatnegahttonoassenjuolggadusaide. Norgga rievttis bohtet atnui geatnegahttonoassenjuolggadu-sat testamentáralaš háldejumi bokte, muhto sámi servodagas lea «geatnegahttonoasseárbi» devdo-juvvon dalle juo go váhnemat leat ain eallimin. Viidáseappot lea nuoramusariekti čadnojuvvon lág-gadit dasa ahte nuoramusas lea geatnegasvuohta dikšut boares váhnemiid. Goappaš áššebeliide lea dáhkádussan dat ahte váhnemat sirdet iežaset opmodaga nuoramussii, ja son fas lea geatnegaht-tojuvvon ávjat váhnemiid gitta sudno jápmimii.

2.11 Bearašriekti

Norgga rievttis lea ovttamádejuogadeapmi váldo-prinsihppan go searveopmodagas dahkkojuvvo árbejuohku. Dál lea rahpasan stuorát vejolašvuohta dahkat bonjujuogadeami. Sámi

bearašrievttálaš vuogis lea sierraopmodatjuohko-prinsihppa vuodđoprinsihppan. Dát ortnet bisu-huvvo miehtá náittosdili, iige dat leat oidnosis duššefal dalle go árbejuohku dahkkojuvvo. Ort-nega vuodđu lea dat ahte náittosdilis leaba soai dás-seárvosaččat, sihke rievttálaččat ja sosiálalaččat. Dain dáhpáhusain main hálddahusgeavat dahje lágat spiehkastit dás eret, lea dát mielddisbuktán váttisvuodaid. Vai olaha ortnega mii vástida árbevi-rolaš oidnui, leat áššehasat välljen áсахit okta-vuodatestamenta náittosdilis, mas leat sierraop-modatjuohkomearrádušat.

Árbejuohku dain dáhpáhusain main ii lean ása-huvvon oktavuodatestamenta náittosdilis, lea SFR vásihan ahte ollislašopmodaga biergasat (árvvut) dábálaččat juogaduvvojit sierraopmodatjuogu vuodul.

2.12 Šiehttanriekti

Sámi servodagas vuodđuduvvá šiehttan njálm-málašvuhtii. Dát mielddisbuktá ahte sámi šieht-tanáššeasálaččat atnet dan vuodđun maid njálm-málaččat leat šiehttan go šiehtadusa galget deavdit, ja eaige nu ollu deattut dan mii čálalaš hámis boahá ovdan. Dát dáhpáhuvá maiddá dalle go njálmálaš šiehtadus manná viidábut go čálalaš. Dávjá áddejuvvo čálalaš šiehtadus duššefal rivttes šiehtadusa bággejuvvon hámolažžan dahkamin.

Jienahis miedáhus lea norgga šiehttanrievttis okta prinsihppa. Sámi riekteoinnus ii gávdno dak-kár mii vástida dán. Siiddaid mearridanvugiid vuodđun lea ovttajienalašvuohta, nu ahte ii šatta geatnegahttojuvvo dahje manat iežas vuogit-vuodaid, juos soaitáhagas jávká, iige leat das.

Nubbi bealli mii maiddá gusto go dahká dak-kár šiehtadusa mas gáibiduvvo čálalašvuohta, lea ahte de ii adnojuvvo nu dárkilvuohta šiehtadusa sisdoalu hábmemiin. Maiddá dás adnojuvvo vuodđun dat mii njálmálaččat lea boahán ovdan, go sámi áššeasálaš ollašuhttá šiehtadusa ja vurdo-juvvo ahte maiddá šiehtadusa nubbi áššeasálaš vuodđuda dan seammái. Dát dahkkojuvvo eandalii dáhkádusfitnodagaid ja bänkkuid hárrái.

Njálmálaš šiehtadusat sámi áššeasálaččaid gaskkas sáhttet mángii dagahit váttisvuodaid goalmátáššeasálačča hárrái gii ii leat sápmelaš. Boazodoalus omd. dáhpáhuvá bohccuid opmodat-vuogatvuodasirdin váldosaččat njálmálaš šiehta-dusaiguin. Sámi áššeasálaččat dohkkehit dáid šiehtadusaid, muhto fas boazodoalloeiseválddit leat mángga áššis gáibidan čálalašvuoda, juos šiehtadus galgá sáhttit adnojuvvo vuodđun.

2.13 Loahpahus ja ávžžuhusat

Arkiivamateriála guorahallan, ja SFR:a áššegiedahalliid vásáhusaid huksen, addet vuddosa čuoččuhit ahte gávdnojit sámi riekteoainnut ja vieruiduvvamat. Dát leat deatalaš oassin riektedidolašvuodas mii sámi servodagas adnojuvvo. Dán ráportta namahan áššit navdojuvvojit leat duššefal unna oasázin dain dáhpáhusain mas sámi riekteoainnut ja vieruiduvvamat čuoččuhuvvojit dahje mannet vuostálaga norgga rievtti ása-huvvon njuolggadusvuogádagain.

SFR:a arkiivamateriálas leat duššefal unnánaš áššit main vuoigatvuohta eatnamiidda ja čáziide lea digaštallojuvvon. SFR:a materiálas boahdá unnán ovdan eanaoamastangažaldat. Dákkár vuoigatvuođagažaldagat leat eanaš vuddjojuvvon politi-hkalaš kanálaid bokte. Muhto SFR sáhtta dan sad-

jái čujuhit ollu áššiide mas nággu lea bohciidan luondduvalldatváriid ávkinatninvuoigatvuođa hárrái, ja mas sámi áššeoasálaččat čuoččuhit aldde-set leamen sierra vuoigatvuođaid vieruiduvvama dahje riekteoainnu vuodul.

Bargojoavku atná dárbbaslažžan cuiget ahte sámi riekteoainnuid ja vieruiduvvamiid kodifiseren dáhpáhuvá ilá njozet ja lea ilá maŋás vuoruhuvvon lárkaráhkademiid oktavuodas. Buohtastahttima dihtii válđojuvvojit vuđolaš kártemii ja guorahallamii riekteoainnut ja vieruiduvvamat, main lea vuoddu norgga servodatdilálašvuodain, dalle go odđa lágat galget ráhkaduvvot dán suorggis.

Dilálašvuodaid vuodul maid namaheimmet, dáhttu bargojoavku ávžžuhit ahte galgá álgit guorahallat vuogádatlaččat dálá lágaid dainna ulbmilin ahte oktiiheivehit sámi álbmoga riekteoainnu ja norgga riektenjuolggadusaid.

Kapihtal 3

Kirsti Strøm Bull:

Boazodoalu riektehistorjá Finnmárkkus 1852 – 1960

3.1 Álggahus

Čuovvovaččat ovdanbuvttán Finnmárkkku boazodoalu riektehistorjá barggu mii lea oassin dutkanprojeavttas sámi vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid birra. Barggu álggahin čakčamánu 1997s ja loahpahin geasset 1999s.

Boazodoalu riektehistorjá sáhtta dušše áddejuvvot boazodoalu historjá čuvgeamiin. Olu mii lea čállojuvvo boazodoalu historjás lea oppalaš dásis. Mánnga boazodoalu historjá govvideamis eai leat báikkálaš molsašuvvamat doarvái bures váldojuvvon vuhtii. Leat ovdamearkka dihtii čielga erohusat Várjjaga boazodoalu ja Oarje-Finnmárkkku boazodoalu gaskkas. Muhto dávjá leat áigostaga gessojuvvo konklusuvvnat olles boazodoalu hárrái ráddjejuvvo geográfalaš guovllu čuvgehusaid vuodul. Boazodoalu gárgeđuvvan ja vuohki molsašuvvá earret eará iešguđet guovllu luonddu mielde. Dás lea fas mearkkašupmi vieruiduvvanrievtti gárgeđuvvamiid.

Aschehoug báhkka dan dáinna lágiin:

«Máinnašuvvan vieruiduvvan lea bohciidan sámiid eallinlágis ja luonddus daid guovlluin gos sii orrot. Danne dat juohke guovllus ferte leat hápmašuvvan sorjjasmeahttumit das mii dáhpáhuvai dahje suvvojuvvui eará guovlluin oppanassii sorjjasmeahttumit politihkalaš dilálašvuodain.»

T.H. Aschehoug, Norges nuværende Statsforfatning, Bind I, Christiania 1875, s. 75.

Dutkin lea deatalaš dovdat duodalašvuoda man lea dutkamin. Dát gusto ovttá olu juristii go antropologii. Dát duodalašvuodaáddejuvvo ii sáhte dábujuvvot dušše sáhkkehallaamiid ja gažadanskoviid veagas. Olmmoš ferte maid geahččalit áddet dan mii lea sániid duohken ja ruvgadasaid gaskkas.

Go álgen vieruiduvvanprojeavtta bargguin, de fárrerjin Finnmárkkui vai oahpásmuvvan boazodoaluin. Mun fidnejin deatalaš dieđu ja áddejuvvo go ledjen dutkangiettis ja sártnodin boazoeaiggađiiguin. Mánngasis geaiguin háleštin, ledje goatnjeđis historjálaš dieđut, muhto dieđut gustojedje vuosttažettiin sin iežaset sohki. Mus váilo dieđut

báikkálašhistorjás, nappo Guovdageainnu, Kárašjoga, Buolbmága ja Várjjaga boazodoalus. Go juo in dovdan báikkálašhistorjájá, de in nákcen bidjat čuožžovaš gažaldagaid. Ja go in máhtán sáme-gielage, de dagahii datge váttisin rivttes gažaldagaid bidjat.

Danne fertejinge rabbat alcesan čielgaseabbu gova boazodoalu báikkálašhistorjás. Čáhehii ahte ledje hui eatnat čálalaš gáldut main sáhtten viežžat čuvgehusaid, sakka eanet go ledjen govahallan. Dát gáldut mannege njuolga riektehistorjájá sisa.

Ovddit čuohtelogus nammaduvvojedje mánnga láhkakommišuvvna boazodoalu hárrái. Dáid láhkakommišuvvnaid eanaš čielggadusat leat bájujuvvo Stortingstidende:s. Eankiljagiid boazodollui čatnašuvvi budjeahttaevttohusat addet maiddái osohahkii bienalaš čuvgehusaid báikkálaš dilálašvuodaid birra.

Mánnga láhkakommišuvvna dolle čoahkkimiid earret eará boazoeaiggađiiguin ja dálolaččaiguin. Beavdegirjijit dáid čoahkkimiin eai leat almmuhuvvo, muhto gávdnojit Riikkaarkiivvas, ja addet miellagiddevaš čuvgehusaid. Eará historjálaš materiála Finnmárkkku boazodoalu birra lean gávdnan Stáhtaarkiivvas Romssa gávpogis, Nuorta-Finnmárkkku boazodoallokantuvrras ja Stáhta Kártalágáđusas Hønefossas.

Riektehistorjálaš čielgehus sikkilda 1852–1960 áiggi ja lea 280 siidosáš. Dán iežan barggu oanehis ovdanbuktimis áiggun guovdilastit ovttá fáttá, namalassii *oainnu boazodoalu hárrái ovddit jahkečuodis ja dán jahkečuodis*.

3.2 Oaidnu boazodoalu vuoigatvuodaid hárrái ovddit jahkečuodis

Čielggadusat ovddit jahkečuodis mat gustojuvvo Finnmárkkku boazodollui, dovddahit positiiva oainnu boazodollui, ja albmadiit boazodoalu vuoigatvuodaide dohkkeheami. Boazodoalu geavahanvuoigatvuodat mat vuodduvvet geavaheapmái

dološ áiggi rájes deattastuvvojit buot áššegirjiin ovddit jahkečuodis.

Dát ii boade oidnosii dušše čielggadusain mat gustojit boazoeaiggádiid ja dálolaččaid gaskavuhtii, muhto maiddá čielggadusain mat gustojit sikkáldas ášahallamii.

Čielggadusain dovddastuvvo ahte boazodoalu geavahanvuoigatvuodat gáržžidit dan maid eiseválddit sáhttet dahkat sihke boazodoalu sikkáldas dilálašvuođaid ja boazoeaiggádiid ja dálolaččaid gaskavuodaid ášahallama hárrái.

Eanaš almmolaš čielggadusat ovddit jahkečuodis gustojit boazodoalu ja eanadoalu gaskavuhtii. Muhto aiddo Finnmárkku hárrái leat mis mánga čielggadusa mat dagahedje boazodoalu sikkáldas gaskavuodaid lánkaásahallamiid dán fylkkas. Dát gusto dálveguohtumiid ášahallamii lága bokte 1854s oktan iešguđetlágan lasselágai-guin. 1888s addojuvvui Finnmárkkus lánka njárg-gaid ja sulluid ášahallama birra, boazomerkema ja rátkima birra jna.

Nugohčoduvvon Badjesáme-kommišuvdna (Fjellfin-Kommissjonen) 1875 mii válmmaštii lága 1888, giedahalai čuolbmabidjamiid mat leat áige-guovdilát vel dálge. Badjesáme-kommišuvnna čielggadus čájeha ahte boazosuolavuolta ii leat mihkkege odđa albmonemiid, ja ahte boazoeaiggádat beroštedje sakka dán váttisvuođa jávkadeamis. Kommišuvdna ságaškušai maiddá gažaldagas sierra duopmostuolus Sis Finnmárkku várás. Boazoeaiggádat ledje mielde lánkakommišuvnna, ja kommišuvdna doalai čoahkkimiid boazoeaiggádiiguin Guovdageainnus, Kárášjogas ja Buolbmágis vai gullá sin oaviliid gažaldagaid hárrái mat galge ášahallojuvot. *Erik Solem* deattasta aiddonassii boazoeaiggádiid oassálastima lánkaprosessii, ja son dadjá:

«Kommišuvnna árvalus čájehage ahte evttohusat maid dat lea ovdanbuktán, ja mat leat šaddan lánkan, eanaš oktiivástidit oainnuiguin mat gustojedje juo sámiid gaskkas oskkáldas ja rivttes boazodoalu hárrái.»

Erik Solem, Lappiske rettsstudier, 2. oppl. Oslo-Bergen-Tromsø 1970, s. 190.

Muhto vuosttamustá ledje boazodoalu ja eanadoalu beroštusriiddut fáddán eanaš almmolaš čielggade-miide. Lassánan sisafarren ja Finnmárkku koloniseren dáhpáhuvai viidát boazodoalu guohtunguovlluin, ja dagahii boazodoalu geavahanvuoigatvuodaid oktilaččat losit deaddaga vuollái.

Fáddá mii geardduhuvvo buot čielggademiin boazodoalu ja eanadoalu gaskavuoda birra, lea gažaldat dálolaččaid áidegeatnegasvuodas ja boazodoalu buhtadasovddasvástádusas go bealddut ja

niittut vaháguvvet. Álgočielggademiin dadje mánga kommišuvdnalahtu ahte dálolaččain galgá leat áidegeatnegasvuolta, ja ahte boazodollui ii berre šaddat buhtadasovddasvástádus doppe gos áiddokeahtes eanaopmodat lea vahágahttojuvvon.

Lassáneaddji boandaveahkadaga deatta losui, ja čavgadet buhtadasovddasvástádusa gáibádallan boazodoalus garai oktilaččat. 1860-logus evttohui departemeanta boazodollui buhtadasovddasvástádusa go dálolaččaid eanaopmodagat vaháguvvet. Evttohusa bissehii almmatge Sturradiggi mii anii dan beare hiegisin boazodollui. Evttohuuvon buhtadasnjuolggadusat eai lean almmatge nu garasat go buhtadasnjuolggadusat mat dál gustojit.

Lánkanjuolggadusat boazodoalu buhtadasovddasvástádusa birra mearriduvvojedje Finnmárkku easka boazodoalloga 1933 bokte. Muđui riikkas – namalassii Romssas lulás – sisabuktojuv-vui buhtadasovddasvástádus guohtunvahágiid ovddas oktasašsámelága (felleslappeloven) 1883 bokte. Muhto oktasašsámelága ovdabarggut čájehit ahte ii lean sáhkka eanadoalu ovttabealágis oidmis boazodoalu ektui. Mánngga bealde deattastuv-vui ahte ii sáhte skihkket boazodollui garra buhtadasovddasvástádusa almmá attekeahhtá boazoeaiggádiidda vejolašvuođa vealtat dán ovddasvástádusa. 1860-jagiid rájes juolluduvvojedje jahkásaččat stáhtabudjeahta bokte ruđat oastit eanaopmodagaid mat ledje sturra hehttehussan boazodollui, ja maid danne lei veadjemeahhtun vealtat vahágahttimis vel garra geahču veagasge. Maiddá juolluduvvojedje ruđat áiddiid ceggemii bároheamos báikkiide.

Govva ovddit jahkečuodi čielggademiin lea ahte vaikko lánkaaddi lassáneaddji eanadoaloveahkadaga deaddaga geažil fuolahišgodii eanet ja eanet eanadoalu beroštusain, de dáhpáhuvai lánkaásahallan dattetge áddemiin ja dovddaste-miin boazodoalu geavahanvuoigatvuodaid maid ealáhus lei hánkan áiggiid čađa geavaheami bokte. Boazodoalu geavahanvuoigatvuodat eai sáhttan šiehponassii dassaluvvot eret. Digaštallamat čielggademiin gustojedje vuosttamustá boazodoalu heivehangeatnegasvuhtii guovlluid odđa geavaheddjiide.

3.3 Nuppástus boahhtá 1800–1900-logu molsumis – Sámekommišuvnna

Eiseválddit ledje nappo ovddit jahkečuodi loahpas eanaš miehtemielagat Finnmárkku boazodollui. Lulde, erenoamážit Plássjeguovllus, lei oaidnu boazodollui hui vuostemielat, ja dát negatiiva oaidnu leavai dađistaga davás. Čielggadusat čájehit hui

čielgasit ahte oaidnu boazodollui ja dan vuoigatvuodaide lea sorjaveš das leatgo eará gievrras joavkkuin beroštusat guoskevaš guovlluin. Mađe stuorrát deatta boazodoalu guohtunguovlluid ala eará ja gievrras joavkkuin, dađe čielgaseappot nanosmuvvá negatiiva oaidnu boazodollui.

Dát boahťa ovdan golmma sámekommišuvnna (Lappekommissjonen) muitalusain ovddit jahkečuodi álggus, namalassii Sámekommišuvnna 1889, Sámekommišuvnna 1892 ja maiddái Sámekommišuvnna 1897 muitalusain. Dát mañimuš siskkildii Ruota beali boazodoalu mas ledje geasseguohtumat Norggas, ja kommišuvdna evttohii gielddit dán boazodoalu. Dán gáibádusa fertii almmatge Norga rávkaliit Karlstad-soabadis Norgga ja Ruota uniovdnahádjoseamis 1905s.

Sámekommišuvnna 1897 muitalusas addojuvvo hui heajos govva boazodoalus. Erenoamážit deattastuvvojit vahágat maid boazodoallu dahká meahccái. Válldahus muitáha dan vuogi mo soapmárat dál válldahallet Finnmárkkuduoddara, go adnojuvvojit sánit dego duoddara sáttomeahcciluvvan.

«Guovdageainnu suohkanis, gos oktii šattai beahci juohke sajis, eatno- ja jávregáttiin. Ja dál Dál lohka olmmoš máddagiid, mat vel leat báhcán, ii duoltun, muhto ovttaid mielde, ja njárbes soahkebohtut šaddet daid gaskkain, gos oktii ledje ruonas vuovddit. Sápmelaš ja boazu leat ollistan billašumi. Dolla lea bilidan, iige boazu leat árpmihan vesáid ja lánjaid, mat šattašežžet gunain. Beahci lea jávkan, ja fargga lea soagi vuorru.»

Beahcevuovddi birra Deanus daddjojuvvo:

«Deatnogáttis lea ovddeš áiggiin beahcevuovdi šaddan guhkkelii rittu guvlui go dál. Ii leat nu guhkes áigi das rájes, go mañimuš beahcemátta gahčai Máskejogas – johttisápmelaččat ledje jagiid guhkkodahkii atnán dan bállahin bissuide! Dál ferte olmmoš logi miilla bajás siseatnamii ovdal go gávdná beazi ja dat ii leat oktilis vuovdi.»

Skuvvárvári dilálašvuodaid birra daddjojuvvo:

«... dáppe leat masá visot lánját goddojuvvon. Sápmelaččat leat jagiid guhkkodahkii johtán daiggo bohccuideasetguin, ja dál ceaggájit duháhiid mielde gobmáš sákkit dego eatnat hávderuossat vuovddi muitun, mii goddojuvvui su čábbamus nuorravuodas. Nu dievaslaš lea billašupmi leamaš, ahte dál lea dušše áigegažaldat, goas dát guovllut soahkiluvvet.»

Álttáleagi dilálašvuodaid birra daddjojuvvo:

«Maiddái badjelis Álttáleagis ... dahká boazu juohke jagi vahága beahcevuovdái. Sápmelaččain lea vierrun bissánaddat dáppe jodedettiin ovdan ruoktot márkani. Gáffegievndni roggojuvvo, buollevidneáñkaris máistujuvvo, beahcevuovdái dahkkojuvvo dolla, ja hearggit čanastuvvojit smávvebeziide dahje luittojuvvojit veaidalassii vuovdái.»

Čuoččuuvvon vahát goahcevuovdái lei Sámekommišuvnna evttohusa vuodustussan boazodoalu gáržžidit, na njuolgut gielddit. Boazodoalu vahágat vuovdái ledje nu viidát ahte dat iešalddes juo vuodđudalai gáržžidemiid, vaikko vel boazodoallu sáhtii čujuhit vuoigatvuodaide mat vuodđuduvve áiggiid čada geavaheapmái.

Kommišuvdna evttohii nappo gildosa Ruota beali boazodoalu vuostá, dasgo dát boazodoallu mielddisbuvttii aivve mañuid iige ovttage ovddu Norgii. Norgga beali boazodoallu gal galggai vuostten beassat bissut, muhto daid gáržžádusaiguin maid

«riikka jotkkolaš njáskan, gilvin ja huksen ja eará sullasaš atnu gáibida».

Árvalus 1904 s 168–169.

3.4 Boazoguohtundoaibmagoddi 1901

Sámekommišuvnnain 1897 oktanaga lei nubbi kommišuvdna bargamin, namalassii Boazoguohtundoaibmagoddi (Reinbeitekomiteen) 1901. Dan bargu gustui gažaldahkii Finnmárkkku beahcevuovddi ráfáidahttimis. Maiddái dát doaibmagoddi báhkodii vuorjašumi boazodoalu vahágiid geažil vuovdái, muhto eará sániiguin go Sámekommišuvdna. Go Sámekommišuvdna 1897 oavildii ahte boazodoallu ihcalassii fertii čáhkket saji eará ja deatalaččat beroštusaide, de anii Boazoguohtundoaibmagoddi sakka eanet árvvus boazodoalu vuoigatvuodaid. Erenoamáš miellagiddevaš dán oktavuodas lea boazodoalu geavahanvuoigatvuodaid čielggadus man doaibmagottelahttu, dalá stáhtaadvokáhtta *Andreas Tostrup Urbye*¹, čálii. Dán čielggadussii guorrasii doaibmagoddi muđui.

Urbye ságaškušai dás man muddui Finnmárkkku vuovdi sáhtii ráfáidahttojuvvot boazoguohtuma vuostá, almmá dagakeahťta buhtadasgáibádusaid boazodoalu bealis. Son dohkkehii nappo boazodoalu bággolonistanrievttálaš suoji. Dasto máinnaša badjesápmelaččaid Finnmárkkku eamiálbmogin, ja lohka sin vuoigatvuodaid sakka boarráseabbon go stáhta:

1. Urbye šattai mañná ámtamánin Finnmárkkui ja stáhtaráddin Gunnar Knudsena ráddehussii.

«Sápmelaččat leat Finnmárkku álgoálgosaš veahkadat ja leat jahkečuđiid guodohan bohcuideaset oppanassii seamma guovlluin. Ii sáhte navdojuvvot, ahte dát lea dáhpáhuvvan jávohis lobiin, mii goas ihkinassii sáhtášii máhcahuvvot, muhto olmmoš ferte vuolgit das, ahte lea sáhka duodalaš vuoigatvuodas. Go sápmelaččain ii leat eaiggáduššanriekti daid viiddis guovlluide gos si johtet, muhto go dát gullet stáhtii, de ii leatge dát danne go stáhtas livččii dáidda makkárga sierra vuoigatvuodavuodus, muhto danne go sápmelaččaid eallinvuohki johtaleaddjin ii goassege leat dahkan eaiggáduššanrievtti eatnamiidda juonin dárbašlaš dahje ii sávahahtti eaktunge sin Leahkimii, ja danne stáhta eaiggáduššá eatnama, go ii oktage eará lea dasa vuoigadahttojuvvon. Danne sápmelaččaid riekti ii leat sirrejuvvon iige jođastuvvon stáhta rievttis, muhto lea baicca sakka boarráset go dát.»

Urbye čielggadus ii joavdan guhkkeli go Eanadoalodepartemeantta beavdá. Dat ii goassege deaddiluvvon. Ii doaibmagotti čielggadusge deaddiluvvon.

1924s oaččuimet lága beahcevuovddi ráfáidahtima birra mii attii viiddis vejolašvuoda gielddi boazoguohtuma beahcevuovddi deastta dihtii. Odeldiggeproposišuvnnas máinnašuvvo Boazoguohtundoaibmagotti árvalus ja Urbye čielggadus, muhto doaibmagotti evttohusat ja Urbye čielggadus ii ollislaččat máinnašuvvo. Dušše muhtun oasis čielggadus leat bájuhuvvon, ja dat mii máinnašuvvo ii čájjet makkár oaidnu Urbyes ja doaibmagottis lei boazodoalu vuoigatvuodaid hárrái.

Boazoguohtundoaibmagoddi 1901 dohkkehii, nugo namahuvvon, boazodoalu áiggiid čada geavaheami bokte háhkkojuvvon geavahanvuoigatvuodaid ja boazodoalu bággonolistanrievttálaš suoji. Sámekommišuvdna 1897 anii boazodoalu almmatge ovtta dásis roahttogivssiin, ja juonin mii fertii vuosttalduvvot. Sámekommišuvdna čielggadus deaddiluvvui, ja dán juridihkalaš oainnut jotkojuvvojitge. Boazoguohtundoaibmagoddi 1901 čielggadus ii deaddiluvvon, ja juristta Urbye oaidnu boazodoalu vuoigatvuodaid hárrái ii šaddan almolaččat dovddusin. Dát čájeha ahte lei dat riekteádejuvvo mii heivii politihkalaš rávnnjaldagaide mii loktejuvvui ovdan. Eará ja vuostálas oainnut doaladuvvojedje čihkosis.

3.5 Loahpahus

Nu guhká go boazodoalu háлдаheapmi lei Sisáššiid departemeanttas, orro dábálaš riekteprin-

sihpat suodjaleamen boazodoalu. Fuolakeahtta maid muđui ležžet oaivvildan boazodoalu birra iešladdes, de dohkkehuvvui nugo namahuvvon, ahte boazodoalu geavahanvuoigatvuodát ledje sajáiduvvan dološ áiggi rájes geavaheami bokte.

Easka 1900-logus biddjojuvvui ovddasvástáduš boazodoalus Eanadoalodepartementii. Seammas hedjona boazodoalu rievttálaš suodjalus. Boazodoalu geavaheapmi adnojuvvo gierdan geavaheapmin.

Eanadoalodepartemeanta čuoččuhii ahte boazodoalu vuoigatvuodát vuodduvve dušše fal láhkii, ja ahte danne maiddá sáhte gáržžiduvvot lága bokte. Boazodoalu geavaheapmi adnojuvvui gierdan geavaheapmin. Go departemeanta njuolvudii boazodoalu vuoigatvuodaid, de sáhtta dat čilgejuvvot nu ahte boazodoalu dál hálddahii dat departemeanta man deatalaččamus ovddasvástádušduovdda aiddo leige dat ealáhus mii dávjjimusat šattai vuostálas boazodoaluin.

Geavahanvuoigatvuota mii vuodduvva dušše fal láhkii sáhtta odđa lága bokte nuppástuhttojuvvot ja njuolvuduvvot. Geavahanvuoigatvuota mii vuodduvva dološ áiggi rájes geavaheapmái ii sáhte olggušuvvot eará go Vuoddolága § 105 ja dábálaš bággonolistanrievttálaš prinsihpaid mielde.

Oaidnu boazodoalu geavahanvuoigatvuodaid hárrái earáhuvai ja máhcai fas ovddit jahkečuđi oidnu guovtti alimusriektemearrádusas 1968s. Braahka-duomus ja Álttesjávrriduomus nanne Alimusriekti ahte boazodoalu vuoigatvuodát eai vuodduva dušše láhkii, muhto dološ áiggi rájes geavaheapmái. Álttesjávrrí-áššis mearkkašii dát ahte boazodollui dovddastuvvui bággonolistanrievttálaš suodji.

Beroškeahhtá dán guovtti alimusriekteduomus jotkkii almmatge hálddahus atnit boazodoalu geavaheami dušše gierdan geavaheapmin. Lohkameahtun gearddi leat boazodoalu guohtunguovllut gáržžiduvvon, almmá attekeahhtá boazodoalu vieruiduvvan geavahanvuoigatvuodaide dan suoji mii čuovvu riekteprinsihpain mat gustojit dološ áiggi rájes geavaheami bokte háhkkojuvvon geavahanvuoigatvuodaide.

Easka 1996s albmadii Eanadoalodepartemeanta čielgasit ahte boazodoalu vuoigatvuodát eai dušše vuodduvvan láhkii, muhto dološ áiggi rájes geavaheapmái. Statskog (Stáhtavuovddit) mii dán áigái hálddaha Finnmárkku eatnamiid, orru almmatge ain oaivvildeamen ahte boazodoalu iežas árbevirolaš guohtuneatnamiid geavaheapmi ain lea gierdan geavaheapmi mii šiehponeassii galgá čáhkket saji bartahukseamiidda, geainnuide, čoahkkebáikeviiddemiide, valástallanrusttegiidda jdd.

Sámi vuoigatvuodálávdegoddi mii 1997s almmuhii árvalusas Finnmárkkku eatnamiid háldaheami birra, nanne čielga sániiguin ahte boazodoalu geavahanvuoigatvuodát leat vuodđuduvvan dološ áiggi rájes geavaheapmái ja ahte dainna boazodoalus lea bággolonistanrievttálaš suodji. Sámi vuoigatvuodálávdegoddi evttoha ahte goappašat oasi fertejit boahit albma boazodoallolágas, geahča NOU 1997: 4. Sámi vuoigatvuodálávdegoddi ii ane Finnmárkkku eatnamiid hálddahanjuolggadusevttohusastis njuolgguslaš oainnu dán hárrái, muhto evttoha njuolggadusaid mat mearkkašit ahte boazodoalu dološ geavahanvuoigatvuodát njulgestaga sáhttet hálddašuvvot eret. Muhto boazodoalu dološ áiggi rájes geavaheapmái

vuodđuduvvan geavahanvuoigatvuodát eai sáhtte gal šiehponassii olgguštuvvot dainna lágiin, dasgo dat rihkku Vuodđolága § 105. Boazodoalu geavahanvuoigatvuodát, nugo earáge geavahanvuoigatvuodát, ráddjejit Finnmárkkku eatnamiid háldaheami čielgasit. Doaivumis lea ahte dán fihttejit dovddastit dalle go Sámi vuoigatvuodálávdegoddi evttohusat galget giedahallojuvvot. Juos eai, de midjiide báhcá dakkár hálddahuš mii ain sárdnu suorrenjuokčamiin; dakkár mii prinsihpas dohkeha boazodoalu vieruiduvvan vuoigatvuodaid, muhto mii praktihkalaš geavahuš atná boazodoalu geavaheami ain dušše fal gierdan geavaheamin. Boazodoallu šattašii dalle boahtteáiggis ain divrras ja áddjás dikkiin doarrut riektelágádusas.

Kapihtal 4

Nils Oskal ja Mikkel Nils Sara: Boazosámiid vieruiduvvamat ja riekteoainnut

4.1 Álggahus

Projeavtta ulbmilin lei guorahallat ja analyseret boazodoalu vieruiduvvamiid ja riekteoainnu mii guoská areálaide, siskkáldas organiseremii ja ovttasbargui. Ulbmilin lei guorahallat duodalaš geavaheami ja oaiviliid geavahanvuoigatvuoda birra.

Barggu čoavdimii geahččaleimme válljet muhtin osiid guorahallat mat dahkkojuvvojit geavadis, ja makkár áddejupmi lea dán geavada vuodđun dan ektui movt árvodássejuvvojit eanageavaheami doaibmafriddjavuodát ja ráddjehumit. Dasa lassin deattuheimme boazodoallosámi geavada čactaheami institušuvnnalaš rámmaid. Danne deattuhuvvo siida guovddáš ášahussan man siskobealde geavadis dahkkojuvvo bargu.

4.2 Riektejurddašeapmi pastorála nomadismmas

Oarjemáilmmi riektejurddašeamis lea árbevierrun geahččat pastorála nomadismma dakkár eallinvuohkin mii ii leat gelbbolaš oazžut vuoigatvuoda eatnamiidda, iige leat vuoigatvuoha hálddahit suverenitehta. John Locke jurddašeami vuodul geahččalit dás buktit ovdan muhtin normatiiva eavttuid daidda loahppabohtosiidda dan hárrái ahte eamiálbmotservodagat oppalaččat leat dahkkojuvvo eahpegelbbolažžan oazžut eatnamiidda eai gáduššanrievtti, ja dahkkojuvvo eahpegelbbolažžan leat dásseárvosaš áššeosálažžan go šiehtadallojuvvo opmodat- ja suverenitehtasirdin.

Vuosttažettiin čuočuhii son eai gáduššanrievtti olmmošvuoigatvuoda vuodđoáššin, ja seamás sáhtta su ákkastallamis áddet ahte eamiálbmogiin ja nomádain eai leat dakkár vuoigatvuodát guohtuneatnamiid hárrái. Nuppádassii čuočuhii son ahte suverenitehta ii sáhte luobahuvvot iige fievrriduvvot almmá eaktodáhtolaš miedáhusahaga maid guoskevaš áššeopmahaččat áddet, dan seamás son ii daga gustojeaddjin dan ahte miedáhusgáibáduš lei dárbbalaš dalle go suverenitehta

sirdá eret eamiálbmogiin ja nomádalaš servodagain.

Locke ákkastallan hukse golmma eavttu ala. Gorutbargu ipmirduvvo eanandoalu minstara mielde lea eaktun álgosaš eananoopmodatháhkami. Nomádalaš geavaheapmi mas eatnama ii buorit, velte, gilvve ja šaddat, ipmirduvvo dasto nu ahte dat ii atte vuoigatvuodavuodu.

Politiikhkalaš searvevuoha meroštallojuvvo eurohpalaš stáhtahuksema vuodul. Eamiálbmogiid ii sáhte dadjat stivret iežaset dakkár vieruiduvvamiid vuodul mat dohkkehuvvojit oktasaš lánkan, ja dán servodagain ii leat viidáftámmasteaddji oktasaš lánka, duopmostuollu ja institušuvnnat mat duopmomearrádušaid čactahit. Eamiálbmogiin leat unnán lágat, ja sis váilu riektelágáduš.

Dasa lassin eai leat dát searvevuodát politiikhkalaš searvevuodát, dasgo dain váilot institušuvnnat mat čactahit ráddjehumi siskkáldas áššiin ráfiáiggis.

Locke jurddašeamis sáhtta gávdnat eavttuid dasa ahte eamiálbmogiin váilot vieruiduvvan vierut ja politiikhkalaš institušuvnnat, mat leat eaktun go galgá leat áššeosálažžan opmodat- ja suverenitehtasirdima šiehtadallamiin. Dasa lassin lea dás dat váikkuhus ahte eamiálbmotservodagat eai leat gelbbolaččat dohkkehuvvot áššeosálažžan dakkár šiehtadallamiin. Dán áddejumi mielde ii leat obage dárbbalaš bidjat vuodđun dábalaš opmodat- ja suverenitehtasirdima prinsihpaid eurohpalaš servvoštallamis mii guoská eamiálbmogiidda.

4.3 Siidacegget ja fuolkevuoha

Siida lea ášahus mas lea mearridanváldi go mearriduvvo guohtumiid hárrái.

Siida lea sámi árbevirolaš organiserenvuohki mii lea heivehuvvo ja bisuhuvvo boazodoalus. Boazodoallu, mii lea nomádalaš, gáibida lášmadis heivehanmuni, muhto maiddái stádisvuoda. Siidamalle dat vuhtii váldá dán beali, ja vuodduvvo fuolkevuhtii ja árbái. Sámi boazodoalus lea guovttebealágis (bilaterála) fuolkevuoha, man vuodul

šaddá viiddis fierpmádat. Dat addá boazodoallái iešguđetlágan siiddastallanjeolašvuodaid. Dat movt boazodoalli vällje dahkat duohtadilis, lea gitta maiddá ekologalaš beliin ja sosiála servvolašvuodas. Rátkkašeamit sierra siiddaide jagis jahká mearriduvvojit dálkkádagaid mielde, ja dahkkojuvvojit ovttaht duovdagiid *siskkobealde*. Muhtin dilis boazodoalu ovdáneamis ráddjejuvvon eatnamiid siskkobealde dahje boazodoalli eallindili vuodul, lea almmatge bággu olbmoss välljet, juogo bissut dan siiddas gos lea dahje rátkit eret das. Duogážit sáhttet ovdamearkka dihte leat go deaivida juogalágan eahpedássedis dilli guovllu boazodoalus, mii soaitá deaivat seamma áiggi go nuppi orohagas guorrana sadi, dahje sáhtta njulgestaga náitalepmi duogázin.

Muhtin guovllus Oarje-Finnmárkkus čájehit ovdamearkkat ahte orohatguovlluid doaladeamis lea fuolkevuolta vuoddu leamaš juo vuosttaš oasis 1700-loguin ja gitta dálá boazodollui. Dát mearkkaša ahte gullelašvuolta lea árbejuvvon. Nuppi bealis guoská sidjiide geat bissot orohagas, muhto maiddá sii, geat johtet eret, čuvvot fuolkevuota. Sáhttet leat iešguđetlágan duogážit manne bissu orohagas dahje johtá eará orohakii, muhto go dat lea mearriduvvon, lea álohii juogo náittusguoibmi dahje fuolkevuolta refereansan doppe gosa johtá. Nu addáge dát guovttebealágis fuolkevuolta viiddis vuoigatvuota vuodu ovttaskas boazodoallái dahje bearrášii, muhto dás lea fas dat bealli go vällje, dalle vällje juo guhkit áigái dáid iešguđetlágan välljenjeolašvuodaid gaskkas. Válljemiid vuoddu leat ekologalaš, ekonomalaš dahje bargonávccaid dilálašvuodaid. Oktii buot sirdásit olbmot ja bohccot dárkkistuvvon, árbejuvvon vugiin orohagaid gaskka. Dát lea fas nuppi vuorus váikkuhan nu ahte iešguđetlágan dássedeaddu lea doaladuvvon. Stuurát ollisvuodas lea sámi fuolkevuolta hálddahan boazoguohtumiid ja valljodatváregeavaheami.

4.4 Geavat ja vieruiduvvat

Siida čuoovu dahje ii čuovo vieruiduvvama ja riekteoainnu mearrádusaid. Juohke siida árvideamis vuodduvuvvá guovllu johtalanmálli mas jagiáiggiide leat iešguđetge guohtuneatnamat ja johtolagat. Dát orohaga juohkin jagiáiggiid mielde, ja sajusteapmi dán duovdagiin, mearrida doaimmafriddjavuodaid ja ráddjemiid árvodássema. Árvodássen ovdanbohtá geatnegasvuodaid ja vuoigatvuodaid bokte mat čuvvot siiddaolbmuid ja gussiid. Doaimmafriddjavuodaid ja ráddjemiid árvodássejuvvojit dan mielde leago olmmoš siiddaisit vai guossi.

Goas don leat siiddaolmmoš vai guossi, vuolgá das makkár guohtuneatnamiin eallu lea dihto áiggi ja siidda áigejuvvalis guodohan- ja johtalanmálles. Boazodoalus leat don muhtomin siiddaolmmoš dahje guossi, ja dasa lea vuoddu gean eallu lea masa nubbi masttai. Seammá dilli sáhtta maiddá gustot johtingeainnus, vaikko dalle gal sáhtta masttadeapmi bohcciidahttit digaštallama das gos ealut ledje dan áiggi. Oktasaš áddejupmi dan hárrái gii lea siiddaolmmoš vai guossi, miellidibuktá diehtelasat dihto vuoigatvuodaid ja geatnegasvuodaid sidjiide geat masttadit. Johtingeainnus mearriduvvo árvodássen dilálašvuota vuodul omd. masttadeami oktavuodas ja eará vejolaš riidofáttáid dihte.

Go jodidettiin masttadit, gustojit dihto mearit dasa goappá siidii masttai eará eallu. Guhte siida riibahii ealus? Masttaigo orru ellui mii lei iežas dábaláš johtingeainnus? Dat siida mii lei orrumin, háliida deattuhit iežaset leat danin siidan masa eará eallu masttai, danne go das lea mearkkašupmi movt rátkkašettiin galgá bargojuvvot. Lea dárbbalaš šiehtadit rátkkašeami. Dat siida masa eará eallu masttai, veadjá fertet vuollánit digaštallamis dan hárrái gii galgá geassit bohccuidis, dalle jus nuppis lea arvat stuurát čora searveealus. Áddejupmi das movt mastan dáhpáhuvai, lea deatalaš siiddaolbmuid geatnegasvuodaid ja vuoigatvuodaid dáfus, dasto go mannil galgá rátkkašit. Danne lea deatalaš čielggadit movt mastan dáhpáhuvai.

Jus muhtin siiddas lei orru eallu, muhto lei gáidan guhkás dábaláš johtingeainnus, dáhttu nubbi bealli ovdandoaladit dán deatalaš beallin mii fas čiehká dan ahte sii ledje ieža ribahan ealu. Dás ii leat sáhka orru siiddas, muhto dakkáris mii lea ealu ribahan mannat earáid johtingeidnui. Nu leage dasto dan johtti siiddas árvu ovdalii nuppi, go lea bisson iežas johtingeainnus. Almmatge leat earalágan masttadeamiid mas ii leat čielggas goabbá siida masttai goabbáige, go ii lean iežas guohtunbáikkiin. Dalle leat siiddat ovttašis.

Projeavttas guorahallat maiddá ovttasbargonjuolggadusaid mat eai leat čadnojuvvon eatnamiid geavaheapmái, omd. geahčadeapmi nuppi siiddas, ja čanadeapmi dahje rátkkašepmi.

Vieruiduvvamiid momeanta lea maiddá ahte dat mannet russolaga faktisitehta ja normativitehta gaskkas, duodalašvuota ja ideála (jurddalašvuota) gaskkas. Nuppi bealis leat vieruiduvvat laktásan duodalaččat gávdnojeaddji geavadiidda, ja dan seammás go geavadat fas nuppi bealis sisttisdoallet etihkalaš neavvagiid. Danne sisttisdoallá vieruiduvvan geavada válddahuš ideálaid mat gullet geavadiidda. Dákkár válddahuš ii almmatge gáibit

ahte buot ideálat leat geavahusas leamaš, dahje ahte vieruiduvvamat eai leat rihkkojuvvon dahje ahte eai leat nákkut boazodoalus. Válldahus háliida duššefal ovdanbuktit formáliserekeahes njuolggadusaid mat sáhttet rihkkojuvvot ja maid alde sáhttet nákkut čuožžilit. Vieruiduvvamiid dulkon konkrehta dilálašvuodaid vuodul ja konkrehta dilálašvuodaid dulkon vieruiduvvamiid vuodul

digaštallojuvvo aivvestassii. Digaštallan ii leat das leago siiddaolmmoš vai guossi dohkálaš kategoriija, muhto gii lea guossi dahje siiddaolmmoš konkrehta dilálašvuodain. Sierramielalášvuohta ii leat vuosttažettiin daid vieruiduvvamiid hárrái mat siiddaid stivrejit, muhto siidarájiid ja rádjenákkuid hárrái, ja gean eallu masttai geasa iešgudetlágan dilis.

Kapihtal 5

Steinar Pedersen: Projeakta sámi vieruiduvvamat ja riekteoainnut – Sámi vieruiduvvan luondduburiid geavaheamis eanavuovdingildosii dárogielahemiide

5.1 Sámi vieruiduvvanriekti dohkkehuvvui gitta 1800-logu gaskkamuttu rádjai

Dán ovdanbuktima vuolggasadjin lea ahte luondduburiid boares sámi geavaheamis dan guovllus mii *dán áigái* lea Finnmárkku fylka, lei čielga riektivuodus vieruiduvvanrievttis. Go geahččat mo Sverre Tønnesen lea válddahallan siiddaid ja sámi vuoigatvuodaid 1700-logu dili, de oaidnit ahte dát vuoigatvuodat leat leamaš nannosat. Tønnesen čállá ahte vieruiduvvanriekti lei luondduburiid geavaheami hárrái nu nanus ahte dan sáhtii veardidit eaiggáduššarivttiin.

Dáláža rádjai lea olu nuppástuvvan. Báikegotteolbmui Finnmárkkus eai leat dál báljo makkárga oktasašvuoigatvuodat gustojeaddji láchkamearrádusaid ja njuolggadusaid mielde. Válldogáldahkan lea danne manne báikegotteolbmuid oktasašvuoigatvuodat mat vuodduvvet sámi geavaheapmái ja sámi vieruiduvvamii ja riekteoidnui eai adnojuvvon árvvus Finnmárkkus, nu mo dáža báikegotteolbmuid árbevirolaš geavaheapmi lea adnojuvvon árvvus Máttá-Norggas. Doppehan lea vieruiduvvan geavaheapmái addojuvvon hámoláš rámma iešgudet oktasašguovlluortnegiid bokte.

Nu gohčoduvvon eanačujuhusealkámuš mii juridihkalaččat čállojuvvi Gávpehámmanis 1775s ii váikkuhan moktege negatiivvalaččat sámiid luondduburiid vieruiduvvan geavaheapmái olgobealde daid báikkiid mat mihtiduvvojedje priváhta opmodahkan. Baicca váfistii cealkámuš ahte árbevirolaš geavaheapmi eanaš muddui galggai gustot.

1820-logu gálduin gávdná čielga vuodu dadjat ahte ámtta báikegotteolbmui ain ledje oktasašvuoigatvuodat áimmui. Dat maksá ahte eiseválddit dan áiggi ain árvvusatne báikegotteolbmuid vieruiduvvan geavaheami. Gávdnoid maddái doaimmagottečielggadusat dán áigodagas mat evttohit addit olbmuide eaiggáduššarievtti mea-

hceareálaide mat guske juohke mihtiduvvon eanagáhppalahkii.

1820-logu rájes gávdná maddái osohakkii seadus, na beanta čalbmáičuohecci dajahusaid Finnmárkku eatnamiid eaiggáduššarievttálaš dili birra. Go vel ámtta guovlluguovdasaš ámmátdásige šiittii ahte stáhta lei eatnama eaiggát doppe.

5.2 Finnmárku – isitkehtes guovlu

Dát govva earáhuvai jahkečuodi gaskkamuttu guvlu. 1848s dovddahii ráđdehus ja stuorradiggi vuosttas gearddi čielga «teorehtalaš» vuodustusa dasa ahte sámit Finnmárkkus eai lean oamastan eaiggáduššarievtti eatnamii. Sámit ledje leamaš nomádaálbmot. Danne lei gonagas/stáhta leamaš eaiggát dološ áiggi rájes. Sii geat ledje fárren sisa eaige lean šaddan eanaeaiggádin dasgo Finnmárku lei leamaš kolonija. Dattetge árvvusadnojuvvojedje oktasašguovllu/-geavahanvuoigatvuodat ain dalle.

Čuoččuhus ahte Finnmárku lea doloža rájes gonagas/stáhta eaiggáduššan lei álfárot ahistorjjálaš. Dálá Finnmárku iešgudetlágan guovllut eai šaddan dánskalaš-norgalaš dahje norgalaš oktojurisdikšuvnna (oktomearridanválddi) vuollái ovdal go 1613s, 1751s ja 1826s. Ovttá boastut lei čuoččuht ahte Finnmárku sámit dábálaččat ledje leamaš johtaleaddjit. Dattetge dagahii odđa vuoigŋa johtilit ahte sámi vieruiduvvamat ja riekteoainnut adnojuvvojedje dakkárin mat eai oppa gávdnonge.

1864s julggaštii ráđdehusadvokáhtta ahte Finnmárku lei leamaš isitkehtes guovlu gos eai gávdnon makkárga eará vuoigatvuodat go stáhta vuoigatvuodat, ja ahte stáhta lei ovttá čanakeahtta dán opmodaga geavaheamis go priváhtaolmmoš lei iežas opmodaga hárrái.

Juridihkalaš oahppacealkka mii lei njoammumin láchkamearrádusaide, hálldahussii ja riektelágadussii, lei ahte Finnmárku lei isitkehtes

guovlu man kruvdna ieš lei koloniseren ja gos eai ovttasge earás lean eaiggáduššan- ja geavahanvuogatvuodát. Dán oahppacealkaga hábmemis lei diggeriektejurista Fredrik Brandt guovddázis. Son dat hámuhii juridihkalaš oahppan dan dajahusa 1848s ahte stáhta lei eaiggát doloža rájes. Dán gova guovddázis lea monografiija «Tingsretten fremstillet efter den Norske Lovgivning» (Diggeriekti ovdanbuktojuvvon Norgga láhkamearrádusaid mielde) 1867s.

Muhtun jagi ovdal lei son buktán ovdan riekteorehtalaš modealla mas čujuhii measta organalaš ovtastussii vieruiduvvanrievtti, *álbmoga*, čállojuvvon rievtti ja stáhta gaskkas. Dát lei ovttakultuvrrat ráhkadus masa ii čáhkkan sámi vieruiduvvanrievtti ovttastahttin dasgo sámit eai lean stáhta-vuodđudeaddji álbmot.

5.3 Sámit – almmolaš ávvosa olggobealde

Dat mii dáhpáhuvai sámi vieruiduvvanriektivuđdosiin Finnmárkkus 1800-logu gaskkamuttu rájes, albmabuktá etnosentrismma eanemustá gárgeđuvvon hámis. Seammás čájeha maiddá váldegaskavuodáid dáža ja sámi álbmoga gaskkas, ja mo dušše nuppi áššeoasálačča kultuvra – eanadoallu ja eanaopmodat oarje-eurohpalaš áddejumi mielde – attii vuđdosa dahkat hámolazžan luondduburiid vieruiduvvanrievttálaš geavaheami.

Sámi vieruiduvvamat ja riekteoainnut eai dohkken šat dan rájes almmolaš ávvosii. Vaikko vel muđui láhkamearrádusoktavuodáin deattuhuvvo sakka ahte vieruiduvvanrievttálaš dilálašvuodát galget mearriduvvot láhkan, de gustui dát almmatge dušše dáža vieruiduvvamiidda – máttadáža boanddaid oktasašvuogatvuodáid ja dakkáriid váfisteapmái. Sámi guovlluin davvin šiittii stáhta ahte livččii gávdnon makkárge vieruiduvvanriekti. Áidna spiehkastat lei ahte boazodoallu oaččui muhtun lágan suodjalusa ealáhusdoaimmasis.

Dáža stáhtaorgánat, maidda sámiin ii lean gudege lágan váikkuhanfápmu, meroštalle mii lei eaiggáduššanrievtti vuodđun, dahje mii dárbbášuvvui juos luondduburiid vieruiduvvan geavaheapmi galggai oazžut láhkamearráduslaš suodjalusa.

Lunddolaš gažaldat lea manne sámit dikte dán dáhpáhuvvat almmá vuosttalkeahhtá. Vástáduš lea ahte 1800-logus, dalle go dán politihkkii dahkojuvvui álgga, duodalašvuodas ii gávdnon makkárge doaimbi gaskaoapmi man bokte sámi veahkadat livččii gulahallan singuin geat stivrejedje. Badjelii ledje kultuvrralaš áidosat menddo alladat.

Giellaváttisvuodát, čalahisvuohhta, váilevaš dovddiidus byrokrahtalaš ja politihkalaš vuogádagain, ja velá dáža rasisma, dahke veadjemeahttumain joavdat gosage dahje guldaluvvot. Eiseválddit atne sámi ja ja kvena unnitlohkoovddastusa gielddastivrrain čájehamen ahte namahuvvon joavkkut ledje dohkkehan dáža náli vuoiŋaššattolaš badjelfámolašvuoda.

5.4 Finnmárku kolonisereneanan

Finnmárku čágai oassi veahkadagas mii lei šaddan liiggás máddin. Davvi guovlu lei molssaeaktun Amerihkái.

Danne sáhtta maiddá leamaš ávnnaslaš dárbu julggaštit ahte báikkálaš geavahanvieruiduvvamat eai gávdnon. Dainna lágiin sáhtii ráhkadit spáitilis hálddahušvuogádaga mii sáhtii lean mielde láchčimin dilálašvuodáid nu ahte nu eatnat dážat go vejolaš sáhtte ásaiduvvat Finnmárku. Dalle sis ledje ásaiduvvanvejolašvuodát almmá hehttejuvvokeahhtá báikkálaš vuogatvuodaáidosiin.

Nuppi lahkis 1800-logus gielai dát oktii dáruiduhttinpolitihkain. Mánja koloniserendoaimbabbiju biddjojuvvojedje fápmui. Dáid veagas ožžo dáža sisafárreaddjit ovdudid ja ruhtavehkiid vai ásaiduvve Finnmárku. Sii galge leat vuostedeattan «amas álbmotčearddaid» – sámiid ja kvenaid – vuostá. Dát politihkka jotkojuvvui gitta nuppi máilmmesoadi rádjai. Eatnamiid juohkin maid stáhta 1800-logu gaskkamuttu rájes čuoččuhii iežas eaiggáduššat go álelassii ledje leamaš isitkeahhtá, šattai dál gaskaoapmin ráhkadit «dáža» Finnmárku.

Dán áigebajis šattai maiddá ideologiija dáža aralaš ja germánalaš náli badjelfámolašvuoda birra eará álbmotjoavkkuid ektui eanet ja eanet mihtilmassan. Dán klimáhtas de válganedje sámi vieruiduvvanriektivuđdosa várra iktileamos olgguštan-doaimbijut. Dát ledje eanaláhka ja eanavuodinnjuolggadusat 1902. Dat gilde eatnama vuodmis earáide go dárogielalaččaide. Hámoláčat ledje dát mearrádusat fámus gitta 1965 rádjai.

5.5 Veahkadatgaskavuodát earáhuvvet ollásit

Stáhta dihtomielaš veahkadatpolitihka geažil jorgaluvvojedje demográfalaš ja etnalaš gaskavuodáit áibbas oavvi ala Finnmárkkus 1800-logu mielde. Earáhuhtimat ledje erenoamáš čielgasat jahkečuodi gaskkamuttu rájes.

1835 rájes 1900 rádjai golmmaduppalastojuvvui veahkadat – vuollái 11000 ássi rájes masá 33000 ássi rádjai. Lige dušše veahkadat laskan mádoheamet, muhto etnalaš joavkkuid gorálaš vuoibmegaskavuolta nuppástuvai gáfadit.

Etnalaš dážaid lohku lassánii masá viđain gerdiin, birrasiid 3800 rájes 18000 rádjai. Kvenat ja ođđa suomelaš sisafárrejeaddjit golmmaduppalaste loguset, lagabui 1700 rájes 1845s 5000–6000 rádjai 1900s. Sámi veahkadat fas gárgeduvai oalle normálalaččat, ja lassánii 6000–7000 rájes 1835s šiega 9500 rádjai 1900s. Jahkečuodi gaskkamuttus eai leange šat sámít ámtta eanetlohkoálbmot.

5.6 Dáža našuvdna- ja identitehttahuksen lei negatiivvalaš sámiiide

Go galgá čilget mo dáža eanetlohkoálbmot sáhtii sihkastit nuppi álbmoga – sámiiid – riektevuđđosa oktasaš eanaguovllus eret, de ferte geahčadit dáža ja sámi álbmoga gaskavuoda guhkit perspektiivvas. Norgga ođđa stáhtarievttálaš dilli gorálaš iehčanasvuoda olis 1814s orru čalmusteamen deatalaš nuppástusa.

Dassázii lei Norga leamaš Danmárkku vuollášaš dahje hámolaš oassi njeallje čuodi jagi. Dán áigodagas illá gávdnu mihkkege ávnnaslaš sisdoaluid doahpagis Norga. Gávpehámmanis go geahčai, de ii áican báljo makkárga kvalitatiiva erohusa dážain ja sámiiin. Dat ledje guokte joavkku mángga álbmotjoavkkus dánska váldegottis. Háldahuslaš oktavuodas ledje sii oalle muddui sihke prinsihpas ja geavadis dáseárvosaččat. Earret eará ledje sámiiin sin iežaset leansmánit, ja sámít mákse sin iežaset sámevearu etnalaš vuđđosa alde. Finnmárkku dážat ledje máksán dážavearuset dassázii go čovdojuvvojedje vearus 1600-logu loahpas.

Dánska stáhta rájaid siskabealde ledje sámít ja dážat dainna lágiin prinsihpas guokte bodus ja dáseárvosaš nationalitehta. Dát nannejuvvui erenomas čielgasit 1700-logu gaskkamuttus. Norgga ja Ruota gaskasaš rádjageassima olis deattastuvvui oainnat ahte fertejedje ásahuvvot ortnegat mat sáhtte seailluhit «den Lappiske Nation» (sámi našuvnna).

Rádjasoahpamuša lasáhusain, nu gohčoduvvon Lappekodisillain, váfistuvvui ahte sámít geat dan dárbbášedje, galge beassat geavahit eatnamiid ja čáziid guktuid bealde rájá. Dasto ásahuvvui mearkkašahhti sámi oamehálddahuš earret eará sámi leansmánneortnega joatkima bokte. Ásahuvvui maiddái siskkáldas sámi duopmostuollu ja

mearriduvvui sámi ovddasteapmi dábálaš duopmostuollovuogádaga giełldariektedássái – go nuppi riikka sápmelaš lei dikki ovddas.

Ovdal 1814 ii dahkan dat olus váttisvuodaid ahte dánska stáhta árvvusaniid sámiiid sierra álbmogiin ovttá dásis eará álbmogiiguin iežas rájaid siskabealde. Dan bokte árvvusaniid maiddái sámi vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid.

Dát earáhuvai sakkarat 1800-logu mielde go dážat galge huksegoahtit sierra našuvnalaš identitehta ja sajustit iežaset máilbmái ránnjálbmogiid – vuosttamuzžan ruottelaččaid ja dánskalaččaid – ektui. Dážat galge ráhkadit dáža identitehta ja hukset dáža našuvnna ja stáhta.

Dáža našuvdna- ja identitehttahuksen maŋŋá 1814 – dáža nationalismma bohciideapmi – leat deatalaš momeanttat go olmmoš galgá čilget sámi vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid olggušteami. Sámi veahkadat ja sámi kultuvra lei viiddisis ádejumis šaddan kvalitatiivvalaččat eará dillái dáža stivrejumi vuolde maŋŋá 1814 go ovddeš *dánska* stivrejumi vuolde.

Našuvnalašstáhta – okta álbmot, okta stáhta – ii lean veahášge ovdun sámiiide. Dát jurdda dagai ahte Norgga politihkka dađistaga ráhkadahttojuvui dakkárin ahte oktageardánis ja olbmuidvuodakehtes sámi kultuvra galggai jávkaduvvot.

5.7 Kolonijarievttálaš teoriijatgo?

Olmmoš ferte almmatge maiddái jearrat ledjedo doppe eará terorehtalaš ovdehusat vuodusin go stáhta gasku 1800-logu julggaštii ahte Finnmárkku ii gávdnon makkárga riektevuodus doloža rájes. Leigo ovdamearkka dihtii kolonijarievttálaš prinsihpain ja teoriijain makkárga váikkuhanfápmu sámi vieuriduvvanriektevuđđosa olggušteamái?

Dát lea uhccán ságaškuššojuvvon riektehistorjjálaš dahje riekteteorehtalaš bargguin Norggas. Dát lea oalle hirpmástuhtti dasgo Finnmárkku kolonijastáhtus 1848s han adnojuvvoi oassin boares gonagaslaš dahje stáhtalaš eaiggáduššánvuogatuoda ákkastallamis.

Sámi vuogatuodaálvdegotti vuosttas oasseárvulusas 1984s boahhtá ovdan ahte lei eahpedábálaš ahte kolonijaváldi dagai álgoássiid nammejahkii rivttiidhaga sin iežaset guovlluin. Áidna mearkkašahhti ovdamearkka masa čujuha lea Austráalia. Doppe ii čuvvojuvvon dábálaš brihtalaš vuohki, man mielde dahkkojuvvojedje šiehtadusat kolonijaid báikkálaš veahkadagaiguin. Austráalia hárrái mearridii London 1700-logu loahpas ahte álgoássiin eai atnán leamen eai territoriála eaige priváhtarievttálaš vuogatuodat.

Stáhta meroštallan Finnmárkku isitkeahtes guovlun ja dáhpáhus mii lea brihtalaš kolonijarievtti stuorra spiehkastat, namalassii Stuorra-Británia mearrádus ahte Austráalia lei *terra nullius* – isitkeahtes eana, leat oalle ovttaláganat.

Gažaldat lea nappo sáhttágo norgalaš dáhpáhus gehččojuvvot viidábut ja várra vuosttamuččat brihtalaččaid oaivadan kolonijaid oamastallanoahpa ollái. Leaigo dát mii bodii albma 1848s go Ráddehus árvalusastis Stuorradiggái nannii ahte Finnmárku lei leamaš kolonijja?

Orru leamen čielggas ahte go guoskevaš stáhtat atnet doahpaga *terra nullius* dahje isitkeahtes guovlu, de gávdná olmmoš mearkkašahtti prinsihpalaš ovttaláganvuodaid Austráalia aborigiinnaid ja Norgga – dán oktavuodas Finnmárkku – sámiid riektedilálašvuodaid dáfus.

Oktasaš vuolggasadji lea ahte ovdal go dát guokte stáhta ásaheigga iežaska dievasválddálašvuoda guoskevaš guovvluid badjel, de ledje olbmot ássan doppe áiggiid guhkkodahkii. Finnmárkkus ledje olbmot ássan badjel 10000 jagi, ja sámit sáhttet guorrat historjjáset 2000–3000 jagi maŋás áiggis.

Go Stuorra-Británia mearridii Austráalia *terra nulliusan*, de lei dat vuodduvuvvon ovdehussii ahte doppe ásse dušše olbmot geat ledje nu álgalaččat ahte sis eai lean makkárga servodatvuogá-

dagat eaige riekteprinsihpat maid livččii dárbbášan vuhtiiváldit. Duodalaš gažaldat lea ledjeho dákkár prinsihpat cuohkkin go dážat juogustedje Finnmárkku isitkeahtes guovlun.

5.8 Eanet dutkan dárbbášuvvo

Dáinna čállosiin in vikka vástidit daid eatnat gažaldagaid mat čatnasit dasa ahte stáhta 1800-logus nannii ahte ii gávdnon guđegelágan sámi vieruiduvvanriehtevuodus Finnmárkkus. Baicca geažidan muhtun čuolbmabidjamiid maiguin seadášii leat áigeguovdil bargat ain ovddasguvlui juos háliida čiekŋaleappot oahppat makkár lei gávnnadeapmi gaskal sámi vieruiduvvanrievtti ja riektuainnu ja dan áddejumi ahte stáhtas ja eanetlohkoálbmogis lei eaiggáduššan- ja geavahanriehti areálaide ja luondduburiide.

Makkár riekteteorehtalaš ovdehusat ledje vuoddu dasa go eanariekteoktavuodas meroštallojuvvui Finnmárku isitkeahtes guovlun? Ledjeho oaivadussan dakkár jurdihkalaš teoriijat mat meroštallet dihto eamiálbmotjoavkkuid nu álgalažžan ja oktageardánin ahte dain eai atnán leamen guđegelágan vieruiduvvamiid ja servodatortnegiid main dárbbášii atnit deastta?

Kapihtal 6

Elina Helander:

Sámi riekteoainnut – Oktiigeassu ja loahppaárvalusat

Deanu gielddas lean mun guorahallan sámiid areála- ja valljodatvárregeavaheami ja dasa gulli riekteoainnuid sámi árbevieruid vuodul. Ovdalis guorahallamat čájehit ahte sámit ledje guhkes áiggi áidna olbmot geat geavahedje iežaset ássanguovlluid valljodatváriid. Dainna leage iešgudetlágan valljodatváriid ja eatnamiid guhkes áiggi geavaheami duodaštuvvon. Dán áiggi dilálašvuodat leat almmatge veahás eahpečielgasat ja danne lean mun giddden fuopmášumi gustojeaddji riekteoainnuide. Mun lean materiála čohkken muhtun smávit báikegottiin (Sirpmás, Fanasgiettis, Hilláguras ja Horpmás ja daiggo lahkosiin). Mun lean erenoamážit geahčadan rievssatbivddu, lubmema, jávrebivddu, luossabivddu Deanus ja boazodoalu. Mu áigumuš lei geahčadit áššiid báikkálaš sámiid oaidninbealis, dat mearkkaša, nu mo sii áddejit eallimeaset.

Sámit leat álelassii lotnolasat geavahan iešgudetlágan valljodatváriid birgejumái. Dat valljodatvárit, maid gilit/bearrašat árbevirolaččat leat ávkin atnán lagasbáikkiin, atnet báikegoddeláččat gullat báikegotti olbmuid. Dat meahcásteamit maid mun guorahallen, lea rievssatbivdu gárdumiin, luomečoaggin ja jávreguollebivdu. Guorahallojuvvon guovlluin leat sámiin ovddeš áiggi leamaš *sierra njuolggadusat ja norpmat mo valljodatváriid ja guovlluid galgá geavahit*. Dát norpmat adnojuvvojit velá dálge. Sámit leat juogadan meahceguovlluid, nu ahte dihto guovllu olbmot geavahit mearriduvvon eanaosiid. Ovdamearkka dihtii leat Fanasgietti olmuin dihto valljodatvárreguovllut. Juohke gilis leat iešgudet bearrašis/olbmos sin/su iežaset valljodatvárreguovllut maid atnet ávkin. Giliid iešgudet ávkeatninguovllut sáhttet muhtun muddui leat ovttahat guovllut.

Olbmot, geaid sáhkkehallen, mitalit ahte sii álggos gárdot iežaset bivdoguovlluin, dat mearkkaša, dain guovlluin maid maidái sin váhneamat atne ávkin. Loddevallji ja gos lottit gávdnojit rievddada jagis jahkái. Go gárdu muhtun guovllus, sáhtta rievssatlohku fáhkkestaga unnut. Muhtun oassi sirdá eara sadjai ja muhtumat girdet eará guovlluide. Servodagat maidái nuppástuvvet.

Muhtun sámit heitet bivdduin ja nu jávket muhtun bivdit lunddolaččat. Ja eará beroštusat bohtet guovlluide. Bivdit heivehit iežaset rievddalmas dillái ja viiddidit guovlluset, gávdnet alceset eará sajiid, dahje mannet eará guovlluide. Go dássedit lea doaimmas, de čájeha eará bivdiide ahte dát gárduneatnamat gullet sutnje. Eará bivdit dihtet maidái ahte dán bearrašis lea vieruiduvvan dáhpi dán ja dán guovllus bivdit. Lea dábálaš ahte dán guovllus lea goahti dahje barta, mii maidái čalmmusta ahte guovlu gullá dihto bearrašii dahje olmui.

Muhtun gean sáhkkehallen čilgii:

«Sámiin leat vásedin rievssatbivdobáikkid. Mii mannat vásedin sajiide. Mun in mana daidda báikkiide mat gullet Hillágurrii. Mu eatnamat leat dáppe.»

Rievssatbivdoguovllut eai leat gitta duššefal olbmo áigumuša, mearrádusaid ja hutkama mielde. Dálkádagat ja biekkat, eatnanhápmi ja rievssahiid dábit leat mearrideaddjin. Mángii lea joavdelas ja unnán heivvolaš oppanassiige dárkilit hutkat barggu. Muhto veahás gal dárbbasa almmatge plánet, mas lea eaktun ahte sáhtta muohtaskohteriin dahje čuoigga mannat iskamin gos rievssahat leat. Olmmoš manná iežas bivdoguovlluide guoradit lottiid/dahje guldalit rievssahiid skeaikima. Dát gáibida ahte don leat bivdoguovlluid lahkosiin olles áiggi.

Luomečoaggimii leat prinsihpas seammalágan mearrádusat go eará doaimmaide. Ollugat mitalit iežaset lubmet guovlluin gos ovdal leat lubmen. Nuorat buolva oahppá biebمولasi háhkanvieruid váhnemiin ja eará fulkkiin, nu maidái buot eará doaimmaid. Informánttaid luomečoagginbáikkid leat iežaset gilis siskkáldasat. Muhtun informánta duodaštii go dajai ná:

«Min guovlu lea Jeakkaš ja Fanasskáidi. Mäskevárri gullá Hillágurrii ja earáide doppe.»

Muorječoaggimis eai almmatge leat norbmaoainnut nu geatnegahtti go eará ealáhusdoaimmain. Sámi jurddašanduogis lea dábálaš ipmárdus ahte ii sáhte ráhkadit áibbas čavgadis njuolggadu-

said go lea sáhka valljodatváriid ávkin atnimis. Muorješaddu rievddada jagis jahkái, ja dat mieldisbukta ee. ahte olmmoš čoaggá murjiid doppe gos dat gávnojit. Juos mahká Sirpmás lea vánis luomi, sáhttet sirpmálaččat omd. mannat Fanasgietti jekkiide čoaggit. Stuorra luomebalssain gávnadit iešgudetge gili sámít. Ovdal go ledje unnán olbmot jekkiin, dalle eai bohtán nu lahka nuppiid luomebáikkiid. Lagamus jeakkit (mat ledje orrunbáikki lahkosis) galge várrejuvot boarráset olbmuide ja mánáide. Váldosaččat lei vierrun čoaggit lagamus jekkiid álggos, dahje guovlluid gos muorjijt ládde ovddemuš. Dán váikkuhit diehtelasas dálkkit.

Ovddeš áiggi ledje bearrašiin sin sierra guollebáikkít, mat ledje iežaset gili valljodatvárreguovllu siskkabealde. Juos dárbašii bivdit jávrris mii gulai earáide, bivdojuvvui lohpi dasa gullevaš bearrašis. Velá dálge doahttalit olbmot gaskaneaset báikegottiin guhtet guimmiideaset guollebáikkiid. Riektegeavaheapmi bisuhuvvo go aivvestassii geavaha dihto báikki ja čalmmusta dán earáide. Čalmmusteapmi dáhpáhuvá omd. go hukse bartta/goadi.

Muhtun mitalii ná:

«Mun in bahkke earáid báikkiide. Mun lean oahpahuvvon dárkot. Mus lea barta jávregáttis. Eai leat gallis geat bohtet dohko bivdit. Sii dihtet mun bivddán dan jávrris ja danne han eai boadege dohko.»

Dál leat njuolggadusat mat ráddjejit sáibmalogu nu ahte galget golbma sáimma olbmo nammii. Ollugat mitalit ahte ii gánnát mannat guhkás meahccái golmmain sáimmain. Dán geažil dáhpáhuvai ahte muhtun jávrrit, gos árbevirolaččat bivde, eai leat šat anus.

Sámi vuogádaga lášmadis heivehanmuni dihtii, sáhtii ovttu juoidá gávdat biebmoassin ovddeš áiggi, go olbmot atne ávkin iešgudetlágan valljodatváriid iešgudetlágan geográfalaš guovlluin, eige lean stuorraservodaga ráddjejumit. 1970-jaggiid rájes leat *olbmot eará báikkiin* oktilaččat laskan sámi árbevirolaš valljodatvárreguovlluide meahcis. Nu dovde báikkálaš olbmot iežaset bággejuvnon gáidat guovlluide guhkkelis eret ovddeš árbevirolaš valljodatvárreguovlluid. Lagamus valljodatvárreguovllut ja gosa geaidnu dahje bálggis manná, dohko olahit olggobeali olbmot hui álkít. Báikegotti olbmot fertejit mannat guhkkeli ja seammás sin beassan gáržžiduvvo norgga lánkaásahusaid bokte dahje eiseválddiid bearráigeahčus go gozihit mo sii ellet.

Go olggobeali olbmot bohtet guovlluide doaimmaideasetguin, hedjona báikkálaš veahkadaga vejolašvuohta bargat árbevirolaš ealáhusvugiid sin

birgejumi oassin. Olggobeali olbmuin leat eará oainnut ja vierut das mo ávkin atnit meahcevalljodatváriid. Sin luondduáddejummi lea earalágan. Olggobeali olbmot eai dieđe eige doahttal báikkálaš vieruiduvvamiid. Báikkálaš olbmot dárbašit dan maid meahcci addá. Luondduvalljodatvárit addet birgejumi. Ollugat oaivvildit ahte boahhte áiggi eai leat šat vejolašvuođat oahpahit sámi mánáide kultuvrralaš gálggaid. Dát fas nuppi vuoru gáidada sámi mánáid dađistaga eret luonddus, luonddu árbevirolaš ávkingeavaheamis ja dain báikkiin mat áddejuvvojit gullát sámiide/dihto sogaide. Sii eai šat dovda sámi norpmaid.

Jagi 1977 mohtorjohtalusláhka lea garrasit moitojuvvon. Dat gáržžida meahcis vánddardeami mii fas váikkuha iešgudet lánka. Adnojuvvo váttisin lobi oazžut mohtorfievrruiguin vánddardit meahcis. Lobiohcamiid giedahallan gáibida ollu čoahkkimastima ja barggu. Oaivvilduvvo maiddái ahte guoskevaš lánka ja lánkaásahusat hehtejit beassama iežas guvlui ja bartta dahje goadi lusa.

Ollu informánttat oaivvildit eiseválddiid bearráigeahčču oktan hálddašvugiiguin eai vuhtii váldde sámi kultuvrralaš vieruid. Sámit oaivvildit omd. ahte ii leat vuogas mañalgihitii almmuhit bienasta bitnii iežas doaimmaid. Dát sáhtta unohasat váikkuhit olbmo lihku meahceávkasteami oktavuođas. Sámiin leat sin iežaset vuogit gulahallat ja dieđuid gaskkustit. Ii galggašii mitaladdat bienasta bitnii bargguidis birra juos dat eai ovddit sámi oktavuođaid.

Luossabivdu Deanus ásalhallojuvvo čuovvovaš lágaid bokte: Lánka Guolástusvuogitvuoda birra Deanučázadagas Finnmárkkku ámttas geassemánu 23. 1988 (Lov om Retten til Fiskeri i Tanavassdraget i Finnmarkens Amt (23. juni 1988)) ja Gonagaslaš resolušuvdna cuoŋománu 1. 1911. Jagi 1888 lágat ásalhallet gii beassá bivdit deanus ja jagi 1911 resolušuvdna meroštallá fas guolástanvugiid jna. Luossareiveaigádat besset bivdit juohkelágan vugiiguin mat gustojeaddji lága ja lánkaásahusaid vuodul leat lobálaččat. Buoddu ja golgadeapmi leat dábálaččamus bivdovuogit luossareiveaigádiidda dan guovllus gos guorahallan dahkkojuvvui. Prinsihpas leat guokte lobálaš luossabivdovuogi: Fierbmun ja oaggun. Ovdal go eai lean mohtorfatnasat, lei heivvolaš mannat muhtun miillaid bajás deatnoráigge ja bivdit iežas sierra bivdobáikkiin dan gaskkas. Ledje dalle ja leat dál dihto njuolggadusat dáid hárrái.

Luossabivdu lea ollu sámiide sihke kultuvrralaš ja sosiála doaibma ja addá dasa lassin ekonomalaš ovdduid. Lea deatalaš čuovvut sámi guolástanjuolggadusaid. Go čuovvu sámi vieruiduvvama ja njuolggadusaid, ovddida sámi oktavuođaid ja kul-

tuvrralaš ortnegiid ja struktuvrra. Go olmmoš lea sámi servodaga miellahttun, lea geatnegasvuohta eará miellahtuid hárrái. Olbmos leat erenoamáš geatnegasvuodat váhnemiidda ja sohki. Sámi oaidninbealis galgá eallit veahkkálaga ja soabalašvuodas. Dán vuodul leage lunddolaš ahte olmmoš ii ollásii čuovo buot norgga lágaid ja láhkaásahusaid. Juos hui dárkilit čuovvu norgga norpmaid ja njuolggadusaid, lea balahahtti rihkkut sámi njuolggadusaid.

Olbmos gávdno juogalágan jierpmálašvuohta dasa mo luondu doaibmá. Ovdal leat olbmot earuhan gidđa-, geasse-, ja čakčagolgadanbáikkiid. Dát báikkít sáhtte leat oalle guhkkálaga. Árbevierru lea mearridan guollebivdosajiid. Dasa lassin váikkuhit iešgudetlágan bealit, ee. makkár lea bivdosaji kvalitehtta, mii fas váikkuhuvvo čáhcemearis, makkár bodni lea, mo jiekgá lihkká, leago čoaskkis jna. Norgga lágaid vuodul fas lea mearri golgadiit dan bivdoavádagas (sonas) gosa gullá. Ii galgga iešgiedal fierbmut guovlluin mat gullet earáide.

Jagi 1911-resolušuvnna § 5 vuodul galgá deanu juohkit guolástanavádagaide (sonaide). Njuolggadusa mielde galgá buodđut dan avádagas gosa gullá ja golgadiit duššefal doppe. Ovdal 1937 sáhtii golgadiit rastá bivdoavádagaide. Buodđu ceggejuvvo dohko gos maiddá váhnemiin lei buodđu, muhto buodđosadi galgá ain leat buorre. Dálá áiggis háliidit ollugat buodđosaji ruovttu lahka, eandalii juos árbevirolaš bivdobáiki ii leat nu buorre, dahje gullá dál earáide/eará avádahkii. Gidđadulvi, čoaskimat, čávdáseamit ja dakkárat eai buvttu buori, ja sáhttet bilidit buodđosaji oanehis boddii dahje agibeavái.

Muhtun avádagain eai leat golgadansajit eage buodđosajit. Dalle čuovvu olmmoš vieruiduvvan sámi njuolggadusaid ja ohcala eará avádagaide. Nu leage árbevierrun golgadiit dakkár sajiin gos dan sáhtá dahkat, muhto almmatge dakkár sajis gos lea vejolaš bivdosadii bearrasii dahje gillái. Ollugat čilgejit dán čuovvovaš jurddašuvvugiin:

«Olbmot sáhttet soahpat gaskaneaset golgadiit eará sonain. Go olbmot leat buorit verdežat, manná bures. Mun lean maiddá bivdán earáid sonain. Dat lea doaibman bures. Ovtta sajis sáhtá unnán čáhci, ja nuppi sajis fas ollu. Juos mu sona lea ollu čázis, de sáhtán eará guvlui mannat.»

Informánttaid mitalusaid vuodul sáhtá jearrat leatgo *norgga lágat* ja daid heiveheapmi *cuvkemin árbevirolaš sámi kultuvrra* guovddáš osiid. Stáhta ja lágat leat oktiičadnojuvvon. Eurohpaláš stáhta modealla mihtilmasvuohta lea ahte lea eanaguovlluide sierra vuoigatvuohta ja hierárkalaš guovdduštuvvon válddalašvuohta. Lágain sáhtá

bearráigeahččat joavkkuid maid háliida mearridit. Vai sáhtá ovdánit, ferde stáhta čadahit iežas dievasválddalašvuoda ja dat mearkkaša bearráigeahču guovlluid ja álbmotjoavkkuid badjel.

Sámi vuoigatvuodalávdegotti barggu oktavuođas lea dáhttu iešgudetlágan diskursiiva metodaiguin geahčadiit lágaid mat gusket sámiide. Lea miellagiddevaš fuomášit mo sámit leat leamaš koloniála dilis Norgga vuolde. Vieris lágaid sisafievrrideapmi lea oassin dán dilis. Koloniálaváldi sajáiduhttá fámu ee. dan bokte go ásaha lágaid.

Doaba «bealle-iesmearrideaddji sosiála gieddi» (semi-autonomous social field) lea muhtun sajiin šaddan vuohkin *sajustit lágaid ja daid mearkkašumi* dihto servodagas oktan ášši empiralaš dutkamiin. Mu materiálas boahtá ovdan ahte guoskevaš norgga lágaid lea leamaš veahá váttis oazzut gustot vaikko ledje (norgga) normatiiva njuolggadusat ja doaibmevaš hálldahus oktan bearráigeahčuin ja hálldahemiin man bokte čadaha lágaid. Sámi rievttálaš norpmat leat sajáiduvvan sámi kultuvrralaš ja sosiála birrasis. Dasa gullá ahte sámit leat okta álbmot mas guhká lei oktavuohta lundui. Sidjiide mearkkaša eallin vuosttažettiin eallit báikkálaččat. Báikkálaččat orrut muhtun báikkis mearkkaša dan ahte olmmoš lea dakkár dilis ahte diehtá ja ádde iežas báikkiid. Árgabeaivvi eallimis dahkkojuvvo bargu, sosiála gaskavuodát ja gulahallan čalmmát nuppiiguin. Olmmošlaš gaskavuodát leat árgabeaivvi eallimis hui guovddázis.

Báikkálaš servodaga miellahttun čuvvot sámit báikkálaš njuolggadusat ja vieruiduvvamiid ja dovdet alldeset leamen geatnegasvuoda fulkkiide, bargoguimmiide ja eará servodatmiellahtuide. Sámit leat guhká ássan dain guovlluin gos sii dál leat. Sin servodat ja kultuvra lea mannan rievdamiid čada, muhto liikká leat ollu árbevierut ain seailumin. Ollu árbevierut leat čadnojuvvon dihto báikkiide gos bargujuvvojit dihto barggut.

Muhtun dutkanbirrasat ákkastallet ahte sajustus (lokalitehtta) gosa láhka biddjojuvvo, lea bealle-iesmearrideaddji birrasiin dihto servodagas. Dákkár «birrasat» leat nu mo sosiála gieddi (fealta) mii ráhkadišgoahhtá ja heivehišgoahhtá iežas norpmaid ja njuolggadusaid. Dát mielddisbukta ahte olggobeali lágat ja njuolggadusat illá doahhtaluvvojit birrasis. Danne go das han leat juo dievva norpmat.

Boazodoalu dáfus siskkilda mu materiála boazodolliid geat johtet Olggut Čorgašii Nuorta-Finmárku geassejagis, namalassii boazoorohat nr. 9. Boazodoalu suodjala ja stivre sierra láhka. Boazodoallu ja dan eanageavaheapmi vuodduvva

vieruiduvvamii ja vieruiduvvanriektái. Riekti bargat boazodoaluin lea geavahanriekti.

Boazodoalloservodaga valljodatvárregeavaheapmi dahkkojuvvui buori muddui bearraša ja siidda olis. Boazodolliin leat siiddat – ovdal nu mo dálge – ja dasto juogadit orohaga guohtumiid gaskaneaset. Boazodoalu sámi kultuvrralaš olggosbuktinvuogi lea ilá váttis sirdit dáža jurddašanvuohká. Muhto sámiid iežaset áddejupmi addá dulkonvuogi man bokte lea boazodoalu logalašvuoda vejolaš áddet maiddá olggobeali olbmuid. Okta vuohki lahkanit fáddái lea geahččat oppalaččat. Jagiáiggit čilgejit makkár barggut leat goasge jagis, gos, goas, geat ja manne. Boazodoallit gohkkejit ealuset iešgudetge jagiáiggiid dainna lágiin ahte boahť ekonomalaš ávkin. Sáhtášii dadjat ahte dat eatnamat mat bohccui leat mávssolaččat, leat maiddá mávssolaččat boazodoallái. Olbmot čuvvot bohcco manis dan meanuid ja guohtundábiid vuodul. Siida lea maiddá dan seammás olbmuid, bohccuid ja guohtuneatnamiid gaskavuohťa.

Siiddastallamis leat siiddat sierralaga dahje eambbogat ovťa siiddas dihto orohagas mii maid ovdal lea leamaš iegudesge anus. Nu čájehit siiddat ahte sii doahťtalit nuppiid siiddaid guohtuneatnamiid. Muhtun nuorra informánta duodašťi dán go čilgii ná:

«Ii sáhte summal johtit earáid guohtuneatnamiidda. Dan mii gal čuovvut. Mis ii leat vierrun johtit earáid eatnamiidda, omd. eat mana Ánddir-siidda eatnamiidda. Dát njuolggadusat eai leat čállojuvvon gosage báhpáriidda. Muhto dán lea gullan álo. Boazobarggus mitaluvvo dáid birra. Dalle oahppá diehtit, geat leat guođohan dihto guovlluid. Livččii hui imaš juos jođašin guovlluide gos in leat ovdal leamaš.»

Jahkodagat mearridit man galle siidda leat. Bohccuid johtalandábit maiddá rievddadit dihto guovlluin. Siiddastallamis vuhtiváldojuvvojit čuovvovaš bealit: guohtun, muohťa- ja dálkkádatdilli, bohccuid dábit, ránnjasiiddat ja guođohanbáikkít, vieruiduvvan guođoheamit ja eará sullasaš bealit. Siiddat heivehit iežaset johtaleami eará orohagaid mielde ja eará váikkuhemiid mielde. Siiddas leat dávja fulkkežat, siidaguimmežat ja reanggat. Sáhtťa geavvat nu ahte muhtun siiddas ii leat dohkálaš guohtun iežas orohaga siskabealde. Dalle sii sohpet mastadit eará siidii geain lea buorre guohtun.

Johtingeainnut leat dál maiddá seamma go ovdal ledje. Gidda- ja čakčajohtimii leat vásedin johtingeainnut. Johtalanguovlu ja johtingeaidnu ii leat álo aiddo dat seamma konkrehťa bargguid siste konkrehťa dilálašvuodain. Sáhtťet dárbbášuvvot

molssaevťtolaš geainnut. Eallu manná hárbánan geinnodaga. Dat diehtá gosa galgá.

Boazodoalu vuodđun lea ávkkástallat iešgudetlágan guohtunguovlluid. Čorgašnjárga lea čorgasealu geasseorohat. Geasseorohahkii ja geasseorohagas eret johtet sii Siskkit Čorgaša ja Johkana čađa, ja dat adnojuvvo árbevirolaš johtingeaidnun. Dákkko lea dihtolágan guođohanvuogitavuohťa. Manjimuš oassi johtingeainnus manná orohaga nr. 13, Siskkit-Čorgaša ja Lágesduoddara čađa, mii gullá Kárášjohkii. Siskkit-Čorgaša davabealis guođoha orohat nr. 9, gosa čohkkejit ealu, vai besset vuodjelit meaddel Nuori nu oanehis áiggi go vejolaš.

Stáhta lea ásahallan (reguleren) rievťti geavahit iešgudetlágan guohtunguovlluid (orohagaid). Dát buktá dihto váttisvuodaid, go mánga orohaga besset guođohit seamma orohaga seamma áiggi dahje iešgudet áiggiid jagis. Dát lea omd. dagahan ahte eará orohagat leat guorbadan viiddis eatnamiid go čorgaseallu boahťa dákkár guohtunguovlluide. Eatnamat guođohuvvojit ilá garrasit. Eará váttisvuodat leat masttadeamit.

Loahpas moadde sáni *sámi riekteoinnus*. Oppalaččat sáhtťa daddjuvvojit ahte riekteoinnut leat gitta sámi servodagas ja kultuvrras ja njuolggadusain mat leat olbmuin gaskaneaset valljodatváriid ávkin atnima hárrái. Mun lean erenoamážit berošťan dain njuolggadusain mat leat dálá áiggi ja mat gusket meahccevalljodatváriid ávkin atnimii, luossabivdu Deanus ja boazodoallu. Oanehaččat daddjuvvon leat guoskevaš sámit sosiála joavkun sajáiduhťtán báikkálaš vieruiduvvamiid ja riekteoinnuid maidda sii leat unnit eanet čadnojuvvon.

Sámi valljodatvárregeavaheami riekteoidnu lea lávga gitta ja maiddá vuodđuduvvá váldosaččat čuovvovaš beliide:

- Árbevirolaš sámi eallinvuohki mii fas su bealístis lea vuodđuduvvan ekologalaš dieđu ja jurddašeami vuodul. Nu leage olbmo ja luonddu gaskavuohťa deatalaš.
- Sámiid oaidnu mii guoská čuovvovaš beliide: Bearaš, fuolkkít, ovťtasbargit, siidaguoimmit ja eará lagasorru ja guhkkínorru olbmot, dat mearkkaša sámi sosiála gaskavuodat ja norpmat.
- Guhkes áiggi guovlluid ja valljodatváriid geavaheapmi.

Lea čielggas ahte báikkálaš olbmot dán guovllus oavvildit alldeset leamen geavahanrievťti eatnamiidda ja čáziide. Dát geavahanriekti lea adnojuvvon nu nanusin ahte dán sáhtťa veardidit eaigáduššánrivťtiin, oktagaslaččat dahje oktasáččat, danne go muhtun guovllut geavahuvvojit dihto

joavkkuin iešgudet áiggi jagis. Dás ovdanboahdá čielgasit ahte erohus geavahanrievttis ja eaiggáduššánrievttis ii leat leamaš ja iige leat dálge nu deatlaš árbevirolaš eana- ja čázádatávkkástallamis. Almmatge deattastuvvo ahte stáhta omd. lágaid bokte galgá gáhttet sámiid eana- ja čázáda-

gaid ávkkástallama boahttevaš berošteddjiid ja sin doaimmaid vuostá.

Bargadettiin lean mun ožžon dieđu fáttá viidodagas. Dárbbasuvvojit viidát čielggadeamit vai oažžu vuogádatlaš várddu sámiid dálá vieruiduvvamiin ja riekteoainnuin.

Kapihtal 7

Bård A. Berg:**Sámi vieruiduvvamat ja sámi riekteoaidnu Gearretnjárggas
(njárga Jáhkovuona ja Riehppovuona gaskkas Oarje-
Finnmárkkus)**

Projeavtta «Sámi vieruiduvvamat ja sámi riekteoaidnu» oppalaš mandáhtas daddjojuvvo ahte juksanmearrin lea «*čilget ja guorahallat sámi vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid mat leat ovdanbohtán eatnamiid ja čáziid vuoigatvuoda ja daid geavaheami hárrái. Guorahallamat berrejit deattuhit historjjálaš ja nu maiddái dálááigásaš dilálašvuodaid. Projeakta berre maiddái čilget vejolaš oktiivástitmeahtunvuodaid historjjálaš ja dálá sámi vieruiduvvan vuoigatvuoda ja gustojeaddji norgga rievtti gaskkas.*»

Vieruiduvvan meroštallojuvvo mandáhtas leat «duohta geavaheapmi dahje meanut», ja fas riekteoainnut meroštallojuvvojit leat «oaivilat rievtti birra, juogo riekti leažžá gustojeaddji dahje ii».

Mun lean «vuolleprojeavttainan» projeaktajodiheaddji Tom Svensson bokte (reivves ođđajagemánu 11. 1999) bivdojuvvon guovdilastit «dálu sámi álbmoga vieruiduvvanrievttálaš dilálašvuodaide, maid vuodđun leat eanadoalu ja guolástusa ealáhus- ja eallinvuogit.» Dát ealáhusat siskkildit iešguđetlágan meahcástemiid, ja daid birra čilgejuvvo maiddái. Mu guorahallanguovlu siskkilda Jáhkovuona lulábeali guovllu, Riehppovuona davábeali guovllu ja njárgga, mii dáid gaskkas lea, namalassii Gearretnjárgga.» Dáid vuonaid ealáhusheiveheapmi ja kultuvra lea mealgadii ovttalágan, ja sii leat muhtun muddui juogadan njárgga meahcástanguovlluid gaskaneaset. Goalmát joavku, mii maiddái geavaha guovllu, leat boazosápmelaččat, geain lea geasseorohat Gearretnjárggas. Njárgga siskkimusas leat muhtun guovllut maid duššefal boazodoallu lea atnán. Go dán guovllu sámi vieruiduvvamiid ja riekteoainnuid galgá ovdanbuktit, de ferte dát ovdanbuktin maiddái siskkildit boazodoalu eanageavaheami – ja maiddái suokkardit boazosápmelaččaid ja «guolásteaddji boanddaid» gaskavuodaid.

Áigi maññil soadi (gitta 1950-jagiide) lea eanemusat deattuhuvvon dán ovdanbuktimis, áigi go dálu sámit ja boazosápmelaččat ain barge ealáhusaideaset buori muddui árbevirolaš vugiin. Dás

almmatge govviduvvo roavvásit historjjálaš duogáš gitta 18. jahkečuohtái, ja dan rájes dasto geahčadan oktavuodaid gitta dálá dillái.

Čielggadeami kapihtaljuohku lea ná:

1. Fáddá, čuolbmabidjamat ja historjjálaš duogáš
2. Soadi maññil: Mearrabivdu
3. Soadi maññil: Eanadoallu
4. Soadi maññil: Meahcásteami
5. Gaskavuodat boazodollui ovdal ja dál
6. Ođđa áigi: Gilvu feastonuohttebivdo- ja snoraldatnuohttefatnasiiguin
7. Loahppasánit

Gearretnjárga lea ollásii Fálesnuori suohkanis, ja lea dat oassi suohkanis gos sámegeiella ja kultuvra lea buoremusat seilon. Jáhkovuona bealde máhttet eanaš olbmot sámegeiella, geat leat riegádan doppe ja leat badjel 40 jagi, ja Riehppovuona bealde eatnašat badjel 55–60 jagi. Namahin ahte mu guorahallan deattuha eanemusat áiggi maññil soadi, mii lea ain olbmuid muittus. Ealáhusheiveheami dovdomearkan lei ahte buotlágan valljodatvárit mat gávdnojedje, adnojuvvojedje ávkin. Njárgga olggut guovlu lea ravdaguovlu dahje marginála guovlu eanadollui, ja nu fertiige atnit ávkin juohke áidna fuodarvalljodatvári šibitdollui. Eana-bihtát ledje smávvát, iige dain sáhtán nu ollu gilvit. Danne lei meahcásteapmi áibbas dárbbášlaš. Muhto áhpebivdu lei buot deatalaččamus. Guolli mearas lei dáhkádussan dasa ahte olbmot eai nelgon ja gillán headi, ja dasa lassin oaččui guliin ruda.

Makkár ealáhusdoaimmat ledje deatalaččamusat gidat, geasset, čakčat ja dálvet? Makkár eanadoallu lei dalle? Makkár meahcásteapmi lei mávsolaš lotnolasealáhussii? Makkár guliid bivde mearas – ja gos bivde?

Makkár gaskavuolta lei boazodollui – ledjeho dávjá vuostálasvuodat vai leigo ráfálaš «ovttasdoaimman»? Geat son dat ledje geat duohtavuodas atne ávkin eanaosiid Gearretnjárggas? Buot dát gažaldagat gusket unnit eanet sámi vieruiduvvamiidda.

Dán guovllu sámi riekteoainnuid dáfus lea miel-
lagiddevaš guorahallat oainnuid dan hárrái gos sis
lei riekti meahcástit. Miellagiddevaš lea maiddá
guorahallat oainnuid dan hárrái gos gudesge lei
riehti áhpebivdui. Leigo dohkkehuvvon ahte eará
siiddaid (gilliid/báikegottiid) guolásteaddjit bivde
lagasguovlluin? Guoskkaigo dát dasto juohkelágan
guolásteapmái, birra jagi? Mii dáhpáhuvai dalle go
feastonuohttebivdu ja snoraldatnuohttebivdu
márai Jáhkovutnii ja Riehppovutnii birraiid 1960,
ja ee. lovtii báikkálaš sallitnáli? Mo báikkálaš
guolásteaddjit atne dán ášši?

Dahje oppalaččabut: Gáhttejedjedo siiddat báik-
kálaš valljodatváriid, vai oaivvildedjedo dáid galgat
leamen buohkaid várás? Ledjedo iešgudetlágan
oaivilat dán hárrái go guoskkai iešgudetlágan vall-
jodatváriide?

Mii geahčadit *kapihttal* 2 áhpebivdu vierui-
duvvanrievttálaš dili. Gearretnjargga guolásteadd-
jit barge árbevirolaš ruovttubivdduin lagas guov-
lluin iešgudet siidda lahkosiin. Riehppovuona
guolásteaddjit bivde iežaset vuonas, olggut beliin
sii guolástedje Sámamolnuori ja Áhpenjargga birra-
siin, ja fas guolásteaddjit, geat orro vuotnaleappos
Jáhkovuonas, guolástedje doppe. Ovdal go fanas-
mohtorat adnojuvvo gohte, lei dát juohku lunddolaš
guhkes gaskkaid dihtii, muhto dalle lei maiddá val-
jit guolli juohke sajis. Dasa lassii lei áhpebivdu
duššefal oassin lotnolasealáhusas, mas nuppi bea-
lis maiddá lei eanadoallu ja iešgudetlágan mea-
hcásteapmi. Áhpebivdu lei gal rievtti mielde
deatalaččamus – muhto dievddut eai ábuhan nu
guhká jávkat eret ruovttus, doppe ledje maiddá
eará barggut mat galge doaimmahuvvot.

Dadistaga sáhtte johtit eambo go guollefatna-
sat ožžo mohtoriid. Stuorat fatnasat sáhtte guhke-
lii mannat, maiddá ránnjávuoanaide oassálastit
iešgudetlágan áigodatguolástemiide, omd. searvat
valljugas sallitbivdui Riehppovuonas, ja
gidádorskebivdui goappaš vuonain. Mo báikkálaš
guolásteaddjit atne dán? Go dán birra jearahallá
boarráset guolásteddjiin, oážžu dávjimusat vástá-
dussan «mearra galgá leat friddja», ja «mearra han
lei buohkaid várás» ja sullasaš vástádusaid. Dát
guoskkai buotlágan guollešlájaide, ja buotlágan
guolásteapmái (earret gáidánuohti luosaide, mii lei
sierralágan dilis). Dát vuoddoaidnu lei buohkain,
geaid sáhkkehallen, ja measta sáhtta gohčoduvvot
bajit ideologiijan.

Nuppi bealis lei unnán dáhttu muitalit báikkálaš
«čiegusvuodaid» gos guolit leat – dieđu guollen-
uoraid ja dakkáriid birra. Buohkat besse bohtit
guolástit, muhto guoli gal galge ieža gávdnat! Nu
leige maiddá guolásteaddjái gii fárrii eará guov-

llus, váttis ollásii dohkkehuvvot vuona eará
guolásteddjiin.

Mii válddahit *kapihttal* 3 mo eanadoaluin
barge mañnil soadi. Gearretnjargga siiddaid gask-
kas ii lean dettolaš erohus das mo sii barge eanado-
aluin, ja dás in báljo earut siiddaid go válddahan
iešgudetlágan bargodoaimmaid.

Gearretnjarggas leat áibbas marginála
dilálašvuodát eanadollui, eandalii njargga olggut
guovllus. Dálkkádagaid dihtii lei eanadoallu vál-
dosaččat šibitdoallu. Duššefal buđehiid gilve buo-
hkat – eatnašat gilve maiddá rušppiid ieža. Muhtu-
mat gilve maiddá návrašiid. Buot lei iežaset atnui.

Šibitdoallu ražai gávdnat doarvái fuodđara eali-
biidda. Šibitfuodđariid láddjejedje vuosttažettiin
iežaset eatnamiin, ja dasa lassii láddjejedje niittuid.
Meahcis háhke olbmot maiddá iešgudetlágan
fuodarlasiid, nu mo gámasuinniid, rissiid,
daknasiid ja eará dakkáriid. Maiddá debbot ja
tánggat adnojuvvojedje deatalaš fuodarlassin.

Mii sáhttit vieruiduvvanrievttálaš oktiigeassun
dadjat ahte eanadoalu riiddut čuožžiledje dalle go
lei sáhka fuodarlasiid viežžamis meahcis. Go valljo-
datvárit ledje oážžumis doarvái valjit, ii lean mihk-
kege váttisvuodaid. Nu mo juo leage, oaččui son gii
ovddemuš bodii. Son gii vuosttasin gávnnai báikki
gos lei lassifuodar, oaččui vuoigatvuoda dán guvlu.
Go valljodatvárit ledje vátnásat, nu mo dávjá lei
Gearretnjargga olggut guovlluin (Áhpenjarggas,
Buollánluovttas, Kluppus) de baicca sáhtii šaddat
riidu valljodatváriid alde. Juos muhtun váiludii liig-
gás ollu vátna valljodatváriin, de sáhtii sivahallojuv-
vot borastuhkesin.

Kapihttal 4 mii guorahallat čuovvovaš mea-
hcástemiid: Bivdu ja jávreguolásteami, gámasuin-
niid čuohppama, lubmema ja eará murjema, lavnn-
jiid logguma ja fiervvás rievddahasmuoraid čohk-
kema. Geat (makkár siiddat) geavahedje daid
iešgudetlágan guovlluid Gearretnjarggas – ja
masa?

Go oktiigeassá dan maid Jáhkovuona, Áhpen-
jargga ja Riehppovuona davábeali olbmot muita-
ledje njargga anu hárrái, de leat viiddis oasis maid
dálu olbmot eai báljo geavahan. Áidna man doaim-
mahedje olggobealde lagasguovlluid lei sávz-
zaidčohkken ja rievssatbivdu. Dálá áiggis lea
muhtaskohter addán vejolašvuoda juoŋastit guhk-
kelis Gearretnjargga siskkit osiin, muhto ovddeš
áiggi eai oktage guolástan eaige eara láchkai atnán
ávkin siskkit guovlluid.

Iešgudetlágan ealáhusbargguid riekteoainnu
vuodđun lei álohii ahte valljodatvárit, mat gávnojit
olggobealde priváhta eatnamiid, leat rahpasat buo-
hkaide. Muhto almmatge čájuhuvvo ahte čuožžila
gilvu go valljodatvárit leat vátnásat. Njargga olggu-

musas lei omd. gilvu buoremus lavdnjebáikkiid alde.

Mii guorahallat *kapihtalis 5* dálolaččaid gaskavuodaid boazodollui. Leigo sin gaskavuodas ovttag bargu vai vuostálasvuolta? Makkár vieruiduvvat ja riekteoainnut áshalle dálusámiid ja boazosámiid gaskavuodaid? Mii čilget maiddá mo boazosápmelaččat duodalašvuodas geavahedje Gearretnjárgga.

Go máhccat 1950-jagiid álggogeahčái, barge sihke boazosápmelaččat ja dálolaččat ealáhusaideaset árbevirolaš vugiin. Sámegiella lei dat giella mii adnojuvvui eanemusat buot giliin Gearretnjárggas, ja adnojuvvui lunddolažžan boazodolliid ektui. Sihke boazosápmelaččat ja dálolaččat deattuhit ahte sin gaskavuolta lei buorre ja lea dál maid buorre. Dálolaččaid oaivila mielde lea Gearretnjárggas eambo go doarvá sadi, maiddá boazodollui.

Áidna mii «gižaida» sin gaskavuodas lea dat go boazodolliin leat vuoigatvuodas guovllus, Boazodololága vuodul, mat dálolaččain eai leat. Jáhkovuonas muitalde ahte boazodoallit leat bissehan dálolaččaid sávdaga áidut gili birra, ja sii leat veaháš vuollánan go báikegotti olbmot galget ohcat boazodolliin lobi hukset ja eará doaimmaid bargat iežaset meahcceednamiin. Lea dábaláš áddejupmi ahte boazodolliin leat nannoset vuoigatvuodas meahcis go sis. Dát áddejuvvo struktuvraláš eahpevuoiggalašvuolta, man ollugat sávvet rievdat go Stuoradiggi giedahallá Sámi vuoigatvuodalávdegotti evttohusa.

Mii čilget *kapihtalis 6* guollevalljodatváriid mañásmannama váikkuhusaid feastonuohte- ja snoraldatnuohttefatnasiid geažil birrasiid 1960. Mii dáhpáhuvai go feastonuohttefatnasat ja sallitsnoraldatnuohttefatnasat márre Riehppovutnii ja Jáhkovutnii, ja ee. ollásii jávkadedje báikkálaš salitnáliid? Mo báikkálaš guolásteaddjit atne dán ášši? Mo dát váikkuhii báikkálaš guolástusa – ja ealáhusheiveheami oppalaččat Gearretnjárggas?

Feastonuohte- ja snoraldatnuohttefatnasiid márran Riehppovutnii ja Jáhkovutnii birrasiid 1960, dagai áigeearu dán guovllu guolástushistorjái. Dán mañnil šattai duššefal guoros sátnin olbmuid váldooaidnu ja jotkojuvvon ideologijian ahte «mearra lea buohkaide», ja ahte riekti lea sus, gii vuosttamuzžan lei guovllus. Dáinna lágiin dat duodas ollii dáža odđáiigásáš servodat mearrasámi guovlluide. Árbevirolaš lotnolasealáhusaid

ávnnaslaš vuodas jávkai dan bokte go vuonat guorranedje. Báikkálaš guolásteaddjit ledje rádeheamit dan vuostá mii dáhpáhuvai, ja nu hedjonii sakka sin luohtamuš sihke guovlluguovdasaš ja guovddáš eiseválddiide (oktan áhpedutkiiguin). Guolásteaddjit vásihedje maiddá ahte feastonuohte- ja snoraldatnuohtteberošteaddjit ledje mearrideamen maiddá sin iežaset organisašuvvnas, sihke guovlluguovdasaš ja guovddáš dásis, ja danne sii eai ožžon doppege doarjaga. Ollugat masse oskku guolásteapmái, ja ohcaledje eará bargguide. Earát fas álge feastonuohtteguolásteaddjin, dahje rábidedje stuorát fatnasiid ja bivdigohte áhpelis. Dat mii dáhpáhuvai 1960 birra, dagahii vuotnabivddu nohkama, mas áhpebivdu lei leamaš deatalaččamus oassin mángga-bealágis lotnolasealáhusas.

Mii oktiigeassit *kapihtalis 7* mo Riehppovuona ja Jáhkovuona vuotnagátti olbmot leat duvdášan hui váttes dillái. Sii oaivvildit iežaset šaddan almmá rievttihaga «juohke sajis». Sii leat árbevirolaččat agisteaset eallán njuolggadusain ahte valljodatváriid galgá juogadit, eai lean sin muittus atnán alldeset sierravuoigatvuoda lagasguovlluid luonduvalljodatváriide. De vásihedje ahte vierrásat bohte guovlluide, ja goaridedje sin deatalaččamus valljodatváriid: Guliid vuonain. Dát dáhpáhuvai eiseválddiid buressivdnádusain, ja sin iežaset organisašuvdna guorrasii maiddá dasa: Norges Fiskarlag (Norgga Guolásteaddjisearvi).

Dála servodagas adnojuvvo bahčan maiddá dat go boazodoalus leat vuoigatvuodas giliid lagasguovlluide (Boazodoalolága vuodul). Finnmárkku vuonaid báikegottiin leat olbmot fuomášan ahte boazodolliin leat duodas eambo hámoláš vuoigatvuodas sin lagasguovlluide go sis alldeset leat. Dát ii guoskka persovnnalaš vuostálasvuodaide boazodolliid ektui, dat lea baicca vuolláneapmi dan ektui mii áddejuvvo leat velá okta eahpevuoiggalašvuolta man ferte gierdat.

Čielggadeapmi duodašta ahte siiddat (gilit/báikegottit) leat árbevirolaččat geavahan lagasguovlluideaset oalle dássedit, ja fas guovllut, mat leat guhkkelis, leat unnán adnojuvvon. Dáin guovlluin lea sámi riekteoaidnu dat ahte giliolbmuid galget addojuvvot mihá viidat vuoigatvuodas sin lagasguovlluide. Dát guoská eandalii lagas jávrriid guollebivdui, mat álo áiggis leat adnojuvvon deatalaš biebmolassin sámi vuotnaguovllu veahkadahkii Finnmárkkus.

Kapihtal 8

Stig Gøran Hagen:

Buvveguohtun stáhta eatnamiin Finnmárkkus – Eanavuovdinláhkamearrádusat ja veahkadaga geavaheapmái čatnašuvvi riekteoainnuid riektehistorjjálaš dutkkus

Dán riektehirstorjjálaš dutkosa fáddán lea riekti buvi guohtumii stáhta eatnamiin Finnmárkkus. Buviid guohtun lea geavahanvuohki mas leat guhkes árbevierut eanadoalus. Dát geavaheapmi ferte gehččojuvvot boandakultuvrra ollái mas buvenállášuhttin lea leamaš ja lea ain deatalaš. Makkár šibihat dat bohtet *buvvi* doahpaga vuollái, orru leamen veaháš eahpečielggas, muhto mun lean atnán vuodđun ahte ealibat mat árbevirolaččat leat guhton rássejalgadasain miehtá riikka, sikkilduvvojit. Šibihat mat dainna bohtet namahusa vuollái, leat smávuvuvit nugo sávzzat, gáiccat, ja stuorrabuvit nugo gusat, guiggut, burrut, vuovssát ja hehpožat (heasttat). Bohccuid guohtun lea dollojuvvon olggobealde, muhto soahpameahttuvuohta bohccuid ja šibihiid guohtunareálaid alde lea guoskkahuvvon.

Dutkkus juhkkujuvvo viđa oassái main oassi I ovdanbuktá fáttá, duogáza ja metoda. Eará oasis sisdollet mángga historjjálaš dilálašvuoda dutkosa, doahpaga «stáhta eana», Finnmárkku eanavuovdinláhkamearrádusaid ja riekteoainnuid. Buot dát loahpahuvvojit oktiigeasuin oasis IV.

Oasis II ovdanbuktojuvvojit veahkadahkii, geavaheapmái ja Finnmárkku fylkka vuodđudeapmái guoski historjjálaš dilálašvuodat. Dutkosa fáttá vuodul mii lea meahci oalle boares geavaheami ja eará Finnmárkkus fitnašuvvi areálaid birra, lea leamaš dárbbášlaš geassit ovdan fylkka veaháš rievddalmas historjjá. Dát dilálašvuodat sáhttet lohkojuvovot rievddalmassan. Dás govviduvvo sihke Finnmárkku fylkka rádjamearrideapmi ja iešgudetlágan ássanavádagat veahkadatjoavkkuid, namalassii sámiiid, dážaid ja kvenaid, gaskkas. Dasto ovdanbuktojuvvo maiddái šibitdoallu ja areálaid duodalaš ávkkástallan guohtumii.

Oasis III čilgejuvvo namahus «stáhta eatnamat Finnmárkkus». Dán fylkkas oaidnit ahte eanaopmodatriekti lea erenoamáš lági mielde gárgeduvvan, ja doaba stáhta eana lea dán áigái dábálaš namahussan eatnamiidda mat eai leat ovttaskas olbmuid eaiggáduššanrievtti vuollásaččat. Vaikko

vel gažaldat Finnmárkku eatnamiid ja čáziid vuoi-
gatvuodas lea mañimus áiggiid čielggaduvvon, ja dainna lágiin ahte okta čuolbmabidjan (problemaásaheapmi) lea leamaš ahte sáhttago stáhta adnojuvovot eaiggáduššat visot eatnamiid mat eai leat priváhta eaiggáduššanrievtti vuollásaččat, de in čiekŋut gal olus dán. Baicca ovdanbuktojuvvo mo doaba «stáhta eana» lea sisabuktojuvvon Finnmárkui, ja dainna lágiin mo stáhta opmodatgáibidáduš lea albmanan. Dás leat deattuhuvvon historjjálaš gáldut ja doabageavaheapmi mii dain lea leamaš dábálaš.

Oasis IV guorahallojuvvojit láhkamearrádusat mat erenoamážit ledje oavvilduvvon ásahtallat (reguleret) eanagaskavuodaid Finnmárkkus. Áige-
guovdilis lágat ságaškuššojuvvojit vai oaidná makkár mearkkašupmi dain lei go geahččá buvveguohtuma ektui mii lei stáhtaeatnamiid alde. Eanačujuhancealkámuš addojuvvon miessemánu 27. 1775 ságaškuššojuvvo ovddimus. Vaikko cealkámuš ii atte vuoigatvuodavuodđosa eatnama vuovdimii, muhto nuvtta čujuheapmái, de váldojuvvo dat mielde dán oassái dutkosis. Dát dahkkojuvvo danne go cealkámuš čalmusta eatnamiid badjel-sirdima álgaheami ovttaskasolbmo eigui Finnmárkkus. Vaikko vel eai gávdnoge mearrádusat mat njuolga namahit maidege buviid *guohtunrievtis*, de guorahallojuvvo dat liikká.

Láhka Stáhta Eatnama Luobaheami birra Finnmárkku Eanaguovllus addojuvvon geassemánu 22. 1863 (Lov om Afhændelse af Statens Jord i Finnmarkens Landdistrikt av 22. juni 1863) lea čuovvovaš láhka mii ságaškuššojuvvo. Dát láhka, man sáhtta lohkat bohciidan cealkámušain addojuvvon 1775, sisdoallá erenoamážit ovttá mearrádusa mas sáhtta leat stuorra beroštupmi. Dan § 1 sisabuktá oainnat gildosa luobahit stáhtaeatnama mii geavahuvvui guohtunguovlun dálolaččaid šibihiidda.

Mun áiggunge maiddái váldit ovdan Lága Stáhta Eatnama ja Vuodu Luobaheami birra Finnmárkku Ámtta Eanaguovllus addojuvvon miessemánu 22. 1902 (Lov om Afhændelse av Statens

Jord og Grund i Finnmarkens Amts Landdistrikt av 22. mai 1902). Dáinna lágain joatkašuvai dat seamma suodjalus areálaide mat geavahuvvojedje buvveguohtumii go eanavuovdinlágas addojuvvon 1863 (jordsalgsloven av 1863). Maiddái Láhka stáhta čálitkeahkes vuodu birra Finnmárkku fylkkas addojuvvon njukčamánu 23. 1965 (Lov om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke av 23. mars 1965) lea guorahallojuvvon.

Eanavuovdinláhkamearrádusain lea bádjalastojuvvon buvveguohtuma hárrái ahte mearkašupmi lea leamaš baicca uhcci. Guohtun lea gitta mañimuš soadi rádjai leamaš erenoamáš deatalaš dálolaččaide ja geavaheapmi lea dáhpáhuvvan seamma prinsihpaid mielde go dan rájes go vuosttas ealibat lutojuvvojedje láiddomii fylkkas. Sáhtta várra čuočuhuvvot ahte guohtun maiddái dál geavahuvvo dadjat seamma láhkai, muhto ahte olmmoš dán áigái lea áicagahtán ahte stáhta čuoččuha iežas sáhttit gáržžidit geavaheami iešgudetlágan eanagirjeeavttuid vuoiगत- vuodavuddosiin.

Oasis V guorahallojuvvojit riekteoainnut mat ledje buvveguohtuma hárrái Finnmárkkus. Nammejahkii áiggun geahččalit čájehit makkár oainnut ledje *rievtti* hárrái guohtumii dan alde mii dán áigái máinnašuvvo stáhtaeanan Finnmárkkus. Dalle lea sáhka čuolmbabidjamis man vuodul ferte guorahallat makkár riekteoaidnu lei *stáhtas*, mii dadistaga atnigodii iežas eaiggáduššat eatnamiid mat eai lean ovttaskas olbmuid eaiggáduššanrievtti vuollásaččat, ja mo dáid areálaid guohtumiid geavaheaddjit ipmirdedje dán.

Mii guoská stáhtalaš riekteoidnui, de boahht dat olu ovdan eanavuovdinláhkamearrádusain ja dan ovdabargguin, mat leat čilgejuvvon oasis IV. Dasgo bajábealde namahuvvon oasi ulbmilin lei čilget stáhtalaš riekteoainnu, seammás go stáhta maiddái čadahii eará sisabahkkemiid mat dán oktavuodas sáhttet lohkkjuvvo deatalažžan, de lean gávnnahan dárbašlašžan govvidit stáhtalaš oainnuid mat sihke albmanedje almmolaš doaibmabijuid ja hálddahušlaš geavada bokte.

Konkrehtalaččat lea dás sáhka das man Gudmund Sandvik máinnaša «historjjálaš riekteoidnun».¹ Mun áiggun, nugo Sandvik dahká, geahččalit lahkanit veahkadaga riekteoainnuid buvveguohtuma hárrái dainna lágiin ahte válddán ovdan *duodalaš geavaheami* man muđui lean čilgen oasis II. Geavaheapmi mii lea leamaš áiggiid čada sáhtta midjiide čujuhit makkár ipmárdusat ledje *rievtti* hárrái *geavahit* areálaid, mat eai lean priváhtaolbmuid buviid guohtuma eaiggáduššanrievtti vuollásaččat. Sandvik ovdeha ahte «*geavaheapmi* (= jeavddalaš geavaheapmi = vieruiduvvan/virolašvuohhta) = *riekteoaidnu*» (čáli deattasteapmi).

Čuovvovaččat galgá, mañnil go riekteoidnu doaba lea aiddostahttojuvvon, stáhtalaš riekteoidnu čilgejuvvo. Dás áiggun vuosttas váldit ovdan áiggi mii lei ovdal eanavuovdinlága 1863, ja dasto áigodaga min jahkečuodi gaskkamuttu rádjai. Dan mañná galget veahkadaga riekteoainnut guorahallojuvvo, ja dás geavahuvvo seamma áigodat-gáržžáduš. Veahkadaga riekteoainnut leat oalle váttes fáddá. Dát lea danne go dás lea sáhka gávnaheamis mo veahkadat jurddašii iežaset rievtti hárrái ávkkástallat meahci ja eará fitnašuvvi areálaid buvveguohtumii. Áiggun fas muittuhit ahte geavaheapmi mii lea dáhpáhuvvan áiggiid čada sáhtta addit midjiide čujuhusaid dán hárrái. Muhto vaikko stáhta ovddasteaddjit Finnmárkkus eanaš leat albmanahtán stáhta oainnu, de seahtá maiddái sáhttit dulkot gaskavuoda dainna lágiin ahte sii leat buktán cealkámušaid veahkadaga váidalusaid geažil. Dáinna lágiin sáhttet dát leat mielde čujuheamen geavaheddjiid ipmárdusaid rievtti hárrái geavahit stáhta eatnamiid.

Go guorahallat riekteoainnuid mat ledje Finnmárkkus gitta min čuohtelogu gaskkamuddui, de lea ulbmilin addit vuodalaččat dieđu ja oahta manne dán áigái lea eahpečielggasvuohhta buvveguohtuma hárrái stáhtaeatnamiid alde Finnmárkku fylkkas.

Dutkkus oktiigessojuvvo oasis VI, mii sisdoallá loahpaheaddji mearkašemiid ságaškuššamiid hárrái mat leat dahkkjuvvon dadistaga.

1. NOU 1997: 4, Vedlegg 1, Gudmund Sandvik: Om oppfatninger av retten til og bruken av land og vann i Finnmark mot slutten av 1960-åra, s. 578 flg.

Kapihtal 9

Peter Thomas Ørebech:

Sámi vieruiduvvat Finnmárkkus

– Riddosámiid riekti guolásteapmái «olggut oktasašguovlluin»

9.1 Álggahus

Bargun lea «čielggadit gustojeaddji riekteoainnuid ja gustojeaddji riektenjuolggadusaid ja oppalaš riektedilálašvuodaid muđui».¹ Bargu lea viiddis. Mu fáddá lea almmatge ráddjejuvvon riddoguo- lástusa guorahallamii, nappo leatgo sámi *oassálas- tinásahallamat* vieruiduvvanrievttálaččat vuodustuvvon. *Guolástusa čadaheami* njuolggadu- sat eai gula dása. Sivvan lea ahte *dušše* sámi oas- sálastinnjuolggadusat orrot seilon báikkálašservo- dagain gos bivdogaavat lea nuppástuvvan teknolo- galaš heiveheami geažil.² Válđočuolbmabidjan lea ahte leatgo stádásmuvvan sámi oassálastinnjuol- gadusat áshuvvan vieruiduvvanrievttálaš vuogá- dahkii.

«Norgga mearragáddi lea nu viiddis ahte doppe ovddeš áiggiid *dušše* earretláhkai sáhtii šaddat jearaldahkan, ahte dáža guolásteaddjit oas- sálaste guolástusaide olggobealde iežaset ruovttuguovllu. Iešguđet guovllu guolásteadd- jit gulle dadjat guolásteapmái mii lávii gártat lagasguovllus.»

Arnold Ræstad: Kongens Strømme. Historiske og folke- rettslige undersøkelser angaaende sjøterritoret (Kristiania 1912) s. 117.

Guolástus lea vieruiduvvama hárrái iešguđet áiggi čadaheami buvttá. *De lege lata (gustojeaddji rievtti)* dutkammat sámi vieruiduvvanrievtti birra leat «velte- keahtes eatnamat». Earret Torgeir Austenå dut- kosa 1984s,³ lea váldodeaddu biddjojuvvon riekte- historjái.

Vuolggasadjin lea ahte sámi vieruiduvvanriekti lea dohkkehuvvon gustovaš riektegealdun, gč. 1751 Lappe Codicillen §§ 10 ja 13 (Sámi Lasáhus), mii suodjala sámi boazodoalu ja guolástusa. Geahča maiddá gávpeásahusa borgemánu 20. 1778 § 32.

1. Geahča NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling (Sámi vuoi- gatvuodaid dili birra) s. 43.
2. Knut Kolsrud.: Sjøfinnane i Rognsund. Studia Septentrionalia. Vol. 6. (Oslo 1955) s. 81, jf. s. 123.
3. Geahča Torgeir Austenå: «Diskusjonen om samiske rettig- heter», NOU 1984: 18 s. 119–153.

«Muđui galget leat Nordlánddaid ássit čuoččutkeahtta, geat virolaččat veara atnet, ohcat guolástusa Finnmárkkku olggutsulluin, gos dat dáhpáhuvaš, ja gávdat iežaset ealáhusa, muhto sisvuonain sii eai galgga orrut, eaige suohpput firpmiid, gos eatnama álbmogis leat sin liidnabivdosat.»

Báikkálaš vieruiduvvat leat dohkkehuvvon gustojeaddji riektin. Gč. Sámi vuoigatvuodalávde- gotti cealkámuša: «boarráset sámi vieruiduvvat maidda kodisilla čujuha ja maid dahká vieruiduv- vanriektin ...».⁴ Gažaldat ii leat nappo ahte leago sámi vieruiduvvanriekti dohkkehuvvon riekti, muhto baicca makkár sisdoallu das lea. Ođđa oas- sálastit bohte dasgo siskkit vuotnaguovllut rahppo- juvvojedje Finnmárkkku guovlluguolástuslága čakčamánu 13. 1830 bokte. Láhkagildosa jávku bijai ovddasvástádusa guolástusa áshallamis «Sis- vuonaid» sosiála norpmaid ala. Almmá láchkasuo- jalusahaga šadde dát deaddaga vuollái. Dušše sámi vieruiduvvan man maiddá vieris guolásteaddjit atne lobálažžan, seaillui.

9.2 Válđočuolbmabidjan

Gažaldat lea ahte addego guolástanguovllut («olggut oktasašguovlu», gč. NL 3–12–1) buo- hkaide ovttá rievtti oassálastimii fuolakehtta ássanbáikkis, «veardásašvuodaprinsihpa» mielde.⁵ Diekkár norpmaid gávdon lea suokkarduvvon sáhkkehallamiid bokte. Sáhkkehallanskovit main leat oktiibuot 26 jearaldaga, leat ráhkaduovvon, geahča mildosis. Mánaga vástádusa mat addojuv- vojedje jearaldahkii 7 (Makkár eará fatnasat atne guovllu?) ledje sulli ná:

4. NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 190.
5. Prinsihpa birra oppalaččat, geahča Peter Ørebech: «Sedva- nerett som grunnlag for bærekraftig forvaltning i fiske» gir- jjis Bjørn Sagdahl: Fjordressurser og Reguleringspolitikk (Oslo 1998) s. 150–51.

«Na, dat ledje dás báikki vatnasat. Muhto ledje maiddá vierrovatnasat, dáppe han eai leat várašuvvon báikkit eai báikki bivdiide eige vierrásiidda.»

Dasgo guolásteaddjit ja guolástusservodagat eai sáhte earuhuvvot etnalaš vuđđosa alde,⁶ de ferte «sápmelašvuohta» čadnojuvvo sámi guovlluide.⁷ Guolástus mii dáppe čadahuvvo ii sáhte mihtilmasvuođa ja váldosisdoalu hárrái earuhuvvot eará guolástusain. Jearaldahkii

«nagadatgo, juos bures smiehtastat, hoksát juoidá mii earuha du sápmelažžan ja guolásteaddjin dážas ja guolásteaddjis, juos dudnos lea ovttalágan fanas ja doai bivdibeahtti dan seamma ...»⁸

lei vástádus «in nagat». Geardduhuvvon jearaldahkii, čIt maidege?», vástidii informánta fas: «In dán áigái gal». Ja son lasihii: «Diehtu lea ovttamade juohkásan buot [guolásteddjiide], nu ahte ii dat leat das sáhka.» Sámit eai bivdde dušše duorgguin ja áŋkoriin, dan botta go dáža guolásteaddjit geavahivčče oddaáigásaš reaiduid. Buorre ovdamearka lea garrasit láitojuvvon sáidenuohttebivdu.

«Na, mun sáhtán namahit dien sáidenuohttebivdu birra Muorralvuonas ahte lea veaháš somás muitalus fylkkadikkešiehtadallamiin jahkečuohtemolsumi áigge, namalassii 1897s, de jáhkke nana muorrallaččat ahte ledje nu eatnat vierrovatnasat mat bivde nuhtiin ... Nu ahte sáddejuvvojedje olbmot iskat leago aitto duohta. Ja dalle gávnnahejde ahte, na, ahte dain ledje soames nuohtit, muhto dat ledje nu smávát ahte eai dahkan makkárge vahága».

MAB sáhkkehallas 1996 Muorralis (Eythorsson & Mathisen) s. 3.

Dasgo sámi guolásteapmi ii earrán eará guolásteamis metodihka, teknologijja dahje bivdoguovllu vuodul, de ii sáhte duođastuvvot makkárge etnalaččat mearriduvvon guolástusgeavat. Makkárge mearrasámi vieruiduvvanriekti nappo ii gávdno, muhto soaitá gávdnot vieruiduvvanriekti mii čatnasa mearrasámi guovddášguovlluide.

Gažaldahkii, leago dain vieruiduvvamiin rievttálaš mihtilmasvuohta, gávnnašuvvo vástádus go analysere vieruiduvvanriektehápmašuvvama eavttuid riektemearrádusain 1850 rájes gitta otná beavvi rádjai. Gáibiduvvo ahte geavat lea *dihto*

áiggi bistán, ahte dat lea *njuolgguslaš* ja ahte dat lea *čadahuvvon dan jáhkus* ahte lea riektenjuolggadus mii čuvvojuvvo. Suokkarduvvon geavat guorahallojuvvo nu ahte vieruiduvvanriekteprinsihpat leat málle oaidnin dihtii doallágo «vieruiduvvanrievttálaš mihtuid».

Olu fuopmášupmi lea ovdal giddejuvvon *priváhta guolástanguovlluide*, mat ollásit ledje várašuvvon báikkálaš veahkadahkii. Gč. Sámi vuoi-gatvuodálávdegotti 1997-evttohusa.⁹ Dás jurddašuvvui dušše fal sierra sámi vuoi-gatvuodain báikkálaš bivdosajiide ja riektesuodjalusas sisabáhkejeddjiid vuostá. Mu árvoštusa mielde leat dat dilálašvuodat mat namahuvvojit juridihkalaš teorijas,¹⁰ dušše áigevuoruhusaid («ovddimužžan áigge, buoremussan rievttis») ovdamearkkat, eige bivdosajiid eaiggáduššanrievtti ovdamearkkat. Vrd. vástádusaiguin maid mii oáččui met dán projeavtta sáhkkehallasnaskovi jearaldahkii 18, «Doahतालुवुवुवुवु ahte juohke fatnasis ledje su bissovaš sajít jagis nubbái?»:

«Ii jagis nubbái gal. Muhto go don bohtet bivdosadjái ja suhppet bivdosa, de galggai doaladit sajís. Eatnašat doahhtaledje suhposiid, muhto de ledje muhtun čuolddáhasat geat bahkkejedje ja suhppo nuppiid ala ja bajábeallái, ja dego bággejedje eret sin geat bohte dohko ovdemuš. Muhto eatnašiin gal lei olmmošvierru. Ii leat nu ahte olmmoš bođii jagis jahkái ja anii vuoi-gatvuoda bivdosadjái dáppe dán vuonas.»

Lea nana geavat ahte guolásteaddji gii bivdu bokte vuollásta dihto mearraguovllu, doalada vuoi-gatvuoda sadjái nu guhká go lea doppe. Dakkavide go son jávká, de šaddá sadii ludolažžan. Nappo gusto áigevuoruhus miehtá bivdoáigodaga, muhto ii jagis nubbái gal. Vuoruhus gusto dušše dan guvlu man bivdoneavvu birastahtá.

Vaikko vel lea geahččaluvvon «rievvut oktasašguovllu»,¹¹ de lea oktasašguovlu ceavzán:

«ja de galget sii [Leaibevuonas] olggos Reihváhkái bivdit smávilsáiddi ... ja sii jovde Reihváhkái ja Bull [vearaeiggát] gildii, eai oáččo bivdit nu vágis, eige sii dál beroštan das, suhpejedje liikká, ja de suhkkái ieš [Bull] dohko ja luddii sin nuohti ... Ja de bohtet albmát siidii fas ... ja de deaivá son ... dien die oahpaheaddji Čudegiettis, su namma lei Per Larsen, Per Larsen lei ášševuoddji Hámmarfeasttas ja dat lei su

6. Geahča almmatge Peder Harboe: Om Hammerfest Sogn med Betenkning over Finnmarks Befolkning, m.m. (1725–1727). Hammerfest Historielag 1952 s. 11.

7. Peder Mathisen, Muorralis 1994 sáhkkehallas, Tore Nesheim bokte, s. 6.

8. Peder Mathisen, Muorralis 1994 sáhkkehallas, Tore Nesheim bokte, s. 19.

9. Geahča almmatge NOU 1997: 4 Naturgrunnlaget for samisk kultur kapittel 5.6.5.

10. Robberstad, K.: «Tingsrettssoga» i Jus og jord. Heidersskrift til professor Olav Lid på 70-årsdagen (1978) s. 22–23.

11. Geahča Peter Ørebeck: Islandsk høyesterett avviste «ranet av Almenningen»: Merknader til en nylig avsagt dom. Kritisk Juss (1999) s. 37.

áddjá. Deaivvai su oainnat ... ja de muitala Sámmol [guolásteaddji] ... ahte Bull gilddii, dat lei su váhki. Ii, dadjá dat [oahpaheaddji], dan ii sáhte Bull gielidit ... Ii, dadjá Per Larsa ... son áigu čállit politimeáštarii. Ja de čállá de oainnat politimeáštarii ja dáppe šaddá ... hálloijja, ja de cegejjet ášši oainnat ... Bull lei dat gii dubmehalai.»

Geahča Magnar Mikkelsen 1976 sáhkkehalla Ivar Utsein, Reahvágis Porsánggus (riegádan 1904s) s. 54–55.

Priváhta mearra ii leat vieruiduvvanrievttálaččat vuodduuvvon iige gárgeduvvon. «Rabas olggut oktasašguovlu» lea buot fallehusaid čada seilon dološ áiggi rájes. Iige sáhte leat sáhka čeahkkáigahččamis «oktasašguovllu tragediija» geažil.¹²

9.3 Vieruiduvvanrievtti vuodus

Dasgo «álbmot» ii dušše leat rievtti áhtu, muhto maiddá rievtti buvttadeaddjit,¹³ de lea álbmoga dohkkeheapmi deatalaš oassi riektehápmašuvvamis. Dušše lobálaš mearrasámi vieruiduvvat dohkkehuvvojit gustojeaddji riektin:

«Na, don diedát, muhtumin diet nuohttealbmát, go bohte, de ... ii lean buorre. Oainnat dán báikki olbmot, siihan suhke dušše smávavatanasiiguin ... Juo, gal dat dahke oalle ildása. Ja bealkkašedje dieđušge ... Dat [smávavanasolbmot] ledje álfárot voimmeheamet. Oainnat ii dat ábuhán dušše bealkit sin ala.»¹⁴

Smávaguolásteaddjit sáhttet *čuoččuhit* ahte guoljenjuorat gulle sidjiide, muhto guhkilguolásteaddjit geat badjelgehčče gildosa, bilidedje lobálašvuoda. Čuovusin lei váilevaš riektegustovašvuoha. 1700-logu loahpas suhčet Finnmárkkku vuonat sierra sámi vieruiduvvanrievttiguovllu¹⁵ dilis ovttaiduvvan oppa-dáža beroštusávušin.

«Sihkkarit lea Finnmárkkus nugo muđuige dološ áiggi áddejuvvon gustojeaddji riektin ahte mearrabivdu dihto mearraguovllus gulai lagamus vearahkadahkii. Ja dan áiggi vatnasiiguin ii dáidán miellidibuktit makkárga váttisvuodaid doahhtalit dán vieruiduvvama, dasgo

guolásteaddjit eai dáidán mannat guhkkeli go ahte jovde fas ruoktot eahkedis.»

Sverre Tønnesen: Retten til jord i Finnmark. Reglene om den såkalte «statens umatrikulerte grunn» – en undersøkelse med særlig sikte på samenes rettigheter. (Universitetsforlaget 1979) s. 93.

Leago doallevaš čuoččuhit ahte ain gávdnojit bázahusat sierra sámi normatiiva vuogádagas mii stivre rievtti valljodatváriide?

9.4 Politihkalaš ja riektepolitihkalaš «duogašrátnu»

Vieruiduvvanriekti ferte árvvoštallojuvvot iežas politihkalaš oktavuodas. Čielggas lea ahte vieruiduvvanriekti dušše sáhtta heaittihuvvot Storradiikki mearrádusa bokte. Dát gusto maiddá oalle muddui sámi vieruiduvvamiidda, vaikko vel dát dihto muddui leat suodjaluvvon riikkaidgaskasaš eamiálbmot- ja olmmošvuoigatvuodakonvenšuvnain bokte.¹⁶

Ii váillo verbála politihkalaš doarjja sámi kultuvrii ja ealáhuseallimii, dán vuolde maiddá guolástussii. Nugo čilgejuvvon almmolaš raporttas, de lea «okta servodaga deatalaččamus ulbmiliid gaskkas suodjalit árbevirolaš sámi ealáhusaid (dán vuolde guolástusa)».¹⁷

Diekkár bastevaš verbála doarjja ii leat almatge gádjon sámi guolástusa garrasit manásmanamis.¹⁸ Deatalaš sivva lea Guolástusdeparteamentta čiegus áigumuš «giddet oktasašguovllu».¹⁹ Okta sáhkkehállojuvvon sámi guolásteaddji dajai:

«Ja de šattai nu diedát ahte go eiseválddit álge dáinna guollebivdoregulereimiin. Juos dus eai lean diimmá guolleseaddalat maid čájehit, de ii lean dus vuoigatvuoha bivdit. Ja de ledje dievva olbmot geat manahedje bivdovuoigatvuoda. Ja dán vuoigatvuoda eai leat velge ožžon ruoktot ... Na, amma hal dat lei danne [váilevaš valljodatvárit mat dagahedje ásahallama]. Muhto mun gal jáhkán ahte lei eanemusat dat ahte háliidedje oazžut eret dáid smávaguolásteddiid, vuotnabivdiid. Amma hal dat lei plána.»

12. Garrett Hardin: «The tragedies of the commons». Science 162 (1968) s. 1242–48 and Garrett Hardin: «The tragedy of the unmanaged commons». TREE vol. 9 no 5 (1994) s. 199.

13. Bjarne Melkevik: Légalité et légitimité. Les Cahiers de Droit (1999) vol. 40 s 4590 s. 473–74.

14. Sáhkkehalla nr. 5 (Jáhkovuotna) Einar Eythorsson og Stein R. Mathisen MAB-prosjekt «Lokal kunnskap i relasjon til forvaltning av fornybare fellesressurser» s. 3.

15. Arnold Ræstad: Kongens Strømme. Historiske og folkerettslige undersøkelser angaaende sjøterritoret (Kristiania 1912) s. 117.

16. Geahča 1966 UN-Covenant on Civil and Political Rights, the 1989 International Labor Organization (ILO) Convention no 169 ja 1950 European Convention on Human Rights, vealaheami vuosttaldeaddji njuolggadusaid Article 14:s ja First Additional Protocol (FAP) Article 1, («possessions»).

17. Samekomiteen: Innstilling fra komiteen til å utrede same-spørsmål (Kirke- og undervisningsdepartementet 1959) s. 48.

18. Einar Storslett: Samiske fiskerier mot år 2000 (14. januar 1995).

19. Geahča Kgl. res. av 8. desember 1989 vedr. deltakelsen i fisket etter norsk arktisk torsk i 1990.

Sáhkkehállan (Svanhild Andersen bokte 1995s) Gunvald Mathisen:in, 63 jagi, Jáhkovuonas (Fálesnuoris).

Čáppa sánit lea okta ášši, duodalašvuolta lea nubbi eará. Dás mii deaividit unohis dovdamuša ahte oktasašguovllu rievvun ii lean vearaeaiggáda dagus, muhto stáhta čiegus áigumuš.

«Guolleari manaheapmi lei eiseválddiid garra-seamos čievččasteapmi min geat bargat lotnola-sealáhusain. Earri lei várrejuvvon stuorra guolleavtasiidda. Min lei ránggástušvuloš vuovdit guliid. Mii eat sáhtán additge guoli mánáidasamet.»

Sáhkkehállan Finnmark Dagblad:s guovvamánu 27. 1993, Dagny Larsen, mañimus sámi nisu Porsánggus gii vieččai áigáiboadu árbevirolaš sámi ealáhusain.

Stáhta geavat lea sakka vuostálaga stáhta rievttálaš geatnegasvuodaiguin. Stuorraservodat lea čielgasit geatnegahttojuvvon sihke rievttálaččat ja politihkalaččat suodjalit sámi kultuvrra.²⁰ Ráđđehus čuoččuhii, čujuhemiin Carsten Smith:a smiehtamuššii Guolástusdepartementii eamiálbmotvuogatuodaid hárrái guolástussii²¹ ahte stáhta lei ovddasvástideaddjin addit sámi veahkadahkii vuogatuoda váfistit ja gárgedit iežas kultuvrra, ja juos sierragiedahallan lea dárbbaslaš, de fuolahit ahte dakkár addojuvo.²²

Muhto ii mihkkege dás leat čadahuvvon.²³ Baicca áibbas nuppi láhkai, dasgo rievvun jotkojuvo.²⁴ Juos luđolaš guolásteapmi Finnmarkkus lea sámi vieruiduvvanriekti, de sáhtá dušše Stuorradiggi heaittihit ortnega. Dan ii leat Stuorradiggi dahkan.

Guovddázis lea riektepolitihkalaš cuohkki mii lea Guolástusdepartementta *čiegus áigumušas* rievvut oktasašguovllu: Mo gidet dán ja addit olbmuid vuogatuodaid nuvtá uhca earreadelii? Nappo guđe láhkai nagadit smartet sámi guolásteddjiid eret rabas oktasašguovllus man sii áiggiid čađa nu árvasit leat juogadan vieris guolásteddjiiguin?

20. Geahča NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 285.

21. Carsten Smith: «Rettslige forpliktelser myndighetene er bundet av overfor den samiske befolkningen ved regulering av fiske». Rapport til Fiskeridepartementet, 1990.

22. St.meld. nr. 58 (1991–92) Om struktur- og reguleringspolitikken overfor fiskeflåten, s. 10 sp. 2.

23. Steinar Pedersen: Bruken av sjøressursene i Finnmark. En korfatta oversikt med hovedvekt på samiske interesser (12. oktober 1994) s. 30.

24. Gč. ođđa oassálastinlága njukčamánu 26. 1999, mii sisabuktá konsešuvdnageatnegasvuoda fatnasiidda gitta 0 juolggá ráđjai. Nappo lea guolástushálddahus ožžon láhkavuoddosa gielđit juohke áidna fanaslogahallama mearkeregistarii, mii máksá ahte ii oktage sáhte álgit guolásteamiin ealáhussan. Dát mearráduš gusto maiddái sámi guovlluide.

«Báikkálaš guolásteaddjit válde vieris guolásteddjiid bures vuostá ja oahpistedje sin dainna lágiin ahte dikte čuovvut báikkálaš vatnasiid ja suohpput bivdoneavvuid. Vieris guolásteaddjit bidje alceset merkii bivdobaikkii mañnelaš atnui.

Sáhkkehállan Arne Lillebo:in (87 jagi), Porsánggus suoidnemánu 8. 1998.

Dán dorjot maiddái sáhkkehállamat mat leat dahkojuvvon vieris guolásteddjiiguin geat bohte Romssa fylkkas:

«Mii láviimet leat mielde liidnabivddus Gilivona olggobealde, mii leimmet mielde jagi jagi mañis ja giedahallojuvvuimet báikki olmmožin».

Sáhkkehállan Salomon Salamonsen:in (85 jagi), Čienalluovttas Gáivuonas njukčamánu 30. 1999.

Dát vuollisvuolta ja veahkkáivuolta orru almatge guoskan dušše vierrásiidda geat atne sullii seamma lágan guolástanneavvuid:

«Muhto eat mii gal leat goassege dadjan ahte olbmot eará báikkiin eai beassan deike boahit bivdit. Muhto juos bohtet diekkár bivdoneavvuiguin – eai feastonuhtiin, muhto firpmiiguin ja giehtaváduin ja liinnain ja diekkáriiguin, dalle gal ledje buohkat bures boahtimat.»

Sáhkkehállan (Svanhild Andersen bokte) Gunvald Mathisen:in (63 jagi), Jáhkovuonas Fálesnuoris.

Ustitlaš miellaguoddu nogai johtilit juos vierrofatanasat bilidedje árbevirolaš bivddu go geavahedje neavvuid nugo feastonuhti, snoraldatnuhti ja nuhti:

«Jáhkovuona guolásteaddjisearvi mearridii jahkečoahkkimistis guovvamánu 1962 ođđasis fápmudit iežas stivrra joatkit barggu ásahallanáššiin sallit- ja dorsebivddu gaskkas Jáhkovuonas. Nu guhká go sallitbivdit besset joatkit dieinna lágiin bivdit norgga lága sujiin min boares lunddolaš bivdobaikkii vuonaid siste, de oaidnit mii iežamet váldoealáhusvuoddosa duodas uhkiduvvon.»

Jáhkovuona Guolásteaddjisearvi (Fálesnuoris). Čállu guovvamánu 1962.

«Čoahkkin galgá dárkilit ságaškuššat dorseguolástusealáhusa mii juohke jagi lábmejuvo sallitfanasveagas. Dat dagaha dadjat ollislaš goardeami midjiide dorsebivdiide vuonaid siste. Ferte leat juoga boastut gosnu. Mii dorsebivdit leat suodjalkeahttá norgga lágas diekkár dáhpáhusain.»

Reive Finnmark Fiskarlag:s (ovdaolbmoss Elias Eliassen) ođđajagemánu 6. 1962 Fálesnuori sátnejodiheaddjái.

Muhtun dáhpáhusain váiduvvojit dát vuostálasvuodat sierrananavágaid veagas, ja ráfáidaht-

tináiggiid bokte.²⁵ Maiddái Várjjetvuonas gáibiduv-
vojedje giddejuvvon bivdoguovllut:

«Na, dat lei vuonaid ráfáidahttin ... muhto ii
dainna beassan gosage, ii oktage gillen guldalit
min ... Gielda válddii oktavuoda fylkkamánniin
... doppe bisánii visot álo, muhto nu dat lei.
Finnmárkku guolásteaddjisearvi iigi lean ovttá-
oavvilis, dat maiddái goazahedje daid áššiid.»

Sáhkkehállan Olav Dikkanen:in Unjárggas golggotmánu
26. 1995 (Pål Nilsen bokte).

Sivva manne guolástushálddahuš dainna lágiin
ollásit hilgguí gáibádusa, lea digaštallojuvvon.
Sámi áirras dajai čuovvovaččat:

«In ádde eiseválddiidde. Sii regulerejit ja regul-
erejit. Muhto dábalaš olbmo han sii regulerejit.
Duoid troláriid, daid gal eai regulere. Oainnát
eiseválddiid man váddásat dat sáhttet leat ... Ii,
diedát, sii eai gille gullat. Eai! Dáppe leat mii
gáibidan – goit 50 jagi – leat olbmot gáibidan
oažžut vuonaid ráfáidahttojuvvot. Nuhtiid ja
snoraldatnuhtiid vuostá. Eai bahágasasge! Eai
de.»

Sáhkkehállan (Svanhild Andersen bokte 1995) Gunvald
Mathisen:in Jáhkovuonas Fálesnuoris.

Dat maid mii oaidnit, lea ahte dan sadjái go positiiv-
valaččat diskrimineret sámi guolásteddjiid buor-
rin, nugo Sámi vuoigatvuodálávdegotti vuosttas
ovdaolmmoš Carsten Smith,²⁶ ja dáža ráddehus²⁷
rávvii, de bágge Guolástusdepartemeanta ain čađa
iežas «rievvunáigumuša» mii garrasit átesta sámiiid
guolástusvejolašvuodaid.²⁸ Dainna duogážiin lea
sámi áirasa čuovvovaš dárkoma álki áddet:

«Juos eiseválddit eai lihkoštuvaš vuona veaga-
huhttinvigamušaideasetguin, de ...»

Sáhkkehállan (Svanhild Andersen bokte 1996) Johan Elias-
sen:in Jáhkovuonas (Fálesnuori gielddas).

Dát albmada juoidá mii munnje neaktá oalle čielga
áddejupmin virggálaš politihka hárrái.²⁹ Dasgo
diekkár politihkas váilu lobálašvuolta áibbas,³⁰ de
ii leat jáhkkmis ahte «čiegus áigumuš» lihkoš-
tuvvá.

25. Siskkit Jáhkovuona hárrái, geahča Fiskeriinspektøren i
Finnmark; brev til Kokelv fiskarlag av 13. august 1959
(«overrettmerker»). Geahča raportta Finnmark fiskarlag:s
geassemánu 22.–24. 1961 bivdoneavvokollisuvnnaid birra.

26. Carsten Smith: «Rettslige forpliktelser myndighetene er
bundet av overfor den samiske befolkningen ved regulering
av fiske». Rapport til Fiskeridepartementet 1990.

27. St.meld. nr. 58 (1991–92) Om struktur- og reguleringspoli-
tikken overfor fiskeflåten s. 107.

28. Geahča NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling s. 285.

29. Geahča Svanhild Andersen: Ressurskamp og myter med
offentlige instanser (Institutt for samfunnsvitenskap 1996)
s. 109.

30. Bjarne Melkevik: Légalité et légitimité. Les Cahiers de
Droit (1999) vol. 44 ss. 459–477.

Váimmusčuokkisin lea nappo: Mo sáhtta
Guolástusdepartemeanta čuoldit sámi
guovddášguovlluid olbmuid guolásteamis go dat
seamma olbmot jahkečudiid guhkkodahkii oskkál-
dasat lea čuvvon prinsihpa rabas oktasašguovllu
birra buot guolásteddjiide almmá beroškeahhtá
ássanbáikkis? Gávdnogo oppanassii makkárge
jearggalašvuolta dákkár oainnus?

9.5 Vieruiduvvanriekti riddosámi guovddášguovlluin

Servodat dohkkeha vieruiduvvanrievtti riektegál-
dun Norggas,³¹ ja muđui máilmmis.³² Orru maid-
dái leamen mealgat miehtemiella norgalaš politi-
hkalaš arenain dasa ahte sámi vieruiduvvat gal-
get adnojuvvot dettolazžan. Gažaldat dás duohko
lea ahte gávdnogitgo riddosámi vieruiduvvat
guolástusas, ja juos gávdnogit, mo dat váikkuhit
Guolástusdepartemeanta «oktasašguovllu gidde-
mii». Sámi guolástus lea válddahuvvon dainna
lágiin:

«Ii ovttasge lean eaiggáduššanriekti áhpái, geat
ovddemuš bohte, besse suohpput.»³³ «Eai sis
lean vásedin bivdobáikkis, buohkat bivde
seamma báikkiin. Buohkat manne dohko gos
lei guolli.»³⁴ «Eai olbmui lean vásedin
bivdobáikkis gos ii oktage eará bivdán. Eai gáv-
dnon báikkis gos ii galgan bivdit. Eai lean
riiddut bivdobáikkiid alde. Olbmot láhttejedje
vieljalaččat guđet guimmiideasetguin.»³⁵

9.6 Vieruiduvvanrievttálaš prinsihpat

Sámi guolástus nugo dat lea dáhpáhuvvon 1830
rájes ferte árvoštallojuvvot vieruiduvvanriekte-
hápmašuvvama prinsihpaid ektui. Alimusriekti lea
mángii árvoštallan ja dohkkehan diggerievttálaš
vieruiduvvamiid, dán vuolde maiddái vieruiduv-
vanrievttálaččat mearriduvvon guolástanvuoigat-
vuodaid.

31. Geahča Peter Ørebech: «Sedvanrett som grunnlag for
bærekraftig forvaltning i fiske» girjiis Bjørn Sagdahl: Fjord-
ressurser og Reguleringspolitikk (Oslo 1998) s. 148–50.

32. Geahča Romálašrievtti njuolggadusaid; omd. Digestae, I. 32
§ 1 gč. Holger Federspiel: Romerske Retskilder (Køben-
havn 1932) s. 2–3. Geahča maiddái Decretum Gratiani 1, IV
c. 3).

33. Sáhkkehállan Salomon Salamonsen:in (85), Čienalluovttas
Gáivuonas njukčamánu 30. 1999.

34. Sáhkkehállan Ole Roska:in (80 jagi), Vuonnabadas Unjárg-
gas, oddajagemánu 26. 1995 (Pål Nilsen bokte, Finnmarkku
allaskuvla).

35. Sáhkkehállan Aslak Eikjok:in (74 jagi), Vuonnabadas
Unjárggas, oddajagemánu 21. 1995 (Pål Nilsen bokte).

Vieruiduvvat main galggaš leat vejolašvuohta adnojuvvot vuodđun duopmostuoluin fertejit leat dohkkehuvvon guhkilmas, starggasman geavadin mii vuodduuvvá riekteoidnui mii lea sis geaidda dat guoská. Čuolbmabidjamiidda nugo gierdan geavaheapmái ja ealjohisvuhtii ii leat sadji dán ovdanbuktimis, dasgo sámi guolásteaddjit eai riidde ahte vierroguolásteddjiin lea leamaš vuoigatvuohta guolástusoassálastimii maiddá sámi guovddášguovlluin.

9.7 Guhkilmas geavat

Dábalaš eaktun orru leamen ahte vieruiduvvan galgá čuvvojuvvon seamma vuogi mielde «guhkes áiggi» čada. Rettstidende:s 1888 s. 682 (Agnskjell Trondheimsfjorden) čalloyvvo: «dološ áiggi rájes lea leamaš vierrun» (s. 684). Rt.:s 1963 s. 370 (Lågendommen) lea gáibádus dákkár: «Olbmot geat almmá váseidin guolástanrievttihaga leat vuodđohoavain bivdán, ollet goit beallái mannan jahkečuodis, muhto ferten lasihit ahte guolásteami álgovuolgga *lea ovdalis go čuvgehusat ollet*» (s. 379).

Sullii seamma lágan lea sisdoallu Rt.:s 1912 s. 433 (Fiskerett i Bolstadfjorden) vaikko sátneatnu lea veaháš earalágan: «gáibidehkose ahte dát riekti lea geavahuvvon ... nu guhká go dálá sohka máhttá muitit» (s. 443), gč. maiddá Rt. 1935 s. 838 (Fiskerett Jøstervannet): «Geavaheapmi ferte, juos galggaš oazžut dán mihtilmasvuoda [čatnavaš vieruiduvvan] ... duodaštuvvot gávdnon nu guhkás maŋás ahte dán áigásaš olbmot eai dieđe eará» (s. 843). Rt.:s 1983 s. 569 (Vansjø-dommen) geavaha alismusriekti dajaldaga «ferte vuodjut mannanáiggi seavdnjadassii» (s. 579).

Vieruiduvvan ferte dáhpáhuva áiggi vuollái juos galgá dohkkehuvvot duopmostuoluin. Eavttut molsašuvvet gorálaš doahpagis, omd. «dološ áiggi» dahje «hui guhkes áigebajis» eanet bissovaš boddii, omd. «guoktelogi jagi lea beare oanehaš». Alimusriekti ii almmatge almat čielgasit man guhkes áigi iešguđet dilis lea dárbbášlaš. Čujuheapmi «boarráseamos dálá sohki» čujuha guhtta buolvva (180 jagi) maŋásgavlui. Báhcavuonaduomus (Balsfjorddommen) (Rt. 1995 s. 644) diehtit almmatge ahte 150 jagi adnojuvvo leamen doarvái guhká.

Gos lei sámi guolástus sisvuonain, de rahppujuvvui dát dábalaš geavaheapmái 1830s. Juos sáhttá duodaštuvvot ahte prinsihpa «rabas oktasašguovllu» ja «veardásašvuoda» birra lea geavahuvvon otná beavvi rádjai, de hállat mii 170 jagis. Dát ferte leat doarvái guhká.

Starggasman geavat

Eará guovdilis eaktun lea ahte vieruiduvvan lea bissovaš. Rt.:s 1888 s. 682 (Agnskjell Sundstrømmen) deattuhuvvo ahte guolásteaddjit «mánnggaid jagiid leat váldán skálžžuid Sundstrømmenis» (s. 684), nappo ahte guolásteaddjit *oktilassii* bivde Sundstrømmenis. Rt.:s 1963 s. 370 (Lågen-dommen) deattastuvvo ahte «Vuodđohoavva-guolásteaddjit leat oassálastán jahkásaččat ... guolástan ... leat ožžon *sakkarat bistevasvuoda ja stádisvuoda*. Dilálašvuohta mii dainna lágiin ja ná sakka lea starggasman, ii berre iige sáhte njazzujuvvot» (s. 377–78). Sámi guolásteami ektui ferte duodaštuvvot ahte rabas luđolaš bivdu lea geavahuvvon almmá áidosiidhaga guđege guvlui, ii sámi guolásteami iige vierroguolásteami vuostá. Dán árvoštallamis ferte cuigestuvvot ahte ii galgga olu ovdalگو «jahkásačča» gaskkalduhttin heaittiha «starggasman geavada». Geahča Rt. 1912 s. 433 (Fiskerett Bolstadfjorden) mas riekti anii vuodđun ahte guolásteaddjit «leat dohkkehan gildojuvvot, ja namalassii nu ahte go guolástanvuoigatvuohta lei eretláioghuvvon, maŋga jagi ledje áiddastuvvon bivdimis» (s. 436). Čielggas lea nappo ahte juos minstar botkejuvvo dihto áigái, de ii sáhte hállat bissovaš, njuolgguslaš geavadis. Rt.:s 1983 s. 569 (Vansjø-dommen) hilgojuvvui starggasman geavada gáibádus dasgo lei sáhka guolásteamis mii guoskevaš áigebajis dáppe «lea uhccán dáhpáhuva» (s. 581), mas «lea leamaš uhca mahtodat» (s. 583), «lea leamaš uhca mahtodat ja mávsolašvuohta» (s. 582), dahje «lea leamaš guolásteapmi mii lea leamaš biedgguid ja sahtedohko» (s. 583).

Dán maŋná fertet navdit ahte *bissovaš* ferte jáhku mielde leat vieruiduvvan mas lea dihto árja, nannodat dihto minstara mearkkašumis, ovttaláganvuohta ja jeavddalašvuohta (ii «biedgguid ja sahtedohko»). Ja bissovaš *geavat* mearkkaša ahte vieruiduvvan lea njuolgguslaččat adnojuvvon ja čuvvojuvvon seamma láhkai («stádis»). Sámi guolásteaddjit nannejit ahte vierroguolásteaddjit leat oassálastán jahkásaččat ja ahte buohkat ledje veardásaččat gilvvus buoremus bivdosajiid alde:

«Sáhtte lean návuoŋlaččat, ivgulaččat, olbmot Dáibarasullos, dáppe Dáigevuonas ja Gilivuonas. Dat ledje buohkat dáppe bivdimin ... čuođi, guoktečuodi gitta golbmačuodi olbmo rádjai –rehkenastán. Go lei bivdu ... Dat suhppo liinna ja firpmiid gosa ihkinassii. Olbmot doahhtaledje guđet guimmiideaset suohppumiid, eai goassege šaddan latnjalaga. Ii ovttasge lean sierra bivdoguovlu.»

Sáhkehallan Fredrik Nilsen:in, Dáigevuonas, 07.09.1998 (Geir Liland bokte).

Geavat leat geardduhuvvon jagiid guhkkodahkii eanaš áigodatguolástemiin rittu mielde. Dán láhkai vástiduvvo jearaldahkii (nr. 23), sáhttago informánta muitit, ahte buolvvat mat elle ovdal, muitaledje juoidá guolásteami dahje guolástanguovlluid birra, omd. guolástedjeho boarráset buolvvat seamma vuogi mielde seamma báikkiin go dál:

«Sis han ledje uhcit vatnasat nu ahte eai lean nu fávllis ... Álggus atne dušše ovttá vuokka giehtaváđus ja godde dušše ovttá guoli ain hávállasii. Eai das gártan dakkár šállasat go gávccii ja logi vuokkas. Eai hal sii dárbbasán nu olu ruđage, borramuš han lei sis alldeset. Álggus ii lean olu sáhka guollehattiin, sii han lonuhedje eret guliid. Muđui suhke daid seamma sajiin gos miige sugaimet.» (Deanuvvonas.)

Sáhkkehállan Osvald Hansen:in (60 jagi), Goalsevuohpis 16.08.1998 (Gunbjørg Pettersen bokte).

Informánta Lágessvuonas vástidii ná:

«Don diedát doppe gos mii oruimet Dáibaruonas, eai doppe lean vatnasat. Dain ledje dušše gárbát, guovttesiessagat, njealjesiessagat, borjjasvatnasat. Ja suhke dušše giehtaváđuin, eai diehtáinge earás. Eai firpmiinge. Mánja jagi maŋŋá go mun álgen, de bohte firpmiiguin. Dain ledje liinnat, muhto ii daiguin sáhtán doppe ... Na, seamma [bivdu] doaimmahit dál ja diedát dál bivdet ođđááigásaš bivdoneavviguin, nylonfirpmiiguin nulla guokte ... Muhto diedát dat lea earáhuvvan olu das rájes go mun álgen. Muhto čadat lei áhpi friija. Áidna lei vuotnalemosis. Dat ledje giddejuvvon obbaguolletroláriidda, dat eai ožžon mannat sisa goddoáigge.»

Sáhkkehállan Fredrik Nilsen:in, Dáigevuonas, 07.09.1997 (Geir Liland bokte).

Geavat mas lei rabas olggut oktasašguovlu almmá makkárga ovdavuoigatvuodahaga ii leatge gusto biedgguid ja sahtedohko. Gusto veardásašvuodaprinsihppa mas áidna gáržžáduš lea áigevuoruhus: Ovddimužžan áiggis, buoremus-san rievttis. Ii leat jáhkkinis ahte dát riidojuvvo.

Gáibáduš riektejáhkkui mearkkaša ahte guhkilmas geavat galgá leat *geavahuvvon dan jáhkus ahte lei riektenjuolggadus mii čuvvojuvvui*. Dás lea gažaldahkan leago prinsihppa «rabas oktasašguovllu» ja «veardásašvuoda» birra njuolgguslaččat ja guhkilmasat čadahuvvon. Čielggas lea maiddái ahte sámi guolásteaddjit earuhit rievttálaš geatnegasvuodaid ja vieru: Vierrunšaddamat eai deavdte gáibádusa riektejáhkkui. Sáhkkehállanskovi jearaldahkii 9 («Leaigo ovttá siiddas okta bivdoguovlu?») vástidii okta informánta:

«Juo eanaš go lei sáhka firpmiin, muhto go lei sáhka liinnas, de sáhtii lean iešguđet láhkai iešguđet sajis dáppe vuonas. Dát lei dušše vierru, bivdosajit eai lean várašuvvon oktiige.»

Sáhkkehállan Helmer Pedersen:in, Dáigevuonas, 08.09.1998 (Geir Liland bokte).

Gustojeaddji riekti – geahča Balsfjorddommen (Báhccavuonaduomu) (Rt. 1995 s. 644) – nanne ahte riektegustovaš vieruiduvvan ovdeha ahte geavaheapmi lea riektejáhku boadus: «lea leamaš dábálaš jáhkku ahte guohtun meahcis almmá anekeahtá deastta opmodatrájáin lei juoga masa lei riekti». Ja aiddostahttojuvvo: «Dás ii berre almmatge gáibiduvvot bienalaččat vuodustuvvon riekteoaidnu.» Maiddái seadus riekteoainnut ávdnejit rievtti, muhto dalle diehtelasat dakkár bienalašvuodadásis mas vieruiduvvan lea. Nuba leage doarvái ahte ráđđejeaddji oainnus *lei muhtun lágan rievttálaš vuodus*. Ii leat doarvái ahte oaidnu báikkálaš vieruiduvvama birra dušše lei darvában álbmogii. Dárbbaslaš lea maiddái ahte vuostuhis – namalassii *dábálaččat eanaeáigádiin* – lea seamma oaidnu, gč. Rt. 1935 s. 838 (Fiskerett Jøstervannet): «Ii oktage sáhte iehčanassii iežas geavahusa bokte ávdnet čatnavaš vieruiduvvama, muhto geavaheapmi ferte, oazžun dihtii dán mihtilmasvuoda, leat dáhpáhuvvan nu ahte goappašat bealit leaba leamaš dihtomielaččat posiitiiva vuogadahttima ja geatnegahttima hárrái.» (s. 843). Seamma deattastuvvo Rt.:s 1963 s. 370 (Lågendommen), ja Rt.:s 1983 s. 569 (Vansjødommen). «Dás ii leat sáhka makkárga *ovttalágáš dahje vuodustuvvon riekteoainnus* geavaheadji bealde ... Dás nappo ii gávnna *goabbatbeallásaš oainnu vuogatuoda ja geatnegasvuoda birra* mii lea gáibiduvvon teoriijas ja riektegeavadis» (s. 584–85).

Finnmárkolaš vuotna- ja riddoguolásteamis lea dilli dakkáraš ahte álbmot čuožžu álbmoga vuostá, namalassii sámi guolásteaddjit vieris guolásteddjiid vuostá. Jáhkku ferte leat buot oassálasti joavkkuin. 1918-duomu dajahusain sáhtta dadjat ahte «sii geaid golahusa alde vuogatuohta galggašii leat háhkkojuvvon», fertejit dás – go juo eanaeáigádat váilot – leat sámi guovddášguovlluid guolásteaddjit. Sis lei oktovuogatuohta ovdal 1830. Gažaldahkan šaddá dasto govahalletgo sámi ja eará guolásteaddjit ahte gusto «veardásašvuodaprinsihppa» «olggut oktasašguovllus». Juos nu dahket, de gal lea dát riektejáhku.

Mii dárbbasuvvo ovdal go duopmostuolut nannejit ahte riekteoaidnu mii govvida vieruiduvvan rievtti, albmadvvá buot seaguhuvvon áššeoasálaččain? Rt.:s 1896 s 500 (Tangskur) daddjuvvo ahte «dábálaš oaidnu guovllus, maiddái eanaeáigádis, lea ahte sis ii leat leamaš vuogatu-

vuolta gielidit tån̄gačuohppama iežaset gáttiin; muhto ahte dákkár oaidnu lea leamaš dábálaš, lea mu mielas guhkkin eret ollašuhthtojuvvon». (s 505). Dan botta go vuoigadahttojuvvon olbmot jáhkke ahte tån̄gačuohppan lei lobálaš, de lei eanaeaigáda riektejáhku dakkár ahte sis ii lean vuoigatvuolta gielidit doaimma. Dát guokte riekteoainnu gustojit seamma fáddái, muhto dain ii leat ideantalaš sisdoallu. Diekkár gaskavuohta ii bilit vieruiduvvanhápmašuvvama ovdii.

Dábálaččat orrot duopmárat gáibideamen ahte buorre jáhkku galgá leat guktuid áššeasálaččas, muhto ii leat *gáibáduš* ahte lea lotnolas oaidnu vuoigatvuoda ja geatnegasvuoda birra. Dan oinniimet ovdamearkka dihtii Lågen-duomus. Diekkár gáibáduš sáhtta maiddái orrut «veadjemeahttun» dasgo áššeasálaččat dalle leat ovttaoaivilis, ja dallehan ii gávdno makkárga soahpameahttunvuolta!

Oktiigeassun sáhtta dadjat ahte lea doarvái ahte ráddjeaddji oainnus lei *muhtun lågan rievttálaš vuodus*. Ii leat dárbbášlaš ahte seaguhuvvon áššeasálaččain lei nana vuodus dahje ahte goappašiid áššeasálaččas ledje ideanttalaš vuoddosat. Omd. ii mearkkaš dalle maidege vuodđuditgo hålogalandalaš guolásteaddjit iežaset guolástanvuoigatvuoda «gonagasbártniid jagi 1107 attáldatgirjji ala» (Magnus Berrføtt bártnit)³⁶ ja ahte vierroguolásteaddjit vuodđudit iežaset vuoigatvuoda «gildosa viibama» ala, go juo lea ovttamielalašvuolta das ahte buohkain lea vuoigatvuolta oassálastit. Nie «loanes» gáibádušain dáidet duopmostuolut gávnnaht ahte vieruiduvvanriekehápmašuvvan lea dån̄páhušvvan eanaš vuonain ja mearragáttiin.

9.8 Loahpahus vieruiduvvanrievtti birra

Guolásteapmi olggobealde Finnmárkku dån̄páhušvá «olggut oktasašguovllus». Riekti ii leat dakkár man sáhtta vuovdit dahje oastit (negotiábel) dahje maññálasortnegis (suksešuvvna bokte) árbet dahje oažžut. Makkárga bajimuš vuoigadahttojuvvon olbmuid lohku ii lean biddjojuvvon. Maiddái eai-sámit, hålogalandalaččat ja eará vierrásat ledje vuoigadahttojuvvon. Ortnet lea boaris. Ortnege leat sámi guolásteaddjit álelassii geavahan sámi guolásteddjiid buohta, muhto maññá 1830 maiddái vieris guolásteddjiid buohta. Sáhkkehallamat duodaštit čielgasit ahte geavat lea riektejáhku boadus. Dat lea nappo vieruiduvvanrievttálaččat vuodustuvvon.

Dån vieruiduvvanrievttálaččat mearriduvvon «olggut oktasašguovllus» gusto *veardásašvuodaprinsihppa*. Guolástusas lea dán prinsihpas čuovvovaš sisdoallu: Buohkain geat háliidit dan – dábálaš dohkálašvuodagáibádušráddjemiid siskkabealde riikkavulošvuoda, ássanbáikerievtti ja fidnogullevašvuoda hárrái³⁷ – lea vuoigatvuolta oassálastit guolásteapmái. Guolásteaddjis gii ovddimusat joavdá iežas bivdoguvlui, lea ovda vuoigatvuolta seamma bivdosii, mii lea ráddjejuvvon dan guvlui man «bivddus» birastahtta ja nu guhká go son háliida miehtá bivdoáigodaga. Dát riekti ollá guhkkelii go mearráduš ovdasuohppunrievtti birra sáltečáhceguolástanlágas geassemánu 3. 1983 nr. 40 § 16, dasgo dat váraša guovllu man bivddus váldá vuollásis guhkkelii go dan guoskevaš áigebadjái maid bivdoneavvvu duodalaččat bivdá. Vieruiduvvanriekti ollista ovdasuohppunrievtti, iige leat vuostálaga dån̄na.

Ovttá guolleveara olbmot mannet dån̄vja ovttá guolástanguvlui, muhto dán dahket eanet dábii go geatnegasvuoda dihtii. Ii oktage sáhte hehttet vierroguolásteddjiid oassálastimis seamma guolástanguvlui. Sidjiide ii leat nappo uhkki gevrehallat eret.

36. Geahča Peter Ørebech: Om allemannsrettigheter (Oslo 1991) kap. 6.

37. Geahča lov om regulering av deltagelsen i fisket av 16. juni 1972 nr. 57 §§ 2, 4 og 6, jf. §§ 8 og 9.